УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

III

Тематски зборник

Нови Сад, 2014

Издавач:
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НОВОМ САДУ
60 година ширимо знање!

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ III
JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU III
LANGUES ET CULTURES DANS LE TEMPS ET DANS L`ESPACE III
LANGUAGES AND CULTURES IN TIME AND SPACE III
ЯЗИКИ И КУЛТУРИ У ЧАСУ И ПРОСТОРУ III
ЯЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ III
JAZYKY A KULTÚRY V PRIESTORE A ČASE III
LINGUE E CULTURE NEL TEMPO E NELLO SPAZIO III
LENGUAS Y CULTURAS EN TIEMPO Y ESPACIO III
LIMBI ŞI CULTURI ÎN TIMP ŞI SPAŢIU III
NYELVEK ÉS KULTÚRÁK IDŐBEN ÉS TÉRBEN III

Уреднице
Проф. др Снежана Гудурић
Проф. др Марија Стефановић

За издавача
Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш

Академски одбор:
Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш
Проф. др Снежана Гудурић
Проф. др Тврто Прћић
Проф. др Владислава Гордић Петковић
Проф. др Едита Андрић
Проф. др Драгана Дробњак
Доц. др Јагода Гранић
Проф. др Октавија Неделку
Проф. др Давиде Астори
Проф. др Жан-Пол Мејер
Проф. др Михај Радан

Рецензенти Зборника:
Проф. др Ђорђијана Лунгу Бадја, Западни универзитет у Темишвару, Румунија
Проф. др Чедомир Стојменовић, Универзитет Св. Кирил и Методиј у Скопљу, Македонија
Проф. др Драган Коковић, Универзитет у Новом Саду, Србија

ISBN 978-86-6065-282-1

Штампање Зборника помогао је Покрајински секретаријат за науку и технолошки развој АП Војводине.

У Зборнику су штампани изабрани радови изложени на конференцији *Језици и културе у времену и простору 3*, одржаној на Филозофском факултету у Новом Саду 16.11.2013. у оквиру истоименог Пројекта Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије, бр. 178002.

Рецензенти појединачних радова:
Georgeta Raţa (BUASVM, Темишвар, Румунија), Михај Радан (Западни универзитет у Темишвару, Румунија), Давиде Астори (Универзитет у Парми, Италија), Дејан Стошић (Универзитет Артоа, Француска), Октавија Неделку (Универзитет у Букурешту, Румунија) Биљана Сикимић (Балканолошки институт САНУ, Београд), Софија Милорадовић (Институт за српски језик САНУ, Београд), Јелена Филиповић (Универзитет у Београду), Ана Вујовић (Универзитет у Београду), Станислав Станковић (Институт за српски језик САНУ, Београд), Радивоје Младеновић (Универзитет у Крагујевцу), Анђелка Пејовић (Универзитет у Крагујевцу), Тијана Ашић (Универзитет у Крагујевцу), Слободанка Китић (Државни универзитет у Новом Пазару), Игор Лакић (Универзитет Црне Горе), Владимир Јовановић (Универзитет у Нишу), Татјана Пауновић (Универзитет у Нишу), Селена Станковић (Униврзитет у Нишу), Зорка Кашић (Универзитет у Београду), Весна Половина (Универзитет у Београду), Гордана Терић (Универзитет у Београду), Жељко Ђурић (Универзитет у Београду), Надежда Силашки (Универзитет у Београду), Татјана Ђуровић (Универзитет у Београду), Јулијана Вучо (Универзитет у Београду), Татјана Шотра (Универзитет у Београду), Михаило Поповић (Универзитет у Београду), Милена Јовановић (Универзитет у Београду), Предраг Мутавџић (Универзитет у Београду), Веран Станојевић (Универзитет у Београду), Милица Винавер Ковић (Универзитет у Београду), Свенка Савић (Универзитет у Новом Саду), Тврто Прћић (Универзитет у Новом Саду), Дубравка Валић Недељковић (Универзитет у Новом Саду), Владислава Гордић Петковић (Универзитет у Новом Саду), Едита Андрић (Универзитет у Новом Саду), Љиљана Недељков (Универзитет у Новом Саду), Душанка Звекић Душановић (Универзитет у Новом Саду), Слободан Павловић (Универзитет у Новом Саду), Марија Стефановић (Универзитет у Новом Саду), Зоран Пауновић (Универзитет у Београду и Универзитет у Новом Саду), Маја Марковић (Универзитет у Новом Саду), Зоран Пауновић (Универзитет у Новом Саду), Ивана Ђурић Пауновић (Универзитет у Новом Саду), Николина Зобеница (Универзитет у Новом Саду), Диана Поповић (Универзитет у Новом Саду), Олга Панић Кавгић (Универзитет у Новом Саду), Соња Филиповић Ковачевић (Универзитет у Новом Саду), Кристина Драговић (Универзитет у Новом Саду), Драгана Дробњак (Универзитет у Новом Саду), Миливој Алановић (Универзитет у Новом Саду), Ксенија Шуловић (Универзитет у Новом Саду), Кристијан Екер (Универзитет у Новом Саду). Татјана Ђурин (Универзитет у Новом Саду), Љубица Влаховић (Универзитет у Новом Саду), Дојчил Војводић (Универзитет у Новом Саду), Биљана Радић Бојанић (Универзитет у Новом Саду), Жарко Бошњаковић (Универзитет у Новом Саду), Душанка Звекић Душановић (Универзитет у Новом Саду), Сабина Халупка Решетар (Универзитет у Новом Саду), Вирђинија Поповић (Универзитет у Новом Саду), Борис Стојковски (Универзитет у Новом Саду), Тврто Прћић (Универзитет у Новом Саду).

НАПОМЕНА О АУТОРСКОМ ПРАВУ:
Ниједан део ове публикације не може се прештампати, репродуковати или употребити у било ком облику без писаног одобрења аутора, као носиоца ауторског права.

COPYRIGHT NOTICE:
No part of this publication may be reprinted, reproduced or utilized in any form without permission in writing from the author, as the holder of the copyrigh

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

У тематском зборнику *Језици и културе у времену и простору III* представљени су резултати рада истраживача са више универзитета и научних института у Србији, Румунији, Француској, Аустрији, Немачкој, Италији, Хрватској и Босни и Херцеговини који су осветљавали питања посвећена различитим аспектима бројних европских језика, књижевности и култура – ентитетима истовремено константним и променљивим, универзалним и специфичним, својим и страним, и стога увек изазовним за истраживање.

Радови су груписани у поглавља на основу тематике којом се аутори баве и то су *Језик, култура, традиција, Књижевне и историјске теме, Језик и култура у медијима, Традуктологија, Језици кроз време, Лексикографија, Језици у контакту, Контрастивна анализа, Методика наставе страних језика* и *Једнојезичка истраживања.*

У радовима који чине Зборник научној и стручној јавности представљају се најновији резултати до којих се дошло у различитим областима, дају се критички осврти на досадашње методе истраживања или изражене ставове и предлажу се други, засновани на новом материјалу или новим научним парадигмама. У неколико радова указује се на могућности другачијег читања класичних дела књижевности и подсећа се на заборављене или недовољно истраживане ауторе, а поглавља посвећена контрастивној анализи, језицима у контакту, култури и традицији, језицима кроз време и методици на најбољи начин говоре о потреби да се непрестано проучавају различити аспекти других језика и култура који се данас све чешће сусрећу, преплићу и утичу једни на друге. Данас изузетно актуелним питањем везаним за садржину и форму медијског дискурса баве се аутори радова сабраних у тему о језику и култури у медијима.

Све радове у овом Зборнику повезује једна танана, али веома чврста нит, а то је тежња да се уоче, објасне и сачувају индивидуалност и разноликост које у савременом свету треба да подстакну боље разумевање не само туђег, него и свог сопственог културног и језичког наслеђа. Стога *Језици и културе у времену и простору III* настављају причу започету у претходним зборницима, причу о свеопштем језичком и културном прожимању које доприноси богаћењу сваког појединца вредностима оног другог, чувајући при томе језички и културни идентитет сваког од нас.

У Новом Саду, новембра 2014.

Снежана Гудурић
Марија Стефановић

САДРЖАЈ

I ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА 11

Edita Andrić –Vilma Tiškei, „Ljudske boje” u mađarskom i srpskom jeziku 13

Dragana Drobnjak – Ksenija Šulović, Koncept *duše* u srpskom, francuskom i španskom jeziku 25

Jagoda Granić, Jezična politika: nacionalni i europski identitet u vremenu i prostoru 35

Снежана Гудуриħ, *Хлеб* у француској и српској језичкој традицији 47

Предраг Мутавџиħ – Ана Сивачки – Марина Колесар, Фразеологизми са компонентом *zemër/zemra* (срце) у савременом албанском и њихови еквиваленти у српском и румунском језику 59

Анђелка Пејовиħ, Како видимо једни друге: називи националности и професија у фразеологији српског и шпанског језика 77

Ана Ранђеловиħ – Ивана Маринковиħ Мандиħ – Јована Јовановиħ, О фразеологизмима с компонентама *глава*, *нос*, *око* и *ухо* 89

Jovana Rupar, Conceptualization of Money and Related Concepts in Idioms in Serbian and English 103

Марија Стефановиħ, О анкети отвореног типа као извору за опис концепата: *рад* 115

Edina Spahić, La imagen de la mujer en la fraseología española y bosnia: Análisis cultural contrastivo 125

Mirjana Zarifović, *Suze* u nemačkoj i srpskoj frazeologiji 135

II КЊИЖЕВНЕ И ИСТОРИЈСКЕ ТЕМЕ 141

Carmen Dărăbuş, Miloš Crnjanski şi lirica morţii 143

Christian Eccher, La fiume di Ezio Mestrovich: il romanzo „A Fiume, un’estate” 149

Vladislava Gordić Petković, Pripovedanje u prvom licu i ontologija realnosti: odnos prema natprirodnom kao kriterijum pouzdanosti pripovedača 155

Milica Jošić-Milinović, A (Realistic) Portrait of Women in Fitzgerald’s *The Great Gatsby* . . . 161

Татјана Јовановиħ, Женско самоодређење у светлу Лаканових и постлакановских теорија у причама Јелене Ленголд 169

Igor Loinjak, Egzistencijalna neodređenost subjekta u Mihalićevoj zbirci „*Komorna muzika*” 179

Mirza Mejdanija, Svevo e la psicoanalisi 185

Октавија Неделку, Рецепција српске књижевности у Румунији некада и сада 193

Nadia Obrocea, *Cântăreaţa cheală* între comunicare „normală” şi absurd 205

Virđinija Popović, Poezia de limba Română din Voivodina şi postmodernismul literar 215

Dijana Tica, Tragic Elements in George Eliot's *The Mill on the Floss*. 221

Gordana Todorić, Hronotop granice kao simptom postmodernog postupka u dramama Aleksandra Popovića 231

Frano Vrančić, La Grèce antique dans *Charmes* de Paul Valéry 241

Александра Колаковић - Борис Стојковски, (Не)прекинути процес истраживања Михаила Гавриловића (1868–1924) 251

III ЈЕЗИК И КУЛТУРА У МЕДИЈИМА 263

Nermina Čengić, O funkcijama participa prošlog u italijanskom jeziku reklama 265

Sonja Filipović-Kovačević, Flouting the Maxim of Quantity and Vagueness in Advertising. 277

Tatjana Milosavljević, Metode ublažavanja u izveštajima britanske štampe o aferi *Wikileaks*. 287

Dubravka Valić Nedeljković – Edna Schick-Bodrič, Media Constructs and Images between Serbia and Kosovo Discourse Analysis Based on Coverage by the Online Editions of Leading Newspapers 299

IV ТРАДУКТОЛОГИЈА 313

Tatjana Đurović – Nadežda Silaški, Lost or found in translation – metaphor comprehension by ESP economics students 315

Татјана Ђурин, Гаргантуино младовање и „слободна дословност” Станислава Винавера 325

V ЈЕЗИЦИ КРОЗ ВРЕМЕ. 333

Маријана Богдановић, Допринос Луке Милованова развоју акценатске и метричке теорије код Срба 335

Klara Buršić-Matijašić, Toponim Vrh Maškarade 345

VI ЛЕКСИКОГРАФИЈА 353

Ana Halas, Identifikacija i diferencijacija značenja glagola *kazati* u srpskim jednojezičnim rečnicima 355

Milan Obradović, Nacrt za englesko-srpski enciklopedijski rečnik američkih saveznih država 369

VII ЈЕЗИЦИ У КОНТАКТУ 379

Slađana Aćimović, Semantičko-pragmatički i stilski aspekti anglicizama u romanima nekih modernih srpskih autorki mlađe generacije 381

Daria Costantini, Rapporti tra lo sloveno ed il serbo-croato nella Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia 393

Jelena Filipović, Identity construction through discursive practices and code-switching in autobiographic fictional narratives by Rosa Nissán and Gordana Kuić 405

Aleksandra Kardoš, Morfosintaksička adaptacija novih anglicizama u srpskom jeziku: nove tendencije 417

Diana Prodanović-Stankić, Engleski kao odomaćeni strani jezik u humorističkom diskursu na primeru dijaloga iz filmova i televizijskih serijala na srpskom jeziku 429

Михај Н. Радан, Румунске лексичке позајмљенице и псеудопозајмљенице у карашевским говорима 439

Rajsli Ilona, A kódváltás indítékai a Vajdasági magyar prózában 447

Sonja Rodić, Sekundarna morfološka i semantička adaptacija anglicizama u komunikaciji na fejsbuku o rijaliti-programima 455

Марија Савић, Псеудоанглицизми у српском језику 467

VIII КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА 479

Bojana Jakovljević, The strenght of articulation of the members of the voice constrast in English and Serbian 481

Vladimir Ž. Jovanović - Vladan Pavlović, The use of tag questions with male and female speakers of English and Serbian 491

Жељко Марковић, Реченичне допуне глагола визуелне перцепције у српском и словеначком језику 505

Mira Milić, Term formation in sport register in English and Serbian 511

Predrag Novakov, Engleski frazno-predloški glagoli i njihovi srpski ekvivalenti 523

Nataša Radusin Bardić, Tonsko pitanje u francuskom i srpskom jeziku 535

Ljubica Vlahović, Proverbes français à construction comparative et les équivalents en serbe 545

Dušanka Zvekić-Dušanović, Epistemička modalizacija u romanu Sorstalanság / Besudbinstvo Imrea Kertesa 553

IX МЕТОДИКА НАСТАВЕ СТРАНИХ ЈЕЗИКА 567

Biljana Babić, Greške u tvorbi prezentskih oblika na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog 569

Radmila Bodrič, Uloga testiranja i primenljivost ZEO u nastavi gramatike engleskog jezika iz perspektive nastavnika 583

Jelena Drljević, Mogućnosti razvoja kolokacione kompetencije na početnom nivou učenja italijanskog kao LS na akademskim studijama 599

Maja Ivanović - Zorka Kašić, Sintaksička i pragmatička svojstva argumentativnih tekstova učenika III i IV razreda osnovne škole 607

Sanja Maričić – Nataša Popović, Učenje stranog jezika kroz strip: analiza i zastupljenost stripovne forme u udžbenicima za francuski i španski kao strani jezik 619

Maja Marković, The effect of visual information on the production of vowels by Serbian learners of English 631

Biljana Radić-Bojanić, Upotreba igara u nastavi engleskog jezika na univerzitetskom nivou 641

Ana Stipančević, Film i kultura u nastavi nemačkog jezika 649

Војкан Стојичић – Александра Милановић, Продуктивне језичке активности у настави модерног грчког језика као страног 659

Marco Zagnoli - Aleksandra Blatešić, I sistemi vocalici dell'italiano e del serbo. Analisi delle interferenze foniche ed esemplificazione di attività didattiche 669

Katarina Zavišin, Prednost dvojezične CLIL nastave – moguće smernice za nastavu stranog jezika u tradicionalnom kontekstu ? 681

X ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА 691

Florina-Maria Băcilă, Mărci redundante ale superlativului în lirica lui Traian Dorz 693

Милана Цветић, Семантика локативних префикса у енглеском језика 701

Радивоје Младеновић, Редослед енклитика у горанском говору 717

Веран Станојевић, У прилог полисемичном третману глаголских времена у француском језику 727

Lejla Tekešinović, O posteriornosti uzroka u odnosu na posljedicu na primjerima uzročnih rečenica sa veznicima *parce que*, *puisque*, *comme* i njihovih ekvivalenata u B/H/S jeziku 739

Jasmina Dražić, Glagol *imati* kao konstituent glagolske perifraze u srpskom jeziku 747

I

ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА

EDITA ANDRIĆ - VILMA TIŠKEI

„LJUDSKE BOJE" U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU*

U radu se analiziraju nazivi za boje koje su svojstvene delovima ljudskog tela i to u jezicima koje i geneološki i tipološki svrstavamo u različite grupe. Posebno se bavimo bojom kože, kose i očiju. Neki od tih naziva se mogu isključivo koristiti kao „ljudske boje", za označavanje kolorističkog svojstva nekog od pomenutih kategorija ljudskog organizma, drugi su pak asocijativnog karaktera, jer su karakteristični za određene predmete ili pojave.

Ključne reči: boje, „ljudske boje", mađarski jezik, srpski jezik.

1. UVOD

Boje su oduvek predstavljale poseban svet i veoma značajan domen ljudske percepcije. Čovek im je uvek pridavao poseban značaj kako za obeležavanje vizuelnih svojstava predmeta i pojava oko sebe, tako i u odnosu na sebe i ostale ljude u svom okruženju. Pod kvalifikacijom „ljudske boje" podrazumevamo one nijanse koje se koriste kao atributi za kolorističko dočaravanje čoveka kao takvog, koje mogu biti svojstvene ljudskom organizmu: koži, kosi i očima. Ovde prvenstveno spadaju boje koje se isključivo koriste za opisivanje ljudskih bića, ali i one koje se mogu primenjivati na najrazličitije predmete, pojave, živa bića, pa i čoveka.

Milka Ivić nas podseća da je još Friedrich Blumenbach na prekretnici 18. i 19. veka odredio tipologiju ljudskih rasa na osnovu pigmentacije kože (Ivić 1995: 10). I dan danas govorimo o crnoj, beloj, žutoj i crvenoj rasi, iako ta pigmentacija nije jednaka kod svih predstavnika određene rase, a osim boje kože još mnogo drugih karakteristika određuje pripadnost pojedinim grupama ljudi.

Ljudske boje možemo podeliti na one koje označavaju boju kože, odnosno tena, boju kose, boju očiju. Osim konkretnih, postoje i asocijativni nazivi za boje, koje se po nekom drugom kriterijumu mogu pripisati određenoj grupi ljudi. Jedan deo naziva za boje se prvenstveno ili isključivo koristi za označavanje ljudi. Deo asocijativnih naziva se pak, primarno javlja za obeležavanje predmeta ili pojava.

2. BOJA KOŽE, ODNOSNO TENA

Osnovne boje kože kod ljudi su one koje određuju ljudsku rasu i koristimo ih u množini (*fehérek/beli, sárgák/žuti, feketék/crni, vörösek/crveni*). Ne postoji poseban opšti naziv za rasnog predstavnika u jednini (izuzetak čini *crnac* u oba jezika, a u srpskom još i *belac*). Osim pomenutih naziva u množini, mogu se koristiti složenice u kojima prvi član predstavlja boju, a drugi član je izvedena imenica od drugostepenog derivata (*bőr – bőrű – bőrűek / koža – kožac – košci*).

2.1. Crvenkasta put

réz-bőr-ű-ek, ređe *vörös-bőr-ű-ek* – bakrenokošci, crvenokošci

* Ovaj rad je načinjen u okviru projekta br. 178002 „Jezici i kulture u vremenu i prostoru" finansiranog od strane Ministarstva za prosvetu, nauku i tehnološki razvoj Srbije.

Odnosi se na starosedeoce Amerike, iako Indijanci zapravo nemaju crvenu kožu (onakvu crvenu kako se definiše boja krvi u raznim jezicima), već su se mazali žutocrvenim ratničkim bojama, otuda im je koža poprimila bakarnu nijansu.

U mađarskom jeziku postoje dva naziva za crvenu boju, ali se oni često ne mogu paralelno koristiti, ne mogu kolocirati na isti način.[1] Tako za crvenokošce ne može da stoji *pirosbőrűek*, već samo *vörösbőrűek*. Dakako, možemo koristiti i drugi naziv za crvenu uz imenicu *bőr*, ali ona znači doslovno da je koža privremeno pocrvenela, da li pomoću šminke ili podstaknuta unutrašnjim emocionalnim nabojem (npr. stidom ili besom). Pa čak i imenica koja izražava rumenilo na obrazima ima istu derivacionu osnovu kao boja *piros*: *piros – pír*. Ivić, međutim, navodi da „bakarna boja ima kako mrkog tako i crvenog u sebi, no hijerarhijski primat u utisku koji ostavljaju crvenokošci na ostale pripada crvenom tonu" (Ivić 1995: 13). Očigledno je da neki jezici, odnosno narodi, percipiraju boje na različite načine, ili bar neki od njih na više načina, pa tako osim jedne varijante crvene, Mađari Indijancima pripisuju i bakarnu boju.

2.2. Žuta put

sárgák, sárga-bőr-ű-ek – žuti, žutokošci

Ovo je naziv za rasu dalekog istoka, prvensteveno za Kineze. Inače, žuta za njih ima posebno značajnu simboliku – to je boja Sunca i zlata – pa je rezervisana za careve. Osim toga, kolevka kineske civilizacije je dolina Žute reke. Ivić ističe da ova žuta boja kože nije uvek evidentna, pa tako mnogi Japanci, na primer, svoju kožu ne doživljavaju žutom, već belom, i kod njih je „beloputost svojevrstan idol lepote" (Ivić 1995: 12).

2.3. Tamna put

feketék, fekete-bőr-ű-ek – crnci

Koristi se za obeležavanje pripadnika afričke rase. Međutim, za crnca se u mađarskom može upotrebiti i pozajmljenica *néger* (latinski *niger* u značenju 'crn'), što u potpunosti predstavlja ekvivalent srpskom *crnac*. To je jedini slučaj kada imamo opšti naziv u jednini za rasnog predstavnika u mađarskom. Tamna koža Afrikanca se može opisati i kao:

csokoládébarna – čokoladnosmeđa,
ébenfekete – crna kao ebanovina.

Za ne previše tamnu, prirodnu boju kože koriste se sledeće lekseme:

kreol – kreolska,
(tejes)kávébarna – kafenosmeđa, boja bele kafe,
bronzbarna – bronzanosmeđa.

2.4. Bleda put

fehérek, fehér-bőr-ű-ek – beli, belci

Tako se nazivaju ljudi koji pripadaju evropskoj rasi.

Belo inače ima dva osnovna značenja, jedno je isključivo koloristička svojstvo ove pojave i označava isključivo belu boju, kao krajnju suprotnost crnoj, a drugo značenje pokriva sve svetle nijanse. Zapravo u ovom značenju je ona suprotstavljena tamnom.

[1] Andrić (2012)

Pomenimo i naziv *sápadtarcúak – bledoliki* koji američki Indijanci koriste za doseljenike, predstavnike bele rase.

Osim ovih, možemo reći osnovnih, postoji još čitav niz naziva za razne nijanse bele puti u mađarskom, u zavisnosti od toga u kolikoj meri je ten belaca svetao. Za izražavanje izrazito svetle puti, u potpunosti zaštićene od sunčevih zraka tanane, fine strukture koriste se sledeći izrazi:

alabástromfehér – alabaster-bela,
almavirágszín – boja cveta jabuke,
angyalfehér – anđeoskobela,
habfehér – penastobela,
hófehér – snežnobela,
hattyúfehér – labuđe bela,
jázminfehér – bela kao jasmin,
liliomfehér – ljiljan-bela,
marcipánfehér – marcipan-bela,
márványfehér – mramornobela,
porcelánfehér – porculanskobela,
sziromfehér – bela poput latice,
tejfehér – mlečnobela.

Ove su boje za ljudsku put u mađarskom jeziku danas pomalo zastarele, pošto je trend preplanulog tela preovladao i potisnuo ih. Najčešće se koriste još uglavnom kao atributi za mladu, dečiju kožu. Svetla, rozikasta boja lica se još u šaljivom kontekstu može okarakterisati i kao *malacrózsaszín* (prase-roza boja).

Bolešljivo, bezbojno lice je *sápadt – bledo* i ono se koristi samo za obeležavanje ljudskog tena, kao znak nepovoljnog fiziološkog ili psihičkog stanja osobe o čijoj je koži reč. A koriste se još i asocijativne složenice u čijem se sastavu krije bela boja:

falfehér – kreč-bela[2],
halottfehér/holtfehér/hullafehér – samrtnička/mrtvačka/leš-bela,
krétafehér – kreda-bela.

Kao nepovoljna boja lica javljaju se još i neke druge svetle boje kao što je siva, žuta, a u srpskom ponekad i zelena:

hamuszürke – pepeljastosiva,
pergamenszín – boja pergamenta,
viaszsárga /viaszfehér – voštanobela/žuta su takođe boje za bolesno ili staračko lice, dok
lisztfehér – brašno-bela je boja koja se koristi za označavanje talkom obojenog, napuderisanog belog lica kao što imaju pantomimičari ili klovnovi.

Za rumeno lice bolesnika se koriste još složenice poput: *szederjeslila, szederjeskék, szederjespiros* kao posledica boje kože koja je promenjena usled povišene temperature ili udarca.

Među nepovoljne, nezdrave boje spada još u srpskom pridev *modar*, koji se javlja kod pokojnika ili na mestu udara, kao posledica podliva krvi. U mađarskom jeziku je to plava boja, ali samo za oznavačavenje plavetnila koje se javlja na mestu udara. Interesantno je da ne postoji ni imenica koja je ekvivalentna *modrici* u srpskom.

Nasuprot ovima, javljaju se boje koje izražavaju zdravlje. Crvena, inače, spada u „zdrave" boje, prema tome ima pozitivnu konotaciju, jer „crvenkast kolorit obraza, veruje se, pouzdan je svedok odlične zdravstvene kondicije onoga o čijim se obrazima radi" (Ivić, 1995: 39). Osim crvene, u srpskom se koristi i *rumena* kao odraz dobrog zdravstvenog stanja, a koja se prvenstveno smatra ljudskom bojom. Međutim, ona se u poetskom izražavanju može pripisati i stvarima i pojavama prema kojima se čovek odnosi sa pozitivnim emocijama. U mađarskom se za *rumen* upotrebljava jedan od naziva

[2] U srpskom se kaže „beo kao kreč", a u mađarskom „beo kao zid".

za crvenu boju: *piros*. Tačnije, ona je poslužila za izvođenje imenice putem odvajanja: *pír* što znači rumenilo. Ne ona crvena koja se koristi kao ekvivalent riđoj, već ona koja je bliža boji sveže krvi. Kaže se da neko poseduje „*pirospozsgás*" lice kada puca od zdravlja.

Tamna boja kože može biti i privremenog karaktera, recimo kada se neko ko pripada svetlijoj rasi izlaže sunčevim zracima. U mađarskom se za ovu pojavu upotrebljava naziv *barna* – smeđa, a u srpskom se kaže da je koža *pocrnela*, *preplanula*, a postoje i pridevi *crnoput* i *crmpurast*, mada se oni više koriste za imenovanje prirodno zagasite boje kože. Kao što vidimo, postoji razlika u doživljavanju intenziteta tamnoće puti izazvane sunčevim zracima u mađarskom i srpskom jeziku.

Za neprirodu smeđu kožu, izgorelu na suncu, u mađarskom se koriste složenice:

pecsenyevörös – crvena poput pečenja,
rákvörös – crvena kao rak,
szolibarna – solarijumska crna[3],
cserzett – štavljena[4].

Kada nam lice pocrveni od besa, ili stida, tada se u mađarskom koriste asocijativni nazivi:

pulykavörös – ćurka-crvena,
céklavörös – cvekla-crvena,
paprikavörös – crvena kao paprika.

3. BOJA KOSE

Ljudi koji pripadaju beloj rasi raslojavaju se na posebne tipove gde boja takođe ima značajnu ulogu, i to boja kose. Naime, beloputi se u najvećoj meri razlikuju baš po ovom obeležju. Na osnovu ovog kriterijuma, ljudi se razvrstavaju u četiri kategorije: plave, smeđe, crne i riđe.

3.1. Nazivi za svetlu kosu

Pridev *szőke* se u mađarskom jeziku koristi samo kao boja za kosu ili bradu. Iznimno se javlja u poetskom kontekstu, u sintagmama poput *szőke lósörény* – žuta griva, *szőke búzatábla* – žuta pšenična polja, *szőke Tisza* – žuta Tisa, ali drugim predmetima se ovaj atribut ne priključuje. Radi se o derivatu nastalom od reči starouralskog porekla *sző* koji je najverovatnije imao oblik *säŋə* i značenje ‚svetao, čist'. Prema tome, ova reč je prvobitno uopšteno označavala svetle nijanse. I baš tu moramo pomenuti i plavu u srpskom jeziku, koja po Milki Ivić u svom semantičkom potencijalu ima čak trostruko značenje: obeležava boju u okviru spektra između zelene i ljubičaste, boju nalik boji zrelog žita ili slame (žuta); i „onu kolorističku specifičnost celokupnog izgleda koje je svojstvena ljudima sa severa Evrope" (Ivić 1995: 24). Svetla boja kose *szőke* je znači ekvivalent pridevu *plav* u drugom značenju. Kad se radi o kosi, plava je oznaka žućkaste boje.

Pomenuta mađarska leksema se često koristi i u složenicama da bi se odredila preciznija nijansa ove svetle boje za kosu:

aranyszőke – zlatnoplava,
búzaszőke – žito-plava,
szalmaszőke – slamnatoplava.

Prirodno svetle boje za kosu, koje su više beličaste, negoli žute su:

lenszőke – lanenoplava,
hirtelenszőke – „brzoplava, iznenadno / nagloplava",
skandinávszőke – skandinavskoplava.

Farbane, veoma svetle plave nijanse su:

[3] Ovde je u nazivu prisutan i uzročnik, izazivač promene boje.

[4] Potamnela od sunca ali i izborana od vetra.

platinaszőke – platinastoplava,
hidrogénszőke – hidrogen-plava.

Malo zagasitija, braonkasta ili sivkasta boja kose je:

bézsszőke – bež,
hamvasszőke – papeljastoplava,
homokszőke – pesak-plava,
mézszőke – boja meda,
mogyorószőke – lešnik-plava.

Za vrlo svetlu kosu male dece se ponekad koriste i nijanse poput:

tejfelszőke – „pavlaka-plava",
angyalszőke – anđeoskoplava.

Arhaični nazivi, kao što su *sárhaj, aranysárhaj* kriju elemenat „*sár*"[5] koji je zapravo etimološki oblik današnjeg naziva za žutu boju: *sárga*.

Retko se javljaju još i sledeće složenice za plavu kosu:

csibesárga – pile-žuta,
kalászsárga – plava poput klasja,
kenderszín szőke – kudelja-plava.

3.2. Smeđa kosa

Reč *smeđ* je u srpskom boja koja je svojstvena samo ljudskom biću, služi za razlikovanje boje kose i očiju. Za predmete se koriste nijanse *braon*. U mađarskom ne postoji razlika za ljudsku i predmetnu upotrebu ove boje, i u jednom i u drugom slučaju se koristi reč *barna*. Ona je posredna pozajmljenica iz indoevropskog prajezika, a posrednik u preuzimanju je u ovom slučaju bio nemački, tačnije onaj koji su govorili transilvanijski sasi. Nekada se ta reč koristila kao sinonim za „tamno".

Vrlo česte složenice za obeležavanje smeđe kose su:

gesztenyebarna – kestenjasta (kestenjasto smeđa),
mogyoróbarna – lešnik-smeđa.

Pomenimo i arhaičnu reč *szöghaj* koja se koristila u pojedinim dijalektima, za koju mnogi pogrešno smatraju da ističe druge kvalitete, a ne koloristička dimenziju kose. Verovatno se zbog prvog dela složenice misli da izražava ravnu kosu, imenica *szeg/szög,* naime, u mađarskom danas znači „ekser". U spomenicima iz dvanestog veka se, međutim, ova reč upotrebljavala u značenju „smeđa, plava", a etimološki oblik je i tu predstavljala ista forma kao kod prideva *szőke*: *säŋə*. Etimolozi navode da su ove dve reči (*szög* – ekser, i *szőke* – plava) u mađarskom jeziku nastale od istog korena, došlo je do različitog pravca u razvoju suglasnika *η*. To dovodi do zaključka da je izvorno značenje ove reči bila „plava", a označavala je smeđe-plavu, svetlosmeđu boju kose.

Kese je pomalo podrugljiv izraz za bledu, nekvalitetnu kosu, koja je najbliže svetlosmeđoj i sivkastosmeđoj boji. Ovaj pridev se inače koristi i kao atribut za životinje.

3.3. Riđa boja kose

Pridev *riđ* se u srpskom takođe koristi kao koloristički determinator ljudi, iako se može reći i za konja da je riđe dlake (riđan). Od dva naziva za crvenu boju u mađarskom jeziku, za kosu se koristi isključivo pridev *vörös*, koji se ne upotrebljava samo u odnosu na ljude, već može da se pripiše i predmetima. Reč je nastala od imenice *vér*, odnosno od pridevskog oblika *véres*, što znači „krvav". *Vörös* je zapravo boja krvi, iako se nikada ne kaže *vörös vér* nego *piros vér*. Samo iznimno, ukoliko se radi o farbanoj, izrazito intenzivnoj crvenoj boji kose, kaže se i *piros haj*.

[5] Imenica *sár* danas znači blato.

Za prirodnu riđu kosu se često koriste i složenice:
égővörös – plamenoriđa,
rézvörös – bakarnoriđa.
ali i pozajmljenica *rőt* (potiče iz nemačkog, tačnije bavarsko-austrijskog jezika) a znači mešavinu smeđe i riđe. Ovaj atribut je karakterističan za prestižniju razgovornu varijantu izražavanja.

Za farbanu crvenu kosu se najčešće kaže:
bronzvörös – broznanoriđa/crvena,
mahagóni – boja mahagonija,
répavörös – repa-crvena,
hennavörös – kana-crvena.

U Irskoj je izrazito česta riđa boja kose, zbog toga se ta specifična nijansa crvenkaste izražava baš složenicom u kojoj kao prvi član stoji naziv naroda: *írvörös* – irsko riđa / crvena.

U mađarskom jeziku postoji i *Tizian-vörös*, po ugledu na italijaskog slikara iz 16. veka koji je na svojim portretima koristio ovaj karakteristični kolorit. To je u stvari nijansa između plave i riđe, i možda baš zbog toga se u srpskom može čuti u dve varijante: pored *Ticijan-crvene*, koristi se i *Ticijan-plava* boja.

3.4. Tamna/crna kosa

U srpskom se za izražavanje najtamnije boje kose koristi samo pridev *crn* (iako se u nekim dijalektima može čuti i pridev *vran*), u mađarskom njoj odgovara pridev: *fekete*, ali osim toga se u ovom jeziku koriste još i asocijativni nazivi koji imaju ulogu da dočaraju intenzitet crnila, i to u obliku složenica:
szénfekete – crna kao ugalj / ugalj-crna,
koromfekete – crna kao gar / gar-crna,
szurokfekete – crna kao smola / smola-crna,
éjfekete – crna kao noć / noć-crna.
Ako crna kosa poseduje plavkast odsjaj, koriste se još nazivi:
hollófekete – crna kao gavran / gavran-crna,
csókafekete – čavka-crna.

3.5. Seda kosa

Seda boja je „upečatljiv spoljašnji znak starosti" kaže Milka Ivić (Ivić 1995: 37) i ističe da ljudi svih rasa kada dođu u poznije godine posede, odnosno postaju sedi. I ovo je striktno ljudski koloristički naziv, ne primenjuje se za predmete. U mađarskom jeziku za ovu boju ljudske kose i ostalih kosmatih delova upotrebljava se leksema: *ősz*. Etimologija pomenutog prideva koji izražava belu kosu nije poznat, iako postoji homonimna imenica, koja označava treće godišnje doba: jesen. Možda bi se neka simbolička paralela mogla povući između doba starosti, kao trećem životnom dobu u kojem čovek postaje sed i trećeg godišnjeg doba: u jesen života čovek postaje sed.
Nijanse i tu postoje. Kaže se još:
deres[6] – boja slane,
ezüstősz – srebrnoseda,
hófehér – sneg-bela,
galambősz – golubijeseda.
Postoje i pridevi:

[6] Ovaj pridev je derivat imenice *dér* što znači ‚mraz', ‚slana' i danas se specijalizovao za označavanje konja koji imaju sivkastu dlaku.

mákosszürke za prvobitno tamnu kosu koja tek počinje da sedi, pa podseća na prošaranu boju maka, pomoću koje je ova složenica i nastala. U srpskom bismo rekli *prosed*, ali to značenje ne pokriva u potpunosti ovo mađarsko, jer proseda može biti i prirodno plava osoba.

vattafehér – bela kao vata,

nyárfehér – topola-bela[7].

4. BOJA OČIJU

Postoje boje očiju koje u mađarskom jeziku mogu biti samo muške, kao što su svetle boje *acélkék* i *acélszürke*[8] koje asociraju na čelik, kao muški materijal, pa je tako i ova boja očiju muški atribut.

4.1. Svetle oči

Za svetle boje očiju se uobičajeno javljaju *kék – plave, zöld – zelene, szürke – sive*, prelazne boje *kékeszöld – plavkastozelene*, *zöldeskék – zelenkastoplave, szürkéskék – sivkastoplave*, ali i asocijativne boje: *tengerkék – more-plave, tengerzöld – more-zelene, vízkék – vodenoplave, vízzöld – vodenozelene.* U prevodu ove dve potonje nijanse na srpskom, međutim, dobijaju pežorativni prizvuk, jer upućuju na razvodnjene, mutne, ne baš bistre oči, za razliku od mađarskog gde se asocira na plavetnilo, odnosno na zelenu boju bistre vode.

Svetle nijanse očiju koje se uglavnom, ali ne isključivo, koriste za ženske osobe ili decu, i to zbog asocijativnog karaktera naziva su:

nefelejcskék – plave kao nezaboravak,

csecsemőkék – bebi-plave,

égszínkék – nebo-plave,

ibolyakék – ljubičica-plave,

íriszkék – iris-plave,

lenkék – lan-plave,

porcelánkék – porculan-plave.

Ukoliko se radi o veoma svetlim očima, ali se kao izraziti kontrast javlja uz crnu kosu, trepavice, obrve, koristi se složenica *csókaszem*. *Csóka* je čavka, ima crno perje ali su joj oči u zavisnosti od starosti svetloplave, odnosno bele.

Tamno bobičasto voće takođe ponekad služi za stvaranje asocijativnih naziva za boju očiju, jer ono osim što podseća bojom, upućuje i oblikom i veličinom na ljudsko oko:

kökényszem – oko kao drenjina se kaže za plave ili tamne oči.

4.2. Tamne oči

Za obeležavanje smeđih očiju se u mađarskom jeziku takođe javlja pridev *barna*, uz razne nijanse koje se izražavaju imenicama pojava specifičnih boja. Najčešće su to orašasti plodovi:

dióbarna – orah-smeđe,

mogyoróbarna – lešnik-smeđe,

gesztenyebarna – kestenjastosmeđe,

mandulabarna – bademastosmeđe.

[7] Asocira na sivkasto belu koru stabla topole.

[8] Čelično plava, čelično siva.

Ova poslednja dva se javljaju u srpskom i kao *kestenjaste* i *bademaste oči*, ali dok prethodni kao u mađarskom upućuje na nijansu smeđe, u srpskom se *bademaste oči* uglavnom odnose na izduženi oblik očiju.

U mađarskom nešto ređe od gornjih, nalazimo još i kvalifikacije:

cigánybarna – ciganskosmeđe,
mackóbarna – meda-braon,
olajbarna – braon kao ulje.

Za intenzivnu, duboku crnu boju osim opšteg naziva *fekete*, može se čuti još i:

bogárszem – oči kao buba,
bogárfekete – crne poput bube,
éjfekete – noć-crne,
kátrányfekete – katran-crne,
koromfekete – gar-crne,
olajfekete – nafta-crne,
szénfekete – ugalj-crne,
szurokfekete – smola-crne.

5. STILSKI NAGLAŠENE LJUDSKE BOJE

Postoje nazivi koji izražavaju podsmešljiv, podrugljiv odnos prema nekoj boji na ljudskom telu, pa samim tim i negativni emocionalni stav prema samom čoveku koji poseduje tu koloističku crtu. Ponekad nespojiva kombinacija imena boje i predmeta u složenici daje stilsku obojenost izrazu:

mozdonyszőke doslovno: lokomotiva-plava, garava.

Takođe i sledeće složenice, koje se koriste za predočavanje teškoća pri ustanovljavanju nijansi pojedinih boja a u sebi kriju i podrugljiv, odnosno šaljiv prizvuk:

gennysárga – gnoj-žuta,
kígyósárga – zmijskožuta,
kígyózöld – zmijskozelena ,
pocsolyaszín – boja bare.

Za svetle oči čija boja se teško može utvrditi jer je zelenkastosmeđe nijanse, u mađarskom se može čuti još i naziv:

savószín – boja surutke,
mocsárszín – boja močvare.

Asocijativne složenice koje u svom sastavu imaju imenice koje bude pozitivne ili negativne emocije imaju presudnu ulogu u stilskom i emocionalnom prizvuku same boje.

6. BOJA KAO METONIMIJA

Ako su boje na čovekovom telu usklađene, misli se na boju kože, kose i očiju, to nam daje mogućnost da svrstavamo ljude na osnovu utiska koji taj osnovni ton na njegovom telu izaziva. Za tamnoputog čoveka tamne kose i očiju u srpskom kažemo da je *crnomanjast* ili *crnpurast*. Ukoliko neko ima zagasitu kosu, tada kažemo da je *smeđ*.

Ukoliko osoba ima svetao ten, kosu i oči, to ostavlja utisak svetline, pa za žensku osobu kažemo da je *plavuša* odnosno za mušku *plav* muškarac ili *plavušan*. To znači, da kada je posredi sâm čovek, plavo označava u stvari svetlinu, a ne žućkastu boju kose, isto kao što i pridev *szőke* izvorno u svom semantičkom potencijalu pokrivalo značenje ‚svetlo, čisto‘.

Ovu pojavu Milka Ivić, pozivajući se na Teresu Muryn, naziva „adjektivnom metonimijom” jer se radi o „sastavnom delu” u ulozi determinatora celine (Ivić 1995: 27) U mađarskom jeziku takođe,

možemo reći, da čoveka koloristički determiniše ona reč koja imenuje boju njegove kose, ali boja kože i očiju nije presudna: *szőke / barna / fekete (hajú) ember*. To znači da je u mađarskom kosa ta koja dominira kod kvalifikacije osobe na osnovu boje.

Postoje asocijativne boje za grupu ljudi, koje povezuju određena zajednička interesovanja ili delovanja.

zöldek – zeleni

To su partije i aktivisti za zaštitu čovekove sredine. Zelena je boja i simbol vegetacije.

vörösök – crveni

Zaštitni je znak crvene armije, komunista i Sovjetskog saveza.

Kad određena boja odeće služi kao raspoznatljiv znak neke grupe ljudi, kao što su to pripadnici sportskih klubova i udruženja, koriste se boje njihovog dresa. To važi i za navijače pomenutih klubova:

pirosak – crveni[9],
kékek – plavi[10],
fekete-fehérek – crno-beli[11].

7. STRUKTURA NAZIVA ZA LJUDSKE BOJE

U mađarskom jeziku, osim prostih reči za koloristično određivanje ljudi, ima puno i onih složenih, za izražavanje preciznijih nijansi. Pri tome prvi član u složenici čine imenice sa karakterističnom bojom, koje služe kao asocijativni predmeti, a drugi član je naziv neke od osnovnih boja. Ti asocijativni nazivi se mogu svrstati u nekoliko kategorija i to na osnovu prvog člana u složenici. Najčešće su to nazivi za:

- životinje: *kigyó, bogár, galamb, csóka, holló, hattyú, rák, pulyka, csibe, mackó*[12];
- delovi biljaka karakterističnih boja, i to:
  cveća: *nefelejcs, ibolya, orgona, irisz, jázmin, liliom*[13];
  povrća: *cékla, paprika, répa*[14];
  plodova: *dió, mogyoró, mandula, gesztenye, eper, cseresznye, szeder*[15];
  žitarica: *len, búza, szalma, kalász, kender*[16];
- nazivi nežive prirode: *pocsolya, mocsár, hamu, homok, víz, korom, szurok*[17];
- hrana i piće: *pecsenye, csokoládé, marcipán, tej, tejfel, liszt, kávé, olaj, savó*[18];
- pojave u prirodi: *hó, dér*[19];
- metali: *réz, bronz, arany, ezüst, platina*[20];
- hemijski elementi i minerali: *hidrogén, márvány, szén*[21];
- predmeti stvoreni ljudskom rukom: *mozdony, viasz, pergamen, kréta*[22];

[9] Za navijače kluba koji nosi crvene dresove.
[10] Za predstavnike reprezentacije bivše Jugoslavije.
[11] Partizanovci.
[12] Zmija, buba, golub, čavka, svraka, labud, rak, ćurka, pile, meda.
[13] Nezaboravak, ljubičica, jorgovan, iris, jasmin, ljiljan.
[14] Cvekla, paprika, repa.
[15] Orah, lešnik, badem, kesten, jagoda, trešnja, kupina.
[16] Lan, žito, slama, klas, kudelja.
[17] Bara, močvara, pepeo, pesak, voda, gar, smola.
[18] Pečenje, čokolada, marcipan, mleko, pavlaka, brašno, kafa, ulje, surutka.
[19] Sneg, slana.
[20] Bakar, bronza, zlato, srebro, platina.
[21] Hidrogen, mermer, ugalj.
[22] Lokomotiva, vosak, pergament, kreda.

- nazivi pojedinih naroda, ljudskih zajednica, odnosno geografskih pojmova: *ír, skandináv*, *cigány*[23];

- vlastita imenica: *Tizian.*

Asocijativni nazivi za boje obogaćuju rečnik. Osim što precizno određuju nijanse, doprinose i karakterizaciji, vrednosnom ocenjivanju nosioca boje. Kao ekvivalent svim ovim nijansama se u srpskom javljaju uglavnom atributske sintagme ili poredbene konstrukcije, samo iznimno polusloženice.

8. ZAKLJUČAK

U analizi smo po poglavljima razmatrali boje i nijanse koje se u mađarskom i srpskom jeziku koriste kao atributi za koloristično dočaravanje čoveka, odnosno koji mogu biti svojstveni ljudskom organizmu u celini ili pojedinim delovima ljudskog tela. U oba jezika smo se susretali sa bojama koje se upotrebljavaju isključivo za ovu namenu, tačnije za opisivanje ljudskih bića (npr. *smeđ, riđ* u srpskom, u mađarskom *ősz, szőke*), ali i sa specifičnom semantikom pojedinih osnovnih boja, koje im, kolocirajući sa delovima ljudskog tela pripisuju sasvim drugi koloristički doživljaj (npr. *plava* u srpskom označava različit kolorit u odnosu na kosu i u odnosu na oči).

Evidentno je takođe, da u mađarskom postoji veoma veliki broj složenica za izražavanje nijansi, koje u svom sastavu sadrže naziv stvari, predmeta, pojava sa karakterističnom bojom, stvarajući tako asocijativne nazive za nijanse boja. Složenice za obeležavanje „ljudskih boja" (kao uostalom i boja uopšte) većinom nastaju na tri načina. Kao prvi član složenice se najčešće imenuje objekat, stvar specifične boje, a kao drugi član kompozita se javlja imenica *szín* (boja): *savószín* (boja surutke), *mocsárszín* (boja močvare), *gesztenyeszín* (kestenjasta); ili neka od osnovnih boja: *csokoládébarna* (čokoladnosmeđa), *hófehér* (snežnobela), *falfehér* (kreč-bela), *kobaltkék* (kobaltnoplava). Treća mogućnost je kada se kombinuju dve osnovne boje: *kékeszöld* (plavkastozelena). U srpskom se kao ekvivalenti javljaju poredbene konstrukcije: *beo kao kreč*, konstrukcije sa genitivnom dopunom: *boja surutke, boja čokolade*, odnosno determinativne konstrukcije tipa *kobaltnoplava, čokoladnosmeđa*. Ređe se kao odgovarajući oblik u srpskom javlja polusloženica: *kreč-bela, sneg-bela, nebo-plava*, a izrazito retko izvedeni pridev: *kestenjast*.

Na osnovu pomenutih primera možemo zaključiti da tvorbene karakteristike mađarskog jezika doprinose složenijem, istančanijem percipiranju i izražavanju nijansi „ljudskih boja", što nipošto ne znači da u srpskom nije moguće parafraziranjem, opisnim konstrukcijama izraziti određene nijanse, već da je to u govornom jeziku neuobičajenija pojava.

LITERATURA

Andrić, E. (2011). A piros és vörös színnevek szerb megfelelői. *Hungarológiai Közlemények*, XLII. évf., 2011/3. szám, Novi Sad: 134-145.

Andrić, E. (2011). O nazivima boja u srpskom i mađarskom jeziku. *Susret kultura*, 2011. Novi Sad.

Andrić, E. (2012). Nazivi za crvene nijanse u mađarskom jeziku. *Zbornik za jezike i književnosti* Filozofski fakultet u Novom Sadu br. 2, Novi Sad, 15–33.

Ivić, M. (1995). O razlikovanju ljudi po boji. *O zelenom konju*. Novi lingvistički ogledi 82, 9–46.

Földvári, M. *Színszótár* http://www.szintan.hu (12. 07. 1012.)

[23] Irac, Skandinavac, Ciganin.

„HUMAN COLOURS" IN HUNGARIAN AND SERBIAN

Summary

Colours represent a world of their own and a very important domain of human perception. People have always attached significance not only to marking the visual perceptual properties of objects and phenomena surrounding them but also to the relations they establish with these objects and phenomena. The term „human colours", as used in the paper, refers to the hues used as attributes in describing humans, i.e. specific parts of the human body: skin colour, hair colour and eye colour. These primarily include colours which are used exclusively for describing human beings, but also those colours which can be attributed to various kinds of objects, phenomena as well as living beings, including humans.

In addition to the concrete colours, there are also abstract colours or associative colour terms, which can be ascribed to a particular group of humans on the basis of some other criterion. A number of colour terms are used primarily or exclusively in referring to people, whereas some of the associative colour terms are mostly used in referring to objects or phenomena.

The paper offers a contrastive analysis of colour terms used in referring to skin colour, hair colour and eye colour in Hungarian and Serbian, two genealogically unrelated and typologically different languages.

Keywords: colours, „human colours", Hungarian language, Serbian language

Edita Andrić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
andrice@sbb.rs

Vilma Tiškei
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
wiklaj@gmail.com

Dragana Drobnjak – Ksenija Šulović

KONCEPT *DUŠE* U SRPSKOM, FRANCUSKOM I ŠPANSKOM JEZIKU*

Predmet rada je konceptualizacija *duše* u srpskom, francuskom i španskom jeziku. Konceptualnu analizu sprovešćemo najpre na pojmovnim metaforama u minimalnim konceptualnim okruženjima leksema sr. *duša*, fr. *âme*, šp. *alma*. U drugom delu ispitaćemo asocijativno polje posmatranih leksema na osnovu verbalnih asocijacija govornika srpskog, francuskog i španskog jezika.

Ključne reči: duša, koncept, srpski, francuski, španski.

1. UVOD

Pored svojevrsne kolektivne filozofije koju u sebi, svesno ili nesvesno, nose svi govornici, „svaka kultura obrazuje specifičan okvir unutar kojeg se interpretiraju odabrani spoljni znaci 'realnosti'" (Bugarski 2005: 17). Svaki jezik, kao osnovni mehanizam interpretacije kulture, na sopstveni način poima svet, odnosno konceptualizuje vanjezičku stvarnost. U radu se bavimo konceptom *duše* u srpskom, francuskom i španskom jeziku sa lingvokulturološkog aspekta, bez poniranja u religijska, filozofska i psihološka tumačenja.

Pod konceptom se podrazumeva diskretna mentalna tvorevina kao osnovna jedinica misaonog koda sa relativno uređenom unutrašnjom strukturom, koja proizilazi iz svesne aktivnosti čoveka i društva i nosi enciklopedijsku informaciju o predmetu ili pojavi koje reflektuje, o tumačenju date informacije putem društvene svesti i odnosu društvene svesti prema datoj pojavi ili predmetu (Попова, Стернин 2007: 24). Otuda, koncept nosi i komponentu nacionalne obojenosti i širi je, kako od leksikografskog, tako i od psiholingvističkog značenja.

Cilj nam je da, spojem pojmovnih metafora i asocijativnih polja, uočimo istovetne i/ili kulturno specifične aspekte poimanja *duše* triju jezičkih zajednica. S jedne strane, konceptualnu analizu sprovešćemo na pojmovnim metaforama u minimalnim konceptualnim okruženjima leksema sr. *duša*, fr. *âme*, šp. *alma*, ekscerpiranih iz različitih izvora na srpskom, francuskom i španskom jeziku (opštih i frazeoloških rečnika triju jezika, dnevnih i nedeljnih novina, elektronskih medija) bez namere da u analizu uvrstimo sve postojeće jezičke realizacije sa posmatranim leksemama. S druge strane, analiziraćemo asocijativna polja posmatranih leksema koja su najpogodniji izvor za ispitivanje odnosa između jezika i kulture i daju bogatiju predstavu o životu i shvatanjima prosečnih savremenih govornika u odnosu na paremije i frazeologizme.

2. *DUŠA* I POJMOVNE METAFORE

Pojmovna metafora je kognitivni mehanizam kod kojeg se jedan iskustveni domen (izvorni domen ili domen davalac) delimično projektuje na drugi iskustveni domen (ciljni domen ili domen primalac), tako da se ovaj drugi domen delimično poima pomoću prvog. Izvorni domen obično je konkretan i jasno definisan pojam (npr. ljudsko telo, životinje, zdravlje, bolest, mašine, građevine, igre, sport, hrana, svetlost, toplota), za razliku od ciljnog domena koji je najčešće apstraktan (npr. emocije, moralne kategorije, želje, mišljenje, društvo, politika, religija, ekonomija, međuljudski odnosi, vreme)

* Rad je urađen u okviru projekta MNTR br. 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*.

(Kövecses 2002). Barselona (Barcelona 2003) smatra da su sve metafore zasnovane na metonimiji, a postojanjem konceptualnog preduslova za metaforu objašnjava njihovu motivisanost.

Uočene metafore u našem korpusu svrstale smo u sledeće grupe: DUŠA JE BIĆE, DUŠA JE MATERIJA, DUŠA JE PREDMET, DUŠA JE ČOVEKOV EMOCIONALNI PROSTOR, kao i u grupu ukrštenih metafora.

2.1. Generička ontološka metafora DUŠA JE BIĆE (odnosno DUŠA JE ČOVEK/ŽIVOTINJA) zasniva se na metonimijskom odnosu DEO ZA CELINU[1] budući da se povezivanje ostvaruje između bića kao celine i duše[2] kao dela ove celine:

sr. *umorna duša* / fr. *âme fatiguée* / šp. *alma cansada*[3]
sr. *ranjena duša* / fr. *âme blessée* / šp. *alma herida*
sr. *hraniti dušu* / fr. *nourrir l'âme* / šp. *nutrir el alma*
sr. *moja duša je gladna*, *žedna tebe* / fr. *mon âme a faim*, *soif de toi* / šp. *mi alma tiene hambre*, *sed de ti*
sr. *duša mu se raduje* / fr. *son âme se réjouit* / šp. *su alma se alegra*
sr. *peva mu duša* / fr. *son âme chante* / šp. *su alma canta*
sr. *razgovarati sa dušom* / fr. *converser avec l'âme* / šp. *conversar con el alma*
sr. *duša mu spava*
šp. *se le pasea el alma por el cuerpo* („duša mu se šeta po telu", u značenju: 'spokojan je')[4]
šp. *salírsele a uno el alma* („duša izlazi iz čoveka", u značenju: 'umirati')

U okviru uočene generičke metafore pronalazimo i podmetaforu DUŠA JE ČOVEK koja nosi sledeća značenja:

- lice, osoba:

sr. *pesnička duša* / fr. *âme poétique* / šp. *alma poética*
sr. *srodna duša* / fr. *âme sœur* / šp. *alma hermana*
sr. *blizanačka duša* / fr. *âme jumelle* / šp. *alma gemela*
sr. *pobožna duša* / fr. *âme pieuse* / šp. *alma piadosa*
sr. *slovenska duša* / fr. *âme slave* / šp. *alma eslava*
sr. *prodana duša* / fr. *âme vendue* / šp. *alma vendida*
sr. *nema ni žive duše* / fr. *il n'y a âme qui vive* / šp. *no se ve un alma*
sr. *varošica od 20 000 duša* / fr. *un village de 20 000 âmes* / šp. *una villa de 20 000 almas*
sr. *sitna duša* / šp. *alma sencilla*
sr. *koliko mu duša želi*

- dobra i plemenita osoba:

sr. *on je prava duša* / šp. *él es un alma*

- centralna ličnost, pokretač, organizator:

sr. *duša pokreta* / fr. *l'âme d'un mouvement* / šp. *el alma de un movimiento*
sr. *duša ekipe* / fr. *l'âme d'une équipe* / šp. *el alma de un equipo*
sr. *duša naroda* / fr. *l'âme d'un peuple* / šp. *el alma de un pueblo*

[1] Kevečeš (2000: 150) razlikuje dve vrste metonimije: 1) odnos deo – celina, ukoliko se povezivanje vrši između domena kao celine i jednog od entiteta tog domena i ostvaruje se u oba smera; 2) odnos deo – deo, ukoliko se povezivanje vrši između entiteta koji su delovi jednog domena, te su na istom nivou.

[2] Izbor tela koji se koristi umesto celine nije slučajan, te se biraju samo najreprezentativniji članovi određene tematske grupe. Ukoliko želimo da naglasimo emocionalni deo ljudskog bića, možemo čoveka da nazovemo *dušom*. Ukoliko želimo da istaknemo njegove intelektualne sposobnosti i moć, nazivamo ga *glavom.*

[3] Najpre navodimo poklapanje u tri jezika, potom u dva, te primere koje pronalazimo samo u jednom jeziku.

[4] Za francuske i španske primere za koje ne postoji ekvivalent u srpskom jeziku, u zagradi, pored značenja, navodimo i doslovan prevod.

- mila i draga osoba:

sr. *dušo moja* / šp. *alma mía*

DUŠA dalje može da se poima kao ŽRTVA ili kao NEPRIJATELJ/PROTIVNIK:

sr. *ubiti nečiju dušu* / fr. *tuer l'âme de quelqu'un* / šp. *matar el alma de alguien*
sr. *boriti se s dušom*

Navedena generička metafora realizuje se i kroz sledeće podmetafore:

- DUŠA JE DEO TELA:

sr. *lek*, *melem za dušu* / fr. *remède pour l'âme* / šp. *remedio para el alma*
sr. *povrediti*, *raniti nečiju dušu* / fr. *blesser l'âme de quelqu'un* / šp. *herrir el alma de alguien*
sr. *boli ga duša* / šp. *le duele el alma*
sr. *disati jednom dušom*
sr. *danuti dušom*
sr. *ujesti nekoga za dušu*

- DUŠA JE DEO CELINE:

sr. *deliti se s dušom /* fr. *se départir de son âme* / šp. *desprenderse del alma*
sr. *rastaviti nekoga s dušom*

2.2. U našem korpusu nailazimo na metaforu DUŠA JE MATERIJA koja se potom grana i konkretizuje kroz sledeće podmetafore:

- DUŠA JE ČVRSTA MATERIJA:

sr. *gristi*, *nagrizati dušu* / fr. *ronger l'âme /* šp. *carcomer el alma*
sr. *urezati se u dušu* / fr. *être gravé dans l'âme /* šp. *clavársele a alguien algo en el alma*

- DUŠA JE DELJIVA/LOMLJIVA MATERIJA:

sr. *duša mu se cepa*, *razdire* / fr. *son âme se déchire /* šp. *se le rasgó el alma*
sr. *raspolućena duša /* fr. *âme morcelée* / šp. *alma partida*
šp. *partir el alma a alguien* („raspoloviti nekome dušu", u značenju: 'povrediti nečija osećanja')

- DUŠA JE FLUID/TEČNA MATERIJA:

sr. *(po)piti dušu nekome* / šp. *beber el alma a alguien*
sr. *(i)sisati dušu nekome*
šp. *exhalar el alma* (doslovan prevod/značenje: 'izdahnuti dušu')

- DUŠA JE ZAPALJIVA MATERIJA:

sr. *duša mi gori*, *izgara (za nekim)* / fr. *mon âme brûle (pour qqn) /* šp. *me arde el alma (por alguien)*

- DUŠA JE MATERIJA KOJA SE TOPI:

sr. *topi mi se duša /* fr. *mon âme fond* / šp. *se me funde*, *derrite el alma*

- DUŠA JE HRANA:

sr. *pojesti nekome dušu*

- DUŠA JE SADRŽINA U SADRŽATELJU:

sr. *biti kao telo bez duše /* fr. *être corps sans âme* / šp. *ser como un cuerpo sin alma*
sr. *grad bez duše /* fr. *une ville sans âme* / šp. *una ciudad sin alma*
sr. *duša mu je u nosu*
sr. *dok je u meni duše*
šp. *está con el alma en la boca*, *está con el alma entre los dientes* („duša mu je u ustima", 'duša mu je među zubima', u značenju: 'osećati veliki strah')
šp. *traer uno el alma en la boca*, *en las manos* („nositi dušu u ustima, rukama", u značenju: 'patiti od neke nesreće', 'strahovati od velikog posla')
šp. *tener alguien su alma en su cuerpo* („imati dušu u telu", u značenju: 'biti sposoban')

2.3. DUŠA se konceptualizuje i kao PREDMET, te ona ima oblik i druga vizuelna svojstva:

sr. *velika*, *čista*, *prljava*, *crna duša /* fr. *grande âme*, *âme pure*, *sale*, *noire /* šp. *alma grande*, *pura*, *limpia*, *sucia*, *negra*
fr. *briser l'âme à qqn* (doslovan prevod/značenje: 'slomiti dušu nekome')

U okviru ontološke metafore DUŠA JE PREDMET pronalazimo i sledeće podmetafore:

- DUŠA JE PREDMET KOJI SADRŽI TEČNOST:

sr. *isceditи dušu nekome* / šp. *exprimir el alma a alguien*

- DUŠA JE PREDMET TRGOVINE/ROBA:

sr. *prodati dušu đavolu* / fr. *vendre son âme au diable* / šp. *vender el alma al diablo*

- DUŠA JE NIT:

sr. *biti satkan od duše*

2.4. DUŠA se konceptualizuje i kao ČOVEKOV EMOCIONALNI PROSTOR koji sadrži osećanja, psihološka stanja ili predmete koji nose emocionalnu vrednost:

sr. *nositi nekoga* ili *nešto na duši* / šp. *llevar a alguien* o *algo en el alma*
sr. *imati nekoga* ili *nešto na duši* / šp. *tener a alguien* o *algo en el alma*
sr. *tovariti nekome nešto na dušu*
sr. *ležati na duši*
sr. *uzeti na svoju dušu*
sr. *svalio mi se kamen s duše*
sr. *na duši mu je lako/teško*
šp. *tocarle a alguien en el alma*

U pojedinim slučajevima, metafora DUŠA JE ČOVEKOV EMOCIONALNI PROSTOR poistovećuje se sa metaforom DUŠA JE SADRŽATELJ:

sr. *osećati u duši* / fr. *sentir*, *éprouver dans l'âme* / šp. *sentir en el alma*
sr. *to mi izlazi iz duše* / fr. *cela vient de mon âme* / šp. *eso me viene*, *sale del alma*
sr. *boli ga u duši* / šp. *le duele en el alma*
šp. *pesarle en el alma* („biti teško u duši", u značenju: 'osećati teret u duši')

Duša kao sadržatelj može biti zatvorena i neprovidna zbog čega je uočavanje njene sadržine i/ili dopiranje do nje povezano sa teškoćama i ulaganjem napora motivisanim pretpostavkom o vrednosti

te sadržine. Otuda podmetafora RAZUMEVANJE DUŠE JE OTKRIVANJE NJENE SADRŽINE koja proizilazi iz metafore RAZUMEVANJE ENTITETA JE OTKRIVANJE NJEGOVE SADRŽINE:

sr. *prodreti u nečiju dušu* / fr. *pénétrer (dans) l'âme de qqn /* šp. *penetrar en el alma de alguien* (u ovom primeru uočavamo i metaforu DUŠA JE ČVRSTA MATERIJA)
sr. *uroniti*, *zaroniti u nečiju dušu* / fr. *plonger dans l'âme de qqn /* šp. *sumergirse en el alma de alguien* (ovde pronalazimo i metaforu DUŠA JE VODENA MASA)
sr. *dopreti do nečije duše /* šp. *llegarle al alma a alguien*

Metafora RAZUMEVANJE ENTITETA JE OTKRIVANJE NJEGOVE SADRŽINE povezana je sa metaforom RAZUMEVANJE JE VIĐENJE koju izražavaju glagoli percepcije i iz koje proističe podmetafora RAZUMEVANJE DUŠE JE VIĐENJE:

sr. *gledati*, *zaviriti u nečiju dušu /* fr. *regarder*, *entrevoir l'âme de qqn* / šp. *mirar*, *ojear el alma de alguien*
sr. *videti*, *nazirati*, *razaznati*, *prepoznati nečiju dušu /* fr. *voir*, *discerner*, *reconnaître l'âme de qqn* / šp. *ver*, *entrever*, *discernir*, *reconocer el alma de alguien*
sr. *oči su prozori*, *vrata duše /* fr. *les yeux sont les fenêtres*, *la porte de l'âme /* šp. *los ojos son la ventana*, *la puerta del alma* (ovde pronalazimo i podmetaforu DUŠA JE PROSTOR KOJI IMA PROZORE/VRATA)

Kada se DUŠA verbalizuje i razotkrije drugima, ona se premešta iz zatvorenog prostora, odnosno predela grudnog koša koji se poima kao njeno sedište, u spoljašnji prostor:

sr. *otkriti*, *ogoliti*, *otvoriti dušu /* fr. *dévoiler son âme*, *mettre son âme à nu*, *ouvrir son âme* / šp. *develar*, *desnudar*, *abrir el alma*

Kao što DUŠA može da bude otvorena ili zatvorena, tako može da bude ispunjena ili prazna:

sr. *puna*, *prazna*, *pusta duša /* fr. *âme pleine*, *vide*, *déserte* / šp. *alma llena*, *vacía*, *desierta*
sr. *imati*, *osećati prazninu u duši* / fr. *avoir du vague à l'âme* / šp. *tener*, *sentir un vacío en el alma*

Duša se poima i na sledeće načine:

- DUŠA JE MESTO IZVIRANJA/IZVOR:

sr. *to mi izvire iz duše* / fr. *cela jaillit de mon âme*

- DUŠA JE OBELEŽENO MESTO/META:

sr. *pogoditi (u) dušu*

U našem korpusu pronalazimo i jednu orijentacionu metaforu, DUŠA JE DOLE, koju smo svrstale u ovu grupu:

šp. *se le cayó el alma a los pies* („pala mu je duša na stopala", u značenju: 'klonuo je dušom')

2.5. U ovoj grupi navodimo primere u kojima se istovremeno očitava više metafora. Ukrštanje metafora ukazuje na to da su one koherentne, iako nisu logički uporedive. Svaka metafora osvetljava jedan aspekt pojma, te se one dopunjuju i nije moguće razlučiti granicu među njima:

- DUŠA JE BIĆE/DUŠA JE PREDMET:

sr. *rastajati se s dušom* / fr. *se séparer de son âme* / šp. *separarse del alma*
sr. *predati Bogu dušu* / fr. *rendre son âme à Dieu* / šp. *entregar*, *rendir el alma a Dios*
sr. *dati nekome dušu* / fr. *donner son âme à quelqu'un* / šp. *dar el alma a alguien*
sr. *dirnuti*, *dotaći nečiju dušu /* fr. *toucher une âme*

- DUŠA JE PREDMET/DUŠA JE DEO TELA/DUŠA JE BILJKA:

sr. *iščupati dušu* / fr. *arracher l'âme* / šp. *arrancar*, *sacar el alma*
sr. *slomiti dušu* / šp. *romper el alma*

- DUŠA JE PREDMET/DUŠA JE DEO TELA:

sr. *uprljati*, *isprljati dušu* / fr. *salir l'âme* / šp. *ensuciar el alma*

- DUŠA JE MEHANIZAM/MAŠINA/HRANA/TEČNOST:

sr. *ima pokvarenu dušu /* fr. *son âme est corrompue /* šp. *tiene alma corrompida*

- DUŠA JE ŽIVO/NEŽIVO

sr. *imati dušu /* fr. *avoir de l'âme* / šp. *tener alma*
sr. *spasti dušu /* fr. *sauver son âme /* šp. *salvar el alma*
sr. *sačuvati dušu /* fr. *garder son âme /* šp. *guardar el alma*
sr. *uništiti nečiju dušu /* fr. *détruire une âme* / šp. *destruir el alma*
sr. *izgubiti dušu* / fr. *perdre son âme* / šp. *perder el alma*
sr. *uneti svu svoju dušu u nešto /* fr. *y mettre toute son âme* / šp. *poner toda el alma en algo*
sr. *povratiti dušu*
sr. *ispustiti dušu*
sr. *ispala mu duša*
šp. *tener el alma bien puesta* („imati dobro postavljenu dušu", u značenju: 'imati volje i sposobnosti')

3. 3. ANALIZA ASOCIJATIVNIH POLJA

Prema Ufimcevoj „asocijativno polje stimulusa je ne samo fragment verbalne memorije čoveka, već i fragment slike sveta etnosa, koja se odslikava u svesti prosečnog nosioca kulture, njegovih motiva i ocena, i, kao posledica toga, njegovih kulturnih stereotipa"[5]. Prema broju reakcija strukturu svakog asocijativnog polja čine centar, bliža, dalja i krajnja periferija i lako je uočiti granicu među njima. Kultura u kojoj ispitanici žive značajnije utiče na jezičku svest negoli jezik kojim se oni služe, te pripadnici iste jezičke zajednice koji žive u različitim kulturama imaju različite asocijacije. Stoga, kako bismo dobile relevantnu predstavu o jezičkoj slici sveta srpskog, francuskog i španskog naroda, u istraživanju su učestvovali isključivo ispitanici kojima je srpski, francuski ili španski maternji jezik i to sa prostora Srbije, Francuske i Španije.

U istraživanju smo koristile test diskretnih slobodnih asocijacija očekujući od ispitanika različite starosne dobi i profesionalne orijentacije da na reči-stimuluse sr. *duša*, fr. *âme*, šp. *alma* pismenim putem reaguju jednom rečju i to onom koje se najpre sete.

3.1. Duša. Velika frekvencija prve asocijacije ističe snažnu asocijativnu vezu stimulusa i reakcije, kao i njihovu blisku semantičku vezu. To, međutim, nije slučaj u našem istraživanju, budući da

[5] „(...) ассоциативное поле (...) это не только фрагмент вербальной памяти человека, но и фрагмент образа мира того или иного этноса, отраженного в сознании «среднего» носителя той или иной культуры, его мотивов и оценок и, следовательно, его культурных стереотипов." (Уфимцева 2011: 208)

rezultati testa pokazuju da se nijedna reakcija nije značajno izdvojila, te se i ne može povući precizna granica između centra i periferije asocijativnog polja: *dobrota* – 18, *čistota* – 14, *srce* – 12, *bol* – 8, *telo* – 7, *ljubav* – 6, *duh* – 6, *mir* – 4, *beskraj* – 4, *večnost* – 4, *osećanja* – 4.

Raspršenost asocijacija je jedno od važnih svojstava asocijativnih polja. Kod 172 ispitanika ustanovile smo 77 različitih reakcija na zadatu reč-stimulus što upućuje na njenu nestabilnost u asocijativnom sistemu ispitanika. Ovako veliki broj asocijacija u asocijativnom polju *duša* ukazuje na širu, neodređeniju semantiku i produktivniju spojivost ove lekseme sa drugim leksemama u sintagmatskim ili paradigmatskim relacijama. Imenice kao stimulusi obično izazivaju paradigmatske asocijacije, što potvrđuju i naši rezultati u kojima, u odnosu na paradigmatske, pronalazimo mali broj sintagmatskih asocijacija (*dobra*, *čista*, *bolna*, *beskrajna*, *večna*, *nevidljiva*, *meka*, *nedodirljiva*, *prodana*, *nežna*, *blaga*, *velika*, *draga*, *izgubljena*, *slovenska*, *prazna*, *svetovna*, *zla duša*).

U pogledu idiosinkratičnosti odgovora, odnosno broja odgovora sa frekvencijom 1, ustanovile smo 39 ovakvih reakcija (npr. *lepota*, *ogledalo*, *stanje*, *uzvišenje*, *prostranstvo*, *iskrenost*, *toplina*).

Duša se doživljava kao nešto *nedodirljivo* i *nevidljivo*, *belo* i *plavo*, odnosno kao *nepostojanje*, *spiritualnost*. *Stomak*, *srce* i *grudni koš* pojedini ispitanici poimaju kao sedište duše koja sadrži *osećanja*, *bol*, *ljubav*, *lepotu*, *sreću*, *nevinost*, *iskrenost* i koji su svojstveni čoveku.. Izvestan broj reakcija upućuje na segmente religijskog i filozofskog poimanja duše: *nebo*, *raj*, *vera*, *anđeo*, *besmrtna*, *spas*, *čistota*, *večna*, *izgubljena*, *đavo*, *karma*, *selidba*.

Pojedine reakcije možemo da objasnimo putem precedentnih tekstova budući da su deo izreka, poslovica, naslova popularnih dela (filmova, romana, pesama, političkih parola i slično) ili se sa njima mogu dovesti u vezu: *Platon*, *Kasper*, *21 gram*[6].

Poreklo individualnih (subjektivnih, pojedinačnih) reakcija nije transparentno i ne uklapa se u utvrđene modele, budući da svaki pojedinac, pored opštekulturnih, poseduje i individualne predstave koje su proistekle iz njegovog životnog iskustva (Кобозева 2007: 108). Beležimo i pet individualnih reakcija: *tašta*, *mama*, *tata*, *brat*, *pas*.

Asocijativni test može se posmatrati i kao dijalog između istraživača i ispitanika, te pojedine reakcije tumačimo kao odgovore na stimulus koji se doživljava kao pitanje: *duša – boli*, *postoji*, *na prodaju*, *nema je svako*.

Izdvajamo i nekoliko slobodnih asocijacija srpskih ispitanika: *sunce*, *politika*, *jastuk*, *miris*, *alkohol*, *sjaj*, *prostor*.

3.2. Âme. Kod 67 francuskih ispitanika zabeležile smo 32 različite reakcije na zadatu reč-stimulus što takođe ukazuje na nestabilnost u asocijativnom sistemu ispitanika. Najzastupljenije reakcije su: *sœur* (deo višeleksemne imenice *âme sœur* ('srodna duša')) – 15, *esprit* ('duh') – 10, *corps* ('telo') – 4, *pureté* ('čistota') – 4. Pronalazimo 26 odgovora sa frekvencijom 1 (npr. *vie* ('život'), *raison* ('razum'), *beauté* ('lepota'), *essence* ('suština').

I među francuskim reakcijama zapažamo elemente religijskog i filozofskog poimanja duše: *paradis* ('raj'), *éternelle* ('večna'), *ciel* ('nebo'), *pureté* ('čistota'), *réincarnation* ('reinkarnacija'), jedan precedentni fenomen (*Platon*) i jedno upućivanje na srce (*cœur*) kao sedište duše. Uočavamo osam sintagmatskih asocijacija (*âme transparente* ('prozirna duša'), *éternelle* ('večna'), *aérienne* ('vazdušasta'), *brisée* ('slomljena'), *pure* ('čista'), *invisible* ('nevidljiva'), *claire* ('čista'), *mystique* ('tajanstvena')) i nekoliko slobodnih (*énergie* ('energija'), *poésie* ('poezija'), *magie* ('magija'), *besoin* ('potreba'), *flamme* ('plamen')).

3.3. Alma. Kod 190 španskih ispitanika ustanovile smo 65 različitih reakcija na zadatu reč-stimulus što, kao i u druga dva posmatrana jezika, ukazuje na nestabilnost u asocijativnom sistemu ispitanika. Najzastupljenije reakcije su *espíritu* ('duh') – 21, *cuerpo* ('telo') – 15, *pura* ('čista') – 12, *corazón* ('srce') – 11, *interior* ('unutrašnjost') – 8, *buena* ('dobra') – 7, *muerte* ('smrt') – 7, *fantasma*

[6] Prema pojedinim naučnim istraživanjima, nakon smrti iz čovekovog tela nestaje 21 gram. Ovom činjenicom inspirisan je američki film „21 gram".

(‘utvara’) – 7, *vida* (‘život’) – 6, *sentimientos* (‘osećanja’) – 5, *Dios* (‘Bog’) – 5. Od 45 idiosinkratičnih odgovora pomenućemo sledeće: *espiritualidad* (‘duhovnost’), *esencia* (‘suština’), *casa* (‘kuća’), *conquistar* (‘osvojiti’), *todo* (‘sve’), *cementerio* (‘groblje’), *mente* (‘um’).

Ovde pronalazimo brojne sintagmatske asocijacije: *alma pura* (‘čista duša’), *limpia* (‘čista’), *buena* (‘dobra’), *gemela* (‘blizanačka’), *perdida* (‘izgubljena’), *inexistente* (‘nepostojeća’), *eterna* (‘večna’), *incorpórea* (‘bestelesna’), *invisible* (‘nevidljiva’), *inmortal* (‘besmrtna’), *negra* (‘crna’), *oscura* (‘mračna’), *transcendental* (‘transcendentna’), *vacia* (‘prazna’), *rota* (‘slomljena’).

Nekoliko španskih reakcija takođe je usmereno na religijsku i filozofsku koncepciju duše: *Dios* (‘Bog’), *religion* (‘religija’), *fe* (‘vera’), *salvación* (‘spasenje’), *iglesia* (‘crkva’), *cielo* (‘nebo’), *karma* (‘karma’), *reincarnación* (‘reinkarnacija’), *aura* (‘aura’).

Beležimo dva precedentna fenomena (*Platón*, *Dragonlance*[7]), kao i tri individualne reakcije (*zaragocista* (‘koji dušom i telom pripada Saragosi’), *hija* (‘kći’), *McDonald’s* (‘Mekdonald’).

I u španskom jeziku nalazimo jednu reakciju-„odgovor”: *no existe* (‘ne postoji’) i nekoliko slobodnih asocijacija: *luz* (‘svetlost’), *querer* (‘želeti’, ‘voleti’), *bienestar* (‘blagostanje’), *marrón* (‘smeđ’), *confusa* (‘zbunjena’). *Corazón* (‘srce’) i *cabeza* (‘glava’) poimaju se među španskim ispitanicima kao sedište duše.

4. ZAKLJUČAK

Na osnovu istraživanja zaključujemo da se metafizička realnost koju označava apstraktna imenica *duša* zasniva na ličnim i kolektivnim iskustvima materijalne realnosti. Prema govornicima srpskog, francuskog i španskog jezika duša je smeštena u središnjem delu čovekovog tela (grudnom košu, srcu, stomaku). Iako se smatra da je duša nematerijalna, uočene metafore i podmetafore u našem korpusu pokazuju da je govornici tri posmatrana jezika personifikuju (DUŠA JE BIĆE), pripisuju joj brojne karakteristike materijalnih realija (DUŠA JE MATERIJA, DUŠA JE PREDMET) i poimaju je kao prostor u kojem su locirane psihičke i emocionalne funkcije (DUŠA JE ČOVEKOV EMOCIONALNI PROSTOR). Od 100 posmatranih metafora leksičko i semantičko poklapanje u tri jezika prisutno je kod čak 54 jezičke realizacije. Zanimljivo je istaći da su poklapanja u dva jezika brojnija između srpskog i španskog jezika (11), a ne između dva posmatrana romanska jezika (0) što bi se pre dalo očekivati.

Analiza asocijativnih polja upućuje na to da kod ispitanika sva tri etnosa postoji podudarnost među najfrekventnijim reakcijama koje su, doduše, različito distribuirane: *čistota*, *srce*, *telo*, *duh.* Poklapanja pronalazimo i u pojedinim idiosinkratičnim reakcijama: *večnost*, *nevidljiva*, *osećanja*, *nebo*, *spiritualnost*, *Platon*, dok sve ostale zabeležene odgovore uočavamo u samo jednom ili dva posmatrana jezika.. Raspršenost asocijacija u sva tri asocijativna polja ukazuje na nestabilnost reči-stimulusa u asocijativnom sistemu ispitanika, kao i na nepostojanje snažne asocijativne, odnosno bliske semantičke veze između stimulusa i reakcija.

LITERATURA

Barcelona, A. ed. (2003). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
Bugarski, R. (2005). *Jezik i kultura.* Beograd: XX vek.
Драгићевић, Р. (2010). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
Кобозева, И. М. (2007). *Лингвистическая семантика.* Москва: КомКнига.
Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku.* Beograd: Biblioteka XX vek.
Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and Emotion.* New York and Cambridge: Cambridge University Press.
Kövecses, Z. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.

[7] Saga iz američke epske fantastike prema kojoj su snimljeni istoimeni animirani filmovi i video igre.

Попова, З.Д., Стернин, И.А. (2007). *Семантико-когнитивный анализ языка*. Воронеж: Научное издание.
Уфимцева, Н.В. (2011). *Языковое сознание: динамика и вариативность*. Москва: Российская академия наук. Институт языкознания.

Rečnici / Dictionaries
Clave Diccionario de uso del español actual (2002). Madrid: Ediciones SM.
Diccionario de la lengua española (1992). Madrid: Real Academia Española.
Drašković, V. (1990). *Francusko-srpskohrvatski frazeološki rečnik.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Le nouveau Petit Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française (2005). Paris: Robert.
Милосављевић, Б. (1994). *Српско-француски речник идиома и изрека.* Београд: Српска књижевна задруга.
Rey, A. (2000). *Le Robert, Dictionnaire historique de la langue française.* Paris : Dictionnaires Le Robert.
RMS 1. РМС1: *Речник српскога језика* (2007). Нови Сад: Матица српска.
RMS 6. РМС6: *Речник српскохрватскога књижевног језика* I–VI (1967–1976). Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).
Seco, M., Andrés, O., Ramos, G., (2009). *Diccionario fraseológico documentado del español actual: locuciones y modismos españoles* Madrid: Aguilar.
Trésor de la langue française : dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1971-1994). Paris : Éd. du CNRS – Klincksieck: Gallimard.

CONCEPT OF *SOUL* IN SERBIAN, FRENCH AND SPANISH

Summary

The subject that we're dealing with in this work is the conceptualization of *soul* in Serbian, French and Spanish. Although it is considered that the soul is immaterial, the metaphors and sub-metaphors identified in our corpus, show that the speakers of the three observed languages personify it (SOUL IS BEING), ascribe a number of material realities features to it (SOUL IS SUBSTANCE, SOUL IS OBJECT) and conceive it as a space in which all mental and emotional functions are located (SOUL IS MAN'S EMOTIONAL SPACE).
In the second part, we examined associative field of the *soul* based on verbal associations of Serbian, French and Spanish speakers in order to determine the (non)coincidence of reactions, as well as the (in)stability of stimuli-words in the associative system of participants.

Keywords: soul, concept, Serbian, French, Spanish

Dragana Drobnjak
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
dashayuyu@yahoo.fr

Ksenija Šulović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
ksenijasulovic@gmail.com

Jagoda Granić

JEZIČNA POLITIKA: NACIONALNI I EUROPSKI IDENTITET U VREMENU I PROSTORU

Kolektivni identitet socijalno je konstruiran, ne postoji u vakuumu nego u interakciji s drugim zajednicama. Premda europski identitet ne negira nacionalni identitet, premda je to dodatni, novi identitet – po definiciji multikulturalan i multilingvalan, u kojem se prožimaju svi pojedinačni identiteti koji međusobno interferiraju i perpetuiraju na drugoj razini stvarajući nove jezične, kulturne i druge hibridne identitete – još se uvijek percipira kao konstrukt, a ne kao stvarnost, još je uvijek evidentna supremacija nacionalnog identiteta u odnosu na europski identitet. Budući da je uloga jezika u svakom kolektivnom identitetu veoma važna, u planiranju jezika suvremena terminologija osigurava primarnu jezičnu funkciju – onu komunikacijsku. Internacionalna terminologija potiče internacionalnost naziva, a nacionalna zagovara ideju o stvaranju naziva iz vlastitih izvora kako bi se sačuvao vlastiti jezični identitet. Udio pojedinih jezičnih zajednica u stvaranju modernog europskog identiteta umnogome ovisi o njihovu mjestu u vremenu i prostoru, drugim riječima, o hijerarhiji kulturā i jezikā.

Ključne riječi: jezična politika, nacionalni identitet, europski identitet

1. UVOD: DISKURS O JEZIČNOJ POLITICI I IDENTITETU

Vrijeme i prostor determinante su svake jezične politike[1], prešutne ili eksplicitne, nacionalne ili supranacionalne (europske), jer svaka jezična zajednica živi u nekom vremenu i na nekom prostoru i njezina jezična politika upravo je odraz postojećih društvenih, ekstralingvističkih prilika. Škiljan (1988: 8) jezičnu politiku definira kao „skup racionalnih i uglavnom institucionaliziranih postupaka kojima neko društvo utječe na jezične oblike javne komunikacije i na formiranje svijesti svojih sudionika o tim oblicima". Jaspaert (2001) navodi dva tipa jezične politike: jedan je fokusiran na jezik kao kulturno naslijeđe koje treba zaštititi i sačuvati, kao i teritorij na kojem se rasprostire, a drugi je više fokusiran na same govornike nego na jezik. Iz navedenoga bismo mogli izvesti sljedeći zaključak: budući da svaki govornik posjeduje svoj(e) identitet(e), formirati svijest govornika o nekim jezičnim oblicima zapravo znači zauzeti i stav o njima, drugim riječima, to znači oblikovati i svoj jezični identitet na nekoj razini: bilo na lokalnoj, na nacionalnoj i/ili na nadnacionalnoj razini.

Dinamičnost društva, odnosno jezične zajednice, implicira i dinamičnost jezika, a onda, posve očekivano, i dinamičnu ili varijabilnu jezičnu politiku. Varijabilnost jezične politike pretpostavlja različita iščitavanja sinkronijskih presjeka jer svaka sinkronija podrazumijeva i različit model jezične politike, čak i onda kad se čini da se sociokulturni i politički kontekst dviju susjednih ili udaljenih sinkronija jedva ili malo razlikuju. Ako su relevantni parametri jezične situacije i konstantni, vrijeme kao jedan od parametara zasigurno nije konstanta i ono provocira (re)definiranje postojećeg modela jezične politike, a to znači i ponovno promatranje sociokulturnog konteksta jezične sredine i njezina geolingvističkog okvira (Granić 1999: 282).

Jezik određuje društvene odnose ili je njima determiniran, ili pak i jezična i društvena struktura međusobno interferiraju, ili su i jezik i društvo uvjetovani nekim trećim, izvanjskim faktorom (Cobarrubias 1983). U svakom slučaju, jezik je jedan od bitnih identitetskih obilježja same zajednice[2] i, dakako, svakog njezina člana, govornika tog jezika koji se upravo jezikom *identitizira* sa svim govor-

[1] O različitim domenama i elementima različitih nacionalnih jezičnih politika, o jedinstvu i raznolikosti jezične politike Europske unije kao i o globalnoj jezičnoj politici više u Granić (2009).

[2] Spolsky (2004: 11-12) navodi podatak da se jezična politika u svijetu spominje u 125 ustava, a oko 100 njih imenuju jedan jezik ili više službenih ili nacionalnih jezika koji imaju privilegiran status.

nicima članovima te jezične zajednice. Dakako paralelno, ali u suprotnom smjeru, teče drugi proces u kojem se Drugi, ne-članovi *ne-identitiziraju* tim jezikom koji je njima „tuđi" odnosno, iz njihove perspektive, drugi.[3] Škiljan (2002) upozorava na slučaj da govornici ne zapažaju da je njihov idiom različit od drugih idioma, ali im zato govornici drugih idioma mogu nametnuti autoidentifikaciju.

Zajednicu obilježava kolektivni identitet koji je, za razliku od individualnog identiteta, pervazivan (prožiman) i perzistentan, otporniji je na različite vanjske utjecaje, manje podložan promjenama te stoga i trajniji (Smith 1992).

Jezična je zajednica istodobno i etnička/nacionalna ako njezini članovi imaju etnicitet/naciju kao zajednički nazivnik.[4] U tom slučaju i jezik i etnicitet, odnosno nacija, participiraju u konstrukciji identiteta koji se, iako fluidan i dinamičan *sui generis*, uvijek zamišlja kao spona među članovima zajednice, neovisno o tome je li ta zajednica na lokalnoj, nacionalnoj ili nadnacionalnoj razini. Identitet zapravo ima i integracijsku i delimitacijsku funkciju, jer istodobno okuplja, povezuje članove jedne zajednice, ali ih istodobno i razdvaja od Drugih, od ne-članova. Ovo posebno vrijedi za nacionalni identitet u koji su ugrađena zajednička sjećanja, mitovi, običaji, tradicija i simboli, vernakularni jezici (epihorski idiomi) – sve ono što definira jednu nacionalnu kulturu.

Budući da je kolektivni identitet socijalno konstruiran, očito ne postoji u vakuumu nego u interakciji s drugim zajednicama te njegovo konstruiranje nikad nije neutralno. Uostalom, svaki je kolektivni identitet negativno definiran prema svim drugim kolektivnim identitetima, odnosno jedan je kolektiv ili jedna grupa upravo ono što drugi kolektiv ili druga grupa nije. „Svaka društvena zajednica i svaki društveni identitet skloni su isključivosti: ne može baš svako da bude njihov pripadnik" (Eriksen 2004: 112). Iako svi znamo da definicija ne bi smjela biti negativna[5] jer ne kazuje ništa o sadržaju već samo o onome što nije (npr. želimo definirati A i B pa kažemo B= −A), identiteti se upravo tako određuju – prema onima koji ne pripadaju kolektivu, prema Njima, *outsiderima*. Pripadnost i lojalnost grupi najčešće se potvrđuje stereotipima koji određuju granicu između dvaju kolektiva. Međutim, to ne znači da je granica među njima nepomična i nepropusna, da nema interakcije i preko granice. Kad su u pitanju kolektivi koji su u neposrednom i stalnom kontaktu, moguć je i posve očekivan „prijelaz" nekih elemenata identiteta s jedne strane na drugu stranu, tim više jer su etničke granice ponajprije društvene, a ne teritorijalne. Fluidnost i dinamičnost identiteta očit su dokaz tome. Identitet je i relativan jer se o njemu, kako kaže Eriksen, i „pregovara".

Nacionalni identitet, kao što mu samo ime kaže, generira sâma nacija kao simbolička zajednica i on je od velike važnosti u simboličkom prostoru, ne nužno i u komunikacijskom jer komunikacija može biti uspješna i bez nacionalnog faktora. Dovoljna je samo komunikacijska kompetencija u istom jeziku svih sudionika komunikacijskog procesa, dakle važna je pripadnost jezičnoj, ali ne nužno i etničkoj zajednici. U fokusu je sâma poruka, a ne demonstracija etničke/nacionalne pripadnosti. No u višenacionalnim i višejezičnim sredinama[6] briga za očuvanje nacionalnog identiteta postaje primarna, tim više ako postoje bilo kakvi znakovi opasnosti za gubitak identiteta u dogledno vrijeme. Jezik je preuzeo ulogu njegova „čuvara", tj. ako se on ni na koji način ne ugrožava, onda je vjerojatnost gubitka nacionalnog identiteta minimalna ili nikakva.

S druge strane, u europskim granicama potiče se izgradnja još jednog, europskog identiteta koji pak nije usporediv s nacionalnim identitetom jer je na drugoj, višoj razini i u sebi sadržava različite

Jezici s nacionalnim statusom ne sudjeluju samo u konstrukciji nacionalnog identiteta nego su konstitutivni elementi i nadnacionalnog identiteta, za razliku od onih koji nemaju taj status (manjinski jezici).

[3] Ovdje ne ulazimo ni u kakvu valorizaciju Drugoga/Drugih, s obzirom na to da *drugost* ovisi o perspektivi promatranja, jer je Mi-pozicija početna pozicija za obje strane.

[4] Dakako da to nije nužan uvjet jer govornici mogu dijeliti isti jezik, ali i ne i ostale parametre razlike (rod, dob, ideologiju, religiju, rasu, socijalni status, obrazovanje itd.).

[5] *Definitio ne sit negans.*

[6] Grin (1999: 18) jezičnu sredinu (engl. *linguistic environment*) definira kao teorijski konstrukt koji se koristi u analitičke svrhe. Obuhvaća sve govornike na nekom teritoriju čije su kompetencije različitog stupnja u različitim jezicima koji se razlikuju u statusu, domenama i frekvenciji upotrebe, a o kojima govornici imaju i različite stavove.

nacionalne identitete. Svi ti višestruki identiteti, od lokalnog do nadnacionalnog, ni u jednom trenutku ne isključuju jedan drugoga, nitko se ne treba odreći jednog u korist drugog.

Europska unija – unatoč činjenici da svaka zemlja članica ima i svoju „unutarnju", nacionalnu/ državnu jezičnu politiku, ali i „vanjsku" koja uređuje odnose s Drugima – uzima u obzir nacionalne jezične politike svake zajednice, nastojeći izgraditi okvir za jednu nadnacionalnu europsku jezičnu politiku, analogno konstrukciji europskog identiteta kao još jednog, dodatnog identiteta.

Neovisno o europskom identitetu, svatko od nas ima više identiteta koje bira ovisno o situaciji i komunikacijskom kontekstu, svi su oni koncentrični, superponirani jedni drugima, simultani su jer se ostvaruju u istom vremenu i prostoru.[7] Među njima nema nikakvog konflikta, nijedan ne uzima mjesto drugome. No unatoč tome, među njima nema ravnopravnosti, neki su identiteti poželjni, visoko vrednovani i očekivani u određenom kontekstu, negdje je njihovo iskazivanje na prvom mjestu a sama poruka na drugom. Dakle, jezik kao iskaz identiteta postaje glavna „vijest", a ne njime kodirana poruka. Dakako da razlozi za to mogu biti različiti, no kakvi god bili, važno je da ne stigmatiziraju Druge i njihove, zbog toga, nerijetko skrivene identitete. To posebno važi za etničke i nacionalne identitete.

2. KONSTRUKCIJA NACIONALNOG IDENTITETA

Konstruiranje identiteta dinamičan je proces s više aspekata. Ako jest ili bi identitet iz nekih razloga mogao biti ugrožen, onda je inzistiranje na izuzetosti obilježja u konstrukciji identiteta proporcionalno stupnju stvarne ili hipotetske ugroženosti (v. Škiljan 2002). U višenacionalnim i višejezičnim sredinama (v. Granić 2003) nacionalni identitet pogotovo dobiva na značenju jer većina sebe definira kao konstitutivni narod, odnosno većinsku naciju koja ima vlast u svojim rukama, piše zakone te odlučuje o jezičnim i etničkim manjinama i definira njihove statuse. Konstrukcija i promoviranje nacionalnog jezika kao glavnog kriterija nacionalnog i strateškog sredstva u ucrtavanju granica prema drugima u domeni je svake nacionalne jezične politike.

„Premda je svaka nacija jedinstvena i 'izabrana', 'izabrane narode' birala su ranije njihova božanstva; danas ih biraju ideologija i simbolika…" (Smith 2010: 135). Mi bismo još dodali: i politika i ekonomska moć.

Nacionalna je identifikacija postala kulturalna i politička norma (Smith 1992: 58). Nacionalni identitet u osnovi je multidimenzionalan. U njegovoj konstrukciji sudjeluje više parametara (etnički, pravni, teritorijalni, ekonomski i politički) koje povezuje zajednička nacionalna ideologija.

Kakvi će biti njezini temelji, hoće li biti inkluzivna ili ekskluzivna, tako će biti i obilježena – s pozitivnim ili negativnim predznakom. Naime, *drugačijost* može značiti koegzistenciju različitih, ali i, posve suprotno, njihovo nepriznavanje, „brisanje". U većini država ima više ideologijā, obično (ali ne i nužno) onoliko koliko ima i jezičnih/etničkih zajednica, ali jedna je ipak dominantna (v. Spolsky 2004), „izabrana" i ona podrazumijeva da se svi članovi, i oni koji to tek namjeravaju postati, ponašaju u skladu s pravilima inkluzije (primjerice, moraju steći kompetenciju u jeziku te jezične zajednice) te da jednako tumače mitove ili jednako reinterpretiraju simbole ako to društvene okolnosti zahtijevaju, tj. onako kako odgovara njezinim trenutačnim interesima.

Nacionalni su identiteti postali važni s nastajanjem prvih nacionalnih država, a kao dominatno mjerilo kulture i identiteta svoj značaj nisu izgubili do današnjih dana pa su, na neki način, globalna pojava. Smith (2010) smatra da nacionalni identitet nije samo sveprisutan nego i „prožiman". Za naciju[8] i nacionalni identitet kaže da su kompleksni i raznovrsni te da politiku nacionalnog identiteta dodatno komplicira dvojnost pojmova *nacija*, *etnički* i *teritorijalni model*. Ta je dvojnost proizvela teritorijalni i etnički tip političke nacije. Nacionalni identitet definira kao „apstraktan i višedimenzionalan konstrukt koji se dotiče čitavog niza životnih sfera i javlja u mnogim permutacijama i kombina-

[7] Ovdje je prostor strogo geografski determiniran, simbolički se prostor izuzima.

[8] Smith (2010: 194) razlikuje dva modela nacije, građansko-teritorijalni i etničko-genealoški, kao i dva načina oblikovanja nacija – birokratskom inkorporacijom i vernakularnom mobilizacijom.

cijama'' (*ibid*.: 225). Dakako da se i nacionalni identitet konstruira u odnosu prema Drugome: „već i sama ideja nacije polazi od toga da postoje druge nacije, ili makar drugi ljudi koji ne pripadaju naciji'' (Eriksen 2004: 191). Nacije, bilo građanske ili etničke, uvijek zagovaraju homogenost. Definiraju prostor u kojem će živjeti njezini članovi, kao i granice kojima je on omeđen kako bi se znalo tko je *in* a tko *out*, tko je eventualno „ušao'' a tko „izašao'' (jer i to je moguće stjecanjem drugog nacionalnog identiteta koji preuzima ulogu primarnog ili, u drugom slučaju, dodatnog identiteta). Narativ nacije ističe podrijetlo, kontinuitet, tradiciju i bezvremenost (akroniju).

Jezik i mitologija u temelju su svakog nacionalnog identiteta koji obuhvaća i kulturni i politički identitet. U jeziku se i povijest i tradicija oblikuju kao narativni diskurs u kojem se ona instrumentalizira (Škiljan 2002: 160). Jezik majke-nacije – nacionalni jezik kao osnovno sredstvo javne komunikacije postaje najvažniji i „simbolički iskaz nacionalnog jedinstva'' (*ibid*.).

Prema Smithu (2010: 29-30), bitna su obilježja nacionalnog identiteta:

- povijesni teritorij, odnosno domovina
- zajednički mitovi i historijska sjećanja
- zajednička kultura
- zajednička zakonska prava i dužnosti svih pripadnika nacije
- zajednička ekonomija, s teritorijalnom mobilnošću pripadnika nacije.

S obzirom na spomenuta obilježja nacionalnog identiteta, potpuno je jasna Smithova percepcija identiteta kao višedimenzionalnog fenomena koji se nikad ne može svesti na samo jedan element – bilo etnički, bilo kulturni, teritorijalni, ekonomski ili pravno-politički.

Nacionalni identiteti obično su definirani u uskim etničkim ili kulturalnim terminima, što nije najbolji način jer imaju tendenciju homogenizacije, čime se segregiraju etničke manjine jer ne mogu ravnopravno sudjelovati u kreiranju politike te zajednice (v. Winter 2011: 3). Sužavanje njihovih sloboda u svrhu konstruiranja nacionalnog identiteta i nacionalnog jezika ni na koji način ne opravdava taj postupak. U modernim društvima kolektivna jednojezičnost bila je dio nacionalnog projekta koji je promovirala intelektualna elita zajedno s društvenim grupama koje imaju realnu političku moć „i nameće je (u skladu s grčkim modelom) svojoj 'projektiranoj' nacionalnoj zajednici kao pravilo, dok je ona sama – bar u trenutku zamišljanja projekta, a nerijetko i kasnije – višejezična, jer se ponaša prema normama rimskog modela'' (Škiljan 2002: 190-191).

Nacionalni identitet ima svoju vanjsku i unutarnju formu. Unutarnja forma zasnovana je na ideji o zajedničkoj političkoj volji (*volonté politique)* ili o određenom narodnom duhu (*Volksgeist*), a vanjska na pozitivno konotiranoj jedinstvenosti. Wodak *et al*. (1999: 27) tvrde da vladajućī skrivaju nasilnu homogenizaciju i brišu postojeće razlike epitetom *nacionalni*. Na taj način nacionalni identitet izražava interese više društvenih grupa, onih elitnih i onih na marginama društva, ali ujedno depolitizira i denacionalizira manje etničke/jezične zajednice i njihove identitete. S jedne strane favorizira se samo jedan etnicitet pa dolazi do etnicizacije birokracije i politizacije etničkih razlika. No s druge strane, postoje nacije (primjerice kanadska i švicarska) koje su po definiciji pluralistične, i lingvistički i kulturalno, i taj model različitosti funkcionira i danas te pokazuje put kojim bismo trebali ići u modernom svijetu lišenom homogenosti, samo jednog jezika i jedne kulture.

3. KONSTRUKCIJA EUROPSKOG IDENTITETA

Za razliku od nacionalnog identiteta u čijoj konstrukciji veliku ulogu imaju i jezik i mitologija, europski identitet ne poznaje te parametre, oni nisu jednoznačni pa je percepcija europskog identiteta lišena mita. Cipek (2005) smatra da za formiranje europske nacije ne nedostaju samo zajednički mitovi i jedna domovina nego nema ni zajedničke europske kulture. Bez obzira na moguće nesporazume, činjenica jest da još uvijek nema preciznog tumačenja što je „europsko'' a što „ne-europsko''. Analo-

gno postojanju „jezičnog osjećaja" na temelju kojeg neke jezične jedinice i oblike prepoznajemo kao svoje a ne tuđe, možemo ustanoviti i „osjećaj za europsko" koji nije lako definirati jer su parametri rastezljivi i mnogoznačni pa ga svatko onda tumači onako kako mu najbolje odgovara. U europskom kulturnom mozaiku definitivno je ugrađen svaki segment različitih kultura pa on *per definitionem* ne može biti homogen.

Kad je riječ o konstrukciji europskog identiteta, ona se odvija „po modelu kombinacije tzv. zrcalnog identiteta i tzv. zidnog identiteta, odnosno u kombinaciji intrinzičnog i ekstrinzičnog" (Vrcan 2005: 12). Konstrukcija svakog kolektivnog identiteta, pa i europskog, zasniva se na uspostavljanju granica prema Drugima i na određivanju njegovih inherentnih sadržaja. „Te granice zacrtavaju [se] ne samo 'iznutra' nego i 'izvana' u pregovorima s drugima: da bi one dobile svoj puni legitimitet, potrebno im je bar implicitno, a po mogućnosti i eksplicitno, priznanje drugih" (Škiljan 2002: 276-277).

„Ako se *moderni* 'problem identiteta' svodi na pitanje kako konstruisati identitet i održati ga, onda se *postmoderni* 'problem identiteta pre svega svodi na pitanje kako izbeći fiksni identitet i ostaviti sebi što veći broj mogućnosti" (Bauman u Eriksen 2004: 243).

Premda je većina današnjih država etnički heterogena i pluralna te se „rađa neka nova vrsta nacije, 'multinacionalna nacija', za druge se nacija istiskuje" (Smith 2010: 227) pa je stoga i ambivalentan odnos prema europskom identitetu, naravno ne svih Europljana. Najmanji strah od gubitka nacionalnog identiteta imaju oni europski građani koji žive u federalnim državama, u multikulturalnim i višejezičnim sredinama. A takav je, kaže Derrida, upravo europski kulturni prostor, otvoren i pluralističan. Onī koji imaju dva identiteta na različitim razinama, na regionalnoj i nacionalnoj razini, lako konstruiraju i treći koncentrični identitet na nadnacionalnoj razini – onaj europski.

Suvremeni globalizacijski postnacionalni procesi promiču nekakvu kozmopolitsku[9] kulturu na razini forme i na razini sadržaja koja bi se trebala ugraditi u tzv. europski kulturni identitet. No prije svega treba postaviti pitanje: što je danas Europa i europsko? Koje su njezine kulturalne granice? Jesu li to granice Europske unije?

Govoreći o potrazi za europskim kulturnim identitetom, Vrcan (2005: 11) kaže:

> … trebalo bi biti očito da je današnja potraga za **europskim kulturnim identitetom** potraga za nečim što nije ni jedinstveno, ni homogeno, niti ima jasno određene granice – ni povijesne, ni kulturne, ni geografske, ni sudbinske – nego je, **u osnovi, ambivalentno, višeslojno i višedimenzionalno**, ima neodređene i fluktuirajuće granice, te je **procesne naravi**, **pa se stalno stvara i obnavlja u različitim i često suprotnim diskursima, praksama i pozicijama**, kao što se događa u znaku konfrontacija oko iskušavanja više mogućih odgovora na današnje velike izazove, povijesne i društvene naravi. (ist. J.G.)

Vrcan razlikuje tradicionalne i posttradicionalne identitete. S obzirom na to da ove druge opisuje kao i nejedinstvene i nehomogene, negocijabilne i refleksivne naravi, stoga reverzibilne, višedimenzionalne, višeslojne i fragmentirane, koji su „više proces postojanja nego trajno stanje" (*ibid*.: 15), onda je europski kulturni identitet po definiciji posttradicionalan.

Smith (1992) smatra da se „Europa" može promatrati kao suma različitih nacionalnih identiteta, zajednicā i kulturā, ali i kao mnogo više od tog pukog zbroja ako pronađemo nešto što je svojstveno samo Europi, tzv. *European experiences*. U svakom slučaju to bi bilo neko europsko distinktivno obilježje po kojem Europa i jest jedinstvena. Premda bi u nekom opisu bilo dostatno i samo jedno distinktivno obilježje, u ovom slučaju sigurno ih je više: lingvističko (jezici), geografsko (teritorij), religijsko/a, tradicijsko, historijsko, kulturalno (naslijeđe). Sva su ta distinktivna obilježja ugrađena u kolektivnu memoriju europejstva po kojoj se Europljani dijele od ne-Europljana. *Outsider* je onaj Drugi, imigrant. O tome hoće li on biti prihvaćen ili stigmatiziran, ovisi percepcija Europljana od strane imigranata koji ih zbog te politike ekskluzije percipiraju kao euronacionaliste.

[9] „Novi kozmopolitizam inherentno je eklektičan i u pokretu" (Smith 2010: 244).

Glavni zadatak europske politike, jezične i kulturne, jest promicanje različitih jezika i kultura, očuvanje „jedinstva u raznolikosti''. Smith (1992) misli da je primjereniji drugi slogan: *„family of cultures"* jer te kulture baštine zajedničku povijest, tradiciju i naslijeđe. Njegova ideja potječe od dvaju Wittgensteinovih (1998) koncepata. Jedan je *Familienähnlichkeiten*[10] 'obiteljska sliĉnost' a drugi je Sprachspiel[11] 'jeziĉna igra'. Sama 'jeziĉna igra' sadrži nekoliko elemenata, s tim da nisu svi elementi prisutni u svakoj 'igri'. Umjesto toga, postoji 'obitelj' elemenata koji se preklapaju u razliĉitim primjerima. Sliĉno je, smatra Smith (1992: 71), i u Europi; također postoje podudarnosti, transnacionalne i transgraniĉne politiĉke tradicije i kulturno naslijeđe koji svi skupa ĉine europsko iskustvo i europsku obitelj kulturā koje su se uvijek vezivale za vrijeme i prostor.

> Diskurs o europskom kulturnom identitetu, kad se taj identitet zamišlja kao konstrukt ostvaren po uzoru na tradicionalni nacionalni identitet, implicira vrlo osobit odnos između identiteta i kulture. Naime, nacionalni identitet se po pravilu zamišlja kao da je u osnovi utemeljen u nacionalnoj kulturi, i to bez obzira je li posrijedi tzv. etnonacionalizam ili samo „čisti'' nacionalizam, ali se pritom i kultura shvaća na osobiti način. (Vrcan 2005: 13)

Udio pojedinih jezičnih zajednica u stvaranju modernog europskog identiteta umnogome ovisi o njihovu mjestu u vremenu i prostoru, drugim riječima, o hijerarhiji kulturā i jezikā. Praksa pokazuje da u Europskoj uniji vrijede dvostruki kriteriji: naime, ne prozivaju se i ne sankcioniraju sve nedisciplinirane zemlje članice, nego samo neke, uglavnom nove članice i zemlje kandidatkinje za članstvo u EU. Unatoč tome što je još *Povelja o europskom identitetu* (prihvaćena 1995. godine), isticala koliko je važno postići toleranciju među brojnim narodima i kulturama na širokom europskom prostoru, kao i koliko je važno da svi građani Europske unije imaju ista prava (uključujući i jezična) i dužnosti. Dokumenti europske jezične politike rezultat su upravo tih nastojanja, kažemo *nastojanja* jer niti su sve države članice potpisale niti su ratificirale te sporazume, što pokazuje da i među njima ima statusnih razlika jer neke su morale, a neke ni do dana današnjeg ništa nisu učinile da se ta slika promijeni, da, primjerice, u jezičnoj praksi vrijede neki novi zakoni koji će i jezičnim manjinama i stigmatiziranim grupama omogućiti normalan život, artikulaciju njihovih potreba i kreaciju vlastitih modela koji neće biti nikakva prijetnja vladajućima, tj. većini. U takvom suživotu nitko se ne bi mogao osjećati ugroženim, nestao bi svaki strah od gubitka etničkog ili nacionalnog identiteta i u njemu inkorporiranog jezika po kojem se svaka etnička, odnosno jezična zajednica razlikuje od ostalih.

Premda europski identitet ne negira nacionalni identitet, premda je to dodatni, novi identitet – po definiciji multikulturalan i multilingvalan, u kojem se prožimaju svi pojedinačni identiteti koji međusobno interferiraju i perpetuiraju na drugoj razini stvarajući nove jezične, kulturne i druge hibridne identitete – još se uvijek percipira kao konstrukt, a ne kao stvarnost. Naime, još je uvijek evidentna supremacija nacionalnog identiteta u odnosu na europski identitet. Zbog sveopće krize na nacionalnoj i na nadnacionalnoj razini u krizi je i europski identitet, premda on i dalje ostaje projekt europske društvene elite i njezine politike.

4. JEZIK U IDENTITETU

Jezični identitet ili jezik u identitetu (Bugarski 2010) jezična je komponenta individualnog ili kolektivnog identiteta, predstavlja ukupan jezični repertoar pojedinca odnosno zajednice, s tim da sva-

[10] Engl. termin je *family resemblance*. Metafora „obiteljska sličnost'' ističe da riječi dobivaju značenja isključivo ovisno o kontekstu u kojem se upotrebljavaju, kao i o namjeri sugovornika. Pravila jezične igre (na)uče se u društvenoj praksi.

[11] Engl. termin je *language game*. Prema ovoj teoriji, jezična upotreba zapravo je niz igara; svaka od njih ima svoja pravila koja se, dakle, uče u društvenoj praksi, i svoj kontekst, ali se zato neki elementi jezične igre preklapaju s elementima drugih igara.

ki idiom, svaki varijetet ima svoju identitetsku funkciju (nacionalnu, ideološku, kulturalnu, političku i dr.) koja će svoj smisao dobiti u određenom komunikacijskom kontekstu i simboličkom prostoru.

> Pojam identiteta shvaća se kao 'istovetnost'. Pripadnici određene grupe isti su baš u onome po čemu se razlikuju od njenih nepripadnika. Pripadnici se odevaju i jedu na sličan način i govore istim jezikom; po svemu tome razlikuju se od nepripadnika, koji se drukčije odevaju, jedu i govore. Taj obrazac sličnosti uz nesličnosti čini jedno značenje nacionalnog 'identiteta'. (Smith 2010: 120-121)

Premda jezik nije jedina komponenta kolektivnog identiteta, zasigurno je jedan od slojeva identiteta koji ga „(raz)otkriva''.

4.1. Implicitan značaj jezika za kolektivni identitet

Jezik je nepobitno važan element identiteta jer upravo njime, svjesno (birajući obilježena jezična sredstva) ili nesvjesno iskazujemo svoju pripadnost kolektivu. Jezikom dokazujemo svoju pripadnost (nacionalnu, političku, profesionalnu …) u prostoru i vremenu. No koliko god jezik bio važan element identiteta, nije uvijek njegov najvažniji parametar jer su neke etničke identitete na životu održale religijska praksa i mitologija, dva vrlo važna parametra razlike.

Kulturnoj vitalnosti uvelike pomaže i status kolektiva, je li većinski i kohezivan ili je manjinski i disperzivan. Sasvim sigurno imigranti u drugoj generaciji počinju gubiti svoj jezični identitet, a u trećoj ga najčešće i potpuno izgube jer je, iz pragmatičkih razloga i osjećaja solidarnosti s ostalima, prevladala želja za asimilacijom. Promjena jezika dovest će i do promjene identiteta, i to najprije nacionalnog. Mali će biti broj onih koji, postavši članovi novih mreža i prihvativši nove ideje, neće promijeniti svoj vlastiti identitet (v. Wright 2004: 226).

No ako izuzmemo imigrante i zadržimo se u nacionalnim, državnim granicama, s obzirom na snažne globalizacijske procese i izraženu internacionalizaciju, pitanje je kako uz pomoć jezika sačuvati nacionalni identitet u svojim granicama.

4.2. Nacionalna i internacionalna terminologija

Budući da je uloga jezika u svakom kolektivnom identitetu veoma važna, u planiranju jezika, preciznije u planiranju korpusa, čiji se efekti uvijek reflektiraju i na njegov status, suvremena terminologija osigurava primarnu jezičnu funkciju – onu komunikacijsku. No terminologija nije samo lingvističko pitanje; njezine društvene i političke važnosti na nacionalnoj i internacionalnoj razini svjesni su i kreatori nacionalne i europske jezične politike, tj. svi koji participiraju u njezinu stvaranju i koji su odgovorni za njihovo provođenje.

Sustavno i usklađeno nazivlje temelj je višejezičnosti u Europskoj uniji. Internacionalna terminologija potiče internacionalnost naziva, a nacionalna zagovara ideju o stvaranju naziva iz vlastitih izvora kako bi se sačuvao vlastiti identitet.

U višejezičnim sredinama, posebice u nekim domenama, jedan jezik može biti prestižan u odnosu na ostale. To se najbolje vidi u broju stručnih termina koje kao ksenizme ili egzotizme preuzimaju ostali jezici (v. Granić 2011). Nerijetko je to povezano s činjenicom da je prestižni jezik glavno sredstvo komunikacije zajednice koja je u distribuciji društvene moći dobila najviše pa je svoj utjecaj proširila i na jezični prostor. To ne znači da oni koji uvoze „pamet'' i gotove proizvode ne mogu sami imenovati apstraktne ili konkretne pojmove, tim više jer većina jezika ima svoje izvore za stvaranje vlastitih naziva. To je dobro za jezičnu vitalnost, za identitet jezika, ali i za jezični identitet govornika (individualni) i cijele zajednice kojoj pripada (kolektivni identitet).

Terminologija je ovisna o društvenoj praksi, događa se unutar diskursa i dijelom reflektira ideologiju koju prenosi znanost i tehnologija (*ibid*.). Koliko je važna, najbolje se vidi u komunikaciji

između jezikā koja je moguća jedino ako su jezični modeli standardizirani i utvrđeni ekvivalenti, u suprotnome komunikacija izostaje. To posebno važi za jezike struke koji, prema nekim mišljenjima, imaju ključnu ulogu u održanju identiteta jezika, tj. jezika samog, bez kojeg, dakako, nema ni jezičnog identiteta.

Uz pomoć novih medija velika je diseminacija novih termina koji zbog velike učestalosti upotrebe često prelaze granice stručne terminologije i postaju dio općeg leksika i tzv. „malih" jezika. S jedne strane velika je internacionalizacija stručnih termina, i to ne samo u žargonima nego i u kolokvijalnom jeziku i u standardu, a s druge strane nužno je stvaranje vlastite terminologije kako bi se sačuvao vlastiti jezični identitet.

Oni koji stalno „uvoze", trebali bi pojačati kontrolu na svom „ulazu" kako bi bili sigurni da strani jezični elementi jednog dana neće prevladati i potom u potpunosti zamijeniti dojučerašnje jezične modele koje nove generacije neće ni imati prilike upoznati kao svoju kulturnu baštinu, povijest i tradiciju, kao svoj nacionalni identitet.

S druge strane, da su nacionalne jezične politike beziznimno ustrajavale na neologiji, na stvaranju vlastitih termina, izostali bi i internacionalizmi i europeizmi, sve ono što spaja različite jezike i kulture u vremenu i prostoru, neovisno o tome koje su mjesto ti jezici i te kulture zauzeli ili trenutačno zauzimaju na društvenoj ljestvici.

I europeizmi i internacionalizmi postoje i u jeziku struke ali i u jeziku svakodnevne komunikacije, tj. dio su općeg leksika. Neki od njih šire se internetskom brzinom, kao riječ *selfie* u engleskom jeziku u značenju 'fotografija koju je osoba napravila držeći u ruci mobitel ili fotoaparat i fotografirajući sebe ili sebe s drugima'. Termin *selfie* doživio je nemjerljivu horizontalnu i vertikalnu ekspanziju na globalnoj razini. Dakako da su za to najzaslužniji mediji (internet i virtualne agore, mobiteli), ali i jezična praksa koja je potvrdila njegovu upotrebu. Sama riječ prvi se put upotrijebila 2002. godine na australskom internetskom forumu *ABC Online*, a 2013. godine *Oxford English Dictionary* proglasio ju je za riječ godine. U virtualnom globalnom svijetu bez granica očito nastaju i neki novi identiteti bez granica (v. Granić 2007). Koliko će trajati, pokazat će vrijeme.

5. ZAKLJUČAK: GLOBALNI JEZIK I NEGACIJA IDENTITETA?

Premda je nacionalni identitet još uvijek poželjniji od europskoga, na transnacionalnoj razini nacionalna država nije više glavni izvor identiteta (Wright 2004). Nacionalna kultura, u kojoj i jezik ima svoje mjesto, ali u kojem se istodobno rekreira i sama kultura, i dalje visoko kotira i nema straha da joj globalna kultura preotme mjesto, bez obzira na vrlo jake i ponekad agresivne globalizacijske procese, suvremene tehnologije i najbržu moguću komunikaciju i najširi komunikacijski doseg uz veliku pomoć novih medija. Što se tiče globalnog identiteta, Smith je vrlo rigidan i tvrdi da ne postoji „globalni identitet u nastajanju". Za njega bi globalna kultura (divovski *bricolage*) jedino mogla biti proturječni „konstrukt bez pamćenja ili [će] se raspasti na nacionalne elemente od kojih je sastavljena" (Smith 2010: 246).

Za neke su globalizacija i engleski kao globalni jezik prijetnje nacionalnom identitetu, a za neke su civilizacijske stečevine koje uz pomoć novih tehnologija promiču prosperitet (v. Tonkin 2004). Činjenica je da engleski jezik ima dvije uloge: u jednoj je jezik intragrupne komunikacije kao materinski jezik i nositelj nacionalnog identiteta; u drugoj je jezik intergrupne komunikacije kao dodatni ili strani jezik koji sudjeluje u konstrukciji nadnacionalnog identiteta u europskom i u globalnom kontekstu.

Što se tiče statusa i utjecaja engleskoga, postoje oprečni stavovi.[12] Jedni ne vide nikakav problem u jeziku nego izvan njega, u političkim odnosima, u distribuciji moći – u svemu što jezik posreduje, ali sâm ne stvara. Ističu kako se engleski na nadnacionalnoj razini denacionalizirao pa se time oslobodio i bilo koje ideologije te onda ne može promicati nikakav imperijalizam. Ipak, „jezik

[12] Usp. različite stavove u: Bugarski (2009); Canagarajah (1999); Pennycook (1995); Pennycook (2000).

će uvijek imati ideološke konotacije, koje proizlaze iz toga kako ga njegovi govornici upotrebljavaju" (Wright 2004: 174). Za Phillipsona (2010) jezični imperijalizam nikad nije prestao, a ekspanzija engleskog na račun drugih jezika posve je evidentna.

Bugarski (2009) smatra da je u novim okolnostima engleski neutralan medij jer može izraziti sva mišljenja, pa i ona koja se tiču hegemonije. S mogućnošću izražavanja svih stavova i različitih kultura te promicanja i drugih a ne nužno interesa anglofonog centra, engleski više ne predstavlja zapreku u ostvarivanju komunikacije, dobiva ulogu pomoćnog jezika, postaje *lingua franca* koja omogućuje širi komunikacijski doseg, uključuje što je moguće više sugovornika. U komunikaciji je neutralan (v. House 2008) i s obzirom na različite sociokulturne habituse njegovih govornika pa zato i jest efikasno sredstvo međunarodne komunikacije.

Neovisno o različitim percepcijama, tj. oprečnim stajalištima, složit ćemo se da engleski kao *lingua franca* predstavlja veliki izazov kreatorima europske jezične politike. Vijeće Europe svjesno je njegove dominantne pozicije koju osnažuje i činjenica da se uči kao prvi strani (dodatni) jezik u gotovo svim sredinama.

Bilo koji forum na nadnacionalnoj razini neostvariv je bez zajedničkog jezika. Ekspanzija engleskoga, i vertikalna i horizontalna, implicira i oporbene diskurse koji kontroliraju globalizacijske procese. S obzirom na široki komunikacijski doseg, engleski je postao medij sveopće javne rasprave. Činjenica jest da je u današnjem svijetu kompetencija u engleskom jeziku postala nužan uvjet za sudjelovanje na globalnom tržištu i u globalnoj kulturi, za rad u transnacionalnim kompanijama i, ne manje važno, za informiranje posredstvom globalnih vijesti. Engleski stoga uče svi, neovisno o svom socijalnom statusu, a samo zato da bi bili izjednačeni sa svima. Engleski je, kao jezik intergrupne komunikacije, odavno prešao sve granice i zavladao svijetom, postao je globalan.

Globalni jezik, posredno i neposredno, promiče i globalnu kulturu i tzv. globalni identitet, premda ga Smith negira. Budući da takav identitet ničim nije određen, on je sve i ništa u isto vrijeme jer, među ostalim, nema ni kolektivnu memoriju, ni povijest, ni tradiciju. On je prazan, on je „negacija identiteta" (Granić 2007: 205). Ako smo toga svjesni, ako globalni jezik percipiramo samo kao kontaktni jezik (dakle, nematerinski), onda će bilo koja diskusija o ugroženosti nacionalnog pa i europskog identiteta (koji je, za razliku od nacionalnog identiteta, lišen mita, ali ne i europejstva) biti suvišna pošto su to visokoodređeni identiteti s dugim pamćenjem koje nitko ne želi izgubiti jer su upravo po tome i pojedinac i kolektiv ono što jesu – jedinstveni, svoji a ne svačiji, drugačiji od Drugih.

Literatura

Bugarski, R. (2009). *Evropa u jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Bugarski, R. (2010). *Jezik i identiteti*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Canagarajah, S. (1999). *Resisting Linguistic Imperialism in English Language Teaching.* Oxford: Oxford University Press.

Cipek, T. (2005). Politike identiteta Europske unije: u „potrazi za kolačićima male Madeleine". *Anali Hrvatskog politološkog društva*, Vol. 1, No. 1, 139-149.

Cobarrubias, J. (1983). Ethical Issues in Status Planning. In: *Progress in Language Planning: International Perspectives* (eds. J. Cobarrubias & J.A. Fishman). Berlin-NewYork-Amsterdam: Mouton, 41-86.

Eriksen, T.H. (2004). *Etnicitet i nacionalizam.* Beograd: Biblioteka XX vek.

Granić, J. (1999). Jezik i politike. In: *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike* (ur. L. Badurina, N. Ivanetić, B. Pritchard i D. Stolac). Zagreb-Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 279-284.

Granić, J. (2003). Planiranje jezika u višejezičnoj zajednici=Language Planning in a Plurilingual Community. In: *Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini II.: teorijska razmatranja, primjena=Communicative Competence in Language Pluralistic Environment II.: Theoretical Considerations and Practice* (eds. D. Pavličević-Franić & M. Kovačević). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu; Jastrebarsko: Naklada Slap, 136-147.

Granić, J. (2007). Identitet na granici. In: *Jezik i identiteti* (ur. J. Granić). Zagreb-Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 195-206.

Granić, J. (ed.) (2009). *Jezična politika i jezična stvarnost=Language Policy and Language Reality.* Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
Granić, J. (2011). Terminologija i komunikacijska kompetencija u višejezičnome kontekstu EU-a. In: *Hrvatski jezik na putu u EU: terminološki ogledi* (ur. M. Bratanić). Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje-Hrvatska sveučilišna naklada, 259-274.
Grin, F. (1999). Economics. In: *Handbook of Language and Ethnic Identity* (ed. J.A. Fishman). Oxford: Oxford University Press, 9-24.
House, J. (2008). English as a Lingua Franca. In: *Multilingual Europe: Facts and Policies* (eds. G. Extra & D. Gorter). Berlin-New York: Mouton de Gryter, 63-85.
Jaspaert, K. (2001). Language or citizens?: European language politics as an instrumental policy aimed at the needs of the European citizens. In: *Institutional Status and Use of National Languages in Europe. Plurilingua* XXIII (eds. C. De Bot, S. Kroon, P.H. Nelde & H. Van de Velde). Sankt Augustin: Asgard Verlag, 219-226.
Pennycook, A. (1995). English in the World / The World in English. In: *Power and Inequality in Language Education* (ed. J. Tollefson). Cambridge: Cambridge University Press, 34-58.
Pennycook, A. (2000). English, Politics, Ideology: From Colonial Celebration to Postcolonial Performativity. In: *Ideology, Politics and Language Policies: Focus on English* (ed. T. Ricento). Amsterdam: John Benjamins, 107-119.
Phillipson, R. (2010). *Linguistic Imperialism Continued*. London: Routledge.
Spolsky, B. (2004). *Language Policy.* Cambridge: Cambridge University Press.
Smith, A.D. (1992). National Identity and the Idea of European Unity. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 68, No. 1, 55-76.
Smith, A.D. [Smit, A.D.] (2010). *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
Škiljan, D. (1988). *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.
Škiljan, D. (2002).*Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
Tonkin, H. (2004). The search for a global linguistic strategy. In: *Language in a Globalising World* (eds. J. Maurais & M.A. Morris). Cambridge: Cambridge University Press, 319-333.
Vrcan, S. (2005). Europski identitet – neke ključne dileme. *Revija za sociologiju*, Vol. 36, No. 1-2, 7-21.
Winter, E. (2011). *Us, Them, Others: Pluralism and National Identity in Diverse Societies*. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press.
Wittgenstein, L. (1998). *Filozofijska istraživanja=Philosophische Untersuchungen*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
Wodak, R.; R. de Cilia, M. Reisigl & K. Liebhart=Wodak *et al*. (1999). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
Wright, S. (2004). *Language Policy and Language Planning: From Nationalism to Globalisation*. London: Palgrave Macmillan.

LANGUAGE POLICY:
NATIONAL AND EUROPEAN IDENTITY ACROSS TIME AND SPACE

Summary

Though it is fluid and dynamic, identity is always thought of as a link among members of a community, whether this is a local, national, or international-level community. Collective identity is socially constructed; it exists not in a vacuum but in interaction with other communities. Its construction never takes place in neutral fashion. The nation, as a symbolic community, generates an identity: a national one, but one that gains added meaning in multinational and multilingual milieux. Though European identity does not negate national identities, though it is an added, new identity (by definition multicultural and multilingual, containing all the individual identities that interfere with each other and perpetuate each other on a new level, forming new linguistic, cultural and other hybrid identities), nevertheless it is still felt to be a construct and not yet a reality. The supremacy of national identity *vis-à-vis* European identity is still a given. Since language has a vital role in any collective identity, in language planning all terminology needs to be kept current in order to assure the primary function of language – that of communication. Systematic and harmonized terminology is a *sine qua non* for multilingual-

ism in the European Union. Vocabulary items of international origin further the internationalization of names, whereas nationally-oriented terminology advocates the creation of names out of local-language resources. Modern media help disseminate new terms widely, and these, with frequent use, often cross over from professional terminologies to become part of the everyday lexicon of other ('small') languages. Professional terms, on the one hand, display a high degree of internationalization, not only in jargons but also in colloquial usage and even in the standard language, but on the other the need is felt to create terminology within one's own language in order to maintain one's own linguistic identity. Each language community's contribution to creating the modern European identity considerably depends on its place in time and space. In other words, the contribution depends on the hierarchy of cultures and languages.

Keywords: language policy, national identity, European identity

Jagoda Granić
Sveučilište u Splitu, Hrvatska
Filozofski fakultet
jgranic@ffst.hr
jagoda.granic@gmail.com

Снежана Гудурић

ХЛЕБ У ФРАНЦУСКОЈ И СРПСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ ТРАДИЦИЈИ*

Француски и српски језик употребљавају реч *хлеб* не само да би у свакодневној комуникацији означили једну од основних животних намирница, већ и у много ширем контексту метафоричких слика и конструкција. Оба посматрана језика, поред опште лексеме *hleb / pain* у генеричком значењу, имају и низ других којима означавају различите врсте ове намирнице најчешће у зависности од њеног састава и/или облика, али и у зависности од регионалних особености, контаката са другим језицима, као од културно-историјских прилика. Присуство хлеба у свакодневном породичном животу одсликава се кроз многобројне метафоричке употребе, нарочито кроз фразеолошке изразе. У српском језику, поједине врсте хлеба везане су за разне светковин и верске обреде. На основу анализе корпуса ексцерпираног из општих и фразеолошких речника, као и на основу постојеће литературе, установићемо лексичке инвентаре за означавање различитих врста хлеба у два језика, указати на различите димензије у којима се именица *pain / хлеб* јавља, а затим укратко приказати његова основна метафоричка значења и употребу у неколиким фразеологизмима.

Кључне речи: хлеб, лексикологија, лингвокултурологија, фразеологија, француски, српски

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ О ЛЕКСЕМАМА *PAIN* И *ХЛЕБ*

Насупрот компликованим, дугим и уображеним новопеченим туђицама стоје добре старе домаће речи које говоре о сећањима, представама и оптужбама једног народа, пуне речи које означавају нешто неопходно, незаборавно и незаборављено, свагдање и насушно. Једна од таквих је и реч фр. PAIN / ХЛЕБ (Хесе 1986: 23-24). Колико поштовање човек гаји према хлебу најбоље показује чињеница да у највећем броју језика, међу којима су француски и српски, не постоји погрдна реч за ову намирницу.

Француска реч *pain* потиче од лат. *panis*, а ова пак од идоевропског корена *pa-* који је имао значење «јести» али и «чувати» (Ray 2000: 387).

Када је реч о пореклу српске лексеме *хлеб*, у лингвистици су присутне две, на први поглед, различите, али у суштини потпуно комплементарне теорије.

Према првој, реч *хлеб* потиче од старогерманске речи *loaf* = *хлеб*, односно од старије германске речи *hleib*[1] из које су изведени истоветни руски и српски облик.

Према другој теорији, облик *хлеб* потиче од лат. речи *gleba* која је имала значење `груда, слепљени грумен земље`. Скуп гласова *глб* упућује на нешто лепљиво, нешто што се држи на окупу по влажно-масној особини материје која сачињава груду. Од *gleba* је настала и реч *глобус*, као ознака за куглу од земље. У лепљиву земљу коју је рукама измесио Бог је удахнуо свој дах и стако створио човека. Исто порекло имају и староенглески *hlaf*, и немачко (*H*)*Laib*, са значењем „лепљива маса“[2] (Jacob 1957: 181-182).

У српском језику реч *хлеб* јавља се у више облика – *хљеб, љеб, леб, лебац, крух, крув*, а постоји и један број речи којима се означавају различити типови хлеба. Тај број не прелази 20 лексема.

* Рад је урађен у оквиру пројекта бр. 178002 *Језици и културе у времену и простору*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] Савремена германска реч је *laib*.

[2] (*H*)*Laib*, са значењем „лепљива маса“, врло је блиско речи *Lab* којом се у Алпима означава згрушано млеко.

Француски језик, пак, познаје само облик *pain*, али зато поседује, према резултатима истраживања А.Валтер из 1955. и 1996. године, скоро четири стотине различитих назива (у облику простих и сложених лексема) за различите врсте хлебова (Walter 2000: 349).

Историја људског рода пуна је сцена и слика у којима је један од главних јунака хлеб: почев од култних обреда и хлебова пронађених на локалитетима из доба неолита старим скоро 6000 година, преко староегипатских пекарских мајстора и обожавања хлебних пећи, библијских прича о Исусу - господару хлеба који је нахранио неколико хиљада људи и о тајној вечери с које је потекла чувена парабола о хлебу као телу Христовом, средњевековних хришћанских обраћања Богу у знак захвалности за „свети хлеб“ који им даје, па све до Француске револуције која је изнедрила «pain d'égalité» - хлеб једнак за све и до данашњих дана када је хлеб постао обична, свакодневна ствар коју виђамо за столом чак по неколико пута дневно и ни на памет нам не пада да би се о њему могла написати читава књига.[3]

2. ХЛЕБ / PAIN У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Нас је у овом раду занимао одраз односа према хлебу у језичкој традицији двају хришћанских народа, једног романског, чија већина припада католичкој вероисповести, и другог словенског, већином православног. Пошли смо од хипотезе да ће се у оба језичка израза наћи истоветне или веома сличне конструкције које ће се ослањати превасходно на опште хришћанске и европске (класични језици) тековине, док ће се разлике појавити у доменима који одговарају културно-историјским особеностима сваког од двеју посматраних култура.

2.1. Симболичка димензија хлеба у француском и српском: *„pain quotidien“* или *„хлеб насушни“* ?

Хлеб је у хришћанству света намирница : Исус Христ рођен је у Витлејему (Бет-лехем), «кући хлеба», учио је своје следбенике да у Оченашу моле за, у француском језику, « pain quotidien» - `хлеб свагдањи` или `хлеб свакидашњи`, односно, у српском, за „хлеб насушни“, а тим хлебом је нахранио свој народ.[4]

Већ у овом темељном делу који се односи на хришћанске тековине два посматрана језика, уочава се одступање у избору речи у молитви Богу оцу: док Французи моле за «хлеб свакидашњи», дакле дневни, свакодневни, Срби моле за «хлеб насушни», хлеб неопходан за живот, хлеб без кога се не може. Иако је старо, основно значење речи «насушни» заправо «свакидашњи», оно се у српском језику данас толико сузило и специјализовало, да више не припада уобичајеном свакодневном вокабулару. Француска реч је, напротив, уобичајена, део је свакодневног речника и означава нешто што је свакодневно, уобичајено: *travail quotidien* 'свакодневни посао', *vie quotidienne* 'свакодневни живот', *journal quotidien*[5] 'дневне новине'.

Поред заједничке хришћанске основе, и француски и српски језик ослањају се на тековине европске античке културе, наравно не увек у истим областима и у истом обиму. Међу

[3] Историју хлеба дугу више од 6000 година маестрално је приказао Хајнрих Едуард Јакоб у својој књизи «6000 година хлеба» објављеној прво у енглеској верзији, у Америци 1944, затим на немачком у Хамбургу 1954. године.

[4] А Исус им рече: «Колико хљебова имате?» Они одговорише: «Седам и неколико рибица.»

И тада заповједи да народ посједа на земљи.

Онда узе оних седам хљебова и рибе, изрекне хвалу, преломи их и даде ученицима својим, а ученици их дадоше народу. И сви су јели и наситили се... А оних који су јели, било је четири хиљаде мужева, осим жена и дјеце (Нови Завјет, преузето из Јакоб 1957: 115-116).

«Ја сам хљеб живи, који сиђе с неба; који једе од овога хљеба, живљеће ва вијек, и хљеб који ћу ја дати тијело је моје, које ћу дати за живот свијета (Нови Завјет, Јеванђеље по Јовану, стр. 180).

[5] У Француској се штампају дневне новине под називом *Le quotidien*.

многобројним речима, изрекама, па и изразима које је већина европских народа прихватила као своје културно наслеђе, јесте и израз «du pain et des jeux» -«хлеба и игара», што је дослован превод лат. «panem et circenses».

Поред ових заједничких основа, постоје и историјске и културолошке различитости које су условиле и разлике у односу према овој животном намирници, а те разлике очитују се не толико у састојцима, колико у облицима различитих хлебова и њиховој специфичној намени. Тако је у српском језику присутан већи број различитих обредних хлебова, који у француском језику не постоје. В*ечерница* је славски хлеб у обичају повечерја, а *чесница* дугује име пракси дељења на делове (чести), што представља расподелу кућне среће о божићним празницима. Један од божићних хлебова је и *кућа са „укућанима»* од којих се нико не сме заборавити: на хлебу су приказани њива са житом, жетеоци и змија која носи клас у устима, затим виноград, тор, стадо са пастиром. *Саборник* симболизује окупљање сватова за свадбеним столом, а у посмртним обичајима присутни су к*рсник*, хлеб који за време посмртног обреда стоји на крстачи (Богдановић 2010: 253), као и *паскурице*, хлепчићи умешени с мало свете водице, освећени на дан крсне славе, који се остављају на гробу.

2.2. Социјално-економска димензија хлеба у француском и српском: „pain d'égalité“ - „хлеб једнакости“

У француској литератури хлеб је кроз историју имао најпре симболичку (вера у Исуса Христа, господара хлеба), затим социјално-економску и најзад естетску димензију. Позната је слика паришких жена у походу на Бастиљу, када је хлеб издигнут на ниво једног од суштинских узрока политичке, односно социјалне револуције:

On n'arrête pas le murmure
Du peuple quand il dit: J'ai faim,
Car c'est le cri de la nature:
Il faut du pain, il faut du pain.
(Pierre Dupont, *Muse populaire*)

Француска је данас класична пшенична земља Европе, али то никако није била у доба Цезарових освајања Галије, која је тада на северу и у централном делу била земља шума и пашњака, а на југу смокава и грожђа. Богатство Гала огледало се у стоци и коњима, а основно занимање богатих и доконих били су лов и риболов. Хлебно брашно добијало се углавном од жира који је био горак, док су се римски војници на служби у Галији снабдевали житом из Енглеске.[6] Тек са потпуним освајањем Галије, Цезар и Римљани научили су Гале у околини Лиможа да крче шуме, оснивају градове, граде амфитеатре и храмове богиње жита Церере. А онда им је дошао свети Марцијал да проповеда хришћанство те су Лиможани постали хришћани. Тома Аквински је тражио око 1250. да се хостија мора правити од пшенице јер се Спаситељ у Библији упоређивао са пшеницом. Али је ипак чинио уступак недаћама тог времена и додао да се примеса других врста брашна може дозволити јер не мења битно особине хостије, али омер не би смео достићи пола – пола.

О млинарима су Французи током векова говорили све најгоре, презирали су их највероватније зато што нису живели у граду (исти су однос имали и према сељацима). Но, ипак су признавали да је њихов посао од суштинске важности за функционисање државе, те је Луј XI (1463-1483) наредио да „... ниједан пекар није обавезан на стражарску службу“ (Јакоб 1957: 160).

[6] У Рим се жито допремало из Египта – земље хлеба старога света.

Le pain se lève! Овако су се поздрављали француски сељаци у знак солидарности са енглеским који су се побунили против свог потлаченог положаја и против великаша који су им отели млинове.

Почетком 18. века у Француској влада велика глад. Сен-Симон је написао да је Луј XIV велик понајвише као краљ просјака те да је читаво његово краљевство једна велика болница у којој умиру срамно покрадени. Чак и велики Волтер примећује у једном тренутку да је добро друштво престало да живи за љубав и позориште и да је почело да размишља о житу. Али је ипак устао против идеје о већој важности ратара у односу на радника, сматрајући да је ратарство досадно, а да је будућност у индустрији.

Крајем XVIII века Лавоазје као један од узрока француских недаћа, поред високих пореза и унутрашњих царина, наводи „banalité des moulins“ – услед лоше технологије, производило се лоше брашно. Овакво стање навело је Пармантјеа[7] да 8. јуна 1780. у Паризу отвори пекарску школу чији су директори били он и хемичар Каде де Во.

У месецима пре јуриша на Бастиљу, паришки се народ поздрављао поздравом «*Le pain se lève*!». На крају Револуције, пшеница је избацила све друго жито из Француске због једнакости – „égalité“. Бели хлеб је некада био привилегија богаташа, а револуција га је претворила у хлеб за сваког. Када је Гете 1792. на страни пруске војске учествовао у „кампањи у Француској“, приказао је границу између Немачке и Француске као границу између пшенице и ражи будући да је у Немачкој раж још увек била доминантна житарица у људској исхрани. Позната је његова реченица да је једног дана у немачком градићу наишао на црн хлеб и беле девојке, а да су сутрадан, на француској страни, девојке биле тамнопуте, а хлеб бео.

И у време Наполеонових похода, француски војници јели су хлеб који је био бољи од хлеба било које друге армије: био је бео, с врло шупљикавом средином и танком еластичном кором, будући да се правио од брашна које је прошло троструку мељаву.

Нико више није хтео да једе други хлеб до „хлеб француских господара“ и тако је, мање-више, и данас.

У српској литератури о хлебу постоји велики број радова, а његовој митолошко-религијској, обредној, ритуалној, симболичкој, нутритивној, социјално-економској и естетској димензији био је посвећен и посебан научни скуп - *Традиционална естетска култура. Хлеб*[8]. Постоји и низ радова наших археолога и етнографа[9], лингвиста и филолога[10], историчара уметности и других, који говоре о култури хлеба на просторима данашње Србије почев од доба неолитских цивилизација па све до данашњих дана, а у Пећинцима, недалеко од Београда, постоји музеј хлеба. Хлеб је ушао у поезију као симбол насушне потребе за одржавае живота, али и и социјалног мира. Ову чињеницу веома добро илуструју стихови Ивана Мажуранића[11]:

- „Хљеба, хљеба, господару!
Не видјесмо давно хљеба!“
(И. Мажуранић,*Смрт Смаил-аге Ченгића, Харач*)

Највећи број власника млинова и воденица у средњовековној Србији били су Дубровчани и Которани, а највећи број воденица налазио се, према турским изворима, на Косову где је

[7] Антоан Августин Пармантје (Antoine Augustin Parmentier, 1737-1813) био је француски војни апотекар, агроном, нутрициониста, претеча агробиологије и технологије хране. Залагао се за увођење кромпира у људску исхрану, а нарочито се истакао радовима везаним за хигијену у припремању храбе и складиштењу животних намирница.

[8] Скуп је организован на Универзитету у Нишу 2008. године у оквиру пројекта *Традиционална естетска култура*, (публикација објављена 2010).

[9] Видети, нпр. радове следећих аутора: И.Пантовић, М. Богдановић, О.Брукнер, М. Васић, Ш.Јовановић, П.Костић, Ш. Цобељ, Б. Ћупурдија, Ј.Тодоровић, А.Церманович и др.

[10] Посебно Н.Богдановић, А.Савић Грујић, И. Пантовић.

[11] Хрватски песник чије је најпознатије дело историјски спев о погибији херцеговачког паше Смаил-аге Ченгића.

густина насељености била и највећа. Већ од 17. века, у Војводини, а нарочито у Банату, хлебно жито млело се у ветрењачама. Хлеб се некада правио једном недељно, у облику великих векни, пекао се у великим земљаним пећима и остављао на полицама у подруму или посебном спремишту. Значај ове животне намирнице у животу Срба огледа се у читавом низу правила традиционалне културе која су регулисала човеков однос према хлебу. «У српској традицији ништа се пре хлеба не износи и не ставља на сто, односно синију, софру. Тиме се показује централни значај који ова основна животна намирница има у свакодневном животу и култури исхране Срба» (Јовановић 2010: 100).

2.3. Естетска димензија *хлеба* у француском и српском: празник за сва чула

Уколико занмаримо посебне врсте хлебова који се у српској традици припремају и посебно украшавају и који имају превасходно симболичку димензију, естетској димензији хлеба се данас и у француској и у српској култури поклања посебна пажња. Било да има издужен, округао или пљоснат облик, било да је сачињен од пет, шест или више хлепчића, било да му је дат облик плетенице, прекрштених руку, шешира или венца, сваки хлеб мора истовремено да представља празник за чула вида, мириса и укуса. Данас се хлеб украшава најчешће целим или крупније уситњеним семенкама, понекад се посипа брашном када се већ извади из пећнице, а веома често се пре печења премаже жуманцем, беланцем или целим улупаним јајетом. Корица мора бити сјајна и лепо печена, било да је реч о реш или слабије печеном хлебу, а на њој се могу наћи и кукурузни гриз и разне врсте пахуљица, најчешће ражаних, овсених и јечмених. Иако француски пекари важе за уметнике без премца када је у питању естетска димензија хлеба, нагласимо да и међу српским пекарима има оних који нимало не заостају за својим француским колегама.

3. ЛЕКСЕМЕ ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ *ХЛЕБА* У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У Француској, различите врсте хлеба добијају име било по облику, било по саставу, било по месту где се прави и чијим се специјалитетом сматра. Честе су и комбинације два или чак сва три елемента. У Србији, хлеб је традиционално добијао име по намени (нпр. чесница, вечерница, саборник), а затим и по облику (погача, у калупу, роловани, тост), саставу (интегрални, бели, полубели, црни), а у новије време и по месту порекла (новосадски, београдски). Последњих деценија XX века, хлебови добијају, с једне стране, «модернија» страна имена, а са друге, имена која треба да потсете на традицију, домаћу радиност и здраву исхрану.

Данас најпознатији француски хлеб *la baguette* (ср. *багет*(а) или *француски хлеб*[12] , уз француску капу (fr. *berret basque*), ствара у свести странца слику типичног Француза. Ипак, *багет* је настао тек у првим деценијама двадесетог века у Паризу и то под називом *le pain de fantaisie.* У време када се појавио, представљао је монденску новотарију супротстављену „правом хлебу“, а данас обухвата чак трећину укупне француске производње хлеба. Истој породици хлебова припадају и *la flûte* [13](`*фрула*`, регионална варијанта багета), *le pain* (у Паризу, исте дужине као багет, али дупло дебљи, у Ексу га зову *le gros pain* (`велики хлеб` или *le restaurant* `ресторан`), *le bâtard* (`мешани` који представља комбинацију претходна два: дебљине је као *pain* а тежине као *багет*) и *la ficelle* (`канап`, нешто краћи од багета, тањи и дупло лакши, односно реч је о дугачком и толико танком хлебу да има само корицу). Још два типа хлеба праве се у облику багета, један је *le pain chemin de fer* (`пруга-хлеб`), избраздан

[12] Многи пекари у Србији не праве разлику између *багета* и *француског хлеба* (в. напомену 14).

[13] Већина назива француских хлебова преузета је из Walter 2000: 346-359.

по дужини, а други је *le pain saucisson* (`хлеб кобасица`), избраздан по ширини. Хлеб под именом *le faluche* (`студентска капа`) - пече се у Фландрији још од 18 века, мален је и пљоснат, слабо печен, а у средини се направи удубљење у које се ставља комад маслаца или меласа. Подсећа на велику округлу лепињу. Велики хлеб, *le boulot* (`округли`)**,** присутан нарочито на северу и западу Француске, подсећа на хлебове који су се некада пекли у српским селима за целу недељу. Такозвани *le bretzel* (`переца`) је бели хлеб чврсте средине и сјајне корице који по облику подсећа на прекрштене руке. Хлепчић направљен од остатака теста којем се додају маслац, млеко или јаја најпознатији је под именом *la gâche* (`капна`), а у неким крајевима Француске, нпр. у долини Лоаре и на атлантској обали, назива се и *le tourton* (`ћупа`), односно *la cholande* (у Вогезима). *Le benoiton* (`блажени`) је округли хлепчић од ражи украшен рибизлама, а *le chapeau* (`шешир`), омиљени хлеб становника Финистера, направљен је од две обге сложене једна на другу, које, када се испеку, подсећају на шешир. *Le cordon* (`врпца`) је хлеб од килограма који се пече Бургундији и који је одгоре украшен траком од теста. Спљоштено хлебно тесто (лепиња) под називом *le souflâme* **(**вар. *sous-flamme* `подпламен`**),** које је некада служило за пробу пећи, данас је посебно цењено у Ла Рошелу због своје благо надимљене ароме. Специјални хлеб из Турене, *la fouée* (`запечени`), округао је и пљоснат па по облику подсећа на неку врсту погаче, пече се у јако загрејаној пећи што му обезбеђује изузетно реш корицу и меку средину. *La tabatière* (`бурмутица`, *la petite boule auvergnate* `оверњска лопта`), хлеб настао у Оверњи, подсећа на лопту на чијем врху се налази равна површина налик капи. Помало подсећа на нашу *циповку*, с тим што циповка нема капак. У Алзасу је омиљена *la tresse*, `плетеница`, која се и код нас прави од хлебног теста, а нарочито је популарна у Војводини. Ваља нагласити да су током колонизација, које је организовала Хабзбуршка царевина у XVIII веку, у Војводину стигли Французи из Алзаса па је сасвим могуће да су управо они и донели у наше крајеве ову врсту пецива. *La fougasse* (`замка`) је хлеб карактеристичан за југ Француске: у хлебно тесто додаје се маслиново уље, а тај хлеб се први пече у пећници и служи пекару да правилно одмери температуру пећи. *La coupiette*, хлеб са Корзике, састоји се од два дела који се лако могу раздвојити и има поприлично дебелу кору. *Le pain épi* (`хлеб клас`), који се појавио први пут у Руану, заправо је багет дубоко засецан целом дужином пре печења што иде на руку љубитељима реш корице. *Le pain bûcheron* (`дрвосеча-хлеб`) прави се од више врста житарица и има храпаву кору, а *le pain Napoléon* (`хлеб Наполеон`, вар. *pain empereur* `царски хлеб` и *pain de Cherbourg* `шербурски хлеб`) има облик Наполеонове капе и познат је по томе што су га пекли шербурски пекари додајући у тесто морску воду, у време када је со била права реткост и самим тим имала веома високу цену. Хлеб направљен од мутмела, најфинијег белог брашна,тзв. *le pain brié* (`изварјачани хлеб`), меси се на посебан начин како би се из њега у потпуности истиснуо ваздух. Нарочито су га ценили морнари јер је могао дуго да се чува. *Le pain polka* (`полка хлеб`), традиционалан хлеб у области Лоаре, спљоштен је и засечен у облику табле за играње даме, док је *le pain plié* (вар. *pain de Morlaix* `морлески хлеб` и *pain de forain* `вашарски хлеб`) заправо `пресавијени хлеб`. *Le pain auvergnat* (`оверњски хлеб`) је хлепчић налик на *le chapeau* само јаче спљоштен, а *le pain miraud* (`ћорави хлеб`) прави се било као велика лопта од 400 грама (циповка) било од осам малих слепљених хлепчића, налик земичкама, што веома личи на оно што се код нас у пекарама продаје под именом *звезда*, *сунце* или *маргарета*. *Le pain saumon* (`лосос хлеб`, вар. *le pain boîte* `кутија хлеб`) пече се у четвртастом калупу, код нас се обично зове „*хлеб из калупа*“, док је *le pain collier* `хлеб огрлица` (у Алпима га зову и *le coulas*) велики овални венац, налик на округлу плетеницу. Облик потковице има *le fer à cheval* **(**`потковица` или *le pain porte-bonheur* `амајлија хлеб`) који је нарочито популаран у Франш-Контеу (Слободној грофовији), у Вогезима и у Арденима. *La couronne de Bugey* `Бужеов венац` (*couronne de Savoie* `савојски венац`) прави се тако што пекар, приликом мешења, лактом направи удубљење у хлебу, затим га потпуно раздвоји рукама и тако пече. Корица овог хлеба је веома тамна, скоро црна. Још један хлеб по облику подсећа на венац, *la couronne bordelaise* , а састоји се од 7-8 земички скупчљених у венац при чему средина остаје празна. *Le pain fendu*

`расечени хлеб` под овим именом познат је у Марсеју, у Воклизу (Vaucluse) га зову *le pain marseillais* (`марсејски хлеб`), на југозападу Француске *la navette* `чунак`, а на Корзици *cagitia*. У Алпима се посебно цени *le pain bouli* (или *le pain bouilli* `кувани хлеб`) чија је технологија израде слична технологији прављења ђеврека. *La main de Nice* `рука из Нице`, има само 4 велика прста, пореклом је из Италије, а карактеристична је по томе што се у брашно, поред воде, додаје и уље. *Le pain de Lodève* `лодевски хлеб` састоји се од делова различите величине и неправилног облика, а цена сваког дела обично се испише на саму кору. *Le pain de Beaucaire* `бокерски хлеб` је по облику идентичан нашој циповки, док је *le pain tordu* (`увијени хлеб`) увијен као да се цеди и сасвим налик нашем *ролованом хлебу*. *Le pain ravaille* се некада правио од остатака теста и могао је имати било какав облик. На локалном наречју његово име значи `безвезни хлеб`. У новије време, међутим, у тесто се додаје сир те је некадашњи „безвезни“ постао веома цењен и тражен хлеб. *Le pain agenais* `аженски хлеб` сличан је ономе који носи назив *le pain gascon* `гасконски хлеб`. Разлика је само у томе што је окрајак првог (пупушка) окренут надоле, а другог нагоре. *Le pain choine* (или *pain de chanoine* `калуђерски хлеб`) некада се сматрао луксузом који се могао приуштити само за празнике будући да је садржао већу количину соли, која је у то време спадала у луксузне намирнице. Бесквасни хлеб, тзв. *le pain azyte*, прави се без соли и танак је као папир. Од њега се данас праве хостије, а некада су се њиме печатила писма.

Према врсти брашна и састојцима, хлеб у Француској, као и у Србији, може бити *le pain bis – црни хлеб, le pain blanc – бели хлеб*, *le pain complet - интегрални хлеб* (богат влакнима и минералним солима), *le pain de campagne – домаћи хлеб*, *le pain de ménage* (*ordinaire*) – *обични хлеб* (онај јефтини, тзв. *народни*), *le pain de régime* (без соли) – *дијететски*.

У српском језику хлеб традиционално добија назив према врсти (пореклу) брашна: од овсеног брашна пече се тзв. *овсеник*, од пшеничног, раженог и јечменог брашна нема речи деривата те се пеку *пшенични*, *ражени* (вар. *ражани*) и *јечмени*, као и *кукурузни хлеб* (проја не спада у основне видове хлеба.) У новије време, на тржишту је присутан и хлеб од хељдиног брашна (Богдановић 2010).

Пшенични хлеб је у нашем народу некада био редак, правио се за посебне прилике и то је обично била *погача*. (Богдановић 2010: 250-251)

Данас су код нас на тржишту, поред *хлеба* и *погаче*, присутни и *француски хлеб*[14] (*багет*), *лепиња*, *сомун*, *чабата*, *земичка* (*кајзерица*) и *плетеница*, која, иако се прави од хлебног теста, спада у пециво, а не у стандардни хлеб (као уосталом и *кифла*, *переца*, *лакумиђ* и *проја)*. Посебне врсте хлеба су *тост*, *двопек* и *пексмит*.

Идући у корак с временом, српска пекарска индустрија полако се прилагођава свом све захтевнијем тржишту па се данас купцима нуди веома богат избор разних врста хлебова различитог састава. *Београдски* или *бакин хлеб* прави се од мешавине белог, раженог и кромпировог брашна, а припрема се тако што се тесто премеси и одстоји два-три пута што овом хлебу даје рустичан изглед. *Сава хлеб* важи за најпопуларнији и најпродаванији на српском тржишту, *авала* је црни хлеб, а *алпски* у свом саставу има велик проценат раженог брашна. *Руски хлеб* прави се од мешавине раженог, полубелог и белог брашна у коју се додају мармелада, коријандер и ким. У *моравском хлебу* комбинују се полубело, ражено, црно и кромпирово, а у *планинском* пшенично, кромпирово и јечмено брашно. *Царски хлеб* је пун семенки лана, сунцокрета и сусама, а у *медитерански француски хлеб* додато је маслиново уље. На тржишту се још могу наћи и *ловачки*, *манастирски*, *бачки*, *рустикални*, *домаћи* (црни и бели), као и неке друге врсте хлебова који су углавном исти по саставу као претходно наведени, али којима различити произвођачи дају друга имена. И поред наизглед широког избора, Срби се, што због цене, што због укуса, углавном опредељују за неки од типова белог хлеба. Јер, како то каже наш поета међу лингвистима Недељко Богдановић, „у народу се често хвали црни хлеб, а купује

[14] У неким пекарама нема разлике између *француског хлеба* и *багета*, а у неким разлика постоји: *француски хлеб* је дебљи, а *багет* тањи.

бели; чезне за хлебом из пепела – који као сећање живи из детињства на селу, али се бира кифла или лепиња префињеног укуса, са адитивима" (Богдановић 2010: 253).

4. ЛАЖНИ *PAIN / ХЛЕБ*: ЗОВЕ СЕ ТАКО, АЛИ ИМЕ ВАРА...

У француском постоји један број назива производа који у свом називу имају реч *pain*/ хлеб, али које не спадају у стандардне хлебове. То су *le pain d'épice* `зачински хлеб` – колач од ражаног брашна, меласе, меда и ароматичног биља, *le pain de Gênes* `ђеновљански хлеб` – колач од јаја, шећера, бадема, брашна, путера, ванил шећера и рума у који се додаје кирасао (curaçao), као и *le pain à la grecque* `хлеб на грчки начин` – кекс посут кристал шећером.

У српском језику у ову категорију би спадао *милиброт* (или *милиброд*), немачка позајмљеница која је стигла у наш језик заједно са овим специјалитетом који се прави нарочито у Војводини и то од смесе брашна, јаја, млека, шећера и квасца којој се може додати и кандирано воће, (ређе се додају чоколада у праху, ораси, бадеми..).

Многи Французи као и многи Срби воле *le pain brûlé* – реш печен (препечен) хлеб, *пржениц*у, а ако се хлеб стврдне и једни и други га исеку на кришке које затим умачу у измућена јаја и пеку: за Французе је то *le pain perdu* (`изгубљени хлеб`)**,** за Србе *моче у јајима* или *поховани хлеб*.

5. МЕТАФОРИЧКА УПОТРЕБА ЛЕКСЕМА *PAIN/ХЛЕБ* У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Именица pain/хлеб се и у француском и у српском језику употребљава у метафоричком значењу и при томе често се јавља као компонента фразеолошких израза. Неки од њих су и структурно и значењски потпуно еквивалентни у два посматрана језика, док су други специфични за сваки језик понаособ.

Савремени француски језик поседује једну лексему која је некада заправо била предлошка синтагма са сасвим особеним значењем: реч је о именици *compagnon* насталој од латинске конструкције „*cum panis*" (*cum* `са` и *panis* `хлеб`). Народ је сковао облик *companio, onis*, са значењем `онај који једе хлеб с неким`, а из њега се развила старофранцуска реч *compainz* (с краја XI века) са проширеним значењем `онај који дели посао са неким`(Ray 2000). Данас се у облику *compagnon* више уопште не осећа присуство именице *pain*.

Ипак, у француском[15] и српском[16] језику постоји један број по облику и значењу истоветних или врло сличних израза који потичу из заједничке припадности хришћанској религији:

Si quelqu'un te lance une pierre, lance-lui du pain.
/ Ко тебе каменом, ти њега погачом.
Bon comme du bon pain / Добар као хлеб.

У обе традиције, хлеб је симбол живота, а обезбедити средства за живот није нимало лако:

Nul pain sans peine / Нема хлеба без мотике.
Les mains noires font manger le pain blanc
/ У ратара црне руке, а бела погача.
/ Из црне земље, бео хлеб.

[15] Француски изрази преузети су из Maloux 2009.

[16] Највећи број српских израза преузет је из В. Стеф. Караџић 1985.

И Французи и Срби сматрају да се све у животу може стећи ако је човек радан и упоран и ако уме да штеди:

Grain par grain, croît le pain - Зрно по зрно погача.

Али има и оних који нису задовољни оним што имају и који желе више од онога што им припада, за такве се у српској традицији каже да „*траже/ишту преко хлеба погаче*“. Французи имају семантички еквивалентан, али структурно различит израз: *Fou qui cherche meilleur pain que de froment* (`луд је онај који тражи бољег хлеба од пшеничног`).

Највећи број израза са лексемом *хлеб* ипак је јединствен за сваки од два посматрана језика понаособ, при чему француски има педесетак таквих израза, а српски четири пута мање.

У већини српских израза, хлеб означава храну уопште, оно што је неопходно за људску егзистенцију, односно за сам живот: *радити за корицу хлеба, зарадити свој хлеб, јести хлеб са седам кора* (рударски), *нема за нас овде хлеба, треба ми као хлеб*. Иако није лако *јести туђ хлеб*, тј. бити неком на терету, бити издржавано лице, судбина многих младих у Србији данас је таква да силом прилика ј*еду хлеба без мотике* и, како то старији имају обичај да кажу, највише цене ону народну *лези `лебе да те једем*.

Код Француза, пак, *il faut gagner son pain soi-même pour savoir combien il coûte* (`човек мора сам да заради за свој хлеб да би схватио његову вредност`), а додају и *de celui dont je mange le pain, je chante aussi la chanson* (‘опевам онога чији хлеб једем’).

У француском језику дијапазон значења и употребе лексеме *pain* шири је него што је то случај у српском, али преовладава појмовна метафора ХЛЕБ (ДА)ЈЕ ЖИВОТ:

A forte faim, il n’y a pas de pain dur (`у јаке глади, нема тврда хлеба`)
En temps de famine il n’est pas de pain dur (`у време глади, нема тврда хлеба`)
Il y a du pain partout (`свугде има хлеба`).

Човек је често принуђен да бира и у тим изборима тврд хлеб се јавља као симбол материјалне оскудице, али духовне испуњености и душевног мира:

Il vaut mieux du pain sec avec amour que poulet avec des cris
(`бољи су сув хлеб и љубав него пиле и кукање`)
Mieux vaut un morceau de pain avec la paix qu’une maison pleine de viande avec la discorde
(боље имати комад хлеба и мир, него кућу пуну меса и неслогу).
Il vaut mieux avoir du pain sec en temps de paix que de la viande en temps de guerre (боље сув хлеб у миру, него месо у рату)
I*l vaut mieux pain sans nappe que nappe sans pain*.
(`боље хлеб без столњака, него столњак без хлеба`).

За успешан, здрав и лагодан живот постоји неколико француских рецепата:

Il faut avoir une bouche capable de manger n’importe quel pain et un dos susceptible de se plier à n’importe quel lit
(`треба имати уста способна да једу свакакав хлеб и леђа која се могу прилагодити свакаквом кревету`)

Nourris-moi de la chair d’aujourd’hui, du pain d’hier et du vin de l`année passée, et je dirai adieu aux médecins
(нахрани ме данашњим месом, јучерашњим хлебом и прошлогодишњим вином и рећи ћу збогом лекарима`).

Il faut toujours avoir quelque chose à manger avec son pain
(треба увек имати нешто за јело уз хлеб).
Il faut manger moins de fromage que de pain
(`треба јести мање сира него хлеба`).
Près du pain, il y a toujours des miettes
(`крај хлеба увек има и мрвица`).

Ипак, расипање и претерани луксуз, концептуализовани кроз метафору ВРУЋ/СВЕЖ ХЛЕБ ЈЕ ПРОПАСТ, знају да униште кућу и домаћина:

Jeune femme et pain chaud font la ruine de la maison
(`млада жена и врућ хлеб су пропаст за кућу`)
Farine fraîche et pain chaud font la ruine de la maison / n'enrichis-
sent pas la maison / aident la maison à descendre
(`свеже брашно и врућ хлеб су пропаст за кућу / не обогаћују
кућу / помажу да кућа осиромаши`).

6. ЗАКЉУЧАК

И у француској и у српској култури хлеб се јавља као основна животна намирница. Поред генеричког значења лексема *pain* и *хлеб*, и једна и друга употребљавају се и у метафоричком смислу те улазе у склоп бројних фразеолошких израза. У обе културе могу се издвојити симболичка, социјално-економска и естетска димензија хлеба. У оквиру симболичке димензије, поред неспорних сличности, заснованих превасходно на припадности истој (хришћанској) религији и европској традицији (преузимање израза из класичних језика), уочене су и поједине разлике. Најупечатљивија је свакако та да се Срби моле за хлеб „насушни", а Французи за хлеб „свакидашњи". У оквиру социјално-економске димензије, постоји велика разлика у два језика, а узроци су у различитим друштвено-историјским приликама у којима су два народа живела. У француском језику постоји далеко већи број лексема, било простих, било сложених, којима се именују различите врсте хлеба, а имена се дају на основу састава, облика или места порекла.

У српском језику постоји релативно мали број лексема за означавање врста хлеба, али именица *хлеб* улази у велики број синтагматских склопова[17] којима се дефинишу различити типови производа који припадају категорији хлеба. У српској језичкој традицији постоји више врста обредних хлебова што у француском није случај. И један и други језик познају сложене лексеме са компонентом *pain*/*хлеб* чије значење није уско везано за основну намирницу *pain*/ *хлеб*.

И француски и српски језик имају устаљене изразе са лексемом *хлеб*, при чему је број таквих израза у француском четири пута већи него у српском.

О посебном статусу који именица pain / хлеб има у обе посматране језичке традиције, најречитије говори чињеница да ниједан од два посматрана језика погрдан израз за намирницу *хлеб*.

Литература

Богдановић, Недељко (2010). Мотивациона основа творбе речи у вези са хлебом. У *Традиционална естетска култура. Хлеб*. Др Драган Жунић (прир.), 249-254. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу
Jacob, Heinrich Eduard (1957). *6000 godina kruha* (preveo Dragutin Perković). Zagreb: Kultura.

[17] Од којих неки већ полако прерастају у сложене именице.

Јовановић, Бојан (2010). Обедни и обредни хлеб. У: *Традиционална естетска култура. Хлеб*. Др Драган Жунић (прир.), 97-106. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу
Караџић, Вук. Стеф. (1985). *Нови завјет Господа нашега Исуса Христа*. (прев. В. Стеф. Караџић). Београд: Просвета – Нолит.
Караџић, Вук. Стеф. (1985). *Српске народне пословице*. Београд: Просвета – Нолит.
Maloux, Maurice (2009). *Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes*. Paris: Larousse.
Ray, Alain (2000). *Dictionnaire historique de la langue française*. Paris: Dictionnaires Le Robert.
Trésor de la langue française informatisé, доступно на : http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/visusel.exe?13;s=1788189795;r=1;nat=;sol=2; [25. август 2013]
Hese, Herman (1986). O reči «hleb» (превео Војислав Деспотов). *Домети*: часопис за културу 44 (год. 13), 23-24.
Walter, Henriette (2000). *Le français d'ici, de là-bas*. Paris. Le Livre de Poche.

LE PAIN DANS LES TRADITIONS LINGUISTIQUES FRANÇAISE ET SERBE

Résumé

Dans les cultures française et serbe, le pain est considéré comme un produit alimentaire de base. À part leur sens générique, les lexèmes pain/hleb sont également utilisés dans un sens métaphorique, ils font doncleur permettant de faire partie d'un nombre considérable d'expressions phraséologiques. Dans les deux traditions peuvent être distinguées trois dimensions des lexèmes analysés: symbolique, socio-économique et esthétique. Une similitude remarquable est perçue dans la dimension symbolique, elle est principalement fondée sur le lien des deux cultures avec la même religion (le christianisme) et avec les mêmes traditions européennes (langues classiques). Pourtant, certaines différences ont été repérées, les textes des prières témoignent de l'une d'entre elle : les Français prient pour le pain quotidien, tandis que les Serbes pour le "hleb nasušni".
Dans le contexte de la dimension socio-économique, la différence du traitement du lexème pain dans les deux langues est due aux différentes circonstances socio-historiques dans lesquelles ont vécu les peuples français et serbe. Le français possède un plus grand nombre de lexèmes désignant les différentes variétés de pain que le serbe.
Dans la langue serbe, le nombre relativement faible de lexèmes pour indiquer divers types de pain est compensé par un nombre considérable de tours syntagmatiques qui définissant les différents types de produits entrant dans la catégorie du pain. À la différence du français, dans la langue serbe il y a plusieurs lexèmes indiquant des pains cérémoniels, liés au mariage, baptême, aux funérailles ou aux fêtes religieuses.
Les deux langues étudiées utilisent le lexème pain dans des expressions phraséologiques, le nombre de ces expressions étant quatre fois plus élevé en français qu'en serbe.
Il est à noter qu'aucune expression n'utilise de terme avec une acception péjorative pour le pain dans les deux langues concernées.

Mots clés: pain, lexicologie, linguoculturologie, phraséologie, français, serbe

Snežana Gudurić
Université de Novi Sad, Serbie
Faculté de Philosophie
guduricsn@gmail.com

Предраг Мутавџић – Ана Сивачки – Марина Колесар

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА КОМПОНЕНТОМ *ZEMËR*/ *ZEMRA*[18] (СРЦЕ) У САВРЕМЕНОМ АЛБАНСКОМ И ЊИХОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ И РУМУНСКОМ ЈЕЗИКУ*

Путем семантичке и контрастивне синоптичке анализе у раду разматрају се албански фразеологизми са конституентом *zemër/zemra* и њихови преводни еквиваленти у српском језику, с циљем утврђивања њихових граматичких и лексичких обележја, као и степена семантичке и структуралне подударности. Анализиране фразеолошке јединице разврстане су у две опште семантичке категорије на основу два концепта: *опис човека и његових карактеристика* те *изражавање емоција, осећања и ставова*. Са друге стране, контрастивном анализом дошло се до поделе фразелогизама на основу њихове формално-структуралне еквивалентности, при чему се може говорити о трима категоријама еквивалентности: *апсолутној, парцијалној и нултој*.

Кључне речи: фразеологизми, срце, еквивалентност, структурална типологија, албански, српски, румунски.

1. УВОДНО РАЗМАТРАЊЕ

Богатство једног језика не треба тражити само у оквиру укупног лексичког фонда од којег је његов вокабулар сачињен, већ и у његовој фразеологији која се шире сагледава као саставни део културе и друштва једног народа, са једне стране, те његовог фолклора и његових светоназора, са друге. Због тога се може рећи да је фразеологија такав језички производ који је настао као последица свеукупног посматрања, сагледавања и промишљања места, улоге и значаја човека у његовом непосредном окружењу – у природи и у друштву – као и уочавања и разумевања најразличитијих односа који постоје како између човека и његовог окружења тако и човека са човеком. Отуда се фразеологија посматра као део општег вокабулара сваког језика који је специфичан по томе што све фразеолошке феномене стриктно дефинишу синтактички односи најразличитијих врста који се испољавају на синтагматској оси (Boroianu, 1974, I: 24). Неретко се фразеологија везује за саму стилистику (Bally, 1951: 66-87; Iordan, 1975: 265-304), прецизније речено за функционалну стилистику (Coteanu, 1973: 99), будући да се путем пажљивог анализирања фразеолошких јединица могу јасно уочити најразличитији облици и варијанте изражавања и нијансирања у језику. На тај начин се постиже додатно откривање експресивних и семантичко-функционалних нивоа језика као и његових стилова. Како је приметио Кошериу, да би се објаснила [а додали бисмо - и правилно схватила] вредност фразеолошке јединице у оквиру језика, потребно је сагледати целокупно језичко окружење у коме главну реч имају такозвани „оквири”, а који се укључују „у сваку говорну активност, пошто се ниједан дискурс не одвија ван одређених околности, а свакако не без позадине” (Coşeriu, 2004: 315).

* Рад је написан у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору*, број 178002, који финансијски подржава МПНТР Републике Србије.

[1] Када је реч о номиналима у савременом албанском језику, једна од њихових најважнијих морфолошких карактеристика јесте та да они, као флективне речи, поседују двоструки облик деклинативне промене за оба броја - у такозваном неодређеном и у одређеном виду. Сваку промену одликују посебни морфолошки суфикси. Разлика између једног и другог вида видљива је у томе што се номинал у неодређеном виду логички и семантички схвата као недетерминисан, док је у одређеном виду детерминисан одговарајућим постпозитивним чланом за сваки род који, у исти мах, фигурира и као флективни морфолошки наставак. У нашем примеру (упоређено према енглеском): *zemër* = /a/ heart; *zemra* = the heart.

Посматрано са становишта структуре, фразеологија сваког језика веома је богата и тематски разнолика (Moon, 1998: 56; Ellis, 1997: 133-143), пошто задире у безмало све сфере човековог постојања, живота и рада. Како је, између осталог, човек упућен и на самог себе, на своје тело, које га дефинише као биће, један важан део фразеологије припада подгрупи соматске фразеологије.

Соматска фразеологија је, по свом карактеру, двојака – спољашња и унутрашња. Док је спољашња соматска фразеологија усмерена на све видљиве делове људског тела - на главу, руке, ноге, лице, прсте итд, за унутрашњу соматску фразеологију, која припада спланхнонимијској[1] лексици , карактеристично је то да у њен корпус нису ушли сви човекови унутрашњи органи, те да од тих соматизама (на пример: живци, јетра, стомак, бубрези и други) највећу заступљеност у безмало свим индо-европским културама и друштвима има и соматизам срце, албански zemër, и то не без разлога.

Уколико имамо на уму албански фолклор, онда би требало рећи да је у њему соматизам срце посебно обележен, можда далеко више него у било ком другом балканском и/или европском језику. У албанској народној култури, за разлику од других појмова који се односе или тичу човека, срце је метафорички тако маркирано да заузима неприкосновено место и значај, а што је евидентно и на основу укупног броја забележених фразеологизама с овим соматизмом. Разлог томе ваљало би тражити у чињеници да је албанско друштво до историјски скорог периода било веома затворено, чиме је успело да сачува низ посебних елемената – како језичких, тако и културних, друштвених и моралних, укључујући бројна веровања и обичаје. Додатну тежину даје свакако и још недовољно проучено палеобалканско[2] наслеђе које је чврсто инкорпорирано у савремено албанско друштво и културу. Уколико пођемо од претпоставке о илирском пореклу данашњих Албанаца, на основу тек спорадичних компаративних језичких и митолошких истраживања као и још недовољно проученог савременог албанског фолклора, могло би се рећи је срце код Илира сагледавано као средиште човековог интелекта и интуиције, за разлику од осталих народа Европе код којих је оно превасходно извор љубави и осећања[3] . Другим речима, срце се код Албанаца посматра не само као центар људског бића – што може имати конотацију егоцентричности па се „то виђење пројектује на свет око себе" (Раздобудко-Човић, 2003: 20) - него и као средиште овоземаљског постојања, док је камен, његов несоматски пандан, центар и оноземаљског (подземног, хадског) и божанског (небеског)[4].

Како је у албанском фолклору срце примило значење живота и бивствовања, у фразеологизмима с овом компонентом још се уочавају трагови древних схватања и веровања да је оно и извориште људске душе, односно да је њено огледало, чиме је метафорички изједначено са чулом. Оваква размишљања се безмало приближавају библијском схватању да је срце или духовни центар човека или скровиште његових тајни. Код Албанаца, међутим, срце је кључан фактор за упознавање и/или препознавање човека и његових унутрашњих квалитета и карактеристика који га одређују као личност. Због тога се може рећи да је лексема срце у албанском постала двојаки метафорички центар: средиште је човековог унутрашњег света и средиште је човековог интелектуалног света. Из тог разлога се овај соматизам временом издвојио од осталих соматизама, поставши један од главних метафоричких репрезената преко кога се изражавају албанске традиционалне морално-етичке вредности. Отуда је бројне албанске метафоричке фразеолошке обрте са компонентом срце каткада веома тешко приближити на другом језику, будући да је реч о крајње специфичним и изнијансираним квалификативним

[1] Назив потиче од старогрчке речи σπλάγχνα у значењу „утроба".

[2] Када је реч о палеобалканском наслеђу, и поред тога што се научници још споре око порекла савремених Албанаца, у научној и стручној литератури углавом преовлађује илирска хипотеза, односно мишљење да су савремени Албанци потомци Илира.

[3] У албанској народној љубавној поезији срце се ипак сагледава као непресушан извор свих суптилних, нежних осећања и праве љубави.

[4] Улога и значај камена као хтонског симбола у савременој албанској култури не може се занемарити, јер су његове импликације и даље видљиве.

дескрипцијама које, као такве, не постоје у другим језицима. Код Албанаца у описима људских карактерних особина, стања и црта срце има улогу посебне мере помоћу које се сагледава човек као биће, оно на известан начин и рационализује и објективизује појединца, наглашавајући истовремено његова приватна својства, почев од гостољубивости, осећаја за милосрђе, преко доброчинства, честитости па до поштовања и уважавања другог. Ово хоће рећи да се у албанском народном схватању не прави суштинска разлика између појмова „срце" и „човек" те „срце" и „душа човека", већ су ови елементи и појмовно, и метафорички, и концептуално изједначени.

Додатно, пажљивим сагледавањем свих анализираних фразеологизама са компонентом срце у савременом албанском језику уочили смо да они у семантичком погледу пружају једну прегледну дескрипцију људских карактерних и моралних особина што је директан одраз албанског рационалног и промишљеног приступа животу и човеку, а посебно његовом унутрашњем свету. Такође, истичемо и чињеницу да је пружање што прецизнијег и језгровитијег описа људског понашања лишено било каквог залажења у (верски) мистицизам или у сувише компликоване контемплације. Простије речено, како су ти описи сликовити прикази чињеничног стања коме се нема шта ни додати, још мање одузети, за фразеологизме са компонентом срце у савременом албанском језику може се рећи да одају један шири и свестранији поглед и на албанске светоназоре и на албанску народну философију како о животу тако и о самом човеку као и о његовом месту и значају у свету. Како је навео Раденковић, „слика света који окружује човека стварана је мисаоним поступцима једнаким са поступцима који су примењени за опажање свог сопственог тела и свог положаја у том свету... Тело је постало хеуристички модел за разумевање космоса" (Radenković, 1991: 193).

2. ЦИЉ И МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

Фразеологизми са номиналним конституентом *срце* (zemër) у савременом албанском, као полазном језику, и њихови преводни еквиваленти у српском и румунском језику као циљним у овом раду анализирају се ради утврђивања врсте и степена структуралне и семантичке подударности и неподударности путем контрастивне и компаративне анализе која је спроведена на 347 забележених албанских фразеологизама.

На основу добијених резултата извршена је структурална класификација у оквиру које су албански фразеологизми подељени према степену подударности у односу на српски и румунски. Тако су добијене три категорије подударности: апсолутна, парцијална и нулта еквивалентност. Посебна пажња посвећена је управо последњој категорији фразеолошких јединица за које не постоје адекватни преводни еквиваленти на српском и румунском, будући да се преносе на друге начине. Уједно, један од циљева рада јесте и да се утврди степен семантичке подударности између албанских те српских и румунских фразеологизама. Због тога смо пошли од поделе на две опште групе фразеолошких јединица:

а) на оне које се односе на описивање човека и његових карактеристика, и
б) на оне којима се изражавају осећања.

Међутим, како ниједна од ових категорија није монолитна, сваку је могуће даље поделити на две поткатегорије, и то:

а) на фразеологизме који се заснивају на позитивним концептима, и
б) на фразеологизме који садрже негативне концепте.

Уколико узмемо у обзир чињеницу да до недавно није посвећивана адекватна пажња међусобним односима српске и албанске фразеологије, а овде бисмо додали и албанске и румунске, осим спорадично и то углавном у контексту балканске фразеологије, сматрамо да би

наш рад могао бити допринос на пољу контрастивног и компаративног проучавања албанске, српске и румунске фразеологије.

3. ИЗВОРИ И ГРАЂА

Грађа је ексцерпирана из различитих извора, и то:

А) из фразеолошких и општих једнојезичних и двојезичних речника на албанском, српском и румунском језику:

• једнојезични речници:

http://dexonline.ro/
Fjalor i gjuhës së sotme letrare shqipe, vol. A-M, N-ZH. (1981). Prishtinë: Rilindja.
Gjevori, Mehmet. (1972). Frazeologjizma të gjuhës shqipe. Prishtinë: Rilindja.
Оташевић, Ђорђе. (2012). Фразеолошки речник српског језика. Нови Сад: Прометеј.
Речник српскохрватског језика (РМС), том 1-6. (1995). Нови Сад: Матица српска.
Thomai, Jani. (2006). Fjalor i gjuhës shqipe. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.
Thomai, Jani. (2010). Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe. Tiranë: Shtëpia botuese „EDFA”.

• двојезични речници:

Fjalor shqip-serbokroatisht. (1981). Prishtinë: Instituti albanologjik i Prishtinës.
Fjalor serbokroatisth-shqip. (1984). Prishtinë: Instituti albanologjik i Prishtinës.
Oxford Albanian-English Dictionary. (1999). Oxford: Oxford University Press.
Stefanllari, Illo. (2000). English-Albanian Dictionary of Idioms. New York: Hippocrene Books Inc.
Topciu, Renata – Melonashi, Ana – Topciu, Luan. (2003). Dicţionar albanez-român. Bucureşti: Polirom.

Б) из следећих електронских новина на албанском језику које смо прелиставали у периоду јун-септембар 2013. године, и то:

• оне које излазе у Републици Албанији:

http://gazeta-shqip.com/lajme/
http://www.24-ore.com/
http://www.kohajone.com/

• оне које се објављују на Косову и Метохији:

http://www.kohaditore.com/
http://www.gazetaexpress.com/
http://www.kosova-sot.info/

4. СТРУКТУРА АЛБАНСКИХ ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА

Како смо напоменули, укупан број забележених фразеолошких јединица с конституентом срце (zemër) на албанском језику износи 347, при чему се структурално могу издвојити две најопштије групе:

- фразеологизми изражени путем номиналне синтагме – најчешће су у питању предлошко-падежне конструкције у номинативу и акузативу, много ређе у аблативу, попут:

pa zemër без срца fără inimă	**nga zemra** од срца din inimă
në skutat e zemrës (=„у дубинама срца”) у дубини душе / срца în fundul inimii	**me gjysmë zemër** (=„са пола срца”) *с пола воље *fără plăcere / fără chef
zemër njeriu (=„срце човек”) срце / душа од човека om de inimă	**me gjithë zemrën** свим срцем / од свег срца din toată inima / cu dragă inimă
me zemër të mirë! (= „са добрим срцем”) *срећно! *noroc / noroc şi bucurie!	**larg sysh, larg zemrës** далеко од очију, далеко од срца ce ochii nu văd, inima nu simte
zemër! *напред / храбро! *curaj!	**të këndoftë zemra!** (= „да ти пева срце!”) *био вазда весео! *să fii fericit!
zemra e shalqirit срце лубенице *miezul pepenelui	**zemra e lapsit** срце оловке *mină de creion
zemra e atdheut (= „срце отаџбине”) *престоница *capitala	**zemra e qutetit** срце / центар града inima / centrul oraşului
në zemër të ditës *у сред дана *la amiază / în miezul zilei	**në formë zemre** срцолик / у облику срца în formă de inimă

- фразеологизми састављени од вербала и номинала те вербала и предлошко-падежне конструкције:

s`ka zemër нема срца / бездушан је nu are inimă	**e zëntë zemra e keqe!** (= „узело га зло срце”) *дабогда га не било! *să-l ia dracu’!
më dhëmb zemra / më ther në zemër (për dikë/diçka) срце ме боли (због кога/чега) a-l durea în suflet de cineva / ceva	**i hap zemrën (dikujt)** отворити срце (коме) a-şi deschide inimă (cuiva)
kam zemër të madhë имати велико срце a avea inimă largă /mare	**kam zemër të fortë** (=„имати јако срце”) имати јуначко срце / бити срца јуначка a-şi lua inima (în dinți)

m'u mblodh zemra lëmsh (=„скупило ми се срце у клупко”)
стегло ми се срце
mi s-a strâns inima de durere

më gërvisht në zemrën (për dikë / diçka) (=„гребе ме у срцу због кога / чега”)
срце ме боли (због кога / чега)
a-i se rupe (frânge) inima

i marr / jap zemrën (dikujt)
осмелити / охрабрити (кога)
a baga inima în (cineva)

ia ha zemrën
угристи (кога) за срце
a seca (a arde/a frige) (pe cineva) la inimă

e la zemra (= „оставило га срце”)
издало га срце
a-i se sfârşi inima / a se sfârşi la inimă

Од укупног броја анализираних фразема, чак 309 (или 89%) у свом саставу садржи вербал, док је само 42 фразеологизама или 11% изражено преко предлошко-падежне конструкције.

Што се тиче групе номинално-вербалних фразеологизама, у највећем проценту заступљеност има глагол **kam** у значењу „имати” „поседовати”, а за њиме следи глагол **bëj** („чинити”, „радити”) у активном и у пасивном облику **bëhem** („бивати”, „постајати”). Такође, запазили смо да најмању фреквенцију употребе има помоћни глагол **jam** („бити”). Оно што би се могло извући као једна занимљива опаска у вези са наведеним вербалима јесте и то да они у албанским фразеологизмима носе смисао доживљаја непосредне (аутентичне) дескрипције неког чињеничног стања или какве карактерне особине, па се због тога могу посматрати, у једном ширем логичко-семантичком контексту, као глаголи егзистенције.

5. СЕМАНТИЧКА КЛАСИФИКАЦИЈА АЛБАНСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА

Описивањем нечијих карактеристика, као и осећања или ставова путем фразеологизама уместо одговарајућим глаголом, постиже се посебна експресивност какву нефразеолошки изрази и лексички спојеви ретко могу пренети. Тако нијансирана експресивност један је од начина за утврђивање степена семантичке еквивалентности између анализираних фразеологизама. Њиховим разврставањем на основу концепата опис човека и његових карактеристика и изражавање емоција, осећања и ставова дошло се до занимљивих резултата: тек 80 албанских фразеологизама и њихових преводих екевивалената на српском и румунском језику односи се на карактеризацију човека, док се чак 267 користи за изражавање различитих унутрашњих осећања.

5.1. Првој подгрупи фразеологизама, у оквиру које смо уочили већи број оних којима се изражавају трајне особине у односу на тренутне, могу се прикључити следећи примери:

me zemër të plagosur
рањеног срца
cu inima rănită

zemër njeriu
срце / душа од човека
om de inimă

me zemër të bardhë (=„белог срца”)
чиста срца
bun la inima / cu inima curată

me gjak të zemrës (= „са крвљу од срца”)
свим срцем / од свег срца
din toată inima

kam zemër të artë / e kam zemrën e artë имати срце од злата (златно срце) a avea inimă de aur	**me shtatë zemra** (=„са седам срца”) са срцем од челика a avea nouă suflete
mik zemre драг / мио пријатељ prietenul iubit	**me zemër të zjarrtë** (= „са запаљеним срцем”) с ватром / пламеном у срцу cu focul la inimă

5.2. За разлику од претходне подгрупе, албански фразеологизми којима се описује какво човеково тренутно (на пример, психичко, душевно, ментално) осећање далеко су бројнији:

i rrah fort zemra (për diçka/dikujt) срце снажно бије (због кога/чега) îi bate inima foarte tare (pentru cineva/ceva)	**ia fal zemrën (dikujt)** поклонити (коме) срце a dărui inima (cuiva)
më sëmbon në zemër (= „пробада ме у срцу”) боли ме срце mă doare inimă	**m'u lëndua zemra** (= „повређено ми је срце”) срце ми је рањено / погођено m-a rănit în suflet
i pikoi/piku në zemër (për dikë/diçka) погодио га је (неко/нешто) l-a durut în sufletul (pentru cineva/ceva)	**më ngopi zemrën** (= „нахранило ми се срце”) срце пуно ми је срце mi-e inima plină de...
më ha zemra (te dikush/diçka) (= „једе ме срце”) *гризе ме сумња *a-l mącina / roade îndoielile	
i bëhet zemra borë (=„срце се претворило у снег”) скаменити / заледити се од страха *a muri de frică	
i bëhet zemra çyrek (=„срце се претворило у векну”) истопити се од среће a i se topi (cuiva) inima de bucurie	
jam të një zemër / barku (=„бити код истог срца”) бити као једна душа / као један / *дувати у исти рог *a fi înhămat la aceeaşi căruţă / *a fi din acelaşi neam (sânge)	
nuk më bën zemra не вуче ме срце / не тражи ми срце nu mă trage inima	**kam zemër flori / e kam zemrën flori** имати златно срце a avea inimă de aur
m`u bë zemra akull срце ми стало / следило се (од страха) mi-a îngheţat inima / mi-a îngheţat sângele în vine	**punoj pa zemër** *радити без воље a lucra fără tragere de inimă

jam me zemër të ngrohtë (=„бити топлог срца”)
*бити припит
*a fi cherchelit

ç`ka zemra e thotë fytyra (= „оно што има срце то каже лице”)
шта ми је на срцу, то ми је на језику
*ochii sunt oglinda sufletului

Ова подгрупа фразеологизама може се даље поделити на две семантичке подврсте, и то:

а) на фразеологизме чија је конотација позитивна, и
б) на фразеологизме са негативном конотацијом.

На позитивном концепту засновано је 166 фразеологизама, што чини готово половину или, прецизније изнето, 48% од укупног броја забележених фразеолошких јединица. Далеко већи број фразеологизама ипак носи негативну конотацију – 181, што је донекле и било очекивано, док нисмо забележили ниједан пример са неутралним концептом.

Семантичком анализом такође је утврђено да је у сва три језика у једном броју случајева поред одговарајућег соматизма могуће употребити и лексеме *shpirt* у албанском, односно лексему *душа* у српском те *suflet* у румунском, које се налазе у парасинонимском односу с албанским лексемама *zemër* и *срце*. Таквих примера у којима албански фразеологизми имају своје синонимске еквиваленте те српских и румунских преводних еквивалената код којих је забележена иста појава је укупно 62. Међутим, за разлику од српских и румунских фразеологизама, код албанских је забележена још једна лексема која се у извесном броју случајева налази у парасинонимском односу са конституентом *zemër* с једне и конституентима *zemër* и *shpirt* с друге стране, а то је лексема *bark* („стомак”). Међусобна супституција лексема *zemër* и *bark* могућа је у 46 забележених случајева, док се без промене у значењу поменутим лексемама *zemër* и *shpirt* могу заменити у 90 примера, попут:

me barkun / zemrën e zbrazët
наште срца
pe inima goală

kam zemrën zjarr / prush (= „имати ватрено срце”)
бити веома срчан
*a fi plin de foc

kam zemër / shpirt të gjerë
имати широко срце / душу; бити широка срца
a avea o inimă largă / bună

më ka hyrë në zemër / shpirt (= „ушло ми је у срце / душу”)
прирасло ми је срцу / за срце
mi-a mers la inimă

më qan zemra / shpirti për (dikë / diçka) (= „плаче ми срце / душа због кога / чега”)
вуче ме срце за (киме / чиме)
*a tânji / suferi pentru (ceva / cineva)

m`u bë zemra / barku ujë (= „срце ми се претворило у воду”)
*изгубити снагу
a-şi pierde inima / *a rămîne fără putere

i zbraz zemrën / barkun (= „испразнити срце / душу”)
скинути терет са срца / душе
a-şi răcori inima / a-şi descărca inima (sufletul)

nuk kam zemër / bark (= „немати срце / душу”)
*немати храбрости / снаге; бити немилосрдан; бити без срца / без душе
a i se tăia inima / a fi slab de inimă; a fi fără inimă / a fi rău de inimă; nu avea inima (suflet)

me bark zbuluar	**me ka hyrë frika në bark**
руку на срце	*ушао ми је страх у кости
cu mâna pe inimă	*mi-a intrat frică în oase

6. СТРУКТУРАЛНА КЛАСИФИКАЦИЈА И ТИПОЛОГИЈА АЛБАНСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА И ЊИХОВИХ ПРЕВОДНИХ ЕКВИВАЛЕНА НА СРПСКОМ И РУМУНСКОМ ЈЕЗИКУ

Након спроведене анализе свих одабраних фразеологизама на албанском језику и њиховог упоређивања с преводним еквивалентима на српском и румунском језику, дошло се до следеће класификације преводних еквивалената:

1. фразеолошки изрази са соматским конституентом *срце*, код којих је забележено апсолутно или парцијално семантичко-структурално поклапање с фразеологизмима на албанском. Ову подгрупу фразеологизама могуће је поделити на неколико подтипова и то:

   (i) фразеологизми с идентичним саставним елементима (било да је реч само о предлошко-падежним конструкцијама, било о фразеолошким јединицама које се састоје од вербала и номинала, односно вербала и предлошко-падежне конструкције);
   (ii) фразеолошки изрази са неидентичним вербалом;
   (iii) фразеолошки изрази с истим вербалом, али неидентичним неким од осталих саставних елемената (адјективом, адвербијалом и слично);
   (iv) фразеологизми с истим соматизмом, али различитим начином фразеологизације (тј. различитом фразеолошком структуром);

2. неидентични фразеолошки изрази, односно преводни еквиваленти код којих није уочено семантичко-структурално поклапање, већ су у питању потпуно неподударни изрази; и
3. нефразеолошки изрази у које се сврставају они код којих је забележена такозвана нулта еквивалентност.

6.1 Фразеолошки изрази с апсолутним или парцијалним семантичко-структуралним поклапањем у српском и румунском језику

У оквиру ове групе фразеологизама забележен је највећи степен подударности. Од 347 анализираних фразеолошких јединица, чак 229 (или 66%) показује апсолутну или парцијалну еквивалентност са српским и румунским на формалном и логичко-семантичком нивоу. Када је реч о албанским фразеологизмима, највећи број представљају глаголски изрази, којих је укупно 190, или 83% свих фразеолошких јединица код којих је уочена апсолутна или парцијална еквивалентност, односно 50% на нивоу укупног броја свих анализираних фразеологизама. С

друге стране, забележили смо у албанским примерима 39 номиналних израза што чини 17% фразеологизама у оквиру ове групе, или 11% од укупног броја забележених фразеолошких јединица.

Како је већ претходно речено, све фразеологизме у оквиру категорије апсолутне и парцијалне еквивалентности могуће је поделити на неколико структуралних подтипова, и то:

6.1.1. Фразеологизми с идентичним саставним елементима

Контрастивном анализом утврђено је да постоји 94 формално (што ће рећи морфолошки) и логичко-семантички идентичних фразеологизама у сва три савремена балканска језика. Број ових фразеологизама у албанском језику чини 27% од укупног броја свих анализираних фразеолошких јединица. Дакле, уочили смо да нешто мање од једне трећине албанских фразема показује апсолутну еквивалентност са српским и румунским фраземима, као што је случај у следећим примерима:

më dhëmb zemra / më ther në zemër (për dikë/diçka)	
боли ме срце / пробада ме у срцу (због кога/чега)	
a durea (pe cineva) inima (sufletul) / mă doare inima	
më rreh / troket zemra (për dikë/diçka)	**i hap zemrën (dikujt)**
куца / удара ми срце (за кога/шта)	отворити срце (коме)
îmi bate inima (pentru cineva/ceva)	a-şi deschide inima (cuiva)
m'u ngushtua zemra	**m'u copëtua / thërrmua zemra (për dikë)**
стегло ми се срце	цепа / пара ми се срце (због кога / нечега)
mi se strânge inima	mi se rupe / frânge inima (de cineva / ceva)
me zemrën plot	**kam zemër luani**
пуна срца	имати лавље срце
cu inima plină (de .....)	a avea inimă de leu

Из наведених примера се уочава да код номинално-вербалних фразеологизама у сва три језика могуће је одговарајућим синонимима заменити глаголе, чиме се постиже и различито семантичко нијансирање самог израза. Тако, на пример, албански фразеологизам *më dhëmb zemra* семантички у потпуности одговара изразу *më ther zemra*, али је концепт бола (односно, психичке патње и личне тескобе) ипак нешто експресивнији у оквиру друге фразеолошке јединице. На сличан начин понашају се и изрази *më rreh zemra* / *më troket zemra, e fshij nga zemra / e shlyej nga zemra* (= „избрисати из срца"), *s'ma do zemra / s'ma heq zemra* (= „не иште / не тражи ми срце") и слично, док се у неким случајевима јавља чак и тространi парасинонимски однос, као у примеру: *m'u dogj / përvelua / zhurit zemra* (= „срце ми изгоре / срце ми се растужило / срце ми се слама").

С друге стране, иако је у већем броју случајева конституентску лексему *срце* могуће заменити лексемом *душа* у наведеним језицима, чињеница је да је срце по својим физичким карактеристикама у потпуности познато човеку, за разлику од душе, која представља један виши апстрактан појам. Стога, у свим ситуацијама у којима се срцу приписују одређене конкретне особине или радње, оваква синонимијска супституција није могућа; на пример:

i rrah fort zemra (për diçka/dikujt) срце снажно куца / туче (због кога/чега) îi bate inima foarte tare i	**(ia) fut / ra një thikë në zemër** забити / зарити нож у срце a baga cuțitul în inimă
sa të më rrahë zemra све док ми куца срце până la ultima suflare	
e kam zemrën si të lepurit / ka zemër lepuri / pule имати срце (као у) зеца / пилета e fricos ca un iepure / a i se face (cuiva inima cât purice / a i se împuțina cu inima	

6.1.2. Фразеолошки изрази са неидентичним вербалом

Парцијална еквивалентност код ове подврсте фразеологизама условљена је семантичком неподударношћу глаголских конституената у оба језика (српском и румунском), док су остали фразеолошки елементи исти. Из преводних еквивалената се запажа да су вербали у српском и у румунском језику у потпуности подударни (идентични). Реч је о 83 албанска примера (24%), попут:

i (ia) gris zemrën (dikujt) (= „искидати срце /коме/”) сломити срце (коме) a rupe inima cuiva	
më këndon zemra (= „пева ми срце”) игра ми срце (од радости) îmi saltă inima de bucurie / îmi râde inima de bucurie	
më hidhet / brof zemra (= „игра /скаче ми срце”) срце ми поскакује (од радости) îmi saltă inima (de bucurie)	
m'u ndrydh zemra (= „нагњечило ми се срце”) стегло ми се срце mi se strange inima / mi s-a strâns inima	**(ai) më hëngri zemrën** (= „појео ми срце”) отео / украо ми је срце (el) mi-a furat inima
i çel zemrën (= „откључати срце /коме/”) отворити срце (коме) a-şi deschide sufletul / inima (cuiva)	**e kam në zemër** (= „имати у срцу”) имати / носити (шта) у / при срцу / на души a păstra pe cineva / ceva în inimă

Анализом смо утврдили и постојање неподударне употребе глагола егзистенције и глагола стања у албанском и српском, док су у албанском и у румунском они у потпуности подударни, што је забележено у седам примера:

kam zemër të butë (= „имати меко срце”) a avea inima bună бити мека / слаба срца	**kam zemër të fortë** (= „имати јако срце”) a avea inimă tare бити јака / јуначка/ храбра срца

kam zemër të ligë / **e kam zemrën e (të) ligë** (= „имати зло срце”)
a avea inimă rea
бити зла срца

e kam zemrën prej guri / **e kam zemrën të gurtë** (= „имати срце од камена / камено срце”)
a avea inima de piatră
бити срца камена

Међутим, док је у српском језику могуће готово равноправно употребити оба глагола, до такве супституције у албанском не долази. Од свих, тек неколико фразеологизама, међу којима и, рецимо, *kam zemër të ligë* поседује свој синонимски еквивалент исказан путем помоћног глагола „бити” и сложеног придева у чијој основи се налази лексема срце - *jam zemërligë*. Семантичко значење овог израза у потпуности одговара српском фразеологизму *бити зла срца*.

6.1.3. Фразеолошки изрази с истим вербалом, али неидентичним неким од осталих саставних елемената

Један мањи број примера улази у ову подгрупу фразеологизама - укупно четрнаест, што чини свега 4% од свих анализираних албанских фразеолошких јединица. У фразеологизмима у сва три језика присутан је идентичан вербал – реч је о глаголу *kam* / *имати* / *a avea* у свом основном значењу „поседовати”:

e kam ballgam në zemër (=„имати шлајм у срцу”)
имати / носити терет на срцу
a avea ceva pe inimă

e kam zemrën barut (= „имати срце као од барута”)
имати плахо срце
a avea inimă înflăcărată

e kam gozhdë në zemër (= „имати ексер у срцу”)
имати / носити терет на срцу
a avea ceva pe inimă

e kam zemrën të ftohtë (= „имати хладно срце”)
имати ледену душу / бити без душе / имати срце од камена
a avea inimă de piatră (împietrită)

e kam zemrën katran (= „имати срце од катрана”)
имати чемерно срце / немати душу / имати црну душу
a-şi face inimă rea / a avea inima neagră

На основу ових примера такође се може приметити и то да различитим албанским фразеологизмима (на пример, e kam ballgam në zemër / kam gozhdë në zemër) одговара један преводни еквивалент на српском (у овом случају то је „имати / носити терет на срцу”), што указује на нешто већу фразеолошку продуктивност лексеме *zemër* у албанском у односу на њен еквивалент у српском језику.

6.1.4. Фразеологизми с истим соматизмом, али различитим начином фразеологизације (фразеолошком структуром)

Група од 38 албанских фразеологизама (или 11%) се преноси на српски и румунски језик различитим начином фразеологизације, односно на српском и румунском се исказују другим фразеолошким типовима:

më goditi në zemër (= „ударило ми у срце”)
у срце ме погодило
m-a ars la inimă

ia djeg zemrën (= „спалити некоме срце”)
ујести (кога) за срце
a sfâşia inima cuiva

e kam kyçur në zemër (= „закључао сам у срцу /шта/”)
носити у срцу
a avea / a simți tragere de inimă

s’ ka gjë në zemër (= „немати ништа у срцу”)
имати чисто срце
a avea inima curată

më rritet zemra (= „повећава ми се срце”)
имати пуно срце
creşte inima în mine

më ka fjetur në zemër (= „заспало ми је у срцу”)
прирасло ми је срцу
mi-a mers la inimă

më është ngulur në zemër (= „заглавило ми се у срцу”)
на срцу ми лежи
am ceva pe inima mea

i bie zemra në fund të barkut / të këmbëve (= „пада коме срце на крај стомака / ногу”)
имати срце у петама
a-i cădea (cuiva) inima în căcâi

s’më bën zemra (= „не чини ми срце”)
немати срца учинити нешто
a nu avea inimă să facă ceva

m'u mblodh zemra lëmsh (= „скупило ми се срце у клупко”)
стегло ми се срце
mi s-a strâns inima de durere

Из датих примера се уочава да су српски и румунски фразеологизми у потпуности подударни како у структуралном тако и у семантичком погледу. Изузетак би представљао румунски фразеологизам *creşte inima în mine* који (морфолошки и семантички) апсолутно кореспондира албанском *më rritet zemra*.

6.2. Нулти или неидентични фразеолошки изрази

У једном броју случајева забележили смо преводне еквиваленте на српском и румунском језику у виду фразеолошких јединица код којих је присутна семантичко-структурална неподударност с одговарајућим албанским фраземима. Најважнија карактеристика овог

подтипа јесте изостанак лексеме *срце* у српском и румунском преводном еквиваленту, при чему подударност између осталих саставних елемената постоји тек у неколико случајева, док је у највећем броју примера реч о неидентичном фразеологизму. Реч је о 73 албанска примера, односно о 21% од укупног броја анализираних фразеологизама:

më gërryen zemrën (= „струже ми срце”) гризе ме сумња mă macină îndoiala	**jam të një zemër** (= „бити од истога срца”) *дувати у исти рог / у исту тикву *a fi înhămat la aceeaşi căruţă
ma gjeti zemrën (= „нашло ми је срце”) *погодило ми је жицу *a atinge coarda cea adevărată	**dal nga zemra e dheut** (= „изађи из срца земље) *пасти с неба; појавити се ни од куда *a pica / cădea din cer
i jep zemër (= „дати срце коме”) улити снагу / храброст коме a baga inima în cineva	**ia fryj zemrën** (= „распиририрвати коме срце”) *сломити коме срце *a-i rupe cuiva inima

Додатна одлика српских фразеологизама је и потпуни изостанак било ког соматизма, изузев у неколико случајева као што је то у примеру *më fryj zemrën* (= „иде ми на живце”), док се у осталим изразима квалификатор фраземе подједнако изражава конкретним или апстрактним именицама које се не односе на неки део тела.

Поред тога, уочили смо и да готово сви неподударни фразеолошки изрази на српском и румунском језику имају своје преводне еквиваленте на албанском у виду истог или сличног фразеологизма (код ових примера забележени су случајеви апсолутне, парцијалне и нулте еквивалентности), а као илустрацију можемо навести рецимо фразему *пасти с неба*, са значењем „појавити се изненада, догодити се изненада/неочекивано”, која семантички и структурално апсолутно одговара албанској *i bie nga qielli*[5].

6. 3. Нефразеолошки изрази

Потпуно структурално непоклапање или апсолутна нулта еквивалентност уочена је код 45 анализираних албанских примера што чини 13% од укупног броја ексцерпираних фразеолошких јединица:

i marr zemër (= „узети срце”) охрабрити се, окуражити се a-i da inima cuiva	**s’ma ha zemra** (= „не једе ми срце”) срце ми не верује / бити у неверици nu-mi spune inima / nu cred
i gufon zemra (= „просути /коме/ срце”) радовати се, веселити се a râde inima în cineva / a-i râde inima cuiva	**i bëj zemra** (= „правити /чинити срце”) храбрити / соколити / бодрити се a (mai) prinde la inimă / a-şi prinde inimă

[5] Слична је ситуација и с примером *иде ми на живце* ком одговара преводни еквивалент *më ngriti (acaroi) nervat* (= „подиже / надражује ми живце”), који садржи исти соматизам, али неподударан вербал. Као пример нулте еквивалентности код оваквих случајева навешћемо и фразему *дувати у исти рог*, чији је преводни еквивалент на албанском *me një vrimë i bie fyellit* (= „на једну рупу свирати у свиралу”). Ова чињеница упућује не само на продуктивност соматизма *zemër* у оквиру фразеолошких израза, већ и на његову претежну доминантност у односу на остале лексеме које означавају делове тела, како смо већ на почетку рада навели.

ia freskon zemrën (= „освежити коме срце”)
умирити кога
a-i face cuiva inima bună

bëj zemrën e botes (= „правити / чинити срце другима”)
радити за друге, радити за туђи рачун
a face pe cheful altora

Како примери показују, албански соматски изрази имају преводне еквиваленте најчешће у виду нефразеолошког израза (вербала и/или перифразе). Свега пет забележених примера из ове подгрупе фразема припада прилошким у форми предлошко-падежних конструкција. Такви су, на пример, изрази *me zemër në fyt* (= „са срцем у грлу / гуши”) - у значењу „исхитрено, брзо, брзоплето” или *zemër e huaj* (= „туђе срце”) – у описном значењу особе која чини добро другима (а врло често и на своју штету).

Овој групи фразеологизама се могу придружити различити семантички концепти, који се подударају с преводним еквивалентима на српском и румунском језику: охрабирити се, умирити (се), радовати (се), туговати, умрети и слично, при чему су доминантни фразеологизми они којима се исказују каква одређена осећања или ставови у односу на оне којима се врши карактеризација човека и његових особина.

7. ЗАКЉУЧАК

Иако је са правом лексикограф Христеа навео како „је истинско богатство једног језика приказано, у великој мери, и у богатству његове фразеологије” (Hristea, 134), његове речи су ипак парафраза речи прослављеног песника Еминескуа који је својевремено назначио да „се стварно богатство [једног језика] садржи увек у фразама” (Eminescu, 1980: 487). Због тога је проучавање фразеологизама сваког језика веома важан сегмент, будући да се тиме не сагледава само право језичко благо него се стиче један шири и дубљи увид у апстрактно-менталне те цивилизацијско-културне слојеве једног народа.

На основу укупног броја забележених фразеолошких јединица с конституентом *zemër* у албанском језику намеће се закључак да је лексема *срце* не само далеко најпродуктивнија међу соматизмима, већ и једна од продуктивнијих лексема које улазе у састав неког фразеолошког обрта у албанском језику. Како се види из свих примера, ова лексема је полисемична па зато у фразеолошке јединице увек обогаћује новим семантичким садржајима и стилским нијансирањима. Контрастивном анализом утврђено је да за известан број фразеологизама на албанском језику не постоје одговарајући преводни еквиваленти који у свом саставу имају овај конституент, што упућује на њену нешто мању заступљеност у српском језику. Са друге стране, између албанског и румунског језика увиђа се да између два несродна и прилично удаљена балканска језика постоји један виши ступањ подударности у фразеологизмима овога типа у односу на албанско-српску фразеолошку слику.

Семантичком анализом и класификацијом фразеологизама на основу концепата опис човека и његових карактеристика и изражавање емоција, осећања и ставова дошло се до закључка да више од две трећине (безмало 79%) анализираних фразеолошких јединица припада другој наведеној категорији. Са друге стране, на основу позитивне или негативне конотације управног глагола у случају номинално-вербалних фразеологизама, односно адјектива или неког другог саставног елемента у случају прилошких израза, утврђено је да овај квалификатор готово у подједнакој мери чини конституент фразеологизама заснованих на позитивном и негативном концепту.

Уколико се осврнемо на структуру анализираних примера, може се уочити да је однос између номиналних, тј. прилошких и номинално-вербалних, фразеологизама такав да у великој мери преовлађују потоњи, за чију је фразеологизацију карактеристично и много веће присуство глагола егзистенције у поређењу с глаголима чистог стања, уз свакако незанемарљиво учешће глагола са значењем радње.

Структуралном класификацијом на основу критеријума апсолутне, парцијалне и нулте еквивалентности дошло се до поделе на три основне групе фразеологизама и то: (i) фразеолошки изрази код којих је забележено апсолутно или парцијално семантичко-структурално поклапање с фразеологизмима на албанском; (ii) неидентични фразеолошки изрази; и (iii) нефразеолошки изрази. Даљим контрастирањем анализирани примери су детаљније разврстани у неколико подтипова, код којих је уочено следеће:

1. подтип 6.1.1, означен као категорија апсолутне еквивалентности, обухвата највећи број анализираних фразема, што упућује на висок степен семантичке и структуралне подударности између албанског, румунског и српског у овом контексту;
2. тип 6.2 се посебно истиче услед чињенице да обухвата чак 21% или нешто мање од једне четвртине свих забележених примера, што иницијално указује на различиту концептуализацију одређених појмова у ова два језика. Међутим, услед постојања семантички и структурално подударних фразеологизама у албанском језику који одговарају анализираним преводним еквивалентима на српском језику, стиче се утисак да је ипак у питању нешто већи степен продуктивности лексеме *zemër* у албанском језику, као што је већ претходно напоменуто;
3. тип 6.3 који у анализираном корпусу учествује са чак 13%, односно 45 примера, скреће пажњу на културно-специфичне карактеристике албанског језика, услед чињенице да су у питању структурално и семантички потпуно неподударни преводни еквиваленти на српском језику у односу на изабране албанске фразеологизме.

Поред наведеног, резултати наше анализе не упућују само на неопходност детаљнијег разматрања како ове проблематике, тако и српско-албанских те албанско-румунских фразеолошких односа, већ и у извесној мери потврђују посебно место албанског међу балканским језицима.

Литература

Bally, Charles (1951). *Traité de stylistique française*. 3e éd. Genève-Paris: Librairie Georg & Cie S. A., Librairie C. Klincksieck.

Boroianu, Ioana (1974). Conceptul de unitate frazeologică; tipuri de unităţi frazeologice. *Limbă şi Literatură* (I), nr. 1, 25-34.

Coşeriu, Eugeniu (2004). *Teoria limbajului şi lingvistică generală. Cinci studii*. Ediţie în limba română de Nicolae Saramandu. Bucureşti: Editura Enciclopedică.

Coteanu, Ion (1973). *Stilistica funcţională a limbii române. Stil, stilistică,limbaj*. Bucureşti: Editura Academiei RS Române.

Голубовић, Биљана (2009). Балканска фразеологија - проблеми одређивања ареалних граница. Sudslavistik online. http://www.suedslavistik-online.de/01/golubovic.pdf

Demiraj, Shaban (1994). *Gjuhësi balkanike*. Shkup: Logos-A.

Ellis, N. C. (1997). Vocabulary Acquisition: Word Structure, Collocation, Word-Class and Meaning. In: *Vocabulary-Description, Acquistion and Pedagogy* (Schmidt, N. and M. McMarthy, eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 122-139.

Eminescu, Mihai (1980). *Opere, IX*. Bucureşti: Editura Academiei RS Române.

Fortson, Benjamin W. IV (2009). *Indo-European Language and Culture: An Introduction*. London: Wiley-Blackwell.

Hristea, Theodor (1984). Introducere în studiul frazeologiei. In: Theodor Hristea (coord.) *Sinteze de limba română* (ediţia a III-a). Bucureşti: Editura Albatros.

Iordan, Iorgu (1975). *Stilistica limbii române*, ediţie definitivă, Bucureşti: Editura Ştiinţifică.

Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*. Oxford: Oxford University Press.

Мутавџић, Предраг, Тодоровић, Дарко, Сивачки, Ана (2012). Кулинаризми у савременом српском, грчком и албанском језику. In: *Зборник радова са VI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*, Књига I: Структурне карактеристике српског језика, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 443-457.

Radenković, Ljubinko (1991). Die Symbolik des menschlichen Körpers in der südslavischen Zauberspruch-Tradition. In: *Körper, Essen und Trinken im Kulturverständnis der Balkanvölker* (1991). Berlin: Sonderdruck, 183-193.

Раздобудко-Човић, Лариса (2003). *Семантика и прагматика соматизама у српском и руском језику*. Београд: Ведес.

Renfrew, Colin (1987). *Archaeology & Language. The Puzzle of the Indo-European Origins*. London: Jonathan Cape.

Станишић, Вања (1995). *Српско-албански језички односи*. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Surovčák, Martin (2012). Mallkimi si çështje e frazeologjisë ballkanike. In: *Shqipja dhe gjuhët e Ballkanit*. Prishtinë: Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës, 585–594.

Церцвадзе, М.Г., Мукашева Р.В. (2012). Исследование лексико-семантической группы фразеологических единиц антропологической направленности в русском и казахском языках. In: *Сборник материалов II Международной научно-практической конференции Проблемы и перспективы формирования инновационной системы образования в XXI веке*, Йошкар-Ола: Научно-издательский центр «Коллоквиум», 2012, 51-61.

Чикобва, А.С. (1969). Проблемы родства иберийско-кавказских яыков. In: *Материалы первой сессии по сравнительно-историческому изучению иберийско-кавказских языков*. Махачкале: Инситут истории, языка и литературы им. Г. Цадасы, Дагестанский филиал АН СССР, 13-35.

PHRASEOLOGICAL UNITS CONTAINING THE CONSTITUENT *ZEMËR/ZEMRA* (HEART) IN CONTEMPORARY ALBANIAN AND THEIR TRANSLATION EQUIVALENTS IN THE SERBIAN AND ROMANIAN LANGUAGES

Summary

Albanian phraseological units containing *zemër/zemra* („heart") and their translation equivalents in Serbian and Romanian are hereby regarded by means of a semantic and contrastive synoptic analysis with the purpose of determining their grammar and lexical particularities, as well as the degree of their semantic and structural concordance. The total number of 347excerpted phraseological units containing the constituent zemër in Albanian leads to the conclusion that the lexeme zemër is not only by far most productive of the somatisms, but also one of the more productive lexemes that constitute a phraseological unit in the Albanian language. As opposed to that, it has been determined that for a number of phraseologisms in Albanian there are no adequate Serbian and Romanian translation equivalents containing this constituent, thus pointing to its somewhat limited use in the Serbian and Romanian languages.

As to the structure of the analyzed examples, the relation between nominal i.e. adverbial and nominal-verbal phraseologisms is such that the latter prevail and are characterized by the presence of the so-called existential verbs rather than the verbs expressing state, in addition to the presence of activity verbs.

The structural classification based on the absolute, partial and zero equivalence criterion has resulted in three general groups of phraseological units as follows: (i) phraseoligical units with absolute and partial semantic-structural equivalence with corresponding units in Albanian; (ii) incongruent phraseological units; and (iii) non-phraseological units. Further contrasting led to a more detailed classification into several sub-types leading to the following conclusions:

1. the largest number of the analyzed phraseologisms belong to sub-type 6.1.1 marked as the absolute equivalence category, which points to a rather large degree of semantic and structural concordance between Albanian, Serbian and Romanian in this context;
2. type 6.2 is particularly prominent owing to the fact that it encompasses as much as 27% (or somewhat less than one third) of all the excerpted examples;
3. type 6.2, which accounts for 13% i.e. 45 analyzed examples, draws attention to culturally-specific properties of the Albanian language, due to the fact that their Serbian and Romanian translation equivalents are entirely structurally and semantically discordant.

Furthermore, the semantic analysis and classification of the phraseological units based on the concepts designated as *description of man and his properties and expression of emotions, feelings and attitudes*, has yielded an interesting result: as many as two thirds of the prhaseologisms belong to the latter semantic category. On the other hand, based on the conotation of phraseological constituents other than the somatism *heart*, it has been concluded that this qualifier is almost equally frequent in phraseologisms based on both positive and negative concepts.
Finally, in addition to the aforementioned, the results of our analysis draw attention not only to the necessity of further consideration of both this issue and phraseological relations between Serbian and Albanian as well as Albanian and Romanian, but they also confirm, to a certain extent, the specific place of Albanian in the *Balkan Sprachbund.*

Keywords: phraseology, heart, equivalence, structural typology, Albanian, Romanina, Serbian.

Предраг Мутавџић
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
predrag.mutavdzic@fil.bg.ac.rs

Ана Сивачки
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
anasivacki@yahoo.com

Марина Колесар
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
marinakolesar@gmail.com

Анђелка Пејовић

КАКО ВИДИМО ЈЕДНИ ДРУГЕ: НАЗИВИ НАЦИОНАЛНОСТИ И ПРОФЕСИЈА У ФРАЗЕОЛОГИЈИ СРПСКОГ И ШПАНСКОГ ЈЕЗИКА*

У раду се на фразеолошком корпусу српског и шпанског језика прелиминарно анализирају конструкције које садрже називе професија и националности. Полазимо од широко схваћеног појма фразеологије, по коме се под фразеолошким јединицама подразумевају не само фраземи (идиоматски изрази) него и пословице и изреке (паремије у ужем смислу). Отуда корпус чине фраземи и пословице ексцерпиране из фразеолошких, речника пословица али и једнојезичних речника српског и шпанског језика, уз напомену да су шпански знатно бројнији. Анализа показује да су називи националности и професија присутни у фраземима и паремијама оба језика, у доста хетерогеним типовима конструкција, и да су њихове вредности, иако често различите, углавном негативне. Најзад, потврђује се полазна хипотеза да географско окружење и друштвено-историјске околности утичу на формирање ових јединица, које, с друге стране, утичу или могу да утичу на формирање одређених ставова и стереотипа, што значи да оне нису нужно њихов одраз.

Кључне речи: фразеологија, етнолингвистика, стереотип, националности, професије

„Језички облици нам намећу одређене начине опсервације и интерпретације.
То, наравно, значи да упоредо са порастом нашег научног искуства морамо
да учимо да савлађујемо језичке импликације” (Сапир, 1933)

1. УВОД

У свим језицима, у мањој или већој мери, има елемената онтолошког и културолошког карактера, који могу имати и различито изнијансирана значења (Луке Дуран & Манхон Посас 2002). Ипак, Луке Дуран и Манхон Посас (2002) сматрају да не треба поистоветити начин изражавања са начином мишљења, односно, да језичке форме (у овом случају, фраземи и пословице) не морају нужно бити одраз мишљења и ставова. Истичу да је разлог настајања фразема са називима националности, етничких мањина, професија или одређених друштвених група, у ствари, веома једноставан, а састоји се у томе да се говорницима једне језичке заједнице односно културе чине необичним па чак и чудним начин понашања, мишљења, обичаји и сл. других народа, јер само своје сопствене виде као нормативне и „нормалне”.

У овом раду циљ нам је да испитамо: 1) да ли су и у шпанском и у српском језику и култури заступљени фраземи и пословице са називима националности и професија, 2) да ли су вредности анализираних конструкција позитивне или негативне, и 3) у којој су вези ове фразеолошке јединице са стереотипима. Корпус чини око 300 конструкција шпанског и српског језика, ексцерпираних из фразеолошких, речника пословица и изрека, као и једнојезичних речника. Напоменимо и то да је број ових речника у шпанском језику много већи од онога у српском, те су ове конструкције систематичније и детаљније представљене у шпанском језику. Такође, корпус је допуњен и неколиким фразеолошким јединицама које нису лексикографски забележене а које се употребљавају или су се употребљавале у језику (на пример, *бити*

* Рад је настао у оквиру научног пројекта број 178014 (*Динамика структура савременог српског језика*) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Индијанац = ser un indio, у значењу „бити дивљак, непримерено се понашати и сл”)). Када су изрази као део корпуса у питању, уврстили смо само оне у којима је назив националности (или етничке односно друштвене групе) или назив професије употребљен експлицитно, док су они у којима је он имплицитно присутан изостављени (на пример, *клима се* (некоме) *фотеља*, где се мисли на одређени службени положај - министра, директора и сл).

Полазно становиште у овом раду јесте да су друштвено-историјске околности и географско окружење један од фактора који утичу на генерисање израза и пословица са називима националности и професија, а који, пак, доприносе или могу да допринесу формирању одређених ставова и убеђења везаних за оно на шта се ти називи односе (стереотипи). Отуда су оваква истраживања, осим за фразеологију, веома занимљива и за етнолингвистику, у смислу употпуњавања (или реконструкције) такозване „језичке слике света”, према терминологији пољског етнолингвисте Јежија Бартмињског. Језичка слика света је „субјективна интерпретација реалног света која креира „другу стварност” културног карактера, различиту од слике реалног света коју описује наука. (...) Фрагменти глобалне ЈСС јесу стереотипи тј. колективне представе о људима и стварима, такође о догађајима; они обухватају особине које се третирају као „нормалне” и приписују предметима и догађајима” (Бартмињски 2011: 68). Стереотип је у етнолингвистици устаљена представа, која није претходно вреднована (било позитивно, било негативно), и која је подложна променама (услед општепсихолошких и друштвених потреба, али и културних чинилаца).

2. НАЗИВИ НАЦИОНАЛНОСТИ И ПРОФЕСИЈА СА ФРАЗЕОЛОШКОГ И ЕТНОЛИНГВИСТИЧКОГ АСПЕКТА

У овом раду полазимо од широко схваћеног појма фразеологије, у којем се под фразеолошким јединицама подразумевају не само фраземи (идиоматски изрази) него и пословице и изреке (паремије у ужем смислу).

Етнолингвистика или бар значајан део етнолингвистичких садржаја назива се још и лингвистичком антропологијом или антрополошком лингвистиком (Дуранти 2000). Следећи Бартмињског (2011: 19), полазимо од поимања етнолингвистике у коме се

> „поставља питање како се култура испољава у језику. Она проучава језик (његову структуру) у вези са историјом одређених заједница (везаних за одређену друштвену средину, регионалних, националних) и њиховом културом, посебно у вези са колективним менталитетом, сфером понашања и системима вредности, тежи ка проналажењу трагова њиховог присуства у материји самог језика, у значењима речи, у фразеологији, начинима образовања речи и синтаксичких конструкција, у моделима структуре текстова”.

Досадашња бројна истраживања показују да, осим оних који се карактеришу као *интернационализми* (или *европеизми*), свака заједница генерише сопствене фраземе и паремије, неретко условљене специфичним околностима, географским, друштвеним и другим амбијентом. Отуда фраземи и паремије (међу којима издвајамо пословице и изреке), важе не само за језичко већ и културно благо, будући да се односе на практично све сфере које су човеку блиске и ситуације у којима може да се затекне. Јер, „појмови који су човеку најчешће на уму, најчешће су и на језику” (Јовановић 2006: 19).

2.1. Називи националности и професија као фразеолошка компонента

Конструкције које као саставну компоненту садрже назив националности, етничке мањине, професије, одликује велика хетерогеност, те су осим фразема и пословица заступљене

и терминолошке синтагме (*gallo indio* (на Куби) 'индијански петао', „петао за борбу, тамноцрвеног перја на крилима и црним на прсима", *llave inglesa* ('енглески кључ', „француски кључ"), *gimnasia sueca* ('шведска гимнастика', „практиковање физичких вежби без употребе реквизита") итд). Ове последње остају ван овог истраживања, будући да не улазе у домен фразеологије. Међу фраземима, пак, значајно место заузимају стереотипна поређења, чији механизми настајања су различити. Како наводи Грицкат (1967: 219), поређење је „семантичка фигура која се састоји у приближавању једног појма другом по некој семантичкој величини и заснива се на синтаксичком функционисању речи". Фразеолошка поређења, према Мршевић-Радовић (1987: 42), „настају из других разлога: поређењем се један појам жели да оквалификује, учини познатијим довођењем у везу по некој особини с познатијим појмом, код којег је та особина изражена у великом степену и општепозната. Поређењем се појачава значење (особина) појма, откривају се сличности, али и разлике које постоје међу упоређеним појмовима". Ослањајући се на руске изворе, ауторка подвлачи да се у фразеолошким поређењима „обично (...) упоређује један конкретан предмет с другим предметом који нам није појединачно познат и чије је лексичко предметно значење сужено на значење доминанте карактеристике" (Мршевић-Радовић 1987: 42).

Када су у питању називи националности (етничких мањина и одређених друштвених група), већ на први поглед је очигледно да је њихов број несразмеран у фразеологији српског и шпанског језика. Један разлог је, као што смо поменули, формалне природе: фразеолошки и паремиолошки речници су у шпанском језику веома бројни и разноврсни, тако да је у њима могуће наћи велики број израза и пословица. Осим тога, важно је напоменути и да они датирају из различитих, па и веома давних епоха.[1] Други разлог је, као што ћемо видети у наставку рада, друштвено-историјског карактера, чиме се потврђује наша полазна теза. Отуда, имајући у виду чињеницу да је Шпанија некада била велика поморска сила, те да су Шпанци имали контакте са бројним земљама и културама, а затим и чињеницу да је и у данашње време (нарочито од '80-их година на овамо) Шпанија веома привлачна културно-историјска дестинација, у шпанској фразеологији наилазимо на знатно већу заступљеност назива различитих националности него што је то случај у српском језику. На пример: *francés* ('Француз'), *inglés* ('Енглез'), *portugués* ('Португалац'), *alemán* ('Немац'), *italiano* ('Италијан'), *árabe* ('Арапин'), *moro* ('Мавар'), *turco* ('Турчин'), *holandés* ('Холанђанин'), *sueco* ('Швођанин'), *chino* ('Кинез'), *indio* ('Индијанац'), *ruso* ('Рус'), *americano* ('Американац'), *griego* ('Грк'), *japonés* ('Јапанац'), итд, а у ову групу бисмо додали и *negro* ('црнац') и *gitano* ('Циганин'). У српској фразеологији је ових назива знатно мање: *Турчин, Швабо, Влах, Шокац, Србин, Рус, Енглез*, *Кинез*, *Грк*, а додали бисмо и *Циганин* и *црнац*.

У наставку рада ћемо се задржати на фраземима и паремијама заједничким за оба језика, а затим и на онима који су специфични за једну од поменутих култура.

Именица *Циганин* (али и придев *цигански*) се, дакле, јавља у фразеолошким системима оба језика, а њене вредности су нешто више маркиране у српском, како међу фраземима, тако и међу пословицама. Ево неких примера: *црни Циганин* („човек са друштвеног дна, бедник"), *мењати* [*нешто*] *као Циганин коње* („мењати нешто, некога често и лако, сваки час"), *црн као Циганин* („црн; прљав"), *циганска (влашка) година* („врло дуго време"), *циганска душа* („непоуздана, некарактерна особа"), *циганска посла* („прљав, нечастан посао, махинације"), *Какве су му руке као да је из Циганке ђецу вадио* („прљаве руке"), *Подај ти Циганину торбу, а не казуј му пута, У Циганке је црн образ, ал' је пуна торба*, *Цигански се ваља погађати, а господарски платити*, итд. Из наведених конструкција се виде негативно обојене конотације

[1] У Шпанији, чувени маркиз од Сантиљане се још у XV веку посветио сакупљању, обједињавању и коментарисању пословица и изрека, а резултат тога су пословице *Refranes que dizen las viejas tras el fuego el fuego* (објављене пола века након Сантиљанине смрти, 1508. године). Још потпунији рукопис дугује се Гонсалу Кореасу, који је почетком XVII века (1627. године) објавио збирку пословица и изрека и других сродних формула у шпанском језику (*Vocabulario de refranes y frases proverbiales y otras fórmulas comunes de la lengua castellana*).

ове компоненте. Речници шпанског језика (пре свега они фразеолошки) бележе неколико колоквијалних израза: *que no se lo salta un gitano*[2] ('да не може (ни) Циган да га прескочи', за наглашавање нечег великог, изузетног, у ма ком смислу), *ser como los gitanos, que no si la hacen a la entrada la hacen a la salida* ('бити попут Цигана, ако не учине на улазу учине на излазу', указује на особу недостојну поверења која ће, пре или касније, разочарати и издати особу са којом је), *estar/venir hecho un gitano* ('бити/доћи као Циган', „бити прљав, дрњав"). Значења су, како у једном тако и у другом језику, недвосмислено пејоративна и припадници ове етничке групе се виде као лажљиви, превртљиви, непоштени, прљави. О томе сведоче и споредна значења ове лексеме забележена у речницима како једног тако и другог језика, а која су проузрокована стереотипизацијом: „покварен, неморалан, користољубив човек који своје поступке подешава према приликама, непоштен, рђав човек" (РМС1), односно „онај који вара и ради на превару" (ШКА).

На наше изненађење, у шпанском језику смо наишли на велику фразеолошку продуктивност лексеме *negro* ('црнац'): *no somos negros* ('нисмо црнци', „нисмо дивљаци", користи се као прекор ономе ко се према другом опходи немарно и грубо), *sacar lo que el negro del sermón* ('извући колико и црнац из проповеди', „недовољно извући поуку из онога што се слуша или чита, недовољно разумети"), *trabajar más que un negro / como un negro* ('радити више него / као црнац', „много и напорно радити"), *boda de negros* ('црначка свадба'[3], „бука, метеж"), *merienda de negros* ('црначка ужина', „конфузија и неред у који се нико не разуме") итд. Напоменимо, ипак, да су осим стереотипног поређења у виду израза *trabajar más que un negro / como un negro* остали изрази забележени само у речнику Шпанске краљевске академије, али не и у фразеолошким речницима које смо користили. Међутим, управо то нас и подстиче да се запитамо зашто је тако, односно зашто ови изрази нису нашли место и у фразеолошким речницима или можда пре када су из њих искључени. Да ли је разлог томе свест о ефектима које проузрокују стереотипи, постојећи или они који би могли да се формирају употребом наведених израза? Када је у питању заступљеност ове лексеме у српском, наилазимо на изразе *радити као црнац* („тешко и напорно радити") и *црначки посао* („тежак, напоран, слабо плаћен посао"), а колико су значења ових израза уврежена, види се из фигуративног значења лексеме 'црнац': „онај који црнчи, који ради тежак, напоран физички посао" (РМС1). Ова лексема у српском језику има, дакле, попут именице *Циганин*, и способност именовања и способност означавања, и око ње се формира деривациони систем (*црначки, црнчити, црнчење*).

Именица *indio* ('Индијанац') је занимљива као саставна компонента фразема у шпанском језику, јер практично сви изрази у којима се јавља воде порекло још из времена открића Америке и првог сусрета Шпанаца и Европљана са домороцима.[4] Тако постоје конструкције *hacer el indio* ('правити (се) Индијанац', „глупирати се, правити будалу од себе; бити наиван"), *caer de indio* (у Доминик. Реп. 'пасти као Индијанац', „насести на нешто"), *¿somos indios?*[5] ('јесмо ли ми Индијанци?', „мислиш ли ти да смо будале?"), *subírsele a alguien el indio* ('попети се некоме Индијанац', „разбеснети се, побеснети"), *la tarea del indio* (нарочито на Куби) ('задатак/ посао Индијанца', „веома тежак задатак, најтежи посао"), *hablar como un indio* ('говорити као Индијанац', „натуцати, лоше говорити"), итд. Занимљиво је поменути да Вања у свом шпанско-хрватском речнику[6] наводи и израз *ser un indio* ('бити Индијанац', „дивљак"), који се,

[2] Шпанска краљевска академија (*Real Academia Española*).

[3] Занимљиво је да у српском постоји еквивалентан израз и то *српски сватови*.

[4] Док се у српском, али и другим језицима одомаћио израз *радити као црнац*, у Јужној Америци постоји израз *лењ као Индијанац* (Кластр 1974: 12). Овај израз потиче отуд што су Европљани имали другачију представу о раду и *обавези* зарађивања за хлеб, за разлику од Индијанаца, који су раду посвећивали неупоредиво мање времена, али опет нису умирали од глади. „Не само да људи у примитивним друштвима нису осуђени на анимални живот, сведен на преживљавање, него постижу управо супротно и то у изванредно кратком временском периоду" (Кластр 1974: 13).

[5] Синоним му је већ поменути израз *no somos negros* ('нисмо (ми) црнци').

[6] Vinja, Vojmir [1971] (1991). *Španjolsko-hrvatski rječnik*, Zagreb: Školska knjiga.

међутим, не јавља ни у једном од консултованих фразеолошких нити једнојезичних речника шпанског језика, нити у корпусу Шпанске краљевске академије. Поставља се питање, стога, да ли се овај израз заиста користи или се користио у шпанском језику. Напоменимо и то да се и у српском језику погрдно каже за некога да је *индијанац/Индијанац* (или да неко ради нешто *као* (*последњи*) *индијанац/Индијанац*[7]), али оно није забележено у речнику српског језика, нити у фразеолошким речницима. Ипак, налазимо га у Хлебецовом енглеско-српском / српско-енглеском речнику сленга, где су забележена два значења: шарлатан и непросвећена или проста особа, при чему се јавља као заједничка именица и пише малим словом. Дакле, слично као у случају лексема *црнац* и *Циганин*, и код ове лексеме је дошло до пуњења лексичког садржаја, а затим и до творбе нових лексема односно стварања деривационог система, те је у истом речнику регистрован и глагол *индијанисати се* („правити се важан”), који унеколико подсећа на шпански израз *hacer el indio*. Било би веома значајно испитати, најпре, да ли се поменути израз јављао у ранијим издањима шпанских речника и ако јесте, до када, а затим, када је српски у питању, да ли се поменути израз и глагол још увек активно користе и у којим значењима, односно да ли је дошло до извесних померања у значењу. Све наведено потврђује да „(...) етнокултурни стереотипи не представљају значајан податак само за испитивање културолошких, политичких, социолошких и психолошких особености једне лингвокултуролошке заједнице, већ они показују уплив колективне експресије у значења неких властитих именица које иначе немају способност означавања, већ, по правилу, имају само способност именовања. Неке властите именице које именују имена етника, држава, градова итд. на тај начин добијају значења.” (Драгићевић 2010: 2010).

Вредна помена је и именица *moro* ('Мавар, муслиман'). Наиме, Мавари су готово осам векова боравили на територији Шпаније (од 711. до 1492), тако да је остатке трагова из прошлости могуће наћи и у фразеологији, попут: *a más moros, más ganancia* ('више Мавара, више добити', користи се да искаже да је слава победе већа и значајнија што је тешкоћа да се до ње дође већа), *como moros sin señor* ('као Мавари без господара', „скуп људи међу којима влада неред”), *no haber moros en la costa* ('немати / не бити Мавара на обали', „не постојати опасност од нечега”), *haber moros y cristianos* ('имати Мавара и хришћана', „постојати велика свађа, расправа, раздор међу ким”), *prometer el oro y el moro* ('обећати злато и Мавара', „обећавати брда и долине”), *moros van, moros vienen* ('Мавари иду, Мавари дођу', „некоме је потребно мало да се потпуно напије”) , итд. У српском језику, пак, наилазимо на изразе и пословице везане за Турке: *пушити као Турчин, лагати као Турчин, гори од Турчина, Није турска сила, Куд сви Турци, туд и мали Мујо*; *Ако у селу, Турци, ако у пољу, вуци; Да није Турчин под капом?; И Бог ће нам опростити, а Турци нам неће разумјети; Ко те пре? – Турчин. – А ко ти суди? – Турчин; Пролази као мимо турско гробље; У Турчина и у змије љуте, у њих никад тврде вјере нема*. Њихово значење је, као што се види, набијено веома негативном конотацијом. Слична вредност огледа се и у пословицама и изразима са лексемом *Влах*: *О, Турчине, за невољу куме! А ти, Влаше, силом побратиме!; Ни у тикви суда, ни у Влаху друга; С Влахом до по здиле, а од по њом у главу*; *влашка* (*циганска*) *година, чудити се / држати се као влашка млада*, итд.

Најзад, поменимо и то да су у шпанском језику веома бројни изрази са компонентом *chino* ('Кинез, кинески'): *trabajo de chinos* ('кинески посао', „напоран посао који захтева велико стрпљење и преданост”), *engañar como a un chino* ('преварити некога попут Кинеза / као да је Кинез', „искористити нечију наивност”), *martirio chino/tortura china* ('кинеска мука, кинеско мучење', „неко или нешто досадно и напорно”), *estar en China* ('бити у Кини', „не разумети оно што се говори или дешава [употребљава се на Куби]”), *sonar a chino* ('звучати кинески',

[7] Мишљења смо да се овде такође ради о изразу *бити индијанац*, где је погрдно значење појачано придевом ‘последњи’; то значи да [урадити нешто, понашати се и сл.] *као* (*последњи*) *индијанац* није истоветно изразу *последњи Мохиканац*, који има значење „последњи, преостали представник или један од ретких преосталих представника неке групе, покрета, правца и сл.” и забележен је у фразеолошким речницима. Исто тако, сматрамо да је дошло и до извесног померања значења у случајевима (*бити*) *индијанац* („дивљак, непримереног понашања”) и *као* (*последњи*) *индијанац* („као (последња) будала”).

„звучати неразумљиво, не разумети нешто”), *ser chino básico* ('бити основни кинески (нешто)', „бити неразумљиво или тешко за одгонетнути”), *tener un chino atrás* ('имати Кинеза за собом”, „бити зле среће”), *tener más trampas que una película de chinos* ('имати више замки него кинески филм')[8]. Дакле, рекло би се да се ова лексема јавља као својеврстан „симбол” наивности, зле среће, али и мукотрпног рада, те нечег компликованог. Ипак, негде се чак може срести и израз *barrio chino* ('кинеска четврт'), у значењу „место где се скупља олош, место где се одвијају неморалне и нелегалне радње”. У српском језику су малобројни изрази са овом компонентом: *правити се Кинез / Енглез, Оградити се кинеским зидом,* а често се може чути и израз *Има их као Кинеза*.

Од израза са називима других националности поменимо само неке: *huelga a la japonesa* ('штрајк на јапански начин', „штрајк који се састоји у прековременом раду у циљу прекомерне производње”), *hacerse el sueco*[9] ('правити се Швођанин', „правити се невешт, претварати се да се нешто не разуме”), *chiste alemán* ('немачки виц', „виц који не изазива смех”), *tener la puntualidad británica* ('имати британску тачност', „бити тачан”), *jurar en hebreo/ arameo* ('заклињати се на хебрејском / арамејском', „псовати, говорити ружне, просте речи”) итд. Подударности су веома ретке: *como un reloj suizo* = (радити) *као швајцарски сат*.

Када су називи професија у питању, примећује се да су заступљенији у пословицама и изрекама него у фраземима. При том, и ту је велика диспропорција између српског и шпанског језика. У шпанском наилазимо на професије попут *abogado* ('адвокат'), *herrero* ('ковач'), *juez* ('судија'), *escribano* ('писар'), *letrado* ('правник'), *médico / doctor* ('лекар'), *pastor* ('пастир') / *cabrero* ('козар') / *arriero* ('мазгар'), *pescador* ('риболовац'), *labrador* ('ратар'), *maestro* ('учитељ'), *sastre* ('кројач'), *alcalde* ('градоначелник'), *cura* ('свештеник'), *barbero* ('берберин'), *zapatero* ('обућар'), *músico* ('музичар), *mercader* ('трговац') итд, а у српском, *поп / калуђер, бостанџија, министар, кадија, трговац, ковач, ратар* итд.

Адвокати су, на пример, судећи по шпанским пословицама, веома утицајни, вешти и мудри, те због тога са њима треба бити обазрив: (*Los*) *Abogados hacen a dos manos: a moros y cristianos* ('Адвокати чине у две руке: Маваре и хришћане'); *Buen abogado, mal vecino* ('Добар адвокат, лош комшија'); *Cuando toma cuerpo el diablo, se disfraza de abogado* ('Када ђаво добије тело, преруши се у адвоката'). Ипак, *Más vale mano de juez y dedo de escribano que brazo de abogado* ('Више вреди шака судије и прст писара него рука адвоката'). Градоначелници и писари / нотари су веома вредновани, управо због своје улоге у друштву: (*El*) *Padre alcalde, y compadre el escribano* ('Отац градоначелник, а кум писар'). Са лекарима треба имати среће, јер нису увек поуздани: *Donde hay más doctores, hay más dolores* ('Где је више лекара, више је и болова'); *Un médico, cura; dos, dudan; tres, muerte segura* ('Један лекар, излечење; два, сумњају; три, сигурна смрт'); *Médicos errados, papeles mal guardados y mujeres atrevidas, quitan la vida* ('Лекари који погреше, лоше чувани папири у одважне жене одузимају живот'); *Abogado, juez y doctor, cuanto más lejos, mejor* ('Адвокат, судија и лекар, што даље, то боље'). Уочавају се случајеви парцијалне еквиваленције: *Muchos cocineros estropean el caldo* ('Много кувара упропасти супу/чорбу'); *Donde hay más doctores, hay más dolores* ('Где је више лекара, више је и болова') = *Много бабица, килава бебица*; *Negro es el carbonero, pero blanco su dinero*('Црн је угљар, али је бео његов новац') = *У ратара црне руке, а бијела погача*.

Ипак, није нам намера да опишемо значења свих регистрованих израза и пословица, него да видимо уопштено шта нам говоре. Из корпуса је приметно да, за разлику од конструкција које садрже називе националности, изрази и паремије са називима професија не говоре нужно о одликама (реалним или приписаним им) оних на које се односе; чешће служе да сликовито посаветују или чак упозоре примером: *A río revuelto, ganancia de pescadores* ('Мутна река, добит

[8] Овај последњи израз је очигледно новијег датума; иначе, поредбене конструкције су веома продуктиван извор настајања нових фразеологизама (Пејовић 2011б) (на пример, *шета као Далматинац кроз Батајницу*, итд).

[9] Постоји више теорија о пореклу овог израза, а по неким од њих у основи и није именица која има значење ‘Швођанин’.

за риболовце, „Риба се у мутном лови”), *Aprendiz de mucho, maestro de nada* ('Ученик много чега, мајстор ничега'), *Cada maestrillo tiene su librillo* ('Сваки учитељчић има своју књижицу'), *El buen cirujano corta por lo sano* ('Добар хирург сече по здравом'), *Labrador de capa negra, poco medra* ('Ратар црног плашта слабо стиче'); *Кад би трговац свагда добивао, не би се звао трговац, него добивалац, Ковач зато има клијешта да руке не жеже,* итд.

2.2. Етнички и стереотипи везани за професије

На друго питање које смо поставили, да ли су вредности ових израза позитивне или негативне, а које је повезано и са трећим (стереотипи), из корпуса и наведених примера је јасно да су оне веома често негативне. То пре свега важи за *стереотипна поређења*, било она експлицитна попут *црн као Циган, лагати као Турчин, псовати као кочијаш, радити као црнац, вреди као були гађе*, итд. у српском, односно *beber como un cosaco* ('пити као Козак', „много пити”), *hablar como una verdulera* ('говорити као пиљарица', „гласно и много говорити”), *fumar como un carretero* ('пушити као кочијаш', „много и страсно пушити”), итд. у шпанском језику, било за она имплицитна, као *свирати циганског* („свирати по слуху, самоуко”) и сл.

Хилтон и вон Хипел (1996: 240) виде стереотипе као веровања о одликама, својствима и понашању чланова одређене групе. Настају у различитим контекстима и врше одређене функције које ти контексти захтевају. Да фразеолошке јединице имају везе са стереотипима наводи и Бартмињски (2011):

> „Полазећи од схватања стереотипа као стабилизованог, тј. репродукованог а не сваки пут изнова ствараног споја, устаљеног у колективном памћењу на нивоу лексема, уз констатацију да између семантичке равни језика и његовог формалног плана не постоји симетрија и потпуна подударност – можемо издвојити три врсте стереотипа, различите у погледу структуре плана садржаја и плана израза: А) топика, Б) формуле и В) идиоми” (Бартмињски 2011: 192).

Бартмињски у топику убраја оне стереотипе који се још увек не вербализују у виду неке устаљене конструкције; на пример, црна мачка доноси несрећу, потковица доноси срећу, Цигани су лопови и преваранти, итд. У формуле уврштава „устаљене семантичке спојеве који имају постојан формални израз (формуле)” (Бартмињски 2011: 193), као на пример *кукавичје јаје, каква мајка таква ћерка, као од мајке рођен*, итд. Коначно, у последњу групу спадају „чисто формални устаљени спојеви, чија семантика за носиоца језика више није прозирна (идиоми)” (Бартмињски 2011: 194), као на пример, *мрка капа, мачји кашаљ, пијан као мајка*, итд.

Према Бартмињском (2011: 169) „појам стереотипа данас је интердисциплинаран појам”.[10] Како наводи овај аутор, „Волтер Липман је у својој пионирској књизи „Public Opinion” схватио стереотип као „слику у човечијој глави” – једнострану, парцијалну, схематску – неке појаве и уједно мишљење о њој. Такве схематизоване слике одговарају одређеним човековим суштинским психолошким потребама и представљају производ културе. Липман је указао на двоструку функцију стереотипа: психолошку (економичност напора да се спозна свет) и друштвену (одбрана широко схваћене друштвене позиције)” (Бартмињски 2011: 171).[11] У шестом поглављу књиге о стеротипима (*Stereotypes*) Липман каже следеће:

> „Говоре нам о свету и пре него што га угледамо. Замишљамо његове предмете пре него што се сусретнемо са њима. И ти пред-појмови <...> на дубинској равни управљају целим процесом наше

[10] Питањем стереотипа превасходно се баве социолози, а у пољским истраживачким круговима је ово питање истражено и коментарисано са најразличитијих аспеката, у оквиру две језичке равни – формалне и семантичке (Бартмињски 2011).

[11] Представљајући различите теорије и приступе проблему стереотипа, Бартмињски (2011: 177-178) подсећа и на четири функције стереотипа које је издвојио филозоф Адам Шаф: социјално-интегративна („функција ујединитеља групе”), одбрамбена (која се састоји у томе да „држи ум „затвореним” за нове, објективне информације”), идеолошка и политичка; све четири служе „заклањању друштвене стварности”.

перцепције. Они означавају одређене објекте као познате или непознате и наглашавају ту разлику тако да оно што нам је мало познато почињемо да доживљавамо као добро познато, блиско, а оно што нам је даље – као дефинитивно туђе. А изазвани су једва видљивим сигналима, у дијапазону од реалних знакова до магловитих аналогија. Једном изазвани, они прекривају нове утиске старим представама и слици света који нас окружује намећу оно што је оживело у сећању" (Lippmann 1961: 90, *apud* Бартмињски 2011: 171).

Све и ако није стереотипно условљена (што и није увек могуће доказати), рекли бисмо да фразеолошка јединица може допринети стварању стереотипа, као што је то случај, на пример, шпанског израза *despedirse a la francesa* ('поздравити се по француски / на француски начин', „отићи без поздрава"). Другим речима, некада на основу фразема стичемо одређени утисак (често погрешан) о некоме, о неком народу у овом случају, само због тога што не познајемо етимологију, односно порекло и културолошку позадину израза[12]. Како каже Бартмињски, „'фразеолошка' слика света има специфичне особине, она је обично заснована на историјском знању, често „окошталом", а приступ до њега отварају тек етимолошка истраживања" (Бартмињски 2011: 60). Отуда и питање: да ли су значења анализираних конструкција прерасла у стереотипе, односно допринела стварању стереотипа или су ипак резултат стереотипа?

Луке Дуран и Манхон Посас (2002) су мишљења да фразеолошке јединице које почивају на називима одређених народа, националних мањина, професија и сл, нису нужно засноване на предрасудама и презиру (иако су, најчешће, негативног карактера), већ служе да појачају исказ. Међутим, управо одабир једних, у овом случају компоненте „националност", „професија", јесте показатељ да се, у великом броју, управо *те* националности и професије сматрају прототипичним за одређене одлике и ситуације. То уједно значи и да постоји блиска веза између стереотипа и прототипа, које су многи когнитивисти покушали да разграниче. Сумирајући сазнања когнитивних теорија прототипа[13], Ајтоњева подвлачи следеће: прототип је типичан, најбољи члан одређене категорије, односно члан који ту категорију најбоље представља, што уједно значи да постоје и други, мање репрезентативни чланови. Супротно прототипу, стереотип делује као схема, која је савршено компатибилна са свим елементима једне категорије; он је својеврстан рам који може бити испуњен новим информацијама током когниције. Док је прототип начин да се категоризује реалност и издвоји најбољи члан једне категорије (на основу потврђених података), стереотип је схема која подразумева непотпуно чињенично знање о одређеној категорији, и која приликом перцепције може бити допуњена елементима који су конгруентни па чак и неконгруентни са прототипом (Ајтоњ 2011: 152).

Ипак, иако је творац сваког исказа, у суштини, појединац, сетимо се да је заједница та која га усваја или одбацује; отуда, разлог усвајања може бити, између осталих, и тај што препознаје (или мисли да препознаје) одређене вредности и одлике (било на основу неког искуства било из другог разлога), које отуда могу да прерасту у стереотип. Тако, на пример, за шпански поредбени фразеологизам *comer como un cura* ('јести као свештеник'), студенати из генерације у генерацију једногласно износе мишљење да је значење израза „јести мало", а оно је управо супротно – „јести много".[14] Да су фразеолошке јединице у блиској вези са стереотипима сведочи и званично писмо афроуругвајског Дома културе, од 23. јануара 2013. године у Монтевидеу, којим се од Шпанске краљевске академије тражи да се у наредно издање речника (које излази

[12] У овом конкретном случају, како бележи Бујтраго у свом речнику, у XVII веку је на француском двору, који је важио за узор другим европским дворовима, било дозвољено удаљити се са састанка без поздрава, како се не би прекидали важни разговори који су у току. Бујтраго такође наводи да су Французи, међутим, усвојили израз 'поздравити се на шпански / енглески начин' (Бујтраго 2000: 122-123).

[13] *Rosch 1975, Jackendoff 1983, Langacker 1987, Taylor 1989.*

[14] Когнитивисти подсећају да стереотипи чине део процеса категоризације стварности и функционишу као модел који доприноси како економичности аналитичког сагледавања тако и уштеди времена. У том смислу, уколико се нађемо са представником одређене стереотипне групе склони смо да мислимо да он поседује основне одлике стереотипа, што представља полазну тачку у интеракцији (Никлева 2012: 994).

2014. године), не уврсти израз *trabajar como un negro* ('радити као црнац'), позивајући уједно на размишљање и о осталим изразима који у свом саставу имају лексему *negro*, као и о другим устаљеним конструкцијама које имају или могу имати дискриминаторну улогу. Уврштавање или искључивање оваквих конструкција из речника свакако да отвара многа друга питања, али би њихово разматрање далеко превазишло оквире овога рада.

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Фазеолошке јединице које у свом саставу имају назив националности или професије су доста хетерогене и у српском и у шпанском језику, како структурно, тако и семантички: једне алудирају на физичке, друге на когнитивне, треће на оне шире, културолошке одлике. Потврђена је полазна хипотеза да друштвено-историјске околности и географско окружење утичу на формирање фразема и пословица са називима националности, а делимично и са називима професија, те се у њима огледају извесне разлике које постоје између посматране две културе (српске и шпанске), а које су, дакле, условљене, између осталог, околностима у којима су се ови народи нашли и које су допринеле да њихово животно искуство буде различито.

Иако је осетна веза ових конструкција са стереотипима, сматрамо да није увек једноставно одредити да ли је нека од ових конструкција условљена одређеним стереотипним размишљањем или је допринела његовом стварању, услед чега је потребно утврдити њихову етимологију. То је нарочито важно установити код фразема чије значење је у потпуности идиоматско. Такође, потребно је разграничити фраземе од пословица у даљој анализи, јер „пословице се заснивају на принципу типизације догађаја и ликова приказаног света (...), што нам омогућава да се при реконструкцији ЈСС позивамо на њих као на 'језичке доказе'" (Бартмињски 2011: 63). Најзад, приметно је да су конструкције са називима националности подложније формирању стереотипа него оне са називима професија, односно, прикладније су средство за њихово творење, али и ширење.

На анализираном корпусу је примећено и да неки изрази бивају „искључени" из (фразеолошких) речника и, рекло би се, уопште из фразеолошког система одређеног језика (то је нарочито видљиво у шпанском, вероватно из разлога што располажемо већим бројем речника тог језика). Разлог томе би могло бити управо настојање да се избегне стварање предрасуда и стереотипа, као што је то, на пример, случај са изразима који садрже лексему *indio* ('Индијанац'). То потврђује снагу фразеолошких јединица да допринесу стварању или ширењу стереотипа у одређеној језичкој и културној заједници, а све наведено потврђује културолошки и етнолингвистички значај фразема и паремија.

Литература

Ајтоњ, С. (2011). Ajtony, Zsuzsanna. Ethnic Stereotypes – Impediments or Enhancers of Social Cognition?, *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 3/2, 134-155.

Бартмињски, Ј. (2011). Бартмињски, Јежи. *Језик-слика-свет*. *Етнолингвистичке студије*, Београд: SlovoSlavia.

Ереро Сесилија, Х. (2006). Herrero Cecilia, Juan. La teoría del estereotipo aplicada a un campo de la fraseología: las locuciones expresivas francesas y españolas, *Espéculo. Revista de estudios literarios*. http://www.ucm.es/info/especulo/numero32/teoreste.html <04.10.2013.>

Гарсија-Пахе Санћес, М. (2008). García-Page Sánchez, Mario. La comparativa de intensidad: la función del estereotipo", *Verba*, 35, 143-178.

Гортан-Премк, Д. (2004). Гортан-Премк, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у* српскоме језику, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Грицкат, И. (1967). Grickat, Irena. Stilske figure u svetlu jezičkih analiza, *Naš jezik*, 16/4, 217-235.

Гутјерес Рубио, Е. (2013). Gutiérrez Rubio, Enrique. La valoración de „el otro” en la fraseología alemana, checa, española e inglesa. *Études romanes de Brno*, 34/2, 149-169.
Драгићевић, Р. (2010). Драгићевић, Рајна. Лингвокултуролошка упоредна истраживања етнокултурних стереотипа, *Анали Филолошког факултета*, 22, 201-214.
Дуранти, А. (2000). Duranti, Alessandro. *Antropología lingüística* (traducción de Pedro Tena), Madrid: Cambridge University Press.
Еспиноса Сансано, М. Д. (2000). Espinosa Sansano, Mª. Dolores. Problemas de traducción que plantean las locuciones francesas con gentilicios. Sus variantes populares, *Estudios románicos*, 12, 75-84.
Јовановић, Ј. (2006). Јовановић, Јелена. *Књига српских народних пословица* II, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
Кластр, П. (1974). Кластр, Пјер. *Друштво против државе* http://www.non-fides.fr/?Drustvo-protiv-drzave <04.01.2014.>
Луке Дуран, Х.де Д.; Манхон Посас, Ф.Х. (2002). Luque Durán, Juan de Dios; Manjón Pozas, Francisco José Claves culturales del diseño de las lenguas: fundamentos de tipología fraseológica, *ELiEs*, 16. http://elies.rediris.es/elies16 <03.10.2013.>
Мршевић-Радовић, Д. (1987). Мршевић-Радовић, Драгана. *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у* савременом српскохрватском језику, Београд: Филолошки факултет.
Никлева, Д. (2012). Níkleva, Dimitrinka. Educación para la convivencia cultural, *Arbor*, 188, 991-999.
Пејовић, А. (2011а). Pejovic, Andjelka. Las comparaciones estereotipadas en la fraseología española y serbia: análisis contrastivo, en Antonio Pamies; Lucía Luque-Nadal; José-Manuel Pazos Bretaña (eds.) *Multi-lingual phraseography: Second Language Learning and Translation Applications,* Baltmannsweiler: Schneider Verlag, 157-166.
Пејовић, А. (2011б). Пејовић, Анђелка. Додатна запажања о поредбеним фразеологизмима у српском и шпанском језику, у Милош Ковачевић (ур.) *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*, Крагујевац: ФИЛУМ, 185-191.
Пејовић, А. (2009). Pejović, Anđelka. Kulturni i istorijski identitet u ogledalu frazeologije, u Biljana Mišić Ilić; Vesna Lopičić (ur.) *Jezik, književnost, identitet: jezička istraživanja. Zbornik radova*, I tom, sa Treće međunarodne multidisciplinarne konferencije u organizaciji Filozofskog fakulteta u Nišu, Niš: SVEN, 86-93.
Преса Гонсалес, Ф. (1997). Presa González, Fernando. Profesiones tópicas en la fraseología polaca: usos y sentidos popular y literario, *Paremia*, 6, 505-510.
Хилтон, Џ. Л.; вон Хипел, В. (1996). Hilton, James L.; von Hippel, William. Stereotypes*, Annual Review of Psychology*, 47, 237-271.

Речници

Бујтраго. Buitrago, Alberto: *Diccionario de dichos y frases hechas* (2000). Madrid: Espasa.
Варела & Кубарт. Varela, Fernando; Kubarth, Hugo: *Diccionario fraseológico del español moderno* (1996). Madrid: Gredos.
Каљес Валес & Бермехо Мелендес. Calles Vales, José; Bermejo Meléndez, Belén: *Dichos y frases hechas* (2000). Madrid: Libsa.
Матешић. Matešić, Josip: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (1982). Zagreb: Školska knjiga.
Оташевић. Оташевић, Ђорђе: *Фразеолошки речник српског језика* (2012). Нови Сад: Прометеј.
РМС 6. РМС6: *Речник српскохрватскога књижевног језика* (II, 1967). Нови Сад (- Загреб): Матица српска (- Матица хрватска).
РМС 6. РМС6: *Речник српскохрватскога књижевног језика* (III, 1969). Нови Сад (- Загреб): Матица српска (- Матица хрватска).
РМС1. РМС1: *Речник српскога језика* (2007). Нови Сад: Матица српска.
Секо и др.: Seco, Manuel; Andrés, Olimpia; Ramos, Gabino: *Diccionario fraseológico documentado del español actual. Locuciones y modismos españoles* (2004). Madrid: Aguilar.
Хлебец. Хлебец, Борис: *Енглеско-српски / српско-енглески речник сленга* (2006). Београд: Београдска књига.
ШКА. RAE: *Diccionario de la lengua española* (22ª ed.) (2001). Madrid: Espasa Calpe.

CLAVE: *CLAVE. Diccionario de uso del español actual* (prólogo de Gabriel García Márquez) (2003). Madrid: SM.
RM. *Refranero multilingüe* http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/ [03/10/2013]

¿CÓMO NOS VEMOS UNOS A OTROS? LOS GENTILICIOS Y LAS PROFESIONES EN LA FRASEOLOGÍA SERBIA Y ESPAÑOLA

Resumen

En el presente trabajo hacemos un análisis preliminar de las unidades fraseológicas (serbias y españolas) que contienen los nombres de las nacionalidades y las profesiones. Partimos de una concepción amplia de la fraseología según la cual tanto locuciones como paremias (refranes y proverbios) son consideradas unidades fraseológicas. El corpus se compone de locuciones y refranes extraídos de diccionarios fraseológicos y de uso general. Puesto que las obras lexicográficas de este tipo son mucho más abundantes y heterogéneas en español, disponemos de más ejemplos para esta lengua romance que para la lengua eslava. Aun así, el análisis demuestra que tanto los gentilicios como los nombres de profesiones están presentes en el sistema fraseológico de las dos lenguas, y que sus valores, aunque a veces diferentes, son mayormente negativos. Se confirma la hipótesis que el entorno geográfico y las condiciones y los acontecimientos socio-históricos contribuyen a la formación de estas unidades que, a su vez, llevan o pueden llevar a la creación de ciertas actitudes y estereotipos, sin ser necesariamente su reflejo.
Palabras clave: fraseología, etnolingüística, estereotipo, nacionalinad, profesión

Анђелка Пејовић
Универзитет у Крагујевцу, Србија
Филолошко-уметнички факултет
andjelka.pejovic@kg.ac.rs

Ана Ранђеловић – Ивана Маринковић Мандић – Јована Јовановић

О ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА С КОМПОНЕНТАМА *ГЛАВА*, *НОС*, *ОКО* И *УХО**

У раду се са структурног и лексичко-семантичког аспекта анализирају фразеолошке јединице у чијем се саставу налазе лексеме којима се у српском језику именују глава и неки делови лица. Циљ је да се испита структура ових фразеологизама (да ли су посреди предлошко-падежне конструкције, нпр. *без главе и репа*; именичке синтагме, нпр. *око соколово*; глаголско-именичке конструкције, нпр. *шалити (играти) се главом* или пак реченице, нпр. *и зидови имају уши*). Са лексичко-семантичког аспекта анализирају се механизми помоћу којих се формира значење посматраних фразеолошких јединица. Истовремено, указује се на метафоричке и метонимијске семантичке трансформације као на продуктивне начине којима се развија и реализује фразеолошко значење. Корпус за ово истраживање представљају *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (од слова А до О) и *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (од слова П до Ш), док контролни корпус представља *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика* Јосипа Матешића.

Кључне речи: фразеолошка јединица, соматизам, структура, семантика

1. УВОД

1.1. Теоријски оквир истраживања

У српској лингвистичкој литератури под фразеолошком јединицом[1] углавном се подразумева вишелексемни спој који испуњава два основна семантичко-синтаксичка критеријума: фразеологизам најпре мора бити експресивна језичка јединица[2]; и даље, према Ј. Матешићу, да би нека јединица била препозната као фразеологизам, мора се одликовати „семантичком претворбом најмање једнога члана чврстога скупа ријечи, тако да значење фразема никада не одговара зброју значења његових чланова” (Матешић 1982: 6; исп. Дешић 1984). Дакле, као нерашчлањив вишелексемни спој, фразеологизам се одликује, између осталог, устаљеношћу структуре, особином репродукције у говорном акту, као и важном семантичком карактеристиком да има јединствено значење, тј. да значење фразеолошке јединице никада не одговара збиру значења њених чланова (Мршевић-Радовић 1987: 12–13).

Будући да предмет истраживања у овоме раду чине фразеолошке јединице са компонентама *глава*, *нос*, *око* и *ухо*, најпре треба теоријски одредити место соматизама у лексичком систему. Контрастивно проучавајући семантику и прагматику соматизама у српском и руском језику, Л. Раздобудко под соматизмима подразумева именице које означавају делове људског тела и чине организовану целину, тј. језгро лексичког система и основни неотуђиви фонд сваког језика (Абајев 1949, према Раздобудко 2003: 9). Сличну дефиницију соматизама предлаже и Г. Штрбац, истичући да они представљају једну од најзначајнијих тематских скупина лексема и део су базичног фонда сваког лексикона (Штрбац 2012б: 323).

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ који у целини финансира МПНТР Републике Србије.

[1] Осим термина фразеолошка јединица у лингвистичкој литератури користе се и термини као што су: фразеологизам, фразем(а), фразеолошка конструкција, фразеолошки израз, обрт итд. (Мршевић-Радовић 1987: 11–12). У овом раду ће се као синоними користити термини фразеологизам и фразеолошка јединица.

[2] Д. Мршевић-Радовић истиче експресивност као важан критеријум за разликовање фразеологизама од других типова конструкција с устаљеном структуром (Мршевић-Радовић 1987: 17–18).

1.2. Досадашња истраживања

У србистичкој литератури најбројнија су истраживања чији предмет представљају појединачни соматизми. О фразеолошким јединицама чије су компоненте лексеме *глава* и *око* писала је Г. Штрбац (2012а; 2012б), издвајајући тематске скупине засноване на семантици анализираних фразеологизама. Д. Мршевић-Радовић (2002) бавила се фразеологизмима са компонентом *језик* који означавају појам „говорити", односно „ћутати", при чему је настојала да укаже на продуктивне структурно-семантичке моделе у оквиру анализираног значењског поља. Испитујући фразеологизме са компонентом *образ*, М. Шипка (2008) посебну пажњу посвећује метафоричким трансформацијама ове лексеме унутар фразеолошких јединица.

Поједини аутори нарочито су заинтересовани за теоријско разграничење фразеологије и полисемије, при чему настоје да покажу разлику између вишелексемних спојева у којима поједине компоненте реализују само једно од својих секундарних значења, и фразеологизама у чијем се саставу та компонента потпуно семантички трансформише. Тако у раду „О проблемима идентификације фразеологизама" Р. Драгићевић (2009: 41–43) на примеру конструкције *изгубити главу* проблематизује однос између фразеологизама и синтагми чије су компоненте употребљене у својим секундарним значењима.

Такође су значајне и компаративне студије које се баве фразеолошким јединицама у чијем се лексичком саставу налази неки соматизам. Истраживачи чији се део корпуса заснива на фразеолошким соматизмима српског језика јесу Л. Раздобудко и Г. Ристић. Тако Л. Раздобудко (2003) истражује семантичко-прагматичке односе соматизама у српском и руском језику, док Г. Ристић (2013) проучава соматизме у немачкој и српској фразеологији.

1.3. Предмет, циљеви и корпус истраживања

Предмет рада представља структурна и лексичко-семантичка анализа фразеолошких јединица у чијем се саставу налазе лексеме *глава*, *нос*, *око* и *ухо*. Циљ рада је да се испита структура ових фразеологизама (да ли су посреди предлошко-падежне конструкције, нпр. *без главе и репа*; именичке синтагме, нпр. *око соколово*; глаголско-именичке конструкције, нпр. *шалити (играти) се главом* или пак реченице, нпр. *и зидови имају уши*). Са лексичко-семантичког аспекта анализираће се начин на који се семантичком трансформацијом лексема којима се именују глава и делови лица формира опште (глобално) значење[3] фразеолошке јединице, које се може односити на: човекове физичке особине, његове емоционалне реакције и менталне способности, различите активности, однос према свету и људима који га окружују, понашање у одређеној ситуацији и сл. Такође, испитаће се механизми помоћу којих се формира значење посматраних фразеолошких јединица, са циљем да се укаже на метафоричке и метонимијске семантичке трансформације као на продуктивне начине којима се развија и реализује фразеолошко значење. Као корпус за ово истраживање коришћени су *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ[4] (од слова А до О) и *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске[5] (од слова П до Ш), док контролни корпус представља *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика* Јосипа Матешића.

[3] Термин ОПШТЕ (ГЛОБАЛНО) ЗНАЧЕЊЕ узима се према Мршевић-Радовић (1987: 20).

[4] У даљем тексту – РСАНУ.

[5] У даљем тексту – РМС.

2. Синтаксичка структура фразеологизама са компонентама *глава*, *нос*, *око* и *ухо*

За потребе овог истраживања ексцерпирано је око 400 фразеолошких јединица из речникâ који су послужили као корпус, и то: 148 фразеологизама са компонентом *глава*, исто толико јединица са компонентом *око* и приближно по 50 фразеолошких конструкција са компонентама *нос* и *ухо*. Нимало не изненађује бројност јединица у чији састав улазе лексеме *глава* и *око*, будући да истраживања Л. Раздобудко (2003: 77) и Г. Штрбац (2012а: 106; 2012б: 324) показују да међу соматизмима у српском језику лексеме *глава* и *око* преовлађују у погледу учесталости појављивања у фразеологизмима.

Као критеријум за структурну анализу грађе послужила је анотација фразеологизама у РСАНУ и РМС, тј. форма коју је обрађивач, на основу речничке грађе, доделио свакој фразеолошкој јединици. Треба посебно истаћи да су проблем у одређивању синтаксичких типова представљале глаголско-именичке фразеолошке конструкције[6], које се у речницима бележе двојако: као реченице, са глаголом у личном глаголском облику и као обезличене конструкције, са глаголом у инфинитиву и именичком допуном[7]. Први тип бележења синтаксички је посматран као реченица, док је други тип за потребе овог рада одређен као глаголско-именичка конструкција.

Дакле, анализом структуре ексцерпираних фразеологизама издвојено је пет синтаксичких типова фразеолошких јединица: предлошко-падежне конструкције, синтагме (именичке, придевске, глаголске и прилошке), поредбене конструкције са везником *као* (еталони[8]), глаголско-именичке конструкције и реченице.

2.1. Предлошко-падежне конструкције

Корпус за истраживање бележи 22 фразеологизма у којима се испитивани соматизми налазе у конструкцији са предлогом[9]:

а) са лексемом *глава* (9): *без главе*; *без главе и репа*; *доврх главе*; *за главу*; *из главе*; *преко (више) главе*; *с главе*; *у главу*; *уврх главе*;

б) са лексемом *око* (6): *из очију*; *на око*; *ни у око*; *од ока*; *под оком*; *пред очима*;

в) са лексемом *нос* (7): *испред носа*; *ни у нос*; *под носом*; *пред носом*; *до носа*; *испод носа*; *поред носа*.

У овај синтаксички тип уврштене су и четири сложене форме са двема предлошко-падежним конструкцијама:

а) са лексемом *глава* (2): *од главе до пете*; *с главе на главу*;

б) са лексемом *око* (2): *из ока из бока*; *из ока у око*.

2.2. Синтагме

Од укупно 63 синтагме[10] забележене у ексцерпираној грађи, чак је 59 именичких, а само две придевске и по једна прилошка и глаголска синтагма. Очекивано, највећи број именичких

[6] Термин ГЛАГОЛСКО-ИМЕНИЧКА КОНСТРУКЦИЈА користи се према Мршевић-Радовић (1987).

[7] Обезличене конструкције са инфинитивом и именичком допуном по правилу се у контексту остварују као реченице. Тако је, рецимо, у РСАНУ забележен фразеологизам *ударити у главу* са значењем ’опити, ошамутити’, а сви примери који потврђују ово значење реализују глаголску компоненту у личном глаголском облику, нпр. *Ракија му је била ударила у главу* […] и сл.

[8] Исп. Драгићевић (2011: 10).

[9] Соматизам *ухо* није се јавио ни у једној предлошко-падежној конструкцији из посматране грађе.

[10] Синтагме се каткад јављају у номинативу, а каткад у предлошко-падежним конструкцијама.

синтагми формиран је са лексемама *глава* (26) и *око* (25), док соматизми *нос* и *ухо* формирају по четири именичке синтагме:

а) са лексемом *глава*: *букова глава; мртва глава*; *(ни) за живу главу*; *по својој глави*; *пореска глава*; *преко нечије главе*; *тврда глава*; *усијана глава*; *храстова глава*; *шупља глава* итд.;

б) са лексемом *око*: *Аргусово око*; *голим оком*; *за трен ока*; *зле очи*; *на лепе очи*; *на трен ока*; *(ни) за живе очи*; *очи у очи*; *соколово око*; *у четири ока* итд.;

в) са лексемом *нос*: *вода до носа*; *муха у носу*; *нос у нос*; *рутав нос*;

г) са лексемом *ухо*: *једно другом до ува (увета)*; *магареће уши*; *својим ушима* / *на своје уши*; *уста од ува (увета) до ува (увета)*.

Грађа бележи по једну придевску синтагму са соматизмом *око* (*слеп код очију*) и *ухо* (*тврд на ушима*), затим једну глаголску синтагму, са лексемом *око* (*не трепнувши оком*) и једну прилошку, са соматизмом *нос* (*даље од носа*).

2.3. Поредбене конструкције са везником *као* (еталони)

У посматраним речницима забележено је седам оваквих конструкција:

а) са компонентом *око* (5): *као да му је из ока испао*; *као око (очи) у глави*; *као лук и очи*; *као со и очи*; *пун као око*[11];

б) са компонентом *глава* (2): *као глава и узглавље*; *као мува без главе*.

Поредбене фразеолошке конструкције са везником *као* у чијем се саставу налазе соматизми *ухо* и *нос* нису забележени у анализираној грађи.

2.4. Глаголско-именичке конструкције

Глаголско-именичке конструкције представљају најобимнији сегмент ексцерпираних фразеологизама – има их 246, нпр.:

а) са компонентом *глава* (92): *бежати главом без обзира*; *главом о зид лупити*; *главом се шалити (играти)*; *главу у торби носити*; *даску (све даске, све четири) у глави немати*; *завртети главу (главом) некоме*; *за главу се хватати*; *мућнути главом*; *(на)пунити главу (некоме)*; *скратити за главу (некога)* итд.;

б) са компонентом *око* (78): *бацити око на некога (нешто)*; *бити на оку*; *вадити очи (некоме)*; *гледати истини у очи*; *замаз(ив)ати очи некоме*; *играти пред очима*; *не скидати се с очију некоме*; *отворити четворе очи*; *прострелити некога очима*; *расти у нечијим очима* итд.;

в) са компонентом *нос* (46): *вући (водити, водати, повлачити) за нос (некога)*; *дићи, подићи, издићи (дизати, подизати и сл.) (високо) нос*; *добити по носу (преко носа)*; *забадати, завлачити (забости, завући, турити и сл.) нос у нешто*; *имати (добар, фин, ваљан) нос*; *истерати (некоме нешто) на нос*; *набијати, набацивати, набадати, натицати (натаћи, набацити и сл.) некоме нешто (некога) на нос*; *носити душу, живот у носу*; *обесити (опустити, покуњити, осмољити и сл.) нос*; *увући се некоме у нос* итд.;

г) са компонентом *ухо* (30): *бити тврд на ушима*; *вући кога за уши*; *заљубити се до (преко) ушију*; *запушити уши (коме)*; *извући*, *ишчупати коме (обично детету) уши*; *нађулити, наперити, напети уши*; *не веровати својим ушима*; *покрити се, поклопити се ушима*; *поцрвенети до ушију*; *претворити се у уво/ухо* итд.

[11] Ова конструкција структурно одговара придевској синтагми, али је због поредбеног везника уврштена у еталоне.

2.5. Реченичне конструкције

Као што је већ напоменуто, реченичним конструкцијама у овом раду сматрају се фразеологизми који су у речницима анотирани са глаголом у личном глаголском облику. Оваквих примера има укупно 48, од којих је:

а) са компонентом *око* (26): *бежи ми с очију*; *варају ли ме очи*; *где су ти (биле) очи*; *да ми је из ока испао*; *док оком тренеш*; *завадио би два ока у глави*; *куд ја оком туд он скоком*; *навукао му се мрак на очи*, *пао му мрак на очи*; *смркло му се пред очима* итд.;

б) са компонентом *глава* (13): *бестрага ти (му и сл.) глава*; *глава игра (заигра)*; *главу ми (ти и сл.) тре (трло и сл.)*; *недостаје (фали) му (им и др.) даска (трећа, четврта) у глави*; *здрава ти (вам и сл.) глава*; *на (у) твоју (његову и сл.) главу (нека иде, нека падне и сл.)*; *не знам (не знаш итд.) где ми (ти итд.) је (стоји и сл.) глава*; *не иде ми (ти итд.) у главу*; *нека те (га и сл.) глава не боли (за то)*; *неће те (га и сл.) (ни) глава заболети*; *није ми (ти и сл.) о главу*; *пуца ми (ти и сл.) глава* итд.;

в) са компонентом *ухо* (8): *дође му, дошло му до ува, до ушију*; *и зидови имају уши*; *није му ни у уво/ухо*; *нико те није био, шибао по ушима (да кажеш, учиниш нешто)*; *осмехивати се (смејати се) од ува до ува*; *(све) му пуца за ушима (кад једе)*; *сеци уши, крпи нос*;

г) са компонентом *нос* (1): *остаде му шупаљ нос (до очију)*.

Поред наведених фразеологизама са глаголом у личном глаголском облику, у категорију реченичних конструкција сврстане су и тзв. елиптичне реченице са експресивном функцијом и, најчешће, заповедним значењем (нпр.: *из твојих уста у божје уши!*; *око за око*, *зуб за зуб*; *памет у главу*; *пут за уши!* и сл.).

3. Семантичка анализа фразеологизама са компонентама *глава*, *нос*, *око* и *ухо*

Лексичко-семантичка анализа фразеолошких јединица у чији састав улазе соматизми *глава*, *нос*, *око* и *ухо* показује да се највећи број ових јединица (преко 98% ексцерпиране грађе) односи на човека у најширем смислу – на сферу његовог емотивног и когнитивног света, као и на различите активности и ситуације у којима се човек може наћи. Слична запажања у својим радовима износи и Л. Раздобудко (2003: 20), истичући да је човек егоцентричан и себе види као центар света, а затим то своје виђење пројектује на свет око себе. До истог закључка долази и Г. Штрбац (2012а: 107; 2012б: 324), која уочава да је највећа скупина фразеологизама са компонентама *глава* и *око* усмерена на човека и сегменте стварности који су у непосредној вези са њим и његовом егзистенцијом.

Семантичком анализом према општем (глобалном) значењу фразеолошких јединица из ове велике скупине издвојило се пет тематских целина, у оквиру којих се јављају примери за сваки од посматраних соматизама. Уочене тематске целине фразеолошких јединица означавају:

а) човекове активности, односно деловања;

б) међуљудске односе;

в) стања у којима се човек може наћи;

г) човекове особине (физичке, духовне и когнитивне);

д) различите прилошке односе, који изражавају човеков поглед на простор и време.

Занимљиво је истаћи да само фразеологизми са лексемом *глава* формирају подгрупу значења насталих метонимијском трансформацијом, чији је денотат сâм човек (нпр. *пореска глава* ’лице које је задужено порезом, порески обвезник’, *мртва глава* ’мртвац, покојник, умрла особа’ итд.). Наиме, глава као централни део човековог тела представља центар чулних и когнитивних функција, те је уобичајено да се њоме именује човек као целина.

Мања скупина фразеологизама са соматизмима *глава*, *нос*, *око* и *ухо* (мање од 2% укупне грађе) односи се на различите појаве и предмете који окружују човека, али постоје неовисно од

њега (нпр.: *глава месеца* ’први дан у месецу’, *магареће уши* ’заврнути углови листова у књизи, свесци’ и сл.).

3.1. Фразеологизми који означавају човекове активности, односно деловања

Међу фразеологизмима из ове семантичке скупине највећи је број оних у чији састав улази соматизам *глава* (50 фразеолошких јединица); соматизам *око* налази се у 40 конструкција које означавају различите човекове активности, деловања, радње, уопште оно што човек чини; са лексемом *ухо* запажено је 19 фразеологизама са овим значењем, док лексема *нос* формира укупно 18 фразеолошких јединица наведенога значења. Услед ограниченог обима овога рада, биће наведено неколико најрепрезентативнијих примера за сваки од поменутих соматизама:

а) са компонентом *глава*: *бежати (јурити, трчати, ићи и сл.) без главе, као без главе*[12] ’бежати у највећој забуни, као ван себе, избезумљено’, *главом се шалити (играти)* ’излагати се великој опасности, доводити живот у питање непромишљеним поступцима’, *главу у торбу метнути (метати, ставити, стављати, бацити и сл.)* ’изложити се, излагати се смртној опасности, прегорети свој живот’, *до главе потући* ’потпуно уништити’[13], *извући (изнети и сл.) (живу, читаву) главу* ’спасти се, остати жив’, *мућнути главом* ’размислити, промислити’, *на глави дубити* ’чинити све што се може, чинити и оно што је немогуће’, *не моћи дићи (дизати) главу, не дизати главе* ’бити претрпан пословима, радити без предаха’, *у главу увртети (улити, метнути и сл.)* ’уобразити нешто и тврдоглаво се држати тога; наметнути неку мисао, уверење некоме’ итд.;

б) са компонентом *око*: *бости очи* ’живо се истицати, падати јако у очи’, *гледати истини у очи* ’не заваравати се, схватати (схватити) сву збиљу’, *гутати очима* ’посматрати са страсном жељом’, *затварати (затворити) очи* ’намерно, свесно превиђати (превидети) нешто очигледно, не хтети видети нешто, не хтети се суочити с нечим (обично негативним, неповољним)’, *имати пред очима* ’имати на уму, уочавати, знати, познавати’, *отворити четворе очи* ’обратити нарочиту пажњу, будно пазити’, *претворити се у око* ’стати врло пажљиво, помно посматрати’, *севати (севнути) очима* ’оштро, љутито (по)гледати’, *ценити од ока* ’ценити, мерити отприлике’, *шарати очима* ’брзо прелазити погледом с једне на другу страну’ итд.;

в) са компонентом *ухо*: *запушити уши* ’не хтети за нешто чути, знати’, *нађулити, наперити, напети уши* ’обратити пажњу, напрегнуто слушати’, *осмехивати се (смејати се) од ува до ува* ’широко, весело се осмехивати, смејати’, *отворити добро уши* ’добро и пажљиво слушати’, *претворити се у уво/ухо* ’пажљиво слушати; сав се предати слушању’, *(све) му пуца за ушима (кад једе)* ’једе халапљиво’, *рећи, казати на (у) ухо* ’шапнути, поверити као тајну’, *својим ушима, на своје уши (нешто) чути* ’лично, непосредно чути’, *седети на ушима* ’не слушати, бити непажљив, растресен’, *слушати на (са) по(ла) ува* ’слушати непажљиво, растресено’ итд.;

г) са компонентом *нос*: *забадати, завлачити (забости, завући, турити и сл.) нос у нешто* ’(у)мешати се у нешто што не би требало’, *забости нос, носом земљу, у ледину* ’пасти на нос’, *дићи, подићи, издићи (дизати, подизати и сл.) (високо) нос* ’почети (почињати) испољавати љутњу, срџбу’, *имати (свој) нос* ’бити присутан, пазити, надгледати, прислушкивати и сл.’, *ићи (поћи и сл.) за својим носом* ’ићи било куда, без одређеног циља’, *(нико) ни у нос* ’(нико) ни проговорити, ни да проговорим, ни да проговори и сл., ни зуцнути, ни да зуцнем и сл., (нико) ни речи’, *помолити, показати и сл. нос (носа)* ’појавити се, показати се, изаћи из заклона, скровишта и сл.’, *узети нешто под нос* ’задубити се у нешто, добро нешто размотрити’ итд.

Исцрпнијом семантичком анализом фразеологизама из ове значењске скупине могу се издвојити неколики типови активности, те се тако разликују когнитивне (*не иде ми (ти итд.)*

[12] Варијанта ове фразеолошке јединице јесте *бежати (јурити, трчати, ићи и сл.) као без душе*.

[13] Када је објекат глагола унутар ове фразеолошке јединице човек, онда се она може сврстати у тематску целину ’међуљудски односи’.

у главу ’не могу да схватим, не разумем’, *синути пред очима* ’појавити се у свести’ и др.), емотивне (*преко главе претурити (преметнути)* ’доживети, преживети, пребродити (тешкоће и сл.)’, *врћи куку преко носа* ’разљутити се, ражестити се’ и др.), вербалне (*главу проби(ја)ти (некоме)*[14] ’досадити, досађивати непрестаним причањем, молбама, захтевима и сл.’, *бацити (бацати) у очи* ’рећи (говорити) отворено, без увијања (нешто непријатно), скресати; обелоданити, открити некоме’ и др.), као и конкретне, физичке активности (*до главе потући* ’потпуно уништити’, *вући кога за уши* ’кажњавати кога хватањем за уво и повлачењем уха’ и др.).

Чини се да је значење фразеологизама из ове семантичке групе у корелацији са њиховом синтаксичком структуром. Наиме, будући да су посреди различите човекове активности и деловања, најчешћи синтаксички тип ових фразеолошких јединица јесу глаголско-именичке конструкције.

3.2. Фразеологизми којима се означавају међуљудски односи

У ову семантичку групу сврстани су фразеологизми на основу чијег је општег (глобалног) значења очигледно да је у питању какав интерактиван однос међу људима. За разлику од претходне семантичке скупине, у састав највећег броја фразеологизама којима се изражавају међуљудски односи улази лексема *око* (28 фразеолошких јединица), затим следе фразеологизми са компонентама *глава* (25), *нос* (13) и *ухо* (8). То су:

а) са компонентом *око*: *бацати (бацити) прашину у очи* ’завара(ва)ти, обманути, обмањивати некога одвраћајући му пажњу од онога што је битно’, *бити (некоме) трн у оку* ’јако сметати (некоме)’, *вадити очи (некоме)* ’наносити зло коме, жестоко нападати, насртати на некога, обрачунавати се с неким’, *замаз(ив)ати очи некоме* ’завара(ва)ти, залаг(ив)ати; умири(ва)ти неким привидним или небитним излажењем у сусрет’, *ископати очи* ’љуто се обрачунати с неким или међусобно; жестоко казнити некога’, *као со и очи (живе, слажу се, воле се и сл.)* ’никако се не слажу, не подносе се’, *око за око, зуб за зуб* ’вратити истом мером у одмазди’, *отворити очи (некоме)* ’открити некоме истину, учинити да неко нешто сагледа, схвати’, *скочити у очи* ’заподенути (заподевати) оштру свађу с неким, љутито, бесно напасти (нападати)’ и сл.;

б) са компонентом *глава*: *бестрага ти (му и сл.) глава* ’иди (нека иде и сл.) до ђавола’, *главу (на)пунити (некоме)* ’наметнути, наметати некоме неку мисао, жељу, прохтев; наговорити, наговарати некога; навести, наводити некога да нешто уобрази, уради’, *завртети главу (главом) некоме* ’занети, опчинити, залудети некога’, *на глави лук туцати, на глави (над главом) трње вршљати (некоме)* ’досађивати грдњама, прекорима, звоцати некоме; обесно поступати с неким, кињити некога’ *наврх главе, на главу (по)пети се (бити и сл.) (некоме)* ’досадити, досађивати, дозлогрдити некоме’, *главу привезати (свезати и сл.)* ’помоћи некоме, прихватити некога у невољи’, *о глави (око главе) радити (ићи, мислити и сл.) (некоме)* ’припремати некоме пропаст, погибију; онемогућавати, упропашћавати некога’ итд.;

в) са компонентом *нос*: *бити, стајати некоме у носу, наврх носа* ’бити некоме против воље, сметати; бити досадан, досађивати некоме’, *имати некога у носу* ’бити љут, киван на некога, не подносити, не трпети некога’, *набијати, набацивати, набадати, натицати (натаћи, набацити и сл.) некоме нешто (некога) на нос, вешати (обесити) некоме нешто (некога) на нос, о нос* ’пребацивати (пребацити) некоме због нечега, прекорити некога због нечега’, *насмејати се неком у нос* ’подсмехнути се, наругати се некоме у лице, у његовом присуству’, *под нос (х)рена давати, (дати), (на)трти, добити и сл.* ’упућивати (упутити), изрицати (изрећи) некоме или добити, (пре)трпети грдњу, оштри прекор, лекцију и сл.’, *тискати (подметати, гурати,*

[14] И овај фразеологизам може се сврстати и у тематску целину ’међуљудски односи’.

сервирати и сл.) некоме нешто под нос ’упадљиво, наметљиво, указивати некоме на нешто’, *угнати дим у нос (некоме)* ’научити некога памети, дати некоме лекцију’ итд.;

г) са компонентом *ухо*: *запушити уши (коме)* ’онемогућити (коме) да нешто сазна’, *нико те није био, шибао по ушима (да кажеш, учиниш нешто)* ’нико те није терао, није од тебе тражио (да кажеш, учиниш нешто)’, *проби(ја)ти коме уши чиме, киме* ’досадити, досађивати некоме стално говорећи о нечему или о некоме’, *протерати, протеривати (кога) кроз иглене уши* ’(на)гонити (кога) у велику незгоду (искушење)’, *пустити (метнути) коме буву (бубу) у уво, у уши* ’унети у кога немир, саопштивши му нешто’ итд.

Као и у претходној семантичкој групи, и међу фразеологизмима који означавају међуљудске односе примећују се подтипови људских релација, који указују на различите утицаје које један човек може имати на другог – когнитивне (*главу (на)пунити некоме* ’наговорити, наговарати некога; навести, наводити некога да нешто уобрази’, *отворити очи (некоме)* ’открити некоме истину, учинити да неко нешто сагледа, схвати’), вербалне (*на глави лук туцати* и *на глави (над главом) трње вршљати (некоме)* ’досађивати грдњама, прекорима, звоцати’, *скочити у очи* ’заподенути (заподевати) оштру свађу с неким, љутито, бесно напасти (нападати) некога’) и емотивне (*не моћи некога видети (гледати) очима* ’никако не подносити, јако мрзети некога’, *имати некога у носу* ’бити љут, киван на некога, не подносити, не трпети некога’).

3.3. Фразеологизми којима се означавају стања у којима се човек може наћи

У ову значењску категорију смештени су они фразеологизми чија речничка дефиниција исказује различита стања и околности у којима се човек налази. Као најбројније издвојиле су се фразеолошке јединице са соматизмом *око* (18), нешто мање има фразеологизама са компонентом *глава* (16), затим са лексемама *нос* (11) и *ухо* (7):

а) са компонентом *око*: *гаси се (коме) око* ’умирати, бити на самрти’, *(на)парити очи* ’доживљавати (доживети) задовољство посматрајући, гледајући некога или нешто’, *пао му (навукао му се) мрак на очи* ’избезумио се, изгубио је присебност, контролу над собом; потресен је, ужаснут, шокиран нечим’, *свести (сводити) око на око* ’уснути, засп(ив)ати, (у) тонути у сан’, *склапају му се очи* ’хвата га дремеж, сан, постаје поспан’, *склопити очи* ’умрети, преминути’ итд.

б) са компонентом *глава*: *главом о зид лупити (ударити, треснути и сл.)* ’наћи се у безизлазном положају; претрпети потпун неуспех због тврдоглавости’, *главом превернути (фалити и сл.)* ’полудети’, *главу у торби носити, с главом у торби бити и сл.* ’налазити се у сталној опасности по живот’, *на главу пасти* ’бити луд, полудети’, *развила ми (ти и сл.) се глава* ’мучи ме (те и сл.) главобоља, боли ме (те и сл.) глава’ итд.

в) са компонентом *нос*: *забити и сл. нос у футрол* и *обесити (опустити, покуњити, осмољити и сл.) нос* ’снуждити се, покуњити се’, *носити душу, живот у носу* ’бити слаб, једва жив; бити врло уморан, задихан’, *остати без носа, изгубити нос* ’бити осрамоћен, обрукан, изгубити част (обично о женама)’, *пасти (падати), побити се и сл. на нос* ’умрети, умирати (погинути), (гинути)’ итд.

г) са компонентом *ухо*: *поцрвенети до ушију* ’постидети се’, *сеци уши, крпи нос* ’сиромаштво, оскудан живот’, *спавати на оба ува* ’бити сигуран, спокојан, мирно спавати, не стрепети ни од чега’, *чешати се (почешати се) иза ува (увета)* ’бити у недоумици’ итд.

Ексцерпирана грађа указује на то да се у фразеологизмима обично истичу различита стања, и то: емотивна (*заљубити се до (преко) ушију* ’јако се заљубити’, *крв му је пала (паде) на очи* ’обузела га је разјареност, убилачки бес’), ментална (*не скидати се с очију некоме* ’бити стално у мислима, у свести, у сећању’, *чешати се (почешати се) иза ува (увета)* ’бити у недоумици’), психофизиолошка (*поцрвенети до ушију* ’облити се црвенилом преко целог лица, јако поцрвенети’, *склапају му се очи* ’хвата га дремеж, сан, постаје поспан’), егзистенцијална

(*гаси се (коме) око* ’умирати, бити на самрти’, *главу у торби носити* ’налазити се у сталној опасности по живот’) и материјална (*задужити се преко главе* ’пасти у велике дугове’, *сеци уши, крпи нос* ’сиромаштво, оскудан живот’). [15]

3.4. Фразеологизми који означавају човекове особине, способности и вештине

Међу фразеологизмима којима се карактерише човек најбројнији су они у чији састав улази соматизам *око* (19), за њим следи *глава* (13), а свега је по неколико примера са лексемама *ухо* (4) и *нос* (3):

а) са компонентом *око*: *соколово око* ’способност доброг запажања, уочавања’, *велике су му очи* ’незајажљив је, похлепан, грамзив’, *два га се ока не могу нагледати* ’врло је леп, наочит, згодан’, *завадио би два ока у глави* ’велики је смутљивац, сплеткарош’, *имати око (ока, очију)* ’имати способност уочавања, запажања, сагледавања’, *куд ја оком туд он скоком* ’врло је послушан, слуша хитро и беспоговорно’, *на око* ’наочит, згодан; пристао, виђен, узоран’, *око му оку добра не мисли* ’човекомрзац је, злонамеран је, свакога мрзи’ итд.;[16]

б) са компонентом *глава*: *букова глава* и *храстова глава* ’особа слабије интелигенције, ограничена особа’, *дебела глава* и *тврда глава* ’тврдоглава, задрта особа’, *празна глава* ’незналица, глупак’, *усијана (угрејана, упаљена) глава* ’занесењак, фантаста; онај који претерано верује у своје снаге, ставове и сл.; фанатик’, *недостаје (фали) му (им и др.) даска (трећа, четврта) у глави* ’бити сулуд, ћакнут’, *бити своје главе* ’бити упоран у своме мишљењу (обично различитом од мишљења других), својеглав, задрт’, *соли у глави имати, не бити без соли у глави* ’имати разума, здраве памети’ итд.;

в) са компонентом *ухо*: *бити тврд на ушима* ’бити наглув, слабо чути’, *имати добро, музикално, фино уво/ухо* ’добро чути, имати добар слух’ и ’бити музикалан’, *имати зечје уши* ’одлично чути’, *једно другом до ува (увета)* ’каже се о деци која су блиска по узрасту, рођена једно за другим’;

г) са компонентом *нос*: *дићи, подићи, издићи (дизати, подизати и сл.) (високо) нос* ’постати охол, уобразити се’, *имати (добар, фин, ваљан) нос* ’имати способност, моћ уочавања, процењивања нечега, обично на основу интуиције, бити проницљив’, *рутав нос, човек рутава носа* ’одрешит, одлучан, храбар човек’.

Детаљнијом семантичком анализом фразеологизама са значењем човекових особина издвојени су они чија се значења односе на физичке (нпр. *два га се ока не могу нагледати* ’врло је леп, наочит, згодан’, *соколово око* ’добар вид, коме ништа не промиче’) и духовне особине, које се даље разлажу на карактерне (нпр. *дићи, подићи, издићи (дизати, подизати и сл.) (високо) нос* ’постати охол, уобразити се’, *рутав нос, човек рутава носа* ’одрешит, одлучан, храбар човек’) и когнитивне (нпр. *букова* / *дрвена, дубова* / *тврда глава* ’особа слабије интелигенције, ограничена особа’, *соли у глави имати, не бити без соли у глави* ’имати разума, здраве памети’).[17]

[15] На сличан начин је и Г. Штрбац (2012а: 109–110) у семантичкој класификацији фразеологизама са соматизмима *глава* и *око* у посебне групе издвојила јединице којима се описују различита душевна и емоционална стања и расположења, затим јединице које исказују различита стања свести и тичу се човекове когнитивне сфере, као и мањи број примера којима се указује на различита психофизиолошка стања, попут главобоље, мамурлука, пијанства или губитка свести.

[16] Семантичка анализа фразеолошких јединица формираних око лексеме *око* потврђује закључке Г. Штрбац да су у корпусу најзаступљеније јединице које се тичу опажајних способности, тј. примања или усвајања утисака чулом вида (Штрбац 2012б: 323).

[17] До сличних запажања дошла је и Г. Штрбац (2012а; 2012б), анализирајући фразеологизме са компонентама *глава* и *око* у српском језику. Ауторка истиче да се фразеолошким конструкцијама овога типа обично карактерише човек у физичком и психичком погледу, при чему се првим типом карактеризације указује на укупан изглед човека, док се другим типом квалификују различите човекове способности, склоности и карактерне црте (Штрбац 2012б: 323).

Такође, грађа указује на опозицију *пожељно* : *непожељно* у категорији фразеологизама са значењем људских особина, па се тако јављају примери пожељних особина (нпр. *Аргусово око* ’оштро око које све запажа’, *имати добро, музикално, фино уво/ухо* ’бити музикалан’), али и оних непожељних, које су далеко бројније (нпр. *даску (све даске, све четири) у глави немати* ’бити сулуд, ћакнут’, *дићи, подићи, издићи (дизати, подизати и сл.) (високо) нос* ’постати охол, уобразити се’).

Посматрано са синтаксичког аспекта, фразеолошке јединице овог значењског типа углавном су реализоване у форми именичких синтагми или глаголско-именичких конструкција у чијем се саставу најчешће јављају глаголи *имати* и *бити*.

3.5. Фразеологизми са значењем различитих прилошких односа, који изражавају човеков поглед на простор и време

У анализираним примерима забележени су и фразеологизми са прилошким значењем, којима се најчешће изражава човекова егзистенција у простору и времену, као и начин на који човек делује у свету око себе. Највише оваквих фразеолошких јединица формирано је помоћу соматизма *око* (31), нешто мање са лексемом *глава* (29), док примера са компонентом *нос* има свега шест[18]:

а) са компонентом *око*: *будним оком* ’са сталном пажњом, врло пажљиво, позорно, помно’, *док оком тренеш* и *за (у, на) трен ока* ’врло брзо, зачас, у тренутку, за тренутак’, *голим оком* и *простим оком* ’без помоћи оптичких инструмената, без помагала (видети, уочавати)’, *докле (ти) око допре (допире, сеже)* ’врло далеко, у цијелој околици, надалеко и нашироко’, *из ока у око* ’непосредно, директно, без околишања, отворено’, *кад дођу виле очима* ’у крајњој нужди, невољи’, *као око (очи) у глави (чувати, пазити, волети и сл.)* ’као нешто најдраже, најдрагоценије’, *на моје очи* ’преда мном, у мом присуству (пред нама) и сл.; наочиглед нас, пред нама као сведоцима, очевицима’, *очи у очи (око у око)* ’у непосредном сусрету, суочењу, један према другоме’, *у четири ока* ’насамо (кад је реч о двема особама), без сведока’ итд.;

б) са компонентом *глава*: *без главе и репа* ’без реда, без сређености, смисла, везе’, *главом без обзира (бежати, утећи и сл.)* ’у највећој журби, безобзирце, не осврћући се’, *ни за живу главу* ’нипошто, никако’, *из главе* ’по сећању, напамет’, *као мува без главе* ’са бесмисленом ужурбаношћу, сметено, смушено’, *од главе до пете* ’целим бићем, сав, у потпуности’, *преко главе* ’веома много, превише, преко мере’, *преко нечије главе* ’без нечијег знања, не говорећи ономе коме треба рећи’[19], *с главе* ’потпуно, сасвим’, *под седу (стару) главу* ’у старости, као стар човек’ итд.;

в) са компонентом *нос*: *испред носа (некоме)* ’из нечије најнепосредније близине’, *кроз нос* ’с носним призвуком’, *нос у нос* ’непосредно, један према другоме, очи у очи, лицем у лице’, *под нос* ’сасвим близу, у непосредну, изазовну близину (доћи)’, *под носом, пред носом, до (испод, поред) носа* ’у најнепосреднијој близини, сасвим близу (доћи)’, *уз нос, под нос (бити)* ’против нечије воље, нажао (некоме) чинити’.

У семантичкој групи фразеологизама са прилошким значењем уочавају се следеће подгрупе: конструкције са прилошким значењем начина, које су најбројније у анализираној грађи (*без главе* ’непромишљено, непаметно’, *будним оком* ’са сталном пажњом, врло пажљиво, позорно, помно’), конструкције са прилошким значењем времена (*пред главу, пред главом (бити некоме)* ’пред смрт, пред пропаст, пред велику несрећу’, *под седу (стару) главу* ’у старости, као стар човек’), конструкције са прилошким значењем места (*куд га очи воде* ’без одређеног правца и циља, незнано куд, било куд’, *под нос* ’сасвим близу, у непосредну, изазовну близину’)

[18] У ексцерпираној речничкој грађи није забележен ниједан пример за фразеолошке јединице са прилошком семантиком, које у свом саставу имају компоненту *ухо*.

[19] И овај фразеологизам може се сврстати и у тематску целину ’међуљудски односи’.

и конструкције са прилошким значењем количине (*уврх главе* ’највише, највише могуће, превише’, *ни у око* ’нимало, ништа’).

3.6. Фразеологизми чији је денотат са̂м човек

Механизам настанка већине фразеолошких јединица о којима је до сада било речи у лексикологији је познат као синегдоха (исп. Гортан-Премк 1997: 79–85; Драгићевић 2007: 175–178). Наиме, соматизми као лексеме које означавају делове човековог тела у фразеологизмима се обично семантички трансформишу по моделу ДЕО → ЦЕЛИНА. Другим речима, денотација фразеолошких јединица у чији састав улазе соматизми упућује на различите човекове активности, особине, стања и сл. С друге стране, лексичко-семантичком анализом фразеологизама са соматизмом *глава* издвојила се и невелика група примера чије је значење настало метонимијском трансформацијом ове лексеме[20]. Денотат јединица из ове групе јесте са̂м човек, именован према неком значајном обележју. Тако се у РСАНУ *даначком*, *пореском* и *харачком главом* назива ’лице које је задужено порезом, порески обвезник’, *цела глава* јесте ’човек који плаћа порез у пуном износу’, док се *мртвом главом* именује ’мртвац, покојник, умрла особа’.

3.7. Фразеологизми који означавају појаве и предмете[21]

Из ексцерпиране грађе издвојило се свега десетак фразеолошких јединица (мање од 2% укупне грађе) са соматизмима *глава*, *око* и *ухо*[22] чија семантика указује на различите појаве и предмете који окружују човека, али постоје независно од њега. Другим речима, денотати ових конструкција нису у вези са човековим активностима, стањима, особинама и сл., већ представљају предмете и појаве из човековог света. Соматизми *глава*, *око* и *ухо* у саставу ових фразеологизама метафорички се трансформишу, те тако нпр.: *глава месеца* означава ’први дан у месецу’, *магареће уши* су ’заврнути углови листова у књизи, свесци’ и сл. Најпродуктивнији у овој групи јесу фразеологизми са лексемом *глава* (укупно три), са лексемом *око* забележена су два, а са соматизмом *ухо* свега један:

а) са компонентом *око*: *горско око* ’мање ледничко језеро’, *јаје на око* ’јаје испржено у целини, без мешања’;

б) са компонентом *глава*: *врапчије главе* ’крупне пахуљице снега’, *глава (од) године* ’први дан у години; први дан по истеку годишњег периода, годишњица’, *глава месеца* ’први дан у месецу’;

в) са компонентом *ухо*: *магареће уши* ’заврнути углови листова у књизи, свесци’.

4. Закључна разматрања

Са структурног аспекта, фразеологизми са соматизмима *глава*, *нос*, *око* и *ухо* показују следеће:

а) Фразеолошке јединице у чији састав улазе лексеме *глава* и *око* далеко су бројније од конструкција са лексемама *нос* и *ухо* (готово три пута);

[20] О метонимијском преносу лексеме *глава* в. Гортан-Премк 1997: 110.

[21] У корпус нису уврштене различите терминолошке синтагме и колокацијски изрази (нпр. *курје око* ’округла, тврда, жуљевита израслина’) због тога што се не одликују експресивношћу, те самим тим не спадају у фразеолошке јединице (Мршевић-Радовић 1987: 23).

[22] Лексема *нос* не улази у састав фразеологизама из ове групе.

б) Издвојило се пет синтаксичких типова проучаваних фразеологизама, од којих су најфреквентније глаголско-именичке конструкције, затим следе синтагме (нарочито именичке), реченичне конструкције, предлошко-падежне конструкције, док поредбених конструкција има најмање.

Лексичко-семантичком анализом фразеологизама са соматизмима *глава*, *нос*, *око* и *ухо* утврђено је:

а) На човека у најширем смислу односи се преко 98% ексцерпираних примера, док је мање од 2% фразеологизама чијим се значењем указује на предмете и појаве из човековог окружења, који постоје независно од њега;

б) Међу фразеолошким конструкцијама које се односе на човека издвојено је пет семантичких група, и то су: човекове активности (когнитивне, емотивне, вербалне и физичке), међуљудски односи (когнитивни, вербални и емотивни), стања (емотивна, ментална, психофизиолошка, егзистенцијална и материјална), особине (духовне, које могу бити карактерне или когнитивне, и физичке; пожељне и непожељне) и прилошка значења (начина, времена, места и количине). Код фразеологизама са соматизмом *глава* уочена је посебна група значења која су настала метонимијском трансформацијом ове лексеме и чији је денотат сâм човек;

в) У процесу формирања значења вишелексемних фразеолошких јединица делују сви механизми који су уобичајени и у полисемији појединачних лексема – метафора, метонимија и синегдоха.

Литература

Гортан-Премк, Д. (1997). Гортан-Премк, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Дешић, М. (1984). Критеријуми за одређивање фразеологизама у рјечницима савременог српскохрватског језика, *Лексикографија и лексикологија (зборник радова)*, Нови Сад–Београд, стр. 53–67.

Драгићевић, Р. (2007). Драгићевић, Рајна. *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Драгићевић, Р. (2009). О проблемима идентификације фразеологизама, *Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen*, 1, стр. 35–44.

Драгићевић, Р. (2011). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Мршевић-Радовић, Д. (1987). Мршевић-Радовић, Драгана. *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.

Мршевић-Радовић, Д. (2002). Актуална питања српске фразеографије, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад–Београд, стр. 233–242.

Раздобудко, Л. (2003). Раздобудко, Лариса. *Семантика и прагматика соматизама у српском и руском језику*, Београд: Ведес.

Ристић, Г. (2013). Ристић, Гордана. *Соматизми у немачкој и српској фразеологији (контрастивна истраживања)*, докторска дисертација, рукопис.

Шипка, М. (2008). Фраземи с лексемом *образ*, *Јужнословенски филолог*, LXIV, Београд, стр. 561–569.

Штрбац, Г. (2012а). Фразеологизми с лексемом *глава* у српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 55/2, Нови Сад, стр.105–117.

Штрбац, Г. (2012б). Семантичка обележја фразеологизама с лексемом *око*, *Годишњак Филозофског факултета*, 37/2, Нови Сад, стр. 323–335.

Речници

Матешић, Ј. (1982). Матешић, Јосип. *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика*, Загреб: ИРО „Школска књига.”

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика* I–VI (1967–1976). Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).
РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* I–XVIII (1959–2010). Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик.

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH LEXEMS *GLAVA* (HEAD), *NOS* (NOSE), *OKO* (EYE) AND *UHO* (EAR)

Summary

The work analyses, from syntactic and lexical-semantic aspects, the phraseological units containing lexeme used in the Serbian language to name the head and certain parts of the face. The goal is to examine the structure of these phraseologisms – whether they are adverbial-case constructions, for example *без главе и репа* (”without head or tail”); noun phrases, for example *око соколово* (”hawk eye”); verb-noun constructions, for example *шалити / играти се главом* (”to joke / play with one’s head”) – or even sentences, for example *и зидови имају уши* (”even walls have ears”). From the lexical-semantic aspect, an analysis is performed on the mechanisms by which the meaning of prhaseological units is formed. At the same time, metaphorical and metonymical semantic transformations are pointed out, as productive means of developing and realising the phraseological meaning. The research corps used includes the SASA *Dictionary of the Serbo-Croatian Literary and Folk Language* (letters A to O) and the Matica srpska *Dictionary of the Serbo-Croatian Literary Language* (letters P to Š), while the controlling corps is represented by Josip Matešić’s *Phraseological Dictionary of the Croatian or Serbian Language*.

Keywords: phraseological unit, names of the parts of human body, semantic

Ana Ranđelović
Institut za srpski jezik SANU, Beograd, Srbija
Ana.Randjelovic@isj.sanu.ac.rs
Ivana Marinković Mandić
Institut za srpski jezik SANU, Beograd, Srbija
Ivana.Marinkovic@isj.sanu.ac.rs

Jovana Jovanović
Institut za srpski jezik SANU, Beograd, Srbija
Jovana.Jovanovic@isj.sanu.ac.rs

Jovana Rupar

CONCEPTUALIZATION OF MONEY AND RELATED CONCEPTS IN IDIOMS IN SERBIAN AND ENGLISH

This paper deals with metaphorically and metonymically based conceptualizations of money in idioms in Serbian and English. The research is based on the contrastive analysis of Serbian and English corpora, which have been compiled from various monolingual and bilingual dictionaries of idioms in both languages. This paper aims (1) to examine the range of conceptual metaphors and metonymies for the target domain of money in idioms in Serbian and English in order to see whether the two languages share the same cognitive mechanisms for the given target and (2) to look into the elaborations of the most productive conceptual metaphors and metonymies in money-related idioms to determine the degree of similarity of these conceptualizations in the two languages.

Keywords: conceptualization, metaphor, metonymy, idiom, contrastive analysis.

1. INTRODUCTION

Cognitive linguistics refers to the study of language that investigates the relation between human language, the mind and physical and cultural experience. One of the main areas of research within cognitive linguistics, cognitive semantics, claims that semantic structure, i.e. the meaning of words and other linguistic expressions, is equal to conceptual structure (Evans, Bergen, Zinken 2007). It is opposed to the generative approach which separates linguistic from extralinguistic knowledge. According to cognitive linguists, language itself does not encode meaning, but the construction of meaning equals conceptualization. Words and other linguistic expressions serve only as prompts for the construction of meaning (ibid). Meaning is structured on the basis of human physical, emotional and intellectual experience with the world around him. This paper primarily addresses Conceptual metaphor and metonymy theory, which is considered to be one of the most influential approaches within cognitive semantics.

Traditionally, in literary theory, metaphor serves as an effective and powerful rhetorical device. It is defined as a substitution of the meaning of one word with the meaning of the other (Solar 2001). Lakoff and Johnson challenged this view of metaphor in their work *Metaphors We Live By*. They claim that our ordinary conceptual system is fundamentally metaphorical in nature. Metaphors partially structure our everyday concepts and this structure is reflected in our literal language (Lakoff and Johnson 1980). They assumed that metaphor is used in everyday life by ordinary people in order to help them better understand certain abstract concepts. Metaphor is not just a matter of words or linguistic expressions but concepts, of thinking of one thing in terms of another (ibid). In a cognitive linguistic approach, metaphor ceases to be the sole device of creative literary imagination, it becomes a valuable cognitive tool without which ordinary people could not live (Kövecses 2002).

This paper is based on the assumption that a large number of idiomatic expressions is motivated by conceptual metaphor and metonymy. More precisely, our main hypothesis is that the target domain of money and its related concepts can be comprehended in terms of various source domains. The purpose of the analysis is twofold. Firstly, we will try to examine the range of conceptual metaphors and metonymies for the target domain of money in idioms in Serbian and English in order to see whether the two languages share the same cognitive mechanisms for the given target. Secondly, we will look into the elaborations of the most productive conceptual metaphors and metonymies in money-related idioms to determine the degree of similarity of these conceptualizations in the two languages.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

2.1. Idioms

Idioms are conventionalized multiword expressions (Chitra 1996) which represent more or less compact units in terms of form, function, content and use (Prćić 1997: 123). A prototypical idiom is both semantically and formally idiomatized. Formal idiomatization implies that idioms are fixed expressions, i.e. that they are either invariant or allow minimal variations (substitution/transformation) within their structure (Prćić 1997). In the idiom *the more the merrier* we cannot replace the word *merrier* with its near synonym *happier* without violating its status as a word-like unit. Certain idioms like *keep one's cool/temper* allow a limited choice between two semantically related nouns and they are subjected to a set of minor transformations regarding tense/aspect. Semantic idiomatization implies that there is either metaphorical or metonymic transfer of meaning with the lexemes that comprise the idiom (Prćić 1997). So the idiom *smell a rat* metaphorically expresses "the suspicion that something is wrong" whereas the idiom *deep pockets* metonymically refers to "the possession of substantial wealth".

Idioms can express different degrees of both semantic and formal idiomatization. As far as semantics of idioms is concerned, they can be arranged along the scale from semantically compositional/semantically transparent, whose meaning is literal and can be deduced from the meaning of its constituents, to semantically idiomatized/opaque with metaphorical or metonymic transfer of meaning. In terms of formal idiomatization, idioms can be ranked from invariant expressions to variant, depending on whether they are subjected to minimal substitution or minor modifications/transformations within the structure.

Idioms can be classified on the basis of various criteria: semantic, structural, functional. The classification given in this paper is a slight modification of Carter's (1987) and Chitra's (1996) categorizations. It focuses on the degree of semantic opacity and syntactic invariance of idioms.

1. Syntactic invariance:

(a) Flexible/variant (restricted): *break sb's heart, keep one's cool/temper, spill the beans, thin/flimsy excuse*

(b) Irregular/invariant: *arm in arm, last but not least, the more the merrier, a white lie*

Invariant expressions have the strongest status as word-like units. Variant expressions allow restricted variations within their structure – substitution of one constituent with a restricted number of words (*burn one's boats/bridges*) or minor transformations in terms of tense and aspect.

2. Semantic opacity:

(a) Transparent/literal: *long time no see, an only child, prove one's case/point*
(b) Semi-transparent: *a fat salary, a blue film/gag/joke/story, move house*
(c) Opaque/non-literal: *smell a rat, a fat cat, the tip of the iceberg, do U-turn*

Semi-idioms have one or more literal constituents, but at least one with figurative meaning. Literal idioms are semantically transparent, but in order to be considered idiomatic, they have to meet the criterion of syntactic invariance or restricted variation (Chitra 1997). Semantically opaque idioms have the strongest status of single semantic units, their meaning is based on metaphorical/metonymic transfer of meaning.

2.2. A cognitive linguistic approach to idioms

Traditionally, idioms, as well as other words in the lexicon, are analyzed only in terms of their meaning and syntactic structure. They were considered to be solely a matter of language. The traditional view of idioms, as it was outlined in the previous chapters, takes into account semantic opacity and syntactic invariance as the relevant parameters for their characterization and classification. However, the cognitive linguistic approach to idioms suggests that many idioms are products of our conceptual system, not simply a matter of language. Its assumption is that the meaning of idioms is conceptually motivated, not randomly assigned. Lakoff (1992) claims that idioms reflect independently existing conceptual mappings which link the idiom to its meaning. For example, the idiom *to keep someone at arm's length* which has the meaning "to avoid being intimate/connected to someone/something", rests on two such conceptual metaphors: INTIMACY IS PHYSICAL CLOSENESS and SOCIAL HARM IS PHYSICAL HARM (Keysar and Bly 1999).

According to Kövecses (2002), there are three mechanisms that make the meaning of idioms motivated: metaphor, metonymy and conventional knowledge.

In cognitive linguistics, conceptual metaphor is defined as understanding one conceptual domain in terms of another (Kövecses 2002). The formula of conceptual metaphor can be presented in the following way: CONCEPTUAL DOMAIN (A) IS CONCEPTUAL DOMAIN (B). It can be observed that conceptual metaphors consist of two parts: the source domain (B) from which we draw metaphorical expressions and the target domain (A), which is the conceptual domain that is understood. So for example, we talk about arguments in terms of war, love in terms of a journey, theories in terms of buildings, etc. (Lakoff and Johnson 1980). The previous examples indicate that conceptual metaphors are primarily used to help us understand more abstract concepts (arguments, love, theories) using more concrete/physical concepts (war, journey, buidings) that are grounded in our experience with the physical world. Lakoff and Johnson (1980) claim that what constitutes a metaphor is a systematic set of correspondences or mappings between two domains. In the LOVE IS A JOURNEY conceptual metaphor the constituent element of the source domain (JOURNEY) – the travellers correspond to the lovers, which is the constituent element of the target domain (LOVE), the distance corresponds to the progress, the obstacles correspond to the difficulties, etc.

In cognitive linguistics, metonymy is a cognitive process in which one conceptual entity, the vehicle, provides mental access to another conceptual entity, the target, within the same conceptual domain (Kövecses 2002: 145). Metonymic concepts allow us to conceptualize one thing by means of its relation to the other: THE PART FOR THE WHOLE, PRODUCER FOR PRODUCT, OBJECT USED FOR USER, INSTITUTION FOR PEOPLE RESPONSIBLE, CONTROLLER FOR CONTROLLED, etc. (Lakoff and Johnson 1980). Although they are both conceptual in nature**,** metaphor is based on similarity, whereas metonymy is based on contiguity. Furthermore, metaphor includes two concepts that belong to two distant domains, while metonymy includes two entities that are close to each other in a single conceptual domain (Kövecses 2002).

Certain linguistic expressions are not always clear examples solely of metaphor or metonymy, but rather the result of the interaction of both of these cognitive mechanisms. Goosens introduces the term metaphtonymy to cover "both metaphorical and metonymic processes recruited in the construal of an interpretation" (Croft and Cruse 2004:218). The idiom *catch someone's ear,* which means 'attract someone's attention', rests on conceptual metaphor ATTENTION IS A PHYSICAL ENTITY and at the same time is an example of BODY PART FOR FUNCTION metonymy.

3. CORPUS ANALYSIS

3.1. The structure of the corpus

The research was based on parallel corpus analysis. The Serbian part of the corpus, which consists of 70 idioms, was compiled from *Frazeološki rečnik srpskog jezika* (2012) and *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1982). The English part of the corpus, which includes 75 idioms, was compiled from *Collins Cobuild Dictionary of Idioms* (1995), *Longman Dictionary of English Idioms* (1979) and *The Concise Thesaurus of Traditional English Metaphors* (2008). Secondary sources include bilingual phraseological dictionaries: *Srpsko-engleski frazeološki rečnik* (2002), as well as two online dictionaries: *dictionary.cambridge.org* and *thefreedictionary.com*. All idioms in the corpus belong to the **semantic field** of money. A semantic field is a "set of lexemes which cover a certain conceptual domain and which bear certain specifiable relations to one another" (Lehrer 1985: 283). According to Prćić (1997)**,** semantic field belongs to the domain of extralinguistic (conceptual) reality and lexical fields represent concrete realizations of abstract semantic fields. The semantic field of money includes idioms that denote different aspects of this concept: people's financial situation, the way people use money, earn a livelihood, etc. The largest number of idioms contain the word *novac/money* and its near synonyms or hyponyms *pare/dinar/blago* in Serbian, i.e. *penny/buck/fortune* in English. The reason why idioms were chosen for the corpus material lies in the fact that phrasal lexicon is the source of authentic and culture specific language which can give us insight into the metaphorical and metonymic nature of everyday concepts.

3.2. Classification of money-related idioms

The semantic field of money covers a multitude of idiomatic expressions which refer to a number of different aspects of money: possession, earning, spending/wasting money, etc. For the purpose of the analysis of money-related idioms, we will classify them into various semantic subfields on the basis of their meaning. Unlike lexical fields, which contain only words that belong to the same word-class (Lipka 2002), the semantic field of money includes not only idioms with the words NOVAC/MONEY and its near synonyms or hyponyms *dinar, pare, bogatstvo/nickels, dime, cents, fortune*, but also idioms that are comprised of words that belong to other parts of speech, but which cover the conceptual domain of money. By the conceptual domain of money we mean the knowledge based on our experience with money and financial transaction in everyday situations. We divided money-related idioms into five groups:

1. The first semantic subfield denotes people's financial situation. It includes idioms which refer to the possession of money:

(1a) be rich/well-off

(a) plivati u novcu, imati para na bacanje, biti debelog/dubokog džepa, ležati/sedeti/spavati na novcu/parama

(b) be in the money, have money to burn, not be short of a bob or two, rake in the money, rolling in money

(1b) be poor

(a) *biti plitkog/tankog džepa, bez prebijene pare, doći/pasti na niske vode, ostati bez gaća*

(b) *make ends meet, eat from hand to mouth not have a bean*

2. The second semantic subfield of money comprises idioms which describe the way people make/obtain money:

(2a) Legally

(a) dizati silne novce, ići trbuhom za kruhom, namlatiti/zgrnuti pare

(b) make an honest penny, make a killing, hit the jackpot

(2b) Illegally

(a) skinuti kaput s leđa, mrsni dlanovi, omastiti bradu, mašiti se u državni džep
(b) line one's pockets, pick somebody's pocket

3. The third semantic subfield includes idioms which indicate the way people use money:

(3a) save money
(a) *stegnuti kaiš, dinar na dinar, drhtati nad svakim dinarom, zavezati kesu*

(b) *tighten one's belt, tighten the purse strings*

(3b) spend/waste money
(a) *baciti pare u vodu/kroz prozor, isprazniti/izvrnuti džepove, plaćati iz svog/sopstvenog džepa, bure/vreća bez dna*
(b) *spend money like water, throw one's money about/around, take a beating, pour money down the drain*

4. The fourth group of money-related idioms consists of idioms which express economic value of the things we buy:
(a) *prodati za bob i grašak, prodati za činiju sočiva/leće, dati u bescenje*
(b) *cost/pay an arm and a leg, cost a pretty penny*
5. Miscellaneous – idioms in this semantic subfield cannot be assigned to any of the previous groups since they refer to various different aspects of money
(a) *držati novac sakriven u čarapi, bez para ni u crkvu, za svačiji/svaki džep, pranje novca*
(b) *money laundering, suit every pocket, money for old rope, as phony as a three dollar bill*

3.3. Conceptualization of money and related concepts in idioms in Serbian and English

3.3.1. Metaphorically based conceptualizations

3.3.1.1. MONEY IS LIQUID[1]

Money and related concepts are comprehended via the MONEY IS LIQUID metaphor. In the following examples, the domain of liquid/water is used to help us understand various different abstract aspects of money. The similarities between the two distant conceptual domains come as a result of metaphorically conceiving money as liquid. The MONEY IS LIQUID metaphor implies the immediate accessibility and everlasting character of money, i.e. it is not restricted and it can freely go into and out of a country's economy (Đurović 2006).

(1) ***plivati/daviti*** *se se u novcu/parama*
(2) *novac* ***kaplje*** *sa svih strana*
(3) *doći/pasti na niske* ***vode***
(4a) *ostati* ***suv*** (4b) *leave sb high and* ***dry***
(5a) ***prosipati*** *pare* (5b.1) *spend money like water*
(5b.2) *pour money down the drain*
(6) ***splash*** *out*
(7) *stay* ***afloat****/keep one's head above* ***water***

The conceptual metaphor MONEY IS LIQUID motivates the use of words *plivati, kaptati, prosipati* in Serbian and *pour, afloat, splash out* in English idioms. The MONEY IS LIQUID metaphor rests on several conceptual entailments in idioms, which can be represented as submetaphors: SPEN-

[1] Following the conventions of cognitive linguists I will use small capitals for the statement of conceptual metaphors and metonymies and bold for metaphorical linguistic expressions.

DING MONEY IS POURING A LIQUID, TO BE DRY IS TO BE PENNILESS, LOSING MONEY IS SINKING.

In Serbian idioms (1, 2, 3) the metaphorical conceptualization of money in terms of liquid is used to highlight people's financial situation. Serbian speakers visualize plenty of liquid as plenty of money: if you are swimming or drowning in water/liquid (1) or if the drops of liquid are falling from everywhere (2) you are living in wealth/abundance, whereas the opposite metaphorical entailment A SMALL AMOUNT OF LIQUID IS A SMALL AMOUNT OF MONEY (3) is related to becoming poor/not having enough money. There is no linguistic evidence for such elaborations in English idioms. Both languages make use of the metaphorical entailment TO BE DRY IS TO BE PENNILESS, where the dryness implies the lack of money to express the state of being broke/penniless (4a, 4b).

In Serbian and English idioms the metaphor MONEY IS LIQUID is used to focus on the way people spend their money. In idioms (5a, 5b.2) spending money corresponds to pouring the liquid (out of a container). Speakers use additional knowledge about the source domain for the comprehension of the target: when the liquid is drunk up or scattered, the container remains empty. These metaphorical entailments can be represented as submetaphors: SCATTERING THE LIQUID IS SPENDING MONEY IN LARGE AMOUNTS (6).

Idioms (1, 5a, 5b.2, 6) can be interpreted via two simple conceptual metaphors: MONEY IS LIQUID and CONTAINER FOR CONTENT since money is conceptualized as a liquid in a bounded area or a container.

LOSING MONEY IS SINKING is the conceptual metaphor applied only in English idioms. The idioms in the corpus express the opposite situation – if you are in a floating position or if your head is above water, you are able to manage with financial difficulties (7).

3.3.1.2. A LARGE AMOUNT OF MONEY IS A CONTAINER

Both languages, use the image of a container to conceptualize a large amount of money. "It is a type of ontological metaphor which gives shape to abstract concepts and helps us view them in terms of entities, allowing us to speak of them as objects or bounded spaces" (Silaški 2011: 65), which tend to be quantified in terms of the amount of substance they contain (Lakoff and Johnson 1980). The amount of substance (money) the container is filled with is the target domain. The prepositions *u, na/in* are the basic linguistic means by which this mental image is expressed in language (Klikovac 2004).

(8a.1) ***plivati/daviti/valjati se u*** *novcu*
(8a.2) ***ležati/sedeti/spavati na*** *novcu/parama*

(8b.1) ***roll in*** *money*
(8b.2) ***rake in*** *the money*
(8b.3) ***be in*** *the money*

In both languages a large amount of money is likened to a physical entity in the form of a pool (8a.1, 8b.1, 8b.2, 8b.3), or even a piece of furniture (8a.2) on which you can lie, sit or sleep, which is restricted to idioms in Serbian.

3.3.1.3. A SMALL AMOUNT OF MONEY IS A SMALL AMOUNT OF FOOD

In both languages speakers associate the amount of money with the amount of food we buy/eat. Food in shape of small pieces is used to denote a small amount of money. With the use of basic food items which are quite known and available to most ordinary people, it is possible to express the amount of money earned/paid without necessarily saying the exact sum. Therefore, a more abstract target concept (the amount of money) is understood in terms of a more concrete source concept (food).

(9) dati/prodati za ***bob i grašak/činiju sočiva***
(10) *for* ***peanuts/chicken feed***

(11) *not have a **bean***

Serbian and English use different types of food to denote a small sum of money (9, 10). In Serbian a small amount of money can be comprehended as peas or lentils (9), while English makes use of peanuts and chicken feed (10) or beans (11) to help people understand the same concept.

3.3.1.4. MORE IS UP, LESS IS DOWN

This type of orientational metaphor (Lakoff and Johnson 1980) applies to the amount of money a person possesses/spends. The concept of a large amount of money is characterized by an upward orientation, whereas a small amount of money or no money receives a downward orientation. This conceptual metaphor more commonly motivates the meaning in English money-related idioms.

*(12) pasti na **niske** vode*
(13) ***down** and out/ **flat** broke*
(14) *cost a bit over the **top***
(15) *pay **top** dollar*

3.3.1.5. WASTING MONEY IS THROWING IT AWAY

Spending money easily and foolishly is metaphorically depicted as throwing it away. Money is likened to an unwanted entity people tend to get rid of. This metaphor is elaborated differently in certain idioms. Thus, in Serbian**,** if you have money to throw away, you have more than you need (16). In English (19), this refers to wasting money by spending it again on things that are not good.

*(16) imati para na **bacanje***
*(17a) **baciti** pare u vodu/kroz prozor* *(17b) **throw** one's money about/around*
(18) ***throw** money at*
(19) ***throw** good money after bad*

3.3.2. Metonymically based conceptualizations

3.3.2.1. FOOD FOR MONEY

*(20a) zaraditi **koru hleba*** *(20b) earn a **crust***
*(21) dati nekome komad **hleba** u ruke*
*(22) ići trbuhom za **kruhom***
(23) *your daily **bread***
(24) ***bread**winner*
(25) ***bread and butter***
(26a) stegnuti kaiš *(26b) tighten one's belt*

Both Serbian and English conceptualize the source of people's financial support or livelihood as bread (20a, 20b, 21, 22, 23, 24, 25). The source entity (bread) provides mental access to the target domain (the source of one's bread, i.e. money) In idioms (26a, 26b) eating less metonymically refers to the process of economizing/saving money since losing weight via the metonymy EFFECT FOR CAUSE (eating less results in losing weight) is used to refer to eating less.

3.3.2.2. CLOTHES FOR MONEY

The meaning in the following idioms in Serbian and English is realized via the CLOTHES FOR MONEY metonymy. This type of cognitive mechanism is preferred in Serbian idioms.

(27) ***go*** *i bos/s* ***golom*** *dušom/****gole*** *duše*
(28) *ostati bez* ***gaća***
(29a) do ***košulje*** *potrošiti* *(29b) lose your* ***shirt***
(30) *odneti* ***gaće*** *na štapu*
(31) *skinuti* ***kaput*** *s leđa*

In Serbian idioms the concept of nakedness is metonymically referred to the state of being penniless or entirely without money (27). In a materialistic society the clothes we wear may be a reflection of somebody's good/bad financial situation, so it comes as no surprise that items of clothing are used as source entities to refer to people's financial situation. In Serbian the basic item of clothing (underpants, shirt) is used to indicate the target entity – someone's money, so if you stay without your pants (28) or if your underpants are taken away (30) or if you lose your shirt (29a, 29b) you lose all or most of your money. Following the same pattern, if you take off somebody's coat, you take his/her money (31).

A difference should be made in the analysis of the abovementioned idioms and the idiom ***pranje*** *novca****/prati*** *novac* and its English equivalent *money* ***laundering.*** The cognitive mechanism that motivates their meaning can be explained via the MONEY IS CLOTHES metaphor, not CLOTHES FOR MONEY metonymy. Idioms *pranje novca/money laundering* metaphorically refer to the process of making illegally obtained money legitimate. In both languages**,** money, like dirty clothes, can be washed. It is based on structural similarities between the two domains – illegal money, like dirty clothes is put through the process of washing/laundering after which it comes out as legal or clean. The source domain, clean clothes, is mapped onto the target domain, legally obtained money via the ILLEGAL IS DIRTY conceptual metaphor.

3.3.2.3. CONTAINER FOR CONTENT

The cognitive mechanism that provides motivation for the following idiomatic expressions is the metonymy CONTAINER FOR CONTENT. The experiential basis for this conceptual metonymy lies in the fact that, typically, money is kept in containers such as pockets, purses, bags, etc., so containers are used to indicate the content (the money) kept inside of them.

(32a) *biti debelog/dubokog* ***džepa*** (32b) *deep* ***pockets***
(33) *biti plitkog/praznog* ***džepa***
(34) *mršava/tanka* ***kesa***
(35) ***bure/bačva/vreća*** *bez dna*
(36a) *iz sopstvenog* ***džepa*** (36b.1) *out of your own* ***pocket***
(36b.2) *dig/deep into one's* ***pocket***

(37) *isprazniti/izvrnuti* ***džepove***
(38a) *odrešiti/drešiti* ***kesu/*** *razdrešiti* ***bisage*** (38b) *loosen the* ***purse*** *strings*
(39a) *pritegnuti/stegnuti/zavezati* ***kesu*** (39b) *tighten the* ***purse*** *strings*
(40a) *isprazniti/istresti nečiji* ***džep*** (40b) *pick someone's* ***pocket***
(41a) *(mašiti se u) državni* ***džep*** (41b) *the public* ***purse***
(42) *break the* ***bank***

The conceptual metonymy CONTAINER FOR CONTENT is very productive in both Serbian and English idioms. The relationship between the containers (pockets, purses, bags) and the things contained in them (money) applies to many standardized situations. Although both languages give preference to *pockets* to denote a container money is kept in, the range of words used to denote other types of containers differs in the two languages: *sack/bag/barrel/saddlebags* are used in Serbian, whereas English prefers *purse/bank.*

This cognitive mechanism focuses on people's financial situation. So large/deep pockets metonymically refer to a lot of money (32a, 32b). Only in Serbian if the pocket/bag is thin, shallow or empty it indicates the lack of money in it (33, 34).

Examples 35, 37, 38a, 38b are based on the mental image that if a container (barrel, bag) is not closed, the content could fall/escape through it. All the examples above refer to the aspect or spending money, metonymically conceptualized as turning over/emptying the pockets (37), untying a sack/saddlebags (38a, 38b), whereas the act of saving some money is perceived as tying/tightening one's bag/purse (39a, 39b).

Both languages share the mental image that if a person is paying out of his/her own pocket, he/she is using his/her own money (36a, 36b.1). Example 36b.2. expresses the same meaning, but, in this case, metonymy is realized within the metaphor MONEY IS A LIQUID/SUBSTANCE, since the source domain, the liquid/substance is mapped onto the target, the pockets or more precisely, the money in them.

3.3.2.4. PART FOR WHOLE

Lakoff and Johnson (1980) assume that the metonymic relation PART FOR WHOLE emerges from our own experience with the way parts are related to wholes. When it is applied to the conceptual domain of money, it implies the use of a single coin (dinar/penny) and its near synonyms to refer to the whole amount of money the person possesses. Unlike Serbian, English idioms make use of informal words for monetary units (*bob, quid, buck*) to refer to a large amount of money.

*(43a) biti bez prebijene **pare/***
nemati ni dinara
(45)
*(46) ne ostaviti ni **dinara** nekome*
*(47) voditi računa o svakom **dinaru***
*(48) zaslužuje svaki **dinar** koji dobija*
(49)
(50)

*(43b) not to have a **penny** on one's name*
*(44) not be short of a **bob** or two*
*be **quids** in*
*make a fast/quick **buck***
*make an honest **penny***

All idioms in Serbian and English based on this metonymic relation are relatively transparent, which means that the meaning of the idiom makes intuitive sense to native speakers. It is used to express people's financial situation (43a, 43b, 44, 45), the way money is used (46, 47) or earned (49, 50).

3.3.2.5. POSSESSED FOR POSSESSOR

Only the English language gives instances of idioms whose meaning is structured on the basis of the POSSESSED FOR POSSESSOR metonymy. The source entity refers to the person/people who are in control of it. So, if you marry money, you marry a rich person (52).

(51) ***money** talks*

(52) *marry* ***money***
(53) *smart* ***money***

Idiom 51, which means that "wealthy people have more power and influence" is an instance of a metaphtonomy, or more precisely, metonymy within metaphor since its meaning is structured via the LANGUAGE IS POWER metaphor. (52) metonymically indicates knowledgeable investors, so it is based on double metonymy: POSSESSED FOR POSSESSOR and EFFECT FOR CAUSE (knowledge/cleverness is the result of experience).

4. CONCLUSION

The analysis shows that there is a high degree of similarity in the conceptualization of money and related concepts in money-related idioms in Serbian and English. The range of the most productive conceptual metaphors and metonymies that motivate the meaning of idioms is to a large extent shared in the two languages. However, although the two languages share the same metaphors and metonymies for the given target domain, they are frequently elaborated differently in Serbian and English.

Serbian shares with English the conceptual metaphor MONEY IS LIQUID. Both languages visualize spending money as pouring the liquid out of a container (*prosipati pare/pour money down the drain*) and associate the state of being dry to being penniless (*ostati suv/high and dry*). Plenty of money is plenty of liquid and the opposite submetaphor – a small amount of money is a small amount of liquid are frequently elaborated in Serbian idioms (*plivati/daviti se u novcu, novac kaplje sa svih strana, pasti na niske vode*). This particular elaboration seems to be unique to Serbian. On the other hand, one metaphorical elaboration in English is LOSING MONEY IS SINKING (*stay afloat, keep one's head above water*) which is absent in Serbian.

Speakers of Serbian and English use the same metaphors to conceptualize a large and a small amount of money. There are certain similarities and differences in the way these metaphors are elaborated in idioms in the two languages. The image of a container is used to conceptualize a large amount of money in Serbian and English idioms. The form of the container as a pool is shared in both languages (*daviti se u novcu/roll in money*), whereas only in Serbian a large amount of money is depicted as a piece of furniture on which you can sit, lie or sleep (*sedeti/ležati/spavati na novcu/parama*). A small amount of money is likened to a small amount of food, but speakers of the two languages use different types of food to help the understanding of the same target domain (*dati/prodati za bob i grašak/ for peanuts, not have a bean*). A large amount of money metaphorically has upward, while a small amount of money receives downward orientation. Unlike English, Serbian does not elaborate on this type of orientational metaphor in idioms.

FOOD FOR MONEY is a cognitive mechanism that motivates the meaning of idioms in both Serbian and English. Speakers of both languages use bread as a source entity to refer to the money/ salary a person earns (*zaraditi koru hleba, ići trbuhom za kruhom/earn a crust, your daily bread*). The more specific metaphorical elaborations of this source entity differ in the two languages. So, in Serbian if you give someone a piece of bread, you enable someone to earn his own living (*dati nekome komad hleba u ruke*). In English a *breadwinner* is the person whose salary supports the family. These elaborations of the same metaphor seem to be culture-specific.

English recognizes the CLOTHES FOR MONEY metonymy (*lose one's shirt*), but it is not emphasized and elaborated in English idioms. In Serbian, on the other hand, this type of metonymy serves as a basis for further metaphorical conceptualization of meaning. For example, if you lose your underpants or a shirt you lose all or most of your money. Following the same pattern, nakedness refers to the state of being penniless/without money (*go i bos, gole duše*).

Both languages use the image of a container to stand for the content of money kept in it. There is similarity in the fact that pockets are a dominant type of a container in idioms in both languages. However, the choice of other specified kinds of containers for money varies. While Serbian makes use of a bag/sack/barrel/saddlebags, in English the container is usually a purse or even a bank. Furthermore, there is a high degree of similarity in terms of their elaboration: deep pockets are used to refer to great wealth (*imati dubok džep/deep pockets*), if you pay out of your own pocket, you use your own money (*iz sopstvenog džepa/out of your own pocket*), loosening the purse or a sack stands for spending money (*odrešiti kesu/loosen the purse strings*), whereas tightening the purse/sack refers to the act of saving money (*zavezati kesu/tighten the purse strings*). In Serbian the image of empty/shallow pockets or a small/thin sack is associated with the state of being poor, which is absent in English.

Although the two languages use the PART FOR WHOLE metonymy, the specific aspects of money which idioms highlight differ. Serbian and English idioms whose meaning is derived from this metonymic relation focus on the possession of money (*nemati ni prebijene pare/not have a penny on one's name*). Only English focuses on the way money is made via the PART FOR WHOLE metonymy (*fast/quick buck, honest penny*). There is no linguistic evidence for such elaborations in Serbian.

Even though Serbian and English make use of the same basic metonymies which serve as the basis for metaphorical construction of meaning in idioms, a metonymy that English recognizes, but Serbian does not, is POSSESSED FOR POSSESSOR, in which money stands for the person who is in possession of it (*marry money, smart money, money talks*).

This paper supports the initial hypothesis that the meaning of many idioms is conceptually motivated, not arbitrary. Conceptual metaphor and metonymy prove to be the basic cognitive mechanisms that motivate the meaning of money-related idioms in Serbian and English. Furthermore, it is quite common in both languages that metonymic relations underlie further metaphorical construction of meaning. Serbian and English share the most productive cognitive mechanisms for the conceptualization of money, but differ in their elaboration. It is not rare that two language use different linguistic expressions to depict the same concept or the same cognitive mechanism is applied to different aspects of the same concept, which seems to be the reason for a small number of translation equivalents in the category of idioms within the same metaphor/metonymy.

References

Carter, R. (1987). *Vocabulary*: *Applied Linguistic Perspectives*. London: Allen & Unwin.

Chitra, F. (1996). *Idioms and Idiomaticity*. Oxford: Oxford University Press.

Croft, W., Cruse, D.A. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Đurović, T. (2006). What do we think when we say money? Money metaphors in Business English – a practical approach. *Primenjena lingvistika* 7. Novi Sad: Filozofski fakultet, 195-204.

Evans, V., Bergen B. K., Zinken, J. (2007). *The Cognitive Linguistics Reader.* Sheffield*:* Equinox Publishing Co.

Keysar, B., Bly, B.M. (1999). Swimming against the current: Do idioms reflect conceptual structure?. *Journal of Pragmatics* 31, 1559-1578.

Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: XX vek.

Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Kövecses, Z. (2011). Idioms, metaphors and motivation in foreign language teaching. *Language in Use.* Beograd: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, 253-271.

Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, G. (1992). The Contemporary Theory of Metaphor. *Metaphor and Thought.* Cambridge: Cambridge University Press, 202-252.

Lehrer, A. (1985). The influence of semantic fields on semantic change. *Historical Semantics*. Amsterdam: Mouton de Gruyter, 283-296.

Lipka, L. (2002). *English Lexicology: lexical structure, word semantics and word formation*. Tübingen: Narr.

Prćić, T. (1997). *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Silaški, N., Kylieni, A. (2011a). The money is a liquid metaphor in economic terminology – a contrastive analysis of English, Serbian and Romanian. *Professional Communication and Translation Studies* 4 (1-2). Timisoara: Politehnica University of Timisoara, 63-72.
Silaški N., Đurović T. (2011b). Metafora prirodne sile u konceptualizaciji svetske ekonomske krize u Silaški, engleskom i srpskom. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 54/1, 227-245.
Silaški, N., Radić Bojanić, B. (2012). Head as a container in English and Serbian – A Cognitive Linguistic Perspective. *Zbornik za jezike i književnosti* 2. Novi Sad: Filozofski fakultet, 65-78.
Solar, M. (2001). *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

Dictionaries

Boyle, C. (1979). *Longman Dictionary of English Idioms.* London: Longman, Harlow.
Kovačević, Ž. (2002). *Srpsko-engleski frazeološki rečnik*. Beograd: Filip Višnjić.
Matešić, J. (1982). *Frazeološki rečnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
Otašević, Đ. (2012). *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.
Sinclair, J. (1995). *Collins Cobuild Dictionary of Idioms*. London: Harper Collins Publishers.
Wilkinson, P. R. (2008) *The Concise Thesaurus of Traditional English Metaphors*. London: Routledge.
Wright, J. (2002). *Idioms Organiser*. Boston: Thomson Heinle.

KONCEPTUALIZACIJA NOVCA I SRODNIH POJMOVA U IDIOMIMA U SRPSKOM I ENGLESKOM JEZIKU

Rezime

Predmet istraživanja rada jeste način na koji govornici srpskog i engleskog jezika konceptualizuju novac u idiomima koji pripadaju semantičkom polju novca. Istraživanje je vršeno na paralelnom korpusu koji je sačinjen od 70 idioma srpskog i istog broja idioma engleskog jezika. Izvor korpusa čine jednojezični i dvojezični rečnici srpskog i engleskog jezika. Cilj istraživanja jeste da (1) se ispitaju metaforički i metonimijski pojmovni obrasci za ciljni domen novca u posmatranim idiomima kako bi se utvrdilo da li ova dva jezika koriste iste kognitivne mehanizme na kojima se zasnivaju dati pojmovni obrasci i (2) analizira način na koji su najproduktivniji pojmovni obrasci razrađeni u posmatranim idiomima kako bi se odredio stepen sličnosti u načinu na koji govornici dva jezika konceptualizuju novac u posmatranim idiomima.
Analiza korpusa potvrđuje početnu hipotezu po kojoj je značenje mnogih idioma motivisano, a ne arbitrarno. Rezultati istraživanja pokazuju da postoji visok stepen sličnosti u pogledu najproduktivnijih pojmovnih metafora i metonimija koje motivišu značenje posmatranih idioma u srpskom i engleskom jeziku. Međutim, razlikuje se način na koji su isti pojmovni obrasci razrađeni u dva jezika. Neretko različite lekseme opisuju isti pojam ili se isti pojmovni obrazac primenjuje na različite aspekte istog pojma, što potvrđuje mali broj prevodnih ekvivalenata u okviru iste pojmovne metafore/metonimije.

Ključne reči: konceptualizacija, metafora, metonimija, idiom, kontrastivna analiza.

Jovana Rupar
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
jovana.rupar@gmail.com

Марија Стефановић

О АНКЕТИ ОТВОРЕНОГ ТИПА КАО ИЗВОРУ ЗА ОПИС КОНЦЕПАТА: *РАД* *

Проучавање језичке слике света (ЈСС) у оквирима словенске етнолингвистике одвија се у различитим правцима. Пољска етнолингвистичка школа предвиђа укључивање трију извора података за опис ЈСС: системских података, анкете и текстова. Анкете отвореног типа могу бити валидан извор информација само ако се посматрају заједно са свим осталим изворима, посебно када су два концепта слична по садржају или када се ради о вишезначности лексеме – номинатора концепта, што је случај са српским концептом *рад*. Наиме, издвајање детаља у вези са фасетама неопходним за адекватно постављање когнитивне дефиниције указало је на то да је већина испитаника, без обзира на то што је тражено да се укаже на суштину и основне одлике концепта *рад*, говорило о *послу*, тако да су резултати анкете указали на потребу да се брижљивије формулишу захтеви који се постављају у анкетама, као и на то да се приликом формулисања когнитивне дефиниције обавезно пореде сви доступни извори како би се проверило да ли се подаци узајамно допуњују.

Кључне речи: језичка слика света, етнолингвистика, когнитивна дефиниција, фасете, анкета

1. УВОД

Циљ европског конверзаторијума ЕУРОЈОС, који окупља (етно)лингвисте из већине словенских и неколико несловенских земаља, представља опис одабраних фрагмената језичке слике света (ЈСС)[1] који се истовремено и на исти начин обрађују за различите језике.[2] Током рада конверзаторијума настао је и пројекат *Методи анализе језичке слике света у контексту компаративних истраживања* који се под руководством академика ПАН Јежија Бартмињског спроводи у Институту за славистику Пољске академије наука у Варшави,[3] уз учешће слависта из других земаља. Пројекат би требало да доведе до израде модела концепата – саставних елемената ЈСС[4] – који би их не само адекватно описао, већ и омогућио њихово поређење и указао на начин њиховог разумевања у посматраним језицима и културама.

У садашњој етапи истраживања полази се од претпоставке да метод којим се долази до когнитивне дефиниције, како ју је формулисао Бартмињски,[5] може послужити као упутство за грађење модела концепта, што значи да когнитивна дефиниција треба да пружи адекватни опис концепта. Она је „усмерена ка утврђивању сазнајних садржаја фиксираних у језику и начину

* Овај рад настао је у оквиру пројекта „Језици и културе у времену и простору" (бр. пројекта 170082), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] *Језичка слика света* (ЈСС) постоји као термин и у другим језицима (пољ. *językowy obraz świata*, рус. *языковая картина мира*, енгл. *linguistic worldview*), а у оквирима пољске етнолингвистичке школе (посебно оне коју је проф. Бартмињски са својим сарадницима развио у Лублину) укључује сада већ широко прихваћене ставове да се анализом језичких јединица различитог нивоа може реконструисати начин на који говорници (просечни носиоци језика и културе) интерпретирају свет око себе и виде своју улогу у њему.

[2] Изабрани су концепти који представљају вредности. У овом тренутку описују се дом, слобода, рад, част и Европа.

[3] Назив пројекта на пољском је *Metody analizy językowego obrazu świata (JOS) w kontekście badań porównawczych*, и регистрован је као грант NPRH nr 0132/NPRH2/H12/81/2012 за период од 2012. до 2015. године.

[4] Током вишегодишњег рада, за који се сада може рећи да је био суштински усмерен на опис фрагмената ЈСС, долазило се до различитих теоријских, терминолошких и методолошких решења која су утицала и на даље правце истраживања. На пример, предмет истраживања су раније биле конотације схваћене као несуштинске, али доказано присутне особине, потом стереотипи, а сада су то концепти.

[5] Пошто се Бартмињски бавио овим питањем у више наврата, библиографски подаци о пољским, руским и енглеским верзијама радова дати су у зборнику чланака *Језик – слика – свет* (Бартмињски 2011: 532) у поглављу „Когнитивна дефиниција као инструмент описа конотације".

структурирања тих садржаја путем језика" (Бартмињски 2011: 97), а њен основни циљ је „да одговори на питање о начину поимања предмета од стране говорника датог језика, тј. о начину (друштвено утврђеном и доступном проучавању кроз језик и употребу језика) стицања знања о свету, категоризације његових појава, њихове карактеризације и вредновања" (исто, 93). Да би се дошло до овог одговора користе се три извора: језички систем, анкета отвореног типа и текстови, подељени на основу стилских и жанровских обележја, [6] а предлаже се и увођење информација које утичу на интерпретацију слике света говорника из појединих културно-језичких заједница, као што су подаци из историје, географије, фолклора, религије итд. Јасно је да овако обиман и комплексан корпус није једноставно истражити и описати, посебно када се има у виду прокламовани циљ добијања униформног модела који би омогућио једноставно поређење фрагмената ЈСС кроз различите језике и културе.

На основу својстава концепта која се манифестују у корпусу потребно је креирати што потпунији, али и што „природнији" његов опис, тј. формулисати когнитивну дефиницију тако да се концепт представи онако како је схваћен у језичко-културној заједници, што може бити знатно другачије од оног како се, на пример, у речницима и енциклопедијама дефинишу лексеме – номинатори или сами предмети, уколико су они предмет проучавања и описа. [7] Ово се може постићи применом профилисања концепта на основу фасета (аспеката), а њима се у традицији лублинске етнолингвистике називају групе судова који представљају експликацију неког од својстава концепта, при чему њихов избор и распоред треба да одражавају језичку свест. Другачије речено, фасете се могу посматрати као природна, логична питања просечног говорника о најважнијим одликама предмета или појаве која се описује. На пример, ако се ради о предмету који се користи свакодневно, природно ће бити да се приликом давања когнитивне дефиниције опише најпре његова функција, то јест да се одговори чему служи, јер је и створен да служи за нешто, затим како изгледа, колики је, од чега је направљен итд., [8] а ако је реч о фантастичном бићу, са аспекта корисника језика најважније је вероватно утврдити да ли је оно добро или не према људима, како изгледа, које моћи има, како се борити против њега итд.[9]

„Основно питање везано за фасете тиче се тога да ли се оне откривају путем анализе материјала, проналажењем у маси емпиријских чињеница, или се пак намећу споља као мрежа која уређује систем и материјал и омогућава лако поређење разних одредница", пише Бартмињски (2011: 123-124). Истраживања Ане Вјежбицке, на чији рад се ослања пољска етнолингвистичка школа, показала су да је неке концепте могуће описати према заједничком моделу,[10] али да процес добијања таквог модела треба да буде заснован пре свега на интроспекцији и анализи „сваког детаља који се може извући из лингвистичког (и другог културолошког) материјала до којег се може доћи" (Вјежбицка 1985: 211).[11] Према томе, тек

[6] Током рада уочене су разлике у квалитету и квантитету доступних извора (лексикографских публикација и националних електронских корпуса, пре свега), што је непосредно повезано са лингвистичком и културном традицијом у различитим земљама или заједницама чији језик се проучава.

[7] Вјежбицка (1985: 174) пише: „Морамо одмах истаћи једно: садржај дефиниције не може да се дели на суштински и несуштински део једноставним повлачењем границе између физичких карактеристика као што су изглед, са једне стране, и културолошке, 'субјективне' особине, као што су функција, стереотипно понашање, став људи и сл., са друге стране. Оне не одражавају перспективу незаинтересованог Марсовца или научника, него уобичајену антропоцентричну перспективу која је типична за однос људи према природи (Wierzbicka 1985: 174 – овде и даље превод је наш).

[8] То значи да су фасете *функција*, *изглед*, *величина*, *материјал* итд.

[9] Овакав начин описа доследно се примењује у *Речнику стереотипа и народних симбола* чији редактор је Јежи Бартмињски.

[10] Вјежбицка (1985: 332) пише: „Чини се да веома сложене структуре конкретних концепата имају једноставан костур, који је заједнички за многе, ако не и за све концепте из датог домена, тако да сви концепти из датог домена могу да се посматрају као различити одговори на исти основни концептуални упитник."

[11] Овај цитат налази се у поглављу у којем Вјежбицка говори о потреби за стварањем солидне лингвистичке основе за израду модела који се касније може проверити са говорницима, за разлику од неадекватно припремљених упитника на основу којих се добија тешко употребљив материјал. О овоме говоримо ниже.

након упознавања са свим доступним изворима информација о концепту могуће је сачинити валидан модел, са костуром који би чинио збир фасета, а оне би се допуњавале детаљима у вези са сваком од њих.

У досадашњем раду на пројекту *Методи анализе језичке слике света у контексту компаративних истраживања* прикупљени су и анализирани подаци из језичког система: из једнојезичких речника, речника синонима, антонима, деривационих речника и других који постоје у појединим језицима, а у другој фази проучавају се подаци добијени анкетирањем студентске популације изворних говорника.[12] Иако неки од истраживача сматрају да постоји хијерархија у вредности података који се користе, те да су најважнији они који припадају језичком систему и добијају се из постојећих радова, речника и граматика (они се посматрају као најобјективнији извор информација – в., на пример, Niebrzegowska-Bartmińska 2014), мислимо да је за опис ЈСС подједнако важно (ако не и важније, барем у оквирима етнолингвистичких истраживања) укључивање извора који одражавају субјективно мишљење говорника, јер они могу да истакну неке особине посматраног објекта занемарене од стране лексикографа, али битне за дескрипцију ЈСС.[13] Даље, субјективно мишљење, ако се сматра мање веродостојним од „објективног," израженог у језичком систему, присутно је не само у анкетама, које се чешће од текстуалног корпуса доводе у питање као валидан извор података, већ и у свим текстовима из којих се састоји корпус, јер у њима је изражен и став аутора, било експлицитно, било имплицитно. На крају, потребно је имати на уму чињеницу да говорници од којих се у анкетама тражи да дају своје дефиниције или своје оцене неке појаве или предмета полазе од оног што је њима најближе, то јест од тога што би требало да буде део когнитивне дефиниције која и тежи ка томе да изрази став просечног корисника језика. Према томе, потребно је подједнако пажљиво анализирање сва три извора, без предрасуда према њима, пошто сваки од њих има и предности, и недостатке.

Премда се у когнитивно-семантичким истраживањима асоцијативних система базираним на традицијама руске лингвистике сматра да је асоцијативни тезаурус сачињен од асоцијативних поља са најмање 500 реакција адекватна материјална репрезентација језичке свести савременика (в. Уфимцева 2004), и испитивања мањег обима, као што је овде случај, могу допринети бољем осветљавању појава које се запазе у корпусу заснованом на другим изворима. Појединачне одговоре на анкету отвореног типа могуће је посматрати као индивидуалне реакције на стимулус, а чињеница да је анкета отвореног типа даје могућност да испитаници у одговору пруже знатно више информација него што их се може добити употребом асоцијативног теста, где се подразумева реакција у облику једне речи.[14]

2. ИСТРАЖИВАЊЕ

За потребе пројекта у анкети која је спроведена током 2012. године на Универзитету у Новом Саду учествовало је сто двадесет двоје студената, према договореној методологији (в. напомену бр. 12 у овом раду). Испитаници су замољени да опишу суштину појма *рад* у српском језику и да дају листу придева којима се, према њиховом схватању, *рад* може описати. С обзиром на различите начине вербализације суштине појма, ради добијања слике која би била упоредива са закључцима базираним на анализи других извора уведен је привремени *tertium compara-*

[12] Анкетира се најмање 100 испитаника, од којих је половина мушког, половина женског пола, а од те популације половину представљају студенти техничких и природних, а половину друштвених и хуманистичких наука. Избор анкетиране популације био је условљен практичним разлозима и потребом за што већом сличношћу корпуса, како би уочене разлике у садржају и структури концепта биле резултат унутрашњих, а не спољашњих разлога.

[13] У когнитивнолингвистичким радовима подаци из лексикографских публикација користе се искључиво као основа за даља истраживања, због познатих ограничења присутних приликом давања дефиниција у речницима.

[14] Овоме доприноси и могућност да се у оквиру рада на пројекту у анкету укључе и друга питања која су у вези са концептом.

tionis. Он је заснован на резултатима раније извршеног истраживања системског материјала и представља списак сема издвојених приликом анализе лексикографских података, синонима и деривата: *човек као субјекат, активност, постојање користи* и *постојање резултата*. Иако су семе *активност* и *постојање резултата* једине које се појављују у свим забележеним значењима полисемантичне лексеме *рад*, сматрали смо да су све издвојене семе неопходне за опис концепта и стварање когнитивне дефиниције јер се највећи број њих понавља и у осталим деловима корпуса.[15]

Следећи корак у анализи је „превођење" података из индивидуалних анкета на формулације које су у вези са установљеним семама увођењем скраћеница: активност (а), постојање користи (к), постојање резултата (р). Велики број испитаника издвојио је као релевантне и друге аспекте рада, тако да смо и ми увели ознаку за уложен напор, труд и енергију (н), за то да је рад обавеза (о), да се њиме постиже неки циљ (ц), успех (у), да има важну улогу у формирању личности, васпитању (в), да је неопходан за бољу будућност (б), и да треба да укључује креативност (з). На пример, одговор „*Активност која омогућује живот, свесно улагање напора да би се остварио одређени резултат*" (М, ДХН[16]) уопштавамо као *анр,* „*Бавити се умним и физичким пословима од којих има користи сам појединац као и цело друштво*" (М, ПТН) уопштавамо као *ак*; „*Утрошак људске снаге, живаца, времена да би се постигао неки циљ*" (Ж, ДХН) уопштавамо као *нц*; „*Физички и умни напор у сврху стварања нечег новог (или једноставно само стварање, креативност)*" (Ж, ДХН) уопштавамо као *нрк* итд.

Овакво представљање резултата анкете омогућило је груписање информација које дају испитаници на основу квантитативних података. Укупан број комбинација издвојених својстава и ставова о суштини рада је 122,[17] са следећом фреквенцијом: активност – 70, напор, труд, енергија – 65, постојање резултата – 39, постојање користи – 36, циљ – 17, креативност – 17, формирање личности, васпитање – 12, будућност – 7, право и обавеза – 3, успех и поштовање – 3. У оквиру групе ставова у којој се говори о корисности рада у 10 анкета експлицира се омогућавање егзистенције, а у 6 – напредовање појединца или групе.

Када испитаници издвајају само једно својство, највећу фреквенцију имају напор (13) и активност (10), а самостално, тј. изван комбинација са другима, појављује се схватање да је рад неопходан због будућности (2).

Иако се код већине испитаника јасно види да сматрају да је *рад* концепт који подразумева људску активност (говори се о улагању труда, породичној егзистенцији, одговорности итд.),[18] код троје студената (ПТН) експлицитно се указује на то да рад не мора да врши само човек,[19] што потврђује и лексикографски материјал. [20] У мањем броју анкета не може се са потпуном сигурношћу одредити да ли испитаници имају у виду човека или неки други субјект активности.[21] С друге стране, висока фреквенција реакција које се повезују искључиво са

[15] До сада је обављена и анализа паремија као минималних текстова (в. Стефановић 2013).

[16] Скраћенице М и Ж указују на пол испитаника, ДХН на студенте друштвених или хуманистичких наука, а ПТН на студенте природних или техничких наука. Важно је истаћи да се нису уочавале разлике у садржају анкета у зависности од пола испитаника или врсте студија, тако да их не анализирамо посебно.

[17] Издвојене су следеће комбинације, овде дате редоследом којим су обрађиване анкете: ар, арн, ар, арбно, ац, арк, анц, нц, нрз, ар, нр, б, акз, ак, н, ак, ар, нар, вз, к, нц, ар, ак, р, а, унб, ак, цв, ан, ак, акз, ан, а, ау, анц, а, вн, нв, н, н, зну, азр, а, а, азр, азр, ако, б, бн, нар, ран, нрк, кан, ар, ар, арнз, а, н, н, акз, аз, н, квн, нц, ацк, вн, к, рк, врн, вн, в, нрк, нкз, кн, нр, азкр, вно, во, ао, а, а, н, н, рз, ар, рк, а, ан, н, арн, ацн, ацн, нкр, кн, арн, вн, нр, ак, нк, нр, цкнз, ар, а, арцн, нацк, нк, ак, акн, кацн, аз, н, ацн, ац, ар, бкз, анрк, анр, нк, абн, ан, ан, ацк.

[18] На пример: „*Суштина – могућност **људског** опстанка, тј. егзистенције*", „*Рад – функционално деловање **човека***", „*Било какво физичко и/или умно напрезање **људског бића***" итд.

[19] „*Рад представља физички или психички напор људи, а постоји и рад у флуидима, као и у другим областима*" (М, ПТН).

[20] У лексикографским изворима говори се о томе да је једно од значења везано за физику (в. одредницу *рад*[5] у РМС), а указује се и на то да рад не врше само људи, већ и машине, органи итд. (исто, в. значења 2б, в).

[21] На пример, „*Вршење неке активности која може али и не мора имати последицу и резултат, који може бити позитиван или негативан*" (М, ПТН).

човеком (напор, креативност, формирање личности, обавеза, успех итд.) очекивана је због природног антропоцентричног погледа на свет испитаника и уобичајена је у ЈСС.[22]

Оно што се честим појављивањем у анкетама издваја је констатација да постоји подела на физички и умни рад – у 38 анкета паралелно се појављују лексеме *физички*, *умни*, *интелектуални*, а у пет се истиче да је једини „прави" рад – физички.[23]

3. КОГНИТИВНА ДЕФИНИЦИЈА И ФАСЕТЕ

С обзиром на то да се полази од дефинисања рада као врсте активности, питања која би била „природна" за концепте – активности (и која би представљала костур за опис овакве врсте концепата) су: ко врши активност, зашто је врши, како је врши, чиме, где, када, колико често итд. Од самог концепта зависи распоред фасета и укључивање одговора на нека или сва питања која се могу поставити у вези са њим.[24] За концепт *рад* постављамо следеће фасете:

(ко?) ВРШИЛАЦ – човек или други објекат способан да активношћу доведе до резултата;

(зашто?) ЦИЉ АКТИВНОСТИ – корист;

(како?) НАЧИН ВРШЕЊА АКТИВНОСТИ – улагање физичког или умног напора.

Уколико би се формулисала когнитивна дефиниција концепта *рад* само на основу аспеката издвојених у првом делу анкете, гласила би овако: *Рад је људска активност која подразумева улагање физичког или умног напора и усмерена је ка циљу – резултату који је користан за будућност заједнице и појединца. У раду се испољава креативност, он се учи у заједници и представља обавезу која води ка успеху.*

Други део анкете у којем су испитаници замољени да дају списак придева којима се може описати рад омогућио је да се фасете попуне детаљима.[25] Сви придеви односе се на човека и у највећем броју случајева могу се применити и на *посао* као конкретну реализацију рада (друго наведено значење ове лексеме у РМС је *рад као стално занимање*; при дефинисању значења лексеме *рад* користи се лексема *посао* и обрнуто – за *рад* в. значења обележена са 2а и 4, а за *посао* значења 1 и 2).[26]

ФАСЕТА „ВРШИЛАЦ АКТИВНОСТИ"

Прикупљени подаци[27] који се тичу вршиоца радње односе се на могућ број извршилаца (*колективан, тимски, заједнички*, *групни, индивидуални*) и њихову стручну оспособљеност (*стручан, професионалан, аматерски*). Вршилац може имати (или не) слободу у избору: у неким случајевима учешће у раду није обавезно, а у некима јесте (*добровољан, волонтерски; обавезан, присилан*).

[22] У више анкета испитаници дају примере из личног живота што ово потврђује.

[23] Интересантан је одговор у анкети коју даје студент (М, ПТН): „Суштина појма *рад* је да учимо како не бисмо морали да радимо...", где је очигледно да се интелектуални рад (учење) или не сматра радом, или да се посматра као лакши или престижнији у односу на „тежи/прави" рад.

[24] Овде би могао да буде одговор на питање Ј. Бартмињског да ли се фасете формирају анализом материјала или су постављене „споља". Наше мишљење је да је скуп фасета карактеристика концепата одређеног типа, а да се анализом корпуса постојеће фасете профилишу, или допуњују детаљима.

[25] У неким случајевима испитаници су давали одговоре који нису придеви, али су и они укључени због релевантности у односу на циљ овог истраживања. Сви облици овде се дају у граматичком облику прилагођеном конструкцији у коју су укључени.

[26] Занимљиво је да постоје и анкете у којима се такође„мешају" *рад* и *посао*, тј. дају се у истом контексту: „Суштина појма *рад* је опис вршења неког *посла*" (Ж, ДХН); „Појам *рад* асоцира с једне стране на било какву корисну активност појединца, а са друге стране на *посао на радном месту*" (Ж, ДХН) – истакла М. С.

[27] Дајемо само избор из целокупног корпуса. Курзивом су дате лексеме које се појављују у анкетама.

Фасета „циљ активности”

Из раније обрађеног материјала видели смо да је циљ рада као људске активности постизање неке користи, материјалне или друге природе:[28] *производни* и *непроизводни* рад имају различите врсте резултата, али исту сврху, а на обе врсте рада односе се и квалификације *плодотворан* и *продуктиван*, као и *некористан*, *узалудан*, *бесмислен*, које указују на могућност обављања рада који не доводи до жељеног резултата. У анкетама се рад квалификује као *користан* и *неопходан*. На корист рада за ширу друштвену заједницу[29] указују придеви *хуманитарни, добротворан, друштвено користан, јавни*, а они који се тичу користи за појединца (и његово најуже окружење) су углавном везани за схватање рада као активности усмерене ка обезбеђивању егзистенције преко зараде: *плаћен, неплаћен, профитабилан, исплатив, неисплатив, хонорарни*.

Фасета „начин вршења активности”

Рад је у анкетама, судећи према великом броју придева који се користе у овој фасети, схваћен првенствено као економски и правно регулисана активност, то јест као *посао*. Ово илуструје и присуство придева *минули* и *прековремени*, који се иначе у језику срећу у конструкцијама *минули рад* и *прековремени рад*.[30] Према томе, практично је немогуће направити јасну границу између података који би се односили на *рад* као шири, и *посао* као ужи појам.

За обављање рада/посла користе се две врсте способности (тј. једна од њих је доминантна у датом тренутку) и према томе основна подела је на физичке и умне (*физички*, *интелектуални, умни, психички, уметнички,*[31] *занат*), а свака од ових активности, у зависности од сложености и захтевности посла, дели се на теже (*напоран, тежак, мукотрпан, компликован, сложен, захтеван, труд, исцрпљујући*) и лакше (*лаган, лагодан, једноставан, прост*). Рад може бити класификован и на основу критеријума потребне креативности за његово вршење, па се издвајају *креативан, узбудљив, интересантан, инспиративан*, и *механички, досадан, једноличан*. У односу на обим и трајање, активност коју овде описујемо може бити *прилична, кратка, дуга, дугогодишња, дуготрајна, повремена, редовна, учестала, привремена, сезонска.*[32] По времену обављања рад може бити *дневни, ноћни, целодневни, од 9 до 5, рад по сменама, данонoћни*, а место где се он обавља може бити и удаљено: *теренски, далек*.

Вредности. Вредности представљају важан део језичке слике света. Оне се приписују предметима или појавама, и изграђују се и рангирају у складу са тежњама које постоје у заједници. Једни предмети и појаве оцењују се као пожељни, а други као непожељни, што се најчешће чини употребом лексема које представљају најопштију опозицију типа „*добро – лоше*” (на пример, у моралној сфери то је опозиција *морално – неморално*, у утилитарној сфери *корисно – штетно*, у естетској *лепо – ружно* итд.). Вредности се могу и реконструисати анализом исказа или конструкција које садрже лексеме са позитивном или негативном конотацијом. У случају одређивања вредности које се приписују концепту *рад* не сме се заборавити на то да је рад по дефиницији активност која је корисна за човека и за целу заједницу,[33] то јест вреднована као позитивна. У оба дела анкета присутни су ставови који су најчешће изражени имплицитно и тичу се различитих фасета.

Позитивне оцене које се односе на вршиоца активности вреднују његове особине и осећања. Особине вршиоца које су потребне за успешно обављање активности су *посвећеност,*

[28] У анкети налазимо и овако изражено схватање суштине појма *рад*: „*Стварање материјалног или духовног добра које би требало да буде некоме од користи*” (М, ПТН).

[29] Овде би се могли укључити и придеви који се односе на добровољност учешћа у раду (*добровољан, волонтерски*), јер они, по правилу, подразумевају учествовање у акцијама које доприносе широј заједници.

[30] Додајемо и *поштовање према сарадницима*, што се појављује у првом делу анкете.

[31] Могуће је да се овај придев односи на значење лексеме *рад* дато у РМС као 3.а („*производ, творевина, дело*”).

[32] У анкети су ови придеви у мушком роду.

[33] Прво значење лексеме *рад* у РМС је „*свесна људска делатност чији је циљ постизање корисног учинка.*”

упорност, марљивост, вредноћа, истрајност, дисциплина, одговорност, а о осећањима која се појављују током и након вршења рада говоре следећи фрагменти из анкета: *„лично задовољство које се појављује након обављеног рада”* (Ж, ПТН), *„срећа која се постиже физичком делатношћу”* (Ж, ДХН), *„рад чини свакодневни живот занимљивим”* (Ж, ПТН). Негативна оцена односи се на неодговарајући став вршиоца према раду: *неозбиљан однос према раду*.

Позитивно се оцењује мотивација за укључивање у рад, која се односи на ЦИЉ АКТИВНОСТИ. То може бити лични развој: *„кроз рад човек формира своју личност”* (М, ПТН), *„подстицај човеку да напредује”* (М, ПТН), *„радити да би нешто научили, створили, да би донели себи добробит и својој души”* (Ж, ДХН), *„омогућује осамостаљивање”* (Ж, ДХН) или допринос широј заједници: *„потреба да се да друштвени допринос и тиме поспеши развој друштва”* (М, ДХН), *„стварање добробити за себе и за друштво”* (М, ПТН).

Фасета НАЧИН ВРШЕЊА АКТИВНОСТИ експлицирањем позитивно вреднованих својстава „поштен” и „легалан” указује на реално постојање њихових супротности **у** друштву: „*рад је* легално *средство које нам омогућује да искористимо свој потенцијал*”, *„покушај да се на* поштен *начин прехрани породица”* (Ж, ДХН), суштина појма рад је *„у вредном и* поштеном *стицању материјалних и духовних вредности”* (М, ДХН).

Лексеме које указују на негативно вредновање аспеката повезаних са радом тичу се неиспуњавања сврхе саме активности (в. горе, у фасети ЦИЉ АКТИВНОСТИ), а у анкетама су пронађени и одговори да је рад *„нешто што јако оптерећује људе. Агонија”* (Ж, ПТН), и придеви *мучење, чудовиштан*, који су највероватније изазвани претераним напором приликом вршења активности и/или неадекватношћу резултата напорног рада.

Когнитивна дефиниција, коју смо предложили након извршене анализе првог дела анкете, модификује се и, у овој фази истраживања, може да гласи:[34] „Рад је људска активност која подразумева улагање физичког или умног напора и усмерена је ка циљу – резултату који *треба да буде* користан за будућност заједнице и појединца. *Уколико се ради о користи за појединца, она може бити материјална или духовна. Материјална корист изражава се кроз плату која служи за одржавање егзистенције појединца и његове породице, као и кроз стварање добара од опште користи, а духовна или нематеријална – кроз развој личности и друштва уопште. У раду учествују појединци или организоване групе људи који могу бити посебно обучени за одређене активности, уколико то оне захтевају. Постоје и случајеви када се рад користи као казна или као начин провођења слободног времена. Приликом вршења рада може да се* испољи креативност. *У случајевима када се рад обавља у оквиру друштвено и економски организоване активности – посла, постоје посебна правила која се тичу времена, места, трајања активности, као и међусобног односа учесника*.”

4. ЗАКЉУЧАК

Подаци прикупљени у анкети која је припремљена према упутствима за њено спровођење могу се искористити за описивање концепта *рад* у српском језику, али је потребно њихово пажљиво разврставање због практичне испреплетености садржине посматраног концепта са садржином концепта *посао*. Ову тешкоћу условила су два чиниоца, од којих је један унутарјезички, а други ванјезички: језички је полисемија номинатора концепта *рад*, где долази до поклапања лексикографски издвојених значења са значењима датим за лексему *посао*, а ванјезички је чињеница да је у савременом друштву рад најчешће *организована* активност у којој учествује већина одраслог становништва, тако да су и ставови испитаника, по свој прилици, изражавали мишљење о суштини *посла* као једне од могућих врста *рада*. Осим тога,

[34] Курзивом истичемо новине у садржају раније дате формулације.

популација која је анкетирана је у узрасту када се очекује да се запосли, те је могуће да је и због тога фокус био померен према послу као конкретној реализацији рада.

Тешкоће на које смо наишли приликом анализе материјала потврђују раније наведено мишљење А. Вјежбицке да је неопходно добро испланирати и формулисати питања која ће се користити приликом анкетирања, како се не би добили двосмислени одговори. Оно што није било изражено у овде представљеном материјалу, а што се могло очекивати, и што ће морати да се пронађе у другим изворима (у текстуалном корпусу, пре свега), јесу ставови о раду који се обавља изван организованог оквира (посла): да ли „раде" домаћице, људи на селу, они који су неформално ангажовани на неким активностима итд.[35] Са друге стране, то што је позитивно у овом корпусу, и што је ново у односу на системски материјал, јесте јасно присуство података о оценама рада у целини и појединих његових аспеката: позитивне и негативне оцене односе се најчешће на вршиоца активности и резултат.[36] Према томе, отворена анкета може бити користан извор за добијање података за когнитивну дефиницију, али само брижљиво дефинисана питања, адекватан начин „превођења" резултата анкете и њихово стално поређење са онима до којих се долази описом других извора пружиће информације које воде до постављања кохерентне когнитивне дефиниције у складу са захтевима савремене етнолингвистике.

Литература

Бартмињски, Ј. (2011). *Језик – слика – свет*. Београд: SlovoSlavia.

Уфимцева, Н. В. (2004). Ассоциативный тезаурус русского языка как модель языкового сознания русских. *Языковое сознание: теоретические и прикладные аспекты*. Москва; Барнаул: Издательство Алтайского университета, 188-202.

Стефановић, М. (2013). Ка мапирању концепта *рад*: системски подаци. *Славистика*, 17, 277-283.

Niebrzegowska-Bartmińska, S. (у штампи). Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów. Tekst złożony do druku w tomie: *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3. *Problemy eksplikowania i profilowania* pojęć, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin 2014.

Wierzbicka, A. (1985). *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor: Karoma Publishers, Inc.

АНКЕТА ОТКРЫТОГО ТИПА В КАЧЕСТВЕ ИСТОЧНИКА ДЛЯ ОПИСАНИЯ СОДЕРЖАНИЯ КОНЦЕПТА *РАД* (ТРУД)

Резюме

В настоящей работе рассматриваются данные, полученные анализом результатов анкеты открытого типа, которая в польской школе этнолингвистики считается одним из важных источников информации для описания концепта. В процессе анализа материала появились проблемы, связанные с полисемантичностью лексемы – номинатора концепта *труд*, а именно практическая невозможность провести границу между ответами, которые относятся к *труду*, и теми, которые относятся к *работе*, так как речь идет о двух семантически близких концептах. Из-за этого данные можно использовать только в комбинации с результатами исследований других источников, где двусмысленность не появляется. Позитивные стороны анкеты открытого типа – это возможность включения ряда аспектов, которые не эксплицируются в других, „более объективных" источниках. Это касается прежде всего деталей, связанных с исполнителем

[35] У нашем језику може се чути да је, на пример, неко мајка троје деце, али да „ нигде не ради", тј. да није запослена, или да „не ради" власник мањег пољопривредног имања, иако га обрађује и сл.

[36] Ово је случај и са подацима добијеним из паремија.

активности, с целью активности и с оценкой разных аспектов труда, а это всё данные, необходимые для получения когнитивной дефиниции, которая соответствует требованиям современной этнолингвистики.

Ключевые слова: языковая картина мира, этнолингвистика, когнитивная дефиниция, анкета открытого типа

Марија Стефановић
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
mstefanovic@ff.uns.ac.rs

Edina Spahić

LA IMAGEN DE LA MUJER EN LA FRASEOLOGÍA ESPAÑOLA Y BOSNIA: ANÁLISIS CULTURAL CONTRASTIVO

La mujer, el fuego y los mares, son tres males

El objeto de este trabajo es analizar la imagen de la mujer en la sociedad española y la sociedad bosnia a través de su reflejo en las unidades fraseológicas (UF).
La mujer ha sido la víctima de numerosas críticas y humillaciones en casi todas las culturas, en las que durante siglos se han creado una serie de estereotipos que han pervivido a través de estas unidades lingüísticas. Es especialmente dentro de los refranes donde la mujer juega un papel protagonista, tanto de una forma negativa (sobretodo) como positiva.
Nuestro objetivo es contrastar las UF de ambas lenguas, la bosnia (b/c/s) y la española, para comprobar hasta qué punto estas dos culturas coinciden en elogios, críticas y reproches hacia la mujer.

Palabras clave: cultura española, cultura bosnia, fraseología, estereotipos, mujer, refranes

1. INTRODUCCIÓN

Las UF y, en particular, las paremias representan una fuente importante que nos permite sumergirnos en la ideología de un pueblo. Es precisamente en estas unidades lingüísticas en las que hallamos una gran cantidad de estereotipos pertenecientes a una sociedad.

El objetivo que persigue este trabajo es analizar el papel que las dos sociedades, a saber, la española y la bosnia, le han dado a la mujer y la forma de representarlo a través de las unidades fraseológicas, dentro de las cuales también incluimos las paremias de acuerdo con la concepción ancha de la fraseología.[1] Nos hemos decidido por este grupo social, no porque pretendamos criticar la postura machista del pueblo español y el bosnio respecto a la mujer, aunque es inevitable ese acercamiento cuando se trata de un tema tan sensible, sino porque nos han llamado la atención dos cosas: Por un lado, la cantidad de veces que se menciona a la mujer en refranes y frases hechas en las dos lenguas; por otro, la semejanza, en cuanto a su tratamiento, entre dos culturas lejanas geográficamente pero que comparten de alguna forma raíces mediterráneas. Esperamos, pues, que nuestras observaciones no se interpreten desde una perspectiva de carácter feminista sino como un acercamiento de carácter lingüístico sociocultural.

La misoginia se expresa de distintas formas en la sociedad. Cada cultura, durante siglos, va creando y transmitiendo una serie de estereotipos de la mujer que se mantiene en nuestros tiempos. De todas las manifestaciones lingüísticas que dejan ver esa carga cultural, en nuestra opinión, destacan las UF y, en especial, el refranero. La razón se encuentra en el hecho de que las UF, y en particular el refranero de un determinado pueblo recoge los valores que caracterizan una cultura y su modelo social. Como es sabido, los refranes son percibidos como verdades absolutas que se confirman a lo largo de siglos, cuya consecuencia es que la gente crea firmemente en esos dichos. No obstante, en muy pocos casos podemos hablar de verdades absolutas. Lo que sí es cierto es que una sociedad liderada casi exclusivamente por hombres promoverá, a través de estas unidades lingüísticas, unas normas establecidas por ellos y que corresponden a sus intereses. Es por ello que tantos refranes tienen como

[1] Hemos decidido aceptar los enfoques fraseológicos desde una concepción amplia sin prestar demasiada atención a cómo se clasifican y a qué grupo pertenecen las UFS que hemos encontrado y que forman nuestro corpus. La razón es muy sencilla: tanto los refranes como las locuciones se pueden estudiar conjuntamente cuando el motivo es un análisis da carácter cultural - contrastivo, como es nuestro caso.

objetivo principal bien hacer ciertas recomendaciones sobre el comportamiento aceptado por una sociedad, bien criticar los que determinada sociedad no considera aceptables. Sobre ese tema Irene Lozano ha escrito:

„Pero la historia de la cultura está protagonizada mayoritariamente por varones cuyos juicios y opiniones han tenido la pretensión no sólo de ser objetivos y razonados, sino universales…" (Lozano, 205:19)

En primer lugar, uno de los objetivos de este trabajo es arrojar luz sobre estas verdades impuestas por el mundo varón que, en nuestra opinión, no son objetivas sino más bien interesadas.

En segundo lugar, es importante destacar el elevado número de refranes dedicados a la mujer, llamativo incluso para un público no especializado en fraseología pero que se acerque con curiosidad a estas cuestiones de la lengua. Mª Ángeles Calero Fernández (1991) señala que su Colección de refranes que se refieren a la mujer recoge un total de 10.844 dichos que representa una sexta parte de la totalidad de los refranes españoles que se usan o se han usado en una determinada época.

2. LA IMAGEN FEMENINA CREADA POR EL HOMBRE

La mujer ha sido el objeto de numerosas críticas y humillaciones en casi todas las culturas. Al mismo tiempo, su destacado papel en el funcionamiento de todas ellas la ha convertido en fuente de numerosas metáforas, en las que, desafortunadamente, no sale bien parada. De hecho, durante siglos se han desarrollado una serie de tópicos y estereotipos alrededor de la mujer que han pervivido a través de estas unidades lingüísticas. Como se ha dicho se trata de unidades fraseológicas, entre otras, que han contribuido a que estos estereotipos femeninos llegaran a nuestros tiempos, y entre ellos donde más se ha cultivado la imagen de la mujer (positiva**,** aunque con más frecuencia, negativa) es en los refranes. A través de ellos cada cultura manifiesta los valores que considera como más importantes y que intenta promover usando el refranero. Es imposible no notar la cantidad de refranes dedicados a la mujer tanto en la cultura bosnia como en la española. Ana María Fernández Poncela (2000) ha analizado el *Refranero General Ideológico Español* de Luis Martínez Kleiser , obra en la que se recogen setenta y tres líneas de expresiones populares en torno al hombre y a la mujer.

„La diferencia entre el tratamiento que recibe el hombre respecto a la mujer se refleja en el hecho de que hay ochenta y cinco defectos que se atribuyen a la mujer y solo dieciséis cualidades innatas." (Fernández Poncela, 2000:139).

Existen refranes que, aparentemente, destacan los rasgos positivos de la mujer si bien como afirma Adriana Mitkova:

> „Gran parte de los refranes que a primera vista parecen favorables al sexo femenino, en realidad, ensalzan las virtudes de un paradigma de mujer que es el reflejo de lo que los hombres y la sociedad patriarcal esperan de ella. „ (A. Mitkova, 2007:90)

Teniendo ambas sociedades orígenes patriarcales es de esperar que a través de las UF expresen el papel típico que se le asigna a la mujer en una sociedad patriarcal. Sabemos que la mayoría de las UFS son de origen anónimo, excepto los autorismos, pero es difícil creer que haya sido la propia mujer la que ha creado todas esas UF llenas de ideas machistas, androcéntricas y misóginas. Como bien afirma Irene Lozano:

„El hecho de que estos estereotipos hayan sido urdidos fundamentalmente por hombres no significa que las mujeres no los aceptaran, ya que forman parte de la ideología cultural de la colectividad y toda ella los tienen por verdaderos" (Lozano: 2005:20)

Tanto en la sociedad bosnia como en la española a las mujeres se les asigna un rango distinto en la escala de valores para que quede claro que, a parte de ser diferentes por naturaleza, las mujeres necesitan al hombre para su plena realización. En ambas lenguas existen dichos que insisten en la inferioridad femenina respecto al hombre: *Más vale un hombre de paja que una mujer de plata, Valaj si i čoek i žena* (Es que eres y hombre y mujer) se dice en b/h/s cuando se trata de una mujer con valor. En las culturas patriarcales el hombre ocupa una posición superior en comparación con la mujer, es una relación entre el fuerte y el débil. El sexo fuerte es digno de todo tipo de admiración y respeto mientras que la mujer debe obedecer ya que ella es un simple objeto del hombre. La comparación de la imagen masculina y femenina tanto en el refranero bosnio como en el español daría como resultado una clara tendencia a valorar a los hombres y a subvalorar a las mujeres.

A continuación, vamos a presentar una lista de UF cuyo componente de motivación es la mujer. En esta lista observaremos que las características principales de su carácter son prácticamente de las peores cualidades: la mujer se identifica con el mal, es un ser diabólico, una parlanchina incapaz de guardar secretos, de permanecer en silencio; ella representa un peligro especialmente cuando posee alguna formación, es manipuladora, indiscreta, tonta, loca, mentirosa, inconstante, no fiable, engañosa incluso hasta en su llanto, e infiel cuando es bella.

En los ejemplos de UF bosnias que siguen se observa la imagen diabólica de la mujer, asociada a la astucia, el mal y el pecado, las características principales del Diablo[2].

- *Žena je rodjena tri dana prije đavola*
(La mujer nació tres días antes que el diablo)
- *Sve je đavo mogao znati, ali nije mogao doznati šta jedna drugoj šapuću na ispraćaju*
(El diablo lo sabe todo excepto qué susurran dos mujeres en un funeral)
- *Žena je vragu s udice pobjegla*
(La mujer se escapó del anzuelo del Diablo)
- *Što vrag ne može, to mu žena pomogne*
(Lo que el Diablo no puede, la mujer le ayuda)
- *Gdje žena gospodari tu đavo služi*
(Donde la mujer reina el Diablo sirve)

Las siguientes UFS pertenecen al caudal fraseológico español:
- *Al Diablo y a la mujer nunca les falta quehacer*
- *Lo que puede el diablo lo puede la mujer*
- *Por la mujer entró el mal en el mundo*
- *Dos hijas y una madre, tres demonios para un padre*
- *A la mujer el Diablo le dio el saber*
- *La mujer sabe un punto más que Satanás*
- *Llorando engañó la mujer al diablo*

Otro defecto de la mujer que se ha convertido en tópico recurrente en muchas culturas es su incapacidad de guardar silencio, su necesidad de hablar, o mejor dicho, su descontrol verbal. Vamos a ver esta imagen de la mujer parlanchina, incapaz de tener conversaciones sustanciales, de cumplir su palabra, de guardar un secreto y de respetar el silencio.

- *Žena neće kazati samo ono što ne čuje / zna*
(*La mujer no dice más que lo que no sabe*)

[2] Más información sobre este tema en el artículo: Spahić, E. (2012). Đavo / vrag u B/H/S i španskim frazeologizmima, *Gradovrh.* Matica hrvatska, Tuzla

- Tri žene i jedna guska čine vašar
(Tres mujeres y un ganso hacen un mercado)
- Žene imaju uvijek još riječi
(Las mujeres siempre tienen más palabras)
- Žena će čuvati samo onu tajnu koju ne zna
(La mujer guarda solo el secreto que no sabe)
- Gori je ženski jezik nego sablja
(La lengua de la mujer es peor que la espada)
- Domaćice, manje zbori da ti ručak ne zagori
(Ama de casa, habla menos para que la comida no se te queme)
- Što zna ona, zna cijela mahala
(Lo que sabe ella, lo sabe todo el barrio)
- Gdje kokoši pjevaju a horozi šute, tu hajra nema
(No hay felicidad en casa donde la gallina canta y el gallo calla)
- Gdje žena buči, tu muž muči
(Donde la mujer alborota el marido calla)
- Jedna glava – hiljadu jezika
(Una cabeza – mil lenguas)
Ima jezik kao lopatu
(Tiene la lengua como una pala)

En el repertorio de la lengua española hemos encontrado los siguientes ejemplos:
- Antes faltará a ruiseñor qué cantar, que a la mujer qué hablar
- Tres mujeres y un ganso hacen un mercado
- Ni al perro que mear ni a la mujer que hablar nunca les ha de faltar
- La doncella, la boca muda, los ojos bajos y lista la aguja
- La mujer lista y callada de todos es alabada
- Mujer dicharachera, poco casadera
- La mujer y la pera, la que se calle es buena
- Dos mujeres en la cocina, poco trabajo y mucha bocina
- La mujer no calla más que lo que no sabe
- Si le dices un secreto a una mujer, de dominio público ha de ser
- Triste está la casa donde la gallina canta y el gallo calla

La inteligencia femenina se desprecia por lo que las conversaciones femeninas son frívolas, carecen de sentido, y se reducen a parloteo y a cotilleo. De hecho, la mujer es considerada como una completa ignorante. De ahí que en b/c/s se diga: *Ženska pamet „*la inteligencia femenina" cuando se trata de una forma frívola, superficial, impulsiva y emotiva de tomar decisiones y tener opiniones respecto a diferentes asuntos. O para hablar de la estupidez se use la expresión *Ženska glava „*la cabeza femenina". Las labores inútiles acompañadas por conversaciones vacías suelen llamarse *Ženska posla „*labores femeninas".

En el caudal fraseológico del español se puede observar el mismo desprecio hacia la inteligencia femenina, al tiempo que se critica a la mujer con estudios; de hecho las que reciben educación no son nada bien vistas, hasta el punto de que se podría llegar a la conclusión de que la sociedad intentaba así alejar a la mujer de los estudios. Vamos a ver estas críticas a través de los siguientes fraseologismos de la lengua española:

- Largo el pelo, corto el seso
- Las mujeres hilen y no estudien
- Mujeres y libros siempre mal avenidos

- *No te cases con mujer que te gane en el saber*
- *Mujer que sabe latín, no encuentra marido, ni tiene buen fin*

En una sociedad patriarcal el papel de la mujer estaba bien determinado**:** la mujer estaba condenada a la pasividad, y su amo (léase marido) la podía controlar con total impunidad.

- *Ženi je mjesto u kući*

(La mujer es para estar en casa)

- *Muškarac treba da pita a žena da prihvati ili odbije*

(El hombre propone y la mujer acepta o rechaza)

La mujer, rogada y olla, reposada

Sobre el encierro de la mujer el caudal fraseológico de la lengua la española es mucho más rico. Se supone que la mujer que pasa mucho tiempo fuera de su casa, teniendo en cuenta su débil carácter, es muy propensa a caer en algún que otro pecado.

- *En la calle están las malas, y las buenas, en sus casas*
- *La mujer en casa y el hombre en la plaza*
- *La mujer y la gallina hasta la casa de la vecina*
- *La mujer aténgase al huso, y no al uso*
- *La mujer y la sartén, en la cocina están bien*

La buena esposa es buena ama de casa y en ambas lenguas es uno de los pocos papeles femeninos que se celebran en las paremias. La fortuna de una familia está en sus manos, **y** tanto en la cultura española como en la bosnia se considera que el mundo no puede concebirse sin mujeres.

- *Žena drži tri ćoska kuće*

(La mujer sujeta tres pilares de la casa)

- *Bez žene nema sreće ni nesreće*

(sin la mujer no hay fortuna ni desgracia)

Las mujeres donde están sobran, y donde no están faltan

- *Nikoje blago tako ne vrijedi kao vrijedna žena* (No hay tesoro que valga tanto como una mujer)
- El ama brava, es llave de su casa
- Buen sol y mujer hacendosa, harán tu casa dichosa
- Quien bien hila larga trae la camisa

En el caso de no aceptar su papel de estar bajo el mando de su señor y marido la mujer podría sufrir un castigo, incluso físico, es decir, se la puede tratar como si fuera un animal. La mujer rebelde es la que más castigada estaba:

- *A la mujer brava, soga larga*
- *Ženu i zmiju po glavi udri*

(Pega en la cabeza a la mujer y la a serpiente)

- *Ko ženu ne bije on čovjek nije*

(El que no pega a la mujer no es hombre)

- *Koja se muža ne boji, često suze roni*

(La que no teme su marido a menudo llora)

Siendo la mujer propiedad de su marido se sobreentendía que él la podía tratar como si fuera su mercancía. Así pues, en b/c/s hemos encontrado ejemplos donde la mujer se identifica con otros objetos que no se deberían prestar:

- *Ženu, pušku i konja može čovjek pokazati ali u naručje ne davati*

(La mujer, la escopeta y el caballo se pueden enseñar pero no dejar en los brazos de nadie)
En español hemos encontrado el siguiente ejemplo:
- *Ni la mujer ni el caballo se prestan*

Por su naturaleza, la mujer se consideraba un ser indiscreto y lo hemos podido comprobar a través de algunos ejemplos que ilustran su carácter de parlanchina. Tanto en la cultura bosnia como en española se insistía en su incapacidad de guardar un secreto. En la lengua b/c/s se dice para una mujer indiscreta *Žena i kokoš međe nemaju* (La mujer y gallina no existe frontera), mientras en español se dice: *No hay mula con cuernos, ni mujer discreta.*

En ambas culturas la mujer es vista como manipuladora, capaz de enemistar incluso a dos hermanos, y si es rica heredera es lo peor que le puede pasar a un hombre, pues de este modo ella se convierte en su dueña y él se lo debe todo. El llanto de la mujer es falso, le sirve para conseguir sus metas. La mujer es mentirosa, engaña, finge, disimula, con sus palabras es capaz de herir.

- *Žene braću dijele*
(Las mujeres separan hasta a los hermanos)
- *Žena koja donese miraz vlada mužem*
(La mujer con ajuar gobierna a su marido)
- *Dva bi oka zavadila*
(Es capaz de enemistar a dos ojos)
- *Što žena više plače, više muža vara*
- (Cuanto más llora, más engaña a su marido)

Entre los fraseologismos españoles que presentan a la mujer como un ser negativo con las características que acabamos de mencionar, destacan los siguientes:

- *La mujer con que te cases no te gane en heredades*
- *En la casa de mujer rica, él calla y ella replica*
- *Palabras de beata, uñas de gata*
- *La mujer y la mentira nacieron el mismo día*
- *Las mujeres sin maestro saben llorar, mentir y bailar*

La infidelidad femenina también se puede considerar un tópico y casi siempre se vincula con la belleza a través de la cual es capaz de dominar al hombre. En la cultura española el adulterio, especialmente el de la mujer, ha motivado la creación de numerosos fraseologismos:

- Más tiran dos tetas que dos carretas
- La mujer de viejo relumbra como espejo
- Hombre casado, pájaro enjaulado
- La viuda, llorando, novio buscando
- Marido muerto otro al puesto Jedan se otego, drugi se protego

En la cultura bosnia hemos encontrado pocos fraseologismos sobre la infidelidad femenina, el más conocido es: *Nabiti rogove* cuyo equivalente parcial en la lengua española es: *Poner los cuernos*. Aunque es cierto que esta expresión se usa también cuando se trata de la infidelidad por parte del hombre. La infidelidad de la mujer es el peor error cometido por lo cual era un tema poco común y muy mal visto por la sociedad bosnia.

La belleza femenina en la cultura bosnia se percibía más como un defecto que como una virtud:

- *Lijepe kolo vode, a ružne kuću kuće* (Las que son guapas bailan, y las feas son amas de casa)
- *Dok se lijepa napravi, ružna posao opravi (*Hasta que la guapa se arregla, la fea cumple con sus deberes)
- *Bolje da je slijepa no što je lijepa* (Mejor ciega que guapa)

En pocas ocasiones se llega a celebrar la belleza femenina, si bien es la cualidad más destacada de la mujer.

- *Žena je raj za muža* (La mujer es el paraíso para el hombre)

- *Búscala fina y guapa, que gorda y fea ella se pondrá*
- *La mujer y la sardina, pequeñina*

La figura de la viuda en las UFS españolas también recibe mucha crítica y reproches.[3] Sin embargo en b/c/s hemos encontrado tan solo un par de fraseologismos en relación a esta figura:

- *Udovica – s medom priganica* (La viuda – la torrija con miel)
- *Udovica se i na konja penje, a sve veli: neću* (La viuda sube al caballo diciendo que no quiere)

En ambas culturas se recomienda que la mujer se busque en el ámbito vecinal, conocido.
- *Beri gljive iz svoje njive*
(Recoge setas de tu campo)
- *Mujer y rocino tómalos del vecino*

Ženu izbliza, kuma iz daleka
(Que la mujer sea de cercanía
y el padrino de lejos)

Para la cultura bosnia el papel más digno que puede tener una mejer es el de ser madre. La fertilidad femenina es, sin ninguna duda, absolutamente indispensable.

- *Žena bez poroda jabuka bez roda*
(La mujer infértil es como un manzano sin fruto)

No se puede concluir este análisis contrastivo sin mencionar cómo las UF bosnias y españolas representan a la mujer como madre. Únicamente desempeñando este papel es cuando la mujer recibe buen tratamiento: la madre se percibe más como una santa que como un simple ser humano, pues en ambas culturas madre no hay más que una. En las paremias bosnias encontramos los siguientes ejemplos:

- *Nema ti bez majke dobra na svijetu* (Sin la madre no hay bien en este mundo)
- *Materin blagoslov i božiji sve jedno su* (La bendición de la madre y de Dios es una misma cosa)

Entre las paremias españolas dedicadas a la madre destacan las siguientes:
- *Amor de madre que todo lo demás es aire*
- *De mujer que es madre, nadie nunca mal hable*
- *El hombre necio menos precia a su madre*
- *La amante ama un día, la madre toda la vida*

[3] El articulo Refranes relativos a las viuda de Isabel González Muñoz y Julia Sevilla Muños, PAREMIA, 11: 2000, es una recopilación de los refranes sobre la percepción de la viuda en la sociedad española

3. CONCLUSION

Como se ha podido observar el caudal fraseológico dedicado a la mujer, tanto en español como en b/c/s es muy rico. Basándose en la comparación de las UF de este corpus podemos hacer un resumen de los tópicos sobre la mujer en las dos culturas, llegando a la conclusión que la mujer habla más de la cuenta, no es capaz de guardar ningún secreto, y como resultado de esa indiscreción la mujer es tonta, irreflexiva, e incompetente. Es un ser contradictorio porque a pesar de percibirla como un ser cuya inteligencia es muy limitada, la mujer también es peligrosa, capaz de atraer mediante su belleza pero también mediante sus palabras, es manipuladora. Sus palabras pueden herir, razón por la que se le obliga a guardar silencio. Asimismo no se le permite ninguna educación porque la mujer sabia no es bien vista, sus actividades sociales se limitan al espacio doméstico para evitar que cometa algún pecado que pudiera dañar la imagen de la familia.

La mujer desde siempre ha sido tratada como un objeto siguiendo la creencia machista, según la cual la mujer tiene que ocuparse solo de los asuntos relativos al hogar y su familia

En la actualidad, el uso de estas expresiones es más reducido en ciertos ámbitos con mayor nivel cultural, especialmente en los casos que presentan alguna connotación machista. Así por ejemplo recientemente se anunció el proceso de cambio de la RAE en contra del machismo abierto, o incluso el sexismo involuntario. Se trata de un paso muy importante en el camino hacia una lengua más tolerante, al menos desde las páginas del diccionario, porque en el fondo la lengua no es machista sino la cultura.

Insistimos en que las expresiones cuya motivación se encuentra en diferentes grupos sociales no deberían representar ningún prejuicio o falta de respeto, sino la necesidad de un hablante para expresarse con más expresividad, a pesar de que hoy en día estos dichos en muchos casos se usan deliberadamente para ofender al sexo femenino.

Para finalizar este análisis contrastivo nos gustaría poner de manifiesto que no existe un texto inocente pues todas las palabras que contiene se determinan por el contexto en el que se usan, y el uso de las paremias no se diferencia de otras unidades lingüísticas.

Bibliografía

Calero Fernandez, Mª A. (1999). *Analisis y propuesta ante la discriminacion sexual en el lenguaje.* Madrid. Narcea

Dučić, J. (2008). *Blago cara Radovana*, Stampar Makarije, Beograd

Fernandez Poncela, A. M. (2000). Imagenes masculinas y femeninas en el refranero. *Revista de folclore,* tomo 20a, 232 139-144

González Muñoz, I. Sevilla Muñoz, J. (2002). Refranes relativos a la viuda. *Paremia, 11,* 86-88

Lozano, I. (2005). *Lenguaje femenino, lenguaje masculino. ¿Condiciona nuestro sexo la forma de hablar?* Madrid: Minevra

Mitkova, A. (2007). Estereotipos del habla femenina en el refranero español. *Paremia, 16,* 89-97

Diccionarios

Buitrago, A. (2007). *Diccionario de dichos y frases hechas.* Espasa, Madrid

Dukić, Z. (2006). *Bosanska sehara poslovice, izreke i fraze u BiH.* TKD Šahinpašić, Sarajevo

Junceda, L. (1995). *Diccionario de refrenes.* Espasa, Madrid

Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika.* Školska knjiga, Zagreb

Pascual Sauzo, (1999). *Abecedario de dichos y frases hechas.* EDAF, Madrid, México, Buenosaires

Real Academia Española de la Lengua, (2011). *Diccionario de la lengua española.* Espasa, Madrid

Renaud, R. (2006). *Diccionario de hispanoamericanismos no recogidos por la Real Academia Española.* Cátedra, Madrid

Seco, M., Andres, O., Ramos, G. (2005). *Diccionario fraseológico documentado del español actual.* Aguilar, Madrid

PRIKAZ ŽENE U ŠPANSKOJ I BOSANSKOJ FRAZEOLOGIJI:
Kulturološko-kontrastivna analiza

Rezime

Žena je oduvijek bila predmet različitih uvredljivih kritika u gotovo svim kulturama te je takv položaj žene poslužio za nastajanje mnogobrojnih stereotipa koji su se, prije svega, zadržali u frazemima. Putem njih određena društvena zajednica prikazuje vrijednosti koje smatra relevantnim i koje nastoji promovirati. S obzirom da i španska i bosanska kultura imaju patrijarhalne korijene za očekivati je da u frazemima žena bude prikazana na način koji je prihvatljiv za takva društva. Čak i vrlo površno prelistavanje frazeoloških rječnika ukazaće na činjenicu da su frazemi sa komponentom žena puni mačizma, mizoginije i androcentrizma.
Ovom kontrastivnom analizom željeli smo utvrditi u kojoj mjeri se ove dvije kulture podudaraju u pohvalama, kritikama i priejkorima upućenim ženi.

Ključne riječi: kultura, frazeologija, poslovice, stereotipi, žena

Edina Spahić
Univerzitet u Sarajevu, BiH
Filozofski fakultet
hispadina@gmail.com

Mirjana Zarifović

SUZE U NEMAČKOJ I SRPSKOJ FRAZEOLOGIJI

U radu su analizirani nemački frazeologizmi koji sadrže komponentu *Tränen*, odnosno *suze*, i njihovi frazeološki ekvivalenti u srpskom jeziku. Korpus je ekscerpiran iz semasioloških i onomasioloških frazeoloških rečnika nemačkog, srpskog, srpskohrvatskog i hrvatskog jezika, te je u nekim primerima zadržana ijekavica. Cilj rada je kontrastivno opisivanje frazeologizama koji sadrže komponentu *Tränen / suze,* ukazivanje na sličnosti i razlike između frazeologizama sa morfološkog, leksičkog i semantičkog stanovišta, odnosno utvrđivanje različitih stepena ekvivalentnosti. Osim toga, radi prikazivanja različitih značenja lekseme *Tränen / suze,* u radu su prikazana semantička polja u kojima su zastupljene ove komponente, a takođe je dat i prevod za frazeologizme nemačkog jezika koji do sada nisu potvrđeni u dvojezičnim rečnicima. Naučna metoda korišćena u radu je kontrastivna analiza, i to posmatrana interlingvalno, pri čemu je polazni jezik nemački, a ciljni jezik srpski. Kako izvestan broj nemačkih frazeologizama sa komponentom *Tränen* nije potvrđen u dvojezičnim frazeološkim rečnicima, u radu su ponuđena moguća prevodna rešenja.

Ključne reči: Tränen, suze, kontrastivna analiza, ekvivalentnost, semantička polja

1. UVOD

Tema ovog rada su frazeologizmi koji sadrže komponentu *Tränen*, odnosno *suze,* u nemačkom i srpskom jeziku. Kao što je već poznato, frazeologizmi predstavljaju vezu dve ili više reči, koje, prema Burgeru (Burger 1982: 1), grade jedinstvenu celinu koja se ne može u potpunosti objasniti sintaksičkim i semantičkim zakonitostima i ta veza se upotrebljava u jezičkoj zajednici poput leksema. Takvi čvrsti skupovi reči (Fleischer 1997: 1) služe za izražavanje gotovo svih segmenata ljudskog života, a posebno onih u koje je čovek emotivno uključen. Tako suze, kao odraz osećanja, predstavljaju sastavnu komponentu značajnog broja frazeologizama, ali, kako će biti prikazano, one nisu odraz samo osećanja tuge.

Korpus rada čini 19 nemačkih frazeologizama i njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom jeziku koji sadrže komponentu *Tränen*, odnosno *suze,* zabeleženi u jednojezičnim i dvojezičnim semasiološkim i onomasiološkim rečnicima.[1] Naučna metoda korišćena u radu je kontrastivna analiza posmatrana na interlingvalnom nivou (Korhonen 2007: 574), a polazni jezik je nemački, dok je ciljni srpski jezik.

2. EKVIVALENTNOST

Kada je reč o kontrastivnoj analizi frazeologizama, osnovni pojam je ekvivalentnost. Pod ekvivalentnošću mogu se razumeti sličnosti i razlike koje se uočavaju prilikom poređenja, u ovom slučaju, dva jezika. Pojam ekvivalentnosti lingvisti shvataju na različite načine, pa samim tim postoje i različiti tipovi klasifikacija, kao na primer prema Burgeru (Burger 1982), Korhonenu (Korhonen 2007), Dobrovoljskom (Dobrovol'skij 2009) itd. Prilikom analize ovog korpusa kao najpogodnija pokazala se klasifikacija prema Pavici Mrazović. Mrazović (1964-65: 285) razlikuje potpunu ekvivalentnost, lažne prijatelje, parcijalnu ekvivalentnost (sa podtipovima) i nultu ekvivalentnost. U analiziranom korpusu zabeleženi su svi tipovi ekvivalentnosti.

[1] Lista korišćenih rečnika nalazi se u spisku literature. Osim rečnika nemačkog, nemačko-srpskog i srpskog jezika, korišćeni su i oni srpskohrvatskog, odnosno hrvatskog jezika, te je u nekim primerima zadržana ijekavica.

2.1. Potpuna ekvivalentnost

Potpuna ekvivalentnost, dakle podudaranje frazeologizama oba jezika na morfosintaksičkom, leksičkom i semantičkom nivou, zabeležena je kod 5 frazeoloških parova. Pri tome je utvrđeno da, kada je reč o morfosintaksičkoj strukturi[2], u oba jezika je najzastupljenija konstrukcija *imenica [akuzativ] + glagol*, što je oslikano primerima:

- *die Tränen hinunterschlucken = gutati suze*
- *Tränen vergießen = liti suze*
- *Krokodilstränen vergießen = liti krokodilske suze*[3].

Potpuna ekvivalentnost zabeležena je i kod frazeologizama složenije morfosintaksičke strukture, kao na primer *zamenica [dativ] + imenica [akuzativ] + glagol (jm. die Tränen abwischen = nekome obrisati suze)* ili *predlog mit / sa + imenica [dativ / instrumental] + glagol* (*mit Tränen ringen = boriti se sa suzama).* Važno je napomenuti da u poslednjem primeru, iako se na prvi pogled uočava razlika u padežima, dakle u nemačkom jeziku dativ, u srpskom instrumental, ova dva frazeologizma treba posmatrati kao potpune ekvivalente, jer je u nemačkom obliku dativa sadržan srpski oblik instrumentala (Engel / Mrazović 1986: 706).

2.2. Lažni prijatelji

Lažni prijatelji predstavljaju frazeološki par koji se podudara na morfološkom i leksičkom nivou, ali su razlike uočljive u semantici. Takav slučaj je zabeležen u frazeologizmima morfosintaksičke strukture *imenica [nominativ] + imenica [genitiv]* i istog leksičkog sastava - *ein Tal der Tränen = dolina suza*, ali potpuno različitog značenja, jer je ovaj biblijski frazeologizam tokom vremena u nemačkom i srpskom jeziku promenio značenje. Izvorno *ein Tal der Tränen,* odnosno *dolina suza,* bio je biblijski opis života lutajućeg Božjeg naroda na njegovom putu kroz pustinju (Biblija, Psalm 84). Međutim, vremenom je došlo do promene značenja ovog frazeologizma u oba jezika i do razilaženja u semantici. U savremenom nemačkom jeziku ovaj čvrst spoj reči sada ima značenje *eine Phase großer Schwierigkeiten, tiefer Trauer, leidvoller Geschehnisse* (Duden 2002: 775), dakle period velikih teškoća, duboke tuge, bolnih događaja, dok u srpskom jeziku nailazimo na dva objašnjenja za ovaj frazeologizam. Prema Mrazović/Primorac (Mrazović/Primorac 1981: 846) *dolina suza* je opustošeno, tužno mesto, a prema Otaševiću (Otašević 2012: 230) to je ovozemaljski život, stvarni svet.

2.3. Parcijalna ekvivalentnost

U okviru frazeologizama sa parcijalnom ekvivalentnošću Mrazović (1964-65: 10) razlikuje parcijalnu ekvivalentnost sa morfosintaksičkim razlikama (a leksičkim sličnostima), sa leksičkim razlikama (a morfosintaksičkim sličnostima) i sa leksičkim i morfosintaksičkim razlikama, dok je svim podtipovima zajedničko i to da frazeološki parovi imaju istu semantiku. Na morfosintaksičkom planu najviše razlika se uočava u upotrebi padeža, a što se vidi u sledećim primerima:[4]

a) imenica [akuzativ] + glagol
= glagol + predlog *do* + imenica [genitiv]
- *Tränen lachen = smejati se do suza*

[2] Prilikom morfosintaksičke analize zanemaren je redosled komponenti u frazeologizmu, jer je taj redosled i u nemačkom i u srpskom jeziku promenljiv.

[3] U primeru *Krokodilstränen vergießen* komponenta *Krokodilstränen* u prevodu na srpski jezik znači *krokodilske suze,* kako i stoji u samom frazeologizmu, ali za razliku od nemačkog jezika, u srpskom jeziku ne postoji složenica kojom bi se iskazala ta pojava. Bez obzira na različit broj komponenata koje čine frazeologizam, ovaj par bi trebalo posmatrati kao potpuno ekvivalentne.

[4] Radi bolje preglednosti frazeološki parovi su razvrstani prema morfosintaksičkim strukturama, ponovo polazeći od nemačkog jezika.

b) predlog *unter* + imenica [dativ] + glagol
= glagol + predlog *ispod* + imenica [genitiv]
- *unter Tränen lachen = smejati se ispod suza*

c) predlog *zu* + imenica [dativ] + particip II + glagol *sein*
= glagol *biti* + glagolski pridev trpni + predlog *do* + imenica [genitiv]
- *zu Tränen gerührt sein = biti dirnut do suza*

d) predlog *in* + imenica [dativ] + particip II + glagol *sein*
= glagol *biti* + glagolski pridev trpni + predlog *u* + imenica [lokativ]
- *in Tränen gebadet sein = biti okupan u suzama.*

Najviše razlika je uzrokovano predlogom koji je upotrebljen u frazeologizmu, pa je primetno da su u nemačkom jeziku zastupljeniji predlozi koji regiraju dativ, kao što su *unter, zu, in,* dok su njihovi prevodni frazeološki ekvivalenti u srpskom jeziku *ispod, do* sa genitivom, odnosno *u* sa lokativom. Zabeležen je i slučaj kada u nemačkom frazeologizmu nema predloga, već samo *imenica u akuzativu + glagol*, dok je u srpskom jeziku ova konstrukcija proširena predlogom *do* uz upotrebu različitog padeža, dakle reč je o ekstenziji.

Osim razlika u padežu zabeležena je i razlika kada je reč o glagolskim oblicima. U nemačkom jeziku česta je upotreba participa perfekta sa atributivnim značenjem, što se može primetiti i u poslednja dva navedena primera. Iz frazeoloških ekvivalenata koji su navedeni kao prevodi nemačkih frazeologizama može se zaključiti da se u srpskom jeziku kao parnjak nemačkom obliku participa perfekta koristi glagolski pridev trpni (*gerührt – dirnut*, *gebadet – okupan*), a oba u kombinaciji sa pomoćnim glagolom istog značenja (*sein – biti*).

Frazeološki parovi kod kojih je utvrđena razlika samo na leksičkom nivou pogodni su za prikazivanje sličnosti dva jezika, kako u pogledu semantike, tako i na morfološkom nivou. U analiziranom korpusu zabeležena su samo dva primera frazeoloških parova sa leksičkim razlikama i to sledećih morfosintaksičkih struktura[5]:

a) predlog *in / u* + imenica [akuzativ] + glagol
- *in Tränen ausbrechen = briznuti u plač*

Komponenta *Tränen* se u ovom paru zamenjuje leksemom *plač*. Primetno je da se u frazeologizmima srpskog jezika kao ekvivalent za nemačku leksemu *Tränen* upotrebljava imenica *plač*, dok u nemačkom jeziku leksema *Geheule* (plač) nije zabeležena ni u jednom frazeologizmu.[6]

b) pridev + imenica [akuzativ] + glagol
- *blutige Tränen weinen = roniti / liti gorke suze*

Navedeni nemački frazeologizam zabeležen je još u *Pesmi o Nibelunzima* iz 13. veka (Krüger-Lorenzen 1998: 45), a kao i frazeologizam u srpskom jeziku *roniti gorke suze* ima značenje *jako plakati*. Pridevom *blutig* prikazan je toliki intenzitet plakanja, da suze postaju *krvave*. U srpskom frazeološkom ekvivalentu suze su *gorke*[7], a intenzitet se pokazuje glagolom, jer za razliku od nemačkog frazeologizma u kojem se suze plaču – *weinen,* u srpskom frazeologizmu suza je toliko da se one *rone* ili *liju*.

Parcijalna ekvivalentnost sa morfosintaksičkim i leksičkim razlikama zabeležena je samo u jednom primeru sledeće morfosintaksičke strukture:

predlog *in* + imenica [dativ] + glagol
= glagol + predlog *u* + imenica [lokativ]
- *in Tränen zerfließen = daviti se u suzama*

[5] Zbog očiglednih sličnosti, tj. jednakosti, ove morfosintaksičke strukture neće biti dalje analizirane u radu.

[6] Zabeležena je upotreba deverbativne imenice *Weinen* (plač / plakanje) u primeru *zum Weinen bringen*, za koju je ekvivalent u srpskom jeziku *dovesti do suza*. Iako je u srpskom jeziku upotrebljena leksema koja je tema ovog rada, kako je polazni jezik rada nemački, ovaj primer nije dalje analiziran.

[7] Frazeologizam *roniti / liti gorke suze* je biblijskog porekla, a uzrok za gorčinu suza jeste to da je i Petar zaplakao gorko nakon što se odrekao Hrista (Mt. 26, 75), što je vremenom ušlo u govorni jezik.

Razlike se ponovo uočavaju u upotrebi padeža, koja je uzrokovana predlogom – dok u nemačkom jeziku predlog *in* zahteva dopunu u dativu, u srpskom jeziku predlog *u* kao situativna dopuna zahteva lokativ. U ovom frazeološkom paru oba frazeologizma pokazuju intenzitet plakanja i količinu suza, da se u nemačkom jeziku i sama osoba koja plače otapa, što je oslikano glagolom *zerfließen* – otopiti/otapati se, a u srpskom se ona u svojim suzama *davi*.

2.4. Nulta ekvivalentnost

U analiziranom korpusu od 19 nemačkih frazeologizama i njihovih prevoda u srpskom jeziku za 6 frazeologizama nije pronađen frazeološki prevod, odnosno, utvrđena je nulta ekvivalentnost. Za neke od tih frazeologizama, kao na primer *die Tränen stillen* prevod *zaustaviti suze (nekome)* često se koristi kao gotova sintagma, dakle, kao čvrst spoj reči, ali ta sintagma nije leksikalizovana kao frazeologizam. Slična je situacija i sa nemačkim frazeologizmom *den Tränen nahe sein*, koji se takođe ubraja u nultu ekvivalentnost, jer prevod *pune mu oči suza*[8] (još) nije rečnički potvrđen.

3. SEMANTIČKA POLJA

Analizirajući navedeni korpus, dolazi se do zanimljive konstatacije. Iako se *Tränen*, odnosno *suze*, najčešće povezuju sa tužnim osećanjima, bolom i patnjom, frazeologizmi pokazuju da one nemaju samo ovo značenje. Naime, analizirani frazeologizmi mogu se razvrstati u čak 6 semantičkih polja.

Najbogatije semantičko polje kada je o nemačkoj leksemi *Tränen* reč jeste **ganutost**, **izazivanje sentimentalnih osećanja**. Za samo jedan nemački frazeologizam u ovom semantičkom polju postoji frazeološki ekvivalent u srpskom jeziku, a to je *zu Tränen gerührt sein = biti dirnut do suza*, dok ostale frazeologizme odlikuje nulta ekvivalentnost, odnosno u srpskom jeziku se oni prevode slobodnom vezom reči, što kazuje o slaboj zastupljenosti komponente *suze* u ovom semantičkom polju. Primeri za pomenute nemačke frazeologizme su *jemandem die Tränen in die Augen treiben* = naterati nekome suze na oči; *auf die Tränendrüsen drücken* = izazvati sentimentalna osećanja; *Tränen melken* = izazvati suze; *jemanden zu Tränen bewegen* = rasplakati nekoga i *den Tränen nahe sein* = biti na ivici suza.

Nešto slabije zastupljeno semantičko polje u nemačkom, ali znatno više zastupljeno nego prethodno polje u srpskom jeziku jeste **plač**, jer je primetno da za sve nemačke frazeologizme postoje frazeološki parovi u srpskom jeziku. Ovde se čak mogu razlikovati stepeni plača: od momenta kada se iznenada, ali silno zaplače – *in Tränen ausbrechen = briznuti u plač*, preko dugog i upornog plakanja – *Tränen vergießen = liti suze*; *blutige Tränen weinen = roniti gorke suze*; do tolikog intenziteta plakanja da se čovek u suzama rastapa, odnosno davi, tj. kupa, što se ilustruje primerima – *in Tränen zerfließen = daviti se u suzama* i *in Tränen gebadet sein = biti okupan u suzama*.

Suze se ne moraju uvek plakati, roniti, prolivati, već se one mogu i potiskivati, te je **potiskivanje**, odnosno **prikrivanje osećanja** sledeće semantičko polje u kojem je zastupljena leksema *Tränen / suze*. Česta je pojava da se neko bori sa suzama (*mit Tränen ringen*), da ih guta (*die Tränen hinunterschlucken*), ali i da se smeje ispod suza (*unter Tränen lachen*).

Suze mogu biti i odraz **lažnih osećanja ili reakcija**, pa su u ovom semantičkom polju zabeležena dva frazeologizma, i to jedan sa potpunim ekvivalentom u srpskom jeziku – *Krokodilstränen vergießen = liti krokodilske suze* i jedan sa nultom ekvivalentnošću – *mit einer Träne im Knopfloch = sa prividnom žalošću.* Dva frazeologizma pripadaju semantičkom polju **uteha** – biblijski frazeologizam *jemandem die Tränen abwischen = nekome obrisati / otrti suze* i frazeologizam sa nultom ekvivalentnošću *die Tränen stillen =*

[8] Nemačkom frazeologizmu *den Tränen nahe sein* (biti blizu suza) morfološki, sintaksički i semantički bliži je prevod *biti na ivici suza*, koji se čuje u svakodnevnom govoru, ali koji još nije leksikalizovan. Međutim, u dvojezičnim frazeološkim rečnicima ni jedan autor nije ponudio ovo rešenje, te se frazeologizam *den Tränen nahe sein* i dat prevod *pune mu oči suza* svrstava u frazeologizme sa nultom ekvivalentnošću, iako u srpskom jeziku, očito, postoji prevod sa parcijalnom ekvivalentnošću sa morfosintaksičkim i leksičkim razlikama.

zaustaviti suze. Suze mogu biti odraz i pozitivnih osećanja, što je zabeleženo u frazeologizmu *Tränen lachen = smejati se do suza*, koji pripada semantičkom polju **smeh**.

4. PREVOD FRAZEOLOGIZAMA

Pripremajući korpus rada osim znatnog broja frazeologizama sa nultom ekvivalentnošću zabeleženi su i nemački frazeologizmi koji nisu potvrđeni u dvojezičnim rečnicima. Kako se i u srpskom jeziku koriste frazeologizmi koji imaju istu semantiku, dat je predlog prevoda ovih frazeologizama sa nemačkog jezika. Radi bolje preglednosti, frazeologizmi su ponovo raspoređeni prema semantičkim poljima, a neki od prevoda se u svakodnevnom govoru mogu čuti kao čvrsti spojevi reči koji, pak, nisu leksikalizovani.

Ganutost:
- *jemandem treten Tränen in die Augen* = nekome naviru suze na oči
- *jemandem kommen die Tränen* = nekome naviru suze (na oči) / oči mu se napunile suzama
- *die Tränen stehen jemandem in den Augen* = oči mu pune suza
- *jemandes Augen stehen voller Tränen* = očiju punih suza
- *die Tränen locker sitzen haben* = biti lak na suzama

Plač:
- *dicke Tränen kullern jemandem die Backen herunter* = suze mu se kotrljaju niz obraze
- *Ströme von Tränen vergießen* = liti potoke suza / plakati kao kiša
- *heiße Tränen weinen* = liti gorke suze

Potiskivanje osećanja i reakcija:
- *einige Tränen verdrücken* = gutati suze

Uteha:
- *jemandem die Tränen aus dem Gesicht wischen* = obrisati suze nekome

Sreća:
- *Tränen der Freude weinen* = liti suze radosnice

5. ZAKLJUČAK

U radu su analizirani nemački frazeologizmi i njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom jeziku koji sadrže komponentu *Tränen*, odnosno *suze*. Polazni jezik je nemački, ciljni srpski, a naučna metoda koja je korišćena je kontrastivna analiza. Utvrđeno je da su u korpusu od 19 frazeologizama zastupljeni svi oblici ekvivalentnosti, dakle da postoji izvesno podudaranje nemačkog i srpskog jezika kada je reč o frazeologizmima sa komponentom *Tränen*, tj. *suze*. Takođe, utvrđene su razlike na svim nivoima, kako morfosintaksičkom, leksičkom, tako i semantičkom. Utvrđeno je da je najviše razlika između nemačkog i srpskog jezika na polju morfosintakse u upotrebi padeža, ali i glagolskih oblika. Na polju leksike razlike se uočavaju u upotrebi lekseme *plač* za iskazivanje istog konotativnog značenja koje ima leksema *Tränen*, zatim u opisu suza, koje su u nemačkom jeziku *blutig,* tj. *krvave*, a u srpskom *gorke*, kao i u glagolu kojim se iskazuje intenzitet plakanja, odnosno količina suza. Zabeleženi su i frazeologizmi sa nultom ekvivalentnošću, ali i izvestan broj nemačkih frazeologizama koji nisu potvrđeni u dvojezičnim frazeološkim rečnicima, te je ponuđen prevod za njih. Radi boljeg razumevanja različitosti značenja lekseme *Tränen*, tj. *suze*, frazeologizmi su svrstani u semantička polja, čime je ponovo utvrđen određen stepen sličnosti, ali i razlika među analiziranim jezicima.

LITERATURA

Bekić, O. (1987). Problem frazeoloških izraza i njihovih ekvivalenata u nemačkom i srpskom jeziku, *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti*, sveska 8, Novi Sad, str. 207-227.

Burger, H. / Buhofer, A. / Sialm, A. et al. (1982). *Handbuch der Phraseologie*. Berlin; New York: Walter de Gruyter
Engel, U. / Mrazović, P. (1986). *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*. München: Verlag Otto Sagner
Dobrovol'skij, D. / Piirainen, E. (2009). *Zur Theorie der Phraseologie, kognitive und kulturelle Aspekte*. Tübingen: Stauffenburg Verlag
Fink-Arsovski, Željka (2002). *Poredbena frazeologija*: *pogled izvana i iznutra*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica
Fleischer, Wolfgang (1982). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: Bibl.Institut
Fleischer, Wolfgang (1997). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer
Korhonen, Jarmo (2007). Phraseme im Sprachgebrauch und in der Übersetzung. *Phraseologie – Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 574-589
Mrazović, P. / Primorac, R. (1964-65). Pokušaj klasifikacije frazeoloških izraza nemačkog jezika, njihovi izvori i stilske funkcije, *Godišnjak Filozofskog fakulteta*, knj. 8, Novi Sad, str. 275-303.
Mrazović, Pavica (1982). Frazeološki izrazi i problemi njihovog prevođenja. *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti*, sveska 4. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 351-367

Rečnici

Duden (2012). *Redensarten*. Mannheim, Zürich: Dudenverlag
Duden 11 (2002). *Redewendungen*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag
Krüger-Lorenzen, Kurt (1998). *Deutsche Redensarten und was dahinter steckt*. München: Wilhelm Heyne Verlag
Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga
Matešić, Josip (1988). *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske
Otašević, Đorđe (2012). *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej
Petronijević, Božinka (2007). *Srpsko-nemački prevodni frazeološki rečnik*. Beograd: Jasen
RMS 6. РМС 6: Речник српскохрватскога књижевног језика I-VI (1976). Нови Сад: Матица Српска
Röhrich, Lutz (2004): *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Freiburg: Herder
Schemann, Hans (1992). *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten*. Stuttgart, Dresden: Klett

TRÄNEN IN DER DEUTSCHEN UND SERBISCHEN PHRASEOLOGIE

Zusammenfassung

Im Beitrag werden durch die interlinguale kontrastive Analyse deutsche Phraseologismen mit der Komponente *Tränen* und deren serbische Äquivalente untersucht. Das Korpus besteht aus Phraseologismen, die aus entsprechenden phraseologischen Wörterbüchern beider Sprachen gesammelt wurden, wobei das Deutsche als Ausgangssprache und das Serbische als Zielsprache betrachtet werden. Das Ziel dieses Beitrags ist kontrastive Umschreibungen der Phraseologismen, die die Komponente *Tränen* enthalten, zu geben und Gemeinsamkeiten und Unterschiede zwischen deutscher und serbischer Sprache aufzuzeigen. Ebenfalls beschäftigt sich der Beitrag mit der Aufteilung der untersuchten Phraseologismen in bestimmte semantische Felder, wodurch die Vieldeutigkeit der Komponente *Tränen* aufgezeigt wird.

Schlüsselwörter: Tränen / *suze*, kontrastive Analyse, Äquivalenz, semantische Felder

Mirjana Zarifović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
mirjanche1712@gmail.com

II

КЊИЖЕВНЕ И ИСТОРИЈСКЕ ТЕМЕ

Carmen Dărăbuş

MILOŠ CRNJANSKI ŞI LIRICA MORŢII

Motto: „Moartea cânt,/ arcuşu-mi însă cerne sunete de-a valma./ Iar zidurile moarte şi norii ce plutesc/ Uşure le-alint cu palma" (M. Crnjanski, *Secera pe cer*, p. 83).

Experiența Primului Război Mondial a provocat o ruptură la nivel socio-istoric, determinând consecințe în expresia artistică, materializate prin diversitatea mișcărilor de avangardă. Spațiul balcanic, mai ales cel slav, a reușit să autohtonizeze curentele literare europene din prima parte a secolului XX prin orientări ca sumatrismul și zenitismul. Poemele lui Miloš Crnjanski, grupate sub titlul *Lirica Itacăi,* sunt produsul confruntării cu moartea pe frontul de luptă. Tema morții este susținută mai ales prin motivul literar al cimitirului și prin sub-motivele pe care acesta le presupun, într-o simbioză a vieții cu moartea.

Cuvinte-cheie: avangardă, literatură sârbă, moarte.

1. INTRODUCERE

Chiar dacă marile curente artistice nu-şi au punctul de plecare în aşa-numitele zone periferice ale Europei (cu toate că noţiunea de „periferie" a constituit subiectul unor dezbateri serioase în ultimele două decenii, mai ales, ea şi-a păstrat, fundamental, în opinia mea, conţinutul de marginalitate, doar că radiaţia dinspre centru spre periferie nu diluează neapărat fenomenele, ci le redimensionează, aşa cum s-a întâmplat şi în arta Balcanilor), ele nuanţează codurile estetice stabilite iniţial, le particularizează în funcţie de experienţa trăită de un anumit spaţiu geo-cultural. Fosta Iugoslavie nu a rămas izolată de efervescenţa europeană; ieşind traumatizată din Primul Război Mondial, ca toate ţările care au participat la măcel, a căutat mijloace artistice de a exprima ruptura de trecut provocată mai întâi la nivel istorico-politic. O altă hartă se desenează, alte conţinuturi se schiţează pe fondul avangardei care neagă brutal trecutul, dar care-şi va manifesta originalitatea tocmai printr-un firesc apel la factorul local, regional; astfel este zenitismul[1], care ocupă un loc special în manifestarea avangardistă tocmai prin autohtonizare. Nevoia de a asimila rapid experienţele europene ale artei s-a constituit într-un gest recuperator, dar şi ca formă de uitare a morţii, de anulare a ei prin expresie artistică. Într-un spaţiu nu foarte mare, un mozaic de expresii literare din care, în timp, se vor filtra şi valori sincronizate cu cele ale restului Europei avangardiste: „Oricum, cercetătorii specializaţi au remarcat că Serbia (Jugoslavia), în perioada interbelică, este singura ţară din Europa în care coexistă atât de multe -*isme* (o situaţie similară o întâlnim în Slovacia). Cert este că, alături de expresionism, în privinţa consecinţelor pe plan literar (şi nu numai), trebuie pus suprarealismul şi zenitismul" (Peianov 2005: 30). În această perioadă a entuziamului negativist şi constructivist, locul lui Miloš Crnjanski este unul privilegiat: „Dacă se consideră doar literatura de pe teritoriul fostei Iugoslavii, în general, şi cea din Serbia, în particular, se constată că numai între anii 1919 şi 1926, în care au apărut două cărţi fundamentale ale expresiei moderniste sârbeşti: *Lirika Itake* (*Lirica Itacăi*) a lui Milos Crnjanski şi, respectiv, *Javna ptica* (*Pasărea publică*) a lui Milan Dedinac, *nucleul avangardei sârbeşti s-a constituit, în mod coerent, în paralel şi împreună cu modernismul*, prezentând o diversitate de -*isme*: expresionismul, dinamismul, cosmismul, sumatraismul, eterismul, intercosmismul, svetocretismul, zenitismul, dadaismul, antidadaismul, constructivismul, hipnismul, futurismul, neoromantismul, negativismul, suprarealismul. Numitorul comun al tuturor acestor -isme era tocmai întreruperea radicală cu tradiţia artistică şi culturală ideolo-

[1] Zenitismul - orientare avangardistă, ce sintetizează, în cadrul spiritului balcanic slav, elemente de expresionsim şi de constructivism; a fost fondată în anii '20 şi promovată prin intermediul revistei „Zenit" care a apărut între anii 1921-1926 la Zagreb şi la Belgrad.

gizantă, spiritul polemic şi atitudinea provocatoare […]" (Dan 2010: 16). Crezul artistic şi-l expune în două manifeste literare: *Explicaţie la Sumatra* (1920) şi *Pentru versul liber* (1922); în spaţiul cultural românesc manifestele sunt publicate în volumul *Stražilovo.* Primul manifest este unul al evadării, care uneşte estetica simbolistă a călătoriei, a nostalgiei după locuri exotice, a motivului spaţiului insular cu avangarda; de altfel, punctul de plecare al modernizării artei literare (al artei, în general) poate fi situat în simbolism prin apelul la coduri, dar mai ales prin baudelairiana tendinţă de a reprezenta sensibilitatea modernă: „Versul nostru este o dansatoare exaltată, deci îşi dezvoltă mişcările în extaz. Îşi transformă extazul în mişcare pură. În lirică asta contează! Am eliberat limba de cătuşele banalităţii şi o ascultăm, cum ea însăşi, liberă, ne dezvăluie tainele ei" (M. Crnjanski, „Explicaţie la Sumatra" în *Stražilovo*, 2007: 29). Al doilea dintre ele este unul de ruptură cu tradiţia printr-o scurtă radiografie a literaturii sârbe de până la începutul secolului XX, în care nu doar recomandă, ci cere imperios renunţarea la preocuparea pentru formă în favoarea unei noi substanţe: „Lirica noastră abundă în deşeuri dramatice, epice, didactice. Am pierdut simţul ritmului. Ne-a trebuit, ca dervişilor în extaz, bătaia tobelor. Nu mai suntem capabili să simţim că ritmul este o chestiune interioară, nu exterioară" (M. Crnjanski, „Pentru versul liber" în *Stražilovo*, 2007: 44) -, capabilă să reprezinte sensibilitatea modernă, traumatizată de experienţa războiului, dar şi o exaltare gata să depăşească traumele, o formă de „artă pentru artă" eliberatoare; dacă pentru Baudelaire calitatea cea mai de preţ a artei este imaginaţia, pentru Crnjanski este extazul, care trebuie să transceandă filologia prin forme fruste fără legătură cu canoanele. Chiar dacă aceste principii nu sunt străine avangardei europene, el refuză sincornizarea oarbă, prin imitaţie, recomandând autohtonizarea ca formă de originalitate, aşa cum se întâmplă şi în cultura română a aceleiaşi perioade: „Dar problema *versului liber* îl apropie pe Crnjanski şi de alţi creatori români, mai cu seamă de Lucian Blaga, cel care a impus valoric acest tip de vers în lirica românească. Acestora le este comună nu numai experienţa expresionistă, ci şi o cuprinzătoare practică poetică. Îi apropie în primul rând adoptarea ritmului semantic, al gândirii şi al trăirii personale, distinct de ritmul recurent, repetitiv al poeziei clasice, inclusiv al celei cu formă fixă. Ambii identifică sursele acestui ritm în creaţia populară şi nu în împrumuturi sau imitaţii de modele străine" (Zotta 2008: 105).

2. MOARTEA CA DISOLUȚIE/CĂLĂTORIA CA RECUPERARE

Poemele cuprinse în *Lirica Itakăi* (1919) şi *Stražilovo* (1922)*,* precum şi romanul *Jurnal despre Čarnojević* (1921) sunt rezultatul experienţei directe trăite pe frontul de luptă, experienţă ţesută pe întâlniri permanente cu moartea, la nivel individual şi la nivel colectiv, pe efortul de a nu te lăsa dizolvat de barbariile unor evenimente istorico-politice imposibil de controlat: „Să fii în mijlocul acestor orori, departe de ai tăi, dar să-ţi păstrezi demnitatea umană şi stăpânirea de sine în ciuda deznădejdii şi a dezamăgirii într-un dumnezeu care te-a trădat sunt câteva elemente ce au marcat noua religie poetică a lui Crnjanski – sumatrismul" (Nedelcu 2009: 117). Sumatra, Ithaca, Insula Krk de la Marea Adriatică, alte sugestii insulare traduc o nevoie de retragere în sine, de autoprotecţie prin vis, prin imaginaţie, o evadare din coşmarul cotidian. În volumul *Lirica Itakăi şi alte poezii* motivul cimitirului cu alte submotive ale sale este recurent: „Fie că e de mărimea modestă a unui muncel sau cât o măgură, fie că se înalţă înspre cer ca o piramidă, mormântul ne aminteşte de simbolul muntelui. Fiecare mormânt reprezintă o replică modestă dată munţilor sacri, consideraţi rezervoare ale vieţii. El afirmă perenitatea vieţii de-a lungul transformărilor ei" (*Dicţionar de simboluri,* vol. 2: 321) - într-o consonanţă neoromantică cu natura, un romantism asimilat expresionismului, observat şi în lungul poem emblematic *Stražilovo*, dat fiind faptul că cea mai mare parte a poeziilor din acest volum sunt scrise pe front; barocul, ca mişcare nonconformistă la vremea ei, captează şi resemnifică, în timp, mari teme existenţiale prinse în transformări generate de o epocă cultural-istorică sau de alta: „Multe din carcteristicile barocului au ajuns să definească spiritualitatea modernă. Unii scriitori au o viziune barocă asupra existenţei, astfel că opera lor va înfăţişa un univers de tip special, guvernat de mişcare şi dualitate şi pândit de spectrul morţii" (Popescu 2009: 153).

Văzut ca temă perenă a literaturii, extrasă dintr-o realitate clădită pe teme eterne care se revalorifică de la o epocă la alta, războiul ca acţiune de masă este, paradoxal, generator de solitudine; de la războiul troian până la primul război mondial, experimentat în mod direct de către autorul sârb, căutarea ce-i succedă este aceea a unui spaţiu securizant (obsesie a scrierilor sale) pe care doar locurile natale i-o pot da, pe care vrea să le reinvestească, printr-o nouă expresie artistică, cu sens nou, în locul celui distrus de război şi pierit odată cu lumea distrusă de acesta: „Văzut-am Troia, şi-am văzut tot./ Mare, şi maluri şi lotus involt,/ şi m-am întors singur, livid./ În Itaka şi eu aş vrea să ucid,/ dar de-i interzis,/ măcar să recit/ ce-ar fi astăzi de scris. [...]// Dar: ori viaţa ceva nou să ne-aducă,/ iar sufletul ne înseamnă un grad în plus,/ spre cerul ce, înstelat, adie, de sus,/ ori şi pe noi, şi poeme, şi Itaka, tot,/ dracu ne ducă!" (*Prolog:* 5-6). Din spaima de neant se iveşte cântecul păsării înstrăinate, alienare pe care poetul însuşi, lipsit de repere familiare, o resimte. Viaţa adevărată e mereu undeva departe, impulsurile erotice, fireşti mai ales vârstei sale, sunt absorbite de realităţi care simbolizează renunţarea, trecerea dinspre viul clocotitor spre lumea cimitirului ori a cimitirului-muzeu: „De-al paserei cânt atârnă moartea mea,/ şi nu am nici nume, nici casă./ Undeva sunt brazii mlădii, chipuri de nea,/ de dragul lor mă bucur că eşti castă.// Buza-mi fierbinte nu mai jinduieşte/ trupuri vii dălbioare de fecioare./ Nopţi rătăcind în umbra cetăţii,/ printre muzee, crucifixe, morminţi" (*Vifori*: 11). Viaţa devine instinct pur, golită de norme de orice fel, în absenţa divinităţii – simbol suprem al normării -, viaţa în încleştare cu moartea are câştig de cauză doar urmând ritmurile sângelui ca redimensionare a lumii muribunde: „Nu avem nimic./ Nici domn nici Dumnezeu./ Sângele ne e zeu.// [...] Oy./ El este cumplita noastră mândrie" (*Imn:* 13). În fond, primul război mondial se desfăşoară tocmai din dorinţa restructurării unei părţi semnificative a Europei, este perioada în care se formează noi state europene după dezmembrarea Imperiului Austro-Ungar; gesturile constructive sunt legate tot de universul funebru, atât la nivel individual, cât şi colectiv, pentru că rezonanţa sângelui patriei se intuieşte mereu, dincolo de drama personală: „Zidiţi templu/ alb ca o mănăstire./ Luna singură să-l contemple/ noaptea şi pacea dea-n tânguire.// Şi înălţaţi pe hram un negru/ sfinx poporului meu" (*Grotescă:* 25). O temă a simbiozei viaţă-moarte, a extincţiei în natură prezentă de la Vergiliu la *Mioriţa* autohtonă, de la M. Eminescu şi L. Blaga la F. G. Lorca, ca la mai toţi marii romantici europeni, iar mai apoi în poezia expresionistă de limbă germană încheagă poemul *Serenada*: „Hei, plânge Crai-nou, galben-brun./ Iubito, o vorbă să-ţi mai spun!// O să mor, şi când ţi-o fi de mine dor,/ nu striga numele meu în fapt de seară./ Ascultă vântul din pal, uscat frunziş// [...] Iar când inima de dor te doare:/ du la piept şi sărută ramuri ce mor./ Ah, nimeni inimă n-are, nici patimă,/ Nici, să mă adore, de-ajuns ardoare" (p. 15-16). Într-o lume în derivă, în carnagiul unui război în care îngropăciunea ritualică este imposibil, singurul element stabil este cimitirul ca mărturie a vieţii: „Trăiască ţintirimul!/ Doar el frumos, curat şi fidel./ Trăiască piatra şi ruinele!/ Blestemat ce-nfloreşte-ntre stele.// [...] Noi pentru moarte suntem! (*Toast:* 21). Natura însăşi e în disoluţie mereu, cufundarea în vintrele ei devine lină cufundare în moarte: „Când braţele-mi afund/ în galbene frunze, ce vaiere ascund,/ isc o forţă opacă, haină" (*Cântec:* 23), dar şi prelungire a frumuseţii dincolo de moarte, într-o imagine clasică şi romantică în acelaşi timp: „Deasupra mea în veşted frunziş/ vor luci braţele tale,/ moarte, veşnice, marmori" (*Marmora în parc:* 55). Şi tot motivul frunzei veştede, al naturii în disoluţie, într-o combinaţie de romantism cu expresionism venit pe filon austriac, cultură ce nu îi este străină ca cetăţean al fostului Imperiu Austro-Ungar, schiţează sumar, dar expresiv, năruirea lumii (sau cel puţin a unui mod de viaţă) în oglinda războiului, şi încercarea de a-şi slava umanitatea şi sensibilitatea visând la depărtări, aşadar refugiindu-se în compensative universuri onirice, aşa cum face şi personajul romanului *Jurnal despre Čarnojević*: „Rănile mele sunt noi şi mă dor,/ gândul plâns, gata să rătăcească./ Ferice de cei pe mări călători,/ ce nu rămân să tânjească.// [...] În măcel, păcat şi suferinţă./ Cu jale nouă sub urgie/ din jind ne-nfrânat în desfăt se năruie,/ ca veşted frunziş, tot ce-i fiinţă" (*Noi umbre:* 59). Plecarea este o formă de ofilire a sentimentelor, a paşilor contopiţi cu frunzişul toamnei: „Doresc:/ ca după reverii/ pe trupul tău vreo urmă să nu las.// Să duci plecând de la mine doar/ tristeţe şi alb atlaz/ şi-o umbră de parfum...// de drumuri cu frunze ce se ofilesc/ pe sub plopi, puzderii" (*Urma*: 79). Elanul erotic nu se desfăşoară în acordurile speranţei unor noi începuturi (în ciuda tinereţii eului liric), ci spre apusul de la care aşteaptă viaţă, presimţind

apropierea morţii: „Cutreier falnic,/ nu mi-am pierdut jalnice,/ de-a iubi, puteri./ Larg desfac braţele, faţa nu către zori/ ci înspre-amurg şi mări" (*Călătorul:* 49). Călătoria sa este una onirică, a atingerii malurilor insulare spre care tânjeşte şi prin care se salvează de marasmul războiului. În altă ipostază, resursele afectiv-erotice consumate deja în cuplu, sunt la fel de ameninţătoare în plan individual ca războiul în plan colectiv: „Nu da sufletul nostru să cadă/ şi să re-nceapă iubirea-ne fadă,/ trist-jalnica noastră-nsoţire,/ fie pentru tot ce-i în tine şi-n mine/ mormânt şi pieire" (*Sfârşeală:* 71); de această dată mormântul are doar conotaţia funebră, nimic din viaţa în transformare.

Aşa cum războiul troian a devenit o denumire generică pentru război, conflictul kosovar repetitiv, din evul mediul până în perioada contemporană, este punct de referinţă, realitate etern vulnerabilă pentru spaţiul balcanic al războaielor fratricide. Bagatelizarea în cheie avangardistă a unei situaţii sensibile este, de fapt, una dureroasă: „Şi pe noi, nu-i aşa, ne doare-n cot/ de Kosovo, vaiete etc., de tot?/ Păi astea au fost doar glume./ Trebuie ceva nou în sfârşit,/ păi, azi, cine-a mai pomenit,/ tot sânge, război, ruşine./ Doar ocna şi ştreangul sunt veşnice-n lume,/ voios chiar fraţii le-mping spre tine" (*Ciuma:* 37). Kosovo se reconfirmă, din timp în timp, ca spaţiu generator de moarte şi nelinişti, pe care nici una din părţile angrenate în dispută nu o relativizează de sute de ani, în angrenajul unor revendicări succesive. Divinitatea feminină, asociată imaginilor florale în iconografia creştină (crinului şi trandafirului), se asimilează, şi ea, cimitirului: „C. J. Jung stabileşte o corelaţie între mormânt şi arhetipul feminin, aşa cum se leagă tot ceea ce are rolul de a acoperi, de a înlănţui, de a îmbrăţişa" (*Dicţionar de simbluri*, vol. 2: 321). Mormântul nu este sfârşitul vieţii, ci victoria sublimată a acesteia: „Cu ochi avid privesc la sfânta-ţi Născătoare,/ ce amiroase ca morminţi în floare,/ şi-s ruşinat că nu mor.// [...] Şi-n timp ce boarea din tei stinge stele/ eu moartea o ador" (*Mănăstirea Ravanica:* 41) – fabuloasă proiecţie a teluricului în celest, cu victoria extrem de rară a celui dintâi. Insula se proiectează, în zare, ca un uriaş mormânt între ape: „În faţă insula neagră-ntunecată/ ca un templu ca o taină cuprins/ de-amărăciune" (*Insula Krk:* 73), iar întoarcerea la insula-matrice după experienţa războiului trimite la o sugestie cu sens întors faţă de epopeea homerică: el nu este reîncarnarea clasicului Ulise care se aşteaptă să găsească lucrurile neschimbate în insula sa, fiind gata de restaurare dacă acest lucru nu se întâmplă, ci, dimpotrivă, se raportează la patria-mamă ca la un spaţiu peren, independent de prezenţa sau absenţa lui, spaţiu peren, dar care, totuşi, cere un alt chip în lumea mare: „Nu! Cu astea s-a zis!/ În Itaka s-or auzi/ cu totul alte strune./ Totuna de-oi fi eu/ ori un altul" (*Epilog:* 87) – afirmare hotărâtă a ralierii la mişcarea de avangardă. Identificarea sursei de inspiraţie a versului său o face Crnjanski însuşi: „Moartea cânt,/ arcuşu-mi însă cerne sunete de-a valma./ Iar zidurile moarte şi norii ce plutesc/ Uşure le-alint cu palma" (*Secera pe cer*: 83), acceptând aparent extincţia, dar opunându-i rezistenţa artei, în gesturi line. Între *Prolog* şi *Epilog* un întreg război se desfăşoară, concret, artistic, istoric, afectiv, un război troian reiterat de-a lungul secolelor, purtând în suflet o secretă Itakă salvatoare.

3. CONCLUZII

În literatura de avangardă ex-iugoslavă, totuşi conservator prin ataşamentul profund faţă de patria sa, Crnjanski dezvoltă acele nervuri subtile care fac legătura cu manifestările artistice occidentale, acceptând radiaţiile dinspre centru spre periferie, dar hrănind înapoi centrul, unde retransmite, îmbogăţite prin regionalizare (raportul regionalizare/internaţionalizare în manifestarea artistică îl pune, cam în aceeaşi perioadă, şi Miroslav Krleža, în literatura croată), curente şi orientări artistice, codurile lor estetice plecate din marile centre de efervescenţă culturală europeană: „Poziţia lui Crnjanski este cu deosebire importantă pentru înnoirea expresiei literare într-o perioadă în care Serbia încerca o afirmare istorică printr-o generaţie de intelectuali cu studii în Occidentul avansat şi cu experienţa unui lung şi dureros rãzboi, care a schimbat mult înfăţişarea şi temeiurile lumii" (Zotta 2008: 106). Tema morţii şi cea a vieţii apar în simbioze neoromantic-expresioniste, dar punctul de plecare este unul concret: experienţa directă pe frontul primului război mondial.

Bibliografie

Crnjanski, Miloš (2007). *Lirika Itake i druge pesme/ Lirica Itacăi şi alte poezii,* ediţie bilingvă, Trad. şi note de Ioan Radin Peianov, Ed. Brumar, Timişoara.

Crnjanski, Miloš (2007). *Stražilovo,* ediţie bilingvă, Trad. şi note de Ioan Radin Peianov, Ed. Brumar, Timişoara.

Dan, Mariana (2010). *Deconstrucţia canonului literar în critica actuală română şi sârbă,* în **„**Romanoslavica" vol. XLVI, nr. 46/2010, Ed. Universităţii din Bucureşti, p. 9-23.

Nedelcu, Octavia (2009). *Ipostaze (post)moderniste în literaturile sârbă şi croată,* Ed. Universităţii din Bucureşti.

Peianov, Ioan Radin Peianov (2005), *De la AVANGARDĂ la BAROC*, în „Vatra", nr. 7-8/2005, număr dublu tematic „Sârbii în avangardă"- coord. Ioan Radin Peianov.

Popescu, Dana Nicoleta (2009). *Sub semnul barocului,* Ed. Anthropos, Timişoara.

Zotta, Alexandru (2008). *Miloš Crnjanski şi versul liber,* în „Steaua", nr. 5-6/2008, Cluj-Napoca, p. 105-107.

Dicţionar de simboluri (1995)*,* vol. 2, coord. Chevalier, Jean şi Alain Gheerbrant. Bucureşti, Ed. Artemis, trad. coord. de Micaela Slăvescu şi Laurenţiu Zoicaş.

MILOŠ CRNJANSKI ET LA POÉSIE DE LIRIQUE DE LA MORT

Résumé

Le besoin d'assimiler rapidement les expériences européennes de l'art s'était constitué dans un geste récupérateur, mais aussi comme forme de l'oubli de la mort, d'annulation de l'horreur par l'expression artistique. Dans un espace qui n'est pas assez grand, une mosaïque de manifestations littéraires d'où on s'y filtrerait, dans le temps, des valeurs synchronisées à l'Europe avant-gardiste. Il expose son crédo artistique en deux manifestes littéraires : *Explication à Sumatra* (1920) et *Pour le vers libre* (1922). Le premier est l'un de l'évasion, qui unit l'esthétique symboliste avec celui du voyage, de la nostalgie pour les places exotiques, du motif littéraire et culturel de l'espace insulaire avec l'avant-garde. Le deuxième est l'un de la rupture avec la tradition par une courte radiographie de la littérature serbe jusqu'au début du XXe siècle, par lequel il ne se limite pas à recommander, mais il demande impérieusement le renoncement à la préoccupation pour la forme en faveur d'une nouvelle substance artistique. Dans ce contexte, les poèmes inclus dans *La lyrique de l'Ithaque* (1919) et *Stražilovo* (1922)*,* ainsi que dans le roman *Journal de Čarnojević* (1921) sont le résultat de la directe expérience vécue sur front de combat, expérience tissue sur des permanentes rencontres avec la mort, au niveau individuel et au niveau collectif, sur l'effort du refus des barbaries des évènements historiques et politiques incontrôlables. La mort comme dissolution dans la terre du cimetière a comme alternative la mort comme extinction dans la nature cosmique, parce qu'elle n'est pas vue comme défaite, mais comme forme de victoire, de dignité. Les suggestions insulaires traduisent un besoin de retraite en soi-même, d'autoprotection par rêve, par imagination, une évasion du cauchemar quotidien.

Mots-clef : expressionisme serbe, guerre, cimetière, voyage.

Carmen Dărăbuș
Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca-
Centrul Universitar Nord din Baia Mare, România
c.darabus@gmail.com

Christian Eccher

LA FIUME DI EZIO MESTROVICH: IL ROMANZO „A FIUME, UN'ESTATE"

In questo lavoro si intende analizzare la poetica dello scrittore quarnerino Ezio Mestrovich, la cui opera „A Fiume, un'estate" costituisce non solo un romanzo di formazione, ma anche una testimonianza storica delle vicende successive alla Seconda Guerra mondiale e dell'esodo degli italiani dall'Istria e dal Quarnero dopo il 1947. Lo scrittore Giacomo Scotti sostiene che il letterato lavora spesso al posto dello storico. È il caso di Ezio Mestrovich, che nelle pagine del suo romanzo ci restituisce uno spaccato delle Fiume post-bellica, con una Weltanschauung a-ideologica e del tutto avulsa dalle fanfare nazionaliste che ancora oggi continuano a squillare assordanti su entrambe le sponde dell'Adriatico. I cambiamenti che hanno rivoluzionato l'aspetto del capoluogo quarnerino sono architettonici e linguistici prima ancora che politici. L'io narrante di „A Fiume, un'estate", un bambino che a poco a poco diventa consapevole di ciò che accade attorno a lui, guarda la realtà senza pregiudizi; presto capirà che la situazione istriana assume non solo una connotazione storica e sociale, ma anche metafisica e paradigmatica per l'intero genere umano.

Parole chiave: Mestrovich, Fiume, fascismo, comunismo, Istria, Weltanschauung.

(...) lui i suoi cinque minuti non li aveva mai avuti. Era anche un fatto di generazione. La sua arrivata sempre troppo presto o troppo tardi, o nel posto giusto al momento sbagliato.

La Guerra Mondiale: non aveva ancora l'età. Nemmeno per i suoi schieramenti. Per essere rosso o nero. Successivamente si diventava quel che si diventava per caso o per inerzia. Il sessantotto: per occupare aule e mense universitarie l'età era ormai superata. Senza contare che in Jugoslavia non fu neanche come a Parigi, nemmeno come a Roma. A cavallo degli anni Sessanta e Settanta ci fu l'alzata di testa del rovignese Antonio Borme, presidente dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. Esigeva maggiore autonomia per la minoranza, finì defenestrato (...) L'età allora poteva essere quella giusta, ma la cosa sembrava riservata agli addetti ai lavori. In quegli anni gli intellettuali croati che avevano denunciato la prevaricazione serba finivano in galera. Nuovamente lui non c'entrava. Neanche si era accorto che Belgrado impediva a Zagabria di decollare. Come altri appartenenti alla minoranza italiana conservava, spesso inconsciamente, l'internazionalismo o il sovranazionale dei padri. Anni Novanta, idem. Esplode il risveglio delle nazioni. (...) In quel momento i croati sembravano interpretare una tragedia greca, gli italiani un melodramma (...). La solita musica, intanto la vita trascorreva e la sua perennemente a metà strada. Come faceva quella canzone di Ligabue? Una vita da mediano. Appunto. (Mestrovich 2005: 17-19)

Il brano che ho riportato è tratto dal secondo romanzo di Ezio Mestrovich, pubblicato dopo la morte dello scrittore avvenuta nel 2003. La citazione è riferita a Giuseppe Devescovi, uno dei personaggi di ***Foiba in autunno***, ma permette al lettore di comprendere come si sia sentita un'intera generazione di italiani, quella nata agli inizi o a metà anni Quaranta, che ha prevalentemente subito gli avvenimenti periodizzanti della storia istriana dalla seconda metà del dopoguerra a oggi. Mestrovich è nato a Fiume nel 1944, troppo tardi per schierarsi con i partigiani o con i fascisti; era anche troppo piccolo per vedere la città svuotarsi e ripopolarsi di gente nuova. Una Storia non vissuta, ma osservata soltanto da una specola esterna. Non che Mestrovich si sia limitato a guardare la realtà dal di fuori, senza mai prendere posizioni, ma la sua generazione, rispetto a quelle precedenti, ha avuto minor voce in capitolo nelle scelte da compiere. Combattere con i fascisti o i partigiani, optare per l'Italia o restare a Fiume, unirsi a Borme nella protesta contro il regime o appiattirsi sulle posizioni delle autorità jugoslave, scegliere se essere slavo o italiano: simili questioni erano già state risolte dai genitori dei

„mediani"[1]. È forse proprio per via di questo essere spettatore che le prose del nostro autore, piacevoli e accattivanti, si colorano di un'analisi pulita, scevra di passioni forti, raramente riscontrabile fra gli artisti istriani che hanno vissuto sulla propria pelle i principali avvenimenti del secolo scorso. La lucidità critica emerge nitida non solo dai romanzi, ma anche dagli articoli pubblicati sulla **Voce del Popolo**. Il nostro autore è stato infatti dapprima giornalista, poi direttore del principale quotidiano della CNI (Comunità Nazionale Italiana) in Croazia; per alcuni anni, inoltre, è stato alla guida dell' EDIT, la casa editrice italiana di Fiume. Nel corso della sua breve vita, ha scritto numerose poesie e due romanzi, il primo dei quali, ***A Fiume, un'estate***, ha conosciuto un successo insperato non solo in Italia ma anche in Croazia. L'opera, infatti, è stata immediatamente tradotta e ha avuto un buon riscontro sia a livello di pubblico sia di critica. Uscito nel 2001, il romanzo ha avuto il merito, insieme alla ***Città divisa*** di Claudio Ugussi, anch'esso tradotto in croato, di far conoscere il passato degli italiani d'Istria anche alle popolazioni slave giunte a Fiume dopo l'esodo, che sono state tenute a lungo all'oscuro di quanto accaduto negli anni successivi al 1945. Era consapevole dei fatti legati all'esodo solo chi aveva vissuto quegli avvenimenti: i nuovi arrivati e le generazioni più giovani, come d'altra parte le popolazioni dell'interno della Croazia, hanno scoperto con stupore, proprio grazie ai romanzi dei due autori italiani, le vicissitudini della CNI: non che quello croato sia un popolo di lettori, ma l'uscita dei due libri ha attirato in Istria e a Fiume i giornalisti delle principali riviste ed emittenti televisive di Zagabria, che per giorni si sono occupati di questioni istriane.

A Fiume, un'estate è ambientato nel 1948 e narra gli avvenimenti accaduti in quell'anno dal punto di vista di un ragazzino, Aldo. La narrazione è in terza persona, ma l'autore rinuncia alla propria onniscenza e si limita a registrare le sensazioni del bambino; a dominare il romanzo è il discorso diretto, in dialetto fiumano, di facile comprensione perché molto simile a quello triestino. È lo scrittore stesso a spiegare il perché della scelta del dialetto nella breve nota che apre il romanzo: il fiumano recupera l'atmosfera che si respirava all'epoca nella città e permette di comprendere immediatamente la Weltanschauung dei personaggi. Dopo qualche difficoltà iniziale, ci si abitua a questa lingua così musicale, aiutati anche dalle note che aiutano a comprendere i termini di difficile decifrazione. I personaggi acquistano uno spessore umano proprio grazie al loro modo di parlare: l'operazione filologica di Mestrovich permette di ri-creare sulla pagina, come attraverso una ricostruzione virtuale tridimensionale, la dimensione mitteleuropea della Fiume dell'epoca. I protagonisti vengono plasmati attraverso i dialoghi che rendono la prosa asciutta e scorrevole, i fatti si susseguono l'un l'altro senza che il narratore debba intervenire con lunghi inserti per spiegare ciò che avviene. Il lettore, poi, si rende conto della ricchezza del dialetto dell'epoca, infarcito di vocaboli ed espressioni slave e tedesche. Mestrovich ha capito che la memoria storica di Fiume è conservata, stratificata nella lingua, che come una spugna ha assorbito termini e modi di dire provenienti da ogni angolo dell'ex impero austro-ungarico.

Attraverso la narrazione dei giochi infantili di Aldo, il narratore riesce a tracciare con pennellate rapide ed esaustive un affresco della città nel periodo post-bellico: ecco magnificamente descritti gli addetti allo scarico dei treni che trasportavano dalla fertile pianura slavona i cocomeri i quali, proprio nel porto dell'aquila decapitata, venivano caricati su navi dirette verso la costa dalmata o verso Trieste[2]; ecco la folla di facchini, curiosi e sfaccendati, che animavano i moli, i commercianti delle piccole botteghe adiacenti allo scalo marittimo, i bagnanti che la domenica mattina occupavano ogni spazio disponibile sulle spiagge vicine al Delta del fiume, dove una volta c'era la frontiera fra Italia e Jugosla-

[1] Per le vicende istriane del Novecento e per una storia dettagliata della vicenda Borme, cfr Christian Eccher, *La letteratura degli italiani dell'istria e di Fiume dal 1945 a oggi* (2012). Borme è stato un carismatico, coraggioso e attivo presidente dell'Unione degli Italiani dell'Istria e del Quarnero defenestrato negli anni Sessanta prima ancora dai suoi connazionali che dalle autorità croato-jugoslave, a cui non andava a genio il fatto che alla guida dell'Unione ci fosse un uomo disposto a battersi per i diritti degli italiani.

[2] La „via dei cocomeri", che tuttora esiste e si snoda sulle strade che costeggiano il fiume Sava, va dalla pianura slavona e dalla Vojvodina, in Serbia, sino a Zagabria. Durante gli anni del regime di Milošević, lungo tale via, nei camion deputati al trasporto di frutta, venivano clandestinamente trasportati, con la connivenza delle autorità bosniache e croate, i cinesi sbarcati all'aeroporto di Belgrado e diretti per lo più in Germania. Si veda a questo proposito il film di Branko Schmidt „Put lubenica" (La via dei cocomeri), presentato al festival di Sarajevo nel 2006.

via. Le vicende storiche non vengono mai narrate direttamente dal narratore, come per esempio avviene nella ***Città divisa*** di Ugussi. Esse compaiono sullo sfondo, innervano la microstoria della famiglia di Aldo che risulta determinata, vincolata dalla macrostoria. Ancora una volta, ci troviamo di fronte a un romanzo della Storia: Predrag Matvejević, sulla scorta della riflessione condotta dai formalisti russi e da Walter Benjamin, sostiene che il romanzo della storia è quello in cui la Storia diventa il soggetto e l'oggetto, la sostanza e il plasma dell'opera stessa. Mentre sir Walter Scott e Alessandro Manzoni scrissero romanzi storici, ovvero opere letterarie in cui la Storia fa da cornice ai fatti narrati, Tolstoj compose, con ***Guerra e pace***, il primo romanzo della storia nella tradizione europea. Nel ***Ponte sulla Drina***, il premio Nobel Ivo Andrić riuscì a strutturare, tramite la narrazione dei fatti che si erano svolti nel corso dei secoli intorno e sul ponte che attraversa il fiume Drina nella città di Višegrad, la storia degli slavi del sud, mai narrata se non in forma di mera elencazione di eventi o di miti nazionalistici. Nelle loro opere letterarie, Claudio Ugussi ed Ezio Mestrovich compiono un'operazione analoga: trasformano il torbido passato dell'Istria del Novecento in Storia. I popoli balcanici, e per Balcani intendo l'area che va dall'Istria al Ponte Eusino, da Trieste a Costanza, hanno un passato secolare che non è mai riuscito a diventare Storia. Gli eventi, cioè, vengono considerati non già come conseguenze di fatti accaduti in precedenza e di situazioni politico-culturali complesse, ma come avvenimenti mitologici: le diverse etnie che abitano la penisola balcanica esaminano i secoli trascorsi per mezzo di una lente ideologica che, nel corso dell'Ottocento, ha assunto connotati patriottici e nazionalistici: il passato è andato a costituire l'ossatura fondamentale dell'„ideologia della nazione" a cui nessun paese dell'est Europa sembra poter rinunciare. I serbi, per esempio, hanno legato la propria identità nazionale alla sconfitta del 1389 contro l'impero turco avvenuta nella Piana dei Merli. Con un'interpretazione errata e astorica dei fatti accaduti settecento anni fa, molti intellettuali organici al regime di Milošević hanno cercato di attribuire al popolo serbo e al suo intramontabile afflato nazionale l'estrema difesa della penisola balcanica dall'invasore turco, il che dovrebbe non solo nobilitare la nazione serba agli occhi del mondo, ma anche garantire a Belgrado il „naturale" controllo politico-militare sull'intero Kosovo (la „Piana dei Merli", appunto). Alla fine del XIV secolo, però, l'idea nazionale non esisteva ancora e alla battaglia avvenuta nella Piana dei Merli presero parte anche molti albanesi, come ben sottolinea lo scrittore Ismail Kadare nel suo romanzo ***Tri kënge zie për Kosovën***. I popoli che per lungo tempo non hanno avuto uno Stato, sono in balia del proprio passato, torbido e melmoso, privo di quella limpidezza che solo una riflessione storica può garantire.

Aldo vive sulla propria pelle l'instabilità di un periodo storico melmoso, che nel giro di pochi anni si trasformerà in retorica mitica e nazionalista sia da parte jugoslava sia da parte italiana[3]. Il piccolo protagonista trascorre le proprie giornate nelle strade del centro di Fiume e nella casa di palazzo Bacich, un elegante condominio adiacente al porto, dove abita insieme ai genitori in un appartamento attiguo a quello dei nonni. Il padre, un comunista che durante la dominazione fascista ha pagato col carcere la propria fede negli ideali della rivoluzione d'ottobre, è un falegname promosso a mansioni direttive dal Partito. La madre, invece, è impiegata in un negozio di moda ed è una „ciribira", vale a dire un'istriana di origine rumena. I ciribiri si sono stabiliti in epoca molto antica alle falde del monte Maggiore, in alcuni villaggi in cui si parla un dialetto rumeno simile a quello parlato dagli arumeni albanesi. I ciribiri erano molto legati fra loro e raramente uscivano dal proprio paese. Anche i matrimoni avvenivano all'interno della comunità, e ciò è testimoniato anche dalla salute cagionevole di Mirta, una ragazza silenziosa e delicata che abita con i nonni di Aldo: venuta dal paese per studiare da infermiera, è continuamente febbricitante e le cause di tale malessere vanno ricercate, a detta del nonno, proprio nel fatto che i ciribiri si sposano solo fra di loro. Anche Attilio, assiduo frequentatore della casa dei nonni, è ciribiro; di mestiere fa il palombaro ed è addetto allo sminamento del porto di Fiume. Il lavoro è pericoloso e proprio per questo Attilio appare affascinante ed eroico agli occhi di Aldo; al ragazzo non sfugge poi l'interesse dell'uomo, solare e simpatico, nei confronti di Mirta, la quale a sua volta si sforza di nascondere la propria attrazione verso il coraggioso palombaro in

[3] Cfr. a questo proposito Christian Eccher, cit., pp. 19-43.

quanto già fidanzata con Zvonko, un cupo e riservato slavone. Aldo ascolta i discorsi dei grandi che si ritrovano nella grande cucina di nonna Maria e di nonno Franzele, un energico e saggio marinaio ormai in pensione che ha navigato per conto della Corona di Santo Stefano, e quelli degli amici del padre, che avvengono solitamente nella sala da pranzo della casa del ragazzo. È da questi ultimi che sente parlare di dissidi fra Tito e Stalin, di partenze e di campi profughi. Alcuni parenti della madre hanno deciso di optare[4], così come i Tomassich, comunisti della prima ora e grandi amici del padre di Aldo. Quest'ultimo non si dà pace e si rifiuta di ammettere che gli ideali per i quali ha lottato stanno a poco a poco naufragando in una dittatura controllata dai quadri del partito giunti da Belgrado che nulla sanno dell'interculturalità che ha sempre caratterizzato Fiume. Egli giustifica le limitazioni della libertà individuale, l'obbligo di partecipare alle riunioni e il mancato miglioramento delle condizioni economiche come una sorta di conseguenza strutturale della presa di potere da parte del proletariato: a detta dell'uomo, il partito sta cercando di cambiare la mentalità della gente, e ciò richiede severità e disciplina. Senza contare che il nemico capitalista, rappresentato dalla borghesia italiana fascista, è sempre pronto a rialzare la testa. Se il padre di Aldo si rifiuta di vedere la realtà che gli sta di fronte, anche coloro che han deciso di optare non si rendono conto di ciò a cui stanno per andare incontro. L'uomo prefigura ai Tomassich il campo profughi, la ghettizzazione e l'avversione della popolazione italiana nei confronti degli esuli. L'immaginario colletivo degli istriani, infatti, faceva dell'Italia un paese accogliente ed estremamente liberale; lo stesso Aldo avverte un fascino indefinito nei confronti di tutto ciò che proviene dall'altra sponda dell'Adriatico. I giornalini di Flash Gordon, gli Almanacchi di Topolino hanno una carta diversa e raccontano storie differenti rispetto a quelle dei vecchi fumetti della soffitta di palazzo Bacich. Il ragazzo non nomina mai l'Italia, parla con ammirazione di „là fuori", non ha neppure il coraggio di definire un mondo che si presenta ai suoi occhi come „altro", nuovo, totalmente inimmaginabile. Ancora troppo piccolo per optare, il protagonista trascorre le proprie giornate con gli amici slavi, italiani e talvolta albanesi, gli „schipetari" che vivevano all'epoca in condizioni di estrema povertà e che solo dopo alcun anni avrebbero monopolizzato il commercio dolciario dell'intera Istria.

La vita di Aldo prosegue per gran parte dell'estate normalmente, fra i frizzi di Attilio nei confronti di Mirta, lo schermirsi di quest'ultima e i rimproveri bonari della nonna, finché un giorno non si presentano davanti alla porta del padre due uomini in giacca nera. Sono funzionari del partito, incaricati di condurre il proprio compagno nelle carceri di via Roma. Il narratore non ci dice cosa sia realmente successo, Aldo è troppo piccolo per comprendere i delicati meccanismi interni al partito. Di certo si sa che il padre ha commesso qualche errore nell'amministrare una qualche azienda pubblica, e alcuni amici, anziché difenderlo, hanno alzato la mano durante una votazione condannando l'uomo a tornare nella stessa cella in cui l'avevano rinchiuso i fascisti. Il papà di lì a poco farà ritorno a casa e al suo vecchio lavoro di falegname, ma completamente cambiato. Pur mantenendo la sua fede nel socialismo, la perderà nei socialisti. Aldo non lo sentirà più parlare di politica, e solo lo spettro del campo profughi farà rifiutare all'uomo la proposta della moglie di optare al più presto. I giochi di Aldo si interrompono sul finire dell'estate, quando, durante un temporale, la microstoria della famiglia fiumana prende il sopravvento sulla macrostoria per via di una tragedia che costringe il ragazzo a maturare improvvisamente. ***A Fiume, un'estate*** è anche un doloroso romanzo di formazione. Una domenica mattina, Mirta e il fidanzato Zvonko decidono di trascorrere la giornata al largo di Fiume, sulla battana del padre di Aldo. A nulla servovo i consigli di quest'ultimo che, a causa del sole forte e della giornata estremamente limpida, prevede un temporale. Le nubi non tardano ad arrivare, il fortunale diviene presto una tempesta, Zvonko, uomo di pianura, cade dalla barca e muore annegato. Mirta si salva e, dai discorsi sentiti successivamente nella cucina della nonna, Aldo comprende che qualcosa non quadra: la ragazza, infatti, parla di destino, di linee rette che gli esseri umani tracciano casualmente su un foglio finché a un certo punto non si accorgono di aver tracciato un cerchio. Mirta, probabilmente, ha inconsciamente desiderato quanto accaduto; liberarsi di Zvonko avrebbe voluto dire potersi dedicare

[4] Gli „optanti" erano gli italiani che decidevano di lasciare l'Istria e le terre passate alla Jugoslavia e di stabilirsi in Italia.

ad Attilio. E' proprio il senso di colpa a costringere la ragazza a ricoverarsi in ospedale: i suoi nervi non hanno retto al rimorso. Il ragazzino assiste alla tragedia attonito, viene sempre informato parzialmente dei fatti ma intuisce più di chiunque altro la verità, anzi, le verità che si nascondono dietro la semplicità degli avvenimenti. I quali semplicemente accadono, e non è facile poi dar loro un senso, riordinarli. Aldo riesce a focalizzare meglio i pensieri che gli si agitano dentro soltanto dopo la morte di Attilio, ucciso, come molti palombari in quegli anni, dallo scoppio di un ordigno sottomarino che stava disinnescando. La nuova tragedia lascia l'adolescente senza parole: la realtà gli appare insensata e inconoscibile, decifrare ciò che avviene è un'impresa quasi impossibile. Aldo ripensa così a Tonci, il pazzo del porto, che, con un notes e un lapis, vaga per la città e prende le misure di tutto ciò che incontra: anche degli autobus fermi alle fermate. E' un delirio ossessivo quello che porta Tonci a voler rappresentare, tramite la razionalità numerica, il mondo che lo circonda, esattamente come il conte di Montecristo descritto da Calvino avrebbe voluto disegnare una mappa millimetrica della fortezza di cui era prigioniero: *„E quando che la mapa sarà completa* – asserisce il folle – *ve digo mi che la morte non la trovarà gnanca un buso dove entrar!"*(Mestrovich, 1988: 175) La morte è la massima espressione di irrazionalità, ciò che inficia e rende folle ogni progetto umano fondato sulla saggezza e sulla ragione. Partendo da simili presupposti, il dottor Franco Basaglia, anch'egli uomo di frontiera (la cortina di ferro passava a pochi metri di distanza dall'ospedale di Gorizia dove lo psichiatra ha iniziato la propria carriera) volle che tutti i Tonci in cura da lui lasciassero il manicomio e fossero rimessi in libertà[5]. Aldo intuisce che la pazzia di Tonci ha basi razionali e che la realtà, al contrario, è priva di senso e di ragione; lo testimoniano anche i metri di pellicola cinematografica che il padre gli riporta a casa un giorno e che egli, privo di un proiettore, srotola e osserva: il senso di ciò che si vede non è decifrabile, nella staticità di ogni singolo fotogramma si intuisce un movimento, ma non è possibile capire chi sia l'attore principale e in cosa consista la trama. Addirittura, la pellicola può essere letta anche all'incontrario. Aldo si accorge così di cominciare a provare la stessa sensazione di instabilità, di precarietà, anche di fronte a luoghi e persone fino a poco prima rassicuranti e familiari: quando i nonni lasciano per un momento il fiumano e parlano in ciribiri, in istro-rumeno, gli sembra *cambiata anche la camera da letto* (Mestrovich 2001: 177). Il linguaggio è relativo, costruisce e ordina la realtà a seconda della Weltanschauung che ogni lingua racchiude in sé.

Pochi giorni prima che cominci la scuola, Aldo scende al porto e porta con sé la propria collezione di biglie e di monete. Senza capire neppure il perché, le scaglia improvvisamente in mare. L'aria è ferma, l'afa domina l'orizzonte, tutto è immobile come in un paesaggio dechirichiano: per Aldo, che di quell'estate conserverà per sempre il ricordo – una sinestesia – di una sensazione „gialla", proprio come le uova che gli portava Attilio e come l'aria stagnante che domina il porto di Fiume, l'infanzia è finita. Ha cominciato a capire, ha intuito le numerose frontiere che frammentano il reale. Quella fra la vita e la morte, fra un fatto tragico e un omicidio, anche solo desiderato, fra l'Italia e la Jugoslavia, fra il comunismo e il fascismo: in un simile indecifrabile mosaico, *la sola certezza* – conclude l'autore – *era quell'insopprimibile esistenza*, ovvero la consapevolezza di essere irrimediabilmente al mondo.

Bibliografia

Bait, M. (2004). *La frontiera leggera*. Montereale Valcellina: Circolo culturale Menocchio
Eccher, C. (2012). *La letteratura degli italiani d'Istria e di Fiume dal 1945 a oggi*. Fiume-Rijeka: 2012
Gnisci, A. (1997). *Poetiche dei mondi*, Roma: Meltemi
Kadare, I. (2000. *Tri kënge zie për Kosovën*, Tirana: Onufri
Matvejević, P. (1996). *Mondo ex*. Milano: Garzanti
Mestrovich, E. (2001). *A Fiume, un'estate*. Milano: Hefti
Mestrovich, E. (2005). *Foiba in autunno*. Fiume-Rijeka: Edit

[5] Kristijan Eker (Christian Eccher), Bazalja, lekar od granice, http://www.danas.rs/dodaci/nedelja/plave_strane/bazalja_lekar_od_granice.45.html?news_id=185724

Pužar, A. (2006). *Città di carta – Papirnati grad*,. Fiume: Edit
Rojć, S. (2006). *Stranci*. Zagreb: Hrvatska Sveučilišna Naklada
Tomasini, S. (2005). *Istria dei miracoli*. Milano: il Saggiatore
Rumici, G. (2001). *Fratelli d'Istria*. Milano: Mursia
Rumiz, P. (1994). *Vento di terra*. Trieste: Ote-Mgs press
Scotti, G. (1997). *Foibe e fobie.* „Il Ponte", numero speciale di febbraio/marzo, pp. 6-41
Ugussi, C. (1988). *La città divisa.* Pasian di Prato: Campanotto

EZIO MESTROVICH'S FIUME: „THE NOVEL A FIUME, UN'ESTATE"

Summary

This paper deals with the poetry of the writer Ezio Mestrovich , whose work „A Fiume, un'estate „ is not only a novel, but also a historical record of the events following the Second World War and the exodus of Italians from Istria and Kvarner after 1947. The changes that revolutionized the appearance of the Rijeka-Fiume are architectural and language even before politicians. Mestrovich undertands that the Istrian situation has not only a historical connotation, but alsoa metaphysical and paradigmatic one, valid for the whole humanity.

Christian Eccher
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
christian.eccher@tiscali.it

Vladislava Gordić Petković

PRIPOVEDANJE U PRVOM LICU I ONTOLOGIJA REALNOSTI: ODNOS PREMA NATPRIRODNOM KAO KRITERIJUM POUZDANOSTI PRIPOVEDAČA*

Odnos prema natprirodnom često je u realističkom romanu test psihološke i etičke kompetentnosti pripovedača u prvom licu: pouzdani pripovedači (onako kako ih definišu Vejn But, Džerald Prins i Šlomit Rimon-Kenan) natprirodno tumače kao opsenu ili manipulaciju. Najčešće objašnjenje porekla efekta natprirodnog je ili psihološki poremećaj, ili poremećaj percepcije: mentalno stanje pripovedača legitimizuje pouzdanost pripovedanja, ali relativizuje vrednost svedočenja.
Na primerima romana Henrija Džejmsa i Sare Voters ispitaćemo konfliktna svedočanstva pripovedača o natprirodnim efektima. Dok u Džejmsovom *Okretaju zavrtnja* duhovi manifestuju zlo skriveno oklopom viktorijanskih konvencija, natprirodne sile mogu se posmatrati i kao pritajena snaga pobune, pa se u romanu Sare Voters *Mali stranac* nadrealno predstavlja u kontekstu klasnog prestrukturiranja engleskog društva nakon Drugog svetskog rata, i u njemu onostrano postaje pretnja društvenoj hijerarhiji i psihološkoj stabilnosti pojedinca.
Ključne reči: anglofoni roman, pripovedač, pripovedanje, natprirodno.

Motivi ludila i natprirodnog nisu retki u romanu koji određujemo terminom „realistički“: oni su u proznom delu suptilno povezani i međusobno uslovljeni, a njihovo sadejstvo možemo posmatrati i kao mogući kriterijum pouzdanosti pripovedača i pripovedanja u savremenoj prozi koju pišu žene.

Odnos prema natprirodnom i reakcija na logikom neobjašnjive percepcijske aberacije često je test psihološke i etičke kompetentnosti pripovedača u prvom licu: oni pouzdani pripovedači po pravilu dovode u sumnju postojanje natprirodnog i tragaju za racionalnim objašnjenjem naizgled neobjašnjivog fenomena, tumačeći ga kao opsenu ili manipulaciju. Jedno od najjednostavnijih objašnjenja porekla efekta natprirodnog u zapletu romana uglavnom je psihološki poremećaj koji utiče na percepciju svedoka: mentalno stanje pripovedača može da legitimizuje pouzdanost pripovedanja, ali i da vrednost naratorovog svedočenja relativizuje, ili čak i nepovratno obesnaži.

Pripovedač u prvom licu najčešće deluje kao čitaočev pomagač, kao njegov siguran vodič kroz pripovedni svet; pripovedač je organska spona koja vezuje instancu autora sa instancom teksta, o čemu su naratolozi od Kete Hamburger i Simora Četmena do Šlomit Rimon-Kenan i drugih diskutovali u svojim studijama (Chatman 1978, Hamburger 1979, Rimmon-Kenan 1983). On radnju romana predočava čitaocu, od koga po pravilu zna više da bi, što više govori o sebi, sve brže postajao žrtvom samozavaravanja i iluzija, odnosno žrtvom slike koju o sebi stvara. Tokom procesa pripovedanja, narator demonstrira selektivno ili potpuno slepilo za neke aspekte pripovedane realnosti; njegov pad u zamku netačnog predstavljanja je neminovan, kaogod i postepeno ukidanje distance između doživljenog i priželjkivanog. Pripovedanje u prvom licu neretko demonstrira izrazitu nesposobnost pripovedača da se od sopstvenog slepila distancira, da prevaziđe sklonost jednostranom zaključivanju, verovanju u iluzije ili nekritičku doslednost jednom stavu ili jednom načinu posmatranja realnosti. Pripovedač u prvom licu, kad je dramatizovan i integrisan u fiktivni svet o kome pripoveda, značenje teksta generiše parcijalnošću svoje vizije i nepouzdanošću viđenja koja mu je svojstvena; čini se da su parcijalnost i nepouzdanost uočljive tim više kad je pred nama pripovedač ženskog roda, socio-psihološki determinisan kao nepouzdan i neobjektivan (u patrijarhalnoj kulturi neretko označen i kao moralno nekonzistentan).

U ovom radu ispitaćemo u kojoj meri ispovest, kao vid pripovedne situacije u kojoj pripovedač u prvom licu otkriva i svoje znanje o svetu i svoje slepilo za sopstvenu prirodu, doprinosi uverljivosti

* Rad je urađen u okviru projekta MPNTR Republike Srbije br. 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*.

efekta natprirodnog i motiva ludila. Ispovedanje ni u kom slučaju nije strategija zbližavanja pripovedača i čitaoca, kao što bi se to na prvi pogled reklo, ali jeste efikasan ritual uveravanja: pripovedač iznosi svoju, po sopstvenom uverenju jedinstvenu, verziju pripovedane stvarnosti, a ta verzija može biti svedočanstvo o usamljenosti i izolaciji, nedostatku motivacije i uslova da se stvarnost menja, nemoći da se utiče na sopstveni život. Ovo potonje je naročito prisutno kod ženskog pripovednog subjekta, koji je u tradicionalnom realističkom romanu uvek svestan svoje marginalizovane pozicije, a ta se svest reflektuje kroz različite strategije racionalnog i iracionalnog.

Pripovedač može u oku čitaoca biti uveličana verzija svih mana ljudske percepcije, predstavljati primer pristrasnosti, neobjektivnosti, pogrešne procene i samozavaravanja. Stoga je pripovedanje u prvom licu, isto tako, vid karakterizacije – jednako koliko i alegorijska paradigma ljudske nesposobnosti da rasuđuje nepristrasno.

Pripovedač u prvom licu može biti učesnik ili svedok, može posredovati sopstveno ili pak tuđe iskustvo, može da pribegne retrospekciji ili da događaje verbalizuje s minimalnim odmakom od pripovedanog vremena. Francuski naratolog Žerar Ženet ukazuje na podvojenost percepcije i verbalizacije u prvom licu, što je samo na drugačiji način formulisana podela nemačkog teoretičara Franca Štancela na „ja koje doživljava" i „ja koje priča". Ženetovim predlogom da se pitanje „ko govori" razdvoji od pitanja „ko vidi", pozabavio se i Vladimir Biti:

To je posebno dobro vidljivo u tzv. unutarnjim monolozima gdje vidi lik, a govori pripovjedač, ali i u tekstovima pisanim u prvom licu gde vidi doživljajni subjekt smešten na raniju vremensku točku, a govori pripovedni subjekt smješten na kasniju vremensku točku. Očito je da pojam „viđenja" ovdje treba shvatiti široko, tako da obuhvati emotivnu, misaonu i ideološku dimenziju, zbog čega Genette predlaže da se pojmovi gledišta, perspektive, viđenja i slični zamijene pojmom „fokalizacija". Postoje, međutim, tekstovi ili dijelovi tekstova gdje su nosilac glasa i nosilac fokalizacije spojeni na položaju izvan pripovijedanog svijeta pa za njih Genette predlaže da se nazovu nefokaliziranima. (Biti 1992: 12)

Ženet je napravio razliku između fokalizacije (vizura fabule koja je povezana sa subjektom) i pripovedanja (verbalizacije viđenog), pretpostavljajući mogućnost nulte fokalizacije; on smatra da postoje tekstovi ili delovi teksta u kojima su pripovedač i fokalizator spojeni u jednoj tački izvan pripovedanog sveta. Ženet veruje da se u ovakvim tekstovima prikazuje, odnosno pripoveda, objektivna fabula. Teoretičarka Mike Bal kritikuje mogućnost postojanja nulte fokalizacije i obrazlaže tezu da u svakom pripovednom tekstu postoji fokalizator. Ženet je fokalizaciju kao termin uveo još 1972, smišljeno insistirajući na vezi pripovedačkog viđenja s jedne i vizuelnih medija i fotografije sa druge strane, smatrajući da je reč „fokalizacija" mnogo pogodnija od reči „perspektiva".

Pripovedanje nije, niti može biti, najvažnija funkcija književnog junaka, jer u tom slučaju on postaje pripovedač i prelazi u sekundarni diskurs. I pored suženog opsega percepcije i ograničenog uvida u objektivnu stvarnost, pripovedač u prvom licu ima na raspolaganju mnogo načina fingiranja stvarnosti: njegovo svedočenje može dobiti oblik pisma, dnevničkih beležaka, memoara ili pak usmene ispovesti, no svaki je vid iskaza svedočanstvo o raspolućenosti percepcije i verbalizacije, odvajanju bića koje doživljava od bića koje pripoveda. Naratolog Simor Četmen je u takovane neposredovane tekstove ubrojao, između ostalog, upravo epistolarne i dnevničke zapise (Chatman1978: 166).

Složenost pripovedača u prvom licu je egzistencijalna i psihološka: on je biće govora, misli i delanja koje najčešće sagledavamo u potpunom neskladu to troje. Od pripovedača u prvom licu očekuje se egzistencijalna prisutnost, a logika pripovedanja u prvom licu može biti ozbiljno ugrožena ako to egzistencijalno „ja" pokušamo da objektivizujemo. Dorit Kon prepoznaje dva iskušenja pripovedača u prvom licu: prvo je „objektivizacija sebe" (a ona „prekida esencijalnu vezu između sadašnjeg iskaza i pređašnjeg iskustva"), dok je drugo „sveznajuća prezentacija okolnog sveta koja zanemaruje subjektivnu perspektivu vlastitog ja" (Kon, 1995: 82). Efekat istinitosti i pouzdanosti pripovedanja u prvom licu problematizovan je upravo zbog pokušaja da se iskustvo i iskaz povežu tako da nadiđu subjektivnu perspektivu.

Nepouzdanost pripovedačevog izveštavanja temelj je i ispovedanja i svake fiktivne autobiografije; različite kritičke škole, od psihoanalize Žaka Lakana, preko analize pripovednog diskursa Emila

Benvenista, pa sve do kritičke analize diskursa Van Dijka, dolazile su do zaključka da je autobiografsko prećutni element diskursa, da teži da se iskaže kao jedan vid socijalne prakse. U različitim pristupima pripovednom tekstu očituje se prepoznavanje krize identiteta kao ključnog elementa koji otkriva da se ispovest pretače u indiskretnost a poverenje u manipulaciju, te forme ispovedanja postaju i vid etičke manipulacije čitaocem, upravo zbog pripovedačevog lažnog osnaživanja, zbog iluzije o sopstvenoj objektivnosti i nepristrasnosti. Ispovedanje ima srazmerno manji značaj kao prostor intimističkog govora.

Pouzdanost percepcije naratora neretko se u istoriji književnosti verifikuje i rodnim kriterijumima: pripovedačka uloga ženi dodaje rodno određenu nepouzdanost, ali i potrebu za intimizacijom diskursa koja se, takođe, povezuje sa rodnim predstavama o ženi kao biću koje ima snažne emocije i još snažniju potrebu da ih posreduje. Rodna pripadnost je uslovljena psihosocijalnim razvojem ličnosti a ne biološkim odlikama pola, te se tako u kontekstu rodnih predstavljanja muškarcu, zbog uloge koju dobija u društvu, pripisuju svojstva delatnosti, preduzimljivosti, autoritet, ambicija i inicijativa. Sve su to poželjne osobine, koje se stiču društvenom integracijom, dok se od žene očekuju pasivnost, poslušnost, emotivnost, tolerantnost i pomirljivost (Levine 1998: 145). Ova se svojstva upisuju u rodni identitet žene, iz čega proishodi sasvim logična podela uloga: muškarac je predodređen da dominira, žena da bude potčinjena, te se ovaj odnos prenosi i na prostor čitaočevog investiranja poverenja u pripovedanje. Žene govore nedosledno, varljivo, njihov moralni osećaj je nestabilan a etička distanca nepredvidiva, njima bi sentimentalistički ljubavni diskurs trebalo da bude prirođen.

Okretaj zavrtnja Henrija Džejmsa je pripovedna prekretnica u projektovanju uloge žene pripovedača, a ujedno i prvi validan romaneskni primer sučeljavanja motiva ludila i natprirodnog. Ovo delo se ne pamti samo po atmosferi neizvesnosti i nespokoja, nego i zbog nezaokružene naracije koja teži da razvlasti pripovedačicu, neimenovanu guvernantu. Povest o duhovima u ovom romanu opire se i razumevanju i izricanju, a dodatno je mistifikovana činjenicom da postoji kao zapis, sklonjen na skrovito mesto. Pripovedačica, nad kojom lebdi senka i sumnja teškog prestupa, nije više među živima, za njeno delanje nema kazne, oprosta ni, reklo bi se, obzirnog slušaoca.

U *Okretaju zavrtnja* duboko je mistifikovan i način na koji se do priče o natprirodnom stiže: najpre Daglas, posednik rukopisa ovog žanrovskog amalgama svedočanstva i ispovesti, poštom šalje ključ od tajne ladice svom poverljivom čoveku u London, koji taj rukopis šalje takođe poštom. Daglas je u posed guvernantine ispovesti došao tako što mu je ona svoj zapis poslala poštom pred smrt. Priča o natprirodnom tako više nije deo usmene tradicije, već tajna koja se čuva zapisana; patrijarhat prećutkuje nekažnjene zločine, kaogod i granične pojave, za koje nije sigurno pripadaju li svetu demona ili pak nastaju kao posledica iskrivljene percepcije.

Oko guvernantine povesti i ispovesti, osigurane, zaštićene i sakrivene, stežu se obruči nedovršene okvirne priče. Pripovedanje započinje muškarac, ali ga on ne zaključuje: kraj romana ostaje otvoren, više se ne vraćamo slušaocima ove ispovesti, i nećemo biti u prilici da čujemo njihove reakcije. I pripovedač i autor su se povukli sa scene, ostavljajući čitaocu da sam odluči da li je prisustvovao događajima koje su predodredile natprirodne sile, ili pak mentalnoj konstrukciji pomračenog uma. Ostaje nejasno i to da li je glavna junakinja povesti i ispovesti skrivila smrt jednog od dvoje dece o kojima je vodila brigu, da li se izborila sa natprirodnim i omogućila da vrlina pobedi zlo, ili je potonula u sopstvenu mentalnu konstrukciju, odnosno projekciju unutrašnjih strahova i teskobe na spoljašnji svet. Kao što nema jasnu žanrovsku matricu, roman nema ni adekvatno razrešenje koje bi omogućilo da se tematski klasifikuje.

Žanrovska analiza Džejmsovog romana nije dala precizne odgovore. Ima mišljenja da je *Okretaj zavrtnja* alegorija o borbi dobra i zla nastala kao replika na prozu Natanijela Hotorna, hrišćanska poema o dualizmu čovekove prirode, modernizovani moralitet, frojdistička parabola (Jones 1959: 112), žanrovske definicije dela odista su brojne, ali u pitanju je, čini se, alegorija o obrazovanju umetnuta u okvir psihološkog romana; *Okretaj zavrtnja* govori o odnosu tradicionalnog autoriteta koji nameće svoje vrednosti, koji i simbolički i doslovce guši vaspitanika, kidajući njegovu iskonsku vezu sa nagonskim i emotivnim delom ličnosti koji ovde simbolizuju duhovi.

Guvernanta koja je anonimizovana, kao neretko ženski likovi u klasičnoj i ranoj modernoj književnosti, kao pripovedač je delegimitizovana jer je umesto mogućnosti da bude posrednica, dobila samo status fokalizatora, i to krajnje diskutabilnog. Njenu viziju zapravo posreduje njen nekadašnji štićenik – ispovest ženskog viktorijanskog subjekta posreduje muški pripovedni autoritet koji postaje faktički i simbolički gospodar priče. Autoritet pripovedačice je u viktorijanskoj kulturi problematičan, kao što je to i ženska želja, simbolični označitelj subjektivnosti koji je čini opasnom i zagonetnom u isti mah. *Okretaj zavrtnja* je, tako, nedovršena priča o viktorijanskom subjektivitetu i psihološkoj slici nestabilne ličnosti mučene neurotičnim konfliktima i rastrzane između unutrašnjih moralnih imperativa i spoljašnjih pritisaka.

Kod Henrija Džejmsa, duhovi manifestuju pritajeno zlo koje dela ispod čvrstog oklopa viktorijanskih konvencija, ali se zlo može posmatrati i kao pritajena snaga pobune. U romanu Sare Voters *Mali stranac* (The Little Stranger, 2009) delanje duhova jeste i metaforična kazna za mešanje klasa u Engleskoj posle Drugog svetskog rata. Na džejmsovski način pripovedan odnos autoriteta i pobune nalazimo u uzbudljivom svedočanstvu o delovanju zlih sila u jednom velelepnom i oronulom džordžijanskom zdanju.

Sara Voters se u svojim prethodnim romanima doticala i motiva ludila i teme natprirodnog, pisala je na temu odnosa spiritizma i psihološke manipulacije u romanu *Srodne duše* (*Affinity*, 1999), kao i sociopatološke opservacije u romanu *Džeparoš* (*Fingersmith*, 2002). *Mali stranac* je pripovest seoskog lekara u Vorikširu, doktora Faradeja, smeštena u godinu 1947; naracijom o posleratnoj Engleskoj dominira kuća koja u lekaru poteklom iz radničke porodice izaziva protivrečna osećanja. Handreds Hol lagano propada zbog besparice porodice Ers, koju je zadesila sudbina većine pripadnika lokalnog plemstva u to vreme. Votersova povezuje temu posleratne nemaštine, depresije i klasnog reformatiranja britanskog društva sa motivima duhova, izmenjene percepcije i ludila. Time postiže da fantastični motivi nadrastu senzacionalističku motivaciju i pretvore se u oruđe socijalne i psihološke opservacije, a da tema društvenih promena poprimi preteći, metafizički aspekt. Velelepni Handreds Hol propada u posleratnoj nemaštini, i to propadanje Votersova predstavlja veristički detaljno, sa ciljem da naglasi docniju ezoteričnu motivaciju zapleta; u dom Ersovih će Faradej prvi put doći kao služavkin sin a drugi put kao lekar koji treba da pregleda četrnaestogodišnju Beti, jedinu služavku u zdanju koje je nekad opsluživala armija sobarica. Betini simptomi su lažni, ali ne i teskoba i panika koji je razdiru zbog neobične atmosfere u kući. Votersova koristi repozitorijum motiva natprirodnog, ali slova koja se ukazuju na zidovima, ogledala koja šetaju i zvono za poslugu koje se noću sablasno oglašava samo su okvir povesti o propadanju seoskog plemstva – baš kao što je pravi početak romana *prvi* Faradejev dolazak u kuću, kada je sa zida odlomio mali gipsani ukras i poneo ga sa sobom. Propast Handreds Hola počinje, simbolično, od tog prvog dodira jednog malog pripadnika niže klase – tako zdanje počinje da se kruni od ruke jednog malog stranca. Rat će propadanje samo ubrzati: za održavanje grandioznog a nefunkcionalnog zdanja istopljeni porodični imetak je nedovoljan, a Ersovi ne uspevaju da se prilagode novoj socijalnoj ekspanziji, posleratnoj oskudici, redefiniciji klasnih odnosa.

Paralele *Malog stranca* sa *Okretajem zavrtnja* su brojne, ali poređenje ova dva romana pokreće i pitanje psihološke i moralne kompetentnosti pripovedača u prvom licu. U *Malom strancu* nas pripovedačevo nastojanje da natprirodne pojave racionalno objasni navode da posumnjamo u njegovo mentalno zdravlje; racionalistički stav glavnog junaka i povlašćenog pripovedača, doktora Faradeja, mnogo je više sporan nego iskrivljena percepcija ostalih protagonista koji se sa duhovima suočavaju i od njih stradaju pod misterioznim okolnostima.

Izmenjena percepcija i kod Džejmsa i kod Votersove dovodi do promena u doživljaju sveta: u oba romana pojavljuju se duhovi čije poreklo nije jasno definisano, i u oba slučaja mogu se sa puno prava metaforizovati kao seksualna ili socijalna pretnja. Međutim, tu uočavamo obrnutu paralelu koja pokreće nova pitanja: Džejmsova guvernanta jedina je koja duhove vidi – doktor Faradej jedini je koji duhove *ne vidi* i po svaku cenu želi da ih porekne, možda upravo zato što tri junakinje romana uporno iznose svedočenja i dokaze o neobjašnjivim pojavama. U *Malom strancu* dejstvovanje zlih sila počinje onog trenutka kad se ukrste putevi seoskog lekara Faradeja i lokalne plemićke porodice. Guvernanta iz

Okretaja zavrtnja udaviće svog štićenika (nesrećnim slučajem ili u nastupu mahnitosti – tekst obe interpretacije podržava u jednakoj meri), a Faradej će nehotice ubrzati finansijsko propadanje porodice Ers i ispratiti njene članove u ludilo, bolest i smrt. Nehotice, ili pak sa podsvesnom željom da zatre priče o natprirodnom koje oni pripovedaju, sa željom da opovrgne validnost svedočenja o pojavama koje izmiču logici i razumu?

Tragični kraj porodice lekar ubrzava upravo time što ih leči, brine o njima, zapostavljajući svoje potrebe i obaveze, baš kao i guvernanta koja u prevelikoj želji da decu zaštiti od lošeg uticaja postaje sama taj loš uticaj i kobni faktor njihovog razvoja: paradoks da prevelika briga rađa propast otvara mogućnost psihoanalitičkog tumačenja koje bi uključilo analizu potisnute agresije. Dok je cilj guvernantine priče da se postojanje duhova dokaže, Faradej je opresivni i opsesivni glas razuma koji će sve podrediti svojoj želji da ukine pobunjene glasove. Faradej je primer autoritarnog nasilja nad pripovedanjem, neukrotive želje da se opovrgne autentičnost natprirodnog na kom ostali junaci insistiraju. Zbog svoje moralne čistote i osećanja odgovornosti, kontrole emocija i aseksualnosti Faradej je dodatno ambivalentna figura: suviše pošten da bi bio lovac na miraz, suviše ciničan da bi se družio sa Ersovima zarad pukog prestiža, lekar ipak pristaje na klasno i statusno nedefinisan položaj u porodici – da bude više od sluge, a manje od prijatelja. Ni čin pripovedanja ni koncepcija romana ne trpe ovu ambivalenciju ali njeno rešavanje otežu unedogled, i čitalac jedino može na kraju posumnjati da je Faradej zločinac koji je prisvojio pripovedanje i tako ukinuo svoje zločine i radikalno izmenio svoju ulogu.

U završnici *Malog stranca* čini se da je Faradej konačno pristao na dužnost sluge, i na regresiju u predratne klasne okvire: i posle fizičkog nestanka porodice on opsesivno brine o kući i imanju, i kad kuća ostane potpuno prazna on je redovno obilazi, sada kao apsolutni gospodar, gospodar pripovesti o njoj. Međutim, dok je guvernantina neverovatna priča o ludilu i halucinaciji posredovana uz pomoć narativnog okvira da bi se tako učinila verodostojnom (da podsetimo, njenu povest čita njen nekadašnji štićenik Daglas maloj grupi prijatelja u kojoj je i neimenovani pripovedač u prvom licu čijim bezinteresnim posredovanjem pratimo događaje), Faradej je u romanu Votersove jedini posrednik i jedini svedok – jedini branilac empirijske istine. Dakako, njegova fascinacija kućom koja propada može se tumačiti i kao varijacija na Poovu priču „Pad kuće Ašera", gde fizička i mentalna dezintegracija ipak ni na koji način nisu povezane sa socijalnom stabilnošću.

U defileu usamljenih pobunjenika od proze Henrija Džejmsa pa sve do ženske proze početka milenijuma uviđamo da svaka borba za drugačiji svet počinje od pripovedanja, od vladavine jezika i priče. Jezik ne stvara red, red je jeziku nametnut, baš kao što su anarhija i diktatura možda samo različiti načini nametanja reda nepredvidljivoj stvarnosti (Gordić Petković 2007: 140).

Kad god analiziramo pripovedanje u prvom licu moramo biti svesni igre dubokih protivrečnosti na kojima se ovaj vid posredovanja temelji. Pripovedač je ontološki i epistemološki nestabilan subjekt, a to Ja koje pripoveda uvek je opterećeno svojim doživljajnim aspektom: ma koliko doživljaj bio izvor priče, on ograničava pripovedačeve ingerencije. Posedovanje i posredovanje ličnog doživljaja sužava mogućnost objektivizacije viđenja. Iskaz i iskustvo su neraskidivo povezani no tu vezu problematizuje želja pripovedača da mu se veruje i težnja da bude pouzdan. Svaka objektivizacija viđenja relativizuje vrednost doživljajnog a upravo je u doživljenom snaga i autoritet pripovedača u prvom licu. Stoga je pripovedač u prvom licu večito u procepu: kako da njegova priča bude i objektivna i duboko lična, kako da njegovo iskustvo ne izgubi vrednost zbog provizorijuma pojedinačnog?

Pripovedač u prvom licu mora, da bi mu se verovalo, biti neartikulisan, a njegova ispovest mora sadržati elemente afektivnog, neobjašnjivog i neobjašnjenog, amorfnosti, nesigurnosti i nedovršenosti. Apsurdno je, a ujedno i logično, da on mora potvrditi autentičnost natprirodnog kako bi svojoj povesti, ili ispovesti, obezbedio validnost.

Neodlučnost o vrsti egzistencije uslov je egzistencije natprirodnog u književnom tekstu. Duh postoji samo dok nismo sigurni da li ga ima, on dela dok smo u nedoumici o njegovoj prirodi. Poreklo duha kralja Hamleta, uostalom, prestaće da bude važno kad Hamlet shvati da duh govori istinu, kada to bude dokazano. Duh neće biti potvrđen egzistencijalno, nego će njegovo postojanje potvrditi saznanje koje donosi glavnom junaku. Duh će potrti razliku između ovozemaljskog i podzemnog sveta, između

govora i tišine, između znanja i neznanja: on daje lik i oblik stvarnosti koja je iščezla, stvarnosti koja je deo prošlosti, ali koju on može da vrati u sadašnjost. Nije važno da li su duhovi halucinacija, ili opsena čula, jer njihova funkcija nije ontološka, već epistemološka. Oni nisu tu da *budu*, nego da nam nešto *kažu*. Oni jesu iluzija, ali ne u smislu opsene, nego u smislu igre. Latinski glagol *illudere* znači igrati se, šaliti se, rugati se, prevariti, upropastiti, oštetiti, osramotiti. I doista, duhovi su tu da se poigraju sa istinom, sa tekstom, sa granicama realnog.

Literatura

Biti, Vladimir (1992). *Suvremene teorije pripovijedanja.* Zagreb: Globus.

Chatman, Seymour (1978). *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film.* Ithaca: Cornell University Press.

Gordić Petković, Vladislava (2007). *Na ženskom kontinentu.* Novi Sad: DOO Dnevnik.

Hamburger, Kete (1979). *Logika književnosti.* Preveo Slobodan Grubačić. Beograd: Nolit.

Jones, Alexander (1959). Point of View in *The Turn of the Screw. PMLA*, LXXIV/1, 112-118.

King, Jeannette (2005). *The Victorian Women Question in Contemporary Feminist Fiction.* Basingsroke: Palgrave Macmillan.

Kon, Dorit (1995). K. ulazi u zamak: o promeni lica u Kafkinom rukopisu. Beograd: *Reč*, I/7, 78-83.

Levine, Martin. (1998). *Gay Macho: The Life and Death of the Homosexual Clone.* New York: New York University Press.

Rimmon-Kenan, Slomith (1983). *Narrative Fiction*. London and New York: Routledge.

Showalter, Elaine (1987). *The Female Malady: Women, Madness and English Culture, 1830-1980*. London: Virago Press.

Walkowitz, Judith (1992). *City of Dreadful Delight: Narratives of Sexual Danger in Late-Victorian London*. London: Virago Press.

Waters, Sarah (2009). *The Little Stranger.* London: Virago Press.

FIRST PERSON NARRATIVE AND VOICES OF GHOSTS: MADNESS AND THE SUPERNATURAL IN WOMEN'S FICTION

Summary

The role and effect of the supernatural in literary texts is to serve as a touchstone of the narrator's reliability, according to a number of narratologists such as Rimmon-Kenan, Kohn, Genette, Chatman and several others who account for the fact that various types of narration can serve as a cohesive force of the text and deconstruct the narrator's reliability at the same time.

Henry James's *The Turn of the Screw* contrasts visions of two male and one female narrators in an impossible quest for the truth about a mysterious death which could be attributed to supernatural causes. James's novel introduces the ambivalence of women's narrative voice, whose reliability is inevitably marked by their marginalized social position.

The narrative voices in English contemporary literature written by women are often in conflict with the fictional characters' search for a consistent and reliable perspective of reality, as will be shown in the analysis of the novel *The Little Stranger* (2009). Its author Sarah Waters offers the supernatural as a new strategy of inscribing class differences into the reality of the post-war Britain.

Key words: English novel, narrator, narrative, supernatural.

Vladislava Gordić Petković
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
vladysg@yahoo.com

Milica Jošić-Milinović

A (REALISTIC) PORTRAIT OF WOMEN IN FITZGERALD'S *THE GREAT GATSBY*

This paper attempts to explore the image of women in the context of the social and economic changes of the post-war materialistic and corrupted America, which was not ready for the „New Woman" that awakened from the „Angel in the House". Through an in-depth analysis of Fitzgerald's main female characters from *The Great Gatsby*, the paper deals with the question of the identity of women who yearned for independence and freedom to express their individuality and sexuality, but at the same time were still bound to the traditional values of the previously patriarchal society. Is there more to that superficial image of flappers from Gatsby's parties? Was that superficiality only a mask these women wore since it was the easiest way to fit into the society? Did Fitzgerald manage to create an approximately realistic portrait of the Jazz Age and women's role in society? These are some of the questions raised in this paper.

Keywords: „New Woman", „Angel in the House", flapper, 1920s, The Jazz Age

1. INTRODUCTION

The Great Gatsby is a story about 1920s - The Roaring Twenties in America and it is believed that Fitzgerald, as a writer:

> (…) best represented images of the new post-war generations of ambitious middle-class Americans wanting to enjoy the consumer spending boom of the 1920s. His stories seemed to express the dream world which advertising was busily constructing: jazz and dancing; young flappers who cut their hair, smoked and drank – new women; romantic night-life (Parkinson, 1987, p. 12).

The novel shows the awakening of a „New Woman"[1] through the image of a flapper. The question that is raised here is whether there was more to this superficial image of young flappers and whether the writer really „fashioned one distinct female personality" (Fields, 2005, p. 5) dualistic in nature. The paper provides an overview of criticism on Fitzgerald's female characters and how it evolved from 1940s along with the changes in the society.

After the first publication of *The Great Gatsby*, when the novel didn't achieve the success the writer had expected, Fitzgerald's comment was: „Women do not like it. They do not like to be emotionally passive" (Parkinson, 1987, p. 66). The paper aims to explore whether the portrait Fitzgerald created was realistic.

2. THE TWENTIES

2.1. The Age of Changes

The 1920s were a time of great social changes in America and a turning point when it comes to literature. This was an age when many African-American artists appeared, when the radio was invented and people no longer had to go to clubs to listen to Jazz. These were the times of industrialization

[1] The term „New Woman" first appeared in the late nineteenth century. In American literature it was popularized by Henry James, who vividly depicted this ideal of emancipated, educated, carrier woman in his novel *Portrait of a Lady*, published in 1880.

and Fitzgerald successfully painted this picture in *The Great Gatsby* through descriptions of New York as one of the main cultural centers; through vivid images of Gatsby's parties, paying attention to details when it comes to music, women's clothes and cars. An entire orchestra, consisting of „a whole pitful of oboes and trombones and saxophones and viols and cornets and piccolos, and low and high drums" (Fitzgerald, 1980, p. 40) plays at the parties, entertaining these rich people and creating a shallow image of a joyful time; however, when the party is near the end, the quick rhythm fades and a woman cries listening to the piano, symbolically representing that underneath the surface everything is not so perfect, foreshadowing the Great Depression of the 1930s that will follow.

The so-called Roaring Twenties were an age of corruption and this idea of getting rich quickly was incorporated into many novels of the time. Old traditional values are contrasted to a new, materialistic and hedonistic society shown in *The Great Gatsby* by contrasting the Middle West and sophisticated glittering New York.

It was believed that all significant writers were in England during the Twenties, so it was difficult for writers in America to become acknowledged. Fitzgerald himself struggled to find balance between trying to be a critic of the society he lived in, presenting America in its materialistic light, and at the same time earning money and success (Parkinson, 1987, p. 11). He successfully combined the two and as a result created a very realistic image of a consumer's society, introduced the notion of the American Dream and the people who were chasing after it, and presented to the American nation a „New Woman".

2.2. „New Woman" Awakens from the „Angel in the House"

Women's behavior as well as physical appearance changed when compared to the period before the war. The image of women was completely altered. An interesting term related to the period is „flapper", defined by the Merriam-Webster's Collegiate Dictionary as „a young woman of the period of World War I and the following decade who showed freedom from conventions". „The flapper was in fact the 'ideal type' marketed by clothing catalogues and cosmetic companies, and as such was emulated to greater or lesser degrees by many women in the 1920s" (as cited in Bremner, 2006, p. 5).

Fitzgerald was one of the first artists in the Twenties who not only used this term, but he redefined it in a way and created the visual image of a flapper through his novels. In „Eulogy on the Flapper" published in June 1922, his wife, Zelda Fitzgerald wrote:

> the Flapper awoke from her lethargy of sub-deb-ism, bobbed her hair, put on her choicest pair of earrings and a great deal of audacity and rouge and went into the battle. She flirted because it was fun to flirt and wore a one-piece bathing suit because she had a good figure, she covered her face with powder and paint because she didn't need it and she refused to be bored chiefly because she wasn't boring. She was conscious that the things she did were the things she had always wanted to do. Mothers disapproved of their sons taking the Flapper to dances, to teas, to swim and most of all to heart. She had mostly masculine friends, but youth does not need friends – it needs only crowds… (as cited in Bruccoli, 1991).

Flappers were seen as young women who wore short dresses (for the practical reason of making movement easier) and „bobbed" hair (short hair worn loosely). These women attended parties, such as those presented in *The Great Gatsby* with lots of details; they enjoyed nightlife and could be seen smoking and drinking. The image of a „New Woman" was created and presented as a product of the sexual revolution and social changes of the 1920s, contrary to the model of the Victorian woman known as „Angel in the House"[2]. Through the characters of Myrtle Wilson, Jordan Baker and Daisy Buchanan, Fitzgerald illustrated the struggle of women who gained more freedom and certain rights in

[2] The phrase „Angel in the House" originates from the title of the poem published in 1854 by a Victorian poet Coventry Patmore where he idealized his angel-like wife as a perfect model for all women - a woman completely devoted to her children and submissive to her husband

The Twenties but were still strongly tied to the traditional set of values. In *The Great Gatsby* this image is presented not just in the characters of Daisy, Jordan and Myrtle, but also in all the nameless female characters from Gatsby's parties. Women are presented through Nick Carraway's (the narrator's) point of view, therefore through a male perspective, and we can feel hostility toward the „New Woman" in this post-war society. The appearance of the New Woman brought forth negative reaction since it was considered that by rejecting any part of her traditional role of a mother and obedient wife, woman would make the complete system of family moral values collapse, which would affect the society in whole.

3. METAMORPHOSIS: FROM MONTRUOUS TO SIREN VOICE

In 1925, when the novel was published, the reviews were quite positive; however, the novel did not sell as the writer had expected. After Fitzgerald's death, in the 1940s and 50s, many essays were written, even though the analysis of female characters mostly consisted of a couple of lines dedicated to Daisy Buchanan. *A Collection of Critical Essays*, edited by Arthur Mizener, published in 1963, glorifies the character of Gatsby while describing Daisy with quite a negative connotation. In one of these essays, Tom Burnan wrote that „neither her character nor the quality of her emotional resources justifies any very exhaustive analysis" (1953, p. 107). Marius Bewley shares a similar opinion. In his essay *Scott Fitzgerald's Criticism of America*, Bewley uses expressions such as „emptiness of Daisy's character" and „monstrous moral indifference" (1954, p. 133), thus presenting Daisy in a very negative way when compared to the „mythical" character of Gatsby. Charles E. Shain (1964, p. 92) admits that Fitzgerald is fully aware of the power of women over men, men who are „astonished by the fearlessness and recklessness of women". He sees Daisy as a „fatally irresponsible human being" while Jordan and Baby Warrren, a character from *Tender Is the Night*, are „mercenary American women as dangerous to man as classical sorceresses."

In 1960s many feminist articles appeared, focusing on discussing female characters, but once more, mostly focusing on Daisy. Some of them, such as *Feeling Half-Feminine: Modernism and the Politics of Emotion in The Great Gatsby* focus on Daisy's character but also tend to describe Gatsby's feminine side.

From the 1970s, more attention was given to Daisy, now becoming the main topic of essays, such as: *Fitzgerald's Daisy: The Siren Voice* by Glenn Settle where the author sees Daisy as a siren (1985) since Fitzgerald emphasized her voice throughout the novel; and *'Herstory' and Daisy Buchanan* by Leland S. Person where the author sees Daisy as „more victim than victimizer" (1978).

Radeljković sees her as „one of the hollow women with their headpieces filled with straw, she lives in her own waste land, unable even to play a role of a mother" (2005, p. 293).

4. FITZGERALD'S PORTRAIT OF WOMEN

Entering Gatsby's parties is the best way to search for the image of women in the 1920s. At the parties were „enthusiastic meetings between women who never knew each other's names", who „become for a sharp, joyous moment the center of a group", which would be the highlight of their evening. Women in colorful dresses, walking around, nameless, holding their hands on men's shoulders in „a puppyish, convivial way" (Fitzgerald, 1980, p. 50), a drunk red-haired young lady singing and weeping in the corner (Fitzgerald, 1980, p. 107). Almost all the female guests were presented without any identity, if not looking the same, then acting the same: „Benny McClenahan arrived always with four girls. They were never quite the same ones in physical person, but they were so identical one with another that it inevitably seemed they had been there before", (Fitzgerald, 1980, p. 63) without any

specific characteristic to be remembered by, besides the color of the dresses they were wearing at that particular party – „two girls in twin yellow dresses" (Fitzgerald, 1980, p. 42).

When the end of the party is near, we see women fighting with their husbands, refusing to go home, and at the very end, when the music stops, they are „lifted, kicking, into the night" (Fitzgerald, 1980, p. 50) and taken home.

Female characters are presented through thoughts and points of view of a male figure, Fitzgerald's narrator Nick, who concludes that: „Dishonesty in a woman is a thing you never blame deeply" (Fitzgerald, 1980, p. 59), as dishonesty is something expected out of a woman.

The „New Woman", even though being beautiful and powerful is still subordinate to a man, her dependence to a man defines her and makes her powerless. However, these women were neither superficial nor foolish, it was just a mask they were wearing because they knew that was the only way to survive in what was really a man's world. They used their female charms, their femininity as their weapon, and they used it successfully. From time to time, they may have lost themselves in all the acting, but they knew that „the best thing for a girl is to be a beautiful little fool" (Fitzgerald, 1980, p. 17) - a Daisy used while describing her daughter.

4.1. Myrtle Wilson – "You can't live forever"

„The thickish figure of a woman blocked out the light from the office door" (Fitzgerald, 1980, p. 25) is the way Fitzgerald introduced Myrtle in the novel, through Nick's eyes. He uses the words such as „flesh", „sensuously" and „vitality", pays attention to her „wide hips" and presents her face as a face with no „gleam of beauty".

Everything about Myrtle seems artificial, in her desperate attempt to be seen and accepted as an upper-class woman. The apartment seems as „artificial" as Myrtle's laughter and behavior are. The furniture is too large for the room, it doesn't fit, in the same way as Myrtle does not belong there as well. Tom breaks her illusions by breaking her nose for mentioning Daisy's name on and on. The blood from her nose foreshadows her death later, since her dream is crushed, in the same way the blood in Gatsby's swimming pool represents the end of his dream.

Myrtle, disappointed with her social and financial status, sees Tom as her way out, out of her own class, out of the valley of ashes. When she saw Tom for the first time, she tried to convince herself that it was a once-in-a-lifetime opportunity and she had better used it: „You can't live forever, you can't live forever" (Fitzgerald, 1980, p. 36). This is a spark of reason and a proof of thoughtfulness of Fitzgerald's female character. The suit Tom was wearing the moment she saw him was her American dream – a suit that her husband had to borrow for their wedding, hiding that fact from her. In Myrtle's eyes, the suit is a symbol of better life, her own American dream which was taken away from her when an unknown man came to pick it up after the wedding. By meeting Tom, she is given the opportunity to encounter the dream once again and decides to keep it this time.

Myrtle is the only female character who shows desire and passion, and at the end, she dies because of it. She was found dead with: „her left breast swinging loose like a flap, and there was no need to listen for the heart beneath. The mouth was wide open and ripped at the corners, as though she had chocked a little in giving up the tremendous vitality she had stored up so long" (Fitzgerald, 1980, p. 138). We are not given physical appearance of Fitzgerald's female characters but a detailed description of Myrtle's death. Was she really punished for being openly sensual and energetic? Since the „Angel in the House" was still the main character of most of the novels at the time, Myrtle had to be punished – it was the expected outcome.

4.2. Jordan Baker – "Life starts all over again when it gets crisps in the fall"

Jordan is Fitzgerald's female character who is a representative of the „New Woman" image in many ways: she is independent, attends parties, plays sports, masculine, realist instead of romantic; however, she still seeks the traditional protection by men which can be seen in the metaphor with a careless driver, where she admits that she is careless and she hopes another careless driver won't be on her way. The reader is introduced to Jordan at the same time as Daisy, being under the impression that they are both just a piece of furniture, an object or an ornament decorating the Buchanan's house with their beauty and laughter.

Later on, the writer gives us Jordan's description: „She was a slender, small-breasted girl, with an erect carriage, which she accentuated by throwing her body backward at the shoulders like a young cadet" (Fitzgerald, 1980, p. 11). Jordan's eyes were „impersonal", her conversations „in absence of all desire" (Fitzgerald, 1980, p. 12). She had a „slender golden arm" and Nick was quite pleased that this arm rested in his at the parties since Jordan was an upper-class woman. The usage of the adjective „golden" is very intriguing and it has a different meaning when referring to Jordan and her arm and when referring to Daisy, „the golden girl". Jordan's golden arm refers to a successful, modern woman of the 1920s, independent and powerful. On the other side, Daisy's golden color refers to the influence of power and money on her life, since „her voice is full of money", therefore it relates to her dependence on men. In Jordan's case, it is men who depend on her.

Through the character of Jordan, Fitzgerald showed us how the role of upper-class women in the 1920s was changing. She is an example of a financially independent woman in a man's world who seems to have lost her femininity, which was the price to pay; while on the other hand, gentle and delicate Daisy from the past remained a slave of the patriarchal society and its conventions. Masculine Jordan and feminine Daisy are opposed. The scene on the sofa at the very beginning of the novel foreshadowed the outcome. Daisy „made an attempt to rise" but she just „leaned slightly forward" (Fitzgerald, 1980, p. 8) which shows her struggle to break the conventions, but in the end she decides to stay on the sofa, that is with Tom, where she feels secure and safe, while Jordan „stood up into the room" with „a series of rapid, deft movements", which shows how tenaciously she entered the new world.

„Life starts all over again when it gets crisps in the fall" is the rule Jordan Baker lives by. And she was right. With the new crisps, Daisy and Tom began their lives from the beginning, leaving the story behind, as if it never happened, Nick went back home and Jordan continued with her life. It was another fall, another year. That is the carelessness the upper-class society of the 1920s lived by.

4.3. Daisy Fay/Buchanan: „I hope she'll be a fool – that's the best thing a girl can be in this world, a beautiful little fool"

The task of an upper-class woman is to be an object of desire, to seduce men, to create an image of a spoilt woman whose task is to „accept" the presence of men, as Daisy and Jordan did in Nick and Tom's presence: „They were there, and they accepted Tom and me, making only a polite pleasant effort to entertain or to be entertained" (Fitzgerald, 1980, p. 13). It seems that everything is rehearsed in advance: „She laughed again, as if she had said something very witty, and held my hand for a moment, looking up into my face, promising that there was no one in the world she so much wanted to see. That was a way she had" (Fitzgerald, 1980, p. 9). Daisy fulfills this role.

She chooses the easier path and acts foolish. There are many examples of it – when she talks about Tom, Daisy says: „He reads deep books with long words in them" (Fitzgerald, 1980, p. 13), again with a certain doze of sarcasm. She is not ignorant, she is quite clever. Very skillfully she avoids conflicts: „Oh, let's have fun, it's too hot to fuss" (Fitzgerald, 1980, p. 120). Daisy was aware of her role in the society and at certain moments she takes off her mask of a foolish, flirty flapper. One of the most significant points is when she admits that she hopes her daughter would be a fool, because „that's

the best thing a girl can be in this world, a beautiful little fool" (Fitzgerald, 1980, p. 17). She knows the easiest way is to continue with her masquerade.

We have two contradictory women in Daisy's character – symbolically represented through the characters of Daisy Fay and Daisy Buchannan. She is both traditional and modern at the same time; romantic but realistic and materialistic. She has lost herself in this society where she has to obey certain conventions. Playing the role of a mother, Daisy is not convincing.

Gatsby's idealized Daisy Fay becomes materialistic, in certain situations emotionally passive indeed. One moment she cries over his beautiful shirts, admires his huge house, is delighted that he has a yacht; the next moment she wants to „get one of those pink clouds and put [him] in it and push [him] around" (Fitzgerald, 1980, p. 15). Modern is opposed to traditional, romantic intertwines with realistic, and realistic is equal to materialistic.

When it comes to Daisy's description, we, as readers, are given the opportunity to shape the image of her through her voice „there was an excitement in her voice that men who had cared for her found difficult to forget: a singing compulsion, a whispered 'Listen', a promise that she had done gay, exciting things…", a voice that is „full of money" (Fitzgerald, 1980, p. 9).

Daisy yearns for independence but finds it difficult to make a decision, exactly like the women of the 1920s, who yearned for independence but were still bound by patriarchal roots. The „New Woman" in Daisy retreats and she chooses stability and security.

4.4. Other female characters

Minor female characters, such as Ella Kayle, a representative of a „gold-digger"; Myrtle's sister Catherine, as a representative of a naive type of women incapable of being independent; Tom's first mistress – a chambermaid who is being punished for her affair, in the same way Myrtle is; and many other nameless female characters who attended Gatsby's parties, are not to be neglected and they give the final touch to this portrait.

Ella serves as an example of the identification of sexuality and love with money, a theme so obvious in *The Great Gatsby*. Fitzgerald showed how emancipated women used their sexuality in exchange for money, social status or just a good time, as the women of Gatsby's parties had.

Myrtle's sister Catherine tells the story of how the two of them went to Monte Carlo and had over twelve hundred dollars when they set off but they „got gypped out of it all in two days in the private rooms" (Fitzgerald, 1980, p. 34), where this serves as an example of the superficiality of women who were emancipated but were still not capable to survive on their own.

There are all those women from Fifth Avenue whose lives Nick dreams of entering, secretly, without anyone knowing or disapproving, which only shows how judgmental society still was.

Many other nameless female characters in this novel help us form the image of flappers and fulfill the image of the upper-class society. Women who attend Gatsby's parties mostly do not know each other, and most of them are not even invited. There is a woman who „seizes a cocktail out of the air, dumps it down for courage and, moving her hands like Frisco, dances out alone on the canvas platform" (Fitzgerald, 1980, p. 41); there are girls who dance individually, wives being mad at their husbands for flirting, girls looking alike. That is the superficial image of the women in the Twenties Fitzgerald shows.

5. CONCLUSION

We are facing distorted values in the materialistic consumer's society of the 1920s where women were treated as objects. They would use their sexuality to get what they wanted; for Myrtle Wilson it was social position, for the female guests of Gatsby's parties it was flirting and fun; however, they were not ignorant, they knew that this was their way to achieve what they wanted so they used

it as an advantage. Women gained certain rights and had more freedom, but this identification of a woman with an object was still present, with an object that could be bought, as Tom buys Daisy with an expensive necklace, which helps her change her mind on their wedding day, as Gatsby tries to win Daisy back with his beautiful house and lovely shirts, as Fitzgerald buys Zelda's love with money and social position. Social values are distorted, everything is expressed in „monetary terms" (as cited in Bruccoli, 1985, p. 46). But can we really blame those women, if they were perceived as objects, for wanting objects of their own in return?

Tavandashti believed that Fitzgerald created „clones of a single, negative character type" (2009, p. 12). Albeit Fitzgerald did not give them enough emotional and moral freedom in the novel, neglecting individualities of certain characters, especially of flappers at Gatsby's parties, but he certainly did not present only „shallow, exhibitionist, revolting and deceitful" women (Tavandashti, 2009, p. 12). We see Fitzgerald's characters lost at these parties, but that refers not only to women, but to men as well, everyone was lost, they were searching for their identities, they were struggling to find and define themselves in the post-war America. They were representatives of the „Lost Generation". [3]

All of Fitzgerald's female characters are in a way, more or less, representatives of the „New Woman". They all wear masks here and there since they are lost in this new role, in this transitional period, still bound to the patriarchal values. Old traditional values are contrasted to new ones and the characters were at times inclined to one, and at other times to the other side. More or less all of them yearned for independence, as Daisy did, the only difference among them being how much they were willing to concede. Daisy wasn't ready to give up on her stability and security and was pulled back to the traditional set of values.

All of this proves that Fitzgerald was aware of the changes that the society was going through, he was aware of the notion of the „New Woman" who seems quite superficially depicted at first. However, when we read between the lines, Fitzgerald showed that he realized women used this stereotype to their advantage. Some critics viewed Fitzgerald as a chauvinist; others perceived him as a feminist. Brucolli noted that Fitzgerald is neither a feminist nor a chauvinist, but a man hurt by women (as cited in Fields, 2005, p. 5).

He himself was also under the pressure of the consumer's society and was aware he needed to create something that would sell, but at the same time, he strived to portray the realistic image not only of the women of the 1920s but of the whole consumerist America. At certain points Fitzgerald's female characters, as representatives of those women, were indeed „emotionally passive". „They are presented as socially brilliant creatures who are morally and economically passive in a world which has no other role for them" (Parkinson, 1987, p. 92). There would come a time when they would have other roles, since this was only the beginning of changes, but until those changes come, the best thing they could do is, like Jordan, wait for another fall, because everything will start from the beginning, or like Myrtle, use every given opportunity because life is too short or like Daisy, just act as beautiful little fools.

REFERENCES

Bewley, M. (1954). Scott Fitzgerald's Criticism of America. In: *F. Scott Fitzgerald A Collection of Critical Essays.* (Mitzener, A. ed.), Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 125-141

Bremner, G. H. (2006). *Living in a Material World: Men & Women in „The Great Gatsby" and „Bright Lights", Big City*. Retreived September 2013 < http://gailbremner.com/1_4_Dissertation.html>

Bruccoli, M. J. (ed). (1985). *New Essays on The Great Gatsby.* Cambridge: Cambridge University Press

Bruccoli, M. J. (ed). (1991). *The Collected Writings.* New York: Charles Scribner's Sons.

Burnan, T. (1952). The Eyes of Dr. Eckleburg: A Re-Examination of *The Great Gatsby*. In: *F. Scott Fitzgerald A Collection of Critical Essays.* (Mitzener, A. ed.), Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 104-111

[3] Gertrude Stein brought this term into use and it was popularized by Earnest Hemingway. It refers to the post WWI generation, however, in literature, it refers to the writers of the 1920's, including Francis Scott Fitzgerald for whom Gertrude Stein considered to belong to the „Lost Generation".

Fields, T. (2005) *Resurrected: An In-Depth Study of Fitzgerald's Female Found in The Basil Stories and The Great Gatsby.* Retrieved July 10th, 2011 <http://domapp01.shu.edu/depts/uc/apps/libraryrepository.nsf/resourceid/240603FA17A099E785256FF700614540/$File/Fields-Therese-Master5.pdf?Open>

Fitzgerald, F. S. (1980). *The Great Gatsby*. New York: Collier Books Macmillan Publishing Company.

Parkinson, K. (1987). *F. Scott. Fitzgerald The Great Gatsby.* London: Penguin Books.

Person, L. S. (1978). „Herstory" and Daisy Buchanan. *American Literature, Vol. 50, No.2,* 250-257. Duke University Press. Retrieved July 27th 2011 < http://www.jstor.org/stable/2925105>

Radeljković, Z. (2005). *American Topics. Essays in American Literature.* Sarajevo: Buybook.

Settle, G. (1985). Fitzgerald's Daisy: The Siren Voice. *American Literature 57.1*, 115-124. JSTOR. WOU Lib., Monmouth. Retrieved August 28th 2013 <http://www.jstor.org/stable/2926317>

Shain, C. E. (1964). F. Scott Fitzgerald. In: *Modern American Novelists, An Introduction.* (O'Connor, W. V. ed.), New York and Toronto: The New American Library, 83-113

Tavandashti, S. P. (2009) *A Feminist Reading of The Great Gatsby*. Retrieved August 30th 2013 < http://faculty.ksu.edu.sa/aljarf/Documents/English Language Teaching Conference - Iran 2008/Soheila Pirhadi Tavandashti.pdf >

DICTIONARIES:

Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, online edition. Retrieved August 30th 2013 <http://www.merriam-webster.com/dictionary/flapper>

(РЕАЛИСТИЧАН) ПРИКАЗ ЖЕНА У ФИЦЏЕРАЛДОВОМ РОМАНУ *ВЕЛИКИ ГЕТСБИ*

Резиме

Рад се бави истраживањем слика жена у контексту друштвених и економских промена у послератној материјалистичкој и корумпираној Америци, која није била спремна за „Нову жену" која се пробудила из „Анђела у кући". Кроз анализу Фицџералдових главних женских ликова у роману *Велики Гетсби* – Дејзи Бјукенан, Миртл Вилсон и Џордан Бејкер, овај рад се бави питањем идентитета жена које су жудиле за независношћу и слободом да изразе своју индивидуалност и сексуалност, али су у исто вријеме и даље биле везане за традиционалне вредности претходно патријархалног друштва. Такође се бави критикама Фицџералдовог главног женског лика и развојем тог појма од 1940. године до данас, праћено промјенама у друштву.

Кроз неколико примјера из живота главних јунакиња, читајући између редова, рад показује да је писац био свјестан промјена у друштву те чињенице да је за послератну Америку било рано за велике промјене, те је опрезно осликао портрет „Доба џеза" и истовремено увјерљиво представио „кађиперке" са Гетсбијевих забава, набацивши им на лица маске површности које су носиле да би се лакше уклопиле у друштво.

Кључне ријечи: „Нова жена", „Анђео у кући", „кађиперка", „Доба џеза"

Милица Јошић-Милиновић
Универзитет у Бањој Луци, БиХ
Филолошки факултет
milica.josic.milinovic@unibl.rs

Татјана Јовановић

ЖЕНСКО САМООДРЕЂЕЊЕ У СВЕТЛУ ЛАКАНОВИХ И ПОСТЛАКАНОВСКИХ ТЕОРИЈА У ПРИЧАМА ЈЕЛЕНЕ ЛЕНГОЛД

На корпусу текстова који чине приче Јелене Ленголд из збирки *Покисли лавови* (1994), *Лифт* (1999), *Вашарски мађионичар (2008)*, *Претестериши ме (2009), У три код Кандинског (2013),* у раду се проблематизују феномени женске слободе, женског уживања, кулпабилности и потискивања. Методолошка платформа је Лаканова психоаналитичка теорија, односно њена ревизија коју су извршиле постлакановске теоретичарке Јулија Кристева, Луис Иригарај и Елен Сиксу, предлажући трансгресибилне стратегије које би жени омогућиле приступ себи, сопственом телу, језику, жељи. Технике жениног самоодређења и репрезентације у фалогоцентричном дискурсу, стратегије репресије, саморепресије и зазорности, тумаче се као конститутивне у производњи жениног гласа и њеног позиционирања у Симболичком.

Кључне речи: реч, тело, жена, уживање, jouissance.

1. УВОД

Разложно је на почетку овога рада поставити питање: каквог смисла има примена постлакановских феминистичких теорија на корпус приповедака списатељице која не признаје поделу на мушку/женску књижевност, и себе у поетичком, и у родном смислу, не доживљава као представницу женског писма (Арсић 2010: 50)? Вишедеценијска традиција гинокритике у српској књижевности није елиминисала терминолошке недоумице везане за женску књижевност (*женско писмо, женско писање, женска књижевност, гинокритика, књиженство*), нити заблуду о женском писму као синониму за тематски и формално крајње симплификовано стварање. Савремене стратегије тривијализације и маргинализације релевантне женске књижевности створиле су зачарани круг: женска продукција све је масовнија, али само она која комерцијализује женско искуство; на тај начин ствара се привид присутности женског гласа на културној сцени, који, ако жели опстанак, мора бити економски исплатив, то јест тривијалан. Ако овоме додамо парадокс да један број књижевних историчара и теоретичара помаже да се таква врста женске књижевности представи као видљива и егземпларна (Гордић Петковић 2011: 307-308), јасна је нелагодност коју изазива квалификација „женско писмо“. Она гетоизира на много начина. Без намере да теорију злоупотребимо, а дело насилно детерминишемо, у раду се на наведеном корпусу прича Јелене Ленголд анализирају стратегије конститутивне у производњи жениног гласа и позиционирања женског у Симболичком. Истовремено се истражују технике женског самоодређења и репрезентације, видови њене самосвести и светоназора.

2. КОЈИМ ЈЕЗИКОМ ГОВОРЕ СТАНОВНИЦЕ LENGOLDLENDA?

Језик је седамдесетих година прошлога века препознат као конститутивни и иманентни аспект друштвене сцене: како је поље Симболичког већ присутно када субјект долази на свет, будући субјект, ако жели да буде формиран и препознат као говорећи субјект, једино може да интернализује своју позицију исказану и обликовану језиком и језичком структуром у датом друштву. Лакановски речено, субјект није господар језика, нити га контролише, већ је његов резултат и производ. Од успешности интернализације језичке структуре, коју је потребно непрестано потврђивати и обнављати, зависи илузија компактности субјекта, која представља основни предуслов за функционисање друштвене јединке као легитимне у психосоцијалном

концепту друштвених време/простор координата, јер „изван симболичког лежи психоза" (Brennan 2002: 3).

Патернални закон уводи се кроз репрезентацију кастрације, чиме односи унутар симболичког детерминишу уређење језика. Језик чине само разлике означитеља, те је нестабилност значења у природи самог језика. Стабилна значења успостављају једино „кључни означитељи" који имају способност уређивања читавог ланца означитеља. Кључни означитељ Име-Оца, постављен у метафоризујући положај Едиповим комплексом, производи фалус као несвесни означитељ (Парвин 2002: 245). И док привилегија фалуса, као примарног означитеља полне разлике, мушкарца фиксира у његовој позицији субјекта, жену измешта из сваке фиксиране позиције на којој би се могла темељити њена субјективност (Kornel 2007: 117). Жена и женско/феминино постоје само као симболизовани, од-стране-маскулиног-представљени ентитети. Као такви нису у потпуности ни *субјекти* (не учествују у пољу Симболичког као активни агенси, не припада им фалус, означитељ), а не сасвим ни *објекти* (постоје у симболизованој илузији субјективности), већ заузимају позицију *абјектног*, зазорног. Женско постаје ужас који треба прекрити симболизацијама, место страха од субјекта којем је моћ закинута у фалогоцентричном дискурсу, место страха од освете угушиваног, место ритуалне нечистоће. Како је Симболичко уздигнуто/очврснуто (erected) потискивањем фемининог, тишина фемининог услов је стабилности Симболичког: „цивилизација, симболички поредак, кохерентан текст, дакле, могући су само по цену утишавања, фацилизације матерналне *chore*" (Grosz 1989: 49).

Ако рупа, недостатак, грешка поздравља девојчицу на улазу у Симболичко, где ни њен либидо, ни њен пол немају право представљање, јер систем себе само-представља (Irigaray 1987: 83), ако у односу према фалусу жена заузима место мањка, место немања, место недостатка, „хорор ничега видљивог" (Irigaray 1985: 26), ако „женски субјект не влада ничим, осим можда својом сопственом тишином, својим постојањем, својим ексцесима" (Irigaray 2002: 134), поставља се питање: да ли жена говори? Такође, да ли жена писац пише? „Од тренутка када почне да говори, жена је стављена у смртну опасност: ако не користи речи, онда не постоји, а ако их користи саму себе истим речима убија" (Cavallaro 1987: 35). Којим стратегијама жена може избећи судбину оне која је увек већ изговорена сопственим говорним апаратом, а на основу илузије сопствене позиције субјекта у Симболичком?

2.1. Зашто се Медуза не смеје?

Постлакановске теоретичарке истичу да речи увек изневере жену, долазе са позиције онога што је склоњено, што је сакривено, негирано, преведено, прерађено, симболизовано у фалогоцентричном дискурсу, и остављају жену изван, негде у процепу, одакле надире Семиотичко, па и Реално – гарантери и потенцијални трансгресори Закона. Како женственост, прописана мушком спекуларизацијом, једва да одговара жениној жељи, која се може повратити само у тајности, бекству, са осећањем анксиозности и кривице (Irigaray, 1985: 30), Е. Сиксу у *Смеху Медузе* позива жене да се „испишу", „да жена пише о жени, да приведе жену писму, од кога су, на исти начин као и од својих тела, насилно удаљене" (Сиксу 2006: 67). Субверзивни потенцијал женског писма откривају у стратегијама зазорног, Семиотичког, у уписивању женског тела и женске сексуалности у текст и дискурс, у артикулацији хистерије, смеха, специфично женског уживања, екстазе, jouissance, како би Симболичко приказале као конструкцију, а не неизбежни поредак.

Ако је писање „вештина поступања" са фобијом, ако говоримо тек због сметње, кујући метафоре како не бисмо умрли од страха, устима која су нам испуњена речима, уместо мајком (Кристева 1989: 51), ако писати значи постајати, али никада постајати писцем, већ постајати другим (Делез), поставља се питање: када је писац жена, којим језиком она пише – језиком Оца или језиком Мајке? Језик Оца почива на „јединствима, бинарним опозитним структурама и

хијерархијским формама организације" (Grosz 1989: 43). Њему насупрот, језик Мајке сугерише неизрециви нагонски садржај, ерупцију Семиотичког, које као ритмички, енергијски, дисперзивни телесни низ снага враћа ужитак, звукове, боје, додире, тренутке које дете искушава телом.

Иако га чекамо, иако би по ободу празнине, по којој клизе женски ликови, баш звонко одјекнуо, сломио негативан моменат смрти и вратио жену животу и кретању, телом/текстом Јелене Ленголд никада се не проломи Медузин смех. Симболички поредак у причама Јелене Ленголд никада није уздрман у свом темељу, нити је раскринкан пређутни принцип симболизације, који чист трошак/губитак презентује као добитак, отварајући тако простор „који стварима допушта да буду" (Жижек 2008: 60). Lengoldlend је стишан. Са својих рубних позиција у биолошком (пубертет, климакс), брачном (развод, губитак партнера) и социјалном статусу (неадекватан посао и др.) (Белеслијин 2013: 911), женски ликови не користе трансгресибилни потенцијал граничног да открију разлику и аутономију женског, пукотину и дистанцу, расцеп између одбијања Фалуса као означитељског Апсолута и интернализовања кастриране женске позиције у Симболичком. Редак дисонантни тон доноси прича *Офелијо, иди у манастир,* али уместо да се љути, у „љутитом феминистичком памфлету" (Ленголд 2008: 105), Медуза се шаљиво надмудрује и весело пецка, преиспитујући културолошки схваћене стереотипе полних и родних односа и положај жене у популарној култури.

Психички живот јунака прозе Јелене Ленголд увлачи у себе друштвену стварност, у покушају да поништи губитке које та стварност захтева. Отуда суспензија политике и историје. Сведеност на себе и утонулост у тело спречава приступ било чему другом, отуда оскудица личних података и описа. У фокусу је тесан капиларски мушко-женски однос – ликови преиспитују преосталу могућност за биће кроз способност размене искуства, капацитете за приврженост другоме, снагу да приврженост сачувају кроз време. Приоритет интимног, огледалног, удвојеног, у себе затвореног и на себе сведеног, јунак приче *У хладном простору мртвих планета* објашњава речима: „Умео сам да живим само тако, у тој илузији, тој немерљивој апсолутности загрљаја умео сам да се осетим безбедним само у загрљају који је *све* и који је *увек*. Мање од тога, макар само имало мање, чинило би да се опет осетим смртним, привременим, самим тим и бесмисленим, самим тим и врло, врло несрећним" (Ленголд 1994: 80). Лакановски речено: оно о чему је реч у жељи јесте објект, приписује му се превелика вредност „јер управо он, као такав, има задатак да спаси достојанство нашег субјекта, да од нас направи нешто друго од субјекта који је подвргнут бескрајном клизању означитеља" (Lacan 1991: 203).

Став да су својства жена и мушкараца универзална јер отелотворују вечну природу Човека (Ђурић 1999: 97), иницира ситуациони паралелизам. Мушки и женски ликови подједнако проживљавају: суочавање са досадом и пукотинама брачног спокоја (*У хладном простору мртвих планета, Суноврат, Прозори, Детлићев поглед, Претестериши ме, Мања јава, Мале приче о растанцима)*, промовисање закона жеље у једину истину, што води превари, коју ликови чине или доживљавају (*Страх, Лутања, Вашарски мађионичар, Вила прељубника*), искуство напуштености, остављености (*Не волим те, Џепови пуни камења, Аристотелов трг, Да, љубав нестаје, Вила прељубника, Каменолом, Неприсутан, Затворени капци*), искуство инцеста (стварни са оцем – *Zugzwang*, потенцијални са братом – *Оклевање*, емотивни са мајком – *Какав је ручак*), страх од болести, старости, нестајања (*Трећи правац, Небо, Мравињак, Аурора Бореалис),* искуство удвајања – сусрет са незнанцем, који доноси разумевање (*Под плаштом лепе књижевности, So long Marianne, Love me tender, Катарза, У три код Кандинског*), еротско искуство, стварно или измаштано (*Вашарски мађионичар, Каменолом, Zugzwang*, *Трећи правац*). Кроз никада довршено суочавање са члановима примарне породице (*Какав је ручак, Слух паучине, Клинац од два метра, Одговор на једно новинарско питање*), хомоеротско искуство (*Нина: једанаест фрагмената, Девет пива*) и суицидални тренутак (*Одбројавање, Четврти разлог*), пролазе само јунакиње. Хомоеротско искуство јунака (*Прича са машном*) не прелази границу замишљања и жеље. У наставку рада размотрићемо ситуације које су, према нашем мишљењу, карактеристичне за конституисање женских ликова.

2.2. Љубавни растанак као увек поновљени губитак мајке

„Што се табуа тиче, за мене су највећи табуи људска патња, напуштање, смрт, растанци, нестанак било чега. Страшнији су ми него ови друштвено успостављени табуи.”
(Јелена Ленгол, Сарајевске свеске, *бр. 29/30, стр. 51)*

Јулија Кристева у *Црном сунцу* ћеркину меланхолију приписује њеној неспособности да мисли смрт властите мајке, зато што би се темељила на убиству оне која је заувек већ изгубљена, а чији губитак ниједна симболизација не може надокнадити (в. Кристева 1984: 40-43). Како убити претучену и остављену мајку? Када на месту губитка нађеш себе као тај губитак, како довести до гласа безвредност сопственог ега, која се непрестано саопштава? Како да се изрази жена укинутог психичког простора, неспособна да поднесе репрезентацију властите одбачености? Нарцистичка драма ћерке због слутње да се никада неће пробити кроз мајчино разочарање и бити напокон виђена, рађа потребу за усидрењем у језик Оца, надвласт Једног, дефиницију. Савет Кристеве је да то учини оживљавањем унутрашњег Имагинарног оца, оног који воли, не оног који суди. Али шта чинити када је стварни отац отишао? Одсутни није одбијајући (психотизујући), нити мртви отац (опсесивног типа), већ отац у потенцијалу прошлом, који „би могао да буде“, али „није“. Он је увек већ нестали у односу на мајчину жељу, одсутни у односу на увек већ ожалошћену и разочарану мајку (Кристева 2011: 332). Ерозија оца који воли утискује празнину и жељу да се буде неко други, негде другде, да се буде вољен. Осећај озледе коју изазива завист, велика тескоба која из тога извире, несигурност у доброту објекта и властите добре осећаје имају за последицу похлепна и некритичка поистовећивања субјекта **(**Klein 1983: 215), идентификације сачињене од порекнутог бола, због чега активности попримају облик грозничавог заваравања, самооспоравања и одсуства од сопства. Лишен властитог психичког простора, женски субјект се реализује у означавајућој зависности у пољу Другог (операција алијенације за Лакана), чиме се ствара подељени субјект, који се јавља и нестаје у језику.

Раскид мушко-женског односа, у наведеним околностима, табуизирано је место потпуне празнине, и уједно место апсолутне, неизрециве пуноће бића. Траума је одговор на неочекиване или преплављујуће насилне догађаје, који нису у потпуности схваћени у тренуцима појављивања, те се враћају касније у понављајућим флешбековима, ноћним морама и осталим репетитивним појавама, као Реално, које не може бити негирано и којим се не може овладати, али се увек враћа на исто место (Lacan 1986: 56). Међутим, трауматизовани женски ликови Јелене Ленголд немају инхибицију перцепције и мишљења. Мнемонички трагови код њих преобраћени су у јасно сећање, а њиховим именовањем обавља се растерећење, и то без патетике, стишано, одмерено, са осетљивошћу за тескобу, тугу и дубљу патњу (Врбавац, Вавилон 27.01.2009). Бол постаје психичка тишина која не потискује рану, већ је надомешћује, а *ништа* постаје јунакињино склониште, одбрана од свеколиког спољашњег нереда, њена ствар у њој, нарцистичка постојбина где се стропоштава колико год да се одбија (Кристева 1994: 110). Невидљиви означитељ уводи се свуда и више не допушта да се преставимо „вечне тишине бесконачних простора“, било да их зовемо смрт, љубав или стање изопштења и разлике: „Само треба почети, негде, с неког безбедног, ништа не слутећег места, а после ће већ сама ствар да нас води у погрешном правцу” (*Суноврат*). Галантно донирање комада сопства, понирање у конвенције, препуштање жељама само зарад смисла, који је, опет, илузија (Белеслијин 2013: 911), обавља се мирно. „Не жали ни за чим, шапнуо је, јер трагедија је само нека врста обмане. Па ипак, греши свако онај ко не пристаје да буде обманут” (*Аристотелов трг*). Смисао је нађен: свака остављена јунакиња верна је кључарица похрањене немогуће туге због љубави, створене само од сензација и аутосензација, која нема име. У овом обрту важно је разумети следеће: није циљ сакрализације жаљења, као прождирућег психичког ритуала, да се ’дозирањем тескобе’

(Лакан) јунакиња изгуби, да би се могла поново пронаћи. Циљ је да јунакиња буде приморана, сусретом са траумом, да се поново нађе, како би се могла на миру изгубити (Зупанчич 2005: 73).

Ако приче Јелене Ленголд схватимо као палимпсест (Гилберт, Губар) или двогласни дискурс (Шоуволтер), читамо признање да је женски идентитет већ у себи блокиран, обележен немогућношћу и раскидом са својом жељом, а улога фасцинирајућег Другог, јесте да нас учини слепим за то самоспутавање нагона. Негативитет другог је оспољење моје сопствене аутонегативности, мог самоометања (Жижек 2008: 296, 297). Систем ограничења и искључења којег се придржавамо, а да тога нисмо ни свесни, није политички и идеолошки условљен, и никада не доноси искуство позитивног карактера губитка кроз спознајну страну пада. Јунакиња Јелене Ленголд не престаје да тражи стање пуноће симбиотичког мајка-супруг односа, не престаје да верује да постоји тренутак када коначно схвата своју жељу и изражава је »пуним говором« - »parole pleine« (Жижек 2008: 44). Она је нашла начин да опстане, са оне стране кастрације и дезинтеграције, тако што ће живети у инверзији, без коначног прекида привржености, умотана у седиментиране објекте који су били вољени, који су изгубљени и сада представљају археолошки остатак неразрешеног жаљења (Батлер 2012:74). Жаљења за оним што њу темељи.

Одступање од наведеног обрасца доносе приповетке са темом сусрета човека и жене који се не познају, али у кратком периоду, који ће поделити, успеју да препознају узајамну рану и жељу. Двојник фиксира нестабилност оног другог, што је релаксирајуће, али он је и дно оног другог, чији понор несвесно продубљује. Настаје подвостручавање као блокирано понављање: док поновљено опада у времену, подвостручавање је изван времена, оно је чиста игра огледала без перспективе и трајања (Кристева 1994: 299). Јунакиња том приликом лоцира мањак у Другом, доживљава га као субјект који је и сам подељен и који има своју жељу (операција сепарација за Лакана), жеља остаје непозната јер измиче артикулацији, али у тој тачки недостатка јунакиња открива сопствени мањак и своје нестајање. И то је тренутак у коме се рађа њена властита жеља. Довођење властите жеље до бивствовања утиче да кроз ову врсту сепарације јунакиња прође без искуства трауме.

2.3. Шта се види кроз пукотине брачног спокоја?

За све чему човек допусти да постане видљиво може се поставити питање:
Шта он жели да сакрије? Ф. Ниче

Јунакиње тематског круга пукотине брачног спокоја потврђују запажање Јулије Кристеве да је хетеросексуалност утопијски покушај да се учини трајним изгубљени рај љубавног склада између детета и његових родитеља. Фантазам успешног пара за жену је да се уда за мајку чији ће она, супруга, бити фалус. Жена хоће брак као поузданост да ће преко мужа обезбедити поседовање мајке хранитељице, коју неповратно губи, добивши приступ оцу, као нормалном објекту своје хетеросексуалне жеље (Кристева 2011: 242). Будући да у друштву не налази надокнаду за изгубљени објект/мајку, нити „симболичку залогу коју може разменити за жену" (Рубин 2003: 127), жена се привремено умирује у окрепљујућој подршци коју нуди супруг-мајка. Међутим, „брак има своје мале перфидне замке" (*Суноврат*).

Критичари су запазили да, у свету неподношљиве немогућности, недостатности, узалудности, несавршености, а неопходности Љубави (Панчић 1999), Јелене Ленголд прати њена преламања у свакодневици, где убрзо наступа постљубавни живот (Арсенић 2009), где амбивалентност стрепње и сигурности, отуђености и блискости, заљубљености и страха од смрти, кривице и равнодушности, одбачености и безбедности (Ћулафић 2009), упућује на застрашујуће растућу рупу у средини сваког односа, и то не што би Њему и Њој нешто фалило, него зато што свима нешто фали, само што неки с тиме умеју мало боље да се носе од других (Панчић 2009). Тематизују се старост, болести, губитак лепоте, опадање узајамне привлачности (Гордић

Петковић 2008), таворење у навикама, рационализација одабраног/досуђеног пута, живот као могућност коју нико не остварује трајно по својој замисли (Шоп 1999), неверство на које се пређутно пристаје, неприпадање заједничком свету које се крије. Једном речју, тематизује се ход низбрдицом и суноврат, који, као спознајну страну пада, доноси истину на коју је могуће ослонити своје постојање: „Живот постаје неупоредиво једноставнији када се одустане од настојања да се буде леп, успешан и срећан", а „слобода почиње онога дана када престанете да бројите своје суноврате. И кад се пустите. Јер, тај пад, он је неминован" (*Суноврат*).

Медуза Јелене Ленголд не изазива својим jouissance и дрским смехом симболички поредак, нити осведочује, продорним криком, свест о човековој немогућности утемељења. Она властитом низбрдицом силази до средишта свега, пазећи да никада не изгуби „слух за паучину". Ако се сложимо са Бењамином да сваки разговор нагиње ћутању, а слушатељ је заправо ћутљиви партнер, ако „уз оно што се може изразити, постоји и оно што није у стању комуницирати" (Фелман 2008), занимало нас је да истражимо ћутања и тишину женских ликова прозе Јелене Ленголд, и то онда када ћутањем у језику самом, језик постаје посмртни симбол изгубљеног заједништва, празан простор сећања на многобројне неуспеле сусрете.

Могућност уздизања понад овог света којим влада бол, која доводи људе до тога да буду, једино је блискост, јер „од момента кад се појавио, свет је постао истинит" (*Искушавање стрпљења читаочевог, а и шире*). Трагични увид низбрдице да све води крају, не постоји начин да се превазиђе усамљеност, може само нечим да се испуни, не постоји неко ко би могао потпуно да вас разуме, никоме не можете помоћи, нити га спасти, јер никоме нема спаса, знање нас не штити, ништа се не враћа, растанци су коначни (*Пукотина*), за неке женске ликове тачка је преко које се не иде: прошлост проглашавају за једино право постојање (*Узроци*), и у том стакленом звону необичне, тихе, ванвремене љубави, проводе остатак свога живота (*Неприсутан*). Неке јунакиње свест о неприпадању подносе духовним удвајањем: само су повремено ту, о чему сведоче одглумљени љубавни ужици (*У хладном простору мртвих планета*), остале су у пећини детињих прича, „где живот не пролази тако брзо и сумануто" и још су тамо, иако у браку (*Прозори*). Потиснуто незадовољство и страх оспољавају кроз јечање, шкрипу зубима у сну, кашљуцање које крије продоран врисак (*Мале приче о растанцима*), потребу за контролом (*Лутања*), фобије од висине, дивљих животиња, непознатог (*Страх*), укоченост коју чак ни лепота поља сунцокрета, нити узалудно дечије очекивање не може да прене (*Умереност*). Како потискивањем знак властитог постојања траже изван себе, у дискурсу, женски ликови прозе Јелене Ленголд егзистенцију увек потврђују са неког другог места (Батлер 2012: 14). Зато немају осећај тоталности, већ редукцију, уместо родној индивидуацији и самосталности која се супротставља, граде релације зависности, уместо самосталном богатом искуству, теже атрофији либида, пасивизацији, аутоматизму понављања. Имају осећај да се космичом брзином удаљава од њих њихов властити живот, не знају шта је то стварност (*Хладноћа*), плаше се упркос ствари, труде се да избегавају упркос ситуацији (*То сам могла бити ја*), осећају да борба излази из њих у сваком погледу и једина жеља остаје да буду што невидљивије и неупадљивије (*Суноврат*). Свест да је то све „паклено мучно и напорно", Сању наводи да се запита „да ли је уопште размишљала, заиста размишљала о ономе шта осећа? Или је, заправо, провела читав живот бринући се о томе шта други осећају и осећају ли уопште ишта?" (*Укус шумских јагода*). Никада не дође до гласа жена са искуством инцеста у детињству (*Zugzwang*), која живи превару у браку (*Вашарски мађионичар, Лутања*), глуми своје врхунце (*У хладном простору мртвих планета*), или се препозна у суицидалном тренутку (*Четврти разлог*, *Одбројавање*). Коначно сазнање да њихова истина мора остати њихова особна ствар, да се не може симболизовати, нити бити предмет размене, јер „оно што ти је најважније не можеш никоме да испричаш. Чак ни себи" (*Аристотелов трг*), јунакиње води завршном прихватању људске судбине, као могуће, једино „под плаштом лепе књижевности".

2.4. Тело као почетак и тело као крај

У културном наслеђу женске препознатљивости у друштву, женскост се лоцира у женској телесности, а она се даље, у потпуном одсуству симболичке артикулације жене, и изражава у самом женском телесном искуству. Метафора *писања телом* обртање је поступка који женско своди на телесно, а телесно на друго, са циљем да жена „представи себи како је конструисана, да себе представи сопственом деконструкцијом која се постиже метафоричним језиком..., да тиме не остане друга, да увек задржи своју разлику" (Велимирац 2007: 264). Тематизација старења, физичке непривлачности и запуштености женских ликова у прози Јелене Ленголд представља изазов фалусном, еректилном, симболичком, маскулином. Било да изгледају као остарело дете, са изгриженим ноктима, ситним борама изнад горње усне, сасушеним дојкама и избораним и збрчканим трбухом (*Претестериши ме*), било да запуштеним петама, листовима, ноктима и целом фигуром ратују са естетском тиранијом савременог доба (*Суноврат*), или су етеризовале своје тело и окрепљујућим облицима нарцизма свеле се на саму себе (*Хладноћа*), женски ликови су кроз зазорно, довеле своје тело у бивствовање и тако засновале властити почетак, кастрацијом заувек забрањен.

Осим што је место иманенције и спознаје, зазорно је и место бескрајне угоде, јер ствара неприказив и неисказив вишак у језику и Симболичком, у мери у којој ствара могућност меланхолије, и уживања / бивања у перверзном (Лакан перверзно дефинише као непродуктивно уживање). Према Фројдовом схватању „принцип уживања" (Lustprinzip, principe de plaisir) управља душевним функционисањем, јер укупна психичка стварност има за циљ избегавање неугодности и прибављање угодности (Laplanche, Pontalis 1992: 215-218). У постструктуралистичким и феминистичким студијама указује се да је задовољство пре политичко, него приватно, „тј. економија уживања је заступник економије расподеле моћи, доминације и хегемоније у једној култури" (Шуваковић 2010: 116). За Лакана, циљ психоанализе је производња признања жеље путем „пуног говора", у циљу интегрисања жеље унутар универзума значења (Жижек 2008: 44). У лакановској теоријској психоанализи разрађено је jouissance, и дефинисано као „оно што не служи никаквој сврси" (Lacan 1999: 11). Оно је трансгресија у односу на друштвену фикцију, антиципацију и очекивање тиме што, слично неконтролисаности оргазма и екстатичној сексуалној трансгресији, која се одиграва без одређене сврхе, сем самог уживања ради уживања, тражи и продужено „још!"

У Симболичком поретку женско уживање је табуизирано, неизговориво, измиче симболизацији, оличава претећу, гениталну, уживалачку, прокреативну моћ женског, која се отргла ћутању и пронашла свој глас. Женски ликови прича Јелене Ленголд не демонстрирају наведену моћ, нити им је стало да обнародују свој jouissance. Нису фаталне, нису заводнице, не прождиру мушкарце. Одступају од стереотипне маскулине мистификације женских еротских потенцијала, која чини оправданом економију: жена својим чарима мами и убија, њено колонисање и контролисање је разумљиво и оправдано. Еротско искуство женских ликова (у браку, са непознатим, са љубавником) осведочује мушки глас партнера или неутрални глас свезнајућег приповедача. Осим што сведочи о доживљају жене, мушки глас успоставља релацију самоосећања, и трансцедира властито искуство важним увидима – могућност заблуде може расти са дужином посматрања (*У хладном простору мртвих планета*), тешко је да се мудрост и право мушко достојанство постигну, ако тај пут мудрости води кроз чула (*Трећи правац*), сва су тела једно тело, а врхунац долази из ума (*Zugzwang*), љубав није савршено чисто осећање, укаљано је бесом, осветом њој, супарнику, посесивношћу, моћи коју му она даје (*Вашарски мађионичар*). Сведочење јунакиње властитим гласом о властитом еротском искуству срећемо у три приче, праћено је меланхолијом, осећањем кривице и поступком демистификације. Две приче *(Нина: једанаест фрагмената, Девет пива)* тематизују женско хомоеротско искуство, али не потенцирају зазорно. Поетизација, дискреција и иронизација, као приповедни поступци, осведочују блискост која је истинита, али немогућа, те је jouis-

sance утемељен на одрицању и одржавању дистанце између себе и вољеног објекта, кретању нагона које налази задовољство у кружењу око објекта, непрестано га промашујући (Жижек 2008: 31). Отуда меланхолија, праћена кривицом, која се у сведочењу мушких ликова не среће: после љубавне ноћи јунакиња осећа да је на превару добила „онај део живота који јој није био намењен" и плаши се да ће „некада, негде за ову превару бити кажњена" (*Нина: једанаест фрагмената).* Сведочење јунакиње *Каменолома,* прожето упадима Реалног: страхом жене да ће бити повређена величином мушкарца, повређивањем (Споменки је раскрвављен нос), болом после односа, прљавим ћебадима у возу, мусавим прозорима кроз које партнер повраћа, доноси демистификацију еротског искуства, враћа жени властити поглед и глас.

3. ЗАКЉУЧАК

Анализа прича Јелене Ленголд из збирки *Покисли лавови, Претестериши ме, Вашарски мађионичар, Лифт* и *У три код Кандинског* показује да се женски ликови конституишу у приватној сфери, дајући јој примат у односу на јавну. Изостаје репрезентација женских стереотипа: мајки, фаталних заводница, злостављаних жена. Симболички поредак није уздрман гласом, криком, смехом, хистеријом, уживањем женских ликова. Женски ликови себе не осведочују позицијом у Симболичком. Оне знају да тај поредак почива на приоритету празног места (као светог) у односу на елементе који ће га испунити, да га чини диференцијална мрежа „симбола", у виду носилаца неких „значења", структурисана око празног, трауматичног места, (Жижек 2008: 60). Сви женски ликови упорно, у времену које то не препознаје као вредност, самосвест заснивају на властитим капацитетима за блискост. Суочене са немогућношћу блискости изналазе стратегије: храбро разгрћу наслаге са породичних прича како би пронашле језгро трауме, праве компромисе са животом, граде духовне азиле, уточиште проналазе „под плаштом лепе књижевности".

Литература

Арсенић, В. (2009). „Увид у постљубавни живот - *Вашарски мађионичар*, Јелена Ленголд", *Danas,* 21.март.

Арсић, Љ. (2010). „Патња је највећи табу", интервју са Јеленом Ленголд, *Сарајевске Свеске*, бр. 29/30, стр. 49-62. на http://www.sveske.ba/bs/broj/2930-1 <11. 01. 2014.>

Батлер, Џ. (2012). Judith Butler. *Психички живот моћи: теорије покоравања*, превод Весна Богојевић.

Белеслијин, Д. (2013). „Искушавање општости", *Летопис Матице српске*, књига 492, свеска 6, децембар, 909-911.

Brennan, T. (2002). „Introduction", *Between Feminism and Psyshoanalysis*, edited by Teresa Brennan, Routledge, London and New York.

Велимирац, И. (2007). „Жене и књижевност", у Адријана Захаријевић (прир), *Неко је рекао феминизам? Како је феминизам утицао на жене XXI века,* Београд: Жене у црном, Центар за женске студије, Реконструкција женски фонд, 2007.

Врбавац, Ј. (2009). „Интимистичка проза – Вашарски мађионичар Јелена Ленголд", емисија Вавилон РТС, 27. 01.

Гордић Петковић, В. (2011). „Женски гласови у савременој српској књижевности", *Славистична ревија*, летник 59, шт. 3, јулиј–септембер, 307-315.

Гордић Петковић, В. (2008). „Зимовање у Ленголдланду - Вашарски мађионичар, Јелена Ленголд", *Политика.* 11.10.2008.

Grosz, E. (1989). *Sexual Subversions, Three French Feminists*, Allen & Unwin, St Leonards, Australia.

Ђурић, Д. (2004). *All over*, Феминистичка 94, Београд.

Ђурић, Д. (1999). „Апотеоза женског: гинокритичко читање поезије Јелене Ленголд", *ProFemina,* број 17-20, пролеће-зима, 95-102.

Жижек, С. (2008). *Испитивање реалног*, прир. Рекс Батлер и Скот Стивенс, Нови Сад, Академска књига. Превео Милан Брдар.
Irigaray, L. (1987). *Speculum of the Other Woman*, translated by Gillian C. Gill, Cornell University Press, Ithaca, New York.
Irigaray, L. (2002). „The Gesture in Psychoanalysis", translated by Elisabeth Guld, *Between Feminism and Psychoanalysis*, editd by Teresa Brennan, Routledge, London and New York, 127-138.
Klein, Melanie (1983). *Zavist i zahvalnost*, Naprijed, Zagreb. Prevela Anita Sujoldžić.
Kristeva, J. (1989). *Moći užasa – ogled o zazornosti*, Zagreb, Naprijed, Prevela Divina Marion.
Кристева, J. (1994). *Црно сунце – депресија и меланхолија,* Нови Сад: Светови. Превео Младен Шукало.
Кристева, J. (2010). *Невероватна потреба да верујемо,* Београд: Службени гласник, Београд. Превео Зоран Миндеровић.
Кристева, J. (2011). *Љубавне повести*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. Превела Мита Жиберна.
Cavallaro, D. (2003). *French Feminist Theory – An Introduction*, Continuum, London, New York.
Lacan, J. (1986). *Četiri temeljna pojma psihoanalize, XI seminar*, Naprijed, Zagreb. Prevela Mirjana Vujanić-Lednicki
Lacan, J. (1991). *Seminaire, Livre VIII: Le transfert*, Paris: Seuil.
Lacan, J. (1999). *On Feminine Sexuality – The Limits of Love and Knowledge*, The Seminar of Jacques Lacan, edited by Lacques-Allain Miller, Book XX, Encore 1972-1973, translated by Bruce Fink, W. W. Norton&Company, New York, London.
Laplanche, J., Pontalis, J. B. (1992). „Načelo ugode", u: Rječnik psihoanalize, August Cesarec, Zagreb, стр. 215-218.
Ленголд, J. (1994). *Покисли лавови*, Српска књижевна задруга, Београд.
Ленголд J. (2008). *Вашарски мађионичар*, Архипелаг, Београд.
Ленголд, J. (2013). *У три код Кандинског*, Архипелаг, Београд.
Ленголд, J. (2009). *Претестериши ме*, Архипелаг, Београд.
Ленголд, J. (1999). *Лифт*, Стубови културе, Београд.
Панчић, Т. (1999) „Елегични драгуљи", *Време*, број 467. 18. децембар.
Панчић, Т. (2009). „Суновратне ленголдеске", *Време,* broj 974. 03. септембар. На http://www.vreme.rs/cms/view.php?id=884288 <12. 01. 2014.>
Рубин, Г. (2003). „Трговина женама: белешке о политичкој економији полности" у: Антропологија жене, Библиотека XX век, Београд. Превео Бранко Вучићевић.
Сиксу, Е. (2006). „Смех Медузе", Београд: *ProFemina*, бр. 43/45, лето-јесен-зима.
Ћулафић, Б. (2009). „Потези (не)моћи – *Вашарски мађионичар*, Јелена Ленголд", Кораци, број 11-12. од 31. 12. на http://koraci.yolasite.com/2009-12-17.php <12. 01.2014.>
Homer, S. (2005). *Jacques Lacan*, Routledge, Taylor&Frencis Group, London and New York.
Шоп, Љ. (1999). „Приче о женском", *ProFemina*, број 17-20, пролеће-зима, 109-112.
Живановић, Никола (2012). „Зрелост једне поетике", *Градина,* број 46-47, 209-214.
Шуваковић, М. (2010). *Дискурзивна анализа – преступи и/или приступи `дискурзивне анализе` филозофији, поетици, естетици, теорији и студијама уметности и културе*, Орион арт и Катедра за музикологију Факултета музичке уметности, Београд.

L'AUTO-DÉFINITION DE LA FEMME DANS LES CONTES DE JELENA LENGOLD : UNE APPROCHE LACANIENNE ET POST-LACANIENNE

Résumé

Le présent article aborde la problématique de la liberté féminine, de la jouissance, de la culpabilité et du refoulement dans les recueils de contes de Jelena Lengold *Pokisli lavovi* (1994), *Lift* (1999), *Vašarski mađioničar* (2008), *Pretesteriši me* (2009), *U tri kod Kandinskog* (2013). En nous appuyant sur la théorie de la psychanalyse de J. Lacan, et surtout sur les recherches ultérieures des théoréticiennes telles que J. Kristeva, L. Iriragay et H. Cixous, nous allons mettre en évidence des stratégies trangressives qui permettraient à la femme d'accéder à elle-même, à son corps, sa propre langue, son désir. Il s'avère que la construction d'une voix féminine et le posi-

tionnement de la femme dans le Symbolique se produisent par le biais des techniques mêmes de l'autodéfinition et de la représentation de soi dans un discours falocentrique, ainsi que par des stratégies du refoulement et de l'appréhension.

Mots-clés: parole, corps, femme, plaisir, jouissance

Татјана Јовановић
Универзитет у Крагујевцу, Србија
Филолошко-уметнички факултет
tanjaprof@gmail.com

Igor Loinjak

EGZISTENCIJALNA NEODREĐENOST SUBJEKTA U MIHALIĆEVOJ ZBIRCI „KOMORNA MUZIKA"

Detaljnijom teoretskom razradom pojma egzistencije u filozofiji druge četvrtine 20. stoljeća, egzistencijalistička je tematika sve više počela prodirati u književnost i druge umjetnosti. Tome su znatno pridonijeli filozofi egzistencijalističke orijentacije koji su nerijetko svoje ideje širili putem vlastitog književnog rada. Najznačajniji među njima su Jean Paul Sartre i Albert Camus. U hrvatskoj književnosti 20. stoljeća, posebice u pjesništvu, egzistencijalna tematika počinje intenzivnije zaokupljati pjesnike u godinama nakon Drugog svjetskog rata. Z. Mrkonjić hrvatsko pjesništvo pedesetih godina naziva pjesništvom „iskustva egzistencije". Pjesnici se u toj dekadi prvenstveno okupljaju oko časopisa *Krugovi*. Pod okriljem *Krugova* djeluje i Slavko Mihalić. Mihalićevo poimanje problema egzistencije predstavljano je već u njegovoj prvoj zbirci *Komorna muzika* iz 1954. godine. Poput većine krugovaša, Mihalić vlastitu egzistencijalnu misao temelji prije svega na filozofskim refleksijama Sartrea i Camusa, no može se primijetiti i utjecaj Sørena Kierkegaarda te njemačke egzistencijalističke struje koju predstavlja Martin Heidegger. Egzistencijalna problematika Mihalića zaokuplja tijekom čitavog književnog djelovanja. Prikaz Mihalićeve zbirke *Komorna muzika* slijedit će tri tematska okvira: odnos pojedinca prema drugim subjektima, odnos pojedinca prema vlastitoj egzistenciji i problem smrti.

Ključne riječi: Mihalić, Komorna muzika, pedesete godine, egzistencijalizam

1. UVOD

Nakon što je dana nešto iscrpnija i detaljnija teorijska razrada egzistencijalizma u filozofskoj refleksiji druge četvrtine 20. stoljeća, njegovi su osnovni problemi sve naglašenije počeli zadirati u područje književnosti, ali nisu zaobišli ni ostale umjetnosti. Tome su znatno doprinijeli filozofi koji su vlastita promišljanja egzistencijalističke problematike ugrađivali u svoja književna djela. Među njima se osobito ističu Francuzi Jean-Paul Sartre i Albert Camus.

U hrvatskoj književnosti 20. stoljeća, posebice u pjesništvu, egzistencijalna tematika intenzivnije počinje zaokupljati pjesnike u godinama nakon Drugog svjetskog rata. Simptomatično je da Zvonimir Mrkonjić u knjizi „Suvremeno hrvatsko pjesništvo" pjesništvo pedesetih godina naziva pjesništvom „iskustva egzistencije". Važno je žarište bio časopis „Krugovi" (1952.–1958.) po kome su pjesnici okupljeni oko istoimenog časopisa prozvani krugovašima. Pod okriljem „Krugova" djelovao je i Slavko Mihalić. Zajedno sa čitavom generacijom pjesnika koji su djelovali ranih pedesetih godina, Mihalić je svojim pjesništvom dovodio u pitanje „svekolike zbiljske društvene odnose" u tadašnjem totalitarnom uređenju u kojem je sam opstanak neprestano bio pred problemom kjerkegorovske „bolesti na smrt". (Mihalić 1996: 15). Tadašnje „otkriće egzistencije, individuuma i pojedinačnog što se zbilo u Mihalićevu pjesništvu središte je nove upotrebe pjesničkog jezika." (Mrkonjić 1972: 59).

Mihalić je zaokupljenost egzistencijalističkim problemima predstavio već u svojoj prvoj zbirci „Komorna muzika" objavljenoj 1954. godine. Poput većine krugovaša, vlastitu je egzistencijalnu misao temeljio na filozofskom mišljenju Jean-Paula Sartrea i Alberta Camusa, no moguće je primijetiti i utjecaj Sørena Kierkegaarda te njemačke egzistencijalističke struje, prvenstveno one koju je predvodio Martin Heidegger. Mihalića egzistencijalna problematika zaokuplja tijekom čitavog književnog djelovanja. Ante Stamać navodi da Mihalić „tijekom čitavog svog života, za čitavog svog pjesnikovanja, piše o ranjenom subjektu, o tamnu opstanku…" (Mihalić 1996: 16). Prikaz Mihalićeve zbirke „Komorna muzika" slijedit će tri tematska okvira prema kojima će se prikazati određeni egzistencijalni problemi na temelju odabranih pjesama. To su: odnos pojedinca prema vlastitoj egzistenciji, odnos pojedinca prema drugim subjektima i problem smrti.

2. ODNOS POJEDINCA PREMA VLASTITOJ EGZISTENCIJI

U „Komornoj muzici" primjećuje se prisutnost dva tipa subjekta. Jedan je optimist, ponekad pun vjere i pouzdanja u smisao vlastite egzistencije. Takav je subjekt predstavljen u pjesmi „Inače bi sve bilo besmisleno". Ponekad on prenosi upravo sartrovske ideje o jednom humanom egzistencijalizmu punom optimizma, a u tom ga je obliku moguće pronaći u pjesmi „Ne nadaj se" i nekim drugim. Drugi je tip subjekta karakteriziran krajnjim pesimizmom. On bježi od sebe, traži utočište u drugima stapajući se s njima ili se naprosto povlači iz svijeta. Taj je pesimist prisutan u pjesmama „Put u nepostojanje" i „Silovitog li dana".

2.1. Subjekt optimist

Mihalić u pjesmi „Inače bi sve bilo besmisleno" početak života i izvorište egzistencije vidi u čovjekovu ustajanju od mrtvih. Time rođenje za njega ne predstavlja tek jednostavan čin rođenja, već čin ponovnog rođenja, njegovog ponavljanja. Nakon ponovnog poniranja u egzistenciju čovjekova se životnost rapidno povećava. Tu misao donose stihovi: „Otvaraju se oči u svim bojama/Prorade ruke i vratovi i drugi dijelovi tijela/Na kraju dolazi red na one stvari koje zovemo/unutrašnjost…" Prethodni stihovi eksplicitno odražavaju Mihalićevo uvjerenje kako čovjek hodom kroz vlastiti život misaono postaje sposobniji za izvršavanje sve složenijih zadataka koji se pred njega postavljaju. Na taj način afirmira Jaspersovo i Sartreovo stajalište da „čovjek nije ništa drugo nego što sam od sebe čini." (Sartre 1981: 263). Nadalje, izražava se i povjerenje u čovjekovu sposobnost samostalnog izgrađivanja vlastite esencije pred činjenicom njegove egzistencije. Pri tome se ovakav subjekt ne boji da u tome neće uspjeti. On ne doživljava tjeskobu uslijed svjesnog preuzimanja rizika unatoč tomu što je lišen svakog oslonca o kojemu piše Kierkegaard. (Toeplitz 1980: 79). Ipak, ne može se reći da taj subjekt nije svjestan krhkosti vlastita života jer: „Život je ono malo nečega u oklopu od sapunice…". To ga, međutim, ne priječi da ostane optimist. Razlog koji subjektu daje povod za optimizam činjenica je ponovnog povratka. Mihalić ovdje poseže za indijskom duhovnosti, odnosno idejom reinkarnacije.[1] U tom je obliku život shvaćen kao proces neprestanog kruženja postojanja viđenog kroz model ničeanskog *amor fati*. Stvoren je tako subjekt lišen kamijevske apsurdnosti života te okrenut životnom optimizmu. I to sve zbog toga što bi u protivnom sve bilo besmisleno. No, može li to biti dovoljno jak argument?

U pjesmi „Ne nadaj se" subjekt je racionalniji te mu se sugerira da odagna od sebe nadu u mogućnost vlastite izuzetosti od problema s kojima će se suočiti tijekom života. Unatoč tomu, od subjekta se ipak zahtijeva ustrajnost u vlastitoj egzistenciji i njezino nepropitkujuće prihvaćanje. Iako će na putu vlastita opstanka biti mnogo prepreka (ovdje predstavljenih motivom lovaca) svejedno se donosi razlog zašto prihvatiti vlastitu egzistenciju: „…tvoj bol je za ljepotu neke stvari/izvan tebe". Ovdje je naglasak na problemu čovjeka kao bića zajednice, a shodno tomu i kao bića koje je po svojoj naravi nužno vremenito. Upravo su te dvije stvari razlozi koji dodatno potiču optimistično raspoloženje subjekta.

2.2. Subjekt pesimist

Uz optimističnog subjekta prisutan je i onaj pesimističan. Taj subjekt u vlastitu životu ne vidi nikakav smisao. On se, poput Šoljanova bacača kamena, prepušta vlastitoj neaktivnosti i umrtvljenosti, a ljudsku egzistenciju shvaća kao paradoks. Tako se shvaćena egzistencija nalazi u *statu nascendi*

[1] Ideja reinkarnacije preuzeta je iz indijske religije i filozofije, a predstavlja ponovno utjelovljenje života. Taj proces nije osobitost samo čovjeka, već i svih ostalih bića. U izvornom se smislu reinkarnacija smatra nečim negativnim. Od nje se želi osloboditi, a to se postiže poštivanjem karmana, odnosno moralnog principa. U današnjoj zapadnoj kulturi reinkarnacija ima izrazito pozitivno značenje što je u vezi s njezinom osnovnom idejom zapravo pogrešno.

i nije je moguće opravdati u znanstvenom smislu. (Toeplitz 1980: 99). Pesimizam se najviše očituje u pjesmama „Pjesma osuđenika na smrt" i „Silovitog li dana". „Pjesma osuđenika na smrt" započinje stihom: „Očekujem dan smaknuća" koji ujedno čini i čitavu prvu strofu. U kratkoći se navedene strofe/stiha osjeća pomalo hladan odnos prema onomu što će se subjektu dogoditi. Slična se situacija nalazi na početku Camusova „Stranca" gdje u prvoj rečenicu stoji: „Danas mi je umrla majka." Nezainteresiranost i hladnoća kojom je subjekt obilježen u mnogočemu proizlazi iz spoznaje apsurdnosti života. A taj „apsurd završava smrću kao i sve." (Camus 1998: 31). Nadalje, subjekt zamjećuje druge. Oni sudjeluju u njegovoj situaciji, oni su granica njegove slobode. Na prvi mah subjekt želi pobjeći i osloboditi se sudbine koju su mu drugi zacrtali: „Poželim da sam odjeven u haljine kakva junaka,/ zavjerenika, možda, kojeg će spasiti/vratolomijom." On ovdje još uvijek osjeća želju za životom, premda se čini da je ona prisutna tek na razini podsvijesnog. Ta je želja čisti *conatus* koji leži u prirodi svakog živog bića i koji ga tjera da se održi u postojanju. Ipak, želja za oslobođenjem, za životom, kratko traje. Subjekt je brzo osvještava i zaključuje da slobodu uglavnom ne želi. Razlog zbog kojega odbija život upravo je tjeskoba koju neprestano osjeća. Ta tjeskoba ne nastaje iz osjećaja pred slobodom ili budućnosti, kako pretpostavljaju Kierkegaard i Sartre. Njezino je postojanje izvedeno, kako navodi Heidegger, iz naše spoznaje onog Ništa. Za Heideggera osjećaj tjeskobe proizlazi upravo iz čovjekove bačenosti u smrt samim činom njegova vlastitog egzistiranja. (Heidegger 1985: 285). Subjekt se te tjeskobe želi razriješiti da, kako navodi: „…samog sebe/ne pritišćem". U pretposljednjoj si strofi subjekt iz stiha u stih postavlja pitanja. Ona se referiraju na činjenicu čovjekove težnje da mu se pred smrt ispuni posljednja želja. Međutim, želja ne postoji. Nema je jer je subjekt svjestan da nakon što se njegova egzistencija poput svijeće utrne, neće ostati ništa: „ali ja znam da mene više nema i sve je/izlišno."

Slična je pesimistična neaktivnost subjekta prisutna u pjesmi „Silovitog li dana". U prvoj je strofi prikazano rađanje novog dana, nove živosti i novog poleta. Sve je živo i razigrano okupano potpunom radošću življenja. Sve to ipak nije dovoljno da pokrene lirskog subjekta. On sam sebi postavlja pitanje: „Da ga [dan] prihvatim?" No, on ga ne prihvaća jer tobože ne nalazi nikakav istinski smisao u njemu. Da taj smisao postoji, lirski bi ga subjekt nesumnjivo prihvatio, kao i sve radosti koje novi dan nosi. Ali ovako samo čeka da dan prestane, da se slomi. Apsurdnost života koji nije obilježen nikakvim smislom Mihalić je u ovoj pjesmi doveo do krajnosti. Njegov se lirski subjekt pretvara u „biće vegetacije". To „biće" više ne živi, nego naprosto preživljava.

3. ODNOS POJEDINCA PREMA DRUGIM SUBJEKTIMA

Odnos pojedinca prema drugima predstavlja zanimljiv aspekt u cjelokupnoj čovjekovoj egzistenciji. Čovjek, kao *zoon politikon*, osuđen je na život s drugim ljudima, premda okolni subjekti u isto vrijeme predstavljaju njegovo istinsko ograničenje. Drugi su granica slobode svakog pojedinca, a u isto vrijeme subjekt bez njih ne može opstati. Jaspers i Sartre u drugom vide mogućnost samoostvarenja svakoga čovjeka. Jaspers je smatrao „da se egzistencija može ostvariti jedino u odnosu prema drugima." (Bošnjak 1981: 188). Slično misli i Sartre: „da bih došao do bilo kakve istine o sebi, potrebno je da prođem kroz drugoga, drugi je neophodan za moju egzistenciju." (Sartre 1981: 276-277). Na drugom mjestu navodi kako „biti okružen drugim znači biti uklopljen u svijet (koji je već opskrbljen smislom), a drugi je ograničenje mene…" (Sartre 2007: 607).

Pojam drugoga kod Mihalića predstavlja vrlo zanimljivu protutežu njegovu subjektu. Ponekad je drugi stavljen u odnos prema subjektu kao osamljenome pojedincu, a ponekad prema subjektu koji se nalazi u skupini sa sebi sličnima. U „Pjesmi osuđenika na smrt" drugi su predstavljani u drugoj strofi: „Dolaze mi u šarenim haljinama/toliko tuđi da ih ne mogu osjetiti/i nude nešto između zraka i nepostojanja." Ovdje su drugi izrazita protuteža subjektu i istinsko su ograničenje njega samog. On ovisi o njihovoj ponudi pa ih se može doživjeti i kao višu instanciju (Mihalić njihovu nadmoć dodatno naglašava stavljajući ih u množinu).

Drugačiji je odnos prisutan u pjesmi „Pristajanja“. U govoru o pristajanju broda, naglašava se važnost mornara o kojima ovisi način na koji će pristajanje biti izvedeno. Ono se može odigrati na više načina jer: „Brodovi pristaju na mnogo načina:/jedni silovito, s treskom i lomljavom,/drugi nježno, poput ljubavnika. Sve to zavisi o raspoloženju mornara;…” Kao antipod motivu mornara, javlja se motiv kapetana, pojedinca o kojemu sve ovisi. Odnos pojedinca i drugoga/drugih u ovoj je pjesmi moguće pratiti upravo na primjeru odnosa između ta dva motiva. Pojedinac (kapetan) u ovome slučaju djeluje nadmoćno u odnosu na druge (mornare) što je obrnuta situacija u odnosu na „Pjesmu osuđenika na smrt“. O mornarima ovisi način na koji će brod pristati u luku, ali kada i gdje će pristati prvenstveno ovisi o kapetanu. To se eksplicitno iznosi u idućim stihovima: „Ako je kapetan prije vremena ostao bez duhana,/brod bi mogao skočiti/na obalu, do trafike.” Nadmoć koju kapetan posjeduje u usporedbi s mornarima predstavljena je preko banalne situacije – brod se sa čitavom posadom zaustavlja u luci kako bi kapetan kupio duhan. Unatoč nadmoći koju pojedinac posjeduje u odnosu spram kolektiva, zanimljivo je kako se kolektiv u ovom slučaju poštuje i uvažava kao ravnopravan sudionik situacije budući da pojedinac u ovom slučaju istinski ovisi o kolektivu. Tako nakon prijašnjih stihova slijedi treća strofa: „Radi se i o ženama i o djevojkama.” Te su žene i djevojke u odnosu ne samo na kapetana, nego i na mornare (budući da stoje u množini, a naglašava se i razlika u dobi). Time Mihalić potvrđuje misao o potrebi postojanja i prihvaćanja drugoga kako bi se sam pojedinac lakše snašao u iskustvu vlastite egzistencije. U čitavoj zadnjoj strofi, naposljetku, pjesnik ponovno naglašava nadmoć kapetana i njegove volje: „A može se dogoditi da brod pristane/vrlo daleko od obale,/tamo na sredi oceana,/u jednoj luci bez kapetanije.”

Subjekt se u drugoj strofi pjesme „Put u nepostojanje” smješta u grupu. Nije više osamljeni pojedinac kojega muči problem apsurdnosti i besmislenosti egzistencije. Egzistencijalna se problematika shvaća kao opći problem koji muči i druge, no ne i sve ljude. Subjekt tako u vlastitoj težnji za potpunim smirenjem izjavljuje: „…jer tamo ćemo, gdje one [potpune praznine] vladaju, naći naše/potpuno smirenje,/mi koji odustajemo, mi koji odustajemo jer/priznajemo vašu hrabrost.” Ovdje više nema odnosa pojedinac – drugi, već bi se prije moglo reći da lirski subjekt nastupa u prvome licu množine suprotstavljajući se kolektivu drugih, ovdje označenih drugim licem množine.” Pri tome VI nisu nikakva opasnost i ograničenje onoga MI. Primarno se tematizira opozicija u mišljenju, a shodno tome i u djelovanju.

Najizraženije stanje sukoba i ugnjetavanja pojedinca od strane drugih nalazi se u pjesmi „Ne nadaj se“. Pjesnik se predstavlja kao viša instancija u ulozi lirskoga pripovjedača. On se obraća pojedincu/čitatelju kao prijatelju: „Ne nadaj se svom spasenju, prijatelju.” U opoziciju s „prijateljem” stavljaju se drugi, predstavljani motivom lovaca. Drugi su ti koji pojedinca ugrožavaju, napadajući ga i gađajući: „Dovoljno je lovaca na tvome tragu da ćeš/jednom biti pogođen…” Ipak se na te druge ne želi gledati kao na neko ograničenje. Na njih se naprosto ne treba obazirati i treba živjeti najboljim mogućim životom. Od vlastite je esencije nužno pokušati stvoriti ono najbolje jer je smrt svakako izvjesna i neće nas mimoići: „Ne boj se ni strelica ni metaka – oni će te/svakako dokrajčiti – / ali daj da budeš velik svojim raskošnim smirenjem…” Ovdje Mihalić još jednom ukazuje na Sartreovu misao da je čovjek odgovoran za sebe. O svakome ponaosob ovisi što će učiniti od vlastite egzistencije ili, što bi se našlo sažeto u latinskoj izreci, *Suae quisque fortunae faber est*.

4. PROBLEM SMRTI

Posve u duhu egzistencijalizma, Mihalić se u „Komornoj muzici” u mnogim pjesmama dotiče problema smrti te načina na koji se subjekt odnosi prema njoj. U načelu se može reći kako Mihalićev subjekt prema smrti ne zauzima uvijek isti stav, premda mu ona pruža stanovitu sigurnost. Subjekt, dakle, u smrti doživljava potpuno (i nadano) dokidanje vlastita bića pa ona, da parafraziramo Camusa, predstavlja dokidanje apsurda.

Smrt se u egzistencijalizmu shvaća kao opća pojava koja se tiče svakoga pojedinaca osobno. Heidegger navodi da je smrt „uvijek samo vlastita." (Heidegger 1985: 301). Upravo pred činjenicom vlastite smrtnosti čovjek osjeća tjeskobu. Unatoč tome što je ona empirijski bliska svakome pojedincu, on je uvijek spoznaje indirektno, preko smrti drugoga. Za razliku od toga, trenutak je osobne smrti neizvjestan. (Heidegger 1985: 292-293). Heidegger čovjekovu egzistenciju predodređuje kao egzistenciju za smrt zauzimajući se za pomalo pesimističan stav. Sartreov je stav prema smrti optimističniji. On tvrdi da je „smrt za mene" samo nenužna činjenica koja neprestano izmiče. Nije je moguće otkriti, čekati je, a prema njoj je ujedno teško zauzeti čvrsti stav. (Sartre 2007: 647). Sartre smatra da je smrt granica koja postaje dio čovjeka i bitan fenomen u njegovu osobnom životu. Kada se smrt u čovjeku individualizira, ona prestaje biti nepoznanica i čovjek postaje za nju odgovoran. (Sartre 2007: 632-633). Budući da čovjek ne poznaje temelj vlastite egzistencije, kao ni osnovu egzistencije drugoga, pred osjećajem tjeskobe bježi u „lošu vjeru". (Sartre 2007: 659).

Kao što je već rečeno, u „Pjesmi osuđenika na smrt" subjekt u prvi mah ne želi prihvatiti činjenicu da će umrijeti. Tako u trećoj strofi zamišlja neku imaginarnu situaciju iza koje će uslijediti njegovo oslobađanje. Uviđa besmisao svega što ga okružuje, a ujedno i vlastita života. On sada smrt počinje eksplicitno priželjkivati. Želi biti razriješen života i više ne pritiskati samoga sebe. Smrt se na kraju doživljava kao čisto oslobođenje, potpuno dokidanje vlastita bića, a samim time i odgovornosti. U posljednjoj strofi subjekt kaže: „Očekujem, kažu, smrt,/ali ja znam da mene više nema i sve je/izlišno." Nešto drugačiji stav nalazimo u pjesmama „Put u nepostojanje" i „Ne nadaj se". U drugoj se strofi „Puta u nepostojanje" smrt doživljava kao stanje ili prostor potpune praznine: „…Kažem praznine jer/nemam riječi za stvari bez imena…". U toj se praznini subjekt nada pronaći potpuno smirenje. Ovdje pjesnik, koristeći množinu, podrazumijeva pluralnost subjekata čime odustaje od modela usamljenoga pojedinca u svijetu koji u vlastitoj egzistenciji ne vidi smisao pa od svoga života želi jednostavno dići ruke. Mnogo je takvih problematičnih egzistencija koje čekaju smiraj, premda postoje i oni koji imaju dovoljno hrabrosti da žive i u svakome novom trenutku doprinose oblikovanju vlastite egzistencije. Nemali je, međutim, broj i onih koji optimistično prihvaćaju vlastitu odgovornost i usmjeravaju je u odgovorno izgrađivanje vlastita života. No, lirski subjekt u ovoj pjesmi ipak pripada drugoj strani i čeka smirenje kao i svi „mi koji odustajemo, mi koji odustajemo jer/priznajemo vašu hrabrost."

U pjesmi „Inače bi sve bilo besmisleno" Mihalićev se subjekt uopće ne dotiče pojma smrti, mada na nju implicitno računa. On odbacuje pesimističnu misao da ljudi od početka življenja počinju umirati afirmirajući istodobno ideju života kao ustajanja iz mrtvih: „Govore: ljudi počinju umirati u kolijevci/Meni se čini – oni ustaju od mrtvih/Onda sve više žive…" Problem i pitanje smrti u ovoj su pjesmi riješeni optimističnom idejom već naznačenog, neprestanog vraćanja života i njegovoga neprestanog kruženja. Subjekt ovdje nije toliko pozabavljen samim problematiziranjem smrti jer je smrt uvijek nova prilika za drugi život.

5. ZAKLJUČAK

Slavko Mihalić pripada velikanima hrvatskog pjesništva druge polovice 20. stoljeća. Na njegovo je pjesništvo u velikoj mjeri utjecala egzistencijalistička filozofija koja je ostavila značajnoga traga u gotovo svim domenama umjetničke produkcije, napose u književnosti i likovnim umjetnostima. Osim na Mihalića, tragovi se egzistencijalizma nalaze implicitno ili eksplicitno i u poetikama nekih drugih hrvatskih pjesnika koji su vlastito pjesnikovanje započeli pedesetih godina u okrilju časopisa „Krugovi". Egzistencijalizam se osim kod Mihalića, kod kojega je možda najizraženiji, dosta intenzivno javlja i kod Šoljana te nekih drugih autora.

Mihalićeva je prva zbirka „Komorna muzika" (1954.) u potpunosti obilježena egzistencijalističkim duhom. U njoj se tematizira odnos pojedinaca prema činjenici vlastite egzistencije, problem bačenosti u postojanje, činjenica smrti te mnogi drugi problemi koji su tada, možda više nego inače, zaokupljali čovjeka. Nakon Drugog svjetskog rata čovjek je moralno bio potpuno izgubljen. Stradanja

su ostavila utisak na gotovo svakoga čovjeka, a njemački se filozof T. W. Adorno pitao je li uopće moguće pisati poeziju nakon Auschwitza. Čini se da jest bilo moguće. I to ne samo moguće, nego i potrebno. Tu mogućnost svojim pjesništvom potvrđuje i Mihalić. Vlastitim je propitivanjem nastojao potaknuti čitatelja da si sam postavlja pitanja, da sam traga. U njegovim se zbirkama, prije svega u „Komornoj muzici", ne nalaze odgovori, već samo poticaji za vlastito istraživanje.

Zbirka je prikazana analizom samo određenih pjesama s naglaskom na komparativnoj obradi samih problema. Tako je egzistencijalistička obrada zbirke predstavljena kroz tri glavna problema. To su odnos pojedinca prema vlastitoj egzistenciji, odnos pojedinca prema drugim subjektima i problem smrti. Usporedno s iznošenjem teksta Mihalićevih pjesama, donose se i misli o istoj problematici obrađenoj u djelima nekih od najznačajnijih filozofa egzistencijalističke struje, Kierkegaard, Sartrea, Camusa, Heideggera i Jaspersa. Usporedbom tekstova spomenutih autora i Mihalićeve poezije, zaključilo se kako Mihalić mnogo duguje navedenim filozofima. Međutim, zbog same prirode medija kojim se služio, kod Mihalića ne postoji tendencija za davanjem zaokruženoga misaonog sustava. Pjesniku su mnogo važnija bila sama pitanja, dok su odgovori više stvar čitateljeva karaktera.

Literatura

Bošnjak, B. (1981). *Smisao filozofske egzistencije*. Zagreb: Školska knjiga.
Camus, A. (1998). *Mit o Sizifu*. Zagreb: Matica Hrvatska.
Heidegger, M. (1985). *Bitak i vrijeme*. Zagreb: Naprijed.
Mihalić, S. (1996). *Približavanje oluje. Izbor iz poezije*. Zagreb: Školska knjiga.
Mrkonjić, Z. (1972). *Suvremeno hrvatsko pjesništvo*. Zagreb: Kolo Zagreb.
Sartre, J. P. (2007). *Bitak i ništo. Ogled o fenomenološkoj ontologiji*. Zagreb: Demetra.
Sartre, J. P. (1981). Egzistencijalizam je humanizam. *Filozofski spisi*. Beograd: Nolit.
Toeplitz, K (1980). *Kjerkegor*. Beograd: Grafos.

EXISTENTIAL INDETERMINACY OF MIHALIĆ'S SUBJECT IN POETRY COLLECTION „CHAMBER MUSIC"

Summary

Through detailed theoretical survey of the philosophical term „existence" in the second quarter of the 20th century, existentialism started to protrude in literature and other arts. Existentialist philosophers spreading their ideas through literary work – Jean Paul Sartre and Albert Camus for instance – were a great contribution.
20th century Croatian literature, especially poetry, began to show interest in existentialist themes in the years after World War II. Z. Mrkonjić calls Croatian poetry of the sixties – existentialist poetry. Poets gather round „Krugovi" magazine, one of them being Slavko Mihalić. His view on existentialism was presented in his work „Komorna muzika" in 1954.
Like most members of the magazine circles, Mihalić is inspired by philosophical introspections of Sartre and Camus, but one can also observe Søren Kierkegaard's influence, as well as German existentialists represented by Martin Heidegger.
Mihalić is occupied by existentialist problematics during whole of his literary work. Presentation of Mihalić's work „Komorna muzika" will follow three theme frames: relationship between the individual and other subjects, between the individual and personal existence, and third one being the problem of death.

Keywords: Mihalić, Komorna muzika, fifties, existentialism

Igor Loinjak
Muzej likovnih umjetnosti, Osijek, Hrvatska
igor.loinjak@gmail.com

Mirza Mejdanija

SVEVO E LA PSICOANALISI

La coscienza di Zeno è uno dei casi più paradigmatici dell'influenza delle concezioni freudiane su di un romanzo, è permeato tutto dalle dottrine freudiane, ma il problema che tanti critici sveviani si sono posti è la tendenza dello stesso autore, in alcuni suoi scritti, a sminuire l'influsso di Freud. Svevo era influenzato da Freud, ma soprattutto da altri tre psicoanalisti: Wilhelm Stekel, che era uno dei primi seguaci di Freud e artefice delle riunioni del mercoledì, Edoardo Weiss e Renè A. Spitz, che con varia importanza hanno influenzato Svevo e che egli ha avuto modo di frequentare e conoscere. A parte l'influenza di questi tre psicoanalisti sul capolavoro sveviano, non si può escludere quella subita dallo stesso Freud. Comunque, è noto che alla fine del romanzo, Zeno nega la cura psicoanalitica, respingendo sistematicamente le sue rivelazioni, svalutandole e deformandole.

Parole chiave: psicoanalisi, fumo, sogni, atti mancati, malattia.

1. INTRODUZIONE

Il capolavoro di Italo Svevo, e uno dei più importanti romanzi della letteratura europea di novecento, *La coscienza di Zeno*, esce nel 1923 presso l'editore *Cappelli*. Quest'opera è uno dei casi più paradigmatici dell'influenza delle concezioni freudiane su di un romanzo, all'interno di un quadro che travalica la letteratura italiana, per imporsi sulla più ampia scena della cultura europea dell'900. Grazie alla psicoanalisi, si forma una nuova immagine dell'uomo, spinto e bloccato da impulsi che non appaiono alla sua coscienza, e che vengono obiettivati come la malattia e la nervosi che sono nettamente distinte dalla salute. L'io della mentalità borghese, considerato il compatto protagonista del pensiero e dell'azione, l'allestitore dell'unità del mondo, si rende conto di non costituire un'unità, ma una pluralità divisa e in conflitto, percezione da cui deriva un'insanabile insicurezza. Svevo legge le opere psicoanalitiche e ne resta profondamente influenzato, facendone accenni frequenti nelle sue opere.

2. LA COSCIENZA DI ZENO

L'elemento unificatore nella struttura formale del romanzo è definitivamente la psicoanalisi, a cui Zeno si è sottoposto, pur manifestando delle perplessità riguardo la cura. La prefazione del dottor S. mostra una corretta prospettiva clinica, in cui si accenna ad un tipico caso di transfert[1] in cui l'ostilità è indirizzata contro il medico che vuole vincere la resistenza del paziente. Non solo, egli mette fortemente in dubbio il valore di verità della testimonianza scritta dal protagonista.

> *Se sapesse quante sorprese potrebbero risultargli dal commento delle tante verità e bugie ch'egli ha qui accumulate!*[2]

Quest'osservazione del medico ci propone una prima prospettiva di lettura del romanzo. Le parole di Zeno sono piene di verità e di bugie e il medico non vuole né invalidare il discorso del paziente, né prenderlo per vero, ma solo rendere consapevole il lettore che si tratta di una mescolanza di bugie

[1] Transfert è il procedimento attraverso cui il paziente assume un atteggiamento distaccato che gli permette di riesumare e risolvere i conflitti rimossi, particolarmente quelli infantili, legati alla formazione e alla famiglia d'origine.

[2] Svevo, Italo (2002). La coscienza di Zeno, Garzanti Libri S.P.A., Milano, p. 3.

e cose vere. Lo stesso Zeno scrive nel capitolo finale che il dottore presta una fede troppo grande ai suoi appunti. Sia dal punto di vista del medico che del paziente, le pagine del diario contengono verità e bugie, costatazione che ci porta a delle conclusioni: Zeno ha capito che è impossibile sciogliere gli intrichi della sua vita e annota, quindi, le sue memorie non curandosi della veridicità di ciò che scrive, senza preoccuparsi di distinguere il vero dal falso. Marx, Nietzsche, Freud hanno dichiarato l'impossibilità di scoprire la verità, *nella certezza che basi materiali (economiche o istintuali) sostengano ogni produzione spirituale*[3], che è una mescolanza temporanea di rapporti di forza. È per questo che Zeno non si preoccupa se i suoi ricordi sono veri o no, poiché saranno comunque deformati dalle diverse interpretazioni. Ritiene che l'alterazione della verità è inevitabile, visto che inventare è una creazione, non una bugia, mostrando l'immagine di un reale assai più frantumato e caotico di quello che le utopie borghesi vorrebbero far credere. Inizia un'era nuova in cui l'inetto si è trasformato in „ultrauomo", se ha senso l'ipotesi *in base alla quale l'iniziale del nome dello scrivente, Z, sia proprio la stessa di Zarathustra*[4].

Il medico propone a Zeno di cominciare la cura con l'analisi storica della sua inclinazione al fumo. I primi ricordi di Zeno riguardano l'iniziazione al fumo con la rievocazione di una serie di immagini dell'infanzia. Sono ricordi vaghi, legati alle sensazioni di malessere provocate dal fumo e all'assenza di piacere di quegli anni, a cui si aggiunge il sentimento di colpa per aver rubato le sue prime sigarette dal padre. Ma, protetto dalla madre, per Zeno le sigarette rappresentano la ribellione. Egli passa di ultima sigaretta in ultima sigaretta, posticipando continuamente i buoni propositi e persevera nel vizio, pur senza trarne godimento. Vuole che gli eventi più importanti della sua vita siano celebrati con un gesto significativo, l'ultima sigaretta. Con questo, tutti gli eventi della sua vita diventano importanti, gli studi, gli anniversari, le date storiche e tutto serve per fumare le ultime sigarette. In un modo psicoanalitico, Zeno vuole spiegare di aver amato la sigaretta per poter riversare su di essa la colpa della propria incapacità. Il tema del fumo, per la sua importanza biografica, rappresenta nel romanzo non solo lo spazio tematico dove più che in qualsiasi altro spazio del testo realtà e finzione s'incontrano, ma rivela anche strette connessioni con un altro dei suoi temi portanti, quello per l'appunto della cura psicoanalitica.

La parola chiave del romanzo è certamente la malattia, che questa volta si diffonde su tutto e tutti, contagia il mondo intero, diventando dominante. Il prevalere della malattia nel romanzo è strettamente legato alla struttura analitica, poiché ogni tentativo di analizzare la salute si converte in malattia, così come il protagonista si ritrova impossibilitato a dare una definizione di salute senza pensare in termini di malattia. Si frantuma la tradizionale distinzione tra malati e sani e nascono nuove categorie, i malati immaginari e i sani immaginari e si capisce che tutta la società è malata, della stessa malattia che diventa giustificazione di ogni insuccesso.

3. SVEVO, STEKEL, WEISS E SPITZ

Tutto il romanzo è permeato dalle dottrine freudiane, ma il problema che tanti critici sveviani si sono posti è la tendenza dello stesso autore, in alcuni suoi scritti, a sminuire l'influsso di Freud.

> *Ma c'è la scienza per aiutare a studiare sé stesso. Precisiamo anche subito: la psicanalisi. Non temete ch'io ve ne parli troppo. Ve ne dico solo per avvertirvi che io con la psicanalisi non c'entro e ve ne darò la prova. Lessi dei libri di Freud nel 1908 se non sbaglio. Ora si dice che „Senilità" e „La Coscienza di Zeno" le abbia scritte sotto la sua influenza. Per „Senilità" m'è facile di rispondere. Io pubblicai „Senilità" nel 1898 ed allora Freud non esisteva o in quanto esisteva si chiamava Charcot. In quanto alla „Coscienza" io per lungo tempo credetti di doverla al Freud ma pare mi sia ingannato. Adagio:*

[3] Benussi, Cristina (1998). *Scrittori di terra, di mare, di città*, Nuova pratiche editrice, Milano, p. 167.

[4] Benussi, Cristina (2007). *La forma delle forme*, Edizioni EUT, Trieste, p. 175.

vi sono due o tre idee nel romanzo che sono addirittura prese di peso dal Freud. L'uomo che per non assistere al funerale di colui che diceva suo amico e ch'era in realtà suo nemico si sbaglia di funerale è Freudiana con un coraggio di cui mi vanto. L'altro che sogna di avvenimenti lontani e nel sogno li altera come avrebbe voluto fossero stati, è Freudiano in modo come saprebbe fare chiunque conosca il Freud. È proprio un paragrafo di cui non mi vanterei se non vi fosse dentro un'altra ideuccia di cui mi compiaccio.[5]

Svevo era influenzato da Freud, ma soprattutto da altri tre psicoanalisti. Si tratta di Wilhelm Stekel, che era uno dei primi seguaci di Freud e artefice delle riunioni del mercoledì, Edoardo Weiss e Renè A. Spitz, che con varia importanza hanno influenzato Svevo e che egli ha avuto modo di frequentare e conoscere. L'interesse di Svevo per la psicoanalisi s'inserisce all'interno di un ambiente e di un momento storico preciso, che non è essenzialmente quello della Trieste degli anni venti, in cui si elaborano le teorie freudiane per la presenza di Edoardo Weiss, formatosi alla scuola di Freud a Vienna.

L'influenza più forte dei tre psicoanalisti sopra menzionati è stata certamente quella di Wilhelm Stekel, che Svevo ha avuto occasione di conoscere durante una vacanza a Bad Ischl, fatta *su consiglio di Edoardo Weiss*[6], nel 1911. Dietro le parti più esplicitamente psicoanalitiche del romanzo, appare un Freud mediato dalle concezioni di Stekel, e Svevo, che era affascinato dalle dottrine freudiane, non poteva che sfruttare al massimo la conoscenza di questo psicoanalista, che era in stretto contatto con lo stesso Freud.

L'ho finita con la psico-analisi. Dopo di averla praticata assiduamente per sei mesi interi sto peggio di prima. Non ho ancora congedato il dottore, ma la mia risoluzione è irrevocabile. Ieri intanto gli mandai a dire che ero impedito, e per qualche giorno lascio che m'aspetti. Se fossi ben sicuro di saper ridere di lui senz'adirarmi, sarei anche capace di rivederlo. Ma ho paura che finirei col mettergli le mani addosso.[7]

Zeno arrabbiato e infastidito, vuole minimizzare le conclusioni del suo analista, spiegando che la migliore prova di non essere malato, proviene dal fatto di non essere guarito. La diagnosi del suo complesso di Edipo[8] viene sostituita con la problematicità del fumo e se fosse riuscito a capire la non nocività del fumo, molti dei suoi problemi sarebbero spariti. Ma prima di tutto, quello che avrebbe dovuto maturare in lui era la volontà di smettere di fumare per competere con suo padre. Attribuiva un effetto velenoso al tabacco, solo perché inconsciamente voleva punirlo. Il giorno in cui rinuncia definitivamente alla cura psicoanalitica, lascia *la casa del dottore fumando come un turco*[9]. Il fumo è la sua più grande ossessione, assume il significato di tutto quello che lo separa dalla salute perfetta, ma costituisce anche una sorta di alibi che gli permette di rinunciare al cambiamento ed è infine lo stimolo che mette in moto le confessioni di Zeno per compiacere l'insistente dottor S.

Il tema del fumo non costituisce solo uno dei nodi principali del romanzo, ma mostra anche un forte legame con la psicoanalisi, facendo del romanzo uno dei più rappresentativi dell'influenza di Stekel. La Pavanello spiega che il vizio del fumo era diventato uno dei più frequenti temi di discussione nelle cosiddette „riunioni del mercoledì", nella casa di Freud a Vienna. Riunioni dalle quali prenderà

[5] Svevo, Italo (1987). *Soggiorno londinese*, in *Tutte le opere*, Giulio Einaudi editore, Torino, pp. 886-887.

[6] Benussi, Cristina (2007). *La forma delle forme*, cit., p. 150.

[7] Svevo, Italo (2002). *La coscienza di Zeno*, cit., p. 391.

[8] Freud ha orientato i suoi studi verso la mitologia antica e l'etnografia del suo tempo per trovare materiale comparativo. Ha utilizzato la tragedia greca *Edipo Re* di Sofocle per evidenziare, prima di tutto, negli adoloscenti, la presenza del desiderio d'incesto e nello stesso tempo la necessità di reprimere quel desiderio. *Il complesso di Edipo* è stato descritto come condizione dello sviluppo e della consapevolezza psicosessuale.

[9] Svevo, Italo (2002). *La coscienza di Zeno*, cit., p. 401.

corpo l'Associazione Psicoanalitica Viennese[10]. E allora, si può supporre quanto Svevo, fumatore accanito e irriducibile, fosse colpito dal fatto che Stekel avesse trattato di un tema a lui così vicino come il fumo. Zeno aggiunge tra i particolari forniti di averlo conosciuto mentre questi stava facendo, sicuro di riuscirci per la costanza e la sistematicità impiegate, una cura dimagrante. Ciò fa supporre che il personaggio reale a cui si è ispirato Svevo sia stato incontrato per l'appunto in un luogo di cura. Stekel sempre nella sua Autobiografia precisa che Bad Ischl, *salutare luogo termale preferito dallo stesso imperatore Francesco Giuseppe*[11], era stato da lui scelto per risiedere metà dell'anno, dove riceveva i pazienti in un ambiente meno formale della sua casa viennese ma assai più gradito. Due altri particolari avvalorano inoltre l'ipotesi da noi avanzata: Stekel affiancò con successo molto presto alla sua attività di medico internista e poi di psicoanalista quella di scrittore pubblicista e, più o meno, negli anni del suo incontro con Svevo, rivela *nell'Autobiografia* di essere preoccupato *per l'aumento di peso, causato dalla sedentarietà della sua professione*[12]. Ed è probabilmente proprio Stekel che appare nel terzo capitolo del romanzo, e viene rappresentato un ricco signore che si è sottoposto a una cura dimagrante e che si occupa dello studio e dei lavori letterari, e che, secondo Zeno, è colui che meglio intende lui e la sua malattia.

Un altro spunto suggestivo, ma non collegato alla psicoanalisi freudiana è la scelta sorpassata di Stekel, che ammalato di pleurite, si fa curare con l'applicazione di mignatte, raggiungendo anche un esito positivo. E proprio nel drammatico episodio del romanzo, in cui è raccontata la morte del padre, Zeno arriva alla disputa con il dottor Coprosich per l'impiego delle mignatte nella cura del malato, per poi diventare il tema del primo sogno del protagonista in cui avviene lo scambio delle volontà e dei ruoli.

Quando nel 1911 Svevo ebbe modo di conoscere Stekel a Bad Ischl, lo psicoanalista viennese sta per staccarsi da Freud. Ci sono due aspetti nel modo di praticare e intendere la psicoanalisi da parte del dottor S., che hanno colpito vari critici e li hanno indotti a credere che nel romanzo si parli di Stekel: il primo è il fatto che il paziente è indotto dall'analista a scrivere una sorta di diario su sogni e associazioni e il secondo è l'intento pedagogico della cura, due cose che non sono in concordanza con i dettami di Freud. Per lo Stekel, il medico non è più uno spettatore passivo, ma diventa l'educatore attivo e la guida del paziente nell'analisi. Il fine pedagogico è per il dottor S. implicito nel compito di rieducazione che si propone con l'analisi e a cui Zeno si oppone fortemente. L'altro problema di rieducazione su cui insiste il dottor S. è la disassuefazione dal fumo, problema strettamente legato al complesso edipico e su cui Zeno ironizza. Scoppiata la prima guerra mondiale, Svevo e Stekel diffi-

[10] Il 28 gennaio 1903, Stekel pubblica sul „Prager Tagblatt" l'articolo *Il dibattito sul fumo*, dove riporta il dibattito svoltosi qualche mese prima in casa wiennese di Freud, descrivendo l'atmosfera di una società segreta, dove cinque partecipanti discutono sul fumo. Dopo la descrizione dell'atmosfera, presenta i partecipanti del dibattito che sono: Freud, Rudolf Reitler, Alfred Adler, Max Kahane e lo stesso Stekel. La discussione inizia con Kahane, che rifiuta l'offerta di un sigaro da parte di Freud, spiegando di avere praticamente smesso di fumare, essendosi persuaso di poter pensare più chiaramente astenendosene. Secondo lui, il fumo stimolerebbe, a causa del piacere connessovi, la creatività ma con uno scotto alto da pagare, perché priverebbe come l'alcool di una visione chiara, disturbando l'influsso positivo dell'autocritica. Freud ovviamente non ne è d'accordo, e lo stesso Stekel lo sostiene, spiegando che il fumo appena negli ultimi due secoli era entrato come costume diffuso e che proprio a questo fattore era da attribuire probabilmente l'incremento significativo della creatività registrato in tutti i campi.

Lo stesso Svevo, molti anni prima di concepire Zeno come personaggio letterario messo alle strette dal fumo, affronta il tema in un articolo scritto nel 1890 per „L'Indipendente", intitolato *Echi mondani*, dove s'interroga su un vizio tanto diffuso e fa intendere di non poter personalmente rinunciare a tale piacere. Poi afferma di ritenere superfluo leggere il romanzo *La Cigarette*, appena uscito in Francia, perché tutti i fumatori sanno che il fumo non gli fa bene, e non hanno bisogno di un libro per capirlo. L'autore Jules Claretie con il romanzo in questione non riuscirebbe per Svevo ad essere più convincente del dottore Beard, il celebre analizzatore di tutte le differenti forme di nevrastenia, il quale aveva attribuito alla nicotina da se sola l'effetto di produrre una sorta di nevrastenia. Già in questo articolo troviamo avanzata l'ipotesi che il fumo possa indurre o potenziare dei disturbi nervosi, e allora non sorprende che, dopo aver conosciuto la psicoanalisi, se ne sia servito nel suo romanzo come fallita terapia del protagonista per smettere di fumare.

[11] *La sfida di Italo Svevo alla psicoanalisi: guarire dalla cura*, di Anna Maria Accerboni Pavanello In a cura di **Cepach, Riccardo** (2008). *Guarire dalla cura. Italo Svevo e i medici*, cit., p. 90.

[12] Ibid.

cilmente sarebbero potuti rimanere in contatto e non si sa se il secondo abbia mai avuto occasione di leggere *La coscienza di Zeno*.

Un altro psicoanalista ebbe modo di influenzare lo scrittore triestino, Edoardo Weiss, di cui lo stesso Svevo parla in *Soggiorno londinese*, spiegando che in quei giorni l'ha visitato l'unico medico psicanalista di Trieste e suo ottimo amico il Dr. Weiss e, inquieto, guardandolo negli occhi, gli ha domandato se il medico psicanalista di Trieste di cui s'era burlato nel suo romanzo fosse lui. Risultò subito che non poteva essere lui perché durante la guerra egli la psicanalisi a Trieste non l'aveva praticata. Spiega poi di avergli regalato il suo romanzo. Il dottore, rasserenando accettò il suo libro *con tanto di dedica, promise di studiarlo e di farne una relazione in una rivista psicanalitica di Vienna*[13]. Invece quando lo rivide, il Dr. Weiss gli disse che non poteva parlare del suo libro perché con la psicanalisi non aveva nulla a che vedere, e Svevo rimase deluso perché sarebbe stato un bel successo se il Freud gli avesse telegrafato: *Grazie di aver introdotto nell'estetica italiana la psicanalisi*[14].

È possibile che Weiss, proprio perché c'erano degli aspetti che lo toccavano troppo da vicino, nei confronti del romanzo sveviano abbia sviluppato una reazione di tipo controtransferale, e per questo non abbia capito le componenti psicoanalitiche del romanzo. Che anche nei confronti di un romanzo si possa essere influenzati da una forma di controtransfert, legata a conflitti inconsci o non completamente elaborati, è una tesi condivisa da molti studiosi che hanno indagato l'influenza della psicoanalisi alla critica letteraria. L'aspetto del romanzo che avrebbe determinato in Weiss una reazione controtransferale non è certo la descrizione malevola della figura dello psicoanalista nel romanzo, quanto il conflitto di base che attraversa tutto il romanzo: una lotta maldestra ma non per questo meno vittoriosa nei confronti della figura paterna e dei suoi rappresentanti, che è lo stesso conflitto che è stato alla base della nevrosi giovanile di Weiss. Lo stessoWeiss spiega nei suoi scritti di conoscere molto bene Svevo e che la psicoanalisi è entrata nell'ambiente dello scrittore per suo tramite, anche se Svevo afferma di averla conosciuta nel 1910, prima quindi, dell'incontro con lui. Senza entrare nelle ragioni delle discordanze nelle affermazioni dei due, ci basti rilevare che Weiss ebbe un ruolo importantissimo nelle vicende della famiglia di Svevo, il quale racconta in *Soggiorno londinese* che la psicoanalisi la conobbe nel 1910, quando un suo amico nevrotico corse a Vienna per intraprenderla. Si fece psicoanalizzare per due anni e ritornò dalla cura distrutto: *abulico come prima ma con la sua abulia aggravata dalla convinzione ch'egli, essendo fatto così, non potesse agire altrimenti*[15]. L'amico nevrotico è, infatti, il suo cognato Bruno Veneziani, omosessuale, narcisista, non disposto alla minima rinuncia nella sua cura, unico figlio maschio e ultimo rampollo dei Veneziani. Su consiglio di Weiss, fu curato dallo stesso Freud, che alla fine dichiarò di non poter guarire chi rifiuta la guarigione e nonostante ciò Weiss continuò ad aiutare l'amico, consigliandogli altri psicoanalisti. Negli anni trenta, si trasferiscono ambedue a Roma, continuando a frequentarsi, dopodiché Bruno parte per l'America, dove muore a causa di un attacco di cuore.

Il terzo psicoanalista che Svevo ha avuto l'occasione di frequentare, è il viennese Renè Spitz, che soggiorna frequentemente a Trieste, dove cura gli interessi economici della sua famiglia, proprietaria di una miniera di carbone in Istria. Lo studioso Giovanni Palmieri trova assolutamente irrilevante l'incontro di Svevo con Stekel, attribuendo maggiore importanza alla frequentazione di Renè Spitz, che identifica con il personaggio della *Coscienza di Zeno*, in cui invece, la Pavanello ravvisa Stekel. Mi pare che la tesi della Pavanello sia più ragionevole, poiché Spitz e Svevo si frequentano solo dagli anni venti e in quell'epoca il primo ha interessi diversi e non pratica la professione psicoanalitica e solo dopo sarebbe diventato psicoanalista.

[13] Svevo, Italo (1987). *Soggiorno londinese*, cit., pp. 887-888.

[14] Ibid.

[15] Ivi, pp. 889-890.

3. SVEVO E FREUD

A parte l'influenza di questi tre psicoanalisti sul capolavoro sveviano, non si può escludere quella subita dallo stesso Freud. Svevo legge i libri di psicoanalisi per lungo tempo, e probabilmente si può concedere una maggiore importanza all'autoanalisi nelle sue opere di quanto lui stesso abbia voluto ammettere. La sua sfiducia nella terapia non comporta il rifiuto programmatico delle scoperte teoriche, ma gli serve da guida. Lui riconosce i propri debiti alla psicoanalisi, affermando di aver preso due o tre idee nel romanzo da Freud. Sembra che Svevo sia intenzionato a dire tutto, senza reticenze: lo stile familiare, il tono distaccato e un po' ironico accreditano la versione di un uomo che rivela alcuni piccoli segreti di officina. Ma se facciamo il bilancio delle ammissioni di Svevo, dobbiamo accorgersi che si riducono a tre: nel romanzo vi sono due o tre idee prese di peso dal Freud, alla psicoanalisi è dovuto l'episodio dello scambio di funerale, gli „avvenimenti lontani" nel sogno appaiono alterati e manipolati da parte del desiderio. Ma le idee freudiane sono più numerose, tra cui la morte del padre, le risposte somatiche di Zeno, la triplice proposta di matrimonio, le reincarnazioni della figura paterna, le successive e fallimentari rivalse di Zeno, e l'elenco si allunga e *la garanzia di Svevo ci ha già abbandonato*[16].

Probabilmente, in un primo tempo Svevo non aveva l'intenzione di ammazzare Guido e ha cambiato il progetto per il desiderio di non rinunciare allo scambio di funerale, che è idea freudiana per eccellenza. La terza ammissione di Svevo ci rimanda al sogno in cui, al capezzale del padre morente, egli aveva protestato contro l'applicazione delle mignatte. Nel sogno i ruoli si scambiano e il padre rifiuta l'applicazione delle mignatte, mentre Zeno insiste, volendo a tutti i costi prolungargli la vita. Il sogno smaschera irrimediabilmente Zeno che ha troppa fretta di assolversi dal desiderio di vedere morto il padre. Si accorge molto bene che il sogno equivale a una confessione di colpa e scarica la responsabilità su di esso, rifugiandosi nella presunta innocenza della realtà, nell'immagine non capovolta. Ed è chiaro che tutto questo proviene dalle dottrine freudiane, secondo cui la manipolazione operata dal sogno ha largo corso e non presuppone particolari conoscenze. Inoltre, le produzioni oniriche del paziente, presenti nel romanzo, anche se non troppo frequenti, sono incentrate soprattutto nell'ultimo capitolo. Si tratta di nove sogni in totale, costruiti sul modello di Freud, in cui si riconosce una simbologia collaudatissima, costituita da elementi come la tazza, il cucchiaio, l'inchiostro rovesciato, il cannibalismo, tutti stretti da legami riconoscibili, a volte dichiarati dallo stesso Zeno. I tentativi di Zeno, diretti a recuperare il controllo della situazione e abbandonati solo quando si trova con le spalle al muro, denunciano la funzione dei sogni nel romanzo, che è quella di mettere in scena la „non-coscienza" di Zeno, perché sono i punti che sfuggono alla sua amministrazione della verità e del falso: attraverso di essi intravediamo un retroscena, non continuo, né omogeneo, ma tale da contraddire sistematicamente il senso che Zeno cerca, con ogni mezzo, di imprimere al suo racconto.Vicino al ritratto ufficiale di Zeno, se ne delinea uno clandestino, ambiguo che propone un'altra storia, i due volti appaiono sovrimpressi, *come se l'obiettivo fosse scattato due volte sullo stesso fotogramma, fissando atteggiamenti appena diversi e ora addizionati in un volto inedito, deforme*[17]. Con i sogni Svevo rivela i veri motivi delle azioni, dei gesti e delle parole di Zeno.

Inoltre, si può trovare nel romanzo una lunga serie di dimenticanze, sbadataggini, atti mancati e azioni sintomatiche che sono assolutamente freudiani e che tempestano il romanzo, investendo i diversi personaggi, rendendo vani i loro sforzi di compiere azioni controllabili e composte. Il romanzo è pieno delle azion sintomatiche: attaccato, incapace di difendersi, Zeno inventa una malattia, e il suo corpo gli offre una vasta gamma di dolori, soprattutto crampi alle gambe e alle braccia. Si serve della sofferenza di fronte a se stesso, ma di fronte agli altri si sente ingannato, perché Freud spiega che la conversione ha bisogno della compiacenza somatica, e l'elemento psichico si traduce allora in un sintomo che può nasconderlo completamente, anche se può conservare il carattere di un segnale. Nel secondo caso è un indizio che rimanda a due classi di cause complementari e che non diventa

[16] Lavagetto, Mario (1986). *L'impiegato Schmitz e altri saggi su Svevo*, Giulio Einaudi editore, Torino, p. 49.

[17] Ivi, pp. 95-96.

mai tassativo, e quello che si provava di nascondere è allora messo in luce, *come se qualcuno avesse suonato di colpo un campanello di allarme*[18]. Zeno si spaventa quando capisce che il suo corpo parla per proprio conto, che è diventato un significante autonomo, ed egli tenta di disturbarne il messaggio creando equivalenti del rumore di fondo, sottolineando con le parole il dolore fisico, cerca di occultarlo o di isolarlo. Il corpo possiede una verità irriducibile e, nel momento in cui la comunica, mette in atto una forma di disobbedienza, si ammutina contro *il progetto di mistificazione di Zeno*[19], che si trova in questo modo abbandonato e solo con il proprio discorso.

Parlando dei lapsus, questi hanno, come una vera epidemia, colpito il romanzo, investendo i diversi personaggi, contangiandoli, vanificando gli sforzi compiuti dai singoli per stabilizzare il proprio ritratto entro lineamenti controllabili e pacificati, e il fenomeno è tanto grande, diffuso e accertabile, quasi in ogni pagina del testo, che sul testo si potrebbe fare tutta una indagine degli esempi della dottrina freudiana. Per rompere la possibilità della monotonia del gioco, Svevo ricorre a molteplici variazioni, aumentando o diminuendo *la consapevolezza del responsabile e dei testimoni*[20]. Per esempio, quando Guido vuole giustificare ad Ada l'assunzione di Carmen, le spiega che hanno avuto bisogno di uno stenografo, al che Zeno ironizza sull'errore del cognato riguardo al sesso della persona da assumere. Ma, è soprattutto Zeno quello che cade più spesso nei lapsus e l'episodio di scambio di funerale è solo l'ultimo di una lunga serie e i suoi lapsus sono spesso accompagnati dalla cecità dei testimoni, in particolare di Augusta.

Gli atti mancati si verificano quando un'interferenza inconscia riesce a slittare sotto la censura e a disturbare il programma della coscienza. Si può, certo, mettere in dubbio un simile principio di spiegazione, ma il problema è un altro: ci troviamo davanti a uno scrittore che ha letto Freud e che ha riempito il suo romanzo, *in modo troppo continuo e sistematico per essere casuale*[21], di lapsus, di azioni sintomatiche, di sbadataggini, di errori. La psicopatologia della vita quotidiana è una fonte di segni a cui Svevo attinge per creare un eccesso d'informazioni, oltrepassando i significati voluti e previsti dalla coscienza di Zeno: travolto in questo *gioco di defezioni e di inganni*[22], il narratore lascia trasparire la volontà non omogenea, e patologicamente incrinata, di accreditare una interessata versione dei fatti.

4. CONCLUSIONE

È noto che alla fine del romanzo, Zeno nega la cura psicoanalitica, respingendo sistematicamente le sue rivelazioni, svalutandole e deformandole. Zeno ha completamente respinto dentro di sé le proprie malattie che gli garantiscono un parziale, precario e avaro equilibrio, che, dopo la psicoanalisi, interpreta come stato di salute.

Ha rinunciato a pensarsi e ha accettato la propria immagine dopo averla lisciata e nettata con ogni cura: con l'avidità di un tarlo, si è rifugiato nella corteccia ed è riuscito a istituirvi un interessato silenzio. La „malattia", che impedisce a Zeno di coincidere interamente con la sua parte borghese, porta alla luce l'inconsistenza della pretesa „sanità" degli altri, che in quella parte vivono perfettamente soddisfatti, incrollabili nelle loro certezze e Zeno, nella sua imperfezione di inetto è inquieto e disponibile alle trasformazioni, a sperimentare le più varie forme dell'esistenza.

[18] Ivi, p. 96.
[19] Ibid.
[20] Ivi, p. 97.
[21] Ivi. p. 100.
[22] Ivi, p. 101.

Bibliografia

Opere primarie:

Svevo, Italo (2002). *La coscienza di Zeno*, Garzanti Libri S.P.A., Milano.
Svevo, Italo (1987). *Soggiorno londinese*, in *Tutte le opere*, Giulio Einaudi editore, Torino.

Opere secondarie:

Benussi, Cristina (1998). *Scrittori di terra, di mare, di città*, Nuova pratiche editrice, Milano.
Benussi, Cristina (2007). *La forma delle forme*, Edizioni EUT, Trieste.
Lavagetto, Mario (1986). *L'impiegato Schmitz e altri saggi su Svevo*, Giulio Einaudi editore, Torino.
Museo Sveviano (2008). *La sfida di Italo Svevo alla psicoanalisi: guarire dalla cura*, di Anna Maria Accerboni Pavanello In a cura di Cepach, Riccardo *Guarire dalla cura. Italo Svevo e i medici*, Stelle Arti Grafiche, Trieste.

SVEVO I PSIHOANALIZA

Sažetak

Zenova svijest je jedan od najparadigmatičnijih slučajeva uticaja Freudovih koncepcija na jedan roman, unutar okvira koji prevazilazi italijansku književnost, da bi se nametnuo široj sceni evropske kulture dvadesetog stoljeća. Ono što na određenom nivou ujedinjuje formalnu strukturu romana, je definitivno psihoanaliza, kojoj se Zeno podvrgao da bi se izliječio, ne skrivajući ipak svoju perpleksnost u pogledu liječenja. Svevo je bio pod Freudovim uticajem, ali i pod uticajem druge trojice psihoanalitičara. Radi se o Wilhelmu Stekelu, koji je bio jedan od prvih Freudovih sljedbenika i koji mu je predložio da stvori sastanke srijedom, zatim Edoardo Weiss i Renè A. Spitz, koji su sa različitom važnošću uticali na Sveva, a koje je on imao priliku da posjećuje i da upozna. Ali, pored uticaja ove trojice psihoanalitičara na Svevovo remekdjelo, ne može se isključiti ni onaj koji je imao sam Freud. Svevo je čitao dugo vremena psihoanalitička djela, i vjerovatno u njegovom romanu postoji veća važnost data psihoanalizi nego što je on sam to htio priznati. Ipak, poznato je da na kraju romana Zeno negira psihoanalitičko liječenje, sistematski objašnjavajući njegova otkrića, lišavajući ih vrijednosti i deformišući ih. Zeno je u potpunosti udesio vlastite bolesti unutar sebe, i one mu garantuju parcijalnu, privremenu ravnotežu, koja mu se, nakon psihoanalize, čini kao zdravlje.

Ključne reči: psihoanaliza, dim, snovi, greške, bolest

Mirza Mejdanija
Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina
Filozofski fakultet
mejdanijam@yahoo.com

Октавија Неделку

РЕЦЕПЦИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У РУМУНИЈИ НЕКАДА И САДА

Превођење и преводилаштво су, без сумње, изрази за општу појаву преношења књижевних дела са једног језика на други. Резултат тог преношења - преводна књижевност, јесте посебна сфера у националној књижевности одређеног језичког израза. Циљ овог излагања јесте да укаже на рецепцију српске књижевности у Румунији, на развој, перспективе и утицај преводне књижевности на националну књижевност. Књижевни контакти између наших двеју земаља не своде се једино на преводилачки рад: за потребе припадника српске националне мањине штампају се новине, часописи, издају се књиге, пишу уџбеници, преводи се из румунске књижевности на српски језик. Ипак главно тежиште овог осврта је преводилачка делатност из перспективе две временске одреднице: некад/сад: рецепција југословенских књижевности од почетка двадесетог века (1911, Лаза Лазаревић) до распада Југославије, као и рецепција српске књижевности у Румунији данас (2013, Јован Дучић). У раду се наводи значај културних институција, преводилаца, критеријуми селекције превода, политика издаваштва, квалитет превода и одјек српске књижевности у румунским медијама. У великом броју случајева преводи су праћени предговорима, поговорима, биографским подацима, критичким освртима, што су у сваком случају извори од изузетне вредности, било да је реч о рецензијама, чланцима, научним радовима или о самим критичким монографијама. Рад је објективна слика о рецепцији и улози једне словенске књижевности (српске) у романској, румунској средини.

Кључне речи: књижевни превод, књижевни преводилац, културолошке вредности, српско-румунске везе, издаваштво

О значају превођења и доприносу превода писало се много, али не у довољној мери убедљиво, будући да је чин превођења једна од најконкретнијих и најважнијих друштвених активности у посредовању и размени културних вредности. Током времена, теорија превођења стекла је легитимитет научне дисциплине, наставног предмета, односно истраживачког подручја од кога се очекује помоћ у преводилачкој пракси. „Да ли је књижевни превод уметничка појава која садржи особине књижевних дела изворно насталих на језику на који се преводи, или је то само филолошки производ којем прави преводиоци прибегавају без сопствених стваралачких књижевних амбиција" питање је које поставља Миодраг Сибиновић[1] и истовремено дилема између миметизма и еквиваленције којој се придружује сваки преводилац, па и ми у овом осврту. У основи, еквиваленција у преводу се постиже на тематском, стилском нивоу, на нивоу референцијалних значења, ритма, метрике и еуфоније. Сигурно да путеви бољег превођења оригиналног дела и озбиљнијег критичког приступа делу, неминовно воде позитивнијим аспектима пријема књижевног дела уопште. У праву је Александра Манчић када тврди: „...да је односу између дела (његовог првог исписивања) и превода (поновног исписивања) својствено узајамно рађање."[2] О томе су писали многи врсни теоретичари као Михаил Бахтин, Жерар Женет и други, истичући да је превод, у различитом степену, присутан у сваком изворнику.

Главни предмет овога осврта је преводилачка делатност српске (југословенске) књижевности у Румунији од почетка XX века па до данас. Пре него што се упустимо у детаљнију анализу ове области, треба подсетити на чињеницу да се књижевни контакти наших двеју суседних земаља, два народа блиска по заједничкој историји, менталитету и културној традицији, не своде једино на преводилачки рад. Познато је да данас у Румунији живи неколико десетина

[1] Миодраг Сибиновић, *Књижевни превод као књижевно дело* у зборнику радова „Књижевно превођење: теорија и историја", Институт за књижевност и уметност, Пожаревац, 1989, стр. 25.

[2] Александра Манчић, *Превод и критика*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010, стр. 13

хиљада припадника српске националне мањине и да се за њихове потребе штампају новине које издаје Савез Срба у Румунији: недељник „Наша реч” (главни уредник Љубинка Перинац Станков), тромесечни часопис „Књижевни живот” (главни уредник Славомир Гвозденовић), двојезични тромесечник, српско-румунски часопис „Огледало-Oglinda” (издаје Културно-просветна заједница општине Сечањ у сарадњи са Савезом Срба у Румунији, Темишварским удружењем Савеза писаца Румуније и Друштвом за румунски језик Војводине), издају се књиге (издавачко предузеће Савеза Срба у Румунији), пишу уџбеници (на жалост, све ређе), објављују дела књижевника српске мањине, одломци из прозе, објављују се преводи из румунске и других књижевности, једном речју, постоји обимна публицистичка и издавачка делатност. Морамо навести, такође, као важне центре за упознавање и промовисање српске књижевности у Румунији катедре за славистику на универзитетима у Букурешту и Темишвару, будући да је део научног рада наставника, студената, мастераната и докторената везан за књижевност.

Рецепција књижевних остварења са простора бивше Југославије у Румунији у прошлом веку до данас показује појачан интерес за Југославију уопште, а посебно за српску књижевност.

О почецима рецепције југословенске књижевности у Румунији, у периоду од 1954. до 1970. године писала је цењена професорка Војислава Стојановић у *Радовима посвећеним српско (југословенско)-румунским културним, књижевним и лингвистичким везама* на Симпозијуму организованом у Вршцу 1970. године, затим дипл. инжењер Стеван Бугарски који брижљиво води евиденцију свих превода са српског на румунски језик, а пре две године Катедра за словенске језике и књижевности у Букурешту издала је *Библиографију превода словенских књижевности (1945-2011)*[3].

У току праћења документације, међутим, изашли су на видело подаци да је у раздобљу 1918 - 1947. било превода на српски језик, објављених у периодици, мање-више случајног карактера, највише из области богословских наука, срачунатих на пружање основних података неупућеним читаоцима. Избор књига за превођење вршен је по разноразним критеријумима: према могућности, према потреби, према личном опредељењу, по наруџбини, преко везе, а често је пресудна била и пука случајност. Тако, на пример Николаје Поповић и Урош Ковинчић су превели *Правила православне цркве с тумачењима Никодима* из чисто пастирских потреба, Владимир Марган је превео студију румунског историчара Николаја Јорге, *Историја Румуна и њихове цивилизације,* написану првобитно на француском. Владику Николаја Велимировића било је захвално преводити зато што је био веома познат у читавом Православљу и било какав превод читалачка публика би примила са интересовањем. Али први превод једног књижевног дела на румунски језик била је приповетка Лазе Лазаревића *Школска икона* (румунски наслов *Popa nostru ăl bătrân – Наш стари свештеник*[4]) коју је издала 1911. године Библиотека свештеничког удружења „Апостол” из Слатине. Преводилац, Н. Цинк, у једној фусноти бележи да је то превод по италијанској верзији (Умберта Графинија). Румунски превод није лош, дијалози звуче доста аутентично, али „народски” стил је мало форсиран. По други пут је Лаза Лазаревић преведен 1916. године од стране В. Теконција. Књига носи наслов *Povestiri sârbești*[5] *– Српске приповетке* а садржи: *На бунару, У добри час хајдуци* и *Први пут с оцем на јутрење.* Кратак предговор од четврт странице није потписан. За трећи превод Лазе Лазаревића није назначена година, али је према неким картографским карактеристикама ушао у Библиотеку Академије 1926. год. Реч је о преводу приповетке *Вертер*[6]*,* у издању библиотеке „Диминеаца”, преводилац је публициста и новинар К. С. Константе, док је аутор предговора Н. Бацарија. Превод је прилично квалитетан, иако преводилац лоше преписује српска имена, а у предговору

[3] * * *, Bibliografia traducerilor din literaturile slave (1945-2011), Editura Universității din București, 2011

[4] Lazăr Lazarovici, *Popa nostru ăl bătrân,* traducere de N. Ținc, Slatina, 1911, 60 str. , Biblioteca Societății „Apostolul” a clerului din județul Olt, nr. 2-3.

[5] Lazăr K. Lazarevici, *Povestiri Sârbești,* traducere de V. Teconția, București, 1916, Biblioteca „Minerva” (67 s.)

[6] Lazăr K. Lazarević, *Werther,* Biblioteca „Dimineața”, nr. 5, Editura „Adevărul”, București (traducere după original de C. S. Constante, cu o prefață de N. Batzaria).

Н. Бацарија каже о преводиоцу да је добар познавалац српског језика и књижевности[7], а о аутору приповетке тврди да за разлику од других српских писаца свога времена, Лаза Лазаревић својом ерудицијом оставља утисак једног књижевника са Запада[8]. Између два последња превода Лазаревића може се пратити превод романа Саве Босулке, *Хајдукова љубав*[9] из 1918. год., а 1925. следи превод *Сирене*[10] Ива Војновића.

Период од неколико година који је уследио средином четврте деценије прошлог века, у вези је са научним радом Антона Б. И. Балоте, доктора Београдског универзитета који објављује студије из југословенских књижевности, посвећене појединим писцима. У оквиру тих студија, ради илустрације и образложења изнетих аргумената доноси и преводе неких поглавља. Прва таква опширнија студија на 29 страна објављена 1934. посвећена је Борисаву Станковићу[11]. Прво поглавље обилује подацима и посвећено је развоју модерне српске књижевности од Вука до модерниста. Друго поглавље приказује живот и рад Боре Станковића и пружа на увид десет страна превода из *Нечисте крви.* Друга студија, *Ivo Vojnović – dramaturg iugoslav*[12]*,* појављује се одмах наредне 1935. године. О Војновићу аутор каже да је својом литерарном делатношћу указао на висок степен етничког јединства Југословена. Исте године, у сарадњи са Радуом Ђиром, Балота објављује студију *Југословенска народна епика*[13]. Студија садржи 9 страница, а затим следи превод *Хасанагинице, Женидбе Милића барјактара, Косовке девојке* и *Смрти мајке Југовића.* Студија доноси низ података о културној историји, али са доста нетачности, конфузија, контрадикција и нејасноћа. Стил је претенциозан и патетичан. Код превода, аутор покушава да остане у десетерцу, али не успева увек у томе. Упркос свему, по своме обиму и значају, Балотина делатност представља најзначајнији допринос упознавању народне књижевности у Румунији у периоду уочи Другог светског рата, не без научних заслуга.

Нешто касније, Богољуб Писаров, Србин из румунског Баната, човек богословске спреме, будући асистент–приправник, а касније доцент на Одсеку славистике Филолошког факултета на Универзитету у Букурешту, поставши сарадник Југословенског посланства у Букурешту почеће да преводи Ј. Дучића. Јован Дучић је дошао у Букурешт као посланик Краљевине Југославије 1937. године, а 1939., када је Посланство уздигнуто на ранг Амбасаде постаје први амбасадор Југославије у румунској престоници. За време свог боравка у Румунији, осим обављања дипломатских послова, одржавао је везе са познатим румунским књижевницима као што су: Јон Пилат, Јон Минулеску, Вирђил Карианопол, Виктор Ефтимиу, Антон Балота и др. који су му песме и есеје преводили и објављивали по румунским часописима. Није случајно што је прилично целовиту и позитивну карактеризацију Румуна Јован Дучић пружио у својим дипломатским извештајима.

Будући у непосредном окружењу Јована Дучића, Богољуб Писаров се удостојио његовог поверења да преведе на румунски књиге: *Благо цара Радована* (1938)[14], *Плаве легенде* (1939)[15], *Градови и химере* (1939)[16]. На тај начин је у многоме допринео да 8. маја 1939. Јован Дучић буде изабран за почасног члана Друштва књижевника Румуније. Како сведоче наведени подаци, превођена је само Дучићева проза и поеме у прози. То је и разумљиво, с обзиром на то да

[7] Исто, стр. 3: „Prietenul Constante, un bun cunoscător al limbei şi literaturei sîrbeşti”...

[8] Исто: „Spre deosebire de alţi scriitori sîrbi din vremea sa, L. Lazarević îţi lasă prin cultura sa impresia unui scriitor occidental”.

[9] Sava Bosulka, *Dragoste de haiduc,* roman sîrbesc, în româneşte de D. Caselli, Biblioteca scriitorilor iluştri, nr. 6, Bucureşti (99+9 s.)

[10] Ivo Vojnović, *Sirena,* în româneşte de Ion Gorun, Editura „Adevărul”, Bucureşti, 1925, 32. s.

[11] Anton B. I. Balotă, *Borisav Stanković, prozator sîrb,* Bucureşti, 1934, 29 s.

[12] Исто, *Ivo Vojnović, - dramaturg iugoslav,* studiu şi pagini alese, Bucureşti, 1935, 64 s.

[13] Isti i Radu Gyr, *Eposul popular iugoslav,* ed. „Convorbiri literare”, Bucureşti, 1935

[14] Jovan Dučić, *Comoara împăratului Radovan,* Cartea despre soartă, traducere de B. Pisarov, Bucureşti, 1938, 388 s.

[15] Isti, *Cetăţi şi himere,* scrisori, traducere de B. Pisarov, Bucureşti, 1939, 357 s.

[16] Isti, *Legende albastre,* poeme în proză, traducere de B. Pisarov, Bucureşti, 1939, 85 s.

преводилац није био књижевник, ни песник, па је његове преводилачке могућности далеко превазилазио савршени стих Дучића. Колико је тај подухват захтеван сведоче неки данашњи преводи Дучићевих стихова, где су, уз све напоре, резултати обесхрабрујући. Изгледа да су Дучићева дела наишла на веома добар пријем код читалаца Румуна и да су низ година била веома популарна. Као доказ за то могла би да послужи чињеница да *Благо цара Радована* доживљава друго целокупно издање 1946[17]., треће издање 1998[18], а *Плаве легенде* објављене су у двојезичном издању 2013.[19] поводом „70. годишњице упокојења и 75. годишњице именовања Јована Дучића за амбасадора Југославије у Букурешту" што је, мора се признати, редак случај када су у питању дела из српске књижевности. Поред белетристике, значајно је напоменути да је преведен том његових дипломатских извештаја 1998.[20] Истовремено Богољуб Писаров је успоставио преписку с владиком Николајем Велимировићем и добио великодушну сагласност да се књига *Мисли о добру и злу* преведе „на милозвучни румунски језик". Књига је штампана 1939. године. Предговор књизи је написао угледни румунски књижевник, Гала Галактион и то јој је већ била на неки начин препорука. Сви су преводи Писарова квалитетни, језички посматрано исправни, те се и његова делатност треба сматрати важним доприносом упознавања једнога дела српске књижевности непосредно пред рат. Богољуб Писаров је владао и српским и румунским језиком довољно да пренесе смисао оригинала и имао је одговарајуће образовање да појми филозофске теме Дучићеве и богословске владике Николаја. Њему остаје несумњива заслуга да је остварио најзначајнија превођења са српског на румунски у првом раздобљу преводилачког подухвата с почетка прошлог века и приближио румунској читалачкој публици неколико веома значајних дела српске књижевности.

Након Другог светског рата, видно је порасло интересовање за књижевност и културу социјалистичких земаља, енормно се увећао број превода и критичких студија. Преокрет за све књижевности словенских земаља означило је оснивање Катедре за модерне словенске језике 1949. године на Универзитету у Букурешту у оквиру којег почиње са радом лекторат за српскохрватски језик, поред лектората за бугарски, пољски, чешки и словачки језик. Одсеци за словенске језике од самог почетка имају у својим редовима дипломце који доприносе у процесу промовисања ових књижевности. Познато је да су преводи најделотворније средство у популарисању једне стране књижевности, посебно оне која се преузима непосредно из језика оригинала од стране адекватних стручњака.

Позната је чињеница да је делатност превођења југословенске литературе, то јест српске књижевности, са малим изузецима, директно везана за Катедру за славистику, основану 1955. године којој се придружује и катедра за руску филологију, односно за рад професора србокроатистике (Мирко Живковић, Дорин Гамулеску, Војислава Стојановић, Виктор Веску, Милорад Георгијевић, Викторија Франку и данашње колеге) који су осим самог превођења, вршили и селекцију и рангирање највреднијих књижевних дела, оних која су „преводива" и „достојна да буду преведена", разумљиво у складу са политичком оријентацијом тог времена. Након једног вештачког периода који је трајао читаву деценију, када су уметност и књижевност процењивани кроз призму социјалног реализма, наступило је такозвано „одмрзавање", услед чега се констатује извесно уметничко „ослобађање". Ово се потврдило кроз генерације дипломираних преводилаца који су поникли из Румуније са одсека за славистичке студије, на које се надовезују Румуни који су студирали и завршили студије у неким од словенских земаља. Захваљујући њима увећан је обим превода, као и квалитет истога, тако да су у току три деценије реализоване румунске верзије из скоро свих књижевних епоха.

[17] Isti, *Comoara împăratului Radovan*, Cartea despre soartă, traducere de B. Pisarov, București, 1946, 421 s.

[18] Isti, *Fericire, iubire, femeie* din *Comoara împăratului Radovan,* Cartea despre soartă, traducere de B. Pisarov, ed. Niculescu, București, 1994, 202 s.

[19] Isti, *Плаве легенде/Legende albastre*, ediție îngrijită de Stevan Bugarski după o nouă traducere.

[20] Isti, *Rapoarte diplomatice din București (1937-1939),* traducere de Dorin Gămulescu, ed. Universal Dalsi-Europoint-Prometej, București, 1998, 382 s.

С обзиром на то да је број превода велики, немогуће је бавити се сваким од њих понаособ, стога ћемо се задржати на неким важнијим проблемима ове делатности. Будући да преводиоци углавном потичу из редова оних који су дипломирали на одсеку за српскохрватски језик, у највећем броју случајева преводе су потписивала два преводиоца, од којих је један био професионални писац са задатком да стилизује превод у духу књижевног дискурса оригинала што није увек било у корист превода.

Као и у читавом свету, и у Румунији се највише преводи проза, пре свега роман, па тек затим остали жанрови, приповетка, драмска књижевност и, најзад, поезија. Есеја и критике преведено је сасвим мало, скоро незнатно и то у периодици. За разлику од прозе која се преводила у томовима, поезија је превођена углавном у периодици, у књижевним часописима. Није занемарљив ни број превода драмских текстова урађених за потребе позоришта, радија, телевизије, што данас као културна активност не постоји.

Један од сложенијих проблема на подручју преводилачког рада је селекција дела за превођење, будући да се укус и захтеви читаоца у погледу страних литература формирају пре свега на делима из такозваних великих књижевности, па му она, можда и несвесно, служе као мерило и поређење при контакту са делима из мањих књижевности. Стога на најбољи пријем наилазе она дела која се у датом тренутку, по својој структури, укључују у светске литерарне токове. Међутим, не смемо никако изгубити из вида слојевитост читалачке публике и шансу дела да кроз различите услове ипак нађе свог потрошача. Ова дилема раније није постојала, јер је општа усмереност издавачких кућа била да преводе највреднија дела која нису увек и најпопуларнија, то јест најуспешнија. Другим речима, није био примаран финансијски фактор. Тако је било готово искључено превођење кича и шунда. Ту су се издавачке куће ослањале на укус, упућеност у токове и обавештеност својих спољних сарадника, односно књижевних преводилаца.

Ако се узме у обзир све оно што се после рата превело из српске књижевности, испоставља се да су преведена највредније дела, али се види и одсуство извесног броја крупних књижевних остварења. Довољно је споменути *Сеобе* Милоша Црњанског, иако и то има своје објашњење.

О пријему преведених дела код читалаца углавном се може судити по њиховом степену задовољења очекивања, по неким успутним реакцијама, јер критика ређе коментарише преводе. Уосталом, критеријум критике није увек и критеријум читалаца. Ни продаја није сигуран критеријум, јер се углавном светска књижевност много куповала, па су и преведена дела из српске књижевности углавном распродата. На тржишту којем нису владали закони дивљег капитализма, тираж је могао да достигне чак 20.000 примерака по цени изузетно прихватљивој (рецимо *Cronică din Travnic/Травничка хроника* И. Андрића; *Свадба* М. Лалића - преко 15.000 примерака итд.), што је у данашње време просто непојмљиво. Статистика показује да је од преведених писаца највећу популарност уживао Бранислав Нушић са четири књиге: (*Doamna ministru/Госпођа министарка, Anii de şcoală/Аутобиографија, Comedii/Комедије, Opere alese/ Одабрани списи*). У оно време Нушић је био врло популаран, толико да су се памтиле неке анегдотске ситуације у вези са њим. Његове комедије играле су се не само у Букурешту, него и у више градова у унутрашњости, приказивале су се на радију и телевизији. На друго место долази Бранко Ћопић, такође са четири књиге од којих су две посвећене деци: (*A opta ofensivă/ Осма офанзива, Anii măgăriilor/Магареће године, Drago-Uriaşul/Дружина јунака, Peripeţiile lui Nikoletina Bursać/Доживљаји Николетине Бурсаћа*). За њима тек следи Иво Андрић са 3 преведена дела (*E un pod pe Drina/На Дрини ћуприја, Cronică din Travnic/Травничка хроника, Povestea cu elefantul vizirului/Прича о везировом слону.* Квалитет превода је изузетан, често чак превазилази очекивања. Овоме у великом броју случајева доприноси пракса да превод раде, као што смо навели, по два преводиоца од којих је један професионални књижевник. Постоји, међутим, ризик да „стилизација" одвуче књигу у нежељеном правцу. Тако се нажалост десило

са преводом романа *Травничка хроника* који, иако на румунском звучи веома изворно, избор лексике у преводу није својствен Андрићевом изразу и стилу.

Што се поезије тиче једини песник који је имао преведену књигу стихова био је Васко Попа[21]. Преводилац је један од најистакнутијих румунских песника, Никита Станеску, па је и превод (у сарадњи) на завидном уметничком нивоу. Иначе се поезија преводи највише по часописима, углавном пригодно и уз одређене флуктуације. Овде бисмо додали и превод *Горског вијенца/Cununa munţilor,*1978., објављен у едицији Албатрос, у преводу Думитру М. Јона. Превод није лош, али има доста пропуста, што није ни чудно.

Након седамдесетих година XX-ог века афирмише се једна нова генерација преводилаца која је изникла из редова одсека за српскохрватски језик, или је реч о преводиоцима румунског порекла са простора Југославије који су такође завршили студије на Универзитету у Букурешту.

Посебна улога припала је издавачкој кући „Editura pentru literatura universală" која је касније променила назив у издавачку кућу „Univers", уз коју су значајно место заузеле издавачке куће: Minerva, Scrisul Românesc, Tineretului, Militară, Dacia, Albatros, Ion Creangă, Junimea, као и Libertatea из Југославије. Тако је на темељу једне заједничке политичке идеологије и узајамног поштовања, књижевност са културног простора бивше Југославије (данас српска, хрватска, македонска, словеначка, црногорска или бошњачка) продирала доста дубоко у културни румунски простор, будући да је преведено преко 200 томова репрезентативних дела.

Шта се догодило након деведесетих година на плану књижевних превода? Шта се догодило са словенским књижевностима у контексту политичких промена? Слика показује наставак напора у правцу објављивања превода, али са великим несразмерама изазваним различитим околностима. Тако на пример, из бугарске или украјинске књижевности преводило се много мање него пре 1989. године. За разлику од такве ситуације, догађаји у Пољској, гласови слободних синдиката „Солидарност", прва некомунистичка влада, економске реформе, напредовање на економском тржишту, постојање културног центра у Букурешту „*Dom polski*", допринело је повољним условима када је реч о културном напретку пољске књижевности. Паралелно са преводима објављивани су бројне студије, чланци и критичке монографије. Скоро сваки значајнији роман, збирка приповедака или збирка поезије пропраћени су одговарајућим предговором или поговором који је обухватао сва важнија обавештења која су се односила на дело или на аутора, укључујући и оцену критике, најчешће у компаративном контексту. Руска књижевност доживљава препород након периода затишја почетком 90-их година прошлог века, будући да су поново објављени преводи великих руских класика, често у узастопним едицијама, у разним издавачким кућама, али се појављују и преводи из „забрањене" књижевности у време Совјета, као и из савремене руске књижевности. Као свуда, у земљама посткомунизма, тржиште књиге претрпело је радикалне промене пропраћене незапамћеном динамиком. Након распада комунистичког режима, са почетком приватизације и укидањем цензуре, праћен периодом транзиције основане су бројне издавачке куће („Hestia", „Solstiţiu", „Brumar", „Anthropos", „Princeps Edit", „Focus", „Timpul", „Eubeea", „Helicon", „Du Style" и др.), мање или веће приватне штампарије, покренут је низ књижевних часописа. Поред државних издавачких кућа, које су и саме постепено приватизоване, објављиване су књиге из различитих области намењене свим категоријама читалаца. Многи издавачи уочили су у књизи профитабилну робу.

На тржишту је завладао финансијски критеријум профита наметнут законом немилосрдне капиталистичке економије понуде и потражње чиме је забележен значајан пад куповне моћи, књига постаје све скупља роба и као таква све недоступнија. У таквим условима почињу да се преводе књижевна дела која су се до тог момента могла на прсте избројати. На светлост дана излази ткз. књижевност „из фиоке", будући да су промовисани писци дисиденти и емигранти (Бора Ћосић, Милован Ђилас). Истовремено се намећу маргиналне књижевне врсте обележене верском тематиком што је све до тог тренутка било забрањено (примера ради наводимо

[21] Vasko Popa, *Versuri*, prev.N. Stănescu, Bucureşti, Editura Tineretului, 1966

податак да се на ту тему појавило преко 30 наслова у издавачкој едицији „Преданија“). Раст броја преведених наслова забележио је, међутим, драстичан пад њиховог тиража, од неколико десетина хиљада на свега неколико стотина примерака. Без уједначене и јасне издавачке делатности на тренутном тржишту које је у процесу реструктурирања, истовремено са опадањем куповне моћи, књига, а за њом и издавачке куће суочиле су се са озбиљним финансијским тешкоћама.

Данас је румунском издавачком сценом овладало неколико издавачких кућа или група јаких издавача који су преузели улогу и монопол промовисања културно-књижевних вредности. Репрезентативне издавачке куће као што су: „Humanitas”, „Niculescu”, „Nemira”, „Paralela 45”, „Polirom”, „Univers”, „RAO”, „Curtea Veche” из Букурешта и издавачка кућа Савеза Срба у Румунији објављују преводе из српске књижевности. Све до 1990. године преводиоци су били меродавни да предложе издавачима наслове и писце које треба превести, а данас то чине издавачке куће, учеснице на бројним међународним сајмовима књига, јер ауторска права у већини случајева задржавају приватне агенције, а преговори се врше на нивоу дотичних институција. Није редак случај да преводиоци преузму и задрже ексклузивна права на преведена дела еминентних писаца (Маријана Штефанеску за Милорада Павића или Душан Баиски за Вука Драшковића).

Поставља се питање шта се дешава са рецепцијом југословенске књижевности? Након распада бивше Југославије почиње да се уобличује нов културни простор, настају нови језици (босански/бошњачки, црногорски) за које нема још озваничених преводилаца, формирају се нови књижевни системи који повлаче извесну конфузију када су у питању рецимо великани југословенске књижевности као што су Андрић, Његош или Селимовић, а ово ново уобличење праћено је истовремено и конфузном рецепцијом књижевних дела оданде. Изолованост којој је Србија била изложена током деведесетих година, па чак и антисрбистичке манифестације, нису, наравно, биле подстицајне за превођење са српског језика.

Упркос географској близини, сродној духовности, неретко заједничкој или сличној историји наших народа, рецепција српске књижевности у Румунији реализована након 1990. године била је последица књижевних успеха које су поједини писци са бившег југословенског простора, такозваног *балканског,* постигли у западној култури. Типични представници овог круга писаца су: Иво Андрић, Милош Црњански, Милорад Павић, Борислав Пекић, Душан Ковачевић, Данило Киш, Васко Попа и др. чија су дела преведена на румунски језик тек након што су „обезбедили своју светску каријеру“.

Можемо констатовати да је од 150 наслова књижевних превода објављених после Другог светског рата, 64 објављено након 1990. године, дакле, скоро половина поменутог, што много говори по себи. Читаоцу се ставља на располагање изузетно разнолика и богата понуда, нецензурисана, неселектована, а једини одлучујући критеријум тиче се економског утркивања које, морамо признати, није увек мерило вредности. Све до 1990. године проза је била много присутнија у преводима, што се у ситуацији након 1990. године не може потврдити, јер су и проза и поезија преведене у скоро изједначеном броју (32 у односу на 30 наслова). Иако се проза, тј. конкретно роман много боље котира у продаји, превођење поезије финансијски је подржано од стране књижевних удружења писаца, или од фондова разних културних институција, а неретко по принципу реципроцитета, конкретно од неког приватног лица. Нажалост, данашње стање констатује велики пропуст када је реч о преводима драмских текстова (изузетак чини *Antologie din dramaturgia contemporană din Balcani – Антологија савремене драматургије Балкана*).

Од српских писаца најпревођенији у нашој земљи је Милорад Павић чијих је 7 романа преведено на румунски језик. И за српску књижевност, Милорад Павић је, без сумње, репрезентативан писац, стваралац који је свечано отворио врата једној новој књижевној врсти, који покушава да научи смисао отуђених речи једног изгубљеног језика из одавно угашеног времена, који руши законе времена и гледа кроз призму фантастике, мита, легенде и историје, креирајући сопствени књижевни универзум, сопствену визију која се огледа у палимпсесту.

Уједно, он је писац који припада истој духовној породици уз Борхеса, Калвина, Ека или Кортазара и уз многе друге који су отворили књижевне друмове и у свом делу применили теорије формалиста, интертекстуалности, метатекста и постмодерног. Реч је о значајном достигнућу нетипичном за ову зону Европе где се вечност спаја и ставља у равнотежу са безначајним, где трагично доживљава неочекивану компензацију комичног и ироније, где је сопствено ослобађање базирано на немоћи прилагођавања на западну перформансу. Удруживањем свега наведеног, што изгледа да је условљено зоном из које потиче, Милорад Павић сврстава се међу највеће стваралоце XX-ог века. Роман *Dicţionarul khazarilor (Хазарски речник)* најпре је објављен у едицији „Nemira" 1998. године, а затим 2003. године у издавачкој кући „Paralela 45". Реч је о „роману-лексикону у 100.000 речи", преведеном у преко тридесет земаља света, те га критика с правом сматра „апсолутном књижевношћу", продуктом „једног приповедача хомерске снаге" који својом магијом има потенцијал да по други пут конкурише „Шехерезади". Године 2000. издавачка кућа „Univers" објавила је у оквиру културолошких студија фондације „Трећа Европа", роман *Peisaj pictat în ceai (Предео сликан чајем)*, а 2003. године светлост штампе угледао је роман *Partea lăuntrică a vântului (Унутрашња страна ветра)*. Године 2006. у едицији „Paralela 45" појављује се роман *Ultima iubire la Ţarigrad. Îndreptar de ghicit (Последња љубав у Цариграду. Приручник за гатање),* док је роман *Mantia de stele. Ghid astrologic pentru cei neavizaţi (Звездани плашт. Астролошки водич за неупућене)* објављен 2008. године у познатој едицији „Humanitas"; издавачка кућа „Paralela 45" објавила је 2009. године роман *Celălalt trup (Друго тело)*. Превод још једног изузетног Павићевог остварења, романа *Cutia de scris (Кутија за писање)* је у припреми едиције „Humanitas". Неуморни преводилац који је приближио румунском читаоцу Милорада Павића и учинио га познатим на румунском културном простору јесте Маријана Штефанеску, чија је неоспорна заслуга у промовисању српске савремене књижевности у Румунији.

Уважени књижевни критичар Корнел Унгуреану се с правом питао почетком 90-их година зашто један изузетан писац какав је Милош Црњански, песник, романсијер, есејиста, драматург, дипломата, репрезентативни српски експресиониста, један од најзначајнијих српских књижевника 20-ог века није у већој мери превођен на румунски језик. Први превод, љубавни роман *O picătură de sânge spaniol* (*Кап шпанске крви)* објављен је у издању „Univers", 1983. године, захваљујући Лидији Токарију. Потом следи историјски роман *Migraţiile* (*Сеобе*) у преводу Душана Баиског и Октавије Неделку, у издавачкој кући „Editura de Vest" 1993. године, а румунска верзија књиге *Romanul Londrei (Роман о Лондону)* датира из 2002. год. у преводу Маријане Штефанеску објављен у едицији „Paralela 45". Издавачка кућа „Brumar" из Темишвара објавила је одличан превод чији је аутор Јован Радин Пејанов, песник и новинар који се појављује у правом тренутку да би исправио неправду о којој говори Унгуреану објављујући 2007. године елегантно издање у три књиге: *Lirica Itakăi şi alte poezii* (*Лирика Итаке),* у двојезичном издању, роман *Jurnal despre Čarnojević (Дневник о Чарнојевићу)* и спев *Stražilovo*, такође у двојезичном издању на који се надовезују два програмска текста: *Pentru versul liber* и *Explicaţie la Sumatra* (*За слободан стих* и *Објашњене „Суматре"*). Књига садржи и сажет поговор који је написао сам преводилац. Збирка поезије, први роман, као и његова најуспешнија поема *Стражилово* конституише и тематски и стилистички јединство које илуструје склад српског експресионизма са европским, чинећи да Црњански постане аутентичан стваралац у европском контексту. На тај начин се Црњански приближио преведеном броју наслова Павићу иако претходно није уживао исту популарност.

Префињеног сензибилитета, маштовитог духа, занесен идејама, Данило Киш је изазвао међу европским писцима своје генерације, такође великим стваралоцима, у подједнакој мери и нетрпељивост и дубоко дивљење. Приповедач, романописац, драматург авангардног позоришта, пасионирани преводилац руске, мађарске, и француске поезије, Данило Киш, један је од кључних неоавангардиста и аутора (пост)модернизма са југословенског простора поред Милорада Павића, Борислава Пекића или Душана Ковачевића. Стваралаштво Данила Киша

је у основи преведено на румунски језик у часописима „Orizont", „A treia Europă" и књиге су објављене у два различита периода: у осмој деценији прошлог века након што је достигао врхунац каријере у Централној Европи где ће провести последње године свог живота и након 1989. године после његове смрти. Хронолошким редом бележимо објављивање преведених дела: 1987. године *Clepsidra (Пешчаник),* у издању „Universa" из Букурешта у преводу Лидије Токарију; 1992. године *Criptă pentru Boris Davidovici (Гробница за Бориса Давидовича),* у издању „Editura de Vest" из Темишвара, књигу превео Симеон Лазареану, 1996. године *Enciclopedia morţilor* (*Енциклопедија мртвих),* у издању „Universa" из Букурешта у преводу Маријане Штефанеску, 2000. године, *Grădină, cenuşă* (*Башта, пепео),* у издању „Universa" из Букурешта у преводу Јована Радина Пејанова и 2006. године *Criptă pentru sufletul lui Boris Davidovici* (*Гробница за Бориса Давидовича),* у издању „Савеза Срба у Румунији" из Темишвара у преводу Славице и Јоана Кармазана. Такође, наводимо преводе на румунском језику који су објављени у Панчеву у Србији, у издању „Lumina": 1966. год. *Grădină, scrum (Башта, пепео)*, преводилац Николае Варзак, 1976. год. *Mormânt pentru Boris Davidovič (Гробница за Бориса Давидовича)* у преводу Симе Петровића и 1989, *Criptă pentru Boris Davidovici (Гробница за Бориса Давидовича)* превео Симеон Лазареану (верзију преузело издавачко предузеће „Editura de Vest"). Очигледно је и разумљиво опредељење преводилаца за роман *Гробница за Бориса Давидовича* чији је превод објављен у четири издања, два у Румунији и два у Србији (у ствари реч је о три верзије превода с обзиром на то да је једна верзија преузета). Тиме би Данило Киш заузео треће место по незваничној класификацији преводне књижевности у Румунији.

Ако се у осталим словенским књижевностима, првенствено у руској и не само у њој, често прибегава штампању већ преведених наслова, нарочито када се ради о класицима, нажалост, ово није случај када је реч о српској књижевности. Тако на пример, Иво Андрић, добитник Нобелове награде за књижевност 1961. године, надахнути мислилац, проницљиви хуманиста и виртуоз божанске речи, уметник с правом назван *Балкански Хомер* није уживао велику пажњу издавача. Иако у сваком његовом остварењу, у свему што је преточио на папир, распламсавајући искру емотивног сазвучја у души сваког читаоца који долази у додир са његовим делом, чињеница говори да је до 1990. год. од обимног Андрићевог стваралаштва преведено само три дела: у издању „Editura pentru Literatura Universală" објављени су преводи романа *E un pod pe Drina* (*На Дрини ћуприја*) са француске верзије 1962. године и *Cronică din Travnik* (*Травничка хроника)* 1967. године, превео Драган Стојановић, књига приповедака *Povestea cu elefantul vizirului* (*Прича о везировом слону)* 1966. године, превела Војислава Стојановић, да би тек 2005. године, односно 2010. год. изашао превод романа *Curtea blestemată* (*Проклета авлија*) у издању Савеза Срба у Румунији, у преводу Саве Перинца, а уједно и књига есеја *Semne lângă drum* (*Знакови поред пута)* у издању„Curtea veche", у преводу Драгана Стојановића.

У сенци остају и други признати писци који данас припадају физички и културно новом географском простору. Реч је о црногорском писцу Миодрагу Булатовићу који је румунској публици познат по следећим преведеним романима: *Cocoşul roşu zboară spre cer* (*Црвени петао лети према небу*) објављеном 1978. године, у едицији „Univers" у преводу Душана Петровића и *Oameni cu patru degete* (*Људи са четири прста*) објављеном 1987. год., такође у издању „Universa", преводилац Адријан Костеа. Касније, 2003. године у издању „Paralela 45" изашао је превод његовог романа *Amantul morţii* (*Љубавник смрти*) у којем је реч о контроверзној личности Дракуле. У сличној ситуацији нашао се и Меша Селимовић чији роман *Dervişul şi moartea* (*Дервиш и смрт*), у преводу Војиславе Стојановић, представља истинско ремек-дело књижевности тога простора, први пут је преведен 1971. године и објављен у издању „Universa", а поново је објављен (што је доста редак случај) 2009. године у издању „Leda", претпостављамо стицајем околности.

Неоправдано су маргинализовани и недовољно промовисани и други писци међу којима су Данко Поповић и Милисав Савић. Превод Поповићевог романа *Spovedania lui Milutin* (*Књига о Милутину),* објављен је 2001. године у издању „Eubeea". Превод дела Милисава Савића *Pâine*

şi frică (*Хлеб и страх)*, објављен је 1996. год. у издању „Nemira”. Не може се исто рећи за младог писца Огњена Спахића чији је превод првог и јединог романа *Copiii lui Hansen (Хансенова децa),* објављен у издању „Poliroma” 2010. године и награђен на Међународном фестивалу „Књижевни дани и ноћи” у Нептуну 2011. год. уз Милана Кундеру који је том приликом примио највеће признање награду „Ovidius“.

Процес превођења постаје много комплекснији онда када се постави проблем превода поезије у ужем смислу. Имајући у виду чињеницу да је у поезији посебан акценат на естетској страни лингвистичког израза, у преводу, по правилу, пажња се поклања ритмичној еуфоничној и синтаксичкој изражајности поезије. На прозодијском плану (ритам, рима, звучност, број слогова, цезура, акценат) оличење поетског израза огледа се у великој мери у природном значају језика на који се преводи. Разлике на лингвистичком плану између изворног језика (језика са којег се преводи) и циљаног језика (језика на који се преводи) понекад су толико велике да често могу довести до непреводивости поезије. Превођење поезије из једног лингвистичког кода у други често је поезија непреводивог, будући да је мисија преводиоца да пренесе лирску вишезначност из једног језика у тоналитет другог језика. Комплексност овога процеса доводи до ситуације да се превођење поезије претвара у особен уметнички чин и више од било које друге форме најуспешнији лирски преводи су реализовани управо од стране песника. Изузетак није ни Joan Флора (1950-2005) савршен познавалац оба језика, а уједно удобно смештен у обе књижевности. Захваљујући Joану Флори у целини је преведено дело Васка Попе *Poezii I, II* (*Песме, I, II*) објављено у издању „Libertatea” из Панчева, 1983. год., *Câmpia neodihnei* (*Непочин поље),* у издању „Minerve” из Букурешта, 1995. год.., *Inel celest* (*Nebeski prsten),* у издању издавачке куће „Grai şi suflet-Cultura naţională” из Букурешта, 2000. год., као и два издања *Antologiei poeziei sârbe. Sec.XIII-XX*) (*Антологија српске поезије XIII-XX век).* Последње издање објавила је издавачка кућа „Solstiţiu”, из Сату-Маре, 2004. године.

Васко Попа је најпревођенији српски песник у нашој земљи, рецепција његовог дела на румунском простору се ипак реализовала доста касно, 1966. године, поред великог румунског песника Никите Станескуа, „разуме се” говорио је са иронијом Марин Сореску (у предговору књиге стихова Васка, *Sare de lup* (*Вучја со),* у издању „Univers” из Букурешта, 1983. год.) тако да је „раздаљина између Београда и Темишвара могла бити побијена у неколико дана пешке сваком његовом песмом“. Две књиге другог савременог српског књижевног стваралаца Миодрага Павловића превели су у тандему Славомир Гвозденовић и Луђијан Алексију.

Значајно је и објављивање једног репрезентативног броја антологија, двадесетак, старе и нове поезије, драмских остварења, бајки, афоризама.

У великом броју случајева преводи су праћени предговорима, поговорима, биографским подацима, критичким осврти ма што су у сваком случају извори од изузетне вредности, било да је реч о рецензијама, чланцима, научним радовима или о самим критичким монографијама.

Када је у питању хрватска књижевност, преведено је 28 наслова, из македонске књижевности 25, а из словеначке књижевности 10.

Из овог кратког прегледа о рецепцији српске књижевности у Румунији намеће се неколико запажања која нам пружају увид у ком правцу је усмерена рецепција књижевних остварења.

- Прво књижевно дело је *Школска икона* Лазе Лазаревића преведено 1918, а последње *Плаве легенде* Јована Дучића 2013 (ослањамо се у наставку на класике), укупно 210 преведених дела.
- Преводну књижевност можемо уврстити у три периода: 1918-1945 када превођење тече хаотично, преводи нису квалитетни, више пригодног карактера, у другом периоду између 1945-1990 превођење је планско, систематско, квалитетно, преводи се највише, али усмерено идеолошки, цензурисано и данашњи период од 1990. када влада више закон понуде и потражње него вредност дела. У данашњим књижарама у Букурешту могли бисмо наићи евентуално на један наслов и то Киша.

- Забележен је у просеку увећан број књижевних превода у последње две деценије: 64 од 210, али не и квалитет истога.
- За разлику од осталих књижевности више се не преводе класици, нити се поново објављују дела признатих аутора (иако се више не поставља питање ауторског права).
- Када говоримо о врстама књижевних родова, проза и поезија се преводе у истој мери, док драматургија изостаје у потпуности (преводи се раде само за сценске потребе).
- У антологије улазе искључиво преводи поезије, док кратка прича и остали књижевни родови изостају у потпуности.
- Избор аутора и наслова који се преводе препуштени су издавачима који се оријентишу према резултатима међународног тржишта, истичући недвосмислену наклоност за савремену књижевност: Павић, Киш, Црњански.
- Књижевним преводом се не бави само универзитетски кадар већ се појављује категорија професионалних преводилаца из редова дипломираних филолога српског језика или преводилаца из круга Румуна српског порекла.
- Од румунских преводиоца српске књижевности најзначајније место заузимају: Јован Радин Пејанов (превео 11 наслова из области прозе и поезије), Маријана Штефанеску (превела 10 дела прозе), Јоан Флора (преводилац целокупног опуса Васка Попе), Славомир Гвозденовић-Луђијан Алексију (9 наслова из области поезије).
- Увиђа се изванредно умеће и специјализација преводилаца за одређене писце: Маријана Штефанеску – Милорад Павић, Душан Баиски – Вук Драшковић.
- Услед одсуства једне културне институције (рецимо културног института) која треба да пружи финансијску подршку и која треба да спроведе адекватну културну политику у промовисању књижевних вредности, издавачко тржиште превода српске литературе биће с једне стране преплављено другоразредним ауторима и насловима који су овде нашли место стицајем околности, а с друге стране биће ускраћено вредних књижевних дела.
- Ради побољшања међусобног упознавања двеју књижевности и култура били би потребни детаљни пројекти, подржани финансијски и преводилачки тимови који нису нажалост оформљени.
- Економска криза кроз коју већ дуго пролазе наше земље истовремено повлачи тешку кризу културе, као и моралну кризу. Треба бити свестан чињенице да је опстанак уз помоћ културе једини пут да превазиђемо ова тешка времена, а да би били поштовани неопходно је узајамно поштовање, као и самопоштовање, што изискује обострано упознавање јер у супротном ризикујемо да будемо заувек осуђени на Европљане „трећег света“.

На крају бих парафразирала познатог српског критичара Предрага Палавестру: да би ушли у круг писаца што се читају и наводе по свету, југословенски и српски књижевници, додала бих и румунски, морају да прескоче неколико препрека. Најтежа међу њима није језичка баријера, (овде долази до изражаја улога преводилаца и превода), него линија неповерења и равнодушности која произилази из незнања и игнорисања оног до себе. Зашто бисмо били туђинци пред вратима Европе, чекајући да се једном нека врата отворе, те не бисмо приказали књижевност наших земаља као модел диференцираног духовног јединства.

ЛИТЕРАТУРА

Bugarski, Stevan, *Zavičajna književnost Srba iz Rumunije 1918-1947,* Savez Srba u Rumuniji, Temišvar, 2007
Eco, Umberto, *A spune cam acelaşi lucru. Experienţe de traducere,* Bucureşti, Polirom, 2008.
Hlebec, Boris, *Opšta načela prevođenja,* Beograd, Beogradska knjiga, 2009.
Mančić, Aleksandra, *Prevod i kritika,* Beograd, Institut za književnost i umetnost, 2010.

Analele Simpozionului dedicat relaţiilor sârbo (iugoslavo)-române, Vrşeţ, 22-23 V, 1970, Libertatea, Pančevo, 1971.
Bibliografia traducerilor din literaturile slave 1945-2011, Bucureşti, E.U.B., 2011
Književno prevođenje: Teorija i istorija, Zbornik radova, Požarevac, Braničevo, 1989
Recepcija umetnosti, Filološki Fakultet u Beogradu, Beograd, 1996

LA LITTÉRATURE SERBE EN ROUMANIE, AUTREFOIS ET AUJOURD'HUI

Résumé

La traduction et le processus de la traduction représentent la transmission des œuvres littéraires d`une langue à l`autre. Le résultat de ce transfert artistique - la littérature des traductions, constitue une sphère distincte dans la littérature nationale d`une certaine expression linguistique. Le but du travail présenté est de prouver la reception de la littérature serbe en Roumanie, l`évolution et la perspective de la littérature des traductions par rapport à la littérature nationale. Les contacts littéraires entre nos deux pays ne se limitent pas seulement à des processus de la traduction, ils s'étendent vers d`autres aspects culturels : publication des revues littéraires, des livres, des manuels pour les besoins de la minorité nationale serbe de la Roumanie. Notre travail analyse les traductions d`une perspective temporelle : passé vs. présent à partir de la première traduction en roumain du XX ème siècle (1911, Laza Lazarević) jusqu`à la dernière traduction parue en 2013 (Jovan Dučić). L`article souligne l`importance d'un côté des institutions culturelles et des traducteurs, et de l'autre, des critères de la selection des œuvres, de la politique éditoriale, de la qualité des traductions et de l`écho de la littérature serbe dans la presse culturelle roumaine. Ce texte se propose d`être une image objective de la réception et du rôle d`une littérature slave (serbe) dans une littérature romane (roumaine).

Mots clés: traduction littéraire, traducteur, valeur culturologique, relations serbo-roumaines, activité éditoriale

Octavia Nedelcu
Université de Bucarest, Roumanie
cnedelcu2004@yahoo.com

NADIA OBROCEA

CÂNTĂREAŢA CHEALĂ ÎNTRE COMUNICARE „NORMALĂ” ŞI ABSURD

Una dintre temele centrale ale teatrului ionescian, considerat *teatru al absurdului*, este reprezentată de imposibilitatea și inutilitatea comunicării umane. Nu este mai puțin cunoscut faptul că reinventarea teatrului, din perspectiva lui Eugen Ionescu, a fost realizată, într-o primă instanță, prin intermediul limbajului. Comunicarea de față propune o analiză din punct de vedere lingvistic a piesei *Cântăreaţa cheală* de Eugen Ionescu, cu privire specială asupra comunicării, ce se caracterizează printr-o permanentă pendulare între normalitate și absurd. Devalorizarea limbajului nu poate fi separată de conceptul de *absurd*, care este exprimat în această piesă prin tehnici diverse, cum ar fi nonsensul, contradicția, fabula (experimentală) absurdă etc. Unul dintre reperele teoretice ale cercetării este constituit de noțiunea de *competență lingvistică* aparținând doctrinei lingvistice a lui Eugeniu Coșeriu. Piesa *Cântăreaţa cheală* se instituie, astfel, într-un laborator în care limbajul se manifestă în mod absolut ca activitate liberă și creatoare, depășindu-și limitele proprii, demonstrând concepția lui Eugeniu Coșeriu despre „limbajul poetic”, și anume aceea că în literatură în sens larg limbajul se desfășoară în deplina sa funcționalitate.

Cuvinte-cheie: absurd, comunicare, competență elocuțională, Eugeniu Coșeriu, Eugen Ionescu

1. INTRODUCERE

Unicitatea teatrului lui Eugen Ionescu constă, într-o primă instanță, în maniera particulară în care absurdul ce îi este caracteristic (cf. Esslin 1980) este instituit prin intermediul limbajului, într-un demers metateatral (cf. Comloșan 2001; Tucan 2006) și chiar lingvistic, în măsura în care el scrutează și relevă posibilitățile limbajului uman articulat. Reinventarea teatrului s-a produs, astfel, din interiorul limbajului, fapt ce legitimează o interpretare a acestuia din perspectivă lingvistică și comunicativă, jalonată deja de exegeză, însă, în general, realizată în relație cu grile hermeneutice de altă factură. În acest sens, s-a afirmat că (anti)piesa *Cântăreaţa cheală*, care reprezintă *incipitul* reconstrucției teatrului pe un nou fundament, reprezintă atât o parodie a teatrului, cât și una a limbajului: „Când mi s-a cerut să mă explic cu privire la *Cântăreaţa cheală*, de pildă, prima mea piesă, am spus că este o parodie a teatrului de bulevard, o parodie a teatrului pur şi simplu, o critică a clişeelor de limbaj şi a comportamentului automat al oamenilor; am spus şi că este expresia unui sentiment de neobişnuit în viaţa de fiecare zi, neobişnuit ce se dezvăluie chiar înlăuntrul banalităţii celei mai tocite; s-a spus că e o critică a micii burghezii, chiar, mai exact, a burgheziei engleze, pe care eu n-o cunoşteam, de altfel, deloc; s-a spus că e o încercare de dezarticulare a limbajului sau de distrugere a teatrului; s-a spus de asemenea că e un teatru abstract, deoarece nu există acţiune în această piesă; s-a spus că e un comic pur, ori piesa unui nou Labiche folosind toate reţetele comicului celui mai tradiţional; au numit asta avangardă, cu toate că nimeni nu-i de acord asupra definiţiei cuvântului «avangardă», s-a spus că este teatru în stare pură, cu toate că nimeni nu ştie, iarăşi, cu exactitate, ce este teatrul în stare pură” (Ionesco 2011, 177).

Lucrarea de față propune o abordare din punct de vedere lingvistic a teatrului ionescian, cu referire specială la piesa pe care acesta s-a întemeiat, *Cântăreaţa cheală* (reprezentată pentru prima dată în 1950, în limba franceză), capodoperă anvangardistă, tratată, în această investigație, în raport cu varianta sa inițială, *Englezește fără profesor* (publicată în limba română, în 1948).

2. TEATRU ȘI LIMBAJ

Atât *Englezește fără profesor*, cât și *Cântăreața cheală* se instituie într-un „laborator" în care este experimentat limbajul, acesta fiind în mod repetat deformat și descompus, prin aplicarea unor tehnici variate. „Tragedia limbajului" (Ionesco 2011, 190), denumire sub care au fost subsumate avatarurile limbajului prezente în teatrul său de autorul însuși, a fost generată, într-o oarecare măsură, de scrierile lui Urmuz și ale altor scriitori suprarealiști sau de avangardă, precum și de existențialiștii francezi. Originea piesei *Englezește fără profesor* coincide cu o intuiție asupra limbajului avută de autor într-un episod (auto)didactic al existenței sale, reprezentat de încercarea de a învăța limba engleză după metoda *Assimil*: „Iată ce s-a-ntâmplat: aşadar, ca să cunosc engleza, cumpărai, acum nouă sau zece ani, un manual de conversaţie franco-engleză, pentru începători. M-am pus pe treabă. Conştiincios, copiai, ca să le învăţ pe dinafară, frazele scoase din manualul meu. Recitindu-le cu băgare de seamă, învăţai deci nu engleza, ci nişte adevăruri surprinzătoare: că sunt şapte zile într-o săptămînă, de exemplu, ceea ce de altfel ştiam; sau că podeaua se află jos şi tavanul sus, lucru pe care iarăşi îl ştiam, poate, dar la care nu cugetasem niciodată în mod serios sau pe care îl uitasem şi care-mi apărea, dintr-o dată, pe cât de uimitor, pe atât de indiscutabil de adevărat. Am fără îndoială destul spirit filozofic ca să-mi fi dat seama că nu nişte simple fraze englezeşti în traducere franceză recopiam în caietul meu, ci nişte adevăruri fundamentale, nişte constatări profunde. Nu abandonai încă engleza pentru atâta lucru. Din fericire, căci, după adevărurile universale, autorul manualului îmi dezvăluia nişte adevăruri particulare; iar în acest scop, autorul, inspirat fără îndoială din metoda platoniciană, le exprima cu ajutorul dialogului. […] Ambiţia mea devenise mai mare: să le comunic contemporanilor mei adevărurile esenţiale de care mă făcuse să devin conştient manualul de conversaţie franco-engleză. Pe de altă parte, dialogurile din familia Smith, din familia Martin, dintre familia Smith şi familia Martin, erau într-adevăr teatru, teatrul fiind dialog. Ceea ce trebuia să fac era deci o piesă de teatru. Scrisei astfel *Cântăreaţa cheală*, care e deci o operă teatrală specific didactică" (Ionesco 2011, 187-188). Se poate observa în această mărturisire a lui Eugen Ionescu faptul că revelația sa vizând, în esență, planul limbajului verbal și al comunicării realizate prin intermediul acestuia aparține domeniului profund al filozofiei limbajului. Astfel, teatrul i se impune lui Ionescu ca o formulă artistică ideală și, în același timp, ca o specie literară adecvată pentru redarea unei noi reflecții asupra limbajului și comunicării.

Revoluția limbajului realizată în *Cântăreața cheală* corespunde întru totul concepției „dialectice" a marelui lingvist Eugeniu Coșeriu în ceea ce privește limbajul poetic sau literatura, în sens larg. În poezie, limbajul se desfășoară în plenitudinea sa funcțională, ea putând fi considerată, din acest punct de vedere, limbajul absolut: „[…] Limbajul poetic reprezintă deplina funcționalitate a limbajului și, prin urmare, poezia (literatura ca «artă») este spațiul desfășurării integrale, al plenitudinii funcționale a limbajului" (Coșeriu 2009, 162). Totuși, identitatea dintre limbaj și poezie nu este acceptabilă – subliniază Eugeniu Coșeriu – deoarece poezia, deși se caracterizează prin *semanticitate*, ce trimite la *comunicarea a ceva*, nu deține o trăsătură importantă – universalie constitutivă – a limbajului, și anume *alteritatea*, care se referă, în termeni coșerieni, la *comunicarea cu cineva* (cf. Coșeriu 2004, 65 ș.u.).

O lectură bazată pe această viziune și deci un traseu interpretativ de sorginte lingvistică propune lucrarea de față, o astfel de abordare reliefând manifestarea limbajului – în piesa avută în vedere și în teatrul ionescian, în general – ca activitate creatoare sau *enérgeia*, așa cum a fost acesta definit de Aristotel, Wilhelm von Humboldt și Eugeniu Coșeriu: „Dar, conform unei celebre caracterizări formulate în termeni aristotelici de către W. von Humboldt, limbajul nu este în esenţă *ergon*, lucru făcut, «produs», ci *enérgeia*, activitate creatoare (activitate care merge dincolo de propria sa *dýnamis*: «potență», adică, depășește tehnica «învățată»)" (Coșeriu 2000, 235-236). Eugen Ionescu însuși a subliniat relația particulară dintre teatru și limbaj: „Totul este limbaj în teatru, cuvintele, gesturile, obiectele, acțiunea însăși, căci totul servește la a semnifica. Totul nu este decât limbaj" (Ionescu 2006, 116).

Modulația limbajului, dincolo de limitele sale normale, produsă în *Cântăreața cheală* în spiritul creativității limbajului, dă naștere *absurdului* – fenomen ce permite introducerea în analiza noastră a conceptului de *competenţă lingvistică* din doctrina coșeriană. Competența lingvistică înseamnă

„«ştiinţa lingvistică», «ştiinţa» în sensul popular al cuvântului, adică «faptul de a şti, faptul de a avea cunoştinţă»” (Coşeriu 1994, 27). Competenţa lingvistică se diferenţiază, în funcţie de nivelurile limbajului, în competenţă elocuţională, competenţă idiomatică şi competenţă expresivă: „Avem deci o competenţă elocţională: a şti să vorbeşti în general, independent de o limbă determinată, de o anumită limbă; o competenţă idiomatică: a şti o limbă; şi o competenţă pe care eu o numesc expresivă, a şti să vorbeşti în situaţii determinate, despre anumite lucruri, cu anumite persoane, adică a şti să construieşti discursuri” (Coşeriu 1994, 33). Dintre cele trei tipuri de competenţă lingvistică, competenţa elocuţională intră în mod imediat în zona de interes a cercetării noastre, dat fiind că nerespectarea acesteia în comunicare poate să trimită la *absurd*: „Nu e vorba aici de reguli sau norme ale unei limbi, ci de norme ale limbajului în general, ale vorbirii în general. Şi aceste norme se aplică la vorbirea în orice limbă. […] Deci recunoaştem că există o competenţă elocuţională, norme ale vorbirii în general, norme, pe de o parte, ale gândirii în general, pe de altă parte, norme determinate de cunoaşterea lucrurilor, de cunoaşterea lumii (Coşeriu 1994, 33-34, 36).

Evaluarea limbajului din punctul de vedere al competenţei elocuţionale se face în termeni de congruenţă sau incongruenţă, în funcţie de respectarea sau nerespectarea acesteia în vorbire: „Eu am introdus pentru acest nivel un termen ca să pot vorbi de toate judecăţile care se referă la normalitatea acestui nivel şi spun că aici, la nivelul universal, e vorba de *congruenţă*, realizarea e *congruentă* sau *incongruentă*” (Coşeriu 1994, 44). În acest sens, revelator ni se pare faptul că în piesa *Cântăreaţa cheală* mostrele de comunicare realizată în limitele „normalului”, adică conform normelor lingvistice, sunt dominate de comunicarea desfăşurată sub semnul absurdului.

3. ABSURDUL ŞI AVATARURILE LUI

În continuare ne vom referi la anumite tehnici prin care este devalorizat limbajul în piesa *Cântăreaţa cheală*, prin prisma conceptului de *absurd*, considerat, într-o primă instanţă, ca deviere de la competenţa elocuţională. Noţiunea care redă titulatura teatrului ionescian a fost definită de Martin Esslin (1980, 23), în următorii termeni: „«Absurd» originally means «out of harmony», in a musical context. Hence its dictionary definition: «out of harmony with reason or propriety; incongruous, unreasonable, illogical». In common usage, «absurd» may simply mean «ridiculous», but this is not the sense in which Camus uses the word, and in which it is used when we speak of the Theatre of the Absurd. In an essay on Kafka, Ionesco defined his understanding of the term as follows: «Absurd is that which is devoid of purpose… Cut off from his religious, metaphysical, and transcendental roots, man is lost; all his actions become senseless, absurd, useless». This sense of metaphysical anguish at the absurdity of the human condition is broadly speaking, the theme of the plays of Beckett, Adamov, Ionesco, Genet, and the other writers discussed in this book, but it is not merely the subject-matter that defines what is here called the Theatre of the Absurd. A similar sense of the senselessness of life, of the inevitable devaluation of ideals, purity, and purpose, is also the theme of much of the work of dramatists like Giraudoux, Anouilh, Salacrou, Sartre, and Camus himself”.

3.1. „Acest copil are ochi”[1]. Între evidenţă şi absurd

Una dintre ideile revelatoare ale teoriei coşeriene privind competenţa elocuţională, intuită, de altfel, şi de către Eugen Ionescu, este aceea că a afirma ceva de domeniul evidenţei devine absurd, ca în exemplul următor: „DOMNUL MARTIN: Tavanul e sus, podeaua e jos” (Ionescu 2007,75). În acest sens, reţinem un alt fragment din piesa *Cântăreaţa cheală* în care este ilustrată această idee, absurdul fiind dezvoltat în mod progresiv, prin reluarea de către Doamna Smith a acţiunilor familiei sale din timpul cinei: „DOAMNA SMITH: Peştele era proaspăt. M-am lins pe buze. Am luat de două

[1] Exemplul este preluat din Coşeriu 1994, 33.

ori. Ba nu, de trei ori. De-asta mă tot duc la closet. Şi tu ai luat de trei ori. A treia oară însă tu ai luat mai puţin decât primele două dăţi, în timp ce eu am luat mult mai mult. În seara asta am mâncat mai mult decât tine. Cum îţi explici? De obicei, tu eşti cel care mănâncă mai mult. Nu pofta de mâncare îţi lipseşte ţie" (Ionescu 2007, 38). Limita maximă a absurdului este atinsă în replica în care Doamna Smith îi aminteşte soţului său numele fetiţei lor: „DOAMNA SMITH: Băieţelul nostru ar fi vrut să bea bere, o să-i placă să tragă la măsea, cu tine seamănă. L-ai văzut cum stătea cu ochii lipiţi de sticlă? Dar eu i-am turnat în pahar apă din cană. Îi era sete şi a băut. Helen seamănă cu mine: e bună gospodină, econoamă, cântă la pian. Nu cere niciodată bere englezească. E la fel ca fetiţa noastră cea mică, ea bea numai lapte şi nu mănâncă decât terci. Se vede că n-are decât doi ani. O cheamă Peggy […]" (Ionescu 2007, 38-39).

Un tip particular de comportament lingvistic manifestat de personajele din piesa *Cântăreaţa cheală* este reprezentat de limbajul automat, format din expresii fixe, clişee, stereotipuri lingvistice. În concepția lui Eugen Ionescu, automatismul limbajului exprimă o lacună de gândire și, în fond, incapacitatea omului de a simți și de a trăi, printr-o depersonalizare a personajelor și o participare generală la impersonal. Comunicarea umană, ca fenomen de suprafață, redă, în acest fel, un fenomen de profunzime bazat pe absența vieții interioare. Această logică a comunicării este formulată ferm de către dramaturg: „[…] Totuşi, nu e vorba, în mintea mea, de o satiră a mentalităţii mic-burgheze legate de cutare sau cutare societate. Este vorba îndeosebi de un fel de mică-burghezie universală, mic-burghezul fiind omul ideilor primite de-a gata, al lozincilor, conformistul de pretutindeni: acest conformism este dezvăluit bineînţeles de *limbajul său automat.* Textul *Cântăreţei chele* sau al manualului de învăţat engleza (sau rusa, sau portugheza), alcătuit din expresii gata făcute, din clişeele cele mai tocite, îmi dezvăluia, tocmai prin asta, automatismele limbajului, ale comportamentului oamenilor, «vorbirea pentru a nu spune nimic», vorbirea pentru că nu este nimic personal de spus, absenţa de viaţă lăuntrică, mecanica vieţii de fiecare zi, omul scăldându-se în mediul său social, nemaideosebindu-se de el. Cei din familiile Smith şi Martin nu mai ştiu să vorbească, pentru că nu mai ştiu să gândească, nu mai ştiu să gândească pentru că nu mai ştiu să se emoţioneze, nu mai au pasiuni, nu mai ştiu să existe, pot «deveni» oricine, orice, deoarece, nefiind, ei nu sunt decât ceilalţi, lumea impersonalului, pot fi schimbaţi între ei: putem să-1 punem pe Martin în locul lui Smith şi nu se va băga de seamă" (Ionesco 2011, 191).

Automatismele lingvistice vizate, într-o primă instanță, de Eugen Ionescu sunt constituite nu de ceea ce în lingvistică este cunoscut sub denumirea de *discurs repetat*, ci de actele lingvistice normale, simpliste, care sunt atât de cunoscute și de intime vorbitorilor încât aceștia le reproduc ca atare, fără a mai fi, astfel, creativi în limbaj, în sens coșerian. Banalitatea comunicării limitează creativitatea limbajului, reducând drastic posibilitățile acestuia. Limbajul în sine nu este limitat, el ilustrează doar limite de factură rațională și afectivă, și, mai mult decât atât, limbajul poate să limiteze gândirea vorbitorilor, în condițiile în care aceștia se înscriu în anumite tipare lingvistice.

Absurdul este exprimat prin șabloanele lingvistice imitate la infinit de vorbitori: „În prima mea piesă, *Cîntăreaţa cheală*, care încerca să fie, în punctul de plecare, o parodie a teatrului şi, prin aceasta, o parodie a unui anumit comportament uman, am încercat sa ajung la exprimarea straniului, în care mi se pare că se scaldă orice existenţă, tocmai afundându-mă în banal, împingând până la fund, până la ultimele lor limite, clişeele cele mai tocite ale limbajului de fiecare zi" (Ionesco 2011, 55).

3.2. Nonsens și absurd. „Colorless green ideas sleep furiously"

În viziunea lui Noam Chomsky, enunțul „Colorless green ideas sleep furiously" (Chomsky 1957, 15) este un exemplu de nonsens, această propoziție neavând niciun înțeles, prin exprimarea unui lucru care contravine logicii și cunoașterii realității. În termeni coșerieni, se poate afirma că actul lingvistic respectiv reprezintă o deviere de la competența elocuțională. Trebuie stabilită, în acest caz, o convenție în ce privește investigația de față, și anume „punerea în paranteză" a faptului că interpretăm „universul" operei ionesciene, utilizând drept reper realitatea și lumea în care trăim. Recunoaștem faptul că

„universul” creat de Eugen Ionescu în opera sa este unul infinit și în care principiile și normele lumii noastre reale sunt suspendate, așa cum se întâmplă în literatură în general.

Piesa *Cântăreaţa cheală* conține numeroase exemple de nonsens, prin încălcarea, de către personaje, în vorbirea lor, a unor norme ale logicii sau reguli care sunt determinate de cunoașterea lumii. Considerăm că până la un punct logica umană este reprezentată de logica realității în care trăim. Reținem din următorul dialog replica absurdă a doamnei Smith referitoare la identitatea și identificarea soților Bobby Watson, Eugen Ionescu subliniind în acest caz generalizarea unei crize identitare existentă în societatea de astăzi, pe care se grefează imposibilitatea de a comunica:

„DOAMNA SMITH: Săraca Bobby.

DOMNUL SMITH: Vrei să zici săracul Bobby.

DOAMNA SMITH: Nu, eu mă gândeam la soţia lui. O chema Bobby, la fel ca pe el, Bobby Watson. Fiindcă aveau acelaşi nume, nici nu-i puteai deosebi când îi vedeai împreună. Abia după moartea lui s-a putut afla cu adevărat care-i unul şi care-i altul. Dar până şi-n ziua de azi mai sunt unii care o confundă cu mortul şi-i prezintă condoleanţe. Tu o cunoşti?

DOMNUL SMITH: N-am văzut-o decât o singură dată, din întâmplare, la înmormântarea lui Bobby” (Ionescu 2007, 41-42).

3.3. Contradicție și absurd. „[…] Să se revizuiască, primesc, dar să nu se schimbe nimica…”[2]

În teatrul ionescian, absurdul este întemeiat adesea pe contradicție: *contradictio in adjecto*, constituindu-se, în acest fel, un limbaj incongruent și incoerent, dacă luăm în considerare faptul că, în domeniul lingvisticii textului, non-contradicția reprezintă unul dintre principiile coerenței (cf. Beaugrande & Dressler 1981). Oferim în continuare câteva exemple de contradicții, întâlnite în piesa *Cântăreaţa cheală*, care prin trasmiterea unui dublu mesaj acționează în sensul anulării comunicării:

„DOAMNA SMITH: Eu n-am văzut-o niciodată. E frumoasă?

DOMNUL SMITH: Are trăsături regulate şi totuşi nu se poate spune că-i frumoasă. E prea înaltă şi prea voinică. Trăsăturile ei nu sunt regulate, şi totuşi se poate spune că e foarte frumoasă. E cam pirpirie şi cam slăbuţă. E profesoară de canto” (Ionescu 2007, 42).

3.4. Replici la indigo. Repetiție și absurd

În piesa *Cântăreaţa cheală*, absurdul este creat și prin repetiție. Reproducerea unei replici de către interlocutor, doamna Smith în cazul de față, poate fi considerată un punct forte al comunicării, deoarece reformularea, bazată pe comprehensiune, este considerată reacția optimă în comunicare, conform principiului ascultării active (cf. Rogers 1951). Totuși, dialogul în discuție se încadrează perfect în sfera comunicării suprarealiste și absurde.

„MARY, *intrând:* Eu sunt menajera. Am petrecut o după-amiază foarte plăcută. Am fost la cinema cu un bărbat şi am văzut un film cu femei. De la cinema ne-am dus să bem rachiu şi lapte, pe urmă am citit ziarul.

DOAMNA SMITH: Sper că ai petrecut o după-amiază foarte plăcută, te-ai dus la cinema cu un bărbat și ai băut rachiu și lapte.

DOMNUL SMITH: Şi ziarul!” (Ionescu 2007, 45).

3.5. Comic și absurd

După Eugen Ionescu, comicul este însăși expresia absurdului: „*Cântăreaţa cheală* este singura dintre piesele mele considerată de critică «pur comică». Totuşi şi aici comicul mi se pare că este

[2] Este cunoscut faptul că Eugen Ionescu a fost influențat și de marele dramaturg român Ion Luca Caragiale.

expresia insolitului. Însă neobişnuitul nu poate izvorî, după părerea mea, decât din ceea ce este mai şters, din cotidianul cel mai oarecare, din proza de toate zilele, urmând-o până dincolo de limitele ei. A simţi absurditatea cotidianului şi a limbajului, neverosimilul lui, înseamnă a o fi şi depăşit; ca s-o depăşeşti, trebuie mai întâi să te afunzi în ea. Comicul este neobişnuitul pur; nimic nu mi se pare mai surprinzător decât banalul; suprarealul e chiar aici, la îndemâna noastră, în flecăreala de toate zilele" (Ionesco 2011, 176). De asemenea, comicul a fost considerat de către Eugen Ionescu ca fiind începutul tragicului: „*La Cantatrice*…, ca şi alte piese ale primului Ionesco, reprezintă un caz particular al comicului: acela al unui «mecanism dereglat», văzut în dereglare foarte rapidă. Dar, îi spune Ionesco lui Claude Bonnefoy, dechizând o poartă largă posibilităţilor noncomice conţinute de comicul însuşi: «Chiar în *Cântăreaţa cheală*, comicul nu este tocmai aşa de comic. Este comic pentru ceilalţi. În fond, este expresia unei spaime. Iar comicul, nu e aşa, e începutul tragicului»" (Călinescu 2006, 142-143).

În această piesă, există şi un comic tradiţional, care origini mutiple, de pildă încălcarea competenţei idiomatice, doamna Smith referindu-se la apoteoză ca la o boală: „DOAMNA SMITH: Iartul e ideal pentru stomac, rinichi şi apoteoză. Mi-a spus-o doctorul Mackenyie-King, care îi îngrijeşte pe copiii vecinilor noştri, familia Johns. E un medic bun. Poţi să ai încredere în el. Nu recomandă decât medicamentele pe care le-a încercat pe pielea lui. Înainte să-l opereze pe Parker, s-a operat el însuşi de ficat, cu toate că nu era deloc bolnav" (Ionescu 2007, 39-40). De asemenea, lansarea unei prejudecăţi, prin excelenţă comică, capătă dimensiuni absurde, aşa cum se poate vedea din exemplul de mai jos:

„DOMNUL SMITH: […] Toţi doctorii sunt nişte şarlatani. Şi bolnavii la fel, cu toţii. În Anglia, numai marina e cinstită.

„DOAMNA SMITH: […] Dar nu şi marinarii" (Ionescu 2007, 40).

3.6. Fabule absurde. *Guturaiul*

Absurdul de tip ionescian cunoaşte dimensiuni textuale în cazul fabulelor absurde în care este satirizată fabula în sine, ca specie literară, alegoria şi morala acestora fiind dificil sau imposibil de descifrat: „POMPIERUL: Bine. *(Tuşeşte, apoi începe cu o voce tremurând de emoţie.) Câinele şi boul*, fabulă experimentală: „Într-o bună zi, alt bou l-a întrebat pe alt câine: «Tu de ce nu ţi-ai înghiţit trompa? Pardon, i-a răspuns câinele, am crezut că-s elefant»" (Ionescu 2007, 65); „POMPIERUL: Hai să vă zic alta. *Cocoşul.* „Într-o bună zi, un cocoş a vrut să facă pe câinele. Numai că n-a avut noroc, a fost imediat recunoscut" (Ionescu 2007, 66).

3.7. Comunicare conflictuală şi absurd

În ceea ce priveşte relaţia dintre comunicarea conflictuală şi absurd, amintim aici o polemică absurdă a soţilor Smith, pe marginea unei realităţi absurde, aşa cum este ea trăită de doamna Smith. Experienţa conform căreia atunci când sună soneria trebuie să fie (sau trebuie să fi fost) cineva la uşă care să fi sunat este răsturnată în această piesă în care, deşi sună, nu este nimeni la uşă, în acest caz absurdul fiind generat de evenimentele prin care trec personajele.

„DOMNUL SMITH: Ia te uită, sună.

DOAMNA SMITH: Eu nu mai deschid.

DOMNUL SMITH: Dar trebuie să fie cineva!

DOAMNA SMITH: Prima oară n-a fost nimeni. Nici a doua oară. De ce crezi că acum e cineva?

DOMNUL SMITH: Fiindcă a sunat!

DOAMNA MARTIN: Nu-i un motiv.

DOMNUL MARTIN: Cum adică? Dacă se aude soneria la uşă înseamnă că e cineva la uşă care sună ca să i se deschidă uşa.

DOAMNA MARTIN: Nu întotdeauna. Aţi văzut adineauri!...

DOMNUL MARTIN: De cele mai multe ori e.

DOMNUL SMITH: Eu, când mă duc la cineva, sun ca să intru. Cred că toată lumea face la fel şi de fiecare dată când se aude soneria înseamnă că e cineva.

DOAMNA SMITH: E adevărat în teorie. În realitate lucrurile stau altfel. Doar ai văzut adineauri” (Ionescu 2007, 56).

Imposibilitatea comunicării prin limbaj cunoaște apogeul în dialogul conflictual dintre familia Smith și familia Martin din finalul piesei. Dezarticularea limbajului se produce gradual prin transformarea replicilor în fragmente de replici, în cuvinte, apoi în silabe, vocale și consoane. Actul lingvistic este în acest fel de-construit, ajungându-se la sunete ca reprezintă elementele materiale minimale ale acestuia. În plus, semanticitatea limbajului este anihilată, în favoarea materialității acestora, cuvintele devenind goale de semnificație sau sonore. Deconstrucția limbajului realizată în finalul piesei a fost descrisă astfel de către dramaturg: „Vai, adevărurile elementare şi înţelepte pe care le schimbau între ei, înlănţuite unele de altele, înnebuniseră, limbajul se dezarticulase, personajele se descompuseseră; cuvântul, absurd, se golise de conţinutul său şi totul se încheia cu o ceartă ale cărei motive erau imposibil de cunoscut, căci eroii mei îşi aruncau în faţă nu nişte replici, nici măcar bucăţi de propoziţii, nici cuvinte, ci silabe, sau consoane, sau vocale!... Pentru mine, fusese vorba despre un fel de prăbuşire a realului. Cuvintele deveniseră nişte scoarţe sonore, lipsite de sens; la fel şi personajele, bineînţeles, se goliseră de psihologia lor, iar lumea îmi apărea într-o lumină neobişnuită, poate în adevărata ei lumină, dincolo de interpretări şi de o cauzalitate arbitrară” (Ionesco 2011, 188-189).

„DOAMNA SMITH: Krishnamurti, Krishnamurti, Krish-namurti.

DOMNUL SMITH: Papa sapă! Papa n-are supapă. Supapa are-un papă.

DOAMNA MARTIN: Bazar, Balzac, bazin!

DOMNUL MARTIN: Bizar, bazon, bizon!

DOMNUL SMITH: A, e, i, o, u, a, e, i, o, u, a, e, i, o, u, i!

DOMNUL MARTIN: B, c, d, f, g, 1, m, n, p, r, s, t, v, w, x, z!

DOAMNA MARTIN: Ceapă de apă, ceafă cu ceapă!

DOAMNA SMITH, *făcând ca trenul:* Tuff, tuff, tuff, tuff, tuff, tuff, tuff, tuff, tuff, tuff, tuff.

DOMNUL SMITH: Nu!

DOAMNA MARTIN: E!

DOMNUL MARTIN: Pe-a...!

DOAMNA SMITH: ... colo!

DOMNUL SMITH: E!

DOAMNA MARTIN: Pe!

DOMNUL MARTIN: A!

DOAMNA SMITH: Ici!” (Ionescu 2007, 79).

4. CONCLUZII

În încheiere, trebuie să subliniem faptul că abordarea teatrului ionescian, realizată prin prisma unor concepte fundamentale ale doctrinei coșeriene, precum *limbajul poetic* și *competența elocuțională*, scoate în evidență faptul că absurdul este, în general, dezvoltat pe temelii lingvistice. Eugen Ionescu testează posibilitățile limbajului prin intermediul unor tehnici variate, cu scopul de a evidenția faptul că limbajul exprimă ceea ce se află în interiorul omului. Comunicarea devine imposibilă, în condițiile în care se desemanticizează, iar ceea ce mai rămâne din limbaj este materialitatea, dimensiunea sa sonoră. De asemenea, absența creativității în limbaj demonstrează nu numai un vid ontologic (cf. Călinescu 2006, 137), ci chiar rupturi, fragmentări, deformări ale psihicului uman. Alteritatea sau intersubiectivitatea însăși este anulată prin inexistența unei disponibilități de a comunica și chiar prin imposibilitatea de a comunica, comunicarea devenind, astfel, inutilă.

Bibliografie

Abastado, C. (1971). *Eugène Ionesco.* Paris/Montréal: Bordas.
Călinescu, M. (2006). *Eugène Ionesco: Teme identitare şi existenţiale*. Iaşi: Junimea.
Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. The Hague/Paris: Mouton.
Coşeriu, E. (1994). Competența lingvistică. *Prelegeri şi conferinţe (1992-1993)*. Supliment la *Anuar de lingvistică şi istorie literară* XXXIII (1992-1993). Iaşi, 27-47.
Coşeriu, E. (1994). Limbajul poetic. *Prelegeri şi conferinţe (1992-1993)*. Supliment la *Anuar de lingvistică şi istorie literară* XXXIII (1992-1993). Iaşi, 145-162.
Coşeriu, E. (2000). Creativitate și tehnică lingvistică. Cele trei niveluri ale limbajului. *Lecţii de lingvistică generală*. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga. Cuvânt înainte de Mircea Borcilă. Chișinău: Editura ARC, 232-248.
Coşeriu, E. (2004). Filosofia limbajului. *In memoriam Eugeniu Coşeriu*. Extras din „Fonetică și Dialectologie", XX-XXI (2001-2002). Bucureşti: Editura Academiei Române, 65-139.
Coşeriu, E. (2009). Teze despre tema „limbaj și poezie". *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*. Antologie, argument, note, bibliografie și indici ed Dorel Fînaru. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 161-166.
De Beaugrande, R., Dressler, W. (1981). *Introduction of Text Linguistics*. London: Longman.
Ionesco, E. (2007). *Teatru. I. Cântăreaţa cheală. Lecţia*. Traducere din franceză și note de Vlad Russo și Vlad Zografi. Ediția a II-a revăzută. Bucureşti: Humanitas.
Ionesco, E. (2011). *Note și contranote*. Traducere din franceză și cuvânt introductiv de Ion Pop. Bucureşti: Humanitas.
Ionesco, M.-F. (2003). *Portretul scriitorului în secol. Eugène Ionesco, 1909-1994*. Bucureşti: Humanitas.
Mocuţa, G. (2007). *Întoarcerea lui Ulise – Receptarea teatrului lui Eugen Ionescu în critica românească*. Arad: Editura Universității „Vasile Goldiş".
Balotă, N. (2000). *Literatura absurdului*. Bucureşti: Editura Teora.
Comloşan, D. (2001). *Teatru şi antiteatru*. Timişoara: Editura Mirton.
Esslin, M. (1980). *The Theatre of the Absurd*. London: Penguin Books.
Oncioaia, V. (2008). *Alchimia absurdului în teatrul lui Eugène Ionesco.* Teză de doctorat. Iași: Universitatea de Arte „George Enescu".
Păcurari, N. (2010). *Discursul dramatic al lui Eugène Ionesco. Analiză pragmatică*. Teză de doctorat. Cluj: Universitatea „Babeș-Bolyai".
Pickering, K. (1988). *How to Study Modern Drama*. Michigan: Macmillan.
Pronko, L. (1963). *Théâtre d'avant-garde: Beckett, Ionesco et le théâtre expérimental en France*. Paris: Denoel.
Rogers, C. (1951). *Client-centered Therapy: Its Current Practice, Implications and Theory*. London: Constable.
Tucan, D. (2006). *Eugène Ionesco. Teatru, metateatru, autenticitate*. Prefaţă de Iosif Cheie-Pantea. Timişoara: Editura Universității din Timișoara.

THE BALD SOPRANO BETWEEN 'NORMAL' COMMUNICATION AND ABSURD

Abstract

One of the major themes in Eugene Ionesco's theater, which is considered *theater of the absurd*, is the impossibility and the futility of human communication. It is well-known that the reinvention of the theater was made by Ionesco, at first, through language. The aim of this paper is to analyze, from a linguistic perspective, the play *The Bald Soprano* by Eugene Ionesco, with special focus on communication, which is characterized by a constant swap between 'normality' and absurd. Devaluation of the language cannot be separated from the concept of the *absurd*, which is expressed, in this play, through various techniques like nonsense, contradiction, absurd (experimental) fable and so on. It is important to highlight that the notion of *linguistic competence* (belonging to the linguistic doctrine of Eugene Coseriu) is one of the theoretical frameworks of this study. According to the Romanian linguist, the *linguistic competence* refers to 'linguistic science, in the popular sense of the term, i.e. the fact of knowing' (Coseriu 1994, 33). At the universal level of language – the speech – the linguistic competence becomes 'elocutional competence' which refers to 'knowing how to speak in general' (Coseriu 1994, 33), i.e. in

accordance with the rules of speech, the rules of thought and the rules related to knowing the world. In the play *The Bald Soprano* the characters violate this competence, creating many incongruous and absurd linguistic acts that are co-present, inevitably, with valid linguistic acts, from the point of view of ‘elocutional competence’. In this way, Eugene Ionesco transmits an authentic vision about language and communication. Thus, the play *The Bald Soprano* is a laboratory in which language manifests absolutely as a free and creative activity and exceeds its own limits, showing the view of Eugene Coseriu about ‘poetical language’, namely that in literature the language is present in its full functionality. As Coseriu pointed, although the literature does not hold an important feature (and universal) of the language – the alterity – it is characterized by an infinite ‘creativity’.
Keywords: absurd, communication, ‘elocutional competence’, Eugene Coseriu, Eugene Ionesco

Obrocea Nadia
West University of Timișoara, Romania
nadia.obrocea@gmail.com

Virđinija Popović

POEZIA DE LIMBA ROMÂNĂ DIN VOIVODINA ŞI POSTMODERNISMUL LITERAR*

Pe când în România, unghiul predilect de analiză a scriitorilor este înglobarea lor într-o generaţie sau alta, literatura de limba română din Serbia s-a dezvoltat independent de grupările din România. Revista „Lumina" a stimulat şi susţinut apariţia şi afirmarea optzeciştilor şi sincronizarea lor cu fenomenul postmodernismului românesc dar şi sârb. Intertextualitatea, în tipică manieră postmodernistă devine prezentă pe tot parcursul creaţiilor publicate în paginile revistei „Lumina", fie că este vorba despre operele scriitorilor din România, fie că este vorba opera scriitorilor sârbi şi români din Serbia. Dialogul dintre textele anterioare invită cititorul să decodeze cifrul secret, mesajul aluziv al poeziei publicate. Jocul intertextual, jocul de cuvinte, cu o doză de suprarealism, unele poezii din „Lumina" trimit la autorii din România. Prin opoziţia evidentă la convenţii şi automatisme, prin recurgerea la o lirică demetaforizată, cu predilecţie către o estetică a banalului şi cu o violenţă accentuată a imaginii, poezia postmodernă a anilor optzeci se poate citi şi reciti în paginile revistei „Lumina". Tendinţa poeţilor voivodineni postmoderni este de a reproduce natura în mod descriptiv, cu numeroase detalii, opusă atât stilizării, cât şi idealismului sau simbolismului, având influenţe asupra unor curente moderne precum suprarealismul, expresionismul, pictura naivă. Unii scriitori apelează, neintenţionat, la unele metode pozitiviste reproducând realitatea cu o obiectivitate perfectă în toate aspectele sale, chiar şi în cele vulgare.

Cuvinte cheie: poezie, postmodernism, Voivodina, revista „Lumina"

Literatura română din Voivodina este o literatură relativ tânără care într-o perioadă de mai bine de jumătate de secol, de la primele scrieri până astăzi, a marcat o adevărată evoluţie artistică în plan estetic în căutarea identităţii naţionale. Această literatură a apărut ca urmare a unor îndelungate şi diverse tradiţii culturale de peste un secol şi jumătate, cu rădăcini adânci în folclorul populaţiei româneşti de pe aceste meleaguri, în activitatea asociaţiilor şi instituţiilor culturale din aproape toate satele româneşti din Voivodina, într-un număr mare de şcoli cu predare în limba maternă şi prin înfiinţarea a unui număr impozant de ziare şi reviste. Iulian Boldea vorbeşte despre reprezentanţii postmodernismului românesc care „aduc cu ei în literatura română un spirit nou, un impuls al insurgenţei provocatoare, dar şi o încercare de redefinire a limbajului" (Boldea 2006: 7). Despre spiritul ludic, experiment şi despre conştiinţa jocului ce prezidează multe creaţii postmoderne se poate vorbi şi în cadrul literaturii postmoderne voivodinene. Deoarece românii din Voivodina au fost nevoiţi să-şi asume propriul destin, propria evoluţie istorico-culturală şi literară, s-a produs o dezvoltare „pe cont propriu" (Agache 2006: 101) a unei literaturi care a tins continuu să se sincronizeze cu fenomenul general românesc, dar şi să ţină pasul cu ceea ce se petrece în plan literar sârb. Atunci când în literatura sârbă a început războiul dintre realişti şi modernişti, generaţia numită „de mijloc" sau „de identificare" (Deaconescu 1989: 9) care a început să se afirme pe acest teritoriu este cea care reuşeşte o deschidere spre poezia actuală, către un limbaj poetic modern, neoavangardist, atingând prin câteva voci inconfundabile pragul de sus al liricii româneşti actuale. Prizonieri ai unui spaţiu minoritar şi ai unei limbi de circulaţie redusă, aceştia au reuşit totuşi să se impună prin versul lor publicului român voivodinean şi românesc, aducând în faţa cititorului un vers original, dar şi problematica sinelui şi sustragerea din faţa „cotidianului neemblematic" (Ibidem: 657). Marile teme sunt, astfel, nu de puţine ori, dezavuate, puse sub semnul relativităţii ironice ori parodice, după cum noua viziune asupra discursului liric presupune, din ce în ce mai mult, focalizarea enormă a detaliului, decuparea premeditată a amănuntului revelator, conştiinţa hiperlucidă a fragilităţii şi convenţionalismului mecanismului poetic, dar şi a măştilor, a rolurilor şi funcţiilor pe care şi le asumă, în propria alcătuire textuală, eul liric.

* Ovaj rad je realizovan u okviru projekta *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, br. 178002 koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke I tehnološkog razvoja Republike Srbije.

În spaţiul voivodinean, nevoia pentru sporirea mijloacelor de informare, mai ales pentru reviste de cultură şi literatură a apărut odată cu înflorirea literaturii voivodinene. Astfel, noile idei şi valori devin accesibile unui număr cât mai mare de oameni care vor să cunoască cuvântul scris, să-şi spună opiniile despre anumite lucrări scrise. La sfârşitul secolului trecut şi începutul noului mileniu se deschid noi oportunităţi pentru scriitorii din Voivodina care încep să intre în atenţia criticii literare din România. În spaţiul de românitate din care provin, vocile unor tinere talente se aud târziu şi timid. Cenaclul *Tinerele Condeie* din Vârşeţ, condus de profesorul Ion Berlovan, „se redefineşte ca o veritabilă pepinieră de poete" (Agache 2005:403). Unele voci feminine provin chiar din acest cenaclu, ilustrând o etapă a căutărilor propriului registru liric. Primite cu rezerve de generaţia vârstnicilor, ele au reuşit, paradoxal, să forţeze înnoirea discursului lor liric, introducând un „nou anotimp" (ibidem) în lirica românească din Voivodina. Discursul lor de mare originalitate, axat pe reconfigurarea unor mitologii proprii, pe frontiere minoritare, face ca acestea să devină prezenţe poetice de prim rang ale literaturii române contemporane voivodinene şi nu numai.

Poezia din Voivodina, odată cu anii optzeci ai secolului trecut, trece printr-o transformare substanţială, continuă fenomenul poetic început de optzecişti, descoperind noi modificări la nivelul frazei şi aducând o nouă viaţă limbii şi literaturii române din Voivodina. Aşa cum se întâmplă în literaturile popoarelor în general, şi literatura română din Voivodina îşi are rădăcinile în literatura populară, cu deosebirea că aceasta este nevoită să refacă, într-un secol şi jumătate, o istorie parcursă de-a lungul multor secole în alte spaţii culturale. Reprezentanţii importanţi ai ultimei etape, postmodernismul, prin arta lor literară, prin publicistică şi prin alte forme de exprimare neconvenţională (art-performance), rup legăturile cu tradiţionalismul clasicist „din necesitatea de racordare la societatea post-industrială care impune alte structuri sociale, modificând vechile structuri antropologice" (Dărăbuş 2012: 169). Prozaismul, trăsătură insinuată deja în modernism, se prelungeşte şi în postmodernism – consecinţă a unui alt ritm de viaţă, urbanizat şi industrializat, al cronologiei presante, nu prea generoasă cu ipostazele nostalgice, lirico-melancolice. Reprezentanţii postmodernismului voivodinean „confirmă valoarea iniţială şi o vor nuanţa prin alte forme de comunicare în domeniul prozei, al poeziei, al teatrului, al publicisticii, al manifestărilor sinestezic postmoderniste din performance-arte care va pătrunde în spaţiul artistic românesc şi european" (ibidem: 170). Decorul poetic e reprezentat de viaţa aflată la răspântia dintre două milenii, când în spaţiul balcanic se produc unele transformări sociale, unde societate periclitată de războaie pe teritoriul ex-iugoslav produce imagini poetice inedite, autohtone. Tendinţa poeţilor voivodineni postmoderni este de a reproduce natura în mod descriptiv, cu numeroase detalii, opusă atât stilizării, cât şi idealismului sau simbolismului, având influenţe asupra unor curente moderne precum suprarealismul, expresionismul, pictura naivă. Unii scriitori apelează neintenţionat la unele metode pozitiviste, reproducând realitatea cu o obiectivitate perfectă în toate aspectele sale, chiar şi în cele vulgare. „În peisajul liric bogat al literaturii de limba română din Voivodina", poezia se întoarce spre interior, „reprezentând mai curând modernismul neoexpresionist, structurat în jurul unor motive literare (puiul de cuc, cuvântul, lumina, întunericul), între care se distinge motivul *ochiului* (Dărăbuş 2012: 189).

Începând cu anii optzeci ai secolului trecut, în paginile revistei „Lumina" apar texte cu caracter postmodern care vizează cultura, şcoala, momentele politice importante, „studii de limbă, eseistică, istorie literară românească şi universală, raporturi culturale între diferiţi ani şi zone, referate şi rapoarte de activitate în viaţa românilor din Voivodina" (Popa 1997: 41-42). Se înmulţesc contribuţiile unor poeţi prin colaborări importante şi traduceri moderne crescând astfel numărul aprecierile cărţilor lor în paginile revistei „Lumina", dar şi în străinătate; de asemenea, sunt publicate recenzii ale cărţilor româneşti, iar prin intermediul revistei „Lumina" „cititorii încep să intre în contact direct cu limba română literară" (ibidem: 42), îmbogăţindu-şi astfel propria lor comunicare.

Dacă în România, unghiul predilect de analiză a scriitorilor era încadrarea lor într-o generaţie sau alta, literatura de limba română din Serbia s-a dezvoltat independent de grupările din România. Pentru o privire de ansamblu asupra creaţiei literare de expresie românească din spaţiul ex-iugoslav, critica a recurs adesea la un volum al lui Ştefan N. Popa, *O istorie a literaturii române din Voivodina.* În ultimul timp, însă, cercetările în acest domeniu s-au înmulţit, una dintre cărţile de „căpătâi" de istorie şi critică a literaturii din Voivodina, fiind volumul *Literatura română din Voivodina* (Editura

Libertatea, Panciova, 2010), de Catinca Agache, care a dedicat fenomenului postmodern din Voivodina un capitol întreg în care vorbeşte despre câteva „voci distincte" şi sincronizate cu fenomenul postmodernismului „care se afirma în planul literar larg românesc" (Agache 2010: 276). Treptat se înmulţesc cercetările asupra poeziei din Voivodina, pe lângă un număr însemnat de articole publicate în revistele din Voivodina: „Lumina", „Europa", „Piramida", apar contribuţii importante şi în volume de specialite din România. În Serbia se publică teze de doctorat vizând acest subiect (Ionela Mengher, *Lumina (1947-1997)*: studiu monografic, Panciova: Ed. Libertatea, 2000; Brânduşa Juică, *Literatura română din Voivodina (1945-1989). La confluenţa a două culturi,* Zrenianin, Ed. ICRV, 2012), volume de critică literară (Mariana Dan, *Sufletul universal nu are patrie: studii de literatură română şi sârbă*, Belgrad: Institutul pentru Editarea Manualelor, 1997; Mariana Dan, *Construcţia şi deconstrucţia canonului identitar: creaţie şi identitate în literatura română din Voivodina,* Panciova: Ed. Libertatea, 2010; Marina Ancaiţan, *Rostirea continuă,* Panciova, Ed. Libertatea, 2012), antologii de texte critice asupra poeziei (Virginia Popović, *Pavel Gătăianţu. Contribuţii la monografie,* Novi Sad, Ed. InedCo, 2004), ba chiar apar şi unele cărţi de antropologie culturală (Carmen Dărăbuş, Virginia Popović, *Literatura de limba română din Serbia şi antropologia culturală,* Cluj-Napoca/Novi Sad, Ed. Risoprint/ Fond Europa, 2012).

Dacă în cartea lui Ştefan N. Popa scriitorii sunt grupaţi mai mult după tematica abordată în operele lor, delimitarea lor după poezia descriptivă şi cea ezoterică, în volumul Catincăi Agache se vorbeşte despre o grupare diacronică a scriitorilor din Voivodina, literatură care se sincronizează cu „fenomenul postmodernist din spaţiul literar general românesc" (Agache 2010: 276). „Vocile tinere", s-au afirmat în acest spaţiu, în primul rând datorită revistei „Lumina", care devine „o latură a năzuinţelor de proliferare a spiritualităţii româneşti de pe aceste meleaguri, iar efervescenţa ei [...] se înscrie pe simeza valorilor contemporane româneşti" (Baba 1995: 50). Autoarea face referire în volum, dar şi în paginile revistei „Lumina" la „notaţiile cotidiene" ale Aurorei Rotariu Planianin, la „exaltarea copilărească „ a Anei Niculina Ursulescu, la „inocenţa şi iubirea, ironia şi ludicul lui Ioan Baba, la „o nouă sensibilitate" a Marianei Dan, şi la noua dimensiune a satului din perspectivă postmodernă a lui Vasile Barbu şi a lui Vasa Barbu. Desigur, particularităţile acestei literaturi minoritare într-un spaţiu lingvistic majoritar au fost determinate şi de o mai directă deschidere către cultura occidentală. „Trebuie subliniat [...]caracterul bipolar specific care decurge în mod special din interacţiunea cu dublu sens, atât în plan cultural, cât şi lingvistic dintre cele două culturi" (Albu 2010: 93), cea sârbă şi cea română.

Poezia care se poate sincroniza cu fenomenul postmodernismului literar românesc este cea din creaţia lui Ioan Flora, Pavel Gătăianţu, Nicu Ciobanu, Ioan Baba, Petru Cârdu şi pe care o regăsim prezentă în paginile revistei „Lumina" încă de la debutul acestora. Poezia lui Ioan Flora şi procedeul folosit numit „reciclare" în poeziile publicate în paginile revistei „Lumina", confirmă apartenenţa acestuia la postmodernism (optzecist). „Acest principiu conform căruia postmodernismul nu respinge trecutul cultural, ci îl absoarbe şi-l redistribuie în câmpul creaţiei" (Simion 1986: 7) este doar unul pe care l-au folosit scriitorii postmoderni voivodineni. Caracteristicile poeziei lui Pavel Gătăianţu ca de pildă, autoreferenţialitatea, demitizarea, ironia, reacţia de opoziţie împotriva oricărui canon şi împotriva regulilor clasice, intertextualitatea etc. „au determinat criticii să îl integreze postmodernismului şi să îl apropie de optzecişti" (Albu 2010: 95). Revista „Lumina" a publicat în paginile ei versuri din Nichita Stănescu şi Marin Sorescu, iar poeţii postmoderni din Voivodina le-au absorbit şi preluat ca surse-model pentru scrierile lor. Catinca Agache remarcă o caracteristică poeziei acestor poeţi postmoderni, anume aceea de a practica o anumită simbolistică, afirmând că ei „utilizează parodia, sarcasmul, colajele, imitaţiile, calambururile, teribilismele [...] demitizarea, încercând totuşi să-şi păstreze identitatea prin nota de originalitate a rostirii lirice" (Agache 2010: 277).

Despre Pavel Gătăianţu, exegetul Adrian Dinu Rachieru afirmă că este „spărgător de tipare, că poetul agreează mizele programului poetic postmodern, dovedeşte la tot pasul teribilism, e un nonconformist şi un abil regizor (...) care înţelege că noua ofensivă lirică cere înlocuirea reţetelor, racordându-se noii sensibilităţi în marş" (Rachieru 1998: 22). „Poezia lui Pavel Gătăianţu trimite adesea la formulele experimentaliste ale optzeciştilor români. Literatura sa (poezie sau proză) este un permanent exerciţiu de autoreferenţialitate, scriitorul situându-se pe sine în direct dialog cu lumea.

[…] Confesiunea la persoana întâi, cu frecvente accente pe pronumele personal (în diverse variante gramaticale) poate fi considerată una dintre trăsăturile specifice ale poeziei lui Gătăianţu" (Albu 2010: 94). Mai peste tot însă acest „eu" înseamnă emblema omului trăitor într-un timp şi într-un spaţiu neprielnice, agresive chiar. „Dar fie că se autodezvăluie copleşit de tragedia lumii, fie că îmbracă masca sarcasmului ori pe cea a ironiei, poetul are un scop sigur – acela de a sugera prin poemele sale-reportaj cât mai multe unghiuri din care poate fi privită lumea" (ibidem).

Revista „Lumina" a stimulat şi susţinut apariţia şi afirmarea optzeciştilor şi sincronizarea lor cu fenomenul postmodernismului românesc dar şi sârb. Un alt procedeu postmodernist care se poate regăsi în poeziile publicate în paginile revistei este negarea funcţiei referenţiale a limbajului. Poetul (postmodern) neagă prin ironie această funcţie şi ia cotidianul, banalul (incluzând aici şi propria biografie) drept referinţe prioritare. Dialogul cu cititorul se instituie firesc, poetul coboară de pe piedestal şi devine un reporter al lumii cotidiene. Experienţa individuală devine şi ea un subiect-pretext pentru comunicarea cu cititorul. Poetul comunică şi *se* comunică totodată, subiectivazarea naraţiei având drept scop manipularea emoţională a lectorului în direcţia dorită. Mihaela Albu de la Universitatea din Craiova, în cercetarea sa despre postmodernismul voivodinean vorbeşte despre *desolemnizarea lumii/ antiidilism.* Într-un articol publicat în revista academică „Studii de Ştiinţă şi Cultură", Mihaela Albu afirmă că dincolo de dezvoltarea realităţii crude, inserate în textul poetic într-o manieră care îi deconspiră pe poeţii din Voivodina, ancoraţi puternic în realitate, accentul critic pus asupra locului în care trăiesc este subînţeles prin totala desolemnizare, demitizare, printr-o coborâre în descriere până la treapta ridicolului ori a derizoriului. Acest spaţiu nu este însă în general marcat expres prin nominalizare directă, ci redus la simbol, locul de origine intrând în aria mai largă a Balcanilor, a Europei, dependentă ea însăşi în mare parte de ceea ce înseamnă simbolurile SUA şi cele ale mass-media.

Cinismul, sarcasmul şi ironia ascund tristeţea şi disperarea unor conştiinţe lucide, condamnate să trăiască într-un univers în care valoarea reală este înlocuită cu imaginea televizată a unui „reality show". Intertextualitatea, în tipică manieră postmodernistă devine prezentă pe tot parcursul creaţiilor publicate în paginile revistei „Lumina", fie că este vorba despre operele scriitorilor din România, ori este vorba opera scriitorilor sârbi şi români din Serbia. Dialogul dintre textele anterioare invită cititorul să decodeze cifrul secret, mesajul aluziv al poeziei publicate. Jocul intertextual, jocul de cuvinte, cu o doză de suprarealism din unele poezii publicate în „Lumina" trimit la autorii din România, mai ales la Marin Sorescu. Prin opoziţia evidentă faţă de convenţii şi automatisme, prin recurgerea la o lirică demetaforizată, cu predilecţie către o estetică a banalului şi cu o violenţă nu de puţine ori a imaginii, poezia postmodernă a anilor optzeci se poate citi şi reciti în paginile revistei „Lumina".

Nicu Ciobanu, considerat de Catinca Agache „o voce distinctă a generaţiei optzeciste a Voivodinei" (Agache 2010: 297), cu o lirică „hiperlucidă a problematicii existenţiale" (Ibidem), este autorul care caută adevărul în umanitatea care-l înconjoară. Poeziile pe care le publică la „Lumina" au o doză de metafizic, de amestec între „atemporal şi inefabil" (Ibidem: 298), pendulând însă între noile paradigme ale postmodernismului şi avangardei româneşti. Figuraţia independentă a temei majore a poeziei sale, ochiul**,** „capătă conotaţii esoterice, combinând simbolistica cercului (perfecţiunea divină) cu cea a luminii şi a ochiului care mediază accesul la cosmos şi la sensurile ascunse ale lumii" (Dărăbuş 2012: 192). Ajungem astfel la concluzia lui Ştefan N. Popa în legătură cu ezoterismul poeziei optzeciste din Voivodina. Poetul Nicu Ciobanu se înscrie în postmodernism prin depoetizare, desacralizarea lumii în care trăieşte, biografism şi autoreferenţialitate.

Ioan Baba, poet autentic voivodinean, face parte din filonul postmodern voivodinean, fiind un poet „al refuzului cotidianului imediat" (Agache 2010: 309). Poezia lui Ioan Baba e comentată de criticii literari sârbi şi români ca fiind una care aduce prospeţime în peisajul poetic deja saturat estetic de poezie sau de scrieri „ale poeziei despre poezie sau de(spre) depoetizarea sa" (ibidem: 313). Versurile lui Ioan Baba sunt concentrate, ermetice, în timp ce densitatea imagistică are rolul de a sugera ritmul rapid al existenţei, dinamismul vieţii cotidiene. Poezia lui Ioan Baba atinge o treaptă inedită în spaţiul voivodinean – al neonaturalismului, când poezia lui primeşte o altă dimensiune, natura este ridicată la rangul suprem, excluzânduse supranaturalul. Formele şi valorile socio-culturale, etice, estetice, spirituale sunt elaborate în prelungirea unor principii şi scheme ale naturii. Ioan Baba are dorinţa să scrie

un roman din viaţa cotidiană, un simţ al realităţii care constă în receptarea mediului şi descrierea lui aşa cum este, viciat de industrializare şi postindustrializare. Pe lângă acest sentiment, se adaugă și personalitatea sa, exprimarea lui personală. Poetul mimează rolurile personajelor, trăieşte în mediul lor, amestecă personalitatea sa cu personalitatea fiinţei şi a lucrurilor pe care doreşte să le descrie. El se include în opera sa şi o trăieşte în acelaşi timp. Aceste imagini formează decorul real al peisajului lui poetic. Nu e vorba propriu-zis de descrieri de natură, ci de o mare capacitate de absorbţie senzorială ce se transpune în versuri plastice, evocatoare, care pe de o parte descoperă absurditatea existenţială pe pământ, iar pe de altă parte – nostalgia faţă de vremurile petrecute într-o lume idilică, din care poetul este smuls de destin.

Petru Cârdu, poet din Voivodina familiarizat cu orientările literare moderne europene, înscris pe linia suprarealismului, cu o extraordinară cunoaştere a avangardei poetice (îndeosebi a celei româneşti, pe care a interiorizat-o prin traduceri proprii în Serbia), creează o poezie care propune un univers liric distinct de cel de până atunci în acest spaţiu geografic. Într-un interviu, Petru Cârdu îşi destăinuie felul de a fi, posibilitatea şi destinul său de a scrie paralel în două limbi: română şi sârbă. Poetul Slavco Almăjan face observaţie asupra poeziei lui Petru Cârdu care: „inspirând aerul fluidului poetic, favorizează experienţa interioară, deseori printr-o tensiune spirituală amplificată de condiţia limbajului criptic. Suişul său este paradigmatic, versificaţia uneori forţată şi incomodă, încărcată de artificii şi de un ritm mecanic. Petru Cârdu acordă o însemnătate formelor suprapuse, sugerând dimensiunea dubletului care se manifestă prin articulaţii sintactice proprii. Dar tocmai în structura modernităţii sale apar contradicţiile intime care caută un sprijin în exterior, al cititorilor, pentru a fi receptate şi salvate de dominaţia imaginilor şi jocurilor verbale" (Almăjan 1987: 17-18). Versul lui Petru Cârdu aduce o permanentă opoziţie dintre „noutate" şi „tradiţie", ordine şi aventură, clasic şi modern, o senzaţie de colaj poetic, nu numai în ceea ce priveşte limbajul, cât mai ales senzaţia de mimetism a manierelor de a scrie poezia. Cârdu se opune tradiţiei, moralei şi preconizează căutarea senzaţiei dinamice, demolarea trecutului şi a prezentului în numele unui viitor bazat pe adevărurile civilizaţiei moderne, preferând versul liber, fuga de o armonie facilă, de estetisme căutate. Înclinaţiile ludice, gesticulaţia clovnescă, parodia, caricatura şi teatralizarea poeziei, caracterizează în chip viu versurile poetului Petru Cârdu, pe care le reactualizează în cadrul poeziei postmoderne româneşti din Voivodina.

Scriitorii optzecişti din Voivodina ale căror texte pot fi sincronizate cu scriitorii postmoderni din România deschid noi perspective, total diferite de generaţiile anterioare, fără să uităm însă de contribuţiile poeţilor generaţiilor din anii ,60 şi ,70, care au propus o altă paradigmă lirică specifică postmodernismului şi care „întorc rostirea poetică spre cercetarea perimetrului realităţii" (Dan 1997: 20). În vreme ce în România a existat o anumită doză de scepticism faţă de reprezentanţii postmodernismului românesc din decada a opta a secolului trecut, lirica poeţilor români din Serbia, majoritatea absolvenţi ai filologiei bucureştene şi susţinuţi de critici ai vremii, au reuşit, sub influenţa literaturii postmoderne române pe de o parte, iar pe altă parte sub influenţa literaturii postmoderne sârbe, să cucerească publicul românesc din Voivodina şi nu numai. Datorită revistei „Lumina" care a promovat această poezie în Serbia şi peste hotare, postmodernismul voivodinean a devenit cunoscut şi citit de un numeros public cititor, iubitor de literatură, oferindu-se, astfel, lecturi multiple. Literatura din Voivodina a putut avea astfel atâtea interpretări, câţi lectori au venit în contact cu textul, iar pe de altă parte atâtea texte, câte lecturi există. Intertextualismul practicat de poeţii postmoderni voivodineni a conferit poeziei un statut cu totul şi cu totul inedit.

Bibliografie

Antologia literaturii şi artei din comunităţile româneşti. Vol întâi: Banatul iugoslav, coordonatorii volumului: Cătălin Bordeianu şi Ioan Baba, Editura Institutului Naţional pentru Societatea şi Cultura Română, 1998.

Agache, Catinca (2010). *Literatura română din Voivodina.* Pančevo: Libertatea.

Agache, Catinca (2005): *Literatura română în ţările vecine. 1945-2000.* Iaşi: Princeps Edit.

Almăjan, Slavco (1987): prefaţă la *Versiunea posibilă. Antologia poeziei româneşti din Iugoslavia.* Panciova: Libertatea.

Cârdu, Petru (2007). *Complicitate.* Panciova: Editura Libertatea.

Copcea, Florian, Ion Sârbulescu (2002). *Scurtă istorie a poeziei româneşti din Voivodina. Vol. I.* Turnu Severin: Lumina.

Din interviul realizat de Costa Roşu cu Ioan Baba, redactor-şef şi responsabil al revistei „Lumina", în „Libertatea", An LI, nr. 13 (2663), 1 aprilie 1995, p.17 (apud *Lumina*, nr. 3, 1995, p. 50).

Albu, Mihaela (2010). *The Romanian Postmodernism in Voivodina: Pavel Gătăianţu,* „Studii de Ştiinţă şi Cultură, Universitatea de Vest „Vasile Goldiş", Arad, nr. 3 (22).

Boldea, Iulian (2005). *Postmodernismul românesc. Schiţă recapitulativă,* „Observator Cultural", decembrie, nr. 298, 2005, http://www.observatorcultural.ro/Postmodernismul-romanesc.-Schita-recapitulativa*articleID_14453-articles_details.html

Boldea, Iulian (2008). *Teme şi variaţiuni*. Bucureşti: Editura EuroPress Group.

Brajković, Dragomir (1988). *Front,* A. XLIV, nr. 4 (1539). Belgrad.

Cimpoi, Mihai (2003). *Ioan Baba sau noul Orfeu.* În *Critice*. Vol. II. Craiova: Fundaţia Scrisul Românesc.

Coşovei, Traian T. (1992). *Adevăruri bandajate.* „Contemporanul – ideea europeană". Bucureşti, 7 ianuarie. Nr. 6 (95).

Dărăbuş, Carmen şi Virginia Popović (2012). *Literatura de limba română din Serbia şi antropologia culturală.* Cluj: Editura Risoprint; Novi Sad: Editura Fondul Europa.

Deaconescu, Ion (1988). *Inscripţie pe aer.* În *Cronica*, nr. 52 (1195), 23 decembrie.

Deaconescu, Ion (1989). *Inscripţie pe aer sau preludiul meditaţiei tulburate*. În *Poezie şi epocă*. Novi Sad: Libertatea.

Lăzăreanu, Simeon, Octav Păun (1995): *Intrarea în casă. Antologia poeziei româneşti din Iugoslavia*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, p. 12.

Mengher, Ionela (2000). *Lumina 1945-2000.* Panciova: Libertatea.

Negoiţescu, I. (2000). *Poetul Petru Cârdu.* În *Scriitori contemporani*. Piteşti – Braşov – Cluj-Napoca: Editura Paralela 45.

Simion, Eugen (1986). *Un concept care-şi caută sensurile.* În „Caiete critice", nr. 1-2, apud *Ionela Mengher* (2000). *Lumina 1947-1997.* Pancevo: Editura Libertatea.

Popović, V. (2004). *Pavel Gătăianţu. Contribuţii la monografie.* Novi Sad: Editura Ined Co.

Popović, V. (2006). *Petru Cârdu şi Pavel Gătăianţu şi negarea artei tradiţionale: avangarda în literatura română din Voivodina.* Arad: Arca, p. 160-173.

Popa, Ştefan, N. (1997). *O istorie a literaturii române din Voivodina*, Panciova:Editura Libertatea.

Rachieru, A. D. (1998).*Pavel Gătăianţu sau demistifarea poeziei*, în „Luceafărul", nr. 11/ 25.03. 1998, p. 22.

Costa Roşu (1989). *Dicţionarul literaturii române din Iugoslavia*, Novi Sad, Libertatea.

ROMANIAN POETRY IN VOJVODINA. POSTMODERNISM

Summary

On the territory of Vojvodina, the need for increasing information resources and especially establishing journals for culture and literature have persuaded literature adorers to be accessible to more people with new ideas and values. At the end of the last century, there were new possibilities for Romanian writers in Vojvodina and their works were becoming more and more famous in Serbia and Romania. Since the eighties, Romanian poetry in Vojvodina has gone through substantial transformations. There are some new modifications on the level of phrases, which gave a new breath, a new life to the Romanian language and Romanian literature from this area. An opening towards modernism and posmodernism takes place. As well as other national literatures, Romanian literature from Vojvodina also has its origins in the folk literature of this region. The most important representative writers of postmodernism and their literary works, publications and other types of unconventional expression (Performance-art), are severing ties with traditionalism, because of the necessity of new connections with postindustrial society, which imposes other social norms, changing the old anthropological structure.

Keywords: poetry, postmodernism, Vojvodina, the magazine „Lumina", the weekly magazine „Libertatea".

Virđinija Popović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija Filozofski fakultet
popovic.virdjinija@gmail.com

Dijana Tica

TRAGIC ELEMENTS IN GEORGE ELIOT'S *THE MILL ON THE FLOSS*

George Eliot's second novel, *The Mill on the Floss* (1860), ends in two deaths: Maggie Tulliver, its heroine, drowns in the Floss together with her beloved brother Tom, with whom she finally reconciles. But their deaths do not come unannounced. The novel contains a lot of signs, dreams, and predictions, warning the reader that the final outcome will be far from conventionally happy. The aim of this paper is to explore some of the elements from the novel which could be considered tragic, and explain how they lead to the tragic ending. The research is based on various theories of tragedy, from Aristotle's, presented in *Poetics*, to some modern views, which are more suitable for novels. The paper will hopefully prove that classical and modern tragic elements can be successfully reconciled, and that *The Mill on the Floss* as a novel can be considered a great tragedy.

Keywords: tragedy, omens, fate, Victorian, women.

1. INTRODUCTION

In spite of the fact that *The Mill on the Floss*, George Eliot's second novel, contains a lot of autobiographic information and paints rather a realistic portrait of the provincial society of early nineteenth-century England, a multitude of tragic elements inspired even its earliest reviewers to compare it to classical tragedies:

> The riddle of life as it is here expounded is more like a Greek tragedy than a modern novel. In form we have the modern novel, with its everyday incidents and its humorous descriptions, but in spirit we have the Greek play with its mysterious allusions and its serious import. (Dallas, 1860/1977, p. 58)

The same sentiment is shared by many modern critics:

> In this novel George Eliot combines the basic elements of her vision of modern tragedy – the woman's situation, with its enforced passivity and pathos, and the stifling of the individual by artificial social roles – with more traditional concepts of tragedy. She abandons the happy-ending convention, proposing no answer to the riddle of life. The novel repeats the conflict that she sees in *Antigone* – 'an antagonism between valid claims'. This conflict creates an insoluble tension which makes the compromise characteristic of George Eliot's novels impossible. The form of the novel is consequently moulded by the tragic vision. The pathetic is here transformed into unqualified tragedy. (King, 1978, p. 78)

That the author's original intention was to create a modern-day tragedy can be clearly seen from her letters, in which she explains some aspects of her novel to her literary contemporaries. In one of them she describes her heroine Maggie Tulliver as "essentially noble but liable to great error – error that is anguish to its nobleness" (as cited in Draper, 1977, p. 34), which can be said of most tragic characters. She also defends herself from the accusations that she did not prepare well the tragic ending, claiming that she had planned it from the very beginning, but she just liked the first part of the novel so much that she spent less time working on the second one (as cited in Draper, p. 36). In addition, she very often makes allusions to theories of tragedy and compares her characters and situations to those found in classical tragedies. She states that the tragic destiny of Mr Tulliver, Maggie's father and the owner of the mill, could be compared to that of Oedipus' since "he might plead, like Oedipus, that his deed was inflicted on him rather than committed by him" (Eliot, 1999, p. 115). On the other

hand, Maggie's character is linked to Hamlet's when George Eliot concludes that, although Novalis says that character is destiny, it often happens that a character's destiny depends on the situation and circumstances (Eliot, p. 359).

2. ON THE TRAGIC

From the famous definition Aristotle (2006) gives in his *Poetics* we find out that the theme of a tragedy has to be serious, its language elaborate and dignified, and its goal to relieve the audience of pity and fear by enabling them to experience these feelings through the suffering of characters (catharsis) (p. 26). A tragic story, in his opinion, has to possess three key elements: reversal (peripeteia), which is the change to the opposite of the things being done; discovery (anagnorisis), defined as a change from ignorance to recognition; and suffering (pathos), an action that is destructive or painful, such as deaths in plain view, as well as tortures and woundings (pp. 34-35). To produce pity and fear it is necessary that painful actions happen between people who are closely connected, such as friends or family members (p. 39). In addition, it is possible for the action to happen in the way that people know and recognize what they are doing; or that people are ignorant that the action is a terrible deed and discover the kinship afterward; or that someone, who is on the point of doing some irreparable harm, discovers this before doing it (pp. 39-40).

Speaking of a tragic character, Aristotle concludes that "this is the sort of person who is not surpassing in virtue and justice, but does not change into misfortune through bad character or vice, but on account of some missing of the mark" (p. 37). Furthermore, a character has to be solidly reliable, fitting, lifelike, and consistent (p. 41), and since tragedy is an imitation of people better than we are, Aristotle suggests imitating good portrait painters because they try to paint people as more beautiful: "So too, the poet, when he imitates people who are quick to anger or lazy or who have other such traits in their characters, ought to make them be decent people who are of those sorts" (p. 42).

Roman tragedies fail to follow all the rules proposed by Aristotle. They rely heavily on long narrative accounts of action, blatant moralizing, and pompous rhetoric. The most popular of them, Seneca's tragedies of revenge, give detailed descriptions of bloody and violent deeds, and long reflective soliloquies. They also abound in supernatural elements, such as ghosts and witches (Drabble & Stringer, 1996, p. 525). Their influence can be seen in the Elizabethan drama, especially in Shakespeare's plays, which show further distancing from Aristotle. His tragic heroes, such as Macbeth, often have some very bad traits but still manage to produce fear and pity. In his plays the individual becomes more important than the general, the character more important than the action, and ruin and terror are present to the extent that none of the plays in which the main character stays alive in the end can be considered a tragedy in the full Shakespearean sense (Bradley, 1971, p. 3). However, his characters are mostly of noble origin and high rank, which makes their fall more tragic and its consequences more far-reaching. Also, being of noble origin, they share one more feature with classical tragic characters – their language is dignified.

The more extensive study of the nature of tragedy begins in the eighteenth century, with the arrival of Romanticism. Hegel, Schelling, Schlegel, Schopenhauer, Kierkegaard, Nietzsche, and many other philosophers interpret and build on Aristotle's rules, but they also introduce some new elements. They mostly deal with topics such as tragic flaw (hamartia), hubris, the role of god(s), the twist of fate and coincidences, dramatic irony, scapegoat (pharmakós), poetic justice, free will, and tragic conflict. As a result of their studies, many different theories emerge, in which they disagree even on the basic concepts of tragedy. One of the most controversial questions is the meaning of Aristotle's *hamartia*, which is usually translated as *tragic flaw* and interpreted either as an error or mistake in judgement that the tragic protagonist commits, or a character flaw that brings the protagonist to ruin or sorrow. However, many modern critics insist that its original meaning is "more of a bungling or missing-of-the-mark in the action itself than some moral defect, an objective blunder or error more than a state

of the soul" (Jones, 1962, as cited in Eagleton, 2003, p. 77), or even more literally, missing a mark with a spear or an arrow, so Sachs (2006) concludes "there is no tragedy, according to Aristotle, unless a characteristically good central figure is aiming at something exceptionally high. For there to be a *hamartia*, there must first be a mark to be missed" (p. 8).

The situation becomes more complicated in the nineteenth century, when elements of the novel start mixing with elements of tragedy, resulting in tragic novels and modern tragedies. Since both the subject matter of novels – everyday lives of people from middle and lower classes – and their realistic and extensive method completely clash with the essence of tragedy, this forces some philosophers to declare the death of tragedy. However, for some critics this only means its democratisation:

> But tragedy, that privileged preserve of gods and spiritual giants, has now been decisively democratized – which is to say, for the devotees of gods and giants, abolished. Hence the death-of-tragedy thesis. Tragedy, however, did not vanish because there were no more great men. It did not expire with the last absolutist monarch. On the contrary, since under democracy each one of us is to be incommensurably cherished, it has been multiplied far beyond antique imagining. […] This is why, under democracy, tragic protagonists do not have to be heroes to be tragic. The only qualification for being a tragic protagonist is that you are a member of the species. What category of member, as far as rank, profession, provenance, gender, ethnicity and the like go, is a supremely indifferent affair. (Eagleton, 2003, p. 94)

3. REVENGE

The first element which can be regularly found in classical and Jacobean tragedies is revenge, and in this novel it is Mr Tulliver's revenge that sets off a series of unfortunate events and greatly affects the lives of his children, Maggie and Tom, who are ordered by their father to swear upon the family bible to continue his feud with Mr Wakem, the lawyer whom Mr Tulliver blames for his bankrupt. Mr Tulliver's blind hatred especially influences Maggie's life because her father's passionate impulsiveness becomes in her "an impulse for love, rather than to violence and hate" (King, p. 79). Unlike Tom, who is by nature stern, stubborn and resentful, Maggie always yearns for love, so "every fibre of her heart cries out against this revenge" (King, p. 79). In addition, Tom hates the Wakems and does not need any further reason to cause them pain, whereas Maggie's loyalty to her family is put to the test by her affection for Philip, Mr Wakem's hunchbacked son. Because of this, she finds herself in the predicament shared by the famous star-crossed lovers, such as Ovid's Pyramus and Thisbe or Shakespeare's Romeo and Juliet, but in her case, the deep-rooted love for the family prevails over the romantic attachment and she gives up Philip in the end in order to please her father and Tom. However, this sacrifice, among other things, permanently ruins the relationship between the siblings since Tom stubbornly pursues his revenge to the very end, distancing away all those who dare to interfere with his goal.

4. OMENS

Elements which are also characteristic of tragedies are *signs, omens, and dreams*, whose function is to announce the tragic ending. In this novel they are mostly connected with water, or more precisely, the river Floss, in which both Tom and Maggie find their premature death. Ironically, most of these predictions come from their normally unintelligent and unobservant mother, Mrs Tulliver. In the second chapter she warns Maggie to stay away from the river because she fears her disobedient daughter will drown, and in the tenth chapter she predicts the same destiny for her son Tom. Also, Maggie as a child enjoys reading Defoe's *The Political History of the Devil*, where she finds out that women accused of witchcraft were tested by being thrown into a lake. Those who survived were considered witches and had to be executed, and those who drowned proved their innocence with their

death. Maggie often feels like those poor women because, it seems to her, no matter what she does, she will always be blamed by the members of her family, especially Tom (Henry, 2008, p. 58).

Water also appears in a local legend which says that a boatman called Ogg was the only one who, on a very stormy night, agreed to take across the river a woman with a baby, and was made a saint for this when it turned out that his passengers were actually Virgin Mary and baby Jesus. This legend is later reflected in two boating scenes: first, when Maggie and Stephen, her cousin Lucy's fiancé, end up together in a boat, which irreparably damages Maggie's reputation; and second, the final scene, in which Maggie tries to save Tom's life, after which the boat overturns and they both drown. In addition, the local people believe that the river gets mad when a mill changes its owner, as it happens in Mr Tulliver's case, and they still tell stories about the great flood which happened sixty years ago, bringing death and waste to the local community. Generally speaking, floods can be interpreted as the punishment of angry gods, whose purpose is to show people that they cannot tame and exploit nature, in this case the river, which is exactly what mill-owners try to do (Henry, p. 59).

Water is connected with two *prophetic dreams*, which are also considered tragic elements. In the first one Philip "fancied Maggie was slipping down a glistening, green, slimy channel of a waterfall, and he was looking on helpless" (Eliot, p. 382); and in the second Maggie dreamed about being in a boat with Stephen when they encountered another boat:

> … in the gathering darkness something like a star appeared, that grew and grew till they saw it was the Virgin seated in St Ogg's boat, and it came nearer and nearer, till they saw the Virgin was Lucy and the boatman was Philip – no, not Philip, but her brother, who rowed past without looking at her; and she rose to stretch her arms and call to him, and their own boat turned over with the movement, and they began to sink, till with one spasm of dread she seemed to awake, and find she was a child again in the parlour at evening twilight, and Tom was not really angry. (Eliot, p. 421)

But dreams are not the only tools used for predictions of events in this novel. For example, the tragic end of Tom's and Maggie's lives is also announced by their aunts who, provoked by mischievous behaviour of their sister's children, conclude on more than one occasion that nothing will become of them. However, the role of the main prophet in the novel goes to Philip, who generally sees things more clearly than other characters. First he warns Maggie that her blind and unnatural rejection of pleasures is cowardly and that she will feel the consequences of it some day, when the world will put in her way temptations she will not be able to resist (Eliot, p. 295), which really happens when she meets Stephen and falls in love with him. Later on, he jokingly tells Maggie that she will be able to avenge all the dark heroines from novels, whose boyfriends are always stolen by their blond-haired colleagues, by carrying all the love from her blonde cousin Lucy, which Maggie, in an excellent example of *dramatic irony*, strongly and determinedly rejects as a possibility (Eliot, pp. 298-299). Similarly, when Lucy suggests a boating trip, claiming that Maggie likes it above all things, Philip says that this could mean that Maggie sold her soul to "that ghostly boatman who haunts the Floss – only for the sake of being drifted in a boat for ever" (Eliot, p. 411), which again refers to Maggie's death in the river.

Of course, among the most familiar tragic elements is *the ironic twist of fate* or *dramatic irony*, which is best shown in the situation when the naïve Mrs Tulliver, in a desperate attempt to save her family's honour after the bankrupt, tries to persuade Mr Wakem not to buy their mill, which, ironically, only results in her actually putting this idea into his head and making him purchase the mill. This, of course, can be connected with the famous Victorian division of society into the male (public) and the female (private) sphere because it once more shows that a woman who interferes in the male sphere, in this case Mr Tulliver's job, always gets punished.

Another example of dramatic irony is the attempt of the well-meaning Lucy, the novel's self-proclaimed Cupid, to give Maggie and Philip an opportunity to spend some time together in a boat, which, by ironic twist of fate, brings Maggie and Stephen together. Similarly, Maggie and Stephen's decision to let events separate them only results in events actually bringing them together all the time, which can be partly attributed to the actions of other people, mostly Lucy. In the same manner, Step-

hen claims that *destiny* is responsible for bringing him and Maggie in the boat together. First, in his opinion, they had no part in this "project", which had been solely organised by Lucy, and second, neither of them noticed that their boat had gone too far down the river, which later prevented them from returning to their village within the same day. This permanently ruined Maggie's reputation in the eyes of her neighbours, especially when she did not repay home as Mrs Guest. Of course, what Stephen conveniently fails to notice is that he and Maggie could have decided not to take the trip and, by doing so, completely avoid all the consequences.

5. CONFLICT

A tragic hero is always supposed to be in some sort of conflict. Philosophers such as Schelling and Schlegel (1907/1984; 1966/1984) talk about the conflict between fate (necessity) and free will (freedom), whereas Jaspers (1947/1984) believes there are four kinds of tragic conflict: 1) individual verses general (usually an individual opposes general laws, norms and necessities embodied in the forces of society); 2) old versus new (the conflict between different historical principles); 3) people versus gods (or people versus "power" or demons); and 4) gods versus gods (the conflict between forces in which a man is just a toy or medium) (pp. 242-243). Most philosophers agree that both conflicted sides are equally right in their claims or ideas but the problem is that neither of them wants to admit it. So, instead of collaborating, they start fighting each other. In the end, both sides lose and the tragedy lies in the fact that the things could have been different. Additionally, a tragic conflict can be "internal", which means that tragic characters possess some contradictory feelings and traits, and are never at peace with themselves.

Some of these conflicts can be found in *The Mill on the Floss*. Maggie, as an individual, is in conflict both with her family and society, who expect her to behave in a certain way and follow the rules. Her mother expects her to be a good, tidy and obedient girl, who will comb her hair, keep her dresses clean, and help with housework. Her father, who is usually fond of his clever and passionate daughter, still expects her to revenge on the Wakems, although he knows she is not capable of hating anyone. Her brother Tom expects her to give up Philip Wakem for the sake of their father and even threatens that he will inform Mr Tulliver about her secret affair unless she obeys him. Their aunts expect her to be grateful to them for all their help and not to leave the town in search of work but to stay home and take care of her mother. The whole society expects her to be a proper and honest woman, even if this means marrying her cousin's fiancé just to avoid scandal. This conflict can also be interpreted as the battle of sexes since Maggie as a woman opposes conventions and rules imposed on her by patriarchal society.

Also, this novel shows elements of the conflict between different historical principles. Actually, Jędrzejewski (2007) analyses Maggie's tragedy in the context of the conflict between the modern industrial world, represented by Stephen Guest, the son of the local business tycoon, and the earlier, pre-industrial one, whose embodiment is Maggie, the daughter of a bankrupt mill-owner (p. 48). He concludes that what literally kills Maggie is "ultimately the modernity of the new, industrial England, when the boat she and Tom are using to escape from the mill during the flood is hit by fragments of some wooden machinery" (p. 49).

Furthermore, Maggie's tragedy can be attributed to her internal conflicts. She is torn between the love she feels for the two men in her life and the duty towards her family, which is also a kind of love. Additionally, she is torn between the two different kinds of love she feels for her men: the warm, gentle, deep, almost friendly love she feels for Philip, which later turns into a kind of duty; and the strong, passionate, romantic love she feels for Stephen.

6. TRAGIC ENDING

A tragic conflict usually leads to a *tragic ending*, although this kind of resolution became a standard element of tragedies only later, in the Renaissance tragedy of William Shakespeare. For some critics, as it has already been said, the ending of this novel comes suddenly, as a sort of "deus ex machina", because in their opinion, George Eliot did not know what to do with her heroine in the end, and decided to kill her together with her brother Tom. As a result of this, some alternative endings are suggested, such as Maggie writing to Stephen to return and take her away (James, 1866/1977, p.69); or Maggie and Stephen consummating their love, which would prevent Maggie from leaving Stephen since both of them would be "ruined" for Philip and Lucy, and she would have to marry him in order to become "an honest woman" (Liddell, 1977, pp. 68-69).

On the other hand, some believe that this is the only possible resolution since none of the two marriages would meet the romantic criteria and would, additionally, ruin Maggie's relationship with her family. The other solution for Maggie would be a kind of self-sacrifice, such as to continue living as an unmarried cousin who dedicates her life to charity work, hoping she would thus earn a place in Heaven. Flint (2001) explains the reasons why George Eliot refused to assign such a miserable destiny to her heroine:

> In these terms, Maggie's demise may not be read only as a capitulation, but also as an act of resistance on George Eliot's part to letting Maggie's story take its place among any preestablished family grouping in fiction. It is rather, a kind of anti-Bildungsroman, that is, a novel that, instead of taking its young male protagonist to maturity, sophistication, and adequate worldly compromise, leads Maggie to an uncompromising moral triumph and death. (p. 173)

There are also some theories according to which this ending could be interpreted as happy since it saves Maggie from the life of a social outcast and brings her reconciliation with her beloved brother (Hardy, 1959, p. 63).

On the other hand, some also see this ending as Maggie's revenge on Tom for all the bad things he has done to her throughout the novel. Gilbert and Gubar (2000) believe that he "is finally punished when she goes to "save" him from the rising tides only to drag him down into the dark deep in her "embrace" of death" (pp. 493-494). A similar conclusion can be found in Eagleton (2005):

> The novel is determined to grant its heroine her victory, even it has to go to the death for it. This includes a triumph over Tom, who in his dying moments acknowledges his sister's moral superiority. […] Most of Eliot's novels only just manage to fend off tragedy, and the ending of this one can be read as both tragic and anti-tragic. (p. 177)

Regardless of the way we choose to interpret the ending of this novel, there is no doubt that it accomplishes the goal assigned to tragedies by Aristotle: it produces fear and pity. We feel fear because we are afraid that something similar can happen to us, and pity because we think that these two deaths, especially Maggie's, are entirely unjustified. Although they are partly to blame for their actions, Tom and Maggie are more victims of circumstances, the pressures from their family and society, and other people's (mis)doings. In that way, their punishment is far too strict for their *hamartia*, which is, if we decide to use the original meaning of this word, their noble but failed attempt to help their family, which, in the end, only brings suffering to other people and death to themselves. In addition, it does not seem that they die for some higher good, or that their society benefits from their death in any way, or that their death is necessary for any reason. Furthermore, especially in Maggie's case, there is a feeling of a wasted potential for love and sympathy.

7. CHARACTERS

Of course, one of the most dominant tragic elements of this novel is its *characters*, Maggie and Tom. Unlike their classical predecessors, they are not of noble origin, they do not speak in a dignified language, and their tragic fall effects only a small circle of people, but they are still unique and special because they are different from their surroundings, particularly Maggie. Her tragedy is mostly a result of her *biological inheritance* and *social conditions*, which could be considered modern tragic elements:

> A complex conjunction of internal and external forces apparently determines the tragedy of Maggie's life. In various and devastating ways, forces of social evolution, biological inheritance, sexual selection and physiology rule her destiny. Her inner psychical life is hopelessly fragmented by the forces of physiology and biological inheritance which give rise to a whirl of conflicting desires. Presumably only ignorance of unseen determining patterns gives her an illusory sense of free will, or even of continuous identity. Eliot revises the notion of Tragic Fate with Evolution operating as a more inexorable, more total, power of determination. (Da Sousa Correa, 2003, p. 127)

7.1. Biological inheritance

In regard to the problem of Tom and Maggie's biological inheritance, the best analysis can be found in Thale (1959). Maggie and Tom's parents are two completely different people, whose families represent two opposed life philosophies, and because of this, they develop contradictory characters and are often in conflict with themselves. Namely, their mother's family, the Dodsons, best represented by their aunts, are calm, realistic, careful, focused, and hard-working. They are haunted by the sense of duty, always do the right thing, and can be very inflexible and unforgiving. In addition, they never take any risks and always make all the necessary precautions. On the other hand, their father's family, the Tullivers, are passionate, warm, stubborn, and idealistic. They are mostly governed by heart, react impulsively, and hardly think of consequences. They are also physically different since the Dodsons are blonde with blue eyes, and the Tullivers are dark.

Maggie is essentially a Tulliver, whereas Tom is a Dodson, but they have also inherited some traits from the other side of their family, which, unfortunately, are not those which would in a way soften their predominant features, but those which combined with their other characteristics create a potential danger. In that way, Tom would succeed as a Dodson if he did not possess the Tulliver stubbornness, and Maggie would be a good Tulliver without the Dodson moral code. Tom has the misfortune of combining the worst features of both families without any redeeming qualities of either. He has all the harsh and unloving strength of the Dodsons, and to this he adds, what must be disastrous, the passion and obstinacy of his father. That is why he remains a strict and unforgiving boy who looks on the world only from his own perspective, and stubbornly and passionately pursues the single goal forced upon him by his father, blind to everything else happening around him.

On the other hand, Maggie has to decide whether she wants to be a Dodson or a Tulliver. As a child, she is definitely a Tulliver, bravely opposing conventions and rules. However, after her father loses the mill and destroys his family, she becomes a follower of Thomas à Kempis, a Catholic monk and, most likely, the author of *The Imitation of Christ*, from whom she learns the lesson of self-sacrifice and renunciation. She realises that she has been focused too much on her own emotions and too little on her duty towards her family. This gives her an opportunity to improve her character by curbing her wild nature and reducing her passion, but she fails because she goes to the other extreme. Like the Dodsons, she starts believing that all pleasures are sinful and selfish and should be rejected, but unlike them, who avoid pleasures because they think they would get in the way of their desire to prosper in the world, Maggie does this for a higher purpose, thinking that in this way she will be able to attain perfect goodness. For this reason she first rejects books and music, and then the love of two

men, Philip and Stephen. For her, this is an intolerable contradiction since she is a Tulliver and her nature demands commitment and love. As a result of this, whenever she is tempted, the Tulliver part of her nature makes her succumb to temptation after a short struggle, whereas her Dodson gene makes her regret her actions and give up on something when it is already too late.

7.2. Social conditions

Apart from this hereditary factor, there is one more modern tragic element which influences Maggie's life – *the society* she lives in. Since the novel is set in a nineteenth-century English provincial town, the fact that Maggie is born as a woman pretty much determines her destiny because women were mostly regarded as a docile, decorative, and ineffective sex:

> Unable to determine her own fate, a woman is liable to suffer from events which she has played no part in bringing about. Her fate is pathetic, for she is morally guiltless, but also tragic, for she is nevertheless implicated in the family's guilt. (King, p. 74)

Besides, Maggie is not a typical representative of her sex. Her unconventionality is most clearly seen in her childhood, when her predominantly Tulliver character makes her fight her stifling surroundings. This is particularly the case with her mother and aunts, who despair over her unkempt dark hair, untidy clothes, and unladylike behaviour. In addition to that, her unusual intellectual curiosity and uncommon knowledge of books worry her father, who, although secretly proud of her, is aware of the fact that such women have difficulties in finding good husbands.

As a child, she rebels against conventions by cutting off her hair, or pushing the innocent, angelic Lucy into a pond, or running away from home to join gypsies; as a teenager, she tries to sew shirts in order to contribute to her family's budget and help return their father's debt in spite of her brother's opinion that such behaviour is inappropriate; as a grown woman, she decides to go to another town and work as a teacher in order to support herself, although her family strongly opposes to it since she has rich relatives who can help her. Even her last decision to take a boat and row down the Floss in order to save her brother and mother could also be considered as her rebellion against the patriarchal society, "her ultimate act of defiance; […] her refusal to accept the passive role routinely associated with the conventional ideal of womanhood" (Jędrzejewski, p. 50).

Even this kind of behaviour could lead her into a potentially tragic situation, because characters who dare to rebel against their society are usually punished or sacrificed. However, Maggie also possesses some clearly "feminine" features which are in conflict with her "unfeminine" ones, and these conflicting impulses, adds Edwards (2003), "underlie the pattern of rebellion and submission that dominates the novel" (p. 38). So, although she is very often wild and rebellious, Maggie has a deep desire for love and a great compassion for all the misfortunate creatures. Because of this, she humiliates herself, especially in front of her brother, in order to get a bit of love. She also constantly tries to impress men in her life with her knowledge and skills, which means that, like most women, she is also insecure and needs the approval of men. "Feminine" is also her decision to sacrifice herself for the good of her family because women were supposed to be selfless and generous. For this reason, she rejects both men in her life and dies trying to save her brother from the flood.

This puts her in the group of "modern-day Antigones", who are "not only dedicated to private bonds of the family over the legal claims of the state", but also "lonely, ineffective creatures whose acts of loyalty are invariably suicidal" (Gilbert & Gubar, p. 494).

8. CONCLUSION

George Eliot successfully combines classical and modern tragic elements in order to create a tragic novel. Her characters' destiny is both a result of fate, announced through many omens and prophetic dreams, and the joined forces of their biological inheritance and social conditions. Prompted by their father's revenge, Tom and Maggie embark on a journey whose final destination is their futile death in the cold waves of the Floss. This is especially true for Maggie since her nature, unlike Tom's, is meant for love and not for hatred.

Whether it is the punishment of her society, an act of self-sacrifice, a tragic outcome, a lucky escape, or an act of revenge on Tom, her death is brought about by a series of unfortunate events as well as by the decisions Maggie makes at different periods of time. But the question remains to what extent these decisions are really the products of her free will, since Maggie was born in a family and society which significantly influence and determine her character. Furthermore, the things that happen to her are pretty much connected with the actions of other people, so her "choices" are mostly reactions to the given circumstances. Moreover, the choice itself is questioned because Maggie is often forced into situations in which her choice is so limited, or even imposed on, that every decision she makes is potentially wrong. This happens with her last temptation, when the choice to give up Steven and return home as an unmarried woman causes public damnation, and the choice to marry him leads to a doubtful marital happiness; and this also happens in the end, when the decision to rescue Tom and mother brings death, and the decision not to do anything leads to isolation and a lonely existence in an unfamiliar town.

To bring a character in the situation where every choice is wrong is one of the most important tragic techniques. Similarly, one of the most prominent characteristics of a tragic hero is the insoluble internal struggle caused by contradictory character traits. This novel contains both of these features, together with a heroine who dies because of her best qualities and, unlike those heroines who survive, makes her compromises with society too late.

References

Aristotle. (2006). *Poetics*. (J. Sachs, Trans.). Newburyport, MA: Focus Publishing & R. Pullins.

Bradley, A. C. (1971). *Shakespearean tragedy: Lectures on* Hamlet, Othello, King Lear, Macbeth. London, England: Macmillan.

Dallas, E. S. (1977). On *The Mill on the Floss*. In R. P. Draper (Ed.), The Mill on the Floss *and* Silas Marner – *A casebook* (pp. 56-60). London, England: Macmillan. (Reprinted from *an unsigned review, by E. S. Dallas, in The Times, 19 May 1860*).

Da Sousa Correa, D. (2003). *George Eliot: Music and Victorian culture*. Basingstoke, England: Palgrave Macmillan.

Drabble M. & Stringer J. (Eds.). (1996). *Oxford concise companion to English literature*. Oxford, England: Oxford University Press.

Draper, R. P. (Ed.). (1977). The Mill on the Floss *and* Silas Marner – *A casebook*. London, England: Macmillan.

Eagleton, T. (2003). *Sweet violence: The idea of the tragic*. Oxford, England: Blackwell Publishing.

Eagleton, T. (2005). *The English novel: An introduction*. Oxford, England: Blackwell Publishing.

Edwards, M. (2003). *George Eliot: The novels*. Basingstoke, England: Palgrave Macmillan.

Eliot, G. (1999). *The Mill on the Floss*. Ware, England: Wordsworth Editions Limited.

Flint K. (2001). George Eliot and gender. In G. Levine (Ed.), *The Cambridge companion to George Eliot* (pp. 159-180). Cambridge, England: Cambridge University Press.

Gilbert S. M. & Gubar S. (2000). *The mad woman in the attic: The woman writer and the nineteenth-century literary imagination* (2nd ed.). New Haven, CT: Yale University Press.

Hardy, B. (1959). *The novels of George Eliot: A study in form*. London, England: The Athlone Press.

Henry, N. (2008). *The Cambridge introduction to George Eliot*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

James, H. (1977). On *Silas Marner* and *The Mill on the Floss*. In R. P. Draper (Ed.), The Mill on the Floss *and* Silas Marner – *A casebook* (pp. 67-69). London, England: Macmillan. (Reprinted from *'The Novels of George Eliot', Atlantic Monthly*, October 1866).

Jaspers, K. (1984). Tragično znanje. (S. Marić, Trans.). In Z. Stojanović (Ed.), *Teorija drame* (pp. 232-248). Beograd, Serbia: Nolit. (Reprinted from *Von der Wahrheit,* pp. 917-934, by K. Jaspers, 1947, München: R. Piper und Co.).

Jędrzejewski, J. (2007). *George Eliot*. London, England: Routledge.

King, J. (1978). *Tragedy in the Victorian novel: Theory and practice in the novels of George Eliot, Thomas Hardy and Henry James*. Cambridge, London: Cambridge University Press.

Liddell, R. (1977). *The novels of George Eliot*. London, England: Gerald Duckworth & Co Ltd.

Sachs, J. (2006). Introduction. In Aristotle, *Poetics* (pp. 1-18). Newburyport, MA: Focus Publishing & R. Pullins.

Schelling, F. W. J. (1984). O tragediji. (D. Gojković, Trans.) In Z. Stojanović (Ed.), *Teorija drame* (pp. 27-37). Beograd, Serbia: Nolit. (Reprinted from *Schriften zur Philosophie der Kunst,* pp. 341-356, by F. W. Schelling, 1907, Leipzig: Fritz Eckardt Verlag).

Schlegel, A. W. (1984). Suština grčke tragedije. (M. Mrazović, Trans.). In Z. Stojanović (Ed.), *Teorija drame* (pp. 75-84). Beograd, Serbia: Nolit. (Reprinted from *Über dramatische Kunst und Literatur,* pp. 7-18, by A. W. Schlegel, 1966, Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag).

Thale, J. (1959). *The novels of George Eliot*. New York, NY: Columbia University Press.

TRAGIČNI ELEMENTI U ROMANU DŽORDŽ ELIOT *VODENICA NA FLOSI*

Rezime

Vodenica na Flosi (1860), drugi roman Džordža Eliota, uspješno spaja elemente modernog romana i klasične tragedije. Pored toga što nudi realističan prikaz i iscrpnu analizu života ljudi u engleskoj provinciji tokom prve polovine devetnaestog vijeka, ovaj roman sadrži niz elemenata koji se mogu naći u klasičnim i renesansnim tragedijama. Megi Taliver, glavna junakinja, i njen brat Tom umiru na kraju romana u talasima rijeke Flose a njihovu smrt najavljuju mnogi simboli, predznaci i proročki snovi, koji su u romanu prisutni od samog početka. Takođe, ono što pokreće cijeli niz tragičnih događaja jeste želja njihovog oca, gospodina Talivera, da se osveti svom komšiji, advokatu Vejkemu, koga krivi za svoju finansijsku propast. Gospodin Taliver, poput drugih očeva iz čuvenih tragedija, breme osvete prebacuje na leđa svoje djece i time zauvijek mijenja tok njihovog života i indirektno dovodi do njihove prerane smrti, čiji se uzroci mogu tražiti kako u klasičnim tragičnim elementima poput igre sudbine, tako i u modernim elementima romana kao što su uticaj biološkog nasljeđa ili društveno-ekonomski uslovi. Ovo se posebno odnosi na Megi, koja se u kalup klasičnih tragičnih junaka uklapa po tome što je drugačija od svoje okoline, što u njenom slučaju znači da nije tipična pasivna i poslušna viktorijanska žena, nego se veoma često buni protiv konvencija patrijarhalnog društva. Pored ovog sukoba sa porodicom i okolinom, Megi, poput mnogih tragičnih junaka, sukob nosi i u sebi budući da je dijete dvoje karakterno potpuno različitih ljudi i da, pored toga što se često ponaša kao muškarac, u sebi posjeduje i dovoljno tipičnih ženskih osobina. Osveta koja joj je nametnuta, činjenica da se zarad porodice mora odreći dvojice muškaraca prema kojima gaji snažna osjećanja, nerazumijevanje i osuda licemjerne okoline, ali i prst sudbine faktori su koji je na kraju dovode u situaciju iz koje je jedini izlaz smrt.

Ključne riječi: tragedija, predznaci, sudbina, viktorijanske žene.

Dijana Tica
Univerzitet u Banjoj Luci, Bosna i Hercegovina
dijana.tica@unibl.rs

GORDANA TODORIĆ

HRONOTOP GRANICE KAO SIMPTOM POSTMODERNOG POSTUPKA U DRAMAMA ALEKSANDRA POPOVIĆA

U radu ćemo se baviti problemom statusa hronotopa u dramama Aleksandra Popovića. Zanimaju nas piščeve vremensko-prostorne odrednice u kontekstu figure heterotopije i njihov odnos prema tendenciji regionalizacije koja postoji u Popovićevim tekstovima. Drame ovog pisca čitane su, po pravilu, kao svojevrsna hronologija lokalne nacionalne i još uže beogradske istorije, to jest kao subverzija aktuelnog političkog narativa, čak i u slučajevima kada naizgled nema osnova za to. Budući da se delo Aleksandra Popovića poetološki može odrediti kao primer opusa u kojem se stiču nasleđe modernizma i postmodernizma, pitanje hronotopa nije samo pitanje pozicioniranja radnje u prostoru i vremenu, nego i verifikovanje prirode njene performativnosti, u smislu koji fenomenu performativa daje Džudit Batler. Na ovaj način moguće je razumeti naizgled paradoksalnu situaciju: s jedne strane uočavamo političku aktuelizaciju Popovićevih drama, a sa druge, potencijal tekstova da budu čitani kao eshatološka potraga za konačnim odgovorima na pitanja čoveka u svetu.

Ključne reči: hronotop, heterotopije, postmodernizam, performativnost

1. UVOD

Polazeći od najopštijih načela, po kojima hronotopom[1] određujemo prirodu veza između prikazanih vremenskih i prostornih kategorija, te da „tekstovi i klase tekstova oblikuju stvarnost i kreiraju slike sveta s obzirom na različite hronotope" (Prins 2011: 70), u našem razmatranju pokušaćemo da ukažemo na ulogu koju hronotopi, prevashodno hronotop granice, imaju u oblikovanju poetičke mape dramskog rukopisa Aleksandra Popovića.

2. PERIFERIJA KAO TOPOS

U postojećoj literaturi stalno mesto opisa književnog postupka Aleksandra Popovića (1929-1996) jeste iskaz da je on pisac malih ljudi, ljudi sa periferije. Ovaj iskaz sadrži dva pojma kojima ćemo posvetiti pažnju.

Prvi je *periferija.* Ovakva lokalizacija radnje u dramama Aleksandra Popovića može se razumeti kao činjenica kojom se njegovo delo svrstava u dijahroniju, kako evropskog književnog nasleđa (Miočinović 1987: 8), tako i srpske književnosti, kroz formu regionalizma[2], ukoliko prihvatimo stav prema kojem je „orijentacija takvog pisanja u pravilu, idejno-estetsko osporavanje nečega; ona [regionalna književnost, prim. G.T.] je angažovana i kritična bilo da se konfrontira s neposrednom stvarnosti, bilo da svoju viziju ostvaruje u idiličnoj formi" (RKT 1992: 688). Angažovani odnos prema stvarnosti, ostvaren postupcima lokalizacije, prevashodno fokusiranjem na periferiju grada, značajan je i sa sinhronijske tačke gledišta. S obzirom da se Popović na književnoj sceni pojavljuje sredinom šezdesetih godina XX veka, najbolji (ne i jedini) uporedni primer sinhronije jeste roman *Kad su cvetale tikve* (1968) Dragoslava Mihailovića. Opisujući Dušanovac i događaje u tom kraju Beograda, on svojim romanom doseže univerzalnost kakvu regionalna proza, po definiciji nije ni mogla ni htela da ima. Roman *Kad su cvetale tikve* i dramatizacija koja je usledila postaju, u recepcijskom smislu, politič-

[1] O hronotopu na: (Bahtin: http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop/hronotop10.html)

[2] Pomenimo samo Sremca, Matavulja, Boru Stankovića.

ki incident i mera građanske samosvesti[3]. Za naše razmatranje hronotopa u Popovićevim dramama, ovakve dijahronijsko-sinhronijske okolnosti otvaraju mogućnost za promišljanje periferije kao toposa u Popovićevim dramama. Periferija je prema rečniku (Rečnik IV: 390) spoljnji, krajnji deo nečega, dakle pojas razgraničenja (u odnosu na drugog, kojem ni ta periferija ni centar koji definiše periferiju ne pripadaju). Ovakav pristup omogućava razumevanje granice kao retoričke figure, koja, videće se u Popovićevim dramama, oblikuje diskurs nostalgije za stabilnim obrascem. U radu ćemo pokušati i da ukažemo na pomak koji se u navedenom korpusu dogodio u odnosu na one poetičke prilike koje su u 19. veku podrazumevale stabilan binom centar - periferija.

3. TOPOS MALIH LJUDI

Da bismo bili u mogućnosti da sagledamo prostorno–vremenski fenomen u dramama Aleksandra Popovića, neophodno je da razmotrimo i drugi ključni pojam, figuru *malih ljudi*[4] odnosno, svojevrsnu identitetsku paradigmu, smeštenu na periferiju grada. Postojeća literatura o Popoviću ustanovila je topos *malog čoveka* u vezi sa problemom likova rane[5] Popovićeve dramaturgije. Naša je pretpostavka da u potonjim dramama dolazi do izvesnih pomeranja. I dalje prepoznajemo uspostavljeni postupak oblikovanja dramskog lika (prepoznat u kritici kao obrazac periferijskog čoveka), ali se margina pojavljuje pored socijalne i na političkoj ravni. Time pretpostavku da je svet dela apsolut i paradigma apsolutne istine pisac transformiše u fenomen graničnog, borderlajn[6]. Koren ovakvom postupku nalazimo u političkom podtekstu na koji referiše Popovićev dramaturški postupak. Jer, likovi u njegovim dramama zaista su pretežno mimeza margine (grada), ali su, takođe, oni ti koje politička stvarnost nominalno promoviše kao centar kroz formulu proletera u posleratnoj Jugoslaviji, što jeste prostorno-vremenski okvir većine Popovićevih drama. Kada pisac te ljude postavi u fokus, dogodiće se paradoks kojim nosioci dramske radnje postaju, na recepcijskoj ravni, nosioci subverzije političke stvarnosti. Dakle, promovisani fokus (proleteri), uslovno rečeno, odbija da se pokori nadzirućem diskursu (instancama koje oblikuju ideološki narativ u političkoj stvarnosti Popovićevog doba).

Jedan od konstitutivnih elemenata toposa Popovićevog *malog čoveka* jeste i da je on nacionalno obeležen[7], što u vreme nastanka Popovićevog opusa postaje distinktivna oznaka[8]. Mali ekskurs u naci-

[3] Kako navodi Feliks Pašić, list *Borba*, 25. oktobra 1969. objavljuje kritiku korigovane predstave koja je nastala dramatizacijom romana *Kad su cvetale tikve*: „Već je rečeno da ona (predstava) nudi neprihvatljivu filozofiju poraza i demoralizacije, da na sasvim neočekivan, uvredljiv način procenjuje istorijski (i aktuelno politički) smisao događaja oko koga je spletena, da nudi krivotvorenu sliku prelomnog trenutka naše najnovije istorije." (Pašić 1992: 98-99).

[4] Govoreći o svetu beogradske periferije, što je svet likova Popovićevih drama, Mirjana Miočinović kaže: „U njoj [periferiji] ne žive ljudi tek prispeli iz sela, nego onaj mali svet što generacijama živi u predgrađima i jedva zalazi u centar, a potreban centru, jer ga opslužuje, u prvom redu zanatima i svojim sumnjivim poslovima: šnajderi, vodoinstalateri, voskari, moleri, limari; zatim svet periferijske zabave (kafedžije, muzikanti, pelivani), sirotinja bez zanimanja, i pokoji periferijski inteligent. Taj svet opstojava na klasičnim i oštrim opozicijama: *grad/selo, muško/žensko, staro/mlado, gazda/sluga, majstor/kalfa.*" (Miočinović 1996:3).

[5] Pod ranim dramama podrazumevamo one koje u podnaslovu sadrže žanrovsku odrednicu *farsa* (prema Todorić 2012).

[6] „Prema Kristevoj, to stanje [borderlajn je psihičko stanje, G.T.] dovodi u pitanje Frojdovu teoriju koja jasno odvaja svesno od nesvesnog. Kod borderlajna, sadržaji koji bi trebalo da su nedostupni svesti pojavljuju se jasno vidljivi u 'graničnom' govoru i ponašanju" (Petrović 2011: 10).

[7] Zanimljivo je razmišljanje Egona Savina: „Predmet njegove [Popovićeve] pažnje je njegov narod. Raseljen u ratnim i nemirnim vremenima, izmešten sa svojih seoskih ognjišta, taj narod nikad nije stigao u grad. Tj. do grada u smislu megapolisa. Smestili su se na predgrađe, u palanku urbane civilizacije.Tu je formiran ovaj specifični periferijski mentalitet koji Aca Popović poznaje podjednako dobro kao i Branislav Nušić" (Teatron 2006: 11).

[8] Raspravljajući tezu da buržoazija i kapitalisti nacionalno koriste kao instrument političke borbe protiv proletera, razjedinjujući tako međunarodni radnički pokret V. I. Lenjin kaže: „Radnici se ne daju razjediniti nikakvim slatkim riječima o nacionalnoj kulturi ili 'nacionalno-kulturnoj autonomiji'. [...] Radnici stvaraju na cijelom svijetu svoju, internacionalnu kulturu, koju su davno pripremali propovjednici slobode i neprijatelji ugnjetavanja. Starom svijetu, svijetu nacionalnog ugnjetavanja, nacionalnog gloženja ili nacionalnog odvajanja, radnici suprotstavljaju nov svijet jedinstva trudbenika svih nacija u kome nema mjesta ni za jedan privilegij, ni za najmanje ugnjetavanje čovjeka od strane čovjeka" (Lenjin 1975: 55).

onalnu istoriju pokazaće da je u prvo vreme posle pada državnosti u srednjem veku formativ kolektiva više bila patrijarhalna tradicija i kultura, a manje, jedina preostala institucija – crkva[9].

Moderni narativ o srpstvu oblikuje se tokom 19. veka. Iako je tačno da je pitanje identiteta u ustaničkoj i postustaničkoj Srbiji, pitanje „borbe za nacionalno oslobođenje i stvaranje nacionalnih država koje ne predstavljaju samo potpun i radikalan raskid sa prošlošću, nego i negaciju prošlosti" (Todorova 1999: 282), ipak treba napomenuti da se pod pojmom prošlosti kod Todorove misli na tursko nasleđe, jer srpska istoriografija pruža sasvim drugačiji uvid. Tako princip kontinuiteta ukazuje na verovatnu etimologiju Popovićevog mimezisa. Konačno, međuratni period u XX veku, s tačke gledišta nacionalnog problema, doba je jugoslovenskog trenda, koji je uneo pometnju u identitete naroda u Kraljevini. Ideja jugoslovenstva udvajala je identitetske kodove. Pitanje identifikacije onog *ja* postalo je pitanje na koje se odgovaralo interakcijom sa *drugim*, prevashodno na srpsko–hrvatskoj liniji[10]. Dodatni problem postao je sudar tradicionalnog i modernog viđenja istorije, koji među Srbima generiše prvu identitetsku krizu[11].

Navodimo primer iz Popovićeve drame *Mrtva tačka* koji upravo ilustruje piščevo bavljenje problemom nacionalnog u kontekstu aktuelnih istorijskih i političkih okolnosti:

> „PELAGIJA: Da ih sve odreda pokokamo istorija će nam reći – hvala.
> KIRA: A što bismo se mi njima smilovali, kad oni za nas nisu imali ni trunčicu milošte.
> FRANCIKA: Sumnjam da će nam zbog toga biti zahvalni njihovi najbliži. Pre da će sve popamtiti i da će potom decenijama vrebati priliku da nam se osvete, da oni nas pokokaju.
> VOJISLAV: Neka samo pokušaju, ostaće neko i od naših da im se i za tu osvetu osveti. Sustići će ih grozna kazna.
> KIRO: Hoćemo li se mi na taj način u narednih hiljadu godina, konačno, međusobno istrebiti, do zadnjeg izdanka?
> PELAGIJA: Nećemo, dok se ne probudi uspavana nacionalna svest predugo ugnjetavanih naroda i narodnosti u mračnoj i truloj, već sad bivšoj Kraljevini Jugoslaviji." (Popović 2003: 755-756)

Ideološke podele koje su se dogodile unutar srpskog korpusa tokom Drugog svetskog rata, ostale su zabeležene u Popovićevoj dramaturgiji. Navodimo primer iz *Kusog petlića*:

---

[9] „Mada je kod Srba preovlađivalo od XV do XIX veka uskopravoslavno kulturno opredeljivanje, ipak pravoslavlje nije bilo osnova srpske kulture. U uvodnim poglavljima smo govorili o ovom pitanju i podvukli činjenicu da pravoslavna crkva u Srbiji ni za Nemanjića nije bila tako jaka da udari svoj pečat duhovnom životu srpskog čoveka. Zato se duhovni život na selu u srednjovekovnoj Srbiji razvijao više u okviru njegove patrijarhalne kulture. Kada je došlo do sloma srpskih srednjovekovnih država, duhovni uticaj pravoslavne hijerarhije dejstvuje jako na površini, ali za vreme Turaka još manje ide u dubinu nego za vreme Nemanjića. Prepušten sam sebi, srpski narod tim jače je razvijao svoju patrijarhalnu kulturu, izraženu u narodnom jeziku, pesmi i priči, poslovici, u narodnoj umetnosti, etici i moralu" (Čubrilović 1982: 123-124). O tome svedoče i dela kakva je Sremčeva *Zona Zamfirova*, Stankovićeva *Koštana* kao i drugi književni primeri u kojima se realizuje ideja odvajanja od turskog nasleđa, vrednosnim raslojavanjem junaka.

[10] „Glavninu čine oni Srbi koji žele zajedničku državu s Hrvatima, i oni Hrvati koji žele zajedničku državu sa Srbima. Niti su prvi zaboravili da su Srbi, niti su drugi zaboravili da su Hrvati, zbog čega neki put jedni druge sumnjiče da su iskreni Jugosloveni" (Jovanović 1991: 557).

[11] Moderna je, sama po sebi, problematizovala vrednosne paradigme nasleđa. Možda je najbolji primer ovoga o čemu govorimo niz pesama Milana Rakića, inspirisanih kosovskim nasleđem. Pomenućemo samo neke stihove:

> „Dobra zemljo moja, lažu! Ko te voli
> Danas, taj te voli, jer zna da si mati,
> Jer pre nas ni polja ni krševi goli
> Ne mogoše nikom svesnu ljubav dati!" (Rakić 1970: 123)
> „A sudbina će zato da me smrvi,
> I osvetničko vreme da me zgazi,
> Jer sam van njega, uzavrele krvi,
> I ne koračam po utrtoj stazi." (Rakić 1970: 113)

Ovom problematikom bavila se u svojoj doktorskoj disertaciji *Jugoslavija kao moderna država u viđenjima srpskih intelektualaca 1918–1929* i dr Branka Prpa. Odlomak pod naslovom *Traganje za kulturnim identitetom* dostupan je na veb-adresi: http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/99/218/218_21.html .

„PILE: nije, znači, patrijarh još reagovao, šta li on čeka, dokle li će da žmuri pred činjenicom da je više pravoslavnih popova prebeglo partizanima nego što ih je pristupilo Draži Mihajloviću?
AVAKUM: 'Četiri dugačke kompozicije furgona' – kaže on, drhti mu glas, samo što ne zajeca – 'krcate kraljevom vojskom u otadžbini, ima naređenje Vrhovne komande da se pred komunističkom najezdom povlače s Nemcima.'
PILE: E, izem ti ja tu srpsku diplomatiju koja je četrdeset i prve srušila pakt sa Hitlerom, u trenutku kada su se pred njim klanjali i Staljin, i Ruzvelt, da bi mu se sad, kad mu je čak i bugarski kralj Boris okrenuo leđa, pridružili u porazu!" (Popović 2001: 887)

Konačno, u Jugoslaviji će posle Drugog svetskog rata biti usvojena marksistička ideologija koja nacionalno smatra drugorazrednim u odnosu na klasnu pripadnost. Tako nastupa sledeći krizni momenat za pitanja nacionalnog identiteta, dodatno oblikovan kompleksnom formulom bratstva i jedinstva. Prvih posleratnih godina pojaviće se u Srbiji niz problema. Na političkoj sceni, javiće se otpor ideološkoj unifikaciji[12], pitanja razgraničenja republika i kasnije i pokrajina dodatno će zakomplikovati statuse nacija, a stalna pretnja nad srpskim komunistima bila je fraza o velikosrpskom hegemonizmu, nasleđena iz međuratnog perioda. Popovićevi junaci Pile i Komnen u, za ovu problematiku reprezentativnoj drami *Kus petlić*, sukobljavaju se na ontološkoj ravni. Raspravljajući o prirodi fenomena zatvorske ćelije, pokazuju suštinsku razdelnicu između logocentričnog i ideološki generisanog, hiperrealnog koncepta stvarnosti:

„PILE: More, da se nosiš ti onamo odakle si i došao nedonešen, mene je i predratna žandarmerija uhapsila na studentskom majalosu. Mogu se ja pohvaliti da sam već bio u buvari.
KOMNEN: Kako možeš da upoređuješ predratne tamnice s ovim današnjim?
PILE: Šta imam da ih upoređujem, ćelija je ćelija.
KOMNEN: Nije, Pile, ovo je danas narodna ćelija.
PILE: Nikad ona nije bila gospodska.
KOMNEN: Bila je nenarodna.
PILE: Svejedno je, i onda, narod u njoj trunuo.
KOMNEN: *U imenu je* [podvukla G.T.], bre, konju konjasti, razlika dijametralna!
PILE: Jesu li, po toj dijametralnosti, Komnene, danas i rešetke na zatvoru narodne rešetke?
KOMNEN: Nego šta su!
PILE: A dželati, jesu li i oni narodni?
KOMNEN: Jesu, ali za nenarodni narod." (Popović 2001: 887)

Međutim, konstantan jeste etički disput, što pokazuje da pisac još uvek računa na jedinstvenu paradigmu.

Verujemo da teza o tematizovanju tipičnog malog čoveka svoje uporište ima u ovakvom sagledavanju istorijskog nasleđa. Pisac svesno aktuelizuje takvu recepcijsku činjenicu da bi na tom temelju izveo *dvostruki obrt* i nekom vrstom očuđavanja, uspostavio aksiološku raspravu o srpstvu.

4. TOPOS ČUBURE

Polazeći od navedenih premisa, možemo da pretpostavimo zašto je jedan periferni (i periferijski) oblik strukturisanja grupe koja daje identitet[13], postao piščev topos. S jedne strane on svakako daje kolorit koji je morao postojati u stvarnosti i kao takav bio izvor stilske definicije likova i njiho-

[12] „Otpor političkoj i ideološkoj unifikaciji bio je najizraženiji u Srbiji gde su postojale žive stranačke tradicije. Građanska opozicija je kritikovala nedemokratske postupke vlasti, ukazivala na posledice postojanja nestručnog i ideološkog sudstva, protestvovala protiv uspostavljanja veštačkih administrativnih granica, iskazivala neslaganje sa teritorijalnim drobljenjem Srpstva" (Dimić 2001: 322).

[13] Čubura se, kao deo Beograda, pojavljuje u kritičkoj literaturi, kao Popovićev locus. Ona referiše na doba u kojem je taj kvart bio periferija grada.

vog govora, a s druge, to je poslednje uporište kategorije tradicionalnog (ne i ideološki generisanog) kolektiva, pre no što se, u visokoj postmoderni, pojedinac nađe potpuno sam u svetu i izgubi jedan značajan segment identitetske mape. Kao što jedan Popovićev junak drame *Put za Lešće* kaže: „Svi smo već odavno mrtvi, a nema ko da nas sahrani. Čučimo na pobočnim granama u krošnji života, kao da smo živi i svi misle: živi smo. Al` dok prhne bilo kakav vetrić ma otkuda, svi ćemo popadati k`o uvelo lišće" (Popović 2003: 698). Prostor beogradske periferije (čak i kada u dramama to nije faktički tako) u periodu koji je ograničen vremenom koje neposredno prethodi Drugom svetskom ratu s jedne i početkom osamdesetih godina XX veka, s druge, biće, dakle moguće označiti kao Popovićev hronotop ganice[14]. I još preciznije, u smislu podele na veliki – hronotop *major* i mali – hronotop *minor*[15], topos beogradske periferije/Čuburu, možemo shvatiti kao konstituent velikog hronotopa, dok svaka pojedinačna drama generiše i svoj posebni hronotop, saobrazan kategoriji malog hronotopa. Sadržaj ovakvog određenja, međutim, veoma je složen i zahteva dodatna razjašnjenja.

4.1. Hiperprostor

Sam locus *Čubura*, može se zaključiti na osnovu različitih izvora, prepoznatljivim čini prevashodno govor; dijalog koji odlikuje brza misao koja proizvodi brzu razmenu replika, mangupski svedenih na anagdotalni ton. Tako diskurzivna ravan periferije grada proizvodi specifičan performativ Popovićevih prototipova. Po svemu sudeći, svestan načela da „diskurs proizvodi to ja, jer 'diskurzivni uslovi društvenog prepoznavanja prethode nastajanju subjekta i uslovljavaju ga' (Batler 2001: 276)", Aleksandar Popović koristi prepoznatljiv elemenat gradskog miljea/Čubure, stvarajući naizgled okvir za afirmaciju onoga što Valdenfels naziva *pobunom regiona*[16], ali je, takođe, svestan da „regionalizam koji ne bi prestao sa igrom centriranja, već bi je nastavio na nižem nivou, bio bi samo senka univerzalizma, univerzalizam u malom" (Valdenfels 2005: 185). Drugim rečima, hronotopizacijom granice/Čubure pisac započinje raspravu s logocentrizmom. Naime, izvan lokalnog, beogradskog miljea ova pojava, sama po sebi ne bi bila prepoznatljiva niti bi bila moguća njena identifikacija, i to samo ukazuje na suštinsku poetemu Aleksandra Popovića. Njegovi *mali ljudi* i *čuburski genius loci* jesu svojevrsni intertekst životnog prototeksta. Bez obzira na kontroverze koje može izazvati postupak pozivanja na izvore koji se tradicionalno svrstavaju u urbanu mitologiju, ili upravo zato, Aleksandar Popović, ovakvim postupkom aktuelizuje marginu, što je već tradicionalni formativ postmodernog postupka. Međutim, kako u Popovićevim dramama centar ne postoji, binom centar – Čubura ostao je kao naknadna recepcijska činjenica[17]. Čubura, u teksturi Popovićevih drama, prerasta u hiperprostor[18] u koji Popović upisuje sadržaje koji će, reakcijom na simulakrum iz ideološke stvarnosti[19], biti razumevani prevashodno kao politički subverzivni.

[14] „Dok je ideologija ocrtavala svoj veliki istorijski svet, Popović neguje neiscrpni komšijski svetić, obrće i premeće njegove mudrosti, lukavosti, fazone i rezone, mala i veća ludila i ludovanja. U mentalitetu koji lako i olako idealizira, Popovićeva dramaturgija oblikuje neidealizovani 'ostatak' nacionalnog bića i postojanja, parodirajući, ironišući građansku i socijalističku romansu, bajku, idilu, kažu i lažu, ono što je u junačkom, epskom narodu, nejunačko, komično" (Pervić 1995: 9).

[15] O podeli hronotopa na minor i major: Bemong, N.- Borghart, P. 2010:6.

[16] „Ono što se danas označava kao ponovno oživljavane nacionalizma ili kao kulturna provincijalizacija, bez obzira na nejednako vreme u kojem se taj proces u Evropi javlja, moglo bi se donekle titulirati kao pobuna regiona, kao reakcija ograničenih područja života i kulture koje nastoje da izbegnu obezvlašćenje putem centriranja" (Valdenfels 2005: 184-185).

[17] Doduše, u nekim dramama može se uočiti trag binoma: vlast – narod.

[18] „Hiperprostor – postmoderni koncept koji ukazuje na činjenicu da su modernističke ideje (jedinstvenog, kontinuiranog) prostora izgubile značaj. Prostor se više ne konstituiše u skladu s njima: on je izbrisan, a prostorne granice koje smo zasnivali na staroj konvencionalnoj logici su nestale." (Jovanov 1999: 63) Tim postupkom stvaranja virtualne stvarnosti koja post festum oblikuje stvarnost koristiće se i Dušan Kovačević u svojim dramama, no podsećamo da je izvesnih nedoumica u vezi sa verizmom govora dramskih junaka bilo već u slučaju ciklusa o Glembajevima Miroslava Krleže.

[19] „Komunistička ideologija se ne može optužiti za laž, jer ona stvara onaj isti svet koji i opisuje. Tako karakteristične sovjetske ideologeme kao što su 'kolhoz' ili 'partijnost književnosti' ne mogu biti smatrane za ideologeme koje izvitoperavaju stvarnost, jer one i ne odražavaju nikakvu stvarnost nego je same stvaraju – i, u tom smislu, u potpunosti odgovaraju stvarnosti" (Epštejn 1998: 34).

4.2. Tematizovanje nacionalnog

Neizostavan elemenat hronotopa granice/Čubure kod Popovića jeste tema Srbije i srpstva. U istorijskim navodima koji tematizuju problem identiteta u XX veku, videli smo da je to doba redefinisanja tradicionalnog patrijarhalnog kulturnog modela u novi, složeni. Politički narativ posleratne Jugoslavije takođe inauguriše promenu, afirmacijom kategorije klasnog na uštrb nacionalnog. Pošto je vladajuća klasa postala ona koja je u društvenoj stratifikaciji prethodnih vremena predstavljala marginu, možemo da zaključimo da je pisac izabrao da se bavi onima koji, zahvaljujući vladajućem ideološkom narativu, više nisu skrajnuti. To umnogome objašnjava i Popovićevo žanrovsko opredeljenje[20]. Farsa bi, dakle, kao žanr koji je bio rezervisan za male ljude i njihove male teme, mogao jednom, doduše naopakom logikom da postane žanr novog, paratragičnog ritma. Neke od Popovićevih farsi pokazaće se, nose zametak tragičkog u sebi upravo kroz tematizovanje nacionalnog[21]. Napomenućemo samo da ovakvo tretiranje margine u Popovićevoj dramaturgiji ne konotira ni balkanistički ni orijentalistički narativ[22], jer bi to značilo da u posmatranim dramama postoji neka vrsta binomnog odnosa ja – drugi. Postuliranje hronotopa granice/Čubure, to jest, zatvaranje dramskih likova u okvire jednog kvarta (čak i kada je to samo književna stilizacija) i značajno definisanje nacionalnim identitetom, nije znak okcidentalističkih tendencija. U drami *Kus petlić*, raspravljajući stanje S/srpstva pod komunistima, Popović piše:

> „PILE: Rastrgoste nas k`o kurjak jagnje, pa se sad parčad trve, a svi smo mi ista govna. Jedna selendra, šesnaest kuća, osam kneževina, trinaest jezika, a nijedna kašika.
> KOMNEN: Nije sve ni u kašikama, treba stegnuti kaiš.
> PILE: I još nas podbadate da se mrzimo. Gde će vam duša?
> KOMNEN: U komunistički raj." (Popović 2001: 918)

Popovićevi junaci potpuno su usredsređeni na sebe i svoje odnose, u tom svom zatvorenom svetu. Nije funkcija oblikovanja hronotopa granice/Čubure, koji je prostorno, ali i kulturološki liminalan, afirmacija jastva u odnosu na drugog, jer se drugi ne pojavljuje. Binarnost koja je svojstvena orijentalizmu/okcidentalizmu, u Popovićevim dramama diseminirana je, a Čubura postaje okvir bez kojega bi se ti likovi i te sudbine potpuno rasuli, onako kako se to povremeno događa sa njihovim jezikom. Uostalom, ako je tačna tvrdnja da se „nacionalizam na Balkanu tokom XIX veka osmišljavao prevashodno na okosnici jezičkog i verskog identiteta" (Todorova 1999: 303) te da je jezik shvatan kao *najmoćnije sredstvo ujedinjavanja*, tada postaje jasno čemu služu hronotop granice/Čubure, u svetu koji je lišen paradigme, a to je slučaj s Popovićevim junacima. Čubura postaje težište otpora dekonstrukciji subjekta. Pošto se ime *Čubura* u Popovićevom opusu ne pojavljuje, nego je imenovanje posledica recepcije, interpretativno posmatrano, Popovićeva Čubura nije realan prostor, posebno u slučajevima radikalnijeg književnog zahvata u sferu nemimetičnosti, što nalazimo u izvesnom broju Popovićevih drama (npr. *Noćna frajla*, *Mravlji metež*, *Uvek zeleno*). Tako hronotop granice/Čubure moramo razumeti kao piščev konstrukt i formu heterotopije.

---

[20] U delu *Формы времени и хронотопа в романе*, Bahtin kaže: „ В литературно-художественном хронотопе имеет место слияние пространственных и временных примет в осмысленном и конкретном целом. Время здесь сгущается, уплотняется, становится художественно-зримым; пространство же интенсифицируется, втягивается в движение времени, сюжета, истории. Приметы времени раскрываются в пространстве, и пространство осмысливается и измеряется временем. Этим пересечением рядов и слиянием примет характеризуется художественный хронотоп. Хронотоп в литературе имеет существенное жанровое значение. Можно прямо сказать, что жанр и жанровые разновидности определяются именно хронотопом, причем в литературе ведущим началом в хронотопе является время. Хронотоп как формально-содержательная категория определяет (в значительной мере) и образ человека в литературе; этот образ всегда существенно хронотопичен." http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop/hronmain.html

[21] O mogućnosti tragedije u savremenom kontekstu pisali su Teri Iglton, Krištof Jacek Kozak i dr.

[22] „Što se tiče diskursa koji opisuje odnos Balkana prema navodnom Zapadu, sve je primetnija tendencija da se Balkan tretira kao organska varijanta orijentalizma" (Todorova 1999: 28).

5. HRONOTOP MINOR

U ravni malih hronotopa, vidimo da se u *Ljubinku i Desanki*, kao prvoj igranoj drami, može govoriti o hronotopu susreta, ali i hronotopu provincijskog grada. Radnja je smeštena u park, a i pisac daje odrednicu: *Događa se po kiši u parku* (Popović 2001: 17). Vreme radnje je ciklično, s tendencijom trajanja. Međutim, već sledeća drama, *Čarapa od sto petlji*, pokazuje da će pisac napustiti postupak precizne prostorno-vremenske lokalizacije. Dakle, u *Čarapi od sto* petlji hronotop je određen rečima: *Događa se ovde, nekad danju – nekad noću* (Popović 2001: 77). Na osnovu teksta se vidi da je pretežno mesto radnje kancelarija Flore Dvorniković. Iz ovoga možemo zaključiti da je diskurs administracije/birokratije proizveo hronotop kancelarije kao sveta. U *Sablji dimiskiji* radnja je smeštena u kafanu[23], a piščevo određenje hronotopa glasi: *Događa se u Srbiji, posle jednog od mnogih ratova* (Popović 2001: 137). Kafana kao topos u srpskoj kulturi ima važno mesto, no Popović ne propušta da resemantizuje njeno značenje. To podrazumeva ne samo politički nego i rodni i nacionalni identitet koji se preispituje. *Smrtonosna motoristika* odigrava se delom na odeljenju ginekologije gde se vrše abortusi, a delom u kafanskom prostoru, koji u jednom trenutku postaje park (za publiku vidljivo, rasklapaju se kulise koje su činile kafanu). Piščeva odrednica glasi: *Događa se na relaciji od života do opredeljenja i natrag, za iste pare* (Popović 2001: 195). Daljim nabrajanjem videli bismo da ne postoji veliko odstupanje. Mali hronotopi su veoma često ili kafana, ili park, dakle javni prostor grada. Varijanta parka je vrt ili bašta, što je mesto radnje i *Ružičnjaka* i *Afere Ljiljak*.

Postoji još jedna zanimljiva tendencija u ovom smislu. Neke Popovićeve dramske tekstove možemo povezati hronotopom puta. Potraga ili čekanje utve zlatokrile u *Utvi ptici zlatokriloj* jer: „Po svojoj prirodi, utva ptica zlatokrila jeste i stvarna i nestvarna, kratkovečna i večita, i uhvatljiva i neuhvatljiva... šest dana jede: da, da, da!... šest dana jede: ne, ne, ne... Ali kad stane leteti iznad sveta, na njenim zlatnim krilima ogleda se sav svet i, ogledajući, menja se... kreće se... „ (Popović 2001: 470), simptom je čežnje za linearnošću, koja kod Popovića konotira čežnju za etičkim sistemom, uspostavljenim po judeo-hrišćanskoj paradigmi. Slično je i u slučaju *Razvojnog puta Bore Šnajdera*. Bez obzira što naslov parodira uzorne biografije socijalističkih kadrova, to – kuda i kako se kreće glavni junak jeste negacija kanonskog prototipa kretanja putem dobra. U *Krmećem kasu* braća Todor i Odor jahaće jedan drugoga putem političkog uspeha. Tragajući za metafizičkim označiteljem glavni junak drame *Afera Ljiljak* otići će u Edenski vrt, da bi našao krunu istine. *Baš bunar* je zanimljiv po mnogo čemu. Ovde napominjemo da radnja počinje na ruševinama kuće (dakle na razrušenom okviru ličnog prostora, koji može da bude čitan i kao kultni prostor), nastavlja se na putu (izbeglištva), u izbegličkim prihvatnim centrima. Ova drama objedinjuje i hronotop javnog prostora i hronotop puta. Pregled malih hronotopa ukazuje da Aleksandar Popović sistematski svoje likove zadržava izvan stabilno definisanih prostorno – vremenskih koordinata, ukoliko pod tim podrazumevamo jasno određeno vreme i prostor. Veliki hronotop – granice/Čubure tako postaje sasvim logičan. Destabilizovani subjekat koji traga za osloncem, što jeste zajednička osobina svih Popovićevih likova, nužno uporište nalazi u sferi stvarnosti koja je, budući marginalizovana, sačuvala identitetski potencijal.

6. ZAKLJUČAK

Možemo da zaključimo da je pitanje statusa hronotopa u dramama Aleksandra Popovića jedno od ključnih u postupku tumačenja piščevih označiteljskih praksi, kojim on preispituje i neretko dekonstruiše svakovrsne narative kulture. Ipak, Popović ne raskida sa dijahronijom kojoj pripada. Pre bi se moglo reći da pomoću ovakve hronotopičnosti konstruiše preoznačeni diskurs kontinuiteta.

[23] Zanimljivo je napomenuti da je u Beogradu, između dva svetska rata, zaista postojala kafana koja se zvala *Sablja dimiskija*. Čuveni fudbaleri Moša i Tirke „drugovali su, danima i noćima sedeli kod "Sablje dimiskije", tada poznate beogradske kafane kod Botaničke bašte, igrali bilijar, karte, šetali korzoom..." http://www.reprezentacija.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=1580&Itemid=12.

Literatura

Popović, A. (2001). Bela kafa, *Drame*. Beograd: Verzal press, Vojnoizdavački zavod.
Popović, A. (2001). Kus petlić, *Drame*. Beograd: Verzal press, Vojnoizdavački zavod.
Popović, A. (2003). Mrtva tačka, *Drame. Knj. 2/Aleksandar Popović*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
Popović, A. (2003). Put za lešće, *Drame. Knj. 2/Aleksandar Popović*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
Miočinović, M. (1987). Predgovor, *Aleksandar Popović, Izabrane drame*. Beograd: Nolit.
Jovanov, S. (1999). *Rečnik postmoderne*. Beograd: Geopoetika.
Auerbah, E. (1968). *Mimesis.* Beograd: Nolit.
Jovanović, S. (1991). *Iz istorije i književnosti II*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, Jugoslavijapublik, Srpska književna zadruga.
Bahtin, M. (1975). Bahtín: Mihaíl Miháňlovič na: http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop/hronmain.html < 28. 1. 2014.>
Bemong, N.- Borghart, P. (2010). *Bakhtin's Theory of the Literary Chronotope: Reflections, Applications, Perspectives*. a: http://www.oapen.org/search?identifier=377572<1.4.2014. >
Batler, DŽ. (2001). *Tela koja nešto znače: o diskurzivnim granicama „pola"*. Beograd: Samizdat B92.
Valdenfels. B. (2005). *Topografija stranog*. Novi Sad: Stilos.
Dimitrijević, B. *Heterotopografija* na: http://www.rastko.rs/likovne/xx_vek/branislav_dimitrijevic.html. < 28. 1. 2014.>
Said, E. *Orientalism as a Tool of Colonialism 1/4.* na: http://www.youtube.com/watch?v=vdE18HdfanI&list=PLB4657BF74185F7F1. < 28. 1. 2014.>
Said, E. (2008). *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek : Knjižara Krug. Kafana *Sablja dimiskija* na: http://www.reprezentacija.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=1580&Itemid=12. < 28. 1. 2014.>
Ivanić, D. (2000). Ka proučavanju komentara, *Komentar i pripovedanje*. Beograd : Centar za naučni rad, Filološki fakultet.
Ćirilov, J. (1996). *Aleksandar Popović: čovek od sto petlji*. Novi Sad: Scena, časopis za pozorišnu umetnost, knjiga II, broj 5-6, godinaXXXII, septembar-decembar.
Palavestra, P. (1972). *Posleratna srpska književnost 1945-1970.* Beograd: Prosveta.
Epštejn, M. (1998). *Postmodernizam*. Beograd: Zepter Book World.
Pašić, F. (1992). *Kako smo čekali Godoa kad su cvetale tikve*. Beograd: Bepar Pres.
Todorić, G. (2012). *Ludus i logotezis Aleksandra Popovića*. Novi Sad: Pozorišni muzej Vojvodine.
Todorova, M. (1999). *Imaginarni Balkan*. Beograd: Čigoja štampa.
Čubrilović, V. (1982). *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*. Beograd: Narodna knjiga.
Lenjin, V. I. (1975). Radnička klasa i nacionalno pitanje, *Nacionalno pitanje*. Sarajevo: Svjetlost.
Dimić, LJ. (2001). *Istorija srpske državnosti. Knj. 3, Srbija u Jugoslaviji*. Novi Sad: Srpska akademija nauka i umetnosti, Ogranak - Društvo istoričara Južnobačkog i Sremskog okruga - Beseda.
Ristović, M. (2003). *Crni Petar i balkanski razbojnici: Balkan i Srbija u nemačkim satiričnim časopisima (1903-1918)* Beograd: Udruženje za društvenu istoriju - Čigoja štampa.
Pervić, M. (1995). Aleksandar Popović u životu pozorišta, pisac „Bore Šnajdera", Aleksandar Popović *Razvojni put Bore Šnajdera*. Beograd: Knjiga Komerc.
Rakić, M. (1970). *Pesme*. Novi Sad – Beograd: Matica Srpska – Srpska književna zadruga.
Prpa, B. (1999). *Traganje za kulturnim identitetom.* Republika, broj 218-219. http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/99/218/218_21.html. < 28. 1. 2014.>

Rečnici

Rečnik IV (1971). *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika; knjiga IV*. Novi Sad: Izdavačko preduzeće Matice srpske.
RKT (1992). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.
Prins, Dž. (2011). *Naratološki rečnik*. Beograd: Službeni glasnik.

CHRONOTOPE OF THE BORDER AS A SYMPTOM OF THE POSTMODERN PROCEDURE IN ALEKSANDAR POPOVIC PLAYS

Summary

In this paper, we address the research problem of chronotope in Aleksandar Popovic plays, in the light of postmodern theory. We are interested in the writer's temporal-spatial features in the context of figure heterotopia, and their relationship to the tendency of regionalization that exists in Popovic's texts. Popovic`s plays in general could be read as a sort of chronology of local, national and more specifically Belgrade's history, with elements of subversion of the current political narrative, even when seemingly there is no basic for it. Although Aleksandar Popovic`s plays could be poetically determined as an example of writer`s acquiering legacy of both modernism and postmodernism , the question of chronotope is not just a matter of positioning actions in space and time, it is also a verification of its textual performativity, in the manner performativity was defined by Judith Butler. In this way it is possible to understand the seemingly paradoxical situation: on the one hand we see the political actualization of Popovic's drama, and on the other, the potential of texts to be read as an eschatological quest for defining answers to questions of human existence.

Keywords: chronotope, heterotopias, postmodernism, performativity

Gordana Todorić
Secondary School „Svetozar Miletić", Novi Sad, Serbia
ggsl@eunet.rs

Frano Vrančić

LA GRÈCE ANTIQUE DANS *CHARMES* DE PAUL VALÉRY

L'hellénisme est omniprésent dans le recueil de *Charmes.* En effet, l'influence du latin sur la langue et le style de Valéry apparaît à la simple lecture par l'abondance des latinismes et par la recherche de la concision et de la densité. En outre, la connaissance qu'il possède de l'univers hellénique nous apparaît instinctive et innée. Il est grec par ses attaches, son tempérament, son esprit méditerranéens. En d'autres termes, cet écrivain est entièrement nourri des mythes et des formes d'art de l'Antiquité. De plus, l'hellénisme a une importance considérable dans l'aventure intérieure valéryenne: il lui a permis d'exprimer puis de surmonter les douloureux conflits vécus par ses héros antiques. Enfin, dans un monde menacé par l'exaltation du progrès et de l'argent roi, la Grèce ancienne reste le garant des valeurs fondatrices de la civilisation judéo-chrétienne.

Mots-clés : Héllenisme, connaissance de soi, dualité, Narcisse, Pythie.

Brillant poète, essayiste, esthète, disciple de Mallarmé, conférencier applaudi dans les capitales européennes, académicien ou simplement Paul Valéry (1871-1945)! Valéry est un poète connu pour avoir conservé, à une époque où la modernité poétique se confirme dans la transgression, une fidélité certaine à la tradition classique. L'héritage immédiat, celui du symbolisme, fut décisif, car Valéry était un grand ami et admirateur de Mallarmé[1], son fils spirituel, son continuateur; Mallarmé introduisait dans l'art l'obligation de l'effort intellectuel, mais, c'est en Valéry que mûrissait l'analyste de l'intellect. Comme le remarque Masanori Tsukamoto, «c'est afin d'augmenter la puissance de l'intellect que Valéry consacre tant de réflexions à l'analyse de l'esprit» (Tsukamoto 2002 : 75). En plus de cela, Valéry se distingue des autres poètes de son temps parce qu´il reste très attaché au vers régulier, au métier poétique, à la valeur-travail, donc à une certaine tradition au sens où la tradition est ce qu'on transmet; il entre dans la tradition classique par la primauté qu'il accorde à l'inépuisable étude de l'âme humaine faite à travers lui-même. Et encore, Valéry rejette le vers libre et respecte les lois de versification de Boileau et de Victor Hugo. Ainsi, le but de cet article est de mettre en lumière un aspect particulier de l'œuvre valéryenne : son rapport avec la Grèce antique dans *Charmes.* Bref, cette étude cherchant à démontrer l'influence de la Hellade sur l'œuvre valéryenne sera centrée sur *Charmes* et l'analyse de pièces du livre où le poète s'inspire de la mythologie grecque. Certes, du temps de Valéry, la Grèce ancienne connaît un singulier regain d'actualité dans la conscience de l'Occident. Valéry lui aussi participe, et de façon très personnelle, à cette sorte de nouvelle renaissance de la Grèce. Toutefois, une question se pose à présent, à savoir : que connaissait au juste Valéry de la Grèce, des lettres grecques, de l'art et de la science grecques, sans parler du pays où malgré ses nombreux voyages il ne s'est jamais rendu ? D'après Edouard Gaède,

> il en connaissait assez peu de chose. L'étude des « Cahiers » le montre, et Valéry lui-même le dit sans ambages. D'abord, il ne savait guère le grec. Les bribes de citations grecques éparpillées de-ci de-là dans les « Cahiers » sont mal ortographiées et parfois déformées jusqu'à en devenir méconnaissables. (Gaède 1965 : 193).

[1] En 1892 Valéry se fixe à Paris. Chaque mardi, il écoute les doctes propos de Mallarmé dont il devient le disciple favori. Adolescent, Valéry s'attache à Mallarmé avec une dévotion qui dépasse de loin l'admiration ou la simple amitié. Boulversé par la mort inattendue et prématurée de son héros, il ne publie rien sur lui pendant plus de vingt années. Et Valéry de reconnaître sa dette au maître dans une lettre adressée à Henri Mondor: «Si mes vers quelquefois y font penser c'est grand honneur pour moi, mais on ne songe pas à reprocher aux musiciens qui ont suivi Bach d'avoir étudié la fugue» (Voir Paul Valéry; *Poésies, Mélange, Variété*, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 1962, p. 1756). Jusqu'à la mort de Mallarmé en 1898 (aux obsèques, Valéry prend la parole, mais, trop ému, ne peut achever son discours), il avait compté parmi les intimes du maître.

D'une part, quant à la langue et à la littérature grecques elles-mêmes, il est certain qu'à l'inverse du latin, idiome aimé et familier, il ne lisait pas couramment le grec, et ne garda de l'apprentissage de cette langue qu'un souvenir assez lointain, encore émoussé par le temps : «Je n'ai jamais été en Grèce, et quant au grec, je suis malheureusement demeuré un écolier des plus médiocres, qui se perd dans l'original de Platon et le trouve dans les traductions terriblement long et souvent ennuyeux» (Valéry 1997 : 215). A cette méconnaissance reconnue, il donne plusieurs raisons d'ordre très divers : avant tout, l'orientation tout esthétique de sa recherche : «C'est la forme qui m'intéresse, le fond de la pensée n'est rien - et les théories qui n'aboutissent pas à des procédés, lesquels jugent les thèses, ne me font aucun effet» (Valéry 1973 : 197). C'est dire que la culture grecque, ou plus largement la connaissance du monde antique n'occupe que très subsidiairement, du moins prétend-il, le poète épris de questions formelles que Valéry a choisi d'être. D'autre part, selon Suzanne Larnaudie, «la spécificité de la religion grecque, parenthèse heureuse entre le panthéisme écrasant des religions de l'Asie, religions à monstres, et le christianisme qui humilie à l'excès la vie terrestre, est une idée essentielle dans l'approche valéryenne de l'héllenisme» (Larnaudie 1992 : 229). De la même manière, Valéry voit dans les mythes de la Grèce archaïque l'affirmation de la puissance vitale de l'homme et de toutes les formes de la liberté : monde des Olympiens et de la lumière attique, déjà évoqué par André Chénier, mais aussi par les poètes anglais et allemands, Keats, Shelley, Hölderlin et Schiller, monde aussi de la violence et des mythes farouches célébré par les romantiques et les Parnassiens, en particulier Hugo et Leconte de Lisle, la mythologie grecque représente bien, pour Valéry comme pour ses devanciers, l'inépuisable mine de la rêverie des poètes. Au surplus, Heredia fut le premier modèle de Valéry jusqu'à sa rencontre avec Mallarmé. Ses pièces de jeunesse se ressentent fortement de l'influence du Parnasse[2]. Pour Yann Mortelette,

> l'héllenisme des Parnassiens séduit Valéry : la Grèce représente pour eux la patrie de la mesure et de l'harmonie, où le trouble de l'émotion est banni, où la beauté des formes est reine, où le culte de la perfection élève l'art au rang de religion. Comme les Parnassiens, Valéry aime les poèmes strophiques et les poèmes à forme fixe, qui allie brièveté et densité. (Mortelette 2005 : 425)

À l'exemple des Parnassiens, il préfère le poète fabricateur au poète inspiré, dédaigne l'expression des sentiments par intellectualisme et considère la poésie comme un art élitiste. Enfin, Larnaudie estime qu'«il n'est pas contestable que les exigences formelles de l'art parnassien, respectueux des canons classiques et méfiant envers les innovations trop libres, ont façonné le goût de Valéry» (Larnaudie 1992 : 68). En un mot, Valéry se sert donc des mythes de façon constante tout au long de sa carrière littéraire. Au vrai, les mythes gréco-latins ne constituent qu'une partie de ses emprunts. Les autres sont bibliques, germaniques ou anglo-saxons.

Cependant, il est notable que, sur la liste des personnages mythologiques figurant dans l'ensemble de son œuvre poétique, les Hèllenes soient les plus nombreux, ce qui n'a rien d'étonnant étant donné la formation classique de l'écrivain : Hélène, Orphée, Eurydice, Narcisse, la Parque, Héra, Jason, Calypso, pour ne citer que les plus importants. A titre d'exemple, d'après Marina Giaveri,

Orphée, divine puissance d'ordre qui règle le désordre original, domptant les fauves, transformant un paysage brut en une architecture urbaine où germe l'humaine civilisation, apparaît non seulement comme un thème privilégié dans l'œuvre valéryenne, mais aussi comme l'emblème d'une esthétique méditée et mesurée. (Gifford & Stimpson 1993: 127)

[2] Pourtant, si par son respect constant de la métrique régulière il semble renouer avec la tradition classique, si par sa volonté de faire toujours des vers impersonnels il paraît se rattacher à l'esthétique parnassienne, il relève du symbolisme par sa recherche de la poésie pure, sa préoccupation de la vie intérieure et son emploi de procédés d'expression indirecte. C'est un poète philosophe, dont la conception poétique continue celle de Mallarmé qu'il a declaré lui-même avoir pris pour maître, et dont la conception philosophique présente des analogies frappantes avec la pensée bergsonienne.

Pareillement, il y en a d'essentiels chez les Grecs qui sont totalement absents chez Valéry à l'instar du mythe de Prométhée, si prisé par les romantiques qui en ont fait le rival des dieux, le héros libérateur, artisan de la grandeur humaine, mais les sujets politico-civilisateurs ne sont pas au centre des préoccupations du poète. Telle aussi Antigone, la vierge pieuse, fidèle aux lois non écrites ou bien Thésée, le fondateur d'Athènes. Comme le dirait Larnaudie, «comme tout créateur véritable, Valéry choisit en fonction des affinités spontanées et de préoccupations personnelles» (Larnaudie 1992 : 302).

Décortiquons à présent les poèmes mythologiques à valeur symbolique faisant partie du recueil de *Charmes*. La mythologie y fournit une image de départ, sorte de figure allégorique ou symbolique, autour de laquelle s'est cristalisée la recherche formelle. Plusieurs petit poèmes de ce livre sont dans ce cas : *L'Abeille* par exemple, où la piqûre de l'insecte, qui est aussi celle du dieu Amour, si douloureuse soit-elle, est sentie comme un bienfait désiré, le réveil de la conscience endormie, l'aiguillon de la vie. De même, ce poème est-il compris de deux façons : l'une, sensuelle, en fait le chant du désir, sorte de divertissement précieux, sonnet libertin, dans la grâce raffinée, voire maniérée de ses quatrains à rimes féminines. L'autre interprétation, plus intellectuelle, fait de ce poème la métaphore de l'esprit, que stimule l'aiguillon de la pensée lucide.

De l'autre côté, si grande que soit la place accordée à la nature dans la poésie valéryenne, elle n'est jamais là seulement pour elle-même. Il suffit de lire les pièces pour le sentir. Cet écrivain aux yeux ouverts sur le monde, interprète le monde ; des spectacles de la nature, il nourrit sa pensée et sa vision de l'être humain. A l'exemple des Grecs, l'homme est pour lui la mesure de toute chose. C'est pourquoi il ouvre sa poésie au monde de l'art : architecture et musique sont présentes à sa pensée. ***Cantique des colonnes***, le troisième poème du livre, célèbre l'harmonie de la colonne antique, qui est pour Valéry l'exemple de l'art volontaire, fondé sur les règles strictes. C'est le chant souriant de la beauté idéale, dont la rigueur et la pureté de ligne s'accompagnent de charmes féminins. Passionné par l'architecture, à laquelle il avait consacré le dialogue d'*Eupalinos*[3], Valéry voulut montrer ses liens avec la musique, la poésie, les mathématiques et la danse : toutes ces activités, unies par une secrète parenté, reposent sur la science exacte et le travail lucide. Par ailleurs, par les deux derniers vers le poète exprime son idée que la beauté des colonnes n'est nullement spontanée, mais due au travail de l'artiste :

Vois quels hymnes candides!
Quelle sonorité
Nos éléments limpides
Tirent de la clarté ! (Valéry 1985 : 47)

En bref, ce poème exprime de façon synthétique, cette double analogie, d'une part entre la musique et l'architecture, d'autre part entre l'harmonie des œuvres d'art et l'âme humaine, qui est si chère à la pensée valéryenne, et qui lui permet de retrouver l'unité dans la diversité du monde.

Dans *Fragments du Narcisse* Valéry reprenait la pathétique aventure de Narcisse, personnage mythologique qui était si beau qu'il méprisait toutes les femmes et à qui, pour se venger, la nymphe Écho souhaita d'aimer un être qu'il ne pourrait posséder : il tomba amoureux de son reflet dans l'eau et, déchiré de ne pouvoir s'atteindre lui-même, se noya. Comme le souligne Pierre Albouy,

> dans l'Antiquité, la légende de Narcisse nous est racontée par le seul Ovide, au chant III des Métamorphoses, selon des modèles alexandrins perdus. Elle illustre, une fois de plus, l'action de la némésis qui punit tout individu échappant à la loi commune : exceptionel par sa beauté, Narcisse, aimé de tous et de toutes, n'aime personne ; il en sera puni par l'amour le plus extraordinaire qui soit : il tombe amoureux de sa

[3] Valéry explique dans Eupalinos son amour pour l'architecture et pour la musique. Ce sont pour lui les deux domaines magistraux de l'activité artistique. Le musicien et l'architecte créent chacun un monde différent, mais ces deux univers sont profondément similaires. Ce sont des mondes comparables au cosmos, à la fois matériels et spirituels, où s'impose à la matière la structure de la raison humaine. Tantôt, Valéry les compare aux œuvres des architectes et des musiciens, les rapprochant ainsi de la nature de l'esprit; tantôt, partant des œuvres d'art, il établit entre elles des rapports; tantôt partant de l'esprit, il trouve dans l'art des analogies aptes d'en exprimer l'essence.

> propre image, aperçue dans l'eau d'une fontaine, et meurt de cet amour impossible à satisfaire. (Albouy 2012 : 179)

Ce mythe, dont l'histoire la plus détaillée est dans les *Métamorphoses* du poète latin Ovide, avait fasciné beaucoup d'artistes. Ainsi, comme le dit Huguette Laurenti, «ce n'est un hasard si, dès l'adolescence, Valéry emprunte à l'auteur des Métamorphoses l'histoire du Narcisse» (Celeyrette-Pietri 1992 : 149). En vérité, ce personnage parcourt l'intégralité de l'œuvre valéryenne puisque le premier poème éponyme date de 1891, et le dernier, de 1941. En conséquence, comme l'observe Paulline Galli,

> il existe trois variations principales : Narcisse parle , Fragments du Narcisse et Cantate du Narcisse, auxquelles s'ajoutent des ébauches et versions non définitives, mais néanmoins publiées. A ces textes, il faut rajouter un dernier, l'Ange , datant de mai 1945 (deux mois avant la mort de Valéry, donc), où le nom de Narcisse n'apparaît pas mais qui reprend le même schéma. Le premier fait frappant est donc ce grand nombre de textes, comme autant de variations sur le même thème, de métamorphoses de Narcisse, sur le modèle ovidien. (Galli 2008: 2)

Dès lors, Valéry avait été hanté par ce sujet. Comme l'affirme Michèle Aquien,

> la composition du Narcisse est une entreprise qui s'est déroulée, dans la vie créatrice de Valéry, sur de très nombreuses années. En quelque sorte, c'est une conception qu'il a toujours considéré inachevée dans son principe, puisque il joint au titre l'idée de Fragments. (Celeyrette-Pietri 1992 : 97)

Mais on se tromperait grossièrement, si l'on en concluait que l'unité du poème est illusoire. Au contraire, *Fragments du Narcisse* est la pièce de *Charmes* qui possède l'harmonie de structure la plus profonde. C'est le poème de l'accord et de la résonance. Le thème en était si chère à la pensée de Valéry qu'il l'a sans cesse repris, et qu'il l'a laissé croître en lui, mûrir et se développer, dans une cohérance, dans une continuité singulières. Pourtant, il s'agit pour Valéry d'un sujet grave; c'est le drame même de la conscience réflexive, de l'intelligence qui prend conscience d'elle-même et tombe amoureux de son propre reflet; cette passion mène à la mort, à la perte de soi. Narcisse, fasciné par son propre moi, tourne le dos à la vie. En plus, pour ces *Fragments du Narcisse* Valéry a emprunté une épigraphe à Ovide : *Cur aliguid vidi* ? (Pourquoi ai-je vu quelque chose?). Le poème est divisé en trois parties, de longueur inégales (la première partie comptant 148 vers, la deuxième 116, et la dernière 50), les trois actes du drame, représentant la confrontation de l'esprit et du corps; du moi et de son apparence; la dualité de l'absence et de présence, de désir et de l'impossibilité d'appréhender l'objet du désir se joue sur le propre miroir qui est le poème. Tout est calme, le jour s'achève, et Narcisse découvre son image dans le silence de la fontaine. En même temps, dans l'atmosphère antique qui est celle du mythe de Narcisse, les divinités de la nature réapparaissent ; la source est habitée par les nymphes et la napée[4]:

Nymphes ! si vous m'aimez, il faut toujours dormir !
...Si la feuille éperdue effleure la napée,
Elle suffit à rompre un univers dormant.. (Valéry 1985 : 59).

Ensuite, il s'adresse aux nymphes, qui lui ont révélé que le véritable objet de son amour est lui-même. Perdu dans sa rêverie, Narcisse se penche sur la fontaine. Il s'abîme dans cette contemplation, mais sans y trouver la paix de l'âme :

A cette onde jamais ne burent les troupeaux !
D'autres, ici perdus, trouveraient le repos,
Et dans la sombre terre, un clair tombeau qui s'ouvre…
Mais ce n'est pas le calme, hélas ! que j'y découvre! (Valéry 1985 : 60)

[4] Mot du XVe siècle, emprunté du substantif latin napaea (issu du grec), bois, vallon. Terme de la mythologie grecque.

Devant son reflet, son double, il en vient à douter de l'unité de son moi, il ne sait plus si son véritable moi est celui qui regarde ou celui qui est regardé :

Profondeur, profondeur, songes qui me voyez,
Comme ils verraient une autre vie,
Dites, ne suis-je celui que vous croyez,
Votre corps fait-il envie ? (Valéry 1985 : 60)

Symbole de l'impossibilité de se connaître parfaitement, Narcisse finit par accepter son destin, il se désole que son image s'efface avec la nuit qui tombe se lamentant de ne pouvoir extraire de l'onde cet autre lui-même qui l'attire :

Nulle des nymphes, nulle amie, ne m'attire
Comme tu fais sur l'onde, inépuisable Moi!.... (Valéry 1985 : 61)

Cet amour de Narcisse pour soi est impossible; il ne peut pas s'unir à son reflet parce que l'eau (*la nymphe*) les sépare: «Hélas ! la nymphe même a séparé nos charmes !» (Valéry 1985 : 68).

Puis, la nuit tombe, le reflet bien-aimé pâlit, Narcisse tente de se joindre à son reflet et, en déposant sur l'eau un baiser, le brise :

Hélas ! corps misérable, il est temps de s'unir…
Penche-toi… Baise-toi. Tremble de tout ton être!
L'insaisissable amour que tu me vins promettre
Passe, et dans un frisson, brise Narcisse, et fuit… (Valéry 1985 : 70).

Le poème s'arrête ici, sur cette défaite, le mot final «*fuit*» répond au début du poème à «*la fuite vers la source*»; la conclusion était implicite dans les vers initiaux. Narcisse et son image, le créateur et son poème, sont séparés bien que liés. Le poème se termine quand cette relation ne peut plus subsister et que le charme doit être brisé: l'union de l'amant et de l'objet de son amour ne peut s'accomplir que dans la mort. En d'autres mots, la lune a remplacé, dans la fontaine, l'image de l'éphèbe. De *Narcisse parle* aux *Fragments*, la fontaine reflète le ciel et la forêt ; un bref instant elle révèle à Narcisse l'image de lui-même ; puis, le crépuscule passé, la nuit éteint la fontaine, où se reflète le ciel étoilé et la lune. Mythe, ou image, de la condition humaine. A titre de comparaison, la *Cantate du Narcisse*, libretto écrit pour la musique de Germaine Tailleferre est tout différent du poème que nous venons d'étudier. Toutefois, cette pièce où Narcisse refuse l'amour auquel le convient les Nymphes suit le même schéma que *Fragments du Narcisse*. Pour Albouy,

> la Nymphe qui sort de la fontaine promet à l'éphèbe un amour qui ne s'efface pas avec le jour : elle ne meurt point le soir, et c'est quand la nuit, s'étoilant, se reflète dans la fontaine, qu'elle l'invite à aimer ; mais Narcisse n'est épris que de son « Beau Corps, claire Idole de l'Onde », il disparaît et, dans la fontaine, un astre seul se mire. (Albouy 2012 : 191)

En effet, on sait que le mythe de Narcisse est une allégorie transparente de l'amour de soi, mais chez Valéry, ce n'est pas la question d'une réflexion sur le tort ou les raisons de l'amour de soi. Le Narcisse de Valéry traite des difficultés et des limites, des douleurs et des plaisirs, et des dangers de la connaissance de soi[5]. En ce sens, Narcisse pourrait être aussi symbole du poète comme le note du

[5] La vie intellectuelle valéryenne se résume en un effort obstiné pour mettre en harmonie la poésie et la pensée. Il cherche à travers la poésie, à s'avancer plus loin dans la connaissance du fonctionnement mental. La poésie est le moyen sur lequel compte Valéry pour incarner la pensée, car son ambition secrète est d'être un poète de la connaissance. De toute manière, qu'il s'agît de poésie, de psychologie, de morale ou d'éthique de l'esprit, le caractère propre de la technique valéryenne est d'être fondée sur la conscience des opérations de la pensée, d'être une technique de l'esprit car, aux yeux de l'écrivain, la psychologie est la science des sciences. C'est la clef de toute connaissance, puisqu'on ne peut prendre conscience de quoi

reste Ion Gheorghe: «Emblème de l'autocontemplation de l'esprit se considérant lui-même comme unique merveille digne de sa propre soif de connaître, d'admirer et d'aimer, le Narcisse valéryen peut en effet s'interpréter aussi comme symbole du Poète» (Gheorghe 1977 : 11). Donc, Valéry se sert de Narcisse pour la connaissance de soi et cela, par l'intermédiaire du miroir. De ce point de vue, Narcisse est ici une figure emblématique par laquelle sont symbolisés le dédoublement et la recherche impossible de l'unité. De l'autre côté, Rodrigo Lemos et Robert Ponge concluent que «la récurrence de la figure de Narcisse dans la poésie de Valéry trouve son origine dans le fait que ce mythe illustre l'un des soucis majeurs du poète: la recherche de la pureté» (Lemos & Ponge 2011: 282). C'est à celle-ci que Narcisse aspire lorsqu'il consacre un amour désespéré à sa propre image. Or, cette passion lui apporte un douloureux chagrin étant donné que l'objet de son désir est condamné à disparaître au crépuscule, la pureté se montrant par là un idéal aussi séduisant que fragile et angoissant. Outre cela, on peut dire que Narcisse est un mythe proprement dit pour Valéry. Comme le rappelle Marzieh Atharinikazam,

> avec le mythe de Narcisse, Valéry nous parle aussi et surtout à nous de nous. C'est de notre propre vie, la vie de notre esprit, de notre regard conscient, à demi conscient, inconscient, de notre corps, de la gamme entière de nos sensations, de nos pulsions, y compris et surtout les plus obscures, qu'il s'agit. (Atharinikazam 2006 : 122)

Mais il nous parle aussi du drame de nos vies et de la difficulté qu'éprouve notre fragile *moi* à accepter et à saisir sa dualité voire sa pluralité. Difficulté et tourment que Narcisse redécouvre chaque fois qu'il se penche vers l'eau dans une impossible tentative de voir l'*autre* dans le miroir et pourquoi cet *autre* n'est pas identique au *soi* dont il émane, mais inexplicablement différent, échappant à sa maîtrise comme à son intelligence. En définitive, les *Fragments du Narcisse* introduisent l'évocation du drame de la conscience humaine, aux prises avec la fatalité de l'amour de soi entrainée par le désir de se connaître; c'est proprement le drame humain dans sa nudité: celui de la conscience psychologique, de la réflexion qui entraîne d'abord un amour immoderé de soi-même. C'est le drame de l'adolescent, tourmenté de se voir, tourmenté de s'aimer.

Après *Fragments du Narcisse*, il y a un autre poème où Valéry emploie le personnage mythique comme la figure centrale, *La Pythie*[6]. Si celle-ci nous transporte dans un monde révolu, si elle s'inscrit dans une tradition qui remonte à l'Antiquité, elle ne ressemble que par ses traits extérieurs, par sa silhouette tragique et le décor qui l'entoure, aux prophétesses léguées à la littérature par les auteurs anciens. Chez Valéry, la Pythie[7] n'est pas l'interprète d'une divinité. On voit très vite qu'en elle seule

que ce soit qu'en prenant conscience de soi. De surcroît, plus que l'œuvre elle-même, c'est la formation qui représente le but ultime du poète, qui prend l'œuvre comme un moyen pour avancer dans cette quête de soi-même.

[6] Dans ce poème la dimension intellectuelle de la poésie n'empêche pas son extrême sensualité, ni sa dimension suggestive, mystérieuse et magique, qu'atteste le titre incantatoire de Charmes. Valéry n'en délaissa pas pour autant la question centrale qui, seule, lui importait : à savoir comment la réflexion peut sans cesse gagner du terrain sur l'intuition, en définitive, comment la méthode facilite l'invention. C'est ainsi qu'on peut voir dans la suite des poèmes de Charmes se développer le long chemin et les étapes du phénomène le plus obscur entre tous, celui de l'inspiration qui va de l'idée première jusqu'à la contemplation du poème terminé et parfait. Le thème est donc un par ses origines, mais permettant une diversité de tons et d'émotions; il y a d'amour, de jalousie, de piété, de désir, de jouissance, de courage, d'amertume, d'avarice, de luxure, dans les choses d'intelligence. Enfin, les thèmes de Charmes ont des résonances variées et plus ou moins profondes suivant le lecteur; ils n'expliquent d'aucune façon les pièces, mais en sont comme l'aspect fondamental qui nous laisse pénétrer au cœur de la structure langagière.

[7] Les Grecs donnaient le nom de Pythonisses à toutes les femmes qui faisaient le métier de devineresses, parce que le dieu de la divination, Apollon, était surnommé Pythius, soit pour avoir abattu le serpent Python, soit pour avoir établi son oracle à Delphes, ville primitivement appelée Pytho. La Pythie ou Pythonisse proprement dite était la prêtresse de l'oracle de Delphes. Assise sur un trépied au-dessus du gouffre, elle rendait ses oracles une fois par an. La Pythie était choisie par les prêtres de Delphes qui eux-mêmes étaient préposés à l'interprétation ou à la rédaction de ses oracles. Elle devait être vierge ou bien, dès sa désignation, vivre dans la chasteté et la solitude comme épouse du dieu de la poésie. On la cherchait habituellement dans une maison pauvre où elle eût vécu dans une ignorance de toutes choses. Pourvu qu'elle sût parler et répéter ce que la divinité lui dictait, elle en eût su assez. La coutume de la consulter remontait aux temps de la Grèce ancienne. Elle réalisait ses oracles, incompréhensibles pour le commun des hommes et ainsi interprétés par des prêtres qualifiés pour cela, dans des

se joue le drame dont nous entendons, grâce au poète, les accents déchirants: l'oracle ne la délivre que d'elle-même. C'est que la Pythie est fidèle aux sentiments, aux doutes, aux angoisses qu'avaient dévoilés les créations antérieures valéryennes et qui se rapportaient à bien autre chose qu'à un oracle delphique. Comme le signale Monique Maka-De Schepper,

> la Pythie arrête notre regard et le retient par le climat d'étrangeté dans lequel il nous plonge. Unité et diversité, dureté et beauté, voilà ce qui nous y frappe d'abord. Une prophétesse ressuscite de son lointain passé, animée d'une vie extraordinaire et douloureuse, sombre et violente. Dès la première strophe, elle surgit défigurée par le délire sacré, criant, se plaignant, cherchant à se délivrer, sinon du dieu qui l'habite, du moins de sa propre souffrance et du vertige qui la saisit devant sa destinée. (Maka-De Schepper 1969: 25-26)

En outre, à l'intérieur de ce monologue quelques strophes lyriques nous rappellent le climat de la *Jeune Parque* et des *Fragments du Narcisse* où les personnages de Valéry ne se confient, ne se dépeignent qu'à eux-mêmes. Solitaire et secret malgré ses correspondants et ses amis, Valéry ne se livre jamais tout à fait, même dans ses notes intimes rédigées pendant sa jeunesse. Il ne se livrait qu'à ses proches, ne se reconnaissant pas le droit de mettre le grand public au courant de ses affaires privées. Comme le fait remarquer Michele Phillipon, «Valéry parle très rarement de son coeur; il se confesse peu, et toujours de façon très masquée» (Phillipon 1993: 86). Le poète, dont on sait le mépris théorique pour l'inspiration au sens littéral du mot, prend comme sujet l'Inspirée par excellence et il décrit ses souffrances physiques, dont certaines ne lui furent pas étrangères. Cette prêtresse, envahie par l'inspiration divine, est aussi une caricature de l'inspiration tumultueuse des romantiques. La clef du poème se trouve dans ces propos valéryens que l'on trouve dans *Varieté II*: «Tout classicisme suppose un romantisme antérieur» (Valéry 1985: 30) puisque le poète ne croit pas au délire créateur, mais au travail lucide et patient. Autrement dit, nous lisons dans *La Pythie* le poème de l'être violenté par des forces mystérieuses, incontrôlables, qui l'obligent à créer de la beauté, en donnant une voix au monde. C'est une œuvre violente et sombre, dans un recueil où la poésie est lumière, équilibre et harmonie; c'est le poème de l'excitation douloureuse; le poème de l'hystérie, et le langage y atteint un haut degré de puissance et de violence. De plus, Valéry a voulu faire de la Pythie le poème central de *Charmes* parce que s'y exprime la double puissance du poète et la double nature du langage poétique, à la fois intellectuel et instinctif, lumineux et obscur, raisonnable et involontaire. De même, ce texte est la transposition poétique d'un problème qui a toujours préoccupé Valéry: celui de l'inspiration. Voilà la question qui est à l'origine conceptuelle du poème: nature et conséquences de l'inspiration; le mythe de la prophétesse grecque y est pris comme cas extrême et exemplaire de l'être humain inspiré. Bref, cette pièce est un drame, celui de l'être humain violenté par l'inspiration, et qui rougit de subir cette violence. Pourtant, ce drame se termine bien, puisque toutes les souffrances de la Pythie aboutissent à la proclamation de la sainteté du Langage poétique:

Honneur des hommes, Saint LANGAGE,
Discours prophétique et paré,
Belles chaînes en qui s'engage
Le dieu dans la chair égaré
Illumination, largesse!
Voici parler une Sagesse
Et sonner cette auguste Voix
Qui se connaît quand elle sonne
N'être plus la voix de personne
Tant que des ondes et des bois ! (Valéry 1985 : 79-80)

transports frénétiques, tombant en transe, dans un état de délire puissant, toujours en tout cas comme possédée par Apollon. La Pythie était incontestablement choisie parmi ceux que l'on appelle aujourd'hui les schizophrènes.

Or, avant de passer à la conclusion de cette étude on va attirer l'attention sur l'importance de l'influence de la nature méditerranéenne dans *Le Cimetière marin* bien qu'on n'y trouve pas de figures mythologiques stricto sensu. Rédigé en même temps que *La Jeune Parque*, comme un poème complémentaire et opposé, *Le Cimetière marin* est la pièce de *Charmes* où Valéry a mis le plus de sa pensée. Il est le contemplateur qui, de la vision du paysage méditerranéen, s'élève à une philosophie de la vie et de la mort. L'amour de la mer et, en particulier, de la Méditerranée, s'y exprime tout entier. Bien plus, Valéry s'identifie à elle; la méditation de la mort qu'elle lui suggère, et l'appel de l'action qu'elle suscite en son être ébloui, en acquièrent une grandeur nouvelle. En un mot, c'est une méditation métaphysique sur la vie et la mort, une interrogation existentielle, un poème méditerranéen de la lumière qui montrait encore le poète à l'écoute de lui-même. Pour exprimer ces contrastes entre l'immobilité et le mouvement, la lumière et l'ombre, la mort et la vie, le poète a su tirer de son inspiration méditerranéenne un monde de sensations et d'images extrêmement évocatrices. A l'exemple des *Fragments du Narcisse*, *Le Cimetière marin* est le poème de l'accord: accord entre l'homme et la nature, entre l'homme et la connaissance qu'il a de lui-même. Mais alors que le Narcisse s'achève par la descente au fond du gouffre, *Le Cimetière marin* a une fin heureuse car il se termine par l'expression de l'harmonie entre l'homme et la nature. Enfin, comme le résume Maria Teresa Giaveri,

> Le Cimetière marin est donc un parcours au ralenti du processus de connaissance, sur des niveaux différents: de l'impression à la réflexion, au concept, jusqu'à l'auto-conscience, pour l'individu; du mot lié à l'expérience jusqu'à l'abstraction, pour l'histoire de la langue; du mélange de la poésie, de géométrie et de philosophie qui caractérise la pensée grecque jusqu'à l'actuelle fragmentation des savoirs, pour notre culture. (Celeyrette-Pietri 1992: 161)

En somme, cette étude part d'une constatation simple : l'hellénisme, sous les aspects les plus variés, est partout présent dans *Charmes.* Que savait Valéry de la Grèce ancienne ? Comment l'a-t-il imaginée ? Reconstruite ? Comment se l'est-il appropriée, faisant d'elle le support de son moi ? Selon les dires de Laurenti, «ces racines méditerranéennes, que l'enfance a imprimées en lui, Valéry n'hésitera jamais à les rappeller» (Celeyrette-Pietri 1992 : 142). Le 24 novembre 1933, Valéry prononçait à l'Université des Annales une conférence intitulée *Inspirations méditerranéennes*. Il y mettait en évidence l'importance qu'avait eue pour lui le paysage méditerranéen :

> Certainement, rien ne m'a plus formé, plus impregné, mieux instruit, - ou construit – que ces heures dérobés à l'étude, distraites en apparence, mais vouées dans le fond au culte inconscient de trois ou quatre déités incontestables : la Mer, le Ciel, le Soleil. Je retrouvais, sans le savoir, je ne sais quels étonnements et quelles exaltations de primitif. Je ne vois pas quel livre peut valoir, quel auteur peut édifier en nous ces états de stupeur féconde, de contemplation et de communion que j'ai connus dans mes premières années. Mieux que toute lecture, mieux que les poètes, mieux que les philosophes, certains regards, sans pensée définie ni définissable, certains arrêts sur les purs éléments du jour, sur les objets les plus vastes, les plus simples, le plus puissamment simples et sensibles de notre sphère d'existence, l'habitude qu'ils nous imposent de rapporter inconsciemment tout événement, tout être, toute expression, tout détail, - aux plus grandes choses visibles et aux plus stables, - nous façonnent, nous accoutument, nous induisent à ressentir sans effort et sans réflexion la véritable proportion de notre nature, à trouver en nous, sans difficulté, le passage à notre degré le plus élevé, qui est aussi le plus humain. (Valéry 1962 : 1092)

Valéry, poète méditerranéen, est épris de cette lumière fine, douce et dorée qui éclaire le Midi et la Grèce. Les pièces de *Charmes* sont tous parcourus par elle et par les vents apportant la vie. Ce qui fait l'unité entre la lumière et le vent, c'est le ciel, l'Azur qui pour cet auteur a une valeur positive. Si ami qu'il fût de Stéphane Mallarmé, il ne partageait pas son angoisse devant un ciel uniformément bleu, mais s'épanouissait à la vue d'un azur éblouissant. Ainsi, la poésie valéryenne est poésie de l'abondance méditerranéenne, d'une nature épanouie sous le soleil ; les fruits de la Provence et de la Grèce sont succulents et riches au point de former de vrais repas dans *Charmes*. Par conséquent, Valéry est le poète du matin, de la mer, des arbres et du vent et il est parvenu, par la recherche lexicale,

syntaxique et prosodique, à une certaine perfection classique. Du reste, c'est au bord de la Méditerranée que Valéry est né, qu'il a atteint l'âge d'homme et que reposent ses cendres; au bord de cette mer par où nous sont venues les trois éléments les plus anciens et les plus importants de la civilisation occidentale: l'élément grec, l'élément latin et l'élément chrétien. En vérité, l'élément chrétien entre pour peu de chose dans le composé valéryen. Violemment hostile à Pascal, indifférent à Bossuet, Valéry est plutôt, par son agnosticisme, le fils spirituel de Montesquieu, de Descartes et, dans une certaine mesure, d'Erasme. En ce sens, Valéry, agnostique, voit dans les Écritures une forme de littérature, bien plutôt qu'un texte sacré.

Beaucoup plus nette est l'importance en lui de l'élément latin, sensible notamment dans son souci de la composition et dans la rigeur des disciplines qu'il impose à son art poétique. A en croire Larnaudie, «l'influence du latin sur la langue et le style de Valery apparaît à la simple lecture, ne serait-ce que par l'abondance des latinismes et par la recherche de la concision et de la densité» (Larnaudie 1992: 18-19). Corse par son père (et le corse, de toutes les langues régionales de France est la langue la plus anciennement latine), italien par sa mère ; à ce titre, le monde latin et le monde hellénique ne pouvaient pas ne pas laisser de traces, tant charnelles qu'intellectuelles, dans son œuvre littéraire. Toutefois, le plus essentiel est bien l'élément grec. En plus de cela, selon Larnaudie,

> Valéry ne s'est jamais inspiré systématiquement de la Grèce et son œuvre n'est pas celle d'un imitateur. La connaissance qu'il possède de l'univers hellénique nous apparaît moins livresque qu'instinctive et profondément innée. Il est grec par ses attaches, son tempérament, son esprit, authentiquement méditerranéens. (Larnaudie 1992: 12)

Et Larnaudie de poursuivre: «Chez Valéry, l'héllenisme est partout, mais à l'état diffus, innomé, souvent insaisissable. C'est un climat, un parfum, une manière d'être et par dessus tout, un art de vivre» (Larnaudie 1992: 12). Semblablement, Michel Jaretty précise «que la grécité lui importe plus que la latinité, ce qui ne va pas sans certain paradoxe si l'on songe qu'il est italien par sa mère, et que l'Italie dont il parle la langue lui est très familière puisque, durant toute sa jeunesse, il passe l'été à Gênes chez sa tante maternelle. Tout à l'inverse, il ne se rendra jamais en Grèce. Cette grécité, il suffit banalement de feuilleter ses livres pour la voir apparaître en des noms qui, le plus souvent, sont grecs: Orphée, Narcisse, Eupalinos, Socrate, Phèdre» (Jaretty 2011: 2). Ici se pose bien sûr une question primordiale : pourquoi la grécité plutôt que la latinité ? Valéry est trop familier de l'Italie et de sa langue pour que le monde latin produise un éloignement aussi fort que celui du monde grec. À quoi s'ajoute que Valéry est meilleur latiniste qu'helléniste, et que la langue latine, du coup, lui est trop familière pour produire sur lui-même cet effet d'enchantement. Mais, en même temps, ici s'inverse le rapport entre latinité et grécité puisque les citations, nombreuses en latin, sont au contraire en grec extrêmement rares, la plus fameuse étant celle des *Pythiques* de Pindare mise en épigraphe au *Cimetière marin* : «Mh, jila yuca, etc. N'aspire pas, chère âme, à la vie immortelle, mais épuise le champ du possible» (Valéry 1985: 86). En effet, l'auteur du *Cantique des Colonnes*, de *Narcisse*, et de la *Pythie* et de ses dialogues platoniciens que sont *Eupalinos* et *L'Ame et la Danse*, est tout nourri des mythes et des formes d'art de la Grèce ancienne. En réalité, il est grec aussi, et beaucoup plus profondément que Pierre de Ronsard ou qu'André Chénier, par le caractère à la fois très intellectuel et très concret de sa poésie, par son goût de la densité, de la précision et de la subtilité, par son sens délié de la faintaisie et de l'ironie, par la souplesse et la sobre élégance de son style. Il l'est enfin par sa philosophie toute rationnelle, apollinienne plutôt que dionisiaque, à la mesure de l'homme, éloignée du mysticisme aussi bien que du désespoir: des poèmes comme *la Pythie*, *l'Ébauche d'un serpent*, *le Cimetière marin*, se terminent par un acte de confiance - d'ailleurs raisonnée et limitée - en la puissance de l'esprit humain. Pour conclure, l'hellénisme a une importance considérable dans l'aventure intérieure de Valéry: il lui a permis d'exprimer avec discrétion, puis de surmonter les douloureux conflits vécus par ses héros antiques, esprit-sensibilité, spéculation-action, connaître-être. Finalement, dans un monde menacé par l'exaltation du progrès et toutes les formes de la démesure, la Grèce reste le garant des valeurs fondatrices de la civilisation occidentale.

Références

Albouy P. (2012). *Mythes et mythologies dans la littérature française*, Armand Colin, Paris.
Atharinikazam M. (2006). *Vision, Passion, Point de vue: un modèle sémiotique chez Paul Valéry*, thèse de doctorat sous la direction de Denis Bertrand, Paris VIII, Paris.
Celeyrette-Pietri N. (sous la dir.) (1992). *Paul Valéry…Aux sources du poème La jeune Parque-Charmes*, Champion, Genève.
Gaède E. (1965). *Valéry et la Grèce*, In: Cahiers de l'Association internationale des études françaises, numéro 17, Paris.
Galli P. (2008). *Paul Valéry : autour de la figure de Narcisse*, *Fabula / Les colloques*, Arts poétiques et arts d'aimer. Skinuto sa sajta 1. juna 2013. <http://www.fabula.org/colloques/document1073.php>.
Gheorghe, I. (1977). *Les images du Poète et de la Poésie dans l'œuvre de Valéry*, Lettres modernes Minard, Paris.
Gifford P. et Stimpson B. (1993). *Paul Valéry, musique, mystique, mathématiques*, Presses Universitaires de Lille, Lille.
Jaretty M. (2011). *Valéry et la latinité*, In: Association le latin dans les Littératures Européennes, Paris.
Larnaudie S. (1992). *Paul Valéry et la Grèce*, Librairie Droz, Genève.
Lemos R. & Ponge R. (2011). *Une lecture de* Narcisse parle *de Paul Valéry*, In: Cadernos do IL, numéro 43, Porto Alegre.
Maka-De Schepper M. (1969). *Le thème de la Pythie chez Paul Valéry*, Les Belles Lettres, Paris.
Mortelette Y. (2005). *Histoire du Parnasse*, Fayard, Paris.
Philipon M. (1993). *Paul Valéry, une poétique en poèmes*, Presses Universitaires de Bordeaux, Bordeaux.
Tsukamoto M. (2002). *L'éternellement provisoire-une poétique du fragment chez Paul Valéry*, In: Littérature, numéro 125, t. 125, Paris.
Valéry P. (1973). *Cahiers*, tome I, Gallimard, Paris.
Valéry P. (1985). *Charmes*, avec une Notice biographique, une Notice historique et littéraire par Robert Monestier, Classiques Larousse, Paris.
Valéry P. (1997). *Lettre à Donteville*, 20 janvier 1934, In: *Lettres à quelques–uns*, Gallimard, Paris, 1997.
Valéry P. (1962). *Poésies, Mélange, Variété*, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, Paris.

ANTIČKA GRČKA U *ČARIMA* PAULA VALÉRYJA

Rezime

Helenizam je sveprisutan u zbirci poema *Čari*. Naime, utjecaj latinskog na Valéryov jezik i stil je vidljiv prilikom čitanja njegove poezije ne samo zahvaljujući brojnim latinizmima, nego i jezgrovitosti i kompaktnosti stihova. Pjesnikovo poznavanje svijeta stare Grčke i Rima nam se čini instinktivno i urođeno, posebno zbog Valéryovog temperamenta i mediteranskog duha. Drugim riječima, mitovi i umjetnost drevne Grčke su nepresušno vrelo nadahnuća ovome francuskom književniku. Štoviše, Valéry pridaje veliku važnost grčkom jeziku i kulturi budući da su mu omogućili izražavanje bolnih konflikata koje su proživljavali njegovi antički junaci. Naposljetku, u svijetu u kojem se neprestano veliča napredak i materijalizam antička Grčka ostaje jamac temeljnih vrijednosti judeo-kršćanske civilizacije.

Ključne riječi: Helenizam, intelekt, dvojnost, Narcis, Pitija.

Frano Vrančić
Université de Zadar, Croatie
fvrancic@unizd.hr

Александра Колаковић*
Борис Стојковски**

(Не)прекинути процес истраживања Михаила Гавриловића (1868–1924)

Аутори у раду анализирају дело угледног српског интелектуалца, дипломате и историчара Михаила Гавриловића. Даје се кратак преглед његовог живота и деловања, а посебно се наглашавају његови историографски домети, уз преглед најважнијих дела. Значајан акценат ставља се на његову дисертацију која је одбрањена у Паризу и тамо изашла као књига под називом *Étude sur le traité de Paris de 1259 entre Louis I, roi de France et Henri II, roi d'Angleterre* и до данас је у медијевистици незаобилазно за проучавање француско-енглеских односа у XIII веку. Нажалост, поред његових многобројних дела из нововековне српске историје, његова дисертација је српској научној јавности готово непозната, иако се редовно користи међу француским и енглеским историчарима средњег века.

Кључне речи: Михаило Гавриловић (1868-1929); српска историографија, медијевистика

Поједини српски интелектуалци и њихова дела, која су постала трајно добро српске и европске културе, неправедно су остали лишени темељније анализе историографије. Стога је овај рад скроман допринос да се осветли дело једног од њих – Михаила Гавриловића (1868–1924), историчара и дипломате. Проучавајући животни и научни пут Михаила Гавриловића, намеће се потреба да се, уз његова друга дела, посебно истакне научна вредност докторске дисертације: *Étude sur le traité de Paris de 1259 entre Louis I, roi de France et Henri II, roi d'Angleterre*.[1] Стваралаштво Михаила Гавриловића, описаног од стране савременика као човека широког знања, тихих и благих манира, хладног и јасног расуђивања, биће посматрано у културном и научном контексту оновремених веза Србије са земљама западне Европе, а посебно Француском.[2] Дакле, наш циљ је и да на примеру његовог стваралаштва укажемо на усвајање западноевропских модела у Србији у периоду дугог европског мира, названог *La Belle époque*. Истовремено, намера је и да укажемо да су Гавриловићев ум, ученост, стваралаштво и дипломатска вештина високо цењени и ван оквира Србије, односно касније Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Михаило Гавриловић је рођен 1868. године у Алексинцу у породици судског писара, а основно и гимназијско школовање стекао је у Књажевцу и Нишу. Још током студија на историјско-филолошком одсеку Филозофског факултета привукао је пажњу својим радом о Јовану Рајићу и историјским објашњењима која су била саставни део *Етнографске карте српских земаља* (1891). Академик Радован Самарџић је сматрао да се Михаило Гавриловић још тада припремао за историчара „прихватањем класичних научних метода, али без оне

* Овај рад је настао као фазни резултат истраживања на пројекту *Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција* (бр.179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Рад представља фазни резултат истраживања за два пројекта: *Војвођански простор у контексту европске историје* (бр. 177002) финансиран од стране Министарства просвете и науке Владе Републике Србије и *Средњовековна насеља на тлу Војводине. Историјски процеси и догађаји,* бр. Решења 114-451-2216/2011, који финансира Покрајински секретаријат за науку Владе Аутономне покрајине Војводине.

[1] *Étude sur le traité de Paris de 1259 entre Louis I, roi de France et Henri II, roi d'Angleterre*. Објављено у оквиру Bibliothèque de l'École des Hautes Études, Section des sciences historiques et philologiques, fascicule 25, Paris, 1899.

[2] Иностранi (Јован М. Јовановић), „Политички преглед", *Српски књижевни гласник*, књ. XIII, св. 6 (1924), 464 – 465.

стешњености видика која је често наличје професионалног бављења једном историјском облашћу".[3] Гавриловић је стекао одлично знање класичних језика, а познавао је и прошлости српског народа, мада су му интересовања залазила и у област опште историје света и појаву нових историографских школа.

Преломни догађај у његовом образовању био је када се након завршетка Велике школе 1891. године, као предавач учитељске школе у Нишу, где је положио професорски испит одбранивши рад *Утврђење парламентаризма у Енглеској и апсолутизма у Француској*, Михаило Гавриловић определио да настави школовање у иностранству (1893–1900).[4] У ово време Гавриловић је био један од српских „благодејанаца" – стипендиста српске владе, које је држава слала на стране универзитетске центре још од 1839. године.[5] Од нове српске елите очекивало се да по завршеним студијама помогну свеукупни развитак државе и у организационом и дипломатском смислу приближе је развијеним државама Европе. Истовремено, српска интелигенција школована на Западу Европе, по повратку у отаџбину, преузимала је важна места у државном апарату, за школским катедрама, оснивала удружења, покретала часописе и преносила културу средине у којој су стекли своје образовање и у одређеној мери формирали свој идентитет.

На Сорбону и у *L'École pratique des hautes études* Михаило Гавриловић је дошао у уверењу за које је веровао да „мора бити уверење свакога који се жели посветити дубљем проучавању историје, да је једино и само оно проучавање које се оснива на проучавању оригиналних историјских докумената".[6] Слушао је предавања из античке, средњовековне и модерне историје, као и помоћне историјске науке код највећих европских историчара Ернеста Лависа (Ernest Lavisse), Ернеста Денија (Ernest Denis), Шарла Лангоа (*Charles Langlois*) и Шарла Бемона (Charles Bémont). Постао је први Србин који је одбранио престижни француски докторат Универзитета (*Doctorats de l'Université*) 1899. године.[7] На основу више од стотину докумената из париских и лондонских архива, која је Гавриловић пронашао, написао је докторску дисертацију о уговору између француског Луја IX Светог и енглеског краља Хенрија III из 1259. године. Поред тога што је донео нове податке и тумачења, Михаило Гавриловић је на нов начин упоредио сведочанства хроничара (савременика) са архивским документима о чему ћемо нешто касније детаљније говорити. Након повратка у Србију поред бављења историографијом, преузео је увођење, оснивање и организацију Државног архива, по угледу на функционисање архивске службе у Западној Европи.[8] Истовремено, Гавриловић се у годинама највећег искушења за Србију определио да својим знањем, угледом и контактима које је стекао у интелектуалним круговима Европе помогне националне циљеве Србије.[9] На поменути начин у животу Михаила Гавриловића укрстиле су се две мисије – потрага за откривањем прошлости и дипломатска одбрана српских националних интереса.

[3] Р. Самарџић, *Писци српске историје* II, Београд 1981, 167.

[4] А. Стојановић, „Михаило Гавриловић – научник, дипломата и први државни архивар", *Караџић,* бр. 1 (2009), 40 – 51.

[5] О школовању Срба у европским универзитетским центрима и њиховом утицају по повратку у Србију вид: Ј. Милићевић, „Прва група србијанских студената, државних питомаца, школованих у иностранству (1839–1842)", *Историјски часопис*, IX-X (1959), 363–373; В. Павловић, „Српски студенти у Паризу 1839–1856", *Историјски часопис,* XXXIII (1986), 187–202; Љ. Трговчевић, *Планирана елита*, Београд 2003; M. Karanovich, *The Developement of Education in Serbia and Emergence of its Intelligentsia (1838–1858)*, New York (Columbia University Press) 1995,159.

[6] Г. Ковијанић, „Школовање Михаила Гавриловића и осврт на његов рад", *Архивски преглед*, 1 – 2 (1968), 28; „Србин доктор париског факултета des lettres", *Просветни гласник,* 1899, 115.

[7] Титула је искључиво научни степен, уведена декретом од 21. јула 1897. године. О броју српских студената у Француској и методолошким тешкоћама истраживања, као последице да француски универзитети нису објављивали спискове студената, нити статистичке податке о њиховој националности, вид: Љ. Трговчевић, *нав.* дело, 123–125.

[8] Р. Самарџић, *нав. дело*, 157–191; Р. Љушић, „Гавриловић, Михаило", *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 325–326.

[9] А. Софронић, „Научник на специјалном задатку: др Михаило Гавриловић у дипломатији 1911 –1919.", *Караџић*, бр. 4 (2012), 15 – 34.

Гавриловићева дисертација је од изузетног значаја за медијевистику, као и за проучавање односа Капеа и Плантагенета у XIII веку. До данас је то најсвеобухватнији преглед везан за овај мировни уговор. Пре него почнемо детаљније да се упуштамо у сам приказ његове дисертације, изнећемо неколико чињеница везаних за сам догађај, Париски мир из 1259. године. Овај мир потписан је између француског краља Луја IX Светог и енглеског владара Хенрија III Плантагенета 28. маја 1258. године, а ратификован 4. децембра 1259. године, када је краљ Енглеске положио заклетву верности (хомагијум) Лују IX Светом. Уговором из 1258. године окончани су сукоби између двају династија, француских Капеа и енглеских Плантагенета који су трајали готово једно столеће. У питању је један компромис који је дошао као последица француских војних победа над енглеским трупама код Сента и Тајбура. У Паризу је утврђено да француски владар признаје енглескоме краљу сизеренство над Лимузеном, Перигором, Гијаном, Керсијем, Анжеом, Сентонжом и јужним делом Шаронта. Али се Хенри III Плантагенет обавезао да ће положити заклетву верности (учинити хомагијум, фр. омаж) француском суверену Лују IX Светом. Француски је краљ, пак, сачувао пре свега богату Аквитанију, као и Турен, Анжу, Поату и Мен, које је Филип II Август одузео Јовану Без Земље. Хенри III је остао војвода Аквитаније, задржавши део ове покрајине, као и Гаскоњу, али само као вазал француског краља. Иако је сам мир потписан 1258, захваљујући томе што је потврђен хомагијумом енглеског краља француском владару годину дана касније, у историографији, па тако и у дисертацији Михаила Гавриловића се наводи као Париски мир из 1259. године.[10]

Гавриловићево дело је незаобилазно у истраживању ове проблематике од најновијег доба. Проблематиком мира у Паризу из 1259. се доста бавио у француској историографији Пјер Шапле. Његови есеји о француској дипломатији (у питању су његови сабрани чланци) су објављени у Лондону 1981, и садрже низ чланака управо о овом питању, уз незаобилазно коришћење Гавриловићевог дела.[11] Анри Плател (1921-2011), француски каноник, историчар средњег века, по коме данас носи име центар за историју Католичког Универзитета у Лилу се такође бавио овом проблематиком, али много мање свеобухватно у односу на Гавриловића.[12] Упркос застарелости, многи закључци из овог списа српског стручњака се у савременој енглеској и француској науци прихватају као релевантни и надопуњује их само савремена литература. И најновији историографски резултати не заобилазе ову дисертацију, односно књигу, коју, међутим, колико знамо, у нашој историографији готово нико није ни користио. Тако рецимо у својој монографији о Оду Ригоу, краљевом саветнику, надбискупу Руана и фрањевцу, Адам Џефри Дејвис користи и Гавриловићево дело у контексту улоге поменутог фрањевца у преговорима енглеског и француског краља. Напомињемо да је Дејвисова књига релативно новијег датума, изашла је 2006. године.[13] Његову тезу је, на пример, у најновије време користио и Данијел Пауер за своју анализу односа аристократије Нормандије и Енглеске.[14] Оно што је

[10] Основне податке о овом миру и његов значај у свеукупним француско-енглеским односима. Његовим потписивањем завршен је готово век француско-енглеских конфликата. Међутим, то стање неће трајати дуго, јер ће бити само пролегомена за избијање Стогодишњег рата. Уп. на нашем језику класичне приручнике Едуар Пероа, Роже Дусе, Андре Латреј, *Историја Француске. Књига 1. Од најстаријих времена до 1774,* Београд, 1961, 173-174; Сидни Пеинтер, *Историја средњег века (284-1500),* Београд-Бања Лука, 1997, 372; Малколм Вејл, *Цивилизација дворова и градова на северу (1200-1500),* у: Џорџ Холмс (прир.), *Оксфордска историја средњовековне Европе,* Београд-Бања Лука, 1998, 292; осим тога в. Georges Minois, *La guerre de Cent Ans,* Paris, 2008, 42-43.

[11] Pierre Chaplais, *Essays in medieval diplomacy and administration*, London, 1981, passim.

[12] *Traité de paix entre Henri III et Louis IX (1259), Le traité de Paris de 1259 d'après Joinville* коришћено интегрално електронско издање ова два списа Анрија Плателa http://www.flsh.fr/lettres-sciences-humaines/chp/pmb/opac_css/index.php?lvl=categ_see&id=33

[13] Adam J. Davis, *The Holy Bureaucrat: Eudes Rigaud and Religious Reform in Thirteenth-century*, New York, 2006, 165-167.

[14] Daniel Power, *the Treaty of Paris (1259) and the Aristocracy of England and Normandy,* Thirteenth Century England XIII: Proceedings of the Paris Conference 2009, Woodbridge, 2011, 141 (напомена 3), 148 (напомена 38) цитира Гавриловића на два места. Први пут наводи као опште дело на тему Париског мира, а други пут везано за могућа устезања краља Луја IX Светог око конфискације Нормандије.

вероватно најбољи доказ значаја ове дисертације о париском миру из 1259. године Михаила Гавриловића јесте незаобилазно цитирање ове књиге у *The New Cambridge Medieval History.*[15]

Међутим, српска научна јавност је готово искључиво упозната са Гавриловићем као историчарем новог века. Осим тога, познат је и као угледни српски интелектуалац и дипломата из једног турбулентног али за Србију изузетно битног периода у развитку њене државности. Али, за историчаре средњег века, вероватно је најбитнији сам садржај ове дисертације. Стога ћемо је и укратко приказати у наредних неколико пасуса.

Два су посебна квалитета дисертације Михаила Гавриловића. Један јесте врло темељан садржај и методологија. Са методолошке стране гледано, рад је писан хронолошки прогресивном методом. Први део је посвећен самом закључењу мировног уговора 1259. године. Дисертација почиње једним детаљнијим уводом у вези са односима краља Хенрија III Плантагенета са Француском до 1258. године. Гавриловић ставља ове односе у шири контекст западноевропских политичких односа, укључујући папство и Кастиљу (савез Алфонса X са енглеским владаром), као и питање Сицилије. У овом првом поглављу Гавриловић се бави и избором Ричарда Корнволског за немачког краља, као и о одјеку свеукупне спољне политике енглескога краља Хенрија III Плантагенета.[16]

Друго поглавље првог дела посвећено је самим преговорима из 1258, као и потписивање и ратификовање мира наредне, 1259. године. Мировни споразум и преговори који су довели до њега вођен је под патронатом и на наговор римскога папе. На темељу архивских докумената, неких и до данас необјављених, посебно фондова француске Националне библиотеке, енглеског Министарства спољних послова и Британског музеја из Лондона, као и списа Матије из Париза (Mathieu Paris/Matthew Paris) Михаило Гавриловић пише о размени посланика (амбасадора) и преговорима о миру током 1258. године. Гавриловић све време ставља ове преговоре и у шири контекст, пре свега око питања сицилијанске круне. Наиме, парламент није одобрио Хенрију III Плантагенету новчану помоћ око питања Сицилије, па је енглески владар морао да тражи помоћ на другој страни и био је приморан да започне преговоре о миру са својим свакако највећим непријатељем, а то је био француски краљ Луј IX Свети. Под притиском барона, који су, како Гавриловић каже, *победили краља* започети су и преговори почетком маја 1258. године. Коначно, 28. истог месеца у Паризу је закључен мир између Енглеске и Француске. Њега Гавриловић анализира на три стране, углавном на основу *Trésor des Chartes* дакле архивске грађе обрађују се детаљно одредбе овог мира. Гавриловић износи и неслагање Парламента, тј. енглеских барона, са краљем, као и званичне потврде овог мира, које су прво стигле од једног другог Енглеза, изабраног римског краља Ричарда Корнволског. Осим тога, у овом поглављу одређена пажња се поклања и проблему Симона од Монфора, грофа Лестера, односно француским захтевима за енглеско одрицање од њега. Гроф Лестера је био ожењен сестром краља Хенрија III Плантагенета, међутим његова предаја није била једина потешкоћа око ратификације мировног

[15] Michael Jones, *The last Capetians and the early Valois kings, 1315-1364,* у: *The New Cambridge Medieval History: Volume 6, C.1300-c.1415*, ed. by Michael Jones, Cambridge, 2000, 398-399, нап. 20. Мајкл Џонс се у још једном свом раду осврће на Гавриловића и његову књигу, истичући да је први који се бавио Париским миром 1259. године. В. Michael Jones, *Relations with France 1339-1359,* England and her Neighbours. *Essays in Honour of Pierre Chaplais*, edited by Michael Jones and Malcolm Vale, London, 1989, 240.

[16] M. Gavrilovitch, нав. дело, 5-17; Ради се о врло сложеним односима између шпанских земаља, поглавито Арагона, Француске и Енглеске. Са Хаимеом I Арагонским потписан је споразум у Корбеју 1258. године, са сличним циљевима као што је потписан и Париски. Арагонски се краљ одрекао права баштине над тулуском и провансалском грофовском кућом, док се француски владар одрекао фиктивног суверенитета над Каталонијом и Русијоном. Барселонски грофови од 988. године нису одлазили у Аквитанију да положе хомагијум. В. Е. Пероа, Р. Дусе, А. Латреј, нав. дело, 174; Adeline Rucquoi, *Histoire médiévale de la Péninsule Ibérique,* Paris, 1993, 148. А везе Луја IX Светог са Алфонсом X Ученим датирају још од 1255. године. H. Salvador Martínez, *Alphonso X the Learned. A Biography,* Leiden-Boston, 2010, 369. Мада треба истаћи да Гавриловић одлично примећује савез енглеског краља и Алфонса X који је био везан за питање Наваре, као и наслеђе Сицилије, в. *исто,* 107, 132-133.

уговора. После неколико нових договора, коначно саветници енглеског краља су ратификовали споразум и он је кренуо за Француску на свечану ратификацију мировног уговора. [17]

Један од битних квалитета ове књиге јесте и анализа самог уговора из угла различитих савремених извора. Гавриловић то чини у трећем делу првог дела. Анализирао је Гијома од Нанжија (редовник из Сен Денија који је писао једну историју Луја IX), поменутог Матију Парижанина, као и пре свега најпоузданијег извора за владавину овог француског краља – Жана де Жоенвија. Незадовољство и Француске и Енглеске се такође обрађује у овом кратком поглављу, али вредном због коришћења великог броја у оно време доступних извора. Обе земље су сматрале да територијални уступци нису били добри ни по једну страну – Французи су сматрали да је превисока цена плаћена за саму *част* хомагијума и вазалства које би енглески суверен Хенри III учинио француској владару за пребогату и велику Аквитанију. Енглези, пак, су и иначе сматрали освајања Филипа II Августа нелегитимним.[18]

Проблем хомагијума, његов значај као заклетве верности у очима француског краља и све потешкоће око његовог полагања, проблем су наредног, другог дела ове дисертације. Одуговлачење око заклетве верности је потрајало све до почетка Стогодишњег рата.[19] Наредне стране књиге Михаила Гавриловића посвећене су појединим одредбама мира и посебно неприликама при спровођењу истог у пракси, што је обимно треће поглавље овог дела књиге. Луј IX је имао обавезу да енглеском суверену пошаље 500 коњаника за рат на Сицилији, међутим, тек неколико година касније договорена је исплата 134 000 ливри за 500 коњаника. Незадовољство у Француској је било велико, а сам порез (тај) скупљан је у целој Француској. Територијална питања су размотрена у наставку књиге Михаила Гавриловића. Српски историчар и дипломата пише о дефинитивном одрицању права на Нормандију, Анжу, Турен и Поату од стране енглеског краља, као и о уступању дијецеза Лиможа, Каора и Перигеа Хенрију III Плантагенету без полагања вазалне заклетве. Компликација је било и у вези са Керсијем, Анжеом и делом Сентонжа. Овај проблем решиће тек француски краљ Филип III и енглески краљ Едвард I, тако што је француски владар енглеском уступио за годишњу суму од 3000 ливри Анже. Део Сентонжа, јужно од Шаронта су на крају предати Едварду I, који је истицао своје претензије и на област Керсија. [20]

Амијенским уговорм из 1279. године француски је краљ био приморан да, упркос противљењу нових енглеских вазала и њиховом одбијању да учине хомагијум свом новом сизерену, преда Анже и друге територије предвиђене Париским миром. Михаило Гавриловић се у четвртом и петом поглављу овог трећег дела бави не само Амијенским уговором, већ и даљом политиком Едварда I Плантагенета, чиме наставља своја разматрања о последицама и самом спровођењу Париског уговора из 1259. године. Компликовани проблем вазалства Бигоре, Армањака и Фезенсака. Ниједна од ових области није учинила хомагијум француском краљу. Штавише, Армањак и Фезенсак остали су на крају у поседу Енглеске, док је Бигора, преко супруге француског краља Филипа IV Лепог Јоване (унука Луја IX Светог) коначно потпао под краљичину власт, одлуком парламента у Паризу. [21]

Познато је свакако да је у Аквитанији енглески краљ уредбом од 1298. године уредио унутрашње уређење ове области која је припадала енглеском владару. Краљ Едвард I

[17] M. Gavrilovitch, нав. дело, 18-37; в. на ову тему I. J. Sanders, "The Texts of the Peace of Paris, 1259". *The English Historical Review* 66 (258), 1951, 81–97; P. Chaplais, *The Making of the Treaty of Paris (1259) and the Royal Style, The English Historical Review* Vol. 67, No. 263 (Apr., 1952), 235-253. О Симону Монфору в. John Robert Maddicott, *Simon de Montfort,* Cambridge, 1996, нарочито 106-223.

[18] M. Gavrilovitch, нав. дело, 39-47.

[19] M. Gavrilovitch, нав. дело, 49-53.

[20] M. Gavrilovitch, нав. дело, 54-75. Проблем је искрсао јер Капети просто нису желели да се придржавају Париског мира и да после смрти Алфонса и Јоване од Поатуа предају обећане области Енглезима. В. С. Пеинтер, нав. дело, 372.

[21] M. Gavrilovitch, нав. дело, 82-83. О уговору у Амијену и његовим последицама в. Roland Mousnier, *La monarchie absolue en Europe: du Ve siècle à nos jours*, Paris, 1982, 102.

Плантагенет је увео енглески административни систем, затим аквитански финансијски службеници су били одговорни енглеској државној благајни, а гаскоњске петиције су долазиле на дневни ред енглеског парламента. Међутим, могућност права жалбе краљу на одлуке судова вазала које је Луј IX увео за све своје вазале, па и поседе енглеског краља, довели су до конфликта у судској јурисдикцији над Гијеном и Гаскоњом. Стога је између сенешала Гаскоње и представника енглеске администрације долазило до честих спорова. Француски краљеви су 1294. године, као и 1324. Гаскоњу покушали да заузму, а стално је у ваздуху претила и опасност конфискације Гаскоње од стране француских владара.[22] Управо су ово теме последња три поглавља у овом делу књиге Михаила Гавриловића. Српски се историчар у својој дисертацији озбиљно бавио сукобима енглеског краља са француским службеницима у Гаскоњи. Дотицао се и репресија које су енглеске власти чиниле над апелантима, као и на чињеницу да су ови сукоби око Гаскоње и Гијене посебно уздрмали крхки мир између две земље. Треба истаћи да он врло уравнотежено говори о овим темама и истиче, како узурпацију права жалбе од стране француских службеника краљу, тако и злоупотребу жалби против француског краља и његових сенешала од стране Едварда I и његовог наследника Едварда II Плантагенета. Коначно, две конфискације поседа војводства Гијене Филипа IV Лепог представљају и сам крај ове књиге. Избегавање да Едвард II учини хомагијум Карлу IV довело је до нових напетости око Гијене. Мировним споразумима од 1303, 1325, па потом и од 1327. године две су земље покушале да реше проблеме око територија на тлу Француске, а које су припадале енглеском краљу. [23]

Гавриловић, на основу извора даје темељну анализу догађаја, а посебно пореди податке и из савремених извора. Коришћен је низ необјављених архивских докумената, од којих су неки и до данас непубликовани. Одређен број докумената публикован је као додатак самој књизи.[24] Ради се о бројним документима који се тичу Париског мира и његовог спровођења, махом на латинском, али су поједина и на старофранцуском и староенглеском језику. Документа су из *Public record Office,* француског Националног архива, Британског музеја, итд. Бројним документима ово је једино публиковање. Свакако да из савременог аспекта можемо замерити некоришћење последње ЛеГофове биографије Луја Светог или савремено критичко издање Жана Жоенвија. Међутим, неспорна је чињеница, да је у контексту свог времена, Михаило Гавриловић користио велики број необјављених докумената, као и савремених извора, пре свега хроника и архивске грађе из Енглеске и Француске. Према речима самог аутора, његова намера је била да донесе (у то време) нов приступ и поглед на ово питање. Оно је, како сам каже у свом закључку, било посматрано искључиво из правног аспекта. Међутим, Михаило Гавриловић је приступио изради своје дисертације и издавању ове књиге са намером да Париски мир из 1259. године, али и његове далекосежне последице изнесе из угла историчара и да га прикаже кроз однос снага и ситуацију у XIII веку. Према Гавриловићу, проучаваоци ове тематике пре њега, заборављали су да су поједине територије, иако формално део енглеске круне, попут Сентонжа или Анжеа остајале француске током целог периода, чак су имале и правну повезаност са Паризом, преко права жалбе парламенту у француској престоници.[25]

Докторска теза Михаила Гавриловића о миру у Паризу 1259. важан је допринос медијевистици. Њен значај је препознат у француској и енглеској историографији, која редовно цитира и критички се осврће на овај рад, али и преузима као релевантне бројне податке у њој објављене. Српској научној јавности ово дело може и треба да буде вишеструко важно. Пре свега, ради се о важном доприносу једног Србина политичкој, војној и правној историји средњег века. Један значајни српски интелектуалац оставио је важан траг у историографији енглеског и француског средњег века и дао једно веома квалитетно, на бројним изворима засновано виђење веома

[22] С. Пеинтер, нав. дело, 372-374; М. Вејл, нав. дело, 293-297.

[23] M. Gavrilovitch, нав. дело, 84-111.

[24] M. Gavrilovitch, нав. дело, 118-147.

[25] M. Gavrilovitch, нав. дело, 112-117, нарочито 115.

комплексних односа Капеа и Плантагенета кроз призму мира у Паризу 1259, али и последица које је имао на свеукупне западноевропске политичке односе. За историчаре новог века, ова дисертација је значајан извор за културну и интелектуалну историју Срба на прелазу два века.

По повратку у Србију, поред знања стеченог на престижној француској образовној институтуцији, Гавриловић је био и први српски историчар, који је донео брижљиво припремане изводе и преписе грађе из страних архива. Истовремено, разумевање значаја архивске грађе омогућило је и нов поглед на културне потребе Срба. Слободан Јовановић је већ 1924. године приметио да се Гавриловић у Београд вратио као „присталица нове француске школе која ради на основу изворне грађе и која не тежи за књижевним ефектима него за тачним утврђењем чињеница“.[26] Пола века касније, Радован Самарџић оценио је да срж модерности Михаила Гавриловића у српској историографији на прелазу из XIX у XX век јесте што је свој позив историчара „схватао као непрекинути процес истраживања, што је сматрао да је главни циљ његовог посла постизање аутономног живота историје и што је поимање синтезе помирио с појмом реконструкције прошлих збивања“.[27] Резултати његовог рада и данас чине корпус трајног добра српске историографије, али и културе у целини. Потребно је указати и на изградњу веза и темеља сарадње српских и француских научника - историчара, која је оличена и кроз ауторске прилоге из јужнословенске историје Михаила Гавриловића у *Великој француској енциклопедији.*[28] Сарадња српског интелектуалца са француским колегама, допринела је бољем разумевању српске историје и традиције у француској јавности, што је на почетку XX века било од значаја и за интересе српске државе. Михаило Гавриловић један је од припадника нове генерације Срба школованих у иностранству, која је по повратку у отаџбину донела дух француске културе, али не у виду сентименталне привржености култури једне велике цивилизације, већ у селективном прихватању њених најбољих примера.

Као што је већ речено, Михаило Гавриловић је поред интересовања за средњовековна документа у којима је трагао за изворима теме свог доктората, боравак у архивским установама искористио за један трајно значајан допринос српској историографији новог века. Током школовања у Француској, Гавриловић је прикупљао грађу за српску историју и 1900. године донео је велику збирку исписа из париских архива о Првом српском устанку. Штампањем Гавриловићеве збирке *Исписи из париских архива (Грађа за историју првог српског устанка)* 1904. године, Српска краљевска академија покренула је серију публиковања грађе „Споменици на туђим језицима“. Публиковање архивских докумената, које је пронашао Михаило Гавриловић представљало је на почетку XX века важан искорак српске историографије и отворило простор за нове погледе на нека од кључних питања Српске револуције. Најзначајније дело од 88 библиографских одредница Михаила Гавриловића јесте монографија *Милош Обреновић I—III*.[29] Историјски судови Михаила Гавриловића нису обележени политичким предубеђењима, а његово дело о једној сложеној историјској личности, отклонило је пребрзо створену легенду о Милошу Обреновићу.[30] Засновано на необјављеној архивској грађи српског и страног порекла, дело Михаила Гавриловића о Милошу Обреновићу због коришћења грађе која је једним делом изгубљена, има и данас специфичан значај у изучавању српске историје прве половине XIX века.

Михаило Гавриловић је својим истраживањима обележио српску научну мисао на прелазу два века. Истраживачки метод Михаила Гавриловића утицао је на Стојана Новаковића, једног од

[26] С. Јовановић, „Михаило Гавриловић“, *Српски књижевни гласник*, књ. XIII, св. 9 (1924), 426.

[27] Р. Самарџић, *нав*. дело, 170.

[28] Г. Ковијанић, *нав*. дело, 26 – 27.

[29] Књига је први пут објављена 1908. године и до 1912. године доживела је три издања. Иначе, Михаило Гавриловић је написао и IV свеску, која је изгубљена у вртлогу Првог светског рата. Највећи део радова Михаила Гавриловића сабран је у књизи *Из нове српске историје* која је објављена 1926. године. Значајна је и студија *Милош Обреновић и Вук Стеф. Караџић* (1908), која није укључена у поменуту књигу.

[30] Р. Самарџић, *нав. дело,* 175 – 177.

најзначајнијих српских историчара, као и на Слободана Јовановића. Још 1909. године Јовановић пише: „Г. Гавриловић је историчар првог реда, који по обилности и сигурности обавештења, по строго научном методу и духу, по ретком духовном поштењу и савесној непристрасности, заузима једно од првих места у нашој домаћој науци“.[31] У *Народној енциклопедији српско-хрватско-словеначкој* Станоја Становића, у одредници посвећеној Михаилу Гавриловић, Никола Радојчић је запазио да је историчар и дипломата Гавриловић успешно савладао већи број докумената и написао јасан и прегледан рад, проучавајући модеран српски историјски развитак као део светског.[32] Гавриловић се није упуштао у стилске импровизације јер му је био битнији историографски садржај и неговање метода коришћења необјављене архивске грађе. Препознат од савременика као врхунски интелектуалац Гавриловић је од 1914. године постао члан Српске Краљевске Академије.[33]

Упоредо са стицањем историјског знања, Гавриловић је током боравка у Паризу, проучавао уређење европских архива. По повратку у Београд 1900. године као „најподеснија личност” постао је управник Државног архива.[34] Гавриловићев рад у Државном архиву имао је кључни значај за развој архивске службе у Краљевини Србији.[35] Уређивању Државног архива посветио је деценију свог рада угледајући се на архивистичке службе западноевропских земаља. Током последњих година живота, као и већина српских интелектуалаца тога доба, радио је у дипломатији као посланик Краљевине Србије на Цетињу (1911—1914), у Ватикану (1914—1917) и у Лондону (1919—1924) где је и умро 1. новембра 1924. године.[36] Био је и заступник министра иностраних послова (1917–1918) и кандидат за првог министра иностраних послова новоформиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. За потребе српске владе током Првог светског рата радио је на пројекту мемоара под називом *Историјски приказ (Arpeçu historique)* као увод за меморандум који је Влада припремала за савезнике како би их упознала са српским националним захтевима.[37]

Војислав М. Јовановић је записао како је Михаило Гавриловић у високим политичким круговима Италије и Енглеске успео да стекне ауторитет „каквим је владао мало који страни представник у тим земљама. И зато, када је његова реч имала да брани нашу ствар, та реч се слушала с нарочитим поштовањем“.[38] Сведочанства о многобројним контактима Михаила Гавриловића са политичарима, дипломатама и интелектуалцима једним делом се чувају у Архиву Србије, институцији којој је Гавриловић поставио темеље, као део личног фонда Михаило Гавриловић.[39] Током боравка у Ватикану и Лондону, Михаило Гавриловић био је активан у формалним и неформалним дипломатским сусретима и пријемима, током којих је изградио и бројна пријатељства.[40] Између осталог, од времена „ватиканске мисије” био је

[31] *Српски књижевни гласник*, књ. XII, св. 11 (1909), 872 – 873.

[32] Н. Радојчић, „Михаило Гавриловић“, у: Ст. Станојевић (ур.), *Народној енциклопедији српско-хрватско-словеначкој*, I, Загреб 1926, 450 – 451.

[33] А. Стојановић, „Михаило Гавриловић – научник, дипломата и први државни архивар“, *Караџић,* бр. 1 (2009), 43, 49.

[34] Архив Србије [у даљем тексту: АС], Министарство просвете и црквених послова, 1900, ф. 10, бр. 90; 1901, ф. 18, бр. 88; Г. Ковијанић, *нав. дело*, 27 – 29; O. Jelisavetov, „Rad Mihaila Gavrilovića u Državnoj arhivi“, *Arhivski almanah*, 2–3 (1960), 15–21.

[35] М. Гавриловић, „Извештај о раду Државне архиве“, *Просветни гласник,* 26 (1905), 6, 612 – 613; Исто, 27 (1906), 4, 261–263; Исто, 30 (1909), 7–8, 546–551; Исто, 31 (1910), 5, 344–348; Т. Р. Ђорђевић, „Др. Михаило Гавриловић, краљевски посланик у Лондону“, *Политика*, 3. Новембар 1924.

[36] АС, лични фонд Михаило Гавриловић [у даљем тексту: МГ], МГ–3, Препорука краља Петра I румунском краљу Карољу I да прими др Михаила Гавриловића за посланика Краљевине Србије у Букурешту, Београд, 10. јуни 1914; А. Стојановић, *нав. дело*, 40 – 51.

[37] АС, МГ-7, Концепт писма М. Гавриловић, заступник министра иностраних дела – Н. Пашићу, председнику Министарског савета и министру иностраних дела, Крф, 1. септембар 1918.

[38] В. М. Јовановић, „Национални радник“, *Политика,* 3. новембар 19124.

[39] Б. Исаиловић, Михаило Гавриловић Лични фонд (1914 – 1924) аналитички инвентар, Београд 2008.

[40] АС, МГ–10, Позив Амбасаде Белгије у Лондону Михаилу Гавриловићу, посланику у Лондону на доручак у Хајд парк Гардену, (без датума); МГ–11, Позиви Бозе Клеменса (Bose Clemence) Михаилу Гавриловићу, посланику у

пријатељ породице Шарла Лоазоа (Charles Loiseau), француског публицисте и незваничног француског агента у Ватикану, који је био ожењен сестром Иве Војиновића.[41] Радио је и на изградњи економске повезаности Краљевине Срба Хрвата и Словенаца са Великом Британијом, стога је посредовао у оснивању Англо-југословенске трговинске коморе.[42] Одржавао је везе са већим бројем добротворних друштава, која су помагала Србију у Првом светском рату и касније. Међу поменутим удружењима значајан је рад Фонда за српске ратне инвалиде и српску децу (The Hon. Evelina Haverfield's Funds for Disabled Serbian Soldiers and Serbian Children).[43] Подржавао је и рад Друштва за обуку српских жена, које је било под покровитељством госпође Хаверфилд (Haverfield), а у чијем управном одбору су биле принцеза Александра Карађорђевић и супруга Миленка Веснића.[44] Рад Михаила Гавриловића и његове супруге Стојанке, био је признат и цењен у европским оквирима. Михаило Гавриловић одликован је орденом Великог крста краљице Изабеле католичке, а Гавриловићева супруга добила је диплому руског Друштва црвеног крста из Париза.[45]

Михаило Гавриловић поред дипломатског рада, који је био од изузетне важности за Србију, свој боравак у европским престоницама користио је и за прикупљање грађе, истраживање и успостављање контаката и веза, које су резултирале и научном сарадњом. Из Архива у Амстердаму Гавриловић је поручивао књиге инвентара архивске грађе које је израдио др П. Шелтем, а од архивисте Каптејна добио је и опис архиве.[46] Планирао је да уз помоћ Е. Н. Маршала (E. N. Marschall) при Универзитету у Београду оснује Нејл-Фрејзеров стипендијски фонд (Neill-Fraser scholarship fund).[47] Високо цењен у научним круговима Гавриловић је док је вршио дипломатску дужност био позиван и да држи предавања. Априла 1921. године *Британско и иностранo библијско друштво* (*British and Foreign Bible Society*) позвало га је да одржи кратко предавање.[48] Консултован је и око избора гостујућих предавача из Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца за предавања о Југославији у оквиру енглеских образовних и научних установа, као што је Одељење за модерне језке Лондонског колеџа (City of London College).[49] Сарађивао је и са Теолошким факултетом Универзитета у Лондону (The Theological faculty, University of London), на коме је предавао Николај Велимировић[50] Посредовао је у сарадњи са професором Хафаном (R. Haffan) у плановима око школовања младих српских девојака у Квин Колеџу (Queen Colege)[51]

Школовање Срба у европским универзитетским центрима резултирало је значајнијим научним и стручним резултатима српских интелектуалаца крајем XIX века. У овом периоду настала су и прва дела, која су била конкурентна европској науци. Први Србин који је одбранио престижни француски докторат Универзитета (*Doctorat de l'Université*) 1899. године, историчар

Лондону на чајанку са новинаром Стидом (Steed) и румунским министром Вајдом (Vaid), Лондон, 29. јануар 1920 – 15. август 1921; АС, МГ–21, Писма Бернарда Пареа (Bernard Pares), Краљевски колеџ Универзитета у Лондону (University of London, King's College) – Михаилу Гавриловићу, посланику у Лондону, Лондон, 15. март 1920 – 15. октобар 1921.

41 АС, МГ–27, Писма Мирослава Лоазоа – Михаилу Гавриловићу, Шато де ла Санж (Château de la Sange; Passenaus, Jura), 22. јули – 13. децембра 1921.

42 АС, МГ–53, Писма Дика О. Пилија – М. Гавриловићу, Лондон, 21. мај 1921 – 8. април 1922.

43 АС, МГ–69, Писмо A. M. Onslow – М. Гавриловићу, Лондон, 29. март 1920.

44 АС, МГ–77, Проспект Друштва за обуку српских жена (Society for training Serbian Women).

45 АС, МГ–2, Обавештење о одликовању, Државно министарство Шпаније – Михаилу Гавриловићу, Мадрид, 16. јули 1919; АС, МГ–3, Диплома руског Друштва црвеног крста из Париза, Париз, 21. август 1923.

46 АС, МГ– 16, Писмо J. П. Каптејн (J. P. Kapteyn) – М. Гавриловићу и концепт одговора М. Гавриловића, Амстердам, Лондон, 20 – 24. јули 1922.

47 АС, МГ–6, Преписка М. Гавриловић - Е. Н. Маршал, Лондон, 29. јули - 18. август 1923.

48 АС, МГ – 12, Британско и иностранo библијско друштво – Михаилу Гавриловићу, Лондон, 27. април 1921.

49 АС, МГ–25, Писмо В. Х. Керица – М. Гавриловићу и концепт одговора, Лондон, 29 – 30 мај 1922.

50 АС, МГ–67, Писма, Теолошки факултет – М. Гавриловићу, посланику, Кембриц, 9. децембар 1919 – 27. март 1922.

51 АС, МГ–68, Писмо Р. Хафан – М. Гавриловићу, Кембриц, 15. март 1920.

и дипломата Михаило Гавриловић био је један од равноправних чинилаца научног живота Европе на прелазу из XIX у XX век. Културни модел државе – Француске у којој је историчар Михаило Гавриловић стекао своје академско образовање, прихваћен је у српском друштву као преовлађујући захваљујући генерацији српских интелектуалаца која се школовала у Француској или на француским узорима, као и под утицајем снажних културних зрачења Француске.[52] Михаило Гавриловић јесте један од оних српских интелектуалаца који су унели дух француске културе и цивилизације у Србију. Истовремено, Гавриловић је примењујући нове методе створио и оригинална научна дела чија је вредност и данас изузетна. Схватајући позив историчара, као непрекинути процес истраживања, Гавриловић је отворио пут каснијим истраживањима српске историје. Прикупљање извода из страних архива, као и писање синтетичких радова постали су захваљујући и Михаилу Гавриловићу пракса и потреба историјске науке. Први је указао на значај организовања архивске службе у Србији и своја знања стечена у Француској усмерио је на оснивање, организацију и управљање Државним архивом.

Михаило Гавриловић је припадао првој генерацији српских интелектуалаца која је, упркос политичкој и економској кризи у којој се српска држава нашла у периоду *fin de siècle,* стварала своја прва самостална дела достојна утакмице са развијеним научним центрима. Поменуто је омогућило стални друштвени развој и културни успон Краљевине Србије. Захваљујући свом системском стручном образовању, природној склоности за аналитичност и истраживачкој посвећености Гавриловић је био способан да реализује и методолошку иновативност. Критичко истраживање и промишљање архивске грађе, као и опредељење за модерну и савремену историју особене су карактеристике Гавриловићевог стваралаштва међу српским историчарима свога доба. Михаило Гавриловић је био један од оних припадника српске интелигенције, која је у периоду *La Belle époque* прихватањем тековина напредних европских држава и друштава, уводила независну српску државу и целокупно Српство у нову фазу културног развоја – „златно доба" српске књижевности и целокупне културе (1892–1918). Овај врсни медијевиста и историчар, кога су савременици сматрали Леполдом Ранкеом српске историографије, заслужује свакако већу пажњу у српској науци. Његова дисертација *Étude sur le traité de Paris de 1259 entre Louis I, roi de France et Henri II, roi d'Angleterre* такође, заслужује темељнији приказ и анализу, што се овим радом по први пут у нашој науци и чини. Као и много пута до сада, поједини српски умови од отаџбине заборављени, у страним научним и културним круговима већ дуго седе на заслуженом значајном пиједесталу. Време је да заслужено оживе и као део српске културе сећања.

Литература

Алексић-Пејковић, Љ. *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, Београд 1965.

Батаковић, Д. Т. „Француски утицаји у Србији 1835-1914. Четири генерације *паризлија"*, *Зборник Матице српске за историју* 56 (1997), 73–95.

Холмс, Џ. (прир.), *Оксфордска историја средњовековне Европе,* Београд-Бања Лука, 1998.

Ђорђевић, Т. Р. „Др. Михаило Гавриловић, краљевски посланик у Лондону", *Политика*, 3. Новембар 1924.

Исаиловић, Б. Михаило Гавриловић Лични фонд (1914 – 1924) аналитички инвентар, Београд 2008.

Јовановић, В. М. „Национални радник", *Политика,* 3. новембар 19124.

[52] О француским утицајима у Србији вид: Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, Београд 1965; Славенко Терзић (ур.), *Југословенско-француски односи*, Београд 1990; Д. Т. Батаковић, „Француски утицаји у Србији 1835-1914. Четири генерације *паризлија"*, *Зборник Матице српске за историју* 56 (1997), 73–95; Исти, "L'influence française sur la formation de la démocratie parlementaire en Serbie" *Revue d'Europe Centrale*, t. VII, № 1 (1999), Strasbourg 2000, 17–44; М. Павловић, Ј. Новаковић (ур.), *Француско-српски односи 1904-2004*, Београд 2005; D. T. Batakovic (dirig.), *Une alliance atypique Les relations franco-serbes 1878–1940,* Belgrade 2010.

Јовановић Ј. М. (Иностранi), „Политички преглед", *Српски књижевни гласник*, књ. XIII, св. 6 (1924), 464–465.
Ковијанић, Г. „Школовање Михаила Гавриловића и осврт на његов рад", *Архивски преглед*, 1 – 2 (1968),
Љушић, Р. *„Гавриловић, Михаило"*, *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 325–326.
Милићевић, Ј. „Прва група србијанских студената, државних питомаца, школованих у иностранству (1839–1842)", *Историјски часопис*, IX-X (1959), 363–373.
Павловић, М., Ј. Новаковић (ур.), *Француско-српски односи 1904-2004*, Београд 2005.
Павловић, В. „Српски студенти у Паризу 1839–1856", *Историјски часопис,* XXXIII (1986), 187–202.
Перо, Е., Р. Дусе, А. Латреј, *Историја Француске. Књига 1. Од најстаријих времена до 1774,* Београд, 1961.
Пеинтер, С. *Историја средњег века (284-1500),* Београд-Бања Лука, 1997.
Радојчић, Н. „Михаило Гавриловић", у: Ст. Станојевић (ур.), *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, I, Загреб 1926, 450 – 451.
Самарџић, Р. *Писци српске историје* II, Београд 1981.
Софронић, А. „Научник на специјалном задатку: др Михаило Гавриловић у дипломатији 1911–1919.", *Караџић*, бр. 4 (2012), 15–34.
Стојановић, А. „Михаило Гавриловић – научник, дипломата и први државни архивар", *Караџић,* бр. 1 (2009), 40 – 51.
Терзић, С. (ур.), *Југословенско-француски односи*, Београд, 1990.
Љ. Трговчевић, *Планирана елита*, Београд, 2003.

Batakovic D. T. (dirig.), *Une alliance atypique Les relations franco-serbes 1878–1940,* Belgrade, 2010.
--- „L'influence française sur la formation de la démocratie parlementaire en Serbie" *Revue d'Europe Centrale*, t. VII, № 1 (1999), Strasbourg 2000, 17–44.
Chaplais, P. *The Making of the Treaty of Paris (1259) and the Royal Style, The English Historical Review,* Vol. 67, No. 263 (Apr., 1952), 235-253.
Id., *Essays in medieval diplomacy and administration*, London, 1981.

Davis, A. J. *The Holy Bureaucrat: Eudes Rigaud and Religious Reform in Thirteenth-century*, New York, 2006.
Jelisavetov, O. „Rad Mihaila Gavrilovića u Državnoj arhivi", *Arhivski almanah*, 2–3 (1960), 15–21.
Jones, M., M. Vale (ed.), *England and her Neighbours. Essays in Honour of Pierre Chaplais*, London, 1989.
Jones, M. (ed.), *The New Cambridge Medieval History: Volume 6, C.1300-c.1415*, Cambridge, 2000
Karanovich, M. *The Developement of Education in Serbia and Emergence of its Intelligentsia (1838–1858)*, New York, 1995.
Maddicott, J. R. *Simon de Montfort,* Cambridge, 1996.
Minois, G. *La guerre de Cent Ans,* Paris, 2008.
Mousnier, R. *La monarchie absolue en Europe: du Ve siècle à nos jours*, Paris, 1982.
Power, D. *The Treaty of Paris (1259) and the Aristocracy of England and Normandy,* Thirteenth Century England XIII: Proceedings of the Paris Conference 2009, Woodbridge, 2011, 141-157.
Rucquoi, A. *Histoire médiévale de la Péninsule Ibérique,* Paris, 1993.
Salvador Martínez, H. *Alphonso X the Learned. A Biography,* Leiden-Boston, 2010.
Sanders, J. „The Texts of the Peace of Paris, 1259". *The English Historical Review* 66 (258), 1951, 81–97.

Извори:

Архив Србије (АС) Министарство просвете и црквених послова, лични фонд Михаило Гавриловић
M. Gavrilovitch**,** *Étude sur le traité de Paris de 1259 entre Louis I, roi de France et Henri II, roi d'Angleterre*, Bibliothèque de l'École des Hautes Études, Section des sciences historiques et philologiques, fascicule 25, Paris, 1899.
Просветни гласник, 1899; 26 (1905); 27 (1906), 4; 30 (1909), 7–8; Исто, 31 (1910), 5.
Traité de paix entre Henri III et Louis IX (1259); Le traité de Paris de 1259 d'après Joinville коришћено интегрално електронско издање ова два списа Анрија Платела http://www.flsh.fr/lettres-sciences-humaines/chp/pmb/opac_css/index.php?lvl=categ_see&id=33 приступљено 28. јануара 2014.

CONTINUOUS AND GROUNDBREAKING PROCESS OF RESEARCH OF MIHAILO GAVRILOVIĆ (1868–1924)

Abstract

Mihailo Gavrilović, (1868–1924), was a historian and a diplomat and one of the most significant Serbian intellectuals, whose work became a permanent treasure of Serbian and European culture. Unfortunately, he unjustly remained devoid of analysis that is more thorough in the Serbian historiography. He graduated at Velika škola in 1891, and continued his education abroad at the University of Sorbonne. Gavrilović defended his thesis *Étude sur le traité de Paris de 1259, entre Louis IX, roi de France, et Henri III, roi d'Angleterre*, (Librairie Émile Bouillon, Paris 1899), which is still one of the most significant masterpieces of in the history of the Middle Ages. This dissertation represents the first complete study on Paris treaty in 1259 and one of the inevitable bibliographical units in all important monographs and studies in Anglo-French relations in the 13th and 14th century. In Serbia, however, this doctoral thesis of Gavrilović is almost unknown. During his years in Paris Mihailo Gavrilović prepared a huge volume of French documents concerning the First Serbian Uprising, and that was later published as *Ispisi iz pariskih arhiva. Građa za istoriju srpskog ustanka* (1904). Gavrilović researched nineteenth-century Serbian history and wrote extensively on the main political figures of the time: Milosh Obrenović, Serbian revolution (1804 – 1835), Serbian-British relations, as well as international relations concerning the Serbian question in the 1840s and 1850s. He realized that the profession of historian, as a continual process of research, Gavrilovic was founded way for the later research of Serbian history, the collection of resources from foreign archives, as well as the writing of synthetic papers. First, he had emphasized the significance of the archival services in Serbia and the knowledge acquired in France, he has focused on the establishing, organization and management of the State Archives. As a diplomat in Cetinje, Vatican and London Mihailo Gavrilović was as successful as in his scholarly pursuits. He has developed an important network of ties with officials in states where he represented the Kingdom of Serbia and The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (1919–1924). He was one of those members of the Serbian intelligence, which accepted achievements of progressive European states and societies is the period *La Belle Epoque* and introduced an independent Serbian state and Serbian nation into a new stage of cultural development - the „golden age" of Serbian culture (1892 – 1918).

Aleksandra Kolaković, PhD Candidate
University of Belgrade, Serbia
Institute for Political Studies
kolakovicaleksandra@gmail.com

Boris Stojkovski, PhD
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
stbs@ptt.rs

III

ЈЕЗИК И КУЛТУРА У МЕДИЈИМА

Nermina Čengić

O FUNKCIJAMA PARTICIPA PROŠLOG U ITALIJANSKOM JEZIKU REKLAMA

Glagolski sistem italijanskog jezika je veoma raznolik kako kada je riječ o velikom broju glagolskih kategorija, tako i kada se posmatra raznovrsna upotreba glagolskih oblika. Zanimljivo je izdvojiti glagolski način, glagolsku kategoriju kojom se u italijanskom jeziku označava odnos glagolskog sadržaja prema stvarnosti.
Cilj ovog istraživanja jeste opisati i analizirati oblike i upotrebu participa prošlog, glagolske kategorije koja u italijanskom jeziku spada u grupu neodređenih glagolskih načina. Budući da osim funkcije glagola particip prošli može obavljati i funkcije imenice i pridjeva, posebna će se pažnja posvetiti analizi polifunkcionalnosti ovog neodređenog glagolskog načina. Analizirat će se jezički registar pisanih i govornih reklama (reklamni oglasi u italijanskoj štampi i na italijanskoj televiziji) i, na osnovu toga, opisati oblici i raznovrsna upotreba participa prošlog u italijanskom jeziku reklama.

Ključne riječi: particip prošli u funkciji glagola, imenice i pridjeva

1. UVOD

U analizama i opisima vrsta riječi (promjenljivih i nepromjenljivih) u italijanskom jeziku, posebna se pažnja posvećuje sistemu glagolâ. Glagolski sistem italijanskog jezika veoma je raznolik i kada je riječ o velikom broju glagolskih kategorija, ali i kada se posmatra raznovrsna upotreba glagolskih oblika.

Za ovo je istraživanje bilo zanimljivo analizirati glagolski način, glagolsku kategoriju kojom se u italijanskom jeziku označava odnos glagolskog sadržaja (stvaran ili nestvaran) prema stvarnosti. U italijanskom jeziku postoje dvije grupe glagolskih načina: određeni (indikativ, konjunktiv, kondicional i imperativ) i neodređeni (infinitiv, particip i gerundiv). Tako se, u zavisnosti od toga koji je glagolski način upotrijebljen, glagolom može označiti radnja koja je stvarna, irealna, moguća ili obavezujuća.

S obzirom na činjenicu da se u literaturi (koja je nama bila dostupna) najčešće mogu naći samo osnovni podaci o karakteristikama upotrebe neodređenih glagolskih načina, u ovom ćemo se radu nešto detaljnije baviti osobinama participa. Naime, cilj istraživanja jeste iz grupe neodređenih glagolskih načina izdvojiti particip, tačnije particip prošli, te napraviti analizu i opis njegovih oblika i upotrebe. Smatramo da je ova glagolska kategorija naročito zanimljiva za izučavanje, i to sa raznih aspekata (morfološki, semantički, sintaksički). S obzirom na oblike i posebnosti upotrebe koje smo otkrili u našem istraživanju, moguće je govoriti o polifunkcionalnosti participa prošlog. Dakle, pokušat ćemo dokazati da particip prošli, osim uobičajene funkcije glagola, može obavljati još i funkciju imenice i pridjeva. Bogatstvo oblikâ i raznovrsnu upotrebu participa prošlog u italijanskom jeziku ilustrirat ćemo jezičkim registrom reklama. Analizirat će se jezički registar pisanih reklama (reklamni oglasi u italijanskoj štampi objavljeni u periodu od oktobra 1996. godine do januara 2011. godine) i govornih reklama (reklamni oglasi italijanske televizijske stanice *RaiUno* emitirani u periodu od decembra 2009. godine do januara 2011. godine). Neophodno je naglasiti da ne postoje posebni razlozi za ovakav odabir korpusa koji se odnosi na reklamne oglase u italijanskoj štampi. Jednostavno, koristili smo štampu koja nam je bila dostupna s namjerom da analiziramo što veći broj primjera.

2. KARAKTERISTIKE UPOTREBE PARTICIPA U ITALIJANSKOM JEZIKU

Particip (ital. *participio*) je neodređeni glagolski način „koji prikazuje glagolsku radnju u vidu atributa, iskazujući, pritom, vreme, stanje, broj i rod.“ (Moderc, 2006:402) To je glagolski način koji, po oblicima i upotrebi, odgovara glagolskom pridjevu (aktivnom ili pasivnom) u bosanskom jeziku. U italijanskom jeziku particip, osim funkcije glagola, može obavljati još i funkciju imenice, pridjeva ili priloga. Zanimljivo je spomenuti da su još antički gramatičari uočili i analizirali sposobnost participa da se ponaša kao imenica, pridjev ili glagol. Postoje dvije vrste participa u italijanskom jeziku: particip sadašnji i particip prošli.

Particip sadašnji (ital. *participio presente*) najčešće se upotrebljava u funkciji imenice ili pridjeva, ali može obavljati i funkciju priloga i funkciju glagola (što je naročito karakteristično za stari italijanski jezik). U savremenom italijanskom jeziku particip sadašnji najčešće ima vrijednost glagola, odnosno predikata zavisne rečenice, kada se upotrebljava u pravnom i administrativnom registru, što ovoj vrsti registra daje uzvišeniji ton.

Za razliku od participa sadašnjeg, particip prošli (ital. *participio passato*) ima mnogo raznovrsniju i širu upotrebu. Prije svega, koristi se u funkciji glagola (za tvorbu prošlih glagolskih vremena; za tvorbu pasivne forme; obavlja funkciju predikata zavisnih rečenica u implicitnoj formi), a bogata je upotreba participa prošlog i u funkciji imenice i pridjeva.

S obzirom na raznovrsnost oblikâ i upotrebe participa prošlog u italijanskom jeziku, u nastavku ćemo posebnu pažnju posvetiti analizi polifunkcionalnosti ove vrste neodređenog glagolskog načina u italijanskom jeziku reklama.

3. PARTICIP PROŠLI U SLUŽBI GLAGOLA

3.1. Particip prošli u tvorbi složenih glagolskih vremena

Particip prošli se koristi za tvorbu složenih glagolskih vremena, što je njegova osnovna i najvažnija funkcija. Za tvorbu složenih glagolskih vremena koristi se pomoćni glagol *avere* ili *essere* u odgovarajućem glagolskom obliku (glagolski način i vrijeme) i particip prošli glagola koji se konjugira. Iako, kao dio složenog glagolskog vremena, ima funkciju glagola, particip prošli ima istovremeno i karakteristike pridjeva jer se, u zavisnosti od upotrebe pomoćnog glagola, može slagati u rodu i broju sa subjektom ili direktnim objektom.

Primjeri:

- *Abbiamo* ***rispettato*** *una sola regola: la perfezione.* (HH: 41)

U kombinaciji sa prezentom indikativa pomoćnoga glagola *avere* (*abbiamo*) particip prošli *rispettato* (inf. *rispettare*) služi za tvorbu perfekta (*passato prossimo*). Za tvorbu perfekta upotrijebljen je pomoćni glagol *avere*, pa se particip prošli ne slaže u rodu i broju sa subjektom rečenice (subjekt je izostavljen, ali podrazumijeva se da je to lična zamjenica *noi*, dakle, prvo lice množine).

- *Ho* ***fatto*** *un sogno da arrossire: si chiama un sogno di un Concorso di Mezza Estate e mi ha* ***conquistata****.* (GR: 115)

Particip prošli *fatto* (inf. *fare*) u kombinaciji sa prezentom indikativa pomoćnog glagola *avere* (*ho*), služi za tvorbu perfekta (*passato prossimo*). Na osnovu konteksta (tačnije, na osnovu slike koja prati ovu reklamnu poruku – na slici je osoba ženskog spola), zaključujemo da je subjekt rečenice u ženskom rodu u jednini. Međutim, budući da je za tvorbu perfekta upotrijebljen pomoćni glagol *avere*, oblik participa prošlog se ne mijenja, odnosno ne slaže se u rodu i broju sa subjektom rečenice.

Particip prošli *conquistata* (inf. *conquistare*) u kombinaciji sa prezentom indikativa pomoćnog glagola *avere* (*ha*), služi za tvorbu perfekta (*passato prossimo*). Budući da se ispred predikata nalazi direktni objekt u obliku nenaglašene lične zamjenice *mi*, koja se, kako se može zaključiti na osnovu konteksta, odnosi na ženski rod (prvo lice jednine), particip prošli se slaže u rodu i broju sa direktnim objektom (što je označeno karakterističnim nastavkom -*a*).

- *Da quando c'è lui, mi sono* ***riconciliata*** *col passato.* (GR: 13)

Perfekt (*passato prossimo*) je konstruiran od participa prošlog *riconciliata* (inf. *riconciliarsi*) i prezenta indikativa pomoćnog glagola *essere* (*sono*), uz obaveznu upotrebu odgovarajuće povratne zamjenice (ovdje: *mi* jer se odnosi na prvo lice jednine). Budući da je glagol *riconciliarsi* povratni glagol i da je za tvorbu perfekta obavezna upotreba pomoćnog glagola *essere*, particip prošli se slaže u rodu i broju sa subjektom rečenice (na osnovu konteksta, zaključuje se da je subjekt ženskog roda), a to je označeno karakterističnim nastavkom -*a*.

- *Dopo* ***aver consegnato*** *la scopa vecchia al suo negoziante di fiducia, il signor Mario Apollo, è partito per un lungo viaggio portando con se la sua nuova Pippo.* (AN-97-2: 274)

Infinitivom prošlim koji je sačinjen od infinitiva sadašnjeg *avere* i participa prošlog *consegnato* (inf. *consegnare*), izražen je predikat vremenske rečenice u implicitnoj formi. Predikat ove zavisne rečenice uveden je veznikom *dopo* kako bi se dodatno naglasila prijevremenost u odnosu na sadržaj predstavljen predikatom glavne rečenice. Budući da je za tvorbu ovog prošlog glagolskog vremena upotrijebljen pomoćni glagol *avere*, particip prošli ne mijenja svoj oblik (ne slaže se sa subjektom rečenice).

Kombinacijom prezenta indikativa pomoćnog glagola *essere* (*è*) i participa prošlog *partito* (inf. *partire*) konstruiran je perfekt (*passato prossimo*). Particip prošli ima nastavak -*o* s obzirom na to da se, zbog upotrebe pomoćnog glagola *essere*, slaže u rodu (muški rod) i broju (jednina) sa subjektom glavne rečenice (*Mario Apollo*).

3.2. Particip prošli u tvorbi pasivne forme

U kombinaciji sa glagolom *essere* ili *venire* u odgovarajućem glagolskom obliku, particip prošli prelaznih glagola koristi se za tvorbu pasivne forme. Neophodno je voditi računa o tome da se particip prošli slaže u rodu i broju sa subjektom pasivne rečenice.

Primjeri:

- *Il Diamante di Cristiana Boccassini. /.../ E'* ***stato realizzato*** *da De Beers, gli esperti mondiali del diamante dal 1888.* (GR: 7)

Particip prošli *realizzato* (inf. *realizzare*) čini dio pasivne konstrukcije zajedno sa perfektom (*passato prossimo*) glagola *essere* (*è stato*). Oblik participa prošlog ima nastavak -*o*, što znači da se slaže u rodu (muški rod) i broju (jednina) sa *Diamante*, subjektom rečenice.

- *Music village: Partecipare a seminari /.../* ***tenuti*** *dagli operatori del mondo discografico* (JAM: 105)

Pasivnu konstrukciju čini samo particip prošli *tenuti* (inf. *tenere*). Iz ove konstrukcije izostavljen je glagol *essere* (mogao bi biti oblik prezenta indikativa *sono*) kako zbog ekonomije u izražavanju, tako i zbog stilskih vrijednosti iskaza. Oblik participa prošlog ima nastavak -*i*, što znači da se slaže u rodu (muški rod) i broju (množina) sa subjektom rečenice (*seminari*).

- *IL COLORE DI CREATTIVA: Prodotti* ***consigliati***, ***garantiti*** *e* ***venduti*** *dai Parrucchieri Creattiva.* (AN-98-2: 44)

Oblici participa prošlog *consigliati* (inf. *consigliare*), *garantiti* (inf. *garantire*) i *venduti* (inf. *vendere*) čine dio pasivne konstrukcije. Sva tri oblika participa prošlog slažu se u rodu (muški rod) i

broju (množina) sa subjektom rečenice (*prodotti*), što je označeno nastavkom *-i*. Ovoj pasivnoj konstrukciji nedostaje glagol *essere* (mogao bi biti oblik prezenta indikativa *sono*) ili glagol *venire* (mogao bi biti prezent indikativa *vengono*). Navedena je pojava karakteristična naročito za reklamni registar, i to kako zbog jezičke ekonomije, tako i zbog atraktivnosti reklamne poruke za njenog primaoca.

- *Grazie alla sua bontà e all'assenza di conservanti, coloranti, grassi idrogenati e ingredienti OGM, è naturale che KINDER CEREALI sia* ***preferito*** *dagli italiani.* (GIO-08-3: 153)

Particip prošli *preferito* (inf. *preferire*) čini dio pasivne konstrukcije u kombinaciji sa prezentom konjunktiva glagola *essere* (*sia*). Oblik participa prošlog ima nastavak *-o*, što znači da se slaže u rodu (muški rod) i broju (jednina) sa subjektom rečenice (sintagma *KINDER CEREALI*), a to je obilježeno nastavkom *-o*.

3.3. Particip prošli u zavisnim rečenicama u implicitnoj formi

Zbog pojednostavljivanja iskaza i izbjegavanja uglavnom dugih eksplicitnih sintaksičkih konstrukcija, česta je upotreba participa prošlog u zavisnim rečenicama u implicitnoj formi. To su tzv. participske rečenice, u kojima se ovim glagolskim načinom označava predikat rečenice, odnosno radnja čije izvršenje zavisi od radnje izražene predikatom glavne rečenice. Da bi particip prošli bio upotrijebljen, važno je da su subjekt glavne i subjekt zavisne rečenice isti. Particip prošli može obavljati funkciju predikata u nekoliko vrsta zavisnih rečenica u implicitnoj formi (najčešće je u funkciji predikata relativne rečenice), a zajednička karakteristika takvih rečenica jeste da se njima iskazuje prijevremenost u odnosu na izvršenje radnje glavne rečenice.

Primjeri:

- *Maschera fortificante /.../* ***utilizzata*** *dopo lo shampoo e* ***alternata*** *al balsamo, si fonde istantaneamente con i tuoi capelli.* (AN-98-2: 59)

U službi predikatâ dvije koordinirane vremenske rečenice su particip prošli *utilizzata* (inf. *utilizzare*) i *alternata* (inf. *alternare*). Oba glagola su u kategoriji prelaznih glagola, pa se karakterističnim nastavkom *–a* obilježava slaganje participa prošlog u rodu (ženski rod) i broju (jednina) sa imenicom *maschera*.

- *Una volta* ***indossati*** *e* ***posizionati*** *correttamente su entrambi i polsi, i bracciali P6 Nausea Control /.../ esercitano una pressione calibrata e continuativa.* (TVSC: 30)

Predikati dvije koordinirane vremenske rečenice su particip prošli *indossati* (inf. *indossare*) i particip prošli *posizionati* (inf. *posizionare*). Ovim oblicima participa prošlog prethodi izraz *una volta* čime se precizira značenje vremenske okolnosti od koje zavisi činjenica predstavljena u ovoj vrsti zavisne rečenice. Glagoli *indossare* i *posizionare* su prelazni pa se oba oblika participa prošlog slažu u rodu (muški rod) i broju (množina) sa imenicom *bracciali*.

- *Più Naturalità con ingredienti* ***selezionati*** *con cura* (GIO-08-1: 90)

Particip prošli *selezionati* (inf. *selezionare*) je predikat relativne rečenice. Odnosi se na subjekt *ingredienti*, što se zaključuje i na osnovu nastavka *-i*, čime se precizira da se slaže u rodu (muški rod) i broju (množina) sa navedenom imenicom, a takvo slaganje je moguće zbog toga što je glagol *selezionare* u kategoriji prelaznih glagola.

- *Le preziose virtù rilassanti della camomilla,* ***unite*** *per la prima volta a quelle digestive del Finocchio.* (SAL-606: 48)

Participom prošlim *unite* (inf. *unire*) iskazuje se predikat relativne rečenice. Glagol *unire* je prelazni glagol pa oblik participa prošlog tog glagola ima nastavak *-e*, što znači da se slaže u rodu (ženski rod) i broju (množina) sa imenicom *virtù*.

- ***Rigenerata**, la pelle è piena di freschezza e luminosità...* (AN-99-1: 24.)

Participom prošlim *rigenerata* (inf. *rigenerare*) izražava se uzrok vršenja radnje označene predikatom glavne rečenice. Dakle, ovaj je particip u funkciji predikata uzročne rečenice. Budući da je glagol *rigenerare* prelazni glagol, na osnovu karakterističnog nastavka *-a*, zaključuje se da se particip prošli slaže u rodu (ženski rod) i broju (jednina) sa imenicom *pelle*.

- *Intensamente **ricaricata** durante la notte, la mia pelle si risveglia fortificata e distesa.* (MC: 179)

Particip prošli *ricaricata* (inf. *ricaricare*) u funkciji je predikata pogodbene rečenice. Ovim predikatom označava se uslov od kojeg zavisi ostvarenje sadržaja glavne rečenice. Nastavkom *-a* označeno je da se particip prošli slaže u rodu (ženski rod) i broju (jednina) sa imenicom *pelle*, a takvo slaganje je obavezno zbog toga što je glagol *ricaricare* u grupi prelaznih glagola.

4. PARTICIP PROŠLI U SLUŽBI IMENICE I PRIDJEVA

Osim raznovrsne upotrebe participa prošlog u službi glagola, česta je i veoma bogata upotreba ovog glagolskog načina u službi imenice ili pridjeva. Kod ovakve upotrebe participa prošlog, njegove morfološke i semantičke karakteristike potvrđuju da je ovaj glagolski način u potpunosti poprimio sve osobine ove dvije vrste riječi.

4.1. Particip prošli u službi imenice

Kada je u službi imenice, particip prošli se ponaša kao imenica. To, prije svega, znači da ga mogu određivati odgovarajući oblik člana (određeni, neodređeni), padežnog prijedloga (ili prostog prijedloga) ili pridjeva (opisni, pokazni, prisvojni). Na osnovu tih odrednica prepoznaje se rod i broj participa prošlog u službi imenice, što se može zaključiti i na osnovu morfoloških karakteristika ovog glagolskog načina koji je promjenljiv, odnosno ima posebne nastavke za muški i ženski rod u jednini i množini.

4.1.1. Upotreba člana uz particip prošli u službi imenice

Particip prošli u službi imenice najčešće određuje član (određeni ili neodređeni). S obzirom na kontekst i na vrstu registra u kojem su pronađeni primjeri kojima se dokazuje upotreba participa prošlog u službi imenice, moguće je i izostavljanje člana, čime se insistira na stilskoj vrijednosti iskaza.

Primjeri:

- *Dixana: Il **pulito** che ami* (RaiUno-Pub: 7. februar 2010)

U službi imenice muškog roda u jednini je particip prošli *pulito* (inf. *pulire*). Imenici prethodi određeni član *il*, čime se naglašava semantička vrijednost iskaza, a to znači da je značenje imenice tačno određeno (baš ta *čistoća koju voliš* a ne neka druga).

- ***Tesa** zanzariera è così facile da applicare* (AN-98-1: 183)

Particip prošli *tesa* (inf. *tendere*) je u funkciji imenice ženskog roda u jednini. Ovoj imenici ne prethodi član, odnosno član je izostavljen (a mogao bi biti određeni član *la*). Budući da je riječ o reklamnom registru, izostavljanjem člana naglašava se stilska vrijednost iskaza, a reklamna poruka je, zbog svoje dužine, atraktivnija za primaoca.

4.1.2. Upotreba prostog i padežnog prijedloga uz particip prošli u službi imenice

Da bi se označio padež u kojem se nalazi imenica izražena participom prošlim, toj imenici obično prethodi odgovarajući oblik padežnog prijedloga. Međutim, ima slučajeva kada se umjesto padežnog prijedloga upotrebljava samo prosti prijedlog bilo zato što imenica čini dio nekog izraza, bilo zato što je izostavljanje gramatičkih odrednica karakteristično za reklamni registar.

Primjeri:

- *Dura a lungo sul viso, non resta sul* ***vestito****.* (AN-97-2: 95)

Particip prošli *vestito* (inf. *vestire*) obavlja službu imenice muškog roda u jednini. Ovu imenicu određuje padežni prijedlog *sul*, kojim se označava da je imenica u ablativu.

- *Oggi finalmente puoi dare al tuo* ***sorriso*** *una luminosità sorprendente.* (GIO-08-2: 63)

Participom prošlim *sorriso* (inf. *sorridere*) izražena je imenica muškog roda u jednini. Dodatne karakteristike ovoj imenici daje prisvojni pridjev *tuo*. Na osnovu upotrebe padežnog prijedloga *al* ispred *tuo sorriso*, zaključuje se da je navedena sintagma u dativu.

- *6 modelli di macchine con ben 22 differenti allestimenti per rispondere concretamente alle più esigenti* ***richieste*** *del mercato.* (IE: 31)

Particip prošli *richieste* (inf. *richiedere*) je u službi imenice ženskog roda u množini. Ova je imenica dodatno određena odgovarajućim oblikom relativnog superlativa pridjeva *esigente*, a navedenoj imeničkoj grupi prethodi padežni prijedlog *alle*, čime se označava da je ova imenička grupa u dativu.

- *Lampadine a lunga* ***durata*** *e basso consumo* (ECO: 34)

Particip prošli *durata* (inf. *durare*) obavlja službu imenice ženskog roda u jednini. Osobine ove imenice dodatno ističe i upotreba pridjeva *lunga*. Budući da imenica *durata* čini dio izraza, sintagmi *lunga durata* prethodi prosti prijedlog *a* (umjesto očekivane upotrebe padežnog prijedloga *alla*).

- *Al nostro nuovo sito manca solo il tuo punto di* ***vista****.* (IM-11: 16)

U službi imenice ženskog roda u jednini je particip prošli *vista* (inf. *vedere*). Navedena imenica čini dio izraza pa joj prethodi prosti prijedlog *di* (umjesto padežnog prijedloga *della*). Upotrebom ovog prostog prijedloga precizira se da je imenica u genitivu.

4.1.3. Upotreba pridjeva uz particip prošli u službi imenice

Upotreba pridjeva (opisni, pokazni, prisvojni) uz imenicu izraženu participom prošlim utječe na semantičko bogatstvo iskaza, odnosno dodatno određuje osobine imenice na koju se odnosi.

Primjeri:

- *Rinforza le tue* ***difese*** *naturali con Actimel* (RaiUno-Pub: 12. februar 2010)

Participom prošlim *difese* (inf. *difendere*) izražena je imenica ženskog roda u množini. Osim što je određena članom *le*, o karakteristikama ove imenice zaključuje se i na osnovu upotrebe prisvojnog pridjeva *tue* i opisnog pridjeva *naturali*.

- *Le migliori* ***offerte*** *per le Tue vacanze al mare.* (AIR-337: 134)

U službi imenice ženskog roda u množini je particip prošli *offerte* (inf. *offrire*). Upotrebom određenog člana *le* i odgovarajućeg oblika nepravilnog superlativa pridjeva *buono* precizira se osobina navedene imenice.

- *Con l'applicazione di questo **prodotto**, notte dopo notte, le rughe si attenuano...* (AN-97-2: 125)

Službu imenice muškog roda u jednini obavlja particip prošli *prodotto* (inf. *produrre*). Ovu imenicu dodatno određuje pokazni pridjev *questo*. Sintagmi *questo prodotto* prethodi prosti prijedlog *di* kako bi se naglasilo da je navedena sintagma u genitivu. U ovoj je konstrukciji, umjesto očekivane upotrebe padežnog prijedloga *del*, upotrijebljen prosti prijedlog *di* zbog toga što, prema pravilu, nije moguće kombinirati određeni član (u ovom slučaju član *il*, koji bi bio dio padežnog prijedloga *del*) i pokazni pridjev *questo*.

- *Brillanti **Promesse** – I giornali della sposa* (VOG: 43)

U ovom su primjeru u upotrebi dvije vrste participa i svaki od njih ima svoju funkciju. Particip prošli *promesse* (inf. *promettere*) u funkciji je imenice ženskog roda u množini. Particip sadašnji *brillanti* (inf. *brillare*) u funkciji je pridjeva kojim se naglašava osobina imenice *promesse*. Zbog specifičnosti reklamnog registra, sintagmi *brillanti promesse* ne prethodi član (a mogao bi biti određeni član *le* ili neodređeni član *delle*).

- *Bref: **Pulito** facile e veloce* (RaiUno-Pub: 11. oktobar 2010)

U službi imenice muškog roda u jednini je particip prošli *pulito* (inf. *pulire*). Navedena je imenica dodatno određena pridjevima *facile* i *veloce*. Kako bi se pojačala stilska vrijednost iskaza i, prema tome, reklamna poruka bila atraktivnija primaocu, izostavljen je član (a mogao bi biti upotrijebljen određeni član *il* ili neodređeni član *un*).

- */.../ tantissime famiglie da anni scoprono nelle cucine Scavolini la più bella **risposta** ai loro desideri.* (AN-97-2: 53)

Participom prošlim *risposta* (inf. *rispondere*) izražena je imenica ženskog roda u jednini. Semantičku vrijednost navedene imenice pojačava upotreba oblika relativnog superlativa pridjeva *bello*, koji se slaže u rodu i broju sa imenicom koju određuje.

- *Un solo prodotto per tre **risultati** eccezionali.* (AIR-337: 116)

Particip prošli *risultati* (inf. *risultare*) obavlja funkciju imenice muškog roda u množini. O osobinama ove imenice zaključuje se na osnovu upotrebe odgovarajućeg oblika opisnog pridjeva *eccezionale* i glavnog broja *tre*.

- *Kinder **Sorpresa**: Che **sorpresa** inventerete a Natale* (RaiUno-Pub: 29. novembar 2010)

Službu imenice ženskog roda u jednini obavlja particip prošli *sorpresa* (inf. *sorprendere*). Dodatne karakteristike ovoj imenici daju imenica *Kinder* (ovdje je u funkciji pridjeva) i upitni pridjev *che*.

4.2. Particip prošli u službi pridjeva

Kada je u službi pridjeva, particip prošli ima semantičke i morfološke karakteristike pridjeva. U tom slučaju, particip prošli određuje imenicu na koju se odnosi, ističe njene osobine. U službi pridjeva, particip prošli je promjenljiv, odnosno slaže se u rodu i broju sa imenicom na koju se odnosi, što se zaključuje na osnovu posebnih nastavaka. U ovoj službi, particip prošli može se koristiti samostalno, a može biti u kombinaciji sa članom (određeni ili neodređeni), prostim prijedlogom, padežnim prijedlogom, nekim drugim pridjevom (opisni, prisvojni, pokazni) i sl. Particip prošli u službi pridjeva može biti obilježen još jednom kategorijom karakterističnom za pridjeve, a to je komparacija.

Primjeri:

- *Aran, la cucina italiana più **acquistata** nel mondo.* (CV: 501)

Službu pridjeva koji određuje imenicu ženskog roda u jednini (*cucina*) obavlja particip prošli *acquistata* (inf. *acquistare*). Na osnovu upotrebe priloga *più* u kombinaciji sa određenim članom *la* ispred imenice *cucina*, zaključuje se da pridjev *acquistata* ima oblik relativnog superlativa i, naravno, slaže se u rodu i broju sa navedenom imenicom.

- *L'inverno è più caldo nei* ***coloratissimi*** *completi Oviesse.* (AN-97-3: 227)

Particip prošli *colorato* (inf. *colorare*) u službi je pridjeva koji određuje imenicu muškog roda u množini (*completi*). Na osnovu morfoloških oblika, zaključuje se da ovaj pridjev ima oblik apsolutnog superlativa (karakteristični nastavak-*issimi*) i slaže se u rodu i broju sa imenicom koju određuje.

- *Più Benessere con ricette* ***equilibrate*** (GIO-08-1: 90)

Participom prošlim *equilibrate* (inf. *equilibrare*) koji je u službi pridjeva, precizirano je značenje imenice ženskog roda u množini (*ricette*) s kojom se navedeni pridjev slaže u rodu i broju. Sintagmi *ricette equilibrate* ne prethodi očekivana upotreba člana (a mogao bi biti određeni član *le* ili neodređeni član *delle*) s obzirom na to da se upotreba člana može izostaviti kada se imenička grupa uvodi prostim prijedlogom (ovdje je upotrijebljen prosti prijedlog *con*).

- *Colori* ***protetti****. Risparmio* ***garantito****.* (RaiUno-Pub: 28. mart 2010)

Particip prošli *protetti* (inf. *proteggere*) u funkciji je pridjeva koji određuje imenicu muškog roda u množini (*colori*) i slaže se s tom imenicom u rodu i broju.

Particip prošli *garantito* (inf. *garantire*) obavlja službu pridjeva koji određuje imenicu muškog roda u jednini (*risparmio*) s kojom se slaže u rodu i broju.

Budući da je riječ o reklamnoj poruci, izostavljanjem člana ispred sintagmi *colori prottetti* (mogao bi biti određeni član *i* ili neodređeni član *dei*) i *risparmio garantito* (mogao bi biti određeni član *il* ili neodređeni član *un*) pojačava se semantička vrijednost iskaza, a pretpostavka je i da će ovako kratku poruku primalac brže usvojiti.

- *L'aria* ***pulita*** *fa bene alla vita.* (CV: 335)

Službu pridjeva obavlja particip prošli *pulita* (inf. *pulire*), koji određuje imenicu ženskog roda u jednini (*aria*) i slaže se s njom u rodu i broju. Osim pridjeva, ovu imenicu dodatno definira i određeni član *la*, odnosno *l'*, elidirani oblik navedenog člana. Igrom riječi (rimovanje pridjeva *pulita* i imenice *vita*) insistira se na intenzitetu semantičke vrijednosti ove reklamne poruke, čime se, vjerovatno, dodatno utječe na njenog konzumenta.

- *Un risparmio* ***pulito pulito****.* (AN-97-3: 239)

Particip prošli *pulito* (inf. *pulire*) u službi je pridjeva koji određuje imenicu muškog roda u jednini (*risparmio*) s kojom se slaže u rodu i broju. Za razliku od uobičajene tvorbe apsolutnog superlativa (prepoznaje se na osnovu nastavka -*issimo*), ovaj stepen komparacije izražen je ponavljanjem navedenog oblika pariticipa prošlog u službi pridjeva. Imenica *risparmio* dodatno je obilježena i odgovarajućim oblikom neodređenog člana (*un*). Ponavljanjem pridjeva *pulito*, što je i vješt marketinški trik, pojačava se intenzitet njegovog značenja, a time poruka postaje atraktivnija za njenog primaoca.

4.2.1. Particip futura

Osim navedenih uobičajenih oblika participa prošlog u službi opisnog pridjeva, postoji i tzv. **particip futura** (***participio futuro***), koji je u italijanski jezik došao iz latinskog jezika. Naime, funkciju ove vrste participa imaju riječi koje su u latinskom jeziku imale funkciju participa futura i, kao takve, naslijeđene su iz tog jezika i koriste se u italijanskom jeziku. Značenje pridjeva koji je izražen participom futura odnosi se na buduće vrijeme koje se direktno odnosi na imenicu koju pridjev određuje. Osim što ima funkciju pridjeva, ova vrsta participa ima i oblik pridjeva, što znači da je promjenljiv i ima posebne nastavke za rod i broj. Imenicu može određivati samo particip futura, a mogu

i druge odrednice kao što su: član (određeni ili neodređeni), padežni prijedlog, druga vrsta pridjeva (opisni, prisvojni, pokazni). I ova vrsta participa može biti obilježena komparacijom.

Oblici participa futura koji se najčešće koriste u italijanskom jeziku su:

a) particip futura sa nastavkom *-turo* (tzv. **aktivni particip futura**)
Neki od oblika ove vrste participa su: *duraturo*, *futuro*, *nascituro*, *perituro*, *venturo*.
Nakon detaljne analize sadržaja reklama (što je bio naš korpus za istraživanje), možemo konstatirati da se u ovoj vrsti registra koristi samo oblik ***duraturo*** (inf. *durare*), što dokazuju i primjeri koji slijede.

- */.../ per un colore più splendente e **duraturo**.* (AN-98-2: 31)

Aktivni particip futura *duraturo* u službi je pridjeva i određuje imenicu muškog roda u jednini (*colore*), s kojom se slaže u rodu i broju. Ovaj pridjev ima oblik komparativa nadmoćnosti (što se zaključuje na osnovu upotrebe priloga *più* koji prethodi pridjevima *duraturo* i *splendente*, koji, također, definira karakteristike navedene imenice).

- *99% delle donne, che hanno provato il trattamento, apprezzano il sensibile aumento dell'idratazione superficiale e profondo, in modo **duraturo**.* (AN-97-1: 27)

Aktivnim participom futura *duraturo* određena je imenica muškog roda u jednini (*modo*). Ovaj particip obavlja funkciju pridjeva i slaže se sa navedenom imenicom u rodu i broju.

- *Un'abbronzatura più radiosa, più uniforme, più **duratura**.* (AN-98-2: 19)

Službu pridjeva koji određuje imenicu ženskog roda u jednini (*abbronzatura*) obavlja aktivni particip futura *duratura*. Na osnovu upotrebe priloga *più* ispred navedenog pridjeva zaključuje se da pridjev ima oblik komparativa (komparativ nadmoćnosti), što dodatno određuje imenicu na koju se odnosi. Osim navedenog pridjeva, značenje imenice *abbronzatura* dodatno je definirano i opisnim pridjevima *radiosa* i *uniforme*, koji, također, imaju oblik komparativa. Na osnovu morfoloških osobina, zaključuje se da se sva tri navedena pridjeva slažu u rodu i broju sa imenicom koju određuju.

- */.../ permettono di apprezzare un profumo in tutta la sua intensità, senza però lasciare tracce **durature**.* (AN-97-2: 199)

Aktivni particip futura *durature* u službi je pridjeva koji određuje imenicu ženskog roda u množini (*tracce*) i slaže se s njom u rodu i broju (što se zaključuje na osnovu morfoloških oblika). Ovu sintagmu ne određuje dodatno član (a mogao bi biti određeni član *le* ili neodređeni član *delle*) jer je to karakteristika ove vrste leksičko-sintaksičkog iskaza

b) particip futura sa nastavkom *–ando* (ako se oblik tvori od glagola na *–are*) ili sa nastavkom *-endo* (ako se oblik tvori od glagola na *-ere* ili *–ire*). Ovo je tzv. **pasivni particip futura**, koji po obliku odgovara gerundivu sadašnjem. Neki od oblika ove vrste participa su: *ammirando*, *contenendo*, *memorando, stupendo*, *venerando*.

Analizom sadržaja reklama koje su nam bile dostupne, dolazimo do zaključka da se samo oblik ***stupendo*** (inf. *stupire*) upotrebljava u ovoj vrsti registra, što ćemo ilustrirati sljedećim primjerima:

- *Per un viso radioso, semplicemente **stupendo**.* (GIO-08-3: 161)

Pasivni particip futura *stupendo* u službi je pridjeva koji određuje imenicu muškog roda u jednini (*viso*) i slaže se s njom u rodu i broju. Dodatne informacije o navedenoj imenici daju neodređeni član *un* i opisni pridjev *radioso*.

- *Clinique ti garantisce una pelle **stupenda**, luminosa e dall'aspetto sano.* (AN-97-3: 183)

Službu pridjeva koji određuje imenicu ženskog roda u jednini obavlja pasivni particip futura *stupenda*. Osim navedenog pridjeva, o osobinama imenice *pelle* zaključuje se i na osnovu upotrebe neodređenog člana *una* i opisnog pridjeva *luminosa*. Na osnovu morfoloških oblika navedenih odrednica imenice zaključuje se da se oni slažu s njom u rodu i broju.

5. ZAKLJUČAK

Na osnovu rezultata analize oblikâ i upotrebe participa prošlog u italijanskom jeziku reklama, možemo izvesti sljedeće zaključke:

a) Particip prošli obavlja funkciju glagola kada:
   - čini dio prošlih glagolskih vremena (određenih i neodređenih glagolskih načina)
   - služi za tvorbu pasivne glagolske konstrukcije
   - obavlja službu predikata participske rečenice, odnosno zavisne rečenice u implicitnoj formi (vremenska, relativna, uzročna, pogodbena)

b) Particip prošli može imati i funkciju imenice. U toj ga funkciji prepoznajemo na osnovu morfoloških oblika (karakteristični nastavci) ali i drugih gramatičkih elemenata koji ga određuju, a koji su inače karakteristični za kategoriju imenica (određeni i neodređeni član, padežni prijedlog, razne vrste pridjeva).

c) Kada je u funkciji pridjeva, particip prošli ima sve karakteristike ove vrste riječi, a to znači da se slaže u rodu i broju sa imenicom čije osobine određuje. Također, zanimljivo je da može biti određen i kategorijom stepenovanja.

d) U korpusu smo pronašli i primjere upotrebe još dvije vrste participa prošlog kada je u funkciji pridjeva. To su tzv. aktivni i pasivni particip futura.

Kada obavlja bilo koju od navedenih funkcija, particip prošli je promjenljiv, a to znači da ima posebne oblike (karakteristični nastavci) za rod (muški i ženski) i broj (jednina i množina)

Dakle, zahvaljujući pregledu i opisu oblikâ i osobina participa prošlog u italijanskom jeziku reklama, može se zaključiti da je ovaj neodređeni glagolski način veoma prisutan u savremenom italijanskom jeziku. Osim primjera kojima se pokazuje uobičajena upotreba participa prošlog u službi glagola, naveli smo i primjere kojima smo dokazali i raznovrsnost oblikâ i upotrebe ovog glagolskog načina kada je u službi imenice i pridjeva. Na taj smo način nastojali potvrditi osobinu polifunkcionalnosti ove vrste participa, naročito u italijanskom jeziku reklama.

LITERATURA

Bianchi, I., Cocchi de Sanctis, P., Fioretti Manzin, L. (1987), *Educazione linguistica*, Istituto geografico de Agostini, Novara.

Cetroni, M. R., Cocozza, M. T., Palma, M. R. (1996), *Grammaticando*, sv. II, Loffredo Editore Napoli.

Dardano, M., Trifone, P. (1995), *La lingua italiana*, Zanichelli, Bologna.

Dardano, M., Trifone, P. (1999), *La lingua italiana*, Zanichelli, Bologna.

Džindo, J. (2002), „Gerundiv u italijanskom jeziku“, *Didaktički putokazi*, broj 27, Pedagoški zavod i Pedagoška akademija, Zenica.

Gjuran-Coha, A., Pavlović, Lj. (2009), „Elementi reklamne retorike u hrvatskim reklamnim porukama“, *Fluminensia*, 21/1, Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 41–54.

Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. (2004), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

Jernej, J. (1985), *Konverzacijska talijanska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.

Jernej, J., Vučetić, Z., Damiani, I. (1986), *Talijanski jezik*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

Katnić-Bakaršić, M. (2001), *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo.

Mengaldo, P. V. (1994), *Storia della lingua italiana*, Società editrice il Mulino, Bologna.

Migliorini, B. (1990), *La lingua italiana nel novecento*, Casa editrice Le lettere, Firenze.

Moderc, S. (2006), *Gramatika italijanskog jezika*, Foto futura, Beograd

Moretti, M., Consonni, D. (1979), *Nuova grammatica italiana*, Società editrice internazionale, Torino.

Radovanović, M. (1986), *Sociolingvistika*, Književna zajednica Novog Sada i NIŠRO „Dnevnik“, Novi Sad.

Serianni, L. (1997), *Grammatica – Sintassi – Dubbi*, Garzanti Editore, Milano.

Soutet, O. (1998), *Manuale di linguistica*, Società editrice il Mulino, Bologna.

Škiljan, D. (1987), *Pogled u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb.

Tartaglione, R. (1998), *Grammatica italiana*, ALMA Edizioni, Firenze.

Rječnici

Deanović, M., Jernej, J. (1987), *Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb.
Halilović, S., Palić, I., Šehović, A. (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo.
Klaić, B. (1966), *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zora, Zagreb.
Kristal, D. (1985), *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd.
De Mauro, T. (2000), *Grande dizionario italiano dell'uso*, sv. IV, UTET, Torino.
Zingarelli, N. (2001), *Vocabolario della lingua italiana*, Zanichelli, Bologna.

Izvori

Novine: dnevne, sedmične, mjesečne
AIR-337 – Airone, broj 337, maj 2009.
AN-97-1 – Anna, broj 8, 24. februar 1997.
AN-97-2 – Anna, broj 42, 20. oktobar 1997.
AN-97-3 – Anna, broj 43, 27. oktobar 1997.
AN-98-1 – Anna, broj 24, 15. juni 1998.
AN-98-2 – Anna, broj 29, 20. juli 1998.
AN-99-1 – Anna, broj 24, 14. juni 1999.
CV – Casa viva, broj 10, oktobar 2008.
ECO – Ecotechno, broj 2, juli/august 2008.
Dodatak časopisu Modus vivendi, broj 7, juli/august 2008.
GIO-08-1 – Gioia, broj 20, 17. maj 2008.
GIO-08-2 – Gioia, broj 29, 19. juli 2008.
GIO-08-3 – Gioia, broj 47, 29. novembar 2008.
GR – Grazia, broj 29, 24. juli 1998.
HH – Hachette home, broj 4, maj 2009.
IE – Imprese edili, broj 141, 15. oktobar 2003.
IM-11 – Il Messaggero, broj 7, 8. januar 2011.
JAM – Jam viaggio nella musica, broj 170, maj 2008.
MC – Marie Claire, broj 12, decembar 2007.
SAL-606 – Salute (la Repubblica), broj 606, 15. januar 2009.
TVSC – TV Sorrisi e canzoni, broj 2, 8. januar 2011.
VOG – Vogue Sposa, broj 106, septembar 2008.
RaiUno-Pub – Reklamne poruke na RaiUno (nacionalna televizijska stanica italijanske medijske kuće RAI) emitirane u periodu od decembra 2009. godine do januara 2011. godine.

SULLE FUNZIONI DEL PARTICIPIO PASSATO
NEL REGISTRO LINGUISTICO DELLA PUBBLICITÀ ITALIANA

Riassunto

Nel sistema verbale italiano è particolarmente interessante individuare ed analizzare il modo verbale, anzi il participio passato, la categoria verbale che appartiene al gruppo dei modi indefiniti. Oltre all'uso del participio passato con la sua consueta funzione di verbo, questo modo verbale può svolgere anche la funzione di sostantivo e di aggettivo.
Fatta l'analisi del registro linguistico della pubblicità italiana (scritta e parlata), si descrivono le forme e l'uso del participio passato nella pubblicità italiana. Attraverso sia la sua funzione di verbo sia la sua funzione di sostantivo o aggettivo, si sottolinea il carattere polivalente di questo modo indefinito.

Parole chiave: participio passato in funzione di verbo, sostantivo e aggettivo

Nermina Čengić
Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina
Filozofski fakultet
nerminacengic@yahoo.fr

Sonja Filipović-Kovačević

FLOUTING THE MAXIM OF QUANTITY AND VAGUENESS IN ADVERTISING*

The paper examines inferential communication in advertising from a pragmatic perspective. The focus is on the quantity maxim, according to which the sender`s contribution should be as informative as is required for the current purposes of the exchange. The aim of the paper is to show that flouting the maxim of quantity in advertising regularly involves providing imprecise information, which results in vagueness, to identify the linguistic devices which flout this maxim, and to explain the communicative reason for this phenomenon. The analysis is conducted within the framework of implicature theory, the cooperative principle and the theory of semantic underspecification. The results will hopefully confirm the hypothesized connection between flouting the maxim of quantity and vagueness. Also, the linguistic devices are expected to be implicit or indeterminate structures, which leave space for individual positive interpretations and are thus used for covertly communicating stronger claims.

Keywords: advertising, maxim of quantity, flouting, vagueness, linguistic devices.

1. INTRODUCTION

This paper studies implicit communication in the register of advertising. The object of analysis are advertisements which utilize the soft-selling advertising strategy, as Cook (2001) defines and labels it, which means indirect, subtle presenting the advantages of advertised products. Many studies into advertising language show that communication in today`s advertising is brimming with implicitness through metaphors, metonymies, analogies, counterfactuals and puns (Ward and Gaidis 1990, Leigh 1994, Forceville 1996, McQuarrie and Phillips 2005, van Mulken et. al 2005, …)

In other words, communication is largely based on conversational implicatures, and consequently, interpretation of messages intended by advertizers relies on recipients` inferences and assumptions. For example, an advertisement for Lloyd's bank claiming: *Money doesn't* ***grow*** *on trees but it* ***blossom***[1] *at our branches*[2] (example from Grundy 2000: 76) is not truthful since money, taken at face value, can neither grow nor blossoms. Similarly, an advertisement for a flashlight claiming that it is *The gift that leaves you* ***beaming*** (example from van Mulken and van Enschot-van Dijk 2005) is not straightforward, but rather ambiguous, since the verb *to beam* means literally 'to send out a line of light, heat, energy etc.' and metaphorically 'to smile very happily'. [3]

Apart from the linguistic, the pictorial element can also be very cleverly and humorously used, and often speak more than words, or fill in the information missing from words. This type of advertisement is, for example, an advertisement for Omax Lenses, promoting wide angle lenses, i.e. lenses that project a larger image circle than standard design lenses do. The picture shows a man with an Omax camera shooting a beautiful sandy beach and the sea, but also catching two half-naked girls (wearing thongs, one of them topless and the other almost topless) lying on the beach.

* This paper was written as part of the project number 178002 (*Languages and Cultures in Time and Space*; srp. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*) financially supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

[1] Bold is used for highlighting.

[2] Examples are given in italics.

[3] The meaning of the word *to beam* is given according to LEDO (Longman English Dictionary Online).

The motivation for designing such advertisements is in line with the main formula for successful advertising defined by Strong (1925), which is briefly stated in the acronym AIDA and stands for: attention, interest, desire and action, i.e. purchase.Thus, modern advertisements featuring the implicit form of communication, first and foremost, try to attract attention and provoke interest in potential buyers through ambiguity, imprecision or humour. As for the opposite pole (the recipients) implication leaves open space for multiple, more or less varying intepretations of intended messages according to the recipients` encyclopedic knowledge and life experience. However, there is another very important component in the interpretation process; this is what Radovanović (2003: 54-71) in his model of the communication process calls the **pragmatic scene** and defines it as an element of the extralinguistic context, stressing at the same time that context is the most complex component in the communication process. The pragmatic scene involves communicators` intentions, the aim of the message and the communication processs, strategies, etc. In other words, potential buyers have to be aware of the persuasive and profit-oriented intentions of advertisers when interpreting the intended messages of advertisements.

In this research the focus of attention is not on the pictorial element, however interesting it might be, but rather on the linguistic element in print advertisements. The hypothesis is that flouting Grice`s maxim of quantity, according to which the sender`s contribution should be as informative as is required for the current purposes of the exchange, is a common rhetorical strategy in advertising, and that flouting it involves providing imprecise information, which results in vagueness. Thus, the aims of the paper are:

- to account for the connection between flouting the maxim of quantity and the resulting vagueness,
- to identify the linguistic devices which flout the maxim of quantity,
- to explain the communicative reason for this phenomenon.

Prior to presenting the results of the research conducted, theoretical framework will be presented briefly. In that respect two issues need to be addressed: What is vagueness? and How do Grice`s maxims explain the process of communication?

2. THEORETICAL FRAMEWORK

2.1. Vagueness defined

In this section of the paper the theoretical notions of vagueness and semantic underspecification will be explained and associated.

In most general terms, in linguistics, vagueness, along with ambiguity and polysemy, is defined as an instance of plurality of meaning. Tuggy (2006: 167) offers a classical definition of **vagueness**, by seeing it as a linguistic phenomenon, where "two or more meanings associated with a given phonological form are […] united as non-distinguished subcases of a single, more general meaning". This implies that vagueness involves "a lexeme with a single but nonspecific meaning" (Tuggy 2006: 168). As Löbner (2002: 45) says, typical examples of vague lexemes are kinship terms and lexemes with flexible boundaries, like gradable adjectives. For example *child* in *My **child** is at school* is vague, because there are two possible instantiations: 'a female human under 18' or 'a male human under 18'. Similarly, *aunt* is 'your parent`s sister', but it is not clear, i.e. is vague, whether it is your mother`s or father`s sister (Tuggy 2006: 167).[4] Furthermore, gradable adjectives, like *tall* are vague, since

[4] **Ambiguity**, on the other hand, means that two or more meanings associated with a single phonological form are clearly and intuitively separate. For example, *bank* as 'a financial institution' and *bank* as 'land at river edge' (Tuggy 2006: 167).

the perception of the tallness scale is relative, i.e. the boundaries of the category *tall* are flexible depending on the context it is used in. From the perspective of a little child, a man 165 cm high is tall. However, the same man will not be considered *tall* from the perspective of a woman 180 cm high (Löbner 2002: 45). Thus, categorisations of this kind are always a matter of norms (Löbner 2002: 195).

Radden et al. (2007) introduces the notion of **underspecification**. Namely, in cognitive linguistics the main premise is that meaning does not reside in linguistic units, but in concepts and is constructed in the minds of the language users. Starting with this premise, linguistic units are underspecified in that they cannot possibly express all aspects that are relevant to the full interpretation. Radden (2007: 5-9) pointed to at least three ways in which linguistic units can be underspecified and thus require conceptual augmentation:

1. **Implicitness**, the most common type of underspecification, means that linguistic units verbalize meanings implicitly or indirectly. This occurence of underspecification happens when either no linguistic unit is present or the linguistic unit is not conventionally associated with a particular meaning. For example, the meaning of the expression *a good price* is implicit, i.e. vague, since it doesn`t specify the exact amount of money. Thus, the amout of money paid in *Harry **sold** his car for **a good price*** is taken to be **higher** than the amount of money in *Harry **bought** his car for **a good price*** (Radden et al. 2007: 5). Similarly, the adjective *safe* in *The beach is **safe,** as* Fauconnier and Turner (2002: 25-7) show, is underspecified, and thus, vague, since *safe* prompts us to construct a counterfactual scenario of danger in which a person is harmed (it could mean that there are no sharks, that there are no big waves, that there is no broken glass in the sand, that there are no pickpockets, and many other things). Filipović-Kovačević (2010) refers to words with no single concrete explicit meaning, which prompt us to evoke scenarios appropriate for the context, as **words with a wide scope of meaning** (in Serbian: reči širokog obuhvata značenja).

2. **Indeterminacy** is cannonical situation with grammatical units; it means that linguistic units are indeterminate and thus, vague. For example, the verb *to break* is underspecified with respect to manner, the effect and the speed. In *The heat **broke** the guitar* the action of breaking is slow, leading to gradual warping of cracks, whereas in *A falling radio **broke** the guitar* the action of breaking involves a sudden localized disruption (Radden et al. 2007: 6-7). Furthermore, possesives are also indeterminate: *my horse* might mean 'the horse I own', 'the horse I ride', 'the horse I bet on', etc.; the pronoun *we* we can include or exclude the hearer; indefinite quantifiers are indeterminate in that the number of entities they encompass is vague (for example, it is not clear whether ***a few** people* means 3, 4, 5, 6 or 7 people? (Radden et al. 2007: 7).

3. **Incompatibility** is an instance of underspecification since it requires the interlocutors to construct meanings in order to reconcile the conflict between expressions. It involves lexical incompatibilities, like the composition of antonyms, tautology, metaphor, metonymy, oxymoron, understatement, and lexical-grammatical incompatibilities, i.e. mismatches between a construction and lexical units used in it. For example, the collocation *slow fast* is incompatible, but still meaningful. Thus, *a **slow fast** dog* is interpreted as 'a fast dog made temporarily slow due to illness or injury', wheras *a **fast slow** dog* is 'a slow dog made temporarily fast' (Radden et al. 2007: 7-8). Metaphorical expressions typically involve this type of underspecification: in *She is **married** to a **library*** the semantics of *married* and *library* are incompatible (Radden et al. 2007: 8).

In this paper vagueness is understood as a linguistic phenomenon describing situations in which a linguistic expression has a single but nonspecific meaning, and is thus imprecise or not precise enough, which leaves the recipient wondering what the sender really meant and finally, interpreting

the message to the best of his/her linguistic and non-linguistic knowledge (including his/her prior life experience and beliefs). Consequently, the interpretation of vague expressions might result in multiple, varying, individual interpretations. Vagueness, defined in this way, is equated with Radden`s underspecification types. In this paper, the focus is on analyzing implicitness and indeterminacy types of underspecification or vagueness.

2.2. Grice's cooperative principle in communication

In this paper communication is approached from a pragmatic point of view; it is seen as a process of generation of meaning, where participants actively participate in arriving at the intended message, rather than as a linear process of encoding and decoding. Communication is very complex and very often it means reporting more than is actually said depending on the context. Thus, many utterances have implicit, or additional meanings, which are conveyed indirectly. This fact opens the question: How do people understand each other? Paul Grice (1967/1975) gave the answer to this question by postulating an inferential model of communication, based on the cooperative principle and implicature theory, according to which the speaker intentionally requires the hearer to undertake a large inferential processing effort to decode the message. According to this model communicators naturally try to be cooperative, i.e. they try to help each other rather than to make message exchange difficult. They try to accomplish fair communication and to follow the cooperative principle, which means that the hearer expects that the speaker will provide just **the right amount of information**, which is **relevant** to the question, **truthful** and **clear**. This is described by four conversational maxims of the cooperative principle which are observed in the communication process: the maxims of quantity, quality, relation and manner:

- **the maxim of quantity** says that speakers should be as informative as is required; they should give neither too little information nor too much,
- **the maxim of quality** says that speakers are expected to be sincere, to be saying something that corresponds to reality (not say false, or for which they lack evidence),
- **the maxim of relation** says that speakers are assumed to be saying something that is relevant to what has been said before,
- **the maxim of manner** says that speakers should be brief and orderly, and avoid obscurity and ambiguity.

For example, if A aks B *Do you like the dinner*? and B answers *Oh, yes. Very much* it is assumed that B has said all that is needed; she is presumably being honest, keeping to the topic established by the speaker and is not saying anything that is ambiguous. B is observing the conversational maxims of the cooperative principle (more on observing the conversational maxims, with examples see in Cutting 2002: 34-36, Grundy: 73-75).

However, communication is not always so direct, which means that not all conversational maxims are always observed. One instance of not observing the maxims, identified by Grice (1975: 49-58) is maxim **flouting**, which means that the speaker intentionally does not observe some maxim, but not with an intention that the hearer does not understand the message, but in order to achieve a special communicative effect, like in different rhetorical strategies (Grundy 2000: 76-77, Cutting 2002: 37-38) such as metaphor, irony, sarcasm, hyperbole, euphemism, tauotology, overstatement, understatement, rhetorical question. The hearer is expected to get the intended message, to realize that words should not be taken at face value and to infer the implied meaning. Maxim flouting is a strategy often used in advertising, which will be illustrated by presenting and analyzing several examples from this register.

- **Flouting quantity** – An advertisement for Coca-Cola says: *It's the taste* (Grundy 2000: 70), which doesn`t provide enough information about Coke`s taste; we don`t know what it is like.

However, since we know that products are presented positively in advertising, we infer the implication that Coke has very good, even the best taste ever.

- **Flouting quality** – An advertisement for Nissan Altima claims that *Sedans, like drivers, can experience night blindness*, and that the xenon component in the headlights is the *cure for the common car*. This claim isn`t true since cars cannot suffer from night blindness and the xenon component is not a medicine. However, since we assume that the utterance is meaningful, we associate eyes and sight with headlights and lighting, respectively, and infer that the headlights in common sedans are not good enough and that those on Nissan Altima produce much better light.
- **Flouting manner** – An advertisement for an anti-acne cosmetic product claims that it *Acts on the spot* (Grundy 2000: 77) and is ambiguous since the expression *on the spot* might mean litearlly 'on that small area' or figuratively 'immediately'.
- **Flouting relation** is very rare in advertising because it would counter the very purpose of advertsing; the advertised product is very relevant since that is the point of communication, as Pop (2010) concluded.

3. CORPUS SELECTION

This empirical study was performed on a corpus of 50 print English advertisements, mostly headlines. The data was extracted from women`s magazines such as *Glamour* and *Cosmopolitan*; *Psychology Today*, an American psychology-based magazine written for the mass audience covering psychological topics such as neuroscience, relationships, health, happiness, depression, work, the psychological aspects of current affairs and the like; *Wired*, an American magazine reporting on how new and developing technology affects culture, the economy, and politics; *Business Week*, an American business magazine and *Time*, an American weekly news magazine published in New York City.These magazines advertize a variety of products on which the analysis in this paper is based, and these are: cosmetic products, technological products (cars, computer-related products), business and banking services.

In the selection procedure of the corpus, advertisements in which the maxim of quantity was flouted were extracted. Next, they were classified into different categories according to the types of linguistic structures which flout the maxim of quantity.

4. RESEARCH RESULTS

This section of the paper is dedicated to the analysis of the specified corpus and identifying types of linguistic structures which signal vagueness resulting from flouting the maxim of quantity.

The identified linguistic structures are the following: unfinished comparisons, vague comparisons, vague prepositional phrases, indefinite pronouns, vague lexical words, structures referring to individual experience, counterfactual structures, superlatives and combined structures. The structures will be listed, illustrated and explained.

(1) Unfinished comparisons:

In unfinished comparisons the element with which something is compared, *than +something*, is missing altogether; in other words, the pinpointed structure consists of only an adjective in the comparative form (e.g. *better*). Unfinished comparisons flout the maxim of quantity in that they provide too little information, or, more precisely, give less information than the situation requires. Thus, they are vague due to not being precise enough since they do not specify exactly to what extent or in relation to what else the advertised product is *better*, *firmer*, *longer*, *bigger*, etc. For example, an advertisement for Danone Shape yogurt, a yogurt suitable for dieting, claims that you *feel* ***fuller*** *for*

longer after consuming the yogurt. However, it does not say when you will feel hungry again; also, it does not say how much fuller it makes you feel, i.e whether you are not hungry at all, or you are just less hungry than usually when dieting. In another advertisement for a cosmetic product, Olay creme, retinol skin care, it is said that *you get **firmer** skin from a makeup*. However, it is unclear how much firmer your skin is to be. Here are some more similar examples:

- *There`s a **better** way to get back your data* …(ESS data recovery labs)
- *Feel **fuller for longer*** (Danone Shape yogurt)
- ***Firmer** skin from a makeup*. (Olay, retinol skin care)
- *Plan A is simply printing big ideas. My plan is to make them look even **bigger***. (Brother printer)
- *If another customer books the same flight as you **for less**, Orbitz automatically sends you a check for the difference. No e-mails, no forms. Just cold, hard cash*. (Orbitz Price Assurance)

(2) Vague comparisons:

In vague comparisons the element with which something is compared is not missing from the structure, but it is very imprecise. Namely, the second element of comparison, which comes after *than*, is either an indefinite time adverb, like *ever*, *never*, *before*, *yet*, *already* (e.g. Today *more than **ever*** …), a clause addressing the potential buyer and thus referring to individual expectations (e.g. *more gentle than **you may be used to***) or a reduced object relative passive clause referring to general people`s experience so far (e.g. *more than **expected***). These expressions contain imprecise information since they are interpreted individually, depending on each person`s life experience, and thus flout the maxim of quantity and are vague.

- *Today **more than ever**, it`s here to help your world*. (Zurich Help Point)
- *Inside you`ll find **more than expected***. (The Protege M400 Tablet PC with Verizon Wireless)
- *Introducing a dermabrasion system that's a bit **more** gentle **than you** may be used to*. (Mineral MicroDermabrasion System)

(3) Vague prepositional phrases: up to, in + period of time

Vague prepositional phrases involve the following structures: ***up to*** + ***a number*** + ***more***, ***in*** + ***a period of time***. These expressions flout the maxim of quantity and are vague since the range they cover is unspecified; they do not specify to what extent exactly or how long the beneficial effect of a certain product is going to work. For example, an advertisement for Neutrogena hand cream says: *Now, younger-looking hands **in 1 week***. The range covered by the prepositional phrase in 1 week, covers time spans from as little as a few minutes, a day, to a couple of days, 4 days and 23 hours,… and 7 days. Similarly, an advertisement for a mascara claims that *lashes get **up to 12 times** more volume*, which might mean that they will be twice bigger, three times, four times, .. and, maximally, 12 times bigger.

- *Now, younger-looking hands **in 1 week***. (Neutrogena, Visibly Younger hand cream)
- ***Up to 12 X more** volume. Build your lashes as big as you dare*! (New volume shocking Loreal mascara)
- ***Up to + 85%** more shine*. (Loreal shampoo)
- *More to play with. New Full and thick collection. Fuller and thicker looking hair **in just 7 days***. (Pantene PRO-V)

(4) Indefinite pronouns

Indefinite pronouns (e.g. *any*, *anything*, *any time*, *anywhere*; *no one*, *nowhere*, *nothing*; *everything*; *everyone*, *everywhere*) in the advertisements flout the maxim of quantity and are vague since they are not informative enough; namely, their scope of reference is very broad, so the recipient does not know exactly who, what, when or where the advertiser is referring to. For example, in an advertisement for a desktop computer, the headline says: *In this case, little means **everything***; it is not clear what the ***everything*** that the computer offers encompasses. Similarly, an advertisement for a

Ford claims: *With four-wheel drive, you can go almost* ***anywhere***. Again, it is not clear where exactly you can go, i.e. can you drive even over deep water surfaces, for instance?

- ***Anytime, anywhere*** *on your iPhone*. (E Trade, Mobile investing)
- *With four-wheel drive, you can go almost* ***anywhere****. After that, you`re on your ow*n. (Ford. BoldMoves.)
- *The middle of* ***nowhere*** *can be surprisingly hard to find*. (Concierge, journeys)
- ***Everything*** *in one touch*. (Samsung Omnia, mobile phone).
- *In this case, little means* ***everything***. (Desktop computer Shuttle XPC X100)

(5) Vague lexical words

Vague lexical words, or, more precisely, words with a wide scope of meaning in advertisements (e.g. *effortless*, *perfect*, *hint*, *good*, *amazing*, *great*, …) flout the maxim of quantity by being less informative than required since they are not associated with a single specified meaning and as such represent relative notions subject to largely individual interpretations. For example, an advertisement for a tanning cream claims that it enables *Beautiful, bronze tanning –* ***effortlessly***. However, what does effortless tanning mean? For someone, even 15 minutes exposure to the sun is hardly bearable, whereas for someone else even 2 hours is not too much. Another advertisement for a hair-shampoo claims that *it is a* ***must have*** *for hair*, but it does not specify why this is so, i.e. it does not say exactly what hair looks like after applying it or which nourishing components it contains.

- *Beautiful, Bronze Tanning –* ***Effortlessly***. (EluSun)
- *Your* ***perfect*** *mobile partner*. (Transcend 4 GB 150 X SD card)
- *Fresh milk with a* ***hint*** *of wild strawberry*. (Cravendale milk)
- *Safe never felt* ***so good***. (Hyundai)
- *Attention PowerPoint users! Turn lifeless PowerPoint Slides into an* ***Amazing*** *Visual Experience*. (Ovation, powerpoint)
- ***Must haves*** *for your hair*. (Pantene shampoo)

(6) Structures referring to individual experience:

Structures referring to individual experience include various grammatical structures, each of which directly addresses the reader and the potential buyer with the pronoun *you*. The message flouts the maxim of quantity because it provides too little information by not saying exactly what the consequences of using the product are. Rather, such advertisements claim that the product does exactly what each person expects; since people`s expectations and previous experience largely differ, the imparted message is highly individual, non-specific and vague. For example, an advertisement for a colour hair-shampoo claims that *you get the look* ***you*** *want with the colour* ***you*** *have.* This means that the shampoo is universally good, i.e. suitable for everyone regardless of the hair colour and the wanted hair style.

- *The look* ***you*** *want. With the colour* ***you*** *have. An innovation for colour-treated hair*. (New Vive Pro, color vive shampoo)
- *Exceeding* ***Your*** *expectations*. (Transcend 150 X SD Card)
- *It`s like nothing* ***you`ve*** *used before because it`s like everything* ***you`ve*** *used before*. (Olay, daily facials)

(7) Counterfactual structures

Counterfactual structures, i.e. linguistic structures expressing something going counter to the facts in reality, or something that has not happened but could, would, or might under differing conditions, involve expressions like: *anything but + adjective*, *unlike + Noun Phrase*, *not + Verb*. Such expressions flout the maxim of quantity by providing insufficient amount of information since they say what something is **not** like leaving a multitude of possibilities for imagining what something **is** like. For example, an advertisement for Mercedes Benz claims that it has *Performance* ***unlike*** *any*

other. However, it does not specify what this performance is really like; the recipient just gets the idea that it is better than the performance of other cars. Similarly, an advertisement for a Dodge says that *it`s* ***anything but*** *cute*. Thus, the potential buyer knows that the Dodge possesses characteristics contrary to being cute, but it is not clear what the car is like if not cute. Someone might think that it is speedy, someone else that it has aggressive shape, someone else might think that it is big, yet someone else might think that it is luxuriously equipped, etc.

- *It`s* ***anything but*** *cute.* (Dodge)
- *We're* ***anything but*** *small*. (*Visa Business Card*).
- *Performance.* ***Unlike any*** *other*. (Mercedes-Benz)
- *Price Assurance from Orbitz. For people who* ***don`t hate*** *money*. (Orbitz Price Assurance)
- *If another customer books the same flight as you for less, Orbitz automatically sends you a check for the difference. No e-mails, no forms. Just cold, hard cash. (Orbitz Price Assurance)Visa Business Card; malo preduzeće, restoran Hatfield's u Los Anđelesu. We're* ***anything but*** *small*.

(8) Superlatives

Superlatives in advertisements flout the maxim of quantity in that they seem to express more information due to exaggerating, but they actually say less than required because they do not clarify why a product is the best, the latest, etc. Again, the expression is not precise enough and requires the recipient to construe meaning depending on his or her experience and expectations. For example, an advertisement for a GPS device says that *it`s the* ***latest*** *handheld GPS*; from this claim the recipient does not know which conveniences exactly this device offers.

- *The* ***latest*** *handheld GPS*. (GARMIN, GPS X-series)
- *A mouth`s* ***best*** *friend*. (Trident, chewing gum)

(9) Combined structures

Finally, in many advertisements some of the listed vague structures flouting the maxim of quantity are combined. For example, in an advertisement for a firming moisturizer, the folowing structures are used: vague prepositional phrases (*in just 2 weeks*, *in just 8 weeks*), indefinite pronouns (*nothing*) and unfinished comparisons (*better*). In another advertisement for a price assurance company the folowing structures are used: counterfactuals (*don`t hate*) and unfinished comparisons (*for less*). In an advertisement for a hair-shampoo, unfinished comparisons (*more*, *fuller*, *thicker*) are combined with vague prepositional phrases (*in just seven days*).

- *Now there`s a moisturizer that firms skin* ***in just 2 weeks****? Bet your bottom. Firms skin* ***in just 2 weeks****. Reduces the appearance of cellulite* ***in just 8 weeks****. Contains seaweed extract.* ***Nothing*** *firms* ***better***. (Jergens Skin Firming Moisturizer)
- *Price Assurance from Orbitz. For people who* ***don`t hate*** *money.If another customer books the same flight as you* ***for less****, Orbitz automatically sends you a check for the difference. No e-mails, no forms. Just cold, hard cash*. (Orbitz Price Assurance)
- ***More*** *to play with. New Full and thick collection.* ***Fuller*** *and* ***thicker*** *looking hair* ***in just 7 days***. (Pantene PRO-V)

5. CONCLUSION

The results of this research into the pragmatics of advertising show that flouting the maxim of quantity is a very common strategy in English advertisements. It mostly manifests itself as not being informative enough by means of giving **too little** information, or in other words, information which is **not precise enough** for the current purposes of the exchange. Imprecise information in English advertisements is presented by means of several types of implicit or indefinite linguistic structures,

which were identified in this research: (1) unfinished comparisons (e.g. *feel fuller for longer*), (2) vague comparisons (e.g. … *more than expected*), (3) vague prepositional phrases (e.g. *in 1 week*), (4) indefinite pronouns (*everything*), (5) vague lexical words (*great*), (6) structures referring to individual experience (e.g. *The look you want*), (7) counterfactual structures (e.g. *Unlike any other*), (8) superlatives (e.g. *the latest*), which offer imprecise information in the form of exaggeration and finally, (9) combined structures, which involve a combination of some of the listed structures in one advertisement. In this paper a connection is made between flouting the maxim of quantity, which, as it proves, manifests itself as imprecision, and vagueness, i.e. situations in which a linguistic unit has a single but nonspecific meaning. Furthermore, the definition of vagueness in this paper is essentially cognitivelinguistic since it is seen as a phenomenon which requires that the recipient infer the intended meaning in accordance with his⁄her world knowledge from imprecise linguisic units as prompts. Consequently, vagueness is equated with Radden` s (2007) cognitivelinguistic notion of semantic underspecification. The results of the analysis show that the spotted instances of vagueness are prompted by implicit and indeterminate linguistic structures, according to Radden`s (2007) classification of underspecification types. It is explained that the interpretation of vague expressions requires conceptual augmentation on the part of recipients, which might result in multiple, varying, individual interpretations, all being positive since recipients are aware of the register; they know that advertisements focus on positive attributes of products since the final aim is to sell them. In other words, the studied vagueness in advertising communication is largely based on implicatures, both strong and weak.The last issue to be addressed is the communicative reason for flouting the maxim of quantity and the resulting vagueness used as a strategy in the register of advertising. From the results obtained in this research, it can be concluded that this strategy is used by advertisers on purpose for the sake of covertly communicating stronger claims and avoiding responsibility for the intrepretation of, sometimes, too favourable claims about products.

Rerefences

Cook, G. (2001). *The Discourse of Advertising*. 2nd edition. London, New York: Routledge.

Cutting, J. (2002). *Pragmatics and Discourse. A Resource Book for Students*. London, New York: Routledge.

Fauconnier, G. and Turner, M. (2002). *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind`s Hidden Complexities*. New York: Basic Books.

Filipović-Kovačević (2013). Implicirana značenja u reklamama na engleskom i srpskom jeziku. Novi Sad: Filozofski fakultet. (http://digitalnabiblioteka. tk/ digitalna-biblioteka?task=view&id = 112&catid=13)

Forceville, C. (1996). *Pictorial Metaphor in Advertising*. London, New York: Routledge.

Grice, P. (1975). "Logic and Conversation". In: P. Cole and J. L. Morgan (eds), Syntax and Semantics 3: Speech Acts. New York: Academic Press, 41-58.

Grundy, P. (2000). *Doing Pragmatics*. London: Arnold.

Leigh, J. H. (1994). "The Use of Figures of Speech in Print Ad Headlines," *Journal of Advertising*, 23, 17–34.

Löbner, S. (2002). *Understanding Semantics*. London: Arnold Publishers.

McQuarrie, E. F. and Phillips, B. J. (2005), "Indirect Persuasion in Advertising: How Consumers Process Metaphors Presented in Pictures and Words", *Journal of Advertising*, 34/2: 7–21.

Pop, A. (2010). "Implicatures derived through maxim flouting in print advertising: A contrastive empirical approach", In: *Toronto Working Papers in Linguistics*, Vol 33.

Radden, G. et al. (2007). "Introduction. The Construction of Meaning in Language", In: G. Radden, et al. (eds.). *Aspects of Meaning Construction*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company,1–15.

Radovanović, R. (2003). *Sociolingvistika*. Treće izdanje. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Strong, E. K. Jr. (1925). "Theories of Selling", *Journal of Applied Psychology*, 9/1: 75–86.

Tuggy (2006). "Schematic network: Ambiguity, Polysemy, and Vagueness." In: D. Geeraerts, et al. (ed.). *Cognitive linguistics: Basic Readings*. Berlin: Mouton de Gruyter, 167–184.

Mulken van, M., R. van Enscjot-van Dijk, H. Hoeken (2005). "Puns, Relevance and Appreciation in Advertisements", *Journal of Pragmatics,* 37: 707–721.

Ward, J. and Gaidis, W. (1990). "Metaphor in Promotional Communication: A Review of Research on Metaphor Comprehension and Quality". In: *Advances in Consumer Research*, Vol. 17: 636–642.

Dictionaries

LEDO: *Longman English Dictionary Online*. Available at: http://www.ldoceonline.com/

KRŠENJE MAKSIME INFORMATIVNOSTI I NEJASNOSTI U REKLAMIRANJU

Rezime

Ovaj rad se bavi analizom inferencijske komunikacije u reklamiranju iz pragmatičke perspektive. U fokusu je ispitivanje maksime informativnosti, prema kojoj bi iskaz koji stvara pošiljalac trebalo da bude dovoljno informativan za trenutne potrebe komunikacije, tj. ni manje ni više informativan nego što je potrebno. Istraživanje obuhvata analiziranje reklama, uglavnom reklamnih naslova iz časopisa na engleskom jeziku, kojim se pokušava utvrditi veza između kršenja maksime informativnosti i nejasnosti. Stoga, ciljevi rada su: da se ukaže na vezu između kršenja maksime informativnosti i nejasnosti koja proizlazi iz toga, da se ustanove jezička sredstva kojima se krši maksima informativnosti, kao i da se ukaže na komunikativni razlog za ovaj fenomen. Analiza je sprovedena u teorijskom okviru teorije implikature i principa kooperativnosti Grice (1975), kao i kognitivnolingvističke teorije semantičke hipospecifikovanosti (Radden et al. 2007). Rezultati analize potvrdili su da postoji čvrsta veza između kršenja maksime informativnosti i nejasnosti, što je bila početna hipoteza u radu, kao i da je gotovo po pravilu u pitanju pružanje nepreciznih informacija. Pored toga, ustanovljeno je da su jezičke strukture kojima se krši maksima informativnosti implicitne i neodređene strukture (npr. *everything*, *better*, *amazing*, *like never before*, *unlike any other*, *up to 35 hours*, …), a one su razvrstane u devet kategorija: (1) nezavršena poređenja, (2) nejasna poređenja, (3) nejasne predloške fraze, (4) neodređene zamenice, (5) nejasne leksičke reči, (6) strukture koje se odnose na individulano iskustvo, (7) kontrafaktivne strukture, (8) superlativi, (9) kombinovane strukture. Ovakve strukture daju prostor za individualne pozitivne interpretacije značaja reklamiranih proizvoda, tj. rezultiraju različitim jakim i slabim implikaturama u zavisnosti od enciklopedijskog znanja primalaca poruka. Stoga, komunikativni razlog za korišćenje proučavane strategije u rekamiranju najverovatnije je namera tvoraca reklama da na prikriven način iznesu veoma pozitivne tvrdnje o efektu i značaju reklamiranih proizvoda i da izbegnu odgovornost za ponekad suviše pozitivne interpretacije tvrdnji o vrednosti reklamiranog.

Ključne reči: reklamiranje, maksima informativnosti, kršenje maksime, nejasnost, jezičke strukture.

Sonja Filipović Kovačević
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
sonjaf@eunet.rs

Tatjana Milosavljević

METODE UBLAŽAVANJA U IZVEŠTAJIMA BRITANSKE ŠTAMPE O AFERI *WIKILEAKS*

Rad ima za cilj da, vodeći se modelima kritičke analize diskursa, pokaže da metode ublažavanja u britanskim štampanim medijima u izveštavanju o aferi *Wikileaks* utiču na percepciju medijske poruke tako što ublažavaju efekte kontroverznih radnji koje je Wikileaks izneo u javnost, svedočeći time o manipulativnom potencijalu eufemizacije. Korpus je sastavljen iz članaka britanskih dnevnih listova *The Guardian*, *The Independent*, *The Daily Telegraph*, *The Daily Mail*, *The Daily Mirror* i *The Sun*. Uočene metode ublažavanja analizirane su iz formalog aspekta (postupci ublažavanja: sinonimija, perifraza i litota) i iz ugla motivacije za njihovu primenu (stil, ideologija i ironija). Utvrđeno je da se eufemizacija često koristi da stvori privid legitimiteta u slučajevima kontroverznih aktivnosti uticajnih pojedinaca, vojske ili vlasti. Povrede ljudskih prava ili običaja rata opisuju se eufemistično kako bi se umanjila njihova težina, dok se primalac medijske poruke eufemističnim jezikom navodi da previdi ozbiljnost prikazanih događaja.

Ključne reči: britanska štampa, afera *Wikileaks*, metode ublažavanja, medijska manipulacija

1. UVOD

Tema ovog rada je upotreba jezičkih sredstava ublažavanja u političkom diskursu štampanih medija, tačnije, način na koji se državne institucije, političke strukture i mediji koji ih zastupaju služe jezičkim sredstvima ublažavanja ne bi li svoje kontroverzne postupke predstavili u povoljnijem svetlu i tako manipulisali reakcijom javnog mnjenja u svoju korist. Rad pretpostavlja da ublažavanje poruka u predstavljenim primerima metoda ublažavanja utiče na percepciju poruke u javnosti, tako što dovodi do nepotpunog ili iskrivljenog tumačenja poruke i oblikuje mišljenje recipijenta u smeru pogodnom po vladajuću elitu. Eufemizacija diskursa tako učestvuje u stvaranju Gramscijevog konsenzusa sa vladajućom elitom i društvene kohezije u vidu hegemonije. Političke grupe koriste eufemizaciju kao jednu od najsuptilnijih metoda lingvističke manipulacije, radi svojih interesa, tj. legitimizacije sopstvenih postupaka i održavanja na vlasti, što uslovljava udruživanje lingvističkih i sociioloških modela analize diskursa ne bi li se ova upotreba jezika adekvatno protumačila i ne bi li se sagledao širi plan njenih implikacija i društvenih posledica.

Bitno je napomenuti da tema ovog rada nisu eufemizmi u užem smislu, koji podrazumevaju zamenu grube ili direktne reči prijatnom, već se rad bavi širim pojmom eufemizacije, gde spadaju i eufemizmi kao najpoznatiji predstavnici ove pojave, a koja dodatno uključuje sve izraze slabijeg značenja od očekivanog u datom kontekstu. Takođe, potrebno je istaći da je predstojeća analiza proistekla iz obimnijeg autorkinog istraživanja koje se po opsegu razlikuje od ovde prikazanog dela istraživanja i po tome što uključuje interpretaciju semantičkih oblasti u kojima je najzastupljenije jezičko ublažavanje, kao i analizu političkih afilijacija britanskih listova iz kojih je sakupljen korpus.

Kao što je najčešće slučaj u kritičkoj analizi diskursa, i ova studija se zasniva na korpusu. U pitanju je sto rečenica na engleskom jeziku preuzetih iz britanske štampe, tematski povezanih aferom *Wikileaks*, a njihova formalna analiza je dopunjena kritičkom analizom. Kako Holder zapaža, apsolutni eufemizmi ne postoje i svaki izbor eufemizama je subjektivan (2002: vi), a poimanje iskaza kao ublaženog je promenljiv sud individualnog korisnika jezika, uslovljen nizom njegovih jezičkih i vanjezičkih iskustava. Stoga je nedostatak ovog korpusa subjektivnost izbora. Pokušaj premošćavanja ovog problema učinjen je pružanjem alternativa za primere, tj. navođenjem leksičkih izbora koji bi u odnosu na one iz primera bili neutralni, kao i analizom motiva koji potencijalno stoje iza svesnog ublažavanja poruke. To je u skladu i sa metodama kritičke analize diskursa, koja nalaže da analiza

treba da ponudi prigodne alternative dominantnom diskursu koje nisu u sukobu s interesima javnog mnjenja. Ovaj rad predstaviće samo one primere korpusa koji najbolje ilustruju rezultate istraživanja. Rečnici eufemizama koji su korišteni za prepoznavanje eufemizacije su *Dictionary of Euphemisms and Other Doublespeak* (Rawson 1981), *How Not to Say What You Mean* (Holder 2002), i možda najrelevantniji *Dictionary of Military Terms* (Bowyer 2007), koji je autorka koristila kao kriterijum za svrstavanje pojedinih primera u vojne termine.

Najpre su date teorijske osnove rada koje je autorka crpela iz modela Teuna Van Dijka. Teorijske odrednice kritičke analize diskursa koje je izložio Van Dijk u knjizi *Discourse and Power* (2008) pokazale su se posebno korisnima za ovo istraživanje. Preuzeta je Van Dijkova pretpostavka da se društvena i politička moć stvaraju i održavaju uz pomoć jezika, te da oni koji imaju moć da regulišu javni diskurs, dakle, jezik medija, indirektno utiču na formiranje javnog mišljenja. Potom sledi formalna analiza primera eufemizacije koja se bavi morfosintaksičkim i semantičkim mehanizmima, tj. metodama ublažavanja, i ona je dopunjena analizom motivacije za ublažavanje. Naposletku su predstavljeni zaključci istraživanja, koji uključuju kritički osvrt na ideološke razloge za eufemizaciju, kao i upotrebu eufemizacije u službi ironije.

2. TEORIJSKA RAZMATRANJA

Kritička analiza diskursa ima idejne korene u radu nekoliko uticajnih filozofa i društvenih teoretičara dvadesetog veka, a za ovaj rad implicitno su značajni Gramscijev koncept hegemonije[1], Foucaultova sprega znanja i moći[2], i Althusserovo totalistično shvatanje ideologije i načina na koji se ona materijalizuje kroz državne aparate[3]. Jedan od najuticajnijih savremenih autora u oblasti kritičke analize diskursa je Teun Van Dijk. Njegova knjiga *Discourse and Power* (2008) teži da otkrije na koje načine se moć i zloupotreba moći reprodukuju u društvu. U žiži interesovanja proučavalaca diskursa je uloga jezika u ovom procesu. Njihov rad je pokazao da se mnogi oblici društvene nejednakosti, kao što su one zasnovane na polu, društvenom staležu i rasi, stvaraju, održavaju i legitimizuju kroz pisani tekst i govor, pogotovo u onoj vrsti javnog diskursa kojom upravlja simbolička elita (vii). *Discourse and Power* ispituje ne samo zloupotrebu moći kroz diskurs, već i utemeljenje moći u diskursu.

Van Dijk primećuje da se analiza zloupotrebe jezika u političkom diskursu ne sme ograničiti na očigledne metode, poput rasističke propagande, već se mora dopuniti i suptilnijim sredstvima jezičke manipulacije (18). Ovo opažanje proizilazi iz klasičnog marksističkog viđenja ideologije, kao društvene svesti u srži socio-ekonomskih, političkih i kulturnih praksi jedne grupe, a dominantne ideologije kao one koja potiče od vladajuće klase koja u datom periodu ima kontrolu nad ideološkom i kulturnom proizvodnjom. Naime, vladajuće grupe teže da prikriju ideologiju (a time i svoje interese), i da je učine opšteprihvaćenom kao prirodni i normativni sistem vrednosti. Drugim rečima, ideologija se u savremenim društvima usvaja suptilnom psihološkom propagandom, a ne otvorenim vršenjem pritiska. Stvaranje ideologije zahteva spontani konsenzus (34). U skladu sa tim, i Bugarski (2001: 135)

[1] Antonio Gramsci bio je italijanski filozof, novinar, aktivista i društveni teoretičar koji se danas smatra jednim od ključnih marksističkih mislilaca. Tokom svog zatvorništva pod fašističkim režimom, pisao je vrlo originalno o konceptu društvene moći kao hegemoniji koja se ne uspostavlja silom, već spontanim pridobijanjem saglasnosti građana kroz obrazovanje i druge oblike kulturne proizvodnje intelektualne elite, gde jednu od najvažnijih uloga imaju novinari.

[2] Ogroman doprinos jednog od najvećih mislalaca dvadesetog veka Michela Foucaulta u oblasti istorije moći, objavljen 1975. u knjizi *Nadzor i kazna* (franc. *Surveiller et punir: Naissance de la Prison*), između ostalih njegovih uticajnih radova, prikazuje moć kao tečnost koja prožima sve pore društva, umesto da je lokalizovana i ograničena na elitu. Foucault takođe primećuje da su građani demokratskih zapadnih društava sami svoji „tamničari“, jer internalizuju, tj. podsvesno prihvataju i sami održavaju društveni sistem nadgledanja, kontrolisanja i kažnjavanja prekršaja norme.

[3] Louis Althusser je bio vodeći marksista strukturalističkog pravca u Francuskoj šezdesetih godina dvadesetog veka. U svom najpoznatijem eseju „Ideologija i ideološki državni aparati“ (franc. “Idéologie et appareils idéologiques d’État”), on opisuje ideologiju kao niz praksi i institucija koje održavaju subjektov imaginarni odnos s njegovim stvarnim uslovima postojanja, time naglašavajući materijalne odlike ideologije, kao i nemogućnost da se o njoj govori iz pozicije izvan nje, dakle, ističući njen totalitet.

primećuje da su eufemizmi inverzija govora mržnje, i dodaje da u kontekstu njegovog istraživanja jezičke manipulacije u političke svrhe oni imaju odlike Orwellovog dvogovora (eng. *doublespeak*), naime, nepodudaranja reči i dela, te zavaravanja javnog mnjenja.

Posebnu ulogu u stvaranju hegemonije imaju mediji, koji strateški kontrolišu mišljenje javnog mnjenja tako što selektivno plasiraju informacije koje su povoljne po vladajuću elitu, i cenzurišu informacije koje su po istu nepogodne, što je i tema studije o medijskom jeziku francuskog novinara Philipa Bretona *Izmanipulisana reč* (2010). Breton zaključuje da upotreba propagandnih tehnologija nastupa tek onda kada javnost ima izbor, a mišljenje subjekta mora biti dovoljno važno da bi se strukture vlasti za njega borile. Stoga je logično da se propaganda vrši u demokratskim društvima, ili kako Breton kaže, u društvima sa prividnom demokratijom (66). Breton zatim proširuje ovu tezu objašnjavajući da stari mehanizmi propagande, koji su dejstvovali posredstvom kolektivnih skupova ili „mase" ne mogu da se primene na današnja demokratska društva. Kako je dvadeseti vek doneo opismenjavanje i obrazovanje do tada nezapamćenih razmera, a javnost je sve bolje obaveštena, građani pažljivo procenjuju diskurs koji im se nudi. To dovodi manipulatore u nezavidan položaj i primorava ih da rafinišu svoje metode. Breton zaključuje da se manipulacija tokom dvadesetog veka paradoksalno razvijala na osnovu povećane obrazovanosti i informisanosti ljudi (67-68), te da se mediji sve spretnije služe „uobličavanjem iskaza koje treba da promeni gledište slušalaca i određeno mišljenje učini prihvatljivim, što se ne bi desilo ako bi se ono izrazilo na prirodniji način" (69).

3. ANALIZA FORME METODA UBLAŽAVANJA

Primeri iz korpusa otkrivaju tri najčešća postupka kojima se postiže efekat ublažavanja rečenog. U korpusu se javljaju sinonimija (na leksičko-semantičkom nivou), perifraza (na sintaksičkom nivou) i litota (na sintaksičkom nivou).

3.1 Sinonimi

Svi sinonimi u korpusu primeri su parcijalnih sinonimima, jer imaju isti denotat (primenjivi su na istu klasu vanjezičkih entiteta), istu referenciju (odnose se na isti jedinstveni vanjezički referent), ali se razlikuju u asocijaciji. Tačnije, primeri se razlikuju pre svega u podvrsti asocijativnog značenja, koje se naziva ekspresivno značenje. Ekspresivno obeležje lekseme je ono koje odražava stavove i raspoloženja komunikatora prema ostalim komunikatorima ili prema predmetu komunikacije. U ekspresivno obeležje lekseme spada i eufemistična komponenta značenja, koja, kako objašnjava Prćić, ublažava žestinu iskaza, čineći iskaz sa negativnim asocijacima društveno prihvatljivijim (1997: 67). Osim toga, može se reći da se primeri razlikuju od svojih neutralnih sinonima i po još jednoj podvrsti asocijativnog značenja, a to je konotacija, jer izazivaju drugačiju subjektivnu reakciju kod primaoca poruke od neutralnih izraza, tj. izazivaju pozitivniju reakciju nego što bi trebalo. Na konkretnom primeru, to znači sledeće: kada se u jednom od primera upotrebi engleska reč INTERVENTION umesto THREAT, denotat i referent su isti jer se misli na isti događaj. Međutim, INTERVENTION nosi pozitivniju konotaciju i ekspresivno je obeležen kao eufemistična leksema u odnosu na ponuđeni sinonim THREAT, s obzirom da THREAT uključuje i značenje neprijateljstva i vršenja pritiska, a INTERVENTION ne:

Another of the companies, PayPal, confirmed that it had only stopped collecting donations for WikiLeaks after INTERVENTION *from the US State Department, fuelling suspicions that the US is leaning on businesses to strangle support for the website, which is involved in the embarrassing leak of 250,000 American diplomatic cables.* (THREAT)[4]

[4] Reč data u zagradi pored svakog primera je autorkin predlog neutralnog sinonima za eufemistični termin naglašen u rečenici.

SEXUAL INTERFERENCE je u narednom primeru upotrebljen kao sinonim za napastovanje ili silovanje (ASSAULT/RAPE) koje su pripadnici indijske vojske počinili nad zatvorenicima. Ovaj sinonim upućuje na određenu vrstu seksualnog kontakta između policije i zatvorenika, ali neutralan izraz nema konotaciju nasilnog čina, što je svakako bio slučaj u opisanim događajima:

The US officials in Delhi were privately briefed by the International Committee of the Red Cross (ICRC) in 2005 that Indian security forces were using methods including electrocution, physical beatings and SEXUAL INTERFERENCE against hundreds of detainees. (RAPE, SEXUAL ASSAULT)

INFLUENCE je još jedna semantički neobeležena i neodređena reč za radnju koja predstavlja vid korupcije, tačnije, podmićivanje. Saudijski princ je na sklapanje ugovora „uticao" novcem, dakle podmitio određene pripadnike vlasti, pa bi BRIBE bio prikladniji izraz od INFLUENCE u datom kontekstu. U istom primeru postoji i perifrastični vid ublažavanje o kome će biti reč u nastavku rada.

BAE paid £73 million to a Saudi prince who had INFLUENCE over the Al-Yamamah defence contract and that there were "reasonable grounds" to believe another "very senior Saudi official" RECEIVED PAYMENTS. (WAS BRIBED)

Posebnu grupu primera sinonima čine one reči koje su dobijene dodavanjem negativnog prefiksa na leksemu sa neutralnim ili izrazito pozitivnim značenjem. Efekat takvog sinonima je ublažavajući, jer je značenje koje se negira često toliko pozitivno da njegova suprotnost ne odražava ozbiljnost opisane situacije. Na primeru to znači sledeće: prikladni izraz u nekom kontekstu bi bio leksema LYING, koju uzimamo za polaznu. Međutim, namesto LYING upotrebljen je sinonim MISREPRESENTATION, dakle potpuno nova leksema, a sastoji se iz negativnog prefiksa MIS- i semantički neutralne lekseme REPRESENTATION. Ta reč se javlja kao sinonim za laganje u narednom primeru:

US authorities were legally restricted in the training they could provide because of the RAB's past record, which included "reports of abuses and a pattern of MISREPRESENTATION by the RAB regarding so-called "encounter/cross-fire killings", the US cables said. (LYING)

Dodatni pronađeni primeri eufemističnih sinonima sa negativnim prefiksom uključuju MISAPPROPRIATE u značenju EMBEZZLE/STEAL, zatim VISA AND TAX IRREGULARRITIES u značenju INVALID VISA AND TAX FRAUD, kao i IMPROPRIETY namesto RAPE, i DISCOURAGE umesto BAN.

Jedan manji broj sinonima sa ublažavajućim efektom su oni napravljeni od prefiksa sa značenjem prekoračenja, OVER- i EXTRA-, gde je implikacija da su akteri upleteni u događaje obavljali svoju dužnost ili neku drugu sasvim legitimnu aktivnost, ali da je greškom došlo do prekoračenja ili izlaska iz okvira te dužnosti. Takav izraz za postupanje sa zatvorenicima van zakona se koristi u primeru gde se mučenje zatvorenika od strane američke vojske ublažava dvostruko, najpre prekoračenjem nečeg što je u okvirima zakona (EXTRAJUDICIAL), a zatim negacijom diskrecije (INDISCRETIONS). Toj reči svakako nije mesto u ovom kontekstu i ona znatno ublažava ono što se iza nje krije, a to je fizičko i psihičko zlostavljanje:

Bill O'Reilly wants WikiLeaks put on trial for revealing US EXTRAJUDICIAL INDISCRETIONS, while Hannity and Beck look to 2012. (ABUSE)

Slično se govori o prekoračenju dužnosti upravnika zatvora (OVERSTEPPED HIS AUTHORITY), kada je očigledno da se radi o zloupotrebi nadležnosti u vidu mučenja zatvorenika.

Vojni termini pokazuju različite stepene transparentnosti značenja, od sasvim providnih, do onih gde je skoro nemoguće prepoznati situaciju ili pojam koji se kriju iza termina, ukoliko nismo upoznati s njegovim značenjem. Pronađeni primeri u korpusu uključuju izraze poput CIVILIAN CASULATIES, COLLA-

TERAL DAMAGE, FRIENDLY FIRE, INCIDENT, a naredni primer u samo jednoj rečenici daje čak četiri vojna termina gotovo neprozirnog značenja:

In an attempt at mitigation the INTELLIGENCE reports say insurgents were ENGAGING coalition forces from all the locations where bodies were found and where CLOSE AIR SUPPORT was called in. "It was not known that civilians were present on targets during time of CAS [CLOSE AIR SUPPORT] ENGAGEMENT," they say. (SPYING; FIGHTING AGAINST; BOMBARDMENT)

Zanimljiva logika javlja se u rečenici gde je američka vojna operacija u Avganistanu nazvana akcijom oslobađanja te zemlje od terorista Al Kaide, a zapravo se radi o ratovanju. U pitanju je, dakle, antonim, jer je američka vojska okupirala teritoriju Avganistana, i bila vrlo posvećena onim što se na engleskom kaže OCCUPYING, a ne FREEING, što se ovde navodi. Ideološka uslovljenost upotrebe jezika se ogleda u činjenici da su zapadne sile jezički predstavile ovaj rat kao borbu za slobodu, te su se u ratnoj kampanji koristili netransparentni izrazi, pa čak i antonimi.

They were told, as we were, that U.S. forces were committed to FREEING Afghanistan from Al Qaeda. Yet CIA chief Leon Panetta recently estimated that there are only 100-150 Al Qaeda adherents in the country. (OCCUPYING)

3.2 Litota

Litota je čest postupak ublažavanja u korpusu, posebno u jeziku diplomatije gde državni zvaničnici izražavaju mišljenje o osetljivim temama ili uticajnom pojedincu. Litota se u engleskom jeziku dobija kada se ispred reči sa pozitivnim ili neutralnim značenjem dodaju negativne reči NOT ili NO, pa je rezulatat ublaženi i perifrastični izraz, kao i kod sinonima sa negativnim prefiksom. Mladenov (1980: 261) definiše litotu kao trop u kome je osnovni (polazni, neutralni) sinonim zamenjem drugim koji ima odlike umanjivanja, slabljenja, dovođenja na niži stepen vrednosti u odnosu na prirodni stepen. Litota se realizuje na sintaksičkom nivou u vidu fraze koja se sastoji najmanje iz premodifikacije (NOT ili NO) i glavne reči. Litotočni iskaz se ne može poistovetiti sa sinonimom, jer ne mora pripadati istoj morfosintasksičkoj klasi kao jedinica koju zamenjuje (što je uslov za odnos sinonimije), ali se može smatrati sinonimijom u širem smislu, jer je isto u pitanju zamenljivost dve jezičke jedinice u određenom kontekstu. Tako, recimo, litotična pridevska fraza NOT RECEPTIVE TO u primeru stoji umesto jednostavnog i direktnijeg DENIED, u značenju „uskratiti":

Juan Mendez says the U.S. government "has NOT BEEN RECEPTIVE TO a confidential meeting" with Pfc. Bradley Manning. (DENIED)

Takođe se litotom poručuje da se bivši predsednik Haitija u izgnanstvu, Jean-Bertrand Aristide, ne uklapa u demokratksu budućnost ove zemlje, umesto da je rečeno da je štetan po nju, što daje utisak da ovaj stav američke vlasti nije usmeren prema njegovoj ličnosti, već se objektivno procenjuje kompatibilnost bivšeg predsednika sa pravcem razvoja zemlje:

Aristide "DOES NOT FIT IN WITH a democratic political future" in Haiti, Garcia is quoted as saying. (IS HARMFUL FOR)

Slično se litotom ublažava i ucenjivačka praksa američke spoljne politike, kada se tvrdi da američkim zvaničnicima nije strano vršenje pritiska na zemlje Trećeg sveta, kako bi postigli svoje ciljeve (NOT AVERSE TO PRESSURING):

The cables illuminate other aspects of the American approach. It is clear US officials are NOT AVERSE TO PRESSURING, even bullying, third countries to attain their policy objectives.(PRONE TO BLACKMAILING AND THREATENING)

3.3 Perifraza

Perifraza je trop u kome je osnovni sinonim, uobičajen ili utvrđeni izraz zamenjen novim, opisnim, manje sažetim, a razlozi za upotrebu perifraze mogu biti slikovito opisivanje, emotivno izražavanje, zaobilazno i ublaženo kazivanje, zatim izbegavanje pravog naziva (Mladenov 1980: 198). Kako granica između sinonima i perifraze nije precizno definisana i ujednačena u teoriji, niti je pronađena formalna (sintaksička) definicija perifraze, ovde je za perifrazu uzet svaki prošireni, analitički sinonim (izraz koji sadrži više od jedne lekseme) koji je nešto od sledeća tri: deverbativna imenica sa svojim argumentom, imenička fraza sa predloškom frazom u postmodifikaciji, ili klauza (subjekatsko-glagolska konstrukcija). U narednom primeru, perifrastični izraz uključuje i vojni termin (LETHAL FORCE), a značenje koje izražava je nezakonita upotreba oružja za ubijanje meta, gde se pod metama podrazumevaju ljudi:

He added: "The Assessment Team interviewed NGOs, media personnel, and members of civil society who reported that members of the RAB, possibly on instruction from senior government officials, have UNLAWFULLY USED LETHAL FORCE TO ELIMINATE THEIR TARGETS. (MURDERED)

Eufemističnu ulogu ima glagol TO APPEAR, čija upotreba je ovde u svrsi podrivanja onoga što iza njega sledi. Ako se dokazi protiv mučenih zatvorenika o kojima se govori samo „čine" manjkavima, time se ostavlja mogućnost da su dokazi zapravo validni. Dodatno ublažavanje u primeru je i upotreba prideva FLAWED umesto INVALID. Ali, ako se ode još dalje, lako je uočiti da se ovde radi o odsustvu dokaza, pa bi daleko direkniji način pisanja bio onaj o neosnovanom mučenju zatvorenika od strane američkih vlasti, tj. o nepravedno optuženim zatvorenicima.

The disclosures are likely to provide human right activists with additional ammunition that some cases against inmates APPEAR TO BE BASED ON FLAWED EVIDENCE. (WRONGFULLY ACCUSED)

Ublažavanje je u sledećem primeru sprovodeno dvostruko, prvo upotrebom glagola TO APPEAR, a zatim glagola TO CAUSE. Za subjekat klauze uzet je neživ pojam MISTAKE za koji se u predikatu tvrdi da je uzrok ubistva, tačnije da je greška „izazvala smrt britanskog vojnika" (autorkin prevod). To je tipičan primer eufemizacije na sintaksičkom nivou, gde se stvarni, ljudski agens zamenjuje neživim, jer tu mogućnost dozvoljava semantika glagola TO CAUSE. Perifraza od sedam reči ovde zamenjuje jednu reč – KILLED:

The Prime Minister said there would have to be an inquiry to look into a "mistake" by US forces which APPEARS TO HAVE CAUSED THE DEATH OF *a British soldier.* (KILLED)

Još neki uočeni primeri eufemističnih perifraza uključuju ILLEGALLY OBTAIN za STEAL; TERMINATION OF THE EMPLOYMENT RELATIONSHIP u značenju TO FIRE, MAY HAVE OFFERED FINANCIAL INCENTIVES za TO BRIBE, kao i opisni iskaz THERE WAS HUGE PRESSURE ON DETAINEES, gde je prikriveno značenje PRISONERS WERE TORTURED.

Analizom uzorka moguće je prepoznati i izolovati nekoliko semantičkih oblasti u okviru kojih se ublažavanje najčešće javlja. To su tipično kontroverzne teme zbog kojih bi pojednici mogli biti zakonski gonjeni ili su reputacija pojedinca ili legitimnost neke odluke diskutabilni, kao i vojni kontekst koji obiluje nasilnim aktivnostima poput osvajanja teritorije, ubijanja civila i neprijatelja, uništenja infrastrukture, zatvaranja i mučenja neprijatelja, i slično. Još jedan domen česte upotrebe eufemizama i srodnih sredstava ublažavanja je jezik diplomatije, koji karakteriše specifičan diplomatski stil komunikacije. Učtivost diplomatskog jezika proističe iz osetljivosti i kompleksnosti odnosa zemalja koje učestvuju u diplomatskom dijalogu, a u kome jezik neretko ima ključnu ulogu u učvršćenju ili narušavanju stabilnosti bilaterlanih odnosa.

4. MOTIVACIJA ZA JEZIČKO UBLAŽAVANJE

Uočljiva su tri glavna motiva za primenu ublažavanja u prikazanom korpusu. Ublažavanje kao stilsko obeležje javlja se u dva oblika: kao odlika novinskog stila i kao odlika diplomatskog stila, u zavisnosti od toga da li ublažavanje potiče od političara ili novinara. Pored toga, osetno je i prisustvo ideološke uslovljenosti diskursa, tačnije ideološka pristrasnost bilo novinara, bilo citiranih aktera u događajima (mahom čelnika vojske i vlasti), koja podstiče govornika ili pisca da stvarnost jezički kadrira iz ugla društvene grupe sa kojom se identifikuje. Najzad, javlja se i ironično komentarisanje događaja, koje se vrlo uspešno može postići eufemizacijom, tj. kada se o događaju koji inače zaslužuje ozbiljnost govori šaljivim, ublaženim jezikom (eng. *understatments*).

4.1 Stil kao motivacija

U analizi korpusa mogu se izdvojiti novinski i diplomatski stil kao motivi za ublažavanje iskaza, jer je eufemistični jezik ustaljena odlika stila u ova dva domena upotrebe. Štampani medijum se služi posebnim, novinskim stilom jezika, koji je jedan od faktora u upotrebi metoda ublažavanja, pogotovo u onim primerima u korpusu koji se odnose na reči novinara, dakle, autora članka.

Novinarska stilistika Marina Mladenova (1980) definiše politički stil kao podvrstu administrativnog stila, koji se upotrebljava u raznim oblicima društveno-političkog života. Ovaj podstil karakteriše upotreba ustaljenih reči i izraza, šabloni, uopšteno kazivanje i nepotrebna metaforika, visoka zastupljenost stranih reči i izraza, dvosmislenost ili nerazumljivost iskaza i fraziranje. Mladenov takođe dodaje da ovom stilu neretko podležu i novinari (21-22). Iako Mladenov govori o tendencijama u srpskom jeziku, neke od pomenutih odlika se pronalaze i u engleskom korpusu ovog rada. Eufemizam prema njemu ima široku upotrebu u novinarstvu, a posebno u izveštajima o političkim događajima u svetu i diplomatskim misijama gde nije uputno biti direktan (123). On takođe podseća da postoje neutralne i angažovane reči, te da novinar otkriva svoj stav nazivajući pripadnika oslobodilačkog pokreta „borcem za slobodu", „buntovnikom", „banditom" ili „teroristom" (152).

Motivacija za upotrebu metoda ublažavanja u onom delu korpusa gde su navedeni primeri iz objavljenih tajnih diplomatskih depeša je diplomatski stil jezika kojim su se autori primera služili u datoj komunikativnoj situaciji, tj. u međunarodnoj diplomatiji. Poznato je da, kada se diplomate i drugi predstavnici vlasti oglašavaju po pitanju mišljenja o predsedniku države domaćina u kojoj borave ili nekog drugog uticajnog pojedinca, oni vode računa o održavanju prijateljskih odnosa između dveju zemalja i teže izbegavanju konflikta. Stoga, kada imaju nepovoljno mišljenje o inostranom političaru, diplomate posebnu pažnju posvećuju izboru reči kojima će to mišljenje izraziti. Edmond Pascual u članku "Pragmatics in Diplomatic Exchanges" kaže da je funkcija diplomatskog načina izražavanja da se izbegne direktna, brutalna i neproduktivna konfrontacija (2001: 225). Burhanudeen takođe govori o tome da diplomate moraju znati kako da svojim leksičkim izborima izbegnu potencijalno agresivne, bezosećajne, uvredljive ili destruktivne upotrebe jezika (2006: 38). Diplomate čije su izjave citirane ili parafrazirane u korpusu pridržavaju se svih navedenih odlika. Reči američkog ambasadora u Keniji, recimo, primer su tipičnog diplomatskog jezika. Perifrastično ublažavanje sa litotom je ovde upotrebljeno u vrlo osetljivoj temi, a to je korumpiranost samog vrha vlasti u toj zemlji:

Most of the political and economic elite (to greater and lesser extents) compose the vested interests that BENEFIT *FROM AND SUPPORT IMPUNITY AND THE LACK OF ACCOUNTABILITY WITH RESPECT TO GOVERNANCE, STATE RESOURCES, AND THE RULE OF LAW.* (CREATE AND SUSTAIN A SYSTEM OF CORRUPTION AND CHAOS, WHICH THEY USE TO GET RICH)

Diplomatski stil se vidi i u primeru u kome depeša izveštava američke vlasti o Berluskonijevoj korupciji navodeći da je italijanski državnik „profitirao lično i pozamašno" od energetskih ugovora:

The whistle-blowing website revealed documents saying American officials were suspicious that Mr Berlusconi WAS PROFITING PERSONALLY AND HANDSOMELY FROM *huge energy contracts.* (STOLE A GREAT DEAL OF MONEY THROUGH)

4.2 Ideologija kao motivacija

U primerima gde se ublažavaju kontroverzne vojne operacije i upotreba sile, posebno u slučajevima kada je dokazano da je ona bila neopravdana, jezički izbori kako citiranih čelnika vlasti zapadnih sila, tako i predstavnika vojske, odlikuju se istim ideološkim polazištem. Ovo polazište je shvatanje američkih intervencija u Iraku i Avganistanu kao mirovne misije radi implementiranja demokratskog uređenja i svrgavanja zločinačke vlasti, a sve za dobrobit stanovništva i radi uspostavljanja mira u ratom i korupcijom razoreno područje. Zato se čak i u primerima gde se govori o stradanju nedužnih uvek upotrebljava bezličan ton, brojke se pominju umesto imena, a upotreba sile je zavijena velom neprozirnih, eufemističnih termina. Nasilje se nikad ne predstavlja kao upereno protiv čoveka, već protiv državnog aparata, a viši ciljevi u ovom slučaju opravdavaju nevine žrtve. Leksički izbori ovde služe da podrže i učvrste ideologiju, a da aktivnostima vojske podaju ruho legitimiteta. Vojska i državna vlast koja njome upravlja predstavljeni su kao dobro organizovana mašinerija, što je eksplicitno i rečeno u naslovu jednog od članaka iz korpusa – "*Wikileaks Against the Machine*". Toj mašineriji se, zaključak je, greške potkradu retko i slučajno, usled ljudskog faktora. Vojne operacije, koliko god uključivale gubitak ljudskih života i uništenje, uvek su prikazane kao deo utvrđenog plana sa konačnim opravdanim ciljem. Za one američke vojne operacije za koje je Wikileaks obelodanio da su nelegitimne i neretko nezakonite, koristi se eufemistični jezik u svrhu predstavljanja događaja kao slučajnih ljudskih grešaka, jer iako su i vlast i vojska ustrojeni, efikasni sistemi, u njima ipak rade obični, „grešni" ljudi, pa su i „greške" (poput ubijanja nevinih civila ili zlostavljanja zatvorenika bez dokaza o krivici) prikazane kao razumljive i opravdane. Često se javlja i prethodno opisana ideja prekoračenja dužnosti, tačnije, da su vojnici ili službenici vlasti obavljali svoje redovne dužnosti, ali da su u tome preterali, kao što je slučaj u narednom pirmeru:

The British Government trained an elite police force in Bangladesh accused of EXTRA-JUDICIAL KILLINGS *and human rights violations, according to the latest cables revealed by the whistle-blowing website WikiLeaks.* (MURDERS)

Vojne operacije ublažavaju se dvojako – upotrebom vojnih termina, koje sama vojska stvara i plasira u upotrebu, ali i leksičkim izborom autora članaka, tj. novinara. Osim postupaka britanske vojske, britanski novinari ublažavaju i radnje britanskih saveznika u ratu u Iraku, američkih trupa, što je u skladu sa političkim, kulturnim i ideološkim vezama između ove dve zemlje.

Ublažavanje američkih vojnih aktivnosti ilustrovano je u naredna dva primera, ali ne upotrebom vojnih termina, već pažljivim leksičkim izborom autora teksta. „Zadržavanje i ispitivanje" u prvoj rečenici podrazmevaju godine koje su nedužni ljudi proveli u zatočeništvu u zatvoru Gvantanamo i mučenje kom su bili podrvgnuti, a „jasne sumnje u verodostojnost dokaza" iz druge rečenice protiv istih otkrivaju da su zatvaranje i mučenje sprovođeni uprkos nedostatku dokaza:

The secret reports showed how some innocent people had been DETAINED AND INTERROGATED *for years at Guantanamo due to mistaken identities and failures in military intelligence. The US interrogators relied on the evidence of these detainees* DESPITE CLEAR DOUBTS ABOUT THE VERACITY OF THEIR EVIDENCE. (IMPRISONED; DESPITE THE LACK OF EVIDENCE).

Osim postupaka američke i britanske vojske, često je i ublažavanje spornih ili nezakonitih aktivnosti bogatih i uticajnih pojedinaca, posebno ako pripadaju tzv. „unutrašnjoj grupi" (Bugarski 1995), dakle, ako je reč o pojedincima s kojima autor teksta deli iste civilizacijske i kulturne tekovine. O takvoj ideološkoj pristrasnosti svedoči sledeći primer:

Another row blew up when Swiss authorities arrested Col Gaddafi's son Hannibal in Switzerland in 2008 after claims that he had assaulted members of his staff. The decision prompted an 18-month long diplomatic standoff, with the ending of direct flights between the two countries, commercial co-operation being "wound down" and two Swiss businessmen being arrested on ALLEGED VISA AND TAX IRREGULARITIES. (CHARGES OF TAX EVASION AND ILLEGAL CROSSING OF BORDER)

Leksički izbor autora ovog članka jasno ublažava kontroverzne radnje u koje su upleteni uticajni i bogati pojedinci. Utaja poreza velikih razmera je kriminalna radnja i vid krađe, ali se ona na engleskom, izrazom TAX EVASION, isto kao i u srpskom prevodu, „utaja poreza", izražava eufemistično. U engleskom se otišlo korak dalje u ublažavanju, pa se TAX EVASION od strane švajcarskih biznismena naziva TAX IRREGULARITIES, dakle, nepravilnostima, što održava stav da se ovi ljudi zbog svog društvenog položaja i porekla (moguće i nacionalnosti) ne mogu izjednačiti sa običnim lopovima, a na njihove nezakonite radnje se, kako jezik svedoči, gleda blagonaklonije nego kada su u pitanju „obični" ljudi.

4.3. Ironija kao motivacija

Analizom korpusa ustanovljeno je da postoji jedan broj primera gde se upotreba metoda ublažavanja ne može objasniti nijednim od prethodno opisanih izvora motivacije. To su uglavnom iskazi novinara u kojima je eufemizacija upotrebljena ironično. Eufemizacija u službi ironije javlja se tamo gde je autor teksta ocenio da je dominantna ideologija toliko stabilna, prihvaćena ili jednostavno poznata čitalaštvu, da je moguće eufemističnim izrazom dati lični i podsmešljiv komentar na prikazane događaje. Efekat koji se postiže u ovoj upotrebi eufemizacije je potpuno suprotan od onog u kom se teži ublažavanju u cilju postizanja hegemonije. Dok se u prvom slučaju eufemizmi koriste da bi se predstavljena ideologija opravdala i da bi se učvrstio njen status, tj. da bi se legitimisali postupci vlasti i vojske, eufemizacija kao ironija zapravo podriva ideologiju, podsmevajući joj se i dovodeći u pitanje njenu legitimnost. Ironija je osetna u depeši u kojoj se pominje da američki inspektori „nisu bili impresionirani" dok su zapravo razljućeni ili zabrinuti. Kako je značenje reči IMPRESSED previše jako za ovaj kontekst, njegova negacija ima naglašeno ironični efekat i na indirektan način govori o nezadovoljstvu američkih inspektora zbog iračkog nuklearnog programa:

According to the secret cable back to Washington the inspectors were NOT IMPRESSED *by the Iranians' continued refusal to elaborate on their denials of evidence pointing to the nuclear programme's military intent.* (ANGERED)

Ironija se dalje može naći u primeru u kome se na osnovu naslova članka može zaključiti da je autor ironičan kada kaže da su američke trupe bile uključene u mnoge „uznemirujuće događaje". Naime, da je autor svestan toga da su dati događaji bili mnogo više od „uznemirujućih" vidi se u naslovu koji tvrdi: "Murder, rape and the final proof that Britain should never have fought this shaming war". Kako naslov otvoreno i bez imalo ublažavanja prezicira događaje u kojima su učestvovali pripadnici američke vojske, a zatim i dodaje zaključak autora da je u pitanju „sramni rat" u koji Velika Britanija nije trebalo da ulazi, ironični ton potonje fraze „uznemirujući događaji" postaje očigledan:

American troops are themselves implicated in many DISQUIETING INCIDENTS. *In February 2007, a U.S. Apache helicopter killed two Iraqis, suspected of firing mortars, as they tried to surrender. Other Apaches strafed and killed at least 14 unarmed civilians in eastern Iraq in July 2007.* (HORRIFIC INCIDENTS)

Ironija se nazire i u podsmešljivom komentaru avganistanskog predsednika da američke trupe „nisu dorasle zadatku", gde je ciljano značenje nesposobnost. Po tradicionalnim definicijama ironije, ironični iskaz je onaj gde je nameravano značenje suprotno od bukvalnog, dok Sperber i Wilson (1981: 296) primećuju da to ne mora uvek biti slučaj. Za naredni primer se ne može tvrditi da je nameravano

značenje u suprotnosti sa bukvalnim, ali se ironija krije u skalarnom odnosu između nameravanog i bukvalnog značenja. Naime, izraz NOT UP TO THE TASK je ironičan utoliko što bukvalno značenje ima niži stepen od nameravanog na semantičkoj skali od pozitivnog značenja FULLY COMPETENT do negativnog značenja INCOMPETENT, ako se uzme da je nameravano značenje bilo upravo negativno incompetent.

WikiLeaks documents have revealed Afghan President Hamid Karzai sneered at UK troops as NOT UP TO THE TASK. (INCOMPETENT)

FRINGE BENEFIT ili „dodatne pogodnosti" je izraz koji se u engleskom koristi za beneficije koje se zaposlenima daju uz platu (*Longman Dictionary of Contemporary English* 2003). U jednom od primera se govori o tome kako egipatska vlast podmićuje paravojne jedinice zemljom, da bi one zauzvrat održavale bezbednost na jednom području te zemlje. „Dodatne pogodnosti" time postaju mito i jedan štetan kompromis koji egipatska vlast mora da dopusti opasnim ljudima, pa preneseno značenje prevazilazi okvire bukvalnog značenja ove fraze i zapravo je u suporotnosti sa njim. Naime, „dodatne povlastice" radnik dobija zbog marljivosti, učinka i opšteg doprinosa kolektivu, dok je ovde reč o pokušaju da se pojedinci sa štetnim i nepogodnim delovanjem po zemlju umire i sklope savez sa vlašću, koja bi u normalnim okolnostima trebalo da radi na njihovoj eliminaciji. Ironija se ogleda u upotrebi termina iz sfere poslovanja za opis neprikladnog odnosa državne vlasti (kao rukovodioca firme) i paravojnih organizacija (kao zaposlenog osoblja):

It was also suggested that "large amounts of land in the Nile Delta and on the Red Sea coast" were owned by the armed forces and seen as a FRINGE BENEFIT in exchange for ensuring stability and security.(DANGREOUS CONCESSIONS)

U narednom primeru je ironično upotrebljena metafora TO WIN HEARTS AND MINDS. Ovaj izraz je poznati eufemizam koji su SAD koristile tokom ratne kampanje u Vijetnamu, kako bi pridobile podršku vijetnamskog naroda. Izraz zato označava angažovanost zapadnih liberalno-demokratskih vlada u promenama režima u drugim zemljama, ali je njegov, iz današnje perspektive, očigledan cinizam našao ironičnu upotrebu u savremenim medijima.

It is perturbing to know that aid agencies may have been used by the military, particularly in Afghanistan, to help Nato forces to WIN HEARTS AND MINDS. (CONQUER AND OCCUPY)

Sperber i Wilson u svom radu o ironiji pokušali su da odu korak dalje i od tradicionalnih, semantičkih objašnjenja ironije, i od Gricovog čisto pragmatičkog stanovišta. Oni se bave razlozima zašto bi govornik upotrebio ironični izraz na mestu bukvalnog, i zaključuju da se razlog nalazi van iskaza, dakle, u kontekstualnoj, vanjezičkoj ravni, i da nema veze sa formom ili sadržajem ironičnog iskaza. Time oni proširuju Gricov pragmatički model retoričkom komponentom. Sperber i Wilson zadržavaju tradicionalni stav da ironični iskaz implicira da je tačno upravo suprotno od onoga što je bukvalno rečeno, ali dodaju da to ne mora uvek da bude slučaj, te da su i motivacija i efekti ironije mnogo raznovrsniji od toga. Pored implikacije da je sadržaj rečenog netačan (zamena „bukvalnog" značenja „figurativnim"), postoje ironična pitanja, ironični eufemizmi, kao i ironične aluzije na neprikladnost ili nevažnost nekog iskaza, a ne samo na njegovu netačnost (1981: 309). Tako se u narednim primerima može primetiti da se ironija krije u činjenici da upotrebljeni izraz kazuje manje od onog što govornik misli:

According to the secret cable back to Washington the inspectors WERE NOT IMPRESSED by the Iranians' continued refusal to elaborate on their denials of evidence pointing to the nuclear programme's military intention. (ANGERED)

American troops are themselves implicated in many DISQUIETING INCIDENTS. *In February 2007, a U.S. Apache helicopter killed two Iraqis, suspected of firing mortars, as they tried to surrender. Other Apaches strafed and killed at least 14 unarmed civilians in eastern Iraq in July 2007.* (HORRIFIC INCIDENT)
Secret WikiLeaks documents have revealed Afghan President Hamid Karzai sneered at UK troops as NOT UP TO THE TASK. (INCOMPETENT)

5. ZAKLJUČCI

Metode ublažavanja koriste se kao komponenta formalnog registra novinskog ili diplomatskog stila, gde je razlog za eufemizaciju poruke pre svega želja da se primalac poruke zaštiti od neprijatnosti. Pored toga, njihova upotreba je često ideološki uslovljena, tako da se prikaz događaja ukalupi u idejno-politički koncept lista i prilagodi ukusu i stavovima čitalaštva, ali i da se stavovi čitalaštva oblikuju. Ublažavanjem se tada sporne radnje legitimizuju i blokira se stvaranje odgovarajuće mentalne slike događaja kod recipijenta poruke, što svedoči o manipulativnom potencijalu eufemizama. Najzad, metode ublažavanja mogu imati ironičnu funkciju kojom autor članka ili izvor iskaza izražava podsmeh ili neslaganje sa prikazanom situacijom, s tim da je ironični efekat moguće postići samo ukoliko čitalac deli sa autorom vantekstualno i kontekstualno znanje potrebno za dekodiranje ironije.

Ublažavanje je, dakle, česta strategija britanskih dnevnih listova i/ili elite čije reči ti listovi prenose da se utiče na percepciju poruke, tj. da se neutrališe otpor i neslaganje s porukom koja krije nelegitimnu radnju. Na taj način, strukture na vlasti koriste eufemizaciju kao jednu od jezičkih metoda za pridobijanje podrške za svoje postupke, a jezičko ublažavanje je u funkciji njihovih interesa. Eufemizacija omogućuje manipulisanje efektima poruke, ali i štiti enkodera od optužbi za laganje, jer je pažljivom kontekstualnom analizom moguće rekonstruisati stvarno značenje poruke. Ovakva analiza značajna je za korisnika jezika, bilo kao pasivnog recipijenta medijske poruke ili kao aktivnog učesnika u javnom diskursu, jer mu pomaže da protumači javni govor i učini ga osetljivijim na manipulaciju jezikom. Važno je imati u vidu da je jezik oblik društvenog delovanja sa konkretnim posledicama. Stoga, osnovni društveni cilj kritičke analize diskursa mora biti razvijanje strategija za dešifrovanje javnog diskursa, za diskurzivno neslaganje i za otpor manipulaciji.

LITERATURA

Adamson, W. (1980). Hegemony and revolution: A study of Antonio Gramsci's political and cultural theory. Berkeley: University of California Press.
Althusser, L. (2004). "Ideology and ideological state apparatuses." Eds. J. Rivkin & M. Ryan. *Literary Theory: An Anthology.* 2nd edition. Oxford: Blackwell Publishers, 693–702.
Breton, F. (2000). *Izmanipulisana reč*. Prev. Marijana Ivanović. Beograd: Clio.
Bugarski, R. (1995). *Jezik od mira do rata*. Beograd: Biblioteka XX vek.
Bugarski, R. (2001). *Lica jezika: sociolingvističke teme*. Zemun: Biblioteka XX vek.
Burchanudeen, H. (2006). "Diplomatic language: an insight from speeches used in international diplomacy. " *Akademika* Br. 67, 37–51.
Foucault, M. (2004). "Panopticon." Eds. J. Rivkin & M. Ryan. *Literary Theory: An Anthology.* 2nd edition. Oxford: Blackwell Publishers, 550–565.
Mladenov, M. (1980). *Novinarska stilistika*. Beograd: Naučna knjiga.
Pascual, E. (2001). "Pragmatics in diplomatic exchanges." Eds. J. Kurbalija and H. Slavik. *Language and Diplomacy*. Trans. Helena Mallia.
Prćić, T. (1997). *Semantika i pragmatika reči.* Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
Van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and power.* New York: Palgrave Macmillan.
Wilson, D. & Sperber, D. (1981). "Irony and the use-mention distinction." Ed. P. Cole. *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press. 295–318.

Rečnici

Bowyer, R. *Dictionary of military terms*. 3rd edition. London: A&C Black Publisher, 2007.
Bullon, S (ed.). Longman dictionary of contemporary English. Harlow, UK: Pearson Education Limited, 2003.
Holder, R. W. (2002). *How not to say what you mean: A dictionary of euphemisms*. New York: OUP.
Rawson, H. (1981). *A dictionary of euphemisms and other doubletalk*. New York: Crown Publishers, Inc.

METHODS OF UNDERSTATING IN THE BRITISH PRESS COVERAGE OF THE WIKILEAKS AFFAIR

Summary

The aim of this paper is to show that the methods of understating employed by the British press media in reporting about the events related to Wikileaks mitigate the effects and modify the perception of controversial actions that Wikileaks brought to light, thereby attesting to the manipulative potential of euphemization. The models applied in the following paper are those of critical discourse analysis. The paper is supposed to demonstrate that the use of understatements bears more than a mere stylistic function in the shaping of news. Through corpus analysis, it has been established that synonymy, periphrasis and litotes are the common formal realizations of understatements and that the motivation for their usage has to do with both stylistic and ideological reasons. Moreover, there are certain semantic fields which are subject to euphemization more than others, and these are unpleasant activities, such as killing, torturing, bribing, lying and corruption. It has been noted that understating is frequently utilized for the activities of influential individuals, governments and militaries of Western powers. Euphemization is aimed at legitimizing disputable activities of the government and its armed forces, and to present the two institutions as regulated, machine-like systems where mistakes are only possible due to human error. In line with this, violations of human rights or customs of warfare are never presented with a personal or emotional overtone. The corpus suggests yet another purpose of euphemization, which has gone unnoticed in the studies of this topic so far, and that is the ironic function.

Key Words: British press, Wikileaks, understatements, media manipulation, critical discourse analysis

Tatjana Milosavljević
Albert-Ludwigs Univerzitet u Frajburgu, Nemačka
milosavljevic.tatjana@gmail.com

Dubravka Valić Nedeljković – Edna Schick-Bodrič

MEDIA CONSTRUCTS AND IMAGES BETWEEN SERBIA AND KOSOVO DISCOURSE ANALYSIS BASED ON COVERAGE BY THE ONLINE EDITIONS OF LEADING NEWSPAPERS*

The aim of this article is to deconstruct editorial policies in relation to the key topic, the dialogue between Kosovo and Serbia. This paper will offer insight into the political and social contexts of reporting about *The Dialogue* taking place between Belgrade and Priština since 2011.The period covered by this research is February 2011 to July 2011 during which five rounds of the Dialogue took place. Results of the analysis of the selected Serbian and Kosovo media will be presented here: the online edition of in Serbian-language daily *Politika* and *UNMIK* Media Monitoring Headlines of the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK) Media Monitoring Centre in English. The method adopted within the research is critical discourse analysis of the media content.

Keywords: Kosovo, Serbia, dialogue, status, online media

1. INTRODUCTION

The field of this research is the media space of Serbia and Kosovo, i.e. a limited corpus consisting of selected online newspapers published in Serbia and Kosovo, a specialized browser of informative homepages in Serbia and *UNMIK* Media Monitoring Headlines (*UNMIK* MMH).

1.1. Historical background

Politically related conflicts hamper structural and legal reforms related to media restructuring. A great diversity of media has arisen in the past decade, still most of them remain considerably marginalized. Editorial policies and politics are guided by incomplete legal frameworks which would guarantee unconditional freedom of speech, resulting too often in patronizing financially and politically influential circles, neglecting their social responsibility. *Hate speech* does not seem to be as evident as in the contexts of the nineties' national project (see Popov ed., 1996; Valić Nedeljković, 1997a). However, the absence of responsible journalistic behaviour seems to be equally damaging, threatening to grow into a hostile discourse at the smallest sign of political turmoil.

While the Socialist Federal Republic of Yugoslavia had a variety of media that were given far more extensive freedoms if compared to any other communist state, the regime of Slobodan Milošević during the nineties made sure that a unique pattern of state monopoly over information was installed in all of the media outlets. Only a few managed to resist, forming a modest independent block, supported mostly by the international donations. After the democratic changes in Serbia in October 2000, new elites proved to be unwilling "*to risk the public support they had, and rather kept the status quo in the media field (...) Democratisation of the media system has failed to become a factor in the democrati-*

* This article is based on joint material gathered from scientific-research work of the authors within the first year (2011) of implementing the project "Digital media technologies and social-educational changes", number 47020, led by Prof. Dr. Milica Andevska and Prof. Dr. Dubravka Valić Nedeljković, University of Novi Sad, which is funded by the Ministry of Science of the Republic of Serbia within the programme of interdisciplinary research, and research done within the Interdisciplinary Balkan Studies master thesis done by Edna Schick-Bodrič, defended at the University of Vienna, supervisors Prof. Dr. Dubravka Valić Nedeljković and Univ. Lekt. Dr. Vedran Džihić.

*sation of society as a whole, which was a widespread hope in 2000 based on the achievements of the decade-long struggle against media repression in the Milosevic regime" (*Matić, Ranković, 2010).

The decades-long narrative of the Kosovo myth, recent history of negotiations between Belgrade and Priština, Serbian media-promoted images from the nineties, as well as the ethnic tensions accompanying some of the Dialogue phases, call even more for non biased objective reporting on both ends. This research will point out solid as well as questionable practices within the selected media, offering a contribution to steering social responsibility of media along the lines of a democratic and contemporary society.

2. CONTEXTUALITY

For the critical analysis of the media discourse, where the implicit determinations represent the bases for the strategy guided by the ideology of the power centres which regulate the media, the most important interpretation is that of the message receiver. These are above all social, political, as well as cultural context, context of the topic, of the media and media genre. As for the receiver, also important are the educational and social positions, as well as the personal preferences contexts.

With the deconstruction of the media messages based on contextuality, i.e. on their "Interpretation that reveals ideological clusters, which the communicator consciously or unconsciously brings into the message, forming it for an auditorium media-wise, with the aim of jointly adopting with the message the ideology as "generally excepted" conviction and idea, that relates to the certain aspects of the 'reality' (...)Interpretation of the choice of the linguistic units that media use in designing messages (primarily news) can indicate for example, implicitly and/or explicitly intolerant language, which is often a predecessor of the intolerant behaviour towards the others" (Valić Nedeljković, 1999b: 17-18).

For the critical analysis of the media discourse presented in this paper, social and political contexts of the dialogue between Kosovo and Serbia 2011 are the most important ones, together with the analysed media context.

2.1. Context of the 2011 dialogue between Kosovo and Serbia

Dialogue between Kosovo and Serbia launched in March 2011 could denote the transformation point of the media writing discourse. One's preferences for any of the political elites' standpoints is increasingly becoming a matter of much wider perception in Serbia, going beyond the issue of Kosovo's independence declaration and technicalities Serbia and Kosovo might be determined to solve. Dominant political positions regarding Kosovo-Serbia policies consequently define the contexts of one's preferences for or against the West[1], European Union and everything considered to be European.

On 17 February 2008 in an extraordinary meeting in Priština, the following words marked the first chapter of a new state and added a fresh one to the complexities of the recent Balkan history:

'*10. Kosovo declares its commitment to peace and stability in our region of southeast Europe. Our independence brings to an end the process of Yugoslavia's violent dissolution. While this process has been a painful one, we shall work tirelessly to contribute to a reconciliation that would allow southeast Europe to move beyond the conflicts of our past and forge new links of regional cooperation. We shall therefore work together with our neighbours to advance a common European future.*

11. We express, in particular, our desire to establish good relations with all our neighbours, including the Republic of Serbia with whom we have deep historical, commercial and social ties that we seek to develop further in the near future.'[2].

[1] Here *West* is used in the sense of the international community, representing pro-European orientation.

[2] Kosovo Declaration of Independence full text. Available at: http://www.kryeministri-ks.net/index.php?page=2,9,124 (accessed 11 July 2011)

The constitution of the Republic of Serbia, officially proclaimed by the National Assembly of Serbia on 8 November 2006 was in power both at the point of Kosovo's unilateral independence proclamation as well as today. Part VII, i.e. Territorial Organization, under the article 182, among others, states the following: '*In the Republic of Serbia, there are the Autonomous Province of Vojvodina and the Autonomous Province of Kosovo and Metohija. (...)Territory of autonomous provinces and the terms under which borders between autonomous provinces may be altered shall be regulated by the Law. Territory of autonomous provinces may not be altered without the consent of its citizens given in a referendum, in accordance with the Law.*'

On 8 October 2008, the United Nations (UN) General Assembly backed the request of Serbia to seek International Court of Justice (ICJ) ruling on legality of Kosovo's independence, i.e. to render an advisory opinion on the following question: '*Is the unilateral declaration of independence by the Provisional Institutions of Self-Government of Kosovo in accordance with international law?*'(Okabe, 2009).

Almost two years later, on 22 July 2010, the ICJ´s decision was made public: Kosovo did not violate general international law (*International Court of Justice*, 2010). It caught many unprepared. What followed was the heavily discussed, redrafted and amended resolution on the ICJ ruling sponsored by Serbia and adopted by the UN General Assembly on 9 September 2010. The non-binding resolution, a "status-neutral" document, was Serbia's acknowledgment of the ICJ ruling, calling for EU-backed and mediated Kosovo-Serbia dialogue, but not recognizing Kosovo's declaration of independence. The first round of talks took place in Brussels in March 2011. Another one in the already existing narration of negotiations between Priština and Belgrade.Discussing the prospects of the talks, Biber wrote: '*Until Kosovo declared independence in 2008, the Serbian side wanted to talk about technical issues while the Albanians wanted to talk about Kosovo's status. Since then, roles have been reversed. Even after the July 2010 ruling by the International Court of Justice, in favour of Kosovo's independence, Serbia still insisted on status talks, while Kosovo was only willing to talk about technical issues*'(Biber, 2010).

2.2. Context of the media used in the research

A network of Serbian media correspondents reporting from Kosovo hardly exists. Very few of the Serbian media outlets have correspondence offices on Kosovo. This deficiency is compensated with agency source reporting, bypassing investigative journalism practises. Apart from multi-layered news filtering, outcomes are visible in short non-journalistic genres (Trošanovski, 2008), often reporting on pseudo-events from the dense diplomatic circles in Kosovo.

2.2.1. *UNMIK* Media Monitoring Headlines

Due to the technical complexity an analysis of the Albanian language press in Kosovo would involve, this research will use the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo Media Monitoring Headlines (UNMIK MMH) as part of the corpus. UNMIK was established by the Security Council Resolution 1244 (1999) provisions: '*The Mission is mandated to help ensure conditions for a peaceful and normal life for all inhabitants of Kosovo and advance regional stability in the western Balkans. The Mission is headed by the Special Representative of the Secretary-General, who enjoys civilian executive power as vested in him by the Security Council in resolution 1244 (1999).* '

'*The Office of the Spokesperson and Public Information (OSPI) is the public voice of the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK). OSPI promotes local and regional awareness, and greater understanding of the work of the United Nations in Kosovo, using various communication tools including radio, print, the Internet, and increasingly other new information technology.*'

Among others, OSPI also produces a daily Local Media Monitoring. UNMIK homepage *About Public Information* states the following disclaimer: '*These Media Reports consists of selected local media articles for the information of UN personnel. The public distribution of this media summary is a courtesy service extended by UNMIK on the understanding that the choice of articles translated is exclusive, and the contents do not represent anything other than a selection of articles likely to be of interest to a United Nations readership. The inclusion of articles in this summary does not imply endorsement by UNMIK.*'

Local UNMIK MMH is distributed electronically, including social media where inputs on behalf of readership are possible. Print media taken as usual sources of the UNMIK Headlines are *Koha Ditore***,** *ZëriZëri, Express, Epoka e Re Epoka e Re, Kosova Sot* and *Bota Sot.* A cumulative determinant *dailies* is introduced when stating the *main stories* of the UNMIK Headlines.

Articles UNMIK MMH includes are not taken over in their original source version, but in a retold narrative form, adding an additional layer to the news selection process before reaching the recipients. Headlines of the selected articles are either kept as stated by the original source or are included as rephrased.

2.2.2. *Politika* daily

One of the oldest an perhaps also best known Serbian papers is the daily national paper *Politika.* Founded in 1904, it is considered to be a quality paper, traditionally close to the regime in power (Matić, 2003).

Full edition of *Politika* online (*Politika* elektronsko izdanje) is available upon subscription. A limited archive is available from 2 July 2006 onwards. Each article of the online edition is open for readership's comments (*Politika* online, 7 March 2011).

3. METHOD OF ANALYSIS AND RESEARCH CORPUS

3.1. Method

Primary method of analysis used in this research is the critical discourse analysis. Techniques used within this method are quantitative and qualitative analysis of the media content.

In answering the question 'What is Discourse?' Van Dijk (1997:1) refers to it as a *fuzzy notion* and *complex phenomena*. He emphasises the three focal dimensions of the discourse concept in the context of *verbal interaction*: (a) *language use,* (b) the *communication of beliefs* (cognition) and (c) *interaction* in social situations (Van Dijk, 1997:2).

A large part of online editions of printed media nowadays offer a possibility for readers to actively take part in the interaction between the authors and readers by posting article-related comments. Apart from the most obvious political reason, answering the question why editorial boards of some of the online editions follow the policy of denying such possibilities to their readership, would require further discussions and in depth research in another direction.

Focusing in particular on the relation between *politics and media*, it can be observed that there is a general trend where one is justifying the other, and at the same time, influences the selection, transparency and credibility of the information.

On the other hand, looking into the link between the *discourse and language of the media*, according to Cotter (2001), it includes two crucial components: (a) the news story (spoken or written text) and (b) the process behind involved in text production (Cotter 2001: 416).

Furthermore, Cotter is offering a set of *primary topics. S*ome that might be of most importance for this research are: the implications of quotation and reported speech; the exercise of power, bias, and ideology in the press; the effect of the media in perpetuating social imbalance, notably racism

and immigration and minority representation; issues of production and process of newsgathering and writing (Colleen Cotter 2001:419).

Explicit topics to be covered by this research (mirrored in the tailor-made codex), all relating to the main topic of the dialogue between Priština and Belgrade are: Kosovo issue after unilateral Declaration of Independence on 17 February 2008; Kosovo issue after International Court of Justice (ICJ) delivered the Advisory Opinion on Kosovo's unilateral Declaration of Independence on 22 July 2010; Status of Albanians on Kosovo; Status of Serbs on Kosovo; Citizens of Kosovo; Relation of the Serbian Orthodox Church (SOC) and Kosovo; Security matters on Kosovo; Dialogue between Republic of Serbia and Republic of Kosovo; Act of Kosovo's unilateral declaration of independence; Technical matters covered by the dialogue between Republic of Serbia and Republic of Kosovo; Issue of Kosovo's status; Technical details; and Dialogue in relation to European union integration issue.

Finally, the implications of the *audience and media* relation should not be left out. How do they interact and influence each other, whom is the author of the text writing for? These are the questions that the offered analysis strives to answer.

3.2. Corpus

3.2.1. Corpus selection

Corpus[1] of this research are sections within the selected online editions of *Politika* daily, and *UNMIK Media Monitoring Headlines* of the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo Media Monitoring Headlines (UNMIK MMH).

The selected time frame corresponds to the time of the Dialogue opening *in March 2011* and consequently follows each of the five Dialogue rounds until the end of *July 2011*. Within the five months which were covered, specific dates including two days before each round of the Dialogue, days when the Dialogue took place, as well as two days after it were included in this research. In total, *163 articles* were included in this research analysis.

Criteria for selecting this particular corpus are based on several considerations: cocio-political relevance and influence the selected media have; advantages of online editions over the printed one; тhe importance of the topic.

The unit of content analysis within this research is *text*. Apart from the written elements from headline to author's signature, all graphical presentations within boundaries of the texts are equally included in the analysis.

Based on their length, texts are classified as *short*: a few sentences; *middle*: up to 1/3 of the page; *long*: more than 1/3 of the page.

3.2. Corpus coding

The category selection included in the coding sheet mirror the topic of this research, its objectives and questions. In total, the coding sheet or the *codex,* includes 19 categories and 124 variables.

The following categories were registered as characteristics of the codex: the publishing date, ordinal number and the length of the article, genre, reporting objective, visual presentation of the article and location which the article relates to. As characteristics of the content the following was listed: the topic(s), subject(s), actor(s) that the subject refers to, assessment of the actor, object of the subject's position and the value orientation of the position. The most important ones are registered by their first and last name.

4. ANALYSIS AND DISCUSSION

4.1. UNMIK MMH

Out of 109 articles, *UNMIK* MMH included 34 articles taken from *dailies*, 31 from *Koha Ditore*, 20 *Express,*15 from *ZëriZëri,* eight from *Epoka e ReEpoka e Re* and two from each *Bota Sot* and *Kosova Sot*.

4.1.1. The section variety

Articles included in the *UNMIK* MMH corpus were categorized according to the source of text overtaking (e.g. Koha Ditore, Express) within one of the three sections of the *UNMIK* MMH: *Kosovo Media Highlights*. The only distinction which could be determined in relation to the section category in the codex was the presence or the absence of a text from the front page. This was possible in cases when a single source of the article was stated, or when a list of headlines was included within the second section which was not necessarily always presents as part of the *UNMIK* MMH: *Kosovo Press Headlines*. Since common name *dailies* is used by *UNMIK* MMH to report on the topic covered by more than one paper, in most cases it was not possible to identify whether or not the text was published on the front page or not.

A decrease of the front page announcements selected for inclusion into *UNMIK* MMH is to be observed if the opening of the Dialogue is taken as the starting point, reflecting intentions to highlight certain topics even if these were not considered as priorities by the primary source.

4.1.2. Author's name and page number

Since the author's name and the page number taken over from the newspaper article are not included in the *UNMIK* MMH, it cannot be said if texts were signed or not in the original article. Equally, only in several examples it was possible to determine if an agency or another media were used as the source. The fact that the details of the original source, such as the signed acknowledgment of authorship are omitted in the *UNMIK* MMH, questions not only the breach of authorship, but also by law prescribed obligation to include the source.

4.1.3. Title of the article and value context of the headline

The title of the article itself was in many examples equally subjected to rephrasing. However, both those rephrased and those headlines which were directly overtaken have been largely selected based on their neutral and non-sensationalistic tone. Out of 109 texts, only 12 can be qualified as containing elements of sensationalistic:

Example 1:

„Stefanovic: The north is special" (*Express* 7 March 2011)

The title was taken from the context, changing the message of the subject. This sensationalistic headline has a double meaning. On the implicit level, it sends out a message that ***the north of Kosovo*** has a special meaning for Borislav Stefanović the head of Serbia's negotiation team, implying such a meaning also for the state of Serbia which he represents, here pointed out in particular as a geographic and demographic exception in relation to the remainder of Kosovo and Metohija's territory.

Appearance of sensationalistic titles is noted only in *UNMIK* MMH referring to the first round of the Dialogue, which can either be reflecting a general agenda setting of Albanian language media in Kosovo, or steering *UNMIK* MMH's editorial politics in different direction in the following Dialogue rounds.

4.1.4. Genre

Monotony of the summarizing style and reduced genre presence is to be noted. Prevailing genre subcategories are news and statements. Information was based on political and diplomatic statements, presenting a number of pseudo-events, corresponding to some of the previously conducted analysis of the reporting on Kosovo media discourse (compare Valić Nedeljković, 2008c). Such a result was to be expected considering the *UNMIK* MMH target group, with primary interests in the position of the international community representatives. At the same time, the absence of the analytic texts makes this media *evasive* (based on the large number of very short news the auditorium gets a wrong impression of being well informed), as the genre-based selection largely gives advantage to those news which do not contain serious cause-and-effect analysis, i.e. do not state multiple sources, which is a characteristic of newspaper genres (e.g. article) that could contribute to the quality of information.

4.1.5. Length of the text and its structure

Both news and statement genres condition the length of the article as well.

The content of short *UNMIK* texts taken from agency news usually refers to diplomatic actions, statements or press releases, once again pointing towards pseudo-events and excluding reference to wider political or social contexts of the given information. At the same time, we are talking about a fourfold reduction of the initial information: primary selection of specific information related to an event, shaping of these information by news agencies, reshaping them on behalf of journalists and editors within editorial boards of each media, and finalizing the "product" by *UNMIK* MMH editorial board and translators (from Albanian to English). *UNMIK* MMH clearly adds another layer to the reduction angle, by now considerably questioning the authenticity of the final product, i.e. information which finally reaches the reader.

4.1.6. Framework of reporting

The general trend of realistic pragmatic narrative reporting is to be noted. Elements of disagreements from the past are absent. It is rather the European Union integration that can be spotted as a light motive throughout analysis within the taken period.

4.1.7. Hate speech

None of the 109 articles had any trace of any explicit hate speech elements. If any has been present within the original source, it was carefully removed, following strict professional codex and neutral approach, fit to address the international readership of *UNMIK* MMH.

4.1.8. Topics

Four topics prevailed in the period from March through July: Opening of the dialogue between Serbia and Kosovo; Developments linked to the dialogue between Serbia and Kosovo; Borislav Stefanović's visit to Priština; Issue of Kosovo's partition.

The total number of articles covering the analysed period is 244. Most of them were published on dates close to the initial round of the Dialogue (26%), and the fourth round (22%) when Borislav Stefanović's visit to Kosovo took place and topic of Kosovo's partition aroused.

Based on the results of the *topic* category analysis, it can be concluded that after the initial interest, *UMNIK* MMH interest for reporting on the Dialogue was halved and mirrored in the number of

articles covering this topic (from 26% to 13%). This could be the case either due to the lack of interest by the original source or UNMIK's own shift of interests, as nothing new occurred in the course of the following Dialogue rounds. As a consequence, and according to the generally excepted patterns of news selection, there was no need for extensive media attention.

Example 2 (UNMIK MMH, 14 – 20 May 2011):

"Stefanović: I was terrified" (*Zëri*)

"Hoxhaj: Partition is dangerous" (*Dailies*)

"Ivanovic: Partition is damaging for us" (*Express*)

"Kosovo Government says topic of partition is war-inciting logic" (*Koha*)

EU integration continuously persists as a topic of media interest and is being linked to the process of the Dialogue. Reporting on everyday issues in Kosovo and life of the citizens of Kosovo and the region is left out from almost all of the analysed editions of *UNMIK* MMH as this is not of the primary interest for the estimated auditorium.

4.1.9. Subject and its personalization

Given the narrative or retelling nature of the *UNMIK* MMH, *newspaper* shows as the most commonly used subject. However, contrary to expectations, Kosovo as subject, i.e. its government, parties, organizations or individuals are underrepresented in the first three rounds of the dialogue (12.3%). Subjects coming from Serbia or those linked to Serbia appear in high numbers. What was on the other hand expected and hereby confirmed is the inclusion of international subjects, EU and states (both as collective notion and individuals), in each of the *UNMIK* MMH editions accompanying five rounds of the Dialogue. It is a constant figure, reflecting a high number of pseudo-events, such as diplomatic statements or press releases are.

4.1.10. Actors

Given the two parties in the Dialogue, the 50% - 50% proportion between actors coming from Serbia and those coming from Kosovo simply mirrors this ratio. Although the topic of the Dialogue was often brought in relation to the EU mediation and integration context, Kosovo and Serbia remain those expected to take action, while EU stands marginalized as an actor.

4.1.11. Quotes

There is a high number of quotes among the *UNMIK* MMH selected texts which underline its neutral standing and acknowledgment of the source. Chiefs of both negotiating teams of Kosovo and Serbia, Ms. Edita Tahiri and Mr. Borislav Stefanović, are the most frequently quoted sources. However, proving neutral positioning by quoting might be showing just the opposite: a selection of specific quotes or quoted people, i.e. articles which are writing about (pseudo-)events that include these quotes, show editorial preferences for one or the other text and/or source. Indirect quoting once again highlights the filtering nature of the *UNMIK* MMH, informing both the targeted and wider public with obvious distance from the original news source.

4.2. *Politika* newspaper

Analysis included 54 articles in total. Analysis was done along two parameters: a) inclusion of the source or not and b) type of the source.

Texts which included full names of the journalists (46%) point out a repetition of 4 journalists' names assigned in covering topics related to the Dialogue and Kosovo in general. Such approach contributes to the in-depth reporting on the subject and it was to be expected from a media disposing of a numerous editorial staff. Nevertheless, given the almost exclusively one-sided reporting, marginalized opinions coming from Kosovo's Albanian journalists and absence of scientifically based insights and experts' opinions, deprive without unquestionably *Politika*'s readership of diverse and multi-angled reporting. Only on one occasion *Politika* online archives included reporting linked to Kosovo Albanian language press (*Koha Ditore*).

4.2.1. Section category

The majority of texts (41) is published within the *Politics* section. Only one article relating to Kosovo is placed in *Foreign Affairs* section. It can be concluded that *Politika's* editorial choices were undoubtedly steered by the official state politics of Serbia, placing developments and events in Kosovo under domestic matters.

4.2.2. Topics

Similar to *UNMIK* MMH, four topics prevailed in the period from March through July, having in some different topical focus: opening of the dialogue between Serbia and Kosovo; developments linked to the Dialogue; issue of Kosovo's status in general and its partition; Dialogue in relation to EU integration process.

In contrast to *UNMIK* MMH, *Politika's* reporting did not base its writing on official press releases. It reported widely on public statements of domestic and international officials, most often in the form of a report with a quote.

It is interesting to note that, according to the *Politika* online archives, during the third round of the Dialogue in April 2011, media attention for the process dropped to zero articles directly covering negotiations between Serbia and Kosovo. Overall, only four articles close to the negotiation dates are to be found in the archives database, covering events such as photography exhibition, round table or statement.

Example 3:

"*Politics*: Jeremić: Results against Kosovo's 'independence wrapping up' of Kosovo" (http://www.politika/Politika/173854.lt.html)

"*Culture*: Faces of Belgrade and Priština" (http://www.politika/ Kultura/173906.lt.html)

4.2.3. Genre and Length of the text, its structure

Predominant genre is *report with quote* (27.8%). Given information is dry, without analytic quality. Similarly to *UNMIK* MMH, own insights are substituted with excessive quoting, attempting to disguise editorial choices. Given the already mentioned repetition of journalists specifically assigned for covering Kosovo-related topics, more in-depth reporting was to be expected in return.

In contrast to *UNMIK* MMH, texts in *Politika* online edition are mostly long, covering more than half a page, sometimes even several pages.

4.2.4. Hate speech

It can be said without doubt that *Politika's* overall reporting came a long way from its nineties' reporting discourse. In spite of the occasional straightforward interview vocabulary, none of the 45

texts contain explicit hate speech. On the implicit level, it remains a feature of this daily paper when it comes to the Kosovo topics.

Example 4:

"Serbia considers entire Kosovo as part of Serbia what no Albanian politician will accept, Belgrade, in order to implement own ideas in case negotiations fail, **should use military means**" (http://www.politika.rs/rubrike/Politika/177427.lt.html).

The title of this article ("Dačić: Kompromis jedino realno rešenje za Kosovo") relates on the larger part of the text, but it does not correspond to the key sentence from the article quoted in *Example 4*. The article offers a processed statement (partly direct and partly indirect quotes) at that time of the Serbian minister of interior affairs Ivica Dačić, also president of the Socialist Party of Serbia (SPS), in whose name he gave this statement (party's founder and long-term president Slobodan Milošević) without journalist's intervention. This discourse strategy of the implicit "cold-hot" hate speech was noted in the political discourse of Serbia in the nineties of the XX century (for more see Valić Nedeljković 1999b: 104-105). Within the process of diminishing the positive and negative opinions regarding the same topic, it involves a consistent standpoint alternation of the same person within the same article.

4.2.5. Title of the article and value context of the headline

Most of the titles were qualified as referring to the content of the text in a factographic way. Eight out of 54 texts contain elements of sensationalistic reporting:

Example 5: "Tadić: Albanians do not want Serbia, Serbs from the north do not want Kosovo" (http://www.politika.rs/rubrike/Politika/171977.lt.html).

The title was taken from the context, changing the message of the subject: "President of Serbia Boris Tadić stated in Brussels that each agreement regarding Kosovo must be based on the reality on the ground – and the reality is that Albanians will never accept sovereignty of Serbia, as Serbs from the north of the province will never except sovereignty of Kosovo." While subject refers to sovereignty issues of Serbia and Kosovo, the title brings Tadić's statement on an emotional level and in the context of relations among ethnic groups.

4.2.6. Visual-graphical solutions

There is a frequent display of the subject or the actor on a photograph accompanying a text. Boris Tadić and Borislav Stefanović are the most present individuals. Photographs of Serbian political figures are also randomly included, while members of the Kosovo negotiation team, namely Edita Tahiri as the only one, are present only in joint photographs together with the Serbian negotiating team. The presence of state symbols in the background of a number of photos is to be noted, such as the Serbian state coat of arms or the Serbian flag, communicating the idea of the state authority. Two *"live photos"* are to be found within the selected corpus and no charts or sketches. On the implicit level, such visual presentation of the Dialogue delivers a message that the formal talks between the representatives of two administrations are the focus and not the issues of the self-determination of Kosovo's population based on their basic human rights.

4.2.7. Subjects and actors

Contrary to *UNMIK* MMH, both in *subject* and *actor* categories, Serbia with its government, parties, organizations or individuals are overrepresented in relation to Kosovo. Individuals linked to

Kosovo surface almost exclusively in the joint context of negotiation teams. The EU is present in substantially lower percentage than in *UNMIK* MMH, sufficiently to recognize its involvement in the negotiations process, but making sure it does not take too much of the readership's attention.

5. CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

5.1. Editorial policies deconstructed

The aim of this research was to deconstruct editorial policies in relation to the dialogue taking place between Serbia and Kosovo, within the limited time frame from February 2011 to July 2011. After analysing 163 articles, the following conclusions can be drawn from the selected corpus:

- Media reported on the Dialogue with a rather neutral tone, but only on the explicit level, leaving the non-bias context and arguments from the past behind. However, editorial choices were clearly in line with the official state politics. The switch in the general media tone caused by the new political and social contexts surfacing at the time of finalizing this research proves this as well. IT can be concluded that on the implicit level partial messages were communicated, influencing public opinions of Serbia and Kosovo.
- Neutral tone was in most cases built on extensive quoting. By quote selections, a clear message was communicated on whose opinion counts and whose not. For *UNMIK* MMH, the most newsworthy persons were those coming from the international circles, while *Politika* made the obvious choice of giving most space to the Serbian officials.
- There has been no explicit labelling of people or groups, as well as no nineties-alike appealing to patriotism and national interests. However, failure to directly address issues such as reconciliation remains a serious problem.
- Furthermore, topics concerning Kosovo's ordinary citizens are altogether marginalized, ripping out the information from its wider contexts. News is often being communicated without background explanation or proper articulation.
- Discontinuity of interest for the topic of the Dialogue appears, caused by shifting attention on topics which are of secondary interest in order to promote editorial agendas linked to political clientelism. This particular display could be occurring also partly due to the rather static dynamics of the Dialogue process, offering a modest linear set of information from the negotiation table, and consequently leading to public loss of interest. As shown in the analysis, visit of Borislav Stefanović to Priština and the issue of Kosovo's partition appear as concrete and tension-full events, instantly picked up by the media, contributing to the rising media attention for the Dialogue.
- A traditional lack of investigative journalism persists, use of familiar sources and limited nature of critique towards official state structures, reflecting the issues linked to the unfinished media transformation and ownership.
- Online resources are not being used to their maximum potential for reaching out and make the impact new technologies would allow. The same applies to the limited online archives of *Politika* daily.
- Absence of the Serbian-language media in Kosovo as well as correspondents' offices result in inaccuracies or lack of information, but no fabrications.

5.2. From hate-speech to faith speech?

The dialogue between Kosovo and Serbia was launched in a generally accepted climate. However, one should not forget that in spite of the positive tone in which this Dialogue was set in motion, it is essentially an attempt to solve a serious crisis situation. In such a fragile setup in particular, media are required to be the pillars of a functional democracy - both *the* watchdogs of society, but also promoters of good neighbouring relations, nourishing values that would lead towards tension decreasing. How much it takes, or not at all, the latest developments in Kosovo have shown. As mentioned at the beginning of this article, irresponsible journalistic behaviour threatens to grow into a hostile discourse at the smallest sign of political turmoil, dangerously simplifying complex issues. Sadly, media have largely failed in being accountable, turning down a chance to be consequent and show continuity in the changed reporting discourse, proving right the key claim of this paper.

The contexts in which this study was initiated and the one in which it ends have changed. But the fact that Kosovo will persist being part of the political context, as it has always been, remains. A new study which would follow up on this research within the altered political and social contexts would give an insight into the emerging media discourse and could offer a comparison between the two continuous and thoroughly different periods.

References

Biber, F. (2010). Comment: Why Kosovo-Serbia Talks Might Succeed This Time. *Balkan Insight*, 1 November 2010. Available at: http://www.balkaninsight.com/en/article/comment-why-kosovo-serbia-talks-might-succeed-this-time (accessed 27 November 2012).

Cotter, C. (2001). Discourse in Media. In: Schiffrin, D., Tannen, D. and Hamilton, H.E.: *The Handbook of Discourse Analysis*, Oxford: Blackwell Publishing.

Erjavec, K. and Volčič, Z. (2007). The Kosovo Battle: Media Recontextualization of the Serbian Nationalistic Discourse. *Harvard International Journal of Press/Politics* 12(3), 67-86.

Fetzer, A. and Lauerbach, G.E. (2007). *Political Discourse in the Media. Cross-cultural perspectives*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

International Court of Justice (2010). *Accordance with International Law on the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, 2010*. Available at: http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf (accessed 30 September 2012).

IREX (2011): *Media Sustainability Index 2011: The Development of Sustainable Independent Media in Europe and Eurasia*. Washington: Westland Enterprises, Inc. Available at: http://www.irex.org/system/files/MSI_2011_EE_Full.pdf (accessed 14 August 2012).

Judah, T. (2008). Kosovo: *What Everyone Needs to Know*, Oxford, New York: Oxford University Press.

Matić, J. and Ranković, L. (2010). *Media Landscape: Serbia*. Available at: http://www.ejc.net/media_landscape/article/serbia/ (accessed 18 August 2012).

Milivojević, M. (2003). *Media Monitoring Manual*. London: Media Diversity Institut and Samizdat B92. Available at: http://www.media-diversity.org/en/additionalfiles/documents/Z%20Current%20MDI%20Resources/Media%20Monitoring%20Manual.pdf (accessed 22 August 2012).

Mirković, Z. (2019). Štampani mediji vs. Internet. *Vesti online*, 26. April 2010. Available at: http://www.vesti-online.com/Vesti/Svet/48300/Stampani-mediji-vs-Internet (accessed 19 August 2011).

Nenadović, A. (1996). Politika u nacionalističkoj oluji. In: Popov N: *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju II deo*. Beograd, Zrenjanin: Republika, Vikomgrafik, Građanskačitaonica.

Okabe, M. (2009). *United Nations Highlights of the Noon Briefing Archives*. Available at: http://www.un.org/News/ossg/hilites/hilites_arch_view.asp?HighID=1516 (accessed 11 November 2012).

OSCE Mission in Kosovo, Department for Democratization (2010). *Circulation and Politization of the Print Media in Kosovo*. Available at: http://www.osce.org/kosovo/67790 (accessed 14 August 2012).

Osmani, S. (2011). Kosovo Press Shifts with New Political Times. *Balkan Insight*, 23 April 2011. Available at: http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-press-shifts-with-new-political-times (accessed 14 August 2012).

Petritsch, W. and Pichler, R. (2004). *Kosovo – Kosova. Der lange Weg zum Frieden*. Klagenfurt, Celovec: Wieser.

Popov, N. (1996). Srpska *strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju I deo*, Beograd, Zrenjanin: Republika, Vikomgrafik, Građanskačitaonica.

Sebić, M. (2010). In: Medijskakultura. Međunarodni (regionalni) naučnostručni časopis/ Media Culture. *International (regional) scientific journal* (1): 5.

Serbian Constitution (2006). Available at: http://www.srbija.gov.rs/cinjenice_o_srbiji/ustav.php (accessed 11 January 2014).

Trošanovski, M. (2008). *Regionalni pregled. Kosovo i mediji*, Skoplje: Vincent Grafika.

United Nations General Assembly (2010). *Backing Consensus Resolution, General Assembly Acknowledges World Court Opinion on Kosovo, Welcomes European Readiness to Facilitate Process of Dialogue*. Available at: http://www.un.org/News/Press/docs/2010/ga10980.doc.htm (accessed 17 July 2011).

UNMIK (2011). *Mandate and Structure*. Available at: http://www.unmikonline.org/Pages/about.aspx (accessed 9 August 2011).

UNMIK (2011). About Public Information. Available at: http://www.unmikonline.org/Pages/Public-Information.aspx (accessed 9 August 2011).

UNMIK (2011). Media Monitoring Centre. Available at: http://www.unmikonline.org/Pages/MediaMonitoring.aspx (accessed 29 August 2011).

Valić Nedeljković, D. (1997a). *Rikošet reči/ Ricoshet Words*, Beograd: Argument.

Valić Nedeljković, D (1999b). *Radijski intervju*, Beograd : Zadužbina Andrejević.

Valić Nedeljković, D.(2008c). *Kosovo i mediji*, Skoplje: Vincent Grafika.

Van Dijk, A.T. (1997). *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction* Vol. 1, London: SAGE.

YUCOM (2009). *Politika – novine u vlasništvu države. Kršenje ljudskih prava i demokratije*. Available at: http://pescanik.net/2009/04/politika-novine-u-vlasnistvu-drzave/ (accessed 14 November 2010).

MEDIJSKE KONSTRUKCIJE I SLIKE KOSOVA I SRBIJE
DISKURS ANALIZA IZVEŠTAVANJA ONLAJN IZDANJA VODEĆE ŠTAMPE

Rezime

Cilj ovog članka je da dekonstruiše uređivačke politike u izveštavanju vodeća dva onlajn medija (u Srbiji *Politika online*, na Kosovu UNMIK Media Monitoring Headlines) o otvaranju dijaloga između Srbije i Kosova 2011. Posebna pažnja posvećena je kontekstualnom okviru izveštavanja o prve četiri runde "dijaloga" (februar-jul 2011). Tačnije u fokusu je društveno-politički kontekst početaka pregovaranja obremenjen "kosovskim mitom" utkanim i u Ustav Srbije (2006, član 182) po kojem je Kosovo i Metohija autonomna pokrajina Srbije kojoj se omogućuje "suštinska autonomija" zakonom koji bi tek trebalo da bude donesen i jednostranim proglašenjem nezavisnosti Kosova 17. februara 2008. koje je u vreme pregovora već priznalo sedamdesetak država sveta. Osim toga drugi relevantan kontekst za anlizu je medijski. *Politika* je najstariji i najtradicionalniji provladin nacionalni informativno-poltički medij, a UNMIK Media Monitoring Headlines je onlajn glasilo Ujedinjenih nacija nastalo na osnovu prenesenih i/ili prerađenih tekstova najuglednijih novina koje izlaze na albanskom jeziku na Kosovu. Namenjen je, pre svega, predstavnicima međunarodne zajednice, kao informativno glasilo na engleskom jeziku.

Osnovni metod je analiza medijskog diskursa, a korišćena je kvantitativno-kvalitativna analiza sadržaja. Jedinica analize je tekst sa svim pripadajućim elementima. Za ovo istraživanje kreiran kodni protokol sadržao je 19 kategorija i 124 varijable. Korpus je obuhvatio ukupno 163 teksta. Osnovni nalazi ukazuju na to da su oba medija izveštavala o procesu dijaloga uglavnom neutralno, bez otvorenog jezika mržnje i predrasuda, ali samo na eksplicitnom nivou. Diskursne strategije na implicitnom nivou ukazuju na suptilne mehanizme koji su doprineli da o procesu dijaloga, auditorijum oba medija nije dobio pravu, analitičku informaciju. Neutralan ton izveštaja zasnivao se na protokolarnim vestima i izjavama, kao i citiranju isključivo osoba koje su vodile

pregovore, bez jasne slike o tome šta se zaista dešava. Nije bilo otvorenog etiketiranja osoba ili grupa, niti otvorenog patriotskog izveštavanja, koje je dominiralo krajem devedesetih prošlog veka. Međutim, nije izvešatavano o ozbiljnim pitanjima, niti su se novinari bavili svakodnevicom ljudi koji žive na Kosovu i čije teškoće bi napredak Dijaloga trebalo da reši.

Ključne reči: Kosovo, Srbija, Dijalog, medijske strategije

Dubravka Valić Nedeljković
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
dubravka@ff.uns.ac.rs

Edna Schick-Bodrič
Webster University, Vienna, Austria
Schickbodric@webster.ac.at

IV

ТРАДУКТОЛОГИЈА

Tatjana Đurović – Nadežda Silaški

LOST OR FOUND IN TRANSLATION – METAPHOR COMPREHENSION BY ESP ECONOMICS STUDENTS*

The aim of our research was to establish whether ESP economics students translate metaphors into Serbian by preserving the metaphoricity of the original text in English, or alternatively, whether they avoid metaphoricity and to what extent. For this purpose we used a small-scale questionnaire filled up by 29 Serbian students of the Faculty of Economics, University of Belgrade. The students were asked to translate into Serbian a set of 12 (constructed) sentences in English in which four source domains (LOVE, WAR, ILLNESS, and WEATHER) were used for the description of various economic issues. The starting hypothesis was the following: because Serbian students of economics are not sensitivised to metaphoricity in their subject matter textbooks, they will translate metaphorical expressions taken from media texts by using non-metaphorical language. The results of our research may have important pedagogic implications, since they may indicate the areas, figurative language in particular, in which ESP economics students need to improve in order to add native-like value to their vocabulary.

Key words: conceptual metaphor, English for Specific Purposes, translation of metaphors, Serbian.

1. INTRODUCTION

Bearing in mind the fact that metaphor serves the purpose of explaining abstract concepts in terms of concrete ones, it should come as no surprise that an abstract discipline such as economics makes extensive use of metaphors in order to explain often hardly comprehensible economic concepts. „Unlike most other disciplinary discourses, economics has given rise to a vast literature on metaphor elaborated by economists themselves (McCloskey, 1986; Henderson, 1994, 2000)" (Alejo, 2010: 1138). Thus, for example, McCloskey (1986) identifies the following metaphors in economics: economies need equilibrium, otherwise they will collapse; public debt is a burden; currencies may be weak or currencies may be strong, and business moves in cycles. Henderson also points out the pervasiveness of metaphor in economic science, arguing that „both living and dead metaphors are part of the normal vocabulary of economics and are built into the concept-structure of introductory economics texts." (1982: 147).

The same is true of print media texts dealing with economic and business issues, when metaphors are used for several reasons. Namely, as Koller (2003: 6) points out, metaphors perform three main functions in *popular economic and business discourse*, which refers to „journalistic texts that deal with current economic and business matters for an audience of experts and nonexperts, and seek to inform and entertain more generally" (Skorczynska & Deignan, 2006: 89). These functions are:

1. *textual*, when metaphorical expressions „contribute to cohesion of the text ... [and] to such an essential textual feature as is coherence" (White, 1997: 242, quoted in Koller, 2003: 6);
2. *interpersonal*, when „metaphor [...] organizes the interpersonal relations between discourse participants", allowing text producers to define a topic, argue for a particular conceptualization and „persuade recipients to share in their metaphor and thus relate to the text producer" (Koller, 2003: 6); and
3. *ideational*, in that „metaphor is ancillary in constructing a particular view of reality" (Koller, 2003: 6).

* The paper is the result of research conducted within project no. 178002 *Languages and cultures across space and time* funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

In addition, metaphors serve as a textual decoration (Henderson, 1982: 147), making the texts in print media „being characterized by a highly expressive, vivid and inventive style" (Koller, 2003: 7).

However, it is not only media language and „popular economic and business discourse" (Skorczynska & Deignan, 2006: 89)[1] which is characterised by the pervasive use of metaphors. Economic textbooks, even those introductory ones, or perhaps, those introductory ones to the greatest extent, rely on metaphorical language. In this type of discourse metaphors may serve as a teaching device „to illustrate or exemplify but not being allocated any central purpose", or „as a device for exploring specific economic problems and as a basis for extending the domain of economic ideas" (Henderson, 1982: 147). This pervasiveness of metaphors in economic textbooks stems from one of their main properties, as explained by the proponents of Conceptual Metaphor Theory (Lakoff & Johnson, 1980). Namely, as already stated above, metaphors serve the purpose of explaining abstract concepts in terms of concrete ones (or, as Lakoff and Johnson [1980: 5] claim, „the essence of metaphor is understanding and experiencing one type of thing in terms of another"), which makes them a suitable means of simplification and explanation. This has been proved by research into the nature of economic discourse in English (e.g. Boers, 1997a, 1997b, 1999, 2000; Charteris-Black, 2000; Dudley-Evans & Henderson, 1990; Henderson, 1994, 2000; Herrera & White, 2000a, 2000b; Lindstromberg, 1991; Mason, 1990; Smith, 1995; White, 1994, 1997, 1999), which established that metaphor permeates economic discourse.

However, it has been established (Silaški, 2013a, 2013b) that the Serbian language of economics, found in university textbooks written and/or translated by Serbian authors, unlike that of English, is much less metaphorical. This is mostly due to the fact that the formality of the discourse popularly associated with a scientific discipline such as economics is thought by Serbian economists and translators to be violated by the use of metaphors. Metaphors in Serbian economic discourse are still marginalised, regarded as not scientific enough, as too vivid and flowery so as to serve a purpose in a scientific text. Therefore, there is a wide discrepancy between metaphoric density of English and Serbian economic discourse.

This is why it is of the utmost importance to incorporate a cognitivist approach to metaphor in an ESP classroom where English is taught to Serbian students. It has already been evidenced (e.g. Boers, 2000; Littlemore, 2003) that the interpretation of metaphors by ESP students depends on a number of factors, the most important being students' cultural background and the related degree of conventionality of the source-target mappings. Therefore, the main aim of our research was to establish the extent of understanding metaphors often used in economics journalistic writing in English by Serbian ESP students, to determine whether they translate them by preserving the metaphoricity of the original text, or alternatively, whether they avoid metaphoricity and to what extent. The starting hypothesis of the research was the following: because Serbian students of economics are not sensitivised to metaphoricity in their subject matter textbooks, they will translate metaphorical expressions taken from media texts by using non-metaphorical language. The results of our research may have important pedagogic implications, since they may indicate the areas, figurative language in particular, in which ESP economics students need to improve in order to add native-like value to their business and economics vocabulary.

2. HOW TO TRANSLATE METAPHORS

Much scholarly attention has been given to the variables which might have an impact on the translation (and translatability) of metaphors in general. According to Samaniego Fernández (2002: 206), these are, *inter alia*, „cultural references, communicative purpose, functional relevance, infor-

[1] Skorczynska and Deignan (2006: 89) define *popular economic and business discourse* as the one which refers to „journalistic texts that deal with current economic and business matters for an audience of experts and nonexperts, and seek to inform and entertain more generally".

mation burden, metaphor typology, co-text and context restrictions, degree of compatibility of the conceptual and formal structures of the two languages involved, prevalent synchronic norms, degree of lexicalization of the metaphor, translator's competence, connotations, degree of anisomorphism between the source and target domains in both cultures, comprehensibility of the metaphor, cognitive role, etc." As far as the translatability of metaphors, i.e. their ability to be transferred from a source language into a target language is concerned, most authors in the field of Translation Studies agree that „the image in the ST [source text] cannot always be retained in the TT [target text] (e.g. because the image that is attached to the metaphor is unknown in the TL [target language], or the associations triggered by the SL [source language] metaphor get lost in the TL)" (Schäffner, 2004: 1256). Samaniego Fernández (2002: 206-207) summarises different approaches to the translation of metaphors in Translation Studies: (1) metaphors are untranslatable; (2) metaphors are fully translatable; (3) metaphors are translatable but pose a considerable degree of inequivalence; and (4) conciliatory approach according to which the range of renderings depends on the text type and *ad hoc* factors. Most authors agree that it is novel metaphors which are most difficult to translate, whereas conventional and lexicalised metaphors are the most translatable „if the systems involved are culturally close" (Rabadán Álvarez, 1991: 137, quoted in Samaniego Fernández, 2002: 208). Clearly, metaphors may become a translation problem, since transferring them from one language and culture to another may be hampered by linguistic and cultural differences (Schäffner, 2004).

Generally speaking, there are three main ways among which translators may choose to translate metaphors (Dobrzyńska, 1995: 599):

1. using an exact equivalent of the original metaphor (this procedure can be represented as M⇒M);
2. using another metaphorical phrase which would express a similar sense (the procedure that can be represented as M1⇒M2); and
3. replacing an untranslatable metaphor of the original with its approximate literal paraphrase (the M⇒P procedure).[2]

As Dobrzyńska (1995: 599) claims, „[t]he choice of translational tactics should depend on the type of text translated and the function it is supposed to fulfill". According to previous research done on the translation of metaphors in English into Serbian (Silaški, 2013a, 2013b), the third procedure is by far the most common in this case, which is exactly the basis for our starting research hypothesis already formulated above.

3. THE SURVEY

A total of 29 students, aged 21-23, took part in the survey. All students were attending their third or fourth year of studies at the Faculty of Economics at the time the survey was carried out, after having learnt General English for 12 years in their primary and secondary schools and attended a highly specialised two-semester ESP economics course at the Faculty. After having answered some general questions about the age and gender as well as the mark they got in their previous English exam at the Faculty, students were asked to translate into Serbian a set of 12 sentences in English in which four different source domains (WAR, ILLNESS, LOVE, and WEATHER) were used for the description of economic issues. Each source domain, therefore, was represented by three sentences, which were intentionally

[2] Peter Newmark (1988, quoted in Dobrzyńska, 1995: 599) offers a much more comprehensive list of procedures for translating metaphors, which includes seven cases: (1) reproducing the same metaphorical image in another language; (2) replacing the original metaphorical image with some other standard image in another language; (3) translating metaphor by simile; (4) translating metaphor (or simile) by simile plus sense (i.e. a literal paraphrase, a 'gloss'); (5) converting metaphor to sense only; (6) using deletion (if the metaphor is redundant or otiose); and (7) translating metaphor by the same metaphor with the sense added (with 'gloss').

jumbled. The sentences were taken from various issues of *The Economist*, but they were purposely simplified in the sense that all redundant and potentially distractive information was removed whereas the names of companies or organisations appearing in the sentences were changed to those with which all students were supposed to be familiar. For some of the expressions which we deemed would be unfamiliar to students explanations were provided in English in order to make sure that all students understand their meaning. Thus the possibility that de-metaphorisation of translation equivalents could be ascribed to the students' lack of familiarity with certain terms was if not completely ruled out than at least kept to a minimum. After all the questionnaires were administered, the students' answers were categorised according to the degree of metaphoricity into three distinct categories: (1) non-metaphorical translations; (2) metaphorical translations, same source domain preserved; and (3) metaphorical translations, source domain changed. In the next section we qualitatively discuss the obtained results, since we believe that such an analysis may allow for a richer and more profound explanation of the results which may partially or entirely be lacking if the results were analysed only quantitatively.

4. RESULTS AND DISCUSSION

4.1. The WAR domain

Our analysis has shown that the WAR domain attests to the greatest extent of overlap between English and their Serbian translation equivalents in both conceptual and linguistic terms. This is manifested in students' responses where a vast majority of them translated the metaphorical expressions illustrating the WAR domain by way of retaining the same metaphor from the source language, at times translating the source metaphorical expression by a different metaphorical expression also belonging to the WAR domain. Let us illustrate some of these responses:

PeopleSoft, whose board had fought ferociously to stay independent, conceded defeat.
- PeopleSoft čiji su se direktori grčevito borili da ostanu nezavisni su doživeli poraz.
- Odbor People Soft-a, koji se žestoko borio da ostane nezavisan, priznao je poraz.
- PeopleSoft postavlja brojne barikade kako bi odbili napade.
- PeopleSoft je napravio odbrambeni bedem u cilju zaustavljanja neprijateljskih napada.

Microsoft called a truce with Sun Microsystems, its arch enemy for more than a decade.
- Majkrosoft objavio primirje sa San Majkrosistems-om, višegodišnjim neprijateljem.
- Microsoft je proglasio primirje sa Sun Microsystems-om, svojim ljutim neprijateljom tokom više od decenije.
- Microsoft je sklopio primirje sa Sun Microsystems-om, svojim višedecenijskim ljutim neprijateljem.

Still, a certain number of Serbian translation equivalents render a partial loss, or complete deletion of metaphor:

PeopleSoft, whose board had fought ferociously to stay independent, conceded defeat.
- Odbor PeopleSoft-a koji se snažno borio da ostane nezavistan, nije uspeo u tome.

- PeopleSoft put up various defences to ward off hostile attacks.
- Piplsoft preduzima širok spektar mera ne bi li se zaštitio od preuzimanja.

- Microsoft called a truce with Sun Microsystems, its arch enemy for more than a decade.

- Microsoft i SunMicrosystems, koji su konkurenti (the SPORT domain) više od decenije su konačno našli zajednički jezik.

We may suggest that the considerable conceptual and linguistic matching between English metaphorical expressions and Serbian translation counterparts may be attributed to, more or less conscious, borrowing from English, and the equation of doing business to waging a war, competing companies being enemies who should be defeated in search for greater dominance in the market. Given that Serbian ESP students have already adopted many business terms (e.g. *taktika*, *strategija*, *rival*, *kampanja*, *cenovni rat*, etc.) that originally stem from military vocabulary in the course of their formal education in Serbian, they seem to have become prone to metaphorical militarisation of the language of business and economics.

4.2. The ILLNESS domain

Even though we expected that the ILLNESS domain would render more examples of „metaphor to metaphor" translation strategy, since this domain is grounded in physical, bodily experience, thus being potentially universal, Serbian ESP students' responses exhibit some additional translation patterns. Firstly, it has been shown that they tend to „signal" their translation by using the inverted commas, which implies that they consciously strive to mitigate the metaphorical force of Serbian renderings, probably finding them 'non-technical' and 'non-economic' enough. For example:

The US and Europe will certainly get more than a sneeze if the emerging economies catch a cold because of these bad policies.

- US i Evropa će sigurno zahvatiti više od „kijavice" ako vodeće ekonomije zahvati „prehlada" zbog loše politike.
- SAD i Evropa će sigurno dobiti više od kijavice ukoliko ekonomije u razvoju „navuku prehladu" zbog ovih loših politika.

We have already used all the remedies for the ailing economy.

- Već smo iskoristili sve „lekove" za obolelu ekonomiju.
- Već smo iskoristili sve lekove za „nezdrave" ekonomije.

Secondly, they opt for another strategy with the aim of demetaphorising the original English expressions – by supplying lengthy paraphrase in their responses, e.g.:

The US and Europe will certainly get more than a sneeze if the emerging economies catch a cold because of these bad policies.

- SAD i Evropa će sigurno biti suočene sa većim problemima od onih naivnih ako ekonomije u razvoju upadnu u problem zbog lošeg sistema politika.
- Sjedinjene Države i Evropa će sigurno osetiti veći uticaj na svoje privrede ukoliko dođe do zaustavljanja rasta velikih ekonomija u usponu.
- SAD i Evropa će sigurno imati poteškoća ako zemlje u razvoju zapadnu u krizu usled loše vođenih politika.
- SAD i Evropa će imati dosta poteškoća ako rastuće ekonomije zahvati kriza zbog loših politika.
- Amerika i Evropa će sigurno osetiti negativne posledice ako rastuće ekonomije zapadnu u krizu zbog loših politika.

It is interesting to note that English *sneeze* generates either *kriza* or *dublje posledice* in the above examples in Serbian, while *catching cold* is translated as *recesija*, *kriza* or *loše stanje*, which shows students preference for non-metaphorical way of expression.

4.3. The LOVE domain

One of the domains that turned out to be difficult to integrate within students' conceptual system, as attested by their linguistic equivalents in Serbian, was the LOVE domain. This finding is rather difficult to explain given the fact that the LOVE metaphors have become a conventional way of depicting different forms of company restructuring and organization, such as mergers, acquisitions, strategic alliances, etc. Since Serbian business terminology is heavily modelled on English, English being a *lingua franca* of international business and economics, we expected a higher extent of overlapping between English metaphorical expressions and Serbian translation counterparts. However, the sentences belonging to the LOVE source domain were only sporadically translated drawing on the original source domain, but instead used literal translations, as illustrated by the following examples:

Because Aventis has already tied the knot, and Roche is a committed spinster, there is no obvious spouse.

- Zato što je Aventis već opredeljen, i Roshe nezainteresovan za saradnju, nema očigledne šanse za istu.
- Zato što je Aventis već u dogovoru sa drugim, a za Roche nema nade za saradnju, ne postoji nikakva veza između njih.
- S obzirom da je Aventis već bio ranije povezan, a Roche je dugo već samostalna kompanija, ne postoji očigledna povezanost između njih.
- Zato što je Aventis već sklopio ugovor, Roche je ostao bez potencijalnog partnera.

Fiat and General Motors may divorce or at least opt for an open marriage.

- Fijat i General Motors razmišljaju o potpunom ili bar delimičnom prekidu saradnje.
- Postoji mogućnost razlaza Fijata i Dženeral Motorsa ili neka blaža varijanta nastavka saradnje.
- Fiat i G.M. će verovatno raskinuti saradnju ili ostati barem/ oslabiti saradnju.
- Fiat i General Motors će ili u potpunosti prekinuti saradnju, ili će postati otvoreni za saradnju sa drugim partnerima.

4.4. The WEATHER domain

The WEATHER concept was also selected for the analysis as one of the domains that is grounded in universal human bodily and physical experience thus expected to produce a high degree of overlap between English and Serbian. The metaphorical expression *flooded* produced a very high degree of direct translation, with slight variations as the examples below show:

The global financial system was flooded with liquidity.

- Globalni finansijski sistem je preplavljen likvidnim sredstvima.
- Globalni finansijski sistem je bio poplavljen sa likvidnošću.

However, other metaphorical expressions, such as *storm* (coupled with the verb *weather*), *squall* and *tempest* display different translation patterns that have already been identified in some of the previous examples. There are examples where respondents keep the original source domain and the selected metaphorical expressions intact, as exemplified below:

Banks will have to dramatically change how they assess their ability to weather another financial storm.

- Banke će morati da dramatično promene način kako da prežive još jednu finansijsku oluju.
- Banke će morati dramatično da promene svoj pristup predviđanja sledeće fin. oluje.
- Lokalni povetarac u SAD može lako da se pretvori u jaku globalnu oluju sa značajnim (dubokim) posledicama po ekonomski rast.
- Lokalni vetrovi u SAD mogu lako da se pretvore u globalnu oluju koja će imati veliki uticaj na ekonomski rast.

Still, a vast majority of their responses display that they either swap English metaphorical expressions with a non-metaphorical term, opting for *kriza*, or they search for the nearest metaphorical expressions, which, though different from the original English ones, belong to the same source domain. Instances of lost metaphoricity, apart from *kriza*, are also evident. Thus, *storm* is translated as *finansijski kolaps, finansijska kriza, finansijski šok*, *squall* results in *kriza, nedaća, lokalne poteškoće,* while *tempest* renders *kriza, opasan šok, potresi svetskih razmera*, etc.

5. PEDAGOGIC IMPLICATIONS

We believe that the results of our small-scale research may have potentially important pedagogic implications. Namely, during their primary, secondary as well as tertiary subject-specific education (in this case, economics), Serbian students have been taught that „serious", „scientific" and formal discourse should not use metaphors, since they are considered too vivid and flowery, thus lessening the seriousness of the text. This is proved by the most frequent translation strategy the students used in our questionnaire – rendering an English metaphorical term as a non-metaphorical term in Serbian, i.e. literal translation. The fact that Serbian students are not sensitivised to metaphoricity has significant implications for ESP economics teaching at tertiary level. Namely, developing students' sensitivity to metaphor and enabling them to understand, use and produce metaphors may help them in understanding often abstract economic concepts. This should be done by the introduction of a cognitive approach to ESP teaching, which points out the importance of raising metaphor awareness on the part of business and economics students as a tool for providing „tertiary learners with the knowledge that will enhance both their understanding of academic texts and their stylistic awareness" (Charteris-Black, 2000: 150). In order to attain the necessary skill with specialised business and financial vocabulary in English, students need to develop their „metaphoric competence" (Low, 1988) so as to be able to understand „underlying interpretations" behind the terms they need to master in order to add native-like value to their business and economics vocabulary.

6. CONCLUSION

In this paper an attempt has been made to establish whether ESP economics students translate metaphors into Serbian by preserving the metaphoricity of the original text in English, or alternatively, whether they avoid metaphoricity and to what extent. This was established by the use of a purposely designed questionnaire the results of which have proved our starting hypothesis about the students' propensity towards using non-metaphorical language in the translation of English metaphorical texts into Serbian and the underlying reasons for this tendency. Our analysis is by no means intended to be complete. Further research and a more thorough analysis of a different and more extensive group of respondents and source domains are needed to establish with certainty that the reason for avoiding metaphoricity in translating English metaphors into Serbian lies in the fact that Serbian students are not sensitivised to metaphors in their subject matter education. Our results perhaps give a good starting point for a further and deeper analysis of this issue important for ESP teaching at tertiary level.

References

Alejo, R. (2010). Where does the money go? An analysis of the container metaphor in economics: The market and the economy. *Journal of Pragmatics* 42(4): 1137-1150.

Boers, F. (1997a). No pain, no gain in a free market rhetoric: A test for cognitive semantics? *Metaphor and Symbol* 12(4): 231-241.

Boers, F. (1997b). Health, fitness and mobility in a free market ideology. In: *Voices of power: Co-operation and Conflict in English Language and Literatures* (Van Noppen, J.P. & M. Maufort, eds.). Liège: Liège Language and Literature, 89-96.

Boers, F. (1999). When a bodily source domain becomes prominent: The joy of counting metaphors in the socio-economic domain. In: *Metaphor in Cognitive Linguistics* (Gibbs, R.W. & G.J. Steen, eds.). Amsterdam: John Benjamins, 47-56.

Boers, F. (2000). Enhancing metaphorical awareness in specialised reading. *English for Specific Purposes* 19(2): 137-147.

Charteris-Black, J. (2000). Metaphor and vocabulary teaching in ESP economics. *English for Specific Purposes* 19(2): 149–165.

Dobrzyńska, T. (1995). Translating metaphor: problems of meaning. *Journal of Pragmatics* 24: 595-604.

Dudley-Evans, A. & W. Henderson (eds.). (1990*). The Language of Economics:The Analysis of Economics Discourse. ELT Documents*, 134. London: Modern Publications in Association with The British Council.

Henderson, W. (1982). Metaphor in Economics. *Economics*, Winter 1982: 147-153.

Henderson, W. (1994). Metaphor and economics. In: *New Directions in Economic Methodology* (R. Backhouse, ed.). London and New York: Routledge, 343–367.

Henderson, W. (2000). Metaphor, economics and ESP: some comments. *English for Specific Purposes* 19(2): 167–173.

Herrera, H. & M. White (2000a). Cognitive linguistics and the language learning process: a case from economics. *Estudios Ingleses de la Universidad Complutense* 8: 55-78.

Herrera, H. & M. White (2000b). Business is war or how takeovers are narrated in the press. In: *Metaphor and Metonymy at the Crossroads* (Barcelona, A., ed.). Berlin: Mouton de Gruyter, 109-132.

Koller, V. (2003). *Metaphor Clusters In Business Media Discourse: A Social Cognition Approach* (Ph.D. thesis. University of Vienna, 2003) [Online: http://www.wu-wien.ac.at/inst/english/koller_diss.pdf].

Lakoff, G. & M. Johnson (1980). *Metaphors we live by*. Chicago and London: University of Chicago Press.

Lindstromberg, S. (1991). Metaphor and ESP: A ghost in the machine? *ESP Journal* 10(3): 207-225.

Littlemore, J. (2003). The effect of cultural background on metaphor interpretation. *Metaphor and Symbol* 18(4): 273-288.

Low, G. D. (1988). On teaching metaphor. *Applied Linguistics* 9(2): 125–147.

Mason, M. (1990). Dancing on air: Analysis of a passage from an economics textbook. *ELT Documents* 134: 16-28.

McCloskey, D. (1986). *The Rhetoric of Economics*. Brighton: Harvester-Wheatsheaf.

Newmark, P. (1988). *Approaches to translation*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice–Hall.

Rabadán Álvarez, R. (1991). *Equivalencia y traducción. Problemática de la equivalencia translémica inglés-español*. León: Universidad de León.

Samaniego Fernández, E. (2002). Translators' English-Spanish metaphorical competence: impact on the target system. *Estudios de lingüística inglesa aplicada (ELIA)* 3: 203-218.

Schäffner, C. (2004). Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics* 36: 1253-1269.

Silaški, N. (2013a). Zašto ekonomiste (ne) vole metafore?. In: M. Kovačević (ed.) *Tradicija i inovacije u savremenom srpskom jeziku*. Zbornik radova sa VII međunarodnog naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu (26-27. X 2012.). Knjiga I, str. 255-265.

Silaški, N. (2013b). *Srpski jezik u tranziciji – o anglicizmima u ekonomskom registru*. Beograd: CID Ekonomskog fakulteta.

Skorczynska, H. & A. Deignan (2006). Readership and purpose in the choice of economics metaphors. *Metaphor & Symbol* 21(2): 87-104.

Smith, G. (1995). How high can a dead cat bounce?: Metaphor and the Hong Kong Stock Market. *Hong Kong Papers in Linguistics and Language Teaching* 18: 43-57.

White, M. (1994). Lexical features of business journalism, towards a comprehensive view of ESP. In: *Lenguas para fines específicos: temas fundamentales* (Alejo, A., M. Mc Ginity, and S. Gómez (eds.). Universidad

White, M. (1997). The use of metaphor in reporting financial market transactions. *Cuadernos de Filología Inglesa* 6(2): 233-245.

White, M. (1999). The Bundesbank and the making of an economic press story. *English through various means: Anglistik und Englischunterricht (A&E)*. Band 62: 107-128.

IZGUBLJENO ILI PRONAĐENO U PREVODU – KAKO STUDENTI EKONOMIJE RAZUMEJU METAFORE

Rezime

Cilj istraživanja bio je da utvrdimo da li studenti ekonomije koji pohađaju nastavu engleskog jezika ekonomske struke prevode metafore sa engleskog na srpski uz očuvanje metaforičnosti na ciljnom jeziku, ili, pak, izbegavaju da u tom procesu upotrebe metafore, kao i u kom stepenu to čine. U tu svrhu koristile smo posebno osmišljen upitnik namenjen studentima Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, koji je popunilo 29 studenata. Upitnik je sadržao ukupno 12 prilagođenih i unekoliko uprošćenih rečenica ekscerpiranih iz časopisa na engleskom *The Economist*, od kojih su po tri predstavljale primere četiri izvorna domena: LJUBAV, RAT, BOLEST i VREME, a pomoću kojih je dat opis raznih ekonomskih pitanja. Početna hipoteza istraživanja glasila je: pošto studenti koji su se prethodno školovali u Srbiji nisu navikli na metaforičnost stručne materije (jer je ona, u odnosu na engleske tekstove iste provenijencije, skoro nepostojeća), metaforične tekstove prevodiće korišćenjem nemetaforičnog jezika. Rezultati istraživanja mogu da imaju važne pedagoške implikacije, jer su u stanju da ukažu na oblasti unutar figurativnog jezika koje studenti ekonomije treba da unaprede kako bi svom znanju engleskog jezika struke dodali i osobine znanja vokabulara jednog izvornog govornika.

Ključne reči: pojmovna metafora, engleski jezik struke, prevođenje metafora, srpski.

Tatjana Đurović
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Ekonomski fakultet
tdjurovic@sbb.rs

Nadežda Silaški
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Ekonomski fakultet
silaski@sbb.rs

Татјана Ђурин

ГАРГАНТУИНО МЛАДОВАЊЕ И „СЛОБОДНА ДОСЛОВНОСТ” СТАНИСЛАВА ВИНАВЕРА

У једанаестом поглављу прве књиге свог романа, Франсоа Рабле описује детињство свог јунака, „Гаргантуино младовање”, како га назива српски преводилац, Станислав Винавер. То поглавље садржи дугачко набрајање кратких реченица које приказују све што је радио мали Гаргантуа, а што је већим делом представљено пословицама и метафоричним изразима схваћеним дословно. Уз превођење елемената културе, управо је метафоричност један од највећих преводилачких изазова, и један од најчешће разматраних проблема у теорији превођења. Традуктолошка анализа поглавља „Гаргантуино младовање”, спроведена из перспективе теорије Питера Њумарка и Антоана Бермана, требало би да покаже како је овај проблем решио Станислав Винавер, као и да укаже на то да јаз између два одувек супротстављена приступа превођењу, слободног и дословног, није увек тако дубок како се чини.

Кључне речи: превођење, традуктологија, Рабле, Винавер, дословност

Велики француски хуманиста, писац и лекар, Франсоа Рабле (1494? – 1553), објавио је свој роман о дивовима у периоду од 1532. до 1564. године. Романом доминира комични тон у којем језик има најважнију улогу, тако да проблеми и размишљања о језику заузимају значајно место у причи о Гаргантуи и Пантагруелу. Рабле одбацује старе латинске речи, језик аутора побројаних у каталогу библиотеке Светог Виктора, кухињски латински, накарадни латински студената и свештенства. Он се заузима за модерну синтаксу, али много лексичког материјала и стилских средстава црпи из средњовековног језичког фонда. Језичку маштовитост и љубав према језику наследио је из средњег века. Неологизми, његове „чудовишне” речи, ономатопеје, игра римом и ритмом, елементи дијалеката и жаргона, бескрајна набрајања, понављања, звучни ефекти, преузети су из средњег века, и уперени против традиције из које су потекли. Против „готског мрака” Рабле се бори његовим оружјем. Он нарочито воли неке средњовековне литерарне форме: набрајања, литаније, бесмислени говор, ребусе, игре речи, загонетке.[1]

Раблеова обузетост језиком својствена је ренесанси која је почела да поткопава средњовековно схватање односа између речи и ствари као природног, готово магијског. Рабле се бори против оних који појединачно представљају као опште и уздижу до апсолута једну везу која је у ствари случајна. Све аналогије и игре речи настале су као последица мешања звука и смисла, фонетике и семантике, јер каламбури и нису друго до случајни спој фонема којима незнање придаје некакво више значење. Да би показао бесмисленост и нетачност схватања односа речи и ствари као природног, Рабле га доводи до крајности (транспарентна лична имена, на пример), преувеличава га и изокреће, и на тај начин прекида ту „природну” везу између означитеља и означеног. Тако Рабле ослобађа речи.

Поводом овога, Франсоа Риголо у Раблеовом роману и његовом језику, па и у самом Раблеу, уочава стални сукоб између строгог хуманисте, језичког чистунца који је за чисту реч и чисту мисао, и опијеног песника који даје на вољу стваралачкој моћи језика. Риголо тврди да је

[1] Раблеовим односом према језику и његовим доприносом развоју француског језика бавили су се многи критичари и историчари језика. Вероника Морис тврди да постоји око 800 речи које је Рабле унео у језик (algèbre, bastion, frise, escorte, gymnastique, bénéfique, indigène, frugal, chahuter, célèbre итд.). Упоред. Véronique Maurus, Rabelais l’insolent, www.lemonde.fr. Алфред Енгстром сматра да су речи код Раблеа као жива бића, те да их он тако и описује у епизоди о смрзнутим речима. Упоред. Alfred G. Engstrom, A few comparisons and contrasts in the word-craft of Rabelais and James Joyce, Renaissance and other studies in honor of William Leon Wiley, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1968, 66.

Рабле сматрао да симболичка веза између речи и ствари треба да буде заснована на смислу, а не на звучности (зато Риголо мисли да су Раблеове бесмислице управо ругање овом последњем), јер бринути само о звуку значи дати предност празнини у језику у односу на пуноћу ствари. (Rigolot 1976: 115-132)

Дисоцијацију језика код Раблеа уочио је и Жан Парис који сматра да се Раблеов језик ослобађа очигледности коју је језику наметнула традиција, и у њему се ствара понор, простор у којем ће се значења речи умножити, постати нејасна и изгубити се. Том унутрашњем раскиду речи са њиховим значењем одговара и спољашњи раскид речи са стварима. Језик постаје дезоријентисан, без свог основног правца, без норме, окренут неизвесном, јер измиче кôду. Комуникација је, зато, сведена на гомилање структурних форми које језички кôд не може у потпуности да обухвати. Мноштво архаичних обрта и елемената, необичне конструкције, неологизми и слично не служе толико да саопште поруку, колико да створе вртоглавицу пред светом истовремено бескрајним и неповезаним.

Тако се ствара један посебан језик, тешко разумљив, и природан и неприродан, и економичан и расплинут, и узвишен и бурлескни, свеобухватан, дивовски, и само Раблеов. Овај Раблеов посебан језик, комични тон, језичка збрка и владавина звучности, препознатљиви су и у српском преводу његовог романа.

Српска верзија Раблеовог романа, у преводу Станислава Винавера (1950), субјективна је и креативна, али је дословна. Субјективност и креативност не прелазе границе које поставља Питер Њумарк. Винаверов превод *Гаргантуе и Пантагруела* је адекватан и дослован, Њумарков семантички превод. Усредсређен је на аутора и прати његов процес мишљења. Поштује изворни језик, семантику и синтаксу које су очуване где год је то било могуће. Веран је и поуздан. Необичан, прецизан и сложен. Личан и снажан. Више објашњава него оригинал, али чува, у великој мери, Раблеове двосмислености и игре језиком. Широк је и универзалан. Вечан – ван времена и локалног простора. Поштују се аутор, његова намера и његов идиолект, што Њумарк сматра основним предусловом за успешан превод.

Раблеов текст припада врсти текстова које Њумарк назива „посебнима". Аутор има специфичан начин писања који мора бити пренет у преводу. Код таквих текстова, саветује Њумарк, преводилац треба да процени степен одступања од обичног језика и да тај степен пренесе у свој превод, у односу на свој језик. Такав начин писања за преводиоца можда неће бити природан и звучаће му чудно, али ће се он временом навикнути на њега и усвојити га. (Newmark 1995: 25)

Раблеов начин писања и Раблеов идиолект заиста јесу посебни. Роман је енциклопедичан и кад је у питању језик, јер је обухваћен читав језички свет: средњовековно језичко наслеђе, разговорни језик, сленг, жаргони одређених друштвених група, дијалекти и локални говори, класични језици, страни језици, измишљени језици.

Све је измешано и испреплетено: нарација, разговор, молитва, фацетија, народне песме, античке и библијске алузије, монашке шале, сатира, пародија античких и средњовековних елемената епике, размишљања о правилној и здравој исхрани, похвала вину итд. Све су то фрагменти од којих се дело састоји, дигресије које гуше нарацију и стварају оно што Флојд Грај назива „комиком испрекиданог" (*le comique du discontinu*). Читалац се налази пред разбијеним текстом чија нарација не тече попут реке, већ се разбија, као делта у којој семантика и синтакса улазе у ковитлац, у вртлог, и читалац стално мора сам да ствара нарацију и да враћа реку у њено корито. (Gray 1994: 14)

Комика настаје због шока:

> Комични текст је, према правилима свог жанра, след пукотина, прекида, који се не остварује кроз потврду наративног тока, већ кроз своја тумарања, трагајући за неочекиваним, необичним, преувеличаним, свим оним што може да изненади и изазове шок. (Gray 1994: 14-15)

Читалац је збуњен сталним изненађењима, смењивањима контрадикторности: смислени текст – бесмислени говор; целина – фрагменти; комично – озбиљно. Такав начин писања читаоца доводи у ситуацију да непрестано сумња у истинитост и веродостојност дела, тако да он, у ствари, стално почиње читање из почетка.

Читалац је, стога, приморан да се покреће заједно са Раблеовим чудесним светом. А преводилац, као „први" читалац изворног текста, онај који ће га пренети у циљни језик-културу, мора први да се запути у то језичко беспуће и утаба стазу којом ће за њим поћи остали читаоци. Преводилац, зато, како Њумарк тврди, мора да се саживи са писцем, да саосећа са њим. (Newmark 1995: 48-49) Ако му се књижевни текст не свиђа, ако га не привлачи, боље да га и не преводи. Винавер је волео Раблеа и његов текст и та емпатија, и љубав према свом језику, како сам каже, помогли су му да успешно преведе роман:

> Својим преводом Раблеа хтео сам да се одужим своме родном језику, који је диван, крепак и изванредно изразит – и ведро слободан. Без љубави према српскоме, не верујем да би ми превод прешао границе које се морају прећи да бисмо се иоле приближили Раблеу. Превести Раблеа – значи волети Раблеа, али пре свега волети свој језик необузданом љубављу, која једина налази праве обрте: крајње слободе природности и безмерне прикладности. (Винавер 1953: 3)

Што се креативности тиче, Њумарк је дозвољава при превођењу необичних симбола и метафора, чудних структура, елемената из културе, пословица, игара речи, неологизама, важних звучних ефеката, речи које немају еквивалент један за један у циљном језику. Раблеов роман врви оваквим језичко-стилским елементима који имају важну функцију у роману и део су поруке, део Раблеовог идиолекта, те су као такви и пренети, дословно, компензацијом или супституцијом, како Њумарк и препоручује. (Newmark 1991: 8) Ипак, Њумарк поставља границе овакве преводиочеве креативности: креативни елемент се појављује само онда кад су уобичајени поступци неуспешни, кад је превођење „немогуће". То је последња опција, али се често користи за „тешке" текстове. (Newmark 1991: 7)

Винавер управо тако и ради. Идући за Раблеовим идиолектом и намером, за игром језиком и за комичним тоном, он од дословног превода одступа само онда када су ове две основне црте романа у преводу угрожене. Свака реч Раблеовог текста узета је у обзир приликом превођења иако није свака и преведена. Смеле Раблеове метафоре пренете су најчешће дословно, замењене нашима или компензоване кад је требало очувати њихову звучност или комични тон. Раблеови звучни и смешни неологизми такође су најчешће пренети према правилима која поставља Њумарк – репродуковани, систематски и поетски:

> У начелу, кад је реч о фикцији, свака врста неологизма требало би да буде поново створена; ако је то изведена реч, требало би да буде замењена истим или једнаким морфемама; ако је и носилац звучности, требало би да садржи фонеме које ће произвести истоветне звучне ефекте. (Newmark 1995: 143)

Будући да анализа превода показује да је Винавер „одгонетнуо" Раблеову основну намеру (хумор), препознао и разумео његов идиолект (звучност створена на различите начине – игра језиком), и да их је верно пренео у српски текст (онолико колико је то могуће)[2], те да између 70% и 80% Раблеовог текста (речи, синтагми, клауза, реченица, параграфа) представља адекватан дослован превод од којег српски преводилац одступа само ако су комика и звучност угрожени, може се рећи да је Станислав Винавер доказао да се богат и разноврстан, поетски,

[2] Њумарк и сам каже да је код превођења књижевних текстова веома незахвално прописивати јединствена правила, јер се сви текстови, уметничка дела, међусобно разликују, тако да се проблеми у превођењу морају решавати на лицу места. (Newmark 1995: 171)

лудички књижевни текст може дословно превести, а да то не оштети његове књижевне особине и утисак који оставља на читаоца – да буде разумљив и остане уметничко дело.

Ипак, Винаверов превод, иако усклађен са Њумарковим схватањем превођења, истовремено оповргава његову теорију, залагање за дослован превод као најпрецизнији и најближи изворном тексту, односно на необичан начин доказује да дослован превод може истовремено бити и слободан превод.

У поглављу 11 прве књиге свог романа Рабле описује детињство свог јунака, „Гаргантуино младовање", како га назива Винавер. То поглавље садржи дугачко набрајање кратких реченица које приказују све оно што је радио Гаргантуа кад је био дечак. (Rabelais 1995: 102-104; Рабле 1989: I, 53) Један део тих реченица представља уобичајене активности малог детета, док други, већи део представља у ствари пословице и метафоричне изразе схваћене дословно. Уз превођење елемената културе, управо је метафоричност један од највећих преводилачких изазова, и један од најчешће разматраних проблема у теорији превођења. Предлагана решења, од дословног превода, преко замене метафорама већ постојећим у циљном језику-култури, до стварања сасвим нових метафора, решења која имају своје присталице и своје противнике, односе се, пре свега, на уобичајену употребу пословица и метафоричних израза: изрицање неке мудре, поучне мисли, стилска наглашеност, сликовитост. Шта, међутим, чинити кад пословица или израз не изричу мудру мисао, нити преносе неко „скривено" значење, већ служе стварању комичног ефекта?

Традуктолошка анализа поглавља „Гаргантуино младовање", спроведена из перспективе теорије Питера Њумарка и Антоана Бермана, требало би да покаже како је овај проблем решио Станислав Винавер, као и да укаже на то да јаз између два одувек супротстављена приступа превођењу, слободног и дословног, није увек тако дубок како се чини.

Истичући лудички и комични карактер ове епизоде, и Ги Демерсон и Жерар Дефо и Флојд Грај[3] слажу се да епизода даје сликовити приказ детета препуштеног нагонима, детета које је радило све оно што мала деца раде, „то јест, пио је, јео је и спавао; јео, спавао и пио; спавао, пио и јео". (Рабле 1989: I, 53)

Набрајање садржи 69 реченица у изворном тексту и 67 у преводу, од чега 44 представљају дословне преводе међу којима има знатних разлика.

У 13 случајева заступљен је адекватан дослован превод. То су, пре свега, реченице које немају пренесено значење, већ представљају свакодневне „активности" малог детета: *tous jours se vaultroit par les fanges – волео је да се парложи у брлогу*; *se mascaroyt le nez – нос је мрљао*; *se chauffourroit le visaige – лице свињио*; *il pissoit sus ses souliers – пишао је на обућу*; *il chyoit en sa chemise – кошуљу је засеривао* итд.

Превод „изрека за изреку" појављује се у 7 случајева. То су преузети пословични изрази који постоје и у нашој култури са истим значењем и истим или сличним лексичким елементима: *оштрити зубе*, овде схваћено дословно (*ses dens aguysoit d'un sabot – зубе је оштрио о неко копито*); *седети на две столице*, бити неодлучан (*se asseoyt entre deux selles le cul à terre – седао је између две столице те увек-пљас!-гузицом о земљу*); *тражити преко хлеба погаче*, бити нескроман (*mangeoyt sa fouace sans pain – јео је преко хлеба погаче*) итд.

Пет Раблеових реченица преведено је етноцентрично, односно замењено српским изрекама чија значења не одговарају у потпуности значењима изрека из изворног текста. *Baisler aux mousches* значи досађивати се. Винавер преводи изразом са сличним, али ипак не сасвим истим значењем: *продавати зјала*, беспосличарити. Док се у Раблеовом тексту Гаргантуа правио фин, правио светац (*faisoyt le succré*), у Винаверовом тексту *шепурио се као ћуран*, био уображен. Српска пословица *Не чеши се ако те не сврби* значи да не треба дирати, мењати оно што ваља, док француска пословица *On gratte un homme où il lui démange* значи ићи

[3] Више о овоме у Rabelais, F. (1995). *Œuvres complètes*. Édition établie par Guy Demerson, Paris: Seuil, 102, n. 2; Rabelais, F. (1994). *Gargantua*, Introductions, variantes et notes par Gérard Defaux, Le Livre de Poche, Paris, 160 ; Gray, F. (1994). *Rabelais et le comique du discontinu*, Honoré Champion Editeur, Paris, 36-37.

некоме низ длаку, радити и говорити оно што му прија. Израз *prendre les grues du premier sault*, забележен само у Раблеовом роману, могао би да значи учинити одмах, брзо, у једном скоку, или пак бити брзоплет. Овај израз у преводу је замењен српским изразом *стајати као на нокту*, бити спреман, као запета пушка. Француски израз *saulter du coq à l'asne*, скакати с петла на магарца, односно скакати с теме на тему, преведен је изразом сличног лексичког садржаја, али са другачијим значењем: *падао је с коња на магарца*, спуштао се на нижи положај.

Такође, у пет случајева Винаверов преводни кореспондент представља објашњење француске изреке. Израз *battre à froid*, где се подразумева реч *le fer*, значи ковати гвожђе док је хладно, односно радити нешто узалудно или радити нешто веома споро. Винавер објашњава: *battoyt à froid – није се журио*. Преводилац је слично поступио и при превођењу осталих израза: *songeoyt creux* (мудровао је) – *правио се важан* (објашњење није потпуно); *retournoit à ses moutons* (враћао се на главну тему, ствар) – *враћао се на исту ствар*; *ruoyt tresbien en cuisine* (прекомерно јео) – *прекомерно ждрао*; *tous les matins escorchoyt le renard* (повраћао је услед превише пића) – *и свако јутро бљувао до миле воље*.

Једна реченица преведена је неадекватно и представља преводиочеву омашку. Гаргантуа *aculoyt ses souliers*, то јест, кривио је пету на обући. Идеја уништавања обуће у преводу је присутна, али се то уништавање одвија на сасвим други начин – Гаргантуа је *обућу чварио*, топио је као маст, или ју је пекао тако да се чуло цврчање.

У набрајању активности малог Гаргантуе, 14 реченица из француског текста, односно 12 из српског, немају своје преводне парове, и представљају изреке за себе.

У Раблеовом тексту то су: *battre le chien devant le lion*, посредно очитати лекцију неком јачем од себе тако што се кори неко слабији, злостављати млађег пред старијим[4]; *faire de l'asne pour avoir du bren*, правити се глуп да би се извукла корист; *mettre entre deux verdes une meure*, правити више штете него користи итд.

У Винаверовом тексту изрека без пара има 12: *пуштати петлу крв*, мокрити; *тражи ражањ а зец му у шуми*, бити брзоплет, правити планове без чврстих основа; *терати ветар капом*, радити узалудне ствари; *зидати куле по ваздуху*, маштати, правити неостариве планове; *терати мак на конац и тук на лук*, два израза: цепидлачити и наићи на једнаког противника итд.

Највише реченица-израза (24) преведено је поступком који, бар на први поглед, представља калк, односно ропски превод. То су метафорични пословични изрази преведени дословно. У реченици *et couroit voulentiers après les parpaillons desquelz son pere tenoit empire* препознаје се израз *courir apres les parpaillons*, бавити се небитним стварима. Превод је дослован: *трчао за лептирима који су потпадали под очево царство*. *En pantoufles* значило је у породици, у приватности, а Винавер преводи реч за реч: *et beuvoit en sa pantoufle – пио из папуче*. *Se frotter le ventre* говорило се за особу која је гладна, али из неког разлога мора да се лиши хране, особу којој иде вода на уста. У преводу, свака реч узета је у свом основном значењу: *et se frottoit ordinairement le ventre d'un panier – и обично чешао трбух о корпу*. И израз *mordre en riant*, критиковати некога кроз шалу, преведен је дословно (*mordoyt en riant – уједао је смејући се*), што реченици даје сасвим друго значење. Рабле потом израз изокреће, *rioyt en mordant*, што Винавер и даље дословно прати: *и смејао се уједајући*.

И остали пословични изрази преведени су на исти начин: *se couvroyt d'un sac mouillé* (јако се кајао) – *покривао се влажном врећом*; *souvent crachoyt on bassin* (нерадо давао новац) – *пљувао у чинију*; *pettoyt de gresse* (био јако дебео) – *прдео од лоја*; *pissoyt contre le soleil* (вређао моћне заштитнике) – *пишао на сунце*; *se cachoyt en l'eau pour la pluye* (бежећи од мање опасности срљао у већу) – *бежао у воду од кише*; *escorchoyt le renard* (повраћао од превише пића) – *дерао лисицу*; *disoit la patenostre du cinge* (мрмљао нејасне речи) – *чатио мајмунски оченаш*; *tournoyt les truies au foin* (скакао с теме на тему) – *терао крмачу у сено*; *mangeoyt son*

[4] Овој изреци одговарала би наша *Ћерку кара, снаји приговара*. (Вук)

pain blanc le premier (био срећнији у почетку него касније) – *белим се хлебом први залагао*; *ferroyt les cigalles* (покушавао немогуће) – *потквиао попце*; *se chatouilloyt pour se faire rire* (на силу се смејао) – *голицао се да би прснуо у смех*; *faisoyt gerbe de feurre au dieux* (давао, нудио безвредне ствари) – *боговима приносио на жртву руковет сламе*; *faisoyt chanter Magnificat à matines et le trouvoyt bien à propous* (радио ствари наопако, јер се Magnificat пева за вечерње) – *на јутрењу певао Magnificat и то му се слагало*; *mangeoyt chous et chioyt pourrée* (радио нешто немогуће) – *јео купус а срао папулу*; *cognoissoyt mousches en laict* (видео оно што је очигледно) – *распознавао муве у млеку*; *faisoyt perdre les peids au mousches* (ситничарио, цепидлачио) – *чупао мувама ноге*; *battoyt les buissons sans prandre les ozillons* (удаљавао се од суштине) – *ломатао се по жбуњу а птицу не ухватио*; *croioyt que nues feussent pailles d'arain et que vessies feussent lanternes* (то су две пословице са сличним значењем: грдно се преварити, наивно се збунити) – *мислио да су облаци лимене пећи* (Винавер преводи само један израз); *gardoyt la lune des loups* (превише се трудио да уради нешто узалудно) – *чувао месец од вукова*.

Овакви пословични метафорични изрази преведени дословно формално представљају калк, ропски превод, оно што Њумарк зове *translationese* (Newmark 1991: 78), претераном интерференцијом језика. Значење Раблеових пословица неразумљиво је. Метафоре су изгубљене у преводу, а метафоре се, каже Њумарк, морају сачувати, или бар компензовати. (Newmark 1995: 104-113) Исто мисли и Антоан Берман који управо у превођењу пословица види проблем еквиваленције:

> [...] тражити еквиваленте не подразумева само постављање једног непромењивог смисла, идеалности која ће бити изражена у пословицама на различитим језицима. То подразумева и одбијање да се у језик превода уведе *страност* изворне пословице [...], то подразумева одбијање да се од језика превода начини „коначиште за далеког [...]." (Berman 1999: 15)

Иако су углавном засноване на заједничком људском искуству, и, према томе, готово увек имају своје еквиваленте у другом језику, пословице се, по Берману, не могу једноставно замењивати, јер је то етноцентризам:

> Играти се еквиваленцијом значи обрушити се на говор/језик дела. Еквиваленти неког израза или пословице не могу их *заменити*. Преводити не значи тражити еквиваленције. Осим тога, покушати заменити их тако, значи не знати да у нама постоји *свест-о-пословици* која ће одмах, у новој пословици, препознати сестру домаће пословице. (Berman 1999: 65)

Међутим, функција пословица код Раблеа није уобичајена. Њихове метафоре не преносе никакву мудрост, никакво заједничко људско искуство, већ стварају комични ефекат. Тај комични ефекат проистиче из два извора.

Први извор комике је форма набрајања, листа, веома честа код Раблеа, која руши структуру поглавља и прекида нарацију. Набрајњем бесмислених, невероватних радњи исказаних пословицама, исписује се текст сав од пукотина које, свака за себе, стварају слику нереда и збуњености малог Гаргантуе:

> Прекид континуитета, с једне стране, кроз нагомилавање – сваки израз појачава претходни и истовремено га поништава – преносећи тако све оно што је хаотично, изломљено, чворновато, у животу тог детета налик животињи.(Gray 1994: 36-37)

Други извор комике су дословно схваћене метафоре. Изрази су, зато, бесмислени: мали Гаргантуа је радио бесмислене ствари, јер је био мали. Ово конкретизовање метафора, поништавање њихове метафоричности јесте још једно средство којим Рабле укида везу између означеног и означитеља, у својој борби за слободу језика.

Преводећи метафоричне пословице дословно, Винавер им мења значење: уместо *se couvroyt d'un sac mouillé* (посипао се пепелом) у преводу стоји дословно *покривао се влажном врећом*; уместо *souvent crachoyt on bassin* (имао змију у џепу) у преводу стоји дословно *пљувао у чинију* итд. Значење није исто. Превод је, дакле, слободан, неадекватан. Међутим, функција ових пословица у роману пренета је дословно, адекватно. Српски читалац, који не познаје француске пословице и изразе, не може ни да се смеје њиховој „деметафоризацији", Раблеовој игри језиком. Али он се ипак смеје. Смеје се бесмисленим, понекад гротескним радњама малог Гаргантуе, детета препуштеног себи и природним нагонима. Комични тон је очуван. Функција пословица је пренета. Пренети су и Раблеови погледи на васпитање деце, чак и она празнина у језику коју Рабле тако сурово разоткрива, тишина, говор без смисла, реч лишена значења. Винавер, „један од највећих деконструктора нашег језика", како га назива Новица Милић (Милић 1995: 87), прати Раблеа до краја у потрази за новим језиком, и новим светом:

> „И све раскујмо што је Господ сково", каже Винаверова деконструкција у песништву и преводу, а правило њене превинавероводилачке инвенције додаје: „Саградити један свет, на основу података, који противуречe могућности остварења тог света". (Милић 1995: 87)

За тај нови свет, свет преведеног дела, Берман прописује превод истовремено слободан и дослован: „Таквим ми се чини рад на слову: ни калк, ни (сумњива) репродукција, већ пажња усмерена на игру означитеља." (Berman 1999: 14) Винавер се управо тако игра означитељима. Означитеље у пословицама, речи, он преводи дословно. Та дословност онда нужно доводи до слободног превода значења, које опет доводи до дословног превода функције које пословице имају у Раблеовом роману. На овај начин, у преводу долази до двоструке интерференције: мешају се језици, али се мешају, међусобно уклапају и утапају и два супротстављена приступа превођењу – слободан и дослован.

Неком облику спајања речи и смисла, слободе и дословности, изворног и циљног језика тежи и Њумарк:

> „Сматрам да је најважнији задатак теорије превођења да смањи јаз (он никада неће нестати) између ова два приступа и метода, а интерференција језика је ту прецизан параметар, прави критични фактор: кад буде прихваћено да интерференција има добрих страна, као што има и својих мана, бићемо мало ближи слагању око тога како да проценимо шта је добар превод." (Newmark 1991: 86)

Слободан превод, а својим преводом Раблеа Винавер то доказује, може бити дослован. И обрнуто: дослован превод може створити слободу. Реч и смисао у превођењу не морају увек бити одвојени.

Литература

Berman A. (1999). Berman, Antoine. *La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain*, Paris: Éditions du Seuil.

Demonet, M.-L. (1994). Un philosophe des langues, *Magazine littéraire*, Paris, 42-45.

Gray, F. (1994). Gray, Floyd. *Rabelais et le comique du discontinu*, Paris: Honoré Champion Editeur.

Newmark P. (1995). Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*, Hertfordshire: Pheonix ELT, Hemel Hempstead.

Newmark, P. (1991). Newmark, Peter. *About Translation*, Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters LTD.

Rabelais F. (1995) Rabelais, François. *Œuvres complètes*. Édition établie par Guy Demerson, Paris: Seuil.

Rabelais, F. (1994). Rabelais, François. *Gargantua*, Introductions, variantes et notes par Gérard Defaux, Paris: Le Livre de Poche.

Rable F. (1989). Rable, Fransoa. *Gargantua i Pantagruel*, tom I i II. prevod Stanislav Vinaver, Beograd: Samostalno prevodilačko izdanje Konstantina Vinavera, Slobodana Vinavera i dr.

Rigolot F. (1976). Cratylisme et pantagruélisme, *Études rabelaisiennes*, 13, Genève: DROZ, 115-132.

Rigolot F. (1977). Rigolot, François. *Poétique et onomastique. L'exemple de la Renaissance*, Genève: DROZ.
Vinaver, S. Винавер, С. (1953). 400 година од Раблеове смрти, *Република*, бр. 391, 28. април 1953, Београд, 3.
Милић, Н. (1995). Две-три речи за Винавера (Превинавероводилаштво, 2), *Реч*, бр. 13, Београд, 86-87.

Речници

Huguet, E. (1925-1967). *Dictionnaire de la langue française du seizième siècle*, Paris: Librairie ancienne Edouard Champion.
RMS 1. РМС1: *Речник српскога језика* (2007). Нови Сад: Матица српска.
Karadžić, V. S. Караџић, В. С. (1969). *Српски рјечник*, Београд: Нолит.
Klajn, I., Šipka, M. Клајн, И., Шипка, М. (2008). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.

L'ADOLESCENCE DE GARGANTUA ET LA « LITTÉRALITÉ LIBRE » DE STANISLAV VINAVER

Résumé

Dans le chapitre 11 de *Gargantua*, François Rabelais décrit l'adolescence du jeune géant. Ce chapitre contient 69 expressions, pour la plupart déformations de proverbes et locutions courantes. Le chaotique de l'enfance est souligné par ces expressions métaphoriques, prises au sens littéral. À part la traduction des éléments de culture, c'est justement la métaphore qui représente le plus grand défi lancé aux traducteurs. La théorie offre plusieurs solutions : traduction littérale, substitution, création de nouvelles métaphores etc. Mais ces procédés de traduction ne concernent que l'usage commun des proverbes et des locutions métaphoriques : expression de la sagesse populaire ou d'une vérité d'expérience, effets stylistiques, pittoresque. Cependant, que faire quand le proverbe et la métaphore n'expriment aucune sagesse, quand ils n'ont pas de sens « caché », mais ils servent à engendrer le comique ?
L'analyse traductologique de *L'adolescence de Gargantua*, faite dans la perspective des théories de Peter Newmark et d'Antoine Berman, met en relief les solutions et les procédés de traduction du traducteur serbe, Stanislav Vinaver. De même, les résultats de l'analyse confirment que l'abîme entre deux approches à la traduction, approche littérale et approche libre, n'est pas toujours si profond qu'il ne le paraît.

Mots clés : traduction, traductologie, François Rabelais, Stanislav Vinaver, littéralité

Tatjana Đurin
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
djurin.tatjana@gmail.com

V

ЈЕЗИЦИ КРОЗ ВРЕМЕ

МАРИЈАНА БОГДАНОВИЋ

ДОПРИНОС ЛУКЕ МИЛОВАНОВА РАЗВОЈУ АКЦЕНАТСКЕ И МЕТРИЧКЕ ТЕОРИЈЕ КОД СРБА*

„На овом широком свету, ни најоригиналнија мисао никад не никне само у глави једног човека. Једни стигну да је кажу, док је други не кажу, али је имају као и они који су је казали."

(Богдан Поповић)

У раду су приказана основна акценатска и метричка начела Луке Милованова Георгијевића, изнета у његовом делу – *Опит настављења к српској сличноречности и слогомерју или просодији*.
Главни циљеви рада били су да Миловановљеве акценатске поставке интерпретирамо у складу са савременом акценатском нормом и терминологијом и да утврдимо узрок његових теоријских акценатских и метричких грешака, које је Вук Караџић аргументовано критиковао у предговору *Опита*.
Трагањем за узроком Миловановљевих теоријских слабости, установљено је да су грешке које се уочавају у његовој акценатској и метричкој теорији последица утицаја квантитативне метрике и покушаја, барем теоријског, да се српски стих подведе под законе класичног метра. Миловановљеве песме и преводи пак показују уважавање акценатског принципа, па је на крају утврђено да се Лука Милованов, наравно уз напомене о искораку у поље квантитативне метрике, може начелно сматрати заступником тонске (акценатске) версификације у српском песништву.

Кључне речи: српски језик, акценат, квантитативна метрика, тонска версификација.

1. УВОДНА РЕЧ

1.1. Лингвистички релевантна биографија Луке Милованова

Све што нам је данас познато о животу и раду Луке Милованова Георгијевића произашло је из пера Вука Караџића. У предговору Миловановљевог најважнијег дела – *Опита настављења к српској сличноречности и слогомерју или просодији*[1] – Вук је оставио податке драгоцене као прилог биографији овог реформатора српске азбуке, песника, преводиоца и првог теоретичара српског стиха.[2] Рођен у Осату крај Сребренице, Милованов се под притиском друштвено-историјских околности преселио у Срем, у село Черевић, а потом у Винковце, где је „учио српски и немачки и завршио шест латински школа" (Караџић 2010: 7). У Сегедину је завршио филозофију, у Пешти права, а поред знања немачког и латинског, добро је владао и грчким и мађарским језиком. Када је писао свој *Опит*, 1810. године, Милованов је био учитељ српске школе у Пешти.

Миловановљевом спису стало је на пут дело његовог савременика и пријатеља Саве Мркаља, књижица симболичног назива – *Сало дебелога јера либо азбукопротрес* (Будим, 1810).

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] „Луке Милованова Опит наставленја к Србској сличноречности и Слогомерју или Просодии. По новом правописанја начину сматрајући на повод к новој весма нуждној Србској Писменици или Језиконауку списан 1810. А издао га Вук Стеф. Караџић. У Бечу 1833. у штампарији јерменског манастира". У наставку рада овај спис називаћемо скраћено – *Опит*.

[2] О лику и делу Луке Милованова исп. и Гавриловић 1901, Мићић 2000, Добрашиновић 2007.

Како су последње стране *Сала* написане реформисаном азбуком, та је књижица изазвала јаку узбуну у црквеним круговима, а сâм Мркаљ је запао под гнев моћног митрополита Стратимировића. Пошто је писан у истом духу као и Мркаљево дело, *Опиту* је штампање забрањено, а од његовог аутора је захтевано да га препише и уреди по старом начину писања. Милованов је, међутим, био одлучан: „Ја нити сам Азбукопротресом на овај правописања начин наведен, нити ћу оно, што сам дуговетним размисливањем и многим с ученим људма о том разговарањем за правилно нашао, с неправилним промјенити" (Милованов 2010: 32). Он, дакле, објашњава да његова намера да пише народним језиком и реформисаном азбуком није настала под утицајем Мркаља, већ је последица сопственог промишљања и разговора са савременицима који су били заинтересовани за језичка питања, а који су при том, барем духовно, били ослобођени славеносрпског окова. Из овога се јасно види како је међу ученим људима тог доба, а касније значајним књижевним делатницима, већ била сазрела идеја о потреби за језиком на народној основи и темељној реформи српске азбуке и правописа.

На несрећу и аутора и његовог народа, дело није угледало светлост дана. Након разних перипетија, а највише заслугом вредне Миловановљеве ученице Марије Поповићеве, Вук Караџић је дело издао у Бечу тек 1833. године, али несрећни Лука Милованов то није дочекао; умро је у Будиму 1828. године, „не имајући од рођења више од 44 године" (Караџић 2010: 9).

1.2. Књижевнојезичке прилике на размеђи 18. и 19. века

Књижевни период у коме је Лука Милованов остваривао своју песничку и научну делатност у знаку је језичког плурализма, произвољности у писању и несређености у азбуци и правопису. Књижевни радници с краја 18. и почетка 19. века заправо нису ни имали свог јединственог језика. Имали су они, у ствари, два језика: с једне стране, био је то народни српски језик – *простосрпски*, а са друге стране, књижевни али хибридан и вештачки – *славеносрпски језик*.[3] И док је први просечни Србин у начелу ваљано знао, овај други није се могао ни научити. Стање у српској књижевности предбранковске епохе Младен Лесковац је на сликовит начин дочарао: „Погледајте Орфелина, Рајића, Мушицког, Видаковића, толике сиротане ситније од њих: – они паралелно пишу на оба језика, незадовољни са оба, не присвојивши неки међу њима, ниједан од два коначно. Шта све то значи? Значи: да су дубоко негде у себи већ поколебани; да не верују заправо више једном од два (а којем то?); да је писање на два језика у неку руку и опрезно обезбеђивање за случај да један од њих потоне" (Лесковац 1964: 22–23).

Од половине 18. века, са ширењем снажне просветитељске климе, почели су допирати са различитих страна гласови о питању концепције српског књижевног језика. Најгласнији захтеви за српски језик на народној основи долазили су из Пеште, из пера двојице савременика и пријатеља – Саве Мркаља и Луке Милованова. Они су осетили, покренули и делимично решили кључни проблем у српском књижевном језику – питање азбуке за књижевни језик на народној основи. Лука Милованов се, међутим, тог реформаторског посла дохватио само у уводном делу свог списа – *Опит настављења к српској сличноречности и слогомерју или просодији*, чија је главна тематска потка питање версификацијских особености српске поетске речи.[4]

1.3. Стање у српској поезији крајем 18. и почетком 19. столећа

Време када се Лука Милованов школовао и књижевно делао обележавају две стилске формације – класицизам и предромантизам.[5] У српском школству у Угарској преовладавале

[3] О овоме детаљније исп. Ивић 1998, Грицкат 1966, Милановић 2004, Младеновић 1973 и др.

[4] Азбучна реформа Луке Милованова представљена је, у већој или мањој мери, у радовима Ђорђа Лазина (1932: 145–151), Љубомира Томића (1982: 98–118), Александра Милановића (2014) и др.

[5] О приликама у српској поезији на размеђи 18. и 19. века исп. Павић 1979.

су тенденције класицистичког образовања. Крај 18. века потпуно је у знаку антике, а песници тог периода покушавали су спорадично да своје стихове саобразе правилима класичне, квантитативне версификације. Поетике српско-латинских школа у 18. столећу давале су систематски и исцрпан увид у античку песничку вештину и технику писања поезије. Како је крај века долазио, поезија је све изразитије добијала античка обележја.

Лукијан Мушицки је главни представник класициста, који су чинили многе напоре да антички размер уведу у српски стих. Занимљиво је да су се и предромантичари, поклоници једног сасвим другачијег песничког правца, повремено огртали класицистичким велом. Они су у оквиру свог силабичког принципа налазили места за класицистичку терминологију и реквизите антике. Тако су наклоност ка класицистичком обрасцу версификације испољавали многи наши предромантичари попут Јована Дошеновића, Јована Пачића, Милована Видаковића и других.[6] Њима се, барем по својим теоријским начелима, може придружити и Лука Милованов Георгијевић. Иако у суштини поборник акценатско-силабичке версификације, као што показују примери његових песама, у теоретском делу он се ослања и на антички, квантитативни принцип у поезији – када говори о дугим, кратким и општим слоговима и о стопама, које набраја по латинским називима. Дакле, познавање опште духовне климе која је владала у српском песништву тога доба неопходно је за разумевање књижевне речи Луке Милованова – како његових теоријских поставки, тако и његове песничке праксе.

2. АКЦЕНАТСКА И МЕТРИЧКА ТЕОРИЈА ЛУКЕ МИЛОВАНОВА

Основна намера Луке Милованова била је да у свом спису пропише метричка правила по којима ће се наши тадашњи стихотворци управљати. Да би то могао учинити, он најпре говори о слоговима у српском језику, а затим, врло кратко, о знаковима за њихово обележавање, која он зове ’пригласилима’ – и тиме, на самом почетку 19. века, поставља основе теорији акцената код Срба.

2.1. Прва теорија акцената из пера једног Србина

Иако нису најсрећније изведене, његове акценатске поставке имају високу вредност као први покушај у српској науци да се различити нагласци у говору теоретски образложе и означе.[7] Већ тада Лука Милованов установљава систем од четири ’пригласила’ и за њихово обележавање одређује следеће знакове:

пригласило одуљујуће	(´)	accentus prolongans;
пригласило преодуљујуће	(^)	accentus superprolongans;
пригласило подижуће	(`)	accentus elevans;
пригласило преподижуће	(◠)	accentus superelevans.

Двема групама примера Лука поткрепљује своје теоретско разматрање акцената:

[6] Занимљиво је да чак и Доситеј Обрадовић, родоначелник предромантичарске песничке школе и књижевник који никада није прихватио идеју о увођењу античког размера у српски стих, понекад у својим песмама посеже за класицистичким симболима.

[7] Треба напоменути да је практично у исто време кад и Лука Милованов код нас, на хрватској страни Шиме Старчевић писао своју *Ричословицу*, у којој је исправно разликовао сва четири акцента, додуше са доста грешака у акценту појединих речи. Та је књига у нашој науци потиснута у страну, а значајна је као једна од првих, а за то време и доста тачна, студија о питању новоштокавске акцентуације (Старчевић 1812).

Данас видила се једна д ý г а.
Ја сам видио много д ŷ г а.
Ова ми је хаљина д ỳ г а.
Ја неимам много д ŷ г а.

Прешао је преко много в ô д а.
И зна добро шта је в ȍ д а.
Јучер својега коња в ó д а.
Данас своју жену в ȏ д а.

Интерпретирана на данашњи начин и помоћу данашње терминологије, његова теорија акцената изгледа овако:

- Миловановљево ’пригласило одуљујуће’ одговара данашњем дугоузлазном акценту:

  Данас видила се једна ду́га (ном. јд. именице *ду́га*);
  Јучер свога коња во́да (аорист глагола *во́дати*).

- Његово ’пригласило преодуљујуће’ одговара данашњем дугоузлазном акценту испред неакцентованог дугог слога:
  Ја сам видио много ду̂га (ген. мн. именице *ду́га*);
  Прешао је преко многи во̂да (ген. мн. именице *во̀да*).

- ’Пригласило подижуће’ код Луке Милованова одговара данашњем краткоузлазном акценту:

  И зна добро што је во̀да (ном. јд. именице *во̀да*).
  Ова ми је хаљина ду̀га (ном. јд. ж. рода придева *ду̏г*)[8];

- Миловановљево ’пригласило преподижуће’ одговара данашњем дугосилазном акценту:

  Ја неимам много ду̂га (ген. јд. именице *ду̂г*);
  Данас своју жену во̂да (презент глагола *во́дати*).

Из свега овога може се закључити следеће:

- Лука Милованов добро разликује дугосилазне и дугоузлазне акценте и његови примери за ове акценте (тј. ’пригласило одуљујуће’ и ’пригласило преподижуће’) потпуно су исправни са становишта данашње акценатске норме;
- У својој акценатској теорији Лука Милованов не наводи пример за краткосилазни акценат, ни графичку ознаку за овај акценат. Наиме, његов пример за ’пригласило подижуће’ *ду̀га* (ном. јд. ж. рода придева *ду̏г*), заправо је акценатски дублет (*ду̀га* и *ду̏га*), те је тешко са сигурношћу тврдити на који прозодијски лик ове речи је Милованов мислио. Међутим, како је овај облик наведен заједно са именицом *во̀да*, као пример за ’пригласило подижуће’, претпостављамо да Лукино *ду̀га* (уз неспорно *во̀да*) одговара данашњем краткоузлазном акценту. Акценатски систем Луке Милованова онда остаје без примера за краткосилазни акценат.
- Неакцентовану дужину Милованов стапа са дугоузлазним акцентом, те у таквим речима употребљава један знак ^ (’пригласило преодуљујуће’) који бележи на првом, иначе наглашеном слогу (*ду̂га* ум. књижевног *ду́га̄* – ген. мн. именице *ду́га*).

[8] Треба напоменути да облик женског рода придева *ду̏г* наши речници региструју као дублет: *ду̏га* и *ду̏га* (РМС, књ. I, стр. 798; РСАНУ, књ. IV, стр. 783).

Теорија акцената коју нам је на самом почетку 19. века понудио Лука Милованов није без недостатака, али је вредна као први и у много чему успешан покушај да се акценатски систем српског језика теоретски успостави и систематски опише.

Након прегледа и анализе Миловановљевих акценатских објашњења, јасно се закључује позиција на којој се овај научни радник налазио у односу на данашњу акценатску норму српског језика. Наиме, број акцената и њихова начелна употреба задржани су до данас, а измене се тичу назива и одређених објашњења. Милованов је у обзир узимао и дужину, која се у српском језику као фонолошка датост намеће својом прозодијском релевантношћу. Дакле, врло рано је исправно осетио све прозодијске јединице карактеристичне за наш језик, међутим, у самом њиховом бележењу и теоријском опису било је доста непрецизности и пропуста.

Како је показано, у основне слабости Миловановљеве теорије акцената убрајају се непостојање графичке ознаке за краткосилазни акценат (а како претпостављамо, ни примера за овај акценат) и тзв. ’двосложни акценат’, који покрива прозодијску изражајност двају слогова. Наиме, Миловановљев знак ^ обележава и дугоузлазни акценат и дужину следећег слога, дакле две прозодијске јединице одједном, што је са становишта савремене акценатске теорије недопустиво. Све ово, међутим, не смета да Лука Милованов у историји наше акцентологије заузме почасно место.

2.2. Прва систематска теорија стихова у српској књижевности

Теорија акцената предмет је тадашњег интересовања граматике, али је Милованову била неопходна да би могао отпочети своју расправу о стиховима у српском песништву.[9] Његова намера је била да пропише метричка правила за наше песнике, па је спис и конципиран у складу са том главном тематском потком.

Иако правила која је Лука Милованов прописао за наше песнике данас немају високу цену, његов спис завредњује велики значај као прва озбиљна и систематска теорија стихова у српској књижевности. Побуду за Миловановљеву намеру да утврди границе до којих песничка слобода може сезати читамо из његовог *Предсловја*. Најпре, духовито констатује да „како списатељ узме перо у руку с намјером, да свјету књижевном себе учини познана, ето ти њега са стиховима”, а затим се пита „од куда то дакле бива, да ми без правила, без Просодие, или Слогомјерја, и без стихотворног знања силом к стихотворењу тежимо” (Милованов 2010: 29). Зато се Лука Милованов, за то доба прилично образован и упознат са приликама у поезији других народа и са изванредним осећајем за живи језик, прихватио састављања метричких правила за наше стихотворце, и то у време кад Срби још ни писменицу ни словар имали нису.

У оквиру своје метричке теорије, Лука Милованов дели просте речи на једносложне, двосложне, тросложне и ретке вишесложне, а потом утврђује какве слогове оне дају кад имају различита ’пригласила’. На једном месту, он прави омашку, која ће се често третирати као главна слабост његове акценатске и метричке теорије.[10] Наиме, за њега речи *ју̀нāк*, *о̀рāч*, *ко̀лāч*, немају ’пригласила’ на првом слогу, већ на другом – и тако представљају примере за јамбе у српском песништву. У овим речима је заправо први слог наглашен, а на последњем се налази неакцентована дужина; међутим, Милованов их акцентује овако: *ју̑нāк*, *ора̑ч*, *кола̑ч*. Дакле, неразликовање квантитета и акцента јесте његова теоријска погрешка, те је сасвим оправдано што ће ови примери, између осталог, бити предмет Вукове критике у предговору *Опита*.

[9] О метрици у српском песништву проговорили су у 19. веку и други теоретичари који су, слично Луки Милованову, у својим поставкама стајали на размеђи квантитативних и квалитативних особености нашега стиха: уп. Суботић 1845.

[10] Исп. Матић 1930, Ружић 1975.

3. ВУК КАРАЏИЋ – ПРВИ И НАЈЗНАЧАЈНИЈИ КРИТИЧАР МИЛОВАНОВЉЕВОГ ОПИТА

Ако изузмемо самокритичке напомене самог аутора, Вук Караџић се потписује као први критичар Миловановљевих теоријских разматрања изнетих у *Опиту*. Наиме, дело је успело изаћи пред српску публику тек 1833. године, и то трудом Вука Караџића, који ће га обогатити предговором, значајним из више разлога.

Након животописа Луке Милованова[11] и кратке повести о штампању *Опита*, Вук ће, у свом препознатљивом полемичком тону, проговорити о језичким, правописним и, нарочито, версификацијским особеностима, тачније слабостима, ове прве књиге о стиховима у нашој књижевности. Нагласивши да су сва правила дата у овој књижици „важна и преважна за наше стихотворце" (Караџић 2010: 16), Вук се дотиче појединих Миловановљевих тврдњи које данас иду у ред највећих теоријских слабости и недостатака овог првог теоретичара српског стиха. Наиме, замера му што речи типа *ју̀нāк, о̀рāч, ко̀пāч* немају 'пригласила' на првом слогу, односно што је у овим речима први слог кратак, а други дугачак. „Мени се чини", пише Вук, „да је о овим речима врло мало казато, једно, што оваке речи имају на првом слогу пригласило подижуће (`), као што је казато у граматици поред Српскога речника на страни XXXVI, а друго, што оваки речи има млого, и од различни врсти, у нашем језику, н.п. *овчар*, *козар*, *ковач*, *ратар* [...]; *камен*, *кремен*, *пламен* [...]; *играм*, *играш*, *игра* [...]; *онај*, *овај*; *тако*, *туда*, *свуда* [...]. У свима оваким речима први се слог изговара оштрије од другога, а други се отеже више од првога" (Караџић 2010: 17–18). Дакле, за Милованова речи типа *ју̀нāк*, *о̀рāч* имају акценат на последњем слогу.

Одмах се намеће питање зашто је он у неким речима акценте погрешно третирао. Наиме, неисправан акценатски профил наведених примера није последица некњижевног изговора, будући да је он пореклом из предела Осат у источној Босни, а говоре овога типа одликује узорна новоштокавска акцентуација.[12] Осим тога, у већини примера у *Опиту* акценат је исправно постављен. Погрешан акценатски лик наведених речи сасвим је другачије природе: он се јавља као последица квантитативне метрике коју су тадашњи стихотворци имали пред собом као предложак. Наиме, све до почетка 19. века у употреби су били уџбеници и приручници у којима се метрички проблеми решавају према правилима античког песништва. Том утицају није се успео отети ни Лука Милованов, иако је сасвим јасно осећао да правила класичног стихотворства нису у складу са мелодијском природом нашег језика. Отуда код њега грешка мешања акцента и квантитета, па му речи типа *ју̀нāк* имају акцентовану ултиму, а заправо се ту налази неакцентована дужина. У складу са таквим прозодијским ликом Милованов наведене речи наводи као примере за јамбе у српском песништву, што се са правом истиче као највећа слабост ове прве књиге о српској поезији. То нам већ казује и са̂м Вук, који је у свему волео јасност и доследност: „Може бити да се према Грчкој прозодији могло казати, да је на првом слогу акценат, а други слог да је дугачак; у нас пак ваља да се одреди, или ће оваке речи бити јамби (◡ –), као што је Лука на страни 27. и 34. казао, или трохеји (– ◡), као што ји је овде у својим песмама употребљавао, н.п.

Како ми се мӣлӑ смије.
Слāђӑ и од медног муста.
Тко ли мēднӣ њој глас даде.

[11] О животу Луке Милованова Вук је понешто сазнао живећи са њим неко време 1814. године, али је највише података прикупио од вредне Марије Поповић Пунктаторке, Миловановљеве ученице.

[12] О акценатским особеностима овога краја писао је Милорад Симић (1978: 3–124). Он је проучавао говор села Обади у босанском Подрињу. То село се налази у средњем току реке Дрине, на територији сребреничке општине, којој припада и село Осат, родно место Луке Милованова.

Ōнāј, од ког слāвӯј, шева.
Ōнāј, од ког лāбӯд прима.
.....,

или спондеји (– –), или ће се оставити стихотворцима на вољу, да ји употребљавају, како им кад затреба" (Караџић 2010: 17–19). Дакле, Вук је исправно критиковао ове Миловановљеве акценатске, а онда и метричке грешке, а ми ћемо као разлог, али и као делимичну одбрану теоријских поставки Луке Милованова, навести ово: док је писао теорију о српском стиху Милованов се у неким случајевима поводио за законима квантитативне метрике, те је покушавао да установи једино дуге и кратке слогове, што наведени примери и показују, међутим – када је требало стихове саставити – он је то радио у складу са акценатским принципом својственим његовом матерњем језику, који је он, несумњиво, добро осећао и познавао. Дакле, у теорији је Милованов понекад нетачан, али је у пракси начелно исправан. То ће и сâм Вук приметити јер, као што је већ речено, захтева да се одреди да ли ће ове речи бити јамби, како их је Милованов теоријски поставио, или трохеји, како их је у својим песмама употребљавао.

Вукова критика Миловановљеве произвољности у одређивању акцената овде се не завршава. Наиме, Вук наставља: „На млого је места Лука овде, по обичном говору судећи, очевидно узео слог дугачак место краткога, а кратак место дугачкога, и п.

Бјелог лица рӯмĕнӣлŏ.
Не б`жāлӣŏ сад умрети.
И сӯђēнā мени није.
Много дŏбӣтӣ.
....." (Караџић 2010: 20)

Као што наведени стихови показују, Милованов у неким речима акценте третира опет у складу са једном од поставки квантитативне метрике – теоријом о „обштим слоговима", тј. слоговима који се „сад на мјесто дугог, сад на мјесто кратког поставити могу" (Милованов 2010: 46). Њему се та одступања чине сасвим оправдана, па чак и пожељна, па он на једном месту у свом спису и говори да стихотворац може понекад дугачки слог на место кратког или кратак на место дугачког употребити, и то „ради красоте неке у изговору" (Милованов 2010: 97). Вук с правом констатује да је ово правило врло рђаво, јер „ако се оно прими, онда учени стихотворци имај изговор за сваку погрешку своју у овоме, и добијају власт, против правила правилне стихове писати" (Караџић 2010: 22). Дакле, Лука Милованов се, с једне стране, није могао отргнути утицају класичне школске метрике, о чему сведоче његови примери у којима је дужина претпостављена акценту, а са друге стране, осећајући живи језик, највећи број својих стихова правио је искључиво по акценту. Он ће уосталом, пре него што ће прописати правила за наше стихотворце, и сâм дати својеврсну теорију акцената, наводећи у свом спису приличан број исправно акцентованих речи. У неким ће се случајевима ипак, као што смо видели, повести за квантитативним принципом, па ће слог са акцентом прогласити за кратак, а слог са неакцентованом дужином за дуг.

Оно што нарочито треба подвући јесте чињеница да Милованов акценте третира искључиво у служби теорије о српском песништву, чиме се донекле оправдава његова произвољност у одређивању акцента појединих речи. Из потребе да се у стиху вештачки добију жељене стопе, он, на пример, одређене речи размерава овако: *рӯмĕнӣлō*, *жāлӣŏ*, *дŏбӣтӣ*. Све ово не мора значити да Милованов акценте није добро запажао, а понајмање да речи није правилно изговарао, већ само да је, као песник занатлија, желео песму метрички обликовати на одређени начин, па зато у неким примерима одступа од исправног акцента.

Све то указује да је Милованов у свом спису на акценте гледао искључиво као на елементе за версификацијско обликовање поезије, а то значи да се од исправног акценатског облика може

понекад одступити ради постизања извесне „красоте” у стиху. Управо овде лежи клица Вукове критике Миловановљеве прозодије.[13]

Своју критику ове прве српске књиге о прозодији Вук заокружује крајње афирмативном оценом Миловановљевог песничког талента: „Но поред свију ови поменути (а и други оваки, које би ко нашао) погрешака може се слободно казати, да је Лука био прави естетически мајстор начинити стихове; и са самом овом, овако после смрти његове издатом књижицом, заслужује место међу првим нашим списатељима дојакошњега и данашњег времена, а да је којом срећом, од како је почео писати, једнако писао и књиге издавао, могао је бити први Српски класичетски списатељ” (Караџић 2010: 28).

4. ЗАКЉУЧНА РЕЧ

Узимајући све наведено у обзир, можемо констатовати да је Лука Милованов начелно био поборник акценатског принципа у српском песништву, али уз ограду која се тиче његовог теоријског оперисања елементима квантитативног система версификације. А они су, како је показано, настајали под утицајем класично оријентисаног система образовања и целокупне климе класицизма која је у српској књижевности тога доба владала. Уз то, морамо додати, Милованов рачуна и на неке ритмичке факторе у које се силабисти заклињу, као што је, на пример, цезура, коју он назива „усјек” или „улом”.

Иако његова акценатска и метричка теорија има одређених погрешака, изоштрен слух и смисао за мелодију сугерисали су Миловановy основне чиниоце ритма, а он је, за своје време сасвим добро, покушао указати на све њих. Са нормирањем језика и прозодије текао је упоредо и развој метричке мисли, све до тренутка када се квантитативна метрика, као потпуно неподесна за наш језик, дефинитивно одбацила, а акценатски и силабички принцип стопили у једну теорију – силабичко-тонску.

На страну Миловановљев залазак у поље квантитативне версификације, његово рачунање са акцентима и цезуром као главним факторима ритма у нашој поезији – а његове су песме прави образац за то – јасно показује на каквом је напредном метричком гледишту стајао овај зачетник науке о српском стиху на самом почетку 19. столећа.

Литература

Гавриловић, Андра (1901). Први лиричари и естетичари у новијој књижевности српској, *Глас СКА* LX, Други разред 38, Београд, стр. 215–297.

Грицкат, Ирена (1966). У чему је значај и какаве су специфичности славеносрпског периода у развоју српскохрватског језика, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, IX, Нови Сад, 61–66.

Добрашиновић, Голуб (2007). Лука Милованов Георгијевић (1784–1828), у: *Зборник радова о Србима у Хрватској*, књига шест, Београд: САНУ – Одбор за историју Срба у Хрватској, стр. 335–364.

Ивић, Павле (1998). Преглед историје српског језика, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Лазин, Ђорђе (1932). Лука Георгијевић Милованов, *Гласник Професорског друштва*, књ. XIII, св. 2, стр. 145–151.

Лесковац, Младен (1964). *Антологија старије српске поезије*, Београд: СКЗ, Нови Сад: Матица српска.

[13] Важно је напоменути да је Вук у својој *Писменици* систем акцената преузео доследно од Миловановa, а тек је у *Српској граматици* уз прво издање *Рјечника* појаснио акценатски профил наведених речи. Међутим, и код њега има непрецизности будући да неакцентовану дужину обележава лучним знаком (◠), баш као и дугосилазни акценат. Тако он речи типа *ју̏на̄к*, *о̀вча̄р* акценатски обележава овако: *ју̏на̑к, о̀вча̑р*, а некад је изостављао и сам акценат, па је писао: *ју̏на̑к*, *о̀вча̑р*. На страну ове графичке непрецизности, за нас је овде битно да је Вук осећао нагласак на првом, а дужину на последњем слогу.

Матић, Светозар (1930). Принципи уметничке версификације српске, *Годишњица Николе Чупића*, књига XXXIX, стр. 119–162.

Милановић, Александар (2004). *Кратка историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Милановић, Александар (2013). Реформа ћирилице Луке Милованова у контексту књижевнојезичке ситуације почетком 19. века, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 42/1, Београд, стр. 187–197.

Мићић, Радован (2000). *Лука Милованов Георгијевић*, Нови Сад: Невкош.

Младеновић, Александар (1973). Типови књижевног језика код Срба у другој половини XVIII и почетком XIX века, *Реферати за VII међународни конгрес слависта у Варшави*, Нови Сад, стр. 39–52.

Младеновић, Александар (2008). *Историја српског језика: одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа.

Павић, Милорад (1970). *Историја српске књижевности барокног доба: XVII и XVIII век*, Београд: Нолит.

Павић, Милорад (1979). *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма: класицизам*, Београд: Нолит.

РМС (1967). *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. I, Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ (1966). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. IV, Београд: Српска академија наука и уметности.

Ружић, Жарко (1975). *Српски јамб и народна метрика*, Београд: Институт за књижевност и уметност.

Симић, Милорад (1978). Говор села Обади у босанском Подрињу, у: *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXIV, Београд, стр. 3–124.

Старчевић, Шиме (1812). Šime Starčević. *Nova ricsoslovica iliricska*, Trst.

Томић, Љубомир (1982). Ljubomir Tomić. Luka Milovanov i njegov rad na reformi srpske azbuke, prozodiji i književnom jeziku, u: *Prilozi kulturnoj i književnoj povijesti Srba i Hrvata u Mađarskoj*, Budimpešta, str. 98–118.

Извори

Милованов Георгијевић, Лука (2010). *Опит настављења к српској сличноречности и слогомерју или просодији*, Бања Лука: Art print, фототипско издање, приредио Видан Николић.

Стефановић Караџић, Вук (2010). *Опит настављења к српској сличноречности и слогомерју или просодији – Предговор издатељев*, Бања Лука: Art print, фототипско издање, приредио Видан Николић.

THE CONTRIBUTION OF LUKA MILOVANOV TO THE DEVELOPMENT OF ACCENT AND METRICAL THEORY AMONG SERBS

Summary

The paper shows main accent and metric principles of Luka Milovanov Georgijević, which are presented in his work – *Opit nastavljenja k srpskoj sličnorečnosti i slogomerju ili prosodiji*.
Seeking for the reason of Milovanov's theoretical weaknesses, it has been determined that the flaws appearing in his metrical and accentual scheme, and which Vuk would rightly reprimand him on in the preface of *Opit*, were a consequence of the influence of quantitative metrics and an attempt, at least a theoretical one, to categorize Serbian verse under the laws of classic meter. It has been pointed out that the wrong accentual character of certain words is not a consequence of colloquial pronunciation, but a clear indicator that Milovanov studied accents exclusively for the purposes of theory on Serbian poetry. Milovanov's poems and translations show appreciation of accentual standard, so in the end it was established that Luka Milovanov can in principle be considered a representative of tonic versification, noting, of course, his stepping to the field of quantitative metrics.

Keywords: Serbian language, accent, quantitative metrics, tonic versification.

Marijana Bogdanović
Institut za srpski jezik SANU, Beograd, Srbija
marijanabogdanovic01@gmail.com
Marijana.Bogdanovic@isj.sanu.ac.rs

Klara Buršić-Matijašić

TOPONIM VRH MAŠKARADE

Istra predstavlja neiscrpno bogatstvo arheoloških, povijesnih ali i jezičnih tema. Mnogi lokaliteti su zauvijek zaboravljeni, a za neke, poput Maškarade u južnoj Istri, pored neistraženog arheološkog nalazišta, ostao je samo toponim koji privlači svojom posebnošću. S obzirom da na lokalitetu nisu vršena arheološka istraživanja, provedena su interdisciplinarna istraživanja, odnosno jezična analiza toponima. Jezičnom prosudbom toponima Maškarade dolazimo do zanimljivih rezultata u kojem prepoznajemo vezu između izgleda mjesta – nakupina kamenja na vrhu brda, i predindoeuropskog porijekla imena koji ukazuje na mjesto ukopa pokojnika. Toponimi kao odraz povijesnog razvitka, gospodarstva, društvenih odnosa govore nam o izmjeni i preslojavanju etnosa u dugom vremenskom razdoblju naseljavanja jednog prostora. U takvoj stvarnosti postaju zanimljiva imena mjesta koja su dobrim dijelom odraz tih prilika.

Ključne riječi: Hrvatska, Istra, prapovijest, tumul, toponimi

UVOD

Istarski poluotok, smješten na krajnjem sjevernom prostoru Jadranskog bazena, pružao je od najranijih vremena pogodno tlo za naseljavanje prapovijesnih zajednica. Povijesne mijene dovodile su i ispraćale valove naseljavanja i migracija stoga sam poluotok predstavlja neiscrpno bogatstvo arheoloških, povijesnih ali i jezičnih tema. Naseljavanja, razaranja pa ponovna naseljavanja raznih kulturnih grupa i naroda ostavila su duboki trag na nalazištima. Danas poznajemo veliki broj lokaliteta koji su na različitim stupnjevima sačuvanosti. Mnogi su zabilježeni na arheološkim kartama, drugi su pretvoreni u arheološke parkove (Nezakcij, Monkodonja), a za neke, poput Vrh Maškarade (između Vodnjana i Bala), pored neistraženog arheološkog nalazišta, ostao je samo toponim koji plijeni svojom posebnošću. Zbog nemogućnosti provođenja arheološkog iskopavanja, arheološka znanost poseže i nedestruktivnim metodama u koje spada i jezična analiza toponima. Jezičnom prosudbom toponima Maškarade dolazimo do zanimljivih rezultata u kojem prepoznajemo vezu između izgleda mjesta – nakupina kamenja na vrhu brda, i predindoeuropskog porijekla imena koji ukazuje na mjesto ukopa pokojnika.

ARHEOLOŠKA NALAZIŠTA I TOPONIMI

Arheološka nalazišta su mjesta gdje se nalaze tragovi ljudskih aktivnosti vezanih uz život ili uz mjesto ukopa ili obredno mjesto (Težak-Gregl 2011: 142). Arheološka nalazišta kao i antropični krajolik proučava arheologija, znanost koja istraživanjima i rezultatima nalaza već više stoljeća gradi spoznaju o kontinuitetu naseljavanja (Bradford 1957). Prošlost određenog prostora možemo razabrati sagledavajući niz prirodnih pojava, ali i elemente koji su nastali neposrednim radom čovjeka ili samo njegovim prisustvom. Za identifikaciju kao i istraživanje arheoloških lokaliteta služimo se mnogim tehnikama (Carandini 1981; Barker 2000).

Arheološke lokalitete prepoznajemo izgledom krajolika, temeljem materijalnih ostataka ali i po toponimima. Toponimima obiluju zemljopisne karte jer su „arheološka nalazišta dio krajolika koji ih okružuje" (Barker 2000: 49). Arheologija prvenstveno istražuje povijest jednog prostora, kulture, naroda, temeljem sačuvanih materijalnih ostataka no u prosuđivanju moramo uzeti u obzir i nematerijalna dobra kao što je razmjena bračnih partnera, ideja, informacija, religija, tako i jezik.

U Istri, tijekom brončanog i željeznog doba, što znači tijekom drugog i prvog tisućljeća pr. Kr., pojavljuju se naselja na uzvisinama koje nazivamo gradinama ili kašteljerima. Gradine ili kašteljeri su

tip prapovijesnog naselja smještena na brdima (HER 2002: 398; Težak-Gregl 2011: 144-145) okružena s jednim ili više bedema koji su im, s obzirom na konfiguraciju terena, davali karakteristične oblike. Pored naselja u nizinama i nastanjenih pećina, na Poluotoku je do danas zabilježeno oko 450 gradina od kojih je oko dvije trećine s materijalnim ostatcima, a jedna trećina hipotetična, bez materijalnih dokaza. Upravo među njima ubrajamo one koje svojim imenom ukazuju na prapovijesno porijeklo (Buršić-Matijašić 2007). Brda se osim spomenutih, gradina ili kašteljer, koja su i najčešće korištena imena, nazivaju različitim drugim imenima (Buršić-Matijašić 2013). Na temelju njihova imena mnoge su gradine prepoznate već početkom 20. st. u poznatoj Marchesettijevoj monografiji (Marchesetti 1903: 20-23). Prema motivu postanka topografska imena svrstana su u nekoliko kategorija (Šimunović 1992):

- od imena mjesta motivirana fiziogeografskim karakterom objekta (Brdo, Glavica, Vrh);
- imena mjesta određena položajem (Osoje, Zagrad);
- imena mjesta koja kazuju pripadnost tla pojedinim osoba ili kolektivima (Bilićev vrh, Vrčevan, Turtian);
- imena mjesta motivirana biljem (Grabrovac, Lanišće, Monkodonja);
- imena mjesta motivirana životinjama (Monte Ghiro, Konjski vrh, Račice, Orljak);
- imena mjesta motivirana vodama (Boljun);
- imena mjesta koja pokazuju utjecaj čovjeka na zemlju (Kućine, Kaž, Straža, Beligrad, Crni Grad). Bogatstvo čine i mnogobrojna svetačka imena od kojih su najbrojnija Sv. Marija i njene izvedenice (Buršić-Matijašić 2013).

Osim ovih, koje prepoznajemo po njihovim topografskim nazivima, u Istri imamo mnoge bezimene gradine. Takva se nalazište nalaze daleko od naseljenog prostora ili su bili uništeni prije no što su se današnji stanovnici naselili u njihovoj blizini te smo ih evidentirali samo kotom (Marchesetti 1903: 23; Buršić-Matijašić 2007).

VRH MAŠKARADE – ANALIZA TOPONIMA

Iz ukupnosti toponima našeg prostora ističe se onaj Vrh Maškarade, u južnoj Istri, između današnjih naselja Vodnjana i Bala.[1] Uzvisina se nalazi u prostoru bogatom arheološkim nalazištima poput gradine Mažin (*M. Massimo*), Veliki vrh na koti 195.0. Tu je Turnina kraj Gajane i cijeli splet objekata oko samih Bala, koje su same po sebi kompleksno nalazište, od prapovijesti, preko rima do srednjeg vijeka. Sjevernije je Sv. Mihovil, a još malo dalje Monkaštel. Zapadno, u pravcu Rovinja pa do južnih obronaka Limskog kanala, proteže se brojčano najbogatije područje s registriranim gradinama (Marušić 1983: 19-63; Buršić-Matijašić 2010: 7-36).[2]

Na temelju izgleda brda, topografskim pregledom terena i usporedbom s poznatim lokalitetima, Vrh Maškarade možemo analizirati s dva stanovišta. Prvi, kao gradinu, a drugi kao impozantni grobni humak – tumul. Treća mogućnost jest postojanje kultnog mjesta. Naravno, sam izgled ne daje dovoljno podataka za konačnu prosudbu. Samo arheološkim istraživanjem moći ćemo odrediti njegovu namjenu, ili ulogu u prapovijesti. U takvim okolnostima postaje zanimljiv toponim.

Lokalitet nosi naziv Vrh Maškarade. Kao što je uobičajeno u Istri, već u samom nazivu, Vrh, prepoznajemo fiziogeografski karakter objekta. Vrh, Brdo, Glavica, Gromača i njihove izvedenice česti su toponimi arheoloških nalazišta (Glavica 161.7-*Boncastel* kraj Loborike, Brdo 475 ponad Skitače). Gromača koja dolazi od tal. *grumazzo*, odnosno lat. oblika *grumus*, *cumulus*, najčešći je toponim za vrhove na kojima su velike nakupine kamenja, a u većini slučajeva označavaju prisutnost groba. Vrh Maškarade nalazi se na 168 m n/v, a naziv Maškerade u ovom slučaju predstavlja iznimku.

[1] Koordinate: 54º 01’ 22.56’’ N, 13º 49’ 12.54’’ E. K.o. Svetvinčenat.

[2] Zanimljivo je da iako dominantna u krajoliku, Vrh Maškarade nije zabilježio Carlo Marchesetti u svom enciklopedijskom djelu o gradinama Istre (Marchesetti 1903).

Lingvistika nam pomaže u tumačenju zanimljivih toponima i pronalaženju jezičnih "relikata". Preslojavanje naroda rezultira slojevitom diferencijacijom toponima. Zbog dinamičnosti povijesnih mijena u toponimima Istre možemo prepoznati tri povijesna i sedam lingvističkih slojeva. Povijesni slojevi odgovaraju glavnim narodima koji su nastanjivali Poluotok od prapovijesti do danas. Stoga raspoznajemo predrimski (Histarski), romanski i slavenski sloj. Lingvistika je mnogo detaljnija pa razabire predindoeuropski, indoeuropski, idnoeuropskiilirski, rimski klasični, rimski vulgarni, srednjovjekovni romanski i srednjovjekovni slavenski (Šimunović 1992).

Nalazište Vrh Maškarade najveće nadmorske visine od 168 m n/v dominira širim prostorom. Brdo[3] je maksimalne veličine 250 x 290 m, a sam vrh čini gromača promjera 30 m. Teren se zatim stepenasto spušta u terasama: prva 24 m, druga 18 m, treća približno 12 m. Slijedi pojas prekriven makijom u širini od 26 m i konačno, na samom dnu, pojas od oko 17 m širine.

Pregledom topografskih karata, katastarskih mapa, internetski dostupnih adresa, iznenađuje intenzitet sličnog toponima na nenaseljenom prostoru između Bala i Gajane. Na talijanskoj topografskoj karti (1:25.000) toponim se ponavlja tri pute: za vrh, jame i okolne vrtače (*M. Mascherada*, *Foiba Mascherada*[4], *le Mascherade*).

ZNAČENJE TOPONIMA VRH MAŠKARADE

Ime nesumnjivo potječe od talijanske riječi *mascherata* odnosno *maschera* što znači maska. Talijanski toponim, na prvi pogled, ne čudi jer ovaj prostor gravitira mjestu Bale[5] koje uz Rovinj, Vodnjan, Galižanu, Fažanu i Šišan predstavljaju enklave u kojima se sačuvao, i još danas se govori istriotskim ili istroromanskim jezikom[6]. Kod govornika svih ovih mjesta sačuvala se ista riječ, *maskara*, *mašakara* ili *maskera*, *maškera* (Filipi – Buršić Giudici 1998: 146).

Ako pretpostavimo da nalazište predstavlja ostatke tumula (ili kultnog mjesta), iz predloženih objašnjenja riječi *maschera* ili arhajsko, ili dijalektalno, *mascara*, iz rječnika talijanskog jezika Devoto – Oli, preuzela sam tumačenje: fizionomija pokojnog, direktan otisak lica pokojnika kao i predmet koji se stavlja na lice i koji onemogućava njeno prepoznavanje. Najčešće je rađena od prešane papirnate mase (*cartapesta*), tkanine ili nekog drugog plastičnog materijala, a rabi se u magične i ritualne svrhe (npr. predstava s antropomorfnom djelotvornošću božanske ili demonske bitnosti), ratne (izazivanje straha kod neprijatelja), scenske (za naglašavanje karaktera ili osobine) (Devoto – Oli 1990: 1120). Analogno tumačenje nalazimo u rječniku Cortelazzo – Zolli (Cortelazzo – Zolli 1983: 726). I u De Felice – Duro navedeni su slični pojmovi. *Maschera* označava lice ili glavu napravljenu od kartona ili nekog drugog materijala koji predstavlja lice osobe, ili božanstva, ili životinju ili pak čudovište, ili demonsko biće. Ovim značenjima pridružuje se i Enciclopedia Zanichelli (EZ 1992: 1127) gdje *maschera* znači umjetno lice koje se stavlja zbog prikrivanja ili promjene obrisa zbog ritualnih ili teatralnih motiva. Uloga maske u religiji primitivnih naroda viđena je kao povlastica svećenika ili šaman koji ju koriste prilikom obreda nakon kojeg ju odlažu na vidljivom mjestu. Arheološki nalazi vezuju nastanak maske uz pokapanja. U grčkom i rimskom svijetu maska ima religioznu vrijednost, prvenstveno kao slika božanstva za vrijeme mističnih obreda ili kao simbol smrti prije ponovnog rađanja za vrijeme obreda inicijacije. *Mascherata* pak označava povorku koju čine ljudi pod maskama čime su suglasni svi rječnici (De Felice – Duro 1985: 1186-1188).

Slično je i u hrvatskom jeziku. Riječ maska je francuskog porijekla, a dolazi od francuske riječi *masque* koja označava krinku, obrazinu, larvu, krabulju (Klaić 1979: 853). Po Aniću maskıa ž [fr. evr.] je predmet koji pokriva lice i prikriva identitet, a posmrtna maska je otisak pokojnikova lica.

[3] http:://geoportal.istra-istria.hr; http://geoportal.dgu.hr/viewer/?baselayer=DOF

[4] Jedna od jama objavljena je u popisu jama i pećina Istre, Bertarelli ed Boegan 1926: 448, kao Pozzo del M. Mascherada.

[5] Iako pripada K.o. Svetvinčenat.

[6] Neka od relevantnih djela o istriotskom ili istroromanskom jeziku: Deanović 1955; Tekavčić 1976; Filipi 1993; 1994.

Riječ *maškara* ž [tal.] je maskirana osoba u stiliziranoj odjeći s maskom ili bez nje u karnevalskim običajima (Anić 1991: 328-329). Hrvatski enciklopedijski rječnik za *mascheratu*, pored glazbene višeglasne kompozicije ili drame u stihovima, donosi značenje, poput talijanskog, povorka maskiranih ljudi, osoba pod maskama. Ovdje valja izdvojiti i riječ *maskeron* ili *maskaron* kao dekoracija u arhitekturi (HER 2002: 715).

PORIJEKLO TOPONIMA

Porijeklo riječi *maska* je vrlo zamršeno. Autori različito tumače nastajanje i korištenje ovog pojma. Riječ *maskarada* u hrvatski jezik dolazi iz francuskog, preko talijanskog, a jedno od značenja je poput onog u talijanskom: maskirana povorka, skup ljudi pod maskama (Klaić 1979: 852-853; HOL 1996: 592). Petar Skok, riječ *maskar* m = *maškar* = *maškara* f, na hrvatskom prostoru nalazi u tekstovima Marina Držića i ima tri značenja: 1. obrazina, 2. čovjek koji je nosi i 3. šala. Nadalje, Skok donosi cijelu niz varijanti koji se pojavljuju na prostorima bivše Jugoslavije (Hrvatska, Bosna, Srbija). Po njegovom mišljenju na Balkanu riječ je turcizam arapskog porijekla: rum. *mascara*, bug., arb. /arbanaski – albanski/ *maskará*, cinc. /cincarski, u jednom od najstarijih neolatinskih jezika na Balkanu/ *mascara, nvg. μάσκαρας* /maskaras/. Izvor je arapski: ar. *mashara* (Skok 1972: 381).

Alemko Gluhak u svom etimologijskom rječniku porijeklo riječi maškara tumači dvojako. S jedne strane riječ izvodi iz njemačkog (*Maske*), a došao je iz srednjovjekovnog latinskog talijanskog te znači maskirani čovjek. S druge pak strane, po Gluhaku, riječ je turskog porijekla (*maskara*), a znači šala čiji se korijeni mogu naći u arapskom jeziku (*masharah*)(Gluhak 1993: 400). Slično smatraju i Battisti – Alessio koji također, za riječ *maschera* (*mascara*, 13. st.) vide porijeklo u turskoj riječi *mashara* (Battisti – Alessio 1975: 2381).

VEZA IZMEĐU NALAZIŠTA I TOPONIMA

I na kraju, koja je veza između mjesta/nalazišta/tumula i toponima Vrh Maškarade? Da li postoji veza između naziva i mjesta ukopa? Zašto je prostor nenaseljen? Što se krije u jamama Maškarade? Zbog čega je cijelo područje nazvano Le Mascherade?

Mjesto, gradina, tumul ili kultno mjesto imalo je važnu ulogu mnogo prije Mletačke vladavine zapadnom i južnom Istrom, kao što bi i toponim mogao potjecati mnogo prije tog razdoblja.[7] S obzirom da se danas u usmenoj predaji[8] nije sačuvao spomen imena mjesta, i s obzirom da je cijeli prostor nenaseljen, moramo isključiti vezu između naziva i pokladnih običaja, prilikom kojih *maškare*, maskirane povorke obilaze sela i naselja i šire radost i veselje (Mikac 1977: 222-240). U traženju rješenja moramo posegnuti za mnogo starijim razdobljima. Možda bismo vezu mogli tražiti u činjenici da antičko – grčko kazalište potječe iz svečanih povorki u čast boga Dioniza, te da i maska vodi porijeklo upravo iz tih svečanosti. U ovoj činjenici vidimo vezu između mjesta ukopa i naziva. Maska je nastala u trenutcima ekstaze, u trenutcima razlučivanja i povezivanja sfere rađanja i umiranja. Ona istovremeno spaja i razdvaja svijet mrtvih u čemu je i njena magična moć (Rnjak 1979: 13-73). Devoto dovodi porijeklo riječi *maschera* od srednjovjekovnog latinskog, a znači vještica. Vjerojatno su stanovnici okolnih mjesta, u prvom redu Bala, prirodne elemente nazvali oblicima forme *maschera*, zbog tumula, nakupine kamenja na vrhu koja izgleda poput položene maske. Tu su i jame, i možda neobjašnjivih pojava vezanih uz ulazak u podzemlje a time ulazak u neobjašnjivo i mistično. I na kraju, Devoto vidi porijeklo dijalektalnog oblika *masca* iz preindoeuropskog, što potkrepljuje našu pretpostavku (Devoto

[7] Mletačka vladavina Istrom od 1145. do 1797. (Bertoša - Črnja 1968: 20-32; Darovec 2009: 49-166).

[8] Zahvaljujući pomoći kolege Sandra Cergne razgovarala sam s nekoliko žitelja Bala od kojih nitko nije znao zašto vrh, jame i teren nazivaju *Mascharade*. Ovom prilikom zahvaljujem na trudu Lucianu Barbieriu, Liviju Mottichi, Adriani Poropat i Giovanniju Cuccurinu.

1979: 259). Cortelazzo – Zolli, iako naglašavaju „un etimologia incerta e discussa“, nije isključeno njeno predrimsko porijeklo (Cortelazzo – Zolli 1985: 726).

Ako Maškaradu promatramo kao tumul – grobni humak, koji je čest oblik groba već od eneolitika, onda njegov položaj na usamljenom vrhu brda, velikih dimenzija, neosporno govori o društvenom položaju pokojnika koji je bio pokopan u grobu. Pokojnik ili pokojnici koji su bili pokopani na Vrhu Maškarade, vjerojatno su pripadali zajednici jedne od obližnjih gradinskih naselja, Mažina, Turnine ili Velikog vrh. Nije isključeno ni da su za života živjeli ili na Sv. Mihovilu ili, nešto sjevernijem Monkaštelu. U Istri se tumuli, grobni humci kao oblik groba javljaju vrlo često, pojedinačno ili u skupinama. U prostoru, velika količina materijala, pretežno kamena ili zemlje, ukazuje na postojanje groba (Težak-Gregl 2011: 158).

Ipak, moramo spomenuti i mogućnost postojanja gradine na Vrhu Mašakare. U literaturi se javlja poseban oblik gradine, kružnog oblika s velikim tumulom u sredini koji je možda imao ulogu obrambene kule. Takve gradine postoje u Dalmaciji, na području Bosne i Hercegovine. Nalazište Vrh Maškarade kraj Bala, veličinom i nekim karakteristika odgovara gradini, no, nakon jezične analize toponima, skloni smo mišljenju da lokalitet pokazuje karakteristike mjesta sahrane važnog pokojnika u grobu oblika tumula (Buršić-Matijašić 2002).

ZAKLJUČAK

Istra je prostor gdje su se tijekom povijesti izmjenjivale etničke grupe, narodi koji su u međusobnim dodirima stvarali različite kulturne i jezične fenomene (Nikočević 2008: 68).

Napuštanjem, pa nestajanjem naselja gase se i predaju zaboravu mnogi toponimi i ojkonimi. Neke od njih prepoznajemo u imenima rudina, voda, pustara, pustoselina, crkvina, selišta, grobalja i sl., ili ih nalazimo ucrtane u povijesnim zemljovidima, zapisane u katastarskim zemljišnicima, ili u povijesnim (arhivskim) spisima. Toponimi odražavaju bogatstvo motiva koji su bili poticajem njihovu nastanku. Odražavaju etničke, jezične i dijalektalne značajke, bogatstvo međujezičnih prožimanja. Oni svjedoče o njihovoj starosti i o putovima naseljavanja i raseljavanja kao što otkrivamo uzroke mijena i prepoznajemo etnička i jezična preslojavanja i prožimanja. Toponimi odražavaju načine naseljavanja prostora, kontinuitet življenja i jezičnu stvarnost koja se podastire u zemljopisnim imenskim likovima. Ljudi i naselja Istre oblikovali su se u okrilju balkanskoga srednjoeuropskoga, mediteranskoga, donekle i alpskoga kulturnog ozračja, na različitim jezičnim supstratima i adstratima, pod različitim državnim utjecajima (ponajprije mletačkim i austrougarskim). Istarski poluotok je u tom smislu vrlo zanimljiv jer su ga zapljuskivali demografski, kulturni i jezični valovi s raznih strana. Oni su prepoznatljivi kako u govoru, tako i u toponimima i ojkonimima. Imena zemljopisnih mjesta postaju zanimljiva u procesu njihova nastajanja odnosno naseljavanja određenog prostora. Najstariji ojkonimi sačuvani do danas na povijesnom hrvatskom području potječu iz davnih vremena i mnogima od njih nije moguće odrediti jezično porijeklo. U 12. – 11. st. pr. Kr. Istru naseljavaju Histri. Ne poznavajući njihov jezik i pismo, teško je odrediti najstarije toponime. Dok je na prostoru istočnojadranske obale od 4. stoljeća prije Krista Grci osnivaju svoje kolonije (*Pharos*, *Tragurion*, *Epetion*/Stobreč, Salonu, *Krkar*/Korčulu, *Jader/*Zadar (Skok 1934: 9-17) i dr., izgleda da je Istra ostala po strani. Prava velika promjena nastupa dolaskom Rimljana, a njihova kultura odrazit će se i na mnogobrojne toponime koji će se kasnije mijenjati u okvirima vulgarnog latiniteta i mletačkog dijalekta koji će naći plodno tlo na Poluotoku. Nova kultura nastupa dolaskom novog entiteta – Slavena / Hrvata tijekom 7. stoljeća. Hrvati su se u novoj postojbini prilagodili jezičnim i gospodarskim prilikama. U većini slučajeva naseljavaju napuštene utvrde/gradine kao i područja već privedenim kulturama, u nekadašnjim agerima *Pola* i *Parentium*, gdje nastaju naselja koja imaju patronimna, rodovska, patrocinijska i etnička obilježja. I na kraju, Vrh Maškarade mogao bi predstavljati i ostatke kakvog monumentalnog grobnog ili kultnog mjesta (Buršić-Matijašić 2002: 89). Njegova zanimljivost jest i u pripadanju romanskoj jezičnoj zajednici, iako vjerojatno nema veze s današnjim stanovništvom kao i stanovništvom okolnih mjesta u doba

Venecije. Nadalje, Vrh Maškarade također pokazuje dvojnost Istre (Skok 1950). Toponim ujedinjuje dva svijeta, dvije etničke zajednice, onu hrvatsku (Vrh) i onu romansku (Maškarade). Ostaje otvoreno pitanje da li Vrh Mašakare predstavlja gradinu, tumul ili kultno mjesto. Možda je u dugom vremenskom trajanju došlo do preslojavanja funkcije, a time i izgleda mjesta kao i njegova toponima.

Literatura

Anić, V. (1991). Rječnik hrvatskog jezika. Zagreb: Novi Liber.

Barker, P. (2000). Tehnike arheološkog iskopavanja (naslov izvornika: Techniques of Archaeological Excavations, B. T. Batsford LTD., London 1993.), Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, *Katalozi i monografije* 8.

Battisti, C. – Alessio, G. (1975). Dizionario etimologico italiano. Firenze: Barbera.

Bertarelli, L. V. ed Boegan, E. (1926). Duemila grotte.

Bertoša, M. – Črnja, Z. (ur.) (1968). *Knjiga o Istri*, Zagreb: Školska knjiga.

Bradford, J. (1957). *Ancient Landscape* (*Studies in Field archeology*), London: G. Bell and Sons. Ltd.

Buršić-Matijašić, K. (2002). Maškerada, *Histria Antiqua* 8, Pula: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodno središte hrvatskih sveučilišta u Istri, Međunarodni istraživački centar za arheologiju, Brijuni – Medulin, 85-95.

Buršić-Matijašić, K. (2007). Gradine Istre – Povijest prije povijesti, Povijest Istre, Knjiga 6., Pula: Zavičajna naklada „Žakan Juri".

Buršić-Matijašić, K. (2010). Bale i keramički materijal iz palače Soardo-Bembo (istraživanje 2000. – 2003.) / Bale and the pottery from the Soardo-Bembo castle (research 2000-2003), *Opuscula archaeologica* 34, 7-36.

Buršić-Matijašić, K. (2013). Toponimija prapovijesnih gradina Istre. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, 2, Novi Sad: Filozofski fakultet, 135-147.

Carandini, A. (1981). *Storie della Terra, Manuale dello scavo archeologico*. Bari: De Donato.

Cortelazzo, M. – Zolli, P. (1985). Dizionario etimologico della lingua italiana. Bologna: Zanichelli.

Darovec, D. (2009). Kratka zgodovina Istre, *Annales Manuel*, Koper: ZRC.

Deanović, M. (1955). Istroromanske studije, Rad JAZU, Knj. 303, 51-118.

De Felice, E. – Duro, A. (1985). Dizionario della lingua e della civiltà italiana contemporanea. Firenze.

Devoto, G. (1979). Avviamento alla etimologia italiana, dizionario etimologico, Milano: Mondadori.

Devoto, G. – Oli, G. C. (1990). Il dizionario della lingua italiana. Firenze: Casa Editrice Felice Le Monnier S. p. A.

EZ, Enciclopedia Zanichelli (1992), a cura di Edigeo, Dizionario enciclopedico di arti, scienze, techniche, lettere, filosofia , storia, geografia, diritto, economia, Bologna: Zanichelli.

Filipi, G. (1993). Istriotski jezikovni otoki v Istri, *Annales*, 3, 275-284.

Filipi, G. – Buršić-Giudici, B. (1998). Istriotski lingvistički atlas/Atlante linguistico istrioto, Pula: ZUM.

Filipi, G. (1994). Le parlate istriote (in margine al nuovo vocabolario del dialetto istrioto rovignese), *La Battana*, Fiume: Edit.

Gluhak, A. (1993). Hrvatski etimološki rječnik, Zagreb: August Cesarec.

HOL (1996). Hrvatski opći leksikon, Kovačec, A. (ur.), Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

HER (2002). Hrvatski enciklopedijski rječnik. Zagreb: Novi liber.

Klaić, B. (1979). Rječnik stranih riječi. Zagreb: Nakladni zavod MH.

Marchesetti, C. (1903). I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia, Trieste 1903, pretisak 1981. Trieste: Società per la Preistoria e Protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia, Quaderno n.3

Marušić, B. (1983). Contributo alla conoscenza dei monumenti storico-artistici di Castrum Vallis e del suo territorio, *Atti Rovigno* XIII, Trieste-Rovigno: Centro di ricerche storiche – Rovigno, 19-63.

Mikac, J. (1977). *Istarska škrinjica*, Zagreb: Nakladni zavod MH.

Nikočević, L. (2008). Iz „etnološkog maraka", Austrijski etnografski tekstovi o Istri s kraja 19. i početka 20. stoljeća, Pula: Zavičajna naklada „Žakan Juri".

Rnjak, D. (1979). Urednik. *Antički teatar na tlu Jugoslavije*. Novi Sad: Matica srpska i Savez arheoloških društava Jugoslavije.

Skok, P. (1934). Dolazak Slavena na Mediteran, *Biblioteka jadranske straže*, 3, Split.

Skok, P. (1950). Romanstvo i slavenstvo na jadranskim otocima, *Toponomastička ispitivanja*, Zagreb: Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
Skok, P. (1972). Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, K – poni, Zagreb: JAZU
Šimunović, P. (1992). Buzetska toponimija, *Buzetski zbornik*, 17, Buzet: IKD „Juraj Dobrila“, Pazin - Katedra Čakavskog sabora, Buzet – Narodno Sveučilište „A. Vivoda“ Buzet, 43-65.
Tekavčić, P. (1976). Per un atlante linguistico istriano (con speciale riguardo ai dialetti istroromanzi), *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*. Vol. 41-42, Zagreb: Filozofski fakultet, 227-240.
Težak-Gregl, T. (2011). *Uvod u prapovijesnu arheologiju*, Zagreb: Leykam international, d. o. o.

Klara Buršić-Matijašić

IL TOPONIMO M. MASCHERADA

Sommario

L’Istria rappresenta una fonte inesauribile di inestimabili tesori archeologici, storici e linguistici. Molte località sono andate perdute mentre per alcune è rimasto il solo toponimo che attira per la sua specificità. È questo il caso del monte Mascherada nell’Istria meridionale che è situato nelle immediate vicinanze di un inesplorata zona archeologica. Prendendo in considerazione che ivi non sono stati effettuati scavi archeologici, abbiamo fatto una ricerca interdisciplinare, cioè un’analisi linguistica del toponimo (M. Mascherada, Foiba Mascherada, Le Mascherade). Dall’analisi toponomastica si è giunti ad interessanti conclusioni nelle quali si riconosce il nesso tra l’aspetto del luogo – ammasso di pietre in cima al colle, e la radice indoeuropea del toponimo il quale indica il luogo di sepoltura. I toponimi, quali testimonianze dello sviluppo storico, economico e culturale, ci indicano il susseguirsi e la sovrapposizione demografica in un lungo periodo di colonizzazione di un territorio. In tali circostanze diventano interessanti i nomi di quei luoghi che maggiormente riflettono tali realtà. M. Mascherada ci parla dei contatti delle culture e delle etnie in un lungo susseguirsi di epoche. Anche se la parola *maschera* che originariamente significa „volto fatto di vario materiale portato per alterare i lineamenti o per non farsi riconoscere, per motivi rituali, teatrali, giocosi e sim.“ e *mascherata* „compagnia di persone in maschera“ (EZ 1992: 1127) nel toponimo Mascherada abbiamo individuato un significato molto più profondo, cioè il nesso tra il luogo di sepoltura e la sembianza del colle. M. Mascherada appartiene alla comunità linguistica romanza, anche se non ci sono connessioni con il periodo veneziano della Penisola o l’odierna popolazione di Valle. Monte Mascherada nella versione croata ci indica la dualità dell’Istria, quella romanza (Mascherada) e quella croata (Vrh). Rimane pertanto sconosciuta la finalità del sito (castelliere, tumulo, luogo di culto). Forse, col susseguirsi delle epoche e la sovrapposizione di popolazioni e genti, si ha come risultato il cambiamento della funzione del posto e con ciò l’apparizione nel territorio, e in fine il toponimo.

Parole chiave: Croazia, Istria, preistoria, tumuli, toponimi

Klara Buršić-Matijašić
Sveučilište Jurja Dobrile, Hrvatska
Odjel za humanističke znanosti
Odsjek za povijest
kbursic@unipu.hr

VI

ЛЕКСИКОГРАФИЈА

Ana Halas

IDENTIFIKACIJA I DIFERENCIJACIJA ZNAČENJA GLAGOLA *KAZATI* U SRPSKIM JEDNOJEZIČNIM REČNICIMA*

U ovom radu ispituju se leksikografske strategije za identifikaciju i diferencijaciju značenja višeznačnih leksema, u konkretnom slučaju višeznačnog glagola *kazati*, primenjene u tri jednojezična rečnika srpskog jezika. Analiza datog rečničkog članka u sva tri rečnika pojedinačno obuhvata utvrđivanje kriterijuma za identifikaciju značenja, principa identifikacije primarnog i sekundarih značenja, kao i primene jedne od dve opšte strategije diferencijacije značenja – spajanja ili razdvajanja. Rezultati analize prakse prisutne u posmatranim rečnicima porede se u cilju uočavanja sličnosti i razlika, te prednosti i nedostataka primenjenih leksikografskih strategija u pogledu jasnoće, preciznosti i preglednosti utvrđene liste značenja, kao i utemeljenosti u savremenoj leksikološkoj teoriji. Uočavanje sličnosti u primenjenim strategijama može ukazati na postojanje opšte, zajedničke tendencije u leksikografskoj praksi srpskog jezika kada je u pitanju identifikacija i diferencijacija značenja, dok bi razlike pokazale neujednačenost pristupa značenju kao relativnoj i nestabilnoj kategoriji.

Ključne reči: leksikografija, polisemija, identifikacija, diferencijacija, značenje.

1. UVOD

Prvi korak pri krojenju rečničkog članka kao prikaza jedne polisemične strukture jeste identifikacija i diferencijacija značenja, kao osnovni leksikografski zadatak, a da bi bio uspešno obavljen mora imati i čvrsto teorijsko utemeljenje, i to usklađeno sa dostignućima savremene leksikokološke teorije, koja može novim pristupom kategoriji značenja stvoriti osnovu za unapređenje leksikografske prakse u smislu povećanja njene efikasnosti pri ispunjavanju potreba korisnika rečnika.

Upravo se identifikacija i diferencijacija značenja analiziraju u ovom radu i to u okvirima leksikografske prakse srpskog jezika za čije su predstavnike uzeta tri jednojezična rečnika: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* I-XVIII (1959-2006) u izdanju Srpske akademije nauka i umetnosti (RSANU), kao i dva rečnika u izdanju Matice srpske, šestotomni *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* I–VI (1967–1976) (RMS VI) i jednotomni *Rečnik srpskoga jezika* (2007) (RMS I). Analizirani uzorak jeste prikaz polisemične strukture glagola *kazati* u okviru rečničkog članka u svakom od datih rečnika pojedinačno. Pomenuti glagol odgovara potrebama ovakve analize jer poseduje bogatu polisemičnu strukturu, koja uključuje upotrebe u različitim kontekstima izvedene delovanjem različitih mehanizama, te predstavlja izazovan zadatak za leksikografsku obradu.

Težište analize je na primenjenim strategijama za utvrđivanje primarnog značenja date odrednice, i ostalih, tj. sekundarnih značenja, kao i na utvrđivanju stepena detaljnog, ali, istovremeno, i adekvatnog diferenciranja utvrđenih upotreba na pojedinačna značenja putem primene spajanja ili razdvajanja značenja.

Analiza je vršena s ciljem iznalaženja sličnosti i razlika među strategijama primenjenim u navedenim rečnicima kako bi se odgovorilo na pitanje da li srpska leksikografska praksa ima jedinstven i uniforman obrazac obrade polisemije. Takođe, jedan od ciljeva jeste i utvrđivanje prednosti i nedostataka primenjenih strategija u kontekstu preglednog prikaza polisemičnih struktura, koji je istovremeno i usklađen sa dostignućima savremene, kognitivno orijentisane leksikološke teorije zahvaljujući čemu obezbeđuje sebi čvrstu potporu izgrađenu na neophodnom sudelovanju teorije i prakse.

* Rad je nastao u okviru projekta MPNTR Republike Srbije br. 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*.

2. ZNAČENJE REČI

Pitanje leksičkog značenja je jedan od ključnih problema leksikološke teorije, ali i leksikografske prakse, kojem se u literaturi pristupa na različite načine. Kilgarif (Kilgarriff 2006: 23) tvrdi da postoji značajno neslaganje kako među leksikolozima, tako i među leksikografima u vezi sa tim šta je zapravo značenje reči i koliki bi njegov opseg trebalo da bude, te da ne postoji jasno definisan način na koji se određuje granica između dva značenja reči, odnosno gde se opseg jednog značenja završava, a drugog značenja počinje. Šipka (2006: 36), takođe, zauzima stav da se značenje reči ne može jasno odrediti, što je pojava koju ovaj autor naziva fenomenom nejasnih rubova ili, uopštenije, nejasnošću. Dragićević (2007: 54), ipak, zaključuje da se može istaći opšti stav da je značenje lekseme dekodiranje odnosa između određene pojave u svetu koji nas okružuje, naše mentalne predstave te pojave i njene realizacije u jeziku. Autorka Hojt (2004: 135) zaključuje da u osnovi konceptualnih pristupa značenju postoji mentalizam koji se svodi na pretpostavku da između reči i vanjezičkog univerzuma kao posrednik funkcionišu koncepti odnosno naše mentalne predstave stvarnosti, pa reči nisu direktan izraz vanjezičke realnosti, ali direktno iskazuju pojmovne strukture koje odslikavaju stvarnost kroz prizmu iskustva govornika datog jezika.

U novijoj srbističkoj literaturi, pitanjem leksičkog značenja bavi se i Prćić (1997), koji predlaže model leksičkog značenja u vidu leksikološkog kvadrata zasnovanog na Lajonsovom modelu (Lyons 1977), a po kome se leksičko značenje sastoji iz smisla, denotacije i referencije, pri čemu Prćić (1997) uvodi još i elemenat asocijacije. Smisao lekseme uključuje skup obeležja kojima se definiše izvesna klasa vanjezičkih entiteta, a denotacija je odnos između lekseme i odgovarajuće klase vanjezičkih entiteta, dok se referencija odnosi na identifikaciju jednog ili više entiteta iz date klase u konkretnoj komunikativnoj situaciji. Asocijacija predstavlja skup dodatnih obeležja koja ograničavaju referenciju (Prćić 1997: 39). Kako je već naznačeno, smisao se sastoji od deskriptivnih obeležja, koja, prema Prćićevoj definiciji (1997: 41), predstavljaju distinktivna svojstva vanjezičkih entiteta, koja mogu biti relevantna pri uspostavljanju nekog semantičkog kontrasta, a među njima se razlikuju ona dijagnostička koja odražavaju tipična svojstva nekog entiteta i nedijagnostička ili uzgredna. Skup tipičnih svojstava definiše prototip određene klase vanjezičkih entiteta (Taylor 1989: 59), tj. njen tipičan uzorak. Može se, dakle, zaključiti, da u okviru jedne kategorije članovi imaju različit status, te postoje centralni, tipični i oni periferni, netipični. Time se ovaj model leksičkog značenja sasvim približava načelima teorije prototipa o kojima će nadalje biti više reči. Šipka (2006: 40) napominje da je primenom teorije prototipa moguće uhvatiti se u koštac sa nejasnošću i neodređenim granicama značenja.

3. POLISEMIJA U SVETLU TEORIJE PROTOTIPA

Gortan-Premk (2004: 38) definiše polisemiju kao sposobnost lekseme da ima više značenja, koja čine njenu polisemičnu strukturu. Ukoliko želimo leksikološku definiciju polisemije povezati sa leksikografskom praksom, potrebno je naglasiti da se sva značenja u okviru jedne polisemične strukture prikazuju u istom rečničkom članku. Na isticanju međusobne povezanosti značenja u okviru jedne polisemične strukture insistira Dragićević (2007: 131-132) govoreći da su sva značenja jedne reči izvedena od osnovnog ili primarnog delovanjem semantičkih derivacionih mehanizama (poput metafore, metonimije, specifikacije, generalizacije itd). Primarno značenje dobija odgovarajući status u rečničkom članku s obzirom da se navodi prvo u listi značenja. S druge strane, sva ostala značenja u strukturi izvedena od primarnog direktno ili indirektno nazivaju se sekundarnim značenjima. Kako Dragićević (2007: 146) tvrdi, svođenjem polisemije na proces izvođenja novih značenja jedne lekseme od osnovnog delovanjem mehanizama poput metafore, metonimije ili sinegdohe umnogome se razrešava problem identifikacije i diferencijacije značenja jedne lekseme, jer se, kako se pretpostavlja u ovom radu, na taj način mogu pratiti putanje nastanka pojedinačnih značenja na osnovu npr. specifič-

nih metaforičkih i metonimijskih obrazaca, čime je moguće i jasnije uvideti specifičnost pojedinačnih značenja, te ih na osnovu toga i uočiti i međusobno diferencirati.

Pri tom, značenje je jezička kategorija, a kako ističe Dragićević (2007: 84), jezik je deo opšteg kognitivnog aparata, pa su samim tim i jezičke kategorije organizovane poput svih drugih saznajnih kategorija, koje nemaju jasno definisane granice, te čiji je orijentir prototip, centralni član sa kojim se porede ostali članovi kategorije i raspoređuju bliže ili dalje od njega u zavisnosti od stepena svoje sličnosti sa njim. Tako se i polisemična struktura može okarakterisati kao kategorija u čijem se centru nalazi prototip, tj. osnovno ili primarno značenje dok se oko njega raspoređuju sekundarna značenja. Dragićević (2007: 84) tvrdi kako se teorija prototipa može sa uspehom koristiti i kao metoda za analizu leksičkog značenja uključujući i višeznačnost jedne lekseme.

Rezultati istraživanja Elenor Roš (Eleanor Rosch) uvedeni su u lingvističke okvire tokom ranih osamdesetih godina prošlog veka i podstakli su definisanje pojma prototipičnosti i njegove četiri karakteristike, koje Herarts (Geeraerts: 1989) formuliše na sledeći način:

1) u okviru kategorije postoji gradijentnost tipičnosti: nije svaki član podjednako reprezentativan član kategorije;
2) kategorije nemaju jasno definisane granice;
3) kategorije se ne mogu definisati pomoću jedinstvenog skupa neophodnih i dovoljnih svojstava;
4) kategorije imaju strukturu zasnovanu na principu porodične sličnosti, odnosno semantička struktura ima oblik radijalnog skupa značenja koja se preklapaju.

Četiri odlike prototipičnosti mogu se primeniti i na kategoriju polisemične lekseme:

1) Sva značenja u okviru jedne polisemične strukture nemaju isti status. Zapravo, moguće je utvrditi tri kategorije značenja u strukturi: prototipsko ili osnovno značenje, od njega direktno izvedena centralna značenja, koja, pak, mogu biti osnove za dalju derivaciju značenja tako da se od njih izvode nova značenja, koja se nalaze na većoj udaljenosti od prototipa u strukturi, pa se, stoga, nazivaju perifernim značenjima.
2) Značenja polisemične lekseme se ne mogu uvek jasno izdiferencirati, odnosno oštrim granicama razdvojiti jedno od drugog.
3) Polisemična struktura se ne može definisati pomoću jedinstvenog skupa neophodnih i dovoljnih komponenata, već pomoću skupa delimičnih opisa koji se mogu međusobno preklapati, što je jasno na osnovu činjenice da pojedina različita značenja u istoj polisemičnoj strukturi dele izvestan broj komponenata.
4) Polisemična kategorija je zasnovana na principu porodične sličnosti, jer su svi njeni članovi, tj. značenja međusobno povezana zahvaljujući tome što su izvedena od istog osnovnog značenja.

Potvrdu prethodno iznetim odlikama polisemične kategorije daje i zapažanje Brugman i Lejkofa (Brugman and Lakoff 1988) o tome da se polisemična struktura sastoji od određenog broja radijalno raspoređenih i međusobno povezanih značenja, odnosno članova kategorije, a prema autorima Evans i Grin (Evans and Green 2006: 331), sva data značenja raspoređena su u strukturi u odnosu na prototip ili, u semantičko-derivacionom smislu, osnovno značenje. Kako tvrdi Levandovska-Tomaščik (Lewandowska-Tomaszczyk 2007: 148), značenja su okupljena oko centra kategorije ili prototipa, koji ima ulogu kognitivnog modela od koga se motivisano izvode ostali članovi kategorije, centralna i periferna značenja, koja su sa centrom povezana različitim mehanizmima semantičke derivacije: metaforom, metonimijom, itd. tako da sa prototipom, kao i međusobno, ostvaruju vezu na osnovu porodične sličnosti.

Vodeći se principima teorije prototipa, Tejlor (1989: 105) objašnjava polisemičnu strukturu engleskog glagola *climb* navodeći da mu je osnovno značenje 'penjati se' (npr. na drvo) koje podrazumeva kretanje od niže ka višoj tački pomoću udova, a samo promenom jedne njegove komponente tako da udove zamene točkovi, od osnovnog izvodi se novo značenje, kao recimo u rečenici *Lokomo-*

tiva se popela uz planinu, a primetno je da se, recimo, i cene mogu penjati, kao i temperatura, što su primeri koji ilustruju još jedno novo značenje izvedeno od osnovnog delovanjem metafore po obrascu KRETANJE NAVIŠE JE POVEĆANJE INTENZITETA ILI VELIČINE. Na osnovu Tejlorove ilustracije zaključuje se da sva značenja u jednoj polisemičnoj strukturi dele istu srž, što je u ovom slučaju kretanje od niže ka višoj tački. Ta srž predstavljena je osnovnim značenjem od koga su sva značenja u polisemičnoj strukturi izvedena, te zahvaljujući zajedničkom poreklu ona ostvaruju međusobnu povezanost na osnovu porodične sličnosti.

4. TEORIJA PROTOTIPA KAO OSNOVA DOBRE LEKSIKOGRAFSKE PRAKSE

Od savremene leksikografske prakse očekuje se ispunjenje dva osnovna zahteva: utemeljenost u savremenoj leksikološkoj teoriji i orijentisanost ka ispunjenju praktičnih potreba korisnika. Zapravo, može se reći da je ispunjenje drugo navedenog zahteva zavisno od uspešnosti realizacije prvog, jer čvrstim i doslednim utemeljenjem leksikografske prakse, uzimajući u obzir ne samo identifikaciju i diferencijaciju značenja, već i strukturu i organizaciju rečničkih članaka, u dostignućima savremene leksikološke teorije, tj. kognitivne lingvističke teorije ili, preciznije, teorije prototipa, postiže se logična, precizna, pregledna, celovita i, nadasve, verna predstava polisemičnih struktura, koja kao takva omogućava korisnicima jednostavno i brzo pronalaženje željenih značenja, ali istovremeno i informacije o njihovom statusu u datoj strukturi, te povezanosti sa drugim značenjima.

U slučaju jednog od ključnih aspekata leksikografske prakse pri obradi višeznačnih leksema, identifikaciji i diferencijaciji značenja, utemeljenje u principima teorije prototipa ogleda se u sledećem:

1) prepoznavanju osnovnog značenja date strukture kao upotrebe koja nije nastala delovanjem nekog od mehanizama semantičke derivacije i njegovom postavljanju na čelo liste značenja u članku i obeležavanjem brojem 1 kao primarnog značenja;
2) prepoznavanju mehanizama čijim delovanjem su izvedena značenja u datoj strukturi kao kriterijuma za identifikaciju;
3) identifikaciji ostalih, ili sekundarnih značenja u strukturi praćenjem putanja semantičke derivacije, i to najpre centralnih kao značenja najbližih osnovnom, te kao potencijalnih osnova za dalju derivaciju, a potom i perifernih značenja sledeći nivoe derivacije od nižih ka višim;
4) hijerarhijskom ustrojavanju uočenih grupa derivaciono usko povezanih značenja na osnovu pripadnosti istoj semantičkoj putanji, od jednog do sledećeg nivoa derivacije, pri čemu se značenje sa nižeg nivoa postavlja kao nadređeno, a ostala značenja u datoj grupi, sa sledećeg nivoa, te od njega direktno izvedena, kao podznačenja;
5) diferenciranju značenja do adekvatnog stepena što znači uopštavanje nadređenih značenja kako bi svojim opsegom obuhvatala sva svoja podznačenja, ali i razdvajanje, te fino diferenciranje podznačenja ali do jasnog međusobnog razlikovanja i uz izostanak redundantnog isticanja blagih varijacija istog značenja kao zasebnih upotreba.

Analiza koja sledi pokazaće u kom stepenu je u posmatranim rečnicima postignuto odslikavanje date polisemične strukture u člancima, odnosno u kom stepenu je njihova praksa obrade polisemije utemeljena u savremenoj leksikološkoj teoriji očitovanoj u ovom radu u teoriji prototipa.

5. ANALIZA

Pre pristupanja samoj analizi identifikacije i diferencijacije značenja u posmatranim rečnicima, neophodno je najpre utvrditi polisemičnu strukturu glagola *kazati*, i to prema postulatima savremene, kognitivno orijentisane leksikološke teorije, tj. teorije prototipa. Dalja analiza postupaka identifikacije

i diferencijacije značenja primenjenih u RSANU, RMS VI i RMS I obuhvatiće utvrđivanje stepena vernog odslikavanja polisemične strukture glagola *kazati* u člancima skrojenim u pomenutim rečnicima u odnosu na polisemičnu strukturu utvrđenu prema principima teorije prototipa.

5.1. Utvrđivanje polisemične strukture glagola *kazati*

Glagol *kazati* poseduje bogatu semantičku strukturu sa upotrebama u različitim kontekstima, te predstavlja izazov za leksikografsku obradu i predstavljanje u rečnicima, što ga čini podesnim uzorkom za datu analizu. Štrbac (2011: 45) svrstava *kazati* u grupu glagola govorenja čiji je prototipični predstavnik glagol *govoriti*, čiju semantičku strukturu pomenuta autorka (2011: 46) predstavlja kroz tri komponente: verbalnu (ostvarivanje govorne aktivnosti), sadržajnu (proizvođenje sadržaja govora) i komunikativnu (obraćanje sagovorniku), a u zavisnosti od toga koja od tri komponente postaje dominantna, nastaju nova značenja ovog glagola (poput 'imati moć, sposobnost govora', 'izgovarati reči', 'obraćati se nekome rečima' itd), koji tako razvija svoju polisemičnu strukturu. S obzirom da pripada grupi glagola čiji je prototip glagol *govoriti*, jasno je da se *kazati* odlikuje istim komponentama.

Za potrebe date analize sačinjen je iscrpan inventar značenja pomenutog glagola, koji predstavlja skup svih izlistanih značenja u posmatranim rečnicima, a čiji je prikaz zasnovan na prethodno obrazloženim principima teorije prototipa i modelu radijalnog skupa koji zagovara Lejkof (1987), ali koji je ovde dopunjen tako da on jasno pokazuje hijerarhiju u okviru polisemične strukture. Dakle, prema postulatima teorije prototipa, u polisemičnoj strukturi postoji hijerarhija značenja čije centralno mesto zauzima osnovno značenje, kao osnova od koje su različitim mehanizmima motivisano izvedena ostala značenja u datoj strukturi, a koja se dele na centralna značenja direktno izvedena od prototipa i periferna značenja, indirektno izvedena od osnovnog putem centralnih značenja, kao međukoraka u derivaciji značenja. Ukoliko im sopstveni semantički potencijal to omogućava, periferna značenja mogu biti osnove za izvođenje novih perifernih značenja, koja se progresivno udaljavaju od prototipa. Stoga, u kontekstu nastajanja jedne polisemične strukture, može se utvrditi postojanje derivacionih putanja od kojih svaka polazi od osnove, vodeći ka prvom nivou semantičke derivacije, centralnim značenjima, a od njih ka sledećim, višim nivoima derivacije na kojima se nalaze periferna značenja tako da se na drugom nivou nalaze značenja direktno izvedena od centralnih, njima nadređenih značenja, dok se na sledećem, trećem nivou nalaze periferna značenja direktno izvedena od onih sa prethodnog, drugog nivoa, kojima su, stoga, podređena itd. Zaključuje se i to da što se značenje nalazi na višem nivou semantičke derivacije, to je ono i više udaljeno od prototipa, tj. osnovnog značenja. Pomenuti derivacioni nivoi na dijagramu koji sledi predstavljeni su u vidu koncentričnih krugova, dok se osnovno značenje nalazi u samom centru:

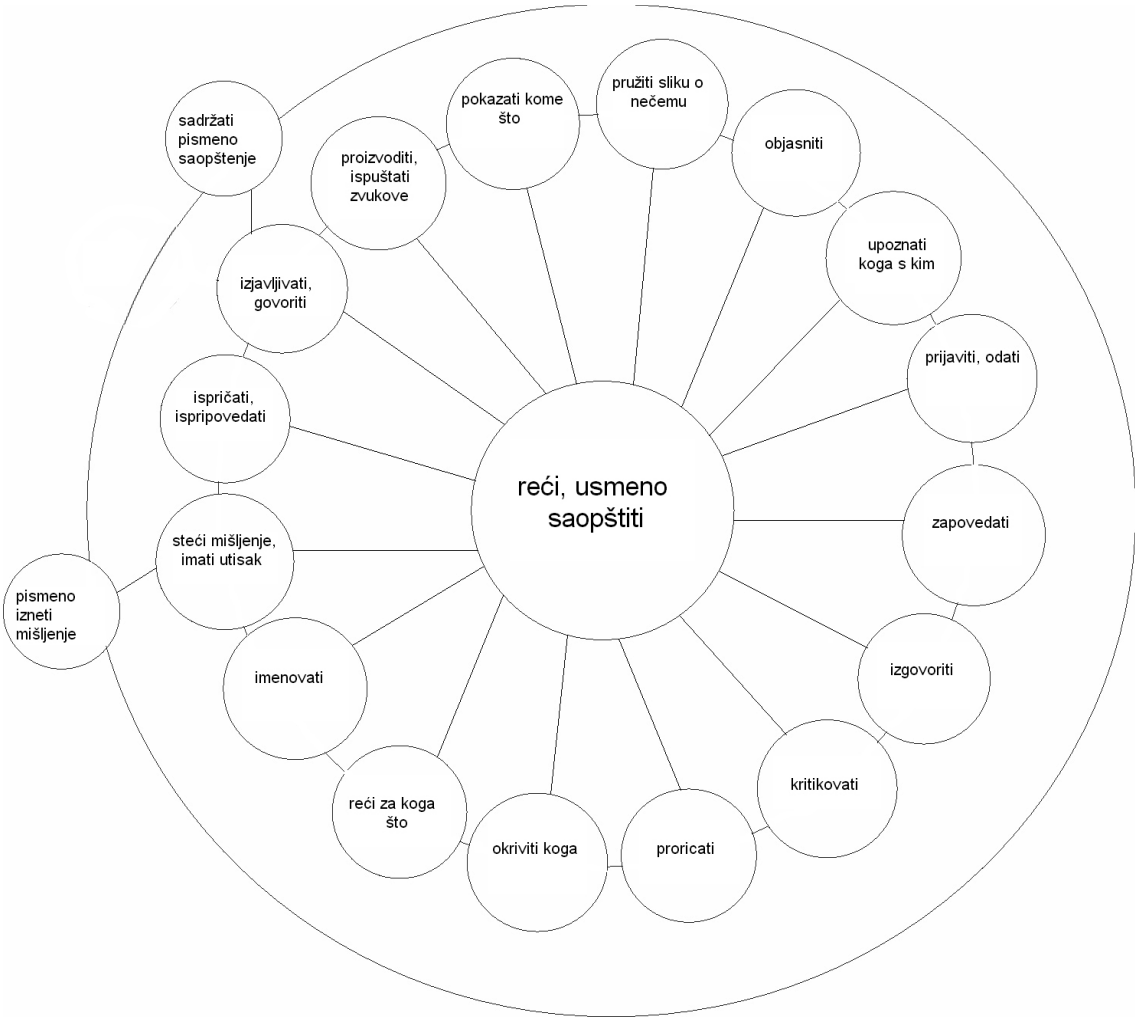

Dijagram 1: Radijalni prikaz polisemične strukture glagola kazati

Dakle, dati dijagram predstavlja radijalni skup mogućih značenja glagola *kazati* u čijem se centru nalazi osnovno, prototipsko značenje 'usmeno saopštiti, reći', a oko koga su, u vidu koncentričnih krugova, raspoređena dva nivoa semantičke derivacije, prvi na kome se nalaze značenja direktno izvedena od prototipa, tj. centralna značenja, dok se na drugom nalaze periferna značenja izvedena indirektno od prototipa putem odgovarajućih centralnih značenja. Uočava se i to da posmatrana polisemična struktura pokazuje izraženo bogatstvo značenja na prvom nivou semantičke derivacije uzimajući u obzir značajan broj centralnih značenja, od kojih, pak, svega dva pokazuju semantički potencijal za dalju derivaciju, 'steći mišljenje, imati utisak' i 'izjavljivati, govoriti'. Od oba navedena značenja izvedeno je po jedno periferno značenje, dok oba pripadaju drugom nivou semantičke derivacije, te se kao periferna i nalaze na većoj udaljenosti od prototipa u strukturi.

U ovakvom prikazu polisemične strukture moguće je jasno uočiti putanje semantičke derivacije, koje se protežu od jednog do sledećeg nivoa derivacije, tj. u ovom konkretnom slučaju, od prvog do drugog nivoa tako da jedna putanja obuhvata jedno centralno značenje, kao nadređeno, i njemu podređena, te od njega direktno izvedena podznačenja, pa se između nadređenog značenja i njegovih podznačenja uspostavlja hijerarhijski odnos. Otuda i hijerarhijska priroda čitave polisemične strukture.

5.2 . Analiza postupka identifikacije značenja u posmatranim rečnicima

Prikaz jedne polisemične strukture u vidu preglednog rečničkog članka jedan je od najvećih izazova za svakog leksikografa, naročito, ukoliko se u obzir uzme činjenica da, kako autor Zgusta (1971: 64) dodaje, prilikom analiziranja polisemičnih struktura, leksikografi primećuju činjenicu da se mnoga značenja preklapaju, te da postoji niz graničnih slučajeva, što je osnovni problem u procesu raščlanjivanja ukupnog semantičkog potencijala jedne lekseme na pojedinačna, jasno razgraničena značenja.

Prilikom krojenja rečničkog članka neophodno je definisati leksikografske principe obrade i prikaza semantičkog sadržaja lekseme. U predgovorima posmatranih rečnika nalazimo objašnjenja osnovnih i opštih teorijskih leksikografskih principa prema kojima su sastavljeni.

RSANU u svojim napomenama o obradi teksta rečnika, koje je napisao A. Belić (1959: 30-33) sadrži objašnjenje primenjenog principa prema kome je svako značenje jedne reči numerisano u članku, a ukoliko su u pitanju bliske značenjske nijanse one su date pod istim brojem ali različitim slovima (a,b,c,d). Kako se navodi u predgovoru rečniku, značenja se ređaju počevši od najčešćeg u upotrebi spskog jezika. Definicije značenja su opisne, sinonimske, a nekad opisne dopunjene izrazitim sinonimima ili antonimima, dok je u nekim slučajevima umesto definicije ponuđen samo primer upotrebe date lekseme u određenom značenju. Kad je u pitanju predstavljanje glagola, iza odrednice se uvek daje oblik za 1. lice prezenta, ali skraćeno kad god je to moguće, npr. *grickati, -am; pevati, -am; beleti, -lim,* itd. Članak za glagol *kazati* u RSANU čini 14 konsekutivno numerisanih paragrafa od kojih mnogi obuhvataju nekoliko značenja obeleženih kao podznačenja po pricipu 1.a, 1.b. itd, što ukazuje na postojanje tendencije ka grupisanju usko povezanih značenja.

Uredništvo RMS VI (1967: 12-14) navodi da su glagoli uvek predstavljani u infinitivu i 1. licu prezenta (npr. *nositi, nosim; brati, berem* itd), a ukoliko se glagol ne upotrebljava u 1. licu jednine, dat je u 3. licu (npr. *svitati, sviće*). U slučajevima u kojima je to bilo potrebno, uz osnovni oblik glagola navođeni su i drugi njegovi oblici ako se u njima javljaju akcenatske ili glasovne promene, kao na primer 2. i 3. lice aorista i trpni pridev. Definicije su opisne, a ponegde i sinonimske. Kod višeznačnih reči, značenja su navođena počevši od najobičnijih i najrasprostranjenijih. Princip grupisanja srodnih značenja i nijansi u okviru jednog numerisanog paragrafa ali pod različitim slovima primenjen je i u RMS VI. U članku za glagol *kazati* u RMS VI prisutno je 12 numerisanih paragrafa od kojih samo jedan sadrži listu podznačenja (1), te koji ukazuje na tendenciju ka grupisanju usko povezanih značenja, mada je ova tendencija prominentnija u RSANU.

M. Nikolić, jedan od urednika RMS I, u predgovoru navodi (2007: 8-9) da ovaj rečnik jeste mahom zasnovan na svom šestotomnom prethodniku, ali ipak ne isključivo, jer su u jednotomnik unete i pojedine reči kojih nema u RMS VI. Ipak, ova dva rečnika dele vrlo slične principe obrade leksema. Odrednice su uvek date u osnovnom obliku, npr. glagoli u obliku infinitiva. Definicije su opisne ili sinonimske, a nekad i kombinovane. Različita značenja su označena brojevima, a ona percipirana kao bliska su označena slovima ali pod istim brojem, odnosno u okviru istog paragrafa, a značenjske nijanse su odvojene tačkom i zapetom u tekstu definicije. Članak za glagol *kazati* u RMS I sadrži 10 numerisanih paragrafa, a u okviru samo jednog od njih nalazi se lista podznačenja (2), koji, kao i u prethodno analiziranim rečnicima, može biti indikator težnje ka grupisanju usko povezanih značenja u ovom rečniku.

Dakle, već načelnim razmatranjem primenjenih principa u tri posmatrana rečnika uočava se njihovo preslikavanje u značajnoj meri iz starijih u novije rečnike, tj. iz RSANU u RMS VI i RMS I, naročito, u pogledu redosleda značenja u člancima višeznačnih leksema, njihovog grupisanja na osnovu percepirane sličnosti u iste numerisane paragrafe, kao i njihovog označavanja. Dalja analiza omogućiće detaljniji uvid u sličnosti i razlike primenjenih strategija u datim rečnicima pri identifikovanju značenja polisemičnih leksema.

Na osnovu broja identifikovanih značenja u okviru svojih članaka zaključuje se i to da sva tri rečnika u visokom stepenu odslikavaju bogatstvo date polisemične strukture, što je naročito izraženo kod RSANU, koji nudi 14 numerisanih paragrafa od kojih neki sadrže nekoliko podznačenja obeleženih po principu 1.a,b,v. itd. Brojnost ponuđenih značenja je razumljiva s obzirom na obim ovog rečnika. RMS VI nudi 12 numerisanih značenjskih paragrafa, od kojih prvi sadrži i tri podznačenja, te se i značenjski inventar i u ovom rečniku može smatrati iscrpnim, dok RMS I sadrži najsažetiji, ali opet značajan inventar značenja glagola *kazati* (10 numerisanih paragrafa od kojih jedan sadrži i podznačenja) u skladu sa svojim obimom. Međutim, nije samo obim ovog rečnika diktirao broj unetih značenja, već i njegova ograničenost na savremenu upotrebu srpskog jezika, te su izostavljene zastarele upotrebe prisutne u RMS VI i RSANU, poput 'imenovati', 'okriviti koga', 'upoznati koga s kim' itd. Dakle, inicijalna analiza identifikacije značenja u datim rečnicima u pogledu broja značenja i iscrpnosti prikaza bogatstva polisemične strukture glagola *kazati* pokazuje visok stepen verodstojnosti. Ipak, neophodna je podrobnija analiza kako bi se verodostojnost pomenutih prikaza u rečničkim člancima proverila sistematično i sagledala sveobuhvatno u kontekstu teorijske utemeljenosti i praktične efikasnosti.

Identifikacija značenja raščlanjena je u ovoj analizi na dva aspekta, a to su identifikacija primarnog značenja i identifikacija sekundarnih značenja.

5.2.1. Analiza postupka identifikacije primarnog značenja

U pogledu identifikacije primarnog značenja, tri posmatrana rečnika pokazuju primenu istog modela, koji se zasniva na semantičkom principu, tj. određivanju primarnog značenja kao semantičke osnove date polisemične strukture, mada dati princip nije u potpunosti poštovan ni u jednom od tri pomenuta rečnika. Dakle, na osnovu prethodno ustanovljene polisemične strukture glagola *kazati* prema principima teorije prototipa, njeno osnovno značenje jeste 'usmeno saopštiti, reći', koje je prepoznato u sva tri rečnika i postavljeno, kako semantički princip i nalaže, kao primarno značenje, te obeleženo brojem 1, ili eventualno, kao prvo podznačenje u prvom značenjskom paragrafu (1.a), što je i pokazano sledećim ilustracijama za svaki analizirani rečnik pojedinačno:

ка́зати, ка̑жем̄ (имп. ка́жи) свр. и (ређе, обично у през.) несвр. **I. 1. а.** *усмено саопштити, рећи; јавити, испричати, испричоведати.* — Кажи

Slika 1: Primarno značenje glagola *kazati* u RSANU

ка́зати, ка̑жем̄ (трп. прид. ка̑зан̄, -а) сврш. и несврш. **1. а.** *усмено приопштити, саопштити, рећи, (из)говорити, приповедити, приповедати.* — И мени је тако тешко да вам

Slika 2: Primarno značenje glagola *kazati* u RMS VI

ка́зати, ка̑жем̄ свр. (ретко несвр.) **1.** *усмено саопштити, рећи; испричати, исприповедати.* – Кажи му шта сам ти рекао.

Slika 3: Primarno značenje glagola *kazati* u RMS I

Međutim, detaljnijom analizom primarnih značenja u datim rečnicima potvrđuje se nepotpuno dosledna primena semantičkog principa, jer pored semantičke osnove primarno značenje sadrži i značenje izvedeno od nje određenim vidom specifikacije ('ispričati, ispripovedati'), dok je u RMS VI, pored navedenog, u okvire primarnog značenja uvršteno još jedno sekundarno značenje ('izgovoriti'), što svakako nije u skladu sa semantičkim principom koji nalaže da primarno značenje obuhvata samo

semantičku osnovu bez izvedenih upotreba. Dakle, identifikacija primarnog značenja samo delimično poštuje semantički princip, te se ne može govoriti o postojanju prethodno jasno definisanog i dosledno poštovanog sistema u ovom aspektu obrade polisemnih leksema u analiziranim rečnicima.

5.2.2. Analiza postupka identifikacije sekundarnih značenja

Kao i u slučaju identifikacije primarnog značenja, i po pitanju identifikacije sekundarnih značenja, posmatrani rečnici pokazuju sličnosti u primenjenim strategijama.

Svi analizirani rečnici prepoznaju kako centralna, tako i periferna značenja, odnosno viši nivo derivacije, kao što je to značenje **2.b.** u RSANU, **8.** u RMS VI ili značenja **2b.** i **8.** u RMS I, kako pokazuju odgovarajući delovi originalnih članaka iz pomenutih rečnika:

2. а. *говорити, изјављивати, тврдити; причати.* — Сам Прометеј каже, на уста песника 7, 35). **б.** фиг. *писати, имати, садржати писану поруку или саопштење у најширем смислу; саопштавати уопште.* — Ти отвори часно ванђе-

Slika 4: Sekundarno značenje 2.b. u RSANU

Андр. И. **8.** *изразити што (мисао, суд и сл.) у писаном саставу (у књижевном делу, расправи и сл.), (на)писати, тврдити.* — Да не

Slika 5: Sekundarno značenje 8. u RMS VI

Казао ми је све што му је на срцу лежало. **2. а.** *говорити, изјављивати; причати.* – Он је, кажу, добар писац. Сви кажу да ће бити рата. **б.** фиг. *садржати писану поруку или саопштење.*

Slika 6: Sekundarno značenje 2.b. u RMS I

ма с новцем. **7.** *заповедати, наређивати.* – Иди кад ти кажем. **8.** *писмено изнети своје мишљење, став, написати, тврдити.* –

Slika 7: Sekundarno značenje 8. u RMS I

Već izneto inicijalno zapažanje jeste da u svim analiziranim člancima postoji tendencija ka grupisanju značenja, što može ukazivati na praćenje putanja semantičke derivacije pri identifikaciji značenja u smislu prepoznavanja opštijeg nadređenog značenja i njegovih podznačenja, koja su na osnovu svoje uske derivacione povezanosti grupisana u isti numerisani paragraf. U posmatranim člancima u većini paragrafa grupisana značenja zaista pripadaju istoj derivacionoj putanji, kao što se to može zapaziti u paragrafu **2.** u RMS I, koji obuhvata centralno značenje (**2.a.**) i od njega metaforom direktno izvedeno značenje **2.b.** (videti sliku **6**). Ista značenja su grupisana i u RSANU u okviru drugo navedenog paragrafa (videti sliku 4).

Ј—М, 197). **б.** *омогућавати или помагати некоме да нешто види означавајући правац у којему се нешто налази, уклањајући предмет(е) који нешто заклања(ју) од погледа, износећи нешто пред некога итд., показивати.* — Уто дође . . . старац

сад мину (Поп. Јев. 1, 251). **г.** нераспр. *показивати, обележавати скоком, прескакати извесну дужину, раздаљину.* — Како боду дебеле ко-

Slika 8: Paragraf 10. članka za glagol *kazati* u RSANU

U RMS VI, takođe, grupisanje značenja u okviru paragrafa **1.** nije adekvatno, jer grupisana značenja ne pripadaju istoj derivacionoj putanji, odnosno značenja **b.** i **v.** su direktno izvedena od prototipa, a ne od značenja **a**, te bi adekvatna identifikacija ova dva značenja na osnovu njihovog položaja u datoj polisemičnoj strukturi zahtevala to da ona budu predstavljena u zasebnim numerisanim paragrafima.

ка́зати, ка̑жем̄ (трп. прид. ка̑зан̄, -а) сврш. и несврш. **1. а.** *усмено приопштити, саопштити, рећи, (из)говорити, приповедити, приповедати.* — И мени је тако тешко да вам не умем казати. *Лаз. Л.* Све ме некако сврби да кажем. *Креш.* **б.** (кога, каква) *рећи за кога што.* — Цариграде, лијепа ли те кажу. *НПХ.* Мајка ме је казала и горега но што сам био. *Сек.* **в.** (у 3. л. мн. без субјекта) *прича се, говори се, опште је мишљење.* — Кажу да се сјен може узидати. *НП Вук.* Он је, кажу, некакав пјесник који крчи нове путеве. *Бар.* **2.** *именовати, споменути.* —

Slika 9: Paragraf 1. članka za glagol *kazati* u RMS VI

Sledeća uočena sličnost u identifikaciji značenja u RSANU, RMS VI i RMS I jeste nepoštovanje hijerarhijskog statusa značenja u datoj polisemičnoj strukturi. Ovde se navode ilustracije iznete tvrdnje iz svakog od tri analizirana rečnika.

U RSANU je uočeno neadekvatno tretiranje pojedinih centralnih značenja, poput značenja **1.b.** koje je postavljeno kao podznačenje u okviru prvo navedenog paragrafa u članku iako pripada prvom nivou derivacije, odnosno centralnim značenjima, te bi ga, u skladu s tim, trebalo predstaviti u okviru zasebnog, numerisanog paragrafa:

зало! (Данчић Ср., БВ 1888, 178). **б.** *изговорити, произвести неки глас.* — Мала деца често не могу да кажу неке гласове (Ред.).

Slika 10: Sekundarno značenje 1.b. u RSANU

U RMS VI se, pak, uočava slučaj predstavljanja perifernog značenja (**8**, videti sliku 5) sa drugog nivoa derivacije, koje je izvedeno od centralnog i sebi nadređenog značenja ‘pomisliti, steći mišljenje’, u okviru zasebnog numerisanog paragrafa, a trebalo bi biti identifikovano i navedeno kao podznačenje sebi nadređenog značenja u okviru istog paragrafa. Navedeno periferno značenje predstavljeno je u RMS I na isti način kao i u RMS VI.

Ipak, sva tri rečnika prepoznaju sve zastupljene mehanizme derivacije značenja u datoj polisemičnoj strukturi, koristeći ih kao indikatore za ustanovljenje zasebnih značenja. Stoga, prepoznata su značenja nastala specifikacijom, odnosno sužavanjem značenja uglavnom uskim određenjem referenta, tj. onoga šta se kaže (npr. glas, objašenjenje, sudbina, mišljenje, naredba, itd), poput značenja **1.b.** u RSANU (videti sliku 10), **3**,**4** u RMS VI (videti slike 11, 12), **4**,**7** u RMS I (videti slike 13, 14). Specifikacija je dominantan kriterijum identifikacije u sva tri rečnika, što se poklapa sa zastupljenošću

dimenzija u ustanovljenoj polisemičnoj strukturi glagola *kazati* u kojoj je specifikacija najzastupljenija dimenzija.

Кажи јунака ког не чека рака. *Змај*. **3.** *објаснити, објашњавати.* — Свето небо и

Slika 11: Sekundarno značenje 3. u RMS VI

јакошћу извора свјетлости. *Физ. 1.* **4.** *прорицати.* — Он је сам желио да . . . види шта му

Slika 12: Sekundarno značenje 4. u RMS VI

нешто. – Чистоћа столњака каже каква је кафа. **4.** *помислити, стећи мишљење, имати утисак.* – Шта ће казати на послу кад

Slika 13: Sekundarno značenje 4. u RMS I

ма с новцем. **7.** *заповедати, наређивати.* – Иди кад ти кажем.

Slika 14: Sekundarno značenje 7. u RMS I

Značenja su identifikovana i na osnovu gramatičkog kriterijuma, odnosno na osnovu specifičnosti sintaksičke strukture u kojoj se dati glagol javlja u određenom značenju, poput značenja **1.b.** u RMS VI koje se javlja u konstrukciji *kazati koga kakva* (videti sliku 9), **5** u RMS I koje se javlja u konstrukciji *kazati koga kome*:

ме оваквог виде. **5.** *пријавити, одати.* – Немој ме казати оцу.

Slika 15: Sekundarno značenje 5. u RMS I

Pri tom, u RSANU se i promena glagolskog vida shvata kao indikator značenja, pa, na primer, parovi značenja **10a**,**b** (videti sliku 8) predstavljaju istu upotrebu datog glagola s jedinom razlikom u glagolskom vidu, te u slučaju prve upotrebe, glagol ima perfektivan, a u slučaju druge, imperfektivan vid.

Sva značenja nastala delovanjem metafore prepoznata su u svim analiziranim rečnicima, poput značenja **2.b.** u RSANU identifikovanog na osnovu metaforičkog obrasca SADRŽATI PISANU PORUKU JE KAZATI (videti sliku 4), kakav je slučaj i sa značenjem **8.** u RMS VI (videti sliku 5) ili poput značenja **3.** u RMS I identifikovanog na osnovu obrasca SLIKA JE IZGOVORENA REČ:

– Тако закон каже. **3.** *пружити слику о нечему, протумачити нешто.* – Чистоћа столњака каже каква је кафа. **4.** *помислити,*

Slika 16: Sekundarno značenje 3. u RMS I

Dakle, zaključuje se da u pogledu zastupljenih mehanizama semantičke derivacije u polisemičnoj strukturi glagola *kazati* posmatrani rečnici pokazuju verno odslikavanje.

5.3. Analiza postupka diferencijacije značenja u posmatranim rečnicima

Analizom diferencijacije značenja u sva tri rečnika uočavaju se primeri primene kako strategije spajanja i uopštavanja, tako i strategije razdvajanja, te finog diferenciranja značenja.

U svim analiziranim rečnicima, primarno značenje je, zapravo, primer spajanja značenja, jer obuhvata, kako je već pokazano, dva značenja, osnovno i jedno centralno (videti slike 1,2,3). Ipak, dva značenja su u okviru primarnog međusobno odvojena tačkom i zapetom, što ukazuje na prepoznavanje

činjenice da su u pitanju dve upotrebe, ali je razlika među njima smatrana nedovoljnom da bi se one ustanovile kao zasebna značenja. Primena strategije spajanja i uopštavanja značenja jeste neophodna pri izdvajanju nadređenih značenja u okviru paragrafa, jer se ona moraju učiniti dovoljno opštim da mogu natkriliti sva svoja podznačenja. Međutim, pomenuta strategija očigledno nije adekvatno primenjena u posmatranim rečnicima uzimajući u obzir i činjenicu da ni u jednom paragrafu ne postoji izdvojeno nadređeno značenje, te sva značenja imaju isti status podznačenja u okviru numerisanog paragrafa.

S druge strane, uočljiva je i primena strategije razdvajanja značenja, čiji je osnovni izazov, kako autorka Stok (1983: 131) primećuje, određivanje adekvatnog stepena finog diferenciranja značenja, što znači određivanje nivoa do koga je uputno datu upotrebu određene lekseme razlagati na pojedinačna značenja na osnovu razlika između njenih kontekstualnih varijacija. Na primer, u pogledu diferenciranja značenja postavlja se pitanje da li upotrebu ovde posmatranog glagola *kazati* 'izjavljivati, govoriti' radvojiti na dva zasebna značenja, tj. da li je razlika između dve nijanse dovoljna da se one odrede kao dva posebna značenja. Isto pitanje može se postaviti i kod sledeće upotrebe istog glagola: 'steći mišljenje, imati utisak'. Dakle, diferenciranje značenja se može, u grubim crtama, svesti na pronalaženje odgovora na pitanje koja je to adekvatna mera finog diferenciranja značenja koja neće proizvesti suviše bogat i detaljan inventar značenja, koji je teško pretočiti u pregledan članak jasne strukture, a koja opet obezbeđuje dovoljno precizan prikaz date polisemične strukture.

Na osnovu izvršene analize, ovde se zaključuje da u RSANU, u okviru pojedinih paragrafa postoji prenaglašeno fino diferenciranje značenja pri kome je samo promena glagolskog vida dovoljan indikator novog značenja, odnosno povod za razdvajanje jedne upotrebe datog glagola na dva zasebna značenja (npr. **10a**,**b**, videti sliku 8), što se ne može smatrati adekvatnom primenom ove strategije, jer rezultira redundantnim povećanjem broja izdvojenih značenja u članku. U RMS VI su upotrebe sa jedinom razlikom u glagolskom vidu smeštene u okvire istog značenja (npr. **3**, videti sliku 11). Dva Matičina rečnika se odlikuju finim, ali adekvatnim diferenciranjem značenja do nivoa jasnog međusobnog razlikovanja tako da ustanovljena značenja zaista predstavljaju specifične upotrebe glagola *kazati*.

Stoga, može se zaključiti da u posmatranim rečnicima ne postoji dosledna, sistematična primena jedne od dve osnovne strategije diferenciranja značenja, kao ni njihove kombinacije, koja bi podrazumevala primenu spajanja i uopštavanja pri izdvajanju nadređenih značenja u paragrafu, a razdvajanja pri ustanovljenju podznačenja tako da se ona jasno međusobno razlikuju kao opravdano ustanovljene specifične upotrebe datog glagola. Umesto toga, spajanje je neadekvatno primenjeno u svim datim rečnicima, dok je razdvajanje adekvatno realizovano u RMS VI i RMS I.

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Opšti je zaključak da postoje značajne sličnosti među jednojezičnim rečnicima srpskog jezika u pogledu strategija identifikacije i diferencijacije značenja, te da postoji opšta, zajednička tendencija u srpskoj leksikografskoj praksi, kao i pristup kategoriji značenja.

Uočene sličnosti u primenjenim strategijama identifikacije i diferencijacije značenja ogledaju se u:

1) odslikavanju bogatstva polisemičnih struktura u visokom stepenu,
2) nepotpuno doslednoj primeni semantičkog principa pri utvrđivanju primarnog značenja,
3) prisustvu tendencije ka grupisanju značenja, koje, pak, nije zasnovano na hijerarhijskom principu, jer paragrafi nemaju izdvojeno i dovoljno opširno formulisano nadređeno značenje, a u pojedinim slučajevima, grupisanje nije zasnovano na doslednom praćenju putanja semantičke derivacije,
4) identifikaciji značenja koja ne poštuje hijerarhijski status značenja u datoj polisemičnoj strukturi,
5) prepoznavanju svih mehanizama čijim dejstvom su izvođena značenja u datoj strukturi,

6) neadekvatnoj kombinovanoj primeni spajanja i razdvajanja značenja pri njihovoj diferencijaciji.

Navedene sličnosti istovremeno predstavljaju i glavne karakteristike identifikacije i diferencijacije značenja u RSANU, RMS VI i RMS I, koje, očigledno, nemaju dovoljno čvrsto utemeljenje u teoriji prototipa.

Razlike između posmatranih rečnika uglavnom se tiču unapređenja u izvesnom stepenu pojedinih aspekata prakse idući od najstarijeg RSANU ka najmlađem od posmatranih rečnika, RMS I. Stoga, recimo, RMS I sadrži samo značenja prisutna u savremenoj upotrebi srpskog jezika, što je i očekivano uzimajući u obzir vreme njegovog nastanka. U poređenju sa RSANU, RMS VI i RMS I su učinili korak napred u pogledu diferencijacije značenja, jer je konstatovana primena strategije razdvajanja značenja u adekvatnom stepenu, što nije slučaj u RSANU. Međutim, u slučaju ostalih posmatranih aspekata identifikacije značenja, nije uočen napredak u RMS VI i RMS I. Ukoliko se, dakle, u razmatranje uzme hronološki razvoj srpske leksikografske prakse, može se uočiti njeno osavremenjivanje u smislu povećanja stepena usklađenosti sa savremenom jezičkom upotrebom, te stepena konciznosti, jasnoće i preglednosti prikaza, ali je u nedovoljnoj meri prisutno usklađivanje sa principima savremene leksikološke teorije, što za sobom povlači i nedovoljnu orijentisanost ka zadovoljenju potreba korisnika rečnika.

Literatura

Brugman, C. and G. Lakoff (1988). Cognitive Topology and Lexical Networks. U Small, S, Cottrell, G. and M. Tannenhaus (Eds.). *Lexical Ambiguity Resolution*, San Mateo, CA: Morgan Kaufman, 477-507.

Dragićević, R. (2007). *Leksikologija srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike.

Evans, V. and M. Green (2006). *Cognitive Linguistics. An Introduction*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Geeraerts, D. (1989). Prospects and Problems of Prototype Theory. *Linguistics* 27, 587-612.

Gortan-Premk, D. (2004). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Kilgarriff, A. (2006). Word Senses. U Eneko, A. and P.G. Edmonds (Eds.). *Word Sense Disambiguation: Algorithms and Applications*, New York: Springer, 29-45.

Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, Chicago: The University of Chicago Press.

Lewandowska-Tomaszczyk, B. (2007). Polysemy, Prototypes, and Radial Categories. U Geeraerts, D. and H. Cuyckens (Eds.). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford: Oxford University Press, 139-169.

Lyons, J. (1977). *Semantics* 1-2, Cambridge: Cambridge University Press.

Nikolić-Hoyt, A. (2004). *Konceptualna leksikografija. Prema tezaurusu hrvatskoga jezika*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Prćić, T. (1997). *Semantika i pragmatika reči*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Stock, P. F. (1984). Polysemy. U Hartmann, R.K. (Ed.). *LEXeter '*83Proceedings, Tübingen: Niemeyer, 131-141.

Šipka, D. (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.

Štrbac, G. (2011). *Dopune komunikativnih glagola. Sintaksičko-semantički i leksikografski opis*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku.

Taylor, J.R. (1989). *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*, Oxford: Clerendon Press.

Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*, Prague: Academia Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences.

Rečnici

RMS 1. РМС1: *Речник српскога језика* (2007). Нови Сад: Матица српска.

RMS 6. РМС6: *Речник српскохрватскога књижевног језика* I–VI (1967–1976). Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).

RSANU. РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* I-XVIII (1959-2006). Београд: Српска академија наука и уметности.

IDENTIFICATION AND DIFFERENTIATION OF SENSES OF VERB *KAZATI* IN SERBIAN MONOLINGUAL DICTIONARIES

Summary

This paper has examined lexicographic strategies for identification and differentiation of individual senses of polysemous lexemes, in this particular case, of the Serbian verb *kazati*, which are applied in three Serbian monolingual dictionaries. The focus of the analysis has been the determination of the degree to which the given aspects of practice in the three dictionaries are based on the achievements of the contemporary lexicological theory, in particular, the prototype theory. Thus, it has been examined whether the applied strategies for sense identification take into account the hierarchical position of individual senses in the given polysemous structure as well as semantic derivational paths leading from the superordinate senses to their subsenses. As for sense differentiation, it has been examined which of the two general strategies, lumping or splitting is applied in each of the given dictionaries. The established strategies in the three dictionaries have also been compared with the aim of revealing similarities and differences among them, as well as, their advantages and disadvantages taking into account clarity and preciseness of the formed inventory of senses within a dictionary entry. The analysis has indicated that all three dictionaries in question follow the same pattern of sense identification and differentiation, which is not based on the principles of the prototype theory to an adequate degree resulting, thus, in the formulation of entries which do not achieve a completely truthful reflection of the given polysemous structure. Consequently, the efficiency of the applied strategies is reduced since the given entries do not represent a completely clear, precise and user-friendly inventory of senses that would enable easy and quick spotting of a particular sense or provide an insight into the mutual relatedness of senses within the given structure.

Keywords: lexicography, polysemy, identification, differentiation, sense.

Ana Halas
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
anahalas@gmail.com

Milan Obradović

NACRT ZA ENGLESKO-SRPSKI ENCIKLOPEDIJSKI REČNIK AMERIČKIH SAVEZNIH DRŽAVA*

Rad se bavi procesom izrade dvojezičnog enciklopedijskog rečnika. Po njegovom pojmovnom određenju, biće prikazane četiri faze izrade: priprema, sakupljanje građe, uređivanje građe i publikovanje. U fazi pripreme biće reči o tipu korisnika i tipu i strukturi *Rečnika*. Od šest nivoa strukture, opisane su samo makrostruktura i mikrostruktura. U fazi sakupljanja građe navode se izvori podataka za *Rečnik*. U fazi uređivanja građe biće dat *Tabelarni pregled podataka* za odrednicu *South Carolina*, način odabira podataka u komponenti *nadimci* i prikaz radnji za sastavljanje rečničkih odrednica po principu „komponenta po komponenta". U fazi publikovanja dati su krajnji postupci izrade.

Ključne reči: enciklopedijski rečnik, makrostruktura, mikrostruktura, proces izrade rečnika

1. UVODNA RAZMATRANJA

U ovom radu biće sagledan proces izrade dvojezičkog enciklopedijskog rečnika na primeru *Englesko-srpskog encikopedijskog rečnika američkih saveznih država*. Ovde će biti definisan takav rečnik i navedene njegove sadržinske i formalne karakteristike, da bi se, zatim, dao kratak pregled konsultovane literature.

Priručnici (eng. *reference books*) su proizvodi (štampane knjige ili računarski softver) koji omogućavaju ljudima da pohrane informacije i da im pristupe lako i brzo. Mogu se klasifikovati na: (a) leksikografske (rečnici, tezaurusi, enciklopedije itd.) i (b) neleksikografske (atlasi, telefonski imenici, katalozi itd.) (Hartmann, 2001: 14, 5). Enciklopedijski rečnik (eng. *encyclopedic dictionary*, *dictionary-cum-encyclopedia*) je hibridni leksikografski priručnik koji ima osobine opšteg rečnika i enciklopedije (Hartmann i James 2002: 49, Hartmann 2005: 201).

Ovde se pod osobinama misli na (a) vrstu informacija i (b) način njihovog organizovanja (Jackson 2003, 21-22, Hartmann i James 2002: 49). Prototipični opšti rečnik obično sadrži informacije o rečima, a enciklopedija – činjenice o stvarnom svetu. U prve tj. lingvističke informacije spadaju: (a) etimologija, (b) pravopisni i izgovorni oblik, (c) gramatičke informacije i (d) značenje reči. Druge, tj. enciklopedijske obuhvataju (a) činjenice o ljudima, stvarima, mestima i idejama. (b) stručne termine i (c) ilustracuje, grafikone i dr. Način organizovanja informacija odnosi se na najmanju jedinicu strukture priručnika: u opštem rečniku je to koncizna rečnička odrednica (eng. *dictionary entry*), a u enciklopediji – enciklopedijski članak (eng. *encyclopedic article*) šireg obima i kontinuiranog teksta.

Razlika između *rečničkog* i *enciklopedijskog* u enciklopedijskom rečniku se, tako, svodi na razliku između *formalnog* i *sadržinskog*. Ovakav priručnik sa enciklopedijom deli sadržinu (informacije o realnom svetu), dok sa opštim rečnikom ima zajedničku formu (informacije u vidu odrednica). To važi i za *Englesko-srpski enciklopedijski rečnik američkih saveznih država* (u daljem tekstu: *Rečnik*), mada u njemu postoje odstupanja u oba pravca, i sadržinskom i formalnom.

Od dostupne leksikografske literature, u ovom radu su korišćeni: Atkins i Rundell (2008), Hartmann (2001), Jackson (2003) i Zgusta (1991). Okosnicu rada čini Hartmann (2001), koji je teorijska podloga za razmatranje faza procesa izrade, tipologije *Rečnika*, i definicija makrostrukture i mikrostrukture. Ostali izvori korišćeni su kao dopuna: Atkins i Rundell (2008) je prvenstveno izvor za profil ciljne grupe korisnika, a zatim i za redosled fraznih leksema u makrostrukturi, tipologiju

* Rad predstavlja izmenjeno i skraćeno peto poglavlje masterskog rada *Englesko-srpski enciklopedijski rečnik američkih saveznih država: teorijski i praktični aspekti izrade*, odbranjenog 25. septembra 2013.

rečničkih odrednica, definiciju ilustracija i princip objektivnosti u odabiru podataka; Jackson (2003) je korišćen kao izvor za razmatranje mikrostrukturnih tipova podataka (pravopisnog oblika i izgovora), a na Zgusta (1991) je zasnovano izlaganje o najavama, glosama i etiketama.

2. PROCES IZRADE *REČNIKA*

U ovom poglavlju će biti prikazane četiri faze procesa izrade *Rečnika* sa posebnim osvrtom na profil korisnika, tipologiju *Rečnika* i makro i mikro nivo njegove strukture.

Proces izrade ili sastavljanja rečnika ima nekoliko faza; njihov broj varira od samo dve: (a) planiranje i (b) sprovođenje plana, do čak osam: (a) projekat, (b) određivanje potražnje, (c) preliminarno planiranje, (d) preliminarna analiza, (e) revizija plana, (f) priprema uzoraka, (g) donošenje konačnog plana i (h) primena (plana) (Hartmann 2001: 19). Razlog za ovako veliku oscilaciju u broju faza procesa izrade je u tome što se one teorijski mogu jasno odeliti, ali se, u leksikografskoj praksi, često preklapaju (Zgusta 1991: 212-213). *Rečnik* će biti izrađen u četiri faze (označene slovima), grupisane u dva potprocesa (označena brojevima):

1. planiranje (eng. *planning*):
   a. priprema (eng. preparation),
2. sprovođenje plana (eng. *implementation*):
   b) sakupljanje građe (eng. *data gathering*),
   c) uređivanje građe (eng. *editing*),
   d) publikovanje (eng. *publishing*) (Hartmann 2001: 15-20).

2.1. Priprema *Rečnika*

U fazi pripreme rečnika moraju se dati odgovori na tri suštinska pitanja: (a) *Ko su (budući) korisnici rečnika?*, (b) *Koji je tip rečnika?* i (c) *Kako će izgledati struktura rečnika?* (Jackson, 2003: 162-163).

2.1.1. Profil ciljne grupe korisnika

Do informacija o korisnicima se dolazi na dva načina: (a) istraživanjem korisnika (eng. *user research*) i (b) kreiranjem profila korisnika (eng. *user profiling*). Ovde će se koristiti drugi postupak. Da bi se dobio upotrebljiv profil korisnika, moraju se razmotriti sledeća pitanja: (a) pitanja o tipu korisnika, (b) pitanja o tipu upotrebe rečnika i (c) pitanja o korisnikovim veštinama.

Pitanja o tipu korisnika odnose se na: (a) uzrast korisnika (mlađa deca – do 16 godina, starija deca ili mlađe odrasle osobe – od 16 do 24 godine ili odrasli – stariji od 24 godine), (b) njegov nivo znanja stranog jezika (početni, srednji, napredni), (c) jezik korisnika (da li je rečnik namenjen izvornim govornicima ili onima koji uče strani jezik), (d) specijalizovanost korisnika (da li su u pitanju opšti ili specijalizovani korisnici) i (e) okruženje u kojem se koristi rečnik (školsko, kućno ili profesionalno) (Atkins i Rundell, 2008: 28-30, 252). Po svojoj upotrebi ili svrsi, rečnici se upotrebljavaju u sledećim situacijama: (a) opšta (referentna) upotreba (razumevanje nepoznatih reči, provera pravopisnog ili izgovornog oblika i rešavanje ukrštenica), (b) izučavanje određene teme, (c) učenje jezika, (d) prevođenje tekstova, (e) pisanje eseja ili izveštaja (na maternjem jeziku korisnika ili na stranom jeziku) i (f) priprema ispita. Korisnikove veštine dele se u dve grupe: (a) lingvističko znanje (stepen poznavanja jezika rečnika, poznavanje gramatičkog metajezika i morfologije) i (b) poznavanje rečničkih konvencija (skraćenica, etiketa, unakrsnog upućivanja i beleženja izgovora) (Atkins i Rundell 2008: 29).

Primenjujući rečeno, dobijamo detaljni profil korisnika *Rečnika*: korisnik (a) je odrasla osoba ili dete starijeg doba (ima najmanje 16 godina), (b) uči strani jezik, (c) opšti je korisnik rečnika (u slučaju

toponima, etnika i ktetika), i specijalni korisnik (zainteresovan za činjenice iz kulture i istorije SAD), (d) *Rečnik* upotrebljava uglavnom u kućnom i školskom okruženju i to (e) prilikom provere pravopisnog ili izgovornog oblika toponima, etnika i ktetika iz SAD, (f) prilikom izučavanja kulture i istorije američkih saveznih država, (g) u procesu učenja stranog jezika (prednost imaju jezičke informacije, ali i enciklopedijske mogu biti važne), (h) u procesu prevođenja tekstova (uglavnom zbog transkribovanih oblika toponima i etnika i ktetika na srpskom) i (i) prilikom pisanja eseja ili izveštaja i pripreme ispita (u zavisnosti od teme, korisniku mogu podjednako biti važne i jezičke i enciklopedijske informacije date u *Rečniku*); od korisnika se očekuje: (j) da je ovladao engleskim jezikom minimalno na srednjem nivou ili nivou B1 evropskog zajedničkog okvira za učenje stranih jezika, (k) da zna englesku abecedu i pravopis, (l) da poznaje alfabet IPA za zapisivanje engleskog izgovora, (m) da ima opštu predstavu o razlici između britanske i američke varijante engleskog jezika, (n) da je ranije koristio rečnike i ima osnovno znanje o formi i upotrebi rečnika i (o) da ima znanje o glosama, etiketama i unakrsnom upućivanju.

2.1.2. Tipološko određenje *Rečnika*

Tipologije rečnika su različite, a ovde će biti data Landauova podela od jedanaest kriterijuma zbog svoje iscrpnosti. Prvo su navedeni kriterijumi, pa tipovi rečnika: (a) jezik: jednojezični, dvojezični, višejezični rečnici; rečnici na izvornom jeziku korisnika i interlingvalni rečnici; u jednom ili oba smera, (b) način finansiranja: akademski i komercijalni rečnici, (c) starost korisnika: dečji, školski i rečnici za odrasle, (d) veličina: rečnici velikog, srednjeg i malog obima, (e) opseg u smislu obuhvatnosti predmeta rečnika: opšti i specijalizovani/stručni rečnici, (f) opseg u smislu leksičke obuhvatnosti: opšti i specijalizovani segmentni rečnici (rečnici sa malim brojem tipova podataka), (g) složenost leme (odredničke reči) varira od morfeme, preko lekseme, složenice, sintagme, idioma i poslovice do navoda, (h) primarni jezik tržišta: rečnici za izvorne govornike i rečnici za strance (koji uče izvorni jezik rečnika), (i) vremenski period: dijahronijski i sinhronijski rečnici, (j) jezički pristup: preskriptivni i deskriptivni rečnici, (k) sredstvo pristupa informacijama: abecedni, tematski (sistematski, pojmovni) rečnici, slikovni rečnici, rečnici učestalosti, hronološki rečnici... i (l) bez kriterijuma: rečnici znakovnog jezika i elektronski rečnici (Hartmann 2001: 71-73, Zgusta, 1991: 206-209). Tipove treba shvatiti kao osobine, a ne kao isključive klasifikacione kategorije, pa se, tako, jedan rečnik može istovremeno podvesti pod više tipova (Atkins i Rundell 2008: 26-27).

Na osnovu izloženog, *Englesko-srpski enciklopedijski rečnik američkih saveznih država* je dvojezični jednosmerni (englesko-srpski) komercijalni rečnik namenjen deci starijeg školskog uzrasta i odraslima kojima je srpski jezik maternji, a koji uče engleski jezik. To je mali segmentni, enciklopedijski rečnik sa ilustracijama. Njegove odredničke reči su nazivi američkih saveznih država (lekseme i imeničke sintagme) date redosledom engleske abecede. *Rečnik* je sinhronijsko-deskriptivni sa dijahronijskim (etimologija) i preskriptivnim elementima (jezičke informacije).

2.1.3. Struktura *Rečnika*

Uopšteno govoreći, termin *struktura* obuhvata redosled i međusobne odnose delova jedne kompleksne pojave (Hartmann 2001: 57-58). U leksikografiji, pod tim terminom, podrazumeva se način na koji se komponente rečnika odnose međusobno i prema celini rečnika. Postoji šest nivoa rečničke strukture: megastruktura, makrostruktura, mikrostruktura, mediostruktura, pristupna i distribuciona struktura, a ovde će, zbog ograničenosti prostora, biti reči samo o makrostrukturi i mikrostrukturi.

2.1.3.1. Makrostruktura

Osnovno sredstvo strukturisanja informacija u jednom rečniku je spisak odredničkih reči (eng. *word-list*, *headword list*) ili nomenklatura (eng. *nomenclature*). Njegov značaj je dvojak: (a) spisak obuhvata sve reči (lekseme, izraze) koje će biti leksikografski opisane u priručniku i (b) on određuje njihov redosled (Hartmann 2001: 58, 64). U spisak odredničkih reči *Rečnika* idu nazivi 50 saveznih država SAD i Okruga Kolumbija na engleskom jeziku. Druge teritorijalne jedinice neće biti uzete u obzir.

Zatim sledi odluka o redosledu odredničkih reči. On može biti: (a) alfabetski i (b) tematski. Odredničke reči će biti poređane alfabetski (abecedno, po redosledu engleske abecede), jer je to „najmanje ambigvitetan i najjednostavniji [...] metod" (Zgusta 1991: 265). Ako su odredničke reči frazne lekseme (tj. izrazi od više reči), njihov redosled je takođe dvojak: (a) reč po reč (najveću prednost imaju praznine između reči, pa crtice, pa slova) i (b) slovo po slovo (slova imaju prednost bez obzira na praznine i crtice) (Atkins i Rundell, 2008: 191). Drugi način se češće koristi, pa će i odredničke reči u vidu fraznih leksema biti date tim redosledom.

Spisak odredničkih reči, dakle, izgleda ovako: *Alabama*, *Alaska*, *Arizona*, *Arkansas*, *California*, *Colorado*, *Connecticut*, *Delaware*, *District of Columbia*, *Florida*, *Georgia*, *Hawaii*, *Idaho*, *Illinois*, *Indiana*, *Iowa, Kansas, Kentucky, Louisiana, Maine*, *Maryland*, *Massachusetts*, *Michigan*, *Minnesota*, *Mississippi*, *Missouri*, *Montana*, *Nebraska*, *Nevada*, *New Hampshire*, *New Jersey*, *New Mexico*, *New York*, *North Carolina*, *North Dakota*, *Ohio*, *Oklahoma*, *Oregon*, *Pennsylvania*, *Rhode Island*, *South Carolina*, *South Dakota*, *Tennessee*, *Texas*, *Utah*, *Vermont*, *Virginia*, *Washington*, *West Virginia*, *Wisconsin*, *Wyoming*.

Konačno, treba odlučiti o tipu odrednice. Postoje četiri osnovne vrste odrednica: (a) standardna leksička odrednica, (b) odrednica za skraćenicu, (c) odrednica za gramatičku reč i (d) enciklopedijska odrednica (Atkins i Rundell 2008: 193-198). *Rečnik* će se sastojati od enciklopedijskih odrednica, ali će njihova mikrostruktura biti složenija nego kod odrednica istog tipa u opštim rečnicima.

2.1.3.2. Mikrostruktura

Po odabranim odredničkim rečima, razmatra se mikrostruktura *Rečnika*: ovaj termin se odnosi na opis odredničke reči tj. redosled informacija unutar odrednice (Harmann 2001: 59, Jackson 2003: 26). Svaka odrednica, tako, ima svoju „sintaksu", koja pomaže korisniku da lakše pronađe potrebnu informaciju (Atkins i Rundell, 2008: 200-204).

Mikrostruktura u *Rečniku*, zbog njegove hibridne prirode, sadrži dve vrste komponenata: (a) jezičke i (b) enciklopedijske (Hartmann i James 2002: 49). U jezičke komponente spadaju: *naziv*, *pun naziv*, *stanovnici*, *relacioni pridev* i *glavni grad*. Enciklopedijske komponente mogu biti tekstualne (*poreklo naziva*, *nadimci*, *krilatica*) i ilustracije (*položaj u SAD*, *zastava*, *veliki pečat*). Sve tekstualne informacije imaju pet tipova podataka, koji će ovde biti detaljnije razmotreni: (a) pravopisni oblik na originalnom jeziku, (b) prevod na engleski jezik ili engleski pravopisni oblik, (c) izgovor, (d) prevod na srpski jezik i (e) dodatna objašnjenja.

Rečnici nužno daju pravopisni oblik jer su zasnovani na pisanom vidu jezika. Postoje četiri različita pravopisna oblika u engleskom jeziku: (a) standardni, (b) alternativni: *yogurt*, *yoghurt*, (c) varijantni: *centre*, *center* i (d) gramatički pravopisni oblik *cry*, *cried* (Jackson, 2003: 101-102). U *Rečniku* će biti dat samo standardni oblik.[1]

Izgovor se može zapisivati dvojako: pomoću (a) alfabeta IPA i (b) sistema respelinga (eng. *respelling system*) (Jackson 2003: 102). Oba načina imaju svoje prednosti i mane, a u *Rečniku*, će se koristiti alfabet IPA, jer je on češći u evropskoj praksi. U engleskom jeziku postoje tri moguća

[1] Pravopisni oblici na neevropskim jezicima (npr. indijanskim u komponenti *poreklo naziva*) dati su latinizirano, sa dijakritikama: kką:ze,(odrednica *Kansas*) ñįbraske (odrednica *Nebraska*) itd.

modela izgovora: (a) standardni model (britanski *Received Pronunciation*), (b) varijante u izgovoru (posebno američki izgovor) i (c) variranja u okviru jedne varijante izgovora: *economics* /ˌiːkə́nɒmɪks/ ili /ˌekə́nɒmɪks/ (Jackson, 2003: 104-105). U *Rečniku* su korišćena prva dva modela: za sve jezičke informacije, gde postoji razlika, naveden je britanski i američki izgovor. Varijante izgovora su razdvojene dvema uspravnim crtama: ||. Ako razlike nema, korisnik će naći samo jedan (mogući) izgovor.

Prevod na engleski jezik se javlja kod neengleskih oblika (etimona i krilatica), i on služi kao posrednik između originalnog teksta i prevoda na srpski. Do prevoda na srpski se dolazi na tri načina: (a) adaptacijom (srpski nazivi saveznih država i glavnih gradova), (b) tvorbom reči (etnici i ktetici) i (c) prevođenjem (u komponentama *poreklo naziva*, *nadimci*, *krilatice*).[2]

Prevodi su dopunjeni dodatnim informacijama: (a) najavama, (b) glosama i (c) etiketama. Najave (eng. *introductories*) su dodatna objašnjenja koja prethode pravopisnom obliku. Tako, na primer, u jezičkim informacijama, ispred etnika, stoji najava *stanovnici*, a ispred ktetika *relacioni pridev*. U enciklopedijskom delu odrednice, najave služe kao podnaslovi (*poreklo naziva*, *nadimci*, *krilatica*) jer su smešteni iznad pripadajućeg teksta. I ilustracije imaju svoje najave: *položaj u SAD*, *zastava*, *veliki pečat*. Značaj najava je u tome što doprinose lakšem snalaženju korisnika. Glosa (eng. *gloss*) je svaka deskriptivna ili eksplanatorna primedba unutar odrednice (Zgusta 1991: 253). Ona se može (a) dati u zagradi, (b) uvesti skraćenicom *i. e.* (tj.) ili (c) znakom jednakosti (Atkins i Rundell, 2008: 209). U *Rečniku*, postoje tri vrste glosa, a svi primeri koji slede uzeti su iz odrednice *South Carolina*: (a) sinonimske glose, date u zagradi, sa ili bez znaka =: (= srednji kamen u obliku trougla koji drži luk), (Sabal palmetto); (b) enciklopedijsko-etimološke glose, uvedene tačkom (·), ili tačkom i rečju *poreklo*: · verovatno iz „Pisama Atiku" rimskog filozofa i državnika Marka Tulija Cicerona (106 p. n. e.–43 p. n. e.); · poreklo: veliki broj močvara u Južnoj Karolini i (c) biografske glose, date samo u zagradi: (106 p. n. e.–43 p. n. e.). Enciklopedijsko-etimološke glose i komponenta *poreklo naziva* sadrže etimološke informacije. U slučaju glosa, reč je o vanjezičkim/enciklopedijskim činjenicama čije je postojanje rezultiralo nekim nadimkom savezne države: geografski oblik Južne Karoline. Komponenta *poreklo naziva*, međutim, pokazuje razvoj lekseme (naziva savezne države) regresivno od neposrednog izvora do korena, bez navođenja datuma: Caroline (francuski) od Carolus (latinski) Šarl, Čarls od karl (starofranački) – *čovek*, *suprug*. Etikete (eng. *labels*) se definišu kao „napomene koje se tiču polja konotacija, polja ograničenih jezika i polja stilova" (Zgusta 1991: 255). One su formalnija podvrsta glosa, obično date u obliku skraćenica: *knjiž*., *kolok*., *vulg*., *arh*., *dijal*., *bot*., *zool*. itd., uniformno kroz ceo rečnik. Bez skraćivanja, etiketama će u *Rečniku* biti označeni jezici (osim engleskog) u komponentama *poreklo naziva* i *krilatica*: Animis opibusque parati (latinski).[3]

U mikrostrukturu spadaju i ilustracije (eng. *graphic illustrations*): (a) fotografije, (b) crteži, (c) dijagrami itd., One se javljaju u pedagoškim rečnicima kako bi se razjasnilo značenje odredničke reči, ili grupisale reči jednog semantičkog polja (npr. *bicycle*) (Atkins i Rundell, 2008 210-211). U *Rečniku* ilustracijom su dati geografski položaj u SAD, zastava i veliki pečat svake savezne države.

Na sledećoj strani, na primeru odrednice *South Carolina*, mogu se videti svi elementi mikrostrukture *Rečnika*.

[2] Adaptacija, tvorba reči i prevodne metode (sa prevodnim postupcima) teme su drugog, trećeg i četvrtog poglavlja masterskog rada *Englesko-srpski enciklopedijski rečnik američkih saveznih država: teorijski i praktični aspekti izrade*.

[3] U vidu skraćenica, etikete u *Rečniku* služe da označe (a) konotativno značenje (*humor.*): Seward's Icebox – (humor.) *Sjuardova ledena kutija* (odrednica *Alaska*); (b) doslovno značenje (*dosl.*): The Aloha State – *Država alohe* · poreklo: *aloha* (= ljubav) je tradicionalni pozdrav na havajskom jeziku (dosl.) država ljubavi (odrednica *Hawaii*) i (c) preneseno ili figurativno značenje (*fig.*): Dirigo (latinski) I lead – *Ja vodim* · odnosi se na zvezdu severnjaču, koja vodi mornare pri plovidbi (fig.) odnosi se na saveznu državu Mejn koja „vodi" svoje građane (odrednica *Maine*).

odrednica

pravopisni oblik na engleskom jeziku

SOUTH CAROLINA – *JUŽNA KAROLINA*

izgovor

položaj u SAD

naziv: **South Carolina** /saʊθ ˌkærəˈlaɪnə/ – *Južna Karolina*
pun naziv: **State of South Carolina** /ˈsteɪt əv saʊθ ˌkærəˈlaɪnə/ – *Savezna država Južna Karolina*

stanovnici: **South Carolinian** /saʊθ ˌkærəˈlɪniən/ – *Južnokarolinac*, *Južnokarolinka*; *Južnokarolinjanin*, *Južnokarolinjanka*
relacioni pridev: **South Carolinian** /saʊθ ˌkærəˈlɪniən/ – *južnokarolinski*

ilustracije

glavni grad: **Columbia** /kəˈlʌmbiə/ – *Kolambija*

dodatno objašnjenje (najava)

poreklo naziva
Caroline (francuski) od **Carolus** (latinski) Šarl, Čarls od **karl** (starofranački) – *čovek*, *suprug* · prvobitno, (1564) po francuskom kralju Šarlu IX (1550–1574), kasnije (1629) po engleskom kralju Čarlsu II (1630–1685) · vidi: **NORTH CAROLINA**

unakrsno upućivanje

dodatno objašnjenje (glosa)

nadimci
The Palmetto State – *Država sombrero-palme* · poreklo: rasprostranjenost sombrero-palme (Sabal palmetto) u Južnoj Karolini · vidi: zastava, veliki pečat
Keystone of the South Atlantic Seaboard – *Lučni završac južnoatlantskog platoa* · poreklo: geografski oblik Južne Karoline podseća na lučni završac (= srednji kamen u obliku trougla koji drži luk) · vidi: položaj u SAD
The Swamp State – *Država močvara* · poreklo: veliki broj močvara u Južnoj Karolini
The Iodine State – *Država joda* · poreklo: po velikim količinama joda koje sadrži povrće uzgajano u Južnoj Karolini

neengleski pravopisni oblik

prevod na engleski

prevod na srpski

krilatica
1 **Animis opibusque parati** (latinski) Ready in soul and resource – *Spremni dušom i sredstvima* · 1776 · vidi: veliki pečat
2 **Dum spiro spero** (latinski) While I breathe, I hope – *Dok dišem, nadam se* · verovatno iz „Pisama Atiku" rimskog filozofa i državnika Marka Tulija Cicerona (106 p. n. e.–43 p. n. e.) · 1776 · vidi: veliki pečat

dodatno objašnjenje (etiketa)

zastava

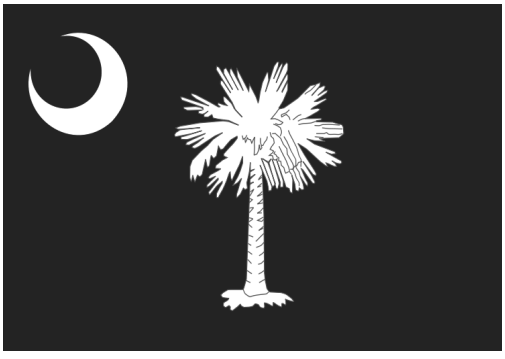

veliki pečat

2.2. Sprovođenje plana

Po završenom planiranju, počinje se sa njegovim sprovođenjem. Ono ima tri faze: (a) sakupljanje građe, (b) uređivanje građe i (c) publikovanje rečnika.

2.2.1. Sakupljanje građe

U fazi sakupljanja građe (eng. *data gathering stage*), informacije se prikupljaju iz elektronskih i štampanih izvora. Elektronski izvori za *Rečnik* su: (a) internet portal *Netstate* za toponime, nadimke i krilatice na engleskom, (b) *US Government Printing Office Style Manual* za etnike i ktetike na engleskom, (c) *Longman Pronunciation Dictionary* za izgovor na engleskom, (d) *Online Etymology Dictionary* za poreklo naziva i (e) *Vikipedija* na engleskom jeziku za poreklo naziva i ilustracije. Štampani izvori obuhvataju: (a) *Englesko-srpski rečnik geografskih imena* za nazive saveznih država i njihovih glavnih gradova na srpskom, (b) *Novi transkripcioni rečnik engleskih ličnih imena* za biografske glose, (c) *Englesko-hrvatskosrpski i hrvatskosrpsko-engleski prirodoslovni rječnik s rječnikom izgovora* za latinske nazive biljaka i životinja i (d) *Veliki atlas sveta* za ostale toponime na srpskom. Iz ovih izvora se uzimaju samo relevantni, sirovi, podaci, koji se, preglednosti radi, razvrstavaju u nekoliko tabela.

2.2.2. Uređivanje građe i publikovanje *Rečnika*

Sirovih informacija ima mnogo, te je nužno uzeti samo najpotrebnije. Time se ulazi u treću fazu, fazu uređivanja građe (eng. *editing phase*). U njoj se pravi jedinstvena tabela – *Tabelarni pregled podataka* – koja sadrži filtrirane informacije. Proces filtriranja je heterogen i podrazumeva skraćivanje tekstualne građe na engleskom jeziku, njeno strukturiranje i odabir podataka. Ovo poslednje se javlja kao problem jedino u komponenti *nadimci*, jer neke savezne države (Kanzas, na primer) ih imaju i po deset. Stoga su nadimci birani po učestalosti pretraživanja na sajtu *https://www.google.com/* i to tako što je, uz imeničku sintagmu nadimka pod navodnicima, dodata leksema *nickname* (slika 1). Zatim su, u *Tabelarnom pregledu podataka*, informacije raspoređene po komponentama odrednice (*naziv*, *pun naziv*, *stanovnici*, *relacioni pridev*, *glavni grad*, *izgovor*, *poreklo naziva*, *nadimci*, *krilatica*), da bi se ostvarila doslednost i jednoobraznost u pristupu mikrostrukturi. Potom su uneti i podaci na srpskom jeziku: najave, prevodi, glose, i etikete.

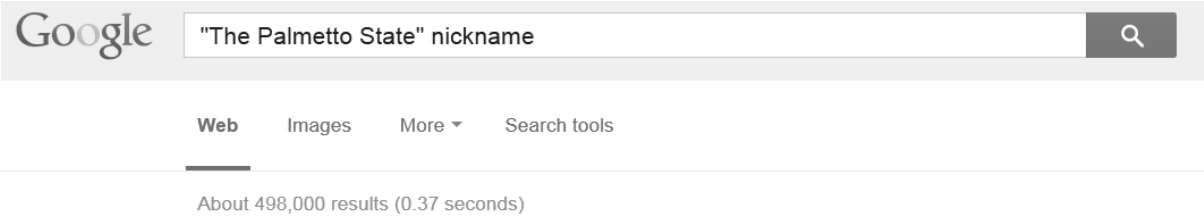

Slika 1: Učestalost javljanja nadimka *The Palmetto State* na sajtu *https://www.google.com/*[4]

U drugom delu faze uređivanja građe tekstualni podaci su formatirani. U Tabeli 1 (na sledećoj strani) dat je konačan izgled *Tabelarnog pregleda podataka* za odrednicu *South Carolina*.

jezičke informacije	naziv: **South Carolina** /saʊθ ˌkærəˈlaɪnə/ – *Južna Karolina* pun naziv: **State of South Carolina** /ˈsteɪt əv saʊθ ˌkærəˈlaɪnə/ – *Savezna država Južna Karolina* stanovnici: **South Carolinian** /saʊθ ˌkærəˈlɪniən/ – *Južnokarolinac*, *Južnokarolinka*; *Južnokarolinjanin*, *Južnokarolinjanka* relacioni pridev: **South Carolinian** /saʊθ ˌkærəˈlɪniən/ – *južnokarolinski* glavni grad: **Columbia** /kəˈlʌmbiə/ – *Kolambija*

[4] Podatak je iz novembra 2013.

poreklo naziva	**Caroline** (francuski) od **Carolus** (latinski) Šarl, Čarls od **karl** (starofranački) man, husband – *čovek*, *suprug* · prvobitno, (1564) po francuskom kralju Šarlu IX (1550–1574), kasnije (1629) po engleskom kralju Čarlsu II (1630–1685) · vidi: **NORTH CAROLINA**	
nadimci	**The Palmetto State** – *Država sombrero-palme* · Poreklo: rasprostranjenost sombrero-palme (Sabal palmetto) u Južnoj Karolini · vidi: zastava, veliki pečat	učestalost (*Google*) 147 000[5]
	Keystone of the South Atlantic Seaboard – *Lučni završac južnoatlantskog platoa* · poreklo: geografski oblik Južne Karoline podesća na lučni završac (= srednji kamen u obliku trougla koji drži luk) · vidi: *Položaj u SAD* · vidi: **Pennsylvania**	3 460
	The Swamp State – *Država močvara* · poreklo: veliki broj močvara u Južnoj Karolini	2 340
	The Iodine State – *Država joda* · poreklo: po velikim količinama joda koje sadrži povrće uzgajano u Južnoj Karolini	1 140
krilatice	1 **Animis opibusque parati** (latinski) Ready in soul and resource – *Spremni dušom i sredstvima* · 1776 2 **Dum spiro spero** (latinski) While I breathe, I hope – *Dok dišem, nadam se* · verovatno iz „Pisama Atiku" rimskog filozofa i državnika Marka Tulija Cicerona (106 p. n. e.–43 p. n. e.) · 1776 · vidi: veliki pečat	

Tabela 1: Formatirani *Tabelarni pregled podataka* za odrednicu *South Carolina*

Zatim se pristupilo sastavljanju odrednica. To je takođe urađeno po principu „komponenta po komponenta". U programu *Microsoft Word* podešene su margine stranice i napravljena je tabela bez vidljivih ivica, preko cele strane, jer jedna odrednica zauzima jednu stranu *Rečnika*. Potom su uneti i formatirani: ilustracije, najave, odrednička reč, jezičke i enciklopedijske informacije iz *Tabelarnog pregleda podataka* i spoljašni segment *Rečnika*.[6]

Tako je dobijen konačni izgled priručnika u elektronskom obliku. U poslednjoj fazi izrade, fazi publikovanja (eng. *publishing*) izvršena je korektura teksta i *Rečnik* je odštampan.

3. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na kraju treba, ukratko, razmotriti šta se želi postići ovim *Rečnikom*. Njime se predstavljaju Sjedinjene Američke Države i to (a) drugačijim pogledom na SAD, (b) jezičkim i (c) enciklopedijskim informacijama. Od dve mogućnosti gledanja, *iznutra* i *spolja*, odabrana je prva jer predstavlja novinu za naše korisnike. Sjedinjene Države, naime, u *Rečniku*, nisu predstavljene kao jedinstvena zemlja, već kao skup 51 teritorijalne jedinice i svakoj je dat jednak prostor – jedna rečnička odrednica. Sa te tačke gledišta, ovaj hibridni *Rečnik* teži da popuni dve praznine u znanju njegovih korisnika: jezičku i činjeničnu. S jezičke strane, on daje osnovne podatke o saveznim državama na engleskom, izgovor i ekvivalente na srpskom (u komponentama *naziv*, *pun naziv*, *stanovnici*, *relacioni pridev* i *glavni grad*). Nazivi saveznih država i njihovih glavnih gradova mogu se naći i u drugim priručnicima (geografskim atlasima, na primer), ali bez varijantnog izgovora koji je dat u *Rečniku*. Veliki doprinos *Rečnika* je, međutim, u tome što nudi etnike i ktetike čija bi upotreba potisnula ili bar bila konkurentna danas če-

[5] Podaci su iz aprila 2013.

[6] Spoljašnji segment čine (a) prednji segment (naslovna strana i poglavlja *Klasifikacija Rečnika*, *Faze procesa izrade Rečnika*, *Uputstvo za upotrebu Rečnika*) i (b) zadnji segment (*Srpsko-engleski registar*). Tekst rečnika i spoljašnji segment zajedno su obuhvaćeni megastrukturom.

stoj sintagmi *stanovnik/stanovnica američke savezne države X* koja se koristi u medijima. S činjenične (enciklopedijske) strane, *Rečnik*, zbog svog obima, ne nudi mnogo, ali informacije o saveznim državama u komponentama *poreklo naziva*, *nadimci* i *krilatica* imaju svoj značaj, jer pomažu korisnicima da na zanimljiv način steknu predstavu o svakoj saveznoj državi ponaosob. Takođe, budući da ove informacije nisu poznate ni velikom broju Amerikanaca, svakako je verovatno da one predstavljaju novum i mnogim srpskim korisnicima *Rečnika*.

Literatura

Atkins, B. T. S., Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford University Press, Oxford.

Google Inc. *Google*. https://www.google.com/ <1. 4. i 1. 11. 2013.>

Harper, D. (2013). *Online Etymology Dictionary*. http://www.etymonline.com <1. 11. 2013.>

Hartmann, R. R. K. (2001). *Teaching and Researching Lexicography*. Pearson Education, Harlow.

Hartmann, R. R. K., James, G. (2002). *Dictionary of Lexicography*. Routledge, London and New York.

Jackson, H. (2003). *Lexicography. An Introduction*. Routledge, London.

Johnes, D. (2003). *English Pronouncing Dictionary*. Cambridge University Press, Cambridge. (CD-ROM)

Mladenović, A., Medved, J., Ingolič, B. (1974). *Veliki atlas sveta*. Prosveta, Beograd. Mladinska knjiga, Ljubljana.

Nstate LLC (2013). *Netstate*. http://www.netstate.com <1. 11. 2013.>

Obradović, M. (2013). *Englesko-srpski enciklopedijski rečnik američkih saveznih država: teorijski i praktični aspekti izrade*. Masterski rad; neobjavljen. Filozofski fakultet, Novi Sad.

Prćić, T. (2004). *Englesko-srpski rečnik geografskih imena*. Zmaj, Novi Sad.

Prćić, T. (2008). *Novi transkripcioni rečnik engleskih ličnih imena*. Zmaj, Novi Sad.

Spalatin, L. (1980). *Englesko-hrvatskosrpski i hrvatskosrpsko-engleski prirodoslovni rječnik s rječnikom izgovora*. Sveučilišna naklada „Liber”, Zagreb.

US Government Printing Office. (2008). *Style Manual*. US Government Printing Office, Washington DC.

Wales, J., Sanger, L. et al. (eds.) (2013). *Wikipedia* (in English). http://en.wikipedia.org <1. 11. 2013.>

Zgusta, L. (1991). *Priručnik leksikografije*. „Svjetlost”, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.

A PROPOSAL FOR AN ENGLISH-SERBIAN ENCYCLOPEDIC DICTIONARY OF US STATES

Summary

The paper deals with the process of making a bilingual encyclopedic dictionary with an emphasis on its macrostructure and microstructure. In the introductory section, the encyclopedic dictionary is defined by examining its form and content in general. This is followed by a description of a four-stage dictionary making process. In the preparation stage, the type of the dictionary and the type of its user have been determined. Then the dictionary structure is dealt with: the macrostructure consists of state names (including the District of Columbia), while the microstructure has eight textual components and three graphic illustrations. All textual information can be classified into five data types: non-English spelling, English spelling or English translation, pronunciation, Serbian translation and additional information (introductories, glosses and labels). In the data gathering stage the raw dictionary material has been selected from several electronic and printed sources. The data editing stage is divided into three parts. In the first part, the textual material is filtered and edited in the form of the *Table Data Overview* so as to preserve consistency of the entry structure throughout the dictonary. State nicknames have been ranked and selected according to their results on *https://www.google.com/*. In the second part, the data has been formatted and in the third part, 51 dictionary entries have been made alongside the outside matter. The final (publishing) stage includes proofreading and printing the dictionary.

Key words: encyclopedic dictionary, macrostructure, microstructure, dictionary making process

Milan Obradović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
Srednja građevinska i drvoprerađivačka stručna škola,
Apatin, Srbija
obrmilan@gmail.com

VII

ЈЕЗИЦИ У КОНТАКТУ

Slađana Aćimović

SEMANTIČKO-PRAGMATIČKI I STILSKI ASPEKTI ANGLICIZAMA U ROMANIMA NEKIH MODERNIH SRPSKIH AUTORKI MLAĐE GENERACIJE*

Ovaj rad se bavi analizom upotrebe engleskog jezika kao elementa modernog književnog izraza. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od tri romana tri savremene srpske autorke: *Zauvek u srcu* Vesne Dedić Milojević, *Grešnica* Vesne Radusinović i *Nemaš pojma koliko te volim* Ive Štrljić. Korpus rada čine izdvojeni primeri 77 anglicizama koji su predstavljali osnov za tumačenje razloga njihove upotrebe, na semantičko-pragmatičkom i stilističkom planu. U radu će se pokušati odgovoriti na pitanje čime je motivisana upotreba elemenata iz engleskog jezika, da li je ona opravdana i koji su efekti koje ona sa sobom nosi.

Ključne reči: anglicizam, stilistička upotreba, semantičko-pragmatički aspekt, opravdanost upotrebe

1. UVOD

Potaknut činjenicom da je engleski jezik postao nezaobilazan element u svakodnevnoj komunikaciji današnjeg čoveka, ovaj rad se bavi i njegovim uticajem na književni izraz modernih srpskih književnica, i onih koje bi, možda, to želele da budu, težeći da odgonetne da li je moguće pred sobom imati jedno, više ili manje kvalitetno književno delo koje nije „obogaćeno" nepotrebnim uticajima engleskog jezika.

Imajući u vidu sve učestaliju potrebu ljudi da svoju kulturnu i intelektualnu dominaciju pokazuju neiscrpnim repertoarom engleskih reči i izraza, ovaj rad za jedan od ciljeva ima da prikaže da je upotreba anglicizama u velikoj meri ušla i u književni jezik. Takođe, pokušaće da se odgovori na pitanje da li je njihova upotreba, pošto su već prisutni u književnom jeziku, stilski motivisana i da protumači zašto autorke pribegavaju radije anglicizmima nego domaćoj ili odomaćenoj reči ili izrazu i koji su efekti koje njihova upotreba sa sobom nosi.

Korpus ovog istraživanja čini 77 izdvojenih anglicizama prikupljenih iz tri romana tri moderne srpske autorke: *Zauvek u srcu* Vesne Dedić Milojević, *Grešnica* Vesne Radusinović i *Nemaš pojma koliko te volim* Ive Štrljić. Pored očiglednih anglicizama (o podeli anglicizama prema vrsti govori Prćić 2011: 120-123), analiza ovog rada biće, za razliku od masterskog (Aćimović 2013), proširena i analizom rečeničnih konstrukcija kod kojih je uočeno da slede englesku strukturu u modifikaciji.

Činjenica da su pomenute autorke pripadnice mlađe generacije, kako po starosnoj dobi, tako i po književnom stažu (jedino Vesna Radusinović iza sebe ima više od tri napisana i objavljena romana), bila je presudna u odabiru upravo njihovih dela kao izvora za korpus ovog rada. U toku prikupljanja korpusa, autorke Iva Štrljić i Vesna Dedić Milojević imale su po jedan roman i ti njihovi „prvenci" su i analizirani, dok je analizirani roman Vesne Radusinović bio trenutno najnovije autorkino književno delo. Kako su romani objavljeni u preiodu između 2010. i 2011. godine, polazna ideja je bila da se utvrdi koliko je engleski jezik oblikovao književni izraz autorki, odnosno koliko su one svakodnevni govor, koji je iz godine u godinu sve obogaćeniji elementima iz engleskog jezika, prenele u svoje romane, s kakvom namerom i koliko je ona opravdana.

Sva tri romana su napisana u prvom licu jednine i kroz prizmu glavnih junkinja oslikavaju društvene odnose i način komunikacije među pripadnicima, kako mlađe, tako i srednje generacije. Imajući

* Rad je nastao na osnovu masterskog rada *Anglicizmi u romanima modernih srpskih književnica mlađe generacije: formalna i sadržinska analiza*, rađenog pod mentorstvom prof. dr Tvrtka Prćića.

to u vidu, pošlo se od pretpostavke da će književni izraz biti, u izvesnoj meri, pod uticajem engleskog jezika i da će biti značajna osnova za dalje istraživanje.

2. TEORIJSKA RAZMATRANJA

Ovo poglavlje čine tri odeljka. Prvi odeljak (2.1.) je posvećen definisanju pojma anglicizma, dok druga dva odeljka govore o stilskim odlikama anglicizama (2.2.) i njihovim stupanjem u sinonimijske odnose s domaćim rečima (2.3.).

2.1. Pojam anglicizma

Pojmom anglicizma bavili su se mnogi lingvisti, tumačeći ga na različite načine i tražeći njegovu odgovarajuću i sveobuhvatnu definiciju. U svojoj studiji, Filipović (1986: 192), baveći se jezičkim kontaktima i procesom pozajmljivanja reči iz jednog jezika u drugi, definiše anglicizme kao „sve one posuđenice za koje možemo utvrditi da im je *izvorni jezik* (source language) engleski i da označuju predmete i pojmove engleskog porijekla, koji su sastavni dio života, materijalne i duhovne kulture Engleske ili Amerike." Takođe, Filipović (1990) proširuje definiciju anglicizama i objašnjava da se pod ovim terminom podrazumevaju i one strane reči koje su, iako etimološki ne pripadaju engleskom jeziku, posredstvom drugih jezika došle u engleski jezik, integrisale se u njegov jezički sistem i time ga učinile jezikom posrednikom u daljem jezičkom kontaktu.

Takođe, baveći se pojavom anglicizama u francuskom jeziku, francuski lingvista Pergnier (Pergnier 1989 prema Bernard-Béziade & Attali 2009: 2222), u svojoj knjizi *Les anglicismes. Danger ou enrichissement pour la langue français?*, daje nekoliko definicija ovog pojma i navodi da se anglicizmom može smatrati:

- engleska reč ili forma preuzeta iz engleskog jezika koja se povremeno javlja u iskazima u francuskom jeziku;
- termin preuzet iz engleskog ili nastao pod uticajem engleskog jezika koji je svojom učestalom upotrebom dostigao određeni stepen integracije u francuskom jeziku, i kao takav postao odrednica u rečnicima
- engleska reč pogrešno upotrebljena umesto odgovarajuće francuske reči.

Anglicizme u španskom jeziku je izučavala Trinidad Guzmán-González (2003) koja ih definiše kao neologizme u španskom jeziku uvezene iz engleskog. Takođe, Guzmán-González (2003) ističe uticaj engleskog jezika i na planu fonologije, morfologije i sintakse, a ne samo na planu leksike, pa tako govori o postojanju fonoloških, morfoloških i sintaksičkih anglicizama, ali u svom radu se bazira na izučavanju leksičkih anglicizama.

Imajući u vidu sve veći i nekontrolisaniji upliv, ne samo leksičkih elemenata iz engleskog jezika u sisteme drugih jezika, do sada najsveobuhvatniju definiciju pojma daje Prćić (2011) posmatrajući odnos engleskog i srpskog jezika. Autor (Prćić 2011: 59) dopunjuje prethodno navedene definicije time što navodi da pored reči, prefiksa ili sufiksa preuzetih iz engleskog jezika u sistem srpskog jezika, u većoj ili manjoj meri integrisanih u njegov jezički sistem, „anglicizam čini i reč, sintagma ili rečenica u srpskom jeziku čija upotreba odražava i/ili sledi normu engleskog jezika – ortografsku, fonološku, gramatičku, semantičku ili pragmatičku (npr. *kratka priča*, *podignuti sankcije*, *Mogu li da vam pomognem?*)." Stoga, anglicizam se može konačno definisati kao svaki element jezika preuzet iz engleskog jezika koji je postigao određeni stepen ustaljenosti u jeziku primaocu, kao i svaki element jezičke upotrebe koji sledi englesku normu (Aćimović 2013: 12).

2.2. Anglicizam kao odlika stila

Filipović (1986: 188) ističe da je stil „normativni princip koji ujedinjuje izbor ili stvaranje lingvističkih sredstava za komunikaciju". Stoga, prema ovom autoru, pisac ili govornik može da se opredeli između mogućnosti da odabere reč ili izraz iz svog maternjeg jezika, jednog ili više stranih jezika ili da se posluži pozajmljenicom koja već postoji u jezičkom sistemu njegovog jezika, odnosno koja se po potrebi može u taj sistem uvesti.

Da je u književnim krugovima oduvek vladala nedoumica da li u pisanju upotrebiti „srpsku reč ili crkvenoslovensku, ili možda rusku ili čak neku od pomodnih zapadnih tuđica" ističe i Pavle Ivić (2001: 184) analizirajući stanje u slavenosrpskom jeziku s kraja 18. i početka 19. veka, kada su u njegovu leksiku, pored već postojećih ruskoslovenskih, srpskih, pa i ruskih, ulazile i reči iz nemačkog, koji je i sam uveliko bio obogaćen francuskim elementima. Ivić navodi da je to dovodilo do međusobnog mešanja jezičkih sistema što je rezultiralo nastajanjem, kako hibridnih oblika, tako i dvosmislenosti, a jedini kriterijum za odabir reči i merilo stila bila je subjektivnost, odnosno ukus samog pisca.

Takođe, Bugarski (1989: 136) smatra da treba izbegavati puristički pogled na upotrebu stranih reči, ali da je neophodno da se one upotrebljavaju „u odgovarajućem obliku i značenju, tamo gde im je mesto, i u prikladnoj meri". On smatra (Bugarski 1996) da stranim rečima treba pristupiti kao normalnoj pojavi i ističe da je njihova upotreba opravdana kada se žele postići određeni stilski efekti i kada nedostaje domaća reč za neku stvar ili pojam.

Posmatrajući upotrebu anglicizama sa stilističkog aspekta, Filipović je (1986: 188-189), detaljno se baveći anglicizmima, dao nekoliko objektivnijih kriterijuma za njihovu stilističku upotrebu u srpskom jeziku: stvaranje strane atmosfere, postizanje autentičnosti i preciznosti izraza, težnja kraćem i ekonomičnijem izražavanju, kao i postizanje komičnog efekta.

2.3. Anglicizam kao stilski sinonim

Posmatrajući sinonimijske odnose, Bagić (2010) ističe važnost upotrebe sinonima na stilističkom polju, pominjući dva zastupljena stava koja se tiču njihove realizacije na stilističkom planu. Prvi stav, prema Bagiću (2010), zastupa gledište da govornik, birajući prema sopstvenom nahođenju između više mogućnosti da kaže istu stvar, na taj način gradi sopstveni stil; drugi stav zastupa viđenje da ne postoje dve reči koje su u svakom kontekstu potpuni sinonimi, a i ukoliko bi se na njih ipak naišlo, jedna bi reč u takvom leksičkom paru, zbog prirode jezičke ekonomičnosti, veoma brzo nestala.

Polazeći od toga da anglicizam i domaća ili odomaćena reč, između ostalog, stupaju u sinonimijske[1] odnose, Prćić (2011: 147-148) ove odnose detaljno objašnjava ističući postojanje *inercijskih sinonima* (anglicizam ne unosi novu nijansu značenja u srpski jezik), *prevedenih sinonima* (anglicizam doprinosi ekonomičnosti izražavanja sadržaja, ali ne i izražajnosti) i *hiposinonima* (anglicizam unosi novu nijansu značenja u srpski jezik).

Sinonimijskim odnosima se bavila i Mira M. Milić (2013), uvodeći novu kategoriju anglicizama kao sinonima, stilske sinonime. Ona definiše anglicizam kao stilski sinonim kao onaj „koji stoji prema prevedenom ekvivalentu u srpskom jeziku, pri čemu je anglicizam stilski obeležen, dok je domaća reč neutralna" (Milić 2008: 259 prema Milić 2013: 134). Autorka (Milić 2013) ih je podelila na: *pomodne anglicizme*, *reklamne anglicizme*, *asocijativne anglicizme*, *metaforičke anglicizme*, *ironične anglicizme* i *anglicizme kao stilske varijante*.

Milić (2013: 137) navodi da *reklamni anglicizam* „stoji prema postojećoj reči ili izrazu u srpskom jeziku sa funkcijom da skrene pažnju na određeni proizvod ili uslugu, pri čemu je najčešće terminološki obeležen i ima malu učestalost u opštem jeziku ili se realizuje kao sinonim samo u

[1] „Pod terminom *sinonim* ovde se podrazumevaju najmanje dve reči koje pripadaju istoj gramatičkoj vrsti, koje dele istovetno deskriptivno (osnovno) značenje i koje su stoga uporedive i međuzamenljive u pojedinim kontekstima, te na taj način obrazuju sinonimski skup" (Prćić 2011: 146).

određenom kontekstu", dajući BORD KOMPJUTER prema *PUTNI RAČUNAR* kao primer takve upotrebe. *Asocijativni anglicizam*, autorka (Milić 2013: 138) objašnjava, ima za cilj da „pobudi asocijaciju na ličnosti ili određeni značenjski segment popularnog umetničkog dela ili društvenog pokreta, koji su nastali na engleskom govornom području", kao što je LOST IN SPACE naspram *IZGUBLJENI U SVEMIRU*. Dalje, Milić (2013: 139) definiše *metaforički anglicizam* kao onaj koji „ima funkciju da prenese određene vrednosti iz izvornog domena u ciljni, da prenese ime s jednog pojma na drugi ili da doprinese slikovitosti izraza i živosti pripovedanja", objašnjavajući ovakvu upotrebu primerom RELI CENA naspram *RAST CENA*. S druge strane, upotreba *ironičnog anglicizma* ima za cilj postizanje humora ili upućivanje kritike, jer mu je značenje suprotno pojmu na koji se odnosi (Milić 2013: 140), kao što je na primer anglicizam FER koji, autorka (Milić 2013) navodi, u kontekstu analiziranog korpusa ima značenje *MORALNO NEISPRAVAN*. Prema Milić (2013: 141), *anglicizam kao stilska varijanta* svoju upotrebu definiše težnjom za postizanjem raznovrsnosti i izbegavanjem ponavljanja iste reči ili izraza, što autorka (Milić 2013) i ilustruje primerom SNOUBORDING naspram *SKIJANJE NA DASCI*.

Milić (2013: 135-141) detaljno objašnjava svih šest kategorija, zaključujući da u književnim delima preovlađuju asocijativni, metaforički i ironični anglicizmi, dok je upotreba ostale tri grupe anglicizama odlika novinskih tekstova. O tome da li je to slučaj i sa anglicizmima upotrebljenim u romanima koji su predstavljali izvor za korpus ovog rada, biće detaljnije reči u trećem poglavlju.

Milić (2013) takođe ističe da postoji opasnost od nekontrolisane upotrebe anglicizama, ukoliko je ona vođena isključivo željom za ostavljanjem utiska savremenosti i modernosti, jer na taj način anglicizmi postaju sve učestaliji i njima se postepeno daje prednost u odnosu na domaću reč. U svetlu ovakve pretpostavke, važno je istaći da je od šest kategorija stilskih anglicizama koje definiše Milić (2013), za analizirani korpus ovog rada najznačajnija kategorija *pomodnih anglicizama*, jer je upravo ta kategorija najzastupljenija u analiziranim romanima. Prema Milić (2013: 135), pomodnim anglicizmom se smatra onaj anglicizam „koji stoji prema domaćoj reči ili izrazu koji od ranije postoji u srpskom jeziku i ima funkciju da svojim nedovoljno poznatim semantičkim sadržajem impresionira primaoca poruke i stvori utisak o dobroj obaveštenosti i prestižu onoga koji ga upotrebljava". Takođe, Mlić (2013) navodi da je u slučaju pomodnih anglicizama samo engleska forma reči, a ne njeno značenje, ta kojom se želi postići željeni efekat. Na taj način, Milić (2013) navodi, ovi anglicizmi veoma lako mogu postati inercijskim sinonimima koji imaju „kvazistilsku funkciju" (Milić 2013: 136).

3. ANALIZA KORPUSA

Analiza korpusa ovog rada je sprovedena na uzorku od tri romana tri moderne srpske autorke, i to *Zauvek u srcu* Vesne Dedić Milojević, *Grešnica* Vesne Radusinović i *Nemaš pojma koliko te volim* Ive Štrljić. Pretpostavka da je engleski jezik, čijem je uticaju današnji čovek svakodnevno izložen, postao jedno od glavnih izražajnih sredstava u delima koja pripadaju modernoj književnoj literaturi, uticala je na konačan izbor autorki i njihovih romana.

Korpus je sakupljen metodom selektivnog ekscerpiranja. Svaki uticaj engleskog jezika na srpski jezik uočavan je i beležen u kontekstu u kojem se javlja, rečenici ili delu rečenice. Potom su izdvojeni primeri zastupljenih očiglednih anglicizama koji su dalje bili osnov za tumačinje njihove stilske upotrebe i njenih efekata na semantičko-pragmatičkom planu.

Pored očiglednih anglicizama u vidu reči i afiksa, u korpus su ušle i sintagme (***HEVI SAUND***, ***BARBEKJU PARTI***), kao i reči koje su u srpski jezik ušle posredstvom engleskog, iako one nisu izvorno engleskog porekla (***INTOLERANCIJA***). Takođe, korpus je, za razliku od masterskog rada (Aćimović 2013) proširen i rečeničnim konstrukcijama koje slede englesku strukturu u modifikaciji (npr. ***ŠLJOKICA-STAJLING***, ***SVE-JE-MENI-JASNO POGLED***, ***BAŠ-ME-BRIGA FAZON***, ***ANOREKSIJA TRIP***), kako bi se uvidelo na kojim sve nivoima engleski jezik dobija primat u savremenoj književnoj praksi.

S druge strane, deo korpusa nisu postali naslovi muzičkih numera, televizijskih programa, kompanija i filmova, koji su zapaženi u romanima (npr. *RUSSIAN DANCE*, *FOX LIFE*, *FAST TRANS*, *ONE FINE DAY*), jer oni predstavljaju posebnu kategoriju reči iz engleskog jezika koji, iako mogu biti delimično integrisani u sistem srpskog jezika, ne postaju odomaćeni u srpskom jeziku (Prćić 2011: 123). Dalje, ni povremena umetanja engleskih reči i izraza (npr. *PLAY*, *VERY BUSY*, *IGNORE*) nisu postala rečničke odrednice upravo zbog svoje sporadične upotrebe u posmatranim romanima.

3.1. Rezultati analize

Polazeći od kriterijuma za stilističku upotrebu anglicizama koje iznosi Filipović, (1986) u analiziranom romanu Vesne Radusinović zabeležen je jedan primer anglicizma čija se upotreba možda može opravdati autorkinom željom da postigne utisak strane atmosfere:

„Pričao mi je o svojoj maturi u Americi, o glupom bacanju kapa uvis, još glupljim ***barbekju partijima*** *[...]”.*

Upotrebljavajući konstrukciju ***BARBEKJU PARTI*** umesto *ROŠTILJIJADA*, autroka ima potrebu da svog junaka detaljnije predstavi čitaocu, stavljajući akcenat na njegovo školovanje provedeno u Americi, opisujući tamošnji običaj diplomaca prilikom završne svečanosti dodele diploma, kao i tipični američki običaj čestih održavanja roštiljijada. Stoga, u cilju pobuđivanja strane atmosfere kod čitaoca, autorka se služi ovakvim jezičkim postupkom.

Takođe, jedna od stilističkih odlika analiziranog romana iste autorke jeste veoma česta upotreba rime, pri čemu ona pribegava anglicizmima kao elementima takvih izraza :

„A ***rispektovana*** *Rijana sa onom gomilom turbana?!”*
[...] pa to je hit koliko je ***šit*** *[...]*
[...] čovek je sit ***fenseraja****, a željan domaćeg ugođaja.*
[...] sve u ***fulu****... i telo i odelo [...]*

Upotreba očiglednih anglicizama u ovakvom kontekstu može da se protumači kao težnja autorke ka ekspresivnijem i upečatljivijem prenošenju poruke ili atmosfere. Naime, za razliku od upotrebljenih anglicizama, domaće reči (*CENJENA / POŠTOVANA*, *LOŠE / UŽASNO / ODVRATNO*, *RASTROŠ, U KOMPLETU*) su neobeležene lekseme, te ne donose isti izražajni efekat. U prilog ovakvoj upotrebi anglicizama govori McIntosh (1962: 89 prema Milić 2013: 133) koji smatra da kontekst umnogome utiče na moguća odstupanja od jezičke norme i na neki način kreira stil, te on uvodi pojmove *adekvatnosti* i *prikladnosti*; prvi pojam se odnosi na upotrebu jezika u skladu s jezičkom normom, a drugi na onu koja je ne sledi, ali je prikladna u određenom kontekstu. Stoga, može se zaključiti da, iako na pragu da postanu inercijski sinonimi ukoliko se njihova upotreba ustali, njihovo pojavljivanje u ovakvoj specifičnoj situaciji pokazuje kreativnost i originalnost autorke da postigne efektnost poruke kombinujući jezička sredstva, te se njihova prisutnost ovde ne može okarakterisati kao nasumična i „larpurlartistička”. Takođe, zapaženi su i anglicizmi koji u jezik primalac, u ovom slučaju srpski jezik, unose sasvim novo značenje ili novu nijansu u značenju (***BEKSTEJDŽ***, ***BESTSELER***, ***DISPLEJ***, ***GUGLOVATI***, ***KAVITACIJA*** [kao medicinski tretman], ***PINAP***, ***STARLETA***), te se i njihova upotreba može smatrati sasvim opravdanom:

Bilo je u ***bekstejdžu*** *nekoliko frajera koje znam.* (V. Dedić Milojević)
[...] kupujući [...] ***bestselere*** *engleskih pisaca*. (V. Dedić Milojević)
Mobilni, na čijem je ***displeju*** *pisalo [...]* (V. Dedić Milojević)
[...] tražila tekstove o njemu verujući da i on ***gugluje*** (V. Dedić Milojević)
[...] radi mezoterapije, ***kavitaciju****, ide pod nož [...]* (V. Radusinović)
[...] dobija zabavu sa ***pinap*** *devojkama [...]* (V. Dedić Milojević)

*Mudro odgovaraju kako nisu **starlete** da se međusobno prepucavaju, one su, jelte dame* [...] (V. Radusinović)

S druge strane, u sva tri analizirana romana uočena je znatna upotreba pomodnih anglicizama, čime autorke žele da pokažu pripadnost kako svojih junaka, tako i sopstvenu, savremenom, modernom društvu, u kojem je upotreba engleskih formi reči, umesto postojećih iz domaćeg repertoara, jasan i „neprikosnoven" znak kulturne dominacije i jezičkog prestiža. Oni se mogu uočiti u sledećim primerima:

*[...] e, on, **bejbi**, on uživa [...]* (V. Radusinović) / *DUŠO*
*[...] sa celim **bordom** direktora [...]* (V. Radusinović) / *UPRAVNI ODBOR*
*[...] Marineline **brendirane** krpice nisu vredele ništa [...] /* *MARKIRAN, FIRMIRAN*
***Darling**, za tvoj život kao u formuli 1!* (V. Dedić Milojević) / *DRAGA*
*[...] gde ćete na **dejt** sa nama, pobogu?!* (V. Radusinović) / *SASTANAK, SUDAR*
*[...] Vera, mila, čini mi se da nisi baš **ekstra** raspoložena. /* *SAVRŠENO*
*[...] od našeg emotivnog **fajta** [...]* (I. Štrljić) / *BORBA, SUKOB*
*Koktel je bio **fenserica** [...]* (V. Radusinović) / *NA NIVOU*, *ODLIČAN*
*[...] i ne nose **fejk** tašne i odeću [...]* (V. Radusinović) / *LAŽAN*
*[...] ne mogu u **fensi** restoran, u nekim ravnim čizmama sam.* (V. Dedić Milojević); *[...] novi **fensi** auto [...]* (I. Štrljić) / *MODERAN*
*Pomamila se...**flipnula**.* (V. Radusinović) / *POLUDETI*
*[...] budi spremna da budeš potpuno **freš** ako nazove* (V. Dedić Milojević) / *SVEŽ*
*[...] naruči nešto za jelo, ili uzmi iz **fridža** [...]* (V. Radusinović) / *FRIŽIDER*
*[...] pa se vraćaj da slikaš spodobe i **frikove** [...]* (V. Radusinović) / *ČUDAK*
*[...] zabezeknuti **hazbend** [...]* (V. Radusinović) / *MUŽ*
*[...] to i nije toliko **in** [...]* (I. Štrljić) / *POPULARNO*
*[...] poštovanje pravila testa **intolerancije** na hranu [...]* (V. Dedić Milojević) / *NETOLERANCIJA*
*Kada ide na neke **ivente** on se namunji u crno, [...]* (V. Dedić Milojević) / *DOGAĐAJ, DEŠAVANJE*
*[...] ide u Beograd na **kasting*** (V. Dedić Milojević) / *AUDICIJA*
*Obucite nešto **kežual** [...]* (V. Radusinović) / *LEŽERNO*
*[...] sa osmehom i **kisićem** za srećan put.* (I. Štrljić) / *POLJUPČIĆ*
***Kuliraj**, Senka.* (V. Dedić Milojević) / *SMIRITI SE*, *NE UZBUĐIVATI SE*
*Ipak su se **laver** i muž smuvali [...]* (V. Radusinović) / *LJUBAVNIK*
*[...] bakćem se od jutra do mraka sa gomilom polupismenih **luzera** [...]* (V. Radusinović) / *GUBITNIK*
*[...] na ulazu nas je sačekao **menadžer** restorana [...]* (V. Dedić Milojević) / *UPRAVNIK*, *ŠEF*, *DIREKTOR*
*U moj su **ofis** jedno po jedno, [...] ulazili izvršni urednici, moj zamenik, [...]* (V. Radusinović) / *KANCELARIJA*
*„Umićemo se i idemo, **okej**?"* (V. Radusinović) / *VAŽI; to je **okej** podela [...]* (V. Radusinović) / *DOBAR*, *U REDU*
*Časopisi su bili puni romantičnih tekstova i predivnih fotografija [...] sa **partija** „na kom se popularna glumica pojavila već u poodmakloj trudnoći", [...]* (V. Dedić Milojević) / *ZABAVA*, *ŽURKA*
*[...] a onda ćemo **pres** krajem meseca pred premijeru.* (V. Dedić Milojević) / *KONFERENCIJA ZA ŠTAMPU*
*usmerivši konačno pogled sa plafonjerki na **print** ćerkine haljine [...]* (V. Dedić Milojević) / *ŠTAMPA*, *SLIKA*
*Pod hitno moraš na **rifrešing**.* (V. Dedić Milojević) / *OSVEŽAVANJE, RELAKSIRANJE*
*Ma, ne unose se oni u **rilejšenšip** kao mi devojke.* (V. Dedić Milojević) / *(LJUBAVNA) VEZA*

*Baš, baš za **rispekt** draga, što bi rekla Marinelica!* (V. Dedić Milojević) / *POŠTOVANJE*, *DIVLJENJE*
*[...] jedna obična **singl** devojka [...]* (I. Štrljić) / *SLOBODAN*
*[...] u **sloumoušnu** smenjivali kadrovi iz Nadeždinih filmova [...]* (V. Dedić Milojević) / *USPORENI SNIMAK*
*[...] pitanja o njenom braku, **stajlingu** i raskidu [...]* (V. Dedić Milojević) / *STIL*
*Jer kako da **storiju** o Portikli ne ispričam njemu!* (I. Štrljić) / *PRIČA*
*[...] pomozi mi da preskočim te **stupidne** socijalne radnike.* (V. Radusinović) / *DOSADAN, NAPORAN*
***Super** su tulumbe.* (V. Dedić Milojević); ***Super** naslov za Kurir!* (V. Dedić Milojević) / *DIVAN*, *ODLIČAN*
*[...] u **šoping** sam išla bez nje, [...]* (V. Dedić Milojević) / *KUPOVINA*
*[...] da je sav taj glamur i ta velika javna sreća koju su tako **transparentno** i često delili sa svetom samo manični beg od stvarnosti [...]* (V. Dedić Milojević) / *OČIGLEDNO*, *OTVORENO*
*Znam da je to sada **trendi** [...]* (V. Radusinović) / *MODERNO*
*Iskreno, uopšte mi nije jasno kako je upala u taj **trip**, [...]* (V. Dedić Milojević) / *STANJE*
*Često smo [...] pokušavale da **tripujemo** pravi odgovor na Nadeždina pitanja.* (V. Dedić Milojević) / *POGAĐATI*, *NAGAĐATI*, *TRAŽITI*
*„**Vaaaaauu**, mila [...]* (V. Radusinović) / *OPA! OHO!*

kao i u sintagmama:

*[...] ova je opet radila **fejs-lifting*** (V. Radusinović) / *ZATEZANJE LICA*
*„Oooo, Šopen. Znao sam da si klasičarka, ali sam mislio da uz novi stajling ide i nova ličnost i možda neki **hevi saund**”.* (V. Radusinović) / *TVRĐI ZVUK*
*[...] Pa da vas slikamo za neki **lajf stajl magazin** [...]* (V. Radusinović) / *MAGAZIN O STILU ŽIVOTA*
*[...] i novu šminku sa **lifting efektom** [...]* (V. Dedić Milojević) / *EFEKAT ZATEZANJA*

Ovakva njihova upotreba je sasvim neopravdana[2], jer navedeni primeri ne unose nikakvu novu nijansu u značenju, već se samo upotrebom engleske forme reči želi postići efekat urbanosti i „intelektualne uzvišenosti”. Milić (2013) je u svom istraživanju zaključila da su pomodni anglicizmi odlika prevashodno jezika medija, kako pisanih, koji su između ostalog i bili jedan od izvora za korpus autorkinog istraživanja, tako i usmenih, te da nisu karakteristika književnog izraza.

Međutim, baš zbog velikog medijskog uticaja, moderni književni izraz postaje preplavljen upravo ovim anglicizmima. Takođe, njihova upotreba nije vezana samo za određeni književni kontekst i za njih se ne može reći da nemaju učestalost van tog konteksta, kao što je, prema Milić (2013), slučaj s ostalim stilskim sinonimima. Njihovom upotrebom autorke žele da u svom književnom izrazu postignu efekat svakodnevnog govora, koji je i sam „obogaćen” ovakvim anglicizmima, te da na taj način privuku potencijalnog čitaoca. Takođe, upotreba ovih anglicizama dodatno doprinosi neformalnosti stila. Štaviše, nameće se pitanje da li su oni u stvari sastavni deo vokabulara i samih autorki. Stoga, pretpostavlja se da je od ove tri autorke, uzimajući u obzir njihovu starosnu dob, Iva Štrljić ta za koju se može sa sigurnošću reći da je u roman u potpunosti prenela svoj svakodnevni govor koji je i sam obogaćen elementima iz engleskog jezika. Za ostale dve autorke može se steći utisak da se smišljeno koriste anglicizmima kako bi privukle čitalačku publiku, odajući tako utisak sopstvene pripadnosti modernom društvu.

Valja istaći da s aspekta potrebe autorki da upotrebom pomenutih anglicizama postignu efekat dobre obaveštenosti i uspešnog „baratanja” stranim rečima, oni se smatraju *pomodnim anglicizmima*, a opet, pošto u datom kontekstu samo zamenjuju reč iz srpskog jezika, ne unoseći novu nijansu u značenju i upotrebljavaju se i van tog konteksta, veoma lako mogu prerasti u *inercijske sinonime* i učestalom upotrebom potpuno potisnuti domaću reč.

[2] O stepenima opravdanosti upotrebe anglicizama u srpskom jeziku detaljno govori Prćić (2011: 122-134).

Ako se uzme u obzir da su glavne junakinje sva tri romana u svojim tridesetim ili ranim četrdesetim godinama, ipak se čini da ciljna čitalačka publika nisu tinejdžeri, kojima bi ovakva upotreba jezika, u današnje vreme, bez sumnje bila bliska i prijemčiva. Stoga, izvesno je da će većina onih pred koje je postavljena „prepreka" u vidu strane i nerazumljive reči, preći preko nje i time ostati uskraćena za celokupnu sliku koja je nameravana da se prenese. Ovo govori u prilog činjenici da anglicizmi veoma često mogu dovesti do šuma u komunikaciji (Panić-Kavgić 2006: 91), odnosno da, u većini slučajeva, razlika između protumačenog i nameravanog značenja upotrebljenog anglicizma može biti više nego očigledna. Stoga, dâ se zaključiti da na ovakav mogući ishod autorke očigledno nisu računale.

Štaviše, u romanima su u velikoj meri zapažene, iako ne predstavljaju očigledne anglicizme, i reči u srpskom jeziku koje slede englesku strukturu u modifikaciji i koje kao takve predstavljaju još jedan dokaz da se engleski jezik „odomaćio" u svojim različitim oblicima u modernom književnom izrazu:

[...] ili je još u ***anoreksija tripu****?* (V. Radusinović)
[...] da ga odveze na ***karate trening*** *[...]* (V. Dedić Milojević)
Odbijala je da idemo i kod ***tarot majstora*** *[...]* (V. Dedić Milojević)
[...] u tom nacifranom ***šljokica-stajlingu*** *[...]* (I. Štrljić)
Vrtela je u ruci svoj mobilni sa ***Šanel priveskom*** *od štrasa [...]* (V. Dedić Milojević)
[...] bez svih šest najnovijih modela ***Luj Viton torbi****.* (V. Dedić Milojević)
[...] osmotrila ga je svojim ***sve-je-meni-jasno pogledom*** *[...]* (V. Radusinović)
[...] onako skroz ***baš-me-briga fazon*** *[...]* (V. Radusinović)
[...] šta mislite o tome ***„šta mi fali" fazonu****.* (I. Štrljić).

Prćićevo (2007) viđenje da je globalno širenje engleskog jezika uslovljeno ne samo jezičkim (up. Crystal 2003), već i nejezičkim motivima, dâ se potvrditi upravo iz ovih primera. Naime, Prćić (2007) smatra da je, između ostalog, njegova gramatička jednostavnost, koja se ogleda u malom broju nastavaka na nivou morfologije i mogućnošću dobijanja smislene sintaksičke celine na jednostavnijem sintaksičkom nivou (na nivou fraze – npr. *TAKE-AWAY FOOD*), značajan faktor u procesu njegovog globalnog širenja. Stoga, može se zaključiti da je ovakva karakteristika engleskog jezika preneta i u srpski, stvarajući tako „uslov" za stvaranje norme, koju Prćić (2011) naziva *paralelnom običajnom normom*.

Naime, u prva četiri primera se uočava kombinacija dveju imenica kod koje prva imenica vrši pridevsku funkciju, pa se tako umesto: *ANOREKSIJSKI TRIP*, *TRENING KARATEA*, *MAJSTOR ZA TAROT* i *ŠLJOKIČAVI STAJLING* polako ustaljuje pomenuta konstrukcija. Takođe, sledeća dva primera predstavljaju konstrukcije u kojima se javlja obrtanje imenice i ličnog imena, takođe nastale pod uticajem engleskog jezika, zanemarujući domaću varijantu – *PRIVEZAK ŠANEL* i *TORBE LUJ VITON*. Poslednja tri primera ilustruju upravo „primenu" mogućnosti engleskog jezika da gradi smislene sintaksičke celine na jednostavnijem sintaksičkom nivou i na srpski jezik, te se u njima uočava kombinacija u kojoj se ispred imenice nalazi rečenica koja je modifikuje, čime autorke teže da i u srpski jezik unesu „duh" engleskog i time „ublaže jednoličnost" svog maternjeg jezika. Možda bi Klajn i u ovom slučaju poručio: „E, sad ste već overterali, gospodo." (Klajn: 2013).

Takođe, u nezaustavljivoj želji da se prikažu u što „urbanijem" svetlu, autorke pokazuju nedoslednosti i nepravilnosti čak i u pisanju anglicizama, za koje je malo verovatno da su štamparske greške, pa se, tako, u romanu Ive Štrljić zapaža pisanje reči ***FENSI*** i u obliku ***FENSY*** (*Večeras je otvaranje novog* ***fensy*** *kafića [...]*), što nije pravilan zapis engleskog modela. Takođe, još jedna nepravilnost u pisanju je zapažena kod iste autorke, i to u reči ***PAZZL*** *([...] da od zbrčkanog* ***pazzla*** *u svojoj glavi napraviš neku sliku [...]*). Ovi primeri ukazuju na nemarnost i nebrigu autorki stvarajući tako utisak da je jedino što im je važno upotreba stranih reči po svaku cenu.

Kako je uočeno da autorke ne pridaju veliki značaj načinu na koji pišu anglicizme, zapaženi su i primeri napisani u svom neadaptiranom obliku:

*I kakav je ovo **all inclusive** kad daju samo tursko pivo?* (V. Dedić Milojević)
*Nađi nekog za **antiage** tretman!* (I. Štrljić)
*[...] što ne znači da nećemo pojesti i **cheese cake** [...]* (I. Štrljić)
*[...] zato sam već u prvom razgovoru objavila to svoje **fashion** upozorenje.* (I. Štrljić)
*[...] moje sugestije o tome da je potpuno **out** ići gradom u trenerci [...]* (V. Dedić Milojević)
*[...] koliko sam ojačala vežbajući na **power plateu** ovih dana [...]*(I. Štrljić)

Mogući razlog zbog kojeg autorke pišu samo pojedine anglicizme u svom sirovom obliku, jeste taj što su se oni u tom obliku „odomaćili" u jeziku medija i reklamnom svetu, pa su i njima bliskiji kao takvi i upotrebljavaju ih ne razmišljajući da će neki od njih zasigurno biti, prvo pročitani „po Vuku", a potom, za prosečnog čitaoca, ukoliko ne uloži određeni trud i napor, i ostati u domenu nejasnog i njemu stranog. Na taj način autorke (ne)svesno ograničavaju svoju čitalačku publiku, smatrajući razumevanje stranih reči imperativom kulturne dominacije i jezičkog prestiža

3. ZAKLJUČAK

Ovaj rad je za cilj imao da pokaže da li je i u kojoj meri prisutna upotreba elemenata iz engleskog jezika u romanima modernih srpskih autorki mlađe generacije, kao i efekti koje ona sa sobom nosi. U tu svrhu analizirani su anglicizmi iz tri romana tri savremene srpske autorke: *Zauvek u srcu* Vesne Dedić Milojević, *Grešnica* Vesne Radusinović i *Nemaš pojma koliko te volim* Ive Štrljić. Proučavanjem i analizom zastupljenih anglicizama zaključeno je da je savremeni književni izraz u velikoj meri obojen, većinom nepotrebnim uticajima engleskog jezika.

Analizom se takođe zaključilo da je većina upotrebljenih anglicizama stilski motivisana i predstavlja pomodne anglicizme kojima autorke kroz svoje junake, u stvari prikazuju sebe kao prototipske predstavnike modernog društva, u kome se pripadnost „intelektualnoj eliti" ogleda upravo u što češćoj i što većoj upotrebi elemenata iz engleskog jezika. Takođe, uočeni su, u manjoj meri, i primeri anglicizama čijom se upotrebom želi upečatljivije i izražajnije preneti određena poruka ili atmosfera, što ne bi bio slučaj prilikom upotrebe neobeležene domaće reči ili izraza. Stoga, ovakvi primeri se ne mogu opisati kao nasumični i oni koji su sami sebi svrha. Dalje, preslikavanje struktura iz engleskog jezika uočenih u analiziranim romanima, kao i nemarnost autorki u samom pisanju anglicizama, odaju utisak da se pseudonorma „probija" i u književni jezički izraz, preteći da potisne postojeću.

Posmatrano sa semantičko-pragmatičkog stanovišta, zaključeno je da autorke, upotrebom elemenata iz engleskog jezika, svesno ili nesvesno, zasigurno uskraćuju prosečnom čitaocu mogućnost potpunog razumevanja nameravane poruke, ostavljajući ga da tumara u mraku, saplićući se o pretpostavke i neizostavno tumačenje značenja „po osećaju".

Literatura

Aćimović, S. (2013). *Anglicizmi u romanima modrenih srpskih književnica mlađe generacije: formalna i sadržinska analiza*. Masterski rad; neobjavljen. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Bagić, K. (2010). *Ponavljanje bez ponavljanja*. Skinuto sa sajta 27. 1. 2014. <http://www.matica.hr/vijenac/420/Ponavljanje%20bez%20ponavljanja/>.

Bernard-Béziade, M. & Attali, M. (2009). Football: A History of Semantic and Cultural Borrowing. *The International Journal of the History of Sport* 26 (15): 2219-2235.

Bugarski, R. (1989). *Uvod u opštu lingvistiku*. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.

Bugarski, R. (1996). Strane reči danas: pojam, upotreba, stavovi. U: *O leksičkim pozajmljenicama*. (J. Plankoš i dr., ur.). Subotica: Gradska biblioteka Subotica, 17-25.
Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. 2nd edition. Cambridge University Press.
Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu*. *Uvod u lingvistiku jezičkih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.
Guzmán-González, T. (2003). *The impact of lexical anglicisms in Spanish film magazines: a case study across time*. Skinuto sa sajta 29. 11. 2013. <http://www.let.leidenuniv.nl/hsl_shl/anglicisms.htm>.
Ivić, P. (2001). *Srpski narod i njegov jezik*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
Klajn, I. (2013). *Zavisnici*. Skinuto sa sajta12. 9. 2013. <http://www.nin.co.rs/pages/article.php?id=81475>.
Milić, M. (2013). *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom* jeziku. Novi Sad: Filozofski fakultet. http://www.digitalnabiblioteka.tk/digitalna-biblioteka?task=view&id=98&catid=13. Pristupljeno 15. 9. 2013.
Panić-Kavgić, O. (2006). *Koliko razumemo nove anglicizme*. Novi Sad: Zmaj.
Prćić, T. (2007). Linguistic Reasons for the Global Spread of English, *International Conference „Languages and Cultures in Contact"*, Herceg Novi.
Prćić, T. (2011). *Engleski u srpskom*. 2. izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Izvori za korpus

Dedić Milojević, V. (2010). *Zauvek u srcu*. Beograd: Laguna.
Radusinović, V. (2011). *Grešnica*. Beograd: Laguna.
Štrljić, I. (2011). *Nemaš pojma koliko te volim*. Beograd: Laguna.

DODATAK: Primeri analiziranih anglicizama iz korpusa

all inclusive
anoreksija trip
antiage tretman
barbekju parti
baš-me-briga fazon
bejbi
bekstejdž
bestseler
bord
brendiran
cheese cake
darling
dejt
displej
ekstra
fajt
fashion
fenseraj
fenserica
fejk
fejs lifting
fensi / fensy
flipnuti
freš
fridž
frik
ful
guglovati
hazbend
hevi saund
in
intolerancija
ivent
karate trening
kasting
kavitacija
kežual
kisić
kulirati
lajf stajl magazin
laver
lifting efekat
Luj Viton torba
luzer
menadžer
ofis
okej
out
parti
pazzl
pinap
power plate
print
rifrešing
rilejšenšip
rispekt
rispektovan
singl
sloumoušn
stajling
starleta
storija
stupidan
super
sve-je-meni-jasno pogled
Šanel privezak
šit
šljokica-stajling
šoping
„šta mi fali” fazon
tarot majstor
transparentno
trendi
trip
tripovati
Vau!

SEMANTICO-PRAGMATIC AND STYLISTIC ASPECTS OF ANGLICISMS IN THE NOVELS OF SOME MODERN SERBIAN WOMAN WRITERS OF THE YOUNGER GENERATION

Summary

The paper deals with the use of English as an element in modern literary expression. Three novels of three modern Serbian writers: *Zauvek u srcu* by Vesna Dedić Milojević, *Grešnica* by Vesna Radusinović and *Nemaš pojma koliko te volim* by Iva Štrljić are analyzed for that purpose. The corpus consists of 77 selectively excerpted anglicisms which were the basis for the interpretation of the reasons for their use, on semantico-pragmatic and stylistic level. The paper attempts to answer what are the motives for the use of English elements, is it justified and what are its effects. It is concluded that the use of anglicisms is stylistically motivated and that by using them instead of the domestic words, the authors tend to transfer the everyday speech, which is greatly influenced by English, into their literary expression, thus presenting themselves, through their characters, as prototypical representatives of modern society. From the semantico-pragmatic point of view, it is concluded that in this way, the authors deny the opportunity to their readers to understand the intended message thoroughly and (un) consciously limit their reading audience considering the understanding of foreign words imperative of cultural dominance and linguistic prestige.

Keywords: anglicism, stylistic use, semantic-pragmatic aspect, justification of use

Slađana Aćimović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
sladjanaacimovic@yahoo.com

Daria Costantini

RAPPORTI TRA LO SLOVENO ED IL SERBO-CROATO NELLA REPUBBLICA SOCIALISTA FEDERALE DI JUGOSLAVIA

Quest'articolo desidera fornire un quadro della situazione linguistica nella Repubblica Socialista di Slovenia al tempo della Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia, quando lo sloveno si è trovato a vivere entro la cornice di una lingua "maggiore": il serbo-croato. Quest'ultimo ricopriva il duplice ruolo di *lingua communis* a livello federale e di codice linguistico di riserva per la popolazione slovena, permettendole l'accesso a vari tipi d'informazione non disponibili in lingua slovena. Inoltre, era presente in diversi ambiti della vita quotidiana della comunità slovena.
La forte presenza del serbo-croato in Slovenia non mancò di destare la preoccupazione e le reazioni di una parte della classe intellettuale slovena che criticò fortemente ciò che ai loro occhi altro non era che un'indelicata intromissione.

Parole chiave: Jugoslavia, sloveno, serbo-croato, Slovenia.

1. INTRODUZIONE

Prima di procedere all'analisi dei rapporti tra sloveno e serbo-croato nella Repubblica Socialista di Slovenia, è utile ricordare alcune peculiarità del linguaggio umano, funzionali alla trattazione dell'argomento.

Affermare che il linguaggio sia lo strumento più importante che l'essere umano abbia a sua disposizione non è certo riduttivo. Non solo esso ci permette di comunicare con i nostri simili, di andare al di là della propria esperienza e del proprio io, ma anche d'intessere le relazioni sociali necessarie alla nostra sopravvivenza ed al nostro benessere.

Come ricorda Skutnabb-Kangas (1991:154), il condizionamento dal punto di vista sociale non permette al linguaggio di essere uno strumento imparziale. L'importanza del linguaggio è insita nel suo stretto e rigido rapporto con la realtà, influenzandola ed essendo da lei influenzato a sua volta. Nel dare forma alla realtà esso ricopre un ruolo fondamentale; tuttavia, dal canto suo, anche la realtà modella il linguaggio affinché esso possa prestarsi ai bisogni comunicativi dei parlanti. Non esiste quindi analisi della realtà senza lo strumento del linguaggio. L'essere umano, come attore sociale, rispecchia ed esprime tramite il linguaggio i diversi aspetti della società e le differenze che in lei si vengono a formare.

Il linguaggio non solo caratterizza e permette di creare una determinata società, ma consente anche di amministrarla. La relazione tra il linguaggio e il potere, inteso come quell'energia sociale, di cui un attore dispone nel condizionare l'azione di un altro (Bagnasco 1997:86), è, infatti, piuttosto stretta. Non solo il linguaggio può essere utilizzato come strumento per imporre la propria autorità, ma contribuisce a produrre le relazioni di potere considerando che, come ricorda Crespi (2005:124) le espressioni linguistiche una volta codificate e interiorizzate da parte dei parlanti, vengono a rafforzare determinate relazioni di dominio e di dipendenza che finiscono con l'essere poi date per scontate. Quando, come nel caso in esame, dal contatto tra due diverse comunità linguistiche consegue una forma di conflitto linguistico (Nelde 1997:290), una delle due lingue può, volendo, imporre il proprio potere.

Un'altra importante caratteristica del linguaggio è il ruolo fondamentale che viene a rivestirenei processi sociologici e psicologici che formano l'identità etnica sia del singolo sia di un'intera comunità. Secondo la concezione romantica del linguaggio, esso è patrimonio comune dell'esperienza storica di un popolo e costituisce la base dell'emancipazione civile e dei caratteri di una nazione (Crespi 2005:39).

Nell'essere umano è insito il bisogno di dover soddisfare l'istinto di appartenenza ad un luogo e di definire la propria identità. Secondo Chambers:

dobbiamo contraddistinguerci come appartenenti al territorio e uno dei segni distintivi più convincenti è parlare come le persone che ci vivono (Mesthrie, Tabouret Keller 2001:165).

TAB È con il parlare la lingua[1]di una certa comunità (possa questa essere la nostra comunità d'origine o una secondaria) che l'essere umano riesce a essere e a sentirsi parte di un tutto.

Una lingua nelle sue diverse varietà, realizzazioni, modalità di utilizzo, riesce a suscitare nell'essere umano i sentimenti più vari. Come ricorda Cardona (2009:89) ogni parlante ha un proprio orgoglio linguistico, basato sull'attaccamento personale ad una determinata varietà linguistica. L'orgoglio dei singoli può organizzarsi in una vera e propria fedeltà o lealtà linguistica comune che, come nel caso sloveno, può decidere di impegnarsi nella difesa attiva della propria lingua qualora reputi che l'integrità di quest'ultima sia in pericolo.

2. L'ETEROGENEITÀ LINGUISTICA DELLA REPUBBLICA SOCIALISTA FEDERALE DI JUGOSLAVIA

Quello che un tempo era il territorio della Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia era, ed è tutt'oggi, terreno molto fertile per l'indagine linguistica e sociolinguistica, presentandosi molto variegato non solo dal punto di vista linguistico, ma anche culturale e religioso.

Su di un territorio relativamente piccolo (255.804 km2, con una popolazione di circa 22.500.000 abitanti) (Radovanović 2003:201) si ritrovavano a convivere diverse lingue, tra le quali ricordiamo ad esempio il serbo-croato, lo sloveno, il macedone, l'albanese, l'ungherese, lo slovacco, il bulgaro, il rumeno, l'italiano.

Sebbene la Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia non avesse una lingua ufficiale, tra tutti gli idiomi parlati entro i suoi confini, spiccava il serbo-croato. Esso era innanzitutto la lingua più parlata, mezzo comunicativo degli abitanti di ben quattro repubbliche: la Bosnia Erzegovina, la Croazia, il Montenegro e la Serbia per un totale di circa 16 milioni di parlanti. Inoltre, come ricorda Radovanović (2003:202), svolgeva la funzione di *lingua communis*, ovvero veniva molto spesso utilizzato nella comunicazione sia pubblica che privata da cittadini jugoslavi[2] parlanti lingue diverse, come poteva ad esempio accadere tra sloveni e albanesi. Da ciò è possibile desumere quindi il ruolo di primo protagonista che il serbo-croato occupava sulla scena linguistica jugoslava.

Per quanto riguarda il rapporto tra lingua ed identità, nel panorama jugoslavo il mezzo linguistico era il fattore più eloquente e decisivo nel caratterizzare l'identità, in particolare per il popolo sloveno e per quello macedone. Per i popoli jugoslavi di madrelingua serbo-croata (seppur con variazioni locali), l'elemento caratterizzante la loro identità, come afferma Bugarski (2002:14), era per serbi, croati e musulmani la religione (con differenze anche negli alfabeti), mentre per i montenegrini erano specifiche la cultura tribale e la tradizione guerriera.

La Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia garantiva l'uguaglianza di tutte le lingue presenti sul suo territorio in determinati articoli costituzionali.

Rispettivamente nell'articolo 42 della Costituzione della Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia del 1963:

> Le lingue dei popoli della Jugoslavia e i loro alfabeti hanno uguali diritti.

[1] Definita da De Saussure (1967:19) come:

> (…) al tempo stesso un prodotto sociale della facoltà del linguaggio ed un insieme di convenzioni, necessarie, adottate dal corpo sociale per consentire l'esercizio di questa facoltà negli individui (…).

[2] *Jugoslavo*, pl-*i*, viene utilizzato in questo articolo come aggettivo qualificativo: della Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia.

> In conformità con la legge della Repubblica, gli appartenenti ai popoli della Jugoslavia hanno, sui territori delle altre repubbliche, diritto all'educazione nella propria lingua.
> Eccezionalmente, nell'Armata popolare jugoslava, il comado, l'istruzione militare e l'amministrazione si svolgono in lingua serbo-croata.[3]

e nell'articolo 246 della Costituzione della Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia del 1974:

> Le lingue dei popoli e dei gruppi nazionali ed i loro alfabeti hanno uguali diritti sul territorio della Jugoslavia. Nella Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia sono in uso ufficiale le lingue dei popoli, mentre le lingue dei gruppi nazionali– in conformità con questa costituzione e con la legge federale.
> Tramite la legge e lo statuto della comunità socio-politica e tramite gli atti di autogestione delle organizzazioni del lavoro associato e delle altre organizzazioni e comunità autogestite, si assicura la realizzazione dell'uguaglianza delle lingue e degli alfabeti dei popoli e dei gruppi nazionali nell'uso ufficiale nelle zone in cui vivono determinati gruppi nazionali e si stabiliscono il modo e le condizioni di attuazione di tale uguaglianza.

Sul piano giuridico vediamo quindi che lo sloveno ed il macedone erano equiparati al serbo-croato, essendo la politica linguistica jugoslava, intesa come tutti gli sforzi intenzionali volti a cambiare il comportamento linguistico della comunità dei parlanti, basata sul principio d'uguaglianza di tutte le lingue parlate dai suoi abitanti. Lo Stato, secondo la legge e la propria politica linguistica, promuoveva quindi il bilinguismo ed il plurilinguismo, cercando di limitare fenomeni di diglossia (Radovanović 2003:203).

Spesso la realtà è ben diversa da quanto sancito dai documenti ufficiali. Anche in questo caso è molto interessante osservare come, e se, quest'uguaglianza linguistica venisse effettivamente realizzata nella vita quotidiana degli abitanti delle repubbliche jugoslave o se invece ci si trovasse di fronte a forme di diglossia.

Le due lingue protagoniste di quest'articolo, lo sloveno ed il serbo-croato, caratterizzavano due comunità linguistiche[4]molto diverse tra loro. La prima, quella slovena con un ridotto numero di parlanti ma molto compatta al suo interno, la seconda (nelle varianti ekava e ijekava) parlata da molte più persone, ma estremamente variegata dal punto di vista religioso e culturale.

Durante gli anni della Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia la comunità di parlanti slovena si ritrovava quindi incastonata entro la cornice di un'altra lingua maggiore, detenente un certo potere, con la quale, come vedremo, veniva quotidianamente in contatto.

Quando più lingue si ritrovano a convivere o comunque a vivere in prossimità l'una dell'altra, spesso si avvereranno fenomeni di bilinguismo, ovvero si arriverà alla pratica dell'uso alternativo di due lingue (Weinreich 2008:3). Nel nostro caso in particolare, ci troviamo dinanzi, da parte slovena, ad un tipo di bilinguismo passivo. La comunità slovena, infatti, date le circostanze che ci apprestiamo ad esaminare, sebbene non parlasse correntemente serbo-croato, riusciva però a sviluppare un buon grado di comprensione di quest'ultimo, complici le circostanze „imposte" dall'ambiente esterno (Stabej 2010:81).

3. IL SERBO-CROATO NELLA REPUBBLICA SOCIALISTA FEDERALE DI SLOVENIA

Come già affermato, la popolazione slovena si trovava ad entrare in contatto con il serbo-croato molto frequentemente, maturandone di conseguenza una competenza per lo meno a livello ricetti-

[3] Le traduzioni sono ad opera della scrivente se non diversamente indicato.

[4] Intesa come insieme di persone in contatto abituale tra loro attraverso mezzi comunicativi che implicano o una varietà linguistica comune o modalità comuni nell'interpretare le diverse varietà linguistiche comunemente usate nell'area in esame (Mesthrie 2000:38).

vo. Dai parlanti sloveni non veniva assimilato in modo organizzato, bensì quasi solamente tramite il suo utilizzo in determinate situazioni comunicative e con la massiccia ricezione di particolari tipi d'informazioni disponibili solamente in serbo-croato. L'assimilazione non sistematica del serbo-croato nelle fasi iniziali era probabilmente agevolata dalla parentela delle due lingue. Lo sloveno, dal canto suo, non riusciva a ricoprire vari ambiti comunicativi e non era in grado di soddisfare determinati bisogni della popolazione slovena come ad esempio quello di ottenere pubblicazioni di carattere specialistico (Stabej 2010:80). Il serbo-croato si trovava a ricoprire anche larghi frangenti della comunicazione di massa (che ebbe proprio nel ventesimo secolo larga diffusione) e veniva così ad affermarsi come codice linguistico di riserva a disposizione della comunità linguistica slovena.

Gli ambiti della società slovena dove il serbo-croato assumeva una certa importanza erano:

1. L'Armata popolare jugoslava

L'esercito jugoslavo era un organo centrale nella Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia. Dotato di un forte potere, di un solido impianto ideologico, aveva il ruolo di stabilire e preservare la coesione nazionale interna (Toporišič1991:138).

Proprio l'esercito si può dire fosse il vettore principale attraverso cui il serbo-croato penetrava nel territorio sloveno.

Ufficialmente le forze armate erano sovranazionali ed in esse dovevano venir garantiti i diritti di tutte le popolazioni e di tutte le lingue, secondo quanto stabilito dalla costituzione jugoslava del 1974 nell'articolo 243:

> Nelle forze armate della Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia, in accordo con la costituzione, viene garantita l'uguaglianza delle lingue e degli alfabeti dei popoli e dei gruppi nazionali della Jugoslavia.
> Nel comando e nell'educazione militare nell'Armata popolare jugoslava può venir utilizzata, in accordo con la legge federale, una delle lingue delle popoli della Jugoslavia, nelle sue sezioni le lingue dei popoli e dei gruppi nazionali.

Anche all'interno dell'esercito il serbo-croato veniva ad assumere il ruolo di *lingua communis*, permettendo la comunicazione tra il personale proveniente da ogni parte dello Stato. Per quanto riguarda la composizione dell'esercito jugoslavo, era possibile riscontrare una bassa percentuale di ufficiali di madrelingua slovena rispetto a quelli di lingua serbo-croata (Toporišič1991:139). Ciò era presumibilmente dovuto, da un lato alla netta maggioranza numerica della popolazione parlante serbo-croato a livello federale, dall'altro anche alla scarsa partecipazione alla vita militare da parte slovena, la cui mancanza veniva di conseguenza colmata da personale di madrelingua serbo-croata.

Così come le reclute e il personale militare sloveno venivano inviati nelle altre regioni jugoslave per prestare servizio, così in Slovenia arrivava personale militare da ogni parte della Jugoslavia. Il fatto che chi arrivasse dalle altre repubbliche jugoslave avesse una conoscenza nulla o per lo meno fallace dello sloveno, non aveva conseguenze solamente nell'ambiente strettamente militare, ma anche nell'amministrazione e nel contatto tra i militari e la popolazione civile slovena (Slovenščina v javnosti 1983:93).

Problema ricorrente in campo militare erano, ad esempio, le iscrizioni sulle edifici militari in territorio sloveno, spesso presenti solamente in serbo-croato. Ad esempio, l'insegna sulla caserma Ljubo Šercer nel quartiere lubianese Bežigrad riportava la denominazione in serbo-croato *Kasarna Ljube Šercera* invece della slovena *Vojašnica Ljuba Šercerja* (Moder 1984:168). Nel 1987 l'allora Segretario federale per la difesa popolare Branko Mamula emanò un editto che prevedeva che tali iscrizioni non fossero solamente in serbo-croato bensì bilingui; che in Slovenia quindi il serbo-croato fosse affiancato dallo sloveno, in Macedonia dal macedone e in Kosovo dall'albanese. In Slovenia ciò venne visto da alcuni come una negazione dell'originalità delle nazioni slovena e macedone e dell'uguaglianza di tutte le lingue sul suolo jugoslavo. Secondo Velemir Gjurin (1991:29), infatti, questa decisione poneva la Repubblica Socialista di Slovenia e la Repubblica Socialista di Macedonia sullo stesso piano di una regione autonoma, il Kosovo. Le repubbliche parlanti serbo-croato risultavano, di conseguenza

avvantaggiate, essendo le uniche ad avere il diritto ad iscrizioni militari solamente nella propria lingua madre.

L'assenza dello sloveno in campo militare ottenne una particolare attenzione mediatica in occasione del processo a Janez Janša, allora giornalista della rivista Mladina[5]e di tre suoi collaboratori, divenuto un vero e proprio affare di stato[6]. Nella primavera del 1988 questi vennero arrestati con l'accusa di essere entrati in possesso illegalmente di documenti coperti da segreto militare. L'esercito, come atto di sfida decise, non solo che il processo dovesse tenersi a porte chiuse, ma anche che si svolgesse in serbo-croato proprio a Ljubljana, capitale slovena. Una registrazione del processo venne resa disponibile in una traduzione slovena reputata non accurata e lacunosa. Oltre al valore politico di questa vicenda, l'opinione pubblica slovena intese le modalità di svolgimento del processo e la lacunosa traduzione come un chiaro affronto alla lingua slovena (Pirjevec 1993:503)

2. Il sistema scolastico:

La popolazione slovena veniva guidata alla comprensione di una lingua straniera già nella scuola elementare con il serbo-croato tra le materie d'istruzione e parte obbligatoria del programma scolastico. Tuttavia, esso non veniva impartito in un numero di ore sufficiente a raggiungerne una conoscenza approfondita. L'inserimento del serbo-croato nei programmi scolastici può oggi essere visto come un messaggio simbolico (Stabej 2010:141) ed interpretato come una sorta di preparazione per la sua successiva assimilazione dall'ambiente circostante e come parte dell'ideologia socialista di *Fratellanza ed unità*, più che come vero e proprio insegnamento di una lingua straniera.

Nel corso degli anni, le ore riservate a questa materia nella scuola slovena andarono diminuendo. Di fronte a questo cambiamento nei programmi scolastici, agli inizi degli anni settanta la serbo-croatistica dell'Università di Ljubljana protestò, ribadendo l'importanza dell'acquisizione sistematica del serbo-croate come lingua dei „nostri connazionali", necessaria ai contatti interpersonali tra gli appartenenti alle diverse nazioni e nazionalità del Paese dato il suo ruolo, come già affermato di *lingua communis*. Tali opinioni riprendevano quelle già espresse da Janko Jurančič nell'articolo *O pouku srbohrvaščine na naših srednjih šolah* (1955:102) dove l'insegnamento della lingua serbo-croata nelle scuole superiori slovene era visto come un ponte, un legame con lo Stato. Per Jurančič era una realizzazione nella pratica dell'ideologia di *Fratellanza ed unità* dei popoli jugoslavi (pur egli auspicando che anche croati e serbi ricambiassero con delle ore dedicate allo sloveno nei propri programmi scolastici), un dovere nei confronti della maggioranza dei cittadini dello Stato e una necessità per poter affrontare senza difficoltà testi scientifici e specialistici disponibili solo in serbo-croato.

Il serbo-croato rimase presente nella scuola slovena fino al 1992, quando il Consiglio scientifico della Repubblica slovena in materia di educazione ed istruzione lo eliminò dal programma scolastico. Prima di tale decisione, la rivista *Jezik in slovstvo*, pubblicazione scientifica inerente a temi linguistici e sociolinguistici pubblicata dalla Facoltà di lettere e filosofia dell'Università di Ljubljana, condusse un'indagine tra cariche autorevoli nel campo della slovenistica, della pedagogia, della didattica, della sociologia e della storia, interrogandole sull'utilità e sul futuro del serbo-croato come materia scolastica nella scuola slovena[7]. Sebbene quest'indagine sia stata condotta ad inizio anni novanta, dopo l'indipendenza slovena, credo che le risposte ottenute siano molto interessanti in quanto possono essere considerate risultato dell'epoca storica appena conclusasi. Le opinioni emerse si dimostrarono alquanto differenti. Vi erano, ad esempio, risposte come quella del professor Jože Toporišič che affermava:

> Non vi sono elementi scientifici che giustifichino l'insegnamento del serbo-croato nella scuola elementare. Se c'è un momento in cui il serbo-croato può essere più utile, è come terza (o seconda) lingua straniera

[5] Mladina: settimanale d'informazione sloveno fondato nel 1943. Principalmente tratta argomenti politici, in misura minore anche tematiche economiche e culturali.

[6] http://www.mladina.si/112721/pred-24-leti-se-je-pricela-afera-jbtz/?cookieu=ok

[7] Visionabile alla pagina: http://www.jezikinslovstvo.com/ff_arhiv/lat1/038/33c04.htm

> nella scuola superiore (…). Per poter usufruire della letteratura scientifica in serbo-croato è sufficiente un dizionario serbo croato/sloveno, per quanto riguarda la letteratura d'intrattenimento è sufficiente il serbo-croato che arriva nelle case con la televisione, i fumetti e la letteratura di largo consumo.

ed altre invece, come quella della professoressa Breda Pogorelec, che riconoscevano il ruolo di lingua straniera del serbo-croato, vista come lingua del vicino (nella variante croata) e quindi importante dal punto di vista comunicativo. Essa però suggeriva:

> Sono dell'opinione che la materia scolastica debba rimanere: credo che debba rimanere nella scuola elementare ma che venga rimandata al penultimo anno (….), così tutte le generazioni, indipendentemente dalla scelta posticipata, saranno largamente partecipi nell'ottenere informazioni basilari sulle caratteristiche della lingua dei vicini, sul suo rapporto con la lingua slovena, sulla sua struttura e impareranno la comunicazione di base. Questo insegnamento porterà indirettamente ad una più profonda e completa coscienza della propria lingua slovena e forse anche alla conoscenza della sua struttura. Deve essere chiarito che si tratta di una lingua straniera, sebbene, assieme allo sloveno, facciano parte dello stesso gruppo di lingue slave (…).

Il serbo-croato interessava altri due aspetti del sistema dell'istruzione nella Repubblica Socialista di Slovenia. Il primo, costituito dalla mancanza, sottolineata da Toporišič (1991:137), di personale docente qualificato di madrelingua slovena, soprattutto per certe materie, il che poteva avere delle ripercussioni sul piano linguistico:

> così può accadere che i nostri bambini facciano lezione in un barbaro „serbocroatosloveno" (se non in puro serbo-croato) addirittura nella scuola elementare. I loro maestri parlanti „serbocroatosloveno" non sono capaci o non hanno decisamente voglia di imparare lo sloveno, ben consci del fatto che da uno sloveno verranno comunque capiti, che parlino sloveno o meno.

Il secondo costituito dal fatto che, soprattutto nella scuola secondaria e negli studi universitari, gran parte dei libri di testo fesse disponibile solamente in serbo-croato (Toporišič 1991:137).

3. La sfera economica:

L'impulso all'uso del serbo-croato in ambito lavorativo derivava dai continui contatti degli sloveni con il resto della federazione, mercato principale delle loro esportazioni. La Slovenia si presentava economicamente più avvantaggiata rispetto ai restanti territori jugoslavi. Grazie al numero d'industrie presenti sul suo territorio, riusciva ad offrire più possibilità lavorative, diventando così destinazione di molti lavoratori di madrelingua serbo-croata. Complice la prima riforma economica jugoslava, il miglioramento dello standard di vita, la prima crisi petrolifera mondiale e l'inizio delle limitazioni all'immigrazione nei paesi dell'Europa occidentale, nei primi anni settanta ebbe inizio un'ondata migratoria dalle altre aree jugoslave verso la Slovenia molto intensa, che raggiunse il proprio apice negli anni 1978-1980 (Dolenc 2007:81), con una predominanza degli arrivi dalla Bosnia Erzegovina. Chi arrivava dalle altre repubbliche federali spesso andava a ricoprire posizioni lavorative non specializzate, come ad esempio manodopera in campo edilizio, nelle imprese di pulizie, nel campo dei trasporti pubblici e privati, nelle miniere … . In tale contesto si vennero a creare delle vere e proprie concentrazioni di parlanti serbo-croati, vedisi i minatori di Titovo Velenje (odierna Velenje) ed i metalmeccanici di Jesenice.

4. L'ambito politico:

Essendo la Repubblica Socialista di Jugoslavia uno stato federale, il centro dell'attività politica ed amministrativa era la capitale Belgrado. Per quanto riguarda la funzione di rappresentanza dei politici, aspre critiche furono mosse dai circoli intellettuali sloveni in merito al comportamento linguistico dei funzionari sloveni nello svolgimento delle proprie funzioni pubbliche. Questi venivano accusati di abbandonare lo sloveno a favore del serbo-croato, nonostante gli strumenti tecnici a disposizione per

la traduzione (Toporišič 1991:156). Quest'abbandono volontario della lingua slovena portava con sé un'evidente conseguenza sul piano espressivo. Essendo le due lingue non troppo diverse tra loro, per evitare errori ed interferenze era necessaria una conoscenza molto approfondita di entrambe. Molte volte, nel serbo-croato utilizzato nei discorsi pubblici, erano presenti un buon numero di interferenze riscontrabili sia da una platea slovena si da un pubblico di madrelingua serbo-croata. Nonostante queste difficoltà, il perché di questa scelta può essere rintracciato nell'opinione diToporišič (1991:95) secondo cui, col parlare in una lingua straniera, il parlante sloveno desiderava celare il suo sentirsi inadeguato, meno importante; egli reputava la misura ridotta della propria nazione e l'inferiorità numerica del suo popolo caratteristiche negative, cercando di ricompensarle sul piano intellettuale dimostrando la conoscenza di più lingue.

Il serbo-croato aveva probabilmente un riscontro emozionale diverso rispetto allo sloveno, veniva spesso utilizzato nei discorsi pubblici per l'impatto sentimentale che portava con sé: una parola in serbo-croato poteva essere più efficace di una in sloveno, essendo il primo veicolo principale degli ideali jugoslavi.

La predominanza del serbo-croato era osservabile anche nel campo della diplomazia e della politica internazionale. Secondo Gjurin (1991:18) uno degli errori della politica linguistica jugoslava fu proprio quello di considerare il serbo-croato come l'unica lingua in grado di rappresentare la Jugoslavia a livello internazionale. Da ciò poteva nascere la convinzione che le lingue rappresentative della Jugoslavia non fossero tre: il serbo-croato, lo sloveno e il macedone, bensì solo la prima e che non solo ci si potesse, ma ci si dovesse rivolgere ai cittadini ed agli enti sloveni e macedoni in serbo-croato. Nel suo libro *Slovenščina zdaj* riporta come esempio il caso dei moduli che i cittadini jugoslavi dovevano compilare per ottenere il visto per gli Stati Uniti. Per gli sloveni questi erano a disposizione presso il Consolato generale Americano situato a Zagabria (che serviva anche l'intera Slovenia), tuttavia solamente in serbo-croato.

5. Nel tempo libero:

Anche nel tempo libero, inteso come tutte le attività extra lavorative, era riscontrabile una forte presenza della lingua serbo-croata.

Per quanto riguarda la letteratura d'intrattenimento, la maggioranza dei testi erano in serbo-croato: fumetti, romanzi d'amore e d'avventura, riviste tematiche e così via (Stabej 2010:141). Queste pubblicazioni riscuotevano un buon successo tra la popolazione slovena perché a buon prezzo (data la larga tiratura) e per la varietà tematica; la produzione slovena di questo genere di letteratura era invece molto limitata. Ecco quindi che il serbo-croato assumeva il ruolo anche di codice linguistico di riserva per la comunità linguistica slovena (Stabej 2010:81). Ad esempio, la rivista sportiva più famosa e diffusa, *Sportske novosti*, veniva pubblicata solamente in serbo-croato.

Anche i maggiori quotidiani federali, tra cui ricordiamo *Borba* o *Mladost* venivano pubblicati solamente in serbo-croato, compresi i contributi dei giornalisti sloveni (Toporišič 1991:156). Poche testate diffuse a livello federale avevano una loro versione slovena; tra queste vi era lo *Zabavnik*, pubblicazione d'intrattenimento molto popolar dipendeva dal quotidiano jugoslavo (oggi serbo) *Politika*, la cui versione slovena era legata al quotidiano sloveno *Delo*.

Il serbo-croato entrava nelle case slovene anche grazie al mezzo televisivo. Numerose erano le trasmissioni ideate e trasmesse a livello federale che in Slovenia non venivano sottotitolate. A lungo gli ambiti della politica, dello sport e dell'intrattenimento per adulti e bambini sono stati coperti del tutto o in parte da trasmissioni in serbo-croato (Pogorelec 1983:22). Ad esempio, fino al 1968 anche il telegiornale trasmesso dal canale sloveno *Televizija Ljubljana* era trasmesso solamente in serbo-croato (Prpič 2008:1).

Per quanto riguarda la proiezione cinematografica sul territorio sloveno, diversi film stranieri venivano sottotitolati solamente in serbo-croato. La casa di distribuzione slovena *Vesna* era l'unica che provvedeva a sottolineare tutti i film in sloveno ed era anche la sola a tradurre in macedone i film destinati a tale mercato (Prpič 2008:6).

Da quanto fin ora trattato, è possibile osservare che la presenza del serbo-croato nella Repubblica Socialista di Slovenia avesse un certo peso. È altrettanto possibile asserire che la società slovena del tempo fosse bilingue, essendo la vita dei suoi membri, le loro attività quotidiane, interessate da due lingue.

Tuttavia, questa forma di bilinguismo può essere vista anche come una forma di diglossia „minore". Il rapporto tra lo sloveno ed il serbo-croato presentava, infatti, alcune caratteristiche della definizione di diglossia propostaci da Ferguson[8]. Tra le due varietà linguistiche in esame, come osservato, vi è una specializzazione funzionale, essendo il serbo-croato riservato ad ambiti ben precisi. Esso godeva inoltre di uno status di prestigio, considerato che per i madrelingua serbo-croati viventi in Slovenia non sembrava essere necessaria una buona conoscenza della lingua slovena, potendo essi condurre tutte le attività quotidiane, sia private che pubbliche, nella loro madrelingua e venendo considerati meno „stranieri" rispetto ai parlanti si altre lingue (Stabej 2003:53). Anche Toporišič (1991:171) definisce il rapporto tra sloveno e serbo-croato nella Repubblica Socialista di Slovenia come una forma di diglossia, la cui pressione era particolarmente sentita dai non parlanti serbo-croato negli ambiti sopraelencati. Tale diglossia era alimentata anche dalla costante enfasi data all'ideale di unità dei popoli e dei gruppi nazionali jugoslavi, che doveva essere trasferito anche sul piano linguistico. Lo sloveno, come lingua minore doveva attuare una difesa della propria incolumità linguistica. Tale bisogno iniziò ad essere pubblicamente espresso da parte della classe intellettuale slovena dell'epoca che reputava che il serbo-croato dovesse lasciare più spazio alla lingua slovena, soprattutto negli ambiti dove la sua presenza si dimostrava particolarmente incisiva (Toporišič 1991:176).

4. TUTELA DELLO SLOVENO NEI CONFRONTI DEL SERBO-CROATO

La lingua slovena ha avuto negli anni uno sviluppo particolare. Soltanto con l'indipendenza della Repubblica di Slovenia, avvenuta nel 1991, essa riesce a ricoprire il ruolo di lingua ufficiale di una nazione. Fino ad allora, infatti, aveva gravitato nell'ombra di un'altra lingua più potente (Pogorelec 1993:2). Questo suo essere stata a lungo subordinata ha, da un lato, aumentato il sentimento d'inferiorità, di 'piccolezza' provato dalla popolazione slovena, dall'altro ha fatto sì che la lingua divenisse pilastro importante delle rivendicazioni nazionali, simbolo per eccellenza della comunità slovena e delle sue aspirazioni all'autonomia (Stabej 2010:135). La battaglia avente come fine il monolinguismo sloveno ha da sempre visto in prima linea la classe intellettuale, che ha giocato un ruolo fondamentale nello sviluppo della lingua nazionale slovena, nel suo affermarsi e nel suo utilizzo come strumento d'espressione della coscienza collettiva.

Durante la Jugoslavia socialista la comunità slovena era riuscita a realizzare gli obiettivi del programma di rivendicazione nazionale *Zedinjena Slovenija* articolato nel 1848[9], essendo lo sloveno lingua del proprio territorio. Tuttavia, come abbiamo visto, non era ancora stato raggiunto un vero monolinguismo essendo un'altra lingua, il serbo-croato, tutt'altro che assente. Gli intellettuali sloveni decisero di scendere nuovamente in prima linea nella battaglia per l'uso di uno sloveno corretto e per ciò che Mesthrie (2000:253) definisce mantenimento linguistico (ing. *Language maintenance*) ovvero per l'uso continuo dello sloveno a fronte di una competizione con una lingua più forte a livello regionale e sociale. A questo proposito, vennero a crearsi istituzioni apposite per la tutela del corretto uso e sviluppo della lingua slovena e per la sua protezione da interferenze esterne.

[8] Una situazione linguistica relativamente stabile nella quale, oltre alle varietà primarie della lingua (che possono includere uno standard o degli standard regionali) vi è una varietà alta assai divergente, altamente codificata (spesso grammaticalmente più complessa), veicolo di un vasto e stimabile corpus di testi scritti, o in un periodo antecedente o in un'altra comunità di parlanti, che viene appresa in gran parte tramite l'istruzione formale e usata perlopiù per la comunicazione scritta o formale ma non viene invece usata da nessun settore della comunità per la conversazione ordinaria. (…)

(…) La varietà alta (H[igh] o A[alta]) (A) e la varietà vernacolare (L[ow] o B[assa]) sono in una rigida distribuzione funzionale complementare (Ferguson cit. in Hudson 2001:226).

[9] Il movimento nazionale sloveno aveva posto il monolinguismo della comunità slovena come una delle basi del proprio programma.

A fine anni settanta ebbe luogo l'iniziativa *Slovenščina v javnosti*[10]- Lo sloveno nella sfera pubblica-. Quest'incontro, organizzato dallo Slavistično društvo Slovenije -Associazione degli slavisti slovena-, con la collaborazione della Socialistična zveza delovnega ljudstva -Lega socialista del popolo lavoratore-, coinvolse i maggiori linguisti e slavisti sloveni, che si riunirono per trattare tematiche di carattere prevalentemente sociolinguistico.Il fine comune era quello d'indagare e regolare l'uso dello sloveno in tutti gli ambiti della sfera pubblica, affinché potesse diventare 'arma per il progresso sociale, economico e culturale della nazione e della Repubblica del lavoro slovena'(Ribčič 1983:9*)*.

Negli atti dell'incontro fu innanzitutto affermata la necessità che lo sloveno ottenesse lo status di unica lingua ufficiale sul territorio della Repubblica Socialista di Slovenia in tutti gli ambiti comunicativi e che venisse rispettata anche a livello federale. Riguardo l'ingerenza del serbo-croato,venne rimarcata l'importanza dell'uguaglianza e dell'originalità linguistica nel campo della giurisprudenza federale, sottolineando che i testi in sloveno non dovessero essere solamente mere traduzioni dal serbo-croato (Pogorelec 1983:204), l'inuguaglianza delle diverse lingue nell'Armata popolare jugoslava e il ruolo chiave dei delegati e funzionari sloveni nell'attuazione dell'uguaglianza linguistica.

A seguito di tale iniziativa, nel 1980 entro la Lega socialista del popolo lavoratore della Slovenia venne istituito lo Svet za slovenščino v javnosti - Consiglio per l'utilizzo dello sloveno nella sfera pubblica – (Moder 1984:9). Nell'ambito del dibattito pubblico in materia dei cambiamenti progettati alla costituzione della Repubblica socialista slovena, esso suggerì alcuni emendamenti che avrebbero regolato lo status dello sloveno, delle lingue delle minoranze autoctone e delle altre lingue jugoslave sul territorio sloveno. Propose ad esempio, pur senza successo, una modifica che avrebbe assicurato l'uso dello sloveno nel comando e nell'educazione militare nell'Armata popolare jugoslava e agli sloveni di prestare servizio militare in unità per lo più etnicamente uniformi con il quadro ufficiali abile alla comunicazione in sloveno (Toporišič 1991:288).

Uno dei gruppi di lavoro all'interno del Consiglio per l'utilizzo dello sloveno nella sfera pubblica era lo Jezikovno razsodišče -Tribunale linguistico- istituito il primo ottobre 1980.[11] Esso era formato da storici, traduttori, slavisti e linguisti; personalità dunque qualificate per un efficace dibattito linguistico. Compito principale del Tribunale era quello di occuparsi delle questioni linguistiche più urgenti, soprattutto nell'area della cultura linguistica e dello status dello sloveno nella società. Inoltre, si proponeva di denunciare le più gravi violazioni delle regole linguistiche e stilistiche (Moder 1984:10). L'attività del Tribunale coinvolse direttamente la comunità linguistica slovena, stabilendo con questa un contatto diretto. L'uso dello sloveno letterario veniva incentivato attraverso la pubblicazione di lettere ed articoli sui principali quotidiani e riviste, nonché organizzando riunioni e dibattiti aperti al pubblico. Una delle principali problematiche affrontate dal Tribunale fu appunto il rapporto tra lo sloveno e il serbo-croato. Esso denunciava le interferenze di quest'ultimo sostenendo pienamente il ruolo dello sloveno come unica lingua della comunità slovena. Quest'atteggiamento che potremmo definire poco lusinghiero verso la presenza del serbo-croato, venne però aspramente criticato dall'allora governo centrale.

Personalità che si dimostrarono particolarmente critiche verso l'operato del Tribunale linguistico furono lo scrittore Miodrag Bulatović e giornalisti dei giornali federali come *Borba* e *Politika* (Toporišič 1991: 241, 251-254).

Il Tribunale arrivò ad assumere un atteggiamento critico anche verso la comunità slovena. Accusò l'allora governo di non essere abbastanza attivo nella difesa della propria lingua nazionale e di non rendersi conto del momento importante in cui venivano a trovarsi, con l'individuo sloveno che, dopo più di mille duecento anni, era divenuto padrone di sé stesso con il riconoscimento dello sloveno come lingua nazionale della Slovenia.Allo stesso tempo fu esso stesso oggetto di critiche anche in patria, da parte di giornalisti e slavisti (Toporišič 1991: 239).

L'attività del Tribunale linguistico, come si può evincere dal bilancio che ne fece l'allora presidente della Sessione per l'uso dello sloveno in ambito pubblico Matjaž Kmecl il 3 dicembre 1981, fu piuttosto fervida:

[10] Si veda testo completo *Slovenščina v javnosti.*

[11] Si veda a proposito il volume curato da Janko Moder *Jezikovno Razsodišče* che descrive nei particolari l'operato del Tribunale linguistico.

> Dal primo novembre ha reso pubbliche 45 dichiarazioni, ha accolto all'incirca 270 denunce, risposto a circa 140 corrispondenti, più volte dato consigli in forma scritta ed orale, preparato delle traduzioni in sloveno per aziende non slovene etc.; si incontra settimanalmente in una seduta dalla durata di tre ore. In un anno dalla sua nascita ha chiaramente „toccato" la mentalità slovena non solo dal punto di vista linguistico ma anche nazionale … (Moder 1984:134).

Alcuni esponenti della classe intellettuale slovena accusavano sovente la popolazione di comportarsi con eccessiva passività nella protezione della propria lingua madre. Roter (2003:236) considera quest'atteggiamento conseguenza conseguenza dei secoli trascorsi circondati da nazioni molto più grandi che spesso bramavano la conquista del territorio sloveno e la conseguente estinzione della nazione slovena. Tali circostanze hanno contribuito a radicare nella popolazione slovena quel sentimento d'inferiorità, di „piccolezza" di cui si è accennato a inizio capitolo.

La percezione della propria debolezza rispetto ai vicini era sentita anche nei confronti dei fratelli jugoslavi, in particolare verso il popolo serbo (Puhar, 1992) ed aveva ripercussioni anche sul comportamento linguistico. Con la decisione di esprimersi in serbo-croato (come nel caso dei politici sloveni) e non nella propria madrelingua, il parlante sloveno non danneggiava solo se stesso, ma anche il proprio interlocutore a cui impediva di cimentarsi con una lingua straniera e a cui indirettamente confermava una „superiorità" linguistica (Toporišič 1991:95).

Da questo comportamento spesso prendeva forma ciò che Moder (1984:270) definì *jugoslovanščina* – jugosloveno, ovvero quell'idioma artificiale che emergeva proprio quando un parlante sloveno cercava di esprimersi in serbo-croato convinto di averne una buona conoscenza e senza invece accorgersi dell'alto numero di errori ed inaccuratezze commessi. Come già accennato in precedenza, questo era ad esempio il caso non solo dei politici, ma anche di sportivi o giornalisti sloveni che, una volta scoperto che nella platea c'erano anche parlanti non sloveni, non esitavano a passare alla loro personale versione del serbo-croato.

5. CONCLUSIONE

Esaminare il rapporto intercorrente tra due o più varietà linguistiche non è sempre facile e lineare. Le lingue, infatti, ed il loro studio in determinati contesti, portano con sè implicazioni politiche dalle quali è alle volte difficile rimanere completamente distaccati.

In questo particolare caso, le opinioni degli intellettuali sloveni del tempo possono, agli occhi di un osservatore esterno, sembrare alle volte troppo dure ed estreme. È tuttavia importante contestualizzare il perché di queste idee, frutto della lunga battaglia del popolo sloveno per la propria indipendenza culturale e linguistica. Il fatto di percepire così vicino il raggiungimento dello status di unica lingua nazionale per lo sloveno, ha probabilmente fatto in modo che si sentissero in dovere di sensibilizzare sia il popolo sia il governo in merito alla questione linguistica.

Come osservato anche in questo caso, il contatto tra due varietà linguistiche può portare sul piano sociolinguistico al nascere di vari fenomeni, come ad esempio il bilinguismo e la diglossia.

Nella situazione in esame ci troviamo inoltre di fronte a ciò che Nelde (1998: 294) definisce conflitto linguistico „artificiale" (ing. *„Artificial" language conflict*) che emerge quando vi è una comunità linguistica, nel nostro caso quella slovena, svantaggiata rispetto ad un'altra. Tale conflitto è stato risolto da un evento dalle importanti conseguenze sul piano sociolinguistico: l'indipendenza della Slovenia dalla federazione jugoslava, realizzatasi nel 1991. Con la nascita della Repubblica di Slovenia, lo sloveno ottiene il tanto atteso di unica lingua ufficiale dello Stato, stabilito nell'articolo 11 della Costituzione della Repubblica di Slovenia:

> La lingua ufficiale in Slovenia è lo sloveno. Nelle zone dei comuni dove vivono le comunità nazionali italiana ed ungherese, sono lingua ufficiale anche l'italiano o l'ungherese[12].

[12] http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199133&stevilka=1409.

Le abitudini linguistiche della comunità slovena si sono allontanate sempre di più dal serbo-croato, complici la crescita della produzione di testi sia di carattere scientifico scientifico che popolare, nonché la diffusione di internet nella prima metà degli anni novanta (Stabej 2010:83).

Sebbene il suo status sia stato legalmente definito, per la lingua slovena si sono profilate nuove sfide all'orizzonte, sia in ambito internazionale che sul piano interno.

L'entrata della Slovenia nell'Unione Europea nel 2004 ha inserito la lingua slovena in un nuovo contesto internazionale e linguistico, nel quale si deve confrontare con diverse altre lingue, alcune della quali molto forti sul piano internazionale come l'inglese ed il francese.

Per quanto riguarda il serbo-croato, esso ha perso rapidamente il suo ruolo di codice di riserva per la popolazione slovena (Stabej 2010:77).

Gli idiomi che sono nati dalla lingua un tempo nota come serbo-croato, il bosniaco, il croato, il montenegrino ed il serbo, sono ancora presenti nella Repubblica di Slovenia ma in tutt'altro ambito funzionale. Esse sono oggi le lingue parlate dalla maggior parte degli immigrati che ogni anno arrivano in Slovenia. Sebbene dopo l'indipendenza questi flussi migratori abbiano visto una diminuzione, l'entrata nell'Unione Europea ha dato nuovo vigore al fenomeno. Ancora oggi, infatti, la maggior parte degli arrivi in Slovenia ha origine da una delle ex repubbliche jugoslave. Secondo i dati forniti dallo Statistični urad Republike Slovenije –Ufficio statistico della Repubblica di Slovenia- al primo gennaio 2011 l'86,7% degli arrivati erano originari degli ex territori jugoslavi.

Bibliografia

Bagnasco, A. Barbagli, M. Cavalli, A. (2007). *Corso di sociologia*. Bologna, il Mulino.

Bugarski, R. (2002). *Nova lica jezi*ka. Beograd, Biblioteka XX vek.

Cardona, G.R. (2009). *Introduzione alla sociolinguistica*. Novara, UTET Universitaria, De Agostini Scuola SpA.

Crespi, F. (2005). *Sociologia del linguaggio*. Roma-Bari, Editori Laterza.

De Saussure,F. (1967). *Corso di linguistica generale*, Roma-Bari, Editori Laterza.

Gjurin, V. (1991). *Slovenščina zdaj!* Ljubljana, Art Agencija.

Hans Nelde, P. (1998). Language conflict. *The Handbook of sociolinguistics*. Coulmas F. (ed.), Oxford, Blackwell Publishers, str. 283-300.

Hudson (2001). Diglossia. *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Mesthrie, R. (ed.). Oxford, Elsevier Science Ltd, str. 226-230.

Jezik in slovstvo. Anketa o položaju hrvaščine/srbščine v slovenski šoli. http://www.jezikinslovstvo.com/ff_arhiv/lat1/038/33c04.htm<10.10.2013>.

Jurančič, J. (1955). O pouku srbohrvaščine na naših srednjih šolah. *Pogovori o jeziku in slovstvu, Predavanja na zborovanju slovenskih slavistov v Mariboru od 26.junija do 1.julija 1954*, Maribor, Založba Obzorja, str.100-107.

Mesthrie, R. Tabouret-Keller, A. (2001) Identity and Language. *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*.

Mesthrie, R. (ur.). Oxford, Elsevier Science Ltd, str. 165-169.

Moder, J. (1984). *Jezikovno razsodišče*. Trst, Založništvo tržaskega tiska.

Pirjevec, J. (1993). *Il giorno di San Vito. Storia della Jugoslavia 1919-1992.* Roma, RAI-ERI.

Pogorelec, B. (1983). Uvodno poročilo. *Slovenščina v javosti. Posvetovanje o jeziku*. Potrorož, 14. In 15. Maja 1979. Gradivo in sporočila. Ljubljana. Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije, str. 17-24.

Pogorelec, B. (1993). Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje pri Slovencih- zgodovina in sodobni vidiki. *Jezik tako in drugače*. Štrukelj I. (ur.). Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovlje Slovenije, str.2-17.

Prpič, M. (2008). *Kako smo dobili slovenski TV Dnevnik*. http://javnost-thepublic.org/article/pdf/2008/5/7/<27.9.2013>

Puhar, A. (1992). *Slovenski avtoportret* 1918-1991. Ljubljana, Zbirka Paradigme, Nova revija.

Radovanović, M. (2003). *Sociolingvistika*. Sremiski Karlovci - Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Ribčič, M. (1983). Uvodna Beseda. *Slovenščina v javosti.* Posvetovanje o jeziku. Potrorož, 14. In 15. Maja 1979. Gradivo in sporočila. Ljubljana.Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije, str. 9-16.

Roter, P. (2003). Language Issues in the Context of 'Slovenian Smallness'. *Nation-building, ethnicity andlanguage politics in transition countries*. Daftary F., Grin F. (ur.), Budapest, Local Government and Public Service Reform Initiative Open Society Institute, str. 213-241.
Skutnabb- Kangas,T. (1991). *Bilingvizam*. Beograd, Zavod za udžbenike I nastavna sredstva.
Slovenščina v javosti. (1983) Posvetovanje o jeziku. Potrorož, 14. In 15. Maja 1979. Gradivo in sporočila. Ljubljana.Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije.
Stabej, M. (2010). V dru*žbi z jezikom,* Ljubljana, Zbirka Trojinski konj,Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
Statistični Urad Republike Slovenije, Selitve-Slovenija https://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=4430 <20.8.2013>
Toporišič, J. (1991). *Družbenost slovenskega jezika*, Ljubljana, Državna založba Slovenije, Ljubljana.
Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1963). http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1963.pdf<25.07.2013>
Uradni list Slovenije. http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199133&stevilka=1409< 10.09.2013>.
Weinreich, U. (2008). *Lingue in contatto*, Novara, UTET Universitaria, DeAgostini scuola Spa.

DIZIONARI
Deanović M., Jernej J. *Hrvatsko-talijanski rečnik* (1994). Zagreb: Školska knjiga.
Šlenc. *Veliki slovensko italijanski slovar (2006).*Ljubljana: DZS.

RELATIONSHIP BETWEEN SLOVENIAN AND SERBO-CROATIAN IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA

Summary

Slovenian and Serbo-Croatian are closely related to each other not only from a linguistic point of view (they both belong to the southern Slavic linguistic family), but also thanks to their geographical proximity and, more importantly, thanks to their shared past.
Even if it can be stated that in the Federal Republic of Slovenia there was linguistic homogeneity, this fact didn't prevent Serbo-Croatian language from acquiring its own role within Slovenian society.
Officially, the language policy of former Yugoslavia was based on the principle of equality of all the languages spoken by its inhabitants, as was stated in the Federal Constitution. Slovenian and Macedonian were therefore official languages and held the same status of Serbo-Croatian, which was the most broadly spoken language.
It is interesting that in the Slovenian society Serbo-Croatian language was used by the population in different areas of the everyday life. As a consequence, the Slovenian population had at least an understanding of Serbo–Croatian language and it developed a passive type of bilingualism, which was imposed by the external environment.
Slovenian, in fact, didn't cover numerous fields of communication and was not able to meet the needs of the Slovenian population to obtain certain types of information like, for example, the entertainment literature such as magazine, comics and the specialized literature such as university books. As a consequence, Serbo-Croatian language derived the role of „reserve" linguistic code. Moreover, Serbo-Croatian was the language mainly in use in the Yugoslav people's army, it was present in the Slovenian education system and it entered Slovenian homes thanks to television and radio.
The strong presence of Serbo-Croatian in Slovenian everyday life became a very sensitive issue for the population and the intellectual class, which strongly emphasized the need for Slovenian to become the only national language of the Socialist Republic of Slovenia.

Keywords: Yugoslavia, Slovenian, Serbo-Croatian, Slovenia

Daria Costantini
Università degli studi di Udine, Italia
daria.costantini@gmail.com

Jelena Filipović

IDENTITY CONSTRUCTION THROUGH DISCURSIVE PRACTICES AND CODE-SWITCHING IN AUTOBIOGRAPHIC FICTIONAL NARRATIVES BY ROSA NISSÁN AND GORDANA KUIĆ

In this paper, autobiographic novels by two female writers of Sephardic origin, Rosa Nissán from Mexico, and Gordana Kuić from Serbia/former Yugoslavia, are investigated as examples of identity construction through discursive practices in which the presence of three languages engaged in code-switching (Mexican Spanish/ Judeo-Spanish, Serbian/Judeo-Spanish and Serbian/English) carries important implications for understanding of the two authors' individual conditions as well as collective histories of women in general and Sephardic women in particular in two different parts of the world within the same historical period.

Keywords: narrative discourse, discursive practices, code-switching, identity construction, cognitive cultural models, female history, Mexican Spanish, Judeo-Spanish, Serbian, English

1. LANGUAGES IN CONTACT: CODE-SWITCHING IN SPONTANEOUS DISCOURSE AND IN NARRATIVES

The use of two or more linguistic varieties in spontaneous discourse has been thoroughly researched over the last decades from both structural and sociolinguistic perspectives. The term most frequently applied to this phenomenon is *code-switching*, and this is also the case in this research. Technical questions about what exactly constitutes code-switching and what distinguishes it from other language contact phenomena, such as borrowings (e.g., Myers-Scotton, 1991; Savić, 1996; Filipović, 1998), will be left aside, as this particular paper focuses on socio-pragmatic and anthropological issues which arise from the language user's conscious or unconscious intentions in specific socio-communicative contexts. Way back in 1982, Gumperz claimed that the speakers apply code-switching in the process of „building their own and their audience's abstract understanding of situational norms, to communicate metaphorical information about how they intend their words to be understood" (Gumperz, 1982: 61), thus signaling that code-switching plays a creative role in bilingual discourse (Myers-Scotton, 1993a: 53).

From the methodological point of view it is also important to clarify how the above claims relate to non-spontaneous, written/edited discourse (Biber, 1988), i.e., to novels by two female writers of Sephardic origin, Rosa Nissán from Mexico, and Gordana Kuić from Yugoslavia/Serbia analyzed in this paper. During the early days of study of language contact situations in which two languages engage in a single discourse, linguists were reluctant to use non-spontaneous discourse in their analysis, as spontaneous speech was considered to be the primary form of language to be studied (see Savić, 1996 for further discussion). However, written discourse is not seen any more as more decontextualized, elaborate and edited than spoken discourse and it has proven to be just as valuable source of data for analysis of social, pragmatic, cultural and identity aspects of human communicative practices (see Biber, 1988, Savić 1996; Filipović 1998). Consequently, the use of Mexican Spanish and Judeo-Spanish[1], and Serbian, Judeo-Spanish and English in the novels by Nissán and Kuić respectively is definitely much more „than an obvious ethnic mark or even a playful enrichment" (Linhard, 2009: 456). Consequently, in cases where two or more languages appear in the same narrative, assumption must be made that their choices, frequency of occurrence, their structural and semantic features cannot

[1] The term *Judeo-Spanish*, an academic neologism, is used throughout this paper as equivalent to *Judezmo* (e.g., see Bunis, 2011a, 2011b) and, more recently, *Ladino* (Navon, 2011).

be evaluated exclusively on the basis of their grammatical structures or esthetic value, but that their sociocultural, ideological and identity features (on both individual and collective levels) play a significant role in their interpretation by the audience they are intended for.

2. IDENTITY AND NARRATIVES

> „In sum, narratives, irrespective of whether they deal with one's life or an episode or event in the life of someone else, *always* reveal the speaker's identity" (Bamberg, 2005: 223)

Both Rosa Nissán and Gordana Kuić have on several occasions in interviews[2] regarding their works of fiction made claims that the two protagonists of their novels (*Novia que te vea*, and *Hisho que te nazca*, by Rosa Nissán, and *Miris lipe na Balkanu (Linden blossom in the Balkans), Smiraj dana na Balkanu (The Sunset in the Balkans)* and *Duhovi nad Balkanom (Ghosts over the Balkans)* by Gordana Kuić) are themselves, i.e., that these are authobiographic novels.

Autobiographic fiction has recently become attractive to history scholars and literary study scholars alike. Autobiographic narratives are analyzed as social constructions in which: „Constructing a self as a character in the story world and entering this as a claim for the self of the speaker, requires 'additional' rhetorical work in order to be heard 'correctly'. It is this 'additional rhetorical work' that elevates 'personal narratives' into the realm of interesting data" (Bamberg, 2005: 224).

In case of authors writing from the perspective of minority cultures, such as Nissán and Kuić , the nature of the narrative can be associated with the „ 'memoir boom' […] – exploration of personal life in therapies of various kinds" (Riessman, 2003, online document). Fictionalized autobiographic narratives thus make attempts to 'make sense' of personal and collective experiences and memories (see Langellier, 2001: 700, cit. in Riessman, 2003, online document), in the process of identity acquisition (Cain, 1991). They make a step away from depersonalized histories normally present in 'master narratives' (Riessman, 2003, online document) that often present a deviation from the prescribed, authorized, history of an era or a social/cultural/religious group.

Individual and social identities are thus constructed based on what cognitive anthropologists and cognitive sociolinguists call 'directive force of cultural models[3]', based on our ideologies, which shape our individual attitudes, beliefs and regulate our social actions (Filipović, 2009: 118). „Each individual's identity is made from what some philosophers have called a 'moral narrative' (De Graaf, 1994), or 'career', a communicative and epistemic autobiography consisting of the experiences and knowledge acquired as a member of that configuration of groups" (Riley, 2007: 113). As will be shown in the continuation of the paper, in the comparative analysis of the autobiographical narratives by Nissán and Kuić, these forces are deeply rooted into one's personal and group history, but also driven by larger social, historical and cultural circumstances on regional, continental or global scale.

3. LANGUAGE AND IDENTITY

As this analysis attempts to explain, the language choices made by Nissán and Kuić in their autobiographical novels, are very deeply rooted in their personal world ideologies, and they form a significant part of their individual and social identities: „Social or public identity is the sum of the nu-

[2] *Rosa Nissán: Escritora y Fotógrafa*, http://rosanissan.blogspot.com/2010_02_01_archive.html; Gordana Kuić: http://gordanakuic.com/pages/intervjui.htm

[3] „*Cultural models* are presupposed, taken-for-granted models of the world that are widely shared (although not necessarily to the exclusion of other, alternative models) by the members of a society and that play an enormous role in their understanding of that world and their behavior in it" (Holland & Quinn, 1995: 4).

merous social sub-groups (sex, age, profession, religion, etc.) to which an individual may belong and of which he or she is recognized and competent member. Situationally salient facets of social identity, i.e., roles, are manifested by the performance of sets of verbal and non-verbal acts and communicative practices, requiring specific forms of knowledge for their competent performance and ratification and recognition by relevant others" (Riley, 2007: 38-39). Consequently, identity is a complex category which defines us in social, historical and cultural contexts and which contains both diachronic (ethnic, religious, racial, etc.) and synchronic (gender, professional, national, transnational, etc.) components (Filipović, 2009: 21). It is based on socially constructed knowledge (often defined as cultural knowledge, e.g., Riley, 2007), in which language is interpreted as the basis of all human existence, a cohesive force which imposes cultural patterns and limitations to our social and speech communities (Filipović, 2009: 22). It is through language study that we can analyze this social/cultural knowledge which is viewed as a cognitive phenomenon defined in cognitive anthropology as the core of cognitive cultural models which give meaning to our worlds. In that sense, language is at the same time a cultural fact and it performs a cultural function.

Fiction, and literature in general, then can also be analyzed from the above outlined cognitive anthropological lens which allows us to search for authors' intentional meanings in literary works, rather than to dwell on supposed interpretations imposed by literary analysts (Murphy, 1978: 121). Consequently, in the continuation of this paper, a synergetic point of view will be taken in which „language/speech and culture/society are analyzed and represented as coordinate and interacting phenomena, each bringing out and realizing the meaning of the other." (Friedrich, 2006: 219) In other words, the works of Nissán and Kuić cannot be analyzed outside of a wider realm of the cultures (in the broadest sense of the word) in which they were created, and even though both authors include into their fiction important implications for the understanding of their individual conditions and the collective history of the Sephardim in two different parts of the world within the same historical period, only some of the inferences drawn from this analysis of the use of their ethnic language in the novels can be viewed as comparable, while others show great differences which can be understood only if cognitive cultural models and socio-cultural conditions (different in the two countries in question, both in terms of the Sephardic minority and the majority communities) are taken into account.

4. ROSSA NISSÁN AND GORDANA KUIĆ

As already outlined in Filipović and Vučina Simović (2012)[4], autobiographic novels by Rosa Nissán *Novia que te vea* and *Hijo que te nazca*, and by Gordana Kuić, *Cvat lipe na Balkanu* (*Linden tree blossom in the Balkans), Smiraj dana na Balkanu (the Sunset in the Balkans)* and *Duhovi nad Balkanom (Ghosts over the Balkans)* are excellent illustrations of a wide range of female identities present in the Sephardic world in the second half of the 20th century. These two authors, born and raised on two opposite sides of the world (opposite in both geographical and metaphorical sense of the word), one in Mexico, the other in Yugoslavia (nowadays Serbia), approximately at the same time, and both proudly and painfully aware of their Sephardic origin, write about their family histories and use them as a coherent framework for creating fictional narratives with strong individualized sense of the world that surrounds them. Oshinica/Eugenia and Inda/Vera Korać[5], their protagonsists and their alter-egos, create their own feminine ideologies, one Mexican, and the other Yugoslav (it is very impotant to bear in mind this attribute designating membership to a country which does not exist anymore), based on cultural models of their own ethnic communities, the majority communities they live in, and,

[4] Only *Novia que te vea* and *Linden tree blossom in the Balkans* are discussed in Filipović and Vučina Simović (2012).

[5] Oshinica and Inda (Ida is a derivative from *linda 'beautiful'* (Ladino) are protagonists' nicknames.

in the case of Inda, also based on concepts of globalization and condemnation of nationalism which shapes the general history of the Balkans in the 1990s.[6]

These cultural models can be contrasted on social, religious, cultural and political planes: Mexico, in constant overarching and rather tense communication with the Catholic religion, in deep conflict with the Jewish faith, with its traditional, patriarchal values strongly shaping the hierarchical structure of the protagonist's family life, (maintaining the centuries old opposition of private and public spheres present in male and female lives in both majority and minority communities), on one hand, and Yugoslavia, with its apparently liberating socialist egalitarianism, free access to education for all and relative tolerance of different minorities living in the capital, Belgrade, in the second half of the 20th century.

5. LANGUAGE CHOICE AS CULTURAL AND IDEOLOGICAL MARKERS IN FEMININE IDENTITY CONSTRUCTION IN FICTIONAL NARRATIVES BY ROSSA NISSÁN AND GORDANA KUIĆ

5.1. Language choices and their consequences in Rossa Nissán's novels

In both novels treated herein, *Novia que te vea* and *Hijo que te nazca,* Nissán applies occurrences of Judeo-Spanish embedded in the matrix language (Myers-Scotton, 1993) of her fiction, Mexican Spanish. „The novels are therefore grounded in what Doris Sommer has called the „busy borders of language, where linguistists have been mapping varieties of conversational code-switching in normal conversation. These borders of language also represent the only location where Oshinica, the main character and first-person narrator of both novels, can ultimately dwell" (Linhard, 2009: 456). The code-switching that Lindhard mentions actually varies from the first novel to the second. In the first one, *Novia que te vea*, it is a significant carrier of cultural, social and identity function, and it can definitely be defined as non-marked linguistic behavior, aimed at maintaining the cohesion and the integrity of the protagonist's Sephardic community. It serves to mark interpersonal relations, relations of social power and linguistic, ethnic, religious and other identities, personal attitudes and collective ideologies (Myers-Scotton, 1993; Savić, 1996; Filipović, 1998; Filipović, 2009). The occurrences of Judeo-Spanish are clearly domain-controlled and predominantly used by older members of Oshinica's social network (mother, father, grandparents, aunts, elderly female neigbours, etc.). The language choice thus also creates an invisible, but very clear generation gap, between the older members of the Sephardic community who give precedence to their religious and ethnic affiliation over their Mexican nationality, and vice versa, the younger generations who consider themselves Mexican first and then Jewish/Sephardic. From the cognitive anthropological and cognitive sociolinguistic point of view, the parts of the narrative in Judeo-Spanish are also used to express the directive force of Sephardic cultural models: they contain information about what the expected, prescribed, normative view of life, recognized as acceptable and normal among the Sephardim should be:

The *abuelito*'s story:

[6] Gordana Kuić was born in 1942 in Belgrade, in an etnically and religiously mixed family, to a Sephardic mother and a Serbian father. She holds university degrees in English language and literature from the Faculty of Philology, University of Belgrade and Hunter College in New York. She worked at the American Embassy in Belgrade. Since 1990, she dedicates all her time to writing fiction. She has written a number of novels treating Sephardic topics and a collection of short stories. Gordana Kuić lives in Belgrade and in New York (http://www.gordanakuic.com/pages/biografija.htm; Romeu Ferré, 2012: 58).

Rosa Nissán was born in Mexico City in 1939 to a Sephardic mother and a Jewish father of Persian origin. She studied journalism at the *Universidad Femenina*. She is a writer and a photographer. She received the *Heraldo* Prize for a movie script based on her first novel *Novia que te vea*. She is autor of autobiografphic novels and travel chronicles, as well as a collection of stories (http://rosanissan.blogspot.com/; Romeu Ferré, 2012: 83).

„Te lo decía, Ernesto, así es la vida, mi venitúnico hijo, primero tuvo una musher; ni modo, tú conoces a Oshinica, mi nieta; la adoro; lleva el nombre de mi madre, que el Dio tenga en Gran Eden. No dije una palabra; tú sabes que soy una persona correcta que no se mete con nadie; es más, hablé varias veces al hospital a ver si la niña ya había abierto los oshos. Dos años después, gracias al Dio, un hombre. De este niño yo fui zandak, por ley me tocaba el honor. Lleva el nombre de mi padre, porque muestra religión tú sabes, manda que el primer nieto lleve el nombre del abuelo. (…) Bueno, curto de palabra, para no hacerte el cuento largo, al tercer hisho, otra musher. El Dio sabe por qué manda las cosas. A los once meses; ¡Barmín Nán! Otra más y se mos hicieron tres de ellas. A estas dos, la madre les escogió nombres de su yente ¿Te imaginas? Tres dotes mi hisho va a tener que trabajar como burro para casarlas! (Nissán, *Novia* , 1992: 23)

Also, when he describes the first birth giving experience of his daughter, Oshinica's paternal aunt:

„¡Maldito! ¡Desgraciado! Mira que no ir al hospital a ver a mi hisha, el Dió lo va a castigar. Cuando supieron que fue mujer, se fuyeron la madre, el padre y el hisho. ¿Qué culpa tiene la pobre? ¿Acaso es ella responsable? (…) Guadimi, una niña cargando a otra niña; (…) ¿Para esto la engrandecimos?" (Nissán, *Novia*, 1992: 47-48).

Oshinica's mother also comments about an aunt of one of her daughter's friends:

„Se quedó para vestir santos, era muy pretenciosa; a todas las suertes que le llegaban, les encontraba un pepino; luego se hizo grande y ¿quién quiere una solterona? Los vieshos, si tienen parás, se casan con una mancebica que no esté maleada y la hacen a su modo" (Nissán, 1992: 63).

Older female characters in the novel also use a rather archaic variety of Judeo-Spanish, reserved for women with little or no formal education in Mexican Spanish:

At a wedding:

„La señora Magriso ha de venir a todo; como vive a la vuelta… Me volví a tropezar con ella, a quise ayudar y me dijo: „No te estreches por mí, janúm, me está embarazando detenerte. Vengo a esvachearme [divertirme] un poco, gracias, preciada. El Dio que te mande todo bueno. ¡Novia que te vea! (Nissán, *Novia*, 1992: 39)

A neighbor, la señora Rashel, when talking about Oshinica's Little sister's waredrobe, says the following:

„Asiviva, Sarica, que se los dejes poner del diario. ¿para qué los enguaya? Pobrecita ¿Cuándo se va acabar los tres fostanes [faldas]?" (Nissán, *Novia* , 1992: 53)

What is indicative of the author's attitude toward Judeo-Spanish and her Sephardic origin and tradition in the process of her individual identity construction, which is something that she is struggling with all throughout both novels, *Novia que te vea* and *Hijo que te nazca*, becomes clearly apparent in the second one, which describes her life as an adult woman, married and with children. Still bound by the constraints of her ethnic community, Oshinica first tries to reconcile with them and to be happy simply by being socially acceptable:

„Ya tenía olvidado ese pavor a quedarnos solteras. Lo mejor de estar casada es que ya tengo marido para toda mi vida, no más ese miedo, no más a ir a bailes, a ver si me sacan a bailar. Tengo a mi hombre." (Nissán, *Hijo*, 1996: 63).

Judeo-Spanish is still present, but in this case, with far less frequency, limited to contexts of reminiscencing about the Sephardic past (e.g., the conversation with her aunt about *canticas* which Oshinica hated as a child, but finds comforting as an adult, *Hijo*, p. 89). Judeo-Spanish as a cultural marker is in this second novel even visually identified by the use of italic print (unlike its non marked occurrence in the *Novia que te vea*). It is implied that the author herself was not completely aware of the process of code-switching she applied in her first autobiographic novel, as she was when writing the second one. When she writes about her first attempts at writing fiction, she realizes that not all of her readers would understand the Judeo-Spanish in her text:

> „Por tercera vez llevé un texto al taller, se trató de una cena de *shabat*. Elena[7] preguntó:
> -¿Qué quiere decir *atatunado*?
> - Algo como trastornado – respondí-, es en ladino, así habla mi mamá. Qué raro que no entiendan, por eso escribí con tanta naturalidad, no tenía presente que ustedes no conocen estas palabras, es el español que hablaban los judíos cuando los expulsaron de España en 1492 – explliqué." (Nissán, *Hijo*, 1996: 138)

In *Hijo que te nazca*, the language of her ancestors turns into: „a heritage element – from the realm of non-material or intangible cultural heritage – among the Sephardim who do not use Judeo-Spanish as their language of communication any more, or even among those who have never used it."[8] (Romeu Ferré & Díaz-Mas, 2011: 123)

> „Mi papá dice de la prima que yo quiero tanto:
> -*Le deshó* el marido porque tenía *munchas* amigas y les hacía más caso a ellas que a él…" (Nissán, *Hijo*, 1996: 88)
> „Esta tía, dulce como la miel, siempre divertida. […]
> -Y qué *queresh, hisha*, en *muestra* tierra *ansina mos* los contaron a *mosotras*. Dime Oshinica, ¿todavía *tenesh* los *poemicas* que te *trushe* el día que te esposaste?" (Nissán, Hijo, 1996: 89)

Even though at some point in *Hijo que te nazca*, it may appear that Oshinica's path toward independence means irrevocable breakup with her Sephardic origins, it is actually not so! As she acquires more and more freedom, she also develops her complex feminine, Sephardic and Mexican identity which helps her find peace with the world around her and inside herself, despite the fact astutely pointed out by Lindhard (2009: 459): „(W)hat ultimately comes across in these texts is not a happy and comfortable hybridity, equally composed of Oshinica's Sephardic self, her Mexican self and her female self, but the constant, unequal and unstable interaction between these different aspects."

The last pages of *Hijo que te nazca* are about Oshinca's father's passing away, and the last few paragraphs of the novel are a wonderful metaphor of the wisdom Oshinica continues to live with:

> „Te fuiste. La tierra se llenó de sombra. Nos dejaste llenos de dudas, porque n te atreviste a decir algo más profundo. Nos dejaste con el enojo de que a un cuerpo cuidado día con día lo matara la enfermedad. […]
> Te enseñaron a ser buen hijo, a ser responsable con todos, menos contigo. Y te adoro. Pero en eso no seré como tú. Te lo juro.
> *Tu muerte fue una enseñanza que nos sacudió. El egoísmo puede ser una virtud.*" (Italics mine) (Nissán, *Hijo*, 1996: 301)

[7] Elena Poniatowska, one of Nissán's role models and her teacher of creative writing.

[8] „un elemento patrimonial – de lo que hace ha dado en llamar patrimonio inmaterial o intangible – entre sefardíes que ya no usan habitualmente el judeoespañol como lengua de comunicación, o que incluso no la han utilizado nunca." [translation J.F.]

a. Language choices and their consequences in Gordana Kuić's novels

Unlike Rosa Nissán, Gordana Kuić is not a native speaker of Judeo-Spanish. As she says in one of her interviews, she used 'bits and pieces of Ladino' (proverbs and individual words and short phrases) that she remembered from her mother's and her aunt's discourse in her novels, and they were proofread by an older gentleman, Mr. Levi, a Sephardim from Sarajevo prior to their publication[9].

Therefore, Judeo-Spanish lexemes and phrases in Kuić's novels are clearly used as 'heritage elements' (Romeu Ferré & Díaz-Mas, 2011) or 'cultural markers', i.e., lexicalized items of culture (Riley, 2007), which appear in literary texts with an objective „to evoke or suggest the use of the language by the protagonists. The words thus reveal their value in tracing back the lost language"[10]. (Romeu Ferré & Díaz-Mas, 2011:137).

Occasionally, these elements are marked inside the novel narrative structure explicitly:

> „No se nada i no keru saber – odvrati Riki ljutito pa nastavi na ladinu da ih Vera ne bi razumela" (Kuić, *The blossom*, 1997: 15) (No sé nada y no keru saber – answered Riki angrily and continued in Ladino, so that Vera would not understand.)

As already mentionted, in *Linden tree blossom in the Balkans* Kuić applies a number of proverbs and sayings in Judeo-Spanish with a purpose of reliving centuries of Sephardic cultural traditions:

> „Uh, guerku lu jevi!" (Kuić, *Linden tree blossom,* 1991: 57)
> „Luku negru nasi nunca s indereća!" (Kuić, *Linden tree blossom*, 1991: 162)
> „Sinjor dil mundu, ajuda nus, t'arogu!" (Kuić, *Linden tree blossom*, 1991: 165)
> „Ah, Sinjor dil mundu perdonami" (Kuić, *Linden tree blossom*, 1991: 191)
> „Il Dio ki de ki stes sana i mazaloza, kerida mija!" (Kuić, *Linden tree blossom*, 1991: 192)
> „Tardi la manu al kulu" (Kuić, *Linden tree blossom*, 1991: 211)
> „Ken puder no puedi, matari si desa" (Kuić, *Linden tree blossom*, 1991: 215)
> „Bien ožu ti miri! (Kuić, *Linden tree blossom*, 1991: 223);[11]

Likewise, the text of the *Linden tree blossom in the Balkans* is rich with terms of endearment from Blanki, Inda's mother, to her daughter ("kerida mija"; „andjeliku miju"; „muj buenu, fižikja!"), which further accentuate the intimate and bonding value of the ethnic language use in everyday communication in maintaining close family ties, especially among female members of Inda's family.

The two novels following the *Linden tree blossom in the Balkans,* entitled *The sunset in the Balkans* (1995), and *Ghosts over the Balkans* (1997), however, illustrate a shift in the author's perception of the world, a reconstruction of her ideology in her continuous search for her individual 'way of being' amongst the brutal historical changes which affected her homeland during the 1990s.

Unlike Rosa Nissán, who makes piece (albeit turbulent and unstable) among her Sephardic, Mexican and female identities in an extremely conservative and patriarchal, but relatively stable political and social context, Gordana Kuić faces the dissolution of the country (Yugoslavia), ethnic wars, sanctions and overall destruction of the set of values she had been brought up with. Her protagonist's

[9] http://gordanakuic.com/pages/intervjui.htm

[10] „para evocar o sugerir el uso de la lengua por parte de los personajes. El léxico revela así su valor de traza de la lengua perdida." [translation J.F.]

[11] Djavo neka ga nosi!
Što se loše rodi, nikad se ne popravi!
Gospode Bože, pomozi nam, molim te!
Gospode Bože, oprosti mi!
Neka ti Bog da sreće i zdravlja, mila moja!
Proš'o voz!
Ko baš ništa ne može, dozvoli i da ga ubiju!
Ne urekla te! [translations from the footnotes in the novel]

turbulent love affair with the potential choreographer of a ballet based on her first novel (a married Croatian man from Sarajevo)[12] and her potentially fatal (but cured) illness make her painfully aware of the inevitable strong and often negative interface between the private and the public, between personal sets of beliefs and nationalist political ideologies tearing Yugoslavia apart and triggering a series of ethnic conflicts which would forever change the landscape of the Balkans. Her close relationships with her Western-world oriented friends (some of them living in the United States), along with her job at the American Embassy in Belgrade, shape Inda's international perspective which is marked not only through the content of the discourse in *The Sunset in the Balkans* but also by English-Serbian code-switching, visually labeled by the use of italics in the text and footnote translations into Serbian:

> *„Don't you dare screw up this time! Get well!* [footnote: Da se nisi usudila da zabrljaš ovog puta! Ozdravi! (engl)]" (Kuić, *Sunset* 1995: 16)[13]
>
> „-[…] Bio je taj u Argentini, nije ostao *'missing'* […] [footnote: Izgubljen (engl.)]" (Kuić, *Sunset* 1995: 206)[14]

And as, always, code-switching used in this novel functions as both unmarked and marked code. In the previous two examples, Serbian-English code-switching is used as a symbol of solidarity and membership to a close-knit network of friends who are defying the mainstream cultures of political and language nationalism in the parts of Yugoslavia Inda visits just before the beginning of the wars of the 1990s. Those exact same feelings of the protagonist are expressed in English when she uses it as a 'we code' vs. 'they code' when addressing her lover's wife who she sees as a rather traditional and narrow-minded woman:

> „Vera […] promrmlja – *I don't give a damn!* [footnote: *Baš me briga! (engl.)]*
> -Molim? Oglasi se Slavka.
> Vera joj odgovara hladnim pogledom." ((Kuić, *Sunset* 1995: 250)[15]

This type of code-switching is normally used to establish social and ideological distance among the speakers, to mark the differences and/or presupposed social hierarchies (see Filipović 2009, for further discussion).

In *The Sunset in the Balkans*, Kuić's alter-ego Vera/Inda establishes a discursive relationship between her past and her present by recurring to the voice of her late mother in Judeo-Spanish, applying it just like in the previous novel, through sayings and proverbs she recalls and uses to express her intimate feelings and cultural beliefs:

> *„Panjus dan onoris"* (Kuić, *Sunset*, 1995: 9)
> *„Mi vas kedar sola, fižikija mija"* (Kuić, *Sunset*, 1995: 30)
> *„Fazi bjen, non miris kun ken, kerida di la madre"* (Kuić, *Sunset*, 1995: 81)[16]

---

[12] The ballet based on the novel „*Miris kiše na Balkanu*/*The scent of the rain in the Balkans*" was actually put on stage in Sarajevo in 1992, and then featured during the *Belgrade Musical Festivities (BEMUS: BEogradske muzičke svečanosti)* the same year.

[13] A note from a friend who lives in the US Inda receives when she comes home from the hospital after her operation at the beginning of the novel.

[14] Inda's comment about an American visiting professor to her Belgrade friend, making a reference to a movie „*Missing"* by Jack Lemmon: „He was in Argentina, but he didn't go 'missing'" [translation J.F.]

[15] A part of conversation with Vera's/Inda's lover's wife, Savka, a rather uneducated and possessive woman, whose character represents all the negative facets of the former Yugoslav society:

> „Vera murmurs: - *I don't give a damn!*
> -Excuse me? Slavka responds weakly.
> Vera answers with a cold gaze." [translation J.F.]

[16] Odelo izaziva poštovanje.
Ostaćeš mi sama, kćerkice moja!
Čini dobro i ne gledaj kome, mila mamina! [prevodi preuzeti iz teksta romana]

It is important to note that in every single case of code-switching, regardless of the languages engaged in it, all instances of bilingual discourse are never used in order to perform simple communicative actions limited to denotative meanings. Quite to the contrary, as indicated in previous paragraphs and sections, they are always carriers of important social, cultural and even political information which conveys complex ideological and identity related meanings.

At the end of *The Sunset in the Balkans,* after toying with an idea of moving to the US, after her lover goes back to his wife and the horrors of war in Bosnia and Herzegovina, Vera attempts to make peace with her life, past and present. The outcome is a tragic one: the main protagonist of the novel is a collateral victim of a gang shooting at her own door step, in the street where she had lived all her life. It is the author's dramatic and symbolic farewell from the tortured reality which had shaped her life as an adult woman in the Balkans.

This, however, is not the end. In the fourth novel in this tetralogy*, Ghosts over the Balkans* (1997), Vera/Inda Korać comes back from the land of *PERPETUAL PRESENCE* to her readers living in the world of *MOVING BODIES* (Kuić, 1997: 12) as a bodiless soul who searches for her deepest Sephardic roots and universal meanings in a multilayered and extremely complex narrative plot which takes her and her spiritual guide *Huan Garsija Galan de Olivares*[17] *alias Jovan Galanić*, on an exciting journey to 1492 and back to the present moment. The language choice here is of no consequence and therefore this particular text will not be treated from the linguistic point of view. On the other hand, this novel opens up a new and endlessly creative space for Gordana Kuić to explore her Jewish Sephardic roots through a wide range of topics she introduces in the continuation of her literary career, most of which are dedicated to Sephardic way of life before and after the exile from Spain[18]. By murdering her protagonist, her alter-ego, Kuić re-creates herself and opens up new opportunities for reaffirming her personal, feminine, independent and free thinking personality supported by and inherently intertwined with various aspects of her social identity based on the collective memory of the Sephardim.

„Nije rečeno slučajno da svako čitavog života piše samo jednu knjigu." [No wonder it's been said that each person writes a single book throughout his/her life]

Gordana Kuić, interview with Zorica Mutavdžić
Bazar, December 20, 1991

6. FINAL REMARKS

The novels analyzed in this paper are exceptions rather than a norm in the literary world. They are written by two extraordinary women who dared write about their own lives, to free themselves of the bonds of social, cultural and historical circumstances which have shaped the lives of both majority and minority communities they and their ancestors lived in. Throughout human history, woman's place was restricted to private domains, and this was particularly true of Sephardic women, who did not have access to public and high quality education, and thus were not allowed or acceptable in any type of socially valued professional, educational or administrative domains (Papo-Bohoreta, 2005: 162; Romeu Ferré, 2008: 106; Filipović & Vučina Simović, 2010: 261-261). Both Rosa Nissán and Gordana Kuić manage to create literary, and at the same time historical discourses which allow us to develop a better understanding of their particular 'feminine histories', paradigmatic for women of their social and ethnic contexts, very often different from the 'official histories' normally created by men (Romeu Ferré, 2008: 104).

[17] The name is given in its original spelling adapted to the Serbian orthography as it appears in the novel.

[18] *Legenda o Luni Levi /The Legend of Luna Levi* (1999; *Bajka o Benjaminu Baruhu /The Fairy Tale of Benjamin Baruh* (2002; *Balada o Bohoreti /The Ballad of Bohoreta* (2006).

That is why this particular analysis does not make attempts to search for universal truths or general social, political, religious and cultural trends on two continents and in two Sephardic communities in given points in time. In fact, it seems that the only common threads their writings share are the authors' personal courage and the importance of their Sephardic origins. Consequently, their narrative strategies allow us to search for specific, localized and temporal meanings rather than to simply discover publically recognized truths, and help us recognize „the cultural processes of knowledge creation and organization" (Munslow, 1999: 6; 9). Their creative voices are not a harmonious duet; rather, Rosa Nissán's and Gordana Kuić's protagonists are simply solists in the poliphony of female voices, whose destinies are shaped by psychological, cultural, historical, social, political and religious features which have marked the lives of Sephardic (and not only Sephardic) women throughout centuries in different part of the world.

References:

Bamberg, Michael. (2005) Narrative discourse and identities. *Narratology beyond literary criticism: Mediality Disciplinarity,* ed. by Jan Christoph Meiser in collaboration with tom Kindt and wilhem Schernus. Berlin: Walter de Gruyter, pp. 213-237.

Biber, Douglas. (1988) *Variation across speech and writing*. New York: Cambridge University Press.

Bunis, David. (2011a) Judezmo: the Jewish language of the Ottoman Sephardim, *European Judaism*, 44(1), 22-35.

Bunis, David (2011b) Native designations of Judezmo as a „Jewish language", in: Yosef Tobi and Ennis Kurzon (eds.), *Studies in language, literature and history presented to Joseph Chetrit*. Jerusalem: Carmel Publishing.

Cain, C. (1991) Personal stories: Identity acquisition and self understanding in Alcoholic Anonymous. *Ethos*, 19: 210-253.

Coddetta, Carolina. (2000) Autobiografía femenina y percepción del espacio público. *XXII International Congress of the Latin American Studies Association,* 16-18 de marzo, 2000, Miami, FL, EEUU.

Díaz-Mas, Paloma. (2009) Gordana Kuić: La memoria de las mujeres sefardíes de Bosnia. En: Marian Izaguirre (coord.) *15 x 15 Mujeres que cuentan en el siglo XXI*. Madrid: Arbor y Maia Ediciones, pp. 56-79.

Filipović, Jelena. (1998) Novi pristup analizi prekljucivanja kodova. [New approach to the analysis of code-switching]. *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske [Journal of philology and linguistics, Matica Srpska],* XLI/1: 135-145.

FIlipović, Jelena. (2009) *Moć reči: ogledi iz kritičke sociolingvistike. [The social power of words: Essays on critical sociolinguistics.]* Beograd: Zadužbina Andrejević.

Filipović, Jelena & Ivana Vučina-Simović. (2010) La lengua como recurso social: el caso de las mujeres sefardíes de los Balcanes. En: P. Díaz Mas & M. Sánchez Pérez (editoras). *Los sefardíes ante los retos del mundo contemporáneo. Identidad y mentalidades.* Madrid: CSIC, pp. 259-269

Filipović, Jelena & Ivana Vučina-Simović. (2012) La construcción de la identidad de género y de la identidad sefardí en las novelas autobiográficas de Rosa Nissán y Gordana Kuić, Paper presented at the *Congreso Internacional Mujeres Sefardíes Lectoras y Escritoras (Siglos XIX-XXI*), Madrid, October 17-19, 2012.

Friedrich, Paul. (2006) Maximizing ethnopoetics: fine-tuning anthropological experience. In: Christine Jourdan and Kevin Tuite (eds.) *Language, culture and society*. Cambridge/New York/Melbourne/Madrid/ Cape Town/Singapore/Sao Paolo: Cambridge University Press, pp. 207-228.

Gumperz, John J. (1982) Discourse strategies. Cambridge & New York: Cambridge Univer-sity Press.

Kuić, Gordana. (1991) *Cvat lipe na Balkanu*. Beograd: Narodna knjiga.

Kuić, Gordana. (1995) *Smiraj dana na Balkanu.* Beograd: Narodna knjiga.

Kuić, Gordana. (1997) *Duhovi nad Balkanom*. Beograd: Narodna knjiga.

Langelier, K. M. (2001) Personal narrative, in: M. Jolly (ed.) *Encyclopedia of Life Writing: Autobiographical and Biographical Forms*, Vol. 2. London: Fitzroy Dearborn, pp. 699–701.

Linhard, Tabea Alexa. (2009) „Ishica ¿de quién sos tú?: Nostalgia for a mother tongue in Rosa Nissáns Novels. *Hispania*, 92(3): 456-464.

Munslow, Alun. (1999) *Routledge Companion to Historical Studies*. Florence KY, Routledge.

Myers-Scotton, Carol. (1991) Differentiating borrowing and codeswitching. In Kathleen Ferrara et al. (eds.), *Linguistic change and contact* (Texas Linguistic Forum, 30), 318-25. Austin: Dept. of Linguistics, University of Texas.

Myers-Scotton, Carol. (1993a) Social motivation for code-switching: Evidence from Africa. Oxford & New York: Oxford University Press

Myers-Scotton, Carol. (1993b) Common and uncommon ground: Social and structural factors in code-switching. *Language in Society* 22:475-503.

Myers-Scotton, Carol. (1993c) Duelling languages. Oxford & New York: Oxford University Press.

Navon, Yitzhak. (2011) The Israeli National Authority for Ladino and its culture, *European Judaism*, 44(1), 4-8.

Nissán, Rosa. (1992) *Novia que te vea.* México D.F.: Planeta Mexicana.

Nissán, Rosa. (1996) *Hijo que te nazca.* México D.F.: Planeta Mexicana

Papo, Laura (Bohoreta). (2005) *Sefardska žena u Bosni*. Sarajevo, Connectum [*La mužer sefardi de Bosna*, manuscrito, Archivo de la Ciudad de Sarajevo, BP-19, 1931, ed. facsímil con traducción al serbocroata de M. Nezirović].

Riessman, Catherine Kohler. (2003, online document) Narrative analysis. Reprint from: Lewis-Beck, M. S., A. Bryman and T. Futing Liao (eds.*). The Sage Encyclopedia of Social Science Research Methods*, vol. 3. Sage. Reprinted by permission of Sage Publications. http://cmsu2.ucmo.edu/public/classes/Baker%20COMM%205820/narrative%20analysis.riessman.pdf [May 20, 2014]

Romeu Ferré, Pilar. (2008) *Sin memoria no ay avenir*: Memorias escritas por mujeres sefardíes en los últimos 20 años. *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, LXIII (2): 101-120.

Romeu Ferré, Pilar. (2012) *Guía bibliográfica de memorias sefardíes. Sefardíes originarios del Imperio Otomano (1950-2011)*. Barcelona: Tirocinio (Colección Fuente clara. Estudios de cultura sefardí).

Savić, Jelena M. (1995) Structural convergence and language change: evidence from Serbian/English code-switching,

Language in Society, 24 (4): 475-492. Cambridge, Massachusetts: Cambridge University Press.

Savić, Jelena M. (1996) Code-*switching: Theoretical and methodological issues.* Monografija Filoloskog Fakulteta br. 81 [College of Philology Special Series Publication, № 81]. Beograd: Filoloski Fakultet.

Vučina-Simović, Ivana & Jelena Filipović. (2009) *Etnički identitet i zamena jezika u sefardskoj zajednici u Beogradu [Ethnic identity and language shift within the Sephardic community in Belgrade]*. Beograd: Zavod za udžbenike.

KONSTRUKCIJA IDENTITETA, DISKURZIVNE PRAKSE I PREKLJUČIVANJE KODOVA U AUTOBIOGRAFSKIM ROMANIMA ROSE NISAN I GORDANE KUIĆ

Apstrakt

U ovom radu predstavljena je analiza autobiografskih romana dve spisateljice sefardskog porekla Rose Nisan iz Mesika i Gordane Kuić iz Srbije/bivše Jugoslavije. Cilj analize je opis i tumačenje procesa konstrukcije identiteta kroz diskurzivne prakse u kojima pristusvo tri jezika kroz proces preključivanja kodova (meksički španski/jevrejsko-španski, odnsono srpski/jevrejsko španski i srpski/engleski) sadrži ključne implikacije za razumevanje kako individualnih životnih priča autorki, tako i kolektivnih istorija žena uopšte i sefardskih žena posebno u dva različita dela sveta u jednom istom istorijskom periodu.

Ključne reči: narativni diskurs, diskurzivne prakse, preključivanje kodova, konstrukcija identiteta, kognitivni kulturni modeli, ženska istorija, meksički španski, jevrejsko-španski, srpski, engleski

Jelena Filipović
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
jelenafbgd@gmail.com

Aleksandra Kardoš

MORFOSINTAKSIČKA ADAPTACIJA NOVIH ANGLICIZAMA U SRPSKOM JEZIKU: NOVE TENDENCIJE

Rad se bavi analizom morfosintaksičke adaptacije anglicizama sistemu srpskog jezika, na korpusu od sto pedeset anglicizama, sakupljenih u objavljenim prevodima na srpski jezik četiri romana autorke Sofi Kinsele. Ovi romani pripadaju žanru književnosti za mlade žene (eng. *chick lit*), fikciji koja popularizuje potrošačko društvo i aktuelne trendove. Prevodi ovog žanra obiluju anglicizmima, te daju pogodan materijal za analize ove vrste. Nakon analize primarne i sekundarne morfosintaksičke adaptacije vršene po uzoru na teoriju adaptacije i transmorfemizacije koju je razvio Rudolf Filipović (1986), biće prikazani rezultati koji su novi i drugačiji u odnosu na Filipovića (1986) – u okviru primarne, drugačiji flektivni obrasci nekih imenica, nova tumačenja primarnosti i sekundarnosti promena kod glagola, nova tendencija preuzimanja sve više anglicizama čija je pojava uzrokovana napretkom tehnologije, kao i tendencija upotrebe nepromenljivih prideva u superlativu; u okviru sekundarne, novi obrasci dobijanja anglicizama od već postojećih postupcima sufiksacije, konverzije, elipse i abrevijacije.

Ključne reči: anglicizam, srpski jezik, kontaktna lingvistika, morfosintaksička adaptacija, književnost za mlade žene

1. UVOD

Usled neprekidnih, sve jačih uticaja engleskog jezika na srpski, jedna od redovnih pojava jeste masovno preuzimanje engleskog jezičkog materijala, i to naročito leksičkog. Sve preuzete lekseme engleskog porekla, takozvani anglicizmi, moraju se uklopiti u sistem našeg jezika na nivou izgovora, pisanja, oblika i značenja. Upravo je prilagođavanje na nivou oblika, tj. morfosintaksička adaptacija, predmet istraživanja ovog rada.

Na anglicizmima, kao popularnoj oblasti, zasnovani su mnogi radovi, ali mahom se baveći njihovim popisima u različitim semantičkim poljima i stilskim registrima, dok se sama adaptacija više istraživala u domenima ortografije, fonologije i semantike. U domenu morfologije postoji mali broj radova, a među njima je svakako najznačajniji rad Rudolfa Filipovića (1986), koji pruža detaljna teorijska objašnjenja cele adaptacije na ovom nivou. Upravo je njegova teorija bila okosnica za istraživanje koje smo sproveli u okviru izrade masterskog rada (Kardoš 2013), čiji će rezultati biti izloženi u ovom radu, pri čemu je prisutan kritički pristup dotičnoj teoriji i obraćanje najveće pažnje na ono što je novo ili drugačije u odnosu na nju. Ciljevi rada su, u skladu sa tim, ne samo izučavanje morfosintaksičke adaptacije u vidu praktične primene Filipovićeve teorije (1986), već pronalaženje novih obrazaca i tendencija u okviru odvijanja morfosintaksičke adaptacije kojih kod Filipovića (1986) nije bilo.

Korpus za analizu sakupljen je u objavljenim prevodima na srpski jezik četiri romana autorke Sofi Kinsele (*Tajni svet snova jedne kupoholičarke*, *Kupoholičarka staje na ludi kamen*, *Kupoholičarka i sestra*, *Umeš li da čuvaš tajnu?*), pri čemu su u cilju doslednije analize uporedo sakupljeni i engleski modeli iz engleskih originala (*The Secret Dreamworld of a Shopaholic*, *Shopaholic Ties the Knot*, *Shopaholic and Sister*, *Can you keep a secret?)*. Korišćeni romani pripadaju žanru književnosti za mlade žene (eng. *chick lit*), fikciji koja većinom podseća na ženske vodiče za srećan život i popularizuje potrošačko društvo i aktuelne trendove, naročito u oblasti mode, stila življenja, posla, savremene tehnologije. Trendovi u navedenim oblastima mahom pripadaju anglofonoj kulturi, koja se putem snažnog uticaja engleskog jezika širi u celom svetu, pa i kod nas. Upravo se iz tih oblasti vrši preuzimanje ogromnog broja engleskih leksema, te su ženski magazini ili računarski časopisi odličan materijal za razne analize vezane za anglicizme, pa i jesu iskorišćeni kao takvi u velikom broju radova. Sličan slučaj je i sa ovim romanima – oni na neki način predstavljaju literarne ekvivalente ženskim

magazinima, te se odlikuju zaista specifičnim stilom i jezikom. Shodno tome, prevodi ovog žanra registarski odgovaraju originalu i obiluju anglicizmima, te daju pogodan materijal za analize ove vrste.

2. MORFOSINTAKSIČKA ADAPTACIJA ANGLICIZAMA – TEORIJSKE POSTAVKE

Adaptacija kao lingvistička pojava spada u domen naučne discipline koja se naziva kontaktna lingvistika, a koja se definiše kao ona grana lingvistike koja izučava kontakte između jezika u teoriji i primeni, te na osnovi dobijenih rezultata formuliše lingvističke principe vezane za dvojezičnost, jezičko pozajmljivanje, usvajanje jezika, gubljenje jezika, jezičko planiranje i drugo (Filipović 1986: 18). Za temu ovog rada je među navedenim pojavama od najvećeg značaja jezičko pozajmljivanje, i to pozajmljivanje engleskog jezičkog materijala u srpski jezik, koje jasno oslikava kontakte između engleskog i srpskog jezika, gde je engleski jezik davalac, a srpski jezik primalac. Kao proizvod jezičkog pozajmljivanja dobijaju se pozajmljenice, koje se u ovom konkretnom slučaju nazivaju anglicizmi. Da bi se anglicizmi integrisali u sistem srpskog jezika, oni moraju proći kroz proces adaptacije, koji obuhvata tri faze: fazu modela, fazu kompromisne replike i fazu replike.

Filipović (1986: 38) u sklopu svoje teorije adaptacije definiše ova tri pojma. Model je ona reč kako je izgovaraju govornici jezika davaoca, tj. reč koja se nalazi u jeziku davaocu. Kompromisna replika je oblik koji nastaje ukoliko reč na prelasku iz jezika davaoca u jezik primalac zadrži neke osobine jezika davaoca. Drugim rečima, reč koja se preuzima zadržava neke elemente jezika davaoca, a već je poprimila neke elemente jezika primaoca. Replika je ona preuzeta reč kako je izgovaraju govornici jezika primaoca. Ona je potpuno integrisana u sistem jezika primaoca i ima samo taj jedan oblik. Potrebno je napomenuti da je za svaku pozajmljenicu neophodno da prođe kroz fazu modela i fazu replike, ali ne i kroz fazu kompromisne replike. To znači da je moguće da pozajmljenica preskoči fazu kompromisne replike i odmah iz modela pređe u repliku.

Kako Filipović (1986: 56) objašnjava, pri posmatranju promena na pozajmljenici do kojih dolazi tokom adaptacije, uočava se da se neke promene dešavaju pre nego što se pozajmljenica integriše u sistem jezika primaoca, a neke nakon toga. Adaptacija se, na osnovu toga, globalno deli na dve vrste: primarnu i sekundarnu adaptaciju. Primarna adaptacija obuhvata one promene koje se javljaju od momenta transfera modela u jezik primalac pa sve do momenta integracije u sastav tog jezika. Primarna adaptacija se, dakle, mora obaviti, da bi pozajmljenica postala deo sistema jezika primaoca. Sekundarna adaptacija, sa druge strane, uključuje one promene koje se javljaju na replici nakon njene integracije u sastav jezika primaoca, te se ona može, a ne mora odigrati.

Aspekt primarnosti i sekundarnosti promena postoji na svim nivoima odigravanja adaptacije, pa i na morfosintaksičkom nivou. U sklopu primarne morfosintaksičke adaptacije odvijaju se sve stvari koje su neophodne da bi se pozajmljenica integrisala u morfosintaksički sistem srpskog jezika – mora se formirati osnovni oblik i moraju se uskladiti morfosintaksičke kategorije engleskog jezika sa kategorijama srpskog jezika, da bi potom pozajmljenica ušla u sastav promenljivih oblika srpskog jezika (Filipović 1986: 118). Sekundarna morfosintaksička adaptacija, sa druge strane, podrazumeva opcionalne morfosintaksičke promene na već integrisanoj pozajmljenici do kojih dolazi pod dejstvom tvorbenih pravila srpskog jezika.

Filipović (1986) primarnu morfosintaksičku adaptaciju izučava u okviru tri kategorije leksema – imenica, glagola i prideva. On za analizu koristi lingvističku operaciju koja deluje tokom adaptacije i reguliše je, a koju naziva transmorfemizacija. Transmorfemizacija predstavlja supstituciju, tj. zamenu morfoloških elemenata jezika davaoca ekvivalentnim elementima jezika primaoca. Kako Filipović (1986: 119) obrazlaže, transmorfemizacija se zasniva na principu da se leksema može sastojati od slobodne morfeme i vezane morfeme ili samo od slobodne morfeme, u slučaju da je vezana morfema zapravo nulta. Postoje tri tipa transmorfemizacije, u zavisnosti od sastava pozajmljenice i adaptacije vezane morfeme – nulta transmorfemizacija, kompromisna transmorfemizacija i potpuna transmor-

femizacija. Tako Filipović (1986) u analizi primarno adaptiranih imenica zapaža da neke prolaze kroz nultu transmorfemizaciju (npr. *bridž*, *najlon*, *ragbi* od eng. *bridge*, *nylon*, *rugby*), gde je vezana morfema nulta, neke kroz kompromisnu transmorfemizaciju (npr. *bokser*, *farmer* od eng. *boxer*, *farmer*), gde se zadržava vezana morfema iz jezika davaoca, a neke kroz potpunu transmorfemizaciju (npr. *štrajkač*, *džungla* od eng. *striker*, *jungle*), gde se vezana morfema jezika davaoca zamenjuje odgovarajućom vezanom morfemom jezika primaoca. Kod primarno adaptiranih prideva se kao pravilo javlja prolazak kroz nultu transmorfemizaciju (npr. *fer*, *non-stop* od eng. *fair*, *non-stop*) i zadržavanje nepromenljivosti engleskih modela. Što se tiče glagola, svi oni prolaze kroz potpunu transmorfemizaciju (npr. *štrajkovati* od eng. *strike*) da bi se, zbog različite morfologije glagola u engleskom i srpskom, nulta vezana morfema zamenila infinitivnim nastavkom.

Sekundarna morfosintaksička adaptacija se kod Filipovića (1986) analizira, isto kao i primarna, u okviru kategorija imenica, glagola i prideva. On kao obrasce zapaža dobijanje glagola prefiksacijom primarno adaptiranih glagola (npr. *istrenirati*, *odblefirati*) i dobijanje prideva sufiksacijom primarno adaptiranih imenica (npr. *barski*, *standardan*), dok kao imenice nastale sekundarnom adaptacijom posmatra imenice koje su se u primarnoj adaptaciji adaptirale sa završetkom *-o* u muškom rodu u nominativu, ali bez zadržanog *-o* u osnovi u drugim padežnim oblicima (npr. *bufalo – bufala*).

Nakon ukratko izložene Filipovićeve teorije adaptacije i transmorfemizacije (1986), potrebno je istaći da smo joj tokom analize pristupili kritički, jer je većinom bazirana na idealizovanoj pretpostavci lingvista da se proces morfosintaksičke adaptacije, ali i adaptacije na drugim nivoima, odvija prema određenim lingvističkim principima i pravilima. Činjenica je da jezički materijal pozajmljuju obični ljudi, a ne lingvisti, i pri tom oni preuzimaju cele lekseme, a ne pojedinačne morfeme u njihovom sastavu, koje većina ljudi ne ume ni da prepozna ukoliko ne poznaje sistem jezika davaoca u dovoljnoj meri. Samim tim, iako Filipović (1986) uporno govori o principima na kojima je adaptacija bazirana, tako nešto nije baš praktično ostvarljivo, jer ljudi koji preuzimaju ni ne znaju za te principe. Dakle, realnije bi bilo govoriti o uočavanju nekih pravilnosti u adaptaciji na primerima već adaptiranih leksema, a ne tvrditi da su to principi na kojima se adaptacija zasniva.

S tim u vezi, može se spomenuti i uočavanje neke vrste terminološke nejasnoće. Zašto se, na primer, potpuna transmorfemizacija naziva potpunom ako se u stvari ne dešava zamena svih morfema u leksemi, već samo jedne morfeme? Filipović (1986) na više mesta napominje da transmorfemizacija i jeste zasnovana na principu supstitucije isključivo vezanih morfema, dok se podrazumeva da se slobodne morfeme ne zamenjuju, već neizmenjene zadržavaju. U tom smislu, on jasno obrazlaže naziv svakog tipa transmorfemizacije, u zavisnosti od toga šta se dešava sa vezanom morfemom. Međutim, upravo to nas vraća na pređašnje pomenuti problem – Filipović (1986) konstantno govori o preuzimanju, adaptaciji i transmorfemizaciji pojedinačnih morfema, što nije slučaj – sve to se zapravo ne obavlja na nivou morfema, već na nivou celih leksema. Naravno, ovo su manje napomene koje bi mogle dovesti do dopunjavanja i unapređivanja teorije u budućnosti, ali se u međuvremenu ona koristi kao dobro razrađena i u potpunosti funkcionalna teorija, pa i za analizu korpusa ovog rada.

3. REZULTATI ANALIZE

Analiza je vršena na korpusu od 150 anglicizama, koji obuhvataju četiri kategorije leksema – imenice, prideve, glagole i priloge, jer su upravo to kategorije koje se mahom preuzimaju iz engleskog u srpski jezik i koje su i pokazale najveću zastupljenost u romanima. Korpus se delimično poklapa sa fondom koji je i Filipović (1986) imao u svom istraživanju, ali ipak većinom broji nove lekseme koje on nije imao priliku da podvrgne morfosintaksičkoj analizi.

Na osnovu razvrstanog korpusa, analiza je vršena u okviru dve velike grupe – najpre u okviru anglicizama nastalih primarnom adaptacijom, a potom u okviru anglicizama nastalih sekundarnom adaptacijom. Analiza u ove dve grupe organizovana je na osnovu principa da primarna adaptacija obuhvata flektivne promene, a sekundarna derivacione promene. Kako svaka kategorija leksema ima

sopstveni sistem fleksije, primarna adaptacija analizirana je kao i kod Filipovića (1986), posebno kod imenica, posebno kod glagola, posebno kod prideva i priloga, koristeći njegovu teoriju transmorfemizacije. Sa druge strane, sekundarna adaptacija analizirana je drugačije nego kod Filipovića (1986). Umesto da se analizira, kao i primarna, u okviru kategorija leksema, analiza je obavljena u okviru tvorbenih postupaka.

Kako je cilj rada otkrivanje novih pojava, tendencija i obrazaca i nuđenje novih tumačenja, iz rezultata će uglavnom biti izostavljeno ono što se poklapa sa Filipovićevim rezultatima (1986), a prikazano ono što predstavlja novinu u morfosintaksičkom smislu. Najpre će biti izloženi rezultati u okviru primarne adaptacije, a potom rezultati u okviru sekundarne adaptacije.

3.1. Primarna adaptacija

Rezultati primarne adaptacije anglicizama iz korpusa uglavnom se podudaraju sa Filipovićevim rezultatima (1986) i u pogledu formiranja osnovnog oblika anglicizama i u pogledu njihovih flektivnih odlika. Ipak, uočeni su, u odnosu na Filipovića (1986), dva drugačija flektivna obrasca i dve nove tendencije, a u okviru njih i neka drugačija tumačenja.

3.1.1. Flektivni obrasci

Prvi flektivni obrazac koji se zapaža kao bitna razlika u poređenju sa Filipovićevim objašnjenjem (1986) tiče se imenica koje se završavaju na vokal *-o*. Ove imenice predstavljaju inovaciju u morfosintaksičkom sistemu srpskog jezika, a na sledećim primerima pogledajmo zbog čega je to tako:

(1a) *When we meet him you can look at his* ***portfolio***.
(1b) *Kad se nađemo sa njim, možete da pogledate njegov* ***portfolio***.

(2a) *Don't worry. I'll buy a* ***video***.
(2b) *Ne brinite, kupiću* ***video***.

(3a) *... as our new daffodil* ***logo*** *demonstrates.*
(3b) *... kao što to naš novi* ***logo*** *naznačuje.*

Imenice ovog tipa, kako je Filipović (1986) objasnio, uporedo sa formiranjem osnovnog oblika dobijaju muški rod tendencijom muškog roda, čime se definitivno ne uklapaju u grupu domaćih imenica na *-o* koje su redovno srednjeg roda. U tom se pogledu naša analiza poklapa sa Filipovićevom (1986). Ipak, na polju paradigme i pluralnog oblika unutar nje, zanimljivo je da je naša analiza pokazala izvesna neslaganja sa njegovom teorijom. Imenice u korpusu ne slede paradigmu imenice *Marko*, kako Filipović (1986) tvrdi (Sg. *-o*, *-a*, *-u*, *-a*, *-o*, *-om*, *-u*; paradigme u pluralu nema) – akuzativ jednine ne dobija se pomoću nastavka *-a*, nego pomoću nastavka *-o*. Nasuprot tome, one slede paradigmu imenica srednjeg roda (Sg. *-o*, *-a*, *-u*, *-o*, *-o*, *-om*, *-u*; Pl. *-a*, *-a*, *-ima*, *-a*, *-a*, *-ima*, *-ima*). Što se tiče njihove paradigme u pluralu, neke od njih nikada se ne koriste u množini jer ne postoje komunikacijske potrebe za tim, ali je teorijski svakako moguće izgraditi im i sve oblike u množini.

Bitno je konstatovati da se neke od imenica ovog tipa ponekad, greškom govornika, menjaju kao da im je *-o* deo osnove, te se neretko čuje, na primer, **logoa* kao oblik genitiva jednine umesto *loga*. Filipović (1986) neispravne primere slične ovom svrstava u primarnu adaptaciju imenica koje ostaju na nivou kompromisne replike, dok njihove ispravne oblike, kao što je već pomenuto, svrstava u sekundarnu adaptaciju. Kako sve to spada u flektivne promene, a mi zastupamo princip „flektivne promene = primarna adaptacija", i ispravne i nespravne oblike posmatramo u okviru primarne adaptacije. Ono što se kod ovih imenica zapaža jeste obrazac pseudonorme na nivou deklinacije – danas su

česti primeri tipa **lotou* u dativu jednine, koji odstupaju od propisane pravopisne norme i postaju sve ustaljeniji obrazac. Kako Prćić (2011: 47) objašnjava, „pogrešno je menjati imenice muškog i srednjeg roda na nenaglašeno kratko *-o* kao da ono čini deo osnove". Neophodno je napomenuti da treba raditi na širenju svesti među govornicima o tome šta je nepravilno, a šta pravilno, kako bi se onda u upotrebi ustalili pravilni oblici. Isto tako, u ovoj grupi imenica postoje primeri koji se u osnovnom obliku završavaju spojem samoglasnika *i-o* (npr. *portfolio*), a koji u ostalim padežnim oblicima dobijaju nastavke za oblik i time na kraju imaju spojeve samoglasnika *i-a*, *i-e*, *i-u*, koje je pogrešno pisati bez *j* (Prćić 2011: 45), što je učestala greška mnogih govornika srpskog jezika.

Što se tiče drugog flektivnog obrasca koji se razlikuje od Filipovićevog objašnjenja (1986), on je vezan za imenice koje se završavaju na vokal *-i* ili *-u*:

(4a) *But it was definitely worth every* ***penny*** *– everyone's admired it.*
(4b) *Ali svakako je vredan svakog* ***penija*** *– svi su mu se divili.*

(5a) *I need to get a* ***curry*** *recipe for my home-made takeaway, don't I?*
(5b) *Treba da nabavim recept za domaću brzu hranu s* ***karijem****, je l' tako?*

(6a) *Is walking your* ***hobby****, love?*
(6b) *Zar je pešačenje i tvoj* ***hobi****, dušo?*

(7a) *We see you as finance* ***guru*** *meets girl-next-door.*
(7b) *Mi te vidimo kao kombinaciju finansijskog* ***gurua*** *i devojke iz susedstva.*

(8a) *I was watching a Cindy Blaine* ***show*** *the other day…*
(8b) *Gledala sam pre neki dan* ***šou*** *Sindi Blejn…*

(9a) *I couldn't find an inflatable ball in the whole of the stupid shop—so in the end I grabbed an inflatable* ***canoe*** *instead…*
(9b) *Nisam mogla da nađem loptu na naduvavanje u celoj glupoj prodavnici pa sam na kraju zgrabila* ***kanu*** *na naduvavanje…*

Pri formiranju osnovnog oblika, prema Filipoviću (1986), ovi i slični primeri dobijaju muški rod po principu tendencije muškog roda, te su po pitanju kombinacije svog završetka i dobijenog muškog roda zaista novina u sastavu srpskog jezika, kao i imenice na *-o*. Neslaganje sa Filipovićem (1986) tiče se paradigme ovih imenica. Iako je on objasnio da se imenice ovog tipa menjaju po paradigmi imenica muškog roda, sa „hijatskim j" koje se dodaje u gotovo svim padežima kod imenica na *-i*, ali bez „hijatskog j" kod imenica na *-u*, uočava se problem sa vokativom jednine. Naime, imenice ovog tipa menjaju se po paradigmi tipičnoj za imenice muškog roda, ali ne u potpunosti, jer im se oblik vokativa jednine ne gradi pomoću nastavka *-e/u*, već se poklapa sa oblikom nominativa jednine. Treba naglasiti da je obavezno padežne oblike imenica na *-i* koristiti sa „hijatskim j" gde je ono potrebno, a zadržavati udvojene vokale kod nekih padežnih oblika imenica na *-u* (npr. *intervjuu*), da ne bi greškom govornika došlo do upotrebe oblika koji nisu u skladu sa normom srpskog jezika.

3.1.2. Tendencije

Kod nekih primarno adaptiranih imenica i glagola u korpusu može se uočiti tendencija u pogledu preuzimanja anglicizama, koja se mora povezati sa semantikom. Pogledajmo najpre primere imenica:

(10a) *„Maybe a . . .* ***toaster****?"*

(10b) *„Možda… **toster**?”*

(11a) *And some photocopier **toner** for good measure.*
(11b) *Dodajem i malo **tonera** za fotokopir mašinu, tek da se nađe.*

(12a) *I've just looked in the kitchen, and we don't have a balti pan, or a grinder for grinding spices, or a **blender** for making the aromatic paste.*
(12b) *Upravo sam pogledala u kuhinji, i mi nemamo posudu za spremanje baltija, nemamo mlin za mlevenje začina, a ni **blender** za pravljenje aromatične paste.*

(13a) *The domain **servers** were probably down.*
(13b) *Verovatno problem sa **serverom**.*

(14a) *Perhaps, if I carelessly let it drop down on the floor behind my **computer**, it will disappear.*
(14b) *Možda će, ako ga nemarno pustim da padne na pod iza mog **kompjutera**, jednostavno nestati.*

Navedeni primeri spadaju u grupu imenica koje se završavaju na *-er*. Ova grupa imenica je kod Filipovića (1986) obuhvatala gotovo samo primere tipa imenica koje semantički označavaju neku osobu, vršioca radnje (npr. *farmer* od eng. *farmer*, *bokser* od eng. *boxer*). Naši primeri su, sa druge strane, predstavnici tipa imenica koje predstavljaju neku stvar – uređaj, sredstvo, aparat – koja služi za obavljanje neke radnje. Dakle, naš korpus pokazuje novu tendenciju zadržavanja sufiksa *-er* u sve više reči ovog drugog tipa kojih u vreme Filipovićevog istraživanja (1986) nije bilo u ovolikom broju. Time se jasno vidi da postoji tendencija preuzimanja engleskih leksema iz oblasti sve savremenije tehnologije. Ona se potvrđuje i na primerima glagola:

(15a) *'I'**ve photocopied** all the documents for you,' says Martin.*
(15b) *„**Fotokopirao sam** sve potrebne dokumente”, kaže Martin.*

(16a) *I glance up at a nearby camera and, to my horror, see it **zooming** towards me.*
(16b) *Pogledam ka najbližoj kameri, i na svoj užas primetim kako me **zumira**.*

(17a) *It's really cool there, you **scan** everything on this gun—*
(17b) *Tamo je zaista kul, sve možete da **skenirate** nečim nalik na pištolj…*

(18a) *I quickly **click** on „Items I'm Selling,” glancing at the door every so often.*
(18b) *Brzo **klikćem** na „Stvari koje prodajem”, svakog časa se osvrćući ka vratima.*

(19a) *Then, very quickly, I **click** on „Items I'm Bidding On.”*
(19b) *Zatim, vrlo brzo, **kliknem** na „Stvari koje kupujem”.*

Kod datih primera glagola se značenje vezano za oblast savremene tehnologije može još više suziti na oblast kompjuterske terminologije, za koju u Filipovićevom fondu (1986) nije bilo značajne zastupljenosti primera.

Ono na šta je kod ovih primera takođe neophodno skrenuti pažnju jeste drugačije tumačenje primarnosti i sekundarnosti promena kod glagola u odnosu na Filipovića (1986). On naglašava da se među primarno adaptiranim glagolima mogu naći i glagoli svršenog vida (npr. *faulirati* od engleskog *foul*), i glagoli nesvršenog vida (npr. *mitingovati* od engleskog *meeting*) i dvovidski glagoli (npr. *blefirati* od *bluff*), dok glagole koji prefiksom ili infiksom određuju vid svrstava u glagole nastale sekundarnom adaptacijom. Ono što je ovde diskutabilno jeste infiks o kome on govori, a za koji daje

primer nastavka *-nu-*, koji Klajn (2003) u kombinaciji sa nastavkom *-ti*, tj. u obliku *-nuti*, svrstava u redovne glagolske sufikse koji menjaju vid. Jasno je da Filipović (1986), u principu, razvrstava glagole na primarnu i sekundarnu adaptaciju u zavisnosti od označavanja vida – sve glagole kod kojih rod nije morfološki označen, već su ili dvovidski ili svršeni/nesvršeni, ali ne po obliku, već samo po značenju, svrstava u primarno adaptirane glagole, dok sve glagole sa jasno morfološki označenim vidom (pomoću prefiksa ili infiksa) obrađuje u sklopu sekundarne adaptacije. Međutim, mi zauzimamo nešto drugačiji stav. Vodeći se Klajnovim argumentom (2003: 324) da se glagoli sa sufiksom *-nuti* uglavnom javljaju u vidskim parovima (gde je oblik na *-nuti* uvek svršenog vida, a oblik na *-ati*, *-avati*, *-ivati*, *-tati* i sl. uvek nesvršenog vida), a da je smer izvođenja kod ovakvih slučajeva uglavnom neizvestan, te se uglavnom ne može utvrditi da li se radi o perfektivizaciji ili imperfektivizaciji, u analizi korpusa se dobijanje glagola pomoću ovog ili sličnih sufiksa obrađivalo u sklopu primarne adaptacije. Tako gorenavedene primere *kliknuti* i *kliktati* bez ikakve dileme svrstavamo u primarnu adaptaciju.

Još jedna tendencija koja se uočava vezana je za primarno adaptirane prideve. Ono što je Filipović (1986) izložio važi i dalje – oni ne dobijaju morfosintaksičke kategorije domaćih prideva, već zadržavaju odliku nepromenljivosti engleskih prideva, time se ne uklapajući u sistem promenljivih oblika srpskog jezika i ostajući na nivou kompromisne replike. Dakle, oni ne dobijaju kategorije roda i broja, ne menjaju se po padežima, nemaju određeni/neodređeni vid ni pridevsku komparaciju. Ipak, u poslednje vreme se svuda oko nas može zapaziti sve popularnija moda koju Filipović (1986) u svoje vreme nije zabeležio, da se, iako ne u skladu sa pravilima srpskog jezika, koriste superlativni oblici ovih inače nepromenljivih prideva, te se neretko susrećemo sa *najseksi* ili *najtrendi*, što je prisutno i u korpusu:

(20a) *And it is* ***the trendiest*** *place in the world.*
(20b) *Tako da je to sad* ***najtrendi*** *stan na svetu.*

U primeru je na osnovni oblik *trendi* dodat superlativni prefiks *naj-* ali ne i nastavak *-iji*, što pokazuje da čak i jezičkim laicima smeta dodavanje nastavka *-iji* na pridev koji je nepromenljiv, ali očigledno ne i prefiks *naj-* koji se sada pomodno dodaje gde god stigne. U korpus nismo mogli da uključimo druge anglicizme kao primere ovakvog obrasca pseudonorme koje smo pronašli u romanima, jer su uglavnom bili u vidu prevodnih ekvivalenata koji nisu pogodni za analizu ovog tipa, ali koji bi bili dobar materijal za posebnu temu istraživanja.

3.2. Sekundarna adaptacija

Analizom primera sekundarne adaptacije došli smo do različitih obrazaca pri kojima se od anglicizama koji su već ustaljeni u sistemu srpskog jezika dobijaju novi anglicizmi. Dati obrasci proističu iz različitih tvorbenih postupaka koji se primenjuju na navedene anglicizme. Među njima su dva obrasca koja je i Filipović (1986) primetio u svom istraživanju – dobijanje glagola prefiksacijom primarno adaptiranih glagola i dobijanje prideva sufiksacijom primarno adaptiranih imenica. Osim njih, tu su i neki novi obrasci za koje u korpusu postoji tek po koji primer, ali koje možemo posmatrati kao novonastale tendencije koje bi se mogle dalje razvijati.

3.2.1. Tendencije

U ovom delu rada prikazaćemo tvorbene postupke uočene na primerima korpusa koji formiraju nove obrasce – sufiksaciju kojom se dobijaju nove imenice-anglicizmi, konverziju, abrevijaciju i elipsu. Kako su konverzija, elipsa i abrevijacija dosta specifični postupci, za njih se gotovo nikad ne može zasigurno utvrditi da li se odvijaju u okviru primarne ili sekundarne adaptacije. Ipak, kako smo analizu vršili principom da sve tvorbene promene spadaju u sekundarnu adaptaciju, i promene nastale odvijanjem ovih postupaka svrstavamo u sekundarnu adaptaciju.

3.2.1.1. Sufiksacija

Na sledećim primerima može se uočiti obrazac dobijanja novih imenica tokom sekundarne adaptacije koji kod Filipovića (1986) nije postojao:

(21a) *He's got limos and flunkies, and a huge great* ***company*** *which makes millions every year.*
(21b) *Ima sve te limuzine i ulizice oko sebe i ogromnu* ***kompanijetinu*** *koja godišnje ostvaruje milione i milione profita.*

(22a) *Artemis stares in disbelief at my* ***Levis****.*
(22b) *Artemida u neverici blene u moje* ***leviske****.*

Obrazac je jednostavan:
primarno adaptirana imenica + sufiks → imenica nastala sekundarnom adaptacijom,
što u konkretnim primerima izgleda ovako:
kompanija + *-etina* → *kompanijetina*;
levis + *-ke* → *leviske*.

Zanimljivo je obratiti pažnju na oba primera pojedinačno, naročito na to usled čega je došlo do stvaranja novih imenica od već postojećih, primarno adaptiranih anglicizama, da bismo videli kakve to komunikativne potrebe i u kakvim kontekstima i situacijama dovode do nastanka imenica na ovaj način.

U prvom primeru imamo imenicu *kompanijetina* datu u zavisnom obliku akuzativa jednine, ispred koje se nalazi domaći pridev *ogromna* u obliku koji odgovara samoj imenici koju bliže određuje. Sama imenička fraza *ogromna kompanijetina* zapravo je primer pleonazma, do kojeg se došlo verovatno usled težnje prevodioca da pojača efekat veličine i moći dotične kompanije. Da prevodilac nije upotrebio pleonastičnu konstrukciju, prosto bismo u korpusu imali još jedan primer preuzimanja anglicizma koji se primarno adaptira (*kompanija*). U ovom slučaju sekundarne adaptacije, na primarno adaptiranu imenicu *kompanija* koja služi kao osnova dodaje se sufiks *-etina* koji spada u sufikse subjektivne ocene, tačnije augmentativne sufikse. Tako sekundarnom adaptacijom nastala imenica *kompanijetina* dobija značenje uvećanog pojma. Kako uz augmentativno značenje često ide i pejorativno značenje, i u ovom slučaju na osnovu konteksta možemo primetiti da ono jeste prisutno u izvesnoj meri – cela rečenica u prevodu, čak i više od originala, zapravo ima neki pogrdni ton neodobravanja.

Drugi primer veoma je specifičan jer sama sufiksacija dovodi do takozvane univerbizacije (univerbacije), koju Klajn (2003: 9, 133) opisuje kao postupak gde se tvorbenim sredstvima višečlana sintagma pretvara u jednu leksemu. Naime, engleski model *Levis* predstavlja naziv zaštićene marke, tj. proizvođača pantalona. Umesto da u prevodu rečenice upotrebi *levis pantalone*, prevodilac se opredeljuje za ekonomičnije rešenje, te ih, jednom rečju, navodi kao *leviske*. Dakle, na primarno adaptirani anglicizam *levis* se kao na osnovu dodao sufiks *-ke*, pri čemu se dobila imenica nastala sekundarnom adaptacijom koja je *pluralia tantum* po analogiji sa leksemom *pantalone* čiji tip zapravo i predstavlja.

3.2.1.2. Konverzija

Tvorbeni postupak konverzije, tj. promene kategorije lekseme bez morfoloških promena na osnovi, javlja se u sledećim primerima:

(23a) *And anyway, I expect he's planning to take me somewhere really glamorous with a* ***jazz band****…*
(23b) *A osim toga, očekujem da mu je namera da me povede na neko stvarno glamurozno mesto sa* ***džez bendom****…*

(24a) *... he took me to all these **jazz concerts** and I pretended to enjoy them to be polite…'*
(24b) *„...i on me vodi na sve te **džez koncerte**, a ja se pravim da uživam, iz pristojnosti..."*

(25a) *You can go straight to Westminster from your **press conference**.*
(25b) *Mogla bi pravo sa **pres konferencije** da odeš u Vestminster.*

U sva tri primera odmah se može uočiti prenos engleske konstrukcije 'imenica + imenica' koji je sve učestalija pojava u srpskom jeziku i još jedan dokaz ogromnog uticaja engleskog jezika na srpski. Međutim, prva imenica u navedenoj strukturi počinje da vrši pridevsku funkciju, tj. bliže opisuje ili određuje imenicu iza sebe, time se pretvarajući u pridev bez ikakvih očiglednih morfoloških promena. Zbog toga se u ovim i sličnim slučajevima radi o konverziji imenice (*džez*, *pres*) u pridev u svim ovakvim strukturama koje predstavljaju funkcijski spoj 'pridev + imenica'. Pri tom su dobijeni pridevi po svojim karakteristikama slični atipičnim pridevima koji se dobijaju primarnom adaptacijom. Ni oni ne dobijaju odlike imenice uz koju stoje, već ostaju nepromenljivi (npr. *džez koncertu*, *džez koncerti*, *džez benda*, *džez bendovi*, itd.).

Veoma je važno napomenuti da se ovakve imenice u pridevskoj funkciji pišu odvojeno od imenice koja sledi, po analogiji sa pisanjem pravih, tipičnih prideva u srpskom jeziku. Međutim, ukoliko značenjska veza unutar elemenata u tom funkcijskom spoju ojača toliko da dobije proziran značenjski odnos, spoj prerasta u jednu, novu leksemu, koja „uspostavlja i imenuje novu jedinstvenu i celovitu kategoriju u vanjezičkoj stvarnosti, koja je izvedena iz pripadajuće opšte kategorije" (Prćić 2011: 216-217). Tada se novostvorena leksema piše sa crticom između elemenata. Upravo je naš treći primer pokazatelj te čvrste veze unutar spoja, te moramo ispraviti grešku prevodioca – ispravno pisanje ovog anglicizma je *pres-konferencija*, a ne *pres konferencija*.

3.2.1.3. Abrevijacija

Abrevijaciju, postupak odbacivanja segmenta lekseme proizvoljne dužine, možemo posmatrati na svega jednom primeru korpusa:

(26a) *So the truth is, I don't really do **kick-boxing**.*
(26b) *Istina je, dakle, da uopšte ne idem na **kik-boks**.*

Nova leksema dobija se odbacivanjem segmenta *-ing* koji je u engleskom modelu realizovan u vidu vezanog morfa, tj. sufiksa. To znači da se ovde radi o dekstralnoj abrevijaciji. Usled abrevijacije dolazi do izvesnih promena u formalnom odnosu engleskog modela i srpske replike. Oni ostaju formalno slični, ali replika, nakon abrevijacije, postaje kraća od modela. Na sadržinskom planu, sa druge strane, oni ostaju isti. Prateći Prćićevu definiciju lažnog para (2012: 216-217), možemo utvrditi da engleski model *kick-boxing* i srpska replika *kik-boks* predstavljaju dve lekseme u dva jezika koje imaju uporediv pisani oblik, kao i uporedivu formu, funkciju i sadržinu u datom rečeničkom kontekstu, i u izvesnoj meri se razlikuju po formi, te predstavljaju formalni lažni par. Ovo je samo jedan primer jedne vrste lažnog para koji predstavlja potencijalan problem pri učenju engleskog jezika i naročito prevođenja, gde se usled nepažnje ili nedovoljnog poznavanja oba jezika javljaju ozbiljne greške u prevodu.

3.2.1.4. Elipsa

Dok Filipović (1986) elipsu (skraćivanje složenih ili fraznih jedinica bez gubitka značenja) proučava u sklopu semantičke adaptacije, mi smo je, zbog očiglednih promena u strukturi leksema koje se odvijaju istovremeno sa promenama u značenju, uvrstili i u morfosintaksičku adaptaciju. Promene su evidentne u primerima:

(27a) *Meanwhile, Tim sits down, opens a* ***laptop computer*** *and starts typing.*
(27b) *Za to vreme Tim seda, otvara* ***laptop*** *i počinje da kuca.*

(28a) *But Luke came into the living room just as I'd jammed a sofa leg into the* ***DVD player****, and I don't think he was very impressed.*
(28b) *Ali Luk je ušao u dnevni boravak baš kad sam udarila nogom od sofe u* ***DVD*** *i mislim da ga to baš nije impresioniralo.*

Ukoliko uporedimo original i prevod, odmah se uočava skraćivanje engleske izvorne frazne lekseme u srpskom prevodu, gde se u oba slučaja eliptira zadnji element, te se radi o zadnjoj elipsi. Ono što smo već ranije napomenuli, kod elipse je neophodno dodatno istaći – nemoguće je odrediti da li je do elipse došlo prilikom transfera pozajmljenice u srpski jezik, što bi spadalo u primarnu adaptaciju, ili se pozajmljenica eliptirala tek nakon integracije u svom punom, neeliptiranom obliku, što bi bilo u opsegu sekundarne adaptacije. Ipak, zbog činjenice da promene nastale tokom elipse svakako neosporno spadaju u domen sekundarnih promena, analiziramo data dva primera kao primere sekundarne adaptacije.

U prvom primeru anglicizam *laptop* preuzima dijagnostička obeležja ispuštenog elementa, tj. njegovo kompletno značenje, te je leksema sama po sebi prepoznatljiva po značenju posebne, prenosne vrste kompjutera. Ovaj konkretan primer elipse vrlo je učestao u srpskom jeziku.

U drugom primeru, međutim, diskutabilno je da li je elipsa opravdano izvršena. DVD se u srpskom jeziku odnosi na vrstu diska koja ima veći kapacitet za skladištenje digitalnih podataka od kompakt-diska. U slučaju uređaja za puštanje bilo kojih vrsta diskova, uobičajeno se koristi anglicizam *plejer*, što je za DVD-jeve *DVD plejer*, te je pomalo nejasno zašto je prevodilac upotrebio eliptirani oblik (osim iz razloga jezičke ekonomije). Ostaje otvoreno pitanje da li bi čitaoci prevoda shvatili u šta je to zapravo pripovedač i istovremeni lik u romanu udario i da li bi im se stvorila mentalna slika samih DVD-jeva ili uređaja za puštanje DVD-jeva.

4. ZAKLJUČCI

Morfosintaksička analiza ovog tipa, 27 godina nakon Filipovićeg istraživanja (1986), nudi većinom novi fond leksema, nove flektivne i tvorbene tendencije i obrasce, nova tumačenja. Tako se kod primarno adaptiranih imenica na *-o*, *-i* i *-u* javljaju novi flektivni obrasci, kod primarno adaptiranih glagola drugačije tumačenje primarnosti i sekundarnosti promena, kod primarno adaptiranih prideva korišćenje superlativnih oblika nasuprot pravilima srpskog jezika. Primećuje se tendencija preuzimanja sve većeg broja anglicizama u oblasti savremene tehnologije, čime se dominacija ove sfere oslikava i na jezičkom nivou. Dolazi i do formiranja novih anglicizama od već postojećih primenom tvorbenih postupaka srpskog jezika – sufiksacije, konverzije, abrevijacije i elipse. Kako je i bilo očekivano, više materijala imali smo za analizu primarne adaptacije koja je obavezna, a manje za sekundarnu adaptaciju koja može, a ne mora da se obavi. Zanimljivo je bilo posmatrati na kakve se to načine pozajmljenice snalaze u flektivnom sistemu srpskog jezika, a usled kakvih to specifičnih potreba, situacija i konteksta nakon integracije podlažu daljim, sada već tvorbenim promenama. Izazovnije je bilo proučavati nove obrasce u okviru sekundarne adaptacije, jer je neverovatno na koje se sve načine tvorbena pravila srpskog jezika mogu „igrati" sa leksemama engleskog porekla. Kako se jezik neprekidno menja, bilo bi dobro i dalje posmatrati na koje se sve stare i nove načine anglicizmi prilagođavaju morfosintaksičkom sistemu našeg jezika. Ostaje da se nadamo da će se nove tendencije dobijanja novih anglicizama primenom tvorbenih postupaka srpskog jezika na već postojeće anglicizme i dalje razvijati i brojati sve više primera, te dati što više materijala za dalja proučavanja ove vrste.

Literatura

Antović, M. (2003). Tretman anglicizama u kompjuterskoj terminologiji – neki fonološki, morfološki, sintaksički i semantički problemi. *Primenjena lingvistika* 4, 105-117.

Bauer, L. (1983). *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bauer, L. (1988). *Introducing Linguistic Morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Belić, A. (1933). O stvaranju novih reči. *Naš jezik* I, 72-76.

Bugarski, R. (1995). *Uvod u opštu lingvistiku*. 3., prerađeno izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Bugarski, R. (2006). *Žargon. Lingvistička studija*. 2., prerađeno i prošireno izdanje. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.

Carter, R. & McCarthy, M. (2006). *Cambridge Grammar of English: A Comprehensive Guide: Spoken and* Written English Grammar and Usage. Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, D. (1997). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.

Filipović, S. (2003). Anglicizmi iz registra mode u srpskom jeziku – formalna analiza. *Prilozi proučavanju jezika* 34, 179-196.

Filipović, S. (2005). *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

Filipović, S. (2006). Semantika anglicizama u srpskom jeziku u registru mode. *Philologia* 4, 57-65.

Furiassi, C. (2010). *False Anglicisms in Italian*. Monza: Polimetrica.

Görlach, M. (ed.). (2001). *A Dictionary of European Anglicisms: A Usage Dictionary of Anglicisms in Sixteen* European Languages. Oxford: Oxford University Press.

Huddleston, R. & Pullum, G.K. (2005). *A Student's Introduction to English Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ignjatović, D. (1963). Novine u morfologiji unesene najnovijim imenicama stranog porekla. *Naš jezik/ NJ* XIII/3-5, 208-224.

Injac, G. (2003). Neologizmi u srpskoj kompjuterskoj terminologiji. *Prilozi proučavanju jezika* 34, 137-177.

Ivić, P., Klajn, I., Pešikan, M., Brborić, B. (2007). *Srpski jezički priručnik*. 4. izdanje. Beograd: Beogradska knjiga.

Kardoš, A. (2013). *Primarna i sekundarna morfosintaksička adaptacija anglicizama u prevedenoj književnosti za mlade žene*. Diplomski (masterski) rad; neobjavljen. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Klajn, I. (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Prvi deo: Slaganje i prefiksacija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska.

Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Drugi deo: Sufiksacija i konverzija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska.

Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Klajn, I. (2010). *Rečnik jezičkih nedoumica*. 11., dopunjeno izdanje. Novi Sad: Prometej.

Nikolić. B. (1972). Osnovni principi tvorbe reči u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku. *Naš jezik* XIX, 7-20, 142-154, 273-286.

Panić, O., Lalić, G., Prćić, T. (2005). Generički nazivi elektronskih uređaja u nekim evropskim jezicima: uporedna analiza adaptacije engleskih uzora. *Philologia* 3, 19-25.

Pešikan, M., Jerković, J., Pižurica, M. (2006). *Pravopis srpskoga jezika – ekavsko školsko izdanje*. 8. izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska.

Plag, I. (2002). *Word-Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.

Prćić, T. (1998). Prilozi za jednu savremenu teoriju tvorbe reči. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 26, 67-76.

Prćić, T. (2007). O pravopisu i opismenjavanju. *Zbornik Matice Srpske za filologiju i lingvistiku* 50, 691-695.

Prćić, T. (2008). *Semantika i pragmatika reči*. 2., dopunjeno izdanje. Novi Sad: Zmaj.

Prćić, T. (2011). *Engleski u srpskom*. 2. izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Prćić, T. (2012). Kako se na engleskom kaže *oldtajmer*? Anglicizmi kao srpsko-engleski lažni parovi. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 55/2, 203-220.
Quirk, R., et al. (1973). *A University Grammar of English*. London and New York: Longman.
Stanojčić, Ž. i Popović, Lj. (2002). *Gramatika srpskog jezika – udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*. 8., prerađeno izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Vasić, V., Prćić, T., Nejgebauer, G. (2011). *Do yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. 2. izdanje. Novi Sad: Zmaj.
Vujaklija, M. (1996/97). *Leksikon stranih reči i izraza*. 5. dopunjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Prosveta.
Vukomanović, S. (1997). O leksičkoj i morfološkoj strukturi imenica stranog porekla u srpskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 26/2, Beograd, 219-230.

Izvori

Kinsella, S. (2000). *The Secret Dreamworld of a Shopaholic*. New York: The Random House Publishing Group. (u prevodu: S. Kinsela, 2002, *Tajni svet snova jedne kupoholičarke*, prev. I. Kuljić, Beograd: Laguna).
Kinsella, S. (2002). *Shopaholic Ties the Knot*. New York: The Random House Publishing Group. (u prevodu: S. Kinsela, 2008, *Kupoholičarka staje na ludi kamen*, prev. T. Jovanović, Beograd: Laguna).
Kinsella, S. (2003). *Can You Keep a Secret?*. New York: The Random House Publishing Group. (u prevodu: S. Kinsela, 2005, *Umeš li da čuvaš tajnu?*, prev. V. D. Janković, Beograd: Laguna).
Kinsella, S. (2004). *Shopaholic and Sister*. New York: The Random House Publishing Group. (u prevodu: S. Kinsela, 2008, *Kupoholičarka i sestra*, prev. A. Čabraja, Beograd: Laguna).

MORPHOSYNTACTIC ADAPTATION OF NEW ANGLICISMS IN SERBIAN – THE LATEST TRENDS

Summary

The paper has dealt with the analysis of morphosyntactic adaptation of anglicisms to the Serbian language system. The corpus of 150 anglicisms was collected from published Serbian translations of four Sophie Kinsella's novels. The genre of these novels is chick lit – popular fiction characterized by a specific style and language that popularizes consumerism and current trends. Serbian translations of this genre correspont to their originals in style, but also include a large number of anglicisms, which makes them a good source for analyses of this kind. After the analysis of primary and secondary adaptation that was based on the theory of adaptation and transmorfemization developed by Rudolf Filipović (1986), the results have been presented, but only those ones involving innovations and differences in relation to Filipović (1986). Those are, within primary adaptation, different inflectional patterns of some nouns and new interpretations of primary and secondary changes within verbs, a new tendency of borrowing and adaptation of anglicisms related to technological advance, as well as a new tendency of using indeclinable adjectives in their superlative forms. When it comes to the results within secondary adaptation, they include some new patterns of forming new anglicisms from the existing ones by the processes of sufixation, conversion, ellipsis and clipping.

Keywords: anglicism, the Serbian language, contact linguistics, morphosyntactic adaptation, chick lit

Aleksandra Kardoš
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
sandra.kardosh@gmail.com

Diana Prodanović-Stankić

ENGLESKI KAO ODOMAĆENI STRANI JEZIK U HUMORISTIČKOM DISKURSU NA PRIMERU DIJALOGA IZ FILMOVA I TELEVIZIJSKIH SERIJA NA SRPSKOM JEZIKU

U ovom radu ćemo predstaviti rezultate analize dijaloga koji sadrže nekakav oblik verbalnog humora, a koji su preuzeti iz filmova i televizijskih serija na srpskom jeziku. Analiza je pokazala da se u datom korpusu često koristi engleski jezik da bi se stvorio ili pojačao humoristički efekat verbalnog humora, čime se potvrđuje status engleskog kao odomaćenog stranog jezika (Prćić 2005: 14–15). Verbalni humor se uglavnom stvara po obrascu koji je zasnovan na nekoj vrsti dvosmislenosti, a izvor za fonološku ili leksičku dvosmislenost često su lekseme na engleskom jeziku koje stvaraju prostor za određenu vrstu nepodudarnosti u okviru datog dijaloga. Rezultati analize pokazuju da scenaristi polaze od pretpostavke da veći deo gledalaca dovoljno zna, odnosno razume engleski jezik, da bi mogli da prepoznaju perlokucioni efekat datog iskaza koji sadrži verbalni humor, što opet ukazuje na to da je engleski u dovoljnoj meri odomaćen među govornicima srpskog jezika.

Ključne reči: verbalni humor, humoristički diskurs, engleski kao odomaćeni strani jezik

1. UVOD

Ovaj rad predstavlja deo jedne obimnije analize jezičkih i vanjezičkih elemenata verbalnog humora u engleskom i srpskom, čiji je glavni cilj bio da se izdvoje i opišu različiti oblici verbalnog humora u svakodnevnom govoru i da se odrede mehanizmi na kojima su oni zasnovani iz više perspektiva[1]. Ovde ćemo predstaviti deo rezultata koji su dobijeni analizom verbalnog humora u srpskom jeziku, a koji se odnose na učestalu upotrebu engleskog u filmovima i televizijskim serijama na srpskom jeziku, da bi se ostvario ili pojačao humoristički efekat. U filmovima i serijama na engleskom jeziku koje smo analizirali izuzetno su retki primeri upotrebe nekog drugog jezika, osim engleskog, da bi se ostvario takav efekat.

Ovde polazimo od pretpostavke da, kako ističe Wardhaugh (1992: 319), realistično predstavljena fiktivna konverzacija preuzeta iz filma ili televizijske serije može da pruži dobar uvid u spontan i prirodan razgovor, odnosno razgovorni jezik (prema terminu koji koristi Polovina 1987), jer fiktivna konverzacija koja se odvija u okviru filma ili serije, mora biti osmišljena u skladu sa pragmatičkim principima i pretpostavkama koje sagovornici imaju u vezi sa onim o čemu se govori. U tom smislu, filmski i televizijski dijalozi koji sadrže humor predstavljaju model svakodnevne komunikacije, pošto su zasnovani na istim principima i mehanizmima kao i humor koji se javlja u svakodnevnom govoru. S druge strane, pošto imaju manje prekida i trenutaka kada više govornika govori istovremeno, što je, naravno, uobičajena pojava u svakodnevnom govoru, filmski i televizijski dijalozi, posebno oni preuzeti iz odgovarajućeg žanra, sadrže mnogo više humorističkog diskursa, te su iz tog razloga pogodniji za analize ovakve vrste.

Na početku ovog rada, daćemo kraći prikaz relevantne literature i opisati osnovne pojmove koje smo koristili u radu, zatim ćemo opisati model analize koji nam je poslužio za odabir i opisivanje jedinica korpusa, a potom ćemo predstaviti dobijene rezultate.

[1] Prodanović-Stankić, D. (2013).

2. ISTRAŽIVANJE HUMORA U OKVIRU LINGVISTIKE

Istraživanja fenomena humora u okviru lingvistike su relativno novijeg datuma, tačnije, počela su u drugoj polovini dvadesetog veka psiholingvističkim istraživanjima razumevanja viceva, Sulsa (1972, 1977) i Shultza (1972) koji su postavili model verbalnog humora zasnovan na nepodudarnosti (engl. *incongruity*) i razrešenju te nepodudarnosti (engl. *resolution*). Kasnije su ovi pojmovi upotrebljeni kao osnova za stvaranje dve najznačajnije teorije verbalnog humora u okviru lingvistike, najpre Semantičke teorije verbalnog humora (STVH) (engl. *Semantic Script-based Theory of Humor*) koju je definisao Victor Raskin (1985) i njene proširene i dopunjene verzije u vidu Opšte teorije verbalnog humora (OTVH) (engl. *General Theory of Verbal Humor*) Salvatorea Attarda (1994, 2001).

Semantička teorija verbalnog humora je, kao što joj i samo ime kaže, zasnovana prvenstveno na semantičkoj analizi, tačnije pojmu skripta. U okviru ove teorije značenje vica se predstavlja kao semantički skript, pa se tako u toku teksta vica, jedan skript, koji je očekivan i vezan za datu leksemu odbacuje u korist onog drugog, manje očekivanog, a koji opet može da stvori odgovarajući humoristički efekat. Iako se Raskin (1985: 103) bavi Griceovim (Grice 1989) principom kooperativnosti, i čak postavlja paralelne maksime koje opisuju humorističke iskaze, on u okviru svoje teorije suštinski potpuno zanemaruje pragmatiku i uopšte kontekst u kome se dati oblik humora javlja. Njegov učenik i saradnik, Salvatore Attardo, proširuje i dopunjuje ovu teoriju i stvara OTVH (Attardo 1994, 2001) koja obuhvata i svesno narušavanje Griceovog principa kooperativnosti. Attardo (1994, 2001) dorađuje osnovne termine i pojmove i pokušava preciznije da ih objasni, pošto je njegov cilj stvaranje sveobuhvatne teorije koja će moći da objasni sve oblike humora i predvidi nastanak novih. Između ostalog, Attardo (1994) koristi pojam nepodudarnosti kao osnovni kriterijum za definisanje humora, koji je uvek zasnovan na određenoj vrsti nesklada između očekivanog i neočekivanog – „nepodudarnost izražena pomoću jezičkog sistema predstavlja verbalni humor (Attardo 1994: 96), a ako je izražena neočekivanim gestom, pokretom, situacijom ili slikom, onda govorimo o neverbalnom humoru" (Norrick 2004: 402). Verbalni humor na jezičkom planu može biti izražen na različite načine, a ovde ćemo pojmom humoristički diskurs obuhvatiti sve različite oblike verbalnog humora koji se mogu naći u okviru datog govornog ili pisanog diskursa u vidu većih ili manjih povezanih i strukturiranih celina koje se sastoje od jednog ili više iskaza i/ili rečenica.

U srpskom jeziku, verbalni humor je najčešće zasnovan na dvosmislenosti koja je rezultat poigravanja govornika sa bilo kojim nivoom jezičke strukture. Ako govornik namerno upotrebi određenu leksemu, frazu ili rečenicu koja ima više od jednog značenja, može da stvori humoristički efekat, čime se slušalac namerno navodi na pogrešan trag u procesu dinamičkog konstruisanja značenja koje se odvija u toku razgovora. Igre rečima (engl. *pun*) predstavljaju najčešći tip poigravanja jezikom, mada je u govoru vrlo često i poigravanje sa pragmatičkim nivoom, posebno sa inferencijom i implikaturom da bi se ostvario humoristički efekat.

a. Model analize

Da bismo izdvojili, klasifikovali i opisali primere iz korpusa, koristili smo parametre koje definiše Attardo (2001: 29) u okviru OTVH, koje on naziva izvorima znanja:

1. **Suprotnost skripta** (SS) (engl. *script opposition* (SO)): najvažniji uslov za stvaranje humora koji predstavlja suprotnost među različitim skriptima koji su delimično ili potpuno u skladu sa datim tekstom;
2. **Logički mehanizam** (LM) (engl. *logical mechanism* (LM)): ovaj parametar ukazuje na razrešavanje SS i predstavlja pomalo uvrnutu logiku koja je u osnovi vica koja izaziva SS;
3. **Situacija** (SI) (engl. *situation* (SI)): podrazumeva likove, predmete, mesta, i sl. koji su predstavljeni u tekstu vica;
4. **Meta** (M) (engl. *target* (TA)): jedna osoba i/ili grupa ljudi, ili institucije koje predstavljaju predmet podmeha, tačnije metu humora;

5. **Narativna struktura** (NS) (engl. *narrative structure* (NS)): odnosi se na organizaciju teksta (naracija, dijalog, zagonetka, vic, i sl.) ili na govorni čin koji sadrži humor;
6. **Jezik** (J) (engl. *language* (LA)): verbalni nivo datog teksta koji se odnosi na izbor leksema, postavku funkcionalnih elemenata, kao i postavku poente i međupoente u vicu.

Izvori znanja predstavljaju određenu vrstu algoritma koji se primenjuje u analizi poente vica upravo redom kojim su navedeni. Naravno, za analizu verbalnog humora su ključni upravo prvi i drugi, jer suprotnost skripta možemo da povežemo sa pojmom nepodudarnosti, a razrešenje nepodudarnosti sa drugim parametrom, odnosno logičkim mehanizmom.

U ovom radu ćemo posebnu pažnju posvetiti parametru jezik. Za razliku od Attarda (1994, 2001), koji je opisivao isključivo primere na engleskom jeziku, priroda korpusa koji smo analizirali nam je nametnula podelu na dve podgrupe u okviru šestog parametra. U prvu, koju ćemo označiti kao upotrebu istog koda, uključićemo poigravanje sa različitim nivoima istog jezika, odnosno varijacijama u pogledu različtih vidova raslojavanja jezika. U drugu, koja predstavlja upotrebu drugog koda, ćemo svrstati poigravanja koja se tiču upotrebe različitih jezika. To konkretno znači, da smo analizirajući korpus na srpskom jeziku, u prvu grupu svrstali primere zasnovane bilo na leksičkoj, sintaksičkoj ili pragmatičkoj dvosmislenosti, pri čemu ovde pod leksičkom podrazumevamo i fonološku i morfološku dvosmislenost u osnovi nekog iskaza koji sadrži verbalni humor, recimo, neku igru rečima i sl., ali i primere koji predstavljaju rezultat nepodudarnosti u upotrebi nekog registra ili funkcionalnog stila u okviru jednog jezika.

U drugoj grupi su se našli primeri u kojima se javlja neki drugi jezik osim srpskog, tačnije, u našem slučaju, engleski jezik. Ovde treba naglasiti da smo u korpusu našli i po nekoliko primera u kojima govornici koriste neku improvizovanu varijantu slovenačkog, francuskog i nemačkog jezika. Međutim, u tim slučajevima je reč o šaljivom načinu govora srpskog, pri čemu se srpski izgovara sa intonacijom tog drugog jezika, reči se drugačije akcentuju, odnosno pojedini glasovi izgovaraju tako da zvuče kao da je reč o francuskom, nemačkom, ili slovenačkom, ali u korpusu je zaista malo takvih primera da bismo ih uzeli u razmatranje.

Kao što smo već pomenuli, izvori znanja su nam poslužili da izdvojimo jedinice korusa, u koji su uključeni svi oni dijalozi i replike koji najpre sadrže prvi parameter, suprotnost skripta, a potom i ostale, redom kako su navedeni. Pomoću parametra jezik smo izdvojili primere u kojima se engleski javlja kao dopunski jezik.

b. Korpus

Korpus za analizu je izdvojen iz sledećih filmova i televizijskih serija na engleskom i srpskom jeziku:

- *Lock Stock and Two Smoking Barrels* (*Dve čađave dvocevke*) (1998), režiser i scenarista Guy Ritchie;
- *Only Fools and Horses* (*Mućke*), 9. sezona, epizode: *If they could see us now* (*A da nas vide sad*) (2001)*, Strangers on the shore* (*Stranci na obali*) (2002) i *Sleepless in Peckham* (*Besana noć u Pekamu*) (2003), režiser Tony Dow, scenarista John Sullivan;
- *Hangover* (*Mamurluk*) (2009), režiser Todd Phillips, scenaristi John Lucas i Scott Moore;
- *The Simpsons* (*Simpsonovi*)*,* 8. sezona, epizoda 14, *Itchy&Scratchy&Poochie Show* (*Ići&Skreći&Puči Šou*) (1997), režiser Steven Dean Moore, epizoda 23. *Homer's Enemy* (*Homerov neprijatelj*) (1997), režiser Jim Reardon i 9. sezona,14. epizoda (1998), *Das Bus* (*Bus*), režiser Pete Michels, scenaristi sve tri epizode su Matt Groening i James L. Brooks;
- *Mrtav 'ladan* (2002), režiser i scenarista Milorad Milinković;
- *Sedam i po* (2006), režiser i scenarista Miroslav Momčilović;
- *Bela lađa* (2006–2012), režiseri Mihailo Vukobratović i Ivan Stefanović, scenaristi Siniša i Ljiljana Pavić;

- *Crni Gruja i kamen mudrosti* (2007), režiser Marko Marinković, scenaristi Aleksandar Lazić, Rade Marković i Jovan Popović.

Iz gorenavedenih filmova i serija izdvojili smo ukupno 1230 jedinica, 652 na engleskom i 578 na srpskom jeziku. Filmovi i televizijske serije koje smo analizirali odabrani su na osnovu nekoliko kriterijuma. Najpre, pošto je ovde reč o sinhronijskoj analizi, uključili smo filmove i serije snimljene u poslednjih dvadesetak godina. Zatim, cilj je bio da obuhvatimo najgledanije i najpopularnije filmove i serije koje su snimane za različite ciljne grupe, da bismo dobili što raznovrsniji materijal.

Kao osnovnu jedinicu korpusa uzeli smo red govorenja, koji smo, sledeći Dynel (2011: 1633) definisali kao analitičku jedinicu koja sadrži tok govora jednog govornika, različite dužine, prekinut pauzom i praćen govorom drugog govornika. Iako se u većini slučajeva ova jedinica poklapa sa iskazom, to uvek nije slučaj, pošto ponekad red govorenja nije verbalizovan, pošto može biti izražen i pomoću neverbalnog znaka, gesta, pokreta tela i nije nužno usmeren prethodnom govorniku, već nekom drugom učesniku u komunikativnom događaju.

3. ENGLESKI KAO ODOMAĆENI STRANI JEZIK

Opšte je poznato da engleski u današnjem svetu ima status globalnog jezika. Kako ističe Crystal (2003: 3) neki jezik stiče takav status kada dobije posebnu ulogu u svim zemljama u kojima se govori. Ove tvrdnje mogu da se potvrde i činjenicom da danas više od jedne četvrtine stanovništva na zemlji tečno govori ili zna engleski u dovoljnoj meri da se sporazume pomoću njega (Crystal 2003: 6). Jasno je da je uticaj engleskog na druge jezike najupadljiviji u domenu jezičkog pozajmljivanja, što je u srpskom jeziku i kulturi postala uobičajena pojava. Jezičko pozajmljivanje, koje se prototipično ogleda u leksičkom pozajmljivanju, podrazumeva, kako to definiše Filipović (1986: 38), da je reč iz jezika davaoca prešla u jezik primalac. O pozajmljivanju iz engleskog u srpski su, u okviru kontaktne lingvistike, pisali mnogi autori (Prćić 2003, 2005, 2011, 2014; Panić-Kavgić 2006; Kovačević 2011). Prćić (2005: 77) s pravom jezičko pozajmljivanje iz engleskog slikovito naziva eksplozijom jezičke anglomanije, jer je obično nekontrolisano i često neopravdano. Ovde svakako treba naglasiti da anglicizmi, najuočljiviji rezultat jezičkog pozajmljivanja iz engleskog, ne predstavljaju samo pozajmljivanje leksičkih jedinica ili morfema iz engleskog, sa različitim stepenom integrisanosti, već i sintagmi, rečenica, čija upotreba odražava ili sledi normu engleskog jezika – ortografsku, gramatičku, semantičku ili pragmatičku (Prćić 2005: 59). Sveprisutnost engleskog u srpskom dovela je do toga da engleski u Srbiji stekne poseban status, tačnije, kako navodi Prćić (2003, 2004, 2014), engleski ima ulogu odomaćenog stranog jezika. Ta preterana i često neopravdana upotreba engleskog u srpskom negativno utiče na standardnu normu srpskog jezika te govornici sve češće u govoru, ali i pisanju koriste hibrid koji predstavlja čudnu mešavinu dva jezika.

Engleski kao odomaćeni strani jezik karakterišu tri osnovna svojstva (prema Prćiću 2003, 2004, 2014): najpre, laka audio-vizuelna dostupnost, posebno putem kablovske televizije, filmova i interneta, zatim dvojno usvajanje i uloga dopunskog jezika. Očigledno je da su sva tri navedena svojstva povezana jer je, recimo, dvojno usvajanje direktno povezano sa prvim svojstvom, pošto deca od najranijeg uzrasta upravo zbog lake audio-vizuelne dostupnosti bivaju izložena engleskom, te ga u odeđenoj meri tako i usvajaju, da bi se kasnije usvajanje i učenje upotpunilo i nastavilo u okviru školskog sistema, u kome engleski jezik predstavlja obavezan predmet od prvog razreda osnovne škole.

Kada govorimo o ulozi engleskog kao dopunskog jezika treba naglasiti da se ona ogleda u različitim aspektima, a ne samo u vidu prototipičnog pozajmljivanja, recimo, da bi se popunila leksičkih praznina u srpskom nastala uvođenjem nekog novog pojma. Prćić (2004: 560; 2005: 16, 20014: 144) ovu dopunsku funkciju engleskog klasifikuje na sledeći način:

1 engleski unutar srpskog (recimo u vidu anglicizama bilo koje vrste),
2. engleski pored srpskog (na primer, u titlovima filmova kada pored engleskog imamo i prevod na srpski jezik),

3. engleski iznad srpskog (kada se u pojedinim situacijama koristi isključivo engleski, recimo u oglasima poslodavaca u domaćim novinama).

Interesantno je da smo u odabranom korpusu filmova i televizijskih serija koje smo analizirali naišli na primere koji se mogu svrstati u sve tri navedene grupe, tako da nam je ova podela poslužila i kao kriterijum za klasifikaciju dobijenih jedinica korpusa.

4. REZULTATI

Kao što smo već pominjali, analizom parametra jezik smo utvrdili da je u odabranom korpusu filmova i televizijskih serija na srpskom jeziku vrlo česta upotreba engleskog kao dopunskog jezika. Ono što je takođe važno istaći jeste to da su primeri upotrebe engleskog kao dopunskog jezika zabeleženi u svim filmovima i serijama koje smo analizirali, bez obzira na to za koju su ciljnu grupu snimani i o kakvom scenariju ili likovima je reč.

Ovde treba pomenuti da smo i u korpusu na engleskom jeziku, tačnije, samo u humorističkoj seriji *Only Fools and Horses*, kod nas pod naslovom *Mućke*, zabeležili primere u kojima glavni junak serije, Derek Trotter, govori francuski, međutim, iako su ti primeri izuzetno duhoviti, u ovom slučaju je isključivo reč o idiolektu koji koristi ovaj lik. Njegova upotreba drugog jezika, odnosno francuskog, svodi se na pojedine opštepoznate lekseme i sintagme, koje on naravno koristi bez obzira na značenje ili funkciju u rečenici, stvarajući tako nepodudarnost u odnosu na uži i širi kontekst, a potom i odgovarajući efekat.

S druge strane, engleski se u srpskim filmovima i televizijskim serijama dosledno koristi, bez obzira na radnju filma ili serije, karakterizaciju likova ili ciljnu publiku za koju su dati filmovi i serije snimani. Primere dobijene analizom smo grupisali sledeći klasifikaciju koju nudi Prćić (2004: 560; 2005: 16, 20014: 144), te ćemo ih tim redosledom i predstaviti.

Primeri u kojima se engleski javlja unutar srpskog zabeleženi su uglavnom u replikama koje izgovaraju likovi koji su predstavljeni kao manje obrazovani i/ili nepismeni. Jasno je da su scenaristi vodili računa da upotrebljene anglicizme namerno koriste da bi stvorili odgovarajući efekat. Recimo, u filmu *Crni Gruja i kamen mudrosti,* trgovac Dragić svojim gostima nudi uslugu on inkluziv, nakon što ih je primio na konak, iako se radnja filma odvija u devetnaestom veku, kada nije postojao ni pojam za takvu vrstu turističke usluge, a shodno tome ni leksema koja bi takav pojam označavala. Međutim, pored anahronizma, ovde izvor humora predstavlja i način na koji je ovaj anglicizm ortografski i fonološki prilagođen srpskom jeziku, pošto predstavlja odstupanje od uobičajenog načina na koji se ta leksema inače koristi u srpskom. U vezi sa anahronizmom možemo pomenuti i primere kao što su implatanti, tetovaže i silikoni, za kojima čezne jedan drugi lik iz istog filma, baba Vidana, Karađorđeva vračara, a koje pominje u razgvoru sa Karađorđem. Te lekseme su sasvim u suprotnosti sa mestom i vremenom u kome se odvija radnja i na taj način predstavljaju nepodudarnost i nesklad na kojima je zasnovan humor, a opet, pominju se neočekivano, što kod gledalaca stvara humoristički efekat. Međutim, anahronizam ne mora nužno da bude povezan sa humorističkim efekatom anglicizama. Recimo, kada u seriji *Bela lađa* jedan političar svojim biračima kaže: „Hoću hitno da se transformišete, eh, ovaj, da se reformišete!", ili kada u filmu *Sedam i po* savremeni umetnik prilikom otvaranja svoje instalacije u razgovoru s novinarkom pravi igru rečima kada kaže da je u pitanju „brend kao trend, a ne trend kao brend", čini se da je jasno da se u ovakvim slučajevima i sami scenaristi šale na račun nekontrolisane upotrebe anglicizama u srpskom, posebno u političkim govorima ili medijskom diskursu.

Svakako su za analizu najinteresantniji primeri u kojima se engleski javlja pored srpskog, posebno kada je reč o hibridnim međujezičkim kombinacijama. Recimo, glavni lik u seriji *Bela lađa*, Srećko Šojić, bezuspešno pokušava da nauči da engleski jezik, međutim neznanje ga ne sprečava da taj jezik stalno koristi, posebno u razgovoru sa stranim diplomatama, ili u situacijama kada želi da

zvuči učeno i svetski. Recimo, u jednoj sceni, obraća se na engleskom sekretarici američkog ambasadora u Srbiji, jer misli da ona ne govori srpski:

(1) Šojić: Well, well, well, good morning lady! Eeeh, how are you? Ehh, Aaah, ehh, aah, pićance? Eeeh, something to drinkić? How is his ekselencija?

U ovom primeru se može videti kako govornik prelazi iz jednog jezika u drugi, zavisno od toga da li ima poteškoća sa izražavanjem ili ne. One fraze koje je dobro naučio na engleskom jeziku, kao što je pozdravljanje i slično koristi s lakoćom, ali, čim naiđe na problem, tačnije, kada ne može da seti odgovorajućeg izraza na engleskom jeziku on prelazi na srpski. Kada je reč o metakomunikativnim signalima, interesantno je pomenuti da reči i uopšte iskaze koji su na engleskom jeziku, govornik izgovara mnogo glasnije nego ostale koje izgovara na srpskom, što je u skladu sa narodnim verovanjem da je lakše ostvariti uspešnu komunikaciju na stranom jeziku ako se povisi ton, a što opet predstavlja izvor humora u mnogim vicevima i šaljivim pričama koje su poznate govornicima srpskog jezika.

U gorenavedenom primeru je posebno interesantna hibridna leksema kao što je „drinkić", koju možemo posmatrati kao međujezički amalgam o kojima govori Rasulić (2008). U ovom slučaju Šojić je na englesku imenicu / glagol „drink" dodao srpski sufiks „-ić" kojim se označava deminutiv, da bi stvorio prevodni ekvivalent za leksemu „pićance" koju pre toga koristi. Iako ovde nemamo prostora da detaljno objasnimo teoriju o pojmovnoj integraciji koju opisuju Fauconnier i Turner (2002:17-38), pomenućemo samo ukratko da je reč o opštoj i sveprisutnoj mentalnoj operaciji kojom se omogućava selektivno projektovanje i kreativno kombinovanje elemenata iz različitih mentalnih prostora u novu pojmovnu strukturu. U ovom primeru, reč je prvenstveno o kombinovanju na planu forme, čime dobijamo međujezičku tvorenicu „drinkić", međutim, u našem korpusu su nešto češći primeri u kojima dolazi do kombinovanja i na planu forme i na planu sadržaja.

Kao ilustracija za tu pojavu može nam poslužiti dosetka iz filma *Crni Gruja i kamen mudrosti*. Naime, jedan od likova koji se bavi proizvodnjom i prodajom rakije, nazdravlja sa svojim mušterijama izgovarajući sledeću zdravicu:

(2) Dragić: Rakija connecting people.

Većem broju gledalaca je poznat globalni slogan strane kompanije koja proizvodi mobilne telefone, kao i verzija ovog slogana koja je popularizovana u Srbiji u vidu ove dosetke. Formalno gledano, ovaj primer predstavlja međujezički amalgam. Polazeći od sličnosti u načinu izgovora lekseme „rakija" i imena kompaniuje „Nokia", govornik zamenjuje naziv kompanije čime u najvećoj meri zadržava formu dosetke. Na planu sadržaju, aktiviraju se oni elementi znanja koje slušaoci imaju o pojmu „rakija", a koji su deo kulturnog modela govornika srpskog jezika, najpre ideja da se ta vrsta alkoholnog pića smatra tipično srpskim, lokalnim proizvodom, koji onda u ovoj dosetki prima ona globalna obeležja koja sa sobom nosi pojam „Nokia". Zatim, verovanje da se uz alkohol ljudi bolje razumeju i opuštaju, itd. S druge strane, gledano iz ugla pragmatike, ovakav iskaz je sasvim neočekivan i u neskladu s očekivanjem i gledalaca i sagovornika u datom fiktivnom dijalogu koji se odvija na filmskom platnu. Naime, sav razgovor se odvija na srpskom jeziku, te su u tom smislu gledaoci donekle iznenađeni i ne očekuju da će čuti engleski. Osim toga, u datom širem kontekstu radnje filma (ovde posebno mislimo na vreme i mesto) gledaoci ne očekuju da će jedan od likova pribeći anahronizmu i upotrebiti dosetku iz dvdeset prvog veka, čime se postiže i nesklad i iznenađenje, najvažniji činioci humora.

Takođe, u korpusu koji smo analizirali relativno su česte igre rečima koje se stvaraju uz pomoć oba jezika. Recimo, u seriji *Bela lađa*, jedan od likova se poigrava pomoću fonologije, pa u frazi „hvala bogu" leksemu bog na srpskom jeziku zamenjuje njenim ekvivalentom na engleskom jeziku, ali izgovarajući englesku reč „god" tako kao da je homonim sa lekemom „gad" (loš čovek) na srpskom jeziku:

(3) Šojić: Fala gadu!

(4) Šojić: A jao, a jao, my god (gad)!

Verbalni humor naravno može da bude ostvaren pomoću bilo kog jezičkog nivoa, a zanimljivo je i da se humor u govoru može ostvariti i poigravanjem na grafološkom nivou:

(5) Šojić: Jast sekund, da remiziramo!

(6) Šojić: Š-A-O-I-Ć

Primeri (5) i (6) mogu poslužiti kao ilustracija za uobičajene greške u pisanju / izgovaranju pojedinih leksema, odnosno glasova na engleskom jeziku koje prave govornici srpskog zbog nedovoljnog znanja pravila pisanja na engleskom. Naravno, da bi se u ovakvim primerima ostvario odgovarajući humoristički efekat, potrebno je da gledaoci prepoznaju odstupanje od normativnih pravila i jednog i drugog koda.

Najmanje primera koje smo izdvojili iz korpusa spada u grupu onih u kojima se engleski koristi iznad srpskog. Na primer, ovu grupu možemo ilustrovati jednom scenom iz filma *Crni Gruja i kamen mudrosti* u kojoj Karađorđe, kada nađe kamen mudrosti i udari glavom u njega počinje da govori engleski, čime navodno pokazuje da je postao pametniji i mudriji:

(7) Karađorđe: Well, well, that's not bad!

Ovde se nećemo baviti preokretom u toku radnje koji signalizira ova promena koda u dramaturškom smislu, ali kada je reč o ostvarivanju humorističkog efekta, treba istaći da ova rečenica izgovorena na engleskom jeziku predstavlja, s jedne strane, nepodudarnost u odnosu na uži i širi kontekst filma. Naime, pominjali smo već da se radnja filma dešava u devetnaestom veku u ruralnoj sredini u Srbiji, u vreme kada engleski nije bio *lingua franca*. S druge strane, ovaj preokret predstavlja iznenađenje za gledaoce što takođe u velikoj meri doprinosi ostvarivanju ciljanog efekta. Međutim, da bi se ostvario humoristički efekat, scenaristi moraju poći od pretpostavke da će najveći broj gledalaca dovoljno znati engleski jezik da bi mogli da razumeju ovaj iskaz i odreaguju na odgovarajući način. U tom smislu, ne bismo mogli da se složimo sa tvrdnjom jednog od likova iz serije *Bela lađa*, koji u jednoj sceni kaže,

(8) Šojić: Sramota je da u ovo društvo samo ja tečno govorim engleski jezik!

posebno ako imamo u vidu činjenicu da je zaista mnogo primera u kojima se engleski koristi unutar, pored ili iznad srpskog, ali i ako se setimo načina na koji Šojić govori engleski. Iz tog razloga ovaj iskaz predstavlja nepodudarnost u odnosu na širi kontekst koji je poznat gledaocima, a to je činjenica da je engleski zaista u velikoj meri prisutan u srpskom jeziku i kulturi.

5. DISKUSIJA

Ovakvi rezultati jasno i nedvosmisleno potvrđuju tvrdnje Prćića (2005: 18–21) da engleski ima posebnu funkciju i status u srpskom jeziku, tačnije da ima ulogu dopunskog jezika, odnosno odomaćenog stranog jezika. Ne treba posebno isticati da je ta pojava posledica globalizacije i porasta broja govornika engleskog kojima to nije maternji jezik (Crystal 2011: 394), čiji je odnos trenutno tri prema jedan, u korist onih koji govore engleski, dok je pre pedeset godina većina govornika engleskog kao stranog živela u zemljama gde je engleski zvanični drugi jezik u upotrebi.

Te činjenice su očigledno svesni i scenaristi koji polaze od pretpostavke da će najveći broj gledalaca razumeti nameravani humoristički efekat u dijalozima u kojima se koriste oba koda ili samo drugi kod, odnosno engleski. Analizom smo pokušali da obuhvatimo različite filmove i televizijske serije snimljene za različite ciljne grupe, ali u svim slučajevima ciljnu grupu čine gledaoci koji nisu nužno učili engleski jezik kao strani počevši od prvog razreda osnovne škole, kao što je to slučaj sa generacijama koje su otpočele školovanje u dvedeset prvom veku. Igre rečima, ali i ostali tipovi humora koji su upotrebljeni da bi se ostvarila dvosmislenost na bilo kom jezičkom planu, ali najčešće na planu fonologije, morfologije, semantike i pragmatike, osmišljene su tako da budu dovoljno prepoznatljive širem auditorijumu. U tom smislu, engleski se najčešće koristi pored ili unutar srpskog, a ređe iznad srpskog. Takođe, ono što se često javlja u korpusu jesu takozvani hibridni odnosno međujezički amalgami koji i na pojmovnom i na jezičkom planu izazivaju određenu vrstu nepodudarnosti i tako stvaraju osnovu za SS, kao osnovnog uslova za postojanje verbalnog humora. Ono što bi bilo interesantno utvrditi u nekom narednom istraživanju jeste način na koji gledaoci koji ne znaju engleski reaguju na primere humorističkog diskursa.

6. ZAKLJUČAK

Kao što humor predstavlja neizostavani deo svakodnevne upotrebe jezika, tako se i engleski koristi kao dopunski jezik u srpskom jeziku, bar kada je reč o dijalozima preuzetim iz komedija i humorističkih serija, da bi se ostvario ili pojačao odgovarajući humoristički efekat. Kada govorimo o verbalnom humoru, jasno je da upotreba drugog koda, odnosno upotreba dva koda otvara prostor za veći broj mogućnosti stvaranja različitih vrsta dvosmislenosti, odnosno poigravanja sa različitim jezičkim nivoima, jer je jednostavno više elemenata u igri, a činjenica da prosečan gledalac dovoljno zna engleski jezik i da može da razume takav humor olakšava u neku ruku posao scenaristima kojima je cilj da gledaoce nasmeju. Nepodudarnost koja se stvara ne mora nužno da bude aktivirana znanjem datog jezika kao sistema, već i kulturnog modela koji je poznat govornicima nekog jezika. Rezultati ove analize svakako potvrđuju činjenicu da engleski jeste odomaćeni strani jezik, dovoljno poznat različitim ciljnim grupama gledalaca u Srbiji za koje su snimani filmovi i televizijske serije koje smo analizirali. Obično je u svim primerima upotrebljen osnovni vokabular engleskog ili su te reči date u kontekstu koji pruža dovoljno signala da bi se upotrebljena strana reč ili čitav iskaz / rečenica mogli razumeti na odgovarajući način. Kontrolisana upotreba anglicizama u korpusu pokazuje da ih scenaristi svesno koriste, najčešće da bi upotrebom anglicizama u govoru nekog lika ukazali na njegov nivo obrazovanja i uopšte stvorili prostor za aktiviranje različitih asocijativnih značenja čime se dodatno pojačava odgovarajući humoristički efekat. Ono što se svakako nameće kao logično pitanje na samom kraju jeste da li upotreba engleskog u filmskom i televizijskom diskursu predstavlja uzrok ili posledicu jezičke anglomanije. Jasno je da se engleski ne bi ni koristio kao dopunski jezik u humorističkom diskursu da u srpskom nema posebnu ulogu, ali, s druge strane, upotreba engleskog unutar, pored i iznad srpskog u neformalnom govoru popularnih filmova i televizijskih serija još više utiče na njegovu rasprostranjenost u srpskom.

LITERATURA

Attardo, S. (1994). *Linguistic Theories of Humor*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Attardo, S. (2001). *Humorous Text: A Semantic and Pragmatic Analyis*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dynel (2011). „You talking to me?" The viewer as a ratified listener to film discourse, *Journal of Pragmatics*, 43, str.1628-1644.

Fauconnier, G., Turner, M. (2002). *The Way We Think*, New York: Basic Books.

Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu*: *Uvod u lingvistiku jezičnih dodira,* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.

Grice, P. (1989). *Studies in the Way of Words*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Kovačević-Filipović, S. (2011). Anglicizmi kao međujezički pojmovni amalgami, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistik*u, 54/2, str. 247-263.

Norrick, N. R. (2004). Non-verbal humour and joke performance, *Humor: International Journal of Humor Research* 17/4, str. 401-409.

Panić-Kavgić, O. (2006). *Koliko razumemo nove anglicizme*, Novi Sad: Zmaj.

Polovina, V. (1987). *Leksičko-semantička kohezija u razgovornom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.

Prćić, T. (2003). Is English still a foreign language?, *The European English Messenger,* 12/2, str.33-37.

Prćić, T. (2004). Kontaktna jezička kultura i nastava jezika u svetlu nove funkcije engleskog kao odomaćenog stranog jezika, *Pedagoška stvarnost*, 50/7-8, str. 559-569.

Prćić, T. (2005). *Engleski u srpskom*, prvo izdanje, Novi Sad: Zmaj

Prćić, T. (2011). *Engleski u srpskom*, drugo izdanje, Novi Sad: Filozofski fakultet

Prćić, T. (2014). Building contact linguistic competence related to English as the nativized foreign language, *System*, 42, str. 143-154.

Prodanović-Stankić, D. (2013). *Jezički i vanjezički aspekti verbalnog humora u engleskom i srpskom jeziku na primeru filmskih i televizijskih dijaloga: kognitivnolingvistički pristup*. Neobjavljena doktorska disertacija, odbranjena 20.12.2013. na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanisms of Humor*, Reidel: Dordrecht.

Rasulić, K. (2008). Srpsko-engleske tvorenice u svetlu pojmovne integracije, *Semantička proučavanja srpskog jezika, Srpski jezik u svetlu savremenih lingvističkih teorija*, knj.2, Beograd: SANU, Odeljenje jezika i književnosti.

Suls, J. M. (1972). A two-stage model for the appreciation of jokes and cartoons: an information-processing analysis, *The Psychology of Humor*, New York: Academic Press

Suls, J. M. (1977). Cognitive and disparagement theories of humour: a theoretical and empirical synthesis, *It's a Funny Thing, Humour*, Oxford: Pergamon Press

Shultz, T. R. (1972). The role of incongruity and resolution in children's appreciation of jokes and cartoons: an information-processsing analysis, *Journal of Experimental Child Psychology*, 13, str. 456-477.

Wardhaugh, R. (1992). *An Introduction to Sociolinguistics*, Oxford: Blackwell.

ENGLISH AS THE NATIVIZED FOREIGN LANGUAGE IN HUMOROUS DISCOURSE EXEMPLIFIED BY FILM AND TELEVISION DIALOGUES IN SERBIAN

Summary

The central aim of this paper is to present the results of a contrastive analysis of humorous interactions in English and Serbian films and television series. The data for the study was obtained from eight popular comedies and selected episodes of sitcoms in English and Serbian that were chosen using several criteria. Firstly, we analyzed highly popular films and series that have been recently made and those that were aimed at different target viewers. The basic unit for the analysis was the conversational turn and we obtained the total of 1230 units, or 652 in English and 578 in Serbian. In order to select the turns that contained verbal humour, we have followed the theoretical framework of the *General Theory of Verbal Humour* (Attardo 1994, 2001), or, to be precise, the six knowledge resources that Attardo (2001: 100-101) describes. However, the contrastive analysis that was carried out lead us to the modification of the sixth knowledge resource – language, since it turned out that verbal humour in Serbian is based not only on different kinds of word play in one language, as it is the case in English. Namely, in Serbian, the scriptwriters often resort to using English, either to create or enhance the humorous effect of given utterances. This finding supports the theoretical framework described by Prćić (2003, 2005, 2014), who claims that English is the nativized foreign language with some specific defining properties. Hence, the results of the analysis indicate that English was found in all films and series in Serbian that we have analyzed, occurring either within, alongside or above Serbian.

Keywords: verbal humour, humorous discourse, English as the nativized foreign language

Diana Prodanović-Stankić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
stankicd@eunet.rs

Михај Н. Радан

РУМУНСКЕ ЛЕКСИЧКЕ ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ И ПСЕУДОПОЗАЈМЉЕНИЦЕ У КАРАШЕВСКИМ ГОВОРИМА*

У раду су анализиране поједине карашевске лексеме које својим обликом упућују на то да су позајмљенице из румунског језика (књижевног или дијалекатског), са основним циљем да се установи који је стварни обим румунског утицаја у карашевским говорима (даље у раду: КГ) и начини његовог деловања. Истовремено, други циљ састоји се у откривању конзервисаних архаичних словенских лексема у КГ и, будући да је број позајмљених словенских лексема у румунском језику врло велики, раздвајање оних словенских лексема из КГ које су позајмљене из румунског језика од оних које су наслеђене из заједничке словенске лексичке баштине, дакле оне лексеме које су у КГ конзервисане.
У корпус лексема за анализу укључили смо само оне словенске лексеме које налазимо како у румунском језику, тако и у КГ. Од тих словенских лексема селектирали смо оне које, по свом облику, имају у КГ статус старих позајмљеница из румунског језика (типа *му́рођ*) и псеудопозајмљеница.

Кључне речи: румунски језик, карашевски говори, (румунски) Банат, позајмљенице, псеудопозајмљенице

0. Упркос чињеници да се о КГ много писало, што је сасвим оправдано ако се има у виду чињеница да спадају у најархаичније српске штокавске говоре екавског типа, остала су још увек бројна нерешена питања или недовољно осветљени аспекти који се тичу порекла њиховог и њихових говорника, старине Карашевака у Банату и др. Писано је и о лексици КГ, али је број таквих студија недовољан за темељније закључке о структури карашевске лелсике и удела страног елемента у њој. Излишно је говорити о веома значајном доприносу које би темељно и систематско истраживање овог сегмента могло дати решавању појединих отворених питања у вези са КГ и стварању једне свеобухватне слике о њима, као и о интензитету словенског утицаја на лексику румунског језика[1]. Овај рад требао би бити још један скроман допринос осветљавању лексичке проблематике карашевских говора.

1. У досадашњим истраживањима о страним утицајима на лексику КГ истицано је да је највећи утицај остварио румунски језик, што је тачно и очекивано ако се има у виду да су Карашевци живели у непосредном и континуираном контакту са румунским банатским живљем још од раног средњег века [в. Ердељановић, 1925: 294; Поповић, 1955: 45-46; Radan, 2000: 222]. Међутим, пажљивије разматрање карашевске лексике указује на то да је румунски утицај **знатно увеличан** у досадашњим радовима. Приличан број карашевских лексема неосновано је сврстан у позајмљенице из румунског језика. Ради се о појединим словенским лексемама којих налазимо како у румунском језику, тако и у КГ. Као што ћемо у наставку показати, део таквих лексема јесте у КГ позајмљен из румунског језика, али већи део не спада у ту категорију, већ у категорију такозваних *румнуских псеудоппозајмљениица*. Вишеструки су разлози такве процене: недовољно познавање румунске лексике, површна анализа карашевских „позајмљеница“ из румунског језика, одсуство правих, опсежних лексичких радова, непознавање или површно познавање етничких и лингвистичких прилика током времена на подручју Баната и др.

*Овај рад је настао у оквиру пројекта МПНТР Републике Србије бр. 178002 *Језици и културе у времену и простору*.

[1]Општи увид у проблематуку обима и интензитета словенског утицаја на румунску лексику може се стећи чак и површним прелиставањем румунских етимолошких или експликативних речника (DER; DEX), а задњих година појавили су се и речници посвећени овој проблематици (Evseev, 2009; Војводић, 2002).

2. Позната је, у главном, чињеница да је удео словенског елемента у румунском језику велики, упркос подоста старој тежњи у румунској стручној лингвистичкој и историјској литератури да се словенски утицај минимализује. Вишевековни суживот Словена са романским становништвом у Дакији, који је имао за последицу асимилацију првих, оставио је дубоке и неизбрисиве трагове у румунском језику. Свему томе треба придодати чињеницу да су Румуни вековима живели и даље живе скоро у потпуно словенском окружењу, па је и тај непрестани контакт додатно допринео тако масовном присуству словенских елемената, нарочито у лексици, али и у другим сегментима румунског језика (фонетика, морфологија, ономастика, топонимија[2]).

3. Због горенаведених чињеница, када се разматра румунски утицај у лексици КГ, неопходно је имати у виду више фактора. У првом реду треба установити да ли је „позајмљеница“ из румунског језика у КГ словенског порекла. Ако јесте, онда компаративном методом треба анализирати румунски и карашевски лик лексема и установити да ли је анализирана карашевска лексема позајмљена из румунског језика или је пак конзервисана, то јест наслеђена из заједничког прасловенаског лексичког фонда. Управо то је и главни циљ овога рада.

4. Након фонолошке и семантичке анализе селектиране лексичке грађе, словенске лексеме присутне у лексици карашевских и румунских говора сврстали смо у следеће групе:

4.1. Карашевске лексеме позајмљене из румунског језика (у којем су дотичне румунске лексеме позајмљенице из прасловенског и општесловенског лексичког фонда или из средњовековних словенских језика):

бóта, *-те* ж (КГ) „овчарски штап, тољага“ (<рум. *bòtă*, *-te* „исто” <стсл. **бътъ** [DER: 110]); *виħ'áз* м (ретко у мн.: *виħ'ази*) „храбар, одважан; јунак“ (<рум. *viteáz*, *-téji* „исто” <стсл. **витѧзь** „херој“ [DER: 840; Evseev, 2009: 321]); *запушáла*, *-ле* ж „запара, оморина, врућина“ (<рум. *zăpuşeálă*, *-şéli* „исто” <*zăpuşí* „пећи, огрејати” <стсл. **забъшити**, уп. срп. *забушити* „задушити, угушити“, буг. *запушам* „запушити, зачепити“ [DER: 850; Evseev, 2009: 331]); *мúрос*, *-си* м /син.: *вањ* „мирис (пријатан или непријатан)“; *вóњам* „миришем“/ „чуло мириса; мирис“ – позајмљеница или из румунског језика (в. *mirós*, *-uri* „исто” <стсл. **миросати** <сред. грч. *μυρώσις* [Evseev, 2009: 149-150]) или из средњегрчког *μυρώσις* „мазање, премазивање“ [DER: 514]); *се напýстим* сврш. „сунути се, јурнути, навалити, потрчати“ (<рум. *năpustí* „исто“, уп. стсл. **напустити** „наредити“ [DER: 537; Evseev, 2009: 160]; уп. и срп. *напȕстити* и *нàпустити* са значењем „подстаћи, потакнути на напад, надражити, напујдати (о псу)“); *óкна*, *-кне* ж „рудокоп, рудник, окно“ /син.: *мúна*, *-не* ж (<рум. *mínă* „рудокоп, рудник”)/ <рум. *óспă*, *-пе* ж „рудник соли, солана; робија“ (уп. стсл. **окно** „прозор“ [DER: 555-556; Evseev, 2009: 171]) /в. ниже *окнáр*, *-ри/*; *опúнам* несврш /*óпнем* сврш./ (КГ) „дизати, подићи нешто тешко; напрезати се, напињати се“ /уп. срп. дијал. *опúна* „отеже, затеже; мучи се око нечег тешког, покушава да помери нешто тешко“ [ТДР: 529]/ <рум. *opintí* (вероватно је ова лексема изведеница од стсл. **пѧти**, **пинѫ** „ставити у крст“, типа ***опѧти** са значењем „успротивити се, одупрети се“ [DER: 561; Evseev, 2009: 177]); *опритóр*, *-ри* м „део хама (/ланчеви који служе за кочење)“ < рум. *opritoáre*, *opritóri* /вар.: *opritór*, *opritoáre/* „исто”, изведеница од основне лексеме *а oprí* „зауставити” (<стсл. **опрѣти**) [в. *oprí* код: DER: 561; Evseev, 2009: 177]); *мýрањ*, *-рóњи* /син.: *прикýрич'*/ м „вампир, вукодлак“ (<рум. рум. бан. ***morói*** /рум. књиж. *morói* /„исто”; уп.: стсл. **мора** [Evseev, 2009: 153], срп. дијал. *мурóј* „онај који је повучен, који се слабо меша са људима“ [ТДР: 427]); *пúнħ'ени* (плур. тантум) м „мамузе“ <рум. *pínten*, *-ni* м „мамуза, оструга; узвишица, брежуљак; ...” (стсл. **пѧтино** „пета“ [DER: 599], стсл. **пѧтьнъ** „мамуза, оструга” [Evseev, 2009: 195]); *петрикáло*, *-ла* ср „шило, пробојац“ /син., ређе: *шúло*/ <рум. *potricálă*, *-le* „исто” (< рус. *протыкало* [Evseev, 2009: 220]; в. и надимак *Петрикáш* /К/); *петрóжин*, *-жúни* м „першин, першун“ <рум. *pătrunjél*, *pătrunjéi* „исто” (лексема грчког порекла *πετροσέλινου* /уп. и лат. *petroselinum*/ која је у румунски језик ушла највероватније словенским /чеш. *petrzel*/ или

[2] Види, нпр.: Rosetti (1968) (посебно види стр. 285-350); Iordan (1983); Војводић (2005) и други бројни радови.

мађарским посредством /*petrezselyem*/ [DER: 587]); *пото́лим* сврш. /син.: *уми́рим*, *сми́рим*/ „умирити, смирити, стишати“ <рум. *potolí* „исто” (<стсл. ***потѹлити*** „усагласити (се), помирити (се)“ [DER: 626]); *тѫжа́ла*, *-ле* ж (арх.)[в. Petrovici, 1935: 42, 82; Radan, 2000: 92] „додатни процеп (руда) на волујским колима коришћен ради спајања јарма са пољопривредним алаткама или ради подјармљивања два пара волова“ <рум. *tânjálă*, *-jéli* „исто” (<стсл. ***тѧжало*** [DER: 789; Evseev, 2009: 295]); *ца́ва*, *-ве* ж (КГ) „цев; пушчана цев“ <рум. *ţeávă*, *ţevi* „исто” (<стсл. ***цѣвь***, уп. буг. *цѣва*, хрв., словен. *cjev*, пољ. *cewie* [DER: 779; Evseev, 2009: 308]) и др.

За горе наведене лексеме, у већини случајева, скоро са сигурношћу може се рећи да су позајмљенице из румунског језика. До таквог закључка стигли смо компаративном анализом фонетског лика и семантичког значења дотичних лексема у карашевским говорима и румунском језику (говорима). Као што се може видети из наведених примера, облици и њихова значења углавном се поклапају са обликом истих румунских лексема, а не са изворним словенским облицима и, често, са њиховим значењима.

Упркос очекивањима заснованим на закључцима изведеним у досадашњим радовима који се баве лексичком проблематиком КГ, констатовали смо, такође, да број позајмљених румунских лексема словенске провениенције није толико велики колико се из наведених радова дало закључити. У анализираном корпусу пронашли смо 15 лексема (и још једну – *ми́на*, која је, међутим, новијег датума /XX век/).

4.2. Аналогијом према облику румунских лексема словенске провенијенције карашевски су лексеми делимично променили свој првобитни словенски облик, па је данас тешко са прецизношћу установити да ли су дотичне лексеме позајмљене из румунског језика или су конзервисане из општег словенског фонда:

бро́нка, *-ке* ж (КГ) „контрабас“ [в. Radan, 2000: 208] – уп. рум. дијал. бан. *broáncă*, *-се* „исто” (Чоранеску сматра да је ова румунска лексема позајмљеница из бугарског језика - *бръмчъ* „зујати, зучати“, *бръмчило*, **брънчка* „дромбуља“ или из стсл. ***бржкъ***, чеш. *brouk* „буба“ [DER: 115]); *ва́дув*^{ф}, *-ва* (К, Ј; види и надимак *Ва́дувић’* /К/), *вѣ́дув*^{ф}, *-ва* /вар.: *вѣ́*^{а}*дув*^{ф}/ (Кл, Л, Н, В), *ве̑дув*^{ф}, *-ва* (Р) [Radan, 2000: 85, 92-93, 138], *вь*^{а}*дуво́њ* (Ј) „удовац, удовица“ – уп. рум. *văduv*, *-vă* „исто“ (<стсл. ***въдова***; уп. пољ. *wdowa*, рус. *вдова* [Evseev, 2009: 315]); *клęбе́ц*, *-ци* м „шубара, клобук“ (КГ) /в. срп. дијал. *клебе́ц* [ТДР: 331]/, уп. рум. *clăbăţ*, *-béţe* „исто” (<срп. *клобук*, *клабук* [DER: 210]; *окна́р*, *-ри* (КГ) м арх. /син.: *мине́р*, *-ри* м. неол. „исто“, уп. рум. *minér* „исто”/ „копач руде у рударском окну, јамски радник, о́кнāр“ - уп. рум. *ocnáş* „осуђеник на доживотну робију у солани; робијаш” (стсл. ***окно*** „прозор“ [DER: 555-556; Evseev, 2009: 171]); *оренђ’и́там* (КГ) „уређујем, сређујем (ствари, алатке и сл.)“ – уп. рум. *orânduí* „исто” (<стсл. ***ѹрѧдити*** [Evseev, 178]); *пѐдам* несврш. „вребати; шпијунирати“ – уп. рум. *pândí* „исто” (<стсл. ***пѫдити***, ***пѫдарь*** [DER: 375; Evseev, 2009: 190]); *пома́на*, *-не* ж /син.: *мета́ње*, *-ња* ср/ (КГ) „даћа, парастос, помен“ – уп. рум. *pomănă*, *-méni* „исто” (<стсл. ***помѣнъ*** „спомен, успомена“ [DER: 619; Evseev, 2009: 212]); *по́фта*, *-те* ж „прохтев, жеља, жудња; апетит“ – уп. рум. *póftă*, *-te* „исто”, буг. *пофта* „исто“ (<стсл. ***похоть***; в. и срп. *похот* [DER: 616]); *пуђ’а́ка*, *-ке* ж (КГ) /вар.: *пуђа́ка*, *-ке* (Кл)/ „стаза, путања“ /син: *пу́так* м/ - уп. рум. *potécă*, *-ci* „исто” (<буг. *пътека* <стсл. ***пѫть***- [DER: 626; Evseev, 2009: 219]); *тр̥ш*, *тр̥ше* (К, Н) /вар.: *тьр̥ш*, *тьр̥ше* (Л, Ј), *тьр̥шље* (Кл)/ м [Radan, 2000: 111] „сува грана; жбун“ – уп. рум. *târş* „исто”, срп. дијал. *тр̥ша* [ТДР: 827] (<стсл. ***тръсь*** „ластар, младица“ [DER: 792]; према Евсејеву, лексема је позајмљеница из срп. *трс* „чокот, винова лоза; трска“ [Evseev, 2009: 296; в. и код: Даяченко, 1993:737]).

Иако својим обликом у целости одговарају лексемама из словенских језика, на основу лексичке семантике (исто значење у румунском језику и у КГ) у ову групу сврстали смо и лексему *слу́тан*, *-на*, *-но* (К, Н, Л) /вар.: *слу́та*^{ь}*н*, *слу́тьн* (Кл, Л, Н, В)/ „ружан, одвратан“ [в. Radan, 2000: 85] /в. срп. дијал. *слутьн* и *слу́тан* „исто“ [ТДР: 769; Белић, 1905: 80]/ и *слу́та*, *-те*

ж (КГ) „ругоба“ /син.: *слутамáħ’а*[3], *-ħ’е* ж „исто“/ - уп. рум. *slut* м јд., *sluți* мн „сакат, богаљаст, наказан; ружан, страшан, одвратан, наказа, унакажен човек“ и *slútă*, *-te* ж „наказа, богаљаста, саката, унакажена женска особа” (уп. срп. *слута* „онај који није при здравој памети, будала, звекан, суклата“; буг. *сплут* „труо, гњио“ [DER: 723], укр. *слута*, *слутый* [Evseev, 2009: 268-269]). У овој групи анализирано је 11 карашевских основних лексема и 3 изведенице од њих, као и једна позајмљеница новијег датума /*минéр*/.

4.3. Конзервисане архаичне словенске лексеме у КГ:

бабýра, *-ре* ж (К) „суснежица“, в. рум. *babúră*, *-re* ж „(само у Банату) суснежица“ (вероватно <стсл. ***бабꙋра*** „димњак, оџак“ [DER: 66]); *баратлýјем* несврш. (КГ) „дружити се, радити, слагати се са неким“, рум. *bărătuí* „куповати; ценкати се; разговарати” (<срп. *баратати* „трговати, трампити“ [DER: 78]); *бóба*, *-бе* ж (КГ) „зрно бобичастог плода, боб (кукуруза, жита, пасуља, трешње и сл.)“ /уп. срп. дијал. *бóба* [ТДР: 35]/, рум. *bob*, *boábe* „зрно, зрнце” и *boábă*, *-be* „бобица, јагодаст плод, пуце, зрно” (<стсл. ***бобъ***, уп. буг., рус. *боб* [DER: 100; Evseev, 2009: 24]); *бóла*, *-ле* ж (КГ) /син.: *болеч’úна* (К), *бо*ʸ*леч’úна* (КГ), *булеч’úна* (Кл, Л, Н, В) /срп. дијал. *болечúна* [ТДР, 2008: 38]/, ређе и *бóлест* ж „исто“ (КГ)/, рум. *boálă*, *bóli* „исто” (<стсл. ***боль*** „болестан“, уп. срп. *бол/а/* „болест“, рус. *боль* „бол“ [DER: 99; Evseev, 2009: 24]); *бурýјан* (пл. тантум) (КГ) „коров, бурјан“ /срп. дијал. *бурјáн* [ТДР: 53]/, рум. *buruiánă*, *-iéni* „исто” (<стсл. ***бꙋрянъ*** [DER: 126; Evseev, 2009: 32]); *вар* /ретко у мн: *вáрове*/(КГ) „креч”, рум. *var* (<стсл. ***варъ*** [DER: 827; Evseev, 2009: 314]); *варнúца*, *-це* ж (КГ) „кречана, вáрница; јама у којој се чува угашени креч“, уп. рум. *várniță*, *-țe* „исто“; Евсејев сматра да је ова лексема позајмљеница из српског или бугарског језика: *варница* [Evseev, 2009: 314]); *вѣ̑ва*, *-ве* (К) /вар.: *вы̑лва*, *-ве* (оКГ)/ м „велики пламен, буктиња која се јавља у рано пролеће на месту где је закопано благо /злато, сребро/)“ – уп. рум. *vâlvă*, *-ve* „исто; агитација, немир; свечана поворка; дух, вила“ (<стсл. ***влъхвъ***, буг. *влъхва* [Evseev, 2009: 315-316]; *вр̥̑ст* (К), *в*ᵇ*р̥̑ст* (КГ), *вы̑рст* ж (Кл, Л, В, Н) /вар., ређе: *вр̥̑ста* (К), *в*ᵇ*р̥̑ста* (КГ), *вы̑рста* ж (Кл, Л, В, Н)/ „узраст, доба старости; старост” /уп. срп. дијал. *вр̥̑с* „исто“ [ТДР: 86]), рум. *vârstă* „исто” (<стсл. ***връста*** [Evseev, 2009: 317]); в. и уп. *вр̥стáк*, *-ци* м (К, Р) /вар.: *в*ᵇ*р̥стáк* (КГ), *вьр̥стáк* (Ј)/ „врсник, вршњак, *вр̥̀стāк*“ и *вр̥снúца*, *-це* ж (К) /вар.: *в*ᵇ*р̥снúца* (КГ), *вьр̥снúца* (Ј)/ „вршњака, врсница“; *грáбим* несврш. (КГ) „журити“ (види и надимак *Грáбник* /К/) и *гра*ⁿ м јд., *грáбове* мн. /вар: *грáба*, *-бе* ж (КГ)/ „журба“ /в. срп. дијал. *грабњá* [ТДР: 110]/, в. рум. *a grăbí* „журити, убрзати“ и *grabă* „журба, брзина”, буг. *грабя* (*се*) (<стсл. ***грабити*** [DER: 374; Evseev, 2009: 101]); *глóта*, *-те* ж „гомила, руља, мноштво људи; чланови породице“ /срп. дијал. *глотá* „доњи друштвени слој; број чланова породице, чланови породице“ [ТДР: 100]/, рум. *gloátă*, *-te* „исто” (<слов ***глота***., в. буг, срп., хрв., словен. *глóта* [DER: 370; Evseev, 2009: 98]); *градúна*, *-не* ж (КГ) /син.: *грь*ᵃ*дúна* (оКГ)/ „башта, врт, градина“ [в. Radan, 2000: 216], рум. *grădínă*, *-díni* „исто“ (<срп., буг. *градина* „исто“ [DER: 374; Evseev, 2009: 101]); *грамáда*, *-де* ж (КГ) /син.: *гра*ᵇ*мáда* (оКГ)/ „гомила, хрпа; мноштво“ /уп. срп. дијал. *грамáда*, *грȍмада* [РСХКНЈ, 3: 556, 670; ТДР: 112]/, рум. *grămádă*, *-mézi* „исто” (<стсл. ***грамада*** [DER: 375; Evseev, 2009: 101-102]); *грáна*, *-не* ж (К, Ј) „брана, дрљача“ /син: *брáна*, *-не* (Кл, Р, Н); в. и срп. дијал. *грáна* [ТДР: 113]/, рум. *grápă*, *-pe* „исто“ (<стсл. /буг/ ***грапа*** [DER: 375]); *грéбло*, *-бла* ср (КГ) „грабље, грабуље, гребло“ [Radan, 2000: 122], рум. *gréblă*, *-le* „исто“ (<срп., буг. *гребло* <стсл. ***грабя*** [DER: 376; Evseev, 2009: 102]); *кљáнац*, *кљанцéве* /вар.: *кљáнцеве*, *кљáнцове*/ м (КГ) „хридина, литица, стена” - уп. рум. дијал. бан. (и јужни Ердељ) *cleánț*, *-țuri* „хридина, литица, стена; кланац, теснац“ (<срп. кланац [DER: 212-213]); *комóра*, *ре* ж „скривено благо“, рум. *comoáră* „ризница, благо; богатство, имање; (фиг.) вољена особа” (<слов. ***комора*** [DER: 231; Evseev, 2009: 62-63]; в. срп., рус. *комора*, хрв., словен., чеш., пољ. *komora* „јавни/народни трезор, богатство“); *мáтка*, *-ке* ж (КГ) „матица (пчела)“ /срп. дијал. *мáтка* „пчела матица“ [ТДР: 404]/, рум. *mátcă*, *mătci* „исто” (<стсл. ***матка*** /буг., чеш., рус.: *матка*/ [DER: 496-497; Evseev, 2009: 142-143]); *мýла*, *-ле* (КГ) „мазга, мула“, рум. бан. *múlă*

[3] Карашевска творевина по румунсом творбеном моделу типа: *bun* → *bunătáte* (добар → *доброта, добродушност*).

„исто“ - позајмљеница је из. срп. *мула* [DER: 527]) (уп. и рум. диал. /Молдавија/ *mul*, *-uri* „мула“ <лат. *mulus* [DER: 527]; *на́каз*^{c}, *-ка́зи* м (КГ) „несрећа, незгода, непријатност, мука“, рум. *necáz*, *-zuri* „исто” (<стсл. **наказъ** „обука (војн.), истрага (правосуђе)“, буг. *нъказ* „несрећа, невоља, беда“ [DER: 541; Evseev, 2009:162-163]) – види и уп. изведеницу по румунском моделу (*се*) *накажи́там* (К), (*се*) *не*^{a}*ке*^{a}*жи́там* (Р), (*се*) *на*^{b}*ка*^{b}*жи́там* (оКГ) несврш. [в. Radan, 2000: 96] „срдити се, једити се, љутити се“ (рум. /*a se*/ *necăjí*, *necăjésc* „срдити /се/, срдим, једим, љутим /некога/”); *пери́на*, *-не* ж (КГ) „јастук, пе̏рина“, рум. *pérină* и *pérnă* „исто“ (<стсл. **перина** <**перо** [DER: 592; Evseev, 2009: 193-194]); *пи́зда*, *-де* ж (КГ) „женски полни орган“ /срп. дијал. *пи́зда* „исто“ [ТДР: 569]/ (<стсл., уп. буг. дијал., словен., чеш., пољ. *пи́зда*, рус. *пизда́* [DER:606; Evseev, 2009: 198]); *по́ле* (плур. тант.) ж „доњи део хаљине, сукње“ /уп. срп. дијал. *пола́* „скут, предњи део сукње“ [ТДР: 605]/, рум. *poálă*, *le* „доњи део хаљине; сукња; кецеља” (слов. **полѹ** „средина, руб, поруб, ивица“ [DER: 613; Evseev, 2009: 203-204], в. срп., буг., рус. *пола*, чеш., пољ. *pola*, пољ. *polka*); *потло́га*, *-ге* м (КГ) „1. закрпа, подлога (на обући); 2. безвредна ствар, ствар за бацање“ /в. и *потлога́ч'* „закрпа, подлога (на обући)“/, рум. *potlóg*, *-lóage* /вар.: *plotog*, *plotoagă*, *potloagă*/ „закрпа, подлога (на обући)” (<буг., срп. *подлог* [Evseev, 2009: 219], <стсл. **подълогъ** [DER: 626]); *ри́за*, *-зе* ж (КГ) „рита, крпа“, рум. *râză*, *-ze* „исто” (<стсл. **риза** „одећа“ [DER: 667; Evseev, 2009: 247]); *ро́кља*, *-ље* ж (КГ) „женска хаљина“ /уп. срп. дијал. *ре́кла* „хаљина“ [ТДР: 726]/, рум. *róchie*, *-chii* „исто” (<срп. *рокља* /<нем. *Rock*/ [DER: 668; Evseev, 2009: 248]); *слап*, *сла́ба*, *-бо* (КГ) „слаб, мршав; рђав; немоћан“ [в. Radan, 2000: 216], рум. *slab*, *-ă* „исто” (<стсл. **слабъ**, срп., буг. *слаб* [DER: 720; Evseev, 2009: 265]); *це̏лиња*, *-ње* ж (КГ) „ледина, парлог“, рум. *ţélină*, *-ni* ж „исто“ (<стсл. **цели/з/на**, уп. буг., словен. *целина*, срп. *цјелина* [DER: 780; Evseev, 2009: 308]); *ша́ћ'е́м* несврш. (К, Ј), *ше̏ћ'е́м* (Р), *шы́ћ'е́м* (оКГ) [в. Radan, 2000: 85] „шапутати, шапућем“ /срп. дијал. *шы́пче* [ТДР: 905]; *шы́пни* [Белић, 1905: 70]/, рум. *şoptí* „исто” (<стсл. **шьпътати**, буг. *шептя* [Evseev, 2009: 288]); *штрп*^{б}, *штр̏ба*, *-бо* (К, Р) /вар.: *шт*^{b}*рп*^{б} (КГ), *шты́рб* (Ј) / [в. Radan, 2000: 109, 177] „шкрб, безуб“ /срп. дијал. *штр̏б* [ТДР: 917]/, рум. *ştirb*, *-bă* „исто” (<стсл. **штръбъ** „непотпун“ [DER: 747; Evseev, 2009: 289]) (в. и: *оштр̏бен*, *-на*, *-но* (К) /вар.: *ошт*^{b}*р̏бен*, *оштырбен* (КГ)/ „(о судовима) олупан, крњ“, уп. рум. *ştirbít* “исто”.

Посебан је случај лексеме *кла́ка*, *-ке* ж „клака, моба“ /срп. дијал. *кла́ка* [РНГЦР, I, 1986: 339], *клака́* [Томић, 1984: 155]/ – уп. рум. *clacă*, *clăci* „кулук; клака, моба” (<стсл. **тлака** /уп. буг. *тлака*/ [DER: 210; Evseev, 2009: 53; РСХКНЈ, 9: 535]. Сматрамо, ипак, да ова лексема није позајмљеница из румунског језика из најмање два разлога: а) од основног словенског облика **тлака** почетна секвенца *тл-* дисимилацијом могла је у КГ дати *кл-*: *кла́ка* (као у другим случајевима, нпр. *кромпир* > *промпи́р* [в. Radan, 2000: 176-178]/); б) исти облици као у КГ забележени су и у говору Црне Реке и Свинице, а који су највероватно настали на исти начин – дисимилацијом.

У ову групу сврстали смо 31 лексему са бројним варијантама и синонимним лексемама, као 9 иизведеница.

4.4. У анализираном корпусу нашла се и једна лексема непознатог порекла заједничка српским и румунским говорима (без сумње је да таквих лексема сигурно има још[4]):

па́шкав, *-ва*, *-во* (К, Ј), *пы́шкав*, *-ва*, *-во* (Кл, Л, Н, В) „труо, гњио (о воћу)“ /в. срп. дијал. *пы́шкьв*, *-а*, *-о* „који је труо, гњио“ [ТДР:561]/ - рум. бан. дијал. *păşcăví* „уплеснити се, обућати се” (непозната етимологија [DER: 583]);

5. Из анализиране грађе изводимо неколико општих али парцијалних[5] закључака.

5.1. Од укупно анализираних 58 основних карашевских словенских лексема (са бројним варијантама и 12 изведеница), далеко најбројније су конзервисане архаичне словенске лексеме -

[4] Нпр.: шушбе́рка, ско́бим /уко́бим/ и др.

[5] Коначни закључци по овом питању могу бити донети тек након систематског и свеобухватног истраживања.

31. најмање (види 4.3.), можда и више (види 4.2.), а најмање је оних позајмљених из румунског језика - најмање 15 (в. 4.1.).

5.2. Фонетски облици румунских славизама указују на њихову старину, односно епоху када су дотичне лексеме позајмљене из словенских језика [Rosetti, 1968: 332-346].

Истоветни или веома слични фонетски облици и семантика карашевских лексема са румунским лексемама указују на то да ли су карашевске лексеме позајмљенице из румунског језика и, ако јесу, у ком су периоду позајмљене и из којег језика (старог јужнословенског – VI-XII век, односно из новоформираних словенских језика: први период – XIII век, други период – после XIII века [Rosetti, 1968: 308]). Тако, на пример, фонетски ликови и семантика карашевских лексема *виħ'áз*, *цáва*, *пúнħ'ени*, *тãжáла* и друге недвосмислено указују на то до су позајмљене из румунског језика још у раном средњем веку (у раздобљу од VI до XII века), јер рефлексација старих словенских гласова није словенска (српска, бугарска), већ румунска из првог периода (ѣ > *ea* /*viteaz*, *ţeavă*/, ѧ > *în*, *in* /*pinteni, tânjală*/ и др.) [в. Rosetti, 1968: 332-346]. Код других лексема може се утврдити и (приближно) период (после XIII века) и језик из којег су Румуни позајмили (*clăbăţ*, *târş* < срп., *potlóg*, *várniţă*, *gréblă* <срп. или буг., *potricálă* <рус. и др.), и имплиците да ли је одговарајућа карашевска позајмљеница из румунског (*петрикáло*, *клęбéц*) или је конзервисана словенска лексема (*варнúца*, *грę́бло*). Међутим, за друге карашевске лексеме, као што су *óкна*, *потóлим*, *пóфта* и друге, можемо једино утврдити да су позајмљенице из румунског језика, и то на основу истоветне семантике, али не и време позајмљивања, јер у њиховим облицима нема таквих индиција.

5.3. Румунски, односно романски утицај видљив је у оним српским говорима који су били у вишевековном директном контакту са романским или влашким живљем, као што је случај са карашевским и призренско-тимочким говорима, што уверљиво илуструју горенаведени примери из тих говора (в., нпр.: *слутáн*, *трш*, *врст*, *бурýјан*, *грамáда*, *мáтка* и др. /КГ/ - *слутѣ́н*, *тр̥́ша*, *врс*, *бурјáн*, *грамáда* /*громáда*/, *мáтка* /тимочки говори/).

5.4. Сасвим је сигурно да су бројне архаичне карашевске словенске лексеме (в. горе – 4.2. и 4.3.) конзервисане захваљујући непосредном и континуираном контакту са румунским банатским живљем још од VI-VII века. Постојање бројних словенских позајмљеница у румунском језику знатно је подупрло конзервисање истих словенских лексема у КГ. Такође, тај је контакт (понекад и понегде и суживот) утицао да поједине карашевске словенске лексеме саобразе свој лик према румунским лексемама словенског порекла, што је опет допринос чувању, макар и у нешто измењеном облику, словенских лексема у карашевском лексичком систему.

5.5. Постојање бројних архаичних словенских лексема у КГ којих ређе налазимо или их уопште данас нема у већини српских штокавских говора (изузев, у извесној мери, говора са периферије српског језичког ареала), представља сведочанство о томе да су Карашевци на банатском тлу присутни од раног средњег века.

Литература

Белић (1905). Белић, А. Дијалекти источне и јужне Србије. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, књига прва.

Војводић (2005). С. Војводић, *Топоними словенског порекла у Румунији* (*преко 3800 топонима*), [Историјски архив Кикинда], Кикинда.

Војводић (2002). Војводић, С. *Речник славизама у румунском језику* (око 9000 одредница). Кикинда.

Даяченко (1993). Даяченко, Г. *Полный церковно-славѧнскій словарь*. Москва: Издательский отдел московского патриархата.

Ердељановић (1925). Ердељановић, Ј. Трагови најстаријег словенског слоја у Банату. *Niederlûv sbornik*, Praha, стр. 275-308.

Поповић (1955). Др Поповић, И. *Историја српскохрватског језика*. Матица српска [Градска штампарија, Нови Сад].
Томић (1984). Томић, М. Говор Свиничана. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXX.

Evseev (2009). Evseev, I. *Slavonismele româneşti* (Volum îngrijit de Ilie Danilov şi Steva Perinaţ). Editura C.R.L.R.
Iordan (1983). I. Iordan, *Dicţionar al numelor de familie româneşti*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Petrovici (1935). Petrovici, E. *Graiul caraşovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. Bucureşti.
Radan (2000). Radan, M. N. *Graiurile caraşovene azi*. *Fonetica şi fonologia*. Timişoara: Uniunea Sârbilor din România.
Rosetti (1968). Acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*; Editura pentru literatură.

Библиографске скраћенице

РНГЦР, I-II: Marković, M. Речник народног говора у Црној Реци. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*. Књ. I, 1986, стр. 243-500; књ. II, 1993, стр. 149-398.
РСХКНЈ, 1-18: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Том 1-18. Београд: Српска академија наука и уметности · Институт за српски (српскохрватски) језик, 1959-2010.
ТДР: Динић, Ј. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ. Монографије 4, 2008.
DER: Ciorănescu, Al. *Dicţionarul etimologic al limbii române* (Ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă, de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin). Bucureşti: Editura SAECULUM I.O., 2007.
DEX: *Dicţionarul explicativ al limbii române*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975.

Техничке скраћенице

*’арх. - архаизам
бан. - банатски
буг. - бугарски
вар. - варијанта, варијанте
грч. - грчки
дем. - деминутив
дијал. - дијалекатски, дијалектизам
ж - женски род
јд - једнина
лат. - латински
м - мушки род
мн. - множина
мађ. - мађарски
нем. - немачки
неол. - неологизам
несврш - невршен/имперфективни
пољ. - пољски
рум. - румунски
рус. - руски
сврш. - свршен/перфективни
син. - синоним
слов. - словенско
словен. - словеначки
ср - средњи род
сред. - средње
срп. - српски
стсл. - старословенски
тур. - турски
укр, - украјински
уп. - упореди
хрв. - хрватски
чеш. - чешки

Скраћенице за карашевска насеља/говоре

В - Водник
Ј - Јабалч’е
К - Карашево
КГ - карашевски говори
Кл - Клокотич’
Л - Лупак
Н - Нермић’
Р - Равник
оКГ - остали карашевски говори

EMPRUNTS ET PSEUDO EMPRUNTS ROUMAINS DANS LES DIALECTES DE CARASOVA

Résumé

Conformément aux attestations documentaires, les ancêtres des habitants de Carasova étaient avec certitude présents dans la région de Banat pendant la première moitié du XVème siècle. Mais de nombreux indices d'ordre linguistique et ethnologique soutiennent la théorie selon laquelle ils s'y trouvaient dès le VIème ou le VIIème siècle, ce qui signifierait qu'ils ont eu un contact direct et multiséculaire avec les Roumains de Banat. Dans les deux cas, il est certain que les influences réciproques et les interférences ont laissé des traces profondes sur le plan linguistique (et non seulement), surtout dans le lexique des dialectes de Banat et de Carasova.
Dans les ouvrages publiés jusqu'à présent on a constaté que parmi les langues qui ont exercé leur influence sur les dialectes de Carasova, l'influence des dialectes roumains de Banat, continue et prolongée, a été la plus puissante. Un examen sommaire du lexique de Carasova relève le fait que, à part les emprunts du roumain, dans les dialectes de celui-ci il y a aussi de nombreux pseudos emprunts du roumain, comme par exemple *gramáda*, *кláка*, *gréblo*, *opínак,* etc. Ces pseudos emprunts sont, en fait, des lexèmes archaïques slaves conservés dans les dialectes roumains ainsi que dans les dialectes archaïques de Carasova. Par la méthode comparative-historique ces faux emprunts seront rigoureusement analysés du point de vue phonétique, lexico-sémantique, étymologique, etc. Le but de cet ouvrage est d'apporter de nouvelles précisions sur l'ancienneté des habitants de Carasova dans la région de Banat.

Mots clés: la langue roumaine, les dialects de Carasova, le Banat (roumain), les emprunts, pseudo emprunts

Mihai N. Radan
Universitatea de Vest din Timişoara, România
Facultatea de Litere, Istorie şi Teologie
mradan54@yahoo.com

RAJSLI ILONA

A KÓDVÁLTÁS INDÍTÉKAI A VAJDASÁGI MAGYAR PRÓZÁBAN*

A nyelvek, kultúrák kölcsönhatásának mindenkori velejárója a kódválasztás és a kódváltás. A vajdasági magyar élettér két-, illetve többnyelvű közegében a kódváltás, kódkeverés jelensége nemcsak a beszélt nyelv sajátsága; az írott nyelvi kódváltás példáit a sajtónyelvben, a publicisztikai és a szépirodalmi szöveghelyeken egyaránt fellelhetjük. Kutatásunkkal azt tárjuk fel, hogy a vajdasági magyar prózaművek nyelvhasználatába milyen indítékkal kerülnek be a két-, illetve többnyelvűségből eredő kontaktuselemek. A szövegekben a kódváltás indítéka leggyakrabban az identitás közvetítése, a hitelesítés, a stílushatás, az elhatárolódás, a nyelvi játék. Külön helyet foglal el a tanulmányban a metaforikus indítékok elemzése. Az irodalmi művekben a kódváltás nemcsak mint stratégia, az identitás kifejezésének a leképezése jelenik meg, hanem metatextualitásként, a nyelvről való beszéd artikulációjaként is. Az írott nyelvben a kódváltást kísérő vizuális jegyek többletinformációkat hordoznak, ezért számbavételük is a kutatás részét képezi.

Kulcsszavak: szociolingvisztika, kontaktológia, kódváltás, írott nyelv, vajdasági magyar próza.

1. BEVEZETÉS

1.1. A kódváltásról

A kommunikáció során szüntelenül választás előtt állunk, döntéseket hozunk a célból, hogy az adott beszédhelyzetben a nyelvi változatok, kódrendszerek közül melyik tűnik a legalkalmasabbnak. Általában a kommunikáció tere, a szituáció, a partner, a téma s még sok más tényező dönti el kódválasztásunkat (vö. WARDHAUGH 1995: 78). A két-, illetve többkultúrájú közösségek sajátsága, hogy a beszélő egyén a kommunikáció során akár azonos megnyilatkozáson belül is válthat kódot. Ez a váltás a leggyakrabban spontán, nem okoz gondot a megértésben. Bartha Csilla a kódváltást kommunikatív stratégiának nevezi, amelynek társadalmi jelentései is lehetnek: kifejezhet presztízst, attitűdöt; valamint lehet hiánykitöltő és stílusváltó szerepe (BARTHA 1999: 121). Lanstyák István szerint a kódvált(ogat)ás olyan beszédmód, melyben egyetlen diskurzuson belül egynél több nyelvnek (tágabb értelemben nyelvváltozatnak) van aktív szerepe (LANSTYÁK 2000: 158). Lanstyák az *aktív* jelzővel az egyszavas kódváltást kívánja elkülöníteni a szókölcsönzés jelenségétől.

Kutatásaink során a kódváltás fogalmát tágabb értelemben fogalmaztuk meg, s alapvetően két nagy csoportba soroltuk: ezek egyrészt az azonos nyelven belüli (stílust és regisztert váltó, valamint a diglossziás) típusok, másrészt a nyelvközi, tehát két- vagy több nyelv eszközeiből építkező kódváltás fajtái (vö. RAJSLI 2011: 109). További fontos aspektus az is, hogy mi idézi elő a kódváltást, tudatos vagy spontán nyelvi cselekvés következménye-e, illetve azt is érdemes megfigyelni, hogy jelölt vagy jelöletlen a kódváltott szöveghely. A nyelvi vizsgálat jelentős szempontja továbbá az is, hogy a kódváltás során megmarad-e a bázisnyelv dominanciája, illetve megváltozik: eszerint bázistartó és bázisváltó kódváltásról beszélhetünk.

1.2. Kódváltás az írott nyelvben

A kódváltás működésének alapvető területe az élőnyelv, a spontán beszélt nyelv. Előfordul azonban más megnyilatkozási területeken, így az írott nyelvben is, főleg ahol a beszéltnyelviség

* Rad je sačinjen u okviru projekta 178017 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

kifejező-, illetve stíluseszközként jelenik meg. A publicisztikai és irodalmi szövegekben a kódváltás motivációja gyakran csak a szélesebb kontextus ismeretében válik nyilvánvalóvá. Az írásos típusú kódváltás kutatása e jelenség mélyebb, ún. metaforikus indítékaira is rávilágíthat (KISS 1995: 137). Az irodalmi művekben a kódváltás nemcsak mint stratégia, mint az identitás kifejezésének a leképezése jelenik meg, hanem metatextualitásként, a nyelvről való beszéd artikulációjaként is. Az írott nyelvben a kódváltást kísérő vizuális jegyek többletinformációt nyújtanak, sajátos módon biztosítják az élőnyelvi kifejezésmód spontaneitását. Az íráskép vizualitása, a betűtípus, kiemelések, írásjelek változatossága – mind-mind a kódváltás kommunikációs stratégiáinak a sikerességét szolgálja.

3. Módszertani kérdések

Témánkhoz a 2000 után megjelent vajdasági magyar prózaszövegekből állítottuk össze azt a reprezentatív korpuszt, amelynek kontextuális vizsgálata lehetővé tette a tipizálást és elemzést. A korpuszban jelentős műfaji változatosság tapasztalható: a publicisztika műfajai, a rövidpróza válfajai, a novella és elbeszélés mellett a kisregény és a történelmi regényműfaj is jelen van. A dolgozatban a szövegek természetéből eredően kizárólag a bázistartó kódváltás típusával foglalkozunk, közöttük is a jelölt típus van túlsúlyban.

2. A KÓDVÁLTÁS-JELENSÉGEK INDÍTÉKAI A VAJDASÁGI MAGYAR PRÓZÁBAN

Azonos nyelvben maradva a prózaszövegekben a stílus- és regiszterváltás jelenik meg eltérő indítékkal, valamint a diglossziás váltás is gyakori.

2.1. Stílus- és regiszterváltás

Az olvasót meglepheti a várt stílusrétegtől eltérő változat felbukkanása, illetve a regiszterváltás aktusa. Balázs Attila *Kinek Észak, kinek Dél* című történelmi regényében gyakran alkalmaz szleng elemet: pl. „macerálták a törököt" (39); „mit össze nem vacakolt nehézkes hadával" (57); „Újházy szeretett volna délebbre menni, azonban *oldódzott a bocskora*[1]" (157). Ugyancsak meghökkentő hatásúak a szerző idegen nyelvű (főként angol és német) szövegbetétei: „a nyilvánvaló tömeges *over-reaction*, azaz túlreagálás" (127); „Egy valódi szabadságharcosnak *with pleasure or without* egyszerűen az a felesküdött, vagy mondhatnók: veleszületett dolga. A többi pusztán (undorító): *STRUGGLE FOR LIFE.*" (155) Ebben a szövegrészletben Balázs többféle vizuális kiemeléssel is él, amelyek a figyelemfelkeltést, a kontrasztot szolgálják. A beszélt nyelvi elemek Németh István prózájában az otthonosság érzetét keltik: „Kocsikenőcsből, teszem azt, sokkal több elfogyott, mint tintából" (N3 42); „Elég az hozzá, hogy …" (N1 72).

2.2. Diglossziás váltás

A tipikus nyelvjárási vonások kiemelésével a lokális identitás is közvetíthető. Németh István publicisztikájában gyakoriak a valódi tájszavak: *gölődényleves, gezemice, pantyusz, dinnyebosztán, lipántos, móvázik, maródiskodik, szaladinka* stb. Tari Istvánnál az élőnyelv részeként jelennek meg a tájnyelvi elemek, közöttük számos hangutánzó-hangulatfestő szó: *krasnyogott, lekutyorodott.* Tari helyenként a táji ejtést is megkísérli visszaadni: „nyilván hadnagy úrnak tisztölték" (8). Esetenként hiányjel mutat a regionalizmusra: „köröszt szemme' néznének" (31); „Eccé lássa anyám" (37) – itt a

[1] Az idézett szövegekben megtartottuk az eredeti betűtípust és vizuális képet.

szerző a suksüköléssel, valamint a részleges fonetikus írással egyúttal a novella szereplőjének a szubkulturális rétegzettségére is utal. Németh István novelláinak állandó színfoltja a népies-nyelvjárásias szóhasználat: „Rá van írva az arcokra: hogy lehetne erről »percet« szerezni" (N2 137) – itt a *perc* jelentésbeli tájszóként kerül elő 'virághajtás' értelemben.

A két-, illetve többnyelvűségből eredő kódváltások indítékai igen sokrétűek:

2.3. Hitelesítés

A hitelesítést különösen akkor alkalmazzák az írott nyelvben, amikor gyakorlati okokból is szükség van az illető fogalom, jelenség azonosítására. Németh István *Kékkő lovaknak* című kötetében a következő dialógus hangzik el:

„− Reuma?

− Az. A *tunel*.

− *Tunel?*

− Ott szereztem, a *tunel*ban. A vágóhídon. Már öt éve *invalidszkán* vagyok." (N3 23).

A novella alanya nyelvi hiány következtében használja következetesen a *tunel* szót az *alagút* helyett, s mindezt megtoldva még egy vendégnyelvi elemmel, a *betegállomány* kifejezés szerb megfelelőjével. A kódváltás nincs jelölve, ami még inkább erősíti a hitelesítés érvényét. Majoros Sándor prózájában a nevek erőteljes identifikáló szerepet kapnak: a *Vína* és *Dúle* név fonetikus átírásban szerepel; egy másik szöveghelyen a nevek sorrendje és írásmódja ugyancsak a nyelvi lokalizálás eszköze: *Ladiszlav Tot, Andras Mohacsi, Istvan Terek*.

A nyelvközi kódváltások esetében a lexikai elemekről a legnehezebb eldönteni, hogy ún. aktív kódváltások vagy kölcsönzések; tehát a beszélő az adott megnyilatkozásban csak alkalmilag használta őket, vagy a nyelvi elem (lexéma) már része a közösség nyelvi rendszerének. Az integráltság fokának az elemzése nyilvánvalóan segít abban, hogy különbséget tehessünk a kölcsönzés és kódváltás között, jóllehet, a vizsgált közösség nyelvhasználatában feltehetően van egy szókölcsönzés-típus, illetve egy lexikai állomány, amely besorolható mindkét jelenség körébe (vö. BARTHA 1999; 121).

Tari István szociográfiai igényű dokumentumszövegeiben gyakran fordulnak elő szervetlenül álló vendégnyelvi elemek, amit a szerző zárójelben magyaráz: „Vót neki az az *opaklija* (köpönyeg), oszt azza' betakarta." (TI 35) Tari szereplői főként a nyelvi hiány következtében alkalmaznak kódváltást, ám a vendégnyelvi betétek az író sajátos eszközeként még erősítik a lokális identitást. Hibrid nyelvi formák alakulnak ki: ilyen pl. a *gastarbeiterok* [vendégmunkások] szóalak (német szóalak + magyar többesjel morféma), „ezt az Öreg a Felvidéken látta a tótoknál, amikor a *fremdben* járt" [idegenben] (uo. 49). Ezekben a példákban a vendégnyelvi elem integrálódása az idegen elem beépülésének a mélységét is jelzi. Jódal Rózsa szövegében hasonlóképpen épül be a szövegbe a *tyilim* [szőnyeg] szó: „A Kossava … leráz nagymama nagyvirágos tyilimjéről." (JR 166)

2.4. Stílushatás

Esetenként öncélú hatású a fokozásként a szövegbe épített idegen elem jelenléte: ilyen benyomást keltenek Mérey Katalin szerkezeti szinonimái: „nem tehetnek róla, hogy őseink földjén nem illő, nem *comme il faut*, nem ildomos, nem kívánatos, nem szalonképes az anyanyelv." (M1 37) Balázs Attila regényében divatszavak, nyelvi sznobizmusok kerülnek a történelmi regény szövegébe: *zéró faktor, art deco, pro forma* stb.

2.5. Metaforikusság

Majoros Sándor többször ír *Meghalni Vukovárnál* című regényében a katonák képeslapjairól, de egy esetben (különösebb indok nélkül) mégis a *razglednica* forma bukkan fel a mondatban, sajátos

hangulatú és konnotációjú szóként (122). Irodalmi kapcsolatot teremt Balázs Attilának egy mondata is, amikor történelmi regényében egy aktuálpolitikai esemény kapcsán – látszólag szervetlenül áll – de így is jól felismerhető a Radnóti-vershez kapcsolódás: „*Der springt noch auf!*" (BA 551). Jódal Kálmán szövegében a hétköznapi téma és a szlenges-bizalmas nyelvi stílus mellett is felvillan Vajdaság kulturális emlékezetének egy mozzanata: „nagyon ritkán jöttek ki, nyilván tudták, jobb, ha kussolnak, akárcsak mindenki más, couleur locale, benne van a pakliban." (JK 168)

2.6. A kódváltás mint a nyelvi identitás írói eljárása

Sajátos témának számít a magyar fonémarendszerben a nyílt *e* mellett használatos zárt *ë* kérdése; ez valóban a vajdasági magyar ejtésnek, a nyelvi lokalizálásnak az egyik csomópontja: eltérő kontextussal és attitűddel. Van, akinek ez stigma, van, akinek a számára ez az otthon hangzása. Mérey Katalin *A dunai csuka dicsérete* című kispróza-darabjában egy történetet ígér: „Abban a mesében benne leszek én a reményeimmel, hitemmel és bizodalmammal, benne lesznek a szavaim és a zárt ë-im…" (M2 132) A *mi* és az *ők* szembeállítása lépten-nyomon kitapintható nála: „mi itt tudjuk, mi a bogyófa" (uo. 96); „A cserépben nevelt bazsalikomjából főzte, meg papracból, amit még a nyáron szedett. Azóta már megtanultam, hogy a paprac magyarul cickafark, de mi papracteát ittunk." (uo. 114) Ugyancsak lokális referenciális tudást feltételez a szerb szólások magyar tükörfordításainak szövegbe emelése Balázs Attilánál (pl. elvitte az ördög a tréfát = vrag je odneo šalu), illetve az igénytelen vajdasági nyelvhasználat magyar morfémákkal ellátott szerb szavainak használata: „A fergeteges »burkolás«, illetve *klópázás* után…" (BA 207); „kontemplatív magányában lesz ideje elrágódni, úgymond *elzsvákálódni* a történelem érdekességein." (uo. 207) E jelenség kapcsán jegyzi meg Toldi Éva: „Nem lehet eldönteni, hogy a hivatkozás a tájegység emberének multietnikus és interkulturális meghatározottságával együtt egyúttal nyelvi igénytelenségére is utal-e." (TOLDI 2010: 99) Nagy Abonyi Árpád visszafogottan emel be szövegeibe regionális elemeket, ezek a szöveghelyek azonban esszenciálisan fejezik ki a hovatartozást, sorakoztatják fel az identitás nyelvi kifejezőeszközeit. *Budapest, retour* című művében (NA 68) fókuszosítva találjuk a „*jugók*" számlájára írható identitáselemeket: hangoskodás, furcsának tűnő akcentus, sok középzárt e (ë), időnként használt szerb szavak, kifejezések és mondatok, de főleg a gyakori szerb nyelvű káromkodások. A felsorolás végén maga a regényíró teszi fel a kérdést: vajon miért káromkodik egy magyar ember szerbül. Nagy Abonyi itt egy ősi, eredendő kulturális antropológiai jelenséget érint: az embernek azt a meggyőződését, hogy a saját nyelve érthető, elfogadható, a másik, az idegen nyelven mondott szónak már nincs akkora ereje, így a szerbül kimondott obszcenitás, káromkodás nem annyira húsba vágó; kifejezőereje imaginárius célpontokra hárul át[2]. Ez a jelenség egyébként a legújabb szociolingvisztikai felmérések szerint igencsak terjedőben van a vajdasági magyar fiatalok körében.

2.7. Távolságtartás, elhatárolódás, elidegenítés

Németh István egyik novellacíme *Primedba* [megjegyzés], ily módon is jelezve a történettől való szerzői távolságtartást, attitűdöt, amit az utolsó mondatban a dőlt betűkkel szedett szerb szóval még megerősít: „De az »út végén« nincs semmi *primedba*!" (N2 57) Jódal Kálmán rövidpróza-darabjai (alcímnek maga a szerző adja a *short cuts megnevezést)* jelentős számú idegen nyelvű vendégszöveget tartalmaznak; töltelékszóként: „By the way, Damirral és Ráhellel együtt mindhárman kisebbségi magyarok vagyunk…" (JK 15); teljesen beépülve: „Cool metamorfózis – gondolta ZX" (uo. 31); önálló szövegpanelként:

[2] Ezt a jelenséget Balázs Géza más irányból közelíti meg: „Ezt ugyan nem tudjuk bizonyítani, de érdekes nyelvi kontaktusbeli adatok vannak arra, hogy a magyarországi nemzetiségiek szívesebben káromkodnak magyarul". Balázs Géza–Takács Szilvia: Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe. Pauz-Wetermann – Inter – PRAE.HU. Celldömölk–Budapest, 2009. 98. old.

„SMS jön, s ZX-nek megdobban a szíve. »Herzfrekwenz in meiner kleiner Satellit« – seppegte maga elé" (uo. 35).

2.8. Nyelvi játék

Balázs Attila szövegében fontos és gyakori a nevek variálása, az alakváltozatok ismeretének hivalkodó sorjázása: „Josip Jelacsics, Jellacsics, Jelasics, Jelachich …" (BA 132). Ez a felsorolás néhol önfeledt játékba megy át: „hajdanán Peturwaradot, Pétervárádot v. Petrovaradínt védő vitéz…" (uo. 42).

Tréfás szóalkotás anyaga is lehet a kódváltás, amilyen például a következő Németh-szövegrészlet „neologizmusa": „Most eszembe jut a dudibrendi, hátha maradt belőle. Lajos a dudibrendi (a gyöngébbek kedvéért: eperpálinka) helyett egy Pátria Brandy-s üveget vesz elő a kis szekrényből." (N1 46)

2.9. Kódváltás metatextualitásként

Az irodalmi művekben a kódváltás nemcsak mint stratégia, az identitás kifejezésének a leképezése jelenik meg, hanem metatextualitásként, a nyelvről való beszéd artikulációjaként is. A vajdasági szerzők gyakran fejezik ki attitűdjüket a többnyelvűség, a kultúraköziség létállapotáról. Ilyen részlet található Jódal Kálmán *Agressiva* című kötetében: „Ervin-242 ezzel szemben következetesen, szinte már görcsös daccal ápolta sokgyökerűségét, noha a nyelv, amelyet otthon beszéltek, már beleégettetett a pórusaiba. Beszélni beszélhetett, olvasni olvashatott ugyan bármit több nyelven is, de teljes mértékben, mámorosan élvezni egy irodalmi alkotást más nyelven, azt soha nem tanult meg. s már tudta, bárhová költözne, bármilyen nyelven olvasna, az irodalom, még a legpuritánabb próza is, csak azon a nyelven fog számára gyönyört okozni, amit úgy hívnak: anyanyelv. Gyűlölte magát ezért a defektért, és irigykedve gondolt a nagyapjára, aki öt élő nyelven beszélt folyékonyan, ha leszámítjuk az akkoriban kötelező latint és némi ógörögöt…" (175).

2.10. A jelölt kódváltás vizuális elemei

Míg a beszélt nyelvben realizálódó kódváltást paralingvisztikai eszközök: intonáció, hangsúly jelzi, az írott szövegben más eszközök teszik a kódváltást jelöltté. Az írott nyelvben előforduló kódváltáskor a kontextus gyakran tartalmaz valamilyen vizuális jelet. Ez vonatkozik a publicisztika nyelvére, de a szépirodalmi művekben is előfordul a vizuális jelzésnek valamely formája. Mivel a mai ún. írott beszéltnyelviség révén nincs olyan meghatározó és merev határ az írott és a beszélt nyelvi kifejezésformák között, az írott nyelvi szövegekben is felbukkannak az élőnyelvre jellemző kódváltási formák. Ezek kontextuális kiemelése, jelzése többféle módon történhet: idézőjellel, nagybetűzéssel, egyéb grafikai megoldásokkal (pl. a törzsszövegtől eltérő betűtípussal). Az idézőjel az írott kódváltási példák gyakori tartozéka. Figyelemfelhívó szerepe van, kiemel, ugyanakkor jelezheti a nyelvhasználó elhatárolódását is. Főként akkor szerepel, amikor a nyelvhasználó fontosnak tartja, hogy a mondanivaló idézetszerűen, pontosan legyen átvéve. Számos ilyen idegen nyelvű szövegbetétet láthattunk Jódal Kálmán, Balázs Attila prózájában.

Németh István a helyi identitás elemeként alkalmazza: „a nő egy feketével »csasztiztatja« meg magát" (N1 87), hiszen a *csasztiz* igének a 'megvendégel' ekvivalensen túl többletjelentése van ebben a régióban. Balázs Attila is így hívja fel a figyelmet a történeti kontextusba beemelt regionális-szleng elemek használatára: „A »seftelés« mellett állattenyésztéssel és iparűzéssel is foglalkoztak." (BA 106) Ugyancsak nála jelennek meg a regény szövegében anakronisztikus jellegű szimbólumok: pl. ♥, ♦, æ, ⓘ stb. Gyakran alkalmaz dőlt betűs írásmódot a kódváltás jelölésére: „Szerb szemtanúk, azaz *ocsevidacok* szerint" (uo. 127); „Csarnojevics Arzén után. *Sine ira et studio.*" (uo. 131)

Itt jegyezzük meg, hogy ritkán, de előfordul az írott kódváltások sorában olyan is, ahol a különféle írásrendszerek tudatos egybevetése, felsorakoztatása a cél. Ilyen példára eddig a média nyelvében találtunk: „A lap internetes oldala még nem indult el, a kezdőoldalról kiderül, hogy »Сајт је ван мреже« illetve, ha valaki nem értené: »Site under construction«". (Magyar Szó, 2012. jan.)

3. ÖSSZEGZÉS

Az írott és a beszélt nyelvi kommunikációban más-más módon valósul meg a kódváltás, s ennek megfelelően igen különböző szerepköröket tölt be. A beszélt nyelvben kifejezett a kódváltás hiánykitöltő szerepe, de jelenthet presztízst, attitűdöt, s jelezhet stílusváltást is. Az írott nyelvben más pragmatikai funkciói is kimutathatók a kódváltásnak; a publicisztika nyelvében főleg a hitelesítés és a hatáskeltés a legfontosabb cél, a szépirodalmi szövegekben viszont sokkal változatosabb e kommunikatív stratégia hatásköre: kifejezhet identitást, elhatárolódást, alkalmazkodást, játékosságot. Az írott nyelvben a kódváltást kísérő vizuális jegyek többletinformációkat hordoznak, sajátos módon pótolják az élőnyelvi kifejezésmód spontaneitását. A betűtípus, kiemelés, írásjelek változatossága – mind-mind a kódváltás kommunikációs stratégiáinak a sikerességét segítik.

Irodalom

Bartha Csilla (1999): *A kétnyelvűség alapkérdései.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
Kiss Jenő (1995): *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
Lanstyák István (2000): A magyar nyelv Szlovákiában. Osiris Kiadó-Kalligram Könyvkiadó-MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest-Pozsony
Rajsli Ilona (2011): Kódváltás a vajdasági magyarok nyelvhasználatában. *Hungarológiai Közlemények*, Újvidék, 4., 108−120.
Toldi Éva (2010): A másik megértésének stratégiái. *Tanulmányok.* Újvidék, 43. füzet, 93−103.
Wardhaugh, Ronald (1995): *Szociolingvisztika.* Osiris-Századvég, Budapest

Szövegforrások

Balázs Attila: *Kinek Észak, kinek Dél*. Palatinus, Budapest, 2008. (BA)
Jódal Kálmán: *Agressiva. Short cuts.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2010. (JK)
Majoros Sándor: *Meghalni Vukovárnál*. Timp Kiadó, Budapest, 2003. (MS)
Mérey Katalin: *A föld, a fű, a víz*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2011. (M1)
Mérey Katalin: *Gyertyaláng*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2002. (M2)
Nagy Abonyi Árpád: Budapest, retour. zEtna, Zenta. 2008 (NA)
Németh István: *Ima Tündérlakért*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000. (N1)
Németh István: *Akik az időket szolgálták*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2008. (N2)
Németh István: *Kékkő lovaknak*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007. (N3)
Tari István: *Akarsz egy Jugoszláviát?* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2002. (TI)

MOTIVATION FOR CODE-SWITCHING IN HUNGARIAN PROSE IN VOJVODINA

Summary

In the bilingual and multilingual millieu of Vojvodina code-switching and code-mixing appear not only in spoken language; examples of code-switching in written language can be found in the language of the media, both in journalism and literary texts. In our research we examined what was the motivation for using contact elements originating from bi- or multilingualism in texts of Hungarian prose in Vojvodina – mainly published after 2000.

We looked exclusively at base-keeping types of code-switching, especially cases when the marked type of code-switching was used. While in spoken language supplementary role of code-switching is explicit, it may mark prestige, attitude or style-switching, as well, while in written language other pragmatic functions appear; in the language of journalism mainly verification and impression, while in literary texts the communication strategy of this kind gets more diverse: it may communicate demarcation, distancing, enstrangement, conformity, playfulness, at the same time having a stylistic or metaphoric function, appearing as an element of specific atmosphere and connotation. In Hungarian prose in Vojvodina code-switching is a manifestation of identity as a specific element of the writing process, as well as metatextuality, an articulation of speaking about language; Vojvodinian writers often express their attitude towards multilinguism and the way of living in different cultures at the same time. In written language it is important to look at the visual signs marking code-switching (quotation marks, capital letters, using different types of letters etc.), because contextual marks bear additional information, they substitute spontaneity of spoken language expressions in a specific way.

Keywords: sociolinguistics, contactology, code-switching, written language, Hungarian prose in Vojvodina.

Rajsli Ilona
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
rajsli@stcable.net

Sonja Rodić

SEKUNDARNA MORFOLOŠKA I SEMANTIČKA ADAPTACIJA ANGLICIZAMA U KOMUNIKACIJI NA FEJSBUKU O RIJALITI-PROGRAMIMA

U radu se istražuju sekundarne promene u adaptaciji anglicizama na morfološkom i semantičkom nivou na korpusu sakupljenom na društvenoj mreži Fejsbuk u komunikaciji o rijaliti-programima. U okviru morfološke adaptacije razmatraju se različiti oblici reči dobijeni dodavanjem domaćih afiksa na imenice, glagole i prideve poreklom iz engleskog jezika. Cilj je da se utvrde vrsta i broj afiksa te najčešći motivi za derivaciju. Na planu semantike analiziraju se anglicizmi koji su dužom upotrebom u srpskom jeziku proširili obim značenja ili stekli dodatno značenje. Razmatraju se i značenjske promene nastale kao rezultat delovanja metafore, pejorizacije i elipse u srpskom jeziku. Analizom ovog zasad nedovoljno istraženog aspekta adaptacije anglicizama otkriće se obrasci i tendencije u sekundarnoj adaptaciji.

Ključne reči: anglicizam, Fejsbuk, rijaliti-programi, sekundarna morfološka adaptacija, sekundarna semantička adaptacija

1. UVOD

Kako engleski jezik danas ima izuzetno snažan uticaj na međunarodnom nivou, u sklopu kojeg utiče na brzinu i intenzitet promena u jezicima sveta, jedna od najaktuelnijih tema kontaktnolingvističkih istraživanja su kontakti između engleskog i pojedinih jezika, a taj uticaj je prvenstveno leksičke prirode. Naime, najnovija dostignuća i trendovi u svim oblastima ljudskog delovanja, a naročito u okvirima nauke i tehnologije, mode i zabave, nastaju upravo u anglofonoj kulturi.

Engleski je postao deo jezika i kulture u tolikoj meri da ga govornici srpskog jezika više ne doživljavaju kao potpuno strani jezik već kao *odomaćeni strani jezik* (Prćić 2011: 15-20). Preuzimanje reči iz engleskog jezika radi popunjavanja pojmovnih i leksičkih praznina, a neretko i iz pukog pomodarstva, rezultira velikim promenama u leksičkom fondu srpskog jezika. Te promene se prvenstveno ogledaju u nekontrolisanom unošenju velikog broja anglicizama, pri čemu anglicizam „predstavlja opštu reč ili vezanu morfemu (tj. prefiks ili sufiks) iz engleskog jezika koja se upotrebljava u srpskom (npr. *bodibilder, eks-*), s različitim stepenom integrisanosti u njegov sistem" ali anglicizam je i svaka „reč, sintagma ili rečenica u srpskom jeziku čija upotreba odražava i/ili sledi normu engleskog jezika – ortografsku, fonološku, gramatičku ili pragmatičku (npr. *kratka priča*, *podignuti sankcije*, *Mogu li da vam pomognem?*)" (Prćić 2011: 59).

Činjenica je da poplava anglicizama nije zahvatila samo opšti registar već je u velikoj meri prisutna i u onim naučnim, na šta ukazuju brojna istraživanja kod nas. Na primer, u jeziku medicine primetno je izbegavanje postojećih domaćih reči i izraza koji se neopravdano zamenjuju anglicizmima (Mićić i Sinadinović 2013). Zapažaju se i problemi vezani za adaptaciju anglicizama, standardizaciju terminologije i nedoumice usled nestandardizovane upotrebe reči stranog porekla. Na ove probleme skreću pažnju i pojedini autori koji se bave anglicizmima u ekonomskom registru (npr. Milanović i Milanović 2012; Silaški 2009a, 2009b, 2009c, 2013). Istraživanje novijih anglicizama u nazivima zanimanja u srpskom jeziku pokazalo je da postoji visok stepen nedoslednosti u upotrebi anglicizama i zabrinjavajući porast njihove učestalosti (Milanović i Milanović 2012). Međutim, kako smatra N. Silaški (2013), potpuno proterivanje anglicizama značajno bi osiromašilo terminologiju ekonomskog diskursa. Određen stepen deanglicizacije ipak je neophodan, a to bi se dalo postići prečišćavanjem bespotrebnih sinonimnih termina, kao i pažljivim prevođenjem novih termina i njihovom pravilnom adaptacijom (Silaški 2013).

Jedan od najznačajnih lingivsta koji se bave različitim aspektima naglog prodora anglicizama u srpski jezik i posledicama njihove stihijske upotrebe je T. Prćić. U knjizi *Engleski u srpskom* (2011) autor opisuje i pojave nastale u srpskom jeziku usled unosa velikog broja anglicizama: anglicizme kao lažne parove, anglicizme kao sinonime, vrste sinonima, itd. U jednom od članaka Prćić nudi i prvu sveobuhvatnu tipologiju anglicizama kao lažnih parova koja sadrži jasne kriterijume na osnovu kojih je moguće tačno odrediti mesto i opisati status svakog od njih (Prćić 2012). Kada se radi o anglicizmima kao sinonimima, njihovu detaljniju tipologizaciju daje M. Milić (Milić 2013).

O. Panić Kavgić anglicizmima pristupa iz ugla pragmatike. Na osnovu istraživanja semantičko-pragmatičke recepcije novijih anglicizama od strane govornika srpskog jezika ona zaključuje da je stepen razumevanja anglicizama relativno nizak, čemu doprinosi neadekvatna i nemarna upotreba anglicizama od strane novinara (Panić Kavgić 2006: 91).

Proces adaptacije anglicizama u srpskom jeziku na fonološkom, morfološkom i semantičkom nivou detaljno je istražila S. Filipović-Kovačević. Među njenim značajnijim istraživanjima iz ove oblasti ističu se radovi koji se bave semantikom anglicizama iz registra mode (2004 i 2006), kao i knjiga *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku* (2005).

Međutim, iako su morfološka i semantička adaptacija anglicizama u srpskom jeziku bile predmet dosadašnjih istraživanja, ne postoji nijedno koje je posebno fokusirano na sekundarnu adaptaciju i koje bi temeljnije istražilo ovu pojavu. Stoga je cilj ovog rada da pruži detaljniji uvid u pomenute procese u srpskom jeziku i to na korpusu sakupljenom na društvenoj mreži Fejsbuk, u komunikaciji koja za temu ima rijaliti-programe.

1.1. Korpus

Analizirani korpus sastoji se od 50 anglicizama prikupljenih u periodu od aprila do novembra 2013. Praćeni su komentari na oko 15 različitih stranica i grupa na Fejsbuku posvećenih najgledanijim rijaliti-programima u Srbiji. Prvenstveno su to rijalitiji aktuelni i izuzetno popularni u ovom periodu: *Farma*, *Veliki brat*, *X-faktor*, *Tvoje lice zvuči poznato* i *Prvi glas Srbije*. Osim navedenog tematskog okvira, kriterijum za odabir jedinica koje će ući u korpus bilo je postojanje sekundarnih promena nastalih tokom morfološke ili semantičke adaptacije. Anglicizmi su posmatrani u kontekstu celih iskaza u okviru kojih se javljaju.

Rijaliti-programi odabrani su pod pretpostavkom da privlače korisnike najraširenije varijante srpskog, koju i popularišu sami mediji, a koja najviše podleže uticajima engleskog jezika. Emisije ovog tipa su kod nas poslednjih godina doživele ekspanziju iako njihova popularnost u svetu opada. Prema istraživanju dnevnog lista *Politika* (Vukadinović 2013; Volf 2013), oko 40% ljudi u Srbiji redovno prati rijaliti-programe, a još 40% − ponekad.

Činjenica je da je odabrana tematska oblast naročito pogodna za analizu, ali i Fejsbuk sam po sebi predstavlja povoljno okruženje za ispitivanje englesko-srpskih jezičkih kontakata. Fejsbuk je trenutno najveća i najpopularnija društvena mreža na svetu, dostupna na preko 70 jezika. Prema podacima sa sajta *Facebook.com*, septembra 2013. ova društvena mreža imala je više od jedne milijarde aktivnih korisnika. Kada se radi o Srbiji, februara 2013. godine broj korisnika iznosio je malo više od 3,5 miliona, što čini oko 49% stanovnika (dnevni list *Novosti,* 16.2.2013).

Za kraj treba se osvrnuti i na specifičnosti korpusa prikupljenog na internetu. Iako se na internetu jezičke promene odvijaju ubrzanim tempom, a jezički kontakt je intenziviran, kao izvor za korpus on ima i svoje nedostatke. Najveći je svakako to što iskazi mogu da budu izbrisani usled čega neki delovi korpusa postaju nedostupni. Drugi problem je sâm identitet korisnika jer mnogi od njih nastupaju pod lažnim imenom i podacima (tzv. *lažni profili*).

I pored pomenutih nedostataka, društvene mreže vrlo su vredan izvor materijala za jezička proučavanja. Osim toga što se radi o posebnom jezičkom varijetetu koji ima svoje specifičnosti, proučavanje jezika na internetu može nam omogućiti uvid u postojeće tendencije daljeg jezičkog razvoja koje možda nisu toliko očigledne ili prisutne u drugim vidovima komunikacije.

2. OSNOVNI PRINCIPI ADAPTACIJE ANGLICIZAMA

U ovom delu rada adaptacija će biti objašnjena uopšteno i u osnovnim crtama, dok će detaljnije i specifičnije promene karakteristične za pojedine vrste reči biti pojašnjene u samoj analizi.

Pojmovi *primarna adaptacija* i *sekundarna adaptacija* tumače se u skladu sa određenjima Rudolfa Filipovića koji je ovu razliku i uveo. Prema Filipoviću (1986: 38), jezičko pozajmljivanje započinje kada se element jezika davaoca (model) preuzme i postane deo sistema jezika primaoca (replika). Proces adaptacije strane reči u sistem jezika primaoca odvija se u tri faze: (1) prebacivanje koda, kada je pozajmljenica identična modelu, odnosno potpuno neadaptirana, (2) interferencija, kada je pozajmljenica u fazi kompromisne replike i istovremeno pokazuje karakteristike oba jezička sistema, i (3) integracija, kada je pozajmljenica u stadijumu replike, što znači da se uklopila u jezik primalac na svim nivoima.

Primarne promene su one koje se odvijaju od momenta transfera modela u jezik primalac do integracije replike u sistem tog jezika. Sve promene koje se odvijaju nakon integracije spadaju u sekundarne. Primarna adaptacija je obavezna, u njoj je primetan uticaj oba jezika, a njena nestalnost uzrokuje varijante, tj. kompromisne replike. Nasuprot primarnoj, sekundarna adaptacija nije obavezna, odvija se nezavisno od jezika davaoca, a promene su stalne i ne uzrokuju varijante (Filipović 1986: 56-57).

3. SEKUNDARNA MORFOLOŠKA ADAPTACIJA

Nakon adaptacije na nivou pisanja i izgovora, anglicizam se oblikom mora uklopiti u jezik primalac i na nivou morfosintakse, tj. gramatike. To se dešava u okviru primarne adaptacije i podrazumeva utvrđivanje gramatičke funkcije anglicizma, na osnovu koje se zatim utvrđuju i njegovi odgovarajući morfosintaksički (flektivni) oblici, npr. E *farm* - Sr *farma,* E *farmer* – Sr *farmer*. Nakon toga mogu (ali ne moraju) da nastupe sekundarne promene (npr. *farmerski*) (up. Filipović 1986: 127). One obično nastaju nakon duže upotrebe anglicizma u datom jeziku zbog čega je broj anglicizama koji su prošli kroz sekundarnu morfološku adaptaciju relativno mali u odnosu na primarnu.

U okviru sekundarne morfološke adaptacije biće razmatrani različiti oblici reči dobijeni dodavanjem domaćih afiksa na imenice, glagole i prideve iz engleskog jezika. Na ovaj način će se utvrditi da li postoje i koji su to afiksi koji se ističu po zastupljenosti, te koji su najčešći motivi za derivaciju.[1]

3.1. Imenice

Sekundarno adaptirane imenice su najbrojnije i čine oko trećinu korpusa. Ovo je i očekivano, s obzirom da su imenice daleko najbrojnija vrsta reči koje se preuzimaju iz stranih jezika što je rezultat potrebe za imenovanjem novih predmeta i pojava.

Nakon primarne morfološke adaptacije imenica ima utvrđen osnovni oblik kao i rod. Sekundarne morfološke promene koje mogu da uslede mahom nastaju dodavanjem derivacionih sufiksa, čime se tvore izvedenice. Motiv je najčešće potreba da se iskaže rod, čime je motivisan i najveći broj izvedenica u korpusu. Od toga se najviše njih završava na sufiks za ženski rod *-ka*:

1. adminka

Ja komentarisem dok me Fejs ne upozori da sam smorio a onda menjam profil, za druge se ne brinem, osim za adminku kojoj se slihtam da me ne Banuje

2. plejbojka

Ne podrzavam playboyke

3. denserka

[1] Primeri iz korpusa daju se u neizmenjenom obliku.

Kuku evo i Miki se uzvrteo uz plesačicu, pardon denserku

Podjednako je čest sufiks -*ac* kojim se izražava muški rod:

4. Fejsbukovac

A da pitaš stručnije osobe od dokonih fejsbukovaca ;)

5. vipovac

Naši vipovci, da nije tužno bilo bi smešno.

svi znamo da u septembru pocinje farma 5 ubacite obicne ljude da vipovci vide sta su normalni i kulturni ljudi za razliku od njih

U datom kontekstu komunikacije očigledno se pojavila potreba za izrazom koji bi se odnosio na osobe koje ne spadaju u kategoriju VIP, a koji je i formiran dodavanjem prefiksa *ne-* :

6. nevipovac

Tako je dajete sve koji imaju ubacite obicne ljude kao sto su Ena Popov i Marko usli u Velikom bratu i mi mozemo mo da pokazemo sta znamo obicni nevipovci iako nismo javne poznate licnosti

U sledećem primeru (7) izvedenica *starletan* dobijena je dodavanjem sufiksa za muški rod -*an*. U pitanju je najverovatnije jednokratna tvorevina koja nije ušla u redovnu upotrebu:

7. starletan

Ekrem je starletan hahaha

U korpusu su česte glagolske imenice:

8. smsovanje

telefon u ruke i smsovanje

9. spamovanje

jebo te stanija, dosadna si vise sa tim spamovanjem

Posebnu grupu izvedenica čine umanjenice, najčešće dobijene dodavanjem sufiksa -*ić* (muški rod) i -*ica* (ženski rod):

10. gejčić

aj da izleti ovaj gejcic Filip, aaa Akiju trta da ga neko Stanijin ne prebije, jer je svasta pricao na nju, hahahahah, toliko o MUSKOSTI njihovoj!

11. starletica

Sara ne zna pesmu „Čoban tera Ovčice" ona zna samo „Šaban juri Starletice".

Preostale izvedenice nastale su kreativnom upotrebom jezika i verovatno su motivisane željom korisnika da učine svoj iskaz upečatljivijim i zanimljivijim što ilustruju sledeći primeri iz korpusa:

12. hipsteraj

silikon, botoks i hipsteraj ne ide ☺

13. gejlija

ciganče, za mene bi to bilo normalno, ali za gejčića i gejliju nije, zar ne neću da ti diram dečkića

14. gejak

Obican gejak

15. gejuša

Gejusha :)

16. superiška

Andreana , Goca i mali Aki su superiška

Reči u poslednjoj grupi primera (12-16) mogle bi se svrstati u omladinski žargon. Bugarski (2006: 10) definiše žargon kao „svaki neformalni i pretežno govorni varijetet nekog jezika koji služi

za identifikaciju i komunikaciju unutar neke društveno određene grupe – po profesiji, socijalnom statusu, uzrastu i slično – čije članove povezuje zajednički interes ili način života, a koja uz to može biti i teritorijalno omeđena". Bugarski dalje kaže kako „žargon nastaje kao rezultat osobenog, spontanog i po pravilu usmenog i anonimnog verbalnog stvaralaštva, osobito mlađih generacija" (2006: 14). Dakle, žargonizmi imaju značajan udeo u komunikaciji na internetu, što je potvrđeno i analizom u Radić-Bojanić (2007). Autorka se najdetaljnije bavi žargonizmima nastalim skraćivanjem, pošto je ono specifično upravo za ovu vrstu komunikacije, ali, kao što je pokazano, žargonizmi mogu nastati i drugim postupcima, od kojih je jedan dodavanje derivacionih sufiksa.

Na osnovu analize sekundarne adaptacije imenskih anglicizama, može se zaključiti da se ona uglavnom odvija dodavanjem sufiksa, kao i da postoje dve osnovne vrste razloga njihovog kreiranja: prvi je praktične prirode, tj. anglicizmi se modifikuju jer postoji potreba da se dodatno iskaže neko značenje, bilo da je to ženski/muški rod, negacija ili deminutiv; drugi razlog je postizanje ekspresivnosti i živopisnosti izraza, odnosno želja za isticanjem putem kreativne upotrebe jezika, što rezultira većom raznovrsnošću oblika.

3.2. Glagoli

Osnovni oblik glagola u engleskom i srpskom se znatno razlikuje što uslovljava složeniju adaptaciju glagolskih anglicizama u srpskom jeziku. Dva jezika značajno se razlikuju i u kategoriji glagolskog vida, što je jedan od problema pri njihovoj integraciji. Kako navodi Filipović (1986: 63), nakon primarne adaptacije, glagoli pozajmljenice iz engleskog jezika mogu biti perfektivni (E *start* - Sr *startovati)*, imperfektivni (E *train*- Sr *trenirati)* ili dvoaspektni (E *bluff* - Sr *blefirati)*. Pritom se perfektivni glagoli ne razlikuju od imperfektivnih po obliku, već samo po značenju. Da bi stekli formalnu oznaku za perfektivni vid, glagolima pozajmljenicama mogu se dodati razni prefiksi ili infiksi sa tom funkcijom, na primer ***iz***blefirati, ***od***blefirati ili blef***nu***ti, što spada u sekundarnu adaptaciju. Međutim, treba imati na umu da prefiksi u srpskom jeziku nisu samo perfektivizatori; oni imaju sopstveno značenje čijim dodavanjem se modifikuje osnovno značenje osnove.

Korpus sadrži 6 glagola koji su prošli kroz sekundarnu adaptaciju. Kod najvećeg broja perfektivni aspekt u sekundarnoj adaptaciji dobijen je pomoću prefiksa *iz-* :

17. isfotošopirati
    isfotosopira sliku, izbaci je na net, kao na primer ovu sto ste vi postavili, i kao wauu, a realnost videsmo u survivor-u. Lici na nabildovanog decaka sa lopticama u grudima, a ponasanje uzas-takticar, namazana je i prefrigana, ljigavije stvorenje odavno nismo videli.
18. iskopirati
    Dobro su ovo komsije iskopirale i napravile..palac gore.
19. iskulirati
    Ljubomorne ženice neka iscooliraju....dugo je do kraja Farme.... + ako Stanija ne bude ništa učila, dobiće svega 92% glasova.....

Ostali prefiksi su manje zastupljeni. Pronađen je 1 primer sa prefiksom *u-* kojim se takođe od nesvršenog dobija svršeni glagol:

20. utripovati
    ma ko se primio na nju uopste ja nigde recimo Eru nisma videlo da je grli nesto posebno ili sl da balavi covek, ona utripovala bolje reci izmislila sve to da bi pravila neku frku bez frke u tome je glavni problem

Jedan glagol iz korpusa dobijen je dodavanjem prefiksa *od-*:

21. odbanovati
    FARMO VRACAJ IVANU SIMONOVIC NAZAD OVDE IMA KATASTROFALNIJI LIKOVI PA NISU BANOVANI A NJU STE BANOVALI ODBANUJTE JE ILI NAS BANUJTE SVE PA NECE VISE NIKO NISTA DA KOMENTARISE! ☺ FARMOOOOOOO

Motiv za dodavanje prefiksa *od-* u navedenom primeru očigledno nije toliko iskazivanje svršenosti radnje, koliko je rezultat potrebe da se iskaže njeno poništavanje, odnosno reverzibilnost. Dakle, prefiks *od-* upotrebljen je prvenstveno zbog značenja koje nosi i dodaje osnovi. To se da zaključiti i na osnovu konteksta u okviru kog se glagol *banovati* javlja kao svršeni (kao takav se tumači na osnovu konteksta) bez formalne oznake vida.

Sledeći primer je zanimljiv zbog toga što je perfektivizacija izvršena umetanjem infiksa, što se dešava mnogo ređe. Umetanjem infiksa *-nu-* radnja se doživljava kao kratka i trenutna, a postiže se i veća dinamičnost izraza:

22. tvitnuti

dobro ajde stano eto culi,procitali itd da si plakala, ali mogao je i filip milion x zaplakati od muke kad ti twitnes nesto kao u siframa a niko nije ni lud ni glup da ne shvati tvoje twitove,da li mislis da je to bilo lepo s tvoje strane

Na osnovu analiziranih primera može se zaključiti da je glavni motiv za dodavanje prefiksa perfektivizacija, odnosno naglašavanje izvršenosti radnje. Zatim, u manjem broju slučajeva je sekundarna adaptacija glagola motivisana značenjem koje donosi određeni prefiks (ili infiks).

3.3. Pridevi

U sekundarnoj adaptaciji pridevi se po pravilu dobijaju tako što se na primarno adaptirani imenski anglicizam dodaje neki od pridevskih sufikasa: *-an*, *-ov*, *-ski*. Na taj način ovakvi pridevi imaju sve osobine prideva u srpskom, tj. označavaju rod, broj i padež pomoću nastavaka, što znači da su potpuno integrisani i imaju status replike (Filipović 1986: 61). U korpusu ima ukupno 10 pridevskih anglicizama dobijenih sekundarnom adaptacijom.

Najčešći sufiksi koji se koriste za dobijanje prideva su *-an* i *-ski*, i oni su podjednako učestali. Kao ilustracija izvedenica na *-an* poslužiće sledeći primeri:

23. stupidan

treba zemlja da se otvori, da pojedini stupidni komenti odavde i slicni njima probadnu i ostanu tamo...

24. evidentan

Ava je kraljica i evidentni pobednik!!!!!

Sufiks *-ski* javlja se u sledećim primerima iz korpusa:

25. fajterski

brate ovo nije karleuša kakvu znamo i gotivimo. kakvo je ovo kukanje?! oćemo fajterski stav kao i obično

26. hejterski

Ono sto je najgore, I sto te bas pogadja, je, svesnost da je I ova odvratna Karleusa mnogo lepsa od tebe, pa ces onda hejterskim I pljuvackim stavom, pokusati da bar malo izlecis komplekse. I'm out.

U korpusu su vrlo česti i trpni glagolski pridevi koji strogo uzevši ne spadaju u kategoriju prideva. Iako ih Filipović ne pominje, ovi anglicizmi su podvrgnuti sekundarnoj adaptaciji te ih ne bi trebalo zanemariti:

27. botoksiran(a)

da prirodno botoksirana hahahah

28. lajkovan(a)

jos u lajkovanim stranicama imas karleusu. ahahahahahahahahhahahahahaha

Interesantni su i oblici *istripovan(a)* i *iskuliran(a)*. Oni su dobijeni od glagola *istripovati (se)* i *iskulirati* koji su već podvrgnuti sekundarnoj adaptaciji (dodatkom prefiksa *iz-*). Formiranjem trpnog glagolskog prideva nastavljena je sekundarna adaptacija:

29. istripovan(a)

Ona je pokazala da je postena,da je pravi intelektualac,i zna kako se da se ponasa sa

polupismenim primitivcima poput maracnog Crnog,smrada Mice,babe Karleuse, amebe Edina, zavidnog vajsa, fufe Katarine, psiho-Igora, istripovanog drekavca Suzane, dorcolske kvocke (ne znam joj ime) i lude Zu

30. iskuliran

Jako dobro napisano iskreno bolno saznanje i bolesno saznanje da tvoj talenat i umetnicki duh je bas samo iskuliran u tvojoj drzavi ,olosari se priznaju a umetnici pljuju.

Pridevi koji su prošli samo kroz primarnu adaptaciju imaju status kompromisne replike jer ne označavaju rod, broj i padež. Oni nisu potpuno uklopljeni u srpski jezik i ne uklapaju se ni u sistem komparacije srpskih prideva. Po pravilu njihov komparativ može se dobiti dodavanjem *više*, npr. *više seksi,* a superlativ *najviše seksi*. Međutim, u praksi se redovno sreću pridevi koji su prošli samo kroz primarnu adaptaciju a kojima je dodat prefiks za superlativ *naj-* (npr. *najkul, najfensi, najfit*). Tako je i u korpusu pronađen jedan takav primer:

31. najsexi

goco ti si na farmi najsexi dama žao mi što si ispala a ćera ti je prelepa na tebe:-<3*

Ono što se na prvi pogled da zaključiti iz analize prideva koji su podvrgnuti sekundarnoj adaptaciji je veće odudaranje od pravila adaptacije (raskorak između teorije i prakse), te veća raznolikost oblika i načina derivacije u poređenju sa imenicama i glagolima. Pored očekivano čestih nastavaka *-an* i *-ski*, vrlo su zastupljeni i trpni pridevi od kojih su neki i izvedeni od sekundarno adaptiranih glagola. Iako postoji mogućnost izvođenja prideva sufiksom *-ov*, u korpusu nije pronađen nijedan takav anglicizam što znači da se *-ov* očigledno dosta ređe upotrebljava od *-ski* i *-an*.

4. SEKUNDARNA SEMANTIČKA ADAPTACIJA

Kada se strana reč preuzme u jezik primalac, pored adaptacije na fonološkom i morfološkom nivou, vrši se i adaptacija njenog značenja, tj. semantička adaptacija. Filipović (1986: 65) razlikuje nekoliko mogućih vrsta promena značenja pozajmljenica: nulta semantička ekstenzija, suženje značenja u broju i u polju i proširenje značenja u broju i u polju. U ovom radu razmatraće se proširenje značenja koje spada u okvir sekundarne semantičke adaptacije. Biće analizirani oni anglicizmi koji su dužom upotrebom u srpskom jeziku proširili obim značenja ili su stekli dodatno značenje u odnosu na original. Takođe, biće razmotrene i značenjske promene nastale kao rezultat delovanja metafore, metonimije, pejorizacije i elipse u srpskom jeziku.

Da bi došlo do sekundarnih semantičkih promena, neophodno je da budu ispunjena dva uslova: da dođe do potpune integracije pozajmljenice u leksički sistem jezika primaoca, te da ona u sklopu tog jezika počne da se upotrebljava slobodno, kao i svaka druga reč (Filipović 1986: 169). Dakle, sekundarna adaptacija je relativno dugotrajan proces jer, da bi nakon primarne adaptacije anglicizam proširio značenje, neophodno je da prođe određeni vremenski period. U tom periodu intenzitet i preciznost značenja anglicizma oslabe i stvaraju se uslovi za proširenje značenja. Zbog ovoga je i broj anglicizama koji su prošli kroz sekundarnu adaptaciju znatno manji u odnosu na one koji su podvrgnuti samo primarnoj.

4.1. Proširenje značenja u broju

U korpusu postoji ukupno 7 anglicizama koji su u srpskom jeziku razvili dodatno značenje u odnosu na engleski model. Među njima su sledeći primeri:

32. (is)kulirati

E: cool, v – 1. to become or to make sb/sth cool or cooler, 2. to become calmer, less excited or enthusiastic[2]

[2] OALD.

S: kulirati – na osnovu brojnih primera iz korpusa, među kojima su i oni ovde navedeni, može se zaključiti da je novo značenje 'ignorisati'.

Ivan treba da je kulira par dana samo tako dok ona ne pocne da se vrti oko njega. Ava kraljica samo kulira zlo u kuci ☺

33. ekstra

E: extra, adj – more than is usual, expected or that exists already

S: ekstra – novo značenje, koje ne postoji u engleskom jeziku, je 'izuzetan, izvanredan'.[3]

Miki je Ekstra lik !!! za Akija nemam komentar !!!

tako je Irena to i u pravu oni su exstra momci a pogotovo zeljko kada govori do jaja!heheh

34. startovati

E: start, v – 1. to begin doing or using sth, 2. to begin to exist, 3. to begin a journey, to leave, etc.

S: startovati – dodatno značenje je 'napadno i proračunato skretati/skrenuti pažnju na sebe'.[4]

Klasicna namestaljka da gej pobedi kao furamo evrposki stil....a kad vam decu budu pedercici po ulici startovali onda ce te se cesati tamo gde vas ne svrbi :))

Zanimljiv je i glagol mitingovati (35) izveden od imenice miting. Ova imenica je u srpskom jeziku razvila dodatno značenje u odnosu na engleski model i znači 'skup većeg broja ljudi na kojem se govori o javnim pitanjima, izražava određen politički ili socijalni stav, program, protest, itd.'[5] Od ove imenice je izveden glagol mitingovati koji ima isto dodatno značenje.

35. mitingovati

E: meet, v - to assemble for action, conference, or other common purpose.[6]

S: mitingovati - dodatno značenje 'govoriti, izražavati se kao na mitingu (bučno, sa žarom, zanosom i sl.)'[7]

slusaj ovog konja danijela kako mitinguje kako se sad isti poslovi vrte a jebo ti mamu svoju nakaznu

Iako imaju relativno malu zastupljenost u korpusu, ovi primeri adekvatno ilustruju mehanizam ove vrste semantičke adaptacije. Ona se odvija u skladu sa već opisanim principima. Iz primera se vidi da su zaista u pitanju anglicizmi koji su već duže vreme prisutni u srpskom jeziku čije je značenje zamagljeno, čime su se stekli uslovi za dodavanje novog značenja.

4.2. Proširenje značenja u polju

U nekim slučajevima kod pozajmljenice dolazi do proširenja u okviru preuzetog značenjskog polja

kao što je slučaj sa sledećim anglicizmom:

36. bos

E: boss, n – 'a person who is in charge of a large group or organization'[8]

S: bos – takođe 'osoba koja upravlja nekom grupom ili organizacijom', ali sa dodatnom implikacijom 'na ivici zakona ili van njega'[9]

No comment....boss je boss ☺

[3] *Rečnik srpskoga jezika.*

[4] *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama.*

[5] Veliki rečnik stranih reči i izraza.

[6] www.dictionary.com.

[7] Rečnik srpskoga jezika.

[8] OALD.

[9] Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama.

4.3. Metafora, pejorizacija i elipsa

Za kraj će biti razmotrene tri vrste promene značenja koje pominje i Filipović (1986: 159-160): metafora, pejorizacija i elipsa.

Metafora je značajan mehanizam značenjskih promena u jezičkom pozajmljivanju. Kao primer može poslužiti glagol *nokautirati*. Naime, glagol *knock out* u engleskom jeziku koristi se samo u doslovnom značenju, kako u sportskoj terminologiji ('Knock down (a boxer) for a count of ten, thereby winning the contest'), tako i u svakodnevnom rečniku, u smislu 'poraziti nekoga' u fizičkom smislu ('Make a person unconscious, typically with a blow to the head').[10] U srpskom je pronađen primer nešto slobodnije upotrebe u značenju 'izbaciti iz igre', odnosno daljeg takmičenja, ali više u prenesenom nego u bukvalnom značenju fizičke eliminacije. Dakle, određeni sistem pravila se iz izvornog sportskog domena prenosi u domen rijalitija, koji takođe predstavljaju svojevrsnu igru uređenu pravilima.

37. nokautirati
Ispada GOCA jer neće učiti a VESNA veštica na metli opet ostaje...ali neka valjda je neko nokautira do kraja voleo bi da to bude ZORICA...

Vrlo česta semantička promena koja se javlja i u procesu jezičkog pozajmljivanja je pejorizacija ili pogoršanje značenja. Do pejorizacije može da dođe samo u sekundarnoj adaptaciji, nakon što se replika potpuno integrisala u vokabular jezika primaoca. Nakon slobodne upotrebe u sistemu tog jezika, i pod uticajem određenih socioloških faktora, dolazi do pogoršanja u odnosu na originalno značenje.

Među primerima pejorizacije su i imenica *hejt* (eng. *hate*) i glagol *hejtovati* (eng. *to hate*) koji su, pored originalnog značenja mržnje stekli i negativnu implikaciju 'bez razloga i/ili iz zavisti', kao što se može videti iz sledećih primera iz korpusa:

38. hejt
HEJT NA STANIJU

39. hejtovati
Dobro je, znamo vec da je hejtujete, ne brinite nece Hrvatica pobjediti na Kosutnjaku, sta ste se prepali a mozda i hoce :D:D:D...
koji si ti smrad,bebi je tako dobar covek da samo nedovrseni seljak kao ti mozes da je hejtujes

U ovom slučaju do pogoršanja značenja verovatno je došlo pod uticajem anglicizma *hejter* (eng. *hater*), koji u engleskom ima istu implikaciju, za razliku od pomenutog glagola i imenice koji su je stekli u srpskom jeziku.

U sledećem primeru do pogoršanja je verovatno došlo pod uticajem srpskog jezika gde se očajan (eng. *desperate*) koristi i kao uvreda, u smislu 'loš, jadan':

40. desperate
a ti izgledas Jeco izgledas jako desperate.

U ovu grupu možemo ubrojiti i često upotrebljavan pridev *fensi*, koji u srpskom, za razliku od modela, ima negativnu konotaciju:

41. fensi
E: fancy, adj - 'ornamental, decorative, not plain'[11]
S: fensi - + previše fin, koji se pravi važan i misli da je bolji od drugih
zasto si ti na ovoj stranici pametnice Draganice ako ne znas sta je farma?Da,ti si ona fensi riba sto ne gleda pink...

I kod imenice *džetset* došlo je do pogoršanja značenja:

42. džetset

[10] *Rečnik srpskoga jezika*
[11] www.dictionary.com.

E: jet set, n - 'a fashionable social set composed of wealthy people who travel frequently by jetliner to parties and resorts'[12]

S: džetset - + najčešće medijski eksponirane ličnosti (pevači i pevačice, glumci, političari itd.) nadmenog ponašanja, okružene luksuzom

znao sam da su ljudi glupi..al ovooo je previse... dzet set gluperde.

Poslednja vrsta promene značenja koja će ovde biti razmotrena je elipsa, tj. semantička promena kod koje se značenje jednog dela fraze prenosi na drugi ako se prvi ispusti (Filipović 1986: 159). Kada do nje dođe u jezičkom pozajmljivanju, model je puna fraza, a replika je elipsa. Ovo je slučaj sa sledećim anglicizmima iz korpusa: *plejer* (eng. *CD/DVD/record player*); *sekondhend* (eng. *second-hand store*); *rijaliti* (eng. *reality programme*).

5. ZAKLJUČAK

Analizom anglicizama iz korpusa utvrđene su i prikazane tendencije i pravilnosti koje postoje u sekundarnoj morfološkoj i semantičkoj adaptaciji, što je i osnovni cilj rada. Osim toga, razmatranjem pomenutih promena na novom i verodostojnom uzorku jezika pružen je uvid u mehanizam sekundarne adaptacije anglicizama u savremenom srpskom jeziku.

Sekundarna morfološka adaptacija imenskih anglicizama najčešće se realizuje dodavanjem sufiksâ, najčešće u cilju iskazivanja roda, formiranja umanjenica ili radi pojačavanja izražajnosti (žargonizmi). Kod glagola se sekundarnom adaptacijom formalno izražava vid, i to najčešće prefiksom *iz-*, a ređe je upotreba prefiksa (ili infiksa) motivisana potrebom da se izmeni značenje anglicizma. Što se tiče prideva, najčešći sufiksi su *-an* i *-ski*, dok se treći teoretski moguć sufiks *-ov* ne javlja u korpusu, te je pretpostavka da se on znatno ređe koristi. Analiza prideva pokazala je i da u stvarnoj upotrebi jezika postoje neke pojave koje nisu u skladu sa Filipovićevim principima, što ukazuje da postoji potreba za usavršavanjem njegove teorije pozajmljivanja.

Analiza semantičkih promena pruža uvid u prirodu samih promena na novijim primerima. Uopšte uzev, rezultati potvrđuju Filipovićeva zapažanja. Mali broj anglicizama sa proširenim značenjem u korpusu u skladu je sa tendencijama u semantičkoj adaptaciji: osim delovanja određenih socioloških faktora za ovu vrstu promena neophodno je vreme u kom se pozajmljenica slobodno upotrebljava u jeziku. Osim toga, mala zastupljenost anglicizama sa sekundarnim semantičkim promenama može se objasniti i vrstom korpusa, tj. činjenicom da su sakupljani anglicizmi mahom preuzeti u skorije vreme te za promenu značenja nije bilo dovoljno vremena. Što se tiče ostalih vrsta sekundarnih semantičkih promena, po učestalosti se ističe pejorizacija, odnosno pogoršanje značenja.

LITERATURA

Bugarski, R. (2006). *Žargon: lingvistička studija*. Beograd: Čigoja štampa/XX vek. Dnevni list *Novosti*, elektronsko izdanje. (2013, 16. februar). „Fejsbuk: najviše korisnika sa Balkana u Srbiji". http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.236.html%3A420071-Fejsbuk-Najvise-korisnika-sa-Balkana-u-Srbiji <16.2.2013.> Facebook.com. „Newsroom. Key Facts". http://newsroom.fb.com/Key-Facts <15.10.2013.>

Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu: Uvod u lingvistiku jezičnih dodira.* Zagreb: Školska knjiga.

Filipović, S. (2005). *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

Filipović-Kovačević, S. (2004). Termini vezani za modu iz engleskog jezika u srpskom: semantička analiza. *Primenjena lingvistika – danas.* Novi Sad: Jugoslovensko društvo za primenjenu lingvistiku, Filozofski fakultet, 118- 127.

Filipović-Kovačević, S. (2006). Semantika anglicizama u srpskom jeziku u registru mode. *Philologia* 4, 57-65.

[12] *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama.*

Mićić, S. i Sinadinović, D. (2013). Anglicizmi u jeziku medicinske nauke i struke. U: *Aktuelne teme engleskog jezika nauke i struke u Srbiji* (N. Silaški i T. Đurović, ur.). Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, 93-104.

Milanović, M. i Milanović, A. (2012). Kojim jezikom govore poslodavci? O prisustvu novijih anglicizama u nazivima najtraženijih zanimanja oglašenih putem interneta. *Ekonomski horizonti* 14 (3), 177-191.

Milić, M. (2013). *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku.* Novi Sad: Filozofski fakultet. http://www.digitalnabiblioteka.tk/digitalna-biblioteka?task=view&id=98&catid=13 <20.7.2013.>

Prćić, T. (2011). *Engleski u srpskom*. 2. izdanje. Novi Sad: Zmaj.

Prćić, T. (2012). Kako se na engleskom kaže *oldtajmer*? Anglicizmi kao srpsko-engleski lažni parovi. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 55/2, 203-220.

Radić-Bojanić, B. (2007). *neko za chat?! Diskurs elektronskih ćaskaonica na engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Futura publikacije.

Silaški, N. (2009a). Anglicisms in Serbian business and economics discourse – is it zajedničko ulaganje, džoint venčer or joint venture? U: *Jezici i kulture u kontaktu* (I. Lakić i N. Kostić, ur.). Podgorica: Institut za strane jezike, 361-371.

Silaški, N. (2009b). Economic terminology in Serbian and Croatian − a comparative analysis of anglicisms. *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature, 7(*1), 75-86.

Silaški, N. (2009c). Ka standardizaciji terminologije u oblasti marketinga i menadžmenta. *Ekonomske teme, XLVII*/3, 111-125.

Silaški, N. (2013). Srpski jezik u tranziciji - o anglicizmima u ekonomskom registru. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu. Volf, G. „Istraživanje: Ko i zašto gleda rijaliti programe". Dnevni list *Politika,* elektronsko izdanje. na http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Istrazivanje-Ko-i-zasto-gleda-rijaliti-programe.lt.html <30.04.2013.>

Vukadinović, M. „Ko i zašto gleda rijaliti i kakve su posledice? Šarena pilula samozaborava". Dnevni list *Politika,* elektronsko izdanje. na http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Sarena-pilula-samozaborava.lt.html <30.04.2013.>

Rečnici

Dictionary.com. na http://dictionary.reference.com/

Klajn, I. i Šipka M. (2006). *Veliki rečnik stranih reči i izraza.* Novi Sad: Prometej.

Nikolić, M. (ur.) (2007). *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.

OALD 8: Oxford Advanced Learner's Dictionary on CD-ROM. (2010). 8th edition.

Vasić, V., Prćić T., Nejgebauer, G. (2001). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Zmaj.

SECONDARY MORPHOLOGICAL AND SEMANTIC ADAPTATION OF ANGLICISMS IN COMMUNICATION ON FACEBOOK ABOUT REALITY PROGRAMMES

Summary

The paper deals with secondary morphological and semantic adaptation of anglicisms in Serbian. The corpus consists of 50 anglicisms collected in communication on the social network Facebook about reality programmes. Facebook is a place of intensive English-Serbian language contact and source of authentic language material. Reality programmes are a topic that attracts users of the most widespread variety of the Serbian language, popularized by the media and most affected by English influences. The aim is to provide an insight into tendencies in the secondary adaptation of angicisms on morphological and semantic level and show which factors motivate these nonobligatory changes.

The analysis of secondary morphological adaptation covers nouns, verbs and adjectives. Nouns are in most cases adaptated by the addition of suffixes in order to express gender and form deminutives. Also, various sufixes are added to produce an effect on the reader. In secondary adaptation, verbs are perfectivized by the addition of prefixes (the most frequent being *iz-*). Perfectivization is the main reason for secondary changes, although

sometimes, prefixes are used only to change the basic meaning of a verb. According to the analysis of adjectives, the most frequent suffixes are -*an* and -*ski*. Further, the analysis of adjectives shows that the real situation does not always follow theoretical principles (e.g. superlative prefixes added to compomise replicas).
Anglicisms in the corpus that have acquired a new meaning or extended the original meaning are not numerous, but their analysis provides a valuable insight into recent semantic changes of this type. Semantic analysis also includes metaphor, ellipsis and pejoration, the last one being the most frequent.

Keywords: anglicism, Facebook, reality programmes, secondary morphological adaptation, secondary semantic adaptation

Sonja Rodić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
sonja.rodic@gmail.com

Марија Савић

ПСЕУДОАНГЛИЦИЗМИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Псеудоанглицизми су у лингвистици познати али релативно неистражени. Рад у првом делу нуди кратак преглед постојеће литературе о псеудоанглицизмима у италијанском, шпанском, немачком и српско(хрватско)м језику, у покушају да дође до дефиниције псеудоанглицизама у српском језику. Наводи се и класификација псеудоанглицизама у италијанском језику. У другом делу излажу се начин и критеријуми формирања корпуса за Речник псеудоанглицизама у српском језику, нуди се нова подела псеудоанглицизама у српском језику на формалне, садржинске и формално-садржинске, свака са додатно објашњеним поткатегоријама. На крају се разматрају резултати спроведене анализе. У завршном одељку закључује да су формални псеудоанглицизми најзаступљенији и да представљају начин богаћења речника.

Кључне речи: контактна лингвистика, псеудоанглицизми, класификација, српски језик.

1. УВОД

Енглески језик се на нашим просторима никад није толико учио а никад мање знао него сад (Прћић 2011: 73). Тај нови, светски есперанто, *lingua franca*, постао је толико неизбежан да га више ни не региструјемо као страни језик. Баш зато што нам је на дохват руке, полако се устаљује веровање да онај ко га не говори припада нижем друштвеном слоју, па ће урадити било шта не би ли се чинило да га зна, и на тај начин допринети појави у српском језику чије је корене пре 27 година уочио и Рудолф Филиповић и коју је описао у свом делу *Теорија језика у контакту. Увод у лингвистику језичних додира* из 1986. године. Како је језик жива творевина и како се мења, тако се и објекат Филиповићевог запажања даље развијао, и данас с правом можемо рећи да у српском постоји нешто што се лингвистички назива псеудоанглицизмима или лажним англицизмима. То су речи, али и све језичке појаве, у једном језику, које, следећи моделе и обрасце из енглеског језика, на било ком језичком нивоу, наликују лексемама и језичким појавама из енглеског језика, али са њим немају друге везе осим тежње да му сличе. Не ради се чак ни о сличности колико о свести људи с недовољним или ограниченим познавањем језика даваоца да је то што стварају, користе и распрострањују у јавности потекло из енглеског језика. Псеудоанглицизми се јављају због све већег значаја енглеског језика и позитивних културних конотација које са собом носи приближавање енглеској говорној култури и идентификације са њом, а како се енглески шири и све више прихвата у свим круговима, несумњиво је да ће и англицизама и псеудоанглицизама бити све више.

2. ТЕОРИЈСКА РАЗМАТРАЊА

Значајан помак од феномена који је Филиповић запазио и описао још 1986. године јесте облик. Он помиње псеудоанглицизме који би се данас могли назвати само морфолошким (Филиповић 1986: 193-194). По самом облику речи могло се на први поглед утврдити да реч не припада енглеском лексикону, и ту наводи псеудоанглицизме настале композицијом (сложенице чији је први елемент англицизам, а други реч *-ман*: *голман*), деривацијом (изведенице настале од англицизма и суфикса *-ер*: *аутостопер, тенисер*), и елипсом (испуштањем суфикса *-инг*: *хепи енд, бокс меч*, *air-condition*) (Филиповић 1986: 193-194). Међутим, дате дефиниције чине се

донекле непотпуним, јер се у сва три случаја ради искључиво о елементима из енглеског језика. Тако је направљен пропуст те није наглашено да псеудоанглицизме чине искључиво енглески елементи (или њихов недостатак) употребљени на начин непостојећи у самом енглеском језику. Филиповићев рад значајан је јер нуди најширу теоријску подлогу и објашњава прве моменте настанка псеудоанглицизама. Иако анализа псеудоанглицизама није ни исцрпна ни довољна, ипак постоји, и нуди простор за даља истраживања.

Стање у савременом језику веома се удаљило од те класификације, јер су све чешће речи које би било прикладно назвати семантичко-прагматичким псеудоанглицизмима. Код њих је битније да значење наликује значењу потеклом из енглеског језика, али да се задржи и обличко наликовање непостојећим моделима из енглеског језика. Да се ради о псеудоанглицизмима види се јер, на основу наликовања писању или творби речи типичној за енглески језик, ове речи с правом носе назив *англицизми*, али пошто облик или значење у коме се јављају у српском језику не постоји и у енглеском, оправдано је звати их *псеудо*.

У време када је Филиповић разрађивао теорију језика у контакту, утицај енглеског на тадашњи српск(охрватск)и није био приметан као данас. То се односи и на псеудоанглицизме, јер ни они нису били заступљени колико данас, те их је било лакше уочити, првенствено морфолошки. Заправо, темом псеудоанглицизама у српском се нико није бавио, осим што их успутно помињу, као Филиповић (1986) и Прћић (2012).

Са друге стране, данас постоје и псеудоанглицизми који се више не могу разликовати само морфолошки, већ се ради о творевинама којима би више одговарао назив *семантичко-прагматички псеудоанглицизми* – семантички јер све чешће преносе значења из енглеског језика, чак и када одговарајућа реч у српском постоји, а прагматички јер се све чешће употребљавају према правилима енглеског језика.

Ипак, да псеудоанглицизми полако добијају пажњу коју заслужују показује и рад Кристијана Фуријасија (Фуријаси 2010), који се подробно бавио псеудоанглицизмима у италијанском језику. Он нуди свеобухватну анализу постојеће литературе, детаљно разматра различита становишта о узроцима настанка псеудоанглицизама и нуди класификацију којом предлаже поделу на 8 врста псеудоанглицизама: независне сложенице, независне изведенице, елипсе, абревијације, топониме, епониме, генеричке робне марке и семантичке помаке (метафоре, метонимије и меронимије). У тој класификацији преплићу се формални и семантички аспект, али је значајна јер обједињује све постојеће и на основу њих понуди класификацију која одговара италијанском језику.

Псеудоанглицизмима у шпанском језику баве се Балтејро и Кампос (Балтејро, Кампос 2012) у раду *False Anglicisms in the Spanish language of fashion and beauty*, који предлажу поделу на 5 типова псеудоанглицизама довољну за 36 примера пронађених у шпанском језику. Као и код Фуријасија, постоји преклапање типологије, јер аутономне творевине (енг. autonomous creations), елипсе (енг. ellipsis of one or more original elements), генеричке робне марке (енг. generic trademarks) и морфолошке промене (енг. morphological changes) спадају у обличке псеудоанглицизме, а семантичке промене (енг. semantic shifts) доводе до значењских псеудоанглицизама.

Псеудоанглицизмима у немачком језику бави се Мартина Новођењ (Новођењ 2011) у раду *Pseudo Anglicisms in German - Classification, Reasons and Rightness of their Implementation in the Newspaper Language*. Она у уводном делу разматра утицаје енглеског на немачки и појаву варијанте немачког коју би исправно било назвати „denglish“, слично англосрпском (Прћић 2011). Фуријасијев рад се не помиње, стога и не чуди подела псеудопозајмљеница (енг. pseudo loans) на лексичке (енг. lexical), морфолошке (енг. morphological) и семантичке (енг. semantic). Наводи се подела псеудоанглицизама на архаизме (енг. archaisms), семантичка пребацивања (енг. semantic slides), конверзије (енг. conversions) и рекомбинације (енг. recombinations), али су псеудоанглицизми класификовани према подели псеудопозајмљеница.

Осим Филиповића (1986) и Прћића (2011), псеудоанглицизме у српском језику помиње и Прћић (2012), у раду *Како се на енглеском каже олдтајмер? Англицизми као српско-енглески лажни парови*. Овај рад дефинише лажне парове, англицизме и англицизме као лажне парове, као и појаве које се не могу посматрати као лажни парови јер су резултат случајне међујезичке хомографије. Псеудоанглицизми се помињу као резултат пресека седам типова настанка српско-енглеских лажних парова и шест нивоа садржинског поређења модела и реплике. Овај рад значајан је јер нуди поглед на псеудоанглицизме из угла лажних парова, што је оправдано у случају псеудоанглицизама који имају исти или сличан графолошки или фонолошки облик као израз на енглеском језику, али им се значење разликује. Остале категорије псеудоанглицизама нису препознате и не помињу се.

Овде је битно поменути и објаснити процес језичког позајмљивања, које се јавља када се два језика нађу у контакту и један језик преузме нешто из другог језика, или „кад билингвни говорник репродуцира узорак једног језика у другом“ (Филиповић 1986: 25). Језичко позајмљивање може бити директно или индиректно, а заснива се на два принципа: примарној и секундарној адаптацији.

Примарна адаптација у процесу језичког посуђивања почиње оног момента када модел из енглеског језика пређе у српски језик и настави се у њему користити као страна реч. Модел тада постаје компромисна реплика, јер се систему језика примаоца прилагођава на свим нивоима. Када нову реч научи једнојезични говорник и почне је користити у свом говору, она тада постаје реплика (Филиповић 1986: 38). Кроз примарну адаптацију пролазе и модел и компромисна реплика, а све промене које се на компромисној реплици десе у току примарне адаптације могу се даље дешавати и у току секундарне.

Ортографија основног облика модела формира се: према изговору модела, према комбинацији изговора и писања, и под утицајем језика посредника. Трансфонемизација је замена фонема језика даваоца фонемама језика примаоца, а постоји потпуна, делимична и слободна. Трансморфемизација је формирање морфолошког облика англицизма, а постоје нулта, компромисна и потпуна. Када се ради о адаптацији значења, могуће је да дође до нулте семантичке екстензије (да се значење енглеске речи не мења), до сужења значења (да дође до сужења броја значења или до сужења у значењском пољу), или до проширења значења (да дође до проширења броја значења или до проширења у значењском пољу).

Иако би идеално било да сви англицизми прођу кроз све фазе и на тај начин се у потпуности прилагоде језичком систему језика примаоца, идеал је често удаљен од стварности, и зато постоји више подела англицизама. Према врсти, англицизми могу бити очигледни, скривени и сирови. Према настанку, англицизми се деле на преобликоване, преведене и мешовите. Према степену оправданости, англицизми могу бити сасвим неоправдани, неоправдани, условно оправдани, оправдани и сасвим оправдани. На крају, англицизми се према статусу деле на потпуно одомаћене, делимично одомаћене и неодомаћене (Прћић 2011: 120-133).

Секундарна адаптација догађа се након што је реплика постала део језичког система језика примаоца. Она се може, али не мора, обавити, а представља промене које се јављају на реплици – позајмљеници – од интеграције у састав језика примаоца надаље. Временски је још неодређенија од примарне адаптације, и зна јој се само почетак – моменат када се реплика потпуно интегрисала у састав језика примаоца па се у њему понаша као свака друга домаћа реч (Филиповић 1986: 56).

Постоји и стадијум терцијарне адаптације, али је он нешто ређи од прве две. Истовремено је и најбитнији у погледу псеудоанглицизама, јер је то фаза када они настају – када се енглески облици толико устале у језику примаоцу да се од њих почињу формирати нови облици, непостојећи у језику даваоцу (или измењени у односу на њих).

2.1. Фуријасијева класификација псеудоанглицизама

Класификација псеудоанглицизама коју предлаже Кристијано Фуријаси (Фуријаси 2010: 38-52) укључује и формалне и семантичко-прагматичке псеудоанглицизме. Упркос проблемима који нису решени, он предлаже поделу на 8 типова лажних англицизама: независне сложенице, независне изведенице, елипсе, абревијације, семантичке помаке (метонимију, метафору и меронимију), епониме, топониме и генеричке робне марке.

(1) Независне сложенице (енг. autonomous compounds, AC) настају од енглеских слободних морфема које се у енглеском језику не јављају заједно. У овај тип псеудоанглицизама пронађених у српском језику спада *голман*, реч настала од слободних морфема *goal* и *man*, чији је еквивалент у енглеском *goalkeeper*.

(2) Независне изведенице (енг. autonomous derivatives, AD) настају од енглеских слободних и везаних морфема које се у енглеском језику не јављају заједно. Пример пронађен у српском је *тенисер*, настао од елемената *tennis* и *-er*, чији је еквивалент у енглеском *tennis player*.

(3) Елипсе (енг. compound ellipses, CE) настају када се од постојећег англицизма одузме неки његов део. Пример псеудоанглицизама насталих елипсом пронађених у српском је *фитнес*, настао уклањањем лексеме *training* из *fitness training*.

(4) Абревијација (енг. clippings, C) представља процес творбе речи којим се постојеће речи скраћују изузимањем неког њиховог дела. Тако су у енглеском настали *phone* од *telephone, specs* од *spectacles, pro* од *professional,* и *flu* од *influenza*. Пример псеудоанглицизама пронађених у српском је *хепиенд* од енг. *happy ending*. Главна разлика између елипсе и абревијације је што се у елипси уклања читава лексичка јединица, а у абревијацији само афикс.

(5) Семантички помаци (енг. semantic shifts, SS) подразумевају проширење значења, те у енглеском језику те речи постоје, али са другим значењем. О семантичким помацима се не ради када се у другом језику реч користи у само једном од значења постојећих у енглеском. У семантичке помаке убрајају се метонимија, метафора и меронимија.

(5.1) Метонимија је значењски однос заснован на основу блискости двају различитих али међусобно повезаних ентитета (Прћић 2008б: 32), те се метонимија (енг. metonymic shifts) јавља када се у језику користи енглеска реч која у енглеском има друго значење. Пример таквих псеудоанглицизама пронађених у српском је *дресер* – особа која тренира животиње и учи их триковима (уместо гардеробе или костимографа), према енг. *trainer*.

(5.2) Метафора је значењски однос у коме се пренесено значење изводи на основу сличности између два различита и неповезана ентитета (Прћић 2008б: 31), те се метафора (енг. metaphoric shifts) јавља када се пореде привидно неупоредиви појмови па долази до формирања концепта који наликује на изворни. Пример метафоре међу псеудоанглицизмима пронађеним у српском је *фар*, који означава светиљке с рефлектором на моторним возилима, према енг. *headlight, sidelight* и *parking light*.

(5.3) Меронимија (енг. meronymic shift) представља значењски однос у коме се део целине користи да означи целину. Насупрот меронимији делује холонимија, значењски однос у коме се целина користи да означи део. У анализираном узорку, меронимију у псеудоанглицизмима у српском представља *транзистор*, део апарата *transistor radio, trannie* или *portable radio*.

(6) Епоними (енг. eponyms, E) представљају лична имена која су се почела користити као опште именице. Пример пронађен у српском јесу *мартинке* – према енг. *Dr. Martens* – дубоке, црне, кожне чизме специфичног изгледа популарне по имену произвођача. Опсег значења временом им је измењен те сада именују сличан модел ципела различитих произвођача, или чак и другачије моделе ципела истог произвођача.

(7) Топоними (енг. toponyms, T) представљају имена насеобина, градова, села и земаља. Речи које припадају топонимима најчешће се односе на храну и пића, а неретко се погрешно

сврставају у епониме. Пример оваквих топонима пронађених у српском језику јесу *канађанке* – дубоке радне ципеле од жуте коже, према енглеском називу *Timberland boots*.

(8) Генеричке робне марке (енг. generic trademarks, GT) представљају називи заштићених или регистрованих робних марки који су се почели користити за именовање општих појмова, па тако у српском *старке* – лагане патике од платна и гуме произвођача *Конверс*, према енг. *Converse All Star, Converses, Cons, Chuck Taylor All Star, Chuck Taylors* и *Chucks* – именују такав модел патика свих произвођача, не само *Конверса*.

3. АНАЛИЗА КОРПУСА

Како Филиповић (1986: 194) наводи, „псеудоанглицизме уводе млађи људи који се занимају више за забавне дјелатности: спорт, забавну глазбу, филм и телевизију“. Поменутим темама бави се журналистика, најдоступнија је најширем аудиторијуму и најпогоднија за анализу, те је управо то био главни критеријум за одабир листова. Приликом почетних разматрања које изворе користити за формирање корпуса за рад, постојале су две могућности: интернетска и штампана издања одређених листова, а изабрана су штампана издања одређених домаћих листова, јер штампани медији ипак и даље имају првенство, скоро сва штампана новинска издања доступна су и у електронском облику, једном одштампане текстове није могуће касније изменити, а и датирање извора електронских издања понекад је отежано.

Један од чинилаца у избору је и циљна публика, а она може знатно варирати од листа до листа. Са једне стране озбиљнији листови представљају српска издања реномираних светских листова који промовишу живот „на високој нози“. Претпоставка је да ће управо они правити јаз између своје циљне и не-циљне публике користећи језик који само прва група разуме. Стога је језик који се у њима користи релативно неразумљив публици која му није изложена током дужег периода. Издања су месечна, рубрике релативно устаљене, а обим страна варира од 106 до 210 по броју. Представници ових листова су *СКМ*, *Cosmopolitan*, *Playboy* и *The Best Shop*. Са друге стране, штампа намењена донекле нижем друштвеном слоју пише углавном о животима познатих личности. Ову врсту листова одликују недељна издања на мањем броју страна (30-70), папир слабијег квалитета, кратки текстови богато илустровани фотографијама, сензационалистички наслови, а рубрике варирају. Представници ове групе су *Scandal*, *Star* и *Svet&Style*.

Синхронијски приступ изворима одабран је јер је циљ рада да прикаже тренутно стање у српском језику када су у питању псеудоанглицизми а не и њихов развој. Стога је анализирано у просеку 5-6 бројева листова објављених између априла 2012. и маја 2013. године.

Након детаљне анализе извора, све забележене речи прошле су кроз Фуријасијев преводилачки и речнички тест. Први тест подразумева да се као псеудоанглицизми бележе све речи и изрази који би се, на први поглед, на енглеском изразили другачије него у српском, а други да се све забележене речи провере у једнојезичним речницима и српског и енглеског језика. Други тест је текао симултано у оба језика. Прво је утврђивано да ли је реч већ забележена у речницима српског језика, и, ако јесте, у ком значењу. У другом кораку исто то је урађено и са штампаним и интернетским енглеским речницима, да би се утврдило да ли реч постоји у енглеском језику, у ком облику, и с којим значењима. Речи су задржаване као одреднице у Речнику псеудоанглицизама у српском језику само уколико не постоје у речницима ни једног ни другог језика, или ако се у српском користе у значењу другачијем од постојећег у енглеском. Речи нису укључене у Речник уколико се у српском језику користе у неком од постојећих енглеских значења.

3.1. Предлог класификације псеудоанглицизама у српском језику

Псеудоанглицизми су све речи, изрази, синтагме, реченичне конструкције и језички елементи који потичу из енглеског језика али се у таквом облику и/или значењу не јављају у енглеском језику, те представљају комбинације настале у другим језицима које се користе с уверењем да су изворно енглеске. То су слободне или везане морфеме које постоје у енглеском, али се у њему не користе на исти начин као у другим језицима.

Изговорене пред изворним говорником енглеског језика могу изазвати неразумевање, а на основу контекста у коме се комуникација догађа често се може реконструисати њихово значење. Последица су одомаћености страног језика у матерњем, што говорницима омогућава језичку иновативност и наводну напредну употребу страног језика.

Класификација псеудоанглицизама у српском има три главне категорије: формалне, садржинске и формално-садржинске псеудоанглицизме, а свака од њих садржи додатне поткатегорије, које се заснивају на класификацији понуђеној за италијански језик. Она се, за сада, чини најпотпунијом и најсвеобухватнијом, док класификације дате за немачки и шпански нису узете за поређење јер нису довољно систематичне, а немају ни категорије упоредиве са стањем у српском језику.

Формални псеудоанглицизми су речи и синтагме чији је ортографски облик у српском измењен у односу на енглески, али им је значење непромењено. У ову категорију у српском језику потпадају, из класификације дате за италијански језик, Фуријасијеве:

1. независне сложенице (*анти-беби пилула, антистрес, бајкерска јакна, боди, голман, хитмејкер, хипераутомобил, лејзибег, life stylist, лонг-плеј плоча, плејбек, problem maker, секс шоп, шопингманија, шут карта, у фулу*),
2. независне изведенице (*антиеји, аутогол, аутостопер, бајкерке, деминер, допинг, фејслифтинг, голгетер, хаус, лифтинг, лизинг, макси, миди, микс, паркинг, партибрејкер, пилинг, постпејд, припејд, ролер, селотејп, смеч, софистиција, таксиста, тенисер, тенисерка, турбородео*),
3. абревијације (*бокс, хепиенд, кик-бокс, нет, релакс, смс*),
4. елипсе (*фитнес, коктел, квад, лајв, пикап, пушап, ролери, стрип*),
5. топоними (*канађанке, тексас*),
6. епоними (*мартинке*) и
7. генеричке робне марке (*старке*),

али и поткатегорије које су новина у српском:

8. независне сложенице са суфиксом из српског (*стриптизета*),
9. независне изведенице с наставком из српског (*барбика, бизнисменка, фармерке, каубојке, лобирати, снајпериста, спортиста, шопингхоличарка, шопинговати, ватерполиста*),
10. абревијације са наставком из српског (*боксерице*),
11. абревијације с преводом (*инфо-тачка*),
12. сливенице (*youniverse*) и
13. погрешно написани англицизми који се доследно користе у том погрешном облику (*bohemic, caffe, casuality, spacy*).

Према класификацији из шпанског језика, у формалне псеудоанглицизме могле би се сврстати аутономне творевине, елипсе, генеричке робне марке и морфолошке промене, али, осим елипси и генеричких робних марки које се преклапају са предложеном класификацијом у српском језику, преостале две категорије обухватале би више предложених категорија, а циљ је доћи до појединачних категорија, не оних у којима се преклапа више њих. У немачком језику не постоји класификација чији би елементи били упоредиви са класификацијом у српском језику.

Ово значи да је у српском језику забележено укупно 80 формалних псеудоанглицизама, или процентуално 67,80%.

Садржински псеудоанглицизми су творевине код којих се постојећи облик користи у значењу које се разликује од изворног. Строго узевши, то су, из класификације дате за италијански језик, Фуријасијеви семантички помаци:

1. метафоре (*фар, платформе, рекордер, рекордерка, сензација, слип, смокинг, спот, тикет, топ*),
2. метонимије (*бук, дилер, дукс, џинс, форсирати, кастинг, код, конструкција, маркетинг, пакет, перформанс, пикати, стартовати, тренинг, зелени картон*) и
3. меронимије (*транзистор, usb*),

али и све творевине из српског код којих је дошло до

4. проширења значења (*аксесоар, фаст фуд, гаџет*),
5. сужења значења, односно до спецификације значења (*хит, хотлајн, лидер, топлес*), али и до
6. метонимија у комбинацији с погрешним писањем (*local* према енг. *location* или *room*).

Једина категорија из класификације псеудоанглицизама у шпанском језику која је упоредива с овом категоријом у српском језику јесу семантичке промене, али она обухвата целокупне садржинске псеудоанглицизме предложене за српски, а не предлаже детаљнију поделу на поткатегорије. Као и са формалним псеудоанглицизмима, у немачком језику не постоји класификација чији би елементи били упоредиви са класификацијом у српском језику.

Укратко, у српском језику тренутно постоји укупно 35 садржинских псеудоанглицизама, процентуално 29,66%.

Формално-садржински псеудоанглицизми су творевине код којих је дошло до промена и у облику и у значењу у односу на енглески оригинал, односно када је у питању облик који се користи у енглеском језику са истим значењем које псеудоанглицизам има у српском, и нема утицаја на настанак псеудоанглицизма. Овде се убрајају:

1. независне сложенице с метонимијом (*олдтајмер* према енг. *classic car, veteran car, vintage car* или *antique car* уместо старе особе),
2. независне изведенице с метонимијом (*дресер* у значењу кротитеља животиња уместо костимографа, према енг. *trainer*) и
3. елипсе с метонимијом (*баскет* према енг. *basketball* уместо кошаре или корпе).

Иако је Фуријасијева класификација псеудоанглицизама у италијанском језику основа за предложену класификацију у српском језику, ниједна од предложене три поткатегорије формално-садржинских псеудоанглицизама у њој не постоји, те је цела ова категорија новина у српском језику. Када су у питању немачки и шпански језик, ни за формално-садржинске псеудоанглицизме нису предложене категорије које би биле упоредиве са овом категоријом у српском језику.

Формално-садржинских псеудоанглицизама у српском језику за сада је забележено само 3, или процентуално 2,54%.

Укупан број псеудоанглицизама у српском језику тиме је сведен на потврђених 118, што не значи да их у говору и незабележеном језику нема више, него да их је толико забележено и потврђено у обрађеном корпусу. У свакодневном језику свакако их постоји више, али се може десити да многи ни не потрају довољно да постану део општег речника, а тиме и да не буду забележени у штампи.

3.2. Резултати спроведене анализе

Предложена класификација псеудоанглицизама у српском изузетно је детаљна, можда чак и више него што је пожељно, али таква је резултат досадашњих класификација у другим језицима и забележеног стања у штампи на српском језику. Створена је управо у покушају да се задржи све што се чини битним и да се не изостави ништа што је специфична појава само у српском језику. Учињен је покушај да се све забележене одреднице типолошки сврстају

у засебне категорије, за чиме постоји оправдана потреба јер речи постоје, али можда би у будућности требало радити на уопштавању поткатегорија. Развој језика свакако ће утицати и даљи развој класификације.

Формални псеудоанглицизми су најзаступљенији: садрже 80/118 одредница, тј. 67,80%. У поређењу са Фуријасијевом класификацијом, у српском су задржане све (независне сложенице, независне изведенице, абревијације, топоними, елипсе, епоними, генеричке робне марке), неке су додатно измењене (независне сложенице+наставак, независне изведенице+наставак, абревијације+наставак, абревијације+превод), али су се појавиле и потпуно нове (неправилно написани англицизми, и сливенице). Очекивано је што је стање управо такво, јер, као што је више пута до сада поменуто, Фуријасијева класификација представља основу за класификацију псеудоанглицизама у српском језику.

Садржински псеудоанглицизми садрже мањи број поткатегорија: Фуријасијеве метафоре, метонимије, меронимије, једну измењену (метонимије+писање), али и неке потпуно нове (творевине код којих је дошло до проширења значења, и творевине код којих је дошло до сужења/спецификације значења). Овој категорији припада 35 псеудоанглицизама, тј. 29,66%. До метафоре и метонимије је дошло код највећег броја примера. Оне су и у српском језику честе, па не чуди ни тенденција да се примењују и на нов материјал. Проширење и сужење/ спецификација значења такође постоје, али нешто ређе.

Формално-садржински псеудоанглицизми су готово занемарљиво мала група којој припадају само независне сложенице с метонимијом, независне изведенице с метонимијом, и елипсе с метонимијом, свака са само по једним потврђеним примером. Број примера не треба узети с резервом јер, без обзира што их је мало, у овој категорији на делу су значењски најкомплекснији творбени поступци, што свакако има утицаја на број представника. Занимљиво је приметити да је код све три поткатегорије дошло до метонимије, што може указати на чињеницу да метонимија представља најзаступљенији творбени поступак у формирању псеудоанглицизама у српском језику.

4. ЗАКЉУЧЦИ

У овом раду укратко је представљена постојећа литература о псеудоанглицизмима у српско(хрватско)м, италијанском, шпанском и немачком језику да би се дошло до дефиниције и класификације псеудоанглицизама у савременом српском језику. Осим оне у италијанском, постојеће класификације нису довољно систематичне нити се без већег прилагођавања могу применити на тренутно стање у српском језику, те је класификација псеудоанглицизама у италијанском језику узета и као основа за прављење предлога класификације псеудоанглицизама у српском језику. Додатне проблеме у дефинисању и разграничавању категорија представљају различити лингвистички процеси који доводе до настанка псеудоанглицизама, а оно што је до сад урађено у другим језицима свакако олакшава посао дефинисања и класификовања псеудоанглицизама у српском језику. Укратко је објашњен начин формирања и претраживања корпуса, и изложени резултати спроведене анализе.

Псеудоанглицизми који су анализирани и класификовани према класификацији предложеној за српски језик могу се речнички обрадити тако да садрже додатне податке о граматици, морфологији, типологији, семантици и прагматици сваког примера понаособ. Сам Речник псеудоанглицизама у српском језику помиње се као идеја, али за такав подухват за сада не постоји довољно одредница. Постојеће одреднице могу се речнички обрадити тако да представљају допуну будућим издањима постојећих речника англицизама у српском језику. Такав приступ је оправдан јер псеудоанглицизми настају од материјала који потиче из енглеског језика, али свакако треба правити разлику између англицизама и псеудоанглицизама, јер се англицизми на енглески језик не преводе, а псеудоанглицизми преводе.

Управо је превођење један од елемената у којима се огледа значај псеудоанглицизама. Да би се псеудоанглицизми исправно преводили на енглески језик, неопходно је да се разуме како и зашто настају, да се размотри који су им еквиваленти у енглеском језику и да се понуди њихова класификација. Увид у начин њиховог настанка пружа боље разумевање српског језика и начина на које се у њему третира материјал који се прихвата и преузима из страних језика, и како се тај материјал комбинује са постојећим језичким средствима. Такође је могуће сагледати и утицај енглеског језика са становишта прагматике и одомаћености у матерњем језику.

На крају се може констатовати да псеудоанглицизми чине изузетно мали део лексикона српског језика и да не представљају опасност по кварење српског језика већ начин богаћења речника, нарочито када у српском не постоји синонимни израз, што је често случај. Јављају се захваљујући све већем значају енглеског језика и позитивним културним конотацијама које са собом носи приближавање енглеској говорној култури, а шире се под све већим утицајем штампаних медија који теже да на читаоце оставе утисак углађености и класе уместо да тежиште буде на преношењу исправне и разумљиве поруке.

Полазећи од поделе формалних псеудоанглицизама на три категорије коју нуди Филиповић, занимљиво је да и у новом корпусу највећи удео псеудоанглицизама чине формални псеудоанглицизми, међу којима преовлађују независне изведенице. Са друге стране, метонимијске промене су најучесталије у обрађеном узорку.

Општа популација псеудоанглицизме не препознаје нити има свест о њиховом пореклу, осим неисправног уверења да су у питању изворни англицизми. Домаћи лингвисти се псеудоанглицизмима до сада нису бавили, за разлику од италијанских, шпанских и немачких. А тренутно стање и у језику и у друштву и у култури јесте такво да се од домаћег више цени све што долази са стране, нарочито ако долази из економски и културолошки развијенијих крајева, те се на тај начин ствара плодно тле за утицаје страних језика на српски и прихватање скоро свега што се може прихватити. Да ли је то добро или не, само ће време показати.

Литература

Балтејро, Кампос 2012 – Balteiro, I., Campos, M. Á. (2012). False Anglicisms in the Spanish language of fashion and beauty. Ibérica (24), pp. 233-260.

Барбарић 2011 – Barbarić, T. 2011 (2011). Odnos hrvatskih medija prema engleskom jeziku: snobovi ili trendsetteri? Medianali - znanstveni časopis za medije, novinarstvo, masovno komuniciranje, odnose s javnostima i kulturu društva 5 (10): 93-106. <25.9.2013> http://www.unidu.hr/datoteke/501izb/Medianali_br._10.pdf#page=99

Броз 2008 – Broz, V. (2008). Diachronic Investigations of False Friends. Suvremena lingvistika 66: 199-222.

Бугарски 1996 – Бугарски, Р. (1996). Лингвистика у примени. Чигоја штампа, Београд.

Вудфорд 2013 – Woodford, K. (ed.). (2013). Cambridge Advanced Learner's Dictionary. CUP, Cambridge.

Вујаклија 2007 – Вујаклија, М. (2007). Лексикон страних речи и израза. Просвета, Београд.

Герлах 2001 – Görlach, M. (ed.). (2001). A Dictionary of European Anglicisms - A Usage Dictionary of Anglicisms in Sixteen European Anglicisms. OUP, Oxford.

Клајн 2004 – Клајн, И. (2004). Речник језичких недоумица (6. изд.). Српска школска књига, Београд.

Longman English Dictionary Online accessible at http://www.ldoceonline.com/.

Merriam-Webster Online accessible at http://www.merriam-webster.com/.

Милић 2006 – Милић, М. М. (2006). Енглеско-српски речник спортских термина. Змај, Нови Сад.

Милић 2009 – Milić, M. (2009). Synonymy in sports terminology in English and Serbian. <25.9.2013> http://bwpl.unibuc.ro/uploads_ro/786/BWPL_2009_nr._2_Milic.pdf

Мухвић-Димановски 1996 – Мухвић-Димановски, В. (1996). Њемачки као језик посредник при посуђивању из енглескога у хрватски. Савремена лингвистика (41-42): 457-464.

Николић 2007 – Николић, М. (ур.). (2007). Речник српскога језика. Матица српска, Нови Сад.

Николић-Хојт 2005 – Nikolić-Hoyt, A. (2005). Енглеско-хрватски језичко-културни додири. Језик у друштвеној интеракцији - зборник радова: 353-359. Хрватско друштво за примијењену лингвистику, Загреб –Ријека.

Николс 2003 – Nicholls, D. (2003). False friends between French and English. MED Magazine - the monthly webzine of the Macmillan English Dictionaries (9). <25.9.2013> http://content45.wuala.com.rawcontent/qvPo_sAtZTStIQ7Q2sM_3hRrDjTHMx8SeuafXXI0F4KKovziDH4zb4tN0H5F7iE3YrI6WrA7YfaWMMLgusDCMHBTWR3Ve0LaOV70UtUpAteamZ1ntdbVv82Q8T9tWxiRyPvG9kWkimsLePsEFq_dEsva3cUuLL91gxGA-fSLUOrO 4DcfbVdI9Q8tyq/French%2520false%2520fri

Новоћењ 2011 – Nowocień, M. (2011). Pseudo Anglicisms in German – Classification, Reasons and Rightness of their Implementation in the Newspaper Language. <25.9.2013> http://termcoord.files.wordpress.com/2012/03/pseudo-anglicisms-in-german-classification-reasons-and-rightness-of their-implementation-in-the-newspaper-language.pdf

Online Etymology Dictionary accessible at http://www.etymonline.com/.

Oxford Dictionaries accessible at http://oxforddictionaries.com/.

Пешикан, Јерковић, Пижурица 2010 – Пешикан, М, Јерковић, Ј, Пижурица, М. (2010). Правопис српскога језика. Матица српска, Нови Сад.

Прћић 2004 – Прћић, Т. (2004). Енглеско-српски речник географских имена. Змај, Нови Сад.

Прћић 2008а – Прћић, Т. (2008а). Нови транскрипциони речник енглеских личних имена (2. изд.). Змај, Нови Сад.

Прћић 2008б – Прћић, Т. (2008б). Семантика и прагматика речи (2. изд.). Нови Сад: Змај.

Прћић 2011 – Прћић, Т. (2011). Енглески у српском. Нови Сад: Змај.

Прћић, Т. (2012). Како се на енглеском каже олдтајмер? Англицизми као српско-енглески лажни парови. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 55/2: 203-220.

Ранси 2002 – Runcie, M. (ed.). (2002). Oxford Collocations Dictionary for students of English. OUP, Oxford.

Савић 2011 – Савић, М. (2011). Pseudoanglicisms. Семинарски рад, необјављен. Филозофски факултет, Нови Сад.

Савић 2011 – Савић, М. (2013). Семантичко-прагматички псеудоанглицизми у српском језику. Дипломски рад, необјављен. Филозофски факултет, Нови Сад.

Стевановић 1990 – Стевановић, М. (ур.). (1990). Речник српскохрватскога књижевног језика (2. изд.). Матица српска, Нови Сад; Матица хрватска, Загреб.

Стојичић 2006 – Стојичић, В. (2006). Енглеско-српски речник нових речи. Змај, Нови Сад.

Synonyms Thesaurus with Anthonyms & Definitions accessible at http://www.synonym.com/.

The Free Dictionary: Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus accessible at http://www.thefreedictionary.com/.

The Global Social Knowledge Network accessible at http://www.termwiki.com.

Ћосић 2008 – Ћосић, П. (2008). Речник синонима. Корнет, Београд. Urban Dictionary accessible at http://www.urbandictionary.com/.

Фабијанић 2010 – Фабијанић, И. (2010). Реинтерпретација елипсе у формирању англицизама. Расправе Института за хрватски језик и језикословље 36 (2): 251-273.

Филиповић 1986 – Филиповић, Р. (1986). Теорија језика у контакту. Увод у лингвистику језичних додира. Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб. Школска књига, Загреб.

Фишер 2008 – Fischer, R. P. (ed.). (2008). Anglicisms in Europe: Linguistic Diversity in a Global Context. <25.9.2013> http://www.c-s-p.org/flyers/9781847186560-sample.pdf Free Online English Dictionary accessible at http://dictionary.reference.com/.

Фуријаси 2006 – Furiassi, C. (2006). The making of a Dictionary of False Anglicisms in Italian. <25.9.2013> http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2006/035_2006_V1_Cristiano%20FURIASSI_The%20Making%2of%20a%20Dictionary%20of%20False%20Anglicisms%20in%20Italian.pdf

Фуријаси 2010 – Furiassi, C. (2010). False Anglicisms in Italian. Milano: Polimetrica. Monza.

Хорнби 2005 – Hornby, A. S. (ed.). (2005). Oxford Advanced Learner's Dictionary (7th ed.). OUP, Oxford.

Церголен-Милетић 1996 – Zergollern-Miletić, L. (1996). Псеудоанглицизми у француском језику. Савремена лингвистика (41-42): 629-634.

Червињски 2000 – Czerwiński, M. (2000). Успоредба адаптације неких англицизама у хрватском и пољском језику. Флуминенсиа 1-2: 79-86.

WordReference.com Dictionary of English accessible at http://www.wordreference.com/definition/.

PSEUDOANGLICISMS IN SERBIAN

Summary

Pseudoanglicisms have been known in linguistic theory, but relatively unknown in practice. In the first part, this paper offers a brief review of the existing literature on Pseudoanglicisms in Italian, Spanish, German and Serb(ocroat)ian, in order to come up with a definition of Pseudoanglicisms in Serbian. Based on the classification from Italian, a new classification has been suggested for Serbian, with the division of Pseudoanglicisms into form-based, content-based and form- and content-based, each of the categories further divided into subcategories. The second part of the paper deals with the formation of the Dictionary of Pseudoanglicisms in Serbian and explains the criteria for the corpus formation, together with presenting the new classification of Pseudoanglicisms in Serbian and the results discussion. The final section concludes that the form-based Pseudoanglicisms are the most frequent ones and that Pseudoanglicisms in general should rather be seen as means of enriching the vocabulary, not threatening it.

Keywords: contact linguistics, Pseudoanglicisms, classification, Serbian language.

Marija Savić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
marija.savic.sa@gmail.com

VIII

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА

Bojana Jakovljević

THE STRENGTH OF ARTICULATION OF THE MEMBERS OF THE VOICE CONTRAST IN ENGLISH AND SERBIAN

This paper examines the acoustic cues relevant for identifying the differences in the articulatory strength between the members of the voicing opposition in English and Serbian. Considering that vowel clipping represents one of the most significant indicators of this feature cross-linguistically, the paper aims at: (a) examining the reduction in vowel length in front of voiceless obstruents as well as the articulatory features affecting it and (b) exploring other acoustic cues reflecting the differences in the articulatory strength between the members of the voice contrast in the languages in question. The results of the research suggest that the articulatory strength appears to be a universal physical property of obstruents which in many aspects functions identically, although not to the same degree, both in English where it represents the parameter of contrast and in Serbian where it does not have this phonological status.

Keywords: the strength of articulation, voice contrast, vowel clipping, intensity

1. INTRODUCTION

The concept of 'articulatory strength' or 'force of articulation' stands for the amount of energy used in the articulation of consonants and it represents a significant parameter of contrast in many languages. In such languages, the term is most often restricted to obstruents and it incorporates the division into 'fortis' (also 'strong' or 'tense') obstruents whose production involves greater energy and 'lenis' (also 'weak' or 'lax') obstruents which tend to be produced with less effort (Ladefoged & Maddieson 1996: 95-96).

However, the fortis/lenis opposition poses a number of problems. Firstly, the use of the terms in literature seems to be rather inconsistent, varying significantly from language to language as well as from author to author. Most often, the opposition in question is discussed in relation to the voice contrast. In some languages, such as English, phonologically voiced obstruents are often completely devoiced word-finally, which makes the use of the terms 'fortis' and 'lenis' much more appropriate in comparison to the terms 'voiceless' and 'voiced' respectively (Collins & Mees 2005: 51, Gimson & Cruttenden 2008: 206, Roach 1998: 33, Yavas 2006: 58). Apart from voicing, the fortis/lenis contrast is also used to account for the gemination of obstruents, as in some Australian languages (Ladefoged & Maddieson 1996: 98), as well as for the aspiration in languages which have both unaspirated and aspirated voiceless stops, such as Thai and Burmese, resulting in the classification of stops into lenis, fortis and aspirated (Clark & Yallop 1990: 89-90). Lastly, in the discussion on the phonological changes of fortition and lenition Lass (1991: 177) argues that besides voicing or sonority, the strength of articulation tends to be related to the manner of articulation or the permeability of the vocal tract to the airflow. Accordingly, stops are characterized as stronger than fricatives due to the fact that their production involves increased resistance to the airflow, whereas affricates are in the middle of the strength hierarchy (Lass 1991: 178).

Moreover, it appears to be rather difficult to measure articulatory strength, which leads to a number of different explanations of the term. In an experimental study of the force of articulation Malécot (1968) argues that the concept in question is primarily related to the force of contact between the articulators or the peak of intra-oral pressure. On the other hand, the experiments by Smith & McLean-Muse (1987) show that it is not the tension of the articulators that causes the differences in strength but rather the speed of articulatory movements before reaching the target position. The force of articulation is also commonly associated with a greater amount of respiratory energy (Ladefoged & Maddieson 1996:

95) and the increased subglottal pressure (Clark & Yallop 1990: 89), and sometimes even with all of the abovementioned features together. Unfortunately, the definite solution to the problem has not been reached. Due to the fact that the laboratory research involving aerodynamic techniques has proved to be rather inconclusive, Roach (1998: 35) argues that the fortis/lenis opposition lacks simple physical explanation. Instead, it stands for a rather large and complex set of articulatory properties.

What seems to be far more straightforward is the notion of 'vowel clipping', or more precisely, 'pre-fortis clipping' (PFC), which stands for the reduction in the vowel length in front of fortis obstruents without any change in vowel quality and which represents one of the most significant phonetic indicators of fortis/lenis opposition. For the purpose of illustration, the vowels /i:/ and /al/ tend to be significantly shorter in the words *feet* and *rice*, where they are followed by strong obstruents than in the words *feed* and *rise* respectively, where they are followed by the corresponding weak counterparts. The term PFC was first introduced by Wells (1990) in the article „Syllabification and Allophony" where he defines it as one of the most important indicators of syllable boundary in English. According to Wells, the presence of PFC in a given word indicates that the obstruent causing the process belongs to the coda of the syllable in question, such as /tʃ/ in the word *feature* /fi:tʃ.ə/. On the other hand, if the process of PFC does not take place, the obstruent belongs to the onset of the following syllable, such as /k/ in *tea-kettle* /ti:.ketl/.

Vowel clipping is especially significant in languages in which obstruents exhibit a discrepancy between the concepts of phonological voicing, i.e. phonological contrast [+/-VOICE], and phonetic voicing, i.e. the presence of the vocal fold activity. Due to the fact that English phonologically voiced obstruents often undergo complete devoicing word-finally, the duration of the preceding vowel represents the most significant acoustic cue for differentiating between pairs of words contrasting in the phonological voicing of the final obstruent. Consequently, the strength of articulation represents a parameter of contrast in English. On the other hand, in languages in which phonologically voiced obstruents are truly voiced in word-final position such as French, Spanish or Italian, the process of vowel clipping is treated as insignificant, whereas the terms 'fortis' and 'lenis' seem to be unnecessary due to the fact that they can be replaced with the terms 'voiceless' and 'voiced' respectively (Collins and Mees 2005: 51). The same observation applies to Serbian (and Croatian) whose phonologically voiced obstruents do retain some degree of phonetic voicing word-finally (see Petrović & Gudurić 2010: 104-105, Bakran 1996: 84), resulting in a far less significant vowel clipping in comparison to English (Marković 2012: 162). Consequently, the articulatory strength does not have the distinctive status in Serbian and the terms 'fortis' and 'lenis' can be considered as superfluous although they are sometimes used in parallel with the terms 'voiceless' and 'voiced' respectively (Subotić 2005: 59).

Still, the non-distinctive status of the strength of articulation in Serbian does not mean that the reduction in vowel length does not take place and, consequently, that the differences in articulatory strength between the opposed members of the voice contrast do not exist. Moreover, the fact that vowel clipping is most often discussed in relation to voicing raises the question of whether there are other articulatory features affecting this process. Finally, the lack of a uniform physical explanation for the concept of articulatory strength opens the possibility of finding informative cues within the field of acoustics, which can account for the fortis/lenis opposition or, more generally, for the differences in articulatory strength exhibited by members of the voice contrast.

2. GOALS AND METHODOLOGY

Considering the presented observations, the research aims at: (a) examining the degree of vowel clipping in front of English and Serbian voiceless obstruents as well the articulatory features affecting it and (b) analyzing other acoustic cues which can reflect the differences in the articulatory strength between the members of the voice contrast in word-final position, with the ultimate goal of establishing language-universal and language-specific tendencies underlying the aforementioned concepts.

The corpus includes English and Serbian minimal pairs differing in the phonological voicing of the final obstruent such as *bead* and *beat* or *led* ('ice') and *let* ('flight') respectively. Considering that the reduction in the vowel length is less significant in disyllabic or longer words as well as the fact that it strongly depends on the length of a vowel, the corpus consists only of monosyllabic lexemes and the number of minimal pairs containing long and short vowels is identical for each place of articulation. However, the process of compiling the corpus posed two problems. Firstly, it was not possible to find English minimal pairs contrasting in final /Z/ and /S/ as well as Serbian minimal pairs contrasting in the affricates /dj/ and /tj/. Due to the fact that the articulation of non-words is often too careful and therefore unnatural, the obstruents in question were omitted from the analysis. Secondly, it was not possible to find a sufficient number of Serbian minimal pairs, which was the major reason for including the sequences with short vowels in the Serbian and, consequently, in the English corpus as well. In addition, it was necessary to repeat already existing pairs of Serbian words, which was done in random order. The ultimate number of the recorded minimal pairs was 208 and 210 for English and Serbian respectively.

The subjects were two native speakers of English (one male and one female) and three native speakers of Serbian (all females) who were instructed to pronounce all the words in isolation. They were recorded in the soundproof room and the recordings were digitalized at the 44.1 MHz sampling frequency. The acoustic analysis was done in *Praat* programme (version 5.0.42) with the focus on the following features: (a) the duration of word-final obstruents (ms), (b) the duration of the preceding vowels (ms), and (c) the intensity of aperiodic energy as the crucial property of obstruents in general (dB). In order to avoid the overabundance of data, the most relevant results are presented in the form of proportion and percentage. However, considering a relatively small sample, the obtained results were not subjected to the statistical analysis. In relation to this matter, the research should be understood as a pilot study aimed at identifying general tendencies which are consistently observed within the analyzed sample.

3. THE RESULTS OF THE RESEARCH

The conducted measurements and most significant results of the research are given separately for English and Serbian. In each case, the measurements and tendencies underlying vowel clipping are examined with respect to the manner of articulation, the place of articulation and phonetic voicing. Other acoustic cues with the potential to indicate the differences in the articulatory strength involve the duration and intensity of aperiodic energy of word-final obstruents.

3.1. The Strength of Articulation in English

The results of the research point to a rather significant degree of vowel clipping under the influence of English voiceless obstruents (Figure 1). According to the measurements, the vowel duration ratio for all obstruents is 1.71, which indicates that the vowels followed by phonologically voiced obstruents tend to be more than 70% longer in comparison to the vowels followed by their voiceless counterparts. The ratio is especially high in the case of long monophthongs and diphthongs which can be more than twice as long when followed by the voiced member of the contrast. Considering the fact that both English subjects tend to produce phonologically voiced obstruents as completely devoiced word-finally, such results were largely expected. The discrepancy between phonetic and phonological voicing in the production of English word-final obstruents causes the length of the preceding vowel to be one of the most significant phonetic cues for differentiating between the words such as *bead* and *beat*, *peas* and *peace* or *age* and *aitch*.

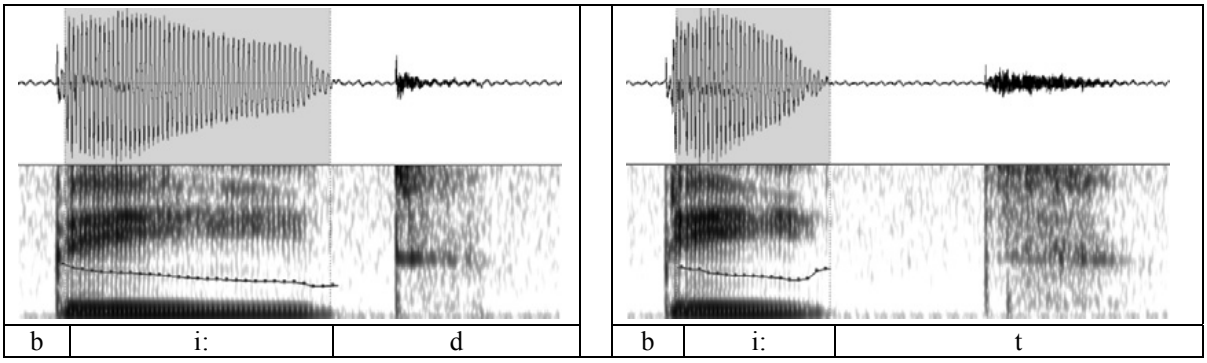

Figure 1: The spectrograms and waveforms of the English words *bead* and *beat*, pronounced by a female speaker

Moreover, the results of the research point to a rather strong connection between the degree of vowel clipping and the manner of articulation, which was observed consistently in the production of both English subjects. According to the conducted measurements, the vowel duration ratio is the highest under the influence of stops, the lowest under the influence of fricatives, whereas affricates tend to be in the middle of the scale (Table 1). The place of articulation, on the other hand, proves to be rather insignificant. Accordingly, the vowel duration ratio is almost identical for bilabial, alveolar and velar stops and the same observation applies to the sets of labio-dental, dental and alveolar fricatives (Table 1).

Table 1: Vowel duration ratio under the influence of English obstruents

STOPS	**/b:p/**	**/d:t/**	**/g:k/**	**AVERAGE**
	1.80	1.80	1.81	1.80
FRICATIVES	**/v:f/**	**/ð:θ/**	**/z:s/**	**AVERAGE**
	1.62	1.61	1.63	1.62
AFFRICATES	**/dʒ:tʃ/**			**AVERAGE**
	1.71			1.71
AVERAGE		1.71		

In addition to vowel clipping, the articulatory strength of the English members of the voice contrast is also reflected in their own duration. The analysis shows that the voiceless members of the opposition tend to be produced as longer in comparison to their voiced counterparts (Table 2). This tendency was also observed in the production of both English subjects. According to the measurements, voiceless stops tend to be 58% longer in comparison to the voiced ones, the difference between the duration of voiceless and voiced fricatives is 41%, whereas in the case of affricates, voiceless members of the contrast are approximately 50% longer than their voiced equivalents. Equally importantly, the duration ratio between voiceless and voiced obstruents seems to follow the same scale which was observed in the analysis of vowel clipping, i.e. the average values of both parameters tend to increase from fricatives and affricates to stops. In other words, the greater the duration ratio between voiceless and voiced obstruents of a particular manner of articulation, the greater the degree of clipping of the vowels they follow.

Table 2: Duration ratio between [-VOICE] and [+VOICE] word-final obstruents in English

STOPS	FRICATIVES	AFFRICATES	AVERAGE
1.58	1.41	1.50	1.50

Finally, the members of the voice contrast were examined with respect to the intensity of aperiodic energy which corresponds to bursts in the production of stops and friction intervals in the production fricatives and affricates. The intensity was measured by examining the intensity peaks of aperiodic intervals, which overlap with the intensity peaks of entire segments. According to the analysis, voiceless obstruents are generally produced with greater intensity in comparison to their phonologically voiced counterparts (Figure 2). Despite the fact that the intensity ratio does not exceed 3% (Table 3), this behavior is observed in 92% of the corpus, which makes intensity rather consistent and, accordingly, rather informative indicator of the differences in the articulatory strength. Considering the absence of phonetic voicing in the production of phonologically voiced obstruents, the intensity can be understood as the additional phonetic cue which together with the vowel clipping and the differences in the duration of obstruents contributes to the perceptual differentiation between the words contrasting in the phonological voicing of the final obstruent.[1]

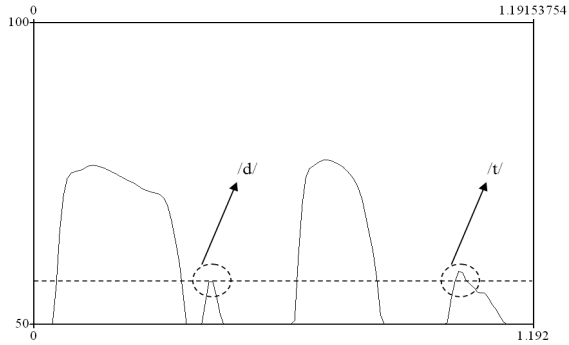

Figure 2: The intensity contour of the English words *bead* and *beat*, pronounced by a female speaker.

Table 3: Intensity ratio between [-VOICE] and [+VOICE] word-final obstruents in English

STOPS	FRICATIVES	AFFRICATES	AVERAGE
1.028	1.027	1.027	1.027

3.2. The Strength of Articulation in Serbian

Despite the fact that the strength of articulation does not represent the parameter of contrast in Serbian, the analysis shows that the vowel clipping does take place in front of Serbian voiceless obstruents (Figure 3), which indicates that Serbian members of the voice contrast also differ with respect to the degree of articulatory strength. However, as opposed to the situation observed in English, the degree of vowel clipping is far less significant. According to the measurements, the vowels in front of voiced stops are only 26% longer in comparison to the vowels followed by their voiceless counterparts, which can be accounted for by the fact that Serbian obstruents do not exhibit such a significant discrepancy between phonetic and phonological voicing word-finally. Depending on the subject, the voice bar coincides with approximately 35-48% of the constriction interval, which seems to make voiced obstruents distinct enough from their voiceless counterparts. What is similar to English is the influence of both manner and place of articulation on the degree of vowel clipping. As in the production of English minimal pairs, the vowel duration ratio increases from fricatives and affricates

[1] In the study of the perceptual role of releases of final stops, Malécot (1958) indeed argues that the acoustic properties of bursts contain rather informative cues for the voicing contrast provided that the difference in phonetic voicing is preserved, which is occasionally the case in American English. However, the perceptual significance of bursts as well as other acoustic cues tends to be overridden by vowel length, which is considered as the most informative and sufficient perceptual cue in English (Raphael 1972).

to stops in the articulation of each subject, whereas the place of articulation has no effect on the vowel length (Table 4).

Figure 3: The spectrograms and waveforms of the Serbian words *lug* and *luk*, pronounced by a female speaker

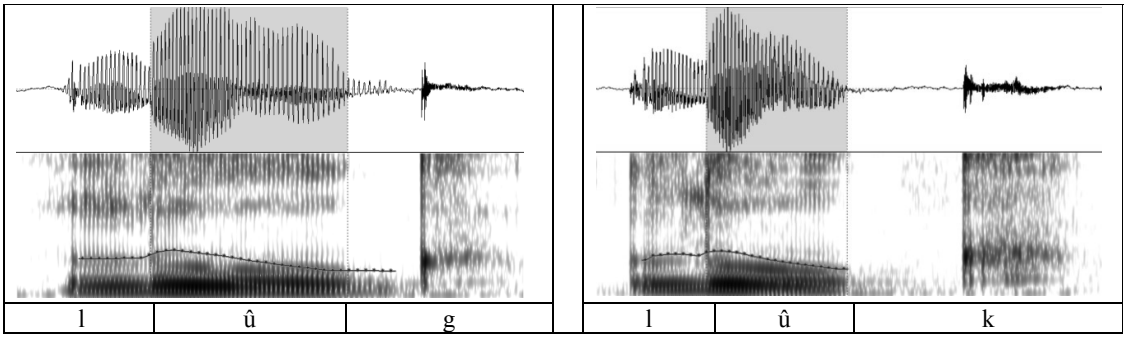

Table 4: Vowel duration ratio under the influence of Serbian obstruents

STOPS	**/b:p/**	**/d:t/**	**/g:k/**	**AVERAGE**
	1.34	1.34	1.34	1.34
FRICATIVES	**/v:f/**	**/z:s/**	**/Z:S/**	**AVERAGE**
	1.16	1.17	1.17	1.17
AFFRICATES	**/dZ:tS/**			**AVERAGE**
	1.26			1.26
AVERAGE		1.26		

Another similarity to English concerns the duration ratio between the members of the voice contrast themselves. Although durational differences are not as significant as in English, Serbian voiceless obstruents are consistently produced as longer in comparison to their voiced counterparts and, equally importantly, the obstruent duration ratio follows the same scale as the vowel duration ratio, increasing from fricatives and affricates to stops (Table 5).

Table 5: Duration ratio between [-VOICE] and [+VOICE] word-final obstruents in Serbian

STOPS	FRICATIVES	AFFRICATES	AVERAGE
1.33	1.16	1.24	1.24

The members of the voice contrast were also examined with respect to the intensity of aperiodic energy. However, the intensity ratio could not be measured in the same way as in English. Stops and affricates posed no difficulties due to the fact that the bursts in the former case and friction intervals in the latter tend to be completely devoiced. As a result, the intensity maximum of the entire segment corresponds to the intensity maximum of aperiodic energy. According to the measurements, the intensity ratio between voiceless and voiced obstruents is almost identical as in English, which applies to both stops and affricates (Table 6). However, it is rather important to point out that such behavior was observed in only 55% of the corpus. The analysis shows that Serbian obstruents tend to exhibit rather erratic behavior with respect to this matter. Although the intensity ratio between voiceless and voiced obstruents is occasionally even higher than in English, the intensity peaks of the obstruents in question rather often have the same values (Figure 4). For this reason, the intensity of aperiodic energy cannot be considered as a reliable acoustic cue in Serbian.

Considering the set of fricatives, the intensity could not be examined in the same manner. The fact that voiced fricatives exhibit partial voicing coinciding with the first part of the constriction interval can sometimes influence the intensity contour in such a way that the intensity maximum of the

entire segment does not necessarily overlap with the intensity maximum of aperiodic energy. In such cases, the intensity contour was a sloping line whose maximum value was placed within the voiced interval despite the fact that the friction within the same interval was obviously not of highest intensity in the entire segment. For this reason, the intensity of friction characterizing voiceless and voiced fricatives had to be examined by relying on the visual estimate of their spectrograms and waveforms. According to the observations, the voiced members of the contrast are characterized by less intense friction in comparison to their voiceless equivalents, which was largely expected considering that the presence of the vocal fold activity requires the balance of air pressure below and above the glottis. Still, the fact that such behavior does not apply to all sets of obstruents results in the previously mentioned unreliability of intensity in Serbian.

Table 6: Intensity ratio between [-VOICE] and [+VOICE] word-final obstruents in Serbian

STOPS	AFFRICATES	AVERAGE
1.027	1.026	1.026

Figure 4: The intensity contour of the Serbian words *led* and *let*, pronounced by a female speaker.

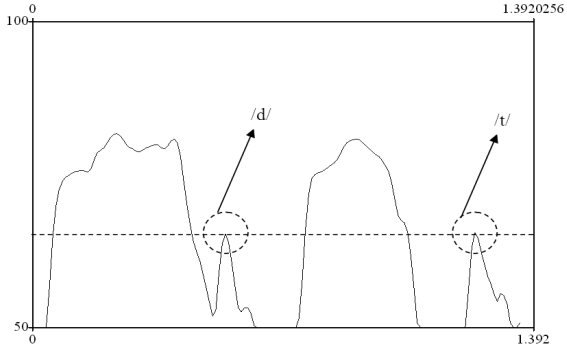

4. CONCLUDING REMARKS AND DISCUSSION

Due to the absence of the vocal fold activity in the production English phonologically voiced obstruents word-finally, the strength of articulation represents a significant parameter of contrast in this language. Thus, the terms ‘fortis’ and ‘lenis’ seem to be more appropriate than the terms ‘voiceless’ and ‘voiced’ respectively. However, the consistent presence vowel clipping in front of Serbian voiceless obstruents indicates that the differences in the articulatory strength do exist in Serbian as well although they do not represent the parameter of contrast. The crucial difference between English and Serbian is the presence of phonetic voicing in the production of Serbian phonologically voiced obstruents, which naturally results in a lower degree of vowel clipping. Therefore, it is possible to conclude that although the presence of phonetic voicing results in non-distinctiveness of the strength of articulation in Serbian, the relation between the phonological contrast of voice and the degrees of the articulatory strength can be observed in both languages.

The analysis has also shown that the vowel clipping tends to be dependent upon the manner of articulation, whereas the place of articulation bears no relevance to the process in question in either of the languages. The fact that the degree of vowel reduction increases from fricatives and affricates to stops despite the fact that the sets of obstruents do not show any differences in phonetic voicing, i.e. all phonologically voiced obstruents tend to be completely devoiced in English and partially voiced in Serbian, may point to some kind of internal or inherent vowel clipping properties characterizing different manners of articulation. Equally importantly, if the concept of vowel clipping represents one of the most important indicators of the strength of articulation, it would indeed be possible to establish

two scales of the articulatory strength: the scale of voicing and the scale of openness or permeability of the vocal tract to the airflow. However, in order to confirm this, the whole new research based on the pairs of words differing only in the manner of articulation of the word-final obstruent would be required.

Considering the acoustic cues which can reflect the degrees of the articulatory strength, the results of the research point to the relevance of the vowel clipping and obstruent duration ratio in both English and Serbian. Voiceless members of the phonological contrast which trigger the reduction in the vowel length are consistently produced as longer. Equally importantly, the obstruent duration ratio follows the same scale observed in the case of vowel clipping, which increases from fricatives and affricates to stops.

However, the languages in question do differ with respect to the relevance of intensity of aperiodic energy. English voiceless obstruents are rather consistently produced as more intense than their voiced counterparts, which can be understood as the compensation for the absence of phonetic voicing. On the other hand, their Serbian equivalents, except for the set of fricatives whose omission from the measurements has already been discussed, tend to exhibit rather inconsistent behavior. Although the average values do point to a higher intensity of aperiodic energy in the production of voiceless stops and affricates, the members of the voice contrast often exhibit no differences with respect to this matter despite the fact that the intervals in question tend to be produced as completely devoiced as in English. This is the reason why the intensity of aperiodic energy cannot be considered as a reliable acoustic cue in Serbian. What seems to be far more informative is the voice bar which is consistently present in the first part of the constriction interval in the production of the voiced members of the phonological contrast.

The abovementioned results, which are summarized in Figure 5, show that the indicators of the differences in the articulatory strength and especially the tendencies concerning the vowel clipping seem to adhere to a rather similar pattern in both English and Serbian. In other words, the articulatory strength appears to be a universal physical property of obstruents which in many aspects functions identically, although not to the same degree, both in the languages in which it does and does not represent the parameter of contrast.

Figure 5: The summary of (a) the features affecting the vowel clipping and (b) the indicators of the differences in the articulatory strength characterizing the members of the voice contrast in English and Serbian

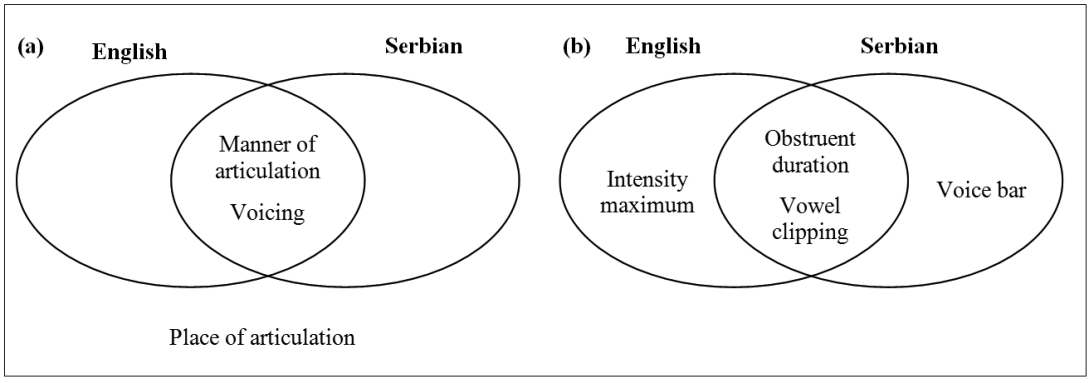

References

Bakran, J. (1996). *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis grafika.
Clark, J. & C. Yallop. (1990). *An Introduction to Phonetics and Phonology*. Oxford: Blackwell.
Collins, B. & I. Mees. (2005). *Practical Phonetics and Phonology*. London: Routledge.
Gimson, A. C. & A. Cruttenden. (2008). *Gimson's Pronunciation of English*. London: Edward Arnold.
Ladefoged, P. & I. Maddieson. (1996). *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell.

Lass, R. (1991). *Phonology: An Introduction to Basic Concepts*. Cambridge: CUP.
Malécot, A. (1958). The role of releases in the identification of released final stops. *Language* 34, 370-380.
Malécot, A. (1968). The Force of Articulation of American Stops and Fricatives as a Function of Position. *Phonetica* 18, 95-102.
Marković, M. (2012). *Uporedna proučavanja vokala engleskog i srpskog jezika: između univerzalnog i specifičnog*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
Petrović, D. & S. Gudurić. (2010). *Fonologija srpskoga jezika*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
Raphael, L. J. (1972). Preceding vowel duration as a cue to the perception of voicing in word-final consonants in American English. *Journal of the Acoustical Society of America* 51, 1296-1303.
Roach, P. (1998). *English Phonetics and Phonology: A Practical Course*. Cambridge: CUP. Smith, B. & A. McLean-Muse. (1987). Kinematic Characteristics of Postvocalic Labial Stop Consonants Produced by Children and Adults. *Phonetica* 44, 227-237.
Subotić, Lj. (2005). *Ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
Wells, J. (1990). Syllabification and Allophony. Available at http://www.phon.ucl.ac.uk/home/wells/syllabif.htm <Accessed: 12 January 2014>.
Yavas, M. (2006). *Applied English Phonology*. Oxford: Blackwell.

JAČINA ARTIKULACIJE ČLANOVA OPOZICIJE ZVUČNOSTI U ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU

Rezime

Rad analizira akustičke parametre koji ukazuju na razlike u jačini artikulacije članova fonološke opozicije zvučnosti u engleskom i srpskom jeziku. Budući da skraćenje vokala pred bezvučnim opstruentom predstavlja jedan od najpouzdanijih indikatora jačine artikulacije nezavisno od njenog fonološkog statusa u datom jeziku, rad ima za cilj da ispita stepen skraćenja vokala pred engleskim i srpskim bezvučnim opstruentima, utvrdi faktore koji na ovo skraćenje utiču, kao i da istraži ostale akustičke parametre koji odražavaju razlike u jačini artikulacije u ova dva jezika. Korpus se sastojao od parova jednosložnih reči koje su kontrastirale u fonološkoj zvučnosti finalnog opstruenta, a od engleskih i srpskih ispitanika tražilo se da svaku reč izgovore izolovano. Tako sačinjeni snimci podvrgnuti su akustičkoj analizi koja je podrazumevala merenje trajanja vokala i finalnog opstruenta, kao i ispitivanje maksimuma intenziteta šuma opstruenta. Osim očekivanog većeg skraćenja vokala pred bezvučnim opstruentom u engleskom jeziku, rezultati ukazuju na dosledno odvijanje istog procesa u srpskom. Veza između skraćenja vokala i načina artikulacije opstruenta takođe je primećena u oba jezika. Najzad, istraživanje je pokazalo da su razlike u intenzitetu šuma doslednije i samim tim informativnije u engleskom jeziku, dok je trajanje vokala i opstruenta podjednako informativan parametar u oba jezika, te se može smatrati zajedničkom akustičkom manifestacijom razlika u jačini artikulacije. Dobijeni rezultati dalje ukazuju da je jačina artikulacije univerzalno fizičko svojstvo opstruenata koje na sličan način, mada ne u istoj meri, utiče kako na ostale odlike opstruenata, tako i na njihovo fonetsko okruženje nezavisno od toga da li u datom jeziku ima status distinktivnog obeležja.

Ključne reči: jačina artikulacije, opozicija zvučnosti, skraćenje vokala pred bezvučnim opstruentom, intenzitet

Bojana Jakovljević
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
bjn.jakovljevic@gmail.com

Vladimir Ž. Jovanović* - Vladan Pavlović**

THE USE OF TAG QUESTIONS WITH MALE AND FEMALE SPEAKERS OF ENGLISH AND SERBIAN

The paper is a report on research meant to discover the extent to which the speakers of English and Serbian employ tag questions as communicative strategies for ensuring pragmatic agreement and increasing the tentativeness of a speech act regarding the role of gender therein. This small-scale contrastive research project, largely inspired and founded on the specificities of gendered discourse style as identified by R. Lakoff (1975, 2004), and later discussed by Holmes (1986), Romaine (2003), Talbot (2003), Eckert & McConnell-Ginet (2003) and others, is based on analyzing contextualized question-tagging sampled from a corpus of texts within the journalistic register. The corpus encompasses 100 interviews provided by English and Serbian male and female interviewees from on-line newspapers and magazines. The analysis also addresses such issues as *how culturally-conditioned or gender-conditioned tag-question usage is,* whether a fixed form of question tagging would be less productive a pattern than the variable form, etc.

Key words: tag questions, English, Serbian, male and female speakers, Contrastive analysis.

1. INTRODUCTON

1.1. Objectives

The purpose of this research is to discover the extent to which the users of English and Serbian employ question tags as communicative strategy for asking support on the part of the collocutors in interview-based verbal interaction. Also, one of the objectives is to determine whether female or male speakers of the two languages made a more explicit and extensive use of these forms for their communicative purposes. Another objective would be to support or refute the claims that female communicators use question tags more than male speakers do. Among these, it would be of interest to this investigation to establish whether English or Serbian women expressed their ideas more frequently by using questions tags, by means of which it could be indirectly claimed that one or the other speech community was more or less independent and self-conscious. This would be directly indicative of the qualities of male and female language use, English and Serbian, respectively, as well as of the position of the male and female speakers and their own ideas of themselves as factors in communication by means of language. As is commonly assumed, the increased use of tag questions may suggest lack of confidence or their decreased use may point to a kind of self-confidence on the part of the speaker.

Among other interests of the paper is whether a fixed form of question tagging, as in Serbian and French, for instance, would be less productive a pattern than the pattern which involves variable form, as is the case with English. Finally, the research attempts to detect the basic types of communicative strategy in tag-question usage for asking various kinds of support on the part of the interlocutors.

Tag questions or question tags are normally defined as interrogative segments attached to an independent declarative clause, requesting confirmation or disconfirmation (Payne, 2011: 377). These are language structures meant to achieve certain communicative purposes, particularly in the domain

* The paper has been written as a part of the research project entitled *Languages and Cultures in Time and Space* funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (Grant no. 178002).

** The paper has been written as a part of the research project entitled *Tradition, Modernization and National Identity in Serbia and in the Balkans in the Process of European Integrations*, carried out by the Centre for Sociological Research at the Faculty of Philosophy in Niš and financially supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (Grant no. 179074).

of pragmatic efficacy, structures by means of which asking for agreement or agreement strategies are effected in everyday communication on the part of text producer. In this respect, sentences or utterances marked for indicative or imperative mood are transformed communicatively by adding a tag in the form of a minor question, wherefrom the label question tag or tag question, as it is used in the US variant of the language.

(1) You are not going to drink that wine, are you?

Question tags are more typical of the spoken form of language than they are of the written, as these are commonly taken to be indicative of a less formal way of communication. Moreover, it has been suggested in literature (Lakoff, 1975; Cameron, 2006) that question tags usage points to certain qualities in the language of the communicators that tend to use these grammatical structures more often. Stylistically speaking, among the most common attributes ascribed to question tag using is language politeness, emphasis and irony.

The main problem of the paper has been largely drawn from the studies by eminent linguists concerning the qualities of gender-specific language, namely English, such as the studies by R. Lakoff (1972, 1975), which were later commented on and elaborated by others, primarily Dubois, B. L., / Crouch, I. (1975), etc. As tag questions will be observed in the language use of the two genders of two different speech communities, it may be of interest to verify or falsify the statements of Lakoff (1972) and Dubois, B. L., & Crouch, I. (1975) after 40 years and cross-culturally. The starting assumption is that the female speakers of English will be the group with the highest index of tag question usage in the interviewer - interviewee discourse positioning. The reasons for this may be culturally specific, as the English tend to traditionally cherish a more tentative communication via language in comparison to Serbian speakers, irrespective of the gender, and that the increased values in tag questioning is to be ascribed to greater politeness, rather than insecurity in the opinion.

> So a tag-question is really intermediate between a statement and a question: a statement assumes that the addressee will agree, and a question leaves the response of the addressee up to him, but a tag-question implies that, while the speaker expects a certain sort of response, the hearer may not provide it. (Lakoff, 1972: 917)

Another parameter would be to establish whether increased tag question usage is relative to the gender not only of the speaker, but also relative to the gender of the person addressed, as a function of conversational dominance (Eckert/McConnell-Ginet, 2003:15). The assumption is that there would appear more question tags in female-male discourse, than in female-female discourse. Since tag questions are more typical of colloquial, spoken language, the type of text chosen for this research was transcripts of interviews between individuals of the same or different gender. The interviewees encompassed belong to various professional and social background: artists, businessmen, politicians, musicians, actors, scientists, writers, etc. The interviewees encompass a wide age array, from 15 to 75, both male and female native speakers exclusively, in order to avoid affecting the results of the inquiry due to a potential age difference between the interviewers and interviewees.

1.2. The Form of Tag Questions

Question or interrogative tags may not be independent clauses as questions proper, but they do require a response, and present a highly interactive language forms (Downing & Locke, 2006:187). Tag questions have varied formal expressions in different languages, ranging from one-word forms to phrasal structure or grammatical construction, from rising (expressive of doubt and uncertainty) to falling intonation (expressing a confirmation request). They can also be diversified according to various degrees of formality, from colloquial, informal to formal.

1.2.1. Tag Questions in English

English tag questions make a specific expressive field of the language with a variety of possibilities. This is conditioned by the specificity that English tags, unlike Serbian or French, do not have a fixed form, but rather vary in accordance with the type and characteristics of the main verb in the independent clause.

One-word tag questions such as *alright? correct? okay? right?* are used with rising intonation to ask for confirmation on the part of the collocutors. They are also called *invariant* tags, present in a number of other languages, as their form is stable and not dependent on the grammatical context. Sometimes, in colloquial language and in certain dialects of English, it is not uncommon to use a simple interjection *ah/eh?* Moreover, the studies of Algeo (1988, 1990) drew the attention to the use of *innit?* as a specific, somewhat stylistically marked tag in British English.

Multi-word tag questions in English are in the form of yes-no grammatical questions attached to the back part of the clause. They consist of an operator and subject (Quirk, *et al*, 1985: 810) that make a reference back to the main verb in the clause with which it concurs in tense, aspect, number, person and modality. The tags vary in positive or negative orientation, depending on the operator in the main clause, which is most commonly in the form of an auxiliary verb. When the operator is positive, the tag is negative, and vice versa. However, it should be pointed out that the tags will always refer to the part of clause with the main sentential proposition, and not necessarily the main clause, as in (2) d.

(2) a. *You don't know her, do you?*
b. *My sister has arrived, hasn't she*?
c. *Everybody is busy doing something useful, are they not?*
d. *I think that she is a very clever girl, isn't she. (Cf. *don't I?)*

Multi-word tags can also be invariant. Some of the most frequently used would be: *am I right?*, *don't you think?*, *is that so?*, *wouldn't you say?*, etc. The enclitic form *n't* is appended to the operator, or the negative particle *not* placed after the subject pronoun, particularly in formal speech. Tag-questioning in English is a complex category, the productivity of which is affected by a number of factors such as type of the verb, auxiliaries, intonation, negation, etc. It is also acceptable to use positive tags with positive main clauses, which Huddleston & Pullum call "constant polarity" (Huddleston & Pullum, 2005: 150) with a different communicative value, as in (3) d. However, the opposite pair is not an acceptable case in standard English. Instead of seeking confirmation, these tags imply sarcasm or recollection, surprise or disbelief as in (3) a. and b.

(3) a. *He would know the answer,* ***would he.***
b. *Oh, that's what she wanted,* ***is it****?*
c. *Oh, I love tulips,* ***don't you****?*
d. *So that's your new car,* ***is it****?*

Another variant of tags used for asking agreement by the collocutors is the one where the subjects and pronouns are not co-referential, as in (3) c. Normally, if the subject is in pronominal form, it is invariably *I* and that of the tag, *you*, which assumes the main group (tonic) stress (Downing & Locke, 2006:187).

1.2.2. Tag Questions in Serbian

In Serbian, the range of tag questions on offer is comparatively more limited as the tags are fixed in form to the invariant *зар не?*, a general type of tag based on the negation of the statement in the main clause, similar to the French *n'est-ce pas*, or Bulgarian *нали?* and Macedonian *не ли?*

It is of considerable interest that this syntactic-pragmatic structure has not been adequately treated in any of the major descriptions of the Serbian language, nor can there be found any particular reference to it or research mentioned in any of the corner-stone linguistic books on Serbian grammar. Even an adequate linguistic term referring to this feature seems to be missing in Serbian descriptive linguitics.

2. THEORETICAL BACKGROUND AND PREVIOUS RESEARCH

Being engaged in an act of communication via spoken language, along with passing information, necessarily presupposes expressing one's ideas, opinions or stating intentions. In normal circumstances, the speaker takes any of the several possible positions in the conversation, relative to the content and the other participants in the discourse. These positions are culturally and socially conditioned and seldom completely gender neutral (Eckert/McConell-Ginet, 2003:157). There are various means, particularly in terms of language use, that are typical of certain discourse positions. The focus of this study was the treatment of linguistic devices for achieving certain pragmatic effects, or pragmatic markers, such as tag questions.

In his reputable introductory book in general linguistics, G. Yule (2006) defines the term *tag question*s within the section titled *Gendered speech* and makes a comparatively determined claim: "They are used more often by women when expressing opinions. These features of women's speech all seem to be ways of inviting agreement with an idea rather than asserting it. Men tend to use more assertive forms and 'strong' language […]" (Yule, 2006: 224). Apparently, this attitude is based on the conclusions presented by R. Lakoff, first in her article "Language in Context" (1972) and later in her book *Language and Woman's Place* (1975). The publications that caused a huge debate and incited a line of research basically propounded the idea that speakers using tag questions in speech leave the impression of not being completely sure of themselves, of looking for confirmation from the collocutor, even of having no views of their own. Tag-question studies by Dubois and Crouch 1975, Holmes 1984, and Cameron *et al.* 1988, came up with an array of different findings. Some other studies confirmed that women use two to three times more tags in task-oriented exchanges (McMillan *et al*. 1977, Fishman 1980), while others discovered this to be relevant for men's verbal production (Lapadat and Seesahai, 1977). The ongoing debate resulted in two different, even conflicting, approaches to this problem, the *difference* and the *dominance* approaches, based on whether the advocates were more in favour of the stance that women and men spoke differently due to their relation to language, or that the men's dominance in society was only mirrored in language.

It is arguable whether tag-questioning or its increased use should be taken as a sole and potent indicator of the quality of women's language pointing in the direction of lack of self-confidence or that the opposite indicates security in men. Concerning the fact that tag questions cannot be considered signs of speakers' "…having no views of their own" under any circumstances, other potential strategies underlying the use of these linguistic forms could be envisaged. In this respect Hellinger M. and H. Busmann (2002: 17-18), referring to Holmes (1995) state that the occurrence of tag questions may have various communicative functions in actual discourse, wherefrom the explanation of their purpose in terms of uncertainty or tentativeness is only one among a number of possibilities. Thus, as it has been established:

> A tag, for example, can both indicate a willingness to entertain alternative positions beyond that which the main clause conveys (thus, the absence of unshakeable conviction) and also serve to connect the speaker more firmly to others. Establishing such connections may ultimately strengthen a speaker's position by enlisting social support for the speaker and their ideas and projects. (Eckert/McConell-Ginet, 2003:160)

The language of female speakers has been qualified by Lakoff (1975) as determined by hedges or mitigators and inessential qualifiers, euphemisms, diminutives, etc. that make their language tenta-

tive, powerless, and trivial, thus disqualifying them from potential positions of power and authority in speech and the society. Certain sociological studies, based on all gender couples, however, have shown that irrespective of gender, lower rate of tag questions would be a sign of a dominant speaker (P. Kollock/ P. Blumstein/ P. Schwartz, 1985). Part of the social position of subordination is achieved through expressing conventional politeness, especially forms that mark respect for the addressee and increased use of tag questions in their speech.

One of the key objections to Lakoff's arguments expounded in her book has been that they fail to investigate into the entire range of imports that tag questions may have in language use. Pointing out that "a tag may be capable of several readings simultaneously", Sunderland (2006: 100) states that "[…] she [Lakoff] emphasizes the 'wanting confirmation' meaning at the expense of the 'co-operative', trying-to-elicit-conversation meaning." Immediately after the publication of Lakoff's (1975) book, the article by Dubois, B. L., & Crouch, I. (1975) disputed the claim that women used tag questions in more conversational situations than men did or that such questions signified an avoidance of commitment. In their research, using taped interactions during an academic conference, they had found more instances of men using these tags than women, and that in at least one social context, men used tag questions where women did not.

The meanings that can be invested in a tag question or the pragmatic use it can be put to belong to a set of related elements. Tag questions can be conversational resources intended to open up the conversational floor to other interlocutors, to provide a space for others' contributions (facilitation), meant to soften or mitigate the potential negative impact of a statement (attenuation), meant to elicit admissions of guilt or no reply whatsoever (challenge) or meant to be expressive of uncertainty in one's opinion, looking for agreement or asking for confirmation from the collocutor (epistemic modality).

3. CORPUS ANALYSIS

3.1. The Corpora

The corpora for this research have been devised independently for Serbian and English. These consist of separate texts, transcripts of interviews by English male and female speakers, as well as Serbian male and female speakers. Attention has been paid to another set of parameters, the gender of the interviewer and interviewee, respectively. Thus, four groups of interviews were created: the first, male interviewers interviewing female interviewees, the second, female interviewers interviewing male interviewees, the third female interviewers interviewing female interviewees and the fourth, male interviewers interviewing male interviewees. The language features observed included the use of tag questions, as well as the implied reason for the employment of these.

It should be kept in mind that these are official interviews, which is different from normal conversation. This implies a difference in the status of the speakers taking turns in the act (unequal encounters), where the interviewer is supposedly the collocutor with less significant role in the communication, simultaneously being the conversational facilitator. All the tag questions were considered, irrespective of the various degrees of formality or style.

The English language corpus consisted of 100 interviews with approximately 422,000 words in total. The interviews have been randomly sampled from both English and American on-line newspapers and magazines from the past 50 years, whereas the Serbian corpus consisted of approximately 191,000 words contained in 100 interview transcripts, sampled from on-line sources in Serbia, Montenegro and Bosnia-Herzegovina, in an attempt to make the corpora as diversified as possible and cover the varieties of the two languages. The corpora analysis of interview-form English and Serbian language has shown a higher frequency of tag-question employment instances in English than in Serbian, the relation being almost 3:1. Thus, it can be established with a considerable amount of certainty that

the English speech community has a more pronounced tendency towards using tags than the Serbian speech community, as shown in Table 1.

	LANGUAGE	NUMBER OF WORDS	NUMER OF TQ	AVERAGE PER 10,000
1.	English	422,000	174	4.12
2.	Serbian	191,000	31	1.62

Table 1. Number of tag questions in the corpora and the frequency index.

When it comes to the gender of discourse participants, as the second variable taken into consideration in this research, the results of the analysis proved no noticeable relation between the gender of the speaker and the degree of tag-question usage. In other words, the results show an utter balance between English male and female speakers in terms of question tags in their speech, and a 20% difference between Serbian male and female speakers, the latter being the preponderant side. The results include all the uses of tag questions, irrespective of the discourse position of the speaker and the gender of the collocutor.

	LANGUAGE		NUMBER OF TQ	FREQUENCY INDEX 10,000	PERCENTAGE OF TOTAL
1.	English	Female	87	2.06	50.00%
		Male	87	2.06	50.00%
2.	Serbian	Female	19	0.99	59.60%
		Male	12	0.63	40.40%

Table 2. Number of tag questions relative to gender and the volume in the corpus for the specific language.

However, when the results are segmented into sections and the frequency of usage is measured in view of an index which takes into account the number of tags per 10,000 words, the overall picture is somewhat different.

	LANGUAGE		NUMBER OF WORDS	NUMBER OF TQ	FREQUENCY INDEX 10,000	PERCENTAGE OF TQ TOTAL NUMBER
1.	English	Female to female	76,000	22	2.89	12.6%
		Female to male	69,000	65	9.42	37.5%
		Male to female	109,000	42	3.85	24.2%
		Male to male	168,000	45	2.68	25.7%
		total	**422,000**	**174**	**4.12**	**100%**
2.	Serbian	Female to female	40,000	8	2.00	25.8%
		Female to male	47,000	11	2.34	35.4%
		Male to female	41,000	10	2.44	32.3%
		Male to male	63,000	2	0.32	6.5%
		total	**191,000**	**31**	**1.62**	**100%**

Table 3. Number of tag questions relative to discourse situation and volume in the corpus for the specific language.

As it can be deduced from Table 3, the highest frequency index value 9.42 in both of the corpora is the one from the segment of English male - female interview discourse with the male as the interviewee, while the lowest is the one from the Serbian male - male discourse, only 0.32. The most

extensive usage of tag questions (TG) by volume in both corpora can be detected in the female to male interview discourse.

3.2. The English Corpus Results

The English corpus of 422,000 words in 100 interviews yielded 174 instances of tag questions. As far as the form of TQ is concerned, the corpus results show that 23 different types have been used, with the common reversed polarity variable tag as the dominant type, in almost half of all the instances. Among other things that have been presented in the following text, there is a noticeable trend in reducing the use of tag questions in the post 1990s language, as well as the substitution of productive types of tag-questioning with *right?* in all directions.

	TYPE OF TQ	NUMBER	PERCENTAGE
1.	*ah?*	1	0.57%
2.	*am I not right?*	1	0.57%
3.	*alright?*	1	0.57%
4.	aux + neg + pro *isn't it?...*	77	44.25%
5.	aux + pro *was it?*	15	8.62%
6.	*did you say?*	1	0.57%
7.	*do you think?*	2	1.15%
8.	*don't you think?*	1	0.57%
9.	*huh?*	4	2.29%
10.	*I guess?*	1	0.57%
11.	*is it not?*	1	0.57%
12.	*is that right?*	1	0.57%
13.	*is that correct?*	1	0.57%
14.	*ja?*	1	0.57%
15.	*no?*	3	1.72%
16.	*okay?*	1	0.57%
17.	*right?*	39	22.41%
18.	*why not?*	1	0.57%
19.	*what would you have?*	1	0.57%
20.	*would you agree?*	1	0.57%
21.	*yeah?*	2	1.15%
22.	*you know?*	17	9.77%
23.	*you know what I mean?*	1	0.57%
	TOTAL	174	100 %

Table 4. The number and percentage of different forms of TQ in Serbian interviews.

Irrespective of the considerable variety of different tag questions in English and an array of invariables, the variable form tags have proved to be the predominant type with an over 52% share of the total.

3.2.1. Female - Female Interviews

The number of interviews in this corpus segment was 25, with 76,000 words in total. In this kind of interaction, both collocutors are of the same gender, the interviewer and the interviewee normally

taking turns. A special emphasis is put on politeness expressed by means of variable multi-word tags. Of the numbers presented below, the number of interviewer used TQ is 15, or 68.2% of all instances, which may indicate that the position of the interviewer is marked by a higher degree of tentativeness, the issue of gender being irrelevant here.

	TYPE OF TQ	NUMBER	PERCENTAGE
1.	aux + neg + pro *isn't it?...*	11	50%
2.	aux + pro *was it?*	3	13.6%
3.	*no?*	3	13.6%
4.	*huh?*	2	9.1%
5.	*did you say?*	1	4.6%
6.	*right?*	2	9.1%
	TOTAL	22	100 %

Table 5. The number and percentage of TQ types in female - female interviews

3.2.2. Female - Male Interviews

This part of the English corpus also consists of 25 interviews, while the number of words amounted to approximately 69,000. In this kind of interaction, the collocutors are of different gender, the interviewer being female and the interviewee a male person. This seems to have affected the discourse and directed it to a more respectful, non-arrogant, ground, tolerant and open to the potential contributions of both parties. Of the total result numbers in Table 6, the number of interviewer-used TQs is 13, or 39.40%, which shows that the power position of the interviewee has not been verified by decreased usage of tags.

	TYPE OF TQ	NUMBER	PERCENTAGE
1.	aux + neg + pro *isn't it?...*	21	63.6%
2.	aux + pro *was it?*	4	12.2%
3.	*is that right?*	1	3%
4.	*right?*	3	9.1%
5.	*alright?*	1	3%
6.	*yeah?*	2	6.1%
7.	*ja?*	1	3%
	TOTAL	33	100 %

Table 6. The number and percentage of TQ types in female - male interviews

3.2.3. Male - Female Interviews

The following section included 25 interviews with 109,000 words. This kind of interaction also involves collocutors of different gender, where the interviewer is a male and the interviewee a female speaker. The number of interviewer-used TQs is 22 or 29.7% of all instances. Being in a position to direct the discourse, the interviewer makes use of facilitative tags, trying to elicit the interviewee's explicit response. As Eckert/McConell-Ginet (2003: 171) have noted, "The tag not only invites another into an exchange: it makes it very difficult for the other to refuse the proffered "invitation" even should they want to do so. Even facilitative tags can coerce."

	TYPE OF TQ	NUMBER	PERCENTAGE
1.	aux + neg + pro *isn't it?...*	32	44.40%
2.	aux + pro *was it?*	6	8.10%
3.	*okay?*	1	1.35%
4.	*huh?*	1	1.35%
5.	*you know?*	14	18.90%
6.	*right?*	17	23.00%
7.	*ah?*	1	1.35%
8.	*do you think?*	1	1.35%
9.	*what would you have?*	1	1.35%
	TOTAL	74	100 %

Table 7. The number and percentage of TQ types in male - female interviews

3.2.4. Male - Male interviews

The final quarter of the corpus was a group of 25 interviews, numbering 168,000 words. In this kind of interaction, both collocutors are of the same gender, namely male. The interviewer and the interviewee normally take turns in an exchange. Of the data in Table 8, the number of interviewer-used facilitative tags is 27 or 60%, roughly correlative to the all-female interview discourse. These findings seem to be in opposition to those of Eckert and McConell-Ginet, whose statistics has come up with the result that in peer exchanges men will be (primarily) using epistemic modal tags (Eckert and McConell-Ginet, 2003: 171).

	TYPE OF TQ	NUMBER	PERCENTAGE
1.	aux + neg + pro *isn't it?...*	14	31.1%
2.	*is it not?*	1	2.2%
3.	aux + pro *was it?*	2	4.4%
4.	*you know?*	3	6.7%
5.	*you know what I mean?*	1	2.2%
6.	*huh?*	1	2.2%
7.	*why not?*	1	2.2%
8.	*right?*	17	37.8%
9.	*I guess?*	1	2.2%
10.	*do you think?*	1	2.2%
11.	*am I not right?*	1	2.2%
12.	*is that correct?*	1	2.2%
13.	*would you agree?*	1	2.2%
	TOTAL	45	100 %

Table 8. The number and percentage of TQ types in male - male interviews

The Tables 9 and 10 exhibit some of the corpus analysis results in regard to the gender-specific use of tag questions. Apparently, the highest index value of tag using with English male speakers will be registered when they are in interviewee positions when interviewed by female interviews, almost three times more than that when being engaged in a conversation with women. This result may be said to be in accordance with the findings of Eckert and McConell-Ginet, as they have concluded that men appear as less powerful in asymmetric exchanges. Their rhetorical question "Does this mean that it is

really women who are socially powerful and men who are powerless?" stems therefrom (Eckert and McConell-Ginet, 2003: 171).

	ENGLISH CORPUS	NUMBER OF TQ USED	NUMBER OF WORDS	AVERAGE PER 10,000	PERCENTAGE OF TOTAL
1.	Male -er > Male	27	168,000	1.60	31.02%
2.	Male < Mal -ee	18	168,000	1.07	20.69%
3.	Male -er > Female	22	109,000	2.02	25.29%
4.	Female < Male -ee	20	69,000	2.90	22.99%

Table 9. Number and percentage of TQ types in male interview discourse.

Be that as it may, the statistical treatment of the results of the present study has yielded 5.09 as the highest index value of tag question usage of all. This again clashes with the results of Eckert and McConell-Ginet, as they have claimed that "We have (primarily) facilitative and softening uses of tags statistically associated with women in casual conversation among acquaintances and with the more powerful in asymmetric exchanges." (Eckert and McConell-Ginet, 2003:171) In the present study, this type of usage is not the dominant one.

	ENGLISH CORPUS	NUMBER OF TQ USED	NUMBER OF WORDS	AVERAGE PER 10,000	PERCENTAGE OF TOTAL
1.	Female -er > Female	15	76,000	1.97	17.24%
2.	Female < Female -ee	7	76,000	0.92	8.04%
3.	Female -er > Male	13	69,000	1.88	14.95%
4.	Male < Female -ee	52	109,000	5.09	59.77%

Table 10. Number and percentage of TQ types in female interview discourse.

3.3. The Serbian Corpus Results

The Serbian corpus of 191,000 words in 100 interviews, divided in four groups of 25 interviews, produced only 31 instances of tag questions. According to the form of tag questions registered in the Serbian corpus, there are six different types, some of which are stylistically marked but statistically insignificant. The most prominent tag question in Serbian is the "default", invariant tag *zar ne?* used by both gender groups of speakers, but mostly female, with two thirds of all the instances.

	TYPE OF TQ	NUMBER	PERCENTAGE
1.	*zar ne?*	25	80.64%
2.	*što da ne?*	1	3.22%
3.	*malo li je?*	1	3.22%
4.	*ili šta?*	1	3.22%
5.	*pa šta?*	2	6.45%
6.	*ko bi?*	1	3.22%
	TOTAL	31	100 %

Table 11. The number and percentage of different forms of TQ in Serbian interviews.

3.3.1. Female - Female Interviews

The section contains 25 interviews with 40,000 words in total. In this kind of interaction, both collocutors are of the same gender, i.e. female speakers of Serbian. The interviewer and the interviewee normally take turns, the interviewer being the conversation facilitator. The number of interviewer-used TQ is 1 or only 12.5%, strongly pointing to the fact that tag questions in peer exchange do not have any significant function as indicators of powerelessness.

	TYPE OF TQ	NUMBER	PERCENTAGE
1.	*zar ne?*	5	62.50%
2.	*što da ne?*	1	12.50%
3.	*malo li je?*	1	12.50%
4.	*ili šta?*	1	12.50%
	TOTAL	8	100 %

Table 12. The number and percentage of TQ types in female - female interviews

3.3.2. Female - Male Interviews

The number of interviews here is also 25, while the number of words is 47,000. In this kind of interaction, the collocutors are of different gender, the interviewer of female and the interviewee of male gender. Of these numbers, the number of interviewer-used TQ is 4 or 44.4%. In comparison to all-female interview discourse from 3.3.1., the increase of tag question frequency is more than triple.

	TYPE OF TQ	NUMBER	PERCENTAGE
1.	*zar ne?*	7	77.8%
2.	*pa šta?*	2	22.2%
	TOTAL	9	100 %

Table 13. The number and percentage of TQ types in female - male interviews

3.3.3. Male - Female Interviews

This part of the Serbian corpus includes 41,000 words distributed in 25 interviews. Here, the participants are of different gender, as well. The positions are reversed in regard to the previous corpus segment, the interviewer being male and the interviewee a female person. The number of tag questions used by the interviewer is 5 or 41.7%. Obviously, the position of interviewer is similarly conceived and employed by female and male speakers of Serbian in asymmetric exchanges, as shown by the percentage of facilitative tag uses in male-female (41.7%) and female-male interactions (44.4%).

	TYPE OF TQ	NUMBER	PERCENTAGE
1.	*zar ne?*	12	100%
	TOTAL	12	100 %

Table 14. The number and percentage of TQ types in male - female interviews

3.3.4. Male - Male Interviews

The last portion of the Serbian corpus encompassed a set of 25 interviews and 63,000 words. In both corpora, this discourse type is characterized by the largest number of words in the transcripts. Both collocutors in the interaction are of the same, male gender, and the interviewer and the interviewee normally take turns. The interviewer used tags in one instance, which is 50% of all uses. This discourse type is by far the one least marked with tag question usage.

	TYPE OF TQ	NUMBER	PERCENTAGE
1.	*zar ne?*	1	50%
2.	*ko bi?*	1	50%
	TOTAL	2	100 %

Table 15. The number and percentage of TQ types in male - male interviews

	SERBIAN CORPUS	**NUMBER OF TQ USED**	NUMBER OF WORDS	AVERAGE PER 10,000	PERCENTAGE OF TOTAL
1.	Male -er > Male	1	63,000	0.16	3.22%
2.	Male < Mal -ee	1	63,000	0.16	3.22%
3.	Male -er > Female	5	41,000	1.22	16.13%
4.	Female < Male -ee	5	47,000	1.06	16.13%

Table 16. Number and percentage of TQ types in male interview discourse.

	SERBIAN CORPUS	NUMBER OF TQ USED	NUMBER OF WORDS	AVERAGE PER 10,000	PERCENTAGE OF TOTAL
1.	Female -er > Female	1	40,000	0.25	3.22%
2.	Female < Female -ee	7	40,000	1.75	22.58%
3.	Female -er > Male	4	47,000	0.85	12.90%
4.	Male < Female -ee	7	41,000	1.70	22.58%

Table 17. Number and percentage of TQ types in female interview discourse.

4. CONCLUSION

It has been established in the present research that tag questions usage in interview-based discourse is predominantly *culturally-conditioned. When regarded contrastively, the results have shown that the speakers of English appear to use three times more tag-questions than speakers of Serbian, quantitatively indicated by the frequency index per 10,000 words*. However, on a more general level, these findings could not be brought into a relation with any smaller-scale tentativeness in speech on the part of Serbian speakers, but rather a higher degree of politeness in the language employed by the speakers of English when addressing members of either gender.

When it comes to the gender issue in interview discourse tag using, the present research results corroborate the approach according to which both of the genders tend to equally use tag questions in their speech. *Tags in English do not seem to be gender-conditioned, since in terms of quantity both male and female English speakers use tags to an equal extent, supported by the 50% share of the overall usage.* In Serbian, the slight preponderance is on the side of female speakers, the ratio being 60% to 40%. Thus, tag questions in English, and probably in any other language for that matter, should not be associated with female speakers only, as both men and women tend to use various types of tag questions (Weatherall, 2002: 87), but rather with hesitancy and with utterances that seek confirmation on a more universal

level. *The starting assumption has been confirmed in the part that female English speakers use tags most extensively when compared to the other three groups. However, when compared to female Serbian speakers, their language is characterized by twice as many tag questions, as represented by the index value of 2.06 versus 0.99 as shown in Table 2 above, which also supports the idea that tags using is more culture-specific than gender-specific.*

Furthermore, the assumption that there would be more question tags in the female-male interview discourse than in the female-female discourse seems to have been confirmed. In the English corpus, the number of tags employed during peer exchange in the female interview discourse dramatically rises up to 300% in the gender asymmetric exchange, but in the Serbian corpus it is only 25% higher. Obviously, as pointed out by Weatherall (2002: 61), linguistic forms are not likely to have invariant functions, particularly when considered in view of gender variations. Therefore, it may be wrong to assume that the use of a conversational feature such as this is interpretable as evidence signalling a single tendency or meaning as "lack of confidence" or "assertiveness", revealing either the presence or absence of a certain degree of self-consciousness or self-reliance.

What can also be deduced from the results of this empirical research is that the data from the authoritative grammar books of English stating that 40-50% of all tag questions would be of the same polarity as the main verb have not been confirmed. The data have shown that only 2 instances of constant polarity tags, somewhat over 1%, can be registered in authentic, spontaneous intervew discourse.

According to the findings from the corpus analysis, the fixed form of question tagging (as in Serbian and French) is a less productive pattern in comparison to the pattern which involves variable form (as in English). This can be inferred from the fact that the Serbian form *zar ne?*, which is accountable for 80% of all the uses of tag questions in the corpus, has yielded an overall result three times less than the pattern with invariable form. The fixed form of question tagging as in Serbian, Bulgarian or French is definitely less productive a pattern than the pattern which involves variable form, as in English, where 23 different tag question forms have been detected, with the reversed polarity tags based on the enclitic *n't* as the most prominent segment.

References

Algeo, J. (1988). "The tag question in British English: It's different i'n'it". *English World-Wide*, *9*(2), 171-191.

Algeo, J. (1990). "It'sa myth, innit? Politeness and the English tag question". *The State of the Language*, 443-450.

Cameron, D., McAlinden, F., & O'Leary, K. (1988). "Lakoff in context: the social and linguistic functions of tag questions." *Women in their speech communities*, 74-93.

Chiaro, D (2000). "The British will use question tags, won't they? The case of Four Weddings and a Funeral." *Tradurre il Cinema. Atti del Convegno del 29-30 Novembre 1996*, Christopher Taylor, ed. Trieste: Universita degli Studi Trieste.

Christie, C. (2001) *Gender and Language: Towards a Feminist Pragmatics*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Downing, A. / P. Locke (2006) *A University Course in English Grammar*, London and New York: Routledge.

Dubois, B. L., / Crouch, I. (1975). "The question of tag questions in women's speech: They don't really use more of them, do they". *Language in society*, *4*(3), 289-294.

Eckert, P./ S. McConnell-Ginet (2003) *Language and Gender*, New York: Cambridge University Press.

Fishman, P. (1980). "Interactional shitwork." *Heresies* 2: 99-101.

Hellinger M. / H. Busmann (eds.) (2002) *Gender Across Languages: The linguistic representation of women and men*, volume 2, Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Holmes, J. (1995). *Women, men and politeness*. London: Longman.

Holmes J./ M. Meyerhoff. ed. (2003) *The Handbook of Language and Gender.* London: Blackwell.

Huddleston, R. / *Pullum,* G. K. (2005) *A Student's Introduction to English Grammar*, Cambridge: CUP.

Kollock P., Schwartz P., Blumstein P, (1985) "Sex and Power in Interaction: Conversational Privileges and Duties", *American Sociological Review*, 50:34-46.

Lakoff, R. (1973) "Language and Woman's Place", *Language in Society*, Vol. 2, No. 1, pp. 45-80, New York: Cambridge University Press.
Lakoff, R. (1972) "Language in Context". *Language*, 907-927.
Lakoff, R. (1975) *Language and Woman's Place*, New York: Harper and Row.
Lakoff, R. (2004) *Language and Woman's Place*, Text and Commentaries, edited by Mary Buholtz, New York: Oxford University Press.
Lapadat, Judy /Seesahai, Maureen. (1977). "Male versus female codes in informal contexts." *Sociolinguistics Newsletter*, 8(3):7-8.
McMillan, J. R., Clifton, A. K., McGrath, D., and Gale, L. (1977). "Women's Language: Uncertainty or Interpersonal Sensitivity and Emotionality." *Sex Roles*, 3(6), 545-559.
Payne, T. E. (2011) *Understanding English Grammar: A Linguistic Introduction*, Cambridge: CUP.
Quirk, R. et al. (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London: Longman.
Sunderland, J. (2006) *Language and Gender*, London and New York: Routledge.
Weatherall, A. (2002) *Gender, Language and Discourse,* London: Routledge.
Yule, G. (2006). *The Study of Language: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

UPOTREBA UPITNOG DODATKA KOD MUŠKIH I ŽENSKIH GOVORNIKA ENGLESKOG I SRPSKOG JEZIKA

Rezime

Ovaj rad predstavlja istraživanje koje je imalo za cilj da otkrije stepen u kom govornici engleskog i srpskog jezika koriste upitni dodatak kao komunikativnu strategiju za ostvarenje pragmatskog slaganja sa sagovornikom u zavisnosti od pola govornika kako bi se postigao viši stepen obazrivosti u govornom činu. Kontrastivno istraživanje malog obima u osnovi rada je umnogome inspirisano osobenostima diskursa obeleženog polnim karakteristikama po nalazima R. Lakoff (1975, 2004), i kasnije autora kao što su Holmes (1986), Romaine (2003), Talbot (2003), Eckert & McConnell-Ginet (2003) i drugih. Istraživanje je zasnovano na analizi kontekstualizovane upotrebe upitnih dodataka iz korpusa tekstova u žurnalističkom registru na 100 intervjua na engleskom i srpskom jeziku koje su dali govornici muškog i ženskog pola za novine i časopise na internetu. Rezultati analize su pokazali da govornici engleskog jezika gotovo tri puta više upotrebljavaju ovaj sintaksičko-pragmatski oblik. Nešto konkretnije, govornici engleskog i srpskog jezika muškog, odnosno ženskog pola podjednako koriste upitne dodatke u govoru. U engleskom korpusu, najizrazitija upotreba upitnih dodataka zabeležena je kod intervjua gde su se ispitanici obraćali suprotnom polu, dok u srpskom korpusu ova pravilnost nije potvrđena. U engleskom jeziku registrovano je 23 različita oblika upitnih dodataka, za razliku od srpskog sa 6, što ukazuje na mnogo veću produktivnost ovog obrasca u engleskom jeziku. Dominiraju oblici varijabilnog upitnog dodatka zasnovanog na negativnoj enklitici sa nadpolovičnom većinom (53% svih slučaja), dok u srpskom jeziku oblik *zar ne*? ima udeo od 80% svih upotreba.

Ključne reči: upitni dodatak, engleski jezik, srpski jezik, muški i ženski govor, kontrastivna analiza.

Vladimir Ž. Jovanović
Univerzitet u Nišu, Srbija
Filozofski fakultet
vladimir.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

Vladan Pavlović
Univerzitet u Nišu, Srbija
Filozofski fakultet
vladanp2@gmail.com

Жељко Марковић

РЕЧЕНИЧНЕ ДОПУНЕ ГЛАГОЛА ВИЗУЕЛНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ У СРПСКОМ И СЛОВЕНАЧКОМ ЈЕЗИКУ

Реченичне допуне глагола визуелне перцепције уводе се у савременом српском и савременом словеначком језику двојаким везницима чија је употреба семантички издиференцирана. Једнима се уводе реченице којима се реферише о одређеном стању ствари које посредством чула долази до свести перципијента као информација, док се другима уводе реченице у којима се истиче динамичан ток опажане стварности те се она приказује у својој непосредној конкретности. У српском и словеначком језику носилац радње денотиране допунском реченицом синтаксички може бити приказан као субјекат допунске реченице исказан номинативом или као објекат управне реченице исказан слободним акузативом. У овом другом случају се у словеначком уместо допунске реченице може употребити инфинитив.

Кључне речи: глаголи визуелне перцепције, допунске реченице, везници.

У српској науци о језику о реченичним допунама перцептивних глагола релативно је доста писано. За ову тематику се у нас највише занимала Владислава Ружић (Петровић), пре свега у оквиру своје обимне студије о допунским реченицама у српском језику (Ружић 2006), као и у двама раније објављеним радовима, од којих је један написан у коауторству с Љиљаном Суботић (Петровић 1994, Петровић / Суботић 2002). На реченичне допуне перцептивних глагола осврће се и Милка Ивић у оквиру своје студије о исказивању директног објекта у српскохрватском језику (1983). Реченичним комплементима перцептивних глагола са експлицираним објектом у управној реченици бавио се у ранијем периоду и руски сербокроатиста П. А. Дмитријев (1972), те нешто касније М. Ковачевић (1985). О истој теми писале су у новије време Ј. Војновић и Ј. Латов-Папић (2006).

Са дијахроног је аспекта о српским реченичним комплементима перцептивних глагола писала И. Грицкат (2004). Њима се у новије време такође бавио С. Павловић у оквиру своје студије о старосрпским зависним реченицама (2009).

Из угла контрастивне анализе овој је проблематици приступио Жарко Бошњаковић објавивши рад о номиналним и реченичним допунама перцептивних глагола у српском и македонском језику (2006).

Занимљиво је да у словеначкој науци о језику, колико сам успео да установим – ако се изузму поједине студије у којима је у неком другом тематском контексту перцептивним глаголима посвећено више или мања простора (нпр. Орешник 1994) – ова проблематика није до сада шире изучавана.

У савременом српском и савременом словеначком језику зависне реченице у функцији објекатске допуне глагола визуелне перцепције уводе се везницима:

да / *da* (*Видим да маше рукама* / *Vidim, da maha z rokami*) и

како / *kako* (*Видим како маше рукама* / *Vidim, kako maha z rokami*).

Поред ова два везника, у језику српских писаца, махом оних из ранијих периода, уз перцептивне глаголе са експлицираним објектом у управној реченици може се срести и везник *где*. У својој студији о допунским реченицама В. Ружић (2006: 178) примећује да се везник *где*, иначе изузетно редак, чешће појављује у језику писаца из 19. века. У мом се корпусу овај везник појављује само на једном месту: ... *угледа пријатеља опруженог на кревету, где држи расклопљену књигу према свећи натакнутој право на прозорски зид* (Тишма, 290). Очито је везник *где*, када се њиме уводи допунска реченица уз перцептивне глаголе, данас готово изашао из употребе, стога га у даљем разматрању не узимам у обзир.

Двојаки везници којима се уводе допунске реченице уз перцептивне глаголе одлика су и других словенских језика. У руском су то *что* и *как*, у чешком *že* и *jak*, у словачком *že* и *ako*, у пољском *że* и *jak*, у горњолужичкосрпском *zo* и *kak*, у бугарском *да / че* и *как / като* (Бјеличова / Седлачек 1990: 71-73) – и у свима њима је употреба ових везника семантички издиференцирана. Како закључују Бјеличова и Седлачек (1990: 71), у реченицама уведеним везницима „основног реда" (какав је српски и словеначки везник *да*) реферише се о одређеном стању ствари које посредством чула долази до свести перципијента као информација, док се у реченицама уведеним везницима „адвербијалног карактера" (тип *како*) опажана стварност приказује у својој непосредној конкретности. Говорећи о употреби везника *da* и *kako* у словеначком језику, Орешник (1994: 33) истиче да је ситуација денотирана зависном реченицом приказана као мање динамична уколико је зависна реченица уведена везником *da*, него уколико је уведена везником *kako*. Слично Орешнику, В. Ружић (2006: 203), када је српски језик у питању, напомиње да се везником *како* „преноси слика ситуације у динамичкој реализацији, а везником *да* с комплементом значење стања, призора".

У српском и словеначком језику носилац радње денотиране допунском реченицом уз перцептивне глаголе синтаксички може бити приказан као субјекат допунске реченице исказан номинативом:

Иванка је гледала како се путем миче чудна слика... (Булатовић, 42);
Ivanka je gledala, kako se po poti pomika čuden prizor... (Bulatović, 38);

или као објекат управне реченице исказан слободним акузативом:

Гледали смо га, запрепашћени, како нам се лагано приближава... (Шћепановић, 51);
Gledali smo ga vsi osupli, kako se nam počasi približuje... (Šćepanović, 42).[1]

У овом другом случају садржај допунске реченице представља пратећи ситуациони оквир којим се детерминише индивидуум у улози перцептивног објекта у моменту док ту улогу остварује (Ивић 1983: 136), па је тако допунска реченица истовремено везана за предикат управне реченице и за његов објекат (Дмитријев 1972: 269).

У словеначком се уз перцептивне глаголе са експлицираним објектом уместо допунске реченице може употребити инфинитив:

Tudi to je važno, da me vidijo od časa do časa govoriti s kurirjem... (Zupan – Menuet, 245);
И то је важно, што ме с времена на време виде како разговарам са куриром... (Зупан – Менует, 279);
Отворио сам врата и угледао је како стоји у вечном полумраку ходника... (Марковић, 79);
Odprl sem vrata in jo zagledal stati v večnem polmraku hodnika... (Marković, 86).

Сматра се да је оваква синтаксичка конструкција (тзв. accusativus cum infinitivo) постојала и у српском језику и да је током времена замењена конструкцијом с допунском реченицом (в. Грицкат 2004: 164-175).[2]

Па и у словеначком језику, када се упореди нпр. са енглеским, немачким или француским, инфинитив са објекатском допуном перцептивних глагола много је ређи него зависна реченица. Изгледа да је словеначки посебно несклон употреби конструкције акузатив + инфинитив када су у питању рефлексивни глаголи, како нам и показују следећи примери у којима, наспрам инфинитива у изворном тексту, у словеначком преводу стоји рефлексивни глагол у личном облику:

[1] У том погледу се са српским и словеначким слажу остали јужнословенски језици, као и западнословенски језици. У источнословенским језицима присутна је само прва могућност (Бјеличова / Седлачек 1990: 72).

[2] У употреби конструкције акузатив + инфинитив уз глаголе *видети* и *чути*, коју Ј. Јерковић проналази у каснијем периоду у језику Јакова Игњатовића (1972: 273-274) и Богобоја Атанацковића (1976: 130-131), вероватно се огледа утицај страних језика. (Бар када је Јаков Игњатовић у питању, познато је да је добро говорио немачки, мађарски и француски, да је читао и писао на латинском [Јерковић 1972: 12] – у свим овим језицима раширена је употреба инфинитива уз објекатску допуну перцептивних глагола. [За информације о мађарском језику захваљујем колегиници Душанки Звекић-Душановић.])

March (...) saw one of the Gestapo watchers turn to the other... (Harris, 156);
March je (...) videl, da se je eden od gestapovskih stražarjev obrnil k drugemu... (Harris, 163);
... der Wärter (...) konnte (...) ihn einen Schluck aus der Wasserflasche nehmen, sich wieder aufs Lager werfen und weiterschlafen sehen (Süskind, 292);
... stražar (...) mu je dovolil, da je lahko napravil požirek iz njegove čutarice, nato pa ga je videl, kako se je spet vrgel na pograd in spal dalje (Süskind, 231);[3]
La chaleur montait et je voyais dans la salle les assistants s'éventer avec des journaux (Camus, 134);
Vročina je postajala čedalje hujša in videl sem, da se nekateri v dvorani hlade s časopisi (Camus, 94).

Од двају српских и словеначких везника којима се уводи допунска реченица уз перцептивне глаголе шири опсег употребе има везник *како*. Да је уз перцептивне глаголе овај везник знатно фреквентнији од везника *да* констатује и В. Ружић (2006: 178, 203-4), као и Ј. Војновић и Ј. Латов-Папић (2006: 62). Ове ауторке међутим не примећују, као ни Милош Ковачевић пре њих, да дистрибуција наведених везника бар једним делом стоји у корелацији с присуством, одн. одсуством агентивних својстава у семантичком склопу датог перцептивног глагола. Тако у српском језику агентивни перцептивни глаголи добијају реченичну допуну с везником *како*, а не и с везником *да*:[4]

Ландау је [...] с ужасом гледао како му се Индиос [...] лагано примиче (Пекић, 367);
**Ландау је с ужасом гледао да му се Индиос лагано примиче*;

Посматрао сам [...] како се рукују с њом (Марковић, 112);
**Посматрао сам да се рукују с њом*;

... гледа Ингиног мужа [...] како храмајући [...] крстари око „летњиковца"... (Тишма, 284);
**... гледа Ингиног мужа [...] да храмајући [...] крстари око „летњиковца"...*

... посматрам је у огледалу како се полако дотерује ... (Марковић, 61);
**... посматрам је у огледалу да се полако дотерује ...*

Уколико је експлициран објекат у управној реченици, поље искључиве употребе везника *како* још је шире па оно – судећи по примерима из мог корпуса – обухвата и експеријенталне глаголе, са изузетком глагола *видети*. А и уз овај је глагол, када стоји са експлицираним објектом, везник *да* прилично редак. Ово су неки од малобројних примера из мог корпуса:

Ако те будем видео да си према некоме пружио руку – пљунућу те (Булатовић, 204);
Če te bom videl, da si h komu iztegnil roko – potem ti bom pljunil v obraz (Bulatović, 188);
За две и по године га први пут видим да није равнодушан (Марковић, 217);
V dveh letih in pol sem ga prvič videl, da ni bil ravnodušen (Marković, 229).

[3] У словеначком је преводу измењен смисао првог дела овог примера – чувар није дозволио затворенику да пије воду, него га је видео како пије, као што је то у српском преводу: *... чувар (...) је могао да га види како узима гутљај из боце с водом, поново се баца на лежај и наставља да спава* (Зискинд, 247).

[4] Агентивним перцептивним глаголима – какви су нпр. глаголи *гледати* и *слушати* – исказује се перцептивни акт који се остварује вољном активношћу перципијента. На другој страни, неагентивним, тј. експеријенталним глаголима – као што су *видети* и *чути* – исказује се перцептивни акт настао као резултат процеса обраде информација који се одвија изван перципијентове вољне сфере. Ковачевић (1985: 125-126) глаголе *гледати* и *слушати* неоправдано убраја у глаголе „пасивне перцепције" и при том погрешно интерпретира Филмора тврдећи да је семантичка улога њиховог субјекатског аргумента „доживљач" (датив [експеријент], у Филморовој терминологији). Филмор (1968: 31), напротив, изричито каже да субјекатски аргумент глагола *look* и *listen*, еквивалената српских глагола *гледати* и *слушати*, има улогу агенса, за разлику од субјекатског аргумента глагола *see* и *hear* који наступа у семантичкој улози датива.

Бјеличова и Седлачек (1990: 72) превиђају овакву употребу везника *да* у српском (и словеначком).

Углавном исту ситуацију затичемо и у словеначком језику – кажем углавном јер се у мом корпусу појављују изоловани примери с везником *da* уз агентивни глагол *gledati*:

Moja stara te ne bo gledala, da se boš redila in opletala z repom (Kosmač, 104);
Моја стара те неће гледати како се гојиш и вртиш репом (Космач, 91);

... ne bi mogel gledati, da takega fanta, kakor si ti, kujonira babnica... (Zupan – Igra, 269);
... зар да гледам таквог дасу како га жентурача зајебава (Зупан - Игра, 301).[5]

На крају, треба истаћи да се перцептивним предикатом *видети* са реченичним комплементима уведеним везником *да* реализују два типа исказа која Барвајз и Пери (1984) називају *primary see$_t$-reports* и *secondary see$_t$-reports*,[6] а Дик и Хенгевелд (1991) *primary mental perception constructions* и *secondary mental perception constructions*. И једнима и другима се, уопштено речено, реферише о спознаји нечега путем перцепције. Исказима првог типа реферише се о директној спознаји преко перцепције, а исказима другог типа о спознаји преко перцепције увећаној за оно што неко зна да мора бити на основу онога што перципира (Барвајз / Пери 1984: 194). Исказ првог типа имамо у примеру:

Видео сам да Марија плаче,

а исказ другог типа у примеру:

Видео сам да је Марија плакала (али је нисам виде да плаче, него сам то закључио зато што видим да су јој очи натечене, образи црвени итд.).

У исказима другог типа комплемент се може односити и на ентитете који се не налазе у видном пољу перципијента:

Видео сам да је стражар отишао (али га нисам видео како одлази).[7]

И да резимирамо. Реченичне допуне глагола визуелне перцепције уводе се у савременом српском и савременом словеначком језику везницима *да* / *da* и *како* / *kako*. Употреба ових везника повлачи за собом разлике у значењским нијансама, па се употребом везника *да* ситуација денотирана допунском реченицом приказује само као информација, док се употребом везника *како* истиче њен динамички ток.

Носилац радње денотиране допунском реченицом синтаксички може бити приказан као субјекат допунске реченице исказан номинативом или као објекат управне реченице исказан слободним акузативом. У овом другом случају у словеначком се уместо допунске реченице може употребити инфинитив.

Од двају српских и словеначких везника којима се уводи допунска реченица уз перцептивне глаголе шири опсег употребе има везник *како*. Везник *да* употребљава се уз експеријенталне глаголе, а уколико се допунска реченица уводи уз експлицирани објекат управне реченице, поље употребе овог везника ограничено је практично једина на глагол *видети*.

[5] И у српском и у словеначком је везник *да* сасвим обичан уз глагол *гледати* када је овај употребљен у неперцептивном значењу ‘старати се, трудити се, настојати’: *Гледао је да не разговара ни са ким* (РМС6); *Vseeno smo gledali da bi na kak način potrošili kaj denarja...* (KF).

[6] Ознака *see$_t$* односи се на енглески глагол *see* са реченичним комплементом уведеним везником *that*.

[7] Уп. завршну реченицу у следећем одељку српског превода Херисовог романа *Отаџбина*:

Човек са торбом-сувениром из Дома војске изгледао му је некако познат. Гестаповац постављен да осматра? Март нагло промени правац, пође у ве-це. Стаде испред писоара и остаде тако [...] нетремице мотрећи на улаз. Не уђе нико. После неког времена, излазећи, Март *виде да је човек отишао* (Херис, 257).

Литература

Барвајз / Пери (1984). Barrwise, Jon / John Perry. *Situations and Attitudes*. Cambridge (Mass.) / London: Bradford Books / MIT Press.

Бјеличова / Седлачек (1990). Běličová, Helena / Jan Sedláček. *Slovanské souvětí*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Бошњаковић (2006). Бошњаковић, Жарко. Заједничке и диференцијалне особине допуна глагола перцепције у српском и македонском преводу Јеванђеља по Марку и по Јовану. *Годишњак Филозофског факултета у Нишу*, XX/8, 55-74.

Војновић / Латов-Папић (2006). Војновић, Јелена / Јелена Латов-Папић. Зависне клаузе уз глаголе перцепције с експлицираним објектом. *Прилози проучавању језика*, 37, 51-67.

Грицкат (2004). Грицкат, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Дик / Хенгевелд (1991). Dik, Simon / Kees Hengeveld. The hierarchical structure of the clause and the typology of perception-verb complements. *Linguistics*, 29/2, 231-259.

Дмитријев (1972). Дмитриев, П. А. Придаточные предложения с двусторонними синтаксическими связями. *Јужнословенски филолог*, XXIX, 243-274.

Ивић (1983). Ivić, Milka. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta.

Јерковић (1972). Јерковић, Јован. *Језик Јакова Игњатовића*. Нови Сад: Матица српска.

Јерковић (1976). Јерковић, Јован. *Језик Богобоја Атанацковића*. Нови Сад: Матица српска.

Ковачевић (1985). Ковачевић, Милош. Сложена реченица с пролептичким конституентом у српскохрватском језику. *Књижевни језик*, 14/3, 123-137.

Орешник (1994). Orešnik, Janez. *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Павловић (2009). Павловић, Слободан. *Старосрпска зависна реченица: од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Петровић (1994). Петровић, Владислава. О двофункционалним реченицама уз објекат глагола перцепције. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XXIII, Нови Сад, 53-59.

Петровић / Суботић (2002). Петровић, Владислава / Љиљана Суботић. Атрибуција објекта уз глаголе перцепције (дијахроно-синхрони план). *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 30/1, Београд, 53-59.

Ружић (2006). Ружић, Владислава. Допунске реченице у савременом српском језику (II). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIX/2, 103-266.

Филмор (1968). Fillmore, Charles. The case for case. *Universals in Linguistic Theory*. E. Bach, R. T. Harms (ed.). New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968, 1-88.

Извори

Bulatović, Miodrag. *Crveni petao leti prema nebu*. Novi Sad: Stylos, 2000.

Bulatović, Miodrag. *Rdeči petelin leti v nebo* (prevedel Dušan Dolinar). Ljubljana: DZS, 1967.

Ziskind, Patrik. *Parfem: Hronologija jednog zločina* (preveo Zlatko Krasni). Novi Sad: Solaris, 2006.

Zupan, Vitomil. *Igra s hudičevim repom*. Zagreb / Murska Sobota: Globus / Pomurska založba, 1985.

Zupan, Vitomil. *Igra s đavolovim repom* (preveo Živojin Pavlović). Beograd: BIGZ, 1987.

Zupan, Vitomil. *Menuet za kitaro*. Zagreb: Globus, 1985.

Зупан, Витомил. *Менует за гитару* (превела Татјана Детичек-Вујасиновић). Београд: Народна књига, 1979.

KF. Словеначки електронски корпус *FidaPLUS* (http://www.fidaplus.net).

Kosmač, Ciril. *Pomladni dan*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970.

Космач, Цирил. *Пролећни дан* (превела Роксанда Његуш). Београд: Српска књижевна задруга, 1959.

Marković, Veselin. *Izranjanje*. Beograd: Stubovi kulture, 2001.

Marković, Veselin. *Izplavanje* (prevedel Damijan Šinigoj). Novo Mesto: GOGA, 2004.

Pekić, Borislav. *Besnilo*. Novi Sad: Solaris, 2002.

Süskind, Patrick. *Das Parfum: Die Geschichte eines Mörders*. Zürich: Diogenes, 1985.

Süskind, Patrick. *Parfum: Zgodba o morilcu* (prevedla Silvija Borovnik). Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1987.
Tišma, Aleksandar. *Vere i zavere*. Beograd: Prosveta, 1997.
Harris, Robert. *Fatherland*. London: Arrow Books, 1993.
Harris, Robert. *Veliki rajh 1964* (prevedla Simona Čeh). Tržič: Učila International, 2006.
Heris, Robert. *Otadžbina* (preveo Aleksandar B. Nedeljković). Beograd: Laguna, 2002.
Camus, A. *(*1957). L'étranger. Paris: Gallimard.
Camus, A. (1986). Tujec (prevedel Jože Javoršek). Ljubljana: Cankarjeva založba.
Шћепановић, Бранимир. *Уста пуна земље*. Београд: Logos-Art, 2007.
Šćepanović, Branimir. *Usta, polna prsti* (prevedel Janko Moder). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977.

Речници

РМС6: *Речник српскохрватскога књижевног језика* I–VI (1967–1976). Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).

COMPLEMENT CLAUSES USED WITH VERBS OF VISUAL PERCEPTION IN SERBIAN AND SLOVENIAN LANGUAGE

Summary

The paper presents the ways in which subordinate clauses are introduced in the function of object complements of verbs of visual perception in contemporary Serbian and Slovenian language.
Complement clauses of verbs of visual perception in contemporary Serbian and Slovenian language are introduced via conjunctions *da* and *kako*. The use of these conjunctions implies differences in meaning nuances. Thus, when conjunction *da* is used the situation that is denoted with a complement clause is presented solely as information whereas the use of the conjunction *kako* emphasises its dynamic flow.
The holder of an action denoted with a complement clause can be presented in a syntax sense as a subject of the complement clause expressed in nominative case or as an object of the main clause expressed as free accusative case. In the latter case, the Slovenian language allows the use of infinitive instead of a complement clause.
Out of two Serbian and Slovenian conjunctions introducing the complement clause to the verbs of perception, the conjunction *kako* has a wider range of use. The conjunction *da* is used with experiential verbs, and if a complement clause is introduced with explicated object of a main clause, the field of use of this conjunction is limited practically only to the verb *videti* 'see'.

Key words: verbs of visual perception, complement clauses, conjunctions.

Željko Marković
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
zemar@uns.ac.rs

Mira Milić

TERM FORMATION IN THE SPORTS REGISTER IN ENGLISH AND SERBIAN

This paper provides a corpus-based contrastive analysis of term formation in sports register in English and Serbian, which includes word-formation processes (affixation, compounding and phraseology), as well as adding new meaning to existing words, clipping and blending. The analysis is focussed on nouns as they are the predominant word class in sports terminology. The main aim is to study formal correspondence in term formation in English and Serbian and to decide to what extent term formation in Serbian is affected by English. The corpus containing approximately 2500 terms is compiled from three sports books (a textbook, a dictionary and a glossary). The findings indicate that formal correspondence of all term formation processes except affixation is rather low, as well as that the number of lexical borrowings from English into Serbian is smaller than in other registers due to the fact sports are not subject to innovations but rather to changed attitudes towards existing concepts.

Keywords: contrastive analysis, English, Serbian, sport, term formation.

1. INTRODUCTION

Generally speaking, term creation is a never-ending process, which is a direct consequence of innovations and changing attitudes towards a particular register. Owing to the fact that the source language of sports terminology is English, term-formation in other languages is bound to be English-based to a certain extent. In the light of the above, the aim of this paper is to find out the extent of formal correspondence between term-formation processes in English and Serbian, as well as the extent of borrowing from English in sports terminology in Serbian. Research is based on the corpus containing approximately 2500 sports terms compiled from a sports English textbook (Milić 2012), an English-Serbian dictionary of sports terms (Milić 2006) and an English-Serbian glossary of terms in aerobic gymnastics (Milić 2007). The analysis is focused on nouns representing the most frequent morpho-syntactic class of words in sports terminology. Building on Dubuc's (1997: 131) conclusion that „terms are created by adding new meaning to existing words, changing the morphology or grammatical class of established resources and borrowing from other linguistic systems", this analysis is focussed on word-formation processes (affixation and compounding), on the one hand, and phraseology, on the other (cf. Lipka 1992: 80). In addition to the above, the analysis also includes the processes of adding new meaning to existing words, clipping and blending. In the light of the fact that lexical borrowings from English into Serbian include a large number of affixed and compound terms, the process of borrowing from English is analysed as a constituent part of sections dealing with other processes of term formation. With reference to the fact that the borrowed units in sports terminology in Serbian are not only lexical ones but also translated lexical and syntactic units that comply with the lexical standard of English, this analysis is based on Prćić's definition of an anglicism. Thus, according to Prćić (2011: 145), anglicisms are lexical units (words and affixes), borrowed from English (*set* > SET), or nativised (mostly Latin) lexical units in Serbian with a higher frequency of use and/or semantic modification under the influence of English (*bonus* > BONUS[1]), as well as translated lexical and syntactic units (words, phrases, and collocations) in Serbian, which comply with the lexical standard of English (*loss of possession of the ball* > IZGUBLJEN POSED LOPTE, as opposed to the Serbian standard equivalent IZGUBLJENA LOPTA).

[1] Advantage gained by a team in a basketball match when each fouled player gets an opportunity for a free throw (Milić 2006: 36).

Cross-border professionalism of sport imposes the need for a system of equivalent concepts and their names in languages of participants coming from different language communities. Owing to the fact that international sports competitions are governed by a unique set of rules, it may be assumed that there is a high extent of equivalence of sports concepts across different language systems. With this in mind, it is logical to assume that there should be a certain extent of formal correspondence in term formation in different languages. Owing to the fact that terms generally fall within two broad classes – single-word and multi-word ones, it is expected that a certain extent of formal correspondence in English and Serbian exists with single-word terms and that it is naturally far lower with multiple-word ones, as a result of the fact that the two languages belong to different types (non-inflectional versus inflectional). The second assumption is related to the extent of borrowing from English, which is expected to be lower than in the registers susceptible to technological innovations (cf. Silaški 2013: 137), due to the fact that this register is not subject to innovations but rather to changed attitudes towards existing sports concepts, which can be expressed using the existing lexical resources in Serbian. After a brief discussion of morpho-syntactic classes of sports terms, there follows an analysis of term formation processes in sports register.

2. MORPHO-SYNTACTIC CLASSES OF SPORTS TERMS

The subject of term formation is closely related to morpho-syntactic classes of terms. With reference to the register of sport which includes concepts that are dynamic rather than static, it can be assumed that verbs are predominant. However, Cabré's (1999: 173) findings indicate that the predominant grammatical class in terminology are nouns, which is also the result of a corpus-based analysis of ball game terms in English and Serbian (Milić 2004: 32), according to which nouns, most of which are multi-worded, outnumber verbs, whereas other grammatical word classes are negligible. Such a conclusion is based on the fact that official rule books and scoring procedures essentially rely on concepts which denote a doer of an action, the means of bringing about a given result and resultant state/s of an action rather than the action itself. Thus the predominance of nouns over verbs in sports register might be due to the fact that the focus of professional sport is on sport-as-a-product rather than sport-as-a-process. Accordingly, the most frequent cluster[2] of semantically related words includes action nouns, state nouns, agentive nouns and verbs that are joined together by the identity of root morphemes, e.g. *running*, *run*, *runner* and *run*. This is essentially in accordance with Gortan-Premk's conclusion (2004: 121) that the diversity of grammatical classes in terminology is limited due to the need that a term should be mononsemous within the system to which it belongs, owing to which the concepts occurring in terminology are either static or dynamic – nouns and verbs, whereas the concepts of their characteristics are rarely found. Even though verbs are the second predominant grammatical class in sports terminology, they are not the subject of this analysis due to the fact that their derivational potential results in a substantially greater number of nouns.

In the light of the above, this paper deals with a contrastive analysis of term formation processes of nouns in sports register in English and Serbian (affixation, compounding, phraseology, clipping and blending), all of which are exemplified in English (italics) and Serbian (small capitals). Analysis of examples starts from an English term which is then analysed contrastively in relation to its correspondent/equivalent term in Serbian. In addition to the terms formed from English and Serbian lexical resources (words and affixes), the analysis will also focus on English derivatives and compounds that were borrowed into Serbian. Less transparent terms are accompanied with definition of meaning in footnotes. Symbols and abbreviations used in this paper are: ∅ (non-existent), < (in Serbian from English), > (from English into Serbian), Adj (adjective), Conj (conjunction), Gen (genitive), Ger

[2] According to the term in Ginzburg et al. (1978: 61).

(gerund), Comp (compound), Instr (instrumental), N (noun), Phr (phrasal), PresP (present participle), PastP (past participle), Prep (preposition), Semi-comp (semi-compound) and V (verb).

3. COMBINATION

Terms created by combination are either complex terms or phrasal terms. According to Lipka (1992: 80), the former are created by word-formation processes – affixation and compounding whereas the latter belong to phraseology. When it comes to phraseology it needs to be pointed out that multi-word units are usually referred to as syntagms. However, in accordance with Lipka (1992: 74) and Lyons (1977: 23), they are treated as phrasal lexemes in this paper, due to the fact that they represent multi-word names for a single concept. For the reason of elegance of expression, these terms are to be referred to henceforward as 'phrasal terms' since they belong to the terminological system whereas the term 'phrasal lexeme' denotes multi-word lexical units of the general lexicon.

3.1. Affixation

As already mentioned single-word terms in sports terminology are predominantly nouns – agentive, action and state nouns, most of which are derived from verbal bases. These nouns denote a doer of an action, the means of bringing about a given result, the process of doing it and the resultant state/s of an action, respectively.

Prior to discussing agentive nouns, it needs to be pointed out that Bauer (1983: 286) claims that the term 'agentive nominalisation' is a misnomer because such forms do not always denote an agent but also an instrument, experiencer or patient, e.g. *examiner*, *opener, lover*. For this reason the author proposes a new term 'subject nominalisation' although this label will cover more than just –er suffixation. However, as both terms are insufficiently transparent, preference is given to the label 'agentive' due to the fact that it is more frequent in literature. Agentive nouns are most frequently derived from verbal bases with the suffix *–er* in English and a highly productive suffix –AČ and the less productive –AC in Serbian, e.g.: *fighter* 'BORAC', *jumper* > SKAKAČ, *player* > IGRAČ, *runner* > TRKAČ, *thrower* > BACAČ, *swimmer* > PLIVAČ and *wrestler* > RVAČ. A certain number of nouns are also derived from nominal bases (names of sports) with an international suffix *–ist*/–IST which is used in English and Serbian alike, e.g.: *judoist* > DŽUDISTA, *canoeist* > KANUISTA, *karatist* > KARATISTA, even though *ist*-suffixed forms in English are not necessarily IST-suffixed in Serbian, e.g. *athlete* > SPORTISTA. In spite of the fact that there is a formal correspondent for derivation of agentive nouns in both languages, a certain number of terms in Serbian that end in the English suffix *–er* are borrowed from English even though they cannot be considered as derivatives in Serbian. These are: *boxer* > BOKSER, *manager* > MENADŽER, *scorer* > STRELAC, *shooter* > ŠUTER and *trainer* > TRENER. By contrast, a certain number of words in Serbian slang do indicate that the English *–er* has become a nativised suffix in Serbian for formation of agentive nouns, e.g. FRAJER '*wazzock*', NOSINGER '*conk*', ŠMEKER '*chaser*' (cf. Hlebec 2006: 260, 212, 274). The fact that both languages have highly productive agentive suffix/es for derivation of nouns from verbal bases is an argument for a conclusion that formal correspondence is established within the class of agentive nouns. As for the number of borrowed agentive nouns from English into Serbian, this research indicates that it is pretty small. In fact, ER-suffixed terms are mostly constituents of borrowed clusters of semantically related words, which include action/agentive nouns and verbs. However, a certain number of ER-suffixed words in Serbian slang point to a conclusion that this suffix has become a nativised suffix in Serbian for formation of agentive nouns.

Action nouns are derived from verbal bases and the suffix *–ing* and –NJE in English and Serbian respectively. Using verbal bases from the above examples, action nouns (i.e. gerund nouns) can be derived from all English and Serbian verbs even though gerund forms do not necessarily have the same frequency of use in sports terminology in both languages. To exemplify, these are: *fighting* >

BORBA (∅ correspondent as BORENJE is not used), *jumping* > SKAKANJE, *playing* > IGRANJE, *running* > TRČANJE, *scoring* > POENTIRANJE, *throwing* > BACANJE, *swimming* > PLIVANJE and *wrestling* > RVANJE. Owing to the fact that the Serbian sports terminology is generally formed by adaptation of English terms through translation and transshaping[3], a certain number of gerund nouns in Serbian have been adapted by transshaping source English gerund forms. These are: *bodybuilding* > BODIBILDING, *dribbling* > DRIBLING, *jogging* > DŽOGING, *training* > TRENING etc. The infinitive forms of these nouns in Serbian, except DRIBLING, generally correspond to infinitive forms of transshaped English verbs with Serbian suffixes –IRATI and –OVATI (*build* > BILDOVATI, *jog* > DŽOGIRATI *train* > TRENIRATI) (cf. Klajn 2003: 241). Despite sporadic mismatch as a result of pragmatic reasons, the existence of suffixes for derivation of action nouns (–*ing* and –NJE) in both languages indicate that formal correspondence is predominantly established in the class of action nouns in English and Serbian. As for the number of borrowed ING-suffixed action nouns, the conclusion is almost the same as that of agentive nouns. A small number of such terms are mostly constituents of borrowed clusters of semantically related words with identical root morphemes, however, they cannot be treated as derivatives in Serbian.

State nouns, most of which can also be action nouns, have different forms in English and Serbian. In English they predominantly have the same form as verbs, as a result of conversion. However, their translated/transshaped equivalents in Serbian have different forms as a result of class-changing suffixation with –A/–BA for nouns and –TI, –ITI/–IRATI,–OVATI for verbs. To illustrate these are: *fight* (V: *fight*) > BORBA (V: BORITI SE), *foul* (V: *foul*) > FAUL (V: FAULIRATI), *jump* (V: *jump*) > SKOK (V: SKOČITI), *play* (V: *play*) > IGRA (V: IGRATI), *serve* (V: *serve*) > SERVIS (V: SERVIRATI). In the light of the fact that the founder of the International Olympic Committee and the man who is considered the father of the modern Olympic Games was a French aristocrat Pierre de Coubertin, a certain number of nouns in sports terminology are French borrowings (some of which are originally latinisms) in English and Serbian alike, such as *association* > ASOCIJACIJA, *federation* > FEDERACIJA, *formation* > FORMACIJA, *tournament* > TURNIR[4] etc. Even though these might be treated as derivatives made from verbal bases and the international suffix –*ation* and –ACIJA in English and Serbian respectively, they, in fact, show borrowing from Romance rather than English/Serbian word-formation (cf. Bauer 1983: 221). According to the above examples formal correspondence seems to be rather low in the class of state nouns due to the fact that non-suffixed forms in English predominantly match –A/–BA-suffixed forms in Serbian. With reference to the number of lexical borrowings from English into Serbian, it can also be said that it is rather small due to the fact that most borrowed units come from Romance rather than English.

3.2. Compounding

According to Dubuc (1997: 132) compounds and derived forms are referred to as 'composites' which are first in numerical importance as a source of new terms, as they offer many advantages including potential precision and transparency, owing to which they enable the user to glean the meaning of a term from its component parts. Analysis of the corpus of sports terms in English and Serbian has confirmed the above conclusions, however, while affixed nouns show relatively high extent of formal correspondence in English and Serbian, compound terms that match in both languages are extremely rare, e.g. *quarterfinal*$_{(N+N)}$ > ČETVRTFINALE$_{(N+N)}$. Rather, English compound terms, predominantly action/state nouns, most frequently match affixed or phrasal terms in Serbian. Examples include: *basketball*$_{(N+N)}$ > KOŠARKA$_{(Affixation)}$, *layin*$_{(V+Prep)}$ > POLAGANJE U KOŠ$_{(PhrN)}$, *layout*$_{(V+Prep)}$ POSTAVA$_{(Affixation)}$, *kickoff*$_{(V+Prep)}$ > POČETNI UDARAC$_{(PhrN)}$ and *playoff*$_{(V+Prep)}$ > DOIGRAVANJE$_{(Affixation)}$. Even if terms in both

[3] The term *transshaping* is taken over from Prćić (2011: 124), and it refers to a new form with its inherent content taken over from English, which is adapted to the orthographic and semantic standard of Serbian.

[4] This term is treated as a French borrowing in this paper (cf. RMS 6 (1967-1976(6): 344)) due to the fact that the source language of sports terminology used to be French as well as that it is a French borrowing in English too (Middle English *tornement,* from Anglo-French *turneiement,* from *turneier*), even though, according to a recent reference source (cf. Klajn and Šipka, 2006: 1278)), it is a lexical borrowing from German *turnier*.

languages are created by compounding, there is a mismatch in terms of grammatical classes of their constituent words, e.g. *backboard*$_{(Adj+N)}$ > TABLA$_{(N)}$ and *half-time*$_{(N+N)}$ > POLUVREME$_{(Num+N)}$ (cf. Klajn 2002: 81). An extreme instance of a compounding mismatch is illustrated by *scoreboard*$_{(N+N)}$ > SEMAFOR in which an English compound noun matches a nativised Greek word in Serbian whose semantic field is widened by means of metaphorical transfer of meaning. With regard to lexical borrowing from English into Serbian, it turns out that borrowed compound terms are pretty rare, due to the fact that both constituent words of a compound do not necessarily fill lexical gaps in Serbian, e.g. *counterattack* > KONTRANAPAD, *block-out* > BLOKAUT, *jump-shot* > SKOK-ŠUT and *tie-break* > TAJBREJK. The predominant mismatch in terms of compounding in English and Serbian sports terminology actually means that formal correspondence between the two languages is rather low since English compounds and semi-compounds are usually adapted as phrasal terms in Serbian.

Judging from the finding of this research according to which the number of compounds borrowed from English into Serbian is even smaller than the number of borrowed terms formed by affixation, it can also be said that lexical borrowing from English into Serbian in sports terminology is essentially a matter of single constituent words of a compound term. However, should the focus of analysis be placed on a deeper level i.e. compounding patterns (cf. Milić 2013: 71-72), it seems that lexical borrowing from English into Serbian is not only a matter of form/content, but it is also a matter of compounding patterns which are more often than not English-based in Serbian.

3.3. Phraseology

Phrasal nouns (predominantly action and/or state nouns) occur in a wide range of patterns, ranging from two-word ones to as many as nine-word patterns. Essentially, the number of words depends on the complexity of the concept named by a specific term. In ball game terminology the predominant phrasal nouns are usually those related to foul play penalised by officials, whereas athletic and gymnastic performance includes a number of elements each of which is named separately, for which reason a complete exercise is a complex concept denoted by a set of words for each individual element.

Two-word terms in English are mostly formed from two nouns the first of which is a modifier, whereas their Serbian correspondents consist of an adjective and noun or two nouns the second of which in function of a modifier is in an oblique case, except in the case of anglicisms where the pattern is the same as in English. The former is exemplified by: *center line*$_{(N+N)}$ > CENTRALNA LINIJA$_{(Adj+N)}$, *club president* > PREDSEDNIK KLUBA$_{(N+N(Gen))}$, *corner area*$_{(N+N)}$ > POVRŠINA KORNERA$_{(N+Ngen)}$, *country code*$_{(N+N)}$ > OZNAKA ZEMLJE$_{(N+Ngen)}$, *exhibition match*$_{(N+N)}$ > EGZIBICIONA UTAKMICA$_{(Adj+N)}$ and *flick header*$_{(N+N)}$ > UDARAC GLAVOM$_{(N+N(Instr))}$. Examples of the latter include: *fair play*$_{(Adj+N)}$ > FER-PLEJ$_{(Adj+N)}$, *goal referee*$_{(N+N)}$ > GOL-SUDIJA$_{(N+N)}$ and *set ball*$_{(N+N)}$ > SET-LOPTA$_{(N+N)}$. Even though the pattern of the latter three examples is the same in both languages, borrowed non-inflectional modifiers in phrasal terms in Serbian and nouns they modify are written hyphenated or as a compound noun (cf. Vasić, Prćić and Nejgebauer 2011: 11). Less frequently, English modifiers are adjectives or past participles in which case they usually have formal correspondents in Serbian. Examples are: *blind pass*$_{(Adj+N)}$ > SLEPO DODAVANJE$_{(Adj+N)}$, *full time*$_{(Adj+N)}$ > REGULARNO VREME$_{(Adj+N)}$, *dead ball*$_{(Adj+N)}$ > MRTVA LOPTA$_{(Adj+N)}$, *hard pass* $_{(Adj+N)}$ > OŠTAR PAS$_{(Adj+N)}$, *major foul*$_{(Adj+N)}$ > GRUB PREKRŠAJ$_{(Adj+N)}$, *held ball*$_{(PastP+N)}$ > ZADRŽANA LOPTA$_{(Pp+N)}$, *won match*$_{(Adj+N)}$ > DOBIJENA UTAKMICA$_{(Adj+N)}$ and *yellow card*$_{(Adj+N)}$ > ŽUTI KARTON$_{(Adj+N)}$. Exceptions are only English phrasal nouns consisting of a present participle and noun the first component of which is adapted as an adjective or noun in an oblique case, or the whole phrasal unit has an affixed equivalent in Serbian, e.g. *overpowering shot*$_{(PresP+N)}$ > NEODBRANJIV UDARAC$_{(Adj+N)}$, *running shot*$_{(PresP+N)}$ > ŠUT IZ TRČANJA$_{(N+Prep+N(Gen))}$, *receiving player*$_{(PresP+N)}$ > PRIMAČ$_{(Suffixation)}$, *recording watch*$_{(PresP+N)}$ > GLAVNI SEMAFOR$_{(Adj+N)}$ and *scoring player*$_{(PresP+N)}$ > STRELAC$_{(Suffixation)}$. The predominance of non-correspondent present participle modifiers does not preclude sporadic matches, e.g. *visiting team*$_{(PresP+N)}$ > GOSTUJUĆA EKIPA$_{(PresP+N)}$. To conclude, formal correspondence of two-word phrasal nouns in English and Serbian exists when the phrasal term includes adjectival and past participial

modifiers, which is not true of nominal and present participial ones since they usually correspond to adjectival modifiers in Serbian.

Three-word terms in English usually follow the pattern N+of+N. Their Serbian correspondents consist of an adjective and a noun or two nouns the second of which is in an oblique case. Examples include: *interval of play* > INTERVAL IGRE$_{(N+N(Gen))}$, *rate of corners* > ODNOS U KORNERIMA$_{(N+Prep+N(Locative))}$ and *loss of possession* > IZGUBLJENA LOPTA$_{(Adj+N)}$. The above examples indicate that formal correspondence of N+of+N phrasal nouns in English and Serbian exists on the level of functions of constituent words one of which is a head noun while the other is a modifier, however, while modifiers in English are predominantly nouns, in Serbian they are nouns in an oblique case or adjectives.

The following sport-specific phrasal nouns include numerical modifiers. These modifiers express the level of an athlete's sports achievement which requires quantifiers which tend to be specific for each sports event. They include a number of points scored for a shot at the goal in ball games or performance elements in athletics, gymnastics and other sports, which is also based on distance, height or length. Gymnastics performance additionally requires quantifiers referring to the number of extremities used for a particular complex performance, as well as the number of performed constituent elements in a complex performance. Similarly, tactics in ball games includes quantifiers referring to the number of players involved in attack or defence. In spite of the fact that numerical modifiers are predominantly used in both languages, phrasal terms as a whole are often only functionally equivalent, which means that both languages have language-specific resources for formation of complex terms. Functional approximation, according to Prćić (2008: 418), involves expression of L_1 content with L_2 lexical resources, so as to reflect as closely as possible the function of the referent, either by keeping or changing the original conceptualisation. Examples include: *7 meter line* > LINIJA SEDMERCA and *9 meter line* > LINIJA DEVETERCA (different conceptualisation – *7m/9m line* versus 7M/9M SHOT LINE in handball); and *1 ½ air turn* > SKOK SA 1 ½ OKRETA (different conceptualisation – *1 ½ turn above ground* versus JUMP WITH 1 ½ TURN) and *double-leg ½ circle* > ½ SUNOŽNOG KOLA (semi-compound modifier *double-leg* versus prefixed form SUNOŽNO). In addition to the above, there are also terms with numerical modifiers that consist of words belonging to different grammatical classes (e.g. *1-and*$_{(Conj)}$*-1* > JEDAN-NA$_{(Prep)}$-JEDAN; *3*$_{(Number)}$*-point shot* > ŠUT ZA TRI$_{(word)}$ POENA), as well as terms with non-correspondent numerical modifiers in Serbian as a consequence of functional approximation of an English term's semantic content in Serbian (e.g. *35-second clock* > SEMAFOR POSEDA LOPTE). The predominant mismatch on the level of constituent words of phrasal terms in English and Serbian sports terminology is an indicator that formal correspondence in phraseology is only a matter of multi-wordedness, since English phrasal terms are also phrasal units in Serbian. However, phrasal units predominantly mismatch in English and Serbian on the level of grammatical classes and word-formation processes of constituent words.

The last category are multiple-word phrasal terms which denote combined actions and officials' signals/decisions in ball games or complex performance in athletics and gymnastics, each of which is assessed separately by the officials. Essentially, these phrasal nouns consist of a head noun and multiple-word modifiers most of which are phrasal units themselves. Owing to the fact that English is an analytical language whereas Serbian is inflectional, the position of constituent words in a phrasal unit and their syntactic functions are different in the two languages. Generally, English noun modifiers match adjectival modifiers in Serbian or nouns in an oblique case, whereas phrasal modifiers predominantly have identical phrasal forms in both languages, even though syntactical functions of their constituent words are different. Examples include: *attack-hit fault* $_{(Semi\text{-}compN+N)}$ > POGREŠAN UDARAC U NAPADU$_{(Adj+PhrN)}$ (official's signal); *charging with the ball* $_{(Ger+PhrAdj)}$ > PROBIJANJE LOPTOM $_{(Ger+N(Instr))}$ (official's signal in basketball); *cossack jump to 1 arm push up* $_{(PhrN+Prep+PhrAdj)}$ > KOZAČKI-SKOK U SKLEK NA 1 RUKU$_{(Semi\text{-}comN+PhrAdj)}$ (complex performance in gymnastics); *game lost by forfeit*$_{(N+PhrAdj)}$ > UTAKMICA IZGUBLJENA BEZ BORBE$_{(N+PhrAdj)}$ (official's decision); *give and go*$_{(V+Conj+V)}$ > DUPLI PAS$_{(Adj+N)}$ (complex tactical play in basketball); *grip with thumb and index finger* $_{(N+PhrAdj)}$ > DRŽANJE PALCEM I KAŽIPRSTOM$_{(N+PhrAdj)}$ (complex performance in javelin throw); *long distance runner*$_{(PhrN+N)}$ > DUGOPRUGAŠ$_{(CompN+suffixation)}$ (a runner in an athletic event); *off the dribble*$_{(PhrN)}$ (elided

head noun) > ŠUT IZ DRIBLINGA$_{(N+PhrAdj)}$ (a complex shot technique in basketball); *shot fade away* $_{(N+PhrAdj)}$ > ŠUT IZ ODSKOKA UNAZAD$_{(N+PhrAdj)}$ (a complex shot technique in basketball); *sagital balance free support*$_{(PhrN+PhrAdj)}$ > RAVNOTEŽA U PREDNOŽENJU BEZ UPORA RUKAMA$_{(PhrN+PhAdj)}$ (complex performance in gymnastics); and *high V support reverse straddle cut to push up*$_{(PhrAdj+PhrN+PhrAdj)}$ > POVRATNI PREMAH IZ VISOKOG V-UPORA U SKLEK$_{(PhrN+PhrAdj)}$ (a complex performance in gymnastics).

To sum up, multi-wordedness in sports terminology seems to be dependant on the type of sport. In ball game terminology it is not a frequent morpho-syntactic class, whereas it tends to be predominant in gymnastics. The contrastive analysis of these terms in English and Serbian has shown that formal correspondence of phrasal terms in the two languages is only a matter of multi-wordedness, since English phrasal units are also phrasal units in Serbian. However, word-formation processes of constituent words and their syntactic functions are different in the two languages. Generally, it can be said that, on the level of morpho-syntax, formal correspondence of English on Serbian phrasal terms weakens with increased number of constituent words. With reference to borrowing from English into Serbian, the examples provide a solid argument for a conclusion that borrowed units are only lexical constituents of a phrasal term but not the whole phrase, due to the fact that the process of borrowing is essentially a matter of lexis rather than syntax. In the light of the fact that the number of sports-related headword and sub-headword entries in A Dictionary of recent anglicisms (Vasić, Prćić and Nejgebauer 2011) is only 47 out of the total number of 950 lexical entries, it can also be said that the number of lexical borrowings in sports terminology from English is smaller than in other registers.

4. ADDED NEW MEANING TO EXISTING WORDS

The register of sports includes a lot of terms in both languages that have been formed by adding new meaning to existing words, most of which developed by means of metaphor. According to Dubuc (1997: 132), metaphors and analogy, which have long been used to create terminology, are now receiving attention in specialised registers. However, the analysed corpus includes just a few borderline instances of terms formed by analogy in Serbian, e.g. REKORDER < *record holder* and TENISER < *tennis player* which could have been formed by analogy with other English borrowings with agentive suffix *–er*, e.g. TRENER < *trainer*. In contrast, there are numerous terms that developed their meanings by means of conceptual metaphor. As Raad (1989: 134, quoted by Dubuc 1997: 132) says terms with metaphor-based meanings „use the very imprecision and suggestiveness of language to enhance communicative effectiveness". Terms created by adding metaphorical meanings to existing words are either single-word terms or constituents of phrasal terms. Even though English-based metaphorical meanings are predominantly borrowed into Serbian, a small number of terms with metaphorical transfer of meaning reveal a language-specific semantic development. Examples in sports terminology include: *antenna*[5] > ANTENA (source domain: telecommunications in both languages), *basket* > KOŠ (source domain: household container in both languages), *dead (ball)* > MRTVA (LOPTA) (source domain: living organisms in both languages), *live (ball)* > ŽIVA (LOPTA) (source domain: living organisms in both languages), *slam (dunk)*[6] > ZAKUCAVANJE (source domain: civil engineering in both languages), and *wing* > KRILO (source domain: birds in both languages). Along with these English-based metaphorical meanings in Serbian, a certain number of terms show mismatch in terms of metaphorical transfer of meaning. Examples include pairs with metaphorical versus non-metaphorical meaning e.g. *contact with the net* (∅ metaphor) > PECANJE (source domain: fishing), *tipping* (∅ metaphor) > KUVANJE (source domain: cooking), or those that include different source domains, such as (*sudden*) *death*[7] (source domain: living organisms) > ZLATAN (GOL) (source domain: metallurgy). Owing to the fact that

[5] A constituent part of a volleyball net (Milić 2006: 23).

[6] A situation in basketball when a player near the basket jumps in the air and manually throws the ball downward through the basket (Milić 2006: 64).

[7] A type of extra time in a tied sports contest in which a match is won as soon as one team or player scores (Milić 2006: 181).

only three out of nine examples do not match in terms of metaphorical transfer of meaning in the two languages, it can be concluded that there is formal correspondence between English and Serbian terms in terms of adding new metaphor-based meaning to existing words, even though most of these metaphorical nuances are borrowed from English. In addition, there are also rare occurrences of metaphorical transfer of meaning from other sports registers that is not correspondent in both languages, e.g. *hat trick*[8] (metaphor – a football term originally used in cricket (cf. Šipka 2007: 111)) > HET-TRIK (∅ metaphor – in football) and photo finish (metaphor – a ball game term originally used in race running) > FOTO FINIŠ (metonymy – a ball game term originally used in race running, with a tendency to develop metaphorical meaning in general use too).

Another class of nouns with added meanings to existing words are eponyms that acquired terminological meaning after a person, ethnic group or country with which they are associated. A wider range of proper names that underwent the process of sense-acquisition in sports terminology is based on Lipka's (2006: 69) quotation of Freeman's (1997: vii) definition that eponym is „a proper name that comes to stand for a place, or a thing, or an institution". Examples include: *canada* (*1 arm straddle support 1/1 turn 1 leg vertical*) > KANDA, *cossack jump* > KOZAČKI SKOK, *marchenkov* (*1/1 turn straddle jump to 1 arm push up*) > MARČENKOV, *nezezon* (*scissors leap 1/1 twist to push up*) > NEZEZON, *shushunova* (*frontal prone split jump to push up*) > ŠUŠUNOVA, *tamaro* (*sagital scale 1/1 twist airborne to push up*) > TAMARO and *tsukahara* (*half turn off the springboard onto the vault*) > CUKAHARA. Judging from the fact that only two terms listed above are not created after a name of a person (*canada* > KANADA and *cossack jump* > KOZAČKI SKOK), eponyms created after names of athletes seem to be predominant in sports terminology in both languages. In the above examples, *marchenkov* is named after a Russian gymnast Stanislav Marchenko, *nezezon* after the Rumunian gymnast Andrei Nezezon, *shushunova* after the Russian gymnast Yelena Shushunova, *tamaro* after the Ukrainian gymnast Tamaro Yerofeeva, and *tsukahara* after the Japanese gymnast Mitsuo Tsukahara. Due to the fact that nowadays the source language of sports terminology is English, eponyms are first adapted according to the linguistic standard of English wherefrom they are borrowed by other linguistic systems and adapted accordingly. Non-correspondent eponyms are extremely rare, e.g. *floating service* (∅ eponym) > JAPANSKI SERVIS (eponym).

5. CLIPPINGS

Owing to the pragmatic requirements of terminology i.e. the need for concision of a terminological unit, there are a lot of clippings the predominant of which are acronyms and initialisms in English and Serbian alike. Essentially, acronyms are English and Serbian names of sports authorities, which have been established in France that is considered the cradle of modern Olympic Games. These are: *FIBA* (*Fédération Internationale de Basketball Amateur*), *FIFA* (*Fédération Internationale de Footballball Association*), *FIG* (*Fédération Internationale de Gymnastique), FINA (Fédération Internationale de Natation Amateur*) etc. Most of these acronyms are made from initial letters of French words which originally included the word 'amateur', due to the fact that Pierre de Coubertin believed that the ancient Olympics encouraged competitions among amateur rather than professional athletes. However, the word 'amateur' has lost its meaning in the twentieth century since all competitions have become 'professional'. Irrespective of this, these acronyms are borrowed as such in English and Serbian alike. English initialisms predominantly match identical forms in Serbian, rather than translation equivalents made from initial letters of Serbian words. Examples include: *IHF* (*International Handball Federation*) > IHF [ihaef], *FC* (*Football Club*) > FK (FUDBALSKI KLUB), *IOC* (*International Olympic Committee*) > MOK [mok - acronym] (MEĐUNARODNI OLIMPIJSKI KOMITET), *MVP* (*Most Valuable Player*) > MVP [emvipi]. Although clippings are borrowed from English, full names of these forms are predominantly

[8] A series of three consecutive goals scored by the same player (Milić 2006: 98).

their translation equivalents in Serbian. As most of the above clippings are borrowed from English into Serbian, whereas just a few are the Serbian-based ones, it can be concluded that formal correspondence in terms of clipping is rather low.

6. BLENDING

Eventually, there are just a few English terms created by blending, which do not necessarily match the same form or meaning in Serbian. Examples include *footballer* (*football* + *player* – an athlete who plays American football) > FUDBALER (an athlete who plays European football) and *handballer*[9] (*handball* + *player*) > RUKOMETAŠ. There are also examples of blending in Serbian but not English, such as *centre forward* > CENTARFOR (nativised latinism + *forward*), *record holder* (from Latin *recordari* meaning top achievement related to the competition in memorising things) (cf. Šipka 2007: 118) > REKORDER and *tennis player* > TENISER (English borrowing + -ER). However, some examples are just borderline instances of blending due to the fact that there is no transparent analysis into the morphs of a blended term. Thus, it is not certain whether pseudo-anglicisms REKORDER and TENISER are created as a result of English-based blending in Serbian (*record* + *holder*, *tennis* + *player*) or English-based analogy (*record* + *–er/tennis* + *–er* as in *train* +*–er*). According to the above examples, formal correspondence seems to be rather scarce, if existing at all, due to the fact that terms formed by blending in English do not match the same formation process in Serbian or vice versa.

7. CONCLUSION

The above analysis of sports terms in English and Serbian has shown that sports terms are predominantly multi-worded nouns (agentive, action and state nouns), which is mainly due to the fact that the focus in professional sport is on sport-as-a-product rather than sport-as-a-process. With reference to the assumptions related to formal correspondence of term formation processes and the extent of lexical borrowing from English in sports terminology in Serbian, the following conclusions can be drawn. Irrespective of the fact that English and Serbian are typologically different languages, sports terms in both languages generally show a high extent of formal correspondence in terms of affixation. However, this is not true of compounds and phrasal terms since English compounds and semi-compounds are usually adapted as phrasal terms in Serbian whereas formal correspondence of phrasal terms is only a matter of multi-wordedness but not word-formation and syntactic functions of constituent words of a phrase. Formal correspondence is also rather low in terms of adding new meaning to existing words, clipping and blending due to the fact that these processes are predominantly English-based in Serbian. With reference to lexical borrowing from English into Serbian, this analysis has shown that it is predominantly a cluster-like phenomenon which includes semantically related words with identical root morpheme (verb, agentive noun and gerund) that fill lexical gaps in Serbian. However, in spite of the fact that metaphor-based meanings, eponyms, clippings and blending are largely English-based in Serbian, the number of lexical borrowings from English seems to be smaller than in other registers, even though the source language of sports terminology is English, which could be explained by two reasons. Firstly, the register of sport is not subject to innovations but rather to changed attitudes towards existing sports concepts and secondly, there is a significant number of Romance borrowings in both languages due to the fact that France is the cradle of modern Olympic Games.

[9] Even though the lexical entry *handballer* was not found in *Collins Cobuild Dictionary* (1995), nor in any other English dictionary online, it seems that this form has an increasing frequency of use in research papers in English.

References

Bauer, L. (1983). *English Word-Formation*, Cambridge: Cambridge University Press

Cabré, M. Teresa. 1999. *Terminology: Theory, Methods, and Applications*, Amsterdam, Netherlands: John Benjamins. Skinuto sa sajta 10.12.2013.<http://en.bookfi.org/book/1057260>.

Collins Cobuild English Dictionary (1995). London: HarperCollins.

Freeman, M. S. (1997). *A New Dictionary of Eponyms*, Oxford: Oxford University Press.

Dubuc, R. (1997). *Terminology: A Practical Approach*, Place Portobello, Brossard, Quebec: Linguatech Editeur. Ginzburg, R. S., Hidekel, S. S., Knyazeva, R. Y. and Sankin, A. A. (1979). *A Course in Modern Lexicology*, 2nd edition, Moscow: Visšaja škola. Skinuto sa sajta 1.8.2013. <http://www.bsu.by/Cache/pdf/229523.pdf>.

Gortan-Premk, D. (2004). Гортан-Премк, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, 1. издање, Београд: Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Hlebec, B. (2006). *Englesko-srpski i srpsko-engleski rečnik slenga*, 2. izdanje, Beograd: Beogradska knjiga.

Klajn, I. (2002). Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Део 1, Слагање и префиксација*, Београд (– Нови Сад): Завод за уџбенике и наставна средства; Институт за српски језик САНУ (– Матица српска).

Klajn, I. (2003). Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Део 2: Суфиксација и конверзија*, Београд (– Нови Сад): Завод за уџбенике и наставна средства; Институт за српски језик САНУ (–Матица српска).

Klajn, I. i Šipka M. (2006). Клајн, Иван и Шипка, Милан. *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

Lipka, L. (1992). *An Outline of English Lexicology*, 2nd edition, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Lipka, L. (2006). Naming Units (Nus). Observational Linguistics and Reference as a Speech Act or What's in a Name. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics 3/3*, 30-38. Skinuto sa sajta 5.1.2013. <http://www.skase.sk/Volumes/JTL07/3.pdf>.

Lyons, J. (1977). *Semantics*, vols. 1–2, Cambridge: Cambridge University Press.

Milić, M. (2004). *Termini igara loptom u engleskom jeziku i njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom*, magistarska teza, neobjavljena, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Milić, M. (2013). The Influence of English on Serbian Sports Termionology. *ESP Today – Journal of English for Specific Purposes at Tertiary Level*, 1/1, 65-79. Skinuto sa sajta 15.11.2013. <http://www.esptodayjournal.org/test/pdf/4.%20MIRA%20MILIC%20-%20full%20text.pdf>.

Prćić, T. (2011). *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.

Prćić, T. (2008). Culture-specific words and how to deal with them in bilingual dictionaries. *International Conference English Language and Literature Studies: Structures across Cultures*, *ELLSSAC Proceedings*, Vol. I, Belgrade, 415–421.

Raad, B.L. (1989). Modern trends in scientific terminology: Morphology and metaphor, *American Speech*, 64/2, 128-136. RMS 6. РМС6: *Речник српскохрватскога књижевног језика* I–VI (1967–1976). Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).

Silaški, N. (2013). *Srpski jezik u tranziciji: o anglicizmima u ekonomskom registru*. Beograd: CID Ekonomskog fakulteta.

Šipka, M. (2007). Шипка, Милан. *Приче о речима*, 2. изд., Едиција *Популарна лингвистика*. Нови Сад: Прометеј.

Vasić, V., Prćić, T. i Nejgebauer, G. (2011). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, Novi Sad: Zmaj.

Sources of the corpus

Milić, M. (2006). *Englesko-srpski rečnik sportskih termina*, Novi Sad: Zmaj.

_____ (2007). *English-Serbian Glossary of Terms in Aerobic Gymnastics*, rukopis u pripremi.

Milić, M. (2012). *English in Sports*, Novi Sad: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja.

STVARANJE TERMINA U SPORTSKOM REGISTRU U ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU

Rezime

Rad se bavi kontrastivnom analizom stvaranja termina u sportskom registru u engleskom i srpskom jeziku, koja obuhvata procese tvorbe reči (afiksaciju, slaganje), frazeologiju, dodavanje novog značenja postojećim rečima, skraćivanje, sažimanje i leksičko pozajmljivanje iz engleskog jezika u srpski. Predmet analize su imenice koje čine najbrojniju gramatičku vrstu reči u sportskoj terminologiji. Cilj ovog rada je analiza formalne korespondencije procesa stvaranja termina u engleskom i srpskom jeziku kao i analiza uticaja engleskog jezika na stvaranje termina u srpskom jeziku. Korpus čine sportski termini ekscerpirani iz tri stručna izvora: udžbenika sportskog engleskog jezika, englesko-srpskog rečnika i pojmovnika termina sportskog aerobika. Analiza je pokazala da je formalna korespondencija u stvaranju sportskih termina mala kod svih procesa osim afiksacije, kao i da je broj pozajmljenica iz engleskog jezika u srpskom manji nego u drugim registrima budući da sport nije toliko podložan inovacijama već više promenjenim stavovima prema postojećim pojmovima, kao i da veći broj pozajmljenih sportskih termina potiče iz francuskog jezika. Izlaganje je podeljeno u sedam odeljaka. Posle Uvoda, drugi odeljak se bavi morfosintaksičkom analizom sportskih termina. U trećem su analizirani procesi tvorbe reči (afiksacija, slaganje) i frazelogija, dok se četvrti, peti i šesti odeljak bave terminima koji su nastali dodavanjem novog značenja postojećim rečima, skraćivanjem i sažimanjem. Pri tome, leksičko pozajmljivanje iz engleskog jezika u srpski nije izloženo u posebnom odeljku, već čini sastavni deo odeljaka koji se bave ostalim procesima stvaranja sportskih termina. Sedmi predstavlja rekapitulaciju rezultata kontrastivne analize.

Ključne reči: kontrastivna analiza, engleski jezik, srpski jezik, sport, stvaranje termina.

Mira Milić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja
mbmilic@EUnet.rs

Predrag Novakov

ENGLESKI *FRAZNO-PREDLOŠKI GLAGOLI* I NJIHOVI SRPSKI EKVIVALENTI*

Engleski višečlani glagoli, uz dve dvočlane kombinacije (frazni i predloški glagoli), obuhvataju i tročlanu kombinaciju - *frazno-predloške glagole*. Ovaj rad analizira potonju tročlanu kombinaciju glagola i dve partikule, priloške i predloške, koja uključuje kako idiomatizovane spojeve, tako i spojeve koji imaju transparentnije značenje, pa podrazumevaju i niži stepen sintaksičke i semantičke koherencije. Naime, postavlja se pitanje da li je predloška partikula u tročlanim kombinacijama povezana prvenstveno sa glagolom koji joj prethodi ili sa imeničkom frazom koja sledi, odnosno da li se u nekim od takvih slučajeva radi o dvočlanom fraznom glagolu iza kojeg sledi predloška fraza. Da bi se ta povezanost proučila, analizira se engleski korpus sa primerima iz romana *Girl with a Pearl Earring* Trejsi Ševalije, kao i srpski prevodni ekvivalenti engleskih tročlanih struktura iz prevoda pomenutog romana. Cilj rada je da se prouči morfosintaksička i semantička koherentnost struktura koje se nazivaju *frazno-predloški glagoli*.

Ključne reči: engleski jezik, frazno-predloški glagoli, višečlani glagoli, srpski jezik.

1. UVOD

Engleski višečlani glagoli (eng. *multi-word verbs*) predstavljaju često razmatranu i kompleksnu temu za analizu, kako sa aspekta morfosintakse, tako i sa aspekta semantike i pragmatike. Za ove višečlane glagole različiti autori ponekad koriste različite termine (npr. *two-word verbs, verb-adverb combination, separable/inseparable combinations, discontinuous verbs, compound verbs,* up. Brinton 1988), a u ovom radu poći će se od terminologije koju navodi Palmer (1989).

Kao što je poznato, višečlani glagoli su vrlo frekventne i produktivne kombinacije leksičkog glagola i jedne ili dve partikule (priloške i/ili predloške), a prema nekim autorima (Palmer 1989: 215-239) obuhvataju dve dvočlane kombinacije (frazni i predloški glagoli) i jednu tročlanu kombinaciju - *frazno-predloške glagole* koji se sastoje od glagola, priloške partikule i predloške partikule. U ovom radu analiziraće se ta tročlana, manje proučavana kombinacija koja obuhvata kako spojeve koji su u većoj meri idiomatizovani, pa su morfosintaksički i semantički koherentniji (kao *put up with*), tako i spojeve koji imaju transparentnije značenje i podrazumevaju manji stepen morfosintaksičke i semantičke koherencije.

Od mnogobrojnih tema koje se mogu razmatrati u vezi sa ovim glagolima, na primer od funkcije partikule u tim kombinacijama pa do nivoa njihove idiomatičnosti (up. Bolinger 1971, Anastasijević 1968, Rudzka-Ostyn 2003, Novakov 2008), ovom prilikom postaviće se pitanje koherentnosti strukture *frazno-predloških glagola* - da li je predloška partikula povezana isključivo sa glagolom koji joj prethodi ili i sa imeničkom frazom koja sledi, odnosno da li se u nekim od takvih slučajeva radi o dvočlanom fraznom glagolu iza kojeg sledi predloška fraza. Dakle, može se postaviti pitanje da li ove tročlane kombinacije zaista čine jednu leksičku jedinicu i da li je opravdano izdvajati ih pod imenom *frazno-predloški glagoli*.

Upravo zbog kompleksne sintaksičke i semantičke strukture *frazno-predloških glagola*, empirijsko proučavanje na korpusu savremenog engleskog jezika može da doprinese dodatnom pojašnjavanju

* Ovaj rad je napisan u okviru naučnog projekta *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (broj projekta 178002).

Termin *frazno-predloški glagol* se u celom radu ispisuje kurzivom da bi se naznačilo da je to doslovan prevod engleskog termina (eng. *phrasal-prepositional verb*), pošto može delovati pleonastično.

njihove strukture i klasifikovanju ovih glagola u podgrupe prema stepenu morfosintaksičke i semantičke koherencije. Da bi se ti ciljevi proučavanja realizovali, u ovom radu analizira se engleski korpus sa primerima iz romana *Girl with a Pearl Earring* Trejsi Ševalije (Tracy Chevalier); uz to, proučavaju se i srpski ekvivalenti tih glagola u prevodu pomenutog romana (*Devojka sa bisernom minđušom,* prevodilac Nenad Dropulić). Naime, uz registrovanje srpskih prevodnih ekvivalenata, ovakvo kontrastivno proučavanje može da pomogne da se morfosintaksička i semantička koherentnost engleskih *frazno-predloških glagola* sagleda i kroz konkretna prevodilačka rešenja.

2. ENGLESKI VIŠEČLANI GLAGOLI

U ovom odeljku prikazaće se tretman engleskih višečlanih glagola u dve gramatike, jednoj studiji i jednom rečniku uz poseban osvrt na terminologiju, definicije i primere koje ti izvori daju. Uzimajući u obzir propisani obim ovog rada, prikazaće se tretman u nekoliko odabranih, starijih i novijih relevantnih izvora. Sveobuhvatniji prikaz dodatne, posebno novije literature svakako bi pružio uvid u još neke pristupe ovoj tematici i u rešenja koja ti izvori nude; međutim, pošto bi on zahtevao znatan dodatni prostor, takav prikaz će biti biti predmet nekog narednog rada.

2.1. F.R. Palmer, The English Verb (1989, prvo izdanje 1965. godine)

U ovoj starijoj studiji o engleskom glagolu, autor određuje višečlane glagole kao kombinacije glagola i partikule koja može biti prilog ili predlog. Palmer zastupa podelu ovih glagola na frazne, predloške i *frazno-predloške* (Palmer 1989: 215-239) pri čemu su prvi kombinacija leksičkog glagola i priloške partikule, drugi glagola i predloške partikule, a treća kombinacija je tročlana – leksički glagol, priloška i predloška partikula. U vezi sa trećom kombinacijom on konstatuje da je treba razlikovati od kombinacije frazni glagol + predlog i navodi sledeće primere (Palmer 1989: 238):

1) a) I can't **put up with** her.
   b) You can **put up** with Mrs Brown when you visit Bristol.
2) a) The thief **got away** with her purse.
   b) He can **get away with** anything.

Naime, primer (1a) sadrži tročlanu kombinaciju *put up with* koja čini fraznu leksemu, a (1b) frazni glagol *put up* (u značenju 'odsesti') iza kojeg sledi „slobodni predlog" (eng. *free preposition*), odnosno predloška fraza *with Mrs Brown*. Dakle, Palmer u primeru (1b) ukazuje na činjenicu da ista tri konstituenta (*put, up, with*) mogu da se pojave jedan uz drugog i kada ne čine tročlanu jedinicu sa značenjem *tolerisati, trpeti*, već čine dvočlani frazni glagol sa značenjem *odsesti* iza kojeg sledi predloška fraza kao poseban konstituent. I primeri (2a) i (2b) ukazuju na razliku u strukturi u kojoj postoji frazni glagol *get away* i predloška fraza *with her purse* (2a) i *frazno-predloški glagol get away with* sa specifičnim značenjem kao celina (2b).

Navodeći karakteristike ove tročlane kombinacije koje dokazuju da se radi o jednoj leksičkoj jedinici sa semantičkom koherencijom, Palmer pominje test odvajanja i test pasivizacije (Palmer 1989: 238-239):

3) a) *The woman **up with** whom I cannot **put**.
   b) She can't be **put up with**.

Naime, negramatičnost odvajanja (3a) i gramatičnost pasivizacije (3b) dokazuju da se radi o jednoj jedinici. Mada se ovi argumenti mogu uvažiti, treba konstatovati da je situacija kompleksnija, na šta ukazuje i sledeći primer koji navodi isti autor (Palmer 1989: 239):

4) He **robbed** me **off** with a feeble excuse.

Taj primer se, po proceni Palmera, može sagledati kao prelazni *frazno-predloški glagol rob off with;* međutim, predloška fraza *with a feeble excuse* u stvari predstavlja celinu (adverbijal), pa se predlog *with* ne mora analizirati kao deo eventualne tročlane glagolske kombinacije. Dakle, već na osnovu ovih nekoliko primera može se konstatovati da pomenute tročlane kombinacije pokreću određena pitanja, posebno pitanje o tome da li zaista čine jednu leksičku jedinicu ili ne.

2.2. Thomson i Martinet, A Practical English Grammar (1992, prvo izdanje 1960. godine)

Kao drugu referencu navodimo stariju pedagošku gramatiku koja, kao što njen naslov i govori, nema pretenzije da razrađuje teorijsku osnovu gramatike engleskog jezika, već da razjasni njegovu upotrebu.

Autori ove gramatike jedno poglavlje posvećuju fraznim glagolima (Thomson i Martinet 1992: 315-352), konstatujući samo da se određeni glagoli povezuju sa predlozima ili prilozima da bi se dobila specifična značenja; oni smatraju da za one koji uče engleski jezik nije neophodno da utvrde da li je drugi elemenat predlog ili prilog, već da treba da sagledaju izraz kao celinu (Thomson i Martinet 1992: 315). Nakon toga autori navode neke od odlika ovih kombinacija (prelaznost i položaj objekta, moguća različita značenja iste kombinacije), a zatim sledi spisak konkretnih kombinacija sa primerima i značenjima. Mada za sve primere koriste termin frazni glagol, autori navode i sledeće tročlane kombinacije: *carry on with, catch up with, do away with, fall in with, be fed up with, get away with, get out of, go in for, keep up with, look forward to, make up for, run away with, run up against, watch out for* i druge, koje bi očito spadale u Palmerove *frazno-predloške glagole*. Dakle, ova gramatika ne pravi terminološku razliku između dvočlanih i tročlanih kombinacija, ali uvrštava i tročlane kombinacije u svoj opis.

2.3. Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs (1990)

Da bi se ilustrovala obrada višečlanih glagola u engleskim specijalizovanim jednojezičnim rečnicima prikazaće se nekoliko primera iz rečnika fraznih glagola *Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs* (u daljem tekstu *Rečnik*). U ovom *Rečniku* koristi se opšti termin frazni glagoli za sve višečlane glagole, a u uvodnom tekstu napominje se da se radi o kombinacijama glagola i priloške ili predloške partikule, te naznačava da postoje i kombinacije sa dve partikule. I u uvodu ovog *Rečnika* komentariše se prelaznost ovih glagola, položaj partikule, a konstatuje se i da iza predloške partikule sledi predloški objekat. Između ostalih, *Rečnik* obrađuje i sledeće tročlane kombinacije: *bear down on/ upon, beat up on, boil down to, bump up against, burst out of*, *call down on, call down for, come down to, do away with, get away with, keep out of, pick up with, run away with, run off with, stand up for, turn away from, watch out for*, a navode se i primeri poput

5) a) The question **boils down to** one of social priorities.
   b) …stores that had done so much **to turn people away from** processed food…

2.4. Huddleston i Pullum, The Cambridge Grammar of the English Language (2002)

Poslednja referenca odnosi se na noviju obimniju gramatiku engleskog jezika koja ima potpuno drugačiji pristup višečlanim glagolima. Naime, Hadlston i Pulum navode da neće koristiti termin frazni glagol, jer taj izraz implicira da se radi o jedinici koja spada u kategoriju glagola (Huddleston i Pullum 2002: 274). Oni smatraju da podvučen izraz (koji se obično tretira kao frazni glagol) u *He put*

in his application ne predstavlja sintaksičku jedinicu kao ni podvučen izraz (koji predstavlja glagol i predlošku frazu) u primeru *He flew to the capital* (Huddleston i Pullum 2002: 274).

Autori ove gramatike koriste termin predloški glagol (eng. *prepositional verb*) za glagole koji selektuju predlošku frazu (PP) sa određenim predlogom koji ima svoj komplement; oni napominju da strukturu *glagol + predlog* ne analiziraju kao jednu jedinicu, pa se termin *predloški glagol* odnosi samo na glagol u toj strukturi (Huddleston i Pullum 2002: 274). Dakle, radi se o kombinaciji glagola i predloškog komplementa, pri čemu je važno da je predlog specifikovan (eng. *specified*) za datu kombinaciju, te je reč o predloškim glagolima, dok se nespecifikovan (eng. *unspecified*) predlog javlja u običnoj kombinaciji glagola i predloške fraze. Autori to ilustruju sledećim primerima (Huddleston i Pullum 2002: 275):

6) a) I **referred to** her book.
b) I **flew to** Boston.

Naravno, primer (6a) sadrži specifikovan predlog i predloški glagol, a primer (6b) sadrži nespecifikovan predlog i predstavlja običnu kombinaciju glagol + predloška fraza.

Dalje, autori prave razliku između dve vrste specifikovanog predloga: mobilnih (eng. *mobile*) i fiksiranih (eng. *fixed*), od kojih prvi dozvoljavaju promenu položaja predloga u odnosu na glagol, a drugi ne, kao u primeru (7) (Huddleston i Pullum 2002: 275):

7) a) the book to which I referred/To which book did you refer?
b) *the letters across which I came/*Across which letters did you come?

Očito je da primer (7a) sadrži mobilni, a primer (7b) fiksirani predlog.

Hadlston i Pulum zatim iznose stav da predlog iza kojeg neposredno sledi imenička fraza (NP) predstavlja prelazni predlog koji sa tom NP čini prelaznu predlošku frazu (eng. *transitive PP*), odnosno da nema osnova za uobičajeno stanovište po kojem specifikovani predlozi čine jedinicu sa glagolom, na primer (Huddleston i Pullum 2002: 277):

8) a) I [referred] [to her book].
b) I [referred to] [her book].

Dakle, prema ovim autorima, uglaste zagrade u primeru (8a) na ispravan način dele ovu klauzu na konstituente, pa glagol i predlog ne čine jednu jedinicu; u primeru (8b) prikazana je klasifikacija u kojoj su glagol i partikula jedan konstituent.

Nakon razmatranja konkretnih struktura sa glagolima i specifikovanim predlozima, autori navode i tročlanu strukturu sa konstituentima *glagol – predlog – prelazna PF;* ta struktura obuhvata neprelazni predlog koji ima funkciju komplementa glagola, a iza njega sledi prelazna predloška fraza, na primer (Huddleston i Pullum 2002: 286):

9) We look forward [to your visit].

Dakle, u primeru (9) *forward* je neprelazni predlog, a *to your visit* je prelazna PF koja se sastoji od prelaznog predloga i imeničke fraze; tako glagol *look* ima dva komplementa – neprelazni predlog i prelazni predlog sa njegovim objektom (Huddleston i Pullum 2002: 287). Uz ovaj primer, navode se i *cash in on, cut down on, get along with, keep up with, look out for, stand up to* i drugi.

Prema tome, autori ove gramatike prikazuju drugačiju analizu engleskih višečlanih glagola, pa i tročlane kombinacije glagola i dve partikule. Neki od njihovih argumenata uzeće se u obzir u analizi korpusa u centralnom delu ovog rada.

3. KORPUS I ANALIZA PRIMERA

U ovom delu rada prvo se prikazuju podaci o korpusu, a zatim se analiziraju tipični primeri iz tog korpusa. U analizi se polazi od struktura koje bi mogle predstavljati tročlane frazno-predloške glagole (glagol + adverbijalna partikula + predloška partikula) uz pretpostavku da neke od njih zaista čine tročlane konstituente, a neke su samo kombinacija fraznog glagola i predloške fraze.

3.1. Korpus

Već je pomenuto da se korpus sastoji iz primera iz engleskog romana *Girl with a Pearl Earring* i njegovog prevoda na srpski jezik (*Devojka sa bisernom minđušom*). Autorka romana Trejsi Ševalije je rođena u SAD, ali živi i radi u Engleskoj, pa se može smatrati da tekst pripada britanskom varijetetu engleskog jezika. Engleski tekst obuhvata 233 strane sa narativnim, dijaloškim i deskriptivnim delovima i iz njega je izdvojeno 85 struktura glagol + dve partikule kao moguće tročlane kombinacije (*frazno-predloški glagoli*). Mada prevodni ekvivalenti ne moraju sadržati istu strukturu kao engleski original, srpski ekvivalenti ipak mogu da pomognu u proceni da li se zaista radi o jednoj leksičkoj (i sintaksičkoj) jedinici; naime, barem u nekim slučajevima, prema tome da li prevodi sadrže samo glagol ili glagol sa predloškom frazom može se posredno izvesti zaključak i o strukturi konstituenata u engleskom tekstu.

3.2. Analiza primera

Primeri iz korpusa navodiće se onim redom kojim se javljaju u engleskom originalu. Prva dva primera sadrže sledeće tročlane kombinacije:

10) a) When I was ready to leave the next morning, my father **shuffled out to** the front step, feeling his way along the wall. (10)
    b) Kada sam se sledećeg jutra spremila da krenem, otac **je polako izašao na** prednje stepenice, pipajući usput. (16)
11) a) I **walked away from** our house, carrying my things tied up in an apron. (11)
    b) **Izašla sam iz** kuće noseći stvari svezane u kecelju. (16)

Tročlani nizovi u navedenim engleskim primerima *shuffled out*[1] *to* i *walked away from* sadrže glagol iza kojeg slede dve partikule, ali se s pravom može postaviti pitanje da li sva tri elementa čine zaseban konstituent. Naime, ukoliko se neki od pomenutih testova[2] primene na modifikovani primer (10a), dobija se sledeći rezultat (12):

12) a) Where did his father **shuffle out**?
    b) He **shuffled out to** the front step.
    c) **To** the front step.

Prvi test (adverbijalno pitanje, 12a) pokazuje da predlog *to* nije povezan sa dvočlanom kombinacijom *shuffle out* u jednu leksičku jedinicu, a odgovor na to pitanje (12b) pokazuje da se radi o

[1] U ovom, kao i u nekim od narednih primera, može se postaviti pitanje odabira glagolske lekseme u prevodu; umesto izraza *polako izaći* prevodilačko rešenje bi mogla biti i leksema *odgegati se*. Pošto prevodni ekvivalenti sami po sebi nisu centralni deo analize, oni će se komentarisati samo ako su relevantni za proučavanu temu.

[2] Ovde se navodi samo test sa pitanjem i odgovorom; naravno, mogu se primeniti i drugi relevantni testovi koji se pominju u literaturi, na primer test akcentovanja partikule, pomeranja partikule u odnosu na direktni objekat, pasivizacija; te testove navodi Palmer (1988), a detaljno ih komentariše i K. Anastasijević (1968).

fraznom glagolu *shuffle out* i predloškoj frazi u funkciji adverbijala koja se može navesti i samostalno kao skraćeni odgovor (12c). Kada se radi o primeru (11a), prvo treba konstatovati da *Rečnik* navodi tročlanu frazu *walk away from,* ali u idiomatizovanom značenju i u kombinaciji sa imeničkim frazama *a difficult or unpleasant situation,* dakle u apstraktnijem, prenesenom značenju. U primeru iz korpusa radi se o konkretnom, fizičkom kretanju, pa predloška fraza *from our house* ni u ovom slučaju nije deo tročlane kombinacije, već čini samostalan konstituent. Na isti zaključak navode i srpski prevodi: engleski tročlani nizovi nisu prevedeni jednom glagolskom leksemom, već glagolom sa predloškim frazama *na prednje stepenice* i *iz kuće*. Prema tome, polazeći od navedene postavke iz literature (Palmer 1988) da pojedine tročlane kombinacije (glagol + priloška+predloška partikula) mogu predstavljati *frazno-predloške glagole* ukoliko iskazuju semantičku koherentnost i određeno sintaksičko ponašanje, na osnovu navedenih karakteristika može se konstatovati da engleske analizirane strukture ne predstavljaju frazno-predloške glagole, već frazne glagole iza kojih sledi predloška fraza.

Naredni primeri iz korpusa ukazuju na kompleksniju strukturu:

13) a) Cornelia jumped up and **ran ahead of** her older sister, leaving me alone with the two quieter girls. (15)
b) ... skoči Kornelija i **otrča ispred** svoje starije sestre, ostavivši me samu s dve ćutljivije devojčice. (20)
14) a) I **looked around for** a stick to fish it out with but could find none. (22)
b) Potražila sam okolo štap da ga upecam, ali nisam našla nijedan. (27)

Primer (13a) u stvari sadrži glagol *run* i složeni predlog (eng. *complex preposition*, up. Quirk et al. 1985: 45) *ahead of* u značenju 'ispred', na šta ukazuje i srpski prevod *otrča ispred*. Tročlani niz u primeru (14a) zabeležen je u *Rečniku* u varijanti *look round for* u značenju *tražiti;* u ovom slučaju zaista se može pretpostaviti da sva tri elementa čine jedan konstituent, što se može dokazati pitanjem (15a) i odgovorom (15b):

15) a) What did she look around for?
b) A stick to fish it out.

Srpski prevod, koji ne mora biti merodavan argument, ukazuje na razdvojenost niza: *potražiti* i *okolo*, što je možda rezultat nepostojanja odgovarajuće srpske glagolske lekseme koja bi prenela komponente značenja engleskog originala.

Još nekoliko primera:

16) a) ... when she **came back down**. (43)
b) **Sišla je** kasnije, dok sam... (47)
17) a) …I felt proud to **hand over to** my mother the few coins in my hand. (46)
b) …bila sam ponosna da **dam** majci ono malo novčića. (50)
18) a) „I will **find out for** you," Pieter stated. (67)
b) „**Saznaću** nešto **za** tebe", reče Piter. (70)

Primer (16) je specifičan jer iza druge partikule ne sledi imenička fraza, odnosno kombinacija je neprelazna. Međutim, i u ovom slučaju ta struktura može se analizirati kao vrlo frekventni frazni glagol *come back* i adverbijal *down,* jer se u širem kontekstu pominje silazak ženske osobe sa sprata u prizemlje. Srpski prevod sadrži jednu leksemu koja pokriva i značenje kretanja i pokreta nadole (*sići*), mada ne i značenje povratka, pa ne pruža dodatni argument za navedenu analizu. Druga dva primera (17 i 18) očito sadrže frazne glagole iza kojih slede predloške fraze; tako *hand over* i *to my mother* ne čine jedan konstituent, kao ni *find out* i *for you*. I srpski prevodi pokazuju opravdanost takve analize:

(17b) sadrži dativ *majci* koji je ekvivalent gorepomenute engleske predloške fraze, a (18b) je doslovan prevod engleske predloške fraze *za tebe*.

Još tri primera koja navode na slične zaključke:

19) a) … **stepped away from** the bed, and he and Maria Thins kneeled. (78)
b) …i **odmakao se od** kreveta, pa su on i Marija Tins klekli. (81)
20) a) I **turned back round**. (81)
b) **Okrenula sam se**. (84)
21) a) …and to cover up how clumsily I **moved away from** her question. (134)
b) … i da neće primetiti kako sam nespretno **izbegla** odgovor na njeno pitanje. (135)

Struktura *step away from* (primer 19a) sasvim jasno predstavlja frazni glagol *step away* iza kojeg sledi samostalna predloška fraza *from the bed*. Uz srpski prevod *od kreveta*, na takav zaključak navodi i negramatičnost testa pomeranja, u ovom slučaju pasivizacije (**The bed was stepped away from)* koji pokazuje da imenička fraza nije direktni objekat tročlanog glagola. Primer (20a) sadrži neprelaznu kombinaciju kao i prethodni primer (16a); naime, ta kombinacija se može analizirati kao frazni glagol *turn back* i prilog *round*, na šta ukazuje i širi kontekst – glavna junakinja romana čini kružni pokret unazad da bi pogledala drugu osobu. Prevod i u ovom slučaju sintetizuje komponente značenja u jednu leksemu *okrenuti se*. Poslednja engleska rečenica iz ove grupe (21a) donosi apstraktnije, preneseno značenje: ne doslovno značenje fizičkog kretanja, udaljavanja od date tačke (*move away*), već upravo značenje koje navodi i *Rečnik* za kombinaciju *move away from*: udaljavanje od određene ideje, navike i sličnog. Prevod sadrži izraz *izbeći odgovor na pitanje* koji ukazuje na apstraktnije značenje date strukture; prema tome, u ovom slučaju *move away from* zaista implicira izvestan stepen semantičke koherentosti i može se sagledati kao konstituent.

Prokomentarišimo i sledeća dva primera:

22) a) „You go about your duties**, stay out of** her way…" (149)
b) „Idi obavljaj svoje dužnosti, **kloni** joj **se** s puta… (149)
23) a) In the meantime, you will have to **put up with** the rumors. (157)
b) U međuvremenu, **privikavaj se na** glasine. (58)

Kombinacija iz primera (22a) *stay out of* može se analizirati kao glagol *stay* iza kojeg sledi složeni predlog *out of* kao u izrazima *out of date, out of work*. Prevod takođe upućuje na takav zaključak: iza glagola *kloniti se* sledi predloška fraza *s puta*. Primer (23a) sadrži jedan od najčešće navođenih *frazno-predloških glagola put up with*; ta kombinacija podrazumeva idiomatizovano značenje, odnosno semantičku koherentnost sva tri elementa; prevod jednom glagolskom leksemom to i potvrđuje.

Naredna dva primera ilustruju različit stepen idiomatičnosti:

24) a) … and, remembering when I **stood in for** the baker's daughter…(179)
b) Setivši se kako je bilo kad **sam pozirala umesto** pekarove kćeri… (179)
25) a) „You **watch out for** yourself, my dear." (185)
b) „**Pazi na** sebe, draga moja." (185)

Stand in for iz rečenice (24a) podrazumeva preneseno značenje, pomereno od osnovnog značenja fizičkog položaja u prostoru glagola *stand;* dakle, taj niz znači, kako beleži *Rečnik,* 'zauzeti nečije mesto, uraditi nečiji posao umesto nekog ko je odsutan' i podrazumeva veću idiomatizovanost. Prevod je to značenje dekomponovao u *pozirati umesto nekoga,* pa ne nudi dodatni argument za takav stav. Primer (25a) ipak podrazumeva niži stepen idiomatizovanosti; *Rečnik* beleži kako dvočlanu kombinaciju *watch out*, tako i tročlanu kombinaciju *watch out for*, ali uz razliku u značenju. Naime, tročlana kombinacija se u *Rečniku* navodi uz neanimatni objekat (*usmeriti pažnju na nešto značajno, određene*

znake ili pokazatelje) ili uz objekat koji označava životinje, u značenju *paziti se/čuvati se*; dvočlana označava upozorenje zbog moguće konkretne opasne situacije. Imajući u vidu tu razliku u značenju, primer (25a) bi se mogao shvatiti kao tročlana kombinacija *watch out for,* odnosno kao jedna leksička jedinica.

Poslednja dva primera koja će se prokomentarisati su:

26) a) I **took** the needle **out of** the flame and let the glowing red tip change to dull orange… (201)
b) **Izvukla sam** iglu **iz** plamena i sačekala da jarkocrveni vrh postane narandžast… (200)
27) a) I glanced at the stairs **leading up to** his studio and stopped… (228)
b) Pogledala sam uz stepenice koje **vode u** njegov atelje i zastala… (227)

Primer (26a) se razlikuje od ostalih po tome što obuhvata imeničku frazu kako neposredno iza glagola (*the needle*), tako i iza dve partikule (*the flame*). Premeštanje prve partikule (*out*) neposredno iza glagola nije moguće (28a), kao ni premeštanje obe partikule (28b):

28) a) *I took out the needle of the flame….
b) *I took out of the flame the needle…

Negramatičnost ove dve strukture navodi na zaključak da se radi o kombinaciji glagola *take* i složenog priloga *out of* koji čini konstituent sa imeničkom frazom *the flame*. Ista takva struktura postoji i u prevodu na srpski: *izvući iglu iz plamena*. Konačno, primer (27a) sadrži već komentarisani tip kombinacije: frazni glagol (*lead up*) iza kojeg sledi predloška fraza (*to his studio*).

4. DISKUSIJA

Imajući u vidu teorijske postavke navedene u prvom delu rada, može se konstatovati da tradicionalni pristup tematici engleskih višečlanih glagola (na primer, Palmer 1989) razlikuje tri vrste ovih kombinacija (frazne, predloške i *frazno-predloške*), dok jedan od novijih pristupa (Huddleston i Pullum 2002) takve kombinacije sagledava kao nizove glagola, predloga i komplemenata predloga. S tim u vezi, pošto su u ovom radu u centru pažnje *frazno-predloški glagoli*, treba ponoviti da se ti glagoli tradicionalno sagledavaju kao kombinacije glagola, predloške partikule i priloške partikule, da čine jednu leksičku, semantičku celinu i da nisu samo kombinacije fraznog glagola i predloške fraze. S druge strane, Hadlston i Pulum tročlane kombinacije analiziraju kao strukturu koja ne predstavlja jedan sintaksički i leksički konstituent, već se sastoji od leksičkog glagola, specifikovanog predloga i predloške fraze koja predstavlja komplement tog specifikovanog predloga. Dakle, bitna pitanja o kojima se može raspravljati su povezanost druge partikule sa glagolom, odnosno povezanost imeničke fraze sa drugom partikulom: ukoliko imenička fraza sa drugom partikulom čini jedan konstituent, dovodi se u pitanje postojanje tročlane kombinacije koja se naziva *frazno-predloški glagol*. Prema tome, nakon analize primera iz korpusa, u zaključku ovog rada prokomentarisaće se da li postoje osnove za uvođenje te tročlane kombinacije ili ne.

Da bi se proučila struktura tročlanih kombinacija glagola i dve partikule, odnosno stepen povezanosti druge partikule, glagola i imeničke fraze, u ovom radu analiziran je korpus od 85 engleskih tročlanih kombinacija i njihovih srpskih prevodnih ekvivalenata. Analiza je pokazala da se tročlani nizovi iz engleskog korpusa prema značenju mogu podeliti na dve veće grupe: na kombinacije koje zadržavaju osnovno značenje (poput konkretnih prostornih odnosa) i na kombinacije u kojima predloška partikula (a i cela kombinacija) ima preneseno, apstraktnije, idiomatizovano značenje. Prve kombinacije su u korpusu znatno brojnije, što pokazuje i sledeća tabela:

Tabela 1: Podela engleskih tročlanih kombinacija u korpusu prema stepenu idiomatizovanosti

Br.	Značenje tročlane kombinacije	Broj	Procenat
1	Osnovno značenje		
	prostorno značenje	66	77%
	ostala značenja	10	12%
2	Preneseno, idiomatizovano značenje	9	11%
	UKUPNO	85	100%

Brojčani podaci iz Tabele 1. pokazuju da predloška partikula u gotovo 90% tročlanih nizova iz korpusa podrazumeva osnovno značenje (76 tročlanih kombinacija ili 89%). Dakle, samo 9 tročlanih nizova (11% u ukupnom korpusu) podrazumeva apstraktno, preneseno značenje.

Kada se radi o grupi nizova sa osnovnim značenjem, Tabela 1. pokazuje da u znatnoj meri preovlađuju prostorna značenja (66 tročlanih kombinacija ili 89% od ukupno 76 kombinacija iz te grupe) koja velikom većinom podrazumevaju fizičko kretanje i pravac kretanja (na primer, *shuffled out to the front step, walked away from our house, moved back into the shadowy interior*) ili u svega nekoliko slučajeva lokaciju (na primer, *sat down in the great hall, had left out in the street, holding on to her husband's arm, held on to the table*). Kretanje na osnovu primera iz korpusa predstavlja fizičko pomeranje u prostoru celog datog agensa, pomeranje dela tela ili pogleda, kretanje glasa (*called out to me* je upotrebljeno dva puta). Tročlane kombinacije u korpusu označavaju i pravac pružanja neanimatnih subjekata bez pravog pomeranja tih subjekata u prostoru, ali uz pomeranje perspektive animatnog posmatrača. Neka od tih značenja ilustruju sledeći primeri:

29) a) The washing kitchen **led out to** a tiny courtyard full of drying white laundry. (18)
b) She took my hand and **looked up at** me. (21)
c) The man leaned over, fished out the pot, dumped the water from it and **held it out to** me. (23)
d) Tanneke did not **look up from** her sewing. (176)
e) I glanced at the stairs **leading up to** his studio and stopped… (228)

Naime, primeri (29a) i (29e) označavaju pravac prostiranja neanimatnih subjekata, primeri (29b) i (29d) pravac pomeranja pogleda, a primer (29c) pravac pomeranja dela tela.

Druga, manja grupa nizova sa osnovnim značenjem (10 primera ili 12% od ukupno 76 primera iz te grupe) sadrži kombinacije u kojima je druga (predloška) partikula *for* ili *with*. Kako navode Kverk i dr. (Quirk et al.1985: 321-326), adverbijalne predloške fraze *for + NP* tipično označavaju cilj, svrhu (eng. *purpose, intended destination*) sa neanimatnim imenicama, odnosno recipijenta ili cilj (eng. *recipient, goal, target*) sa animatnim, što je slučaj i sa primerima iz ovog dela korpusa; kada se radi o adverbijalnim predloškim frazama sa *with* iz ovog dela korpusa, one tipično impliciraju način ili pratnju (sa animatnim učesnikom), odnosno prateću komponentu (sa neanimatnim učesnikom) (eng. *manner, accompaniment*). Na primer:

30) a) Tanneke **puffed up with** pride at her own industry. (20)
b) I **looked around for** a stick to fish it out with but could find none. (22)
c) „I will **find out for** you," Pieter stated. (67)
d) „Mama doesn't like it that you are **locked up with** her jewelry all night," she said at last. (144)
e) The grinding table was clear – nothing **had been laid out for** me. (168)

Dakle, u ovoj maloj grupi primera predloške partikule sa imeničkom frazom impliciraju gorepomenuta značenja: (30a) značenje načina, (30b) cilja, (30c) i (30e) recipijenta i (30d) prateće komponente. Uz to treba naznačiti da, mada navedeni primeri sadrže kontinuirani niz od tri člana (glagol

+ partikula + partikula), druga (predloška) partikula u ovim slučajevima nije sintaksički neposredno povezana sa glagolom i prvom (adverbijalnom) partikulom, pa se s pravom može postaviti pitanje da li ovi nizovi uopšte čine jedan konstituent.

Preostala grupa tročlanih nizova sadrži mali broj kombinacija sa idiomatizovanim značenjem (samo 9 primera u korpusu) i to su nizovi (upisani onim redom kojim se javljaju u korpusu) *look forward to, stand in for* (dva puta), *make up for, be up to, move away from (a question), speak up for*, *put up with* i *bring back into (good humor).* Uz primere sa ovim nizovima navešćemo i prevode na srpski koji takođe mogu da ukažu (ili bi barem trebalo da ukazuju) na visok nivo semantičke koherencije. Na primer:

31) a) ...and asked me to **stand in for** the baker's daughter, who had taken ill… (98)
b) …i zatražio od mene da **stanem umesto** pekarove kćeri koja se razbolela… (101)
32) a) The colors themselves **made up for** the troubles I had hiding what I was doing. (108)
b) Boje su mi bile **nadoknada za** sve nevolje koje sam imala krijući šta radim. (110)
33) a) When I thanked him for **speaking up for** me, he shook his head… (151)
b) Kada sam mu zahvalila što **se zauzeo za** mene, zatresao je glavom… (151)
34) a) It was not always so easy to **bring** him **back into** good humor. (174)
b) Nije uvek bilo ovako lako **popraviti** mu raspolozenje. (174)

U navedenim srpskim prevodima prevodilac je (s punim pravom) iskoristio različite mogućnosti za prenošenje značenja engleskih tročlanih nizova, pa ovi prevodi samo delimično potvrđuju idiomatizovanost tih nizova. Tako se u primeru (31b) u prevodu mogla naći leksema *zameniti*[3], a u primeru (32b) glagol *nadoknaditi* umesto imenice *nadoknada*. U svakom slučaju, prisutna i moguća prevodilačka rešenja uglavnom govore u prilog semantičkoj koherenciji datih nizova.

5. ZAKLJUČAK

Kada se uzme u obzir sve što je napomenuto, postoji osnova da se dovede u pitanje postojanje *frazno-predloških glagola* kao jedne sintaksičke i leksičke jedinice. Naime, pregled korpusa i analiza konkretnih primera iz njega (naravno, svi zaključci odnose se samo na stanje u proučenom korpusu) pokazali su da velika većina tročlanih kombinacija podrazumeva osnovno, a ne preneseno značenje (89% primera iz korpusa), odnosno da stepen njihove idiomatizacije nije visok i da se mogu analizirati i kao dve, a ne jedna celina: kao frazni glagol iza kojeg sledi predloška fraza kao dopuna. Argument više za tu tvrdnju je i činjenica da u grupi primera sa osnovnim značenjem većina predloških fraza ima osnovno prostorno značenje (89%), odnosno da predloška partikula i imenička fraza iza nje zadržavaju visok stepen sintaksičke samostalnosti. Isto tako, i kod ostalih primera sa osnovnim značenjem (sa značenjima koja nisu prostorna) predloška fraza ne pokazuje visok stepen povezanosti sa glagolom, već pre sa imeničkom frazom koja sledi.

Vrlo mali broj tročlanih nizova u korpusu (samo 11%) iskazuje viši stepen idiomatizacije, pa se može zaključiti da oni ne predstavljaju tipičan primer tih nizova. Osim toga, čak i u ovom slučaju tročlani niz se može analizirati kao frazni glagol iza kojeg sledi specifikovan ili selektovan predlog sa sopstvenim komplementom, kao što to čine Hadlston i Pulum (Huddleston i Pullum 2002) (što je pomenuto u prvom delu ovog rada; međutim, treba imati u vidu da ti autori ne prihvataju termin frazni glagol, pa bi i kombinaciju glagol + adverbijalna partikula analizirali drugačije).

Srpski prevodni ekvivalenti proučavanih tročlanih nizova, naravno, predstavljaju posredan i relativan argument, jer prevodilac ima punu slobodu da odabere rešenje koje smatra najboljim, a različiti jezici mogu na različite načine leksikalizovati pojedine koncepte. Ipak, kada se radi o primerima iz

[3] U primeru (24b) prevodilac je ovaj engleski glagol preveo kao *pozirati umesto*.

korpusa, prevod je vrlo često ukazivao na činjenicu da engleski tročlani nizovi ne čine jedan konstituent, već da se razlažu na frazni glagol i predlošku frazu.

Dakle, na samom kraju, može se zaključiti da je proučavanje tročlanih kombinacija iz ovog korpusa pokazalo da bi prednost trebalo dati pojedinim stavovima iz analize koju zastupaju Hadlston i Pulum (Huddleston i Pullum 2002); možda se ne mora prihvatiti njihova drugačija analiza prve (adverbijalne) partikule i poricanje postojanja fraznih glagola, ali je svakako prihvatljiva struktura koju predlažu za drugu partikulu: da ona predstavlja selektovan/specifikovan predlog koji zahteva dopunu u obliku imeničke fraze. Konačno, može se zaključiti i da proučavani engleski tročlani nizovi uglavnom nisu pokazali visok stepen idiomatizacije, već su, naprotiv, velikom većinom zadržavali osnovna značenja.

Literatura

Anastasijević, K. (1968). *Dvočlani glagol u savremenom engleskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
Bolinger, D. (1971). *The Phrasal Verb in English.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Brinton, L. (1988). Verb Particles in English: Aspect or Aktionsart?. *Studia Linguistica* vol. 39, No. 32: 157-168.
Huddleston, R i G. K. Pullum. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
Novakov, P. (2008). *Anglističke teme*. Novi Sad: Futura.
Palmer, F .R. (1989). *The English Verb*. London: Longman.
Quirk, R. et al. (1985). *A Grammar of Contemporary English*. London: Longman.
Rudzka-Ostyn, B. (2003). *Word Power: Phrasal Verbs and Compounds*. The Hague: Mouton de Gruyter.
Thomson, A. J. i A. V. Martinet (1992*). A Practical English Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

Rečnici

Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs (1990). London and Glasgow: Collins.

Izvori za korpus

Cheavalier. T. (2001). *Girl with a Pearl Earring*. Harmondsworth: Plume Books.
Ševalije. T. (2002). *Devojka sa bisernom minđušom*. Beograd: Laguna. (Prevod: Nenad Dropulić)

ENGLISH *PHRASAL-PREPOSITIONAL VERBS* AND THEIR SERBIAN EQUIVALENTS

Summary

The English term *phrasal-prepositional verbs* used by some grammarians denotes a type of English multi-word verbs. Namely, English multi-word verbs include two two-word combinations (phrasal and prepositional verbs) and one three-word combination – the combination of a lexical verb and two particles, one adverbial and one prepositional particle (*phrasal-prepositional verbs*). This paper discusses these three-word strings which may imply both quite idiomatic structures with morphosyntactic and semantic coherence (like *put up with*) and the structures with a more transparent meaning and with a lower degree of morphosyntactic and semantic coherence. Therefore, one may pose a question if those more transparent combinations actually make one constituent, that is if their prepositional particle is mophosyntactically and semantically related exclusively to the verb preceding it or to the noun phrase following it – in other words, if it would be right to conclude that such combinations represent a two-word phrasal verb followed by a prepositional phrase. Because of the complex morphosyntactic and semantic structure of *phrasal-prepositional verbs*, an empirical corpus study including examples from contemporary English may contribute to further clarification of their structure and their classification into subgroups according to the degree of their morphosyntactic and semantic coherence. In order to clarify the issues, the

paper analyses the English examples excerpted from the contemporary novel *Girl with a Pearl Earring* by Tracy Chevalier. In addition, the paper compares these English examples with their Serbian translation equivalents from the above-mentioned novel (*Devojka sa bisernom minđušom*, translated by Nenad Dropulić), assuming that such contrastive study may, at least to a degree, help to examine the morphosyntactic and semantic coherence of English *phrasal-prepositional verbs* in relation to concrete translation solutions.

Keywords: English, multi-word verbs, *phrasal-prepositional verbs*, Serbian.

Predrag Novakov
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
predragnovakov@sbb.rs

Nataša Radusin Bardić

TONSKO PITANJE U FRANCUSKOM I SRPSKOM JEZIKU*

Pod pojmom tonskih pitanja podrazumevamo onaj tip totalnih pitanja u kojima je raspored rečeničnih konstituenata istovetan sa onim koji je zastupljen u izjavnim rečenicama, a čije je distinktivno obeležje upitnosti zasnovano isključivo na uzlaznoj intonaciji. U našem radu, nakon što ukratko pružimo uvid u to kako je predstavljena ova vrsta totalnih pitanja u lingvističkoj literaturi na francuskom i srpskom jeziku, nastojaćemo da pokažemo sličnosti i razlike u njihovoj upotrebi u navedena dva jezika. Dok tonsko pitanje u francuskom jeziku služi za iskazivanje najšireg spektra komunikativnih funkcija, te predstavlja najučestaliji vid obrazovanja totalnog pitanja, u srpskom jeziku, upotreba tonskog pitanja manje je uobičajena i vezuje se obično za pitanja u kojima govornik iskazuje svoj subjektivni stav u odnosu na sagovornika, predmet govora i/ili očekivani odgovor. Dakle, iako je reč o sintaksički ekvivalentnim oblicima, njihove komunikativne funkcije se nužno ne podudaraju, što ćemo nastojati da potkrepimo primerima iz našeg korpusa.

Ključne reči: tonsko pitanje, komunikativna funkcija, francuski, srpski

1. UVOD

Na osnovu opšte klasifikacije pitanja, prema njihovom obliku, kao i prema vrsti tražene informacije, razlikuju se sledeće dve osnovne kategorije: totalna pitanja i parcijalna pitanja. Totalna pitanja označavaju pitanja putem kojih se traži informacija o tome da li se data situacija (radnja, zbivanje, proces, stanje i slično) u celini realizuje ili ne, te je osnovni tip odgovora potvrdan ili odričan. Parcijalna pitanja označavaju pitanja putem kojih se traži informacija o sadržini nekog dela upitne rečenice markiranog upitnom rečju (na primer, o vršiocu radnje, predmetu radnje, okolnostima vršenja glagolske radnje, osobini nekog pojma, i slično), te je očekivani odgovor izraz kojim se iskazuje ta sadržina i upotpunjuje smisao cele rečenice.

Predmet našeg interesovanja biće totalna pitanja, i to onaj njihov oblik koji ima minimalnu odliku interogativnog modaliteta na osnovu koje se razlikuje od izjavnih rečenica. Reč je o totalnim pitanjima koja su morfološki i sintaksički nemarkirana, te se razlikuju od izjavne rečenice samo po svojim prozodijskim karakteristikama. Naime, za razliku od izjavnih rečenica, koje imaju uzlazno-silaznu intonaciju, totalno pitanje ovog tipa ima uzlaznu intonaciju (manje ili više izraženu u zavisnosti od komunikativne funkcije koju vrši). Dakle, u ovim pitanjima je intonacija upotrebljena kao gramatičko sredstvo budući da je jedini nosilac (izražavalac) upitnog značenja (Minović 1987: 20). Ovakvu vrstu totalnih pitanja nazvaćemo „tonska pitanja" prema terminologiji koju koristi Stanimir Rakić (Rakić 1987).

Naša kontrastivna analiza tonskog pitanja u francuskom i srpskom jeziku biće dvosmerna. Ona će biti zasnovana kako na korpusu sačinjenom od izvornih francuskih dramskih dela i njihovih prevoda objavljenih na srpskom, tako i od izvornih srpskih dramskih dela i njihovih prevoda objavljenih na francuskom. U korpus sačinjen od francuskih dramskih dela spadaju: Alber Kami, „Kaligula" [ACC], A. Kami, „Nesporazum [ACM] i Margerit Diras, „Hirošima, ljubavi moja" [MDH], a u korpus sačinjen od srpskih dramskih dela spadaju: Jovan Sterija Popović, „Rodoljupci" [JSPR], Ljubomir Simović „Putujuće pozorište Šopalović" [LJSŠ] i Dušan Kovačević, „Profesionalac" [DKP]. Nastojaćemo da odredimo komunikativne funkcije tonskih pitanja u polaznom jeziku, te načine kako se te funkcije iskazuju na ciljnom jeziku. Naš cilj će biti da uporedimo komunikativne funkcije tonskog pitanja u francuskom i srpskom jeziku, s tim što ćemo, u pojedinim slučajevima, porediti i različite načine

* Rad je urađen u okviru projekta MPNTR Republike Srbije br. 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*.

prevođenja tonskih pitanja sa francuskog na dve varijante srpskohrvatskog jezika: istočnu varijantu, odnosno, srpski jezik i zapadnu varijantu, odnosno, hrvatski jezik.

Međutim, pre nego što posebno analiziramo upotrebu i značenje tonskog pitanja u francuskom i srpskom, nužno je da vidimo koji su ostali alternativni oblici totalnih pitanja u svakom jeziku ponaosob.

2. OBLICI TOTALNOG PITANJA U FRANCUSKOM I SRPSKOM JEZIKU

2.1. Totalno pitanje u francuskom jeziku

U francuskom jeziku, totalno pitanje može se obrazovati na tri načina:

Tabela 1: TOTALNO PITANJE U FRANCUSKOM JEZIKU

1.	tonsko pitanje	*Tu connais Pierre ?*	*Pierre connaît Marie ?*
2.	pitanje izvedeno pomoću: upitnog izraza *est-ce que*	*Est-ce que tu connais Pierre?*	*Est-ce que Pierre connaît Marie ?*
3. a)	pitanje izvedeno pomoću: proste inverzije	*Connais-tu Pierre ?*	
b)	složene inverzije	*Pierre connaît-il Marie ? Quelqu'un connaît-il Pierre et Marie ?*	

Prvi tip totalnih pitanja izveden je samo pomoću upitne intonacije, drugi tip morfološki je markiran upotrebom upitnog izraza *est-ce que*, a treći tip sintaksički je markiran pomoću inverzije subjekta i glagola, koja može biti prosta ako je subjekat nenaglašena lična zamenica, pokazna zamenica srednjeg roda *ce* ili neodređena zamenica *on*, ili složena ako je subjekat neka druga zamenica osim navedenih ili ako je subjekat imenica (ili imenska grupa). U prvom tipu totalnih pitanja intonacija je jedini nosilac upitnog značenja, a u drugom i trećem tipu totalnih pitanja ona služi kao redundantna oznaka upitnosti.

Važno je napomenuti da su totalna pitanja u gramatikama francuskog jezika najčešće predstavljena kao pitanja pomoću kojih se traži nepoznata informacija, pri čemu se zanemaruju ostale komunikativne funkcije koje ona mogu da vrše. Totalno pitanje je obično predstavljeno tako kao da se ono teorijski uvek može iskazati na sva tri načina, pri čemu odabir određenog oblika u datom kontekstu obično zavisi samo od stilskih faktora (složena inverzija vezuje se mahom za negovani književni jezik).

2.2. Totalno pitanje u srpskom jeziku

Za razliku od tipologije totalnih pitanja u francuskim deskriptivnim gramatikama, tipologija totalnih pitanja u serbokroatističkoj relevantnoj literaturi prilično je neusaglašena, te su pojedini tipovi totalnih pitanja čak potpuno zanemareni. Autori svih analiziranih gramatika i lingvističkih studija koje se bave ovom tematikom slažu se u tome da totalna pitanja u srpskom jeziku mogu da budu izvedena pomoću upitnih rečci *li, da li (da l'), zar*. Međutim, neki gramatičari uopšte ne spominju pojedine oblike totalnih pitanja, među kojima ni ona čije je jedino distinktivno obeležje upitnosti zasnovano na intonaciji, dok im drugi poklanjaju manje ili više pažnje. Ipak, u jednoj od najvećih studija upitnih rečenica u srpskohrvatskom jeziku koju je August Musić napisao početkom prošlog veka, i za koju mnogi smatraju da je i dalje neprevaziđena, detaljno se govori o vrsti pitanja izvedenih samo pomoću upitne intonacije, a koja se nazivaju „pitanjima bez upitne partikule" (Musić 1908: 181-187). Mi se u našoj klasifikaciji totalnih pitanja pozivamo na podelu koju daje Stanimir Rakić (Rakić 1987: 92-94), s tim što smo datu klasifikaciju još dodatno proširili tipovima totalnih pitanja u kojima se upitna rečca

li podrazumeva, ali se eksplicitno ne iskazuje, zatim tipom totalnih pitanja koja su izvedena pomoću složene upitne rečce *je li* (koja se obično skraćuje u oblik *je l'*), a postojeću vrstu „*da* pitanja" preinačili smo u „*da* (+ neg.) pitanja" budući da se ona redovno sreću u odričnom obliku.

Dakle, u srpskom jeziku, totalno pitanje može se obrazovati, izuzev u vidu tonskog pitanja, i tako da je upitna rečca *li* eksplicitno iskazana ili podrazumevana, tako da je upotrebljena složena upitna rečca *da li* ili *je li* (odnosno, *je l'*), ili da je upotrebljena rečca *da* + negacija ili rečca *zar*:

Tabela 2: TOTALNO PITANJE U SRPSKOM JEZIKU

1.	tonsko pitanje	*Čitaš knjigu? Čitao si knjigu? Čitaćeš knjigu?*
2.	a) *li* pitanje b) *(li)* pitanje	*Čitaš li knjigu? Jesi li čitao knjigu? Hoćeš li čitati knjigu?* *Čitaš (li) knjigu? Jesi (li) čitao knjigu? Hoćeš (li) čitati knjigu?*
3.	a) *da li* pitanje b) *je li* pitanje	*Da li čitaš knjigu? Da li si čitao knjigu? Da li ćeš čitati knjigu?* *Je l' čitaš knjigu?*
4.	*da* (+ neg.) pitanje	*Da ne čitaš (možda) knjigu? Da nisi (možda) čitao knjigu?* *Da nećeš (možda) čitati knjigu?*
5.	*zar* pitanje	*Zar čitaš knjigu? Zar si čitao knjigu? Zar ćeš čitati knjigu?*

Pri tome, važno je napomenuti da ove vrste totalnih pitanja ne nose isto značenje. Naime, dok jedna kategorija služi da traženje nepoznate informacije (kao npr. *Čitaš li knjigu?, Da li čitaš knjigu?*), druga kategorija služi za iskazivanje pretpostavke (*Da ne čitaš (možda) knjigu?*) ili čuđenja (*Zar čitaš knjigu?*). Treba još da kažemo i da svi pobrojani oblici ne spadaju u standardni srpski jezik. Naime, pitanja u kojima je podrazumevana upitna rečca *li* ili u kojima je upotrebljena složena upitna rečca *je li* (odnosno, *je l'*) spadaju u odlike razgovornog jezika.

3. KOMUNIKATIVNE FUNKCIJE TONSKOG PITANJA U FRANCUSKOM I SRPSKOM JEZIKU

3.1. Opšta podela komunikativnih funkcija

Kada govorimo o komunikativnim funkcijama, razlikovaćemo neutralno i markirano pitanje, pri čemu pod neutralnim pitanjem podrazumevamo ono pitanje koje je postavljeno isključivo u nameri saznavanja nepoznate informacije, te je, u tom smislu, odgovor na njega nepredvidiv (naziva se i informativnim pitanjem), dok je markirano pitanje obeleženo upotrebom morfoloških i/ili prozodijskih sredstava u cilju iskazivanja subjektivnog stava u odnosu na sagovornika, predmet govora i/ili očekivan odgovor. U markiranim pitanjima, saznavanje nepoznate informacije potisnuto je u drugi plan, odgovor je manje ili više predvidiv, sugerisan, anticipiran... ili se čak ni ne očekuje da usledi. Ono je upotrebljeno samo kao sredstvo za iskazivanje subjektivnog stava, te takva pitanja mogu čak da prikrivaju uzvično ili zapovedno značenje.

U opisivanju komunikativnih funkcija tonskih pitanja u francuskom i srpskom jeziku, među malobrojnom literaturom koja se bavi ovom tematikom, od dragocene pomoći nam je bio, za francuski jezik, rad Žerara Moanjea (Gérard Moignet) iz 1966. godine « Esquisse d'une théorie psycho-mécanique de la phrase interrogative », na koji se poziva i Pjer Le Gofik (Pierre Le Goffic) u svojoj gramatici iz 1993. godine (Le Goffic 1993: 98-99), a za srpski jezik, doktorska disertacija Dušanke Mirić „Upitni iskaz u ruskom i srpskom jeziku" iz 1994. godine.

3.2. Tonsko pitanje u funkciji neutralnog pitanja u francuskom jeziku i njegov prevod na srpski

U narednim primerima iz našeg korpusa, pokazaćemo kako je tonsko pitanje u funkciji neutralnog pitanja iz francuskog jezika prevedeno na srpski jezik[1]:

(1)	*Martha (avec une dureté soudaine) :* *Ah ! j'oubliais ! Vous avez de la famille ?* *Jan : J'en avais. Mais il y a longtemps que je l'ai quittée.* [ACMa: 181-182]	*Marta (odjednom tvrdo):* *Ah, zaboravila sam! Imate li porodicu?* *Jan: Imao sam je. Ali sam je davno napustio.* [ACMb: 110]
(2)	*La mère (à Martha) :* *Tu as rempli la fiche ?* *Martha : Oui.* *La mère : Est-ce que je puis voir ?* *Vous m'excuserez, monsieur,* *mais la police est stricte.* [ACMa: 187]	*Majka (Marti) :* *Jesi li popunila upitnik?* *Marta: Jesam.* *Majka: Mogu li da pogledam?* *Izvinite, gospodine,* *ali naša policija je stroga.* [ACMb: 113]

U primeru (1), tonsko pitanje u francuskom jeziku (*Vous avez de la famille ?*) moglo je, na srpskom jeziku, umesto posredstvom *li* pitanja (*Imate li porodicu?*), da bude iskazano i u vidu *da li* pitanja (*Da li imate porodicu?*), ali neobično bi bilo da ono bude iskazano tonskim pitanjem (*Vi imate porodicu?*). Naime, tonsko pitanje u srpskom jeziku retko se javlja u funkciji neutralnog pitanja, već se njime, pre svega, iskazuje pitanje kojim se traži potvrda neke pretpostavke ili se njime iskazuje čuđenje, oduševljenje, negodovanje i slično.

U primeru (2), tonsko pitanje u francuskom jeziku (*Tu as rempli la fiche ?*) prevedeno je na srpski u vidu *li* pitanja (*Jesi li popunila upitnik?*), a ovo pitanje moglo je da bude iskazano i u vidu *da li* pitanja (*Da li si popunila upitnik?*), kao i *(li)* pitanja (*Jesi popunila upitnik?*), te da se na njega podjednako očekuje kako potvrdan tako i odričan odgovor. Međutim, upotreba tonskog pitanja (*Popunila si upitnik?*) ukazivala bi na drugačije obojeno značenje, te bi se na njega, za razliku od prethodnih primera, očekivao pre potvrdan nego odričan odgovor.

Dakle, adekvatan prevod neutralnog pitanja sa francuskog na srpski jezik podrazumeva, pre svega, upotrebu *li* pitanja ili *da li* pitanja, odnosno *(li)* pitanja ili *je li* pitanja ako je reč o razgovornom jezičkom registru. Ovu tvrdnju potkrepljujemo i činjenicom što se, u našem korpusu na srpskom jeziku, upravo ti oblici javljaju kao neutralna pitanja, dok tonsko pitanje nije zabeleženo u takvoj upotrebi. Slične zaključke o načinima iskazivanja neutralnog totalnog pitanja na srpskom jeziku pronalazimo i u malobrojnim relevantnim serbokroatističkim studijama koje su se bavile ovom tematikom (Rakić 1987, Mirić 1994).

3.3. Tonsko pitanje u funkciji markiranog pitanja u francuskom i srpskom jeziku

U narednim primerima iz našeg korpusa, pokazaćemo kako je tonsko pitanje u funkciji markiranog pitanja prevedeno sa francuskog na srpski jezik, a zatim i obrnuto, sa srpskog na francuski jezik.

Tonsko pitanje u funkciji markiranog pitanja u francuskom jeziku često je iskazano u negaciji i prevodi se na srpski jezik *zar* pitanjem koje je, takođe, u odričnom obliku, a na njega se očekuje potvrdan odgovor:

1 Pored skraćenica štampanih velikim slovima koje upućuju na dramsko delo odakle je preuzet određeni primer, oznaka *a* generalno ukazuje na to da je reč o izvornoj verziji, a oznaka *b* ukazuje na to da je reč o objavljenom prevodu. U pojedinim primerima, poredićemo dva prevoda objavljena na srpskohrvatskom jeziku, s tim što će, u tom slučaju, oznaka *b* upućivati na istočnu varijantu srpskohrvatskog jezika, odnosno, na srpski jezik, a oznaka *c* na zapadnu varijantu srpskohrvatskog jezika, odnosno, na hrvatski jezik.

(3)	*Le vieux patricien : Qui sera le jury ?* *Caligula : Moi. Cela n'est pas suffisant ?* *Le vieux patricien : Oh ! oui.* *Tout à fait suffisant.* [ACCa: 136]	*Stari patricije: Ko će ih ocenjivati?* *Kaligula: Ja, zar to nije dovoljno?* *Stari patricije: O, da.* *Sasvim dovoljno.* [ACCb: 89]

Primeri (4a) i (4b) pokazuju različite načine kako je odrično tonsko pitanje u funkciji markiranog pitanja (*Mais personne ne vous attend ?*) prevedeno sa francuskog na srpskohrvatski jezik:

(4a)	*Martha : Vous voulez vous fixer ici ?* *Jan : Je ne sais pas.* *C'est selon ce que j'y trouverai.* *Martha : Cela ne fait rien.* *Mais personne ne vous attend ?* *Jan : Non, personne, en principe.* [ACMa: 180]	*Marta: Nastanićete se ovde?* *Jan: Ne znam.* *To će zavisiti od toga šta ću ovde naći.* *Marta: Dobro, nije važno.* *Ali zar vas niko ne čeka?* *Jan: Ne, u načelu, niko.* [ACMb: 110]
(4b)	*Martha : Vous voulez vous fixer ici ?* *Jan : Je ne sais pas.* *C'est selon ce que j'y trouverai.* *Martha : Cela ne fait rien.* *Mais personne ne vous attend ?* *Jan : Non, personne, en principe.* [ACMa: 180]	*Martha: Hoćete li ostati ovdje?* *Jan: Ne znam.* *Zavisi od toga što ću ovdje naći.* *Martha: Nije važno.* *Da li vas tko čeka?* *Jan: Ne, u načelu nitko.* [ACMc: 135-136]

U primeru (4a), ono je prevedeno odričnim *zar* pitanjem (*Ali zar vas niko ne čeka?*), čime se dosledno dočarava govornikovo čuđenje i neverica. Naime, načinom na koji je formulisano ovo pitanje, govornik jasno pokazuje svoj stav prema odgovoru koji treba da usledi: on potvrdan odgovor smatra logičnim, te unapred izražava svoje čuđenje u slučaju dobijanja odričnog odgovora. U primeru (4b), ovo pitanje prevedeno je neutralnim *da li* pitanjem (*Da li vas netko čeka?*), čime mu je značajno izmenjena komunikativna funkcija u odnosu na prevod istog oblika u primeru (4a). Naime, u primeru (4b), na postavljeno pitanje može da usledi kako potvrdan tako i odričan odgovor, a da, pri tom, nije nagovešten onaj tip odgovora koji govornik očekuje, kao ni čuđenje u slučaju dobijanja odgovora suprotnog očekivanju.

U primerima (5a) i (5b), odrično tonsko pitanje u funkciji markiranog pitanja na francuskom jeziku (*Cela ne te ferait rien de ne pas claquer des dents ainsi ?*), takođe je prevedeno na različite načine:

(5a)	*Le vieux patricien (tremblant) :* *C'est la torture.* [...] *Cherea : Cela ne te ferait rien* *de ne pas claquer des dents ainsi ?* *J'ai ce bruit en horreur.* [ACCa: 122]	*Stari patricij (drhtavo):* *Mučit će nas.* [...] *Hereja: Ne bi li prestao* *s tim užasnim cvokotanjem?* *Užasavam se tog zvuka.* [ACCc: 91]
(5b)	*Le vieux patricien (tremblant) :* *C'est la torture.* [...] *Cherea : Cela ne te ferait rien* *de ne pas claquer des dents ainsi ?* *J'ai ce bruit en horreur.* [ACCa: 122]	*Stari patricije (drhteći):* *Onda, mučenje.* [...] *Hereja: Je l' bi mogao* *da prestaneš da cvokoćeš zubima?* *Užasavam se tog zvuka.* [ACCb: 89]

U primeru (5a), ono je iskazano odričnim *li* pitanjem (*Ne bi li prestao s tim užasnim cvokotanjem?*), a u primeru (5b), potvrdnim *je li* pitanjem (*Je l' bi mogao da prestaneš da cvokoćeš zubima?*). U oba slučaja, markirano pitanje zapravo ima prikriveno značenje imperativa: *Arrête de claquer des dents ainsi ! = Prestani da cvokoćeš zubima! (Prestani s tim užasnim cvokotanjem!)*.

Nalik primerima (5a) i (5b), primeri (6a) i (6b) imaju takođe implicitno značenje zapovednog načina:

(6a)	*Le vieux patricien : Cela ne te ferait rien de ne pas faire de philosophie ? Je l'ai en horreur.* [ACCa: 122-123]	*Stari patricije: Da li bi prestao s tim užasnim filozofiranjem? Užasava me.* [ACCc: 91-92]
(6b)	*Le vieux patricien : Cela ne te ferait rien de ne pas faire de philosophie ? Je l'ai en horreur.* [ACCa: 122-123]	*Stari patricije: Je l' bi mogao da se maneš filozofiranja? Ja se toga užasavam.* [ACCb: 89]

U ovom slučaju, odrično tonsko pitanje u funkciji markiranog pitanja na francuskom jeziku (*Cela ne te ferait rien de ne pas faire de philosophie ?*) prevedeno je, u primeru (6a), *da li* pitanjem (*Da li bi prestao s tim užasnim filozofiranjem?*), a u primeru (6b), *je li* pitanjem (*Je l' bi mogao da se maneš filozofiranja?*). Iako formalno ova pitanja imaju oblik neutralnih pitanja, na osnovu konteksta, neosporno je da je reč o markiranim pitanjima na koja se ne očekuje verbalni odgovor, nego povinovanje implicitnom zapovednom načinu: *Arrête de faire de la philosophie ! = Mani se filozofiranja! (Prestani s tim užasnim filozofiranjem!)*.

Najzad, analizirajući načine na koje je tonsko pitanje u funkciji markiranog pitanja u srpskom jeziku prevedeno na francuski jezik, došli smo do zaključka da se ono dosledno prevodi tonskim pitanjem, kao što je to slučaj i u narednim primerima, koji su dati u odričnom (7) i potvrdnom obliku (8):

(7)	*Ja: Nemojte se ljutiti, druže Luka, ali moram nešto da vas pitam. Vi niste pisac po profesiji? Luka: Ne.* [DKPa: 135-136]	*Moi : Ne vous fâchez pas, camarade Luka, mais je dois vous poser une question... Vous n'êtes pas écrivain, de profession ? Luka : Non.* [DKPb: 25-27]
(8)	*Ja: Sve ste ovo uspeli da uradite uz neki vaš redovan posao? Luka: Da.* [...] *Radio sam puno. Trudio sam se da budem profesionalac.* [DKPa: 135-136]	*Moi : Vous avez réussi à faire tout ça, en marge de votre travail quotidien ? Luka : Oui.* [...] *J'ai beaucoup travaillé. Je me suis efforcé d'être un professionnel.* [DKPb: 25-27]

U primerima (7) i (8), traži se potvrda iznete pretpostavke, uz naglašeno izražavanje govornikovog čuđenja i neverice.

Totalna pitanja u srpskom jeziku specifična su po tome što modalna značenja, osim pomoću prozodijskih, iskazuju i posredstvom posebnih morfoloških sredstava, na primer, upotrebom upitne rečce *zar* u *zar* pitanjima. Navodimo primer jednog takvog pitanja i način kako je on preveden sa srpskog na francuski jezik:

(9)	*Ja: Druže Luka, molim vas, ako je ovo neka šala, ako je ovo neko smislio da bi me napravio ludim, ja vam se kunem...* [...] *Luka: Zar vam ne ličim na policajca? Ja: Ličite, ali ne govorite kao čovek koji je ceo vek proveo u policiji.* [DKPa: 141]	*Moi : Camarade Luka, je vous en prie, si c'est une blague, si quelqu'un a inventé toute cette histoire pour me rendre fou, je vous jure...* [...] *Luka : Pour vous je n'ai pas l'air d'un policier ? Moi : Vous en avez l'air, mais vous ne parlez pas comme un homme qui a passé toute sa vie dans la police.* [DKPb: 44]

Dakle, u primeru (9), *zar* pitanje (*Zar vam ne ličim na policajca?*) prevedeno je na francuski jezik tonskim pitanjem (*Pour vous je n'ai pas l'air d'un policier ?*), uobičajenim načinom za iskazivanje markiranih pitanja na francuskom jeziku[2].

3.4. Komunikativne funkcije tonskog pitanja u francuskom i srpskom jeziku i njihov značaj u književnom prevođenju

Kao što smo to imali prilike da vidimo u prethodnim primerima, komunikativna funkcija tonskih pitanja u francuskom i srpskom jeziku nužno se ne podudara. O ovim vrednostima tonskih pitanja treba posebno voditi računa prilikom književnog prevođenja sa jednog jezika na drugi.

U primerima (10a) i (10b), nastojaćemo da uporedimo dva prevoda sa francuskog na srpskohrvatski jezik:

(10a)	*Martha (sur un autre ton) :* *<u>Vous êtes Tchèque, naturellement ?</u>* *Jan : Naturellement.* *Martha : Domicile habituel ?* *Jan : La Bohême.* *Martha : <u>Vous en venez ?</u>* *Jan : Non, je viens d'Afrique.* *(Elle a l'air de ne pas comprendre.)* *De l'autre côté de la mer.* *Martha : Je sais. (Un temps.)* *<u>Vous y allez souvent ?</u>* *Jan : Assez souvent.* [...] *Martha : <u>Vous voulez vous fixer ici ?</u>* *Jan : Je ne sais pas. C'est selon* *ce que j'y trouverai.* [ACMa: 179-180]	*Marta (drukčijim tonom):* *<u>Vi ste, naravno, Čeh?</u>* *Jan: Naravno.* *Marta: Stalno prebivalište?* *Jan: Češka.* *Marta: <u>Dolazite iz Češke?</u>* *Jan: Ne, dolazim iz Afrike.* *(Reklo bi se da ona ne razume.)* *Preko mora.* *Marta: Shvatam. (Pauza.)* *<u>I tamo često idete?</u>* *Jan: Prilično često.* [...] *Marta: <u>Nastanićete se ovde?</u>* *Jan: Ne znam. Zavisi od toga* *šta ću ovde naći.* [ACMb: 110]
(10b)	*Martha (sur un autre ton) :* *<u>Vous êtes Tchèque, naturellement ?</u>* *Jan : Naturellement.* *Martha : Domicile habituel ?* *Jan : La Bohême.* *Martha : <u>Vous en venez ?</u>* *Jan : Non, je viens d'Afrique.* *(Elle a l'air de ne pas comprendre.)* *De l'autre côté de la mer.* *Martha : Je sais. (Un temps.)* *<u>Vous y allez souvent ?</u>* *Jan : Assez souvent.* [...] *Martha : <u>Vous voulez vous fixer ici ?</u>* *Jan : Je ne sais pas. C'est selon* *ce que j'y trouverai.* [ACMa: 179-180]	*Martha (drugim tonom):* *<u>Dakako, vi ste Čeh?</u>* *Jan: Naravno.* *Martha: Mjesto stanovanja?* *Jan: Češka.* *Martha: <u>Dolazite li odanle?</u>* *Jan: Ne, dolazim iz Afrike.* *(Čini se kao da ga ona ne razumije.)* *S onu stranu mora.* *Martha: Znam. (Stanka.)* *<u>Idete li tamo često?</u>* *Jan: Dosta često.* [...] *Martha: <u>Hoćete li ostati ovdje?</u>* *Jan: Ne znam. Zavisi od toga* *što ću ovdje naći.* [ACMc: 135]

U oba analizirana prevoda, prvo pitanje u odlomku (*Vous êtes Tchèque, naturellement ?*) prevedeno je tonskim pitanjem (*Vi ste, naravno, Čeh? / Dakako, vi ste Čeh?*). Ova činjenica ne iznenađuje budući da je reč o markiranom pitanju kojim se iznosi pretpostavka za koju se očekuje da bude potvrđena (što je dodatno istaknuto upotrebom priloga *naturellement*, odnosno *naravno / dakako*).

[2] U francuskom jeziku, markirano pitanje može biti iskazano i pomoću odričnog oblika totalnog pitanja u inverziji na koje se očekuje potvrdan odgovor, kao u sledećem primeru: *Caligula : Récite-moi ton poème.* [...] *<u>Ne t'en souviens-tu pas ?</u>* [ACCa: 78-79] / *Kaligula: Recituj mi svoju pesmu.* [...] *<u>Zar je se ne sećaš?</u>* [ACCb: 65].

Međutim, ostala tonska pitanja (*Vous en venez ?, Vous y allez souvent ?, Vous voulez vous fixer ici ?*) različito su prevedena: u primeru (10a), ona su dosledno prevedena tonskim pitanjima (*Dolazite iz Češke?, I tamo često idete?, Nastanićete se ovde?*), a u primeru (10b), *li* pitanjima (*Dolazite li odanle?, Idete li tamo često?, Hoćete li ostati ovdje?*). Ova dva prevoda upućuju na različito shvatanje komunikativnih funkcija totalnih pitanja u datom kontekstu: prema prevodu (10a), reč bi bila o markiranim pitanjima pomoću kojih se iznosi određena pretpostavka za koju se očekuje da bude potvrđena, a prema prevodu (10b), reč bi bila o neutralnim pitanjima, na koja se podjednako očekuje kako potvrdan, tako i odričan odgovor, naročito u poslednjem pitanju (*Vous voulez vous fixer ici ? / Hoćete li ostati ovdje?*). Prema našem shvatanju, prevod u primeru (10a) više se povinuje formalnom nego pragmatičkom aspektu prevođenja, pri čemu se, u datom kontekstu, svako tonsko pitanje na francuskom jeziku, prevodi odgovarajućom gramatičkom formom na srpskom jeziku. Prevod u primeru (10b) pretpostavlja pragmatički aspekt formalnom, te se njime vernije prenose komunikativne funkcije totalnih pitanja u datom kontekstu.

4. ZAKLJUČAK

Tonska pitanja u francuskom i srpskom jeziku imaju ekvivalentnu sintaksičku formu, ali njihova komunikativna funkcija nužno se ne podudara. S jedne strane, tonsko pitanje u francuskom jeziku ima širi spektar komunikativnih funkcija, te se njime izražava kako neutralno tako i markirano pitanje. S druge strane, tonsko pitanje u srpskom jeziku vezuje se prvenstveno za markirano pitanje. Ovaj aspekt nas je zanimao utoliko više što je često zanemaren u normativnoj i deskriptivnoj literaturi, kako na francuskom, tako i na srpskom jeziku, a, po našem saznanju, do sada, u tom pravcu, nije vršena kontrastivna analiza tonskih pitanja u francuskom i srpskom jeziku.

U francuskom jeziku, tonsko pitanje je najučestaliji oblik totalnog pitanja, daleko ispred svih ostalih. Pored morfoloških i sintaksičkih prednosti očuvanja reda reči kao u izjavnim rečenicama, ovaj upitni oblik iskazuje interogativni modalitet posredstvom prozodijskih sredstava kojima se nijansira svako upitno značenje u datom kontekstu, te ono pokriva najširi spektar komunikativnih funkcija, od neutralnog do markiranog pitanja. U srpskom jeziku, totalno pitanje nema ni istu ulogu ni učestalost kao u francuskom jeziku, što naročito treba imati u vidu prilikom prevođenja sa jednog jezika na drugi. S jedne strane, prilikom prevođenja tonskog pitanja sa srpskog na francuski jezik, formalni kriterijum poklapa se sa pragmatičkim: reč je o ekvivalentnim upitnim oblicima pomoću kojih se, na oba jezika, iskazuje markirano pitanje. S druge strane, prilikom prevođenja tonskog pitanja sa francuskog na srpski jezik, formalni kriterijum ne poklapa se nužno sa pragmatičkim: reč je o sintaksički ekvivalentnim upitnim oblicima koji na francuskom jeziku iskazuju neutralno i markirano pitanje, dok se na srpskom jeziku vezuju prvenstveno za markirano pitanje. Dakle, u tom slučaju, pogrešno bi bilo zasnovati prevođenje isključivo na formalnom kriterijumu, te automatski prevoditi svako tonsko pitanje iz francuskog jezika pomoću tonskog pitanja u srpskom jeziku. Na taj način, pod uticajem stranog jezika, ova vrsta pitanja postala bi učestalija nego što je to uobičajeno u standardnoj upotrebi srpskog jezika, te bi mu se pogrešno pripisivale komunikativne funkcije koje mu nisu svojstvene. Šire gledano, budući da je reč o jezicima čiji se interogativni sistemi u velikoj meri razlikuju, neprimereno bi bilo zasnivati prevođenje samo na formalnom aspektu i činjenici da i francuski i srpski, u svom repertoaru totalnih pitanja, poseduju i oblik tonskog pitanja. Naprotiv, adekvatno prevođenje tonskog pitanja, naročito sa francuskog na srpski, potrebno je, pre svega, zasnovati na analizi komunikativne funkcije koju ono vrši u konkretnom iskazu na polaznom jeziku (neutralno ili markirano pitanje), te iskazati je odgovarajućim upitnim oblikom koji je, u toj komunikativnoj funkciji, uobičajen na ciljnom jeziku i primeren u datom jezičkom registru. Jedino na taj način možemo negovati autentični jezički izraz i, prilikom prevođenja, izbeći zamku mehanicističkog prenošenja karakteristika jednog jezika na drugi.

Literatura

Coveney, A. (2002). *Variability in Spoken French. A Sociolinguistic Study of Interrogation and Negation.* Bristol – Portland: Elm Bank.

Gadet, F. (2001). *Le français ordinaire*. Paris : Armand Colin, Collection U, Série Linguistique, № 375.

Le Goffic, P. (1993). *Grammaire de la phrase française*. Paris : Hachette.

Moignet, Gérard (1966). Esquisse d'une théorie psycho-mécanique de la phrase interrogative. *Langages*, 1/3, 49-66.

Minović, M. (1987). *Sintaksa srpskohrvatskog - hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole. Rečenica, padeži, glagolski oblici*. Sarajevo: Svjetlost, OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Mirić, D. (1994). *Upitni iskaz u ruskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, doktorska disertacija (rukopis).

Musić, A. (1908). Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. *Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički*, knjiga 172, Zagreb, 101-219.

Musić, A. (1910). Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku. (Nastavak i svršetak). *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički*, knjiga 184, Zagreb, 96-235.

Rakić, S. (1987). Srpskohrvatska pitanja i teorija govornih činova. *Delo*, XXXIII/4, 89-111.

Riegel, M., J.-C. Pellat, R. Rioul (2004). *Grammaire méthodique du français*. Paris : PUF.

Korpus

ACCa: Camus, A. (1972). Caligula. « *Caligula » suivi de « Le malentendu ». Nouvelles versions*. Paris: Gallimard, 13-151.

ACCb: Kami, A. (2008). Kaligula. *Pozorište*. Beograd: Paideia, 33-95 (prevela Ana Moralić).

ACCc: Camus, A. (1976). Kaligula. *Drame*. Zagreb: Zora – Grafički zavod Hrvatske, 5-113 (preveli Petar Selem i Daša Bradičić).

ACMa: Camus, A. (1972). Le malentendu. « *Caligula » suivi de « Le malentendu ». Nouvelles versions*. Paris: Gallimard, 157-249.

ACMb: Kami, A. (2008). Nesporazum. *Pozorište*. Beograd: Paideia, 97-139 (prevela Ana Moralić).

ACMc: Camus, A. (1976). Nesporazum. *Drame*. Zagreb: Zora – Grafički zavod Hrvatske, 115-184 (preveli Petar Selem i Daša Bradičić).

MDHa: Duras, M. (1960). *Hiroshima, mon amour. Scénario et dialogue*. Paris : Gallimard.

MDHb: Diras, M. (1994). *Hirošimo, ljubavi moja*. Beograd: Prosveta (prevela Nada Bojić).

DKPa: Kovačević, D. (1994). Profesionalac. *Odabrane drame, II*. Beograd: Vreme knjige, 127-162.

DKPb: Kovačević, D. (2000). *Le Professionnel*. Lausanne : L'Âge d'Homme, Collection Amers (preveli Anne Renoue i Vladimir Čejović).

LJSŠa: Simović, Lj. (1986). *Putujuće pozorište Šopalović*. Novi Sad: Sterijino pozorje.

LJSŠb: Simovitch, L. (1989). *Le théâtre ambulant Chopalovitch*. Lausanne : L'Âge d'Homme (preveli Borka Legras i Anne Renoue).

JSPRa: Sterija Popović, J. (1990). Rodoljupci. *Roman bez romana*. Sarajevo: Oslobođenje, Biblioteka YU Klasici, 161-226.

JSPRb: Sterija Popović, J. (2004). *Les Patriotes*. Vršac : Književna opština Vršac (preveo Paul-Louis Thomas).

INTERROGATION TOTALE AVEC INTONATION EN FRANÇAIS ET EN SERBE

Résumé

Le français, tout aussi bien que le serbe, possède, dans son système interrogatif, une forme interrogative simple conservant l'ordre des constituants de la phrase déclarative, mais s'y opposant nettement grâce à ses caractéristiques prosodiques. Faute d'autres traits pertinents d'ordre morphologique ou syntaxique, l'intonation y joue un rôle essentiel et permet de différencier, d'une part, l'assertion se terminant par une intonation descendante et conclusive, et, d'autre part, l'interrogation se terminant par une intonation ascendante, laissant toute la phrase en suspens dans l'attente d'une réponse affirmative ou négative.
Bien que l'on puisse parler de la forme interrogative équivalente en français et en serbe, sa valeur communicative diffère considérablement. En français, l'interrogation totale marquée par l'intonation est la forme interrogative la plus courante à l'oral. En plus de sa simplicité structurelle, elle possède aussi l'avantage de pouvoir exprimer un grand nombre de fonctions communicatives, allant d'une demande neutre d'information à la demande de confirmation d'une information jugée comme vraisemblable ou probable, tout en passant par l'expression vive des sentiments du locuteur par rapport à lui-même, à son interlocuteur ou au contenu du message (étonnement, refus, indignation, mise en doute, ironie...). Elle sert également à exprimer une suggestion, mais peut aussi traduire une injonction. Le plus souvent, cette forme interrogative n'est interchangeable avec d'autres formes possibles de l'interrogation totale en français que dans son rôle de la demande neutre d'information. Par contre, le serbe possède plusieurs formes interrogatives pouvant exprimer soit une demande d'information soit une autre fonction communicative et elles sont souvent interchangeables au sein d'une même catégorie, mais aucune forme interrogative ne peut exprimer un champ sémantique aussi vaste que son équivalent structurel en français. En serbe, l'interrogation totale marquée seulement par l'intonation sert rarement à la demande neutre d'information ce qu'il faut avoir à l'esprit en traduisant du français en serbe.

Mots-clés : interrogation totale avec intonation, fonction communicative, français, serbe

Nataša Radusin Bardić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
radusin.bardic@gmail.com

Ljubica Vlahović

PROVERBES FRANÇAIS À CONSTRUCTION COMPARATIVE ET LES ÉQUIVALENTS EN SERBE

Ce texte porte sur un segment particulier de proverbes français et serbes qui présentent des constructions comparatives pourvues d'instruments syntactico-sémantiques, marqueurs de l'égalité, de l'inégalité ou d'une autre relation. Différents types de proverbes français et serbes renfermant tels éléments spécifiques sont analysés de manière contrastive et examinés sous l'angle de la nature des marqueurs, du fonctionnement des structures syntaxiques et sémantiques et des rapports entre les proverbes des deux langues. Cet examen vise à montrer des possibilités d'établir une équivalence entre les proverbes concernés.

Mots clés : proverbe, synonyme, phrase comparative, corrélatif, marqueur de relation, équivalence, français, serbe

1. INTRODUCTION

Les proverbes, énoncés traduisant des pensées spécifiques, en usage chez presque tous les peuples depuis les temps les plus anciens, sont notés, dénommés et définis ultérieurement, au cours des siècles.

Le *proverbe*, terme français (lat. *proverbium*; de *verbum* «parole») est défini comme «pensée présentée sous une forme concise et imagée qui exprime une vérité ou un conseil de sagesse fondé sur l'expérience». (Davau, Cohen, Lallemand 1972: 990.)

La définition du terme *proverbe* est suivie d'un renvoi aux termes *adage*, *dicton*, *maxime*, *sentence*, *aphorisme*. Dans le *Dictionnaire du français vivant*, ceux-ci sont définis comme suit:

L'*adage* (lat. *adagium*) «Remarque ancienne d'utilité pratique, devenue maxime, présentée de façon frappante, avec rime ou assonance, et se transmettant surtout oralement».

Le *dicton* (lat. *dictum* «sentence») «Phrase exprimant une pensée populaire sous une forme sentencieuse ou imagée».

La *maxime* (lat. médiév. *maxima* [*sententia*] «[sentence] la plus grande», c.-à-d. «la plus générale»). «Règle de conduite générale, précepte moral».

La *sentence* (lat. *sententia* «façon de penser»). «Phrase courte, qui exprime de façon frappante une opinion contenant un enseignement».

L'*aphorisme* (gr. *aphorismos* «définition, sentence»). «Formule brève qui exprime un précepte moral, une vérité générale».

L'*apophtegme* (gr. *apophtegma*). «Pensée, parole attribuée à un personnage célèbre ou tirée d'un ouvrage ancien».

De même, après la définition de chaque terme, on renvoie aux autres termes cités, en raison de leur caractère semblable.

Tous les termes cités figurent regroupés comme synonymes du terme *pensée* qui «désigne une vérité morale, exprimée de façon précise et brève». (Genouvrier, Désirat, Hordé 1977: 302)

Les définitions montrent que tous les termes cités traduisent une pensée spécifique, énoncée ou sous-entendue, présentée sous une forme plus ou moins brève et variée selon l'idée exprimée et le mode de son expression. C'est ce qui rend le caractère des termes similaire et qui fait que certains termes sont définis les uns par les autres quand ils désignent des idées analogues.

Les synonymes dus à certaines ressemblances entre les termes ne sont, cependant, que partiels. Les définitions présentées, insistant sur divers composants sémantiques, comme forme de phrase,

mode d'expression, contenu d'idée ou origine, donnent lieu à un aperçu des nuances de sens ou d'autres variations entre les termes.

Au sujet de la définition des termes en question selon leur sens et leur forme, il convient de citer l'avis de Maurice Maloux sur les termes *proverbe*, *sentence* et *maxime* et sur le rapport entre eux:

> «La sentence diffère du proverbe en ce qu'elle a un sens moins vulgaire et une forme plus abstraite; le proverbe éclaire la vie pratique, la sentence fait réfléchir. /…/ La complexité mystérieuse de la vie exige des modes d'expression plus déliés que le proverbe et la sentence. La maxime est une proposition générale, exprimée noblement, et offrant un avertissement moral, sinon une règle de conduite». (Maloux 1960: VI)

Beaucoup de sentences et de maximes datent de diverses époques, de l'antiquité à nos jours, et sont dues à des philosophes, historiens, écrivains, clercs et autres érudits. Elles résultent, donc, de création individuelle, prouvée, dans la majorité des cas, par des ouvrages hérités.

Le *proverbe* a pour équivalent en serbe le terme *poslovica* (orig. slave), qui est défini comme formule concise d'expérience, expression sobre d'une observation entrée en tradition, gnome: proverbe populaire (*Rečnik srpskoga jezika* 2007).

R. Simeon (*Encikolopedijski rječnik lingvističkih naziva* 1969: 107) note que dans le sens le plus large le terme *poslovica* recouvre les notions des termes: *narodna poslovica* «proverbe populaire» ou *narodna mudra izreka* «énoncé populaire de sagesse», *gnoma*, *sentencija*, *maksima*, *aforizam*, qui ne signifient pas tous la même chose ni par la forme ni par le contenu, ni par leur origine. À son avis, *aforizam* < gr. *aphorismós* «limitation», «concision», - est énoncé sage ou sentence exprimant, en une forme brève, une pensée remarquable ou le sens essentiel d'un phénomène /…/. Sous la forme des aphorismes sont exprimés souvent maximes morales, enseignement, expériences de vie importantes.

Gnoma < gr. gnōmē - généralement, est énoncé sage, proverbe.

Maksima lat. est phrase sage, règle de conduite, principe.

Sententcija lat. *sententia* «opinion», «pensée», «phrase», «énoncé» - au sens commun: sentence, gnome, énoncé sage, proverbe, maxime. La sentence se distingue souvent des autres énoncés de ce genre en ce que son auteur est connu; elle provient d'habitude d'un ouvrage littéraire.

Les termes cités plus haut, comme les équivalents français, ne sont similaires que par certains de leurs traits, d'où leur statut de synonymes partiels.

Certains synonymes sont passés en proverbes, par exemple *sentence* (Genouvrier et al.), ainsi que *aforizam* et *sentencija* (Simeon), lorsqu'en usage on ne sentait plus leur origine littéraire.

2. PROVERBES FRANÇAIS VS PROVERBES SERBES

Les proverbes, un des genres littéraires les plus anciens du langage populaire - poétique (Simeon), sont estimés et largement usités.

Les proverbes français et serbes, vus sous cet angle et sous l'angle de leurs définitions, formulées de façon semblable, permettent un examen de leurs structures syntactico-sémantiques et des moyens lexicaux susceptibles d'exprimer différentes idées.

Étant donné la diversité de phrases appliquées à la construction des proverbes français et serbes, nous avons choisi d'examiner les proverbes construits des phrases comparatives pourvues d'instruments syntactico-sémantiques marquant les relations d'égalité et d'inégalité quantitative et qualitative. Les marqueurs variés de ces relations peuvent rendre plus expressifs les proverbes mêmes.

Une analyse contrastive des proverbes français et serbes est centrée sur les ressemblances et les différences entre les structures syntactico-sémantiques et sur le caractère de l'équivalence qui s'établit entre les proverbes.

Les proverbes examinés font partie d'un corpus tiré de *Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes* par M. Maloux, de l'ouvrage de Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne poslovice*[1] et de l'ouvrage de Vlado Drašković, *Francusko-srpskohrvatski frazeološki rečnik.* Deo prvi. *Francuske poslovice i njihov srpskohrvatski prevod*. Deo drugi.

Les proverbes français et serbes examinés sont construits de diverses phrases comparatives à termes et structures spécifiques marquant différentes relations et assurant le processus de la comparaison. C'est selon ces termes et structures (*comme, aussi / si que, autant / tant que, autant autant, tant tant, tel que, tel tel, plus que, plus plus, plus moins, mieux que* en français et équivalents en serbe) que les proverbes sont classifiés et analysés.

Les phrases comparatives se présentent sous la forme d'une phrase complexe à subordination explicite (type A) ou sous la forme d'une phrase disjointe à deux séquences juxtaposées où la subordination est implicite (type B).[2]

2.1. A : *comme – kao / onako kako*

(1) L'homme naquit pour travailler, comme l'oiseau pour voler.
(1') Čovek se rodi da radi kao i ptica da leti.

(2) Comme on fait son lit, on se couche.
(2') Kako prostreš onako ćeš i ležati (VK).[3]

(3) Il faut vivre à Rome comme à Rome.
(3') Kad si u Rimu ponašaj se kao Rimljani. /
U kakvo kolo dođeš onako i igraj (VK).

Les phrases avec *comme* et avec *kao / kako onako* ou avec la variation des corrélatifs *kakvo onako* (3' 2e phrase) désignant une égalité de manière expriment des opinions contenant un enseignement.

Les phrases serbes exprimant les mêmes idées que les phrases françaises diffèrent de celles-ci par l'emploi des marqueurs corrélatifs *onako kako* et *onako kakav* – inversés : *kako onako* (2') et *kakav onako* (3' 2e phrase).

2.2. A : *aussi que / si que – (isto) tako / onako kao (što)*

(4) Il est aussi mauvais d'avoir de l'argent que de n'en avoir pas.
(4') Isto tako je loše kad imaš novca kao i kad ga nemaš.

(5) Rien n'est si chaud ni si froid que l'âtre.
(5') Ništa nije tako toplo ni tako hladno kao ognjište.

(6) Le diable n'est pas si noir qu'on le dit.
(6') Ni đavo nije onako crn kao što ljudi govore.

Les phrases contenant deux adverbes de degré *aussi que* ou *si que* (après négation) en français et *isto tako / onako kao (što)* ou *tako / onako kao (što)* (après négation) en serbe – lorsque la compa-

[1] Cité par M. Maloux: Karadžić (V.S.), *Proverbes serbes nationaux* (Belgrade, 1897.) en Aperçu bibliographique, Dictionnaire, p. XIV.

[2] Selon la définition donnée par R.L. Wagner et J. Pinchon (*Grammaire du français classique et moderne*, 1962: 614).

[3] VK – Vuk Stefanović Karadžić

raison porte sur l'adjectif ou l'adverbe – désignent l'égalité de quantité, affirmée ou niée. Les phrases françaises et serbes exprimant des observations d'expérience sont équivalentes au niveau sémantique et globalement au niveau syntaxique, excepté certaines différences entre leurs corrélatifs.

2.3. A : ***autant que / tant que – isto toliko koliko***

(7) Autant dépense chiche que large.
(7') Jeftin espap kesu prazni (VK).
(= Isto toliko se troši za jeftinu robu koliko i za skupu.)

(8) Autant pèche celui qui tient le sac que celui qui met dedans.
(8') Lopov je i onaj koji pomaže lopovu. /
Ako nijesam kumovao, a ja sam kroz plot gledao (VK).

Les phrases dans lesquelles la comparaison porte sur le nom ou le verbe sont construites comme les phrases précédentes, mais avec les corrélatifs appropriés : *autant que / tant que* et *isto toliko koliko* marquant l'égalité de quantité.

Entre les phrases françaises et serbes qui expriment des observations d'expérience il y a équivalence sémantique.

2.4. B : ***autant autant / tant tant – toliko koliko***

(9) Autant de têtes, autant d'avis.
(9') Koliko ljudi, toliko ćudi (VK).

(10) Tant vaut l'homme, tant vaut la terre.
(10') Koliko vredi čovek, toliko mu vredi i zemlja. /
Kako posiješ onako ćeš i požnjeti (VK).

La phrase disjointe à deux propositions juxtaposées, qui commencent par un mot comparatif : *autant* ou *tant* en français et *koliko toliko* en serbe (la première proposition est subordonnée, échantil), désignant l'égalité de quantité, exprime une vérité d'expérience.

L'emploi de différents corrélatifs en tête des propositions juxtaposées des phrases serbes (9') et (10') rend la subordination évidente, sinon explicite.

2.5. A : ***tel que – takav kao***

(11) Il n'est rien tel que balai neuf.
(11') Nova metla dobro mete (VK).
(=> Ništa nije takvo kao nova metla.)

La phrase comparative française avec *tel que* négative et la phrase affirmative serbe sans marqueur de comparaison, mais facilement transformable en phrase comparative : *Ništa nije takvo kao nova metla*, sont considérées comme équivalents sémantiques, vu qu'elles désignent l'égalité de qualité niée du comparé par rapport au comparant exprimant une observation d'experience.

2.6. B: ***tel tel – kakav takav / onakav, kako tako / onako***

(12) Tel père, tel fils.
(12') Kakav otac taki sin (VK).

(13) Tel maître, tel valet.
(13') Kakav gospodar onaki i mlađi (VK).

(14) Tel pain, tel soupe.
(14') Kako udrobiš onako ćeš i kusati (VK).

La phrase disjointe à deux propositions juxtaposées, qui commencent par *tel* en français et par *kakav takav / onakav* (*taki / onaki* popul.) ou *kako tako / onako* en serbe, indiquant l'égalité de qualité du comparé et du comparant (inversés), exprime une vérité d'expérience.

Comme dans le cas de terme *autant autant*, au terme *tel tel* s'opposent les corrélatifs variés serbes – en tête des propositions juxtaposées, d'où les différences syntaxiques entre les phrases des deux langues.

2.7. A : ***plus que, pire que – više nego, gore nego***

(15) Chose acquise à suée est plus chérie qu'héritée.
(15') Što je u znoju stečeno draže je nego poklonjeno.

(16) La chair est plus proche que la chemise. /
La chemise est plus proche que le pourpoint.
(16') Bliža je košulja nego haljina (VK).

(17) Un coup de langue est (souvent) pire qu'un coup de lance.
(17') Jezik gore može posjeći nego mač (VK).

(18) Il y a plus d'acheteurs que de connaisseurs.
(18') Više je kupaca nego onih koji znaju kupovati.

Les phrases avec *plus que, pire que* en français et avec *više nego* ou comparatif d'adjectif (ou d'adverbe) + *nego* en serbe, désignant l'inégalité quantitative, c'est-à-dire la supériorité du comparé relativement au comparant, expriment des enseignements. Les phrases serbes et les phrases françaises se ressemblent par la structure syntactico-sémantique.

2.8. B : ***plus plus, plus moins – (što) više (to) više / (što) više manje***

(19) Plus on a d'argent, plus on a de soucis.
(19') Ko više ima novca, ima više i briga.
Što ko više ima to se više steže (VK).

(20) Plus on est de(s) fous, plus on rit.
(20') Što je više lakrdijaša, više je veselosti (razonode).

(21) Plus on se hâte, moins on avance.
(21') Što više žuriš, manje odmičeš.

La phrase disjointe à deux propositions juxtaposées, qui commencent par *plus plus / plus moins* en français et par *(što) više (to) više / (što) više manje* en serbe, désigne l'égalité : la proportion (directe ou inverse) du comparé et du comparant, contrairement à l'emploi (formel) des marqueurs signifiant par eux-mêmes l'inégalité.

Les phrases françaises et serbes qui expriment des opinions contenant un enseignement sont équivalentes au niveau sémantique, alors qu'au niveau syntaxique, les marqueurs serbes diffèrent des marqueurs français en ce qu'ils sont souvent élargis par les mots *što* et *to*.

2.9. A : valoir *mieux que – bolje / više nego*

(22) Bonne renommée vaut mieux que ceinture dorée.
(22') Bolji je dobar glas nego zlatan pâs (VK).

(23) Quatre yeux valent mieux que deux.
(23') Više vide četiri oka nego dva (VK).

(24) Il vaut mieux donner que recevoir.
(24') Bolje je dijeliti nego prositi (VK).

(25) Mieux vaut se taire que mal parler (= que dire des bêtises).
(25') Bolje je ćutati nego budalaštine govoriti. /
Mudriji si kad ćutiš (VK).

Les phrases complexes avec le comparatif synthétique d'adverbe dans la principale et le connecteur en tête de la subordonnée : *mieux* valoir *que* en français et *bolje / više* + verbe variable + *nego* en serbe, désignant la supériorité du comparé par rapport au comparant, expriment un conseil de sagesse. Les phrases serbes ne diffèrent des phrases françaises que par le verbe de la structure corrélative.

3. CONCLUSION

Dans les dictionnaires consultés, les termes *proverbe, adage*, *dicton*, *aphorisme*, *maxime* et *sentence* en français, comme les termes *poslovica*, *gnoma*, *aforizam*, *maksima* et *sentenc(ij)a* en serbe, sont traités de synonymes qui, bien qu'étant similaires, diffèrent les uns des autres par certains de leurs traits, ce qui les rend synonymes partiels.

Le proverbe français et son équivalent en serbe (narodna) poslovica, énoncés d'origine populaire, traduisant une pensée simple présentée en forme brève, souvent imagée et / ou métaphorique, expriment une vérité ou un conseil de sagesse et d'expérience. Et c'est par la forme, le contenu et l'origine qu'ils se distinguent des synonymes respectifs.

Les proverbes français et serbes construits de phrases comparatives, examinés dans ce travail, reflètent les systèmes de comparaison des deux langues.

Les phrases comparatives se présentent en forme d'une phrase complexe à subordination explicite (type A) ou en forme d'une phrase disjointe à deux séquences juxtaposées et à subordination implicite (type B). Pourvues de termes et de structures spécifiques, elles désignent les relations d'égalité, d'inégalité et de proportion.

Les phrases comparatives type A et type B s'effectuent à l'aide de termes spécifiques essentiels : *autant que – isto toliko koliko* et *autant autant / tant tant – koliko toliko*, marqueurs de l'égalité quantitative ; *tel que – takav kao* et *tel tel – kakav takav / onakav*, *kako onako*, marqueurs de l'égalité qualitative ; *plus que - više nego*, marqueurs de l'inégalité quantitative ; *plus plus / plus moins – (što)*

više (to) više / (što) više manje, marqueurs de l'égalité : proportion (directe ou inverse), ici en emploi formel, quoi qu'ils signifient l'inégalité.

Les variations syntaxiques et sémantiques (y compris la métaphore) des phrases comparatives se montrent propices à l'expression proverbiale.

Entre les proverbes à construction comparative serbes et français s'établit une équivalence syntaxique et sémantique : *Bonne renommée vaut mieux que ceinture dorée. Bolji je dobar glas nego zlatan pâs* ; une équivalence sémantique, en cas de différences syntaxiques dans leurs structures : *Comme on fait son lit, on se couche. Kako prostreš onako ćeš i ležati* ; ou bien une équivalence sémantique entre deux proverbes dont l'un figure sans construction comparative : *Il n'est rien tel que balai neuf. Nova metla dobro mete. – Il faut prévenir en temps. Bolje je sprečiti nego lečiti.*

Références

Davau, M., Cohen, M., Lallemand, M. (1972). *Dictionnaire du français vivant*. Paris. Bruxelles. Montréal : Bordas.

Drašković, Vlado (1990). *Francusko-srpskohrvatski frazeološki rečnik sa poslovicama*. Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Genouvrier, E., Désirat, C., Hordé, T. (1977). *Nouveau dictionnaire des synonymes*. Paris : Larousse.

Karadžić, V. S. (1965). *Srpske narodne poslovice*. Beograd: Prosveta.

Maloux, Maurice (1960). *Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes*. Paris : Larousse.

Rečnik srpskoga jezika. (2007). Novi Sad : Matica srpska.

Rivara, René (1990). *Le système de la comparaison.* Sur la construction du sens dans les langues naturelles, Paris: Minuit.

Simeon, Rikard (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb : Matica hrvatska.

Wagner, R. L., Pinchon, J. (1962). *Grammaire du français classique et moderne*. Paris : Hachette.

FRANCUSKE I SRPSKE POSLOVICE SA KOMPARATIVNOM KONSTRUKCIJOM

Rezime

U ovom radu ispituju se francuske i srpske poslovice sastavljene od komparativnih konstrukcija saobraznih pripadajućem komparativnom sistemu.

Komparativne konstrukcije se u poslovicama javljaju u obliku složene rečenice sa eksplicitnom subordinacijom (tip A) ili u obliku rečenice rastavljene na dve naporedne sekvence sa implicitnom subordinacijom (tip B). Specifičnim elementima i strukturama one označavaju relacije jednakosti, nejednakosti i proporcije, izražavajući sadržaj poslovica.

Komparativne rečenice tipa A i tipa B ostvaruju se bitnim elementima : *autant que – isto toliko koliko* i *autant autant / tant tant – koliko toliko*, markerima kvantitativne jednakosti ; *tel que – takav kao* i *tel tel – kakav takav / onakav*, *kako onako*, markerima kvalitativne jednakosti ; *plus que - više nego*, markerima kvantitativne nejednakosti ; *plus plus / plus moins – (što) više (to) više / (što) više manje*, markerima jednakosti tj. proporcije (direktne ili obrnute), ovde u formalnoj upotrebi, iako oni znače nejednakost.

Između francuskih i srpskih poslovica sa komparativnom konstrukcijom uspostavlja se sintaksička i semantička ekvivalencija: *Autant de têtes, autant d'avis. Koliko ljudi, toliko ćudi*, semantička ekvivalencija, u slučaju sintaksičkih razlika između struktura dveju poslovica: *Bon comme le pain* (= *comme du pain*). *Dobar kao dobar dan u godini*, ili, pak, semantička ekvivalencija između dve poslovice od kojih se jedna javlja bez komparativne konstrukcije: *Il n'est rien tel que balai neuf. Nova metla dobro mete. – Il faut prévenir en temps. Bolje je sprečiti nego lečiti.*

Komparativne konstrukcije sa sintaksičkim i semantičkim varijacijama (uključujući i metaforu) pokazuju se pogodnima za poslovično izražavanje – koncizno, slikovito i sa mudrom i iskustvenom poukom, što potvrđuju ispitivane poslovice.

Ključne reči: poslovica, sinonimi, komparativna klauza, korelativ, relacioni marker, ekvivalencija, francuski, srpski

Ljubica Vlahović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet,
violavolland@eunet.rs

Dušanka Zvekić-Dušanović

EPISTEMIČKA MODALIZACIJA U ROMANU *SORSTALANSÁG*/ *BESUDBINSTVO* IMREA KERTESA*

U romanu *Sorstalanság* mađarski nobelovac Imre Kertes opisuje svoj boravak u koncentracionom logoru za vreme Drugog svetskog rata. Sećanja na taj period izrazito su obeležena pokušajima razumevanja i tumačenja svega što se dešavalo, samim tim su brojna i ograđivanja autora od istinitosti, ispravnosti zaključivanja, pa i pouzdanosti sećanja. Jezička sredstva kojima se iskazuje nesigurnost u tačnost onoga o čemu se pripoveda, lingvistički gledano, pripadaju sredstvima za iskazivanje epistemičke modalnosti. U radu se izdvajaju karakteristični postupci epistemičke modalizacije u originalnom tekstu i porede se s rešenjima koja pronalazi prevodilac ovog romana na srpski jezik, Aleksandar Tišma. Analiza pokazuje u kojoj meri prevodilac uspeva da prenese osobenost jezika originala, kao i neke specifičnosti mađarskog i srpskog jezika vezane za mogućnosti iskazivanja epistemičke modalnosti.

Ključne reči: epistemička modalnost, srpski jezik, mađarski jezik, kontrastivna analiza, prevod

1. Roman autobiografskog karaktera mađarskog nobelovca Imrea Kertesa *Sorstalanság* svedoči o boravku u koncentracionom logoru za vreme Drugog svetskog rata, periodu koji je obeležio čitav njegov život i stvaralaštvo. Prema rečima samog autora, za holokaust je vezana jedna stravična zebnja – „zebnja od zaborava".[1] Ipak, vreme čini da neka sećanja blede i postaju donekle nepouzdana, te on često ima potrebu da se ogradi od pouzdane tvrdnje da se sve odvijalo upravo onako kako pamti. Osim toga, i sama zbivanja, u momentu dešavanja, bila su nejasna, nerazumljiva, neobjašnjena i neobrazložena, što je u autoru izazivalo potrebu da ih razjasni i protumači. Ipak, on često ostaje nesiguran u tačnost svog razumevanja i tumačenja. Za iskazivanje te nesigurnosti upotrebljava brojna i raznovrsna jezička sredstva koja se, lingvistički posmatrano, mogu uvrstiti u sredstva za iskazivanje epistemičke modalnosti.

1.1. Pod epistemičkom modalnošću podrazumeva se onaj tip modalnosti koji se odnosi na stepen uverenosti u istinitost propozicije. Koje se sve pojave i koja jezička sredstva analiziraju u okvirima epistemičke modalnosti, tj. šta se konkretno podrazumeva pod ovim terminom, zavisi od nekoliko opredeljenja od kojih, kao ključna za analizu u ovom radu, izdvajam:

a) Da li se na skali verovatnoće između 1 i 0 posmatraju i te dve krajnje tačke ili samo ono što je između njih;[2]

* Ovaj rad nastao je u okviru projekta *Sintaksička, semantička i pragmatička istraživanja standardnog srpskog jezika* (178004), koji finansira Ministarstvo za prosvetu i nauku Republike Srbije.

[1] U predgovoru prevoda ovog romana na srpski jezik J. Banjai navodi Kertesove reči sa predavanja u Beču 1992. pod naslovom *Holokaust kao kultura* (Kertes 2002: 3).

[2] Odgovor na ovo pitanje neposredno zavisi od opredeljenja prema uključivanju faktivnih rečenica u razmatranje modalnosti, odnosno od odgovora na pitanje da li i istinite propozicije imaju modalnu vrednost, a uz to i od toga da li se posmatraju samo one tvrdnje koje su kvalifikovane nekim nadređenim predikatom ili i one koje se pojavljuju bez njih. Tako, na primer, prema Lajonsu (Lyons 1978: 797) iskazi koji sadrže faktivni predikat „I know that p" (= Znam da p) jesu epistemički modalni, ali oni koji nisu kvalifikovani epistemički su nemodalni. Palmer (1986: 18) takođe smatra da bi bilo pogrešno istraživanje modalnosti ograničiti na nefaktivost jer postoje jaki razlozi da se faktivne izjavne rečenice posmatraju zajedno sa stavovima (opinions) i suđenjima (judgments). Prema Palmeru, postoje problemi u vezi sa statusom iskaza (utterance) upotrebljenih za formiranje faktivnih izjavnih rečenica (statements) – pripadaju li modalnom sistemu ili ne pripadaju. U pitanju je, naime, status deklarativa. Njegovo je mišljenje da deklarativi pripadaju epistemičkom sistemu kao njegovi neutralni, nemarkirani članovi (Palmer 1986: 26–29, 86–88). Beljajeva (Беляева 1990: 157–170) u funkcionalno-semantičkom polju pouzdanosti (= достоверность) izdvaja dve subkategorije (mikropolja): mikropolje verovatnosti i mikropolje istinitosti. Prva obuhvata epistemičku mogućnost i epistemičku nužnost, kao i skalu verovatnosti (koja može biti visoka, srednja i niska). Osnovu mikropolja istinitosti čini predstava govornika o tome da sadržaj propozicije odgovara stvarnosti (tip: *znam da...*). I ovde se može izdvojiti skala, u ovom slučaju skala istinitosti, i to na osnovu stepena pouzdanosti: situacija proste (implicitne)

b) Da li je evidencijalna modalnost tip epistemičke modalnosti, tj. da li je epistemička modalnost nadređena evidencijalnoj ili su one na istoj ravni i pripadaju jednoj nadređenoj kategoriji;[3]

c) Da li sva jezička sredstva kojima se referiše o intelektualnim psihičkim procesima mogu pripadati epistemici.[4]

U zavisnosti od odgovora na ova pitanja, možemo se opredeliti za uže ili šire shvatanje epistemičke modalnosti. Osim toga, opredeljenje može biti uslovljeno i karakteristikama nekog jezika, pa i konkretnom jezičkom građom. Imajući sve ovo u vidu, analizom će ovom prilikom, osim onih s tipičnim epistemičkim pokazateljima, biti obuhvaćeni primeri u kojima se pojavljuju i evidencijali i druga sredstva kojima se referiše o intelektualnim psihičkim procesima, ali samo oni koji u konkretnim iskazima ne pripadaju sferi pouzdane istinitosti/neistinitosti.

1.2. Roman *Sorstalanság* na srpski jezik preveo je vrstan prevodilac i književnik Aleksandar Tišma pod naslovom *Besudbinstvo*. Odnosom jezika originala i prevodilačkim rešenjima, pa i biografskim i književno-poetskim dodirnim elementima Kertesa i Tišme, bavi se Čudić (2006) uočavajući da između ova dva autora postoji i duhovna i stilska bliskost. Čudić konstatuje da je Tišma idealan prevodilac Kertesa potkerpljujući ovo mišljenje brojnim primerima koji pokazuju da Tišma mahom ostaje veran originalnom tekstu, a da su poneka odstupanja uglavnom opravdana.

Za analizu epistemičkih pokazatelja u ovom romanu i njegovom prevodu, indikativno je Čudićevo zapažanje o Tišminom zadržavanju redundancije i negramatičnih rečenica govornog jezika, što i jeste bitna karakteristika Kertesovog stila: „nagyon gyakran hűen átmenti a redundanciákat és a grammatikátlan mondatokat, melyeket (...) Kertész fontos stiláris eszközként használ" (Čudić 2006: 101). U takvim situacijama „antigramatičnost" jezika originala prevodilac svesno prenosi u ciljni jezik. Upravo su jezička sredstva za iskazivanje različitih tipova subjektivnog stava i neuverenosti u

pouzdanosti koja ne sadrži eksplicitne markere pouzdanosti, situacija kategorične (naglašene, istaknute) pouzdanosti (pomoću modalnih modifikatora pouzdanosti – *stvarno, istina, tačno, nesumnjivo, konačno, bezuslovno, nesporno…*) i situacija problematične pouzdanosti (*čini se, izgleda da, kao da...*). Za razliku od ovakvih mišljenja Kifer (Kiefer 1986: 26–27) smatra da samo oni jezički elementi kojima se iskazuju nefaktivni stavovi pripadaju sredstvima za iskazivanje modalnosti, odnosno da pojam modalnosti isključuje faktivne predikate. Uzimajući kao relevantne pojmove „aktuelno stanje sveta" i „moguće stanje sveta", dolazi do sledeće definicije modalnosti: „A modalitás a világ egy lehetséges állapotát fejez ki (azaz egy az aktuális világtól különböző lehetséges világot)" (1990: 7) [= Modalnost iskazuje jedno moguće stanje sveta (odnosno jedan mogući svet različit od aktuelnog sveta)]. O odnosu modalnosti i faktivnosti up. Zvekić-Dušanović (2011: 15–18).

[3] Palmer, jedan od najvećih lingvističkih autoriteta na polju modalnosti, u prvom izdanju knjige *Mood and Modality* (1986: 51–54) smatra da u epistemiku treba uključiti evidencijale kao što su „hearsay" ili „report", kao i evidenciju pomoću čula. Predlažući svoj sistem epistemičke modalnosti, smatra da postoje najmanje četiri mogućnosti kojima govornik može naznačiti da ono što prezentuje nije činjenica. To su: govornik samo spekuliše o tome (Speculative), govornik to predstavlja kao rezultat zaključivanja (Deductive), govorniku je tako rečeno (Quotative), to je samo stvar izgleda zasnovanog na (možda pogrešnom) čulnom opažanju. On ih raspoređuje u dva subsistema: 1) sudove (Judgments) kojima pripadaju prve dve mogućnosti i 2) evidencijale (Evidentials) kojima pripadaju druge dve mogućnosti. U drugom izdanju ove knjige (2001) epistemičku i evidencijalnu modalnost objedinjuje u jedan nadređeni tip koji obeležava terminom 'propositional modality'. Ova dva tipa modalnosti karakteriše stav govornika prema nivou istinitosti ili faktualnom statusu propozicije, a međusobno se razlikuju na sledeći način: „with epistemic modality speakers express their judgments about the factual status of the proposition, whereas with evidential modality they indicate the evidence they have for its factual status" (str. 8). Nejts (Nuyits 2000), takođe jedan od uticajnijih lingvista koji se bavi epistemičkom modalnošću, ne uključuje evidencijale (kao što su: quotative, inferential, experiential, hear-say itd.) u pojam epistemičke modalnosti. Smatra da se pojam evidencijalnosti može definisati jasno odvojeno od kategorije epistemičke modalnosti obrazlažući to na sledeći način: „Evidentiality concerns the speaker's indication of the nature (the type and quality) of the evidence invoked for (assuming the existence of) the state of affairs expressed in the utterance. This does not involove any explicit evaluation in the terms of the state of affairs being true or not" (Nuyits 2000: 27). Piper (Пипер 2005: 643–646) odvojeno posmatra epistemičku i imperceptivnu modalnost, mada konstatuje da je imperceptivna modalnost bliska epistemičkoj jer „често има елементе дистанцираности говорног лица у односу на реалност пропозитивног садржаја" (str. 645). Za epistemičku modalnost je svojstveno da „представља степеновану квалификацију уверености говорног лица у истинитост онога што је означено исказом" (str. 643) i može se zasnivati i na mentalnom i na perceptivnom iskustvu, dok se u imperceptivnoj modalnosti sadržaj iskaza kvalifikuje kao informacija preuzeta iz nekog drugog izvora, tzv. informacija „iz druge ruke".

[4] Opredeljenje prema ovom pitanju zavisi od opredeljenja prema uključivanju faktivnih iskaza u istraživanje modalnosti. Široko shvaćeno svi glagoli kojima se referiše o intelektualnim psihičkim procesima (opažanje, učenje i mišljenje) mogu pripadati epistemici.

istinitost iskaza često ta koja bi se mogla smatrati redundantnim (doduše samo naizgled), s normativno-lingvističke strane, prema Čudiću, čak i štetnim.

Analiza u ovom radu obuhvata najfrekventnije modele zabeležene u originalnom tekstu i prevodu (tačka 2), a zatim se pažnja usmerava na rečenice s većim brojem epistemičkih pokazatelja i rešenja koja Tišma u takvim situacijama pronalazi (tačka 3).

2. Polazeći od jezika originala, u ovom delu rada primeri su razvrstani na osnovu leksičko-semantičkih, sintaksičkih i tvorbenih karakteristika epistemičkih sredstava.

2.1. Glagoli percepcije[5] i glagoli znanja, spoznaje i pamćenja[6] nemodifikovani ne pripadaju epistemičkoj modalnosti u užem smislu, budući da su obeleženi faktivnošću. Govornik, međutim, može iskazati sumnju u pouzdanost svog čulnog opažanja, pa i znanja, spoznaje i pamćenja i tada je već reč o epistemički modifikovanim iskazima. Kertes ovo postiže uključivanjem zameničkih priloga *úgy*,[7] *ahogy*, *mint, amint* ispred glagola ovih semantičkih klasa. Tišma ih prevodi zameničkim prilozima *koliko* i *kako* s istom funkcijom.

De persze semmit se tudhatok, s ÚGY LÁTTAM, őneki így jobban tetszett (10)	Ali naravno, ne mogu znati ništa pouzdano, a njoj se, KOLIKO SAM MOGAO VIDETI, ovo više dopadalo (34)
AHOGY az ajtó hasadékán kerestül LÁTTAM: szőnyeg, íróasztal, azon meg telefonkészülék volt odabenn (13)	KAKO VIDEH kroz pukotinu na vratima, tamo se nalažahu tepih, pisaći sto, a na ovom telefon (44)
De arról is biztosították, MINT HALLOTTAM, a kérdezősködőket, hogy asszonyok, kicsinyek, idősek számára is jut hely (19)	Ali su, KAKO ČUH, sve one koji su postavili pitanje ubeđivali da će mesta biti i za žene, za nejač, za stare (61)
...hanem hát, AMINT HALLOTTAM, erről ahányan csak voltak, körülbelül annyiféleképp is vélekedtek (14)	Međutim, KAKO MI DOSPE DO UHA, o tome je bilo isto toliko različitih mišljenja koliko i onih koji ih izricahu (46)
De hát én ÚGY TUDOM, apámnak juttatott a bíróság (9)	Ali, KOLIKO ZNAM, sud me je dodelio ocu (31)
...az egész csak amolyan üzleti cselfogás tulajdonképpen, AHOGY ÉN TUDOM, hogy őrködhessen az ottani javainkon (1)	...čitava (je) stvar neka vrsta poslovnog trika, KOLIKO JA ZNAM, da bi on mogao da sačuva našu tamošnju imovinu (7)
Anyámnak mondta, ÚGY EMLÉKSZEM, amikor reggel felhívta telefonon (1)	Mami je to rekao, KOLIKO SE SEĆAM, kad ju je ujutro pozvao telefonom (5)

Veznik *ha* (= *ako*) karakterističan je vezik kondicionalnih klauza. Kada se u funkciji predikata takvih rečenica nalaze glagoli pomenutih semantičkih klasa, ne radi se u pravom smislu o uslovu, već

[5] Glagoli auditivne percepcije mogu iskazivati i modalnost zasnovanu na perceptivnom iskustvu i modalnost imperceptivnog tipa. Naime, u sumnju se može dovesti i pouzdanost sopstvenog auditivnog oseta, ali i pouzdanost informacije do koje se došlo posredno. U ovom drugom slučaju subjekat ističe da nije lično prisustvovao onome o čemu informiše, već mu je to saopšteno. Glagoli vizuelne percepcije, epistemički modifikovani, po pravilu se upotrebljavaju za iskazivanje sumnje u čulo vida.

[6] Glagoli ovih semantičkih klasa, kao i glagoli mišljenja i drugih intelektualnih psihičkih procesa, pojavljuju se u funkciji predikata glavnih rečenica koje dobijaju dopunsku, komplementnu klauzu. Oni se često upotrebljavaju i parentetički, ugrađuju se u klauzu ili se priključuju kao naknadno dodato mišljenje. Time se gubi gramatička veza između ovih glagola i propozicije, te se pojedini glagoli ovih semantičkih klasa u toj poziciji ponašaju kao modalne reči ili izrazi koji su neorganski delovi rečenica. Postoji mišljenje da upotreba ovih glagola kao predikata nadređene rečenice zahteva više prethodnog planiranja celog iskaza, za razliku od neintegrisane, parentetičke upotrebe. Zato parenteza može biti „ubačena" bilo kada, i kad je iskaz već započet, čak i nakon što je završen (Nuyts 2000: 168–169). Postoje i statistički podaci prema kojima je parentetička upotreba frekventnija u govornom nego u pisanom jeziku (Nuyts 2000: 138), što se, između ostalog, objašnjava i time što je pisani jezik u većoj meri isplaniran od govornog. U ovom Kertesovom romanu zabeležen je veliki broj primera parentetički upotrebljenih izraza ovog tipa, što jezik romana čini bliskim govornom jeziku.

[7] Up. o ulozi korelativa *úgy* u neutralisanju faktivnosti propozicije u iskazima s faktivnim upravnim predikatima i srpskim ekvivalentima takvih mađarskih konstrukcija kod Zvekić-Dušanović (2005: 242–246).

više o ograđivanju, sumnji u pouzdanost opažanja, razumevanja i pamćenja. Karakteristično je da tada glagoli dobijaju determinator *jól* (= *dobro*):

HA JÓL LÁTOM, az a találmányuk, hogy valami kartonlapra van ráfeszítve a szövet (3)	AKO ME OČI NE VARAJU, njihov je pronalazak u tome što štof biva raspet na kartonski list (12)
Nem tudom, amott egy épületnél mire várakozott a sok pucér muzulmán, pár föl-alá sétálgató méltóság meg, HA JÓL LÁTTAM, s csakugyan, zsámolyaikról, serénykedő mozdulataikról egyszerre fölismertem: fodrászok körében (56)	Ne znam na šta je onde kod jedne zgrade čekalo mnoštvo doteranih muzulmana, nekolicina prominenata koji šetahu gore-dole, u krugu, AKO SAM DOBRO VIDEO, a zatim ih zaista po šamlicama i po isticanim vrednim pokretima najednom prepoznao, berbera (180)
A több napos gyalogúton szerezte, egy vidéki, HA JÓL ÉRTETTEM, bizonyos „Ohrdruf" nevű (...) táborból jövet (68)	Dobio ga je tokom višednevnog pešačenja, dolazeći iz jednog sporednijeg logora koji se, AKO SAM DOBRO RAZUMEO, zove „Odruf" (218)
Valami Kovács, HA JÓL TUDOM (75)	Nekakav Kovač, AKO SE DOBRO SEĆAM (243)

2.2. Nefaktivni glagoli mišljenja predstavljaju jedno od standardnih sredstava za izražavanje epistemičke modalnosti u oba posmatrana jezika. Ovim se glagolima iskazuju različiti stepeni uverenosti, pa i sumnja u istinitost onoga o čemu se referiše propozitivnim delom modaliziranog iskaza.[8]

De ÚGY HISZEM, a parancsot próbálhatta megsürgetni (13)	Ipak, VERUJEM da je pokušao da ubrza naređenje (44)
Mikor magunk maradtunk, engem is megkérdezett, énszerintem is helyesen cselekedett-e vajon, hogy elfogadta. ÚGY TALÁLTAM, helyesen (9)	Kad smo ostali sami, upitala je i mene da li i ja mislim da je pravilo postupila što je namirnice primila. SMATRAO SAM da jeste (31)
...ÚGY TARTOTTAM értelmesebbnek, hogy semmit se kifogásoljak, magától értetődően. (19)	...SMATRAO SAM za pametnije da ne prigovorim ni rečju (61)
Sőt, AZT HISZEM, egyenesen énmiattam hívták „árunak", nehogy ráismerjek (2)	Čak MISLIM da su baš zbog mene govorili o „robi", da je ne bih prepoznao (8)
...csakugyan, legtöbben, de magam is AZT TARTOTTAM, nyilvánvaló, hogy az első esetben járhatunk természetesen jobban (19)	...većina nas, zaista, a i ja među njima, SMATRASMO da ćemo u prvom slučaju, prirodno, proći bolje (62)
GYANÍTOM, a fekete piacról hozhatta (9)	VERUJEM da ih je kupio na crno na pijaci (30)
Még GONDOLTAM is (...), hogy egy fontos írást, valamilyen rendkívüli vagy különleges okmányt kívánna még tán bemutatni a rendőrnek (15)	Čak BEJAH POMISLIO (...) da mu je želja da policajcu pokaže neki posebni i naročiti dokument (51)

2.3. Glagoli koji se u mađarskom upotrebljavaju bezlično: *látszik, tűnik, tetszik*, indikatori su epistemičke modalnosti.[9] Njima, u srpskom, odgovaraju glagoli *izgledati* i *činiti se* kada se ostvaruju kao predikati impersonalnih rečenica. U literaturi postoji mišljenje prema kojem ovi glagoli predstavljaju primere tzv. evidencijala, i to onih koji su zasnovani na čulnom opažanju.[10] Nije, međutim, svejedno da li se nepouzdanost u istinitost propozicije odnosi na nepouzdanost čulnog opažanja ili na nepouzdanost pretpostavke zasnovane na čulnom opažanju. U ovom drugom slučaju ne dovodi se u pitanje istinitost onoga što se opaža, već istinitost onoga što se na osnovu takvog opažanja zaključuje.

[8] Korelativ *úgy* uz glagole ove semantičke klase ne utiče na faktivnost propozicije i on je u takvim iskazima komutabilan s korelativom *azt* (Zvekić-Dušanović 2005: 246–248), a zabeleženi su i primeri bez korelativa.

[9] O ulozi korelativa uz ove glagole i srpskim ekvivalentima takvih mađarskih konstrukcija up. Zvekić-Dušanović (2005: 249–251).

[10] Palmer (1986:51-52) leksičku jedinicu *appear* u funkciji predikata nadređene rečenice *It appears that...* svrstava u tip evidencije koji je „a matter only of appearance, based on the evidence of (possibly fallible) senses". Trbojević-Milošević (2004:167-168) glagole *čini se* i *izgleda* takođe svrstava među evidencijale, a iskaze s njima parafrazira na sledeći način: „Neposredni dokazi koji su mi dostupni putem čula (vida, sluha, itd.) navode me da pretpostavim...".

Primeri zabeleženi u korpusu pokazuju da se ovi glagoli ne pojavljuju samo za označavanje opažanja, već, vrlo često, upravo za označavanje ocene tipa mišljenja, pretpostavke zasnovane na nekom znanju koje ne mora biti tipa čulnog opažanja.[11] Nosilac subjektivne ocene ne mora biti iskazan, a, ukoliko je iskazan pojavljuje se u dativu, odnosno dobija padežni nastavak *-nak/nek* u mađarskom.

De hát, ÚGY LÁTSZIK, apámnak szerencsésen vált be a kártyája, amit Sütő úrra tett (9)	Ali IZGLEDA da je tata bio srećne ruke kada je kartu poslao na čika Šitea (30)
ÚGY LÁTSZOTT, a parancsra soká kell várakoznunk (13)	IZGLEDALO JE da moramo dugo čekati na naredbu (45)
...mindvégig csak egy könyvet olvasott, ami ÚGY LÁTSZIK, épp vele lehetett (14)	...stalno je čitao knjigu, koju je IZGLEDA poneo sobom (47)
... miben sem különbözött az utca többi sárga vagy szürke, némileg roskatag házaitól – mármint AHOGY legalábbis NÉKEM TETSZETT (72)	... ni u čemu se nije razlikovala od ostalih žutih ili sivih, unekoliko oronulih kuća te ulice – bar KAKO JE TO MENI IZGLEDALO (232)
... a felé irányuló tekinteteket is valahogyan inkább kerülni iparkodott volna – NÉKEM legalább ÍGY TETSZETT (65)	… kao da je i poglede upravljene u njega nekako više pokušavao da izbegne – bar SE MENI TAKO UČINILO (209)
Az arcán elmerült s valami távoli gondolatba vesző kifejezést láttam, és ÚGY TETSZETT, hogy mit se hallott az egész történetből (15)	Na licu mu nazreh zamišljen i u neku udaljenu misao utopljen izraz, pa MI SE ČINILO da od cele priče nije čuo ništa (50)

Tišma ove bezlične glagole u prevodu upotrebljava i kada su u originalu personalni glagoli koji pripadaju glagolima percepcije i glagolima mišljenja:

Egészében, ÚGY NÉZTEM, ez főként attól függött, hogy milyen okmánnyal voltak fölszerelve (14)	Uglavnom je, ČINILO mi SE, različitost zavisila od toga ko je kakvim dokumentima raspolagao (47)
De hát én ÚGY HISZEM, némileg túlzó módon látta (10)	Meni SE međutim ČINI da je preterala u svom utisku (35)

2.4. Rečenice s veznikom *mintha* (= *kao da*) takođe se mogu smatrati sredstvom za iskazivanje distanciranosti prema istinitosti propozicije.[12] I u originalu i u prevodu, pojavljuju se u kombinaciji s drugim epistemičkim pokazateljima (upravnom predikacijom ili parentetički upotrebljenim izrazom), ali i bez njih, samostalno:

Viszont a felnőttekkel, ÚGY VETTEM ÉSZRE, már egy árnyalattal MINTHA kevésbé lett volna szívélyes (16)	Dok sa odraslima, KAKO ZAPAZIH, KAO DA je bilo za nijansu manje srdačno (52)
Akkor meg hümmögött valamit, a fejét is gondterhesen csóválva, MINTHA ez valahogy lehangolta, elkedvetlenítette volna kissé, ÚGY NÉZTEM (58)	Tada je nešto zamumlao, a i glavu zanjihao brižno, KAO DA ga je ovo nekako sneveselilo, oneraspoložilo, ČINILO MI SE (187)

[11] Gramatički status i upotrebne vrednosti lekseme *izgleda* proučava Petrović (Петровић 2004). Njena analiza pokazuje da se ova leksema pojavljuje i kao nepunoznačni glagol s potpunom paradigmom i kao obezličena, gramatikalizovana partikula. U prvom slučaju pojavljuje se s obaveznim determinatorom kojim se iskazuje kakav vizuelni utisak ostavlja neki konkretni pojam ili pojava (npr. *izgledaš lepo*, *Sto u velikoj sobi ... izgledao je kao neka časna trpeza*), dok u drugom, kao modalna partikula, u iskaz unosi nijansu nesigurnosti epistemičkog tipa. Ova nesigurnost ne mora proisticati iz vizuelnog iskustva, leksema *izgleda* ponaša se kao i druge njoj srodne modalne reči i izrazi (*verovatno*, *možda*, *čini se*, *po svemu sudeći*, *nema sumnje* i sl.).

[12] Klauze s veznikom *mintha* po pravilu imaju predikate u kondicionalu. I značenje ovog veznika i priroda kondicionala upućuju na nefaktivnost. Srpske klauze sa složenim veznikom *kao da*, koje su najčešći ekvivalenti ovoga tipa mađarskih klauza (up. Zvekić-Dušanović 2003: 91–92), takođe pripadaju onima čiji je sadržaj neizvesan ili neostvariv (up. Петровић 1976: 49).

...MINTHA azt mondta volna az arca: „minden rendben” (10)	...lice KAO DA joj je pri tom saopštavalo - sve je u redu (34)
Sárga arcát, nagy, égő szemét MINTHA már láttam volna (54)	Njegovo žuto lice i plamteće oči KAO DA sam već video (174)

Tišma ovim vezničkim sklopom prevodi i one primere u kojima je, u originalu, epistemičko značenje iskazano glagolom *látszik*:

Hanem akkor meg habozni LÁTSZOTT (15)	Tad, KAO DA je zaoklevao (50)
...valamiről bizonykodni LÁTSZOTT (15)	...nešto KAO DA je dokazivao (51)

2.5. Komunikativnim glagolima referiše se o davanju informacija usmenim ili pismenim putem. U razmatranjima o epistemičkoj modalnosti oni se svrstavaju u evidencijale tipa citata (quotative), tj. imperceptivnoj modalnosti tipa „informacija iz druge ruke”. Subjekat ovih glagola predstavlja izvor informacije, te je i odgovornost za istinitost propozicije na njemu. Navodeći tuđe reči, pozivajući se na tuđa saopštenja, govornik se istovremeno ograđuje od istinitosti propozicije. Odgovornost za istinitost prenosi na subjekat komunikativnog glagola koji može biti individualan ili neodređen, uopšten:

Vili bácsi meg arról BIZTOSÍTOTT: most már amúgy is csak „egy rövid időszakot” kell még valahogyan kihúznunk (9)	A čika Vili JE UVERAVAO da sad ionako treba da preguramo na neki način samo jedno kratko, prelazno razdoblje (30)
Így számosan VALLOTTÁK (...), hogy (...) a németek tiszta, becsületes, rend-, pontosság- és dologszerető emberek (19)	Mnogi SU TVRDILI (...) da su Nemci (...) čist, pošten, radan svet (62)
Ezekről BESZÉLTEK is azután a téglagyárban, hogy belátóbbak a csendőröknél (18)	O ovima SE u ciglani GOVORILO da su uviđavniji od žandarma (59)

Zamenički prilozi *mint, amint, amiképpen* (= *kako*) uz komunikativne glagole ne nose informaciju o stepenu uverenosti subjekta ovih glagola, već upravo govornika koji se i na taj način distancira od istinitosti propozicije:

...akkor érezte először, hogy – MINT MONDTA - valami elválasztja az emberektől (10)	Tada je prvi put osetila da je – KAKO SE IZRAZILA - nešto deli od ljudi (35)
...sőt, AMINT némelyek igen ERŐSÍTGETTÉK, még szökés terén is nyílt a révükön egy-egy (...) alkalom (18)	...i čak, KAKO neki TVRĐAHU, uz njihovu se pomoć stvorila i poneka prilika za bekstvo (59)
...míg később már viszont legalább nyolcvannak kell majd elférnie, a szerelvények elégtelen száma miatt - AMINT ezt mindenkinek ELMAGYARÁZTÁK (18)	...dok će docnije morati da se zguraju bar po osamdesetoro, zbog nedovoljnog broja kompozicija – KAKO SU to svima OBJAŠNJAVALI (58)
...gyakran üldögélt el köztünk, „ifjúság” közt, „egy kicsit felvidulni” – AMIKÉPPEN MONDTA (18)	...često bi posedeo među nama „omladinom” „da se malo razgali”, KAKO JE REKAO (59)

2.6. Pozivanje na nečije mišljenje, samim tim i ograđivanje govornika od pouzdane istinitosti propozicije, u mađarskom se postiže i konstrukcijom koja se sastoji od imenice i postpozicije *szerint* ili samom ovom postpozicijom. U prvom slučaju nosilac mišljenja, odnosno izvor informacije, može biti označen ličnim posesivnim nastavkom na imenici, a u drugom postpozicija dobija ovaj nastavak pri čemu se lice kome mišljenje pripada može istaći još i dodavanjem lične zamenice u nominativu ispred ove postpozicije. Ova konstrukcija, ili sama postpozicija s nastavkom, ima funkciju odredbe koja se u mađarskom naziva „tekintethatározó” i kojom se označava iz kog ugla, s kojim ograničenjem je važeća konstatacija koja se iznosi (Keszler 2000: 441). U prevodu se pojavljuju imenice sa

značenjem mišljenja, stava, suda u lokativu s predlozima *prema* i *po*, konstrukcijama sa značenjem kriterija (Антонић 2005: 294–297) kojima se prenosi nečije mišljenje, uverenje, kao i informacija dobijena putem nekog izvora, a nosilac mišljenja, informacije ekspliciran je posesivnom zamenicom:

De a boltos elszalajtotta a feleségét még néhány tárgyért is, amit – VÉLEMÉNYE SZERINT - „apám nem nélkülözhet ott, ahová megy” (3)	Ali trgovac je ženu otpravio i po nekoliko drugih predmeta kojih se - PREMA NJEGOVOM MIŠLJENJU - otac „ne bi smeo lišiti tamo kuda ide” (12)
SZERINTEM mindez sokkal egyszerűbb (11)	PREMA MOM MIŠLJENJU, sve je bilo mnogo jednostavnije (36)
Mondtam neki, SZERINTEM ez csak egészséges (8)	Rekoh joj da je, PO MOM MIŠLJENJU, to samo zdravo (29)
ŐSZERINTE meg apám volt a hibás (8)	PREMA NJENOM MIŠLJENJU krivac je bio tata (26)
...ez oly gondolat, amit ŐSZERINTE „nem lehet elviselni” (11)	...to je PO NJENOM SUDU misao koju „čovek ne može podneti” (38)
De a legfőbb kérdés ŐSZERINTÜK egy volt: magunk közt (...) intézzük-e az ügyet, vagy inkább várjuk-e meg, amíg a határozatot a csendőrök hajtják rajtunk végre (19)	PO NJIHOVOM MIŠLJENJU glavno pitanje je bilo: hoćemo li stvar izvesti mi među sobom (...) ili ćemo radije sačekati da odluku sprovedu nad nama žandarmi (61)
...”ezzel a tagadással a szívünkben” ŐSZERINTE nem élhetünk (20)	...”sa takvim poricanjem u srcu”, PREMA NJEGOVOM SUDU, ne možemo živeti (64)

2.7. I u srpskom i u mađarskom jeziku mnoge modalne partikule[13] imaju epistemičko značenje. Karakteriše ih pojam stepena uverenosti prema istinitosti propozicije.[14] Poređano od najvišeg stepena uverenosti do neverice iskazane negacijom, Kertes najčešće koristi sledeće leksičke jedinice: *biztosan, bizonyára, biztos, nyilván, valószínűleg, talán, tán, esetleg, lehetséges*. Tišma ih prevodi leksemama s odgovarajućim stepenom uverenosti: *zasigurno*, *sigurno*, *očito*, *verovatno*, *možda*, *valjda*, *mogućno*:

Soká beszélt még róla, s most már sejtettem, mostohaanyám miért nincs jelen a szavainál: BIZTOSAN feszélyezték volna (8)	Još je dugo govorio o njoj pa sam sad već naslutio zašto moja maćeha nije nazočna pri njegovom izlaganju: ono bi je ZASIGURNO zbunjivalo (26)
Anyám vár, s BIZONYÁRA igen megörvend majd nékem, szegény (78)	Majka me očekuje i SIGURNO će mi se veoma obradovati, jadnica (250)
Abban viszont BIZTOS VAGYOK, hogy mondta. Ha nem anyámnak, akkor másnak (1)	Ali SAM SIGURAN da je ovo rekao. Ako ne mami, onda nekom drugom (5)
...hogy ő kórházunk főorvosa NYILVÁN (53)	...da je OČITO upravnik naše bolnice (170)
...tehát VALÓSZÍNŰLEG a mamájukéhoz – a megszólalásig hasonlító két arc, egyformán szőke sörték, egyformán kék szemek. (45)	...VEROVATNO na majku nalik – do ponavljanja sličnih lica, jednake svetle dlake, jednakih plavih očiju (147)
Kissé álmos voltam ma reggel, az éjszakai légiriadó következtében, s TALÁN nem jól emlékszem (1)	Jutros sam bio pomalo pospan, zbog noćašnje uzbune, pa se MOŽDA ne sećam tačno (5)

[13] O terminološkim i klasifikacionim problemima u vezi sa modalnim prilozima, pridevima, modalnim rečcama (partikulama) i modalnim izrazima uopšte up. Zvekić-Dušanović (2011: 43–55, 189). Ovom prilikom objedinjujem ih terminom „modalne partikule”.

[14] Za predstavnike epistemičkih skalarnih vrednosti modalnih priloga u srpskom Trbojević-Milošević (2004: 169–170) uzima sledeće: *teško → možda → verovatno → sigurno*. Svaki od njih „pokazuje različiti stepen govornikovog opredeljenja prema istinitosti propozicije, tj. obistinjenju propozicionog sadržaja” i svaki od njih ima sopstveni sinonimijski red: *teško: jedva, mučno*...; *možda: lako, valjda*...; *verovatno: moguće, kanda*...; *sigurno: nesumnjivo, izvesno, besumnje, naravno, svakako, zacelo*... (str. 170)

...egyre az volt az érzésem, mindenképp azon iparkodik, hogy elszórakoztasson valahogy, TÁN, hogy ne jusson időnk fegyelmetlenkedésre (13)	...imao sam osećanje da na svaki način nastoji da nas nekako zabavi, VALJDA s ciljem da se ne prihvatimo nekog oblika nedisciplinovanosti (KI/TA, 45)
Már tegnap, ESETLEG még régebben kinéztük (47)	Još smo ga juče, MOŽDA i ranije, otkrili (152)
Bár persze LEHETSÉGES, egy más helyzetben talán a véleményem is más volna (11)	Mada JE MOGUĆNO da bi u nekoj drugoj prilici i moje mišljenje bilo drukčije (38)
...úgy látszott, Steiner bácsi miatt. Ebben azonban NEM VAGYOK BIZONYOS (7)	Izgledalo je da to čini zbog čika Štajnera. Ali u to NISAM SIGURAN (24)
Persze, beláttam, ez NEM LEHET igen VALÓSZÍNŰ, rendőröknél (16)	Naravno, bio sam načisto da ovo kod policajaca NE MOŽE BITI mnogo VEROVATNO (52)

2.8. Modalnim glagolima se u oba jezika izražavaju različiti tipovi modalnosti, pa i epistemička. Kertes u tom značenju najčešće koristi glagol *lehet*, kojim iskazuje i epistemičku mogućnost, a nekada i veći stepen uverenosti. U zavisnosti od toga koji stepen verovatnoće interpretira u originalnom tekstu, Tišma ovaj glagol prevodi epistemički upotrebljenim modalnim glagoloma *moći* ili *morati*:

LEHET, ez a rossz érzésem volt tán az oka, hogy nem nagyon siettem elbúcsúzni anyámtól (9)	MOŽE BITI da je ovo nelepo osećanje bilo uzrok što nisam žurio pri rastanku s mamom (32)
Még azt is hozzátette, igyekezzem, mert szükség LEHET rám (1)	Dodao je da požurim, jer BIH im MOGAO zatrebati (5)
De eszembe ötlött, téves LEHET a szemléletmódom, hisz én nem vagyok ugyanaz, természetesen. (36)	Ali mi dođe u pamet da moj način razmišljanja MOŽE BITI i pogrešan, jer ja nisam isti, razume se (118)
Nem LEHETETT igen magas, mivel feje körülbelül az enyémmel esett egy vonalba. (57)	Nije MOGAO BITI mnogo visok, pošto mu je glava dospela otprilike u istu ravan s mojom (186)
...épp csak észrevettem, mennyire türelmetlen LEHET: hol leült, hol felált, hol a mellén, hol a hátán fonta össze a karját, hol pedig az órájára nézett (14)	...zapazih koliko MORA da je nestrpljiv: čas bi seo, čas ustao, čas je ruke prekrstio na prsima čas na leđima, a čas je pogledao na sat (48)
Eszembe is jutott: akkor hát mégiscsak pontos LEHETETT, úgy látszik, a csendőr értesülése (28)	I meni pade na pamet: znači da stvarno MORA BITI tačna, izgleda, ona žandarmova informacija (91)

2.9. U mađarskom jeziku postoji sufiks *-hat/het* koji predstavlja jedno od sredstava za iskazivanje modalnosti (up. Kiefer 1985: 131-153, 1990: 1-15; Kugler 2000: 387; Körtvély 2009: 407).[15] Srpski ekvivalenti mađarskih glagola s ovim sufiksom najviše zavise od tipa modalnosti.[16] S obzirom na to da se ovaj rad fokusira samo na epistemičku modalnost, može se zapaziti da Tišma, u nedostatku ovakvog jezičkog elementa u srpskom jeziku, koristi različita sredstva koja su mu na raspolaganju za izražavanje epistemičke modalnosti, najčešće modalne partikule i modalne glagole, da bi iskazao ono što se iskazuje potencijalnim sufiksom u mađarskom:

Őneki viszont telefonon adHATták értésére (16)	Njemu su ovo VEROVATNO nagovestili preko telefona (53)
...úgy éreztem, tetszHETtem néki. (26)	...osećah da mu se MOŽDA dopadam (83)
...ilyenképp tehát az időpontokat egyeztetHETték egymással (16)	...MORA dakle BITI da su na taj način ujednačavali vreme kada koju meru treba preduzeti (53)

[15] Pojedine mađarske gramatike za glagole s ovim sufiksom upotrebljavaju termin „ható ige", odnosno „verbum potentiale" (Velcsov 1988: 21; Andrić 2002: 43), dok ih druge ne izdvajaju u posebnu grupu već govore o tvorbenom sufisku *-hat/het* (Lengyel 2000: 89).

[16] O različitim modalnim značenjima mađarskih potencijalnih glagola i njihovim prevodnim ekvivalentima u srpskom up. Zvekić-Dušanović (2006). Potencijalnim glagolima u srpskom najčešće odgovara konstrukcija s modalnim glagolom *moći* i dopunom. Ova se konstatacija može naći i kod Andrić (2002: 114).

A körülményekre se emlékszem pontosan: apám kimeHETett a vendégekkel, mert egy darabig magam maradtam (7)	Ni okolnosti se ne sećam tačno: tata MORA da je izašao za gostima, jer sam neko vreme ostao sam za stolom (25)

3. U nastavku analize pažnja će se posvetiti onim situacijama u kojima Kertes niže epistemička sredstva što je, kako je već rečeno, izrazita karakteristika njegovog stila.

3.1. Poredeći jezik originala s jezikom prevoda, uočava se da Tišma nastoji da prati Kertesov stil nagomilavanja epistemičkih pokazatelja. Ovo se može ilustrovati s nekoliko primera u kojima je Tišma preveo sva epistemička jezička sredstva originalnog teksta.

Propozicija koja je u sledećem primeru podvrgnuta epistemičkoj modalizaciji glasi: *ez a helyzet, a rabság bántja* (= *njega ovaj položaj i samo sužanjstvo boli*). Nesigurnost u tačnost ove tvrdnje iskazani su: upravnim predikacijama *vált bennem úrrá egy benyomás* (= *mnome (je) ovladao utisak*) i *véltem pedzeni* (= *počeh slutiti*); postpozicijom *szerint* (sraslom s pokaznom zamenicom *ez*) – *eszerint*, koja je prevedena modalnim izrazom *po svemu sudeći*; potencijalnim sufiksom dodatim glagolu *bánt* koji je preveden modalnom partikulom *možda* uz glagol *boli* i, na kraju, bezličnim glagolom *úgy látszik* prevedenim semantičkim i formalnim ekvivalentom – glagolom *izgleda*:

…csak lassacskán (...) vált bennem úrrá egy BENYOMÁS, véltem PEDZENI, hogy ESZERINT ez a helyzet – egyszóval, hogy maga a rabság bántHATja, ÚGY LÁTSZIK (53)	…tek je sporo (...) mnome ovladao UTISAK, počeh SLUTITI, da PO SVEMU SUDEĆI njega MOŽDA ovaj položaj i samo sužanjstvo boli, IZGLEDA (171)

Svedena na tvrdnju bez ograđivanja od istinitosti i bez ostalih rečeničnih članova s različitim funkcijama, sledeća rečenica bi mogla da glasi: *összeültek*, *összedugták a fejüket a meglett*, *felnőtt emberek* (= *okupili su se*, *zbili glave zreli, odrasli ljudi*). Ova tvrdnja epistemički je obeležena modalnom partikulom *valószínűen* (= *verovatno*) pojačanom intenzifikatorom *igen* (=*vrlo*). Ove „zrele, odrasle" ljude Kertes specifikuje kao gospodu, zapovednike (*urak*, *parancsnok*) s određenim karakteristikama, istovremeno se opet ograđujući od pouzdane tvrdnje najpre epistemičkom partikulom nižeg stepena verovatnoće *esetleg* (= *možebiti*) koji odmah ispravlja epistemičkim pokazateljem veće verovatnoće *minden bizonyyal* (= *sasvim izvesno*), uz pozivanje na razmišljanje o svemu tome formalno uslovnom rečenicom *ha meggondolom* (= *ako razmislim*) i ponovnim ograđivanjem modalnim prilogom *vélhetően*, tj. *izrazom po svoj prilici* u prevodu i, na kraju, s još jednom distancom kojom se ističe da je sve to na nivou zamišljanja *így képzeltem* (= *tako zamišljam*).

Végtére csak itt is összeültek, mondhatnám: összedugták a fejüket IGEN VALÓSZÍNŰEN, ha ugyan nem is épp diákok, természetesen, hanem meglett, felnőtt emberek, ESETLEG, sőt MINDEN BIZONNYAL, HA MEGGONDOLOM, urak, tekintélyes öltözékben, szivarral, rendjelekkel, csupa parancsnok VÉLHETŐEN, akiket e percben nem lehet zavarni – ÍGY KÉPZELTEM (33)	I tu su se na kraju krajeva okupili i, da tako kažem, zbili glave, VRLO VEROVATNO, doduše ne baš deca, razume se, nego zreli, odrasli ljudi, MOŽEBITI, čak SASVIM IZVESNO, AKO RAZMISLIM, gospoda u pristaloj odeći, s cigarama, odličjima, sve sami zapovednici, PO SVOJ PRILICI, koje u ovom času ne sme niko da prekida – TAKO ZAMIŠLJAM (107)

3.2. Ipak, postoje situacije u kojima Tišma ne prevodi sve epistemičke pokazatelje. Najčešći je slučaj izostavljanja ekvivalenta potencijalnog sufiksa u rečenicama koje su već epistemički modalizirane semantikom upravne predikacije i/ili modalnom partikulom:

Azt is igen VALÓSZÍNŰNEK TALÁLTAM, hogy az értesülés attól a férfitól, attól a rabtól származHATott (31)	SMATRAO SAM VEROVATNIM da je informacija poticala od onog čoveka, onog robijaša (100)

A „Szakértő” is eszembe jutott: BIZTOS igen meglepődHETett, GONDOLOM, szegény (33)	I „Stručnjak mi je došao u pamet: SIGURNO se grdno iznenadio, siromah, POMISLIH (108)
No, GONDOLTAM, BIZTOS az átlépések ügyét kívánHATják ellenőrizni (12)	POMISLIH da žele, OČITO, da provere pitenje prolaza (40)
GYANÍTOM, a feketepiacról hozHATta, TALÁN mert BIZONYÁRA ő is olvasHATta az intézkedést (9)	VERUJEM da ih je kupio na crno na pijaci, MOŽDA zato što je i sam pročitao propis (30)
Hamar ÉSZREVETTEM, magától értetődően, hogy azok a kedvező vélekedések (…) BIZONYÁRA túlzó értesüléseken alapulHATtak (40)	Brzo SAM PRIMETIO da se ona povoljna mišljenja (…) unekoliko zasnivaju na SIGURNO preteranim informacijama (131)
…AZT VETTEM ÉSZRE, hogy ezúttal meg én követHETtem el, ÚGY LÁTSZIK, illetlenséget (69)	…SHVATIO SAM da sam ovaj put ja, IZGLEDA, učinio nepristojnost (222)
... BIZTOS igen csodálkozHATott ma reggel, hogy nem jelentünk meg a munkánál (14)	... SIGURNO (se) jutros začudio što nismo stigli na posao (46)
Némelyik ötletet ESETLEG huzamosabban is vitatHATtak, javítgatHATtak (33)	O ponekoj ideji su MOŽDA i poduže raspravljali, popravljajući je (107)

3.3. Tišma neretko izostavlja i ekvivalent modalnog glagola *lehet*. To su takođe rečenice koje su već epistemički modalizirane nekim drugim sredstvom. Očito mu je suvišno da takvim iskazima dodaje još jednu nijansu neuverenosti. Da je dosledno prevodio i ovaj modalni glagol, svakako bi nastale konstrukcije koje nisu u duhu srpskog jezika (npr. *slutim da je možda*/*moguće*/*može biti*…, *dolazio sam do zaključka da su može/mora biti sigurno* …, *izgleda može biti*/*verovatno*…, *po svoj prilici je možda*… i sl.):

GYANÍTOM, láza LEHETETT, mivel folyvást reszkető testéből szüntelen forróság áramlott (54)	SLUTIM da je imao temperaturu, jer je iz njegovog stalnog drhtureći tela strujala neprekidna vrelina (174)
… azt KÖVETKEZTETTEM, odahaza tekintélyes emberek LEHETTEK BIZONYÁRA (45)	…DOLAZIO SAM DO ZAKLJUČKA da su kod kuće SIGURNO bili ugledni ljudi (147)
Az út egy drótfonatú kapun keresztül vezetett beljebb, a kerítés mögötti területre valahová, ahol, ÚGY LÁTSZIK, a fürdő is LEHET (27)	Put je vodio kroz kapiju ispletenu žicom nekud dublje u prostor iza ograde, gde se IZGLEDA nalazilo i kupatilo (86)
... az ügy kissé szokatlan, de hát BIZONYÁRA tévedés vagy valami efféle LEHET (13)	... slučaj (je) sve u svemu malo neobičan, ali da je PO SVOJ PRILICI reč o grešci ili nečem sličnom (43)

3.4. Dešava se, takođe, da Tišma izostavi poneku epistemičku partikulu. To su slučajevi kada kod Kertesa dve partikule izražavaju jednak stepen uverenosti (up. prvi sledeći primer: *lehetséges* (...) *talán – mogućno je da bi možda*) ili kada su one inkompatibilne, jedna označava veći, a druga manji stepen uverenosti u istinitost jedne propozicije (up. drugi sledeći primer: *bizonyára tán – sigurno možda*). U trećem primeru Tišma je izostavio dve modalne partikule s epistemičkim značenjem (*esetleg* i *bizonyára*), a preveo sufiks -*hat*/*het* i glagol *meglehet*. Naime, prevod ovih delova rečenica glasi *moglo bi se proučiti* i *može da ima nekog interesa*, a doslovan bi bio *moglo bi se možda proučiti* i *može sigurno da ima nekog interesa*.

Bár persze LEHETSÉGES, egy más helyzetben TALÁN a véleményem is más volna (11)	Mada JE MOGUĆNO da bi u nekoj drugoj prilici i moje mišljenje bilo drugačije(38)
Hátrahőkölt kissé, BIZONYÁRA TÁN – VÉLTEM – a kabátom miatt (72)	Malo je ustuknula, SIGURNO – POMISLIH – zbog moje jakne (233)

Ha úgy tetszik, még az is megfigyelHETő ESETLEG, hogy például ki miként hal éhen – elvégre ennek is MEGLEHET BIZONYÁRA a maga érdekessége, NETÁN a magasabb értelmű haszna, miért is ne, el kellett ismernem (60)	Ako je po volji, MOGLO BI se proučiti i kako ko, na primer, umire od gladi – najzad i to MOŽE da ima nekog interesa, čak MOŽDA da donese korist u nekom višem smislu, zašto da ne, valja priznati (195)

3.5. Ponekad su Tišmi suvišni i modalna partikula i ekvivalent potencijalnog sufiksa. U prvom sledećem primeru u dopunskoj rečenici, uz upravni predikat s nefaktivnim glagolom mišljenja *gondol* (= *pomisliti*), Kertes ima čak tri epistemička pokazatelja: dve partikule (*bizonyára* i *nyilván*) i glagol s potencijalnim sufiksom (*tartozhat*). Tišma se zadržava na jednoj partikuli (*očigledno*). U drugom primeru upravna predikacija (iskazana glagolom *kitalál* = *pogoditi*) implicira faktivnost dopunske predikacije. Kertes dopunu epistemički modalizira sa čak dva sredstva – i potencijalnim sufiksom (*lakhat*) i modalnom partikulom (*nyilván*). Tišma je, očigledno, procenio da dopunu faktivnog glagola *pogoditi* ne treba epistemički obeležiti i da je dovoljno zadržati partikulu kojom je iskazano da se radi o zaključku (*hát* = *znači*).

… GONDOLTAM, akkor hát BIZONYÁRA ez is az itt szokásos dolgok közé tartozHAT NYILVÁN (61)	…POMISLIH da i ovo spada ovde OČIGLEDNO u obične stvari (196)
Könnyű volt kitalálnom: így hát arrafelé lakHATnak NYILVÁN a fegyencek (25)	Beše mi lako da POGODIM: onamo znači stanuju robijaši (80)

3.6. Slede primeri koji istovremeno ilustruju i Kertesov stil mnogobrojnih epistemičkih sredstava i Tišmino nastojanje da ih verno prenese, ali i izostavljanje pojedinih.

U sledećem primeru opažanje određene pojave (*észrevesz* = *zapaziti*) dovodi do zaključivanja (*megért* = *shvatiti*), a propozicija kojom se eksplicira u čemu se sastoji zaključak sadrži kod Kertesa čak četiri epistemička pokazatelja (glagole *lehet* i *úgy látszik*, paritkule *nyilván* i *bizonyára*), dok u prevodu nalazimo tri (glagol *moći*, partikulu *očigledno* i izraz *po svoj prilici*). Naime, izostao je ekvivalent mađarskog *úgy látszik* (= *izgleda*).

Mindenekelőtt is AZT VETTEM ÉSZRE, hogy többnyire estefelé, általában mindig ugyanabban az időpontban jönnek: ebből is ÉRTETTEM MEG, hogy itt is, Buchenwaldban, a Nagytáborban is LEHET egy éppoly óra, ÚGY LÁTSZIK, akárcsak minálunk Zeitzban, itt is NYILVÁN a kommandók hazatérte meg az esti appel közt, BIZONYÁRA (63)	Prvo što SAM ZAPAZIO bilo je da se pojavljuju uglavnom uveče, najčešće u isto doba: iz toga SHVATIH da i ovde, u Buhenvaldu, u Velikom logoru, MOŽE postojati takav jedan čas kao kod nas u Cajcu, i ovde OČIGLEDNO između dolaska radnih bataljona i apela, PO SVOJ PRILICI (204)

Kertes, u sledećoj složenoj rečenici, saopštava da je nešto zapazio, ali se, i pre nego što iznese sadržaj zapažanja, ograđuje od njegove istinitosti. Do ovoga dela Tišma se drži originala. U nastavku, u samom sadržaju propozicije, Kertes i dalje potencira nesigurnost uvodeći rečenicu veznikom *minhta* (= *kao da*), upotrebljavajući u funkciji njenog predikata glagol *látszik* (= *izgledati*) istovremeno pojačavajući tu nepouzdanost i stavljanjem ovog glagola u kondicional, pa i dodajući svemu tome i neodređene priloge za način *némiképp* i *valahogyan*. Tišma ove elemente nepouzdanosti ne dodaje dopunskoj rečenici (zadržava samo izraz *u neku ruku*), verovatno stoga što je sumnja u istinitost prethodno već iskazana. Rečenicu dovršava prevodeći dosledno i glagol *érez* njegovim ekvivalentom *osećati* i potencijalni sufiks modalnom partikulom *možda*:

Egy másik MEGFIGYELÉSEM, inkább csak futó észlelésem is LEHET, téves volt TÁN, de MINTHA elégedettnek, NÉMIKÉPP már-már megkönnyebbültnek LÁTSZOTT VOLNA VALAHOGYAN; ÚGY ÉREZTEM, tetszHETtem néki (26)	Jedno drugo moje ZAPAŽANJE, koje MOŽE DA BUDE samo ovlašan utisak, VALJDA i pogrešan, sastojalo se u tome da je bio zadovoljan, U NEKU RUKU gotovo olakšan; OSEĆAH da mu se MOŽDA dopadam (83)

Umesto ekvivalenta veznika *mintha* (= *kao da*) Tišma i u narednom primeru upotrebljava veznik *da* za uvođenje dopunske klauze, vrlo verovatno zato što je nefaktivnost već označena upravnim predikatom *érez* (= *imati utisak*) dodatno epistemički obeleženim i potencijalnim sufiksom (koji u ovom slučaju Tišma nije preveo) i modalnom partikulom *tán* (koja je prevedena ekvivalentnom partikulom *valjda*). U zavisnoj rečenici Kertes u funkciji predikata upotrebljava glagol koji je u kondicionalu i ima potencijalni sufiks, a nesigurnost potencira i neodređenim prilogom *valahogy*. Sve ovo izostalo je u prevodu. Rečenica je i u originalu i u prevodu zaokružena ponavljanjem ograđivanja od istinitosti, odnosno pozivanjem na utisak.

…ezért is ÉREZHETTEM TÁN úgy, MINTHA nem is annyira a levesnek, mint inkább VALAHOGY magának a gondoskodásnak szólHATott volna főképp, mintegy a sok első meglepetés után végre – az én ÉRZÉSEM ez volt legalábbis (31)	… zato SAM VALJDA IMAO UTISAK da se odnosi ne toliko na samu čorbu nego više na pokazanu brigu, koja eto stiže najzad posle svih ovih prvih iznenađenja – takav barem BEŠE MOJ UTISAK (99)

4. Tema romana *Sorstalanság*, stil Imrea Kertesa, karakteristike mađarskog jezika i Aleksandar Tišma kao prevodilac ovog romana, pružaju dragocenu građu i za kontrastivno istraživanje epistemičke modalnosti i za analizu prevoda. Zadati obim rada ograničio je analizu na specifične modele epistemičke modalizacije, na sredstva koja Kertes često primenjuje i na ona u kojima se vide razlike u sistemima mađarskog i srpskog jezika. Poređenje prevoda s originalnim tekstom pokazalo je da Tišma najčešće prati Kertesov stil kvalifikovanja iskaza većim brojem epistemičkih pokazatelja. Od ovoga, ipak, povremeno odstupa, uglavnom izostavljajući ekvivalent mađarskog potencijalnog sufiksa ili modalnog glagola *lehet* u iskazima koji su epistemički kvalifikovani još nekim sredstvom.

Literatura

Andrić, E. (2002). Andrić, Edita. *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Čudić, M. (2006). Čudić, Marko. A Sorstalanság szerb forditásáról. *Hid*, god. LXX, br. 6-7, Novi Sad. Skinuto sa sajta 10.01.2014. http://adattar.vmmi.org/.../hid_2006_06-07_11_marko

Zvekić-Dušanović, D. (2003). Zvekić-Dušanović, Dušanka. Neka zapažanja o upotrebi korelativa u srpskom i mađarskom jeziku (na primeru zameničkog priloga *úgy = tako*), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1, Нови Сад, стр. 83–97.

Zvekić-Dušanović (2011). Zvekić-Dušanović, Dušanka. Modalnost: *Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku.* Novi Sad: Filozofski fakultet.

Keszler, B. (2000). Keszler, Borbála. A határozók. In: *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, str. 423–443.

Kiefer, F. (1983). Kiefer, Ferenc. A *-hat/-het* képző jelentéstanához, Az epistemikus *-hat/-het*. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XVI, Budapest, str. 131–153.

Kiefer, F. (1986). Kiefer, Ferenc. A modalitás fogalmáról, *Nyelvtudományi Közlemények* 88, Budapest, str. 3–37.

Kiefer, F. (1990). Kiefer, Ferenc. *Modalitás*. Budapest: Linguistica Ser. C, Relationis 1.

Körtvély, E. (2009). Körtvély, Erika. Modals in Hungarian. In: *Modals in the Languages of Europe.* A Reference Work. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, str. 403–430.

Kugler, N. (2000). Kugler, Nóra. A mondattan általános kérdései. In: *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, str. 369–393.

Lengyel, K. (2000). Lengyel, Klára. Az ige. In: *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, str. 81–94.

Lyons, J. (1978). Lyons, John. *Semantics 2*. Cambridge University Press.

Nuyts, J. (2000). Nuyts, Jan. *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization, A Cognitive-Pragmatic Perspective.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Palmer, F. R. (1986). Palmer, Frank Robert. *Mood and Modality*. Cambridge University Press.

Trbojević-Milošević, I. (2004). Trbojević-Milošević, Ivana. *Modalnost, sud, iskaz, Epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.

Velcsov, M. (1988). Velcsov, Mártonné. A szófajok. In: *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó, str. 9–83.

Zvekić-Dušanović, D. (2006). Zvekić-Dušanović, Dušanka. Prilog proučavanju semantičkih univerzalija na primeru mađarskih »potencijalnih glagola«. In: *Сусрет култура* (зборник радова). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, str. 427–436.

*

Антонић, И. (2005). Антонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. In: *Синтакса савременога српског језика*, *Проста реченица.* Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, стр. 119–300.

Беляева, Е. И. (1990). Достоверность. In: *Теория функциональной грамматики, Темпоральность, Модальность*. Ленинград: Издательство „Наука", Ленинградское отделение, стр. 157–170.

Звекић-Душановић, Д. (2005). Звекић-Душановић, Душанка. Мађарске модалне конструкције с корелативом *úgy* и њихови српски еквиваленти, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVIII/1-2, Нови Сад, стр. 241–255.

Петровић, В. (1976). Петровић, Владислава О синтаксичким конструкцијама са простим и сложеним прилошким везником *као*, *Прилози проучавању језика*, књ. 12, Нови Сад, стр: 47–65.

Петровић, В. (2004). Петровић, Владислава. Граматички статус и употребне вредности лексеме *изгледа*, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 33/I, Београд, стр. 135–143.

Пипер, П. (2005). Пипер, Предраг. Модалност. In: *Синтакса савременога српског језика*, *Проста реченица.* Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, стр. 636–649.

Izvori

Kertész, I. (1975). Kertész, Imre. Sorstalanság. Preuzeto sa sajta 05.08.2013. <http://data.hu/get/1558186/kertesz_imre_-_sorstalansag.pdf.html>

Kertes, I. (2002). Kertes, Imre. Besudbinstvo. Novi Sad: Prometej, Stylos. S mađarskog preveo Aleksandar Tišma.

EPISTEMIC MODALITY IN IMRE KERTES' NOVEL *SORSTALANSÁG*/*BESUDBINSTVO*

Summary

In his novel called *Sorstalanság*, Hungarian Nobel laureate Imre Kertes describes his stay in a concentration camp during World War II. His memories of that time period are strongly marked with his efforts and attempts to understand and explain everything that had happened. That is why the author's detachments from truth, correctness of conclusions, even the reliability of his memories are numerous. Language means which express the uncertainty in the correctness of that which is narrated about, observed from a linguistic point of view, belong to the means for expressing epistemic modality. The paper highlights characteristic methods of epistemic modalisation in the original text, and compares them to the solutions given by Aleksandar Tišma, who has translated this novel into Serbian. The analysis shows that Tišma most often follows Kertes' style of qualifying the statements by a larger number of epistemic indicators. However, he sometimes deviates from this mostly by omitting the equivalent of the Hungarian modal suffix -*hat*/-*het* or the modal verb *lehet* (= *moći*) in the statements which are epistemically qualified by another means.

Keywords: epistemic modality, Serbian language, Hungarian language, contrastive analysis, translation

Dušanka Zvekić-Dušanović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
dusa@neobee.net

IX

МЕТОДИКА НАСТАВЕ СТРАНИХ ЈЕЗИКА

Biljana Babić

GREŠKE U TVORBI PREZENTSKIH OBLIKA NA POČETNIM NIVOIMA UČENJA SRPSKOG JEZIKA KAO STRANOG

U radu se sprovodi morfološka analiza grešaka u oblicima prezenta. Korpus je formiran totalnom ekscerpcijom grešaka, u ovoj kategoriji, iz pismenih sastava studenata koji su intenzivni kurs srpskog jezika kao stranog – jednosemestralni ili dvosemestralni, na nivoima znanja A1 i A2 – pohađali u Centru za srpski jezik kao strani (pri Odseku za srpski jezik i lingvistiku) na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Ciljevi analize su: identifikacija grešaka, izdvajanje unutarjezičkih grešaka, njihova sistematizacija prema tipovima, opis unutarjezičkih grešaka, kao i uzroka njihovog nastanka (u svim slučajevima u kojima je to moguće), kvantifikativna i statistička obrada, zatim izlaganje rezultata analize prema tipovima grešaka, učestalosti njihovog pojavljivanja i prema prvom jeziku studenata. Analiza grešaka će pokazati sve probleme koji iskrsavaju u vezi s ovim oblikom. Time može, posredno, nastavnicima srpskog jezika kao stranog ukazati na to čemu treba da posvete veću pažnju prilikom obrade i uvežbavanja prezenta.

Ključne reči: srpski jezik, morfologija, prezent, greške

I UVOD

Da bi se sprovela analiza grešaka načinjenih od strane studenata koji jedan jezik uče kao strani, potrebno je najpre odrediti pojam greške, kao i osnovni uzrok njenog nastanka. Ako se greškom smatra svako odstupanje od ciljnog jezika, potrebno je precizirati o kakvoj vrsti odstupanja se radi. Budući da u nastavi srpskog jezika kao stranog[1] studenti uče srpski standardni jezik, onda se njihovim greškama smatra svako odstupanje od srpske standardnojezičke norme (normativni pristup, Bugarski, 1996: 156; Ellis, 1996: 51). Zbog toga se forme koje studenti grade u pisanoj jezičkoj produkciji porede sa formama srpskog standarda. Tom prilikom potrebno je identifikovati i opisati svaku grešku pojedinačno. Prilikom identifikacije i opisa uočavaju se dva osnovna uzroka njihovog nastanka – jedan je prenos navika i znanja iz prvog jezika studenta (ili međujezička interferencija), a drugi je prenos navika i znanja iz samog jezika koji se uči, iz ciljnog jezika (ili unutarjezička interferencija). Ako se shodno tome greške u nastavi stranih jezika klasifikuju na međujezičke i unutarjezičke, ako se unutarjezičke definišu kao greške nastale pod uticajem samog jezika koji se uči (Richards, 1971: 173), ako se greške mogu uočiti i analizirati na svakom jezičkom nivou pa i na morfološkom, onda bi unutarjezičke greške na morfološkom nivou bile one greške koje nastaju izborom i upotrebom pogrešnih morfoloških sredstava jezika koji se uči, i pod uticajem samog tog jezika.

Na ovaj način analizirane su greške u građenju prezentskih oblika u nastavi srpskog jezika kao stranog, na nivoima znanja jezika A1 i A2. Korpus je formiran totalnom ekscerpcijom grešaka, u ovoj kategoriji, iz pismenih sastava studenata koji su intenzivni kurs srpskog jezika kao stranog – jednosemestralni (u trajanju od 210 školskih časova) ili dvosemestralni (240 časova), na nivoima znanja A1 i A2 – pohađali u Centru za srpski jezik kao strani (pri Odseku za srpski jezik i lingvistiku) na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Pregledano je ukupno 513 sastava, i ekscerpirano 186 grešaka.

Ciljevi analize su: identifikacija grešaka, izdvajanje unutarjezičkih grešaka, njihova sistematizacija prema tipovima, opis unutarjezičkih grešaka, kao i uzroka njihovog nastanka (u svim slučajevima u kojima je to moguće), kvantifikativna i statistička obrada, zatim izlaganje rezultata analize prema tipovima grešaka, učestalosti njihovog pojavljivanja i prema prvom jeziku studenata (budući da su etnički i jezički vrlo raznovrsni).

[1] Ili drugog – studentima mađarske nacionalnosti, ili pripadnicima neke druge nacionalne zajednice, rođenim i odraslim u Vojvodini, srpski nije strani nego drugi jezik.

Iako strani studenti, prema metodičkoj koncepciji nastave u Centru za srpski jezik kao strani, ne uče prezentske oblike na tradicionalan način, onako kako je to predstavljeno u gramatikama srpskog jezika (Stevanović, 1964[1]: 336, 345; Stanojčić–Popović, 1989[1]: 105; Klajn–Piper, 2013: 151),[2] ne uče dve osnove: prezentsku i infinitivnu, ne uče odvojeno nastavke za prezent i nastavke za lice, u ovoj analizi ipak polazim od strukturnih elemenata prezentskih oblika. Jer da bi analiza bila temeljna i sistematska, a njeni rezultati pregledni, jasni i pouzdani, potrebno je poći od morfološke strukture prezentskih oblika i svaku formu razložiti na njene sastavne elemente – morfeme: osnovu i nastavke (nastavak za prezent i nastavak za lice), i greške posmatrati u okviru svake od tih sastavnica. Na tome je utemeljen prvi nivo klasifikacije, na kojem se izdvajaju greške u osnovi i greške u nastavku za prezent. Greške u nastavku za lice ovom prilikom se ne razmatraju, ostavljene su za analizu u okviru istraživanja jednog šireg problema.

II GREŠKE U *OSNOVI*

A. Građenje prezenta od infinitivne osnove ili od infinitiva

Osnova prezenta dobijena je:

1. zamenom sa infinitivnom osnovom, tj. infinitivna je upotrebljena umesto prezentske,
2. od oblika infinitiva, i to
2.1. okrnjenog, ili
2.2. punog oblika

Može se zapaziti da studenti zamenjuju dve osnove iako nisu svesni njihovog postojanja (jer ih ne uče kao posebne osnove). Što svedoči o tome da im se strukturni elementi i prezenta i infinitiva nameću sami od sebe, da ih na neki – intuitivni – način ipak prepoznaju, da oni – kombinujući inače nespojive komponente – ipak uočavaju te elemente strukture i granice među njima.

Razlikuju se:

1. **glagoli kod kojih je infinitivna osnova (npr. VOLE-TI) poslužila za oblikovanje prezenta i na nju je dodat nastavak za lice.** Ovaj tip greške ilustruju sledeći primeri:

Mi VOLE-MO da putujemo. (3k – T)
Ja VIDE-M Lidiju svaki dan ujutru ili veče. (94ar – H)
Ona se umiva svaki dan i PRA-Ø se. (81k – M)
Volim da PUTOVA-M, ali ne volim da kuvam. (375plj – A)

Po ovom modelu načinjeni su prezentski oblici od 33 različita glagola, kako od onih manje frekventnih tako i od onih vrlo frekventnih koji se, uz to, uče na samom početku kursa A1. Zabeleženi su sledeći glagoli: *voleti, prodavati, početi, odabrati, doneti, stojati, videti, naći, grejati, ustati, poneti, sretati se, verati se, želeti, zvati, prati se, disati, trčati, peći, pokazati, podupirati, živeti, uvesti, krenuti, provesti, davati, trgovati, izabrati, trajati, putovati, dobiti, očekivati, obući, ustajati*.

Načinjeno je ukupno 48 grešaka od strane 27-oro studenata, koje odlikuje 9 različitih prvih jezika, i to: *korejski* (10 studenata), *nemački* (3), *arapski* (1), *engleski* (3), *španski* (1), *hindi* (1), *portugalski* (1), *mađarski* (5 – Vojvodina), *poljski* (2). Ako uporedimo broj ispitanika (27) i broj ogrešenja o gramatičku normu (48), možemo zaključiti da ovaj tip greške ipak nije tako čest kao što se čini na prvi pogled. Radi se o tome da je veliki broj ispitanika i njihovih radova kumulirao veliki broj grešaka. Sa druge strane, broj prvih jezika studenata, kao i njihova raznovrsnost, ukazuje na to da su ovakve greške svojstvene govornicima najrazličitijih jezika, i da se, između ostalog, ni zbog toga ne može govoriti o uticaju prvog jezika na ove greške. Tome u prilog ide i činjenica da se isti tip greške može sresti i kod sasvim male dece koja tek usvajaju srpski jezik kao prvi:

[2] O prezentu pogledati i u: Mrazović–Vukadinović 1990; Nikolić 2000; Klajn 2005.

Ja PLAKA-M. (R. A, Novi Sad, 2 godine i 9 meseci)

2.1. Glagoli kod kojih je krnji infinitiv (npr. NAĆ-I) poslužio za prezentske oblike, radi se o glagolima na *-ći*. Pravilni nastavci za prezent i lice dodati su na okrnjeni oblik infinitiva.

Za Ane, da NAĆ-E-Ø greške. (37n – B)
volim da PEĆ-E-M sa mamom pa pećele smo zaljedno svaki nedelja kada bila sam kod kuće. (203ae – K)
Volim da OBUĆ-E-M kaput, haljinu i čizme. (26k – T)

Ovaj tip greške mogao bi se smatrati i fonološkom greškom u prezentskoj osnovi, ali činjenica da i kod mnogih drugih glagola studenti koriste infinitiv ili njegovu osnovu za prezent daje za pravo da se i ovde može govoriti o ulozi infinitiva u tvorbi prezenta, ne isključujući pri tom mogućnost dvojakog tumačenja. Tome u prilog ide i primer sa glagolom *naći* (v. 2.2), u kojem je puni oblik infinitiva takođe poslužio za građenje prezenta.

U dva primera, uz pogrešnu osnovu, zabeležen je i pogrešan nastavak za prezent:

Posle doručka se tuširam i OBUĆ-A-M se. (379plj – K)

Po ovom modelu napravljeni su prezentski oblici od svega tri glagola, pri čemu se dva (*naći, peći*) pojavljuju samo jednom, dok se treći javlja čak deset puta (*obući*). Petoro studenata napravilo je ukupno 12 grešaka, s tim što je njih četvoro samo jednom načinilo grešku ovog tipa, dok se ostalih 8 primera javlja kod jednog istog studenta (sa korejskim kao prvim jezikom). Što se tiče prvih jezika, njih petoro imaju četiri različita prva jezika: *nemački* (1 student), *engleski* (1), *korejski* (1), *poljski* (2). Zbog toga bi se i ovde mogao isključiti uticaj prvog jezika.

2.2. Glagoli kod kojih je puna forma infinitiva (npr. ZVATI) poslužila za oblikovanje prezenta, tako što je na nju dodat nastavak za lice:

Ovih dana, ponekad ZVATI-M za tata. (80k – V)
Opet PROVESTI-M dobro vreme u ovdu. Nemoj da se brines za mene. (258k – B)
Čitam neku oglasu, NAĆI-M rečenimi preko rečnisa i onda tuširam se, idem na krevetu oko 11 sati. (60a-k – V)

Poslednji navedeni primer mogao bi se dvojako tumačiti, moglo bi se reći i da je na krnji oblik infinitiva dodat pogrešan nastavak za prezent.

Zabeležena su svega četiri glagola u ovom tipu: *zvati, uvesti, provesti, naći*. Greške su malobrojne (u odnosu na ukupan broj ispitanika) – napravljeno je svega pet grešaka u radovima troje studenata. Pri tom je svima prvi jezik *korejski*.

B. Građenje prezenta od nepotpune prezentske osnove

Pod prezentskom osnovom ovde se podrazumeva onaj deo koji se dobije odbijanjem nastavka za lice od oblika 1. ili 2. lica jednine ili množine, ili 3. lica jednine prezenta (npr. *radi*-m). Ali u cilju potpunije analize, izdvajaju se i posmatraju ne samo nastavci za lice nego i nastavci za prezent (*rad*-i-m). Naredni nivo klasifikacije predstavlja sastav ove osnove, budući da ona može biti nepotpuna na nekoliko načina:

1. prezentska osnova, sa pravilnim nastavkom za prezent i lice, okrnjena za
    1.1. jedan glas
        1.1.1. (kon)sonant
        1.1.2. vokal

1.2. dva glasa, koja pri tom ne čine slog
2. prezentska osnova okrnjena za jedan glas, pri čemu izostaje i nastavak za prezent
3. okrnjena prezentska osnova sa pogrešnim nastavkom za prezent
4. prezentska osnova skraćena za prefiks
5. skraćivanje prezentske osnove ostvareno je razbijanjem prezentskog oblika na dva dela

1. Prezentska osnova, sa pravilnim nastavkom za prezent i lice, može biti okrnjena za:

1.1. jedan glas

1.1.1. (kon)sonant

Sukatra je poznat za ovo retko drvo se sove «Dm AlHavain» koje RAS-E-Ø samo u Sukatru. (96ar – H)
Onda odmah OSEČ-E-M malo. (477k – A)
Mogu li da DOBI-E-M pomfrit? (233š – A)

U drugom primeru, kod glagola *odseći*, ispušten je glas iz prefiksa, ali ovde se prefiksi neće odvajati od osnove jer ih studenti ne uče posebno, kao prefikse, nego prezentski oblik uče kao celovitu formu. Uz to, ova greška je mogla nastati i pod uticajem osnovnog glagola *seći – sečem*, jer srodni oblici tokom učenja jezika mogu negativno uticati jedni na druge.

Treća navedena greška može se smatrati i pravopisnom greškom, ispušten je sonant *j* u intervokalskoj poziciji. Tome u prilog išla bi i činjenica da je ova greška svojstvena i izvornim govornicima srpskog jezika, kako u govoru tako i u pisanju.

Ovaj tip greške javlja se u tri glagola: *rasti, odseći, dobiti*. Svega četiri greške načinjene su od strane četvoro studenata, različitih nacionalnosti i različitih prvih jezika: *korejski* (1 student), *arapski* (1), *španski* (1), *italijanski* (1).

1.1.2. vokal

(Da li želite da vam operemo kosu.) – Ne. OPR-E-M[3] kosu u kući. (406b-k – K)
Ali, dvoje često se rvaju i uskoro se DOGOVR-E. (81k – M)
PREPORUČJ-E-M vam da idete autobusom. (311b-k – B)

Ukupno četiri greške načinjene su u upotrebi tri glagola, od kojih jedan (*oprati*) stranim studentima predstavlja problem zbog glasovnih alternacija koje postoje u oblicima infinitiva i prezenta; ostala dva su višesložni glagoli (*dogovoriti se, preporučivati*), što mnogim strancima, a pogotovo Korejcima, nije lako za savladavanje i upotrebu. Ove **četiri greške** načinilo je troje *korejskih* studenata.

1.2. dva glasa, koja pri tom ne čine slog

Ponekad idem u restoran ili VEČ-A-M kući. (69n – R)

Greška je zabeležena u još jednom višesložnom glagolu (*večerati*), na skraćivanje prezentske osnove mogli su uticati i srodni oblici *veče* i *uveče*. Samo jedan student (sa nemačkim kao prvim) i samo jednom načinio je ovu grešku.

2. Prezentska osnova okrnjena za jedan glas, pri čemu izostaje i nastavak za prezent. Glas ispušten iz osnove i izostavljeni nastavak za prezent zajedno čine slog. Ovaj tip greške mogao bi se smatrati i prelaznim – između greške u osnovi i greške u nastavku.

Ja NEDOSTA-M mnogo moih porodica. (2k – M)
NEDOSTA-Ø mi se Budimpešta. (276k – J)

[3] Moglo bi se reći i da je greška nastala dodavanjem nastavka za prezent i lice na nepotpunu infinitivnu osnovu: OPR- (umesto OPRA-).

(Sada, treba da družim dietu. Zatošto, ja dobila sam 4 kilograma u Novom Sadu.) IZLUĐU-Ø me!! (6k – V)

Greška se javlja u oblicima dvaju glagola (*nedostajati, izluđivati*), ali opet se radi o višesložnim leksemama. Ukupno tri greške načinilo je troje *korejskih* studenata.

U poslednjem primeru nepravilno je upotrebljen glagol *izluđivati*, koji se inače ne uči na nivoima A1 i A2. Ako se ova činjenica ima u vidu, moglo bi se govoriti o neuspelom podražavanju[4] ili imitaciji onoga što je student, okružen izvornim govornicima, mogao čuti.

3. Okrnjena prezentska osnova sa pogrešnim nastavkom za prezent:

Mislim da je to sramota da Campus Europae ne ORGANIZ-A-Ø ništa za njega studenti na razmeni. (35n – B)
DORUČK-A-M žitarice i idem na fakultet za srpski jezik časove. (228p – T.v.)

U oba slučaja radi se o skraćivanju višesložne prezentske osnove. S tim što bi se za prvi primer moglo reći da je mogao nastati i pod uticajem engleskog infinitiva *organize*[5], a za drugi – da je u pitanju i analogija (u pogledu nastavka za prezent) prema jednom glagolu iz istog semantičkog polja, prema glagolu *ručati*[6]. Na ovako skraćene osnove dodat je pogrešan nastavak za prezent (pa bi se i ovaj tip mogao smatrati i prelaznim – između greške u osnovi i greške u nastavku). Zabeležene su dve greške kod dvoje studenata sa *nemačkim*, odn. *portugalskim* kao prvim jezikom.

4. Prezentska osnova skraćena za prefiks javlja se u samo jednom slučaju, kod glagola *promeniti*, i kod jednog – korejskog studenta.

Želim da se osešam malo i MENIM frizuru. Možete li da mi preporučite neke prizure? (477k – A)

5. Skraćivanje prezentske osnove ostvareno je razbijanjem prezentskog oblika na dva dela, na oblik koji treba da predstavlja lični glagolski oblik i na objekatsku dopunu, u primeru:

Veoma interesantan, zar ne? POZI VAM! (44n – B)

Pravilan oblik prezenta za 1. lice jednine (*pozivam*) podeljen je pod uticajem samog glagola *pozivati* i njegove objekatske dopune, koja u ovom slučaju treba da glasi *vas*. Nameravani iskaz glasio bi *pozivam vas*, a problem je nastao zbog ponavljanja sličnog glasovnog niza. I ova greška bi se mogla okarakterisati i kao neuspeli pokušaj podražavanja. Zabeležena je samo jednom, kod jednog studenta sa *nemačkim* jezikom kao prvim.

C. Građenje prezenta od pogrešne prezentske osnove

1. Prilikom građenja prezentskih oblika uočena je i zamena prezentskih osnova unutar vidskog para, odn. ukrštanje osnove jednog člana vidskog para sa nastavcima za prezent onog drugog člana istog para:

[4] Podražavanje (ili imitacija) svojstveno je i usvajanju prvog jezika kod dece (Kristal, 1996: 232).

[5] Skraćenu osnovu sa prezentskim nastavkom -a- (organiz-a-m, organiz-a-š, organiz-a-Ø, organiz-a-mo, organiz-a-te, organiz-a-ju) podržava i primer: Možeš da ideš na planini, imaju mnodo ekstremih sporta, kao vaterski ili bob, ORGANIZ-A-JU joga, i fitnesvikend za zauzet menedžeri. (296mđ – G)

[6] Ovu analogiju podržava i greška u prezentskom obliku glagola *ručati*, građenom prema prezentu glagola *doručkovati*: Popodne ićiću kući da RUČUJ-E-M i posle ručka pisaću domači za sredu. (287mđ – G)

polož-i-m : polaž-e-m
Želela bih da POLAŽ-I-M tri ispita. (65n – K)
proved-e-m : provod-i-m
Ja ne mogu da jedva čekam šta PROVOD-E-M vreme prvi dan u 2009. u Rimu. (497k – I)
plat-i-m : plać-a-m
Koliko treba da PLAČ-I-M[7]? (163p – T.v.)

Ukupno tri greške u oblicima triju glagola načinilo je troje studenata sa tri različita govorna područja: *nemačkog, korejskog, portugalskog*.

2. Zabeležena je i upotreba dela prezentske osnove glagola slične semantike, ali istog glagolskog vida, sa pravilnim nastavcima za prezent:

govor-i-m : (raz)govar-a-m
Oni GOVAR-E samo srpski jezik i u prvi nedelji ja GOVAR-I-M veoma malo, mnogo manje nego sada zato mi smo imali probleme.[8] (239ae – K)

Obe greške napravljene su od strane istog studenta, kojem je engleski jezik prvi.

D. građenje prezenta od imeničke osnove

Kao osnova za građenje prezentskih oblika upotrebljena je osnova morfološki i semantički srodne imenice, vrlo sličnog glasovnog sklopa, sa razlikom u samo jednom glasu:

razgovar- : razgovor-
RAZGOVOR-A-JU o ljubavi i čokoladi. (48ae – M)
Ne sviđa me se Dana i Stephanie zato što one nikad ne RAZGOVOR-A-JU sa mene.[9] (366ae – Š)

peva- : pevač-
On voli da spava i PEVAČ-I. (113š – A)

Greška u obliku glagola *pevati*, pored pogrešne osnove, sadrži i pogrešan nastavak (*-i-*), što oblik čini identičnim sa oblikom nominativa jednine odgovarajuće imenice.

Ukupno četiri greške u oblicima dvaju glagola (*razgovarati, pevati*) načinilo je četvoro studenata, troje sa *engleskim*, i jedan sa *španskim* kao prvim jezikom.

E. Upotreba celog glagolskog oblika kao prezentske osnove:

Samo jednom ceo glagolski oblik – radni pridev, ženskog roda – poslužio je kao osnova za građenje prezenta:

Da li imate ideja šta hočete da joj DALA-TE? (178ae – Z)

Budući da je u pitanju glagol *dati*, na čije se neobično kratke prezentske forme strani studenti teško navikavaju, ne iznenađuje ovakav pokušaj tvorbe trosložnog prezentskog oblika.

[7] Uz fonološku grešku u osnovi *ć : č*.

[8] I ova greška bi se mogla tumačiti i kao fonološka.

[9] Pri tom bi se odstupanja u oblicima glagola *razgovarati* mogla smatrati i čisto fonološkim.

III GREŠKE U *NASTAVKU*

A Greške u nastavku za prezent

1. nastale upotrebom pogrešnog nastavka za prezent, ili zamenom prezentskih nastavaka:

Budući da su prezentski nastavci oličeni u trima vokalima – *a, e, i* – te da se ovde radi zapravo o zameni vokala, možda bi neko ove greške mogao smatrati i fonološkima.

1.1. Zamena nastavka *-i-*

1.1.1. nastavkom *-a-*

ODLUČ-A-Š jelo? (5k – M)
Mogu li da PLAT-A-M? (124ae – Z)
Onda možda dam nekoliko za drugima, i ono što ostaje STAV-A-M u banku. (356mđ – A)
Možete da NOĆ-A-TE u bungalovu, u Hotelu Jezera ili u Vili Jezera. (389plj – K)

Nastavak *-a-* pogrešno je upotrebljen u oblicima četiri glagola: *odlučiti, platiti, staviti, noćiti*. Ukupno četiri puta upotrebilo ga je četvoro studenata, različitih prvih jezika: korejski (1 student), engleski (1), mađarski (1 – Vojvodina), poljski (1).

1.1.2. nastavkom *-e-*

Još uvek probam da ZAVRŠ-E-M fakultet i rok ispita je dugo i teško. (88n – B)
U Sukatri možeš da LOV-E-Š i riboloviš. (96ar – H)
To je Oljina omiljena emisija, ali Miloš je MRŽ-E-Ø[10]. (49ae – E)

Nastavak *-e-* pogrešno je upotrebljen u oblicima sedam glagola: *završiti, loviti, stojati, sahraniti, vratiti se, mrzeti, predvideti*[11]. Napravljeno je osam grešaka u pismenim sastavima osmoro studenata, koje odlikuje pet različitih prvih jezika: korejski (2 studenta), nemački (1), arapski (1), engleski (2), mađarski (2 – Vojvodina, Mađarska).

1.1.3. nastavkom *-u-*

on RAD-U-Ø u redakciji. (144k – I2)

Zabeležena je samo jedna greška, kod jednog (korejskog) studenta. Ali, kako je sastav pisan ćirilicom, moguće je i to da je u pitanju pravopisna greška ili uticaj latiničnog pisma na ćirilično, odn. da je umesto ćiriličnog *i* napisano ćirilično *u* (*у*), jer je u podsvesti studenta znanje o tome da se ćirilično pisano slovo *i* piše kao latinično *u*. Ova pojava nije retka, pa tako i u latiničnom tekstu možemo naići na *poštilj*, umesto *roštilj*.

1.2. Zamena nastavka *-e-*

1.2.1. nastavkom *-i-*

Ona zeli da BUD-I-Ø novinar. (53k – M)
Želim da se PROVED-I-M odmor u Portugaliji, zato što tamo imam prijatelje. (88n – B)
(Za pića, ja ne volim akoholu piću. Ali ako nema alkohol onda nema žurka.) Zato ja moram da DONES-I-M to. (98ar – H)

[10] Uz fonološku grešku u osnovi *z : ž*.

[11] Kod glagola *predvideti* ispušten je i završni konsonant prefiksa: *prevideš*.

Takođe, pili smo vodu iz fontane u Baščaršiji, zato što legenda KAŽ-I-Ø oko pije se vodu iz fontane tada vrati se. (373ae – Dž)

Nastavak *-i-* upotrebljen je umesto nastavka *-e-* u oblicima sedam glagola: *biti, provesti, doneti, živeti, zvati se, doći, kazati*. Treba napomenuti da svi ovi glagoli oblike imperativa grade pomoću nastavaka: *-i, -imo, -ite*, a kako se radi o glagolima neretko korišćenim baš u imperativu (*budi, (lepo se) provedi, donesi, dođi, kaži*), moguće je da je i ovaj glagolski način pogodovao upotrebi pogrešnog nastavka za prezent. Budući da su okruženi izvornim govornicima, za očekivati je da su mu studenti često izloženi.

Ovakvih grešaka je ukupno petnaest, načinilo ih je desetoro studenata, koji imaju sedam različitih prvih jezika: nemački (1 student), korejski (2), arapski (1), engleski (3), mađarski (1 – Mađarska), češki (1), hindi (1).

1.2.2. nastavkom *-a-*

Posle podne volim da sretam se sa prijateljima i PIJ-A-MO kafu. (69n – R)
Ne volim da USTAJ-A-Ø ni domaći. (105ae – K)
Pre doručka tuširam se i OBUĆ-A-M se. (380plj – J)

Zamena nastavka *-e-* nastavkom *-a-* u oblicima glagola *piti, ustajati, oprati, obući* ostvarena je ukupno šest puta, u pismenim sastavima šestoro studenata, kojima je prvi jezik jedan od sledećih: nemački (1 student), engleski (2), tajlandski (1), poljski (2).

1.2.3. nastavkom *-u-*

Moja tata i moja mama ŽIV-U u Austriji. (367n – F)

Opet je nastavak *-u-* upotrebljen u jednom jedinom primeru, kod glagola *živeti*, upotrebio ga je student sa nemačkim kao prvim jezikom.

1.3. Zamena nastavka *-a-*
1.3.1. nastavkom *-e-*

U sledeći sobi je žurka – sve igraju i SLUŠ-E muziku – ali ovi ljudi u kuhinji žele da odmore. (46ae – K)
Ona IM-E-Ø 18 godina. (109ae – Z)
TREB-E-Ø mi luk, pola Kilograma. (163p – T.v.)
Za nju rodni sistem PREDSTAVLJ-E-Ø hijerarhija – muškarac je norma i žena ga dovrši. (236fi – A)

Greška u 3. licu množine kod glagola sa prezentskim nastavkom *-a-* (*sluš-e*) ne predstavlja zamenu prezentskih nastavaka, nego upotrebu nastavka za lice umesto prezentskog nastavka i nastavka za lice (*sluš-a-ju*), jer glagoli sa nastavkom *-a-* čuvaju taj nastavak i u 3. licu množine, za razliku od ostalih glagola, koji svoj prezentski nastavak gube u spomenutom licu (Stevanović, 1964[1]: 345).

Napravljeno je ukupno sedam grešaka u prezentskim oblicima glagola: *slušati, koštati, imati, trebati, predstavljati*. Upotrebom nastavka *-e-* umesto nastavka *-a-* prezent je gradilo petoro studenata sa jednim od sledeća četiri jezika kao prvim: engleski (2), arapski (1), portugalski (1), finski (1).

1.3.2. nastavkom *-i-*

Ona voli da SLUŠ-I-Ø clasical muziku. Ona je eleganta! (94ar – H)
PLAĆ-I-M sa karticom. (177p – T.v.)
Ne dosadno, zato što mi nestudiramo samo gramatiku ali takođe RAZGOVOR-I-MO sa zajednom. S strancima, to je vrlo interesantno. (258k – B)

Treće lice jednine glagola *slušati – sluši* – građeno je prezentskim nastavkom *-i-*, što bi zajedno sa gore navedenim oblikom *[oni] sluše* činilo istu glagolsku paradigmu: *slušim, slušiš, sluši, slušimo, slušite, sluše*.

U obliku glagola *plaćati* (*plać-i-m*) opet je došlo do zamene prezentskih nastavaka dvaju glagola koji čine vidski par: *plać-a-m : plat-i-m*.

Greška u obliku glagola *razgovarati* (*razgovorimo*) može se dvojako objasniti. Ili su zamenjene dve osnove sličnog glasovnog lika, glagolska i imenička, morfološki i semantički srodne (*razgovar- : razgovor-*), pa je na imeničku dodat pogrešan prezentski nastavak, nastavak glagola *govoriti*. Ili je došlo do spajanja prezentskih oblika glagola *govoriti* i prefiksa *raz-* iz glagola *razgovarati*: *raz-govorimo*.

Ukupno pet grešaka zabeleženo je u prezentskim oblicima četiri glagola: *slušati, plaćati, kuvati, razgovarati*. Napravilo ih je petoro studenata sa govornog područja četiri različita jezika: arapski (1 student), portugalski (1), korejski (2), engleski (1).

1.3.2. nastavkom *-u-*

Oni žive isto spratu. Oni UZGAJ-U jedna psa. Taj je stari takođe. (254k – J)

I treći prezentski nastavak (*-a-*) samo jednom je zamenjen nastavkom *-u-*, u obliku glagola *uzgajati*. Grešku je napravio korejski student. Budući da se radi o 3. licu množine glagola sa prezentskim nastavkom *-a-*, i ovde se može reći da je nastavak za lice (*-u*) upotrebljen umesto prezentskog nastavka i nastavka za lice (*uzgaj-a-ju*; up. 1.3.1). Za glagol *uzgajati*, i njemu slične, moglo bi se pretpostaviti da studenti nisu navikli na udvojene fonetske segmente kao što je *-ajaj-* i da ih zbog toga ne nalazimo u njihovoj produkciji.

U okviru ovog tipa greške zabeleženo je ukupno 48 primera, od toga:
– nastavak *-i-* ukupno 12 puta zamenjen je prezentskim nastavcima *-a-* (4) i *-e-* (8)
– nastavak *-e-* ukupno 21 put zamenjen je prezentskim nastavcima *-i-* (15) i *-a-* (6)
– nastavak *-a-* ukupno 12 puta zamenjen je prezentskim nastavcima *-e-* (7) i *-i-* (5)

Nastavak *-u*, koji i nije prezentski nego nastavak za lice, upotrebljen je svega 3 puta: jednom umesto nastavka za prezent (*on rad-u*), jednom umesto drugog nastavka za isto lice (*oni živ-u*), i jednom umesto nastavka za prezent i nastavka za lice zajedno (*oni uzgaj-u*).

Rezultati pokazuju da se najčešće međusobno zamenjuju nastavci *-a-*, *-e-*, *-i-*, koji su, budući prezentski, u odnosu na nastavke za lice daleko frekventniji jer bez njih nema oblika jednine, kao ni 1. i 2. lica množine, a kod glagola sa prezentskom osnovom na *-a-* – ni 3. lica množine (*-am, -aš, -a, -amo, -ate, -aju; -em, -eš, -e, -emo, -ete, -u; -im, -iš, -i, -imo, -ite, -e*). Otuda se nastavak za lice *-u* samo sporadično javlja umesto prezentskih nastavaka. To objašnjava i činjenicu da se vokal *o* uopšte ne pojavljuje u oblicima prezenta kao nastavak. I na osnovu toga može se zaključiti da su ove greške morfološkog, a ne fonološkog karaktera. Kako se radi o zameni sredstava srpskog morfološkog sistema, nesumnjivo su unutarjezičkog karaktera. Tome u prilog ide i činjenica da su 48 grešaka napravili studenti koji imaju jedan od 11 različitih prvih jezika: *korejski, engleski, mađarski, poljski, nemački, arapski, češki, hindi, tajlandski, finski, portugalski*.

2. Proširenje prezentskog oblika, za koje je teško odrediti da li je u osnovi ili nastavku za prezent

Sledeće greške mogle bi se podeliti u dve podgrupe, i opisati i objasniti barem na dva načina (pri čemu nijedan nije pouzdan), ali u svima njima uočava se jedna zajednička crta koja ih drži na okupu, a to je: pravilan oblik prezenta nepotrebno je proširen jednim ili dvama glasovima: *proba-je-m, peca-je-m, poseti-je-m, kren-uj-emo, odbrani-a-m, zov-ej-u, zov-i-e*. Pri čemu je u tom proširenju obavezno prisutno ili *-j-* ili *-i-*.

Želim da PROBA-JE-M ove cipele u izdogu. (173ae – K)
Sutra ja đu iđi na Taravu da čitam knjigu i da PECA-JE-M. (222h – A)
Onda, ujutru, ja đu plivati na Havajima da POSETI-JE-M moja druga, Kapetan Kuk. (222h – A)
Ali pre KREN-UJ-EMO, znala sam komšiju dovoljno. Družili smo često i večerali smo zajedno. (254k – J)
Ali kada moja devojka bi isto bila tamo – moram da ODBRANI-A-M nje. (386plj – A)
Oni se ZOV-EJ-U Svine. (242ae – Z)
Ona se ZOV-I-E Karolina. (376plj – T)

Treba napomenuti i da su četiri od ukupno osam grešaka ovog tipa u 1. licu jednine, što znači da imamo prezentski završetak *-jem*. Moglo bi se pretpostaviti da su nastavci *-je-m* upotrebljeni analogijom prema glagolima koji se završavaju na *-ovati/-avati*, jer oni u 1. licu jednine prezenta imaju završetak *-jem* (*putovati – putujem, predavati - predajem*). Uz to, formiranju ovih oblika mogao je doprineti i glagol *piti* svojim oblikom za 1. lice jednine *pijem*, gde takođe imamo isti završetak i intervokalsko *-j-*. Spomenutoj analogiji u prilog ide i sledeći primer:

Popodne ićiću kući da RUČUJ-E-M i posle ručka pisaću domači za sredu. (287mđ – G)
na čiji je prezentski oblik uticao glagol iz istog semantičkog polja *doručkovati*.

Ovih osam grešaka napravilo je šestoro studenata, koji kao prvi govore jedan od četiri jezika: *engleski* (2 studenta), *hindi* (1)*, korejski* (1) i *poljski* (2).

2.1. Proširenje prezentskog oblika, uz pogrešan nastavak za lice

Slično proširenje, sa pogrešnim nastavkom za lice, zabeleženo je i u sledeća tri primera:

(U mojoj garaži je moja mamin auto, i moji dve psa.) U zimi ŽIV-IJ-U tamo, gde nije suviše hladno, i u leti ŽIV-IJ-U izvan, gde nije suviše toplao. (185a-ae – Z)
Ako ljudi PRAV-AJ-U greške u prevozu u Štutgartu onda one nalaze u mojom bratovom stolu. (76n – R)

Kao i prethodne primere, i ovo je teško objasniti. Tri greške napravila su dva studenta sa *engleskim*, odn. *nemačkim* kao prvim jezikom.

3. Izostavljanje nastavka za prezent – pored zamene i proširenja prezentskih nastavaka, zabeležen je i jedan slučaj izostavljanja ovog nastavka, nastavka *-i-* (u pismenom sastavu korejskog studenta):

VAŽ. (4k – T)

I ovo bi se moglo objasniti kao neuspelo podražavanje ili imitacija oblika s kojim se često susreću u sredini izvornih govornika.

B Greške u glagolskom SUFIKSU

Na osnovu dva prezentska oblika *(on) trčira, (ja) četiram* može se zaključiti da je glagolski sufiks *-irati* spojen sa osnovama s kojima se inače ne kombinuje:

> On je plavokos i ima plavi oči. Ima duge noge i zato moze da TRČIRA vrlo brzo. (200ae – Z)
> Idem da serfujem oko pola sat na internet, ČETIRAM, pogledam nove slike kod drugovima... (349mđ – L)

Prvi oblik je mogao nastati analogijom prema glagolu *trenirati*, a drugi zamenom dvaju sufiksa koji su u nekim slučajevima ravnopravni i zamenljivi u srpskom jeziku *-irati : -ovati*. S obzirom na upotrebljeni sufiks, nastavci za prezent su sasvim korektni.

Ove dve greške napravilo je dvoje studenata sa *engleskim*, odn. *mađarskim* kao prvim jezikom.

IV ODRIČNI OBLIK PREZENTA

Sve greške u odričnom obliku prezenta mogu se razvrstati u tri tipa:
– sastavljeno pisanje odrične rečce i prezentskog oblika
– zamena prefiksa *ne-* prefiksom *ni-*
– rastavljeno pisanje sintetičkog odričnog oblika

1. Sastavljeno pisanje odrične rečce i prezentskog oblika zapravo je pravopisni problem, ali kada tu grešku naprave strani studenti, onda ona ukazuje na to da oni zasebne reči koje se u govornoj realizaciji izgovaraju kao jedinstvena akcenatska celina auditivno percipiraju kao jednu reč pa je tako i pišu.

> Ja NEZNAM gde je to tačno ali mislim blizu matica srpska. (99ar – H)
> Ona NEVOLI da pije pivo. (391k – S)

Ukupno 12 grešaka napravljeno je u oblicima svega četiri glagola: *moći, voleti, znati, studirati*. Pri tom je šest puta zabeležena jedna ista forma – *neznam*, dva puta *nemogu*, dve greške napravljene su i u oblicima glagola *voleti*, a od višesložnih leksema ovde se javlja samo *studirati*. Moguće je da kratkoća potvrdnog oblika (*znam, mogu, voli*) navodi studente da ga pišu zajedno sa odričnim oblikom.

Greške je napravilo devetoro studenata, kojima je prvi jezik jedan od sledećih pet: *arapski* (1 student), *nemački* (2), *korejski* (4), *engleski* (1), *mađarski* (1 – Vojvodina).

2. Zamena prefiksa *ne-* prefiksom *ni-* zabeležena je ukupno četiri puta – tri puta u oblicima glagola *nemati* i jednom kod glagola *hteti*. Do zamene svakako dolazi analogijom prema odričnim oblicima glagola *jesam*, koji se uče na samom početku kursa.

> Često NIMAM energiju za putovanje. (35n – B)
> Imamo takoće mačka, on NIMA ime. (142č – H)
> (Ali, naposletku, on je dobio povredu.) Tako da NIĆE učestvovati neko vreme. (311a-k – B)

Četiri greške napravilo je troje studenata sa *korejskim*, *nemačkim*, odn. *češkim* kao prvim jezikom.

3. Rastavljeno pisanje sintetičkog odričnog oblika zabeleženo je ukupno osam puta, od toga su četiri oblika glagola *jesam*, i po dva oblika glagola *nemati* i *hteti*.

Da, ali NI SAM siguran. (311b-k – B)
Kada NE MAM časove, čitam novine i učim kod kuče. (380plj – J)

Osam grešaka napravilo je sedmoro studenata, sa jednim od šest jezika kao prvim: *španski* (1 student), *korejski* (2), *engleski* (1), *mađarski* (1 – Mađarska), *italijanski* (1), *poljski* (1).

Očito je da su sintetički i analitički odrični oblici u uzajamnom dejstvu kod studenata na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog.

V ZAKLJUČAK

Sprovedena analiza pokazala je da se, od popisanih 186 grešaka u građenju prezenta, njih 176 (ili 95%) mogu opisati i objasniti kao greške koje nastaju izborom i upotrebom pogrešnih morfoloških sredstava jezika koji se uči, ili pod uticajem samog tog jezika, te se stoga mogu smatrati unutarjezičkim greškama. Budući da je za prepoznavanje međujezičke interferencije potrebno poznavanje prvog jezika studenta, budući da među ispitanicima imam predstavnike 18 jezika i da ne znam toliko jezika, ne odbacujem mogućnost da bi neka od ovih grešaka mogla istovremeno biti i međujezička. Od svih zabeleženih grešaka svega 10 (ili 5%) nije se uklopilo u ovu klasifikaciju jer svojom strukturom ne pokazuju sličnost sa standardnim formama srpskog jezika.

Od grešaka koje odlikuju predstavnike brojnih i raznovrsnih jezika treba izdvojiti, kao najčešće:

a) upotrebu infinitivne osnove i infinitiva, različitih glagolskih leksema i različite slogovne dužine (ukupno 65 primera, ili 35%),
b) zamenu prezentskih nastavaka (48 primera, ili 26%);

i kao manje zastupljene:

c) okrnjenu prezentsku osnovu, možda najčešću kod Korejaca; uz to, sama po sebi ova pojava ukazuje samo na nepažnju studenata ili na to da su pojedine lekseme svojim fonološkim sastavom ili dužinom teže od drugih;
d) ukrštanje prezentske osnove i nastavaka za prezent unutar vidskog para, kao i upotrebu imeničke osnove umesto prezentske.

Od 18 jezika ispitanika, u prezentu su grešili govornici čak 13 jezika: korejskog, nemačkog, arapskog, engleskog, španskog, hindija, portugalskog, mađarskog, poljskog, italijanskog, češkog, finskog, tajlandskog.

Analiza je ukazala na probleme koje studenti imaju kad je ovaj glagolski oblik u pitanju, kako ih rešavaju i kojim sredstvima. Pokazala je ono što pokazuje i praksa – da su glagoli srpskog jezika, sa svoje dve osnove, čestim glasovnim alternacijama u njima i brojnim nastavcima, stranim studentima teški za učenje i usvajanje. Istraživanje je, između ostalog, sprovedeno i sa ciljem da se rezultati iskoriste za unapređenje nastavnog procesa srpskog jezika kao stranog.

LITERATURA

Bugarski, R. (1996). Greške u jeziku, *Lingvistika o čoveku*. Beograd: Čigoja štampa, str. 156–163.
Ellis, R. (1996). *The Study of Second Language Acquisition.* Oxford: Oxford University Press.
Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika,* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Klajn, I. (2013). Клајн, Иван и Предраг Пипер. *Нормативна граматика српског језика,* Нови Сад: Матица српска.
Kristal, D. (1996). *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd: Nolit.

Mrazović, P. i Zora Vukadinović (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance,* Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.
Nikolić, M. (2000). Николић, Мирослав. Основа и наставци презентских облика у српском стандардном језику, *Јужнословенски филолог,* LVI/3–4, Београд, стр. 737–746.
Richards, J. C. (1971). A Non-Contrastive Approach to Error Analysis, *Error Analysis (Perspectives on Second Language Acquisition),* London: Longman, str. 172–188.
Stanojčić, Ž. (1989[1]). Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић, Стеван Мицић. *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања,* Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника.
Stevanović, M. (1964[1]). Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма). I Увод – Фонетика – Морфологија,* Београд: Научно дело.

ERRORS IN THE FORMATION OF PRESENT TENSE FORMS BY BEGINNER-LEVEL LEARNERS OF SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

This work presents a morphological analysis of present-tense errors. The corpus consists of errors excerpted from compositions written by students of Serbian as a foreign language who attended intensive one-semester or two-semester Serbian language courses at A1 and A2 level conducted by the Centre for Serbian as a Foreign Language within the Department of Serbian Language and Linguistics, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad. The aims of the analysis were to identify errors, to separate language-internal errors, to classify the errors by type, to describe language-internal errors and if possible to identify their cause, to quantify and perform statistical analysis, and to present the results of the analysis by error type, frequency and native language of the learner.

The analysis shows that of the 186 present-tense formation errors in the corpus, 176 (or 95%) can be described and explained as mistakes in selecting and using morphological resources in the language being learned, or as mistakes committed under the influence of the language itself, and can therefore be considered the result of language-internal factors.

Of the errors made by speakers of a wide range of languages, the following call for special attention:

a) use of infinitive stem and infinitives,
b) suppletion of present endings,
c) separation of present stem,
d) confusion of the present stem and endings with the present-tense of the aspectual pair.

Of the 18 languages represented in the study, present-tense errors were made by speakers of 13 languages: Korean, German, Arabic, English, Spanish, Hindi, Portuguese, Hungarian, Polish, Italian, Czech, Finnish, and Thai.

Keywords: Serbian language, morphology, Present, errors

Biljana Babić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
biljanab@ff.uns.ac.rs

Radmila Bodrič

ULOGA TESTIRANJA I PRIMENLJIVOST ZEO U NASTAVI GRAMATIKE ENGLESKOG JEZIKA IZ PERSPEKTIVE NASTAVNIKA

Gramatika igra važnu ulogu u učenju, podučavanju i testiranju znanja stranog jezika jer se bez postojanja određenog kvantuma gramatičkog znanja ne može govoriti o učenikovoj osposobljenosti za uspešno učešće u komunikaciji. Učenje, podučavanje i testiranje znanja stranih jezika neraskidivo su povezani, pa je praktično nemoguće baviti se jednom, bez razmatranja drugih oblasti. Mnogi stručnjaci iz oblasti testiranja stranih jezika smatraju da su gramatika i vokabular značajni pokazatelji celokupnog jezičkog znanja, te se njihovom testiranju posvećuje velika pažnja. Prema *Zajedničkom evropskom okviru za žive jezike* (ZEO), podučavanje i testiranje gramatike počiva na funkcionalnom pristupu, tj. posmatra se kroz prizmu gramatičke forme i komunikativno-gramatičkih funkcija. U ovom radu će se ispitivati savremeni pristupi podučavanju i testiranju gramatike engleskog jezika u sklopu evropskih obrazovnih standarda. Istraživanje je sprovedeno među profesorima engleskog jezika, s ciljem ispitivanja njihovih stavova o nastavi engleskog jezika i jezičkom testiranju, s posebnim naglaskom na podučavanje i testiranje gramatike engleskog jezika u okviru ZEO.

Ključne reči: gramatika engleskog jezika, testiranje gramatike, Zajednički evropski okvir za žive jezike (ZEO), stavovi profesora engleskog jezika.

1. UVOD

Gramatika jednog jezika predstavlja sredstvo za postizanje jezičke kompetencije, koja je uslov za realizaciju komunikativne kompetencije. Ako učenik stranog jezika ne vlada dovoljno dobro određenim kombinacijama svojstvenim stranom jeziku, slabo će razumeti govor na stranom jeziku, neće moći tečno i tačno da govori, da ispravno razume pročitani tekst, kao ni da dovoljno pravilno piše na stranom jeziku. U metodici nastave stranih jezika gramatika se ne posmatra samo kao oblast znanja, već i kao peta jezička veština koja je usko povezana sa ostalim jezičkim veštinama (Larsen-Freeman 2003a: 143).

Sa razvojem metodike nastave stranih jezika i uvođenjem različitih metoda podučavanja i učenja stranih jezika, menjalo se mesto i uloga gramatike u nastavi (Richards i Rodgers 1999). Počev od gramatičko-prevodnog metoda, najstarijeg i najduže primenjivanog (od kraja 18. veka do 60-ih godina 20. veka), gde se učenje gramatike poistovećivalo sa pamćenjem pravila o jezičkim pojavama i mehaničkim uvežbavanjima gramatičkih formi, pa sve do komunikativnog pristupa (80-ih godina 20. veka), gde su jezičke funkcije okvir za organizaciju nastavnih sadržaja – nastava gramatike je prešla dug put od toga da je sama sebi cilj i, konačno, sredstvo za postizanje cilja. A cilj današnje nastave stranih jezika je postizanje komunikativne kompetencije, u okviru koje je jezička tačnost jednako važna kao i tečnost govora. Suština efikasne nastave gramatike jeste u tome da omogući učenicima da jezičke forme upotrebljavaju tačno, smisleno i u skladu sa datom situacijom, međusobno povezujući forme, značenje i društveni kontekst (Larsen-Freeman 2003a; Thornbury 2006; Ur 2006).

Provera znanja stranih jezika je zasnovana na postulatima komunikativno orijentisane nastave, što znači da je reč o globalnom ili holističkom vrednovanju koje obuhvata različite aspekte komunikativne kompetencije u formiranju konačne ocene. Provera znanja je kontinuirani proces i često je otvorenog tipa, čime se ostavlja prostor za individualnu autentičnost. Za procenu jezičkog znanja koriste se realne, životne komunikativne situacije, koje ne zahtevaju mehaničku reprodukciju formalnih jezičkih znanja i veština, kao što je to bio slučaj u prošlosti.

Rad će, pre svega, pružiti pregled savremenih pristupa gramatici u metodici nastave stranih jezika, potom će se usredsrediti na razmatranje eksplicitnog i implicitnog testiranja gramatike engleskog jezika u svetlu novopostavljenih evropskih standarda i, konačno, na istraživanje koje je obuhvatilo profesore engleskog jezika u Vojvodini. Istraživanje je sprovedeno s ciljem ispitivanja stavova profesora o važnosti podučavanja gramatike, načinima obrade i proveri usvojenosti ovog važnog jezičkog elementa, kao i drugih važnih aspekata koji osvetljavaju proces podučavanja i testiranja jezika.

2. SAVREMENI PRISTUPI GRAMATICI U METODICI NASTAVE STRANIH JEZIKA

Savremena istraživanja u oblasti usvajanja stranih jezika uticala su na novu ulogu i tretman gramatike u nastavi stranih jezika. Postoji nekoliko razloga zašto se gramatika ponovo smatra neodvojivim delom jezičke nastave koji pomaže bržem i efikasnijem usvajanju stranih jezika. Naime, 90-ih godina 20. veka pretpostavka da se jezik može naučiti bez većeg udela svesti, smatrala se teorijski potpuno neodrživom. Tako, na primer, Schmidt (2001: 3) tvrdi da obraćanje pažnje na formu (pod terminom *forma* podrazumevaju se gramatička pravila i oblici koji čine gramatički sistem jednog jezika, u našem slučaju stranog jezika ili L2), ili kako on to još naziva 'obraćanje pažnje' (eng. *noticing*) predstavlja bitan preduslov za učenje jezika. Prema Schmidtu koncept pažnje je neophodan da bi se razumeo praktično svaki aspekt usvajanja stranog jezika (L2). Većina istraživača podržava tvrdnju da usmeravanje pažnje ili tzv. svest o ciljnim jezičkim strukturama igra značajnu ulogu u učenju stranog jezika (Fotos 1998; Nassaji i Swain 2000; Swain i Lapkin 2001; Bygate, Skehan i Swain 2001; Doughty 2001; Hinkel i Fotos 2002; R. Ellis 2002; Nassaji 1999). U prilog tom argumentu služe i rezultati istraživanja do kojih su došli Skehan (1998: 62-74) i Tomasello (1998: 7-23), čiji zaključci ukazuju na to da učenici stranog jezika ne mogu adekvatno da obrade jezički materijal ukoliko su istovremeno usredsređeni i na značenje i na formu. Po njima, učenici bi prvo trebalo da se usredsrede na gramatičke oblike i potom na njihovo značenje.

Drugi razlog koji je uticao na kvalitativno drugačije viđenje gramatike tiče se činjenice da učenici prolaze kroz razvojne faze prilikom učenja L2 (Nassaji i Fotos 2004: 128). Pretpostavlja se da je moguće da se povoljno utiče na faze jezičkog razvoja kroz nastavu ako se nastava gramatike podudara sa spremnošću učenika da pređe u sledeću razvojnu fazu jezičke sposobnosti. Na taj način je sasvim moguće usvojiti određene jezičke strukture u koje god vreme da se podučavaju. Sledeći razlog obnovljenog interesovanja za nastavu gramatike tiče se neadekvatnosti nastavnih postupaka koji potenciraju komunikaciju, prvenstveno usmerenu na značenje, u potpunosti zanemarujući gramatiku. Mnoga istraživanja su tako pokazala da uprkos velikoj dugoročnoj izloženosti stranom jeziku učenici ipak ne postižu tačnost u upotrebi izvesnih gramatičkih oblika. Drugačije rečeno, neka vrsta usmerenosti na gramatičke oblike je neophodna kako bi se dostigao visok stepen gramatički ispravne upotrebe L2 (Nassaji i Fotos 2004: 129). Meta-analiza Norrisa i Ortege (2000: 427) o efikasnosti nastave stranog jezika ukazuje na to da eksplicitna nastava (tj. predstavljanje gramatičke strukture, opis i davanje primera, i pravila upotrebe) rezultira boljim savladavanjem gramatičkih struktura L2, u poređenju sa implicitnom nastavom (koja podrazumeva izloženost ciljnoj formi kroz komunikaciju), kao i dugoročnijim efektima.

U novije vreme, kao rezultat brojnih primenjenolingvističkih istraživanja najefikasnijeg načina obrade gramatičke građe javile su se određene teorijsko-didaktičke orijentacije koje su uticale na drugačiji tretman gramatike, o čemu će više reči biti u nastavku teksta.

2.1. Usmerenost na formu i forme u nastavi stranih jezika

Potkraj 20. veka izdvojila se jedna struja primenjenih lingvista koja je zagovarala tzv. *neintervencionistički* pristup usvajanju jezičkih oblika. Ovaj teorijski okvir Long (1991, 1997) je predstavio

kao 'usmerenost na formu' (eng. *focus on form*), prema kojem je bilo kakvo insistiranje na direktnom predstavljanju gramatičkih pravila suvišno jer odvlači pažnju učenika od procesa komunikacije. Nasuprot tome, postoji pedagoško-didaktička orijentacija 'usmerenost na forme' (eng. *focus on formS*) koja počiva na postulatu da u okviru komunikativno orijentisane nastave pažnja treba da se direktno obraća na pojedinačne gramatičke oblike i interveniše – kroz za to predviđene časove.

Usmerenost na formu je pedagoško-didaktički model koji je zasnovan na činjenici da postoji sličnost između usvajanja maternjeg i stranog jezika i da oba procesa uključuju izloženost razumljivom inputu (eng. *comprehensible input*) proisteklom iz prirodne interakcije (Krashen 1985: 2-3). Osnovni princip ovog modela jeste da nastavna aktivnost treba da se bazira na komunikativnim zadacima i da svaka obrada gramatičkog gradiva treba da proistekne iz poteškoća da se u komunikaciji prenese željeno značenje. Isto tako, bilo bi korisno ako bi ta obrada ili tretman bio u vidu brze korektivne povratne informacije koja bi minimalno prekidala komunikativnu aktivnost. Ukoliko je, s druge strane, neophodan malo duži gramatički tretman, onda se predlaže upotreba gramatičkih problemskih zadataka (eng. *grammar problem-solving tasks*), a ne direktna ili ekplicitna obrada gramatičkog oblika. Gramatički problemski zadaci omogućavaju korišćenje određenih gramatičkih struktura u svrhu rešavanja postavljenog problema. Preciznije rečeno, jedina gramatika koja se zahteva je ona čija pogrešna upotreba može da izazove problem u komunikaciji. Tako, na primer, ako učenik izgovori rečenicu *Your wife, where she go tomorrow?* onda komunikativnu aktivnost ne bi trebalo prekidati jer je značenje jasno (Sheen 2003: 226). Međutim, ako frankofoni učenik izgovori rečenicu *She gave me his book* pretpostavlja se da je učenik nameravao da kaže *her book*, i da je greška izazvana zbog interferencije sa francuskim jezikom, tj. razlike između prisvojnih prideva u engleskom i francuskom jeziku. Budući da bi greška mogla da dovede do prekida u komunikaciji bila bi opravdana nastavnikova intervencija koja bi, posredstvom problemskog zadatka, dovela do učenikovog razumevanja ove razlike.

Sa gore razmatranim pristupom, usmerenost na forme deli zajedničku karakteristiku: komunikativnu aktivnost koja je osnova jezičke aktivnosti u razredu. Naime, prema ovom pristupu gramatika i leksika stranog jezika ne mogu efikasno da se nauče ako su samo sporedni proizvod komunikativne aktivnosti ili ako se obrađuju putem problemskih zadataka (Sheen 2003: 226). Stoga se predlažu razne nastavne strategije kao što su: objašnjavanje na maternjem jeziku (L1), ukazivanje na razlike između L1 i L2, aktivnosti slušanja koje usmeravaju pažnju učenika na gramatičke oblike koji se obrađuju – sve do planskog organizovanja pismenih i usmenih vežbi koje obezbeđuju praktičnu primenu gramatičkog gradiva i pokazuju stepen usvojenosti određenih gramatičkih oblika. Kod usmerenosti na forme centralna figura je nastavnik koji pojašnjava jezičke strukture, dok je kod usmerenosti na formu učenik taj koji samostalno otkriva i definiše pravila. Stoga je u ovom drugom slučaju veoma bitno kako da nastavnici privuku učenicima pažnju na određenu formu i kako da razviju svest o njenoj upotrebi (Schmidt 1990). Iako je razlika između ova dva koncepta jasna, upotreba ova dva termina u literaturi nije uvek jasna i dosledna. Ono što treba imati na umu jeste činjenica da je ova dihotomija po svojoj prirodi teorijska i da je stvorila nepotrebno razdvajanje na dve opcije čija pojedinačna efikasnost nije dokazima potvrđena u nastavnoj praksi. Prema rečima Sheena (2003: 229) nedostaju komparativne studije koje bi trebalo da dokažu uspešnost, tj. prednost jednog modela nad drugim. Te studije bi trebalo da se usredsrede na dva značajna i u praksi uvek zastupljena nastavna postupka obrade gramatičke građe: implicitni, nazvan još i **skrivena gramatika** (eng. *covert grammar teaching*) (induktivno učenje gramatike, kroz primere) i eksplicitni, **otkrivena gramatika** (eng. *overt grammar teaching*) (deduktivno učenje gramatike, kroz pravila) (Stojanović 2007: 65).

I pored svega, nemoguće je govoriti o jednom opšteprihvaćenom pristupu gramatičkom gradivu u procesu njegovog objašnjavanja, uvežbavanja i testiranja, koji bi zadovoljio sve ciljeve, uzraste, nivoe znanja učenika i faze učenja u savremenoj nastavi stranih jezika. Neophodno je pristupiti planski, pažljivo i kreativno, i diferencirano – u zavisnosti od raznih faktora, i u skladu sa datim uslovima.

3. ZAJEDNIČKI EVROPSKI OKVIR I TESTIRANJE GRAMATIKE ENGLESKOG JEZIKA

Jedna od najznačajnijih jezičkih tekovina koju je iznedrio Savet Evrope 2001. godine jeste jezički dokument *Zajednički evropski okvir za žive jezike: učenje, nastava, ocenjivanje* (ZEO) (2003), koji je izvršio i vrši ogroman uticaj na procese podučavanja i učenja jezika, jezičkog testiranja, na razvoj metodika nastave stranih jezika, računarske i korpusne lingvistike, itd. *Zajednički evropski okvir za žive jezike: učenje, nastava, ocenjivanje* definiše šest referentnih nivoa jezičke kompetencije (A1, A2, B1, B2, C1, C2) koji mogu da se koriste kao indikatori napredovanja u procesu učenja jezika. Postavljanjem objektivnih kriterijuma omogućava se ujednačavanje različitih sistema ocenjivanja i olakšava se kretanje ljudi u Evropi u obrazovnom i poslovnom smislu. ZEO obuhvata celokupnu skalu jezičkih znanja, sposobnosti i upotreba, i uslove za njihovu realizaciju. Pored šest globalnih nivoa formulisani su deskriptori ili operativne šeme za jezičke veštine: čitanje, pisanje, govor, slušanje (2001). Iako sve veštine podrazumevaju ovladavanje gramatičkim strukturama na određenom nivou, još uvek nisu definisani deskriptori za gramatičku kompetenciju koja predstavlja bitan parametar u određivanju nivoa jezičkog znanja.

U svakom slučaju, referentni okviri i deskriptori služe kao standardi za sastavljanje jezičkih testova i ispita, tj. kao kriterijumi postignuća za postavljene ciljeve učenja. Ti ujednačeni standardi učeničkih postignuća iz stranih jezika omogućavaju da svi učenici na kraju određenog nivoa imaju uporediv nivo jezičkog znanja. Nastavnicima stranih jezika oni pomažu da jasnije sagledaju hijerarhiju ciljeva i zadataka predviđenih nastavnim planom i programom i da usmere napore ka pronalaženju nastavnih metoda i tehnika koje doprinose njihovom uspešnom ostvarivanju. Učenicima stranih jezika standardi postignuća pružaju uvid u to šta se od njih očekuje, šta treba da nauče i kako će se njihovo znanje proveravati, pomažući im tako da preuzmu veću odgovornost za sopstveno učenje.

Alderson (2001: 220) navodi da je ZEO pogotovo relevantan za zemlje istočne i centralne Evrope koje prolaze kroz proces revidiranja načina procene jezičkog znanja učenika i usklađivanja sa ZEO kako bi reformisani testovi/ispiti bili međunarodno priznati. Mnogi međunarodno priznati ispiti, poput nemačkog *TestDaF*, italijanskog *CELI*, francuskog *DELF* i *DALF*, britanskih *Cambridge ESOL* ispita i dr., usklađeni su sa ZEO tako što su nivoi jezičkih kompetencija u direktnoj korelaciji sa testovima/ispitima. Kada je reč o testiranju gramatike stranog jezika prema evropskim standardima, važno je istaći da je zastupljeno i *implicitno testiranje* (u okviru šireg komunikativnog zadatka zasnovanog na jezičkim veštinama) i *eksplicitno testiranje* (direktno testiranje gramatičkog znanja ili kompetencije, izdvojeno od ostalih jezičkih veština ili zadataka). Da bi se dobile informacije o učenikovom implicitnom znanju potrebno je sastaviti zadatke koji će navesti učenika na spontanu upotrebu gramatičkih oblika, pokazujući tako da je i na receptivnom i na produktivnom nivou ovladao gramatičkim oblicima. U školskim uslovima ovaj način testiranja često nije izvodljiv. U svakom slučaju, u prilog tome da gramatiku treba testirati, implicitno i eksplicitno, služe i tvrdnje mnogih istaknutih stručnjaka iz oblasti testiranja stranih jezika koji kažu da su gramatika i vokabular značajni pokazatelji celokupnog jezičkog znanja (Green 2009: 1) i da „gramatika i vokabular čine osnov jezičke upotrebe: naročito u akademske svrhe i naročito za učenike na nižim nivoima učenja jezika" (Green 2009: 2). Purpura (1999: 12) tako tvrdi da „istraživači često koriste testove gramatike kao pokazatelje opšte jezičke sposobnosti". Green (2009: 2) zastupa stav da je odavno poznata činjenica da su testovi gramatike i vokabulara dobar pokazatelj učenikovih opštih jezičkih sposobnosti, kao i njegovog učinka na komponentama testa zasnovanih na jezičkim veštinama – naročito čitanja i pisanja. Taj stav dele i Weir (1993), Read (2000), Hughes (2003) i Purpura (2004).

Tehnika eksplicitnog testiranja gramatike ima značajno mesto u testiranju gramatike: u prilog tome ide činjenica da u mnogim baterijama međunarodno priznatih jezičkih testova, kao što su TOEFL (uključujući i kompjutersku verziju) i većina kembričkih testova, postoji zaseban podtest višestrukog izbora (eng. *multiple-choice test*) koji eksplicitno testira gramatiku. Takođe, na mnogim univerzitetima širom Evrope i SAD prijemni ispiti sadrže eksplicitnu gramatičku komponentu. Međutim, kod

ekplicitnih provera gramatičkog znanja polazi se od definicije gramatičkog konstrukta koji nadilazi rečenični nivo, i gramatički zadaci su sve raznovrsniji (Rea-Dickins 2001: 28). Zadaci su integrativni po svojoj prirodi i za njihovo rešavanje je potrebna kombinacija različitih veština ili aspekata jezičkog znanja, što u velikoj meri nalikuje na karakteristike komunikacije u stvarnoj situaciji. Ono o čemu se izuzetno mora voditi računa jeste cilj testiranja i konstrukt koji sastvaljač testa želi da izmeri. Isto tako, vrlo važno je imati na umu vrste gramatičke performanse koju sastavljač testa želi da dobije, kako bi se prikupili dokazi u prilog zaključcima za ispitivanu gramatičku sposobnost (Purpura 2004: 265). Dakle, između gramatičkog konstrukta koji treba da se meri i zadataka treba da postoji podudarnost kako bi se obezbedila performansa za izvođenje zaključaka.

Kao što je rečeno ranije u tekstu, ZEO određuje standarde znanja i veština koje učenici stranog jezika moraju da razviju ili usvoje kako bi određeni jezik mogli uspešno da koriste u komunikaciji. Prilikom usklađivanja jezičkih testova sa ZEO, on se uzima kao polazište za operacionalizaciju ispitivanih kompetencija. Budući da u ZEO nisu formulisani gramatički deskriptori na način kao što je to urađeno za receptivne i produktivne jezičke veštine, onda se kao okvir za usklađivanje koriste postojeće globalne skale zajedničkih nivoa kompetencija i skale deskriptora pravilne gramatičke upotrebe koja se dovodi u vezu sa skalom opšte gramatičke sposobnosti. Tako, na primer, prema globalnoj skali zajedničkih nivoa kompetencija za nivo jezičkog znanja A2 (niži srednji nivo) učenik/kandidat (ZEO 2003: 33):

> „Može da razume rečenice i često upotrebljavane izraze u vezi sa delokrugom njegovih osnovnih aktivnosti (npr. osnovni podaci o sebi i porodici, kupovini, okruženju, poslu). Može da vodi razgovor tokom jednostavnih i uobičajenih poslova koji se svode na jednostavnu i neposrednu razmenu informacija o poznatim i svakodnevnim stvarima. Može da jednostavnim izrazima opiše svoje zanimanje, blisko okruženje i evocira teme koje su u vezi sa neposrednim potrebama."

A za nivo jezičkog znanja A2 deskriptor pravilne upotrebe glasi (ZEO 2003: 127):

> „može korektno da upotrebljava jednostavne strukture ali pravi sistematske elementarne greške kao npr. pogrešna upotreba vremena i nepoštovanje slaganja. Ipak, globalni smisao se ne dovodi u pitanje."

Iako ZEO ne nudi inventar gramatičkih kategorija, oblika i struktura kojima bi učenici trebalo da vladaju, recimo, na nivou A2, u publikaciji *Waystage 1990* (van Ek i Trim 1991b/1998b) (na kojoj je ZEO utemeljen) te specifikacije su date. Na tim specifikacijama koje opisuju jezičke kompetencije na nivou A2 zasnovani su, na primer, međunarodno priznati *KET* kembrički ispiti na nivou A2. Sastavljačima nastavnih planova i programa i jezičkih testova od ogromnog značaja je činjenica da postoje specifikacije za leksički repertoar, potom inventar gramatičkih struktura, jezičkih funkcija i opštih pojmova koji sveobuhvatno pokrivaju oblast učenja na određenom nivou jezičkog znanja.

Cilj ovog rada je ispitivanje stavova profesora engleskog jezika o nastavi engleskog jezika i jezičkom testiranju, uopšteno uzev, s posebnim naglaskom na nastavu i testiranje gramatike engleskog jezika.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje u ovom radu imalo je za cilj ispitivanje stavova profesora engleskog jezika o nastavi engleskog jezika, s posebnim osvrtom na nastavu i testiranje gramatike engleskog kao stranog jezika u kontekstu savremenih evropskih obrazovnih standarda.

Metod. Sprovedeno istraživanje je anketnog tipa. Konstruisani upitnik sadrži 24 pitanja, od kojih su 12 zatvorenog, a 12 otvorenog tipa. Pitanjima su prethodile demografske varijable pola i radnog iskustva. Budući da se nastojala sačuvati anonimnost profesora, anketa nije sadržavala pitanja koja bi

otkrila njihov identitet. To nimalo nije umanjilo validnost ispitivanja budući da su profesori, tamo gde se od njih tražilo da obrazlože odgovore, zaista davali vrlo iscrpne i iskrene odgovore.

Uzorak. Anketa je obuhvatila 22 profesora engleskog jezika u Vojvodini, što predstavlja prigodan uzorak. Odabir uzorka je nasumičan. Među profesorima engleskog jezika bilo je 19 žena (86,4%) i 3 muškarca (13,6%). Devet profesora predaju na srednjoškolskom, sedam na osnovnoškolskom nivou, a 6 profesora u centrima stranih jezika. Kada je reč o godinama radnog iskustva može se konstatovati da profesori poseduju prilično iskustvo:

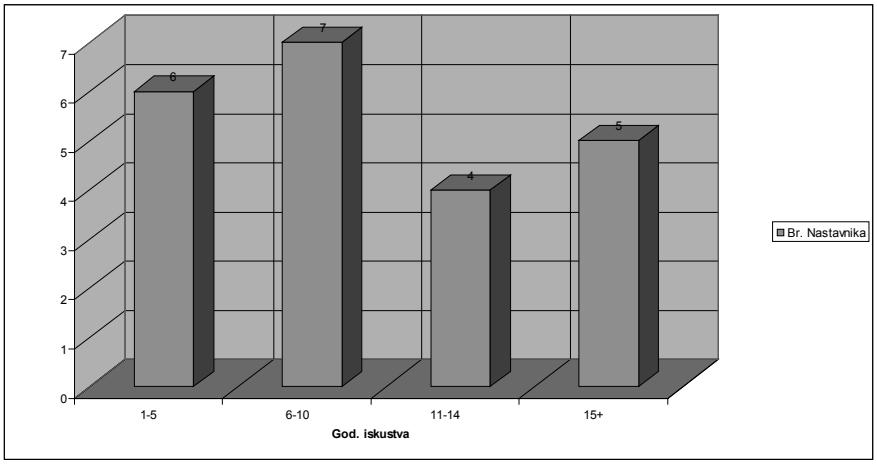

Grafikon 1. Godine radnog iskustva

Procentualna distribucija uzorka u ovom parametru može da se vidi na Grafikonu 1. Prosek godina radnog iskustva je 11,6 godina. Ova varijabla je od značaja za istraživanje jer višegodišnje praktično iskustvo nastavnika podrazumeva znanje i stručnost, kao i spremnost da aspekte nastavnog procesa kritički sagledavaju.

4.1. Rezultati istraživanja i diskusija

Na samom početku ovog istraživanja želeli smo da saznamo da li su profesori položili stručni ispit, i polovina anketiranih profesora (50%) je potvrdno odgovorilo. Propisi pojedinih institucija nužno ne nalažu polaganje stručnog/državnog ispita, ali je svakako bitno, tamo gde se ono zahteva, da bude na vreme položeno. Upitani potom da li su nekada boravili u nekoj od zemalja engleskog govornog područja, i ako jesu u kojoj i koliko, sedam profesora je odgovorilo da nije nikada boravilo, a ostali su odgovorili na sledeći način:

1. Velika Britanija (4 + 3 nedelje); SAD (7 + 4 nedelje); Kanada (3 nedelje);	8. Velika Britanija (5 puta – ukupno 82 dana)
	9. Velika Britanija (3 puta po 1 mesec)
2. Velika Britanija (3 meseca);	10. Velika Britanija (12 dana); Irska (25 dana);
3. Velika Britanija (3 puta po 1 mesec);	11. Velika Britanija (2 puta po 21 dan)
4. Velika Britanija (2½ godine)	12. Velika Britanija (11 dana)
5. Kanada (6 meseci)	13. Velika Britanija (više puta po 2 nedelje)
6. Velika Britanija (2 + 6 nedelja)	14. Velika Britanija (1 mesec)
7. Velika Britanija (1 + 3 meseca)	15. Velika Britanija (1 mesec + 3 nedelje + 10 dana)

Tabela 1. Boravak u zemljama engleskog govornog područja

Profesori su uglavnom odlazili na stručna usavršavanja, kao i u organizovane posete kako bi što bolje upoznali društvenu i kulturnu istoriju zemalja u koje su odlazili. Iako se ne radi o reprezentativnom uzorku ispitanika, ovi podaci su ipak ohrabrujući jer govore o spremnosti profesora da se kontinuirano usavršavaju i proširuju svoja interesovanja i vidike. Sve ovo posledično direktno može da utiče na poboljšanje kvaliteta nastave jezika, pogotovo kulturološke komponente. Drugim rečima, primenjujući stečena znanja i pobuđujući interesovanje kod učenika za usvajanje elemenata angloameričke kulture ostvaruje se uspešnija komunikacija na engleskom jeziku, potpunije se savladava strani jezik i indirektno razvija interkulturna kompetencija učenika (Byram 1997; Barro i dr. 2002).

Na 3. pitanje da li su položlili neki međunarodni ispit iz engleskog jezika četrnaest profesora (63%) od ukupno 22 nije položilo nijedan međunarodno priznat ispit iz engleskog jezika, a 8 (37%) je potvrdno odgovorilo. Od osmoro gore pomenutih profesora, svi su položili *Cambridge CPE* – najviši nivo opšteg engleskog jezika, dok su dvoje položili i *IELTS* (*International English Language Testing System*), a jedan je položio *BEC* – ispit iz poslovnog engleskog jezika. Ovi rezultati su zadovoljavajući i potvrda su razvijene svesti kod profesora o važnosti međunarodnih jezičkih kvalifikacija. To posredno govori da profesori mogu da utiču na učeničku populaciju i zainteresuju ih za polaganje međunarodnih jezičkih ispita, koji su širom sveta preduslov za bavljenje određenom profesijom i napredovanje u struci.

Upitani da li Ministarstvo prosvete održava seminare engleskog jezika, 16 profesora (72%) je potvrdno odgovorilo, a 6 (28%) nije. Od nastavnika koji su potvrdno odgovorili, tri kažu da Ministarastvo često organizuje seminare, sedam kaže ponekad, a šest retko, što je bio sadržaj petog pitanja. Ovi odgovori se mogu pripisati nedovoljnoj ili neblagovremenoj informisanosti samih profesora, budući da Ministarstvo prosvete, u saradnji sa Zavodom za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja i Udruženjem profesora engleskog jezika u Srbiji (ELTA) redovno organizuje seminare za nastavnike engleskog jezika u cilju njihovog daljeg profesionalnog razvoja. Šestim pitanjem želeli smo da proverimo koliko često profesori pohađaju takve seminare, pa je pet profesora odgovorilo da ih pohađa često, sedam ponekad, jedan retko, a pet nikada. Sedmo pitanje imalo je za cilj da proveri koliko često profesori pohađaju seminare koje organizuju nevladine i druge međunarodne organizacije, pa je pet profesora izjavilo da ih često posećuje, dvanaest ponekad, dva retko i jedan nikad. Podaci su svakako mogli biti malo više ohrabrujući budući da seminari predstavljaju značajan i sada već zakonski obavezujući oblik stručnog usavršavanja nastavnika, te bi u većoj meri trebalo raditi na popularizaciji ovog vida permanentnog usavršavanja.

Osmim pitanjem želeli smo da saznamo da li su profesori zadovoljni izborom udžbenika engleskog jezika, pa je 8 profesora (36%) potvrdno odgovorilo, a četrnaest (64%) je reklo delimično. U 9. pitanju profesori su odgovorili da udžbenik zadovoljava zahteve nastavnog programa i potrebe učenika (njih 9 profesora ili 41%), dva (9%) da ne zadovoljava, a jedanaest (50%) da delimično zadovoljava. U osnovnim i srednjim školama (stručnim školama i gimnazijama) nastavnici sami biraju udžbenike na osnovu spiska udžbenika koje propisuje Ministarstvo prosvete. Uvek su u pitanju savremene međunarodne udžbeničke edicije, a nastavnici prate program koji taj udžbenik predviđa, a koji se zapravo poklapa sa Nastavnim planom i programom Ministarstva prosvete. Činjenica je da u srednjim stručnim školama i specijalizovanim gimnazijama postoji potreba za specijalizovanim udžbenicima koji bi zadovoljili potrebe buduće struke i da takvi udžbenici na tržištu manjkaju. Stoga je odgovornost nastavnika veća jer moraju da se snalaze, da se oslanjaju na svoju kreativnost, maštu i druge sposobnosti kako bi nastavu učinili što prikladnijom za učenike.

Sadržaj desetog pitanja se nadovezivao na prethodno pa su tako na pitanje da li koriste dodatnu literaturu i časopise, dva profesora (9%) odgovorila da ih uopšte ne koriste, a dvadeset (91%) je odgovorilo da koristi razne izvore (odgovori su, samo jedan deo njih, navedeni u izvornom obliku):

- ponekad koristim tekstove iz drugih udžbenika istog nivoa,
- koristim gramatike, tekstove iz engleske književnosti, engleske i američke časopise,
- koristim *National Geographic*, *Time*, *Speak Up*,

- kombinujem udžbenike *Total English* i *Cutting Edge*; koristim aktuelne članke iz online izdanja *The Guardian Weekly*,
- koristim rečnike, gramatike, stručnu literaturu, internet,
- koristim sve udžbenike uglavnom stranih izdavača koji mogu da pokriju oblast koju obrađujemo,
- koristim različite gramatike (npr. *A Practical English Grammar* by Thomson i Martinet), zbirke vežbi, ELT časopise *Teen* i *Sure*,
- koristim časopise *Reader's Digest* i *National Geographic*,
- koristim materijale sa sajta www.onestopenglish.com, *The Guardian Weekly*.

Analizom odgovora dolazimo do zaključka da veliki broj nastavnika kombinuje udžbenike stranih izdavača sa istog jezičkog nivoa kako bi na najadekvatniji način pokrili oblast koju obrađuju. Dakle, profesori koriste razne zbirke testova, gramatike, rečnike, razne vežbanke, britanske i američke časopise i dnevne novine (štampana i elektronska izdanja), nastavne materijale preuzete sa interneta, raznu stručnu literaturu (stručne udžbenike i časopise), kao i tekstove iz britanske književnosti. Ovi odgovori su veoma ohrabrujući jer govore o visokom stepenu motivacije nastavnika za podizanje kvaliteta nastave i zadovoljavanje potreba učenika i njihovih stilova učenja, kao i želji da se strani jezik i kultura podučavaju na što autentičniji način.

Jedanaesto pitanje imalo je za cilj da proveri da li nastavnici uspevaju da sa predviđenim fondom časova obrade propisano nastavno gradivo, pa je 12 profesora (54,6%) odgovorilo da uspevaju, a deset profesora (45,4%) je odgovorilo da ne uspevaju, i to iz sledećih razloga:

- pre svega zbog velikog broja učenika u odeljenjima; često učenici imaju poteškoća u savladavanju nekih nastavnih jedinica pa se moraju duže zadržati na uvežbavanju i utvrđivanju,
- gradivo je često obimno i preteško, a vremena za uvežbavanje premalo,
- zbog redovnog ponavljanja gradiva,
- gradivo je obimno, često su velike gramatičke jedinice i prosto nema vremena da ih đaci dovoljno izvežbaju, a ako su skraćeni časovi ceo koncept tog časa je poremećen,
- gradivo u udžbenicima je predviđeno za veći fond časova, a lekcije su predviđene za časove od 50-60 minuta,
- učenici gube određeni broj časova zbog raznih praznika, zatim kada su na bloku informatike ili na praksi; potrebno im je više časova ponavljanja gradiva nego što je inače predviđeno, uglavnom zbog velikog broja učenika u odeljenju,
- u prvom i drugom razredu predviđeno je svega dva časa nedeljno.

Razlozi zbog kojih nastavnici ne uspevaju da obrade nastavno gradivo sa predviđenim fondom časova tiču se nedovoljnog fonda časova (dva puta nedeljno), kompleksnosti gradiva, pogotovo gramatičkog, koje zahteva više vremena za uvežbavanje i utvrđivanje, koncepcije udžbenika koji je predviđen za rad sa manjim grupama ili odeljenjima (a ne velikim i prekobrojnim), redovnog ponavljanja gradiva koje iziskuje više vremena, pa ako se tome još doda podatak da se gube časovi zbog planiranih praznika ili drugih (ne)planiranih školskih aktivnosti jasno je zašto profesori ne uspevaju da pokriju celokupno nastavno gradivo za unapred predviđeno vreme. S druge strane, oni profesori koji uspevaju da obrade nastavno gradivo sa predviđenim fondom časova mahom rade u privatnim školama stranih jezika. Ono što je izvesno jeste činjecia da bi jedno mnogo opsežnije istraživanje usmereno na probleme sa kojima se nastavnici u praksi suočavaju otkrilo niz ovih istih, kao i drugih problema, što bi poslužilo kao osnova za njihovo sistemsko rešavanje od strane relevantnih obrazovnih institucija.

Na 13. pitanje koje je tražilo od profesora engleskog jezika da gradiraju važnost jezičkih veština i elemenata za učenike engleskog jezika, profesori su odgovorili na sledeći način:

	(a) izuzetno važno	(b) važno	(c) nije važno
ČITANJE	45%	55%	0%
PISANJE	50%	50%	0%
GOVOR	91%	9%	0%
SLUŠANJE	55%	45%	0%
GRAMATIKA	50%	50%	0%
VOKABULAR	55%	45%	0%
IZGOVOR	27%	73%	0%

Tabela 2: Prikaz nastavničke procene važnosti jezičkih veština i elemenata

Profesori (91%), kao što se da videti, smatraju da je daleko najvažnija veština govor, pa slušanje i vokabular – sa 55% profesora koji smatraju da su ovi aspekti izuzetno važni, a 45% da su važni. Nadalje, 50% profesora misle da su uzuzetno važni gramatika i pisanje, i 45% čitanje. Samo 27% profesora misli da je izgovor od izuzetne važnosti. Što se tiče gramatičkog znanja, zanimljivo je da profesori imaju podeljeno mišljenje o stepenu njegovog značaja: naime polovina profesora smatra da je izuzetno važno, a polovina da je važno. Na osnovu ovih odgovora može se zaključiti da profesori prednost daju govoru tj. direktnoj komunikaciji, dok gramatičko znanje, po njima, nije od presudnog značaja.

Cilj četrnaestog pitanja, koje je za nas od značaja, bio je da istraži da li profesori predaju gramatičke jedinice na posebnim časovima ili u sklopu ostalih jezičkih veština i elemenata. Profesori (73%) su odgovorili da ih predaju u okviru ostalih jezičkih aspekata, što je dobra praksa, i predstavlja primer nastavnog modela *usmeravanja na formu*. Kao što je ranije rečeno, ovaj model utiče na proces usvajanja jezika tako što se učenici navode da obrate pažnju na formu dok im je primarna preokupacija dekodiranje i enkodiranje jezičke poruke (Ellis 2005). S druge strane, 27% profesora je odgovorilo da to čini na zasebnim časovima. U nastavku izdvajamo neke odgovore koji se odnose na posebno i kombinovano podučavanje gramatike:

- u sklopu ostalih jezičkih veština mada se posebno zadržim da objasnim gramatičke jedinice, (KOMBINOVANO)
- uglavnom koristim komunikativni pristup i gramatiku obrađujem u kontekstu (uz reading ili dijaloge), (KOMBINOVANO)
- zavisi od gramatičke jedinice ali se uglavnom trudim da to bude u sklopu ostalih jezičkih veština jer smatram da je tako korisnije nego obrađivati zasebno samo gramatiku, (KOMBINOVANO)
- nove gramatičke jedinice koje su učenicima nepoznate uglavnom predajem na posebnim časovima, međutim kada je ponavljanje uključujem i ostale jezičke veštine. (POSEBNO)

Norris i Ortega (2000) su u svojoj analizi o efikasnosti podučavanja u nastavi stranih jezika otkrili da eksplicitna nastava ima prednost nad implicitnom, dajući time prednost *usmeravanju na forme*. Stoga je izazov modela usmeravanja na formu kako da *formu* učini eksplicitnom, a da učenici ipak ostanu usredsređeni na veće delove teksta i ućešće u komunikativnim aktivnostima. Norris i Ortega (2000) naglašavaju da najveći potencijal ima upravo kombinovanje eksplicitnih i implicitnih instrukcija u nastavi. Kada je reč o našem obrazovnom kontekstu, zahtevi nastavnog plana i programa su takvi da je nepraktično predavati gramatičke kategorije na zasebnim časovima, jer se time uskraćuje predviđeno i neophodno vreme za utvrđivanje obrađenog gradiva. Podučavanje gramatičkog gradiva u kontekstu i u sklopu ostalih jezičkih veština i elemenata u potpunosti je u skladu sa savremenim tendencijama u teoriji i praksi nastave stranih jezika.

Upitani potom da li su čuli za jezički dokument *Zajednički evropski okvir za žive jezike: učenje, nastava, ocenjivanje* petnaest profesora (68%) je potvrdno odgovorilo, a sedam negativno (32%). Šesnaestim pitanjem želeli smo da istražimo na koji način su profesori informisani o ovom dokumentu pa su odgovorili na sledeći način (u izvornom obliku je naveden samo jedan deo odgovora):

- na osnovnim studijama,
- davno je bilo, ali čini mi se u razgovoru s kolegama,
- imala sam prilike da ga prelistam u školi,
- u okviru posla kojim se bavim,
- na jednom od seminara pre nekoliko godina,
- iz literature,
- ne sećam se, odavno znam za njega,
- čitala sam dosta o tome na internetu,
- dok sam radila u privatnoj školi.

Za ZEO su pojedini profesori engleskog jezika čuli tokom osnovnih studija, potom u okviru posla kojim se bave, podrazumevajući pod tim razgovore s kolegama i raspoloživu literaturu na poslu, a pojedini su informisani o ovom dokumentu na seminarima i preko interneta. Jedan broj profesora je izjavio da se ne seća gde i kako su čuli za ovaj dokument. Imajući u vidu višegodišnje radno iskustvo većine anketiranih profesora bilo bi za očekivati da su za ovaj dokument čuli na raznim seminarima, ali je zapravo mali broj profesora čuo za njega na ovaj način. Od 22 profesora sedam (32%) nije čulo za ovaj dokument, što iznenađuje budući se u školama engleski jezik predaje po udžbenicima stranih izdavača koji su usklađeni sa ZEO. Isto tako, u nastavničkim kompletima koji detaljno i sistematično opisuju metodologiju izvođenja jezičkih aktivnosti, ZEO je opisan u kratkim crtama, pa otuda iznenađuje ovaj podatak da sedam profesora nije čulo za njega. A na 17. pitanje da li je ZEO primenljiv u nastavi engleskog jezika i na koji način, dobijeni su odgovori koji su svrstani u tri kategorije prema kojima je ZEO *primenljiv*, *donekle primenljiv* i *nije primenljiv*:

Primenljiv

- da, kao smernice za određene jezičke sposobnosti (*can-do list*) za koje nastavnici pripremaju učenike tokom kurseva određenih nivoa,
- da, za određivanje nivoa znanja,
- da, ukoliko su učenici podeljeni u male grupe i to na osnovu nivoa znanja datog stranog jezika, i uz korišćenje odgovarajućih savremenih udžbenika koji su bazirani na osposobljavanju učenika za praktičnu primenu stečenog znanja,
- smatram da je dokument primenljiv u nastavi engleskog kao stranog zato što omogućava standardizaciju nastavnog materijala po nivoima, nastavnik ima jasniju predstavu o tome šta od svojih učenika može i treba da očekuje, proces ocenjivanja nije proizvoljan, odnosno ne zavisi od veoma neodređenog pojma „opšteg utiska" nastavnika, već se obavlja u skladu sa smernicama CEFR-a, a s obzirom na nivo. Smatram takođe da opis nivoa u ovom dokumentu nije dovoljno precizno definisan i određen, ali je svakako korak ka konačnoj standardizaciji,
- da, uz drugačiju organizaciju nastave/formiranje grupa,
- primenljiv je u vidu standardizovanja nastavnih ciljeva i samim tim i potvrda, sertifikata ili diploma,
- da, daje okvire i standarde koji su neophodni,

Donekle primenljiv

- mislim da je donekle primenljiv jer u ovoj školi moram da vodim računa da je stručna škola i da više obraćam pažnju na stručnu tematiku (vocabulary, speaking),
- koliko sam upoznata, kod nas je zvanično prihvaćen taj okvir i proces prilagođavanja planova i programa je u toku, ali smatram da još uvek nema dovoljno finansijskih sredstava i mogućnosti da se on stvarno primeni,
- sada je to malo teže ali vremenom – kada se izgradi drugi način u svesti učenika i profesora – verovatno da će biti jako koristan i to kroz predavanja i proveravanja,

Nije primenljiv

- mislim da se ne uklapa u naše planove i programe; mogu se ponekad primeniti pristup, aktivnosti i oblici rada; ograničava nas sistem ocenjivanja, premda ne znam da li je moguće primeniti i način ocenjivanja predložen u ovom dokumentu.

I pored toga što ne raspolažemo velikim uzorkom ispitanika ipak je moguće na osnovu ovih kvalitativnih podataka doneti određene sudove. Naime, profesori koji su čuli za ZEO i koji ga zapravo koriste u nastavi smatraju da je on primenljiv jer doprinosi standardizaciji nastavnih ciljeva, materijala, procesa učenja i vrednovnja znanja, kao i izdavanja sertifikata/diploma. Profesori engleskog jezika smatraju da je ZEO dobar okvir za određivanje nivoa jezičkog znanja i za rad u jezički homogenim grupama (raspoređenim prema nivou znanja), budući da daje smernice u pogledu toga šta može i treba da se očekuje od učenika na određenom nivou jezičkog znanja. Proces ocenjivanaja je, stoga, objektivniji jer mnogo manje zavisi od subjektivnog utiska nastavnika, tvrde profesori. Iako podržavaju njegovu primenu, profesori su ipak svesni da bi ona mogla da dâ najbolje rezultate uz drugačiju organizaciju nastave. S druge strane, kao prepreke za potpunu primenu ZEO pojedini nastavnici vide nedostatak finansijskih sredstava, potom neuklapanje u određene školske programe, ali može se reći, i nespremnost pojedinaca da prihvate promene.

Na osamnaesto pitanje da li postoji organizovan sistem provere znanja učenika pre početka školske godine, devet profesora (41%) je pozitivno odgovorilo, a trinaest profesora (59%) je negativno odgovorilo. U 19. pitanju od nastavnika se tražilo da navedu razloge zašto je to tako pa su sledeći razlozi koje su profesori naveli za nepostojanje organizovanog oblika testiranja:

- odeljenja su prevelika (40 učenika) što bi zahtevalo dosta vremena da se proveri njihovo prethodno znanje a to bi još više smanjilo predviđeni broj časova za jednu školsku godinu,
- ne znam, verovatno zato što se smatra da je zaključna ocena na kraju prethodnog razreda pokazatelj znanja,
- pa ne znam da li je to na nastavniku da pripremi ili to treba da pripremi prosveta; ja nisam davala takav test učenicima, a ni moje koleginice; svakako smatram da bi tako nešto trebalo da postoji i svakako bi bilo veoma korisno,
- nedostatak vremena i prostora,
- nemamo organizovani sistem kriterijuma šta učenik treba da zna; to može da uradi individualno svaki profesor po svom nahođenju,
- za sada, organizovana provera pre početka školske godine se izvodi samo u Karlovačkoj gimanziji; da bi se to proširilo i na druge škole potrebno je obezbediti osnovne uslove za takav rad: dovoljan broj učionica, pristup dodatnim materijalima...,
- pitanje organizacije; ja svake godine u svakom odeljenju dajem „ulazne" testove.

Prema tvrdnjama profesora, najčešći razlozi za nepostojanje organizovanog sistema testiranja pre početka školske godine tiču se same organizacije, nedostatka prostora i vremena, dodatnih materijala i sl. Kao ograničavajući faktor profesori navode problem velikih odeljenja za čije bi testiranje bilo potrebno mnogo vremena i organizovaniji sistem kriterijuma. Jedan broj profesora nije mogao da navede konkretne razloge, ali su mišljenja da je zaključna ocena na kraju prethodnog razreda dovoljan pokazatelj znanja. Ono što većina nastavnika zna, barem oni koji su upoznati sa ZEO, jeste da postoje osnovni kriterijumi koji su smernice za to šta bi učenici na određenim nivoima jezičkog znanja trebalo da znaju ili umeju da urade. U svakom slučaju, većina nastavnika je svesna da bi organizovana provera znanja s ciljem pravilnog klasifikovanja učenika po jezički homogenim grupama bila korisna i za učenike i za nastavnike. Iako postoje prepreke organizacione prirode koje sistemski treba rešiti na nivou cele škole ovakav vid organizacije nastave bi se višestruko isplatio.

Sledećim pitanjem želeli smo da proverimo da li profesori u toku školske godine sami konstruišu jezičke testove ili koriste postojeće, koji su dati u sklopu propisanog udžbenika. Deset profesora (46%) je odgovorilo da samostalno sastavlja testove, ali uz pomoć zadataka koji se nalaze u testovima u udžbeničkom kompletu. Osam profesora (36%) kombinuje svoje i postojeće, a četiri (18%) koristi postojeće, nekada uz minimalne izmene. Svi modeli testova na koje se profesori oslanjaju, a koji su dati u sklopu udžbeničke edicije, uvek sadrže (pored ostalih jezičkih veština i elemenata) i implitno i eksplicitno testiranje gramatike. Model gramatičkog znanja koje se testira uključuje gramatičku formu i značenje (tj. komunikativne ciljeve – jezičke funkcije) na rečeničnom i diskursnom nivou. Upitani

potom (21. pitanje) u kojoj meri testovi koje koriste efikasno procenjuju jezičko znanje, četrnaest profesora (64%) tvrdi da dobro procenjuju, a osam (36%) da osrednje procenjuju. Niko od anketiranih profesora nije odgovorio da slabo procenjuju. Na 22. pitanje da li bi poboljšali testove i na koji način, profesori su ovako odgovorili:

- testovi bi trebalo da procenjuju kompletnu jezičku kompetenciju (ne samo jedan segment jezika), ali je to u našim uslovima nemoguće s obzirom na fond časova i broj učenika u odeljenjima,
- uključila bih slušanje,
- oplemenila bih testove kroz kontekst, slike i sl.; suviše su ogoljeni...,
- trebalo bi da testiraju više jezičkih veština istovremeno, ali je to neizvodljivo za 45 minuta u velikom razredu,
- da, i to uvođenjem testiranja i drugih jezičkih veština osim poznavanja gramatike i vokabulara, kao što je pisanje kratkog eseja na zadatu temu,
- da radimo u idealnim uslovima i sa idealnim brojem učenika, učionica, itd. produžila bih ih i učinila detaljnijim, i uključila proveru svih jezičkih veština,
- moja procena jezičkog znanja i veština učenika bi bila bolja kada bih radila sa manjim brojem učenika,
- uveo bih proveru znanja iz slušanja (jedina veština koju ne testiramo).

Iako je većina profesora odgovorila da testovi koje oni koriste u nastavi dobro procenjuju jezičko znanje učenika, oni bi ih ipak poboljšali uključivanjem što više jezičkih veština kako bi se sveobuhvatno procenila jezička kompetencija. Tako bi nastavnici uveli proveru veštine slušanja, potom pisanje kratkog eseja na zadatu temu i intervju sa učenikom u cilju procene sposobnosti usmene komunikacije na stranom jeziku. Pojedini nastavnici bi testove učinili jezički zahtevnijim, kontekstualno i vizuelno bogatijim (testirajući pomoću slika). Nijedan od anketiranih profesora, prema odgovorima koje smo dobili i analizirali, nije imao zamerku ili, pak, sugestiju za drugačiju proveru gramatičkog znanja. Međutim, ono što treba istaći jeste to da je i sa velikim brojem učenika u odeljenju moguće testirati skoro sve jezičke veštine (osim govora) i elemente, ali je svakako potreban dvočas, a ne čas od 45 minuta. Na ovaj način bi nastavnici mogli i češće da testiraju učenike, ali ih obimno gradivo i propisan, nedovoljan fond časova u tome onemogućavaju.

Na 23. pitanje „Koje tehnike testiranja gramatike engleskog jezika koristite?" profesori su ovako odgovorili:

višestruki izbor	86%
„kloz" test	77%
parafraza	50%
dopunjavanje rečenice	86%
rečenične transformacije	55%
prevod sa maternjeg jezika na engleski	32%

Tabela 3: Prikaz procentualne zastupljenosti tehnika testiranja gramatike iz ugla nastavnika

Kao što se može videti, manje-više sve tehnike testiranja gramatike su zastupljene, međutim najviše upotrebljavana tehnika je tehnika višestrukog izbora, uprkos tome što profesori tvrde da bi testiranje jezika trebalo da ide u pravcu merenja realne upotrebe jezika, tj. da bi sve jezičke aspekte trebalo testirati u okviru pravog, konkretnog jezičkog konteksta. Najmanje zastupljena tehnika testiranja gramatike je tehnika prevoda koja ipak može da bude korisna, kada se recimo kontrastiraju kompleksnije gramatičke kategorije u maternjem i ciljnom jeziku. Samo je jedan profesor dodao da za testiranje gramatike koristi i *word formation* tehniku. Prilikom testiranja gramatike uvek treba kombinovati modele koji nam mogu pomoći da utvrdimo da li je učenik gramatikom ovladao receptivno ili produktivno. Uspeh gramatičkog (pod)testa u velikoj meri zavisi od stepena kontekstualizacije: smanjivanjem konteksta umanjuje se vrednost testa, tj. zadataka testa (Bachman i Palmer 1996). Jedan

od načina da se poveća stepen kontekstualizacije jeste upotreba zadataka koji ne sadrže distraktore. Ovaj vid provere gramatičkog znanja je za profesore engleskog jezika, u našim obrazovnim uslovima, možda nepraktičan – ako se uzmu u obzir sve nepovoljne okolnosti testiranja koje su profesori naveli.

Prilikom testiranja gramatičke sposobnosti pojedini učenici postižu bolje rezultate u zadacima višestrukog izbora nego u intervjuu, ili, pak, na pismenom sastavu nego u kloz-testu. Istraživačke studije pojedinih autora (Ong 1982; Shohamy 1983) ukazuju da zadaci ili tehnike koje se koriste da izazovu odgovor učenika/ispitanika (u teoriji testiranja poznate kao *test-metode*) u velikoj meri mogu da utiču na postignuće ispitanika. Iz tog razloga, sastavljači testova treba da razumeju individualne karakteristike zadataka koje koriste i da se drže sistematskih postupaka za sastavljanje zadataka koji će izazvati najbolju moguću manifestaciju gramatičkog znanja. U svakom slučaju, profesori imaju na raspolaganju **zadatke sa izborom odgovora** (eng. *selected-response tasks*) – koji mere sposobnost učenika/kandidata da prepoznaju tačan, najbolji ili najprikladniji odgovor (Purpura 2004: 123), ili **zadatke sa jezičkom produkcijom** (eng. *constructed-response tasks*), koji traže od učenika da usmeno ili pismeno sastave odgovor od jedne reči do više rečenica (proširenog diskursa). S obzirom da ovi zadaci variraju po dužini, moguće je napraviti razliku između **zadataka sa ograničenom jezičkom produkcijom** (eng. *limited-production tasks*), gde odgovori variraju od jedne reči do jedne rečenice (npr. dopunjavanje rečenice) i *zadataka sa proširenom jezičkom produkcijom* (eng. *extended-production tasks*), sa više od dve ili tri rečenice (npr. kratak sastav).

I konačno, na poslednje pitanje kakav je stav profesora uopšteno prema testiranju znanja stranog jezika, dobijeni su vrlo iscrpni odgovori (navedeni su samo neki odgovori):

- svaki test prilagođen realnom znanju učenika dobro procenjuje njihovo znanje i često testiranje sprečava „kampanjsko" učenje,
- za mene je testiranje jedan od najinteresantnijih aspekata učenja stranog jezika (i kao za nastavnika, ali i kao doživotnog učenika),
- ne treba ga sprovoditi prečesto i treba učenike uveriti da je to način da i sami prate svoj napredak, a ne puko sredstvo za izračunavanje ocene,
- smatram da je testiranje neophodan deo učenja stranog jezika; zahvaljujući testiranju kako učenik, tako i nastavnik može lakše da proceni do kolikog napretka je došlo u učenju, da li postoje problematični delovi jezika na koje treba posebno obratiti pažnju i sl.; takođe, dokazano je da uspeh na testu igra veliku ulogu u motivaciji za učenje jezika i da može pozitivno (nažalost i negativno) da utiče kako na samoučinkovitost učenika, tako i na samopouzdanje...,
- testiranje je neophodno kao povratna informacija i profesorima i učenicima,
- mislim da je to jedna oblast koja je nedovoljno razvijena kod nas, a od ogromne je važnosti iz više razloga,
- smatram da je testiranje znanja stranog jezika neophodno i korisno na bilo kom nivou,
- mislim da je važno i za učenike (da vide koliko su napredovali) i za nastavnike (da procene svoj rad).

Skoro svi profesori se slažu da je testiranje neophodan deo učenja stranog jezika i podjednako važan i za nastavnike i učenike. Za pojedine nastavnike to je jedan od najzanimljivijih aspekata učenja stranih jezika, ne samo iz perspektive predavača već i doživotnih učenika stranog jezika. S obzirom na ogromnu važnost koju ima u nastavi, treba mu posvetiti mnogo više pažnje jer je to, kako profesori tvrde, još uvek nedovoljno razvijena oblast kod nas. Stav većine profesora je da testiranje sprečava tzv. kampanjsko učenje, da je korisno na svim jezičkim nivoima, da ga treba redovnije sprovoditi, uključivši sve jezičke veštine i elemente. Pojedine nastavnike posebno raduje kada jezički test potvrđuje njihov subjektivni utisak, tj. utiske o individualnim učenicima stečene tokom cele školske godine. Nastavnici su, takođe, složni u oceni da je ovaj vid provere usvojenosti stranog jezika efikasan i da daje podatak koji je informativne, ali i motivacione prirode. Većina nastavnika se slaže da bi testiranje trebalo sprovoditi češće, i ne uvek za ocenu, što bi dodatno motivisalo učenike da samostalno i kontinuirano prate svoje jezičko napredovanje. U tom kontekstu, učenike bi trebalo dodatno osposobiti da prate svoje napredovanje prema standardima koje propisuje ZEO. Na kraju, osim što su testovi jezičkog znanja dragocena povratna informacija učenicima, oni nedvosmisleno pružaju uvid u efikasnost nastave ili nastavnih postupaka samih nastavnika.

5. ZAKLJUČAK

Sve dinamičniji razvoj obrazovnog sistema, novi standardi, metodi učenja i podučavanja stranih jezika, postavljaju pred nastavnike stranih jezika sve složenije zadatke koji se tiču njihovog stručnog, metodičkog i pedagoškog formiranja. Pažljivo i kontinuirano praćenje, kritička analiza i primena naučnih rezultata psihološko-pedagoško-metodičkih disciplina u nastavnoj praksi predstavlja čvrst temelj za formiranje savremenog nastavnika stranih jezika – dobrog metodičara-praktičara. Sprovedeno istraživanje imalo je za cilj da ispita stavove profesora engleskog jezika o nastavi engleskog jezika, sa posebnim naglaskom na podučavanje i testiranje gramatike prema novim evropskim standardima. Rezultati anketnog istraživanja pokazuju da profesori engleskog kao stranog jezika prate savremene tendencije u oblasti učenja, podučavanja i testiranja stranih jezika, da ih objektivno sagledavaju i primenjuju u zavisnosti od datih uslova: propisanog (nedovoljnog) fonda časova, obimnosti gradiva, velikog broja učenika u odeljenjima, nedostatka adekvatnog prostora i sl. I pored uslova koji profesorima nekada ne idu naruku, motivacija im je uvek jača strana, te konsultuju dodatnu literaturu i časopise, pretražuju internet, razmenjuju informacije s kolegama na poslu – kako bi učenike na najadekvatniji način osposobili za tečnu i tačnu upotrebu jezika, nalik realnoj.

Literatura

Alderson, J. C. (2001). The Shape of Things to Come: Will it Be a Normal Distribution? *Proceedings of the ALTE Barcelona Conference „European Language Testing in a Global Context"*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-27.

Bachman, L. F. and Palmer, A. S. (1996). *Language Testing in Practice*. Oxford: Oxford University Press.

Barro, A., et al. (2002). Cultural Practice in Everyday Life: Language Learner as Ethnographer. In Byram, M. and Fleming, B. (eds.). *Language Learning in Intercultural Perspective: Approaches through Drama and Ethnography.* Cambridge: Cambridge University Press, 76-97.

Bygate, M., Skehan, P. and Swain, M. (eds). (2001). *Researching Pedagogic Tasks: Second Language Learning, Teaching and Testing*. Harlow: Pearson Education Limited.

Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. (2001). Council of Europe; Cambridge: Cambridge University Press.

Doughty, C. (2001). Cognitive Underpinnings of Focus on Form. In P. Robinson (ed.). *Cognition and Second Language Instruction*. Cambridge: Cambridge University Press, 206-257.

Ellis, R. (2002). The Place of Grammar Instruction in the Second/Foreign Language Curriculum. In E. Hinkel and S. Fotos (eds.). *New Perspectives on Grammar Teaching in Second Language Classrooms*. New York, London: Lawrence Erlbaum Associates, 17-34.

Ellis, R. (ed.) (2005). *Planning and Task Performance in a Second Language*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Fotos, S. (1998). Shifting the Focus From Forms to Form in the EFL Classroom. *ELT Journal* 52, 301-307.

Green, T. (2009). *The Password Test*. Bedford and Luton: Centre for Research in English Language Learning and Assessment, Univesrity of Bedfordshire.

Hinkel, E. and Fotos, S. (eds.). (2002). *New Perspectives on Grammar Teaching in Second Language Classrooms*. New York, London: Lawrence Erlbaum Associates.

Hughes, A. (2003). *Testing for Language Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Krashen, S. D. (1985). *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. London and New York: Longman.

Larsen-Freeman, D. (2003). *Teaching Language: From Grammar to Grammaring*. Boston: Thomson Heinle.

Long, M. (1991). Focus on Form: A Design Feature in Language Teaching Methodology. In K. DeBot, R. Ginsberg and C. Kramsch (eds.). *Foreign Language Research in Cross-Cultural Perspective*. Amsterdam: Benjamins, 39-52.

Nassaji, H. (1999). Towards Integrating Form-Focused Instruction and Communicative Interaction in the Second Language Classroom: Some Pedagogical Possibilities. *The Canadian Modern Language Review* 55: 385-402.

Nassaji, H. and Swain, M. (2000). A Vygotskian Perspective on Corrective Feedback: the Effect of Random Versus Negotiated Help on the Learning of English Articles. *Language Awareness* 9, 34-51.

Nassaji, H. and Fotos, S. (2004). Current Developments in Research on the Teaching of Grammar. *Annual Review of Applied Linguistics* 24: 126-145.

Norris, J. and Ortega, L. (2000). Effectiveness of L2 Instruction: A Research Synthesis and Quantitative Meta-Analysis. *Language Learning* 50, 417-428.

Ong, W. (1982). *Orality and Literacy*. London: Methuen.

Purpura, J. E. (2004). *Assessing Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rea-Dickins, P. (2001). Fossilisation or Evolution: the Case of Grammar Testing. In C. Elder et al. (eds.). *Experimenting with Uncertainty: Essays in Honour of Alan Davies*. Cambridge: Cambridge University Press, 22-32.

Read, J. (2000). *Assessing Vocabulary*. Cambridge: Cambridge University Press.

Richards, J. C. and Rodgers, T. S. (1999). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schmidt, R. W. (1990). The |Role of Consciousness in Second Language Learning. *Applied Linguistics* 11, 129-158.

Schmidt, R. W. (2001). Attention. In P. Robinson (ed.). *Cognition and Second Language Instruction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sheen, R. (2003). Focus on Form – a Myth in the Making. *ELT Journal* 57/3, 225-233.

Shohamy, E. (1983). The Stability of Oral Proficiency Assessment on the Oral Interview Testing Procedure. *Language Learning* 33, 527-540.

Skehan, P. (1998). *A Cognitive Approach to Language Learning*. Oxford: Oxford University Press.

Stojanović, S. (2007). „Otkrivena" i „skrivena" gramatika. *Zbornik radova sa naučnog skupa „Srpski jezik u teoriji i praksi"*. Beograd: Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik.

Swain, M. and Lapkin, S. (2001). Focus on Form Through Collaborative Dialogue: Exploring Task Effects. In M. Bygate, P. Skehan and M. Swain (eds.). *Researching Pedagogic Tasks: Second Language Learning, Teaching and Testing*. Harlow: Pearson Education Limited, 99-118.

Thornbury, S. (2006). *Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

Tomasello, M. (ed.). (1998). *The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*. New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.

Ur, P. (2006). *Grammar Practice Activities*. Cambridge: Cambridge University Press.van Ek, J. A. and Trim, J. L. M. (1991b/1998b). *Waystage 1990*. Cambridge: Cambridge University Press.

Weir, C. (1993). *Understanding and Developing Language Tests*. New York: Prentice Hall. Zajednički evropski okvir za žive jezike: učenje, nastava, ocjenjivanje. (2003). Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke Republike Crne Gore.

THE ROLE OF TESTING AND THE APPLICABILITY OF THE CEFR IN TEACHING ENGLISH GRAMMAR - A TEACHER'S PERSPECTIVE

Summary

Grammar plays an important role in learning, teaching and testing foreign languages, since without the existence of a certain amount of grammatical knowledge, it cannot be said that a student is properly equipped for communication. Learning, teaching and testing foreign languages are inseparably linked and it is practically impossible to deal with one without considering the other two. Many experts in the field of testing foreign languages believe that grammar and vocabulary are significant indicators of overall language proficiency and, therefore, much focus is placed on testing these. According to the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), teaching and testing grammar are based on the functional approach, namely, they are seen from the perspective of grammatical forms and communicative/grammatical functions. This paper examines contemporary approaches to teaching and testing English grammar within the framework of European educational standards. A survey was carried out among English teachers with the purpose of examining their views on teaching English and testing language, with a particular emphasis on teaching and testing English grammar within the CEFR.
Keywords: English grammar, testing grammar, the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), English teachers' views

Radmila Bodrič
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
radmila.bodric@gmail.com

JELENA DRLJEVIĆ

MOGUĆNOSTI RAZVOJA KOLOKACIONE KOMPETENCIJE NA POČETNOM NIVOU UČENJA ITALIJANSKOG KAO LS NA AKADEMSKIM STUDIJAMA

Dobro poznavanje kolokacionog aspekta leksike omogućava učenicima LS da uvećaju fluentnost u jezičkom izražavanju, približe svoju jezičku kompetenciju kompetenciji izvornih govornika čineći na taj način svoje poznavanje LS autentičnijim, spontanijim i prirodnijim. Smatra se, takođe, da suština poznavanja jezika leži upravo u poznavanju njenih kolokacija odnosno mogućnosti kombinovanja jedinica leksike.
U ovom radu ćemo predstaviti model nastave leksike koja ima za cilj razvijanje kolokacione kompetencije u italijanskom jeziku putem osmišljenih nastavnih instrukcija i aktivnosti.

Ključne reči: kolokacije, leksika, strani jezik, didaktika, italijanski.

1. UVOD

U nameri da ispitamo mogućnosti razvoja kolokacione kompetencije na početnim nivoima učenja italijanskog kao stranog jezika u okviru filoloških studija, sproveli smo istraživanje u kome su učestvovali studenti prve godine Filološkog fakulteta u Beogradu. Istraživanje je bilo eksperimentalnog tipa a učesnici su podeljeni u dve grupe: eksperimentalnu i kontrolnu. U eksperimentalnoj grupi studenata sproveli smo proceduru koja se sastojala iz posebnih nastavnih instrukcija i aktivnosti čiji je cilj bio predstavljanje i vežbanje leksičkih kolokacija. Pretpostavili smo da će eksperimentalna grupa pokazati bolje rezultate u učenju i usvajanju kolokacija.

Pre nego što predstavimo detalje procedure, rezultate i njihovu analizu iznećemo kraći teorijski okvir u vezi sa definisanjem leksičkih kolokacija, značajem njihovog poznavanja i načinima predstavljanja u nastavi stranih jezika.

2. LEKSIČKE KOLOKACIJE – OPŠTE SMERNICE

U pokušaju da definišu leksičke kolokacije mnogi autori govore o nemogućnosti povlačenja jasnih granica između veoma srodnih leksičkih spojeva kao što su kolokacije, frazeme (idiomi) i frazeološki izrazi. U nastojanju da klasifikuju pomenuta kombinovanja leksičkih jedinica neki se odlučuju na izučavanje ovakvih leksikoloških pojava u frazeološkom (Pejović 2010: 470) ili, šire posmatrano, sintagmatskom kontinuumu, unutar kojeg kolokacije ostaju veoma široko shvaćene (Dražić 2012: 23). Njihova neodređenost na sintagmatskom planu leksičkog proučavanja dešava se jer ne pripadaju u potpunosti ni slobodnim leksičkih spojevima a ni restriktivnim, jakim, vezama – idiomima. Leksičke kolokacije se upravo nalaze negde na sredini ovog spektruma (McKeown, Radev 2000: 2). Ovakvo mišljenje zastupa i Bugarski (1995: 132) kada navodi da se pod kolokacijama podrazumevaju uobičajene leksičke veze koje ne dovode do formiranja čvrstih frazeoloških veza.

Leksičke kolokacije se proučavaju u okviru različitih lingvističkih pristupa. U okviru leksičkog ili statističkog pristupa razmatra se statistička verovatnoća i mogućnost kombinovanja leksema kao i njihova međusobna udaljenost u tekstu (Sinclair 1991: 170). Predstavnike semantičkog pristupa interesuje potencijal spojivosti leksema, ograničenja u kolociranju, leksičko slaganje i funkcije (Dražić 2012: 33). Istraživanja korpusne lingvistike pružaju nam značajne podatke o frekvenciji i statističkom značaju kolokacija (Miličević, Samardžić 2010: 396).

3. ZNAČAJ POZNAVANJA KOLOKACIJA U LS

Dobro poznavanje kolokacionog aspekta leksike dozvoljava učenicima LS da uvećaju fluentnost u jezičkom izražavanju, približe svoju jezičku kompetenciju kompetenciji izvornih govornika, čineći na taj način svoje poznavanje LS autentičnijim, spontanijim i prirodnijim. Pojedini autori smatraju da suština poznavanja jezika leži upravo u poznavanju njenih kolokacija odnosno mogućnosti kombinovanja jedinica leksike. Prema takvom stanovištu poznavanje jedne reči određuje se na osnovu poznavanja njenog učešća u kolokacijama (Nation 2001: 318).

Često će upravo (ne)poznavanje kolokacija otkriti (ne)izvornog govornika jednog jezika. Nedovoljno poznavanje leksičkih spojeva, koje neizvorni govornici najčešće prevazilaze parafraziranjem, čini jezički iskaz veoma često neprirodnim, usiljenim i nepotrebno dugačkim.

Autorka Pejović (2007: 237) nam skreće pažnju na još jedan veoma bitan aspekat ovog nivoa poznavanja leksike: upotrebom kolokacija postiže se ekonomičnost u izražavanju, što sa stanovišta kulture izražavanja istovremeno doprinosi i preciznosti, postojanju čvrste koncepcije i konciznosti. Poznavanje leksičkih kolokacija govorniku omogućava brz pristup gotovim strukturama, tzv. „prefabrikovanim" celinama koje čine osnovu leksičkog pristupa o čemu će biti više reči u narednom delu rada.

4. KOLOKACIJE I NASTAVA LS

Luis (Lewis 1999: 106 – 132) u svom radu pokazuje veliko interesovanje za prirodu leksike, složenost leksičkog sistema i didaktiku ovog jezičkog nivoa. On predlaže da se leksika usvaja i uči kroz kolokacije jer one predstavljaju najmoćniji princip organizacije memorije i jedini efikasan način pamćenja novih reči. Leksiku ne treba učiti iz delova jer osnovu ne čini jedna reč, već je treba učiti u leksičkim blokovima tj. leksičkim parčićima (eng. *chunk*). Na višim nivoima usvajanja jezika postoje unapred spojene leksičke jedinice, spremne za upotrebu (*prefabricate chunks)*.

Leksički pristup ima brojne implikacije na metodiku nastave LS i sadrži nekoliko metodičkih principa: izlaganje bogatom materijalu LS još od najranijih nivoa učenja jezika, insistiranje na aktivnostima slušanja izvornih govornika, razvoj receptivnog učenja gramatike kroz koje se podiže svest učenika (eng. *awareness-raising*) paralelno sa objašnjenjima koje daje nastavnik, insistiranje na leksici kao centralnom aspektu učenja LS, objašnjavanje tehnika i strategija za izdvajanje i učenje leksike kroz leksičke blokove u tekstu, što predstavlja jedan od ključnih elemenata celog pristupa (1999: 193 – 195).

4.1. Kolokacije – kako ih podučavati

Često je nivo kolokacione kompetencije daleko niži u odnosu na ukupnu leksičku kompetenciju i to upravo iz razloga što joj se, u nastavi LS, ne pridaje dovoljno pažnje.

Smatramo da je u nastavu LS neophodno uvesti sledeće faze jezičkog podučavanja u cilju efikasnijeg učenja i usvajanja kolokacija:

- Skretanje pažnje učenicima o leksemama u okruženju kako kroz nastavni input tako i u okviru receptivnih i produktivnih leksičkih aktivnosti na času
- Podizanje svesti o kolokabilnom potencijalu leksema i ograničenjima u kolociranju
- Predstavljanje korpusa i načina njihovog funkcionisanja[1]

[1] Korpusi koje je moguće koristiti u učenju italijanskog kao LS a koji imaju opciju automatskog dobijanja kolokacija prema statističkom značaju su sledeći: CORIS – Corpus di Riferimento dell'Italiano Scritto *contemporaneo*; RIDIRE – Risorsa Dinamica Italiana di Rete.

- Upotreba rečnika kolokacija[2] koji predstavljaju krajnji cilj teorijskih istraživanja i mogu biti od koristi i izvornim govornicima (Dražić 2012: 21).

5. RAZVOJ KOLOKACIONE KOMPETENCIJE NA POČETNOM NIVOU UČENJA ITALIJANSKOG KAO LS NA AKADEMSKIM STUDIJAMA

Tokom školske 2011/2012 godine sproveli smo istraživanje koje je za ciljeve imalo povećanje opšteg leksičkog znanja i kompetencije studenata prve godine studija italijanskog kao LS, sagledavanje nove didaktike leksike u akademskom okruženju i dokazivanje važnosti korišćenja eksplicitnih leksičkih instrukcija i leksičkih aktivnosti. Poslednju fazu u ovom istraživanju predstavljao je model nastave leksike koji bi doprineo razvijanju kolokacione kompetencije putem osmišljenih nastavnih instrukcija i aktivnosti.

5.1. Ciljna grupa

Ciljnu grupu je činilo 45 studenata prve godine studija italijanskog kao LS na Filološkom fakultetu u Beogradu. Studenti su bili podeljeni u dve grupe: eksperimentalna grupa studenata brojila je 20 a kontrolna 25 učesnika. Svi učesnici u istraživanju su bili apsolutni početnici u znanju italijanskog jezika prilikom upisivanja na Filološki fakultet, a u trenutku izvođenja faze istraživanja kojom smo ispitivali mogućnosti razvoja kolokacione kompetencije nalazili su se na A2 nivou poznavanja italijanskog jezika.

5.2. Procedura

U eksperimentalnoj grupi studenata sproveli smo posebnu metodologiju učenja jezičkih kolokacija, dok se u kontrolnoj grupi nije posebno vodilo računa o ovoj leksičkoj podkompetenciji. Nastavni model primenjen u eksperimentalnoj grupi podrazumevao je nastavne instrukcije na kojima se zasnivao input nastavnika i leksičke aktivnosti čiji je cilj konsolidovanje poznavanja određene leksičke jedinice, njene kolokate, i njihove ispravne upotrebe. Pretpostavili smo da će se razlika u znanju javiti usled procesiranja različitog nastavnikovog inputa i drugačije organizacije nastave leksike. Ovoj fazi istraživanja posvećeno je 4 nedelje.

Kada je reč o nastavnom inputu on se zasnivao na sledećim instrukcijama: skretali smo pažnju studentima na kombinacije reči (nukleus + kolokata); proširivali smo informacije o kolokatama koje je moguće vezati uz određeni nukleus; skretali smo pažnju na kolokacije isključivo u kontekstu; vodeći računa o niskom nivou poznavanja LS predstavljali smo, prema Hilovoj (Hill 2000: 63) klasifikaciji, slabe i srednje jake kolokacije (N+Adj; N+V; V+Adv).

Navodimo kao primer tekst iz korišćenog priručnika u kojem smo izdvojili kolokacije, skrenuli studentima pažnju na njihovo postojanje i prikazali mogućnosti njihovog proširivanja:

> „... generale miglioramento del servizio offerto dalle *strutture sanitarie*, sia *pubbliche* che private...". Reč *struttura* je ženskog roda (*la struttura*); množina *le strutture*; značenje: struktura, sklop, gradnja, građevina, objekat; moguće kombinacije sa pridevima: *struttura scolastica, sportiva, pubblica, privata, turistica, sanitaria, edilizia* itd. (Mezzadri, Balboni 2009: 83).

[2] Navodimo ovom prilikom neka od poslednjih izdanja rečnika kolokacija italijanskog jezika: Urzì, F. (2009). Dizionario delle Combinazioni Lessicali. Lussemburgo: Convivum; Tiberi, P. (2012). Dizionario delle collocazioni. Bologna: Zanichelli; Lo Cascio, V. (2013).Dizionario Combinatorio Compatto Italiano. ItalNed Foundation, University of Amsterdam John Benjamins Publishing Company Amsterdam.

Leksičke aktivnosti koje smo koristili u radu sa eksperimentalnom grupom studenata bile su podeljene na receptivne i produktivne.

Receptivne aktivnosti za uvežbavanje ovog nivoa poznavanja jezika podeljene su u sledeće kategorije: a) tabelarno povezivanje imenica i glagola; b) povezivanje imenica i prideva kroz ludičke aktivnosti; c) povezivanje imenica i prideva i njihovo stavljanje u tekst (close sa ponuđenim odgovorima); d) povezivanje glagola i priloga; e) pronalaženje kolokacija u tekstu.

Predstavljamo primer receptivne aktivnosti:

Collega i sostantivi di sinistra con gli aggettivi di destra e poi compila il testo. Fa' attenzione al genere e al numero/Poveži imenice i prideve a potom popuni tekst. Vodi računa o rodu i broju/

Christine è una ragazza di Londra, è piuttosto alta e carina. E' finita sui _____ per un_____ molto_____. Nella sua cantina ha soperto un piccolo Tesoro…Nel suo appartamento, dove mi riceve, ci sono oggetti in _____. Più li osservo e più mi accorgo che non c'è niente che possa farmi pensare a un solo paese. Si respira un'_____, tutto vagamente etnico. La cosa mi incuriosisce e chiedo a Christine come mai ha scelto di arredare la sua casa in questo modo. „Sono diventata italianissima: ho imparato a usare la cantina, a riempirla di bottiglie di vino e di salumi. Sono fortunata perché abito in un _____ e le_____ sono fresche e non tanto _____. …..Dalla mansarda vedo tutti i tetti del_____ _____ . E' bellissimo. Ho anche eliminato tutta la moquette che avevo messo appena arrivata. L'unico_____che ho è questo, è_____ , ricordo di un mio viaggio". (Mezzadri, Balboni 2009: 31).

Nome	Aggettivo
aria	umido
fatto	strano
palazzo	storico
centro	peruviano
tappeto	particolare
stile	vecchio
cantine	maggiore
giornali	vario

Kada je reč o produktivnim aktivnostima eksperimentalna grupa je prošla kroz sledeće vežbe: a) produkcija prideva i glagola uz zadate imenice; b) produkcija priloga uz zadate glagole; c) close sa ponuđenim rečima; d) close bez ponuđenih reči; e) samostalno traženje kolokata koje se mogu naći uz određenu leksemu (aktivnost kod kuće). Predstavljamo aktivnost (a) u kojoj je trebalo napisati što veći broj prideva i glagola uz zadate imenice. Ova aktivnost nije data u okviru određenog konteksta jer predstavlja jednu od početnih produktivnih aktivnosti posle kojih su usledile složenije vežbe produkovanja kolokata unutar teksta, bez ponudjenih reči (d).

caffè: aggettivi: caldo, freddo, dolce, amaro, zuccherato, bollente, forte
verbi: bere, servire, ordinare,offrire,mettere su, zuccherare

pasta: aggettivi: al dente, stracotta, dura
verbi: preparare, mettere, scolare, (fare) bollire, condire

vestito: aggettivi:largo, aderente, da sera, da lavoro, da festa, da cocktail, sportivo,
verbi: mettere, indossare, vestirsi
piazza: aggettivi: spaziosa, antica, grande, piccola, famosa
verbi: incontrarsi, riunirsi, radunarsi

Nedelju dana po završetku ove nastavne faze u istraživanju obe grupe ispitanika radile su istovremeno test čiji je cilj bio da utvrdi u kojoj meri su studenti savladali leksička znanja višeg nivoa, odnosno koliko su u stanju da prepoznaju i upotrebe ustaljene leksičke kombinacije između pojedinih vrsta reči. Zadaci su gradirani od receptivnog ka produktivnom. Student dobija po 1 poen za svaki tačan odgovor odnosno 0 poena za netačne odgovore. Kod drugog zadatka studentu se pripisuje po 1 poen bez obzira na broj napisanih odgovora ali i u slučaju da je jedna reč tačno a druga netačno napisana (npr. *vino – bianco, rosso~~, crudo~~*). Kod poslednjeg zadatka tačni su svi odgovori koji označavaju moguće leksičke kombinacije u datom kontekstu i uz potpunu morfološku ispravnost (npr. *carnagione chiara* ali i *pallida; ~~buon~~ maniere).* Ceo test se nalazi u prilogu.

5.3. Rezultati

Na testu kolokacija postignuće svih ispitanika se kretalo u rasponu od 22 do 50 poena, od 78 maksimalnih, pri čemu je prosečno postignuće bilo 38.29 poena. Raspodela skorova prikazana je na Grafikonu 1.

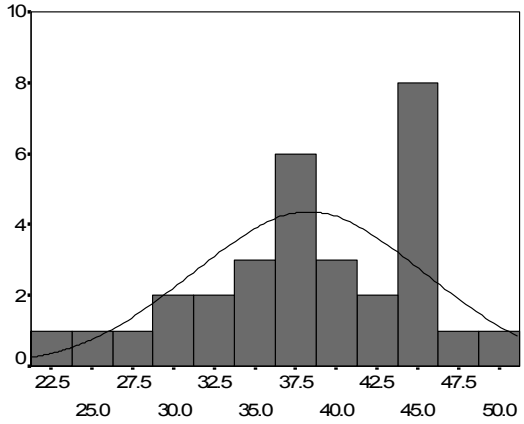

Grafikon 1: Distribucija postignuća na testu kolokacije

Kako bi se ispitalo da li primenjena metoda učenja jezika ima efekta na postignuće na testu, primenjena je metoda analize varijanse (ANOVA). Registrovane razlike između dve grupe (kontrolna 35.67, eksperimentalna 41.07 poena) su statistički značajne ($F=5.07$, $df=1$, $p<0.05$).

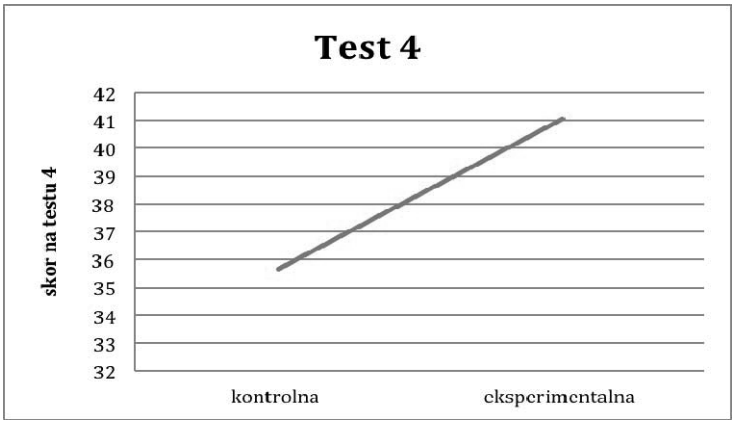

Grafikon 2: Grafički prikaz razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe u postignuću na testu kolokacije

5.4.Diskusija

Kvalitativnom analizom dobijenih rezultata izdvajamo sledeća zapažanja:

1. U prvom zadatku u kojem je trebalo prepoznati i potom podvući leksičke kolokacije (kombinacije N+Adj. ili Adj.+N) izdvojili smo kolokacije koje su studentima zadale najviše poteškoća. Upoređivanjem postignuća dve grupe zaključujemo da eksperimentalna grupa ima ubedljivo bolje rezultate, što svedoči o uspešnosti nastavne faze tokom koje su studentima eksplicitno prikazane mogućnosti leksičkog povezivanja. Na ovaj način student postaje svestan ne samo značenja i individualnog egzistiranja leksema, već i njihovog ponašanja u okruženju, mogućnosti povezivanja i ograničenja koja postoje u tom povezivanju.

2. U drugom zadatku koji je bio produktivne prirode najrelevantnijim nam se čine podaci koji su u vezi sa kvalitativnom razlikom korišćenih prideva uz imenice *vino* i *vestito*. Upotreba specifične kolokate uz određeni nukleus jeste osnovni cilj u učenju i savladavanju kolokacionog aspekta poznavanja leksike. U ovom zadatku moguće je napraviti nekoliko nivoa leksičkog kolociranja prema tipovima veze koje postoje među jedinicama koje formiraju leksički spoj. Svakako je mnogo lakše formirati slabe (fleksibilnije) kolokacije nego kolokacije u kojima dominiraju srednje jake ili veoma restriktivne veze. Kvalitativna analiza ovog aspekta drugog zadatka ukazala nam je upravo na značajne razlike između dve grupe ispitanika. Dok u kontrolnoj grupi dominiraju kolokate (posebno pridevske) koje učestvuju u formiranju slabih kolokacionih veza, u eksperimentalnoj grupi primećujemo upotrebu i kolokata koje su specifične, određenije i poželjnije uz određenu imenicu. Kada je reč o upotrebi i produkciji glagola u kolokacionim spojevima, iako su razlike između dve grupe na nivou jedine lekseme (*assaggiare*) u korist eksperimentalne grupe ispitanika, ovaj rezultat je značajan jer svedoči o boljem postignuću svih ispitanika na ovom polju u odnosu na produkciju prideva. Ovakav rezultat bi, prema našem mišljenju, trebalo detaljnije ispitati jer on daje značajne podatke o glagolima, glagolskoj upotrebi i iskoristivosti glagola uopšte.

3. Visok procenat izostavljenih odgovora kod eksperimentalne grupe, čime se ujedno i smanjuje broj netačnih odgovora, posledica je, prema našem mišljenju, razmišljanja o leksičkom kontekstu u kojem se nalazi ciljna reč i kolokata koju je trebalo napisati. Budući da se ovoj grupi studenata, u okviru aktivnosti, usmeravala pažnja na kontekst i ponašanje leksičkih sintagmi u okruženju, ne čudi što su ovi ispitanici oprezniji u formiranju traženih kolokacija. Ovakav pristup studenata, s jedne strane, utiče na vođenje računa o gramatičkoj ispravnosti postavljenih leksičkih veza, dok, s druge strane, nepovoljno utiče na njihovu slobodu u eksperimentisanju. Takav ishod možemo protumačiti i kao posledicu jezičkog nivoa (A2) na kojem se studenti nalaze u trenutku testiranja. Ne treba zaboraviti da je na ovako niskom nivou poznavanja jezika fokus bavljenja jezikom, kako sa stanovišta nastavnika i nastave tako i sa stanovišta učenja, usvajanja i korišćenja jezika, i dalje najviše u vezi sa formalnim osobinama jezika – savladavanjem morfologije i značenja leksema.

4. Veliki broj morfoloških grešaka koji pravi kontrolna grupa u poslednjem zadatku (*buon, buono, buoni* uz imenicu *maniere*) čini nam se veoma značajan sa nekoliko aspekata: moglo bi se smatrati da ovakva vrsta greške u datom zadatku, koji ima za cilj proveravanje sposobnosti kolociranja a ne provere morfološke ispravnosti leksema, ne predstavlja relevantan problem, budući da su studenti, na kraju krajeva, napisali tačnu kolokatu, i time odgovorili na zadatak; međutim, mišljenja smo da je morfološka ispravnost na ovom jezičkom nivou od presudnog značaja za dalji, uspešan razvoj težih jezičkih veština i da je ni u kom slučaju ne treba zanemarivati. Ovakva konstatacija ne znači da jezičke aktivnosti i na nižim nivoima jezičkog znanja ne treba postepeno i planirano usložnjavati, krećući se ka težim jezičkim strukturama. Ono što, prema našem mišljenju, ne treba izgubiti iz vida jeste da svaki napredak u savladavanju jezika ne bi trebalo da se dešava na račun već poznatih i naučenih jezičkih formi i konstrukcija.

6. ZAKLJUČAK

Sudeći prema dobijenim rezultatima, nastavni input i aktivnosti tokom kojih se studentima skreće pažnja na postojanje leksičkih kolokacija imaju pozitivan efekat bez obzira na nivo poznavanja leksike. Raste svest o leksičkom okruženju pojedinačnih jedinica, o potencijalu i ograničenjima leksičkog kolociranja. Tokom navikavanja na ustaljene leksičke kombinacije kod studenata se povećava broj naučenih leksema, izoštrava se smisao za upotrebu jednih a ne drugih leksičkih jedinica uz određene nukleuse, produkcija postaje jednostavnija i brža, a jezički izraz prirodniji.

Smatramo da svest o postojanju leksičkih kolokacija i njihovom funkcionisanju treba da postoji već na samom početku učenja LS. Mišljenja smo da ih u nastavu treba uvoditi u skladu sa trenutnim znanjem učenika, njihovim potrebama i ciljevima kursa.

LITERATURA

Bugarski, R. (1995). *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Dražić, J. *Leksičke i gramatičke kolokacije u nastavi srpskog jezika kao stranog: leksikološki i leksikografski aspekti*. – doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Novom sadu 2012 godine.

Hill, J. (2000). Revising priorities: From grammatical failure to collocational success. In M. Lewis (Ed.), *Teaching collocation: further developments in the lexical approach*. (pp. 49-60). London: Language Teaching Publications.

McKeown, Kathleen, Radev Dragomir (2000). Collocations. *Handbook of Natural Language Processing*. Marcel Dekker.

Mezzardi, M., Balboni, P. E. (2009). *Rete 2*. Libro di classe. Perugia: Guerra Edizioni.

Miličević, M., Samardžić, T., (2010). Korpusi kao sredstvo za postizanje autonomije u učenju stranog jezika. U: Vučo, J., Milatović, B., (prir.), *Autonomija učenika i nastavnika u nastavi jezika i književnosti* (str. 387 – 399). Nikšić: Filozofski fakultet, Univerzitet Crne Gore.

Lewis, M. (1999). *The Lexical Approach. The State of ELT and a Way Forward.* London: Commercial Colour Press.

Nation, I.S.P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language.* Cambridge: Cambridge University Press.

Pejović, A. (2007). Leksička kompetencija na primeru španskog kao stranog jezika. U: Vučo, J., (prir.), *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti* (str. 233 – 241). Beograd: Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine, Filološki fakultet u Beogradu.

Pejović, A. (2010). Od slobodnih spojeva reči do frazema: slučaj leksičkih kolokacija (na primeru srpskog i španskog jezika). U: Ilić, B. M., Lopičić, V., (prir.), *Jezik, književnost, promene. Jezička istraživanja* (str. 470 – 478). Niš: Filozofski fakultet.

Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*: Describing English language. Oxford: Oxford University Press.

POSSIBILITA DELLO SVILUPPO DELLA COMPETENZA COLLOCAZIONALE
A LIVELLO INIZIALE DELLO STUDIO D'ITALIANO LS

Riassunto

La conoscenza dell'aspetto collocazionale del lessico di una LS contribuisce ad una produzione linguistica più autentica dello studente. L'uso dei »blocchi« lessicali prefabbricati aiuta lo studente ad avvicinarsi, nella sua competenza linguistica, al parlante madre lingua.

In questo lavoro abbiamo presentato un modello didattico che mira all'insegnamento delle collocazioni lessicali di lingua italiana. Questa didattica è stata sperimentata con gli studenti del primo anno di lingua e letteratura

italiana presso la Facoltà di filologia a Belgrado. Sono stati presentati il percorso didattico, la fase di controllo delle conoscenze linguistiche acquisite, i risultati ed eventuali contributi della metodologia.

Parole chiave: collocazioni, lingua straniera, insegnamento, italiano

JELENA DRLJEVIĆ
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
drljevic@gmail.com

Prilog - Test

1. Podvuci u tekstu sve parove reči (imenica+pridev ili pridev+imenica) koji predstavljaju kolokacije kao u primeru. /Sottolinea nel testo tutte le coppie collocazionali (nome+aggettivo o aggettivo+nome) come nell'esempio/

L'anno scorso sono statta in Italia con le mie **a)** amiche migliori. Era bellissimo. Le **b)** vacanze estive che immaginavo da tanto tempo! Le mie tre amiche sono moltro diverse tra di loro. Maria lavora in una **c)** ditta distributtrice. Ha **d)** capelli lisci, una **e)** vita sottile e **f)** occhi rotondi. Giovanna non lavora: è ancora in cerca del suo **g)** primo impiego. Dice che è tutto colpa del **h)** sistema formativo nel nostro paese che ti insegna poche cose pratiche. Lucia sogna di incontrare un **i)** principe azzurro e crede nell'**j)** amore passionale. Lei è un **k)** tipo sportivo, sempre dedicata alle **l)** attività fisiche e attenta ai **m)** prodotti cosmetici che usa. E io? Sono sempre di **n)** buon umore, faccio la segretaria in una **o)** struttura scolastica. Vivo con mio marito nella **p)** zona periferica della nostra città.

2. Napiši što je moguće veći broj prideva i glagola uz odgovarajuće imenice kao u primeru. / Scrivi tutti gli aggettivi e verbi che si possono associare ai sostantivi dati come nell'esempio/

pasta: aggettivi: al dente, cotta, dura,verbi: preparare, mettere, scolare, (fare) bollire, condire

1) vino
a) aggettivi: _____
b) verbi: _____

2) proscutto
a) aggettivi: _____
b) verbi_____

3) vestito
a) aggettivi: _____
b) verbi: _____

3. Popuni tekst odgovarajućim rečima kao u primeru.
/Completa il testo con le parole adatte come nell'esempio/

Com'è il ragazzo dei tuoi sogni? Biondo, *bruno*, rosso? Con gli occhi _____a_____, castani, neri? Ti piace un tipo alto o preferisci un uomo _____b_____? Preferisci uno intellettuale con gli occhiali, il pizzetto e forse anche i capelli _____c_____? Uno che ha _____d_____ maniere? O invece uno tosto come un frutto _____e_____?

Non ti preoccupare: adesso il fidanzato ideale lo puoi „programmare" direttamente sul web, decidendo in quel modo le caratteristiche del fidanzato virtuale. Si possono scegliere tutti i tratti fisici: occhi, capelli, gambe, altezza…. Puoi scegliere anche la carnagione _____f_____ o quella _____g_____. Ma se per te è importante che sia in gamba, non si possono ancora creare i maschi con le buone capacità _____h_____ e neanche quelli che hanno un buon conto _____i_____ in banca!

Maja Ivanović - Zorka Kašić

SINTAKSIČKA I PRAGMATSKA SVOJSTVA ARGUMENTATIVNIH TEKSTOVA UČENIKA III I IV RAZREDA OSNOVNE ŠKOLE*

U radu se iznose rezultati ispitivanja odabranih aspekata kasnijeg jezičkog razvoja (*later language development*) u kontekstu argumentativnog pisanja. Širi cilj je bio da se utvrde sintaksička i pragmatska svojstva argumentativnih tekstova učenika III i IV razreda osnovne škole iz kojeg je proistekao i uži cilj u vidu preporuke učiteljima i nastavnicima maternjeg jezika na koje elemente treba da obrate pažnju pri usvajanju pisanog jezika.
Prikupljena su ukupno 84 argumentativna teksta. Od svakog deteta se očekivalo da napiše da li bi želelo **da se preseli ili ne** i da navede razloge koji će ubediti roditelje da se sa njim slože. Analiza prikupljenih radova se fokusirala na odabrane aspekte sintaksičkog i pragmatskog razvoja.
Rezultati pokazuju da se i nakon predškolskog doba jezik i dalje razvija i da je taj razvoj naročito evidentan na planu pisanog diskursa. Uočene su razlike u sintaksičkim i pragmatskim svojstvima između učenika III i IV razreda na planu: dužine teksta, dužine iskaza, produkcije zavisnih klauza, kao i upotrebe metajezičkih i metakognitivnih glagola, te apstraktnih i glagolskih imenica.

Ključne reči: argumentativno pisanje, razvoj jezika, pisani izraz, devetogodišnjaci, desetogodišnjaci

1. UVOD

Šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog veka sva istraživanja jezičkog razvoja uglavnom su se bazirala na ispitivanjima govornih uzoraka od najranijeg doba do predškolskog uzrasta. Zahvaljujući tim ispitivanjima sve se znalo o fazama i činjenicama koje se odnose na rani jezički razvoj kao što su postojali i detaljni opisi dostignuća dece na fonološkom, sintaksičkom, semantičkom i pragmatskom planu. Tada se smatralo da se jezički razvoj završava polaskom deteta u školu.

Osamdesetih godina prošlog veka kada su istraživači fokus svojih ispitivanja pomerili sa ranog dečjeg jezika na fazu proširivanja jezičke kompetencije, doveli su u sumnju široko rasprostranjeno mišljenje prema kome se razvoj jezika završava oko pete-šeste godine života (Nippold, Ward-Lonergan & Fanning, 2005). Očigledan pomak u jezičkom razvoju tokom školskog perioda (i osnovnoškolskog i srednjoškolskog), naročito u okviru pisanog jezičkog izraza, naveo je istraživače da empirijsku potvrdu i proveru za to pronađu u brojnim istraživanjima koja su usledila. Mnoga empirijska istraživanja jezičkog razvoja koja su sprovedena među decom osnovnoškolskog uzrasta i adolescentima dala su identične, ili slične rezultate, ali zaključak je bio jedinstven: jezik se razvija i tokom adolescencije, pa čak i zrelog doba, dok se pojedini njegovi aspekti, kao što je leksički, razvijaju celog života (Nippold, 1988b; prema Nippold, 1998). Iako je faza usvajanja jezika (Hunt, 1970) mnogo više ispitivana od faze razvoja jezika (Hunt, 1970) sa sigurnošću se može tvrditi da se jezik razvija i menja i posle završetka obaveznog školovanja.

S obzirom na činjenicu da najveći broj dece nauči da čita i piše s polaskom u školu, ispitivanje kasnije faze u razvoju jezika, kasniji jezički razvoj (*later language development*, Nippold, 1998), faza proširivanja jezičke kompetencije (Kašić, 2002; Kašić i Borota, 2003), kako se često u literaturi označava ovaj period, najčešće se zasnivalo na ispitivanju obeležja pisanog diskursa. Drugim rečima, razvoj jezika posle predškolskog uzrasta je evidentan kad je pisani jezik u pitanju pa se kasniji jezički

* Rad je realizovan u okviru projekata: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* OI 178002, i *Evaluacija tretmana stečenih poremećaja govora i jezika* OI 179068, koje finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije, ciklus naučnih projekata 2011-2014.

razvoj uglavnom poklapa sa ispitivanjem karakteristika pisanog jezičkog izraza kod dece u osnovnoj i srednjoj školi (Nippold, 2000).

Posle pete godine, deca produkuju duže rečenice, šire repertoar sintaksičkih konstrukcija i mnogo toga što pre nisu bila u stanju da razumeju i upotrebe sada jesu (Tolchinsky, 2004). Međutim, pogrešno je petu godinu smatrati prekretnicom između osnovnih i kompleksnih struktura. Ne sme se ispustiti iz vida činjenica da se promene u okviru sintaksičkog razvoja dešavaju postupno, u fazama koje se odvijaju sve do okončanja srednje škole.

Imajući u vidu da je razvoj jezika proces koji se odigrava u manje-više progresivno uređenim fazama, svaki naredni stadijum predstavlja korak bliže u savladavanju strukture maternjeg jezika. U okviru svake faze dete se susreće sa nekim novim elementima koji se nadovezuju na već čvrsto utemeljenu bazu sve dok se njegova gramatika ne približi gramatici odraslog izvornog govornika (Berman, 2004).

Promene u sintaksičkim svojstvima govornog i pisanog izraza dece na mlađem osnovnoškolskom uzrastu ne podrazumevaju, primarno, sticanje novih jezičkih formi i konstrukcija. U ovoj fazi razvoja jezika već usvojene forme i konstrukcije koriste se za postizanje novih ciljeva, dok se dobro poznate i upotrebljavane funkcije dopunjuju i proširuju novim strukturama. Drugim rečima, dete ima više sredstava na raspolaganju i mogućnost da bira kojom će jedinicom ili konstrukcijom iskazati određeno značenje, kao i da poznatim strukturama doda neku novu upotrebu, odnosno značenje (Berman & Slobin, 1994). To dalje dovodi do toga da deca u nižim razredima osnovne škole postaju svesnija činjenice da jedan jezički izraz može imati više različitih značenja i da može obavljati više funkcija, dok istovremeno više različitih konstrukcija i izraza može da ima isto značenje i da obavlja istu funkciju. Proširivanje sintaksičkog repertoara i slobodniji pristup u formiranju rečenica i nadrečeničnih celina tokom školovanja obezbeđuje podlogu da se upotrebljavaju složene gramatičke forme koje predstavljaju odraz kompleksnih ideja, a da istovremeno budu izražene na jasan i informativan način (Nippold, Hesheth, Duthie & Mansfield, 2005).

2. KASNIJI JEZIČKI RAZVOJ (PROŠIRIVANJE JEZIČKE KOMPETENCIJE

2.1. Razvoj pisanog jezika na mlađem školskom uzrastu

Poput govornog, i pisani jezik ima svoj razvojni tok. Do prvog susreta deteta sa pisanjem najčešće dolazi tokom predškolskog perioda. On se ogleda u precrtavanju slova koje samo po sebi za njega predstavlja novinu i zadovoljstvo, ali bez učešća fonetsko-grafemske analize i sinteze, koje su neophodne za razvoj pisanog govora u punom smislu reči (Gligorović, 2013).

Usvajanje pisanja je dugotrajan proces koji uključuje više aspekata i komponenata različitog karaktera. Opismenjavanje nije samo učenje slova, nego podrazumeva i ovladavanje žanrovskom pismenošću, drugačijom sintaksom i leksikonom (Stromquist, 2003; prema Wangelin & Stromquist, 2004). Kod većine dece usvajanje pisane forme počinje sa polaskom u školu i obukom pisanja, pa se ovaj proces poklapa sa kasnijom fazom razvoja jezika. U početnoj fazi dete piše po modelu koji daje nastavnik, trudeći se da rukopis bude što pravilniji, pa je pisanje samo sebi cilj (Gligorović, 2013). Na ovom uzrastu, deca postaju svesna multifunkcionalnosti pisanja i pisanih elemenata (razlikuju slova, obraćaju pažnju na linearnost, uče se da poštuju pravopisna pravila i interpunkciju), sposobna su da prepoznaju komunikativni cilj onoga što je napisano shvatajući da su slova ta koja prenose poruku (Springate, 1983; prema Bloodgood, 1999).

Vreme koje je potrebno za usvajanje i razvoj pisanog jezika je kulturno uslovljeno (za razliku od govorenja i lokomotornih sposobnosti, na primer), a u prvom redu zavisi od edukacije. Stepen uspešnosti u oblasti pisanja u velikoj meri se oslanja na instrukcije koje deca dobijaju u ranoj fazi opismenjavanja, u prvim razredima osnovne škole, ali isto tako i od vremena koje provedu u uvežbavanju ove veštine (Berman & Katzenberger, 2004).

Da bi deca postala vešta u pisanju i da bi mogla uspešno da ovladaju specifičnom strukturom različitih vrsta tekstova, u fazi proširivanja jezičke kompetencije (kasniji jezički razvoj), razvoj pisanog izraza bi trebalo da se odvija paralelno na dvema osama: deca treba da usvoje i uspešno primene „sredstva koja su najpogodnija za pisanu formu izražavanja" (Ravid & Tolchinsky, 2002) i „sredstva koja su tipična za različite vrste pisanog diskursa (žanrove)" (Blum-Kulka, 2004). Deca treba da u priličnoj meri poznaju svojstva maternjeg jezika koja se ispoljavaju i u pisanom i u govornom izrazu uz istovremeno proširivanje jezičkog repertoara u različitim slojevima jezika, odnosno u strukturi samog jezika (Beers & Nagy, 2011). Ovo „proširivanje" se pre svega odnosi na bogaćenje rečnika, usvajanje složenijih obličkih i tvorbenih morfema, ali podrazumeva i značajne promene na planu sintakse u koje spada i usvajanje složenih sintaksičkih konstrukcija. Postojanje zavisnih klauza u okviru zavisnosloženih i višestruko složenih rečenica, njihova povećana produkcija, stagnacija u upotrebi ili njihovo nepostojanje u pisanim zadacima dece, pruža dragocene podatke o stepenu sintaksičke zrelosti njihovog pisanog diskursa (Hunt, 1965, 1970). Istovremeno, produkovanje složenih sintaksičkih struktura signalizira i dostignuti nivo sintaksičke kompetencije koji je prisutan u tekstovima koje produkuju deca različitog uzrasta (Hunt, 1965, 1970).

U suštini, da bi dete postalo funkcionalno pismeno, treba da proširi postojeći leksikon novim leksemama i obogati ih novim značenjima, da usvoji složene sintaksičke konstrukcije i da nauči da na uspešan način primeni novostečena znanja u različitim tipovima teksta (Beers & Nagy, 2011).

2.2. Usvajanje žanrova

Da bi dete tokom osnovnoškolskog i srednjoškolskog perioda postalo funkcionalno pismeno, treba da za vreme trajanja osnovne i srednje škole nauči da produkuje diskursne forme koje odgovaraju kulturnim konvencijama i koje su u skladu sa društvenim uslovima u okviru datog kulturnog miljea. Istovremeno, odgovarajući diskurs mora da ispuni i specifične jezičke ciljeve i estetske kriterijume (Kamberelis & Bovino, 1999). Ovakve diskursne forme najčešće se svrstavaju među žanrove. Žanrovi predstavljaju otvorene kulturne okvire sa relativno stabilnim obeležjima i na nivou rečenice i na nivou teksta (Bazerman, 1988). Postojanje žanrova u suštini ograničava beskonačan broj diskursnih mogućnosti na relativno mali set konvencija (Bakhtin, 1986; Halliday & Hasan, 1991).

Još uvek se ne zna mnogo o razvoju dečje sposobnosti da usvoje konstrukcije koje su specifične za neki žanr i o njihovoj sposobnosti da te konstrukcije primene u odgovarajući od niza žanrova i subžanrova. Navedene sposobnosti, uključujući i međusobno razlikovanje žanrova su među glavnim karakteristikama koje su neophodne za proces formiranja deteta kao jezički pismene individue (Ravid & Tolchinsky, 2002).

Produkcija nenarativnih tekstova kod školske dece je vrlo oskudna, ako upošte može da se kaže da postoji pisanje nekih drugih vrsta koje se ne mogu podvesti pod narativni žanr. Ovo se može tumačiti činjenicom da se deca van škole ne susreću sa ostalim vrstama tekstova jer se tradicionalno smatra da su druge žanrovske vrste „za odrasle" (kao što su novinski članci, argumentativni tekstovi, pisani govori, i sl.). Dečje bogato iskustvo u narativnim formama u školi i van nje favorizuje pisanje narativa nad ostalim formama.

Kad piše argumentativni tekst, autor zauzima određen stav prema temi i trudi se da ubedi onoga ko čita njegov tekst da prihvati isti ugao posmatranja ili da ga navede da preduzme neku akciju (Nippold, Ward-Lonergan, & Fanning, 2005).

Argumentativno pisanje je veoma zahtevno zbog toga što se od onoga ko piše očekuje odabir složenijih sintaksičkih konstrukcija, odgovarajući izbor leksema i razvijena svest o postojanju auditorijuma, kako bi se na jasan, pregledan i ubedljiv način publika **ubedila** u stavove i gledišta autora. Zadatak koji se postavlja pred dete koje piše argumentativni tekst utoliko je teži što u pisanom medijumu (za razliku od govorenja) ne postoji povratna kontrolna sprega (feedback), ni verbalna, ni neverbalna.

Način na koji dete stupa u interakciju sa okolinom, kao i da li je ta interakcija uspešna ili neuspešna određuje nivo komunikativne kompetencije koju dete poseduje. Kako se jezik upotrebljava

na odgovarajući način u određenoj situaciji, kako se menja i prilagođava zavisi od ove sposobnosti (Hymes, 1974). Delimično zbog postojanja ***komunikativne (pragmatske) kompetencije*** koja čini sastavni deo metajezičkih sposobnosti, a delimično i zbog porasta sposobnosti apstraktnog mišljenja, deca u nižim razredima osnovne škole postaju osetljivija na potrebe sagovornika ili slušaoca, odnosno drugih učesnika u komunikaciji pa samim tim su i svesnija posledica svog ponašanja u komunikaciji (Nippold, 1998). Ove pragmatske sposobnosti dete ispoljava prilagođavajući svoj diskurs i sadržajno i stilski trenutnim okolnostima konkretne komunikativne situacije. Izbor odgovarajućih jezičkih formi za određeni predmet poruke u konverzaciji je kompleksna radnja koja obuhvata više vrsta jezičkih i kognitivnih veština. Kako deca postepeno usvajaju složenije sintaksičke konstrukcije i kako bogate rečnik specifičnim školskim leksikonom, oni postepeno inkorporiraju te konstrukcije u pisane diskursne forme, razmišljaju o temi i smišljaju najbolji način na koji će da izraze svoje ideje i pretoče ih u rečenice. Sa tim u vezi postavlja se i pitanje dokle može ići interakcija između sintaksičkih i pragmatskih sposobnosti, to jest do koje mere pragmatska sposobnost organizovanja diskursa utiče na izbor sintaksičkih konstrukcija za određen sadržaj koji poruka prenosi (Schelletter & Leinonen, 2003).

U višim razredima osnovne škole deci postaju dostupna i *alternativna sredstva izražavanja* (Berman, 2004) u koje spadaju ređe sintaksičke konstrukcije kao što su medij, pasiv, deagentizacija, impersonalne rečenice pored klasične i najčešće subjekatsko-predikatske konstrukcije. Ovakve bezlične konstrukcije su prikladnije za prenošenje sadržaja poruka u kojima je vršilac radnje uopšten, manje važan i u kojima rečenična perspektiva nije na nosiocu situacije, već na samoj situaciji (Berman, 2004:26). Koja će se konstrukcija odabrati zavisi od komunikativne spremnosti i spretnosti deteta, ali je činjenica da se naj taj način stvara kompeticija među konstrukcijama (Slobin, 1996). Ova kompeticija obezbeđuje da izbor padne na onu koja je najprikladnija u datoj situaciji i koja najviše odgovara određenom tipu teksta.

Učenici u višim razredima osnovne škole prilagođavaju svoje iskaze potrebama sagovornika; sposobna su da razmatraju problem sa različitih aspekata i da iznose više razloga kojima brane svoje stanovište u argumentativnim tekstovima. Za mlađu decu to predstavlja ozbiljnu prepreku u savladavanju diskursne pismenosti.

3. ISTRAŽIVANJE

3.1. Cilj istraživanja

U radu se ispituju odabrani aspekti kasnijeg jezičkog razvoja (*later language development*) u kontekstu argumentativnog pisanja.

Širi cilj je bio da se utvrde sintaksička i pragmatska svojstva argumentativnih tekstova učenika III i IV razreda osnovne škole iz kojeg je proistekao i **uži cilj** u vidu preporuke učiteljima i nastavnicima maternjeg jezika na koje elemente treba da obrate pažnju pri usvajanju pisanog jezika (žanrova i žanrovskih karakteristika).

3.2. Metodologija rada i korpus

Korpus za analizu sastojao se od 42 argumentativna teksta učenika III razreda i 42 argumentativa učenika IV razreda jedne beogradske osnovne škole. Radovi koji su ušli u korpus za analizu prikupljeni su tokom 2009. godine i predstavljaju deo korpusa šireg istraživanja. U ovom radu izabrani su argumentativni tekstovi s obzirom na činjenicu da se ovaj tip diskursa najkasnije usvaja i da se deca upoznaju s karakteristikama ovog žanra tek s polaskom u školu. Učenici III i IV razreda koji su učestvovali u istraživanju imali su isti zadatak – da tokom jednog školskog časa napišu sastav na zadatu temu. Sva deca su dobila identično štampano uputstvo koje ih je usmeravalo kako treba da izgleda njihov argumentativni tekst (da napišu da li su za selidbu ili ne i da navedu sve razloge kojima

će ubediti roditelje da se sa njima slože), koje delove treba da sadrži, a zahtevano je da svom zadatku daju i naslov.

Prikupljeni radovi su kodirani i segmentirani na adekvatan način. Segmentacija je obezbeđivala logično strukturisanje smisaonih delova pošto je tokom kodiranja primećeno izvesno narušavanje predikativnih celina u pojedinim zadacima (Radenković, 1984; prema Ivanović, 2013). Tako kodirani, radovi su preneti u digitalnu formu i analizirani. Analizirane su sledeće sintaksičke varijable: **dužina teksta izražena brojem komunikativnih rečenica, brojem klauza i brojem reči**. Takođe, sintaksički parametri su obuhvatali i broj zavisnosloženih, naporednosloženih i višestruko složenih rečenica, kao i ukupan broj jezgrenih, proširenih i negramatičnih realizacija.

Na primer, u **zavisnosložene** rečenice svrstane su one koje imaju jednu upravnu rečenicu i jednu ili više subordiniranih klauza (Ivanović, 2013): *Da se moji mama i tata sele, ja bih ih pustio da se sele (Arg 6 III). Rekao sam im da ne želim da se selim zbog kraja i škole, prijatelja (Arg 1 IV).*

Naporednosložene rečenice su one sa dve ili više nezavisnih klauza koje su povezane nekim naporednim odnosom (Ivanović, 2013): *Meni se mnogo sviđa moj kraj i ne želim da se preselim (Arg 8 III). U Mirijevu živim već mnogo godina i tu imam mnogo prijatelja (Arg 4 IV).*

U **višestruko složene** rečenice svrstane su one koje imaju jednu ili više glavnih rečenica i jednu ili više zavisnih klauza koje su u međusobnoj koordinaciji (Ivanović, 2013): *Ja sam protiv preseljenja zato što smatram da mi je sasvim dovoljna kuća koju imam, a i ovde sam stekao puno dobrih prijatelja (Arg 8 III). Srećom, tada sam bio mali i nije mi bilo teško da odem u drugi kraj (Arg 4 IV).*

Jezgrenim rečenicama pripadaju tzv. minimalni modeli tipične subjekatsko-predikatske rečenice, tj. primeri u kojima postoje primarni rečenični konstituenti - subjekat, predikat (i direktni objekat): *Moraću da promenim školu (Arg 4 III). Počeli su da se smeškaju (Arg 6 IV).*

U **proširene** rečenice spadaju one u kojima su se osim primarnih rečeničnih konstituenata javili i neki od sekundarnih rečeničnih elemenata: *Imaću sve terene za igranje (Arg 10 III). Park bi mi bio odmah pored zgrade (Arg 3 IV).*

Najzad, među **negramatične** rečenice svrstali smo one produkcije koje odstupaju od gramatičkih (deskriptivnih) pravila srpskog jezika: *Opisaću sve o tome kako ne želim da se preselim iz svog grada ili ulice* (Arg 16 III). Na kraju smo odlučili da ostanemo po meni najlepšem kraju* (Arg 11 IV).* Terminom *agramatičnost (negramatičnost)* označavaju se nizovi jezičkih elemenata koji su kombinovani na način koji ne predviđa gramatički sistem i koje ne bi produkovao i ne bi potvrdio kao rečenicu svog maternjeg jezika ni jedan odrasli izvorni govornik nekoga jezika s tipičnom jezičkom sposobnošću (Kašić, 2002:114; Kašić i Borota, 2003).

Pragmatska svojstva argumentativnih tekstova su ispitivana na osnovu stepena **rigidnosti/ fleksibilnosti** koji su deca iznela u svojim stavovima prema datoj temi. U tom smislu ispitivana je i upotreba glagolskih i apstraktnih imenica kao jedno od obeležja konciznog i sažetog iskaza; i upotreba **metaglagola (metajezičkih i metakognitivnih**) kojima se sugeriše fleksibilnost u razmišljanju i omogućava više različitih pristupa problemu. Ovi glagoli, ukoliko se jave u diskursu, mogu predstavljati i sredstvo pojačavanja argumentacije i kontraargumentacije jer metaglagoli su istovremeno i markeri kritičkog mišljenja. Iako deca relativno rano počnu da koriste glagole poput *znam* i *mislim,* imaju teškoća sa upotrebom sličnih glagola sa kojima se ređe susreću, kao što su: *pretpostavljam, predviđam, zaključujem, odlučio sam, tumačim...* (Olson, 2004; prema Nippold, Ward-Lonergan & Fanning, 2005).

Upotreba **glagolskih i apstraktnih imenica** je ispitivana zbog toga što njihova produkcija nije toliko česta u dečjem govoru. Međutim,činjenica da postoji „leksikon pisanog jezika" (Nippold, 1998) upotrebu ovih vrsta imenica uglavnom pripisuje sferi pisanog jezika. Zapravo, pretpostavka je da produkcija glagolskih i apstraktnih imenica u velikoj meri zavisi i od tipa diskursa pa se njihova upotreba prevashodno vezuje za ekspozitorni i argumentativni žanr, ali ni tema o kojoj se piše nije bez uticaja na izbor ovih jezičkih sredstava.

Rigidnost nasuprot fleksibilnosti u stavovima koje su učenici III i IV razreda osnovne škole predstavili u svojim pisanim radovima odslikava u kojoj su meri sposobni da se u pragmatskom smi-

slu postave u ulogu slušalaca (publike), da razmatraju problem (temu) sa više različitih aspekata, da razviju različit pogled prema aktuelnoj temi i situaciji. Oni koji pokazuju veći stepen fleksibilnosti u tekstovima argumentativnog tipa zapravo pokazuju fleksibilnost i otvorenost prema kompromisnom rešenju i traženju više načina u rešavanju datog problema. Za razliku od onih koji imaju izuzetno čvrste i rigidne stavove (što se očekuje od dece na mlađem uzrastu) u tumačenju situacije i rešavanju problema, oni fleksibilniji su spremni da prihvate i neizvesnost ishoda pa i nepovoljan ishod kao posledicu odluke koju su doneli (prema prema Nippold, Ward-Lonergan & Fanning, 2005).

4. REZULTATI SA DISKUSIJOM

U istraživanju koje smo sproveli, u okviru 42 pisana argumentativa učenika trećeg razreda ukupno je analizirano 252 komunikativne rečenice, a u okviru njih produkovano je ukupno 506 klauza, formiranih od 2862 reči. Učenici četvrtog razreda su u 42 argumentativna teksta ukupno napisali 407 komunikativnih rečenica, 852 klauze sa ukupno 4640 reči. Ovi rezultati su prikazani u Tabeli 1. Podaci pokazuju da postoji tendencija rasta dužine pisanih tekstova izražene svim praćenim parametrima. Drugim rečima, starija deca iz uzorka pišu duže argumentative i to se uočava i na nivou broja reči, i na nivou klauza kao i na ukupnom broju komunikativnih rečenica.

Na nivou ukupnih podataka takođe se može primetiti da su desetogodišnjaci bili bolji i u produkciji zavisnosloženih (128:78), naporednosloženih (56:29) i višestruko složenih rečenica (77:38) od učenika III razreda. S obzirom na činjenicu da češća upotreba zavisnih klauza implicira viši nivo sintaksičkog razvoja (Veliz, 1999; prema Silva, Sanchez Abchi, Borzone, 2010), očekivalo bi se, pošto se broj rečenica sa zavisnim klauzama povećava, da se broj naporedno vezanih klauza smanjuje. To je u skladu sa tvrđenjem da naporedno vezane klauze pretpostavljaju niži nivo sintaksičke kompetencije i sintaksičke zrelosti jer pripadaju jednostavnijim konstrukcijama za međusobno ulančavanje i povezivanje. Naši rezultati su, iako pokazuju porast broja naporednosloženih rečenica, u skladu sa iznetim stavovima jer je korpus desetogodišnjaka znatno obimniji i veći od korpusa argumentativnih tekstova (Tabela 1) koje su pisali učenici III razreda pa je očekivano da se naporedno vezane klauze jave u većem broju. Proširene rečenice su takođe u većem broju registrovane na starijem uzrastu (121:85) dok se jedino produkcija jezgrenih rečenica smanjila u IV razredu (9:12).

Sa razvojnog aspekta je pomalo iznenađujuće da su se negramatične realizacije pojavile u većem broju u IV razredu (16:10), s obzirom na to da se kod dece tipičnog razvoja sa hronološkim uzrastom smanjuje produkcija negramatičnih iskaza (v. Ivanović, 2013). Ova pojava se takođe može objasniti činjenicom da je korpus učenika IV razreda znatno obimniji od građe koja je prikupljena u III razredu; sastavi su duži i to obezbeđuje podlogu za pojavu većeg broja neadekvatnih oblika i konstrukcija koje nisu saobražene gramatičkim pravilima maternjeg jezika.

Tabela 1-Ukupni rezultati

Sintaksičke varijable/razred	III razred	IV razred
Br. komunik. reč.	252	407
Br. reči	2862	4640
Br. klauza	506	852
Br. zavisnosl. reč.	78	128
Br. naporednosl. reč.	29	56
Br. višestruko sl. reč.	38	77
Br. jezgrenih reč.	12	9
Br. proširenih reč.	85	121
Br. negramat. reč.	10	16

U Tabeli 2 predstavljene su prosečne vrednosti ispitivanih sintaksičkih parametara. U njoj se može videti procentualna raspodela svih rečeničnih tipova koji su se javili u korpusu. Kako rezultati pokazuju, argumentativni tekst učenika III razreda sastoji se u proseku od 6 komunikativnih rečenica, dok je u IV razredu zabeležena prosečna dužina od 9, 69 komunikativnih rečenica. U jednom takvom tekstu ima prosečno 12,05 klauza u III, odnosno 20,29 u IV razredu, dok je prosečan broj reči na nivou teksta 68,14 kod devetogodišnjaka prema 110,48 kod desetogodišnjaka. Redosled zastupljenosti rečenica u procentima jasno ukazuje da su tekstovi dece na uzrastu od deset godina u sintaksičkom smislu zreliji, odnosno sintaksički složeniji. Kod desetogodišnjaka, najzastupljenije su zavisnosložene rečenice (31,45%) i na njih otpada skoro trećina ukupnog broja rečenica u tekstu. Na drugom mestu su proširene rečenice (29,73%), a prate ih višestruko složene sa učešćem od 18,92% i naporednosložene sa 13,76%. Ovde je važno istaći sledeće: prosečan broj zavisnosloženih od 3,05 i višestruko složenih rečenica sa 1,83 po tekstu, izraženo u procentima daje preko polovine ukupnog broja rečenica (50, 37%). Ako se ima u vidu da svaka od njih sadrži najmanje jednu zavisnu klauzu, onda nam taj podatak daje za pravo da smatramo da argumentativni tekstovi učenika IV razreda imaju viši stepen sintaksičke zrelosti od učenika III razreda. Najređe su produkovane jezgrene – 0,21 u proseku što iznosi 2,12%. Procenat negramatičnih rečenica (3,93%) ili 0,38 ovakvih realizacija u proseku po zadatku nije neočekivan s obzirom na veličinu korpusa i uzrast ispitanika (koji su još uvek u fazi proširivanja sintaksičke kompetencije).

U III razredu ukupan procenat zavisnosloženih i višestruko složenih rečenica ne premašuje polovinu ukupnog broja rečenica (46,03%) pa se može zaključiti da njihovi argumentativni tekstovi sadrže većim delom konstrukcije koje ukazuju na slabiju sintaksičku složenost. U ovom potkorpusu, najviše je bilo proširenih rečenica – u proseku 2,02 po zadatku, odnosno 33,73%. I ovde je registrovano najmanje jezgrenih i negramatičnih rečenica – 0,29 (4,76%); odnosno 0,24 (3,97%). Pošto međusobno povezivanje naporednih klauza predstavlja lakši zadatak za decu mlađeg školskog uzrasta od umetanja zavisnih klauza u širu komunikativnu rečenicu, sledi da povezivanje nezavisnih klauza prethodi upotrebi zavisnih klauza u dečjem razvoju pisanog diskursa (Nippold, 1998).

Tabela 2-Prosečne vrednosti (procenti)

Sintaksičke varijable/razred	III razred	IV razred
Br. komunik. reč.	6,00	9,69
Br. reči	68,14	110,48
Br. klauza	12,05	20,29
Br. zavisnosl. reč.	1,86 (30,95%)	3,05 (31,45%)
Br. naporednosl. reč.	0,69 (11,51%)	1,33 (13,76%)
Br. višestruko sl. reč.	0,90 (15,08%)	1,83 (18,92%)
Br. jezgrenih reč.	0,29 (4,76%)	0,21 (2,21%)
Br. proširenih reč.	2,02 (33,73%)	2,88 (29,73%)
Br. negramat. reč.	0,24 (3,97%)	0,38 (3,93%)

U Tabeli 3 predstavljeni su rezultati analize pragmatskih svojstava argumentativnih tekstova učenika III i IV razreda. U suštini, odabrani parametri predstavljaju semantička obeležja koja imaju izuzetno pragmatsko dejstvo. Vrlo upadljiva razlika među učenicima III i IV razreda je u produkciji glagolskih i apstraktnih imenica: *mišljenje, preseljenje, selidba, seoba, uslov, pitanje, razlog...* (24:99). Upotreba glagolskih i apstraktnih imenica predstavlja važan segment u procesu usvajanja žanrovske pismenosti. S obzirom na to da argumentativno pisanje zahteva razgranatu strukturu jezičkih sredstava kojima se obezbeđuje logičan redosled argumenata i kontraargumenata, očekivana je produkcija nelinearnih konstrukcija kakve su umetanje zavisnih klauza u nadređene sintaksičke jedinice.

Međutim, takav efekat bez upotrebe predikativnih konstrukcija može da se postigne, između ostalog, glagolskim i apstraktnim imenicama. Činjenica koja ide u prilog ove teze je da pisana komunikacija ima sve značajniju ulogu kako školska deca rastu i sazrevaju. Negde na prelazu između trećeg

i četvrtog razreda (što predstavlja naš uzorak) dešava se smena primarnog jezičkog medijuma – pisanje preuzima primat nad govorenjem (Berman & Katzenberger, 2004). Ona je ključna za razumevanje izrazite upotrebe glagolskih i apstraktnih imenica u IV razredu. Izvesne sintaksičke strukture, kao što su zavisne klauze i specifični složeniji tipovi sintagmi, glagolske i apstraktne imenice omogućavaju deci da izraze složenije ideje.

U argumentativnom tekstu, ideje se ne ređaju linearno, nego se organizuju u konstrukcije među kojima vlada hijerarhijsko ustrojstvo. Zbog toga je razumljiva pretežna upotreba zavisnih klauza u IV razredu u hijerarhijski višim zavisnosloženim i višestruko složenim rečenicama (Tabela 2), ali i glagolskih i apstraktnih imenica (Tabela 3), kao i *metaglagola (metakognitivnih i metajezičkih)* poput onih koji su se najčešće našli u korpusu: *smatrati, ubediti, kazati, reći, zaboraviti, setiti se, predomisliti se, rešiti, zahtevati, odgovarati, shvatiti...* Semantika ovih glagola upućuje na obaveznu dopunu koja se najčešće realizuje preko zavisne (relativne) klauze. Gotovo sporadična pojava ovih glagola kod devetogodišnjaka (16) prema 133 zabeležena primera kod desetogodišnjaka nesumnjivo potvrđuje činjenicu da se na prelazu iz III u IV razred naglo usvajaju karakteristike ispitivanog žanra, ali i činjenicu da kasniji jezički razvoj nije postepen u svim svojim aspektima, već se neka obeležja pisanog diskursa razvijaju naglo i skokovito što može biti dragoceno za našu školsku praksu.

Jedan od vidova u kojem se ispoljava pragmatska sposobnost dece jeste i stepen rigidnosti odnosno fleksibilnosti koji je prisutan u njihovim argumentativnim tekstovima. Pošto fleksibilnost u stavovima zapravo odslikava fleksibilnost u mišljenju, pretpostavka je da će desetogodišnjaci pokazati veću fleksibilnost u svojim uverenjima, više načina i volje za rešavanje datog problema. Kako se vidi u Tabeli 3, mnogo čvršće slede svoje prvobitno mišljenje mlađa deca, rigidnija su u pokušaju sagledavanja argumenata druge strane (32 učenika su pokazali izuzetnu rigidnost u odnosu na desetoro koji su imali razumevanja za predlog svojih roditelja), nisu skloni eventualnoj promeni vlastitog mišljenja.

Kod desetogodišnjaka je preovladalo fleksibilnije sagledavanje situacije, ali ta prevaga nije ubedljiva (od 42 učesnika u istraživanju, dvadesetoro je pokazalo rigidnost, a dvadeset dvoje je bilo fleksibilno u iskazanim stavovima). Oni su spremniji da prihvate neizvesnost, pa čak i nepovoljan ishod. Rigidnost kod mlađih se ispoljava u vidu navedenih iskaza: *Neću da se selim i tačka! ,,Moji roditelji mogu da se sele, ali ja ostajem! Ua selidba! Svoj stan ne bih menjao ni za šta! Nema šanse, jednostavno neću!*, dok se fleksibilnost izražava na sledeći način: *Meni je svejedno! Ja ne bi volela da se preselimo, ali kad bi me mama pitala da se preselimo rekla bi da i bila bi puno srećna! Posle nekog vremena shvatio sam da treba da mislim i na ljude oko sebe i na njihove odluke. Na kraju sam se složio sa mamom i pristao na njenu odluku. Mislim da sam pravilno postupio.*

Međutim, kako rezultati pokazuju, skoro polovina starije dece nije pokazala fleksibilnost u zadacima, pa se neki od njih, pošto imaju teškoće sa kontraargumentacijom, kao i učenici III razreda, vraćaju narativnoj strukturi. Izvestan broj zadataka u korpusu po svojoj strukturi veoma liči na narativni tekst koji je deci prepoznatljiv i lakši za pisanje. Narativi se najranije usvoje i sa njima se deca susretnu pre ostalih žanrova, pa se javlja problem da sve žanrove pišu prema šemi narativa sa kojom se najbolje snalaze.

Tabela 3-Pragmatska svojstva argumentativnih tekstova

Pragmatske karakt/razred	III razred	IV razred
Glag. i apstr. imenice	24	99
Metaglagoli	16	133
Rigidnost vs. Fleksibilnost	32 vs. 10	20 vs. 22

Rezultati koji su prikazani u Tabeli 4 i Tabeli 5 odnose se na razlike u sintaksičkim svojstvima argumentativnih tekstova koje su se ispoljile između dečaka i devojčica. U stranoj i domaćoj istraživačkoj literaturi uglavnom nema konzistentnih podataka koji bi sa sigurnošću bili zasnovani na polnim karakteristikama, pa se ni mi ovde nećemo previše na njima zadržavati. Ovi razultati su ipak ovde predstavljeni zbog izuzetno velike razlike u kvantitativnim sintaksičkim karakteristikama između

dečaka i devojčica. Svi oni ubedljivo pokazuju da su devojčice, bar je to ovde bio slučaj, u superiornoj sintaksičkoj nadmoći u odnosu na dečake istog uzrasta. Kako se vidi iz Tabele 4, iako je devojčica bilo dvostruko manje nego dečaka u III razredu, rezultati govore da su njihovi zadaci duži prema svim analiziranim parametrima, kao i to da su u svim tipovima rečenica bile ili bolje ili vrlo blizu rezultata koji su registrovani kod vršnjaka.

Tabela 4-Rezultati prema polu (III razred)

Sintaksički parametri	Dečaci (N=28)	Devojčice (N=14)
Br. komunik. reč.	5,43	7,14
Br. reči	60,71	83,00
Br. klauza	10,75	14,64
Br. zavisnosl. reč.	1,68 (30,90%)	2,21 (31%)
Br. naporednosl. reč.	0,43 (7,89%)	1,21 (17%)
Br. višestruko sl. reč.	0,86 (15,79%)	1,00 (14%)
Br. jezgrenih reč.	0,32 (5,92%)	0,21 (3%)
Br. proširenih reč.	1,89 (34,87%)	2,29 (32%)
Br. negram. reč.	0,25 (4,60%)	0,21 (3%)

U Tabeli 5 vidimo postignuće u IV razredu i situacija je vrlo slična kao i kod mlađe dece. I ovde je bilo manje devojčica (mada ne toliko kao u III razredu) ali su one ipak pisale u proseku duže tekstove od dečaka. Takođe, imale su u proseku više zavisnosloženih i višestruko složenih rečenica, ali manje naporednosloženih (što nam pruža mogućnost da zaključimo da je stepen sintaksičke zrelosti njihovih zadataka viši od tekstova koje su pisali dečaci, uz ogradu da je to samo zaključak na osnovu ispitivanog uzorka). One su produkovale i manje negramatičnih rečenica od svojih vršnjaka.

Tabela 5-rezultati prema polu (IV razred)

Sintaksički parametri	Dečaci (N=23)	Devojčice (N=19)
Br. komunik. reč.	8,65	10,95
Br. reči	98,21	125,31
Br. klauza	17,78	23,31
Br. zavisnosl. reč.	2,65 (30,65%)	3,53 (32,21%)
Br. naporednosl. reč.	1,52 (17,59%)	1,10 (10,10%)
Br. višestruko sl. reč.	1,52 (17,59%)	2,21 (20,19)
Br. jezgrenih reč.	0,13 (1,51%)	0,32 (2,88%)
Br. proširenih reč.	2,43 (28,14%)	3,42 (31,25%)
Br. negram. reč.	0,39 (4,52%)	0,37 (3,36%)

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Kao što se može videti iz predstavljenih rezultata, starija deca (u okviru ispitivanog uzrasta) pišu duže argumentativne tekstove. Kvantitativna svojstva argumentativa učenika IV razreda osnovne škole zasnovana su na sintaksičkim parametrima – njihovi tekstovi koje smo analizirali i na nivou komunikativnih rečenica i produkovanog broja klauza, ali i na nivou ukupnog broja reči, značajno premašuju broj odgovarajućih parametara kod učenika III razreda.

Takođe, uočeno je da desetogodišnjaci produkuju veći broj zavisnih klauza u okviru širih konstrukcija. Upotreba subordiniranih struktura se tradicionalno smatra za jednu od najvažnijih i najpouzdanijih mera sintaksičke zrelosti (složenosti). Na osnovu toga, može se zaključiti da argumentativni tekstovi desetogodišnjaka imaju viši stepen sintaksičke zrelosti od argumentativa devetogodišnjaka.

Devojčice i u okviru mlađe i starije uzrasne grupe u ovom istraživanju, kako se pokazalo, produkuju duže sastave i na osnovu većeg broja zavisnih klauza u zadacima pokazuju i viši stepen sintaksičke zrelosti.

Učenici IV razreda upotrebljavaju značajno više glagolskih i apstraktnih imenica kao i metajezičkih i metakognitivnih glagola – njihova upotreba mnogostruko nadmašuje upotrebu ovih jezičkih sredstava kod devetogodišnjaka. To nas upućuje na zaključak da desetogodišnjaci (koji su na pragu stadijuma formalnih operacija prema Pijažeovoj teoriji kognitivnog razvoja) imaju više strategija za rešavanje problema i prema broju upotrebljenih metaglagola spremni su da prihvate i neizvestan ishod i da kritički sagledaju realnu i moguću situaciju.

Na osnovu argumenata koje su iznosili u tekstovima braneći svoje stavove prema selidbi, ili se trudeći da opovrgnu mišljenje roditelja u vezi sa selidbom, kako pokazuju rezultati, desetogodišnjaci iznose veći broj argumenata koji idu u korist ličnog stava prema datoj temi, ali i bolji kritički odnos prema stavovima suprotne strane kao i mogućnost kompromisnog rešenja, ili prihvatanja drugačijeg mišljenja ukoliko je potkrepljena dobrom (za njih) argumentacijom, te u skladu s tim, starija deca su pokazala veću fleksibilnost u svojim stavovima od dece mlađeg uzrasta.

Činjenica je da su uputstva i vežbe u vezi sa sintaksičkim konstrukcijama koje se javljaju u pisanim tekstovima sa kojima se deca susreću vrlo retke, ako uopšte i postoje. Ovo je problem koji se proteže od nižih razreda osnovne škole pa sve do završetka srednje škole (Beers & Nagy, 2011). Upotreba sredstava kojima se signalizira organizaciona struktura narativnog teksta nije sintaksički eksplicitna zbog toga što se ona može postići i jednostavnim hronološkim sledom događaja. S druge strane, nenarativi zahtevaju bolje poznavanje upotrebe jezičkih sredstava u redosledu iznošenja informacija. To je deci teško da postignu i zbog toga se okreću narativu kao jednostavnijoj formi pisanja.

S tim u vezi, rezultati istraživanja koji su prezentovani u ovom radu mogu da predstavljaju smernicu učiteljima i nastavnicima maternjeg jezika na koje elemente treba da obrate pažnju u pružanju instrukcija deci koja treba da postanu funkcionalno pismene osobe, u smislu diskursne i žanrovske pismenosti, a ne u tradicionalnom smislu – da nauče da čitaju i pišu.

Literatura

Bakhtin, M. (1986). *Speech genres and other late essays* (Vern W. McGee, Trans.). Austin: University of Texas Press.

Bazerman, C. (1988). *Shaping Written Knowledge (The Genre and Activity of the Experimental Article in Science)*. University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin.

Beers, S. F., Nagy, W. E. (2011). Writing development in four genres from grades three to seven: syntactic complexity and genre differentiation. *Reading and Writing, 24:*183-202.

Berman, R. A. (2004). Between Emergency and Mastery. In R. A. Berman (Ed.), *Language Development across Childhood and Adolescence* (pp. 9-35). Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company.

Berman, R. A., & Slobin, D.A. (1994). *Relating Events in Narrativve: A Crosslinguistic Developmental Study.* Psychology Press.

Berman, R., Katzenberger, I. (2004). Form and function in introducing narrative and expository texts: A developmental perspective. *Discourse Processes, 38/1:* 57-94.

Bloodgood, J.W. (1999). What's in a Name? Children's Name Writing and Literacy Acquisition. *Reading Research Quarterly, 34/3*: 342-367.

Blum-Kulka, S. (2004). The role of peer interaction in later pragmatic development. In R. A. Berman (Ed.), *Language Development across Childhood and Adolescence* (pp. 191-211). Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company.

Gligorović, M. (2013). *Klinička procena i tretman teškoća u mentalnom razvoju.* Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.

Halliday, M. A., Hasan, R. (1991). *Language, context and text: aspects of language in a social-semiotic perspective,* Oxford Press.

Hunt, K. W. (1965). *Grammatical structures written and three grade levels* (Research Report No.3). Champaign, IL: national Council of Teachers of English.

Hunt, K.W. (1970). Maturity in School Children and Adults. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 35* (1), 1-67.

Hymes, D. (1974). *Foundations in sociolinguistics.* Philadelphia: University of Philadelphia Press.

Ivanović, M. (2013). Produkcija naporednosloženih i zavisnosloženih rečenica u narativnim tekstovima dece od osam i deset godina. *Specijalna edukacija i rehabilitacija, 12(2),* 163-177.

Kamberelis, G., Bovino, T. (1999). Cultural artifacts as scaffolds for genre development. *Reading Research Quarterly, 34:* 138-171.

Kašić, Z. (2002). Agramatična produkcija i semantička „zbrka" kod dece ranog školskog uzrasta. *Istraživanja u defektologiji, br.1*, Defektološki fakultet, Beograd, 113-130.

Kašić, Z., Borota, V. (2003). Negramatičnost i agramatizam u aktivnom sintaksičkom razvoju. *Srpski jezik VIII/1-2*: 439-455 (ćir.).

Nippold, M. A. (1998). *Later Language Development (The School Age and Adolescent Years).* Austin, Texas.

Nippold, M. A. (2000). Language development during the adolescent years: Aspects of pragmatics, syntax, and semantics. *Topics in Language Disorders, 20(2),* 15-28.

Nippold, M. A., Hesketh, L. J., Duthie, J. K., & Mansfield, T. C. (2005). Conversational versus expository discourse: A study of syntactic development in children, adolescents, and adults. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 48,* 1048-1064.

Nippold, M. A., Ward-Lonergan, J., & Fanning, J. L. (2005). Persuasive writing in children, adolescents, and adults: a study of syntactic, semantic, and pragmatic development. *Language, speech, and hearing services in schools, 36,* 125-138.

Ravid, D., Tolchinsky, L. (2002). Developing Linguistic Literacy: A Comprehensive Model. *Journal of Child Language, 29,* 417-447.

Schelletter, C., Leinonen, E. (2003). Normal and Language-impaired Children's Use of Reference: syntactic versus pragmatic processing. *Clinical linguistics and phonetics, 17 (4-5):* 335-343.

Silva, M.L., Sanchez Abchi, V. & Borzone, A. (2010). Subordinated clauses usage and assessment of syntactic maturity: A comparison of oral and written retellings in beginning writers. *Journal of Writing Research, 2* (1), 47-64.

Slobin, D. A. (1996). From thought and language to thinking for speaking. In J. J. Gumperz & S. C. Levinson (Eds.), *Rethinking Linguistic Relativity, (pp. 70-96).*Cambridge: Cambridge University Press.

Tolchinsky, L. (2004). The Nature and Scope of Later Language Development. In R. A. Berman (Ed.), *Language Development across Childhood and Adolescence* (pp. 233-249). Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company.

Wengelin, A., Stromquist, S. (2004). Text-writing development viewed through on-line pausing in swedish. In R. A. Berman (ed.), *Language Development across Childhood and Adolescence* (pp. 177-191). Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company.

PERSUASIVE WRITING IN NINE-YEAR-OLD AND TEN-YEAR-OLD CHILDREN – SYNTACTIC AND PRAGMATIC FEATURES

Summary

This paper examined selected aspects of later language development in the context of persuasive writing. The purpose of this study was to look closely to syntactic and pragmatic features in persuasive writing and to obtain current information that could be used to design instructions for classroom teachers. In schools today, teachers have to facilitate students' language development, including their ability to write persuasively.
Persuasive writing was investigated in tipically developing children (N=84). Each participant wrote an essay on moving to another place. Following this, the essays were examined focusing on selected aspects of syntactic and pragmatic development. Performance improved in each of these domains during one year. The changes included gradual increases in essay length; subordinate clause production; and the use of literate words, including verbal and abstract nouns and metalinguistic and metacognitive verbs. In addition, older children produced a greater number of different reasons in their essays as compared to younger children, thereby evidencing greater flexibility of thought.

Keywords: persuasion, written language development, nine-year-old-children, ten-year-old-children

Maja Ivanović
University of Belgrade, Serbia
Faculty of Special Education and Rehabilitation
majapivanovic@gmail.com

Zorka Kašić
University of Belgrade, Serbia
Faculty of Special Education and Rehabilitation
zor.ka@sezampro.rs

Sanja Maričić – Nataša Popović

UČENJE STRANOG JEZIKA KROZ STRIP: ANALIZA I ZASTUPLJENOST STRIPOVNE FORME U UDŽBENICIMA ZA FRANCUSKI I ŠPANSKI KAO STRANI JEZIK*

Ovaj rad polazi od pretpostavke da strip kao vizuelno-narativna forma može odigrati važnu ulogu u učenju stranog jezika ukoliko se slede određeni kriterijumi pri odabiru. Ako uzmemo u obzir činjenicu da strip prikazuje jezički model u konkretnoj situaciji, možemo obrađivati različite leksičke, gramatičke i pragmatičke aspekte stranog jezika, kao i elemente ciljne kulture, što pruža mogućnost i za razvijanje interkulturne kompetencije učenika. Kroz rad sa ovom formom mogu se uvežbavati i jezičke veštine recepcije i produkcije. Strip može biti pogodan za rad sa svim uzrastima i na svim nivoima učenja pod uslovom da nastavnik uzme u obzir potrebe nastave, nivo znanja učenika i njihova interesovanja.
Nakon prvog dela rada u kome će biti reč o stripu i njegovim karakteristikama, bavićemo se analizom njegove zastupljenosti u udžbenicima španskog i francuskog kao stranog jezika, načinima na koji je predstavljen, sa kojim ciljem i kako je povezan sa gradivom.

Ključne reči: strip, jezičke kompetencije, verbo-ikoničnost, španski jezik, francuski jezik.

« La seule chose que je regrette dans ma vie,
c'est de ne pas avoir fait de bande dessinée. »
(Pablo Picasso)

1. UVOD

Zahvaljujući puristima koji su ga smatrali nedovoljno vrednim, čak trivijalnim, strip dugo nije bio izdvajan kao zaseban stil. Danas, kada je njegova vrednost prepoznata, naziva se devetom umetnošću.

U radu se vodimo definicijom po kojoj strip nije umetnost u slici i reči već predstavlja umetnost u nizu slika i reči ili kombinaciji niza slika bez reči (Popadić 2004: 202).

Polazimo od hipoteze da je forma stripa nepravedno zanemarena i da treba da poput ostalih medija komunikacije uđe u učionice jer pruža veliki potencijal koji je moguće iskoristiti kako za razvijanje jezičke (leksička, gramatička, pragmatička) i sociokulturne kompetencije, tako i za uvežbavanje veština jezičke produkcije i recepcije.

U prvom, teorijskom delu rada govorimo o formalnim karakteristikama stripa, a u nastavku o njegovoj didaktičkoj vrednosti. Nakon toga dajemo analizu korpusa i pregled funkcija u kojima je strip upotrebljen. Korpus čine udžbenici španskog i francuskog kao stranog jezika namenjeni kako mladim, tako i odraslim polaznicima koji su zasnovani u manjoj ili većoj meri na komunikativnom pristupu nastavi. Deo korpusa koji se odnosi na španski jezik čine udžbenici dve najpopularnije izdavačke kuće u Španiji (*Difusión* i *Edinumen*): *Aula Internacional 1, 2, 3* i *4* (od nivoa A1 do B2), *Aula Internacional 1*, *nueva edición* (nivo A1) i *Prisma* za nivoe A1, A2, B1, B2 i C1. Pri odabiru korpusa koji se odnosi na francuski jezik, koristile smo pre svega kriterijum zastupljenosti ove forme u samim udžbenicima. U pitanju su sledeći udžbenici: *Écho 1, 2* i *3* (od nivoa A1 do B1), *Le Nouvel Édito B1* i *B2* i *AlterEgo 5* (nivo C1-C2). Udžbenik *Le Nouvel Édito* specifičan je po tome što sadrži veliki broj autentičnih dokumenata najrazličitijeg tipa.

* Rad je urađen u okviru projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije br. 178002 - *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*.

2. OPŠTA RAZMATRANJA O FORMI STRIPA

Prema Bogdanoviću (1994: 59), strip jeste umetnost dvadesetog veka. Razvivši se paralelno sa fotografijom i filmom, on je predstavljao nov izvor informisanja, prkoseći do tada neprikosnovenom statusu pisane reči. Tek se u dvadesetom veku izborio za ravnopravno mesto među ostalim formama umetničkog izražavanja. U obliku u kakvom nam je danas poznat, nastao je u devetnaestom veku i dugo je smatran bezvrednim i trivijalnim žanrom, čiji je jedini cilj zabava, pa je praktično do pred kraj sedamdesetih godina prošlog veka bio zabranjen u oblasti obrazovanja.

Kada je reč o samom nastanku stripa, mišljenja su podeljena. Prema nekim teoretičarima, prapočeci stripa podudaraju se sa prapočecima umetnosti i pisma, dok drugi o stripu govore kao o isključivom proizvodu moderne civilizacije, čiji nastanak se vezuje za razvoj štamparstva.

Ovde bi trebalo napomenuti da strip predstavlja najprirodniji spoj ilustracije i teksta, pri čemu je ilustracija ipak širi pojam, budući da svaka ilustracija nije strip, dok strip uvek mora biti ilustracija. Izdvojićemo tumačenje Klajna i Šipke (Klajn i Šipka 2006: 495, 1180) koji pod ilustracijom podrazumevaju crtež, sliku uz tekst koja se odnosi na sadržaj, a pod stripom priču koja je prikazana nizom slika uz tekstualne dijaloge i objašnjenja. Ova definicija poklapa se sa objašnjenjem koje daje i američki teoretičar kulture Kolton Vog, koji smatra da strip mora neizostavno sadržati sledeće elemente: „priču ispričanu kroz seriju međusobno povezanih slika, kontinuirane likove, i tekst i/ili dijaloge u funkciji crteža" (Bogdanović 1994: 65). Te priče u slikama poznate su u Americi pod nazivom *comics*, u Francuskoj kao *bandes dessinées*, u Španiji kao *tebeos*/*cómics*.

Mi kao čitaoci podležemo tzv. magičnoj privlačnosti stripa, budući da ovaj medij jednostavno i direktno izražava naše želje i težnje (Tomić 2003: 5). Sa stripom kao umetničkom formom upoznajemo se već u detinjstvu, čitamo ga u slobodno vreme tokom školovanja, a ne zapostavljamo ga čak ni kada odrastemo jer, hteli mi to ili ne, on nas mami svojom jednostavnošću i sažetošću iz najrazličitijih dnevnih listova, ilustrujući kroz humor i ironiju teme iz naše svakodnevice. Strip reflektuje preokupacije svog doba, te predstavlja ogledalo vremena u kome je nastao. Preuzimajući gotove sadržaje stvarnosti, strip najčešće postaje prenosnik određenih po(r)uka i u tom slučaju ima, pre svega, ulogu informativnog i didaktičkog sredstva.

2.1. Stripovni stil

Munitić (2006) poredi strip sa književnošću, slikarstvom i filmom. Ono što strip pozajmljuje od književnosti je metod pripovedanja, a efekat koji postiže bliži je slikarstvu i filmu („izazivanje misli putem slika"), nego samoj književnosti („izazivanje slika putem misli") jer slikovno (vizuelno) kod „priče u slikama" nadmašuje pojmovno (verbalno).

Kroz poređenje sa pomenutim medijima, možemo uočiti suštinsku odliku stripa, a to je da bude „medij za prikazivanje zakočenog oslikovljenog kretanja kroz spajanje samostalnih fiksnih celina (strip-kvadrata) u kontinuiranu, komunikacijski razgovetnu celinu" (Kekljević 2012). A kako bi se uopšte uspostavila nekakva slikovna ili slikovno-verbalna naracija, S. Julkić (2012: 174) podvlači da je neophodno slikovne kadrove povezati, odnosno montirati u određeni niz.

U nastavku ćemo se pozabaviti formalnim karakteristikama stripa.

2.0.1. Formalne karakteristike stripa

Budući da se pored publicističkog, retoričkog i esejističkog, kao zasebni jezički stil izdvaja i stripovni stil (Katnić-Bakaršić 1999), treba napomenuti da za razumevanje stripa nije dovoljno biti upućen samo u književni jezik ili jezik slike, već je neophodno poznavati i jezik stripa.

Strip predstavlja niz slika, ali ga može činiti i samo jedna slika, koja predstavlja najmanju jedinicu značenja i naziva se kvadrat stripa (šp. *viñeta*, fr. *vignette/case*), ili niz kvadrata u jednom redu

koje zajedno čine kaiš stripa (šp. *tira*, fr. *bande*). Više povezanih kaiševa čine tablu stripa (šp. *plana*, fr. *planche*). Kaiševi stripa obično se objavljuju u novinama, a table stripa u albumima i knjigama.

Ovde može biti interesantna magija spajanja kvadrata stripa u celinu koja poseduje vreme i ritam. U tom kontekstu, čitanje stripa Munitić (2006) vidi kao čitanje muzičke partiture. Gledanjem svake pojedinačne note, moguće je relativno objektivno čitanje značenja, kao što je to slučaj i sa gledanjem pojedinačnih kvadrata stripa. Međutim, individualni doživljaj celine odigrava se u sferi subjektivne interpretacije vremena, ritma i montaže. Reč je o intuitivnom vremenu stripa (Munitić 2006: 32).

Čitati strip znači biti u interakciji sa njim, odnosno poštovati njegove konvencije, oblikujući ga na taj način. Među konvencijama stripa ističe se i vreme, čiji je protok subjektivan (čitalac je taj koji bira ritam odvijanja radnje), za razliku od filma.

Niz se čita sa leva na desno odozgo na dole. Svaka sličica u nizu predstavlja konkretan trenutak u priči jasno definišući prostor i vreme. Naracija se razvija od sličice do sličice budući da svaka od njih predstavlja jednu od najznačajnijih scena u priči, izostavljajući ostale koje mi popunjavamo čitajući strip (Arnold 2012: 45). Dakle, jedna od bitnih karakteristika stripa je pojava elipse, odnosno „čitanja između kvadrata stripa" kako bi se razumeo narativni tok priče koja se odvija od jednog do drugog kvadrata. Zahvaljujući tome, autor stripa navodi čitaoca da uzme aktivno učešće u pripovedanju, tako što će da zamišlja šta se dešava između dva kvadrata stripa.

2.1.2 Verbo-ikoničnost kao suštinska odlika stripa

Verbo-ikonička priroda stripa predstavlja njegovu suštinsku karakteristiku. Izražajnost stripa je „rezultat *interakcije* reči i slike; ona je, dakle, *proizvod*, a ne *zbir* datih komponenata" (Bogdanović 1994: 62). „Ta interakcija, upravo, ono je što čini *jezik* stripa, kao i njegovu sintaksu" (Bogdanović 1994: 100). Tako bismo mogli govoriti o sledećim kombinacijama:

1) statična slika i dinamičan tekst: za razliku od slike koja predstavlja statičan element, tekstualni komentar, odnosno dijalozi, daju inicijativu narativnom toku, predstavljaju aktivni element, elaborirajući priču i obogaćujući je neophodnim situacionim i dramskim nijansama
2) dinamična slika i statičan tekst: kada imamo naglašen pokret, odnosno brzi sled nekoliko odgovarajuće kadriranih sličica, tekst je sažet i u osnovi statičan, a katkad i sasvim izostavljen (Bogdanović 1994: 62).

Da bi se na pravi način pročitao strip, bitno je umeti dekodirati sliku, ali i tekst. Budući da sam crtež prenosi vizuelnu informaciju, verbalna poruka služi kao njena dopuna.

Pod pojmom jezik stripa Katnić-Bakaršić (1999: 73) podrazumeva sve semiotičke sisteme koji u stripu postoje. Leksičke i morfosintaksičke karakteristike stripa direktno proizlaze iz njegove prirode. Vizuelno pripovedanje, kao osnovno obeležje stripa, čini da delovi teksta ili pak čitav tekst postaje nepotreban, pa najčešće preživljavaju samo dijalozi i monolozi. Dakle, verbalni jezički izraz stripa je sažet, što je dodatno uslovljeno i ograničenim prostorom kvadrata stripa.

Kao što je već pomenuto, strip podrazumeva veliki broj konvencija – kvadrati stripa, red čitanja – sve to što omogućava autoru da se izrazi i poigrava velikim brojem značenja uz pomoć malo materijala. Verbalni deo stripa nalazi se u oblačiću, a ukoliko se daju dodatna objašnjenja i komentari, oni se ispisuju u pravougaonim poljima.

Oblačić je takođe imao svoj razvojni put: u početku je to bio tekst ispisan u nekom od uglova crteža, zatim traka koja je stajala u gornjem ili donjem delu strip-kvadrata i dodatno objašnjavala radnju, da bi konačno dobio oblik oblačića koji verbalizuje misli i prenosi reči likova.

Dakle, ono što likovi u stripu govore ispisuje se u belim oblačićima čiji izduženi kraj polazi od usta lika koji govori. Ono što junaci stripa misle ispisuje se u oblačićima od kojih u tom slučaju polazi niz kružića.

Belan (1975: 117-118) ilustruje kakve sve maštovite mogućnosti nudi upotreba oblačića. Ako je oblačić nacrtan tačkasto znači da junak šapuće, ako je upadljivo veći u odnosu na zahtev replike, znači

da se junak koji govori - stidi. Kad se junak čudi, kad se pita, kada je zbunjen, u oblačiću će biti upotrebljeni veći ili manji odgovarajući sintaksički znakovi koji mogu veličinom, debljinom, ponavljanjem dati dinamiku pomenutim stanjima. Ako junak pevuši, slova u oblačiću će biti talasasto ispisana, ali ako peva, naći će se tu i muzičke note. Taj „vizuelni, reči lišen, izražajni registar" (Munitić 2006: 25) stripa uočavamo i u situacijama kada junak psuje, što je iskazano upotrebom bizarnih hijeroglifa bez konkretnih značenja, a često izvedenim od znakova zodijaka.

Svo ovo grafičko bogatstvo stripovne metalingvistike još više dolazi do izražaja u onomatopejama, koje predstavljaju jednu od tipičnih konvencija stila stripa. „Da bi „ozvučio" svoj kvadrat-sliku, crtač će u figuralni prikaz uneti onomatopeju zvuka: svaki ispaljeni metak, zadani udarac, posrkani tanjir supe (...) biće propraćen odgovarajućom sintagmom sastavljenom od tri, četiri ili pet slova (*blob*, *krak*, *kvrc*, *bang*, *bum*, *tras* i tako dalje). (...) Pred nama je oslikovljena reč, oslikovljeni zvuk, oslikovljeni signal" (Munitić 2006: 25).

3. STRIP KAO DIDAKTIČKO SREDSTVO

Istraživanja su pokazala da stripove rado čitaju skoro svi. Popularnost ove umetničke forme zasniva se na urođenoj potrebi ljudi za humorom i zabavom. Jedna od nezaobilaznih karakteristika stripovnog stila jeste prisutvo *ludičke* funkcije jezika (funkcija igre, poigravanja jezikom): igre rečima, kalamburi i slično.

Strip privlači svojom kratkom i dinamičnom pričom i interesantnim dizajnom, ne zahteva puno uloženog truda od strane čitaoca-gledaoca, lak je za razumevanje, neopterećujuć i pogodan za sve polaznike, svih uzrasta i nivoa znanja. Pomoću stripa razvijamo maštu, podstičemo unutrašnju motivaciju učenika i stvaranje kohezije grupe. Na taj način učenik postaje protagonista, aktivni učesnik u procesu učenja (Alonso 2012: 25).

Ovde je važno istaći da je u stripu prisutan i govorni jezik sa svojim specifičnostima, što omogućava rad sa različitim jezičkim registrima (npr. žargon). Sa druge strane, ni pisani jezik nije zanemaren – nalazimo ga u dodatnim objašnjenjima pri vrhu kvadrata stripa.

Postoji nebrojeno mnogo stripova koji bi se mogli iskoristiti u nastavi, ali pod strogom kontrolom nastavnika. Zadatak nastavnika jeste da neprekidno pronalazi nove oblike rada kako bi nastavu učinio zanimljivijom i uskladio je sa interesovanjima svojih učenika. Pored namenski crtanih obrazovnih stripova, koji ne moraju obavezno biti šaljivi, postoji mnogo stripova koji su nastali samo sa namerom da zabave čitaoca, a koji se mogu koristiti u nastavi (Tadić 2008: 207). Prilikom odabira stripa treba imati na umu kriterijume koje predlažu Petrovački i Savić (2012: 14): „*psihološke* – da slike budu jasne, a tekst razumljiv i razgovetan, kao i da sadržaj za učenike bude interesantan, kako bi njegovo tumačenje izazivalo zadovoljstvo; *estetske* – da slike imaju određenu estetsku i umetničku vrednost; *pedagoške* – da situacija prikazana u stripu bude primerena uzrastu učenika i njihovim interesovanjima".

Kao što je ranije istaknuto, jezik stripa se definiše kao verbo-ikoničan. Međutim, slika igra važniju ulogu od samog teksta budući da strip može postojati bez reči, ali ne i bez crteža. Arnold (2000: 281) ukazuje na uzajamnu vezu između emocija i slika, a poznato nam je da su za učenje stranog jezika neophodne pozitivne emocije koje suzbijaju anksioznost. Postoje, dakle, značajne veze između slika i afektivnosti (emotivnog raspoloženja). Kada su prisutne pozitivne emocije, učenje je pojačano, a pomoću slika je lakše stvarati veze između emocija i jezika. Reči predstavljaju samo puki niz slova bez značenja i emotivne sadržine, ali ono što stimuliše emotivnu reakciju jeste slika povezana u našoj glavi sa datom reči. Dakle, upotreba slika u nastavi pomaže nam da povežemo jezik koji predajemo sa afektivnom dimenzijom naših učenika. Brojne su mogućnosti primene vizualizacije u procesu podučavanja stranog jezika, ali je preporučljivo da u taj proces uključimo i ostala čula koja obogaćuju naš svet slika (Arnold 2000: 278-280).

4. Analiza korpusa

Korpus ovog istraživanja čine sledeći udžbenici za učenje španskog jezika kao stranog: *Aula Internacional 1 (Nueva edición)*, *Aula Internacional 1*, *Aula Internacional 2*, *Aula Internacional 3*, *Aula Internacional 4* (u izdanju kuće Difusión) i udžbenici *Prisma A1 Comienza, Prisma A2 Continúa*, *Prisma B1 Progresa*, *Prisma B2 Avanza*, *Prisma C1 Consolida* (u izdanju kuće Edinumen). Što se tiče udžbenika za francuski kao strani jezik, odabrani su *Le Nouvel Édito - niveau B1*, *Le Nouvel Édito - niveau B2* (izdavač: Didier), *Écho 1*, *Écho 2* i *Écho* 3 (izdavač: CLE International) i *Alter Ego 5* (izdavač: Hachette Livre). Dakle, naša analiza obuhvata nivoe učenja od A1 do C1. Ove udžbenike smo odabrale iz nekoliko razloga: pre svega, reč je o izdanjima najpoznatijih izdavačkih kuća u Španiji i Francuskoj, udžbenici su novijeg datuma i bazirani su na komunikativnom pristupu nastavi stranih jezika. Osnovni kriterijum kojim smo se vodile jeste zastupljenost forme stripa u ovim udžbenicima.

Pri obradi materijala koji obuhvata sve primere primene stripa u analiziranim udžbenicima, koristile smo kvantitativni postupak. Iz korpusa je izdvojeno ukupno 217 formi stripa, od čega čak 119 strip-kvadrata, samo 2 kaiša i tek 16 tabli stripa. Kvadrati stripa su najprisutniji verovatno zahvaljujući činjenici da zauzimaju manje prostora nego kaiševi odnosno table stripa.

Uočen je neočekivano mali broj poznatih i popularnih stripova (8,3%, tj. 18 od ukupno 217 formi stripa), i to samo u francuskim udžbenicima, npr. *Le Chat* de Philippe Geluck, *Broderies* de Marjane Satrapi, *Les Bidochon en voyage organisé* de Christian Binet, *Agrippine* de Claire Bretécher itd. U većini slučajeva autori udžbenika su birali materijal koji samo podražava formu stripa i koji je nastao isključivo u obrazovne svrhe i za potrebe datog udžbenika. U radu ćemo i za ove forme koristiti termin strip.

U nastavku sledi pregled funkcija u kojima su upotrebljene sve pronađene forme stripa, tj. da li određeni strip služi za razvijanje leksičke, gramatičke, pragmatičke ili sociokulturne kompetencije ili pak za uvežbavanje veština jezičke produkcije i recepcije. Ove funkcije su razvrstane prema nivoima učenja.

4.1. Strip u funkciji razvijanja leksičke kompetencije

Kao primer upotrebe stripovne forme za rad sa vokabularom, navodimo primer iz udžbenika *Prisma A1* (slika br. 1) kojim se uvodi leksika vezana za odeću i kupovinu.

Slika br. 1 (PA1: 45)

U udžbenicima za **nivo A1** stripom se kontekstualizuju: korisni izrazi za komunikaciju na času španskog jezika (AI1: 8), pozdravi i otpozdravi (AI1: 13), definisanje/opisivanje mesta, osoba i predmeta (AI1: 29, E1: 112), sati i dani u nedelji (AI1: 59, NAI1: 77), nazivi obroka (AI1: 61), traženje/davanje uputstava za snalaženje u prostoru (AI1: 69, E1: 72), kućni poslovi (AI1: 140-1), boje (PA1: 28), odeća (PA1: 45), aktivnosti u slobodno vreme i interesovanja (E1: 24), iskazivanje planova u budućnosti (E1: 25) prošli događaji (E1: 32), davanje naredbi i saveta (E1: 64), glagoli kretanja (E1: 73), iskazivanje potrebe (E1: 73), sećanja i navike (E1: 88), nove tehnologije (E1: 94, 95).

Nivo A2: korisni izrazi za komunikaciju na času španskog jezika (AI2: 8), međuljudski odnosi (*llevarse bien/mal con alguien*), obrazlaganje pomoću izraza *porque* (AI2: 28), pisanje recepata i davanje instrukcija (AI2: 53), pozdravi/otpozdravi, predstavljanje (PA2: 30), upućivanje komplimenata (PA2: 70), glagoli kretanja (E2: 25), izražavanje osećanja (E2: 113).

Nivo B1: korisni izrazi za komunikaciju unutar učionice (AI3: 8), konstrukcije za iskazivanje trajanja radnje (AI3: 13), konstrukcije za iskazivanje količine i intenziteta (AI3: 21), pružanje saveta i predlaganje ideja (PB1: 38), posao (NEB1: 31), porodica (NEB1: 67), potrošačko društvo (NEB1: 103).

Nivo B2: kako pitati druge za mišljenje (AI4: 34), imenice izvedene od prideva (AI4: 85), diskursni konektori za iznošenje argumenata, mišljenja, uticanja (PB2: 10), moda (NEB2: 27), govorni jezik (NEB2: 41, 171), putovanja (NEB2: 63), istorijski događaji (NEB2: 99), razgovor za posao (NEB2: 135).

Nivo C1: idiomi (PC1: 88).

4.2. Strip u funkciji razvijanja gramatičke kompetencije

Kao primer upotrebe stripa u funkciji predstavljanja gramatičkih sadržaja, navodimo primer iz udžbenika *Écho 2* (slika br. 2) koji kontekstualizuje upotrebe kondicionala prošlog (*conditionnel passé*) u francuskom jeziku.

U nastavku dajemo pregled svih gramatičkih sadržaja koji su predstavljeni stripovnom formom u našem korpusu.

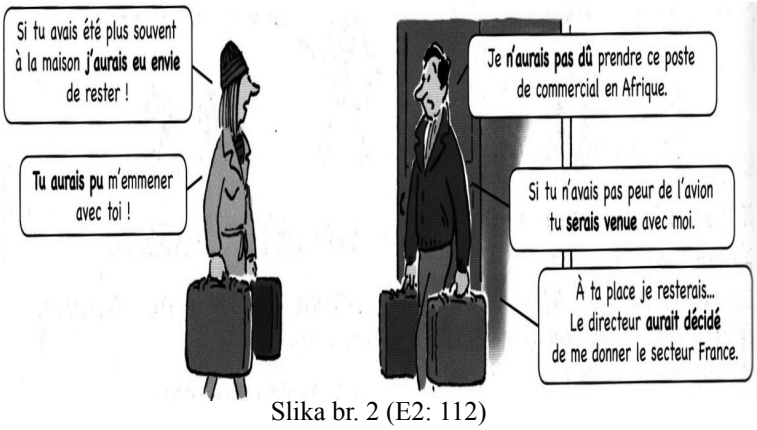

Slika br. 2 (E2: 112)

Nivo A1: pokazni pridevi i zamenice i kongruencija u rodu i broju (AI1: 36, 37), prezent indikativa pravilnih glagola sve tri konjugacije (AI1: 20), glagoli sve tri konjugacije koji imaju nepravilno prvo lice jednine (AI1: 60), pridevi i prilozi za iskazivanje količine (AI1: 69), upotreba bliskog prošlog vremena (*el pretérito perfecto*) i njegove vremenske odrednice (AI1: 77, PA1: 132), povratni glagoli (AI1: 168, PA1: 62), razlika u upotrebi glagola *saber*/*poder* (AIA: 76), (NAI1: 111), kongruencija u rodu i broju (PA1: 28), prezent indikativa glagola prve grupe (E1: 8, 64), rod i broj imenica (E1: 9), postavljanje pitanja (E1: 9, 57), negacija (E1: 9), određeni, neodređeni i partitivni član (E1: 16, 56), prezent nepravilnih glagola (E1: 24), naglašene lične zamenice (E1: 24), *futur proche* (E1: 25), *passé composé* (E1: 32, 88), komparacija (E1: 48, 129), prisvojni pridevi (E1: 48, 49), imperativ (E1: 64, 112), predlozi za mesto (E1: 72), imperfekat (E1: 88), vremenske odrednice – *depuis*, *il y a* (E1: 89), lične zamenice u funkciji (in)direktnog objekta (E1: 96), *passé récent*, *présent progressif*, *futur proche* (E1: 104), indirektni govor (E1: 105), formiranje glagola od imenica i sl., rod imenica i prideva (E1: 113), *futur simple* (E1: 128), zamenice *en* i *y* (E1: 136, 137), iskazivanje hipoteze (E1: 137), *subjonctif* (E1: 144), prilozi (E1: 145, 153), relativne rečenice (E1: 132).

Nivo A2: bezlična forma glagola (AI2: 53), imperativ (AI2: 93), iskazivanje uslova (AI2: 100), e*l pretérito perfecto*: upotreba i vremenske odrednice (AI2: 45, 62), e*l imperfecto* (PA2: 99), zamenice u funkciji (in)direktnog objekta (PA2: 50, E2: 16, 17, 153), potencijal (PA2, 135), prezent (E2: 8), kondicional prezenta (E2: 24), indirektni govor (E2: 32), konstrukcije sa glagolima *faire* i *laisser* (E2: 33), *subjonctif* (E2: 48, 96, 144), prisvojne zamenice (E2: 56), neodređeni pridevi i zamenice (E2: 56), pokazne zamenice (E2: 64), komparacija (E2: 65), prilozi za količinu (E2: 72), pasivne konstrukcije

(E2: 88), izražavanje vremena dešavanja radnje (E2: 89), zamenica *dont* (E2: 97), pluskvamperfekat (E2: 104), kondicional prošli (E2: 112), *futur antérieur* (E2: 128), složene relativne zamenice (E2: 152).

Nivo B1: *el futuro imperfecto* (AI3: 77), bezlične konstrukcije (AI3: 85), indirektni govor, prenošenje tuđih reči (AI3: 85), II tip kondicionalne rečenice, *el imperfecto de subjuntivo* (AI3: 93), *el pluscuamperfecto* (AI2: 55), *el presente de subjuntivo* (PB1: 38), e*l futuro compuesto* (PB1: 45), tipovi kondicionalnih rečenica (AI4: 14, 35),), slaganje vremena (AI4: 14), glagolske perifraze (AI4: 22), *el imperfecto*, iskazivanje budućnosti u okviru prošlosti (AI4: 24), indirektni govor (AI4: 25), pasivne i bezlične konstrukcije (AI4: 44), relativne zamenice (AI4: 34), vremenske rečenice (AI4: 64), takozvane s*e me* konstrukcije za iskazivanje nenamerne radnje (AI4: 65), dopusne rečenice (AI4: 94), složeni infinitv (AI4: 84), uzročne rečenice (AI4: 94), *se* kao indirektni objekat ili povratna zamenica (AI4: 53), upotreba glagola *dejar* (*de + infinitivo*) (PB2: 54), c*omo si + imperfecto/pluscuamperfecto de subjuntivo*, (AI4: 119), glagoli za iskazivanje promene (PB2: 59).

Nivo B2: vremenske odrednice (*antes de que*) (AI4: 84).

Nivo C1: pasivna konstrukcija (PC1: 25), dopusne rečenice (PC1: 96).

4.3. Strip u funkciji razvijanja pragmatičke kompetencije

Za razliku od leksičke i gramatičke, pragmatička kompetencija je manje zastupljena u korpusu. Primer upotrebe forme stripa za kontekstualizaciju izraza koji se upotrebljavaju u govornom činu sumnje i pretpostavke nalazimo u udžbeniku *Écho 2* (slika br. 3).

Slika br. 3 (E2: 96)

Sledi spisak primera u kojima se stripom ilustruju neki od ključnih aspekata pragmatike.

Nivo A1: oblici za davanje, odbijanje i prihvatanje ponuda (PA1: 148), oblici za formalno i neformalno oslovljavanje (E1: 8), izražavanje mogućnosti i obaveze (E1: 25), davanje naredbi i saveta (E1: 112), iskazivanje pretpostavke (E1: 137).

Nivo A2: korisni izrazi za komunikaciju unutar učionice (AI2: 8), forme za iskazivanje žaljenja/zadovoljstva (AI2: 63), diskursni markeri za iskazivanje mišljenja, argumenata, (ne)slaganja u mišljenju sa nekim (AI2: 72), pozdravi/otpozdravi, predstavljanje (PA2: 30), upućivanje naredbi (PA2: 154), situacije koje kontekstualizuju upotrebu potencijala, npr. učtivost, davanje saveta (PA2: 135, E2: 24), upućivanje komplimenata (PA2: 70), diskursni markeri za izražavanje koncesije (E2: 73), izražavanje sumnje i pretpostavke (E2: 96, 129), izražavanje kauzalnosti (E2: 136) i posledice (E2: 137).

Nivo B1: diskursni markeri za iskazivanje posledice, vremena, simultanosti (PB1: 25), pružanje saveta i predlaganje ideja (PB1: 38), iskazivanje želja (PB1: 47), iskazivanje verovatnoće (PB1: 72) i zabrane (E3: 64).

Nivo B2: Nema zabeleženih primera.

Nivo C1: Nema zabeleženih primera.

4.4. Strip u funkciji razvijanja sociokulturne kompetencije

Ova kompetencija je najmanje zastupljena u korpusu. Slika br. 4 predstavlja primer kako se formom stripa uvode i ilustruju sociokulturni elementi. Strip iz udženika *Aula Internacional 1* prikazuje situacije u kojima se upotrebljavaju određeni oblici za obraćanje i oslovljavanje u Španiji.

Nivo A1: imena, prezimena i nadimci u Španiji (AI1: 124), praznici u Španiji (NAI1: 76), filmski festival u Kanu (E1: 9), francuski gradovi i poznate ličnosti (E1: 32).

Nivo A2: istorija Španije (AI2: 80)

Nivo B1: ilustracija viceva (AI3: 38), upoznavanje sa profesijom koja polako nestaje: *concierge* (domar) (NEB1: 21), aktuelnosti u francuskoj štampi (NEB1: 53), porodični odnosi (NEB1: 69), potrošačko društvo (NEB1: 103), Evropska unija (NEB1: 165).

Nivo B2: *les bobos* (NEB2: 41), upoznavanje sa francuskim stripom (NEB2: 55), stereotipi o francuskim turistima (NEB2: 63, 68), istorijski događaji (NEB2: 94), problem zaposlenja (NEB2: 140), diskriminacija na poslu (NEB2: 145), frankofonija i jezički registri (NEB2: 171).

Slika br. 4 (AI1: 124)

Nivo C1: mit o Ernestu Če Gevari, komični strip (PC1: 107), komični strip o trećem dobu (PC1: 210-211).

4.5. Strip u funkciji razvijanja veština jezičke recepcije

4.5.1. Razumevanje pročitanog teksta

Budući da tek petina od ukupnog broja analiziranih stripova ne sadrži tekst, možemo reći da većina stripova iz korpusa implicira primenu veštine razumevanja pročitanog teksta, bilo da su upotrebljeni u funkciji kontekstualizacije leksičkih, gramatičkih, pragmatičkih ili sociokulturnih elemenata.

4.5.2. Razumevanje odslušanog teksta

Uočen je neznatan broj stripova koji su upotrebljeni kao osnova vežbi za razumevanje odslušanog teksta na nivoima A1, A2 i B1, dok na nivoima B2 i C1ovakav tip vežbi nije zabeležen.

4.6. Strip u funkciji razvijanja veština jezičke produkcije (pismene i usmene)

Budući da je jezička produkcija, kako usmena, tako i pismena, prisutna u praktično svim vežbama i na svakom nivou, ovde dajemo samo pregled tipova vežbi koje autori udžbenika predlažu: sastaviti priču od strip-kvadrata, završiti dati strip, poređati strip-kvadrate i povezati ih sa odgovarajućim tekstom, popuniti oblačiće, a u slučajevima kada tekst izostaje, učenici treba da osmisle priču na osnovu ponuđenih strip-kvadrata bez teksta.

5. ZAKLJUČAK

U ovom radu smo krenule od pretpostavke da upotreba stripa kao vizuelno-narativne forme može biti zahvalna u procesu učenja stranog jezika. Analiza korpusa je potvrdila veliki didaktički potencijal ove prvenstveno umetničke forme. Dakle, s obzirom na činjenicu da prikazuje jezički model u konkretnoj situaciji, strip pruža velike mogućnosti za kontekstualizaciju leksičkih, gramatičkih, pragmatičkih i sociokulturnih aspekata jezika, kao i za razvijanje receptivnih i produktivnih jezičkih veština.

Za razliku od španskih udžbenika, gde je uočeno odsustvo poznatih stripova i gde su autori udžbenika koristili materijal koji je nastao isključivo u obrazovne svrhe i samo podražava formu stripa, u francuskim udžbenicima dela poznatih strip-crtača su zastupljenija. To se može objasniti činjenicom da Francuzi pridaju izuzetan značaj ovoj umetnosti budući da redovno organizuju festivale i izložbe stripa. Tako se najpoznatiji i najvažniji evropski festival stripa održava već skoro 40 godina u francuskom gradu Angulemu.

Analiza našeg korpusa pokazala je da se strip upotrebljava pre svega u funkciji razvijanja gramatičke i leksičke kompetencije, koje se često i preplićU, s tim da je u francuskom delu korpusa taj tip upotrebe zastupljeniji na nižim nivoima, dok primeri gramatičke kompetencije praktično izostaju na nivoima B1, B2 i C1. Primetile smo da su poznati stripovi zastupljeniji na višim nivoima (B1, B2 i C1) jer su kompleksniji pre svega sa leksičkog, ali i sa gramatičkog aspekta, budući da podrazumevaju određeni nivo znanja jezika.

Što se tiče pragmatičke kompetencije, nije pronađen nijedan primer za nivoe B1 i B2, dok je na nivou A1 izdvojeno vrlo malo primera.

Pronađen je najmanji broj primera (25, većinom u francuskom delu korpusa) upotrebe forme stripa u funkciji razvijanja sociokulturne kompetencije. Smatramo da je razlog tome slaba zastupljenost poznatih stripova, budući da su upravo oni kulturno markirani.

Kada je reč o jezičkim veštinama, možemo zaključiti da većina analiziranih stripova implicira primenu veštine razumevanja pročitanog teksta, bez obzira na funkciju u kojoj su upotrebljeni. Upotreba teksta u okviru stripa izostaje u 26 primera. Pronađeno je ukupno 8 primera upotrebe stripa u vežbama za razumevanje odslušanog teksta, prvenstveno na nižim nivoima.

Praktično svi primeri upotrebe stripa nude mogućnost za razvijanje jezičke produkcije, kako pismene, tako i usmene.

Možemo zaključiti da je analiza korpusa potvrdila našu hipotezu da strip ima veliki potencijal za upotrebu u nastavi stranih jezika.

Literatura

Alonso, Marina. (2012). El cómic en la clase de ELE. *Suplementos de Marco ELE*. Núm. 14. Dostupno na: http://marcoele.com/descargas/14/alonso-comic.pdf <15. 10. 2013.>

Arnold, J. (2000). *La dimensión afectiva en el aprendizaje de idiomas*. Madrid: Colección Cambridge de didáctica de lenguas.

Baron-Carvais, A. *La bande dessinée*. (2007). Paris : Presses Universitaires de France (Que sais-je ?).

Barreiro Villanueva, JM. (2000) El cómic como recurso en la clase de español. *Actas* del VIII Seminário de Dificultades Específicas de la Enseñanza del Español a Lusohablantes. São Paulo, 28 de octubre de 2000. Págs. 44-48

Belan, B. (1975). Šta, kako i kome govori strip. *Kultura*. *Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*. 28: 201-224.

Bogdanović, Ž. [priredio] (1994). *Umetnost i jezik stripa*. Beograd: Orbis.

Cabrera, JM. (2009). Un día cualquiera. Explotación del comic en clase. *Marco ELE*. Núm. 9. Dostupno na: http://marcoele.com/descargas/8/jm.cabrera_undiacualquiera.pdf <5. 10. 2013.>

Dragičić, S. i Zupan, Z. *Istorija jugoslovenskog stripa I (do 1941. godine).* Dostupno na: http://www.rastko.rs/strip/1/zupan-draginicic_1/ilustrovane-price.html <15. 9. 2013.>

Gagnon, J.-Cl. (1988). La bande dessinée comme discours ou le récit en images. *Québec français*. 70 : 66-70. Disponible sur : http://www.erudit.org/culture/qf1076656/qf1222071/45218ac.pdf <10. 09. 2013.>
Gauthier, M. (1996). L'apport de la bande dessinée. *Revue Éducation et francophonie*. Vol. 24, No 1 et 2. Disponible sur : http://www.acelf.ca/c/revue/revuehtml/24-12/gauthier.html <10. 09. 2013.>
Julkić, S. (2012). Stripovni stil pjesničkoga subjekta u suvremenom hrvatskome pjesništvu iskustva intermedijalnosti i postintermedijalnosti. *Poznańskie Studia Slawistyczne*. 1, 2: 169-188.
Katnić-Bakaršić, M. *Lingvistička stilistika*. Dostupno na: http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001017/01/18.pdf <30. 10. 2013.>
Kekljević, I. (2012). Prikaz knjige Ranka Munitića *Strip, deveta umetnost*. Dostupno na: http://igor.kekeljevic.com/articles/chit-chat/96-prikaz-knjige-ranka-munitica-strip-deveta-umetnost <20. 9. 2013.>
Klajn, I., Šipka, M. (2006). Veliki rečnik stranih reči i izraza. Novi Sad: Prometej.
Munitić, R. (2006). *Strip, deveta umetnost*. Beograd: Fakultet primenjenih umetnosti.
Petrovački Lj., Savić, M. (2012). Strip u nastavi gramatike srpskog jezika. *Metodički vidici*. 3: 11-28.
Popadić, V. (2004). Neobavezno o stripu. *Sveske. Književnost - umetnost – kultura*. Pančevo: Mali Nemo. 202-205.
Tadić, M. Strip u nastavi geografije. *Globus,* br. 33. Srpsko geografsko društvo. 2008: 207-214. Dostupno na: http://www.sgd.org.rs/publikacije/globus/33/016%20Milutin%20Tadic%20-%20STRIP%20U%20NASTAVI%20GEOGRAFIJE.pdf <15. 9. 2013.>
Tomić, S. (2003). *Do visina Olimpa*. Novi Sad: Megaprint.

Korpus

Brillant, C. ; Bazou, V. ; Racine, R. ; Schenker, J-Ch. (2010). *Le Nouvel Édito, niveau B2*. Paris : Les Éditions Didier. (NEB2)
Corpas, J. et al. (2013). *Aula Internacional 1 (Nueva edición)*. Barcelona: Difusión. (NAI1)
Corpas, J. et al. (2005). *Aula Internacional 1*. Barcelona: Difusión. (AI1)
Corpas, J. et al. (2005). *Aula Internacional 2*. Barcelona: Difusión. (AI2)
Corpas, J. et al. (2006). *Aula Internacional 3*. Barcelona: Difusión. (AI3)
Corpas, J. et al. (2007). *Aula Internacional 4*. Barcelona: Difusión. (AI4)
Equipo Prisma (V.V.A.A.) (2002). *Prisma A1, Comienza*. Madrid: Editorial Edinumen. (PA1)
Equipo Prisma (V.V.A.A.). (2002). *Prisma A2, Continúa*. Madrid: Editorial Edinumen. (PA2)
Equipo Prisma (V.V.A.A.). (2003). *Prisma B1 Progresa*. Madrid: Editorial Edinumen. (PB1)
Equipo Prisma (V.V.A.A.). (2003). *Prisma B2 Avanza*. Madrid: Editorial Edinumen. (PB2)
Equipo Prisma (V.V.A.A.). (2005). *Prisma C1 Consolida*. Madrid: Editorial Edinumen. (PC1)
Girardet, J. et Pécheur, J. (2008). *Écho 1*. Paris : CLE International/Sejer. (E1)
Girardet, J. et Pécheur, J. (2008). *Écho 2*. Paris : CLE International/Sejer. (E2)
Girardet, J. et Pécheur, J. (2008). *Écho 3*. Paris : CLE International/Sejer. (E3)
Guilloux, M. ; Herry, C. ; Pons, S. ; Chapiro, L. (2010). *Alter Ego 5*. Paris : Hachette Livre. (AE5)
Heu, E.; Abou-Samra, M. ; Perrard, M. ; Pinson, C. (2012). *Le Nouvel Édito, niveau B1*. Paris : Les Éditions Didier. (NEB1)

L'APPRENTISSAGE DE LA LANGUE ÉTRANGÈRE À TRAVERS LA BANDE DESSINÉE : L'ANALYSE ET LA PRÉSENCE DE CETTE FORME DANS LES MANUELS DE FRANÇAIS ET D'ESPAGNOL LANGUE ÉTRANGÈRE

Résumé

Cet article porte sur l'utilisation de la bande dessinée en classe de langue étrangère. À travers l'analyse de cette forme dans plusieurs méthodes pour l'enseignement du français et de l'espagnol langue étrangère destinées à des apprenants adultes ou grands adolescents, nous montrons les possibilités de son exploitation en classe de langue. Plus précisément, nous définissons son apport au développement des compétences lexicale, grammaticale, pragmatique et socioculturelle, mais aussi à celui de la réception et de la production orales et écrites.

L'analyse du corpus a confirmé le grand potentiel didactique de la bande dessinée. Elle est utilisée avant tout dans le but de développer les compétences grammaticale et lexicale des apprenants, particulièrement aux niveaux A1 et A2 selon le CECR. Pour ce qui est de la compétence pragmatique, nous avons relevé très peu d'exemples, surtout au niveau A1. La compétence socioculturelle est la moins présente dans le corpus, ce qui est probablement dû au fait que le nombre de bandes dessinées connues et populaires n'est pas élevé. À la différence des manuels de français, dans les manuels d'espagnol nous n'avons relevé aucun exemple de bandes dessinées connues. Pratiquement tous les exemples de l'utilisation de la bande dessinée donnent des possibilités de développer la production langagière, écrite, tout comme orale.
Mots-clés: bande dessinée, compétences langagières, verbo-iconique, espagnol, français.

Sanja Maričić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
maricic.sanja@gmail.com

Nataša Popović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
natachapopovic@yahoo.fr

Maja Marković

THE EFFECT OF VISUAL INFORMATION ON THE PRODUCTION OF VOWELS BY SERBIAN LEARNERS OF ENGLISH*

The paper discusses the relevance of visual cues in second language phonological acquisition. After reviewing theories of L2 phonological acquisition, we discuss the relevance of visual information in speech comprehension and acquisition. Then we give the results of the pilot study which investigates whether L2 learners of English facilitate from visual input when learning new vocalic contrasts in addition to the traditionally used auditory materials. Since human speech is a multimodal function, relying not only on the auditory cues but visual ones as well, this pilot study was carried out specifically in order to find out whether visual speech input plays an important role in the production of L2 vocalic phonemes. The subjects of the study are students of English whose L1 is Serbian. After the initial recording of the subjects' pronunciation of words containing the vocalic contrasts investigated, the subjects were exposed to a training period, where one group was exposed to auditory input alone, and the other to auditory and visual input. The results indicate that the latter group improved the production of the vocalic contrasts better than the former.

Keywords: speech production, vowels, visual cues, L2 acquisition

0. INTRODUCTION

As has been stated in the literature (Rosenblum 2005), human speech is a multimodal function, usually apprehended by visual as well as auditory means. As reported by Hazan, Sennema, Iba and Faulkner (2005: 362), the resulting perception of auditory and visual input indicates that „the information from each modality is integrated before the sound is categorized by the listener". It has even been proved that in phonemic segments which contain exceptionally salient visual cues, the visual input is more robust than the auditory one, and the listener's brain is more likely to trust his/her sense of sight when judging on the identity of the phoneme he/she has heard (McGurk effect). Studies on L1 acquisition by blind children (e.g. Mills 1987) showed that visual speech input plays an important role on L1 phonological acquisition. Hazan et al. (2005) showed that audiovisual training is more effective than audio training alone when the visual cues are sufficiently salient in the perceptual training of L2 consonants. They also concluded that seeing the facial gestures of the talker leads to a greater improvement in pronunciation, even for contrasts with relatively low visual salience.

In this study we shall investigate the role of visual input in the perception and production training of English vowels to the speakers of Serbian. Only recently, the influence of visual cues on the acquisition of the phonological system has become the focus of experimental research. The studies conducted have mainly been concerned with the perception of phonemic segments which contain exceptionally salient visual cues, primarily consonants in which the facial gestures of the talker are perceptually conspicuous, such as [labial] vs. [nonlabial] contrasts. For example, Kluge (2011) investigates the perception of nasal contrasts /m/ : /n/ in English by Brazilian learners; Hazan et. al 2006) investigate the perception of labiodental /v/ and labial /b, p/ in English by speakers of various languages. Thus far, very few studies concerning the effect of visual cues on vocalic contrasts in the acquisition of L2 phonology have been conducted, in particular concerning the production of L2 vowels. The goal of the pilot study presented in this paper was to investigate whether visual input accompanying the auditory facilitates the production of L2 vowels and thus find out whether there is any noticeable

*The paper has been written as a part of the research project entitled Languages and Cultures in Time and Space funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (Grant no. 178002, TR32035).

difference in the improvement of vowel production depending on the input, auditory alone, or auditory and visual combined. The rationale of the study is manifold: as it has been proven that L1 speakers are sensitive to visual cues when forming L1 categories (e.g. Kuhl and Meltzoff 1984), it would be important to see, from the standpoint of L2 acquisition, whether visual gestures are categorized differently in different languages and whether they are filtered through the familiar system of learners' L1. Secondly, for pedagogical reasons, it would be significant to see whether learners can be taught to attend to visual cues and thus feel more confident to communicate, especially under adverse communication conditions. Thirdly, assuming the primacy of gestures in the feature theory, introducing visual cues in L2 teaching should be regarded as imperative for L2 phonemic acquisition.

The paper contains four sections: the first deals with the models of L2 phonemic acquisition; the second deals with the effect of visual cues on speech acquisition; the third gives the overview of the pilot study conducted, including the methodology and results; and the fourth discusses the implications of the results and gives the conclusions. It also contains possible lines of future research.

1. MODELS OF L2 PHONEMIC ACQUISITION

1.1. Flege's Speech Learning Model and Best's Perceptual Assimilation Model

A number of studies related to the acquisition of second language (L2) phonology take in consideration the influence of the phonological system of the learner's native language (L1). These studies are concerned either with perception (to mention but a few seminal works: Flege 1993, 1995; Best 1995, Iverson and Kuhl 1995), production (e.g. Flege 1995, Escudero 2002), or the relation between accurate perception and accurate production (Flege 1995, Best 1995, Escudero 2002; 2005). All of these studies, at least to a certain extent, test and verify the assumption that the segments of the L2 are filtered through the familiar sound system of the learners' L1[1].

Based on this assumption, Flege (1981) concludes that L2 sounds are perceived through the sounds of the learner's L1, which makes the learner's perception of L2 phonological system crucially different from that of native speakers. A contrast that exists in L2 may be an allophonic variation in L1, in which case the learner may have a single mental representation for two distinct L2 sounds. Flege's *Speech Learning Model* (SLM) also posits that the acquisition of L2 sounds depends on the perceived dissimilarity between the L1 and L2 sounds (Flege 1995). Thus, what may seem like a paradox, a sound similar to a sound from L1 may be more difficult to acquire both in terms of perception and production than a dissimilar sound. According to Flege's model, the most important variables for acquiring L2 sounds are the age of learning, the perceived similarity and the amount of exposure to L2 or experience in L2. Consequently, Flege believes that L2 phonology is learnable, i.e. new categories may be developed in the course of learning.

The concept of (dis)similarity leads Flege to conclude that a new category is more likely to be established if there is a greater perceived difference (Flege 1995: 239). At earlier stages of L2 learning, the formation of a new category may be blocked by the mechanism that Flege calls 'equivalence classification' (Flege 1995: 239). It is a mechanism at work both in L1 and L2 phonological acquisition – in L1, it enables a child to categorize phones produced by different speakers as a single phonological category (Flege 1987), but in L2, it may act as a stumbling block, preventing the learner from using different acoustic cues as signals of different categories. A typical example of the latter may be poor discriminative power between the English phonemes /æ/ and /e/, attested in the acquisition by learners of various languages.

[1] The influence of L1 filter is not the only factor that determines the pace and degree of acquiring L2 phonology. Eckman's studies show that L2 phonological acquisition is also dependent upon certain universal characteristics of phonemes, such as markedness of segments (a comprehensive overview of Eckman's ideas is found in Eckman 2008).

Another model which accounts for the acquisition of L2 sounds through the L1 phonological system is the *Perceptual Assimilation Model*, proposed by C. Best (1995). This model is not opposed to Flege's model, but is rather complementary. Best's model predicts that the discriminability of L2 sounds greatly depends on L1 assimilation possibilities. If a foreign category is close to an L1 target, it will be assimilated to it. Therefore, if two distinct L2 sounds are good candidates for a single L1 category, discrimination is expected to be poor.

1.2. Native Language Magnet Model

The Native Language Magnet model, proposed by P. Kuhl (Kuhl 1991, Kuhl and Iverson 1995), relies on the notion of prototypical sounds. In other words, certain articulatory-acoustic features make a sound the best 'exemplar' or prototype of a specific phonological category. This leads to earlier acquisition of such categories, as they are 'more quickly encoded', and have a longer 'durability' in the linguistic memory than the non-prototypical sounds (Kuhl 1991: 93). Thus, the elements of the L2 which are closer to the prototypes according to their articulatory-acoustic properties will tend to be more readily acquired by L2 learners than the non-typical ones. The notion of the perceptual 'magnet' is exclusively related to humans and is closely related to linguistic experience. Kuhl et al. (2008) propose an expanded version of the NLM, in which they argue that phonological acquisition takes place in stages, passing from the universal ability of infants to a completely stable state in L1 phonetic space.

The relevance of Kuhl's theory for this study is that it holds that speech representation is multimodal, since both auditory and visual information help children establish their phonetic space. Kuhl and the colleagues show that the 'polymodal mapping' of speech representation system takes place very early in life. Kuhl and Meltzoff's study (1984) showed that infants are sensitive to visual information as they prefer video presentations of talkers with congruent rather than incongruent audio and visual channels.

1.3. Visual Cues in Speech Perception

Although the primary source of speech is the auditory/acoustic input, many studies have shown the multimodal nature of speech comprehension, where not only the hearing, but the visual (lipreading) means is employed in apprehending the spoken message (Rosenblum 2005: 51). Visual information adds to the acoustic phonetic features, providing a redundancy of information even to speakers with good hearing in many contexts, especially in the case of the degradation of the signal by noise.

Studies on L1 acquisition by blind children (e.g. Mills 1987) showed that visual speech input plays an important role on L1 phonological acquisition. The research showed that German, Russian and English children had difficulty acquiring contrasts that are easy to see and hard to hear. The study Mills conducted showed that the nasal consonants /m/ and /n/ in syllable final position, characterized by weak acoustic output, were poorly acquired by the visually impaired subjects. Grant and Seitz (1998) refer to this phenomenon as 'Audio-visual (AV) benefit', and define it as the amount of benefit resulting from a combination of both auditory and visual cues (Grant and Seitz 1998: 2438).

Yet, the AV benefit is highly dependent on the visual salience of the segment perceived. In some segments, the visual cue may be dominant or even overriding the auditory one. The relative perceptual weighting of visual and auditory cues can best be seen in the so called McGurk effect, reported in McGurk and MacDonald (1976). In this pioneering study the authors investigated how listeners perceive conflicting visual and audio information. The experiment contained a video recording of a person pronouncing syllables containing plosives of different places of articulation, such as /baba/, /gaga/, /papa/ and /kaka/. The audio stimuli dubbed over the video recording contained different plosive sounds from the ones recorded visually. For example, the image of the person pronouncing /gaga/ was dubbed

with the sequence /baba/, while /baba/ was dubbed with /gaga/. Interestingly, the image of the velar /g/, dubbed by the labial plosive /b/ was heard as the alveolar /d/, so that the former sequence was perceived as /dada/. As for the latter, since /b/ has high visual salience, the perception results varied considerably – the subjects heard them as /gabga/ or /bagba/. The authors concluded that the conflicting information was mentally 'reconciled' by the subjects, making use of both visual and auditory information. Thus in the first case, the resulting perception was an 'in-between' segment which neither existed in the visual nor auditory signal. In the latter case, the visual cue was so 'robust' that it overruled the auditory one. This led to the conclusion that information from auditory and visual modalities is integrated and that both modalities contribute to speech perception.

These findings have led linguists to investigate the role of visual input in speech perception of L1 and L2 contrasts. Among those dealing with the sounds of L1 we shall mention Öhström and Traunmüller (2004, 2007), investigating Swedish vowels; Sekiyama and Tohkura (1993), investigating Japanese syllables; Massaro, Cohen and Smeele (1996), investigating English CV syllables; Jerger, Tye-Murray and Abdi (2009), investigating the role of the visual in phonological processing by children with hearing loss; Scarborough et al. (2007), investigating the perception of prosody on the basis of visual cues alone. An increasing number of studies have dealt with L2 sound perception and the influence of visual input. To mention but a few: Hazan et al. (2006), investigating English consonants by Spanish and Japanese speakers; Hazan, Sennema and Faulkner (2002) investigating English consonants contrast by Spanish learners of English; Hardison (1999), investigating English CV syllables by Japanese, Korean, Spanish and Malay speakers; Kluge et al. (2009), Kluge (2009) and Kluge (2011), investigating the use of visual cues in the perception of a visually distinctive English contrast by Brazilian learners of English. All of these studies have found that both L1 and L2 speakers attend to visual cues both in L1 and L2, yet, Hazan et al. (2010) argues that L2 learners may not share the same 'audiovisual benefit' as native speakers.

What needs to be noted is that very few studies have dealt with vowels, either in L1 or in L2 acquisition. Furthermore, none of the studies investigates whether visual information has any impact on the production of L2 sounds. Most of them do agree that visual materials facilitate the acquisition of L2 phonology, and recommend that video stimuli should be used in the language classroom in addition to the traditionally used auditory ones.

2. THE USE OF VISUAL CUES IN THE ACQUISITION OF ENGLISH VOWELS BY SERBIAN LEARNERS

2.1. Preliminaries: English and Serbian Vowel Systems

Before giving the overview of the methods and procedures of the pilot study conducted, we shall give a brief description of English and Serbian vowel systems.

The native language of our subjects, Serbian, has a simple and statistically the most widely attested five-vowel system among the languages of the world: /i, e, a, u, o/ (Madieson 1984). Linguists generally agree that such a vowel system is by far the least marked, and that vowels within such a system are evenly distributed in the vowel space. Another characteristic of such systems is that the phonetic features of their vowels generally reflect the physiological ease of articulation, so that they consistently have rounded back non-low vowels, and a tendency towards lip-spreading in the high front vowels. What complicates the situation in the Serbian vowels is the fact that they do contrast in terms of length, where the long realizations generally have a slightly more peripheral position in the vowel space, and the short ones are somewhat centralized. The only vowels that undergo more dramatic changes with the change of length are the front vowel /e/ and the back vowel /o/. Each of these has a rather high articulation of the long variant, resembling the high vowels /i/ and /u/ respectively. The short realizations are rather open, having the qualities marked by the IPA symbols /ɛ/ and /ɔ/ respectively.

English, on the other hand, has a far richer vowel inventory, including both monophthongs and gliding sounds, or diphthongs. For the purpose of this study, we only investigated the monophthongs. Due to the fact that it has a high number of vocalic contrasts, the English vowel space is much more 'crowded'. Among the front vowels, there are /iː, ɪ, e, æ/, which are obviously not equivalent to the subjects' L1 front vowels. We shall explain the articulation of each in detail later in relation to the visual information they contain, directly reflecting the articulatory gestures employed. The central area of the vowel space is again occupied by a higher number of elements: /ɜː, ə, ʌ/, so that the mid-high area, in contrast to Serbian, is also taken. Among the back vowels, there are /uː, ʊ, ɔː, ɒ, ɑː/[2].

In order to test how the English contrasts are acquired by the Serbian learners, we viewed them as pairs of contrast found as the most natural by Serbian learners: /iː, ɪ/, /e, æ/, /uː, ʊ/, /ɔː, ɒ/ and /ɑː, ʌ/. Some of these contrasts exist in the subjects' L1, although the phonetic realizations are significantly different. The only pair that represents an entirely new contrast is /e/ : /æ/, which has been known to cause most difficulty to Serbian EFL learners (e.g. Paunović 2002; Marković 2007; 2009).

2.2. Experiment: Procedure

The results reported here were obtained in a small-scale pilot study conducted in order to find out whether visual information can contribute to the improvement of the production of English vowels by L2 learners whose native language is Serbian.

The subjects of the study were 6 first year students of English at the University of Novi Sad. The subjects were recorded pronouncing 11 words in three repetitions containing the contrasts described above. The words recorded were monosyllabic (except for *father*) and were carefully chosen so as not to contain any sounds which might obliterate the formant structure of the target vowel. The words recorded were: *deed*, *did*, *dead*, *dad*, *does*, *half*, *father*, *book*, *shoot*, *cot* and *caught*.[3]

The subjects were recorded pronouncing these words before they had had any phonetic training. The vowels were analyzed using the *Praat* software for speech analysis (Boersma and Weenink, version 5.2.28, 2011). We measured the values of the first three formants and came up with the average values for each student, and the average for the whole group.

After the preliminary recording, the subjects were exposed to pronunciation training in three sessions. The students were divided in two groups. Both groups were trained to pronounce the target vowels using the same spoken material[4], but the first one was exposed to audio recordings (A) alone, and the second to the same audio material accompanied with the visual recording (AV). The students were given the same instructions and explanations in both the A and AV group. Following the training, the students were again recorded pronouncing the same words as in the preliminary recording session. These follow-up recordings were again analyzed for the first three formant values, and these results were then compared to the preliminary ones.

2.3. Expectations and Hypotheses

Taking into account the articulatory differences between the English and Serbian vowels, we had certain expectations, on the basis of which we formed the hypotheses. In the following section we shall briefly describe the articulation of the English vowels investigated in terms of their articulatory features, but also in terms of the visual information they contain. We shall also compare them to the equivalent sounds/contrasts of the Serbian language.

[2] The variant we used as the basis of comparison is Standard British pronunciation (RP), since it is generally taught at schools in Serbia.

[3] The vowel /ɑː/ is given in two words (*laugh* and *father*) because we expected that the students might predominantly have American pronunciation, in which case, *father* is the only word containing /ɑː/ without the sonorant /r/ following it.

[4] The material was downloaded from the site www.bbclearneglish.com.

In terms of visual salience, some of the contrasts are more conspicuous than others. Thus the high front vowels /iː/ and /ɪ/ are distinguished in terms of a lower aperture and the frontmost position of the tongue for the former. The long vowel /iː/ is the highest sound, produced with a major lip spreading and muscular tension. In this respect, it does not only differ from the short /ɪ/ sound, but from the Serbian sound /i/ in its long realization as well. The short sound /ɪ/, in contrast, is considerably retracted and lowered and produced with rather loose lip spreading (Gimson and Cruttenden 1996: 99). Being rather different from the familiar native language contrast, we expected the /iː/ vs. /ɪ/ contrast to be poorly acquired. Since the visual salience of the contrast is rather high, we expected the group trained by audio-visual materials to show a higher degree of improvement.

The second contrast investigated, that between the front vowels /e/ and /æ/, has been known as the most difficult contrast for the speakers of Serbian and probably one that is among the last ones to be acquired. Interestingly, a study by (Pereira and Hazan 2012) has shown that this contrast is exceptionally salient in terms of visual cues of both vowels.[5] Since the initial recording of the subjects showed a very poor distinction between these two vowels, we expected both groups to show some improvement, but due to the visual salience of their articulation, it was expected that the group exposed to AV stimulus would improve the contrast more significantly.

For the next pair of vowels /uː, ʊ/ we expected the students to show a strong transfer from L1, i.e. to substitute the two L2 sounds by long and short /u/ of Serbian. The reason for this is the shift of the vowels /uː, ʊ/ towards the front region of the vowel space which has taken place in contemporary English. The resulting sounds are highly marked and are characterized by untypically high values of F2, as the consequence of the fronting. A feature that remains visually salient is the lip rounding, yet, since the articulation is visually hidden by the lips, we did not expect any difference between the two groups.

The vowels /ɔː, ɒ/ also belong to the group of back vowels. In Standard British English, the difference between them is visually conspicuous, since /ɔː/ is articulated with a very high position of the tongue, resulting in close lip rounding. The short vowel /ɒ/ is a low sound, which makes it an open rounded vowel. Due to this difference in articulation, it was expected that the visual input would contribute to the improvement in the acquisition.

The last contrast /ɑː, ʌ/ also differs from the similar one found in the subjects' L1 (long and short realizations of /a/), in that both of these vowels are more retracted, which is reflected in the lower values of F2. In addition, short /ʌ/ is articulated with a higher position of the tongue than the Serbian vowel. The study by Pereira and Hazan (2012) shows that these two sounds are also among the most salient in terms of visual information they contain, /ɑː/ being visually perceived by 71% of their subjects, and /ʌ/ by 64%. Based on these findings we expected the group exposed to AV input to be at an advantage over the A group.

2.4. Results

The results of the preliminary recording are given in Table 1, which gives the average values of the first three formants in the production of all subjects.

Vowel	F1	F2	F3
iː	360,3	2685,3	3516,5
ɪ	411,8	2523,8	3201,4
e	798,5	2014,6	2965,3

[5] The results of this study show that the most visually salient vowel of the English language is /æ/, which is recognized by 89% of the subjects on the basis of visual information alone, then /ɜː/, which was not included in our study, and then /e/, with the visual perception rate of 73%.

æ	826,0	1894,0	3024,5
ɑ:	817,1	1372,7	2532,6
ʌ	858,3	1472,4	2778,0
u:	352,1	1040,6	2744,3
ʊ	460,4	1163,8	2852,4
ɔ:	492,5	952,8	2930,5
ɒ	704,6	1102,6	2813,0

Table 1. Results of preliminary recording

The results of the preliminary recording, based on the average values of the first three formants, indicate that the learners' acquisition of L2 vowels ranges from rather poor to acceptable. The order in which the contrasts are acquired (from the poorest to the best):

1. /e/ vs. /æ/
2. /ɑ:/ vs. /ʌ/
3. /u:/ vs. /ʊ/
4. /i:/ vs. /ɪ/
5. /ɔ:/ vs. /ɒ/

The sounds were mainly substituted by the similar sounds of the subjects' L1, but since there is no contrast similar to /e/ vs. /æ/ in Serbian, most speakers resorted to the distinction in length pronouncing /æ/ with longer duration, but making minimal or no spectral difference.

The analysis of formant values of the follow-up recording showed that both groups made certain progress in the direction of the target language. All the contrasts investigated were more pronounced than in the preliminary recording, and fewer substitutions from L1 vowel systems were detectable.

Table 2 shows the values of F1, F2 and F3 in the production of the group exposed to audio stimulus alone (A group), and Table 3 the results of the first three formants of the group exposed to audio and visual stimulus (AV group).

Vowel	F1	F2	F3
i:	351,7	2676,2	3482,5
ɪ	423,9	2425,8	3191,4
e	721,5	2054,3	2971,3
æ	857,2	1878,0	3043,2
ɑ:	827,1	1345,3	2721,7
ʌ	801,3	1431,4	2838,0
u:	371,1	1197,5	2732,3
ʊ	471,4	1234,6	2809,4
ɔ:	472,5	941,2	2916,4
ɒ	698,6	1100,9	2791,0

Table 2: Follow-up recording A group

Vowel	F1	F2	F3
i:	336,3	2713,4	3245,4
ɪ	445,1	2321,8	3149,7
e	701,5	2150,6	3023,9
æ	892,0	1807,1	3045,7
ɑ:	846,1	1287,7	2699,0
ʌ	798,2	1378,4	2845,0
u:	368,1	1207,2	2771,3
ʊ	478,4	1256,7	2878,4
ɔ:	441,5	934,8	2971,5
ɒ	701,3	1024,6	2871,7

Table 3: Follow-up recording AV group

On the whole, however, the AV group showed a more considerable improvement in the majority of the contrasts:

- /e/ vs. /æ/: both F1 and F2 changed more in the direction of L2 contrast in the AV group;
- /i:/ vs. /ɪ/: the AV group showed better improvement, especially in the values of F1 and F3 (which indicates a more intensive lip spreading);
- /ɑ:/ vs. /ʌ/: both groups modified the vowels in the direction of L2 contrast, but the AV group changed the values of F2 of /ɑ:/ more;

- /u:/ vs. /ʊ/ was changed in the direction of the target language, but there was no significant difference between the groups;
- /ɔ:/ vs. /ɒ/ contrast was rather L2-like from the very beginning.

3. DISCUSSION AND CONCLUSIONS

The pilot study presented in this paper points to the significance of visual input in addition to the auditory one in the acquisition of a foreign language. Although the study was only a small-scale one, it consistently indicates better improvement in pronunciation by those subjects who were exposed to the visual input in addition to auditory. Such findings should be further investigated, but even at this stage, compared to the studies by other researchers, certainly expand Flege's and Best's models of L2 phonological acquisition. In other words, visual information seems to contribute considerably to the formation of new contrasts in L2, helping the learner develop new categories for those sounds which are similar to the L1 sounds in terms of auditory-acoustic features.

Although categorical perception of vowels on the basis of visual information has not been the focus of many studies, our study indicates that investigating how categorical perception of vowels is made on the basis of visual information is a topic worth further research efforts. It raises numerous questions of linguistic but non-linguistic matters alike, including the question of visual perception and categorical differentiation in cognition in general. Another psycholinguistic concern is that of speech comprehension – where do the two modalities (auditory and visual) meet and how are they further processed in the decoding of the spoken message?

The problem of visual-auditory interaction raises issues of distinctive features and their nature. McGurk effect obviously poses challenges to speech perception theory as being entirely based on the acoustic input and seems to provide arguments for gestural feature theory in phonology rather than the acoustic one. Although Ohala (1996) argues against articulation as the basis of phonology, claiming that acoustic-auditory properties of sounds are 'unmistakably the primary determinants of their behavior' (Ohala 1996: 1718), there still should be a theory that would account for such robust reliance on the visual properties of speech sounds.

The study of first language acquisition by children should also look into the interrelations of the visual and auditory aspects of speech and investigate whether the child acquires them simultaneously and maps the auditory information onto the visual one and vice versa. As has been indicated by some authors, children seem less susceptible to McGurk effect, which implies that the correlation between visual and auditory input is strengthened in proportion to the experience in a language.

In the field of second language acquisition, researchers should answer not only the theoretical questions of models of acquiring L2 sounds in terms of auditory and visual characteristics, but should also investigate the influence of native language visual cues in relation to the ones found in L2. Most studies have found that the introduction of visual input in L2 classroom aids the acquisition of L2 phonology, which certainly has pedagogical implications for L2 teaching methodology.

References

Boersma, P. and D. Weenink (2011). *Praat: doing phonetics by computer* (Version 5.2.28) [Computer program]. Retrieved 28 June 2011 from http://www.praat.org.

Eckman, F. (2008). Typological Markedness and Second Language Phonology. In: *Phonology and Second Language Acquisition* (Eds. Hansen Edwards and M.L. Zampini). Philadelphia, John Benjamins, p. 95-115.

Escudero, P. (2002). The Perception of English vowel contrasts: acoustic cue reliance in the development of new contrasts. In A. James and J. Leather (eds.), New sounds 2000: *Proceedings of the fourth international symposium on the acquisition of second language speech*, p. 122-131.

Escudero P. (2005). Linguistic Perception and Second Language Learning: Explaining the attainment of optimal phonological categorization. Utrecht, LOT.

Maddieson, I. (1984). *Patterns of sounds*. Cambrige University Press.

Best, C. (1995). A direct realist view of cross-language speech. In W. Strange (ed.), *Speech perception and linguistic experience*. Baltimore, York Press, 171-204.

Flege, J. E. (1981). The phonological basis of foreign accent: a hypothesis. *TESOL Quarterly*, v. 15, 443-455.

Flege, J. E. (1987). The production of the „new" and „similar" phones in a foreign language: Evidence for the effect of equivalence classification. *Journal of Phonetics*, v. 15, 47-65.

Flege, J. E. (1993). Production and perception of a novel, second-language phonetic contrast. *Journal of the Acoustical Society of America*, v. 93, n. 3, 1589-1608.

Flege, J. E. (1995). Second language speech learning: theory, findings, and problems. In: Strange, W. (Ed.), *Speech perception and linguistic experience: issues in cross-language research*. Timonium, MD: York Press, 233-272.

Gimson, A. C. and A. Cruttenden (1994). *Gimson's Pronunciation of English*, 5th edition, Revised by A. Cruttendena, London, Edward Arnold Ltd.

Grant K. W. and Seitz P. F. (1998). Auditory-visual speech recognition by hearing-impaired subjects: Consonant recognition, sentence recognition, and auditory-visual integration. *Journal of the Acoustical Society of America*, 103 (5), 2677-2690.

Hardison, D. M. (1999). Bimodal speech perception by native and nonnative speakers of English: Factors influencing the McGurk effect. *Language Learning*, 49 (Suppl. 1), 213–283.

Hazan, V., Kim, J. and Chen. Y. (2010). Audiovisual perception in adverse conditions: language, speaker and listener effects. *Speech Communication* 52, 11–12, p. 996–1009.

Hazan, V., Sennema, A., Faulkner, A., Ortega-Llebariad, M., Iba, M., Chung, H. (2006). The use of visual cues in the perception of non-native consonant contrasts. *Journal of the Acoustical Society of America*, v. 119, n. 3, 1740-1751.

Hazan, V., Sennema, A. and Faulkner, A. (2002). Audiovisual perception in L2 learners. *Proceedings of the International Conference for Spoken Language Processing*. Denver, 2002, p. 1685-1688.

Hazan, V., Sennema, A., Iba, M. and Faulkner A. (2005). Effect of audiovisual perceptual training on the perception and production of consonants by Japanese learners of English. *Speech Communication*, 47 (3), 360 – 378.

Iverson P. and Kuhl, P. K. (1995) Mapping the perceptual magnet effect for speech using signal detection theory and multidimensional scaling. *Journal of the Acoustical Society of America*, v. 97, p. 533-562.

Jerger, S., Tye-Murray, N. and Abdi H. (2009). Role of Visual Speech in Phonological Processing by Children With Hearing Loss. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. Vol. 52, 412–434. The American Speech-Language-Hearing Association.

Kluge, D. C. (2009). Brazilian EFL learners' identification of word-final /m-n/: native/nonnative realizations and effect of visual cues. Doctoral dissertation. Universidade Federalde Santa Catarina: Florianopolis.

Kluge, D. C. (2011) The effect of visual cues in the perception of nonnative contrasts. Sognotica, v. 22/2, 257-276.

Kluge, D. C., Reis M. S., Nobre-Oliveira, D., Bettoni-Techio, M. (2009). The Use of Visual Cues in the Perception of English Syllable-Final Nasals by Brazilian EFL Learners. In Watkins et al. (Eds.) *Recent Research in Second Language Phonetics/Phonology: Perception and Production*. Cambridge Scholars Publishing, p. 141-153.

Kuhl, P. K. (1991). Human adults and human infants show a „perceptual magnet effect" for the prototypes of speech categories, monkeys do not. *Perception & Psychophysics*, v. 50, p. 93-107.

Kuhl, P. K. and Iverson, P. (1995). Linguistic experience and the „perceptual magnet effect". In: Strange, W. (Ed.). Speech perception and linguistic experience: issues in cross-language research. Timonium, MD: York Press, p. 121-154.

Kuhl, P. K., Conboy, B. T., Coffey-Corina, S., Padden, D.. Rivera-Gaxiola, M. and Nelson, T. (2008). Phonetic learning as a pathway to language: new data and native language model theory expanded (NLM-e). *Philosophical Transactions of the Royal Society*. v. 363, p. 979-1000.

Kuhl, P. K., and Meltzoff, A. N. (1984) The intermodal representation of speech in infants. *Infant Behavior and Development*, 7, 361-81.

Marković, M. (2007). Kontrastivna analiza akustičkih i artikulacionih karakteristika vokalskih sistema engleskog i srpskog jezika. Neobjavljena doktorska disertacija. Novi Sad, Filozofski fakultet.

Marković, M. (2009). „The Perception and production of the English vowels /e/ and /æ/ by native speakers of Serbian". In Tsangalidis A. (Ed.) *Selected Papers from the 18th International Symposium of Theoretical and Applied Linguistics*. Thessaloniki, Aristotle University of Thessaloniki, 253-262.

Massaro, D., Cohen M. M. and Smeele P. M. (1996). Perception of asynchronous and conflicting visual and auditory speech. *Journal of the Acoustical Society of America*, v. 100, n. 3, p. 1777-1786.

McGurk, H. and MacDonald, J. (1976). Hearing lips and seeing voices. *Nature*, v. 264, p. 746-748.

Mills, A. (1987). The development of phonology in the blind child. In B. Dodd & R. Campbell (Eds.), *Hearing by eye: The psychology of lipreading*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, pp. 145–161.

Ohala, (1996). Speech perception is hearing sounds, not tongues. *Journal of the Acoustical Society of America*, v. 99 (3). 1718-1725.

Öhström, N. and Traunmüller H. (2004). Audiovisual perception of Swedish vowels with and without conflicting cues. *Proceedings, FONETIK 2004*, Department of Linguistics, Stockholm University.

Öhström, N. and Traunmüller H. (2007). Audiovisual perception of openness and lip rounding in front vowels. *Journal of Phonetics*, v. 35, p. 244-258.

Paunović, T. (2002). Fonetsko-fonološka interferencija srpskog jezika u percepciji i produkciji engleskih vokala. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Nišu.

Pereira, Y. and Hazan, V. (2012). Perception of English vowels by L2 learners: Impact of audio, audio-visual and video-only training (poster). BAAP Colloquium 2012, Leeds.

Rosenblum, L. D. (2005) Primacy of multimodal Speech Perception. In: Pisoni, D. B.; Remez, E. R. (Eds.) *The handbook of speech perception*. Blackwell Publishing. p. 51-78.

Scarborough, R., Keating, P., Baroni, M., Cho, T., Mattys, S., Alwan, A., Auer, E. and Bernstein, L. (2007). Optical Cues to the Visual Perception of Lexical and Phrasal Stress in English. *UCLA Working Papers in Phonetics*, No. 105, 118-124. Retreived in Nov. 2013. http://repositories.cdlib.org/uclaling/wpp/No105 8

Sekiyama, K. and Tohkura., Y. (1993). Inter-language differences in the influence of visual cues in speech perception. *Journal of Phonetics* 21, no. 4, 427–44.

UTICAJ VIZUELNOG NA IZGOVOR VOKALA ENGLESKOG JEZIKA KOD IZVORNIH GOVORNIKA SRPSKOG JEZIKA

Rezime

Rad se bavi pitanjem značaja vizuelnog inputa u usvajanju fonologije stranog jezika. Osim što daje detaljan pregled modela usvajanja fonološkog sistema stranog jezika i pregled istraživanja koja se bave uticajem vizuelnog na usvajanje govora uopšte, rad predstavlja rezultate pilot istraživanja u kom autorka ispituje da li vizuelni input pomaže u nastavi engleskog jezika prilikom usvajanja novih vokalskih kontrasta, pored tradicionalnih audio materijala. Poznato je da je govor multimodalan, pri čemu se učesnici govornog čina ne oslanjaju samo na auditivne, već i na vizuelne informacije. Ovo prilot istraživanje sprovedeno je da bi se utvrdilo da li vizuelni input ima značaja i za produkciju vokala stranog jezika. Ispitanici istraživanja su studenti engleskog jezika čiji je maternji jezik srpski. Nakon početnog snimanja, u kom su ispitanici izgovarali pojedinačne reči sa ispitivanim vokalima, učesnici su bili obučavani u dve grupe, pri čemu je u jednoj grupi korišćen samo audio materijal, a u drugoj je zvuk bio praćen i video snimkom govornika. Rezultati ukazuju na to da je druga grupa bolje usvojila vokalske kontraste od prve.

Ključne reči: produkcija govora, vokali, vizuelne informacije, usvajanje stranog jezika

Maja Marković
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
majamarkovic@nsff.ac.rs

Biljana Radić-Bojanić

UPOTREBA IGARA U NASTAVI ENGLESKOG JEZIKA NA UNIVERZITETSKOM NIVOU*

Igre u nastavi engleskog jezika nisu samo razbibriga i način da se popuni slobodno vreme na času, nego mogu da budu aktivnosti koje imaju vrlo jasan pedagoški i jezički cilj. One mogu da povećaju motivaciju učenika pošto menjaju njihovo afektivno stanje i često predstavljaju način da se vežba jezik na svim nivoima znanja i u svim starosnim grupama. Stoga ovaj rad istražuje kako se igre upotrebljavaju u nastavi engleskog jezika na univerzitetskom nivou otkrivajući faktore koji utiču na njihovu upotrebu, kao i stavove studenata u vezi sa njima. U istraživanju je učestvovalo 277 studenata koji slušaju Engleski jezik po izboru na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu na tri nivoa (A2, B1 i B2). Instrument koji se koristio u istraživanju je upitnik sa 18 pitanja: prva četiri pitanja dala su podatke o uzorku, dok je preostalih 14 pitanja ispitalo načine na koje se igre koriste u učionici.

Ključne reči: igre, nastava engleskog jezika, upitnik, nivo znanja.

1. UVOD

Igre u nastavi engleskog jezika nisu samo razbibriga i način da se popuni slobodno vreme na času, nego mogu da budu aktivnosti koje imaju vrlo jasan pedagoški i jezički cilj. One mogu da povećaju motivaciju učenika pošto menjaju njihovo afektivno stanje i često predstavljaju način da se vežba jezik na svim nivoima znanja i u svim starosnim grupama. Igre mogu da razvijaju sve četiri jezičke veštine, bilo odvojeno ili integrisano, i to na smislen i koristan način. Zbog opuštene atmosfere greške koje učenici prave ne predstavljaju prepreku u daljoj jezičkoj produkciji, jer ih vrlo često ne primećuju. Sem toga, igre pružaju priliku da učenici rade u parovima i grupama, što im omogućava da se bolje upoznaju pod opuštenim okolnostima.

Iz navedenih razloga ovaj rad istražuje kako se igre upotrebljavaju u nastavi engleskog jezika na univerzitetskom nivou otkrivajući faktore koji utiču na njihovu upotrebu, kao i stavove studenata u vezi sa njima. U istraživanju je učestvovalo 277 studenata koji slušaju engleski jezik po izboru na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu na tri nivoa (A2, B1 i B2). Instrument koji se koristio u istraživanju je upitnik sa 18 pitanja: prva četiri pitanja dala su podatke o uzorku (pol, godine starosti, godina studija, nivo učenja jezika), dok je preostalih 14 pitanja ispitalo načine na koje se igre koriste u učionici. Nulta hipoteza od koje se pošlo u istraživanju glasi: na upotrebu igara u univerzitetskoj nastavi engleskog jezika ne utiču ni eksterni faktori (godine starosti, pol, nivo učenja, godine studija) ni interni faktori (stavovi, prošla iskustva, strah od greške).

2. TEORIJSKI OKVIR

Igre u nastavi stranih jezika mogu da se definišu kao aktivnosti koje imaju cilj, ali sa prisutnim elementom zabave. Ovde se uočavaju dva ključna elementa: s jedne strane, igrama se mogu postići razni pedagoški i jezički ciljevi u nastavi (vežbanje veština govora, pisanja, čitanja i slušanja, vežbanje vokabulara i gramatike, vežbanje izgovora, vežbanje komunikacionih veština, itd.), dok se s druge strane to sve radi na način koji kod učenika izaziva prijatan osećaj, dovodi do povećane motivacije i želje za učešćem u nastavnom procesu. Uprkos prividnoj trivijalnosti igara, postoje mnogi pedagoški i psihološki opravdani razlozi za njihovu upotrebu u nastavi na svim nivoima i na svim uzrastima. Tako igre mogu da učine subjektivno nezanimljiv sadržaj privlačnim, što će dovesti do toga da se učenik potrudi oko jezičkog materijala za koji inače ne bi bio motivisan. Pošto povećana zainteresovanost

implicira i povećan napor koji će učenik uložiti, igre su pogodna prilika da se učenici potrude da razumeju, tačno ponove i koriste jezički materijal (Wright, Betteridge, & Buckby, 2005: 2), pri čemu često ni nisu svesni da to rade, te ni nemaju otpor prema subjektivno nezanimljivom sadržaju. Tačnije rečeno, u procesu igranja igara učenici se osećaju opušteno, imaju pozitivan stav i ne obraćaju pažnju na subjektivni doživljaj određenih nastavnih jedinica kao teških, dosadnih ili nesavladivih, što znači da se njihov afektivni filter snižava i omogućava veći stepen usvajanja, učenja, ponavljanja i vežbanja. Istovremeno, svesni da nastavnik ne ocenjuje tačnost njihovog izražavanja na stranom jeziku, učenici bez straha dozvoljavaju sebi da greše.

Pored toga, igre pružaju kontekst za smislenu komunikaciju, čak i kad su u pitanju materijali koji se zasnivaju na izlovanim jezičkim jedinicama (slovima, morfemama, rečima, itd. od kojih učenici treba da prave veće jedinice). Naime, u ovim i ovakvim igrama učenici i dalje moraju da komuniciraju sa vršnjacima iz para ili iz grupe da bi prvo mogli da razumeju pravila igre, a potom i da bi mogli da igraju samu igru i urade zadatak. Ovaj aspekt komunikacije tokom igranja igara ima dvojaku prednost: prvo kroz komunikaciju pre, tokom i posle igre učenici konstruišu razumljiv input (Krashen, 1985), tj. jedni drugima pružaju priliku da govore i slušaju, da postavljaju pitanja i daju odgovore, a sve na nivou koji oni međusobno mogu da razumeju, što pruža priliku za vežbu, ali i za oslobađanje od strahova vezanih za javno govorenje na stranom jeziku (Richard-Amato, 1988: 147); drugo, baš zbog toga što se igre neminovno moraju igrati u parovima ili u grupama, a po određenim pravilima, učenici imaju prilike da kroz ovaj proces, često nesvesno, razvijaju veštine učtive društvene komunikacije, gde je potrebno da se sa drugima dogovore oko koraka u igranju igre, oko odgovora, ishoda, itd. (Jacobs & Kline Liu, 1996: 26). Istinu govoreći, takmičarski aspekt igara može da izazove frikcije unutar grupe i među grupama, ali uz jasno postavljena pravila i čvrsto vođstvo nastavnika ovakvi problemi mogu da se prevaziđu i da se tokom igranja igara izradi timski duh i učenici bolje upoznaju (Ersöz, 2000). Sve u svemu, učenicima jeste jasno da, ukoliko žele da njihov tim pobedi u datoj igri, oni moraju da rade zajedno i da se trude da bi postigli isti, zajednički cilj.

Naposletku, igre učenike stavljaju na centralnu poziciju u nastavnom procesu, pošto su oni ti koji su aktivni tokom igranja igara, dok nastavnici samo usmeravaju aktivnosti i pomažu u eventualnim zastojima. Usmerenost ka učenicima se kroz igre pokazuje i time što materijali mogu da podstiču različite perceptivne stilove učenja (Wright, Betteridge, & Buckby, 2005: 6), pa tako crtanje, pisanje, dijagrami, boje i vizualizacija uopšteno odgovaraju učenicima sa dominantnim vizuelnim stilom, dijalozi, recitovanje, pesmice i sl. više prijaju dominantno auditivnim učenicima, dok se premeštanje elemenata, slaganje delova itd. najbolje uklapaju sa taktilno-kinestetičkim stilom učenja.

Prilikom odabira igre u nastavi stranog jezika nastavnik mora da uzme u obzir šest faktora (po Ampaipan, 1999): broj učenika u razredu, mesto održavanja nastave, uzrast, nivo znanja, potrebnu dužinu igre, i sadržaj koji želi da uključi. Prvi faktor svakako utiče na vrstu igre, jer su neke osmišljene tako da uključuju veći, dok druge traže manji broj učenika. Ovo je povezano sa mestom gde se održava nastava, pošto fizičko okruženje treba da omogući reorganizaciju sedenja, kretanje učenika po učionici, itd. pa se ponekad dešava da sam izgled učionice sprečava izvođenje određene igre. Nadalje, uzrast je presudan u planiranju nastavnog procesa koji uključuje igre, pošto su deca uvek mnogo više zainteresovana za igre nego odrasli. Ipak, odraslim učenicima se može objasniti svrha igre i pokazati da kroz zabavu mogu da uče i vežbaju, a može im se i dozvoliti da igre modifikuju i menjaju, što će povećati njihovu autonomiju, ali i motivaciju. Logično je da će nivo znanja učenika imati direktan uticaj na vrstu igre koju će nastavnik odabrati, pa je jasno da suviše laka igra neće biti nikome zanimljiva jer ne predstavlja izazov, dok će suviše teška igra za većinu učenika biti neizvodljiva i izazvati negativne reakcije. Trajanje igre će zavisiti od toga kada nastavnik planira da uključi igru u nastavu (da li na početak časa da bi se učenici zagrejali i pripremili, ili na kraj časa da bi se učenici opustili, ili će pak od igre da napravi centralnu aktivnost časa). I na kraju, sadržaj igre će zavisiti od toga šta nastavnik sa učenicima želi da vežba: pravopis, organizaciju rečenice, tvorbu reči, pisanje sastava, nove jedinice vokabulara, itd.

Tako se u ovom radu ispituju upravo opisani faktori čija je uloga presudna u korišćenju igara u nastavi, s tim da je kontekst istraživanja unekoliko drugačiji od očekivanoga kada su igre u pitanju. Naime, rad se fokusira na univerzitetski nivo, dakle odrasle učenike, pokriva tri nivoa znanja (A2, B1 i B2) i pomoću upitnika pokušava da prikaže ulogu igara u univerzitetskoj nastavi engleskog jezika iz perspektive studenata.

3. ISTRAŽIVANJE

3.1. Istraživački metod, instrument i uzorak

S obzirom na to da je cilj rada bio da se istraži kako se igre upotrebljavaju u nastavi engleskog jezika na univerzitetskom nivou, što uključuje kako faktore koji utiču na upotrebu igara, tako i stavove studenata u vezi sa igrama u nastavi engleskog jezika, osmišljeno je i sprovedeno opsežno istraživanje koje je izvedeno na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu u sklopu nastave Engleskog jezika po izboru. U istraživanju je učestvovalo 277 studenata koji slušaju ovaj predmet na tri nivoa. Na nivou A2 (niži srednji) upitnik je popunilo 87 studenata, na nivou B1 (srednji) 89 studenata, i na nivou B2 (viši srednji) 101 student. Pošto svaki od tri nivoa pohađa od 150 do 250 studenata, može se zaključiti da je navedeni uzorak, kao i svaki poduzorak, u potpunosti reprezentativan za dato istraživanje. Ispitanici su u proseku imali 19,875 godina, što odgovara prosečnoj i očekivanoj starosti studentske populacije. Nadalje, polna struktura je takođe očekivana kada se uzme u obzir da je istraživanje sprovedeno na Filozofskom fakultetu: u istraživanju je učestvovalo više devojaka (72,2%) nego momaka (27,8%). Naposletku, u pogledu godina studija na kojima se nalaze studenti koji su učestvovali u istraživanju, utvrđeno je da je najviše studenata pohađalo prvu godinu studija (63,93%), potom drugu godinu (31,4%), onda treću godinu (3,6%) i na kraju četvrtu godinu (1,1%), što je opet očekivano pošto se engleski kao strani jezik najčešće pohađa na prvoj i drugoj godini studija u skladu sa planovima i programima odsekâ na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

Instrument koji se koristio u istraživanju je upitnik sa 18 pitanja koji je osmislila autorka. Prva četiri pitanja imala su za cilj da odrede opšte podatke o studentima (pol, godine starosti, godina studija, nivo učenja jezika), koji su ujedno predstavljali nezavisne varijable u istraživanju. Preostalih 14 pitanja je ispitivalo načine na koje se igre koriste u učionici, stavove studenata prema igrama, njihova ranija iskustva vezana za upotrebu igara u nastavi engleskog jezika, itd.

Podaci dobijeni upitnikom kodirani su i obrađeni u statističkom paketu SPSS 17.0, te su analizirani putem t-testa nezavisnih uzoraka jednake varijanse, jednosmernom analizom varijanse (ANOVA) i metodom bivarijantne (Pirsonove) korelacije sa ciljem da se otkrije koje nezavisne ili zavisne varijable pokazuju statistički značajne razlike.

3.2. Rezultati

Od studenata na sva tri nivoa traženo je da sa „da” ili „ne” odgovore na pitanja iz upitnika, pa se u Tabeli 1. ispod vide procentualno izraženi pozitivni odgovori na sva pitanja iz upitnika po nivoima.

		A2	B1	B2
1.	Da li nastavnik koristi igre na časovima engleskog?	63,22	78,65	95,05
2.	Da li su nastavnici engleskog u osnovnoj školi koristili igre na času?	55,17	57,30	56,44
3.	Da li su nastavnici engleskog u srednjoj školi koristili igre na času?	48,28	49,44	61,39
4.	Da li su te igre integrisane u gradivo?	81,61	88,76	89,11
5.	Da li se te igre koriste na samom početku časa?	28,74	33,71	54,46
6.	Da li se te igre koriste na kraju časa?	52,87	59,55	43,56

7.	Da li volite igre na času?	86,21	78,65	83,17
8.	Da li ste voljni da u tim igrama učestvujete?	86,21	83,15	82,18
9.	Da li se tokom igre trudite da govorite na engleskom?	86,21	95,51	89,11
10.	Da li su vam igre na času pomogle da bolje upoznate ostale studente iz grupe?	86,21	78,65	80,20
11.	Da li vam nastavnik na času predoči cilj igre?	75,86	80,90	84,16
12.	Da li se plašite grešaka u upotrebi engleskog dok igrate igre?	42,53	25,84	13,86
13.	Da li razmišljate o greškama u upotrebi engleskog dok igrate igre?	64,37	57,30	33,66
14.	Da li volite timski rad koji neke igre zahtevaju?	85,06	78,65	71,29

Tabela 1. Frekvencije odgovora na pitanja iz upitnika po nivoima znanja.

Najviše frekvencije odgovora zabeležene za prvo pitanje na nivou B2 i za deveto pitanje na nivou B1, dok su najniže frekvencije utvrđene za dvanaesto pitanje na nivoima B1 i B2. Međutim, pošto frekvencije ne daju dobar uvid u međusobne odnose varijabli, svi podaci su statistički obrađeni da bi se postavljena hipoteza mogla potvrditi ili opovrgnuti.

Statistička obrada opštih podataka o ispitanicima (nezavisne varijable) potvrdila je homogenost celokupnog uzorka, kao i svakog poduzorka. Naime, t-test nezavisnih uzoraka pokazao da nema statistički značajnih razlika po polu u ukupnom uzorku, kao ni na svakom pojedinačnom nivou, dok je test nezavisnih varijansi pokazao da nema statistički značajnih razlika po uzrastu ili godinama studija kako kod svih studenata koji su učestvovali u istraživanju, tako ni kod studenata na nivoima A2, B1 i B2 ponaosob. Drugim rečima, u pogledu polne strukture, uzrasta i godina studija studenti koji su učestvovali u istraživanju predstavljaju ujednačenu populaciju, što istraživanju daje validnu osnovu za dalje ispitivanje podataka. Jedina nezavisna varijabla kod koje se pokazalo da postoje statistički značajne razlike jeste nivo znanja, pa je tako test nezavisnih varijansi pokazao da se studenti razlikuju po odgovorima na pitanja 1, 5, 12 i 13 (v. Tabelu 2).

pitanje	F	p
1	16,307	,000
5	7,782	,001
12	10,472	,000
13	10,536	,000

Tabela 2. ANOVA za nivo znanja.

Ovo znači da se početna nulta hipoteza može delimično odbaciti pošto od četiri eksterna faktora samo jedan statistički značajno utiče na razlike između nivoa znanja engleskog jezika. U cilju utvrđivanja tačnih razlika između tri poduzorka, urađen je *post-hoc* test koji je ustanovio da B2 nivo prijavljuje više od B1, a B1 više od A2 da nastavnik koristi igre na času (pitanje 1), da B2 nivo prijavljuje više od B1, a B1 više od A2 da se igre koriste na samom početku časa (pitanje 5), da A2 nivo prijavljuje više od B1, a B1 više od B2 da se plaše grešaka u upotrebi engleskog tokom igara na času (pitanje 12), i da A2 nivo prijavljuje više od B1, a B1 više od B2 da razmišljaju o greškama u upotrebi engleskog tokom igara na času (pitanje 13).

Kad je reč o zavisnim varijablama, tj. pitanjima koja se odnose na stavove studenata prema igrama u nastavi, ranijim iskustvima sa igrama, greškama u upotrebi jezika tokom igara, itd., bivarijantna Pirsonova korelacija otkriva nekolike veoma zanimljive podatke koji ukazuju na značajnu povezanost i dodatno pojašnjavaju šta sve utiče na uspeh i upotrebu igara u nastavi engleskog jezika na univerzitetskom nivou.

Prva grupa pitanja koja se odnosi na prošla iskustva studenata u nastavi na osnovnoškolskom i srednješkolskom nivou, a u vezi sa upotrebom igara na času, stoji u niskoj, ali statistički značajnoj

pozitivnoj korelaciji sa pozitivnim stavovima prema igrama (p=,024, r=,135; p=,035, r=,127), ali iznenađuje podatak da nema statistički značajne korelacije prošlih iskustava i studentske volje da u igrama učestvuju. Sem toga, studenti koji prijavljuju da su u osnovnoj i srednoj školi učestvovali u igrama na časovima engleskog jezika sada tvrde da se trude da govore na engleskom dok igraju igre na času (p=,011, r=,152; p=,002, r=,181), kao i da su im igre pomogle da bolje upoznaju druge studente iz grupe (p=,016, r=,145). Naposletku, korelaciona analiza je pokazala jedan zanimljiv, ali neočekivan podatak, a to je da studenti koji prijavljuju da su u osnovnoj i srednoj školi učestvovali u igrama na časovima engleskog jezika imaju razvijeniju metakogniciju, tj. primećuju kada se i kako igre koriste, koja im je svrha, itd. (studenti primećuju da su igre integrisane u gradivo: p=,002, r=,189, p=,000, r=,250; studenti primećuju da nastavnici igre koriste na početku časa: p=,049, r=,118; studenti primećuju da nastavnici igre koriste na kraju časa: p=,005, r=,167, p=,038, r=,124; studenti primećuju da im nastavnici na času predoče cilj igre: p=,023, r=,136).

Druga grupa pitanja koja se odnosi na pozitivan stav prema igrama i volju da se u igrama učestvuje stoji u srednjoj, ali statistički značajnoj pozitivnoj korelaciji sa varijablama koje se odnose na društveni aspekt igara: upoznavanje drugih studenata iz grupe (p=,000, r=,349, p=,000, r=,296) i timski rad koji igre zahtevaju (p=,000, r=,401, p=,000, r=,380). Sem toga, pozitivan stav, sasvim logično, utiče na volju studenata da tokom igara govore na engleskom (p=,000, r=,235; p=,000, r=,284). Na kraju, opet neočekivano, pokazalo se da pozitivan stav studenata ima pozitivan uticaj na njihovu metakogniciju, pa se tako ispostavilo da studenti koji vole igre i koji su voljni da u njima učestvuju lakše prepoznaju način na koji se igre organizuju u sklopu nastave (p=,002, r=,185, p=,017, r=,144; p=,002, r=,184, p=,032, r=,129).

Uvek pominjana i značajna uloga igara u razvoju društvenih, interpersonalnih veština, učtivosti i kooperativnosti, u istraživanju ispitana pitanjima 10 i 14, stoji u pozitivnoj i statistički značajnoj korelaciji sa voljom i željom studenata da tokom igara govore na engleskom (p=,000, r=,315; p=,001, r=,207). Sem toga, sama pitanja 10 i 14 stoje u pozitivnoj korelaciji jedno sa drugim (p=,000, r=,287) i potvrđuju da studenti koji vole timski rad ujedno bolje upoznavaju druge studente iz grupe tokom igranja igara na času.

Naposletku, negativni aspekti upotrebe jezika, tj. strah od grešaka, ispitan je pitanjima 12 i 13 koja imaju međusobnu statistički značajnu i srednje jaku pozitivnu korelaciju (p=,000, r=,462). Ovo svedoči o tome da studenti koji se plaše grešaka u upotrebi engleskog jezika tokom igara ujedno i o tim greškama razmišljaju. Strah od grešaka se nalazi i u dve negativne a statistički značajne korelacije: sa tvrdnjom da nastavnici na časovima engleskog koriste igre (p=,006, r=-,163) i sa tvrdnjom da su nastavnici engleskog u osnovnoj školi koristili igre na času (p=,042, r=-,122). Ove negativne korelacije su verovatno posledica toga da studenti koji imaju strah od grešaka, tj. strah od javnog govorenja na stranom jeziku, ne pohađaju časove onoliko učestalo kao studenti koji osećaju manji strah. Samim tim, njihovo viđenje učestalosti igara na času, bilo na fakultetu ili u osnovnoj školi, iskrivljeno je sopstvenim afektivnim filterom i činjenicom da ili ne pohađaju časove redovno ili ne učestvuju u igrama na časovima koje pohađaju.

Korelaciona analiza zavisnih varijabli iz upitnika pokazala je da interni faktori (prošla iskustva, stavovi, strah od greške) u mnogo većoj meri utiču na ulogu i upotrebu igara u univerzitetskoj nastavi engleskog jezika kao stranog, što znači da se nulta hipoteza u potpunosti odbacuje.

3.3. Diskusija

Nakon iznesene statističke analize podataka dobijenih upitnicima uočava se nekoliko faktora koji su od presudnog značaja kada je reč o ulozi igara na univerzitetskom nivou.

Očigledno je da, bar iz studentske perspektive, na učestalost igara u nastavi utiče nivo znanja. Naime, analiza je pokazala da studenti na višim nivoima (B2, pa onda B1) u većoj meri prijavljuju da se u nastavi engleskog jezika igraju igre, što se može objasniti činjenicom da na ovim nivoima nastavnici za to imaju više vremena pošto su savladane bazične strukture i vokabular. S druge strane,

studenti na nižem nivou (A2) verovatno više vremena posvećuju upravo osnovnoj gramatici i leksici, što možda ne ostavlja dovoljno vremena za igre. Ipak, ove zaključke bi trebalo potkrepiti ili opovrgnuti podacima koji bi se dobili od nastavnika koji ovim studentima predaju.

Kada se radi o greškama, strahu od grešaka i razmišljanju o njima, u ovome prednjače studenti nižih nivoa. Tačnije, studenti na nivou A2, a potom na nivou B1 se u većoj meri plaše grešaka i više razmišljaju o njima od studenata na nivou B2. Ovo se lako može objasniti time što su studenti na nižim nivoima generalno manje fluentni na engleskom jeziku, što utiče na afektivnu dimenziju i povećava strah. Dakle, tokom igara studenti moraju da istovremeno razmišljaju šta će reći i kako će to reći, pri čemu se trude da ne naprave greške pošto im je jezički repertoar na stranom jeziku izrazito sužen u odnosu na maternji. Kako im nivo jezika i fluentnost rastu, tako opada svest o značaju grešaka i anksioznost koju u vezi sa time osećaju. Značajnu ulogu, sem toga, može da igra i iskustvo koje studenti vremenom stiču, pa su tako na višim nivoima svesniji da se greške tokom igara niti ocenjuju niti ispravljaju, čime se briga o njima i strah od njih smanjuju.

Značajnu ulogu u stavovima studenata prema igrama u nastavi stranog jezika očigledno imaju i prošla iskustva, jer se ispostavilo da su studenti koji su igrali igre u nastavi engleskog jezika u osnovnim i/ili srednjim školama naklonjeniji ovom obliku nastave, što implicira da njihov sadašnji pozitivan stav počiva na tome što su videli pozitivne efekte igara i što su im se svidele. Ovo se ogleda u činjenici da se studenti iz ovog poduzorka trude da govore na engleskom jeziku tokom igara, kao i da uviđaju pozitivan uticaj igara na razvijanje međuljudskih odnosa u grupi.

Velik broj varijabli iz upitnika pokazao se kao statistički značajan kada se radi o ulozi igara u razvijanju društvenosti. Naime, istraživanjem je višestruko potvrđeno da studenti koji imaju pozitivne stavove prema igrama u nastavi engleskog jezika pokazuju veću spremnost na saradnju, da više govore na engleskom, da bolje upoznaju druge studente iz grupe, i da su spremniji na timski rad. U datom istraživačkom kontekstu ovo znači da su igre dobar metod za upoznavanje studenata koji se često na početku školske godine međusobno ne poznaju, naročito kada je u pitanju prva godina studija. Ovi studenti dolaze ne samo iz različitih škola, nego iz različitih gradova i studiraju na različitim studijskim programima, tako da su grupe za engleski jezik sačinjene najčešće od neznanaca. Ovo može da loše deluje na napredak studenata pošto mogu da se suzdržavaju pred nepoznatim kolegama i ne žele da govore ili da učestvuju u vežbama na času, ali je očigledno da igre ovde imaju presudnu ulogu pošto im omogućavaju da se upoznaju i da se međusobno zbliže. Ovo posledično dovodi do bolje atmosfere na času, do bolje dinamike u učionici i stvara učioničko okruženje u kome studenti mogu da aktivno učestvuju u svim nastavnim aktivnostima sa smanjenim stresom.

Nasuprot ovome, druga grupa varijabli ukazuje na to da studenti koji ne pohađaju časove redovno imaju povišen afektivni filter, tj. osećaju povećan strah od govorenja tokom igara (a verovatno i tokom drugih vežbi). Ovo su, dakle, studenti koji i manje učestvuju u igrama pošto su ređe na časovima, te nemaju prilike da se upoznaju i zbliže sa drugim studentima. Dugoročno gledano, ova populacija će se sve teže uklapati u dinamiku grupe i sve će teže moći da se bez straha priključi aktivnostima, što će kao krajnju posledicu verovatno imati i manju ocenu iz predmeta. Zarad sprečavanja ovakvih nastavnih ishoda nastavnici bi trebalo da se pozabave baš ovim studentima, da utvrde razloge negativnih stavova i izvore straha od greške, te da nađu načina da tim studentima promene mišljenje i stav.

Na kraju, poslednji faktor koji se pokazao kao statistički značajan na nekoliko različitih nivoa analize jeste sprega igara i metakognicije kod studenata. Naime, ovaj izuzetno važan aspekat nastave stranih jezika koji i direktno i indirektno utiče na uspeh izraženiji je kod studenata koji imaju pozitivna prošla iskustva sa igrama u osnovnim i srednjim školama, pošto ti studenti bolje i jasnije shvataju svrhu igara i njihovu ulogu u nastavnom procesu. Sem toga, metakognicija je razvijenija i kod studenata koji imaju pozitivan stav i volju da učestvuju u igrama na univerzitetskom nivou, što znači da ovi studenti obraćaju pažnju na to kako se i kada igre koriste u nastavnom procesu, koja im je svrha, šta time dobijaju, i sl. Izgleda da su ovi studenti u potpunosti svesni prave svrhe igara, tj. svesni su da nije u pitanju samo popunjavanje praznine na času ili period razbibrige i opuštanja, nego uočavaju svrhu, vreme uvođenja igre na času i njen cilj. Ono što se ovde neminovno postavlja kao pitanje jeste kakav

je odnos između informacija koje studenti prijavljuju u upitniku i realnosti u učionici, što znači da bi se i ovaj faktor mogao dodatno ispitati iz perspektivne nastavnika koji predaju na pomenutim nivoima.

4. ZAKLJUČAK

Analiza upitnika sakupljenih među studentima koji slušaju engleski jezik po izboru na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu pokazala je da na stavove i upotrebu igara u nastavi engleskog jezika na univerzitetskom nivou utiče niz faktora, kako eksternih, tako i internih. Zbog ovoga se u radu mora gotovo u potpunosti odbaciti nulta hipoteza: od eksternih faktora na ulogu i upotrebu igara statistički značajno utiče nivo znanja studenata, dok od internih faktora svi na statistički značajan način oblikuju pristup igrama u nastavi engleskog jezika na univerzitetskom nivou.

Ipak, neki zaključci do kojih se u ovom istraživanju došlo treba da se uzmu sa izvesnom rezervom, pošto su upitnici pružili uvid samo u perspektivu studenata. Drugim rečima, kada se radi o nekima od istraživanih faktora (vreme uvođenja igara na času ili predočavanje cilja igre, kao i integrisanost igara u gradivo), trebalo bi ispitati i nastavničku perspektivu. Naime, moguće je da je nastavnik studentima predočio cilj igre na samom početku aktivnosti, dok to studenti nisu čuli ili nisu shvatili da je u pitanju ukazivanje na cilj igre, što se onda u upitniku odrazilo kroz negativne odgovore na postavljena pitanja. U svakom slučaju, ovo predstavlja temu koju bi vredelo istražiti kroz neki naredni rad.

Literatura

Ampaipan, R. (1999). *100 Language Games*. Bangkok: Thaiwattanapanitch Press.

Ersöz, A. (2000, June). Six games for EFL/ESL classroom. *The Internet TESL Journal*, 6(6) http://iteslj.org/Lessons/Ersoz-Games.html

Jacobs, G. M., & Kline Liu, K. (1996). Integrating language functions and collaborative skills in the second language classroom. *TESL Reporter*, 29, 21-33.

Krashen, S.D. (1985). *The input hypothesis: Issues and implications*. New York: Longman.

Richard-Amato, P. A. (1988). *Making it happen: Interaction in the second language classroom: From theory to practice*. New York: Longman.

Wright, A., Betteridge, D., & Buckby, M. (2005). *Games for language learning* (3rd ed.). New York: CambridgeUniversity Press.

USE OF GAMES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING AT THE TERTIARY LEVEL

Summary

Games in English language teaching are not just a pastime and a way to fill free time in classes. They are and can be activities with a clear pedagogical and linguistic aim. They can increase students' motivation by changing their affective state and are often a way to practice language at all levels of knowledge and with all age groups. Games can develop all four language skills, either separate or integrated, in a meaningful and useful way. In a relaxed atmosphere students' mistakes are not an obstacle in language production because students often do not notice them. In addition, games allow students to work in pairs or in groups, which enables them to get to know their classmates in less formal circumstances.

For all these reasons this paper focuses on the way games are used in English language teaching at the tertiary level and aims to reveal the factors that influence their use as well as the students' attitudes towards them. The research included 277 students who attend English as an elective course at the Faculty of Philosophy in Novi Sad at three levels (A2, B1 and B2 of the CEFR). The instrument that was used in the research is a questionnaire with 18 questions: the first four questions covered the data that yields the sample profile (gender, age, year of study, level of proficiency), while the remaining 14 questions aimed at investigating the ways games are used in

this classroom setting. The data were coded and analyzed in the SPSS 17.0 with t-test, ANOVA and Pearson's correlation.

Keywords: games, English language teaching, questionnaire, level of proficiency.

Biljana Radić-Bojanić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
radic.bojanic@gmail.com

Ana Stipančević

FILM I KULTURA U NASTAVI NEMAČKOG JEZIKA

Društvene promene, velika mobilnost i stalni kulturni kontakti doprineli su tome da se poučavanju kulture u nastavi stranog jezika posveti više pažnje nego ranije. Ciljevi nastave nisu samo ovladavanje komunikativnim, već isto tako interkulturalnim kompetencijama, budući da one predstavljaju važan preduslov za uspešnu komunikaciju među pripadnicima različitih kulturnih sredina. Znanja o nemačkoj kulturi se mogu sticati na različite načine, preko udžbeničkih i književnih tekstova, interneta, muzike, a isto tako i TV-emisija i igranih filmova. Posebno su filmovi korisni za nastavu stranog jezika budući da se u njima obrađuju teme iz skoro svih sfera društvenog života: politike, kulture, ekonomije, religije, sporta, zdravstva, nauke itd. Međutim, filmovi ne prikazuju samo stvarnost takvu kakva jeste, oni je umetnički obrađuju, menjaju, dopunjuju, što ih upravo čini atraktivnim za nastavu. U ovom radu će se prikazati korist primene filma u nastavi stranih jezika, zatim metodičko-didaktički postupci koji se mogu primeniti prilikom njegove obrade i koji će biti konkretizovani obradom filma Floriana H. Donersmarka *Život drugih.* Ukazujući na ključne elemente u filmu, i suočavanjem gledalaca sa datim kulturno-istorijskim kontekstom, učenik se upoznaje sa važnim periodom nemačke istorije koji predstavlja uslov za bolje razumevanje njene današnjice. Budući da su neki elementi u filmu univerzalni i tipični ne samo za nemačku nego i za druge kulture, film nas podstiče na razmišljanje o tome šta je u stvari tipično za jednu, šta za drugu kulturu, a šta su to opšte ljudske vrednosti.

Ključne reči: film, kultura, nastava stranog jezika, *Život drugih*.

1. MESTO KULTURE U NASTAVI NEMAČKOG JEZIKA

Poučavanje nemačke kulture je od samih početaka pa sve do dan-danas bilo uključeno u nastavu nemačkog jezika, međutim, sam pojam kulture, njeno mesto u nastavi, kao i pristup njenom poučavanju tokom godina se menjao. Dugi niz godina se pojam kulture poistovećivao sa „pravim, lepim i dobrim" i obuhvatao je oblasti kao što su književnost, likovne umetnosti, klasična muzika, arhitektura, balet, filozofija, istorija. Ovaj stav prema kulturi se reflektovao i na nastavu nemačkog jezika, te se i od učenika očekivalo da poseduju ova znanja, a sve u cilju obrazovanja i negovanja duha mladih ljudi. Tako su se na časovima stranog jezika čitali i prevodili nemački klasici, iako nisu bili prilagođeni uzrastu i interesovanju učenika. Pored toga, obradom određenih stručnih tekstova iz oblasti geografije, politike, istorije, učenici bi trebalo da steknu faktična znanja, sa ciljem da što bolje shvate i upoznaju stranu kulturnu sredinu (Storch 2009: 286). S obzirom na to da je u prvom planu ovog pristupa bilo usvajanje znanja, zanemarajući pri tome afinitete, potrebe i interesovanja učenika kao i njihovu praktičnu primenjivost, ovaj pristup se nije dugo održao, te je zamenjen novim, komunikativnim pristupom.

Sedamdesetih godina dvadesetog veka, zbog ekonomskih potreba Nemačke za novom radnom snagom, menja se metoda u poučavanju nemačkog jezika, a samim time i njegove kulture. Da bi radnici mogli da se integrišu u novu kulturnu sredinu, bilo je važno da poseduju komunikativne kompetencije tj. da se sporazumevaju u svakodnevnim životnim situacijama, kao i da razumeju fenomene iz svakodnevnog života. Na zahteve tržišta je nastava stranog jezika odgovorila komunikativnom metodom, te se u udžbenicima koriste dijalozi i situacije iz svakodnevnog života, prikazuju se „normalni", prosečni ljudi, njihova svakodnevnica ne bi li učenici stranog jezika usvojili kako određena leksička znanja potrebna u svakodnevnom govoru, tako i znanja o svakodnevnoj kulturi (Biechele, Padrós 2003: 40).

Iskustvo je, međutim, pokazalo da ovladanjem komunikativnim kompetencijama i poznavanje svakodnevne kulture ne dovodi automatski i do razumevanja date kulturne sredine, te je veoma čest

slučaj da među pripadnicima različitih kultura dolazi do nesporazuma i konflikta. Usled toga se komunikativni pristup proširuje za interkulturalnu komponentu, koja pažnju posvećuje kako upotrebi jezika u svakodnevnim situacijama, tako i posredovanju između kultura (Roche 2005: 235). U okviru interkulturalnog pristupa važnu ulogu ima razvijanje sposobnosti za poređenje kultura, ali ne sa predznakom dobro ili loše, već u smislu prepoznavanja razlika i razumevanja određenih kulturnih fenomena u okviru strane kulture, što dovodi i do boljeg razumevanje sopstvene kulture. Osim što se na ovaj način razvija empatija, kao i sposobnost orijentacije u stranoj kulturi, relativizuju se predrasude i klišei koji postoje, što vodi do veće tolerancije i razumevanja među ljudima. Poučavanje kulture u nastavi stranog jezika danas podrazumeva povezivanje sva tri pristupa, jer, da bi upoznao i razumeo određenu kulturu i kulturne fenomene i zauzeo određeni stav, učenik treba najpre da poseduje znanja o određenoj kulturi (Storch 2009: 287-295). Da bi nastavnik uspeo da integriše sva tri pristupa u nastavi, neophodno je, kako da „barata" adekvatnim tehnikama i metodama uspešnog poučavanja, tako i da bira adekvatne sadržaje, koji su pogodni za razvijanje interkulturalne kompetencije.

2 NAČINI STICANJA ZNANJA IZ OBLASTI NEMAČKE KULTURE

Usvajanje znanja o nemačkoj kulturi kao i prenošenje slike o toj zemlji započinje već u samoj učionici i to preko nastavnika. Nastavnici su oduvek imali značajnu ulogu u razvijanju intrinzične i ekstrinzične motivacije za sve školske predmete, ali su njihova uloga i njihov značaj posebno bitni kada je nastava stranog jezika u pitanju. On svojom ličnošću, govorom i ponašanjem reprezentuje datu ciljnu kulturu, i, iako nije maternji govornik, indirektno prenosi sliku o njoj i njenim predstavnicima. Osim nastavnika i sam udžbenik ima značajnu ulogu u prenošenju znanja o nemačkoj kulturi. U svakoj rečenici, tekstu ili ilustraciji učenik se susreće sa određenim činjenicama, društvenim konvencijama, stavovima i vrednostima date kulturne sredine (Storch 2009: 288). Iz tog razloga je važno koristiti moderne i atraktivne udžbenike u nastavi, koji će preneti modernu i pozitivnu sliku Nemačke i drugih zemalja nemačkog govornog područja i motivisati učenika na rad i učenje jezika.

Nove tehnologije takođe omogućuju učenicima neposredan uvid u kulturu jedne zemlje. Slušanjem strane muzike, gledanjem TVserija i filmova, kao i razgovor sa pripadnicima date kulturne sredine putem četa ili imejla, učenici se bolje upoznaju sa datom kulturnom realnošću i doživljavaju je intenzivnije i neposrednije nego u školskoj situaciji, u kojoj se nastava uglavnom ograničava na udžbenik i radnu svesku.

Naravno, boravci u inostranstvu su od ogromne važnosti za upoznavanje date zemlje. Međutim, u situaciji u kojoj se naša zemlja nalazi, oni još uvek predstavljaju pre izuzetak nego pravilo te iz tog razloga mediji treba da budu sastavni deo nastave stranog jezika.

Sa engleskim jezikom to ne predstavlje poteškoće, budući da je sveprisutan, može se čuti na radiju i televiziji, a generalno postoji velika želja da se on nauči i usavrši. Osim toga, stav prema anglosaksonskoj kulturi je pozitivan, većina stvari koje dolaze odatle se obeležavaju kao „cool", moderne i atraktivne, te je i motivacija za učenje ovog jezika znatno jača. Sa nemačkim jezikom stvari stoje drugačije. Retko se može čuti na televiziji, a mnogi, iako su ga učili po osam godina u školi, ne umeju da ga koriste u najosnovnijim životnim situacijama. Pored toga, čini se da je jezik i malo „omražen" među mladima, te i motivacija za učenje nije naročito visoka.[1]

[1] O ovom stavu prema nemačkom jeziku svedoči i istraživanje sprovedeno među 250 učenika iz tri novosadske gimnazije i jedne stručne škole. Rezultati su pokazali da 49% učenika uči nemački zato što mora, 56% ga doživljava kao grub i hladan, 55% vidi Nemce kao vredne i disciplinovane, a 22% kao hladne i zatvorene. Prve asocijacije na Nemačku su, pored fudbala i „Oktoberfesta", i partizanski filmovi, a na drugom mestu i Hitler i nacionalsocijalizam. Rezultati ankete pokazuju da čak 86% učenika ima kontakt sa nemačkim jezikom samo na nastavi, te je to moguć razlog za ovakve rezultate. Učenici koji su imali kontakt sa Nemcima, bilo preko televizije ili uživo, i koji su imali priliku da putuju u Nemačku, opisivali su Nemce kao prijatne i komunikativne, a jezik kao lep i melodičan.

Nepopularnost nemačkog jezika među mladima može se objasniti istorijskim prilikama, kao i filmovima o partizanima i Nemcima, koji su još uvek popularni i gledani na ovim prostorima i koji prenose negativnu sliku o Nemcima i nemačkom jeziku. U njima jezik zvuči grubo, agresivno i napadno, te usled te slike, ljudi i dalje povezuju „militantni" ili „naci" nemački sa nemačkim jezikom danas. Ovoj situaciji su doprineli i nastavnici u školi, koji su, primenjujući tradicionalne nastavne metode, više insistirali na usvajanju gramatičkog znanja, koje se u praksi ne može primeniti.

Kako bi se ovo promenilo, bitno je da se pored udžbenika koriste neka od navedenih nastavnih sredstava, kao i savremene nastavne metode koje će podsticati usvajanje kako komunikativnih tako i interkulturalnih kompetencija, a isto tako, razvijati i kreativnost i maštu kod učenika. Jedan od najvažnijih nastavnih medija za usvajanje datih kompetencija i veština jeste upravo igrani film.

3. FILM I KULTURA U NASTAVI NEMAČKOG JEZIKA

Iako se u metodičko-didaktičkoj literaturi stalno ističe korist filma za učenje stranog jezika, njegova primena u praksi više predstavlja izuzetak nego pravilo. Ovo se mora promeniti, posebno kada se uzme u obzir to da je u današnjem svetu film sveprisutan i popunjava veliki deo slobodnog vremena mladih ljudi. Rezultati istraživanja, koje je sprovedeno u novosadskim srednjim školama, pokazali su da učenike u nastavi najviše motiviše primena filmova i serija, te da bi ih trebalo češće praktikovati u nastavi. Osim što pospešuju motivaciju za učenje, didaktički potencijal filmova za nastavu stranog jezika je veliki. Njime se razvija kompetencija razumevanja, ali isto tako i govora, s obzirom na to da film podstiče na razgovor i diskusiju. Đaci rado razgovaraju o filmu koji su gledali, a razlog tome je što priče predstavljene filmom imaju veze sa njihovom svakodnevicom, problemima, strahovima, željama i nadama (Leitzke-Ungerer 2009: 11-15).

Osim toga, film informiše o političkoj, privrednoj, industrijskoj, religioznoj i socijalnoj situaciji jedne zemlje. Njime se može steći uvid u život ljudi drugih kultura, mogu se upoznati njihove vrednosti i norme, kao i način života. Film takođe uči o neverbalnoj komunikaciji ljudi iz drugih kulturnih sredina (mimici, gestovima, stavu tela) koja je za svaki narod specifična i za interkulturalno učenje posebno interesantna (Heidecker 2001: 437). Za nastavu stranog jezika posebno su značajni tzv. „interkulturalni filmovi", u kojima se tematizuje susret ljudi različitih kultura, način na koji oni komuniciraju jedni sa drugima i pronalaze rešenja za eventualne nesporazume i konflikte. Zahvaljujući fikciji, film izaziva emocije kod gledaoca, čime se podstiče njegovo interesovanje za radnju, ali i identifikacija sa likovima, što predstavlja važan preduslov za razvoj empatije, kao i sposobnosti za razumevanje stranog (Schumman 2009: 174). Prikazujući radnju iz različitih perspektiva, gledaoci se takođe upoznaju sa različitim pogledima na svet i sami osposobljavaju da svaki događaj posmatraju iz više perspektiva, a ne samo iz jedne.

Osim što obrazuje, film i vaspitava, te je važno znati izabrati adekvatan film kojim će se i vaspitati i obrazovati, a s druge strane, koji će biti učenicima interesantan za gledanje. Da bi primena filma bila uspešna, treba uzeti u obzir ciljnu grupu, jezičko predznanje učenika, njihov uzrast i interesovanja. Film mora biti prilagođen kognitivnom i emocionalnom stepenu razvoja učenika, jer, ukoliko to nije slučaj, učenik neće moći da pronikne u njegovu suštinu, te obrada filma neće postići željene efekte, ma koliko se nastavnik potrudio da mu ga približi. Osim toga, likovi u filmu treba da se razvijaju i uče na svojim greškama i iskustvima, a sam film treba da prenosi etičku poruku i propagira vrednosti kao što su: sloboda, tolerancija, antirasizam, humanost, solidarnost i razumevanje (Težak 2002: 58,60). S druge strane, film ne treba da pokazuje idealan svet, a teme obrađene u filmu treba da budu aktuelne, ili pak da zalaze u prošlost kako bi se bolje razumela današnjica (Zobenica 2013: 212).

Nakon što smo odabrali odgovarajući film, veoma je bitno na koji način ga najefektivnije integrisati u nastavu. Problem kod filma je njegova dužina. Časovi u školama traju 45 minuta, tj. 90 minuta na fakultetima. Didaktičko rešenje za to predstavlja obrada ključnih scena (Raabe 2007: 425). S druge strane, ako se gledanje filma svede samo na gledanje ključnih scena, gubi se iz vida filmski

doživljaj koji je za analizu filma od velikog značaja. Moguće rešenje za ove probleme je, ukoliko institucionalni okvir ne dozvoljavaju da se izdvoji više vremena za obradu filma, da učenici pogledaju deo filma kod kuće. Pored toga, obrada filma se odvija u tri faze, i to, pre gledanja, za vreme gledanja, i posle gledanja filma. Zadaci pre gledanja filma imaju za cilj da pobude interesovanje gledaoca, ali isto tako i da ga jezički pripremi na gledanje filma. U ovoj fazi časa se mogu koristiti trejleri, plakati, slike ključnih scena, čime se učenici uvode u temu filma, radnju i likove (Surkamp 2010: 63). Osim toga, učenicima se može ponuditi kratak sadržaj filma kako bi ga što bolje razumeli. Kako bi se sprečila pasivna uloga učenika u nastavnom procesu, zadaju se zadaci koji treba da usmere pažnju učenika na relevantne informacije iz filma. Takvi zadaci su, na primer, stavljanje sadržaja u pravilan redosled i popunjavanje informacija o radnji i likovima iz date scene. Zadacima nakon gledanja filma se produbljuje razumevanje filma i skreće pažnja na njegove najvažnije aspekte, kao što su analiza likova, pisanje filmske kritike, nastavka za film, unutrašnjih monologa, vođenje intervjua sa glavnim likom, smeštanje radnje u neki drugi vremenski period ili pravljenje paralela sa sopstvenom kulturnom realnošću (up. Brandi 1996). Ne moraju svi učenici da rade sve zadatke, već da se odluče za one koji su u skladu sa njihovim afinitetima i interesovanjima.

4. DIDAKTIZACIJA FILMA *ŽIVOT DRUGIH*

U ovom delu rada će se prikazati na koji način se film može didaktički obraditi i integrisati u nastavu nemačkog jezika. S obzirom na to da je u prvom planu prenošenje znanje iz oblasti kulture kao i razvijanje interkulturalne kompetencije, veoma je bitno odabrati adekvatan film. Izbor za film *Život drugih* (*Das Leben der Anderen*) motivisan je time što daje uvid u kulturnu scenu 80-ih godina prikazujući mesto umetnika u socijalističkoj državi i njegovu zavisnost od političkih moćnika (Falck 2006: 6). Na taj način se upoznaje ne samo kulturna scena Istočne Nemačke, već i generalno stanje u državi i način života ljudi u ovom vremenskom periodu.

Jedan od predstavnika kulturne scene je svakako Georg Drajman, čija priča zapravo i pokreće radnju filma. Kao režiser, imao je zadatak da režira pozorišne komade koji pospešuju ideologiju socijalističkog režima. U početku mu to i nije toliko smetalo, ali vremenom se kod njega počeo stvarati otpor jer nije više mogao da podržava sistem u kojem ljudi žive u strahu i nezadovoljstvu, u kojem vlada opšta depresija i visoka stopa samoubistava, u kojem niko nikom ne veruje, i u kojem se sloboda govora strogo kažnjava. Izgubivši prijatelja, Drajman odlučuje da napiše članak o broju samoubistava u Istočnoj Nemačkoj. Međutim, ono što ne zna jeste to da je, kao većina umetnika, stalno prisluškivan i na meti Štazi službe. U ovoj priči se ne posmatra samo psiha i život žrtve, tj. posmatranog, već i samog posmatrača, koji se, učestvujući u životu „disidenta"[2], na neki način sam menja i pročišćava te od najvećeg neprijatelja postaje njegov najveći zaštitnik (Falck 2006: 4-8).

Istorijske činjenice se u ovom filmu obrađuju i menjaju i ne mogu se posmatrati kao realni događaji, ali nam ipak daju, za razliku od stručnih tekstova, neposredniji uvid u život ljudi u Istočnoj Nemačkoj. Gledalac može da oseti atmosferu života 80-ih, da upozna njihovu svakodnevnicu, strahove i nadanja, da se identifikuje sa likovima i da ih bolje razume. Osim toga, film predstavlja parabolu o mogućnostima individualnog otpora prema represivnim silama, a propagiranjem vrednosti, kao što su humanost, etičnost i moralnost, dobija na univerzalnosti, što ga čini veoma pogodnim za nastavu. O tome koliko je ovaj film pravo umetničko delo govori i činjenica da je 2006. godina dobio od Evropske filmske akademije nagradu za najbolji evropski film, dok je 2007. nagrađen Oskarom u kategoriji inostranih filmova.

[2] Reč disident bukvalno znači onaj ko drugačije misli i veruje. U istočnom bloku kao i u Istočnoj Nemačkoj tako su nazvane osobe koje se ne slažu sa socijalističkim sistemom. Od 1970. godine su pre svega umetnici i intelektualci u opoziciji važili za disidente i često su bili izloženi represiji od strane državnog režima. Iz tog razloga mnogi su otišli u Zapadnu Nemačku. U Sovjetskom Savezu disidenti su čak nasilno odvođeni i zatvarani u psihijatrijske ustanove (Meurer; Jost 2003: 2).

4.1 Uvodni deo časa/ pre gledanja filma

Obrada ovog filma je namenjena učenicima koji su na nivou znanja A2, srednjoškolcima ili studentima. Kako bi učenici jezički i sadržinski bili pripremljeni za gledanje, potrebno je na času aktivirati njihovo predznanje i uvesti ih u tematiku. To se može uraditi pomoću trejlera. Njime se ukratko prikazuje sadržina filma, a takođe se budi interesovanje i radoznalost gledalaca (Abraham 2009: 87).

Prvo prikazivanja trejlera obuhvata samo zvuk, dok slika neće biti prikazana. Cilj ovog zadatka je razvijanje kompetencije slušanja (up. Brandi 1996). Obraćajući pažnju na ton, muziku, kao i ključne izjave učenici/studenti bi trebalo da steknu neke ključne informacije o temi filma, njegovoj radnji kao i opštoj atmosferi. Ovim zadacima se ne podstiče kod učenika samo kompetencija razumevanja, već isto tako i njegova kreativnost i mašta (Das Leben der Anderen 2008).

Nakon gledanja klipa, sa učenicima se razgovara o tome šta su razumeli, za koji vremenski period vezuju radnju filma, kako je na njih delovala muzika u filmu, koja osećanja u njima budi, kao i šta mogu da očekuju od njegove radnje. Mogu se očekivati interesantni odgovori i neće svima biti jednostavno da odrede vremenski okvir iz razloga što je govor autoritativan, grub, muzika ukazuje na neku napetu situaciju, spominje se sistem države u kojem vlada strah i nesigurnost kod pojedinca, te postoji mogućnost da će mnogi povezati ovaj sistem sa sistemom nacionalsocijalista. Drugim gledanjem pažnja se skreće i na sliku, te sada učenici mogu svoje pretpostavke iz prethodnog zadatka da provere. Razgovara se o tome šta očekuju od filma i koja bi mogla biti njegova tema.

Kako bi učenici što bolje bili pripremljeni za gledanje filma i stekli uvid u njegovu celinu, dobijaju sadržaj filma u vidu rečeničnih karata (v. prilog), koje treba da stave u pravilan raspored. Iako se na ovaj način već dosta otkriva o filmu, stručna literatura, ali i iskustvo u radu sa filmom, ukazuju na to da ovakvi zadaci umnogome olakšavaju učenicima da neometano prate film i da shvate njegovu osnovnu misao. Pored toga, pažnja se posvećuje obradi teksta, objašnjavaju se nepoznate reči, proverava se razumevanje teksta pitanjima i odgovorima, utvrđuje se tok radnje kao i likovi koji se pojavljuju u filmu. Budući da su učenici/studenti jezički i sadržinski pripremljeni i imaju uvid u celinu filma, prelazi se na fazu gledanja filma.

4.2 Za vreme i nakon gledanja filma

Sam film traje 2 sata i 30 minuta te se neće moći pogledati u celosti, već samo njegovi najvažniji delovi. Prilikom gledanja, učenici će dobiti zadatke kako ne bi bili pasivni, i kako bi njhova pažnja bila usmerena na bitne informacije iz filma.

Gledanje prvog dela filma obuhvatalo bi scene od 1. do 45. min. U njemu su uvedeni glavni likovi filma kao i osnovna obeležja režima socijalističke Nemačke kao i funkcionisanje Štazi službe. Kako bi se, međutim, sprečila pasivnost učenika, mogu im se ponuditi zadaci koji neće prekidati radnju, ali će ih podstaći na aktivno gledanje, kao što je popunjavanje radnog lista (v. prilog), u kojem treba da dopišu osnovne informacije o glavnim likovima, da utvrde njihove međusobne odnose, kao i stav prema režimu.

Drugo gledanje bi obuhvatalo scenu od 52. do 80. min. u kojoj dolazi do promena glavnih likova. Georg Drajman okreće leđa socijalističkom režimu usled smrti prijatelja i kolege Alberta Jerske, kao i izdaje devojke Kriste-Marije Ziland. Shvativši koliko ovaj režim uništava svaku vrstu slobode i individualnosti, odlučuje da piše o stanju u Nemačkoj Demokratskoj Republici i stepenu samoubistava, koji je posle Mađarske, bio najviši u Evropi. Druga osoba kod koje dolazi do promene svesti je Gerd Vizler, ubeđeni pristalica socijalizma i pripadnik službe državne bezbednosti.On počinje da sumnja u svoju misiju prisluškivanja i hapšenja Drajmana, posebno saznavši da mu je ovaj zadatak poveren iz privatnih, a ne državnih razloga. Sudelujući u njegovom životu i čitajući Brehtovu dramu *O dobrom čoveku iz Sečuana*, on se sam menja i postaje dobar čovek. Sama dramaturgija nije najjasnije odredila unutrašnje motive lika za ovu promenu, ali do nje je došlo, s obzirom na to da nije tačno izveštavao o događajima u kući, da bi i na kraju spasio režisera, sklonivši na vreme pisaću mašinu koja

je bila glavni dokazni materijal protiv njega (Falck 2006: 9). Kako bi učenici bolje razumeli osećanja i identifikovali se sa glavnim likovima, popunjavaju uputnik preuzimajući njihove uloge.

- Koliko imate godina?; Sa kim i gde živite?
- Gde biste voleli da živite?
- Šta je vaš hobi?
- Koja je vaša najveća želja?
- Šta ne volite?
- Šta vas plaši?
- Čime biste voleli da se bavite?
- Kome se divite?
- Kako biste sebe opisali?
- Koja je najveća greška koju ste napravili?
- Koji momenat u životu nikada nećete zaboraviti?

Prilikom rešavanja upitnika, učenici treba da se oslanjaju na informacije iz filma i sa tekstualnih karti, ali im isto tako treba ostaviti prostor za subjektivno vrednovanje likova (Brandi 1996: 57). Odgovarajući u prvom licu, učenici mogu bolje razumeti psihičko stanje likova, njihove strahove, želje i nadanja, što je veoma značajno za razvoj empatije.

Ova scena takođe nudi povod za razgovor o sistemu u kojem pojedinci žive. Učenici bi trebalo na osnovu do sada prikazanog da navedu njegove osnovne karatkeristike, ko u njemu vlada, a ko predstavlja pretnju, kao i da sami uvide zašto kod glavnih likova dolazi do promene. Tema i cilj ovog filma nije samo da prikaže život u socijalizmu, već način na koji se ljudi bore protiv represije i ugnjetavanja svake vrste, te se u razredu razgovora na koji način se čovek njoj može suprotstaviti, i šta bi oni uradili da se nađu u istoj situaciji.

Gledanje treće ključne scene obuhvatao bi sam kraj filma od 115. do 130. min. u kojem gledalac saznaje da je Berlinski zid pao, nakon čega sledi ujedinjenje Nemačke. Tek je tada glavni lik filma, Georg Drajman, saznao da je sve vreme bio prisluškivan, ali mu nije bilo jasno iz kog razloga nije bio otkriven. Da bi došao do odgovora, čita sve izveštaje koji su pisani o njemu, i upravo tada shvata i saznaje da događaji nisu istinito napisani, odnosno da ga je neko štitio. U znak zahvalnosti posvećuje svom zaštitniku „HGW XX/7"[3] knjigu „Sonata o dobrom čoveku". Ova scena takođe daje mnogo povoda za kreativne zadatke, kao i zadatke koji imaju za cilj da prenesu znanja o nemačkoj kulturi. Naime, nakon rata su mnogi ljudi saznali da su bili prisluškivani. U ovom kontekstu važnu ulogu ima „Birtler služba" (Meurer; Jost, 2003: 11). Da bi bolje razumeli njenu funkciju, učenici se podstiču da na internetu nađu informacije o njoj. Na času se takođe razgovara o tome kako se oseća osoba koja saznaje da je godinama bila prisluškivana, i kako bi se oni sami osećali i reagovali da se nađu u takvoj situaciji.

Iako je žanrovski označen kao istorijska drama, likovi, događaji i radnja u filmu se ne podudaraju u potpunosti sa događajima iz istorije. Da bi se pak bolje shvatio i razumeo dati kulturno-istorijski kontekst, u nastavi se pored filma mogu koristiti autentični izvori poput dokumentaraca, slika i stručnih tekstova. Nastavnik može uputiti učenike na internetske izvore da sami pronađu informacije o životu u Istočnoj Nemačkoj, mogu se obrađivati određena područja poput obrazovanja, sporta, književnosti ili umetnosti. Teme poput pada Berlinskog zida i ujedinjenja Nemačke takođe se mogu detaljnije obrađivati, a isto tako se može porediti socijalizam u Istočnoj Nemačkoj sa socijalizmom u bivšoj Jugoslaviji.

Za razvoj tolerancije i razumevanje strane kulturne sredine veoma je važno posvetiti pažnju stereotipima. U kontekstu datog filma to bi podrazumevalo poređenje likova filma sa tipičnim nemačkim karakterom. Na to se mogu nadovezati pitanja koja bi trebalo da podstaknu na diskusiju, kao

[3] XX/7 je oznaka odeljenja u okviru službe državne bezbednosti (Štazi) koje je bilo zaduženo za nadzor i prisluškivanje oblasti umetnosti i kulture, dok je HGW šifra za obaveštajca kojem je taj zadatak bio poveren (Falck 2006: 5).

na primer: *Koje osobine, po vama, ima jedan tipičan Nemac? Kako ih vi doživljavate? Da li ste lično upoznali Nemce? Da li se neki likovi iz filma ne uklapaju u ovaj tip ličnosti?Da li su ljudi prikazani u filmu tipični za Nemačku ili se mogu naći van granica ove zemlje?*

Na ovaj način se kod učenika može razviti svest o tome da postojanje loših i dobrih ljudi, različitih osobina ličnosti i potupaka, nije nešto što je vezano za jednu zemlju, već je vremenski i prostorno neograničeno, te da moraju biti veoma oprezni pre nego što donesu sud o nekome. Sa studentima/učenicima takođe se može razgovarati na temu „Represivan režim", u kojim zemljama postoji, na koji način mu se čovek može suprotstaviti, a takođe se može razgovarati o pitanju i mogućnosti moralnog i humanog ponašanja i delanja u kriznim vremenima.

5. ZAKLJUČAK

Film predstavlja značajno didaktičko i motivaciono sredstvo u nastavi stranog jezika, budući da angažuje učenika u celosti, kako njegovu kognitivnu, tako i afektivnu stranu, tj. emocije i maštu. Filmom se uči o drugim kulturama, vremenskim periodima i značajnim istorijskim događajima. Njime se prikazuje isečak društvene realnosti, te on unosi autentičnost u nastavu i daje priliku učenicima da neposredno dožive jedan jezik i njegovu kulturu i istoriju. Radnje prikazane filmom nikada se ne mogu poistovetiti sa realnim istorijskim događajima, one se prerađuju i ističu pri tome etičnost i humanost, što je veoma važno u cilju obrazovanja mladih ljudi. Da bi se zadržala autentičnost u prikazivanju radnji i likova, filmska nastava se može obogatiti istorijskim činjenicama i to u vidu stručnih tekstova, dokumentaraca, koji bi omogućili učeniku bolje razumevanje datog istorijskog konteksta.

Film *Život drugih* je posebno pogodan za prenošenje znanja o nemačkoj kulturi budući da je smešten u jedan važan istorijski kontekst koji predstavlja prekretnicu u nemačkoj istoriji, a to je podela Nemačke na Istočnu i Zapadnu kao i pad Berlinskog zida. Iako je film vezan za određeni kulturno-istorijski period, on obrađuje neke opšte ljudske teme kao što su borba za slobodu, ljubav, prijateljstvo, zatim hrabrost i humanost, te je zbog svoje visoke obrazovne i vaspitne vrednosti pogodan u radu sa srednjoškolcima i studentima koji uče nemački kao strani jezik.

LITERATURA

Biechele, Markus; Padrós, Alicia (2003). *Didaktik der Landeskunde,* Berlin: Langenscheidt.
Brandi, M-L. (1996). *Video im Deutschunterricht*. Berlin: Langenscheidt.
Das Leben der Anderen (2013). Retrieved September, 2013 from the World Wide Web http://www.youtube.com/watch?v=J3DsLPq884M
Falck, Marianne (2006). *Das Leben der Anderen. Filmheft.* Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung/bpb, Fachbereich Multimedia & IT. Retrieved October, 2013 from the World Wide Web http://www.bpb.de/shop/lernen/filmhefte/34052/das-leben-der-anderen
Heidecker, Berit (2001). Video. In G. Henrici und C. Riemer (Hrsg.). *Einführung in die Didaktik des Unterrichts: Deutsch als Fremdsprache.* Schorndorf: Hofmann Verlag, 437-452.
Leitzke-Ungerer, Eva (2009). Film im Fremdsprachenunterricht: Herausforderung, Chancen, Ziele. In: Leitzke-Ungerer, Eva (Hrsg.). *Film im Fremdsprachenunterricht. Literarische Stoffe, interkulturelle Ziele, mediale Wirkung*. Stuttgart: ibidem, 11-31.
Meurer, Christoph; Jost, Joachim. *Das Leben der Anderen. Arbeitsblätter zum Film.* Brüssel: Goethe Institut. Retrieved October, 2013 from the World Wide Web http://pdeutsch.wikispaces.com/file/view/Arbeitsbl%C3%A4tter+zum+Film+Das+Leben...pdf
Raabe, Horst (2007). Audiovisuelle Medien. In K.-R. Bausch, H. Christ und H.-J. Krumm (Hrsg.). *Handbuch Fremdsprachenunterricht.*Tübingen und Basel: Francke Verlag, 423-426.
Roche, Jörg (2005). *Fremdsprachenerwerb, Fremdsprachendidaktik*. Tübingen: Francke Verlag.
Schumann, Adelheid (2009). Interkulturelles Lernen mit Filmen im Fremdsprachenunterricht. In: Leitzke-Ungerer,

Eva (Hrsg.). *Film im Fremdsprachenunterricht. Literarische Stoffe, interkulturelle Ziele, mediale Wirkung*. Stuttgart: ibidem, 171-185.
Storch, Günther (2009). *Deutsch als Fremdsprache. Eine Didaktik*. München: Fink.
Surkamp, Carola (2010). *Metzler Lexikon Fremdsprachendidaktik*, Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler.
Težak, Stjepko (2002). *Metodika nastave filma na općeobrazovnoj razini.* Zagreb: Školska knjiga.
Donnersmarck, Florian Henckel von (2006). *Das Leben der Anderen.* Germany: Wiedemann & Berg Filmproduktion in Co-Produktion mit Creado Film, Bayerischer Rundfunk (BR), Arte Deutschland TV GmbH.
Zobenica, Nikolina (2013). „Landeskunde" u nastavi nemačkog jezika. *Nasleđe,* 24, Kragujevac, 203-216.

FILM UND KULTUR IM DaF-UNTERRICHT
Zusammenfassung

Gesellschaftliche Veränderungen, die zunehmende Mobilität und ständige Kulturkontakte haben dazu beigetragen, dass dem Erlernen der Kultur im DaF-Unterricht größere Aufmerksamkeit als früher gewidmet wird. Zu den Zielen des Unterrichts gehört nicht nur mehr der Erwerb von kommunikativen, sondern auch von interkulturellen Kompetenzen, da sie eine wichtige Voraussetzung für das erfolgreiche Kommunizieren und Interagieren zwischen Menschen darstellen, die verschiedenen Kulturen angehören. Es gibt andere Möglichkeiten Kulturkenntnisse zu erwerben: durch Lehrbücher und literarische Texte, das Internet, Auslandsaufenthalte, Musik, TV-Sendungen und Spielfilme usw. Vor allem sind Spielfilme für den Fremdsprachenunterricht von goßem Nutzen, da in ihnen fast alle Bereiche des menschlichen Lebens wie z. B. Religion, Sport, Wissenschaft, Politik, Wirtschaft und Kultur behandelt werden.
In dieser Arbeit werden Vorteile vom Einsatz von Filmen skizziert und methodische Möglichkeiten aufgezeigt, die sich bei der Arbeit mit Filmen gut eignen und die anschließend an den Film von Florian H. Donnersmarck *Das Leben der Anderen* angewendet werden. Durch die Beschäftigung mit diesem Film werden Lernende mit einem wichtigen Teil der deutschen Geschichte vertraut gemacht und zwar mit dem Leben in Ostdeutschland, sowie dem Fall der Berliner Mauer. Da einige Elemente im Film universal sind, und nicht nur auf deutsche Kultur beschränkt, regt der Film zum Nachdenken an, was eigentlich für jede einzelne Kultur typisch ist, und was universale menschliche Werte sind.

Stichwörter: Film, Kultur, DaF-Unterricht, *Das Leben der Anderen*

Ana Stipančević
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
stipancevic.ana@gmail.com

Dodatak

1. Ergänzen Sie die Informationen aus der Szene, die sich auf diese Personen beziehen.

Gerd Wiesler	_____ _____ _____

 Anton Grubitz	
 Bruno Hempf	
 Georg Dreyman	
 Christa-Maria Sieland	
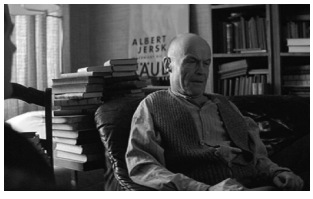 Albert Jerska	

1. Rečenične karte

a) Dreyman besucht Jerska. - Christa bereitet Geburtstagsparty bei Dreyman vor. Sie schenkt ihm einen Schlips. Als die ersten Gäste kommen, schluckt Christa Tabletten. - Die Gäste amüsieren sich, nur Jerska sitzt allein. - Wiesler schreibt alles mit.

b) Wiesler nimmt die Dienste einer Prostituierten in Anspruch. – Heimlich besucht er Dreymans Wohnung. - Dreymans Freund Wallner ruft an und berichtet, dass Jerska sich erhängt habe. Erschüttert spielt Dreyman „Die Sonate vom guten Menschen” am Klavier. – Wiesler lauscht ergriffen. – Im Fahrstuhl fragt ihn ein Junge, ob er bei der Stasi sei. – Minister Hempf rät Grubitz, bei Dreyman unbedingt belastendes Material zu finden.

c) November 1984; Berlin-Hohenschönhausen: Untersuchungsgefängnis des Ministeriums für Staatssicherheit (MfS). Wiesler vernimmt einen Verdächtigen. - Im Theater sprechen Wiesler und Grubitz über den Dramatiker Georg Dreyman. – Minister Hempf weist Grubitz an, einen „operativen Vorgang" gegen Dreyman einzuleiten.

d) Der „Spiegel"-Redakteur Hessenstein bespricht mit Dreyman und Hauser den Text und übergibt Dreyman eine neue Schreibmaschine. – Wiesler tippt einen Bericht, hält ihn aber zurück. – Dreyman tippt den Text und liest ihn Wallner und Hauser vor. Wiesler fälscht seinen Bericht. – Dreyman versteckt die Schreibmaschine, Christa beobachtet ihn dabei. - Hempf wartet vergeblich auf Christa. – Dreyman und Christa sehen im TV einen Nachrichtenbeitrag zum „Spiegel"-Bericht.

e) „4 Jahre und 7 Monate später": Wiesler ist strafversetzt. Er erfährt von der Öffnung der Mauer. – „2 Jahre später": Dreymans Bühnenstück wird aufgeführt. Er trifft Hempf, der ihm von der Überwachung erzählt. Zuhause findet Dreyman die Abhörvorrichtung. – Dreyman liest seine Akte und findet dort das Kürzel HGW XX/7. – Er beobachtet Wiesler aus dem Auto. – „2 Jahre später": In einem Buchladen findet Wiesler Dreymans neues Buch mit der Widmung an „HGW XX/7".

f) Hauser und Wallner vermuten, dass Dreyman von Christa-Maria verraten wurde. – Grubitz beauftragt Wiesler, Christa zu vernehmen. – Sie verrät ihm das Versteck und wird freigelassen. - Christa-Maria kommt nach Hause und duscht sich. Kurz danach kommt Grubitz und untersucht die Türschwelle, wo die Schreibmaschine versteckt war. Christa-Maria läuft schamerfüllt weg, doch Grubitz findet das Versteck leer vor. – Auf der Straße wird Christa-Maria von einem Lastwagen erfasst; sie stirbt. – Grubitz beendet den Einsatz. – Er kündigt Wiesler dessen Strafversetzung an.

g) Grubitz wird am Telefon von einem Vorgesetzten beschimpft. – Wiesler fälscht erneut einen Bericht, als Grubitz anruft. - Hempf befiehlt, Christa-Maria wegen Tablettenmissbrauchs zu verhaften. – Die Stasi nimmt sie fest. Im Gefängnis wird sie als „Informantin angeworben". – Stasi Mitarbeiter besuchen Dreyman, Wiesler belauscht die Situation am Dachboden. Die Untersuchung erläuft erfolglos. – Grubitz bittet Wiesler ins Untersuchungsgefängnis.

h) Dreyman bittet Christa, Hempf nicht zu treffen. – In einem Lokal trifft Wiesler auf Christa und macht ihr Mut. - Bei Jerskas Begräbnis entwirft Dreyman gedanklich einen Text über Selbstmorde in der DDR und schreibt in später auf. - Er besucht Hauser, der wegen der Stasi die Musik laut aufdreht. – Sie testen, ob Dreymans Wohnung verwanzt ist. Dreyman wähnt sich sicher.

i) Wiesler sucht Jerskas Akte. In der Kantine trifft er Grubitz. Ein Unterleutnant erzählt einen Honecker Witz. Grubitz droht ihm. - Hempf belästigt Christa-Maria im Auto. Dreyman sieht, wie sie anschließend aus dem Wagen des Ministers steigt. – Die Schauspielerin bricht weinend im Bad zusammen. – Im Bett umarmt Dreyman sie schweigend.

j) Premierenfeier: Dreyman und Christa-Maria Sieland tanzen. Dreyman bittet Minister Hempf, das Berufsverbot gegen seinen Freund Jerska aufzuheben. Wiesler beobachtet Dreyman und Christa. - Wiesler verwanzt mit Kollegen die Wohnung des Künstlerpaars. Auf dem Dachboden des Hauses richtet er eine Abhörzentrale ein. – Die Nachbarin verfolgt das Geschehen und Wiesler droht ihr (Meurer; Jost 2013: 4-5).

ВОЈКАН СТОЈИЧИЋ – АЛЕКСАНДРА МИЛАНОВИЋ

ПРОДУКТИВНЕ ЈЕЗИЧКЕ АКТИВНОСТИ У НАСТАВИ МОДЕРНОГ ГРЧКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ*

Полазећи од чињенице да су продуктивне језичке активности незаобилазне у процесу учења страног језика у раду се испитује регистар модела увежбавања писане и говорне продукције, заступљених у приручницима за учење модерног грчког језика. На основу спроведене анализе биће показано у којој мери приручници *Επικοινωνήστε ελληνικά 1* и *2*, *Τα νέα ελληνικά για μετανάστες, παλιννοστούντες, πρόσφυγες και ξένους Α' επίπεδο «...και καλή επιτυχία»*, и *Ελληνικά Α* одговарају захтевима који се стављају пред кориснике ових публикација, у овом случају студенте неохеленистике на првој години основних академских студија.

Кључне речи: продуктивне језичке активности, грчки језик, приручници, настава интегрисаних вештина.

1. УВОД

Полазећи од чињенице да су језичке активности саставни део процеса учења страног језика у раду се испитује регистар модела увежбавања писане и говорне продукције у новијим приручницима и уџбеницима за учење грчког језика као страног на универзитетском нивоу. Поред поделе на четири језичке вештине која је установљена још средином двадесетог века, лингвисти су их често делили на *активне* и *пасивне*[1]. Нова подела, прецизније нова прерасподела на *рецептивне* и *продуктивне*, доводи до нових погледа на то како задовољити потребе корисника у смислу комбиновања њихове ангажованости у процесу усвајања страног језика. То је довело до савременог схватања о *интеграцији вештина*, јер се на часовима језика све оне примењују, заступљене у различитим процентима[2], што у крајњој инстанци зависи не само од наставне јединице, него и од потреба корисника и сходно томе његовог ангажмана[3]. Увежбавање језичких активности понаособ препоручује се само у случајевима као што је увежбавање типичних елемената говорног језика, попут кратких одговора, емотикона, скраћеница у интернет комуникацији, калкова, фразеологизама, поштапалица, давања комплимената, поздрављања и сл. У литератури се наводи (Dahlhaus, 1994) да постоје четири разлога који иду у прилог интеграцији активности. Један од њих би био *комуникативни*, где је циљ наставе да се корисници, у овом случају студенти, припреме за реалне ситуације, јер у реалној комуникативној ситуацији готово увек долази до комбиновања најмање две активности. Треба истаћи и *психолошки*, јер се приликом употребе језика истовремено активирају различите зоне у мозгу. Ако се на часу употребљавају и међусобно смењују све четири језичке активности студентима неће бити досадно, час ће бити интерактивнији (у најширем смислу те речи), а студенти много више мотивисани за рад, те можемо говорити и о *мотивационом* фактору. Како оне у настави играју значајну улогу,

*Овај рад израђен је у оквиру пројекта *Језици у културе у времену и простору*, број 178002, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] У активне се убрајају говор и писање, док у пасивне спадају слушање и читање (Savignon, 1991; Cook, 2002).

[2] Без обзира на процентуалну заступљеност активности слушања и читања (већу, јер су „лакше"), њихово усвајање свакако захтева мањи или већи ментални напор и активност.

[3] Неки лингвисти сматрају да је слушање релативно највише заступљен аспект језичке комуникације људи у свакодневном животу на који, према неким проценама одлази готово 45 % свакодневне комуникације (Wilt, 1950; Martin, 1987; Strother, 1987). Према студији коју је даље разрадио Вилт, 30 % одлази на усмену продукцију, 16 % на читање и свега 9 % на писање (Wilt, 1950). Међутим, примењени на учење страних језика, овакви подаци не морају бити у супротности са тежњом већине људи који уче неки страни језик да буду у стању да говоре на том језику, једноставно зато што је слушање лакше него говорење.

а многе врсте вежби се могу употребити у свакој од активности, реч је о *наставно-практичном* разлогу. Укратко речено, није довољно савладати сваку вештину посебно, без обзира на њихов редослед, него их треба интегрисати, пре свега из наставно-практичних разлога[4], а то се постиже одговарајућим дидактичким средствима („вежбицама”).

У настави модерног грчког језика као страног, која се на Филолошком факултету Универзитета у Београду изводи по реформисаном плану и програму, настава интегрисаних језичких активности заузима важно место, с обзиром на то да су оне међусобно повезане, али се аналитички могу раздвојити и као такве посматрати[5]. Анализирајући уџбенике и приручнике, који се користе у настави модерног грчког језика, настојаћемо да укажемо на заступљеност, односно незаступљеност вежби за усмену и писану продукцију.

2. ВЕШТИНА ГОВОРА

Говор је интерактивни процес стварања значења који подразумева креирање, примање и обрађивање информација (Brown, 1994; Burns и Joyce, 1997). „Усмено изражавање, као примарна, непосреднија, старија и фреквентнија форма изражавања, дешава се у реалном времену, у вези је са ванјезичким контекстом, обилује алузијама и имплицитним језичким структурама нарочито ако се језички чин дешава између саговорника који се познају” (Drljević, 2009:489), што значи да има на располагању ванјезички материјал и тзв. гестовни језик или дискурс, те се стога могу употребити и граматички неправилни облици да би се пренела порука (Сокић, 2002).

С обзиром на то да већина оних који уче неки страни језик жели да буде у стању да говори на том језику, код учења страних језика нагласак се ставља углавном на усмену продукцију, односно, фокусира се на говорну интеракцију и говорну продукцију. Када је реч о настави која је оријентисана ка активностима и чији је циљ овладавање интегрисаним вештинама, корисник се мора оспособити за учешће у директној комуникацији, што подразумева да је у стању да с једне стране разуме изјаве саговорника и реагује одговарајуће на њих, а с друге да буде у стању да учествује у индиректној комуникацији (разумевање предавања или медија) и да да свој суд о одређеној теми (Schumann, 1989; Schreiter, 1996, у Радановић, 2011:313).

Како Шторх наводи, „основни принцип савремене дидактике страних језика представља неопходност примене комуникације” (Storch, 2008:216). Некада се комуникација сматрала тривијалном, некад чак и као ирелевантна вештина, због чега јој се није поклањало онолико пажње колико би требало. Познавање граматике и вокабулара страног језика били су по тадашњим схватањима довољни да се њиховим комбиновањем учествује у конверзацији. Пошто се испоставило да је овакво схватање погрешно, прихваћена је теорија да је учење дијалога напамет прави пут за учествовање у конверзацији, што није довело до значајнијих резултата (Spreight, 1989).

Под правилном усменом продукцијом, односно вештином говора подразумевамо изговарање смислених целина које се образују у складу са синтаксичким и семантичким начелима једног језика. Говорник треба да има за циљ јасно преношење поруке, као и разумевање када треба да се укључи у разговор или да саговорнику препусти реч. Неспорно је да су слушање

[4] Шпиранец сматра „да је непотребно наглашавати да је од суштинског значаја развијање све четири језичке вештине приликом учења страних језика”(Špiranec, 2008:451). Уколико се запитамо који је циљ већине корисника, у овом случају студената као апсолутних почетника у учењу страног, тј. грчког језика, најчешћи одговор би највероватније био, како сматра ауторка, „да се може комуницирати на том страном језику. Дакле, чин комуникације претпоставља да је говорник у стању да пренесе, али уједно да разуме нечију поруку, односно да је саговорник у стању да декодира поруку на начин на који је то пошиљалац желео” (Špiranec, 2008:451).

[5] Језичке вештине су, како наводе Кужић и Месић „међусобно повезане, али се могу развојити аналитички и разматрати појединачно. С једне стране усмерене су ка развијању језичке компетенције, дакле способности комуницирања са нативним говорником страног језика у свакодневним ситуацијама, а са друге стране ка стицању културолошке компетенције, односно уочавању и препознавању културолошких разлика, развијању комуникације без непремостивих неспоразума, и приближавању културног контекста одређеног страног језика” (Kužić i Mesić, 2010:296).

и усмена продукција блиско повезани. Како су „најчешћи циљеви слушања у настави страног језика усвајање изговора, реченичне мелодије, нових речи и структура" (Суботић, 2008:118), при усвајању грчког језика, правилан изговор гласова и разумевање реченичне мелодије и интонације од кључног су значаја. За разлику од српског језика који упитне реченице углавном формира помоћу упитних речца, у грчком језику је то могуће постићи једино променом интонације. Имајући ово у виду, сматрамо да је битно напоменути да су управо наведени фактори кључни за правилну усмену продукцију страног језика. Тако ауторке Астара и Василаки анализирају факторе који утичу на усмену и писану продукцију при учењу грчког као другог, односно страног језика. Као главне факторе наводе средину у којој се језик учи као и сам начин усвајања језика (Αστάρα и Βασιλάκη, 2011:67). Под овим подразумевају усвајање језика путем редовне наставе, наспрам усвајања језика природним путем у свакодневној комуникацији са нативним говорницима. Како је њихово истраживање показало, група која је језик учила слободном комуникацијом у почетку курса имала је већу слободу при говору, док је друга група показивала боље резултате у писаној продукцији. Коначним резултатима дошле су до закључка да је редовна настава од самог почетка учења Л2 имала позитиван утицај на усмену продукцију приликом завршних тестова. Наиме, настава страног језика поспешује развој академске комуникативне вештине која омогућава студенту да изучава непознато научно поље захваљујући стеченим знањима. Зага тврди да студенти, ослањајући се на ову вештину, имају могућност усменог изражавања материје која не спада у оквире свакодневне, основне комуникације, већ представља захтевније градиво из перспективе језика и науке (Ζάγκα, 2005). Шафрањ наводи и да „правилно комуникативно понашање зависи и од правилности садржине и форме саопштења, као и од правилности такозваног невербалног понашања" и да „развијање комуникативне компетенције код студената претпоставља да он треба да овлада и извесним бројем интерлингвистичких феномена специфичних за друштво чији језик учи" (Šafranj, 2008:92).

Када је реч о евалуацији говорне вештине, како Фригинал истиче, она је истовремено и најтежа за спровођење из више разлога. „При евалуацији говорне интеракције и продукције, неизбежно је постојање већег степена субјективности, ограниченог временског интервала који студенти имају на располагању као и немогућност поновног враћања на оно што је изговорено, занемарујући често и разне аспекте природног говора у испитним околностима" (Friginal, 2005:1). Како Прошић-Сантовац сматра, „шароликост и индивидуалност испитаника представљају велику разлику у односу на писане задатке који су при прегледању сви једнаки, поготову уколико су шифрирани". Отежавајућу околност чини и немогућност повратка на већ изговорено, као што је случај са писаном продукцијом где можемо више пута, из различитих углова и са историјске дистанце, проучити нешто што је проблематично и донети коначну одлуку на мање стресан начин" (Prošić-Santovac, 2008:157).

3. ВЕШТИНА ПИСАЊА

Ако је усмена продукција активна страна слушања, онда се писана продукција може схватити као активна страна читања, што теоретски одговара најранијим теоријским поставкама, чак и без позивања на проценте (бел. 3, 4), али не и практичним потребама у смислу усвајања четири активности. Читање и писање[6], у оквиру четири активности, као „теже" за усвајање и донекле елитистичке „препуштају се" у извесној мери студентима да сами одлуче који ће ниво компетенције постићи. Читање је од свих вештина потпуно препуштено самом кориснику и

[6] Вештине се такође могу поделити и на унутарјезичке, односно вештине читања, писања и комуницирања које се развијају унутар само једног језика, било да је реч о матерњем или о неком другом страном језику, и на међујезичке које подразумевају упоређивање двају и више језичких система (Diadori, 2001: 102, 103, 114; у Drljević 2009:489). Најзад, како се наводи у *Заједничком европском оквиру за језике*, треба споменути и специфичну вештину медијације у коју спадају усмено и писано превођење (ZEOJ, 2003:101).

практично не подлеже „спољној” евалуацији, али је оно истовремено најбољи и „тренинг” и средство за „одржавање кондиције” за писање свакако, али и за преостале две активности (три ако рачунамо и граматику). Није, наравно, потребно посебно наглашавати да писано изражавање у учењу савремених страних језика на универзитетском нивоу има једнако важну улогу као остале активности, без обзира на то што је по природи ствари она најтежа за усвајање, поготово што академски дискурс подразумева одређена (нормативна) правила (правописна, граматичка, лексичка, стилска). Другим речима, језичке конвенције код писаног дискурса (текст[7]) свакако су ригиднije него код говорног дискурса.

Адекватан дидактички материјал, у првом реду разноврсни текстови и добро одабрани уџбеници, у којима су заступљене јасно профилисане вежбе за писану продукцију, услов су без којег је незамислив наставни процес и успех студената. Улога наставника у овом процесу је комплексна, будући да је он одговоран пре свега за организацију наставе и конкретну артикулацију сваког часа. У припремној фази, која је бар једнако значајна као сама реализација часа, наставнику су на располагању научна достигнућа психолинвистике, социолингвистике, контрастивне лингвистике и анализе дискурса и, за одређене сегменте, у највећој мери прагматика. Студенту је најчешће (у нашем систему основног и средњег образовања, где је критички став углавном на периферији интересовања) и те како потребна помоћ наставника, како би јасно утврдио сопствене циљеве, осмислио стратегију и разрадио тактику. Иако образовни систем често представља препреку за увођење значајнијих иновација (Raimes, 2002), наставник може много да помогне и самим тим што ће студент схватити да усвајање језичких компетенција не иде праволинијски (Raimes, 2002). При том писана продукција на страном језику, који студент усваја, практично прати готово сваки његов корак у усвајању осталих вештина, од самог почетка, са чиме се он суочи малтене на првом часу када научи алфабет. Ту писана продукција има двоструку улогу: с једне стране је подршка ономе што се усваја као ново градиво, а с друге студент усваја, а да то не примећује разноразна (језичка и друга) правила. Укратко, писану продукцију прате когнитивне активности као што су размишљање о садржају, вођење рачуна о језичкој исправности, која се готово аутоматски контролише (и проверава) током писања, прерада текста, испробавање формулација и конструкција (Радановић, 2011). Како Шторх наводи, активности учења би требало да теку преко писаног језика и да би уопште било потребно да студенти што више пишу (Storch, 2008). С обзиром на то да живимо у добу у ком се функционална писменост готово подразумева, наставник не би требало „да фаворизује усмени медијум на уштрб писаног, или обрнуто, јер се целовитост образованог човека у данашње време за потребе савремене комуникације не може ни замислити без течног и тачног, уверљивог усменог и писаног изражавања” (Сокић, 2002: 35). Активност писане продукције на почетку учења страног језика најчешће је подређена рецептивним активностима. У већини уџбеника и приручника за учење модерног грчког језика на А1 и А2 нивоу ЗЕОЈ-а, после уводног текста којим се проверавају било слушање било читање, следе граматичке вежбе. То значи да се „тек када студент овлада мало боље законитостима морфолошко-синтаксичке структуре новог језика, започиње са писањем краћих састава, у форми вођене писане продукције и који су најчешће дескриптивне природе” (Beltramo и Maroso, 2000:17).

Када је реч о писаној продукцији, наставник треба да води рачуна о следећим параметрима:

1. студентима, пре свега, треба дати довољно времена да се припреме за час на коме ће вежбати писану продукцију. Најбоља припрема за то би могло бити читање различитих садржаја, чиме се богати речник и стичу сазнања о разноврсним стиловима и регистрима (Hedge, 1997);

[7] Када је реч о типу текста, вештине се такође могу поделити на манипулативне – када корисник, односно студент, делује на структуру писаног текста на страном језику, односно интерактивне, када онај који учи страни језик улази у било који облик комуникације са два или више саговорника (Diadori, 2001; у Drljević 2009:489).

2. планирање садржаја подједнако је значајно као и сви остали елементи, те је веома важно да наставник одабере одговарајуће теме (Raimes, 2002);

3. наставник треба да води рачуна о актуелности теме и да се запита да ли ће одабрана тема у довољној мери привући пажњу студената (Raimes, 2002);

4. с обзиром на то да писање изискује улагање огромног напора код студента, веома је важна и реакција наставника, односно његова повратна информација, те је неопходно да се наставник стално преиспитује и да истовремено прати напредак својих студената (Raimes, 2002).

Рад на писаној продукцији као једној од четири основне језичке активности, данас је императив у оквиру савремених тенденција наставе страних језика, јер „писани текст има особину која га кључно разликује од усменог изражавања, а то је трајност у времену, јер се писаном тексту можемо враћати у времену, и он постаје извор за анализу грешака те га је увек могуће консутовати као ресурс успешне продукције језичких структура" (Beltramo и Maroso, 2000; у Дрљевић 2009:490). „Како у процесу учења страног језика постоји низ дидактичких активности којима студент приступа у циљу развијања неке језичке вештине, попуњавање образаца, одговарање на упитнике, писање извештаја, хватање бележака, креирање састава на одређену тему представљају само неке од активности које доприносе развоју писане продукције, и оне се реализују коришћењем разноврсних стратегија као специфичног средства којима студент прибегава како би на најбољи начин искористио своје знање и успешно привео крају задату активност" (ZEOJ, 2003:69- 75).

4. НОВИ ДИДАКТИЧКИ МАТЕРИЈАЛИ

Поступак акредитације Филолошког факултета Београдског универзитета показао се као изванредна прилика за озбиљну реформу студијског програма неохеленистике у складу са *Заједничким европским оквиром за живе језике*. За потребе овог рада анализирали смо у којој мери је посвећена пажња развоју продуктивних вештина у новијим приручницима за учење модерног грчког као страног, а који се користе за извођење часова вежби на курсевима *Савремени грчки језик Г-1* и *Г-2,* и *Практикум из неохеленистике 1* и *2*, на првој години основних академских студија.

За реализацију наставе из *Савременог грчког језика Г-1* и *Г-2* одабрани су уџбеници *Επικοινωνήστε ελληνικά 1* и *2*, аутора Фросо и Клеантиса Арванитакис. Сваки од уџбеничких комплета *Επικοινωνήστε ελληνικά 1* и *2* састоји се из приручника за студенте (*Βιβλίο μαθητή*) и две радне свеске. Уџбеничких комплет *Επικοινωνήστε ελληνικά 1* намењен је постизању језичке компетенције на А1 нивоу *ЗЕОЈ*-а, док је уџбеничких комплет *Επικοινωνήστε ελληνικά 2* намењен постизању језичке компетенције на А2 нивоу *ЗЕОЈ*-а[8].

За реализацију наставе из предмета *Практикум из неохеленистике 1* и *2* одабран је уџбеник *Τα νέα ελληνικά για μετανάστες, παλιννοστούντες, πρόσφυγες και ξένους Α' επίπεδο* «*...και καλή επιτυχία*», ауторки Елени Демири-Продромиду и Руле Камариану-Василиу. Уџбеник *Τα νέα ελληνικά για μετανάστες, παλιννοστούντες, πρόσφυγες και ξένους Α' επίπεδο* «*...και καλή επιτυχία*» намењен је постизању језичке компетенције на А2 нивоу *ЗЕОЈ*-а[9].

[8] У сваком приручнику постоје 24 лекције од којих су четири намењене рекапитулацији градива. У њима су обрађени сви битнији граматички феномени, а лекције су у вези са свакодневним говорним ситуацијама и тематски су повезане било са Грчком и њеном културом, било са темама општег интересовања. У приручницима се налазе и решења задатака, као и транскрипт снимљеног материјала. У радним свескама се налазе вежбе које прате сваку лекцију из приручника, као и решења задатака. На ЦД-у се налазе се звучни записи текстова из главног приручника, као и записи краћих текстова за вежбе слушања (Стојичић и Горанис, 2013).

[9] Састоји се од десет лекција које су приказане у облику више дијалога. У оквиру сваке лекције налазе се и вежбе за писану и говорну продукцију, а тип вежби је усклађен са моделом тестова који испитаници добијају на испиту за проверу знања грчког језика *Елиноматија* (Стојичић и Горанис, 2013).

У академској 2011/2012. години први пут је уведен уџбеник *Ελληνικά Α*, групе аутора Σιμόπουλος, Παθιάκη, Κανελλοπούλου, Παυλοπούλου. Уџбеник *Ελληνικά Α* намењен је постизању језичке компетенције на А2 нивоу *ЗЕОЈ*-а[10].

Иако смо утврдили да се у лингвистичкој научној периодици доста пажње посвећује писаној продукцији, анализа уџбеничког комплета *Επικοινωνήστε ελληνικά 1* и *2* показала је да вештина писања није заступљена у задовољавајућој мери. У великом броју вежби реч је о вођеној писаној продукцији, где се од студената тражи да упишу речи које недостају или да заврше започете реченице на начин на који они сматрају да је тачан, увежбавајући на тај начин вокабулар и одређене граматичке структуре које су обрађене у тој лекцији. Наставне јединице које посвећују пажњу писаној продукцији заступљене су механички, на поприлично монотон начин. Када је реч о радним свескама, у њима готово да нема вежби за писану продукцију, иако су ови уџбенички комплети намењени за припремање кандидата за полагање међународног испита о познавању грчког језика *Елиноматија*.

Што се тиче приручника *Τα νέα ελληνικά για μετανάστες, παλιννοστούντες, πρόσφυγες και ξένους Α' επίπεδο* «*...και καλή επιτυχία*» дошли смо до закључка да је писаној продукцији посвећено много више пажње него у претходно анализираном уџбеничком комплету. Студенти су подстакнути да размишљају о садржају текста који пишу, од њих се тражи да напишу позивницу, писмо пријатељима, породици, разгледницу са летовања, да опишу како су се провели на путовању, свадби, на прослави Нове године, да опишу представу коју су гледали у позоришту, писмо светском прваку у одређеном спорту у вези са постигнутим успесима и медаљама и сл. Такође, одређене вежбе за писану продукцију уче студенте да пишу писма формалнијег типа у којима треба да изнесу своје ставове у вези са услугом у одређеним институцијама[11]. У свакој од десет лекција постоје по две вежбе за писану продукцију, једна формалног, а друга неформалног типа. Поред овог комуникативног писања где се симулира писање неком примаоцу, други облици писања готово да нису присутни.

Када је реч о приручнику *Ελληνικά Α*, и у овом приручнику вештини писања посвећено је доста пажње. Готово педесет активности посвећено је развијању писане продукције, кроз различите типове вежби, од руковођеног писања где се студентима сугерише шта треба да пишу уз обавезно увежбавање вокабулара који је обрађен у тој лекцији, до модела да студенти одговарају на већ постављена питања, да описују слике и допуњавају празнине у тексту на основу слика које виде. У великом броју вежби од студената се тражи да пишу позивнице различитог типа, формални или неформални мејл, писмо пријатељима и рођацима, разгледницу са путовања. Као и у приручнику *Τα νέα ελληνικά για μετανάστες, παλιννοστούντες, πρόσφυγες και ξένους Α' επίπεδο* «*...και καλή επιτυχία*», и у приручнику *Ελληνικά Α* одређене вежбе за писану продукцију подстичу студента на формалнији тип писаног изражавања у којима треба да изнесу своје ставове у вези са услугом у одређеним институцијама[12]. Готово у свакој од двадестет лекција присутне су и вежбе у којима су дата већ готова писма и у којима се од студената тражи да пронађу грешке, било у вези са граматичком исправношћу, правописом, стилом или формом.

[10] Приручник се састоји из двадесет лекција са великим бројем дијалога и текстова, вежби за говорну интеракцију и говорну продукцију, велики број игри улога као и вежби за тестирање вештине писања. У уџбенику су дата и три теста за припрему за полагање испита *Ελληνομάθεια.* У уџбенику су дата решења вежби и транскрипт снимљеног материјала, а прате га и два ЦД-а са звучним записом свих текстова (Стојичић и Горанис, 2013).

[11] Писмо директору фирме, писмо директору продавнице у вези са жалбама на намештај лошег квалитета, писмо власнику хотела у вези са жалбама на лош смештај и лошу исхрану, писмо полицијском инспектору у вези са крађом аутомобила, писмо турисичкој инспекцији у вези са лошом организацијом путовања, писмо директору телевизије у вези са емисијама неодговарајућег карактера за децу, писање писма директору компаније у вези са радним местом које се нуди.

[12] Писмо надлежнима у јавном градском превозу у вези са кашњењима аутобуса, писање огласа, писање чланка о животу неке особе која је задужила човечанство, писање писма директору компаније у вези са радним местом које се нуди, писање чланка из перспективе лекара о здравственим проблемима у ком се грађани саветују о темама у вези са здрављем, формално обраћање Центру за пружање услуга грађанима у ком се излажу жалбе у вези са одређеним јавним службама као што су Пошта, Електродистрибуција, Водовод и канализација.

За разлику од писане продукције, у свим уџбеничким комплетима вештини говорне продукције посвећено је много више пажње. С обзиром на то да је реч о уџбеничким комплетима посвећеним почетницима, донекле је оправдано што су углавном заступљене вежбе за руковођену употребу језика. У великом броју вежби где студенти треба усмено да употребе језик, дата им је помоћ у виду започетог дијалога или реченице. Негде су реченице започете, а од студената се тражи да их самостално заврше. Такође, присутне су вежбе у којима се тражи да самостално опишу оно што виде на сликама и сл. Теме које су понуђене за ову прилику су савремене и занимљиве, па се у учионици може лако симулирати реална говорна ситуација. Обично се од студената тражи да говоре о куповини, становању, путовању, зашто им се одређена ствар допада или не, што има за циљ да их подстакне на размишљање и изношење сопствених ставова. „Захваљујући овом виду вежби, говор се развија као циљ, што доприноси остваривању комуникативне компетенције код студената као једног од најважнијих циљева наставе страних језика" (Радановић, 2011:316).

Аутори приручника *Ελληνικά Α* водили су посебно рачуна о томе да садржај игра значајну улогу, те су у приручник укључили и тридесет две игре улога, припремајући на најбољи могући начин студенте за полагање међународног испита о познавању грчког језика *Елиноматија*.

5. ЗАКЉУЧАК

На основу спроведене анализе ова четири уџбеника, може се извести општи закључак да је рецептивним вештинама посвећено више пажње у односу на продуктивне вештине. Када је реч о продуктивним вештинама, њихов значај је велики, зато што путем различитих типова вежби омогућавају студентима и да наступају као они сами, али и да се постављају у улогу других ликова износећи мишљење у вези са темама које су обрађене на часу. На основу анализе уџбеника и приручника који се користе у настави савременог грчког језика на Катедри за неохеленске студије може се закључити да су ови уџбенички комплети погодни за извођење наставе, изузимајући мањкавости које је могуће у некима од њих и уочити. Овде, пре свега, говоримо о у уџбеничком комплету *Επικοινωνήστε ελληνικά 1* и *2* где се примећује недовољна заступљеност вежби за писану продукцију. Из овог разлога се путем домаћих задатака и писања састава на одређену тему ради на развијању писане продукције, јер „писање уобличава мисао, изоштрава и потврђује знање језика, сведочи о креативности изражавања" (Drljević, 2009:496).

Литература

Αστάρα, Β., Βασιλάκη, Ε. (2011). Παράγοντες που επηρεάζουν την παραγωγή προφορικού και γραπτού λόγου στην εκμάθηση της ελληνικής ως δεύτερης / ξένης γλώσσας *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα 31*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, σελ. 66-75.

Beltramo, M., Maroso, N. (2000). *Abilità di scrittura*. Torino: Paravia.

Brown, H. (1994). *Teaching by principles: an interactive approach to language pedagogy*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall Regents.

Burns, A., Joyce, H. (1997). *Focus on speaking*. Sydney: National Center for English Language Teaching and Research.

Cook, V. (2002). *Portraits of L2 User*. Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney, Multilingual Matters Ltd.

Dahlhaus, B. (1994). *Fertigkeit Hören*. Fernstudieneinheit 5. Berlin (u. a.): Langenscheidt

De Marco, A. (2000). *Manuale di Glottodidattica*, *Insegnare una lingua straniera*. Roma: Carocci.

Diadori, P. (2001). *Insegnare italiano a stranieri*. Firenze: Le Monnier.

Diadori, P. (2000). Bisogni, mete e obiettivi. In: *Manuale di glottodidattica*. *Insegnare una lingua straniera*. Roma: Carocci, pp. 87-115.

Drljević, J. (2009). Razvoj veštine pisane produkcije u početnoj nastavi italijanskog jezika. U: *Savremena proučavanja jezika i književnosti*, *Godina I, knjiga 1*. Kragujevac: FILUM, str. 487-497.

Friginal, E. (2005). Assesing Speaking. *TESL-EJ 9:3*. Arizona: Northen Arizona University.Hedge, T. (1997). *Writing*. Oxford: Oxford University Press.

Kužić, T., Mesić Plićanić, A. (2010). Poučavanje stranoga jezika i računalo: vještina slušanja. *Strani jezici, 39, 4*, str. 295-305.

Martin, R. (1987). *Oral communication*. English Language Arts Concept Paper, 1, 9. Prošić-Santovac, D. (2008). Evaluacija veštine govora u nastavi engleskog jezika. U: *Evaluacija u nastavi jezika i književnosti*. Nikšić: Filozofski fakultet, str. 155-166.

Радановић, С. (2011). Језичке вјештине у уџбеницима њемачког језика у новом миленијуму. У: *Ставови промјена – промјене ставова*. Никшић: Филозофски факултет, стр. 309-318.

Raimes, A. (2002). Ten Steps in Planning a Writing Course and Training Teachers of Writing. In: *Methodology in Language Teaching, An Anthology of Current Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 306-314.

Savignon, S. (1991). Communicative Language Teaching: State of Art. In: *TESOL Quaterly. Vol. 25, No. 2*, pp. 261-278.

Schreiter, I. (1996). Hören und Verstehen. U: *Einführung in die Didaktik des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache mit Videobeispielen, Band 1*. Hohengehren: Schneider Verlag, S. 31-52.

Schreiter, I. (1996). Sprechen. U: *Einführung in die Didaktik des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache mit Videobeispielen, Band 1*. Hohengehren: Schneider Verlag, S. 53-82.

Schumann, A. (1989). Übungen zum Hörverstehen. U: *Einführung in die Didaktik des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache mit Videobeispielen, Band 1*. Hohengehren: Schneider Verlag, S. 201-204.

Сокић, Р. (2002). Писани дискурс и настава страних језика на универзитету. *Примењена лингвистика бр. 3*. Нови Сад: ЈДПЛ, стр. 34-38.

Стојичић, В., Γκοράνης, П. (2013). Рецептивне вештине у настави модерног грчког као страног. *Анали Филолошког факултета, свеска II, 25*. Београд: Филолошки факултет, стр. 193-206.

Суботић, Љ. (2008). Слушање и разумевање слушањем у настави немачког језика. *Норма XIII, 1-2/2008*. Сомбор: Педагошки факултет, стр. 117-124.

Speight, S. (1989). Konversationsübungen. U: *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. Tübingen: Francke Verlag, S. 210-212.

Storch, G. (2008). *Deutsch als Fremdsprache*. Eine Didaktik. Paderborn: Wilhelm Fink.

Strother, D. (1987). Practical applications of research: on listening. In: *Phi Delta Kappan, 68 (8)*, pp. 625-628.

Šafranj, J. (2008). Usvajanje kulture u nastavi sranog jezika. *Pedagoška stvarnost vol. 54, br. 1-2*. Novi Sad: UNS, str. 91-99.

Špiranec, I. (2008). Razvijanje vještine slušanja na razini jezičnoga znanja B1 i B2, U: *Strani jezici, 37, 4*, str. 451-460.

Ζάγκα, Ε. (2005). Τα μοντέλα διδασκαλίας της γλώσσας «με βάση το περιεχόμενο» και η αξιοποίησή τους στη διδασκαλία της δεύτερης και ξένης γλώσσας. Στο *Επιστήμες αγωγής*, *Θεματικό τεύχος*, σ. 69-77.

Zajednički evropski okvir za žive jezike, učenje, nastava, ocjenjivanje (2003). Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.

Wilt, M. (1950). A study of teacher awareness of listening as a factor in elementary education. In: *Jurnal of Educational Research, 43 (8)*, pp. 626-636.

Извори

Αρβανιτάκης, Κ., Αρβανιτάκη, Φ. (2010). *Επικοινωνήστε Ελληνικά 1*. Αθήνα: ΔΕΛΤΟΣ.

Αρβανιτάκης, Κ., Αρβανιτάκη, Φ. (2011). *Επικοινωνήστε Ελληνικά 1. Βιβλίο ασκήσεων*. Αθήνα: ΔΕΛΤΟΣ.

Αρβανιτάκης, Κ., Αρβανιτάκη, Φ. (2010). *Επικοινωνήστε Ελληνικά 2*. Αθήνα: ΔΕΛΤΟΣ.

Αρβανιτάκης, Κ., Αρβανιτάκη, Φ. (2011). *Επικοινωνήστε Ελληνικά 2. Βιβλίο ασκήσεων*. Αθήνα: ΔΕΛΤΟΣ.

Δεμίρη – Προδρομίδου, Ε., Καμαριανού – Βασιλείου, Ρ. (2002). *Νέα ελληνικά για μετανάστες, παλιννοστούντες, πρόσφυγες και ξένους Α' επίπεδο «... και καλή επιτυχία»*. Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ.

Σιμόπουλος, Γ. et al. (2009). *Ελληνικά Α'. Μέθοδος εκμάθησης της ελληνικής ως ξένης γλώσσας*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

PRODUCTIVE SKILLS IN TEACHING MODERN GREEK AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

Considering that the productive skills in second language acquisition are of utmost importance, this paper will examine the forms of acquiring and mastering the skills of speaking and writing that are found in handbooks for Modern Greek language. The analysis shows how handbooks *Επικοινωνήστε ελληνικά 1* and *2*, *Τα νέα ελληνικά γιαμετανάστες, παλιννοστούντες, πρόσφυγες και ξένους Α' επίπεδο «...και καλή επιτυχία»*, and *Ελληνικά Α* respond to the challenges the users of these books are set to, which in this case are the students of Modern Greek language and Literature on their first year of studies.
Keywords: productive skills, Modern Greek language, manuals, teaching integrated skills.

Vojkan Stojičić
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
vojkans@hotmail.com

Aleksandra Milanović
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
saska1989@yahoo.com

Marco Zagnoli - Aleksandra Blatešić

I SISTEMI VOCALICI DELL'ITALIANO E DEL SERBO. ANALISI DELLE INTERFERENZE FONICHE ED ESEMPLIFICAZIONE DI ATTIVITÀ DIDATTICHE

Si confrontano i sistemi vocalici dell'italiano e del serbo, evidenziando i problemi maggiori di interferenza fonica per i parlanti serbi, al fine di proporre appropriate attività didattiche. L'intervento si divide in una parte teorica e in una pratica. Nella parte teorica si descrive l'articolazione dei suoni vocalici delle due lingue, che vengono prima visti singolarmente e poi comparati per poter evidenziare i problemi principali di *transfer*. Tramite il confronto tra i suoni e la loro articolazione è possibile mostrare agli studenti l'origine degli errori, facendo uso anche di orogrammi e labiogrammi. Nella parte pratica del contributo proponiamo, a scopo esemplificativo, alcune attività per aiutare gli studenti serbi a percepire e recepire i suoni problematici e a riprodurli correttamente. La ricerca nasce dal presupposto che un efficace insegnamento della pronuncia non possa che essere basato su una solida conoscenza degli aspetti fondamentali della fonetica e della fonologia. Pertanto, il percorso didattico che proponiamo procede dalla consapevolezza teorica, all'applicazione pratica, seguendo una metodologia fondata sui principi sia della fonetica articolatoria che della fonetica funzionale.

Parole chiave: pronuncia, vocali, italiano, serbo, interferenze foniche.

1. INTRODUZIONE

I problemi di pronuncia di una lingua straniera possono essere superati più facilmente se ci si rende conto chiaramente delle origini dell'interferenza fonica, ovvero da cosa sono determinate le difficoltà di esecuzione, in modo da attivare interventi didattici che saranno tanto più efficaci quanto più saranno mirati alle particolari problematiche originatesi dal contatto tra i sistemi fonologici della lingua materna e della lingua straniera. L'analisi e il confronto di entrambi i sistemi fonologici è fondamentale per poter comprendere ed evidenziare la dinamica della produzione dei suoni e correggere i difetti.

La prima parte del nostro lavoro, pertanto, è dedicata a descrivere l'articolazione dei suoni vocalici delle due lingue, che verranno prima viste singolarmente e poi comparate per poter evidenziare i problemi principali di interferenza fonica. Il confronto tra le due lingue verrà realizzato tra l'italiano neutro[1] e il serbo standard[2] nella variante *ekava.*

La rappresentazione dei movimenti della lingua e delle labbra durante la produzione delle vocali viene spesso sintetizzata in tabelle o tramite figure geometriche quali il trapezio o il triangolo; in particolare, l'alfabeto fonetico internazionale (IPA) traccia le vocali su un trapezio rettangolo. In questo lavoro seguiremo la scuola di Canepari[3] e rappresenteremo lo spazio delle vocali su un pa-

[1] La lingua italiana presenta una ricca varietà sociolinguistica che coinvolge anche la pronuncia che appare molto diversificata, soprattutto sul piano diatopico. In questo lavoro abbiamo fatto riferimento al modello di „italiano neutro", proposto da Canepari nel suo, *Dizionario di Pronuncia Italiana*, (2000:18), in quanto esso rappresenta il modello d'italiano più condiviso a livello nazionale e più accettabile per ragioni storiche e culturali.

[2] Il serbo, basato sul dialetto *štokavo,* rappresenta una delle versioni standard del diasistema slavico centro-meridionale. Secondo lo standard ISO 639, il serbo è un membro della macrolingua serbo-croata, dalla quale si separò nel 1991 continuando a svilupparsi autonomamente (http://www.loc.gov/standards/iso639-2/php/code_list.php <10/ 01/2014>). Per le norme del serbo standard si fa riferimento alle seguenti pubblicazioni: *Pravopis srpskog jezika* (1993), *Rečnik srpskog jezika* (2007) e *Normativna gramatika srpskog jezika* (2013), tutte edite da Matica Srpska, Novi Sad.

[3] Luciano Canepàri è un linguista italiano, docente all'Università degli studi „Ca' Foscari" di Venezia. Autore del già citato *Dizionario di Pronuncia Italiana*, ha elaborato il «metodo fonotonetico naturale» per l'insegnamento della pronuncia e dell'intonazione.

rallelogramma, sul quale sono proiettati dei simboli geometrici che forniscono informazioni molto più dettagliate e precise rispetto al trapezio IPA.

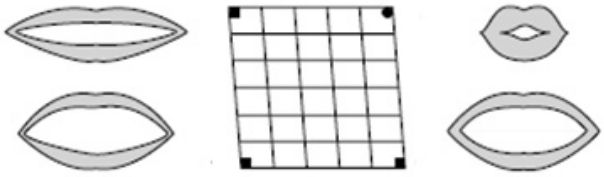

Figura 1: Vocogramma con indicazione dei punti estremi e delle corrispondenti posizioni labiali (Canepari 2006: 3).

Il quadrilatero rappresenta il cavo orale visto di profilo: il lato sinistro del quadrilatero (*Figura 1*) rappresenta la parte anteriore della bocca e il lato destro la parte posteriore; il lato superiore rappresenta la parte alta della bocca e il lato inferiore la parte bassa. La lingua può spostarsi in avanti, indietro, in alto e in basso in questo spazio e le vocali vengono rappresentate nei diversi quadranti a seconda delle posizioni che assume il punto più alto della lingua nel produrle. Se guardiamo al movimento della lingua in senso orizzontale, vediamo che può assumere posizioni comprese tra il palato e il velo, permettendo la produzione di suoni vocalici anteriori, centrali o posteriori. Verticalmente, il dorso della lingua può alzarsi o abbassarsi rispetto all'arcata palatale, consentendo la produzione di suoni vocalici alti, medioalti e bassi. Nella *Figura 1*, accanto al vocogramma, sono rappresentati, a scopo esemplificativo, quattro labiogrammi che indicano la forma delle labbra durante l'articolazione delle quattro vocali alle estremità del quadrilatero: per es. per produrre la /i/ le labbra sono distese mentre per produrre la /u/ sono arrotondate.

Oltre alla posizione del dorso della lingua, il quadrilatero di Canepari, come vedremo nel prossimo paragrafo analizzando le vocali italiane, dà simultaneamente altre due informazioni che non sono presenti nel trapezio dell'IPA: la posizione delle labbra e l'accento tonico.

2. I SISTEMI VOCALICI DELL'ITALIANO E DEL SERBO

2.1 Il sistema vocalico dell'italiano

I fonemi vocalici dell'italiano neutro sono prodotti tramite la vibrazione delle pliche vocali e si differenziano per il grado di apertura della bocca, per la presenza o assenza della protrusione delle labbra e per la posizione della lingua[4]. Il sistema italiano è eptavocalico, cioè costituito da sette fonemi vocalici: */i, e, ɛ, a, u, o, ɔ/,* due in più rispetto ai grafemi[5]. Ad ognuno dei due grafemi <e> e <o>, infatti, corrispondono due vocali, una chiusa e una aperta. Per esempio, se consideriamo la congiunzione <e> e la voce verbale <è>, la prima corrisponde al fonema */e/* e la seconda a */ɛ/;* lo stesso per la congiunzione <o> e la voce verbale <ho> che sono trascritte foneticamente come */o/* e */ɔ/.*

La *Figura 2* mostra schematicamente l'articolazione della produzione delle sette vocali italiane sul quadrilatero vocalico di Canepari. Oltre alla posizione del dorso della lingua, i simboli ci indicano la posizione delle labbra: arrotondate per quelli *tondi* /o, ɔ , u/*,* distese per quelli *quadrati /i, e, ɛ, a/*; e l'accento tonico: i segnali *neri* indicano vocali sempre e solo accentate */ɛ, ɔ/*; quelli *neri col centro bianco* indicano vocali sia accentate, sia semi-accentate, sia non accentate /a, i, e, o, u/ (Canepari 1999:

[4] I vocoidi dell'italiano neutro non si differenziano per il passaggio dell'aria dalle fosse nasali.

[5] In questo lavoro è stata presa la decisione di seguire un approccio fonemico e non fonetico, quindi verranno mostrati soltanto i fonemi vocalici ovvero i suoni distintivi della lingua e non i tassofoni, vale a dire le varianti combinatorie di uno stesso fonema.

43-44)[6]. Per esempio, la vocale */ɛ/* è una vocale frontale prodotta con il dorso della lingua abbassato, le labbra distese, sempre accentata; la */o/* invece è una vocale posteriore, prodotta con il dorso della lingua leggermente alzato, le labbra protruse in avanti (arrotondate), a volte accentata e a volte no.

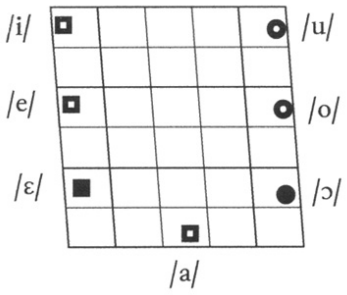

Figura 2: Fonemi vocalici dell'italiano (Canepari 2007: 126).

Ricapitolando possiamo dire che la lingua italiana ha tre vocali frontali */i, e, ɛ/,* una centrale */a/*, e tre posteriori */u, o, ɔ/*. Le vocali frontali, e anche quella centrale, vengono prodotte con le labbra rilassate, mentre le vocali posteriori richiedono l'arrotondamento delle labbra. Le *Figure 3 e 4* mostrano rispettivamente i labiogrammi (posizione delle labbra) e gli orogrammi (posizione del dorso della lingua) delle sette vocali.

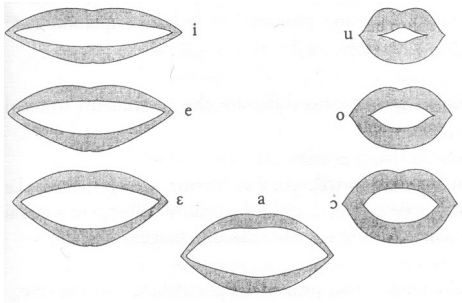

Figura 3: Labiogrammi dei sette fonemi vocalici dell'italiano neutro (Canepari 2004: 55).

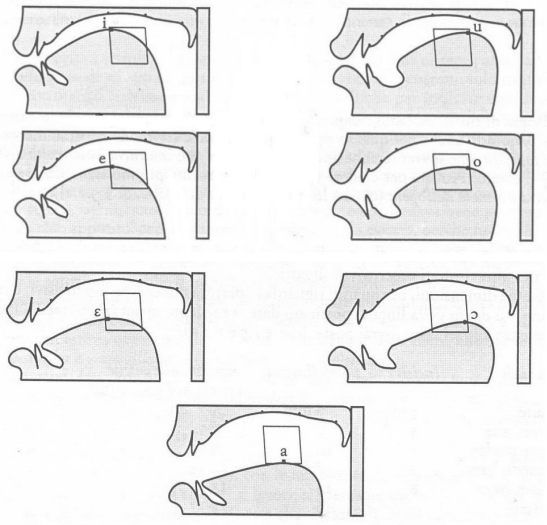

Figura 4: Orogrammi dei sette fonemi vocalici dell'italiano neutro (Canepari 2004: 52).

2.2 Sistema vocalico del serbo

Il serbo standard presenta cinque fonemi vocalici /a, e, i, o, u/, tutti sonori e di timbro chiaro, con la funzione di nucleo sillabico. Secondo il luogo di articolazione, le vocali sono classificate in base a tre parametri:

1) posizione della lingua sull'asse verticale

vocali alte /i, u/ vocali medie /e, o/ vocali basse /a/

[6] Nell'italiano neutro i fonemi */ɛ/ e /ɔ/* si verificano sempre in sillaba accentata.

2) posizione della lingua sull'asse orizzontale

vocali anteriori /i, e/	vocali centrali /a/	vocali posteriori /u, o/

3) apertura della cavità orale

vocali chiuse /i, u/	vocali di apertura intermedia /e, o/	vocale aperta /a/.

Anche se il sistema vocalico del serbo di solito viene rappresentato mediante un triangolo (Marković 2012: 18), in cui le cinque vocali sono distribuite simmetricamente nello spazio, in questo lavoro useremo il quadrilatero proposto da Canepari (2006b: 203**)** al fine di agevolare il confronto con il sistema vocalico dell'italiano.

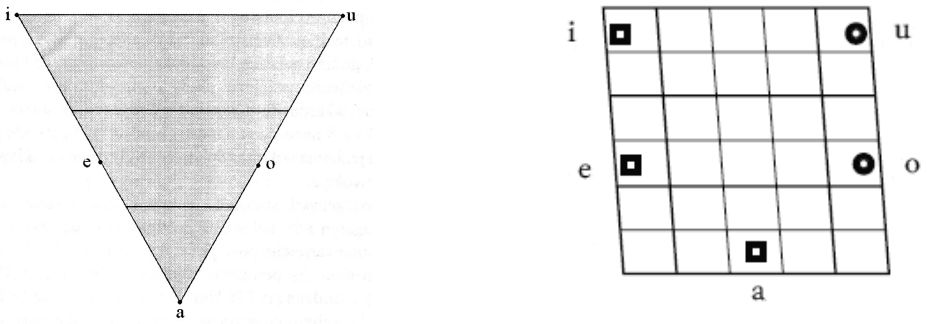

Figura 5: Triangolo e quadrilatero del sistema vocalico del serbo.

Al presente sistema vocalico pentefonematico potrebbe essere associato anche il fono indoeuropeo *schwa* [ə], considerato come un vocoide centrale di natura acustica indistinta. Dato che non funge da fonema, di solito viene omesso dal sistema fonologico del serbo. Lo *schwa* [ə], però, si può trovare con la consonante sillabica [r] e anche altre consonanti, agevolando la loro pronuncia nei vocaboli con gruppi consonantici all'inizio della parola (***prst*** / dito, ***smrt*** / morte, ***strpljenje*** / pazienza) (Petrović, Gudurić 2012: 328).

Oltre alle cinque vocali, tra i suoni del serbo si possono individuare alcune sonanti che condividono parecchie caratteristiche fonetiche con le vocali, come il fonema /r/ che, in alcune posizioni può occupare il nucleo sillabico fungendo da vocale *(kr̥̂v* / sangue*, r̥̀-vač* / lottatore, *za-r̥̀-đa-ti* / arrugginire). Anche le sonanti /l/ e /n/ possono assumere funzione sillabica, cioè avvicinarsi alla natura delle vocali, ma solo in alcuni dialetti del serbo (*sl̥za* / lacrima) o nelle parole straniere (*Vl̥tava, Pl̥zenj, spektakl̥, Njutn̥, Idn̥,* ecc.).

Pur sembrando semplice, il sistema vocalico del serbo, a livello soprasegmentale è un sistema complesso, e molto raro nel mondo[7], che utilizza più varianti combinatorie quali la forza, il tono e la lunghezza vocalica (Bugarski 1996: 133). Si tratta, infatti, di un sistema con quattro accenti distinti in base a due criteri principali: la tonalità dell'accento (ascendente e discendente) e la durata (accento corto o lungo). Per la notazione dell'accento si utilizzano quattro differenti segni grafici, che presentiamo sulla vocale *e*, presa come esempio: *ȅ* - corto discendente - *vȅtar (vento)*, è – corto ascendente – *kapètan (capitano), ê* - lungo discendente – *pêć (stufa),* é – lungo ascendente – *réka (fiume).* Le vocali non-accentate, invece, possono essere sia corte che lunghe (e – e corta; ē – e lunga), quest'ultima solitamente la troviamo nelle posizioni post-toniche: *jùnāk (eroe)*, mȉšljēnje *(il pensare)*, *rȁdōst (gioia),* ecc.

A causa dei quattro accenti che possono avere le cinque vocali del serbo /a, e, i, o, u/, il numero dei possibili contrasti vocalici aumenta a tal punto che potenzialmente potrebbero venire realizzate venti „unità vocaliche distintive". Queste unità, però, non sono di solito classificate come fonemi vocalici, cioè unità minime distintive (Marković, 2012: 64-65). Per questo motivo il serbo non è con-

[7] Un simile accento tonale si può trovare in poche lingue del mondo quali svedese, norvegese, giapponese.

siderato una lingua tonale in senso tradizionale come le lingue dell'Africa subsahariana o il cinese mandarino.

3. I DUE SISTEMI VOCALICI A CONFRONTO

Confrontando i sistemi vocalici delle due lingue ci siamo limitati a mettere in rilievo le rispettive differenze in sillabe accentate, dato che in serbo le vocali in posizione atona vengono ridotte in vari modi. Inoltre, una completa analisi del sistema vocalico delle due lingue richiederebbe molto più spazio di quello che abbiamo qui a disposizione.

3.1 Similarità tra i due sistemi vocalici

Se sovrapponiamo i quadrilateri delle vocali delle due lingue (*Figura 6*) osserviamo che le vocali italiane, come quelle serbe sono periferiche, vale a dire che occupano lo spazio esterno del quadrilatero fonetico. Le vocali delle due lingue sono sempre sonore, orali e chiaramente anteriori e posteriori, a parte la /a/ che è centrale.

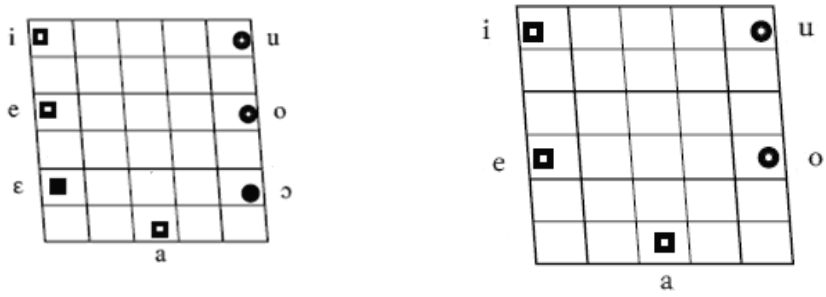

Monottonghi dell'italiano Monottonghi del serbo

Figura 6: Confronto tra i monottonghi dell'italiano e del serbo.

L'articolazione delle vocali /a/, /i/ e /u/, presentate precedentemente nella *Figura 6* e poi nella *Figura 7* con i rispettivi labiogrammi ed orogrammi, risulta simile nelle due lingue. Durante la pronuncia di /a/, che è un suono con il massimo grado di apertura, la lingua non ostruisce il passaggio dell'aria, mentre le labbra non sono particolarmente arrotondate né in italiano né in serbo. Durante la pronuncia della vocale chiusa anteriore /i/, invece, la mandibola è aperta poco, ma sufficientemente per permettere il passaggio dell'aria tra i denti superiori e inferiori, mentre le labbra sono distese e in posizione neutrale. Per pronunciare la vocale /u/, che è la più chiusa nei sistemi vocalici dell'italiano e del serbo, il dorso della lingua viene portato in alto e indietro, di fronte al velo. La punta della lingua si porta verso il basso, ma rimane completamente separata dai denti. Durante l'articolazione di /u/, le labbra svolgono un ruolo importante, sono molto arrotondate, protruse e favoriscono il flusso dell'aria attraverso la cavità orale.

Data l'analoga maniera di articolazione delle vocali /a/, /i/ e /u/, possiamo concludere che la loro pronuncia non crea particolari difficoltà per i parlanti serbi nel percorso di apprendimento dell'italiano come LS o L2.

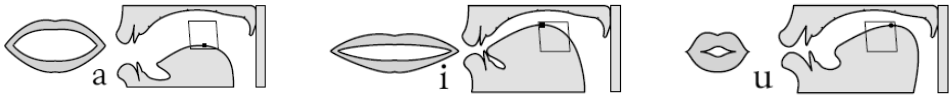

Figura 7: Labiogrammi e orogrammi delle vocali /a/, /i/ e /u/ in italiano e in serbo (Canepari 2006c: 133).

3.2 Differenze tra i due sistemi vocalici

Per i restanti suoni vocalici non si verifica una corrispondenza simile a quella tra le tre vocali precedentemente descritte, in quanto l'articolazione di /e, ɛ, o, ɔ/ in italiano si differenzia dall'articolazione delle vocali /e, o/ in serbo con conseguenti problemi di interferenza.

In italiano, come vediamo nella figura seguente, nell'articolazione delle vocali /e/ ed /ɛ/ le labbra sono ancora distese, ma più aperte che per /i/. La punta della lingua tocca leggermente i denti inferiori, mentre il dorso si avvicina al palato, permettendo il passaggio dell'aria attraverso lo spazio tra i denti e la lingua. La vocale */ɛ/* si differenzia dalla /e/ per una maggiore apertura della bocca e per una maggiore distanza tra il dorso della lingua e il palato. In italiano questa distinzione ha valore fonematico: pésca/pèsca; légge/lègge/, vénti/vènti, ésse/èsse, ésca/èsca, accétta/accètta.

Figura 8: Labiogrammi e orogrammi delle vocali /e/ ed /ɛ/ in italiano (Canepari 2006c: 133).

In serbo, la vocale /e/ è un suono che occupa una posizione intermedia tra la /e/ e la /ɛ/ italiane, come presentato nella seguente figura.

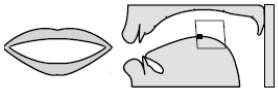

Figura 9: la vocale /e/ in serbo (Canepari 2006c: 133).

Tuttavia questa vocale può avere diverse realizzazioni acustiche a seconda della lunghezza della vocale accentata. Nell'articolazione della /e/ lunga, la lingua si sposta in avanti nella parte anteriore della cavità orale e il grado di apertura si chiude: *odš**é**tati* (andarsene passeggiando), *r**é**ka* (fiume), *pr**é**voz* (trasporto), ecc. La pronuncia della vocale /e/ corta è invece aperta e il luogo di articolazione è spostato verso l'indietro della cavità orale*: vȅtar* (vento), *d**è**vojka* (ragazza), *sv**è**tski* (mondiale), s*ȅme* (seme), ecc.

Per quanto riguarda la pronuncia delle vocali /o/ ed /ɔ/ in italiano, presentate nella *Figura 10*, il dorso della lingua va portato indietro, ma più in basso che per la vocale /u/. La punta della lingua non tocca i denti, mentre le labbra sono un po' arrotondate, leggermente protruse e poco aperte. Anche le vocali /o, ɔ/, come le vocali /e, ɛ/ si differenziano per l'apertura della bocca e per la distanza tra il dorso della lingua e il palato. Nella pronuncia di /ɔ/, infatti, il grado di apertura della bocca è maggiore rispetto a quello nell'articolazione di /o/. In italiano questa distinzione è molto importante ed ha valore fonematico: bótte/bòtte; fóro/fòro, tórta/tòrta, vólgo/vòlgo, pórci/pòrci, mótori/mòtori, vólgo/vòlgo.

Figura 10: Labiogrammi ed orogrammi delle vocali /o/ ed /ɔ/ in italiano (Canepari 2006c: 133).

In serbo la vocale /o/ in generale occupa una posizione intermedia tra la /o/ e la /ɔ/ italiane. Tuttavia, la vocale /o/ proprio come /e/, a seconda della quantità, può avere diversi gradi di apertura. Se la /o/ è lunga e posizionata in sillaba tonica, si chiude e si avvicina alla pronuncia della /o/ chiusa in italiano: *m**ó**da* (mòda), *r**ô**g* (corno), *br**ô**j* (numero), ***ó**vca* (pecora). E viceversa, se la /o/ è corta e in sillaba tonica, si apre avvicinandosi alla pronuncia della /ɔ/ aperta in italiano: *radi**ò**nica* (laboratorio), *p**ò**šten* (onesto), *v**ò**da* (acqua), *tȍp* (cannone).

Figura 11: Labiogramma ed orogramma della vocale /e/ in serbo (Canepari 2006c: 133).

L'analisi delle interferenze che nascono dalle differenze tra i sistemi fonologici del serbo e dell'italiano ci ha permesso di evidenziare alcune aree critiche, sulle quali è necessario intervenire con esercitazioni appropriate. Perciò nella parte operativa, presentata nel prossimo paragrafo, abbiamo proposto del materiale specifico, che si è rilevato efficace per una migliore percezione e articolazione dei fonemi vocalici /e, ε, o, ɔ/, che risultano particolarmente „difficili" per i parlanti serbi.

4. PROPOSTE DIDATTICHE PER SUPERARE I PROBLEMI D'INTERFERENZA FONICA

La scansione delle attività proposte prevede l'illustrazione dell'articolazione del fonema italiano e dell'eventuale fonema serbo simile con il quale può essere confuso, seguita da esercizi di ascolto, percezione, discriminazione, ripetizione e produzione.

4.1 Attività per i fonemi /e/ ed /ε/

➢ Attività 1

• Presentazione delle vocali italiane con ascolto e ripetizioni • Analisi dei relativi labiogrammi/orogrammi	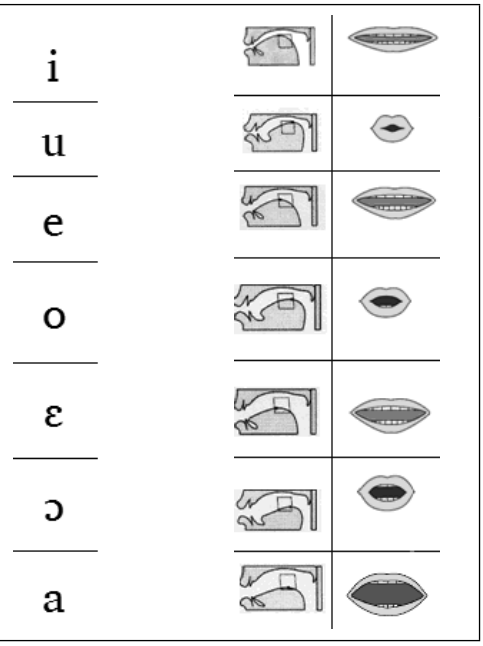
Si specifica che in italiano ci sono cinque grafemi, ma che i suoni sono sette, perché le vocali 'e' ed 'o' possono essere aperte o chiuse. Ad ogni studente si consegnano sette cartoncini con i simboli fonetici delle sette vocali e sette cartoncini con i relativi labiogrammi e orogrammi. L'insegnante chiede agli studenti di ascoltare e poi di ripetere le sette vocali, mostrando in maniera accentuata la forma delle labbra e prestando attenzione alla posizione della lingua. Gli studenti sono poi invitati ad abbinare ai sette simboli delle vocali i corrispettivi labiogrammi ed a trascrivere su ogni orogramma il fonema corrispondente.	i u e o ε ɔ a

➢ Attività 2

L'insegnante invita gli studenti a consultare di nuovo gli orogrammi della prima attività. Ricorda inoltre che, mentre /ε/ si trova sempre in sillaba accentata, /e/ si può trovare sia in sillaba accentata, che non-accentata. L'insegnante, poi, fa presente agli studenti le similarità e le differenze tra le vocali italiane /e, ε/ e le corrispettive vocali serbe: la /e/ in posizione intermedia, che si può trovare sia in

sillaba accentata che in quella non-accentata e le vocali /e, ē/, corte e lunghe, che in sillaba accentata si avvicinano alla pronuncia delle /e/ ed /ɛ/ in italiano.

- **Esercizi di percezione**

Si propone una registrazione con una lista di coppie di parole italiane alcune delle quali pronunciate con /e/, altre pronunciate con /ɛ/. Gli studenti devono sottolineare la lettera (A o B) corrispondente alla parola pronunciata con /e/:

1) A - B 2) A- B 3) A - B 4) A - B 5) A - B

Le parole, che gli studenti non vedono, sono le seguenti:

1) adèsso, tré; 2) fétta, zèbra; 3) fégato, fèsta; 4) mètro, méla; 5) péra, pècora.

Gli studenti, poi, riascoltano le registrazioni e correggono gli eventuali errori con l'aiuto dell'insegnante. Dopo un altro riascolto ripetono le parole delle registrazioni.

- **Esercizi di discriminazione**

Si propone una lista di coppie di parole, una delle quali con /e/, l'altra con /ɛ/. Nella registrazione solo una delle due parole viene pronunciata. Gli studenti debbono identificarla durante l'ascolto. Dopo la verifica con l'insegnante gli studenti sono invitati a riascoltare la registrazione e a ripetere le parole sentite.

pésca - pèsca	légge - lègge	céra - c'èra	sé – s'è	accétta - accètta
vénti - vènti	ésse - èsse	ésca – èsca	té – tè	péso - pèso

➢ Attività 3

Per stimolare la produzione orale degli studenti, l'insegnante li invita a costruire frasi secondo l'esempio, utilizzando le immagini:

	A) Dove hai messo *l'anello*? B) *L'anello*? Quale *anello*? C) Quello che ti ho regalato per il nostro anniversario.
	A) Dove hai messo _____? B) _____? Quali _____? C) Quelli che volevo seminare nel vaso sulla finestra.
	A) Dove hai messo _____? B) _____? Quali _____? C) Quelle che volevo far sciroppate.
	A) Dove hai messo _____? B) _____? Quale _____? C) Quello che ho comprato per la colazione di Elio.

4.2 Attività per i fonemi /o/ ed /ɔ/

L'insegnante invita gli studenti a consultare di nuovo gli orogrammi del sistema vocalico dell'italiano. Ricorda inoltre che /ɔ/ si trova sempre in sillaba accentata, mentre /o/ si può trovare sia in sillaba accentata, che non-accentata. Per una migliore percezione e produzione dei fonemi /o/ ed /ɔ/ in italiano, l'insegnante propone agli studenti di confrontarli con le corrispettive vocali nella loro lingua materna: la /o/ in posizione intermedia, che si può trovare sia in sillaba accentata che in quella non-accentata e le vocali /o, ō/, corte e lunghe, che in sillaba accentata si avvicinano alla pronuncia delle /o/ ed /ɔ/ in italiano.

➢ Attività 1

- **Esercizi di percezione**

Si propone una registrazione con una lista di coppie di parole italiane alcune delle quali pronunciate con /o/, altre pronunciate con /ɔ/. Gli studenti debbono sottolineare la lettera (A o B) corrispondente alla parola pronunciata con /o/:

1) A - B 2) A- B 3) A - B 4) A - B 5) A - B

Le parole, che gli studenti non vedono, sono le seguenti:

1) nóme, còsa; 2) nòtte, sóle; 3) sópra, sòldi; 4) spòsa, pónte; 5) pòrta, tórre.

Gli studenti, poi, riascoltano le registrazioni e correggono gli eventuali errori con l'aiuto dell'insegnante. Dopo un altro riascolto ripetono le parole delle registrazioni.

- **Esercizi di discriminazione**

Si propone una lista di coppie di parole, una delle quali con /o/, l'altra con /ɔ/. Nella registrazione solo una delle due parole viene pronunciata. Gli studenti debbono identificarla durante l'ascolto. Dopo la verifica con l'insegnante, gli studenti sono invitati a riascoltare la registrazione e a ripetere le parole sentite.

bótte - bòtte	tórta - tòrta	vólgo - vòlgo
Rósa - ròsa	scópo - scòpo	fóro - fòro
pórci - pòrci	motóri – motòri	cóppa – còppa

➢ Attività 2

Per stimolare la produzione orale degli studenti, l'insegnante li invita a costruire frasi secondo l'esempio, utilizzando le immagini:

	A) Dove hai messo *la botte*? B) *La botte*? Quale *botte*? C) Quella piccola che serve per il vino rosso.
	A: Dove hai messo _____? B: _____? Quale _____? C: Quella che ho preparato per il compleanno di Monica.
	A: Dove hai messo _____? B: _____? Quali _____? C: Quelle che avevo colto per portare alla nonna.
	A: Dove hai messo _____? B: _____? Quale _____? C: Quella per incollare la carta.

➢ Attività 3

Per un'ultima verifica l'insegnante può proporre un esercizio di inserimento.

- **Esercizi di inserimento**

L'insegnante distribuisce agli studenti la seguente lista di parole scritte con l'alfabeto fonetico: ('kol:to – 'kɔl:to; 'vol:to – 'vɔl:to; 'bot:te – 'bɔt:te; 'lo:ro – 'lɔ:ro). Poi invita gli studenti a inserire la parole nelle frasi seguenti:

Il basilico è freschissimo: l'ho appena _____ .
Adesso _____ a destra, ma dopo che direzione devo prendere?
_____ era stato nascosto in una cassetta di metallo e sepolto nel giardino.
Purtroppo la _____ non era di buona qualità e il vino ha preso un cattivo sapore.
Se non la smetti ti do un sacco di _____ .
Non te la prendere l'ho detto a _____, non a te.
Guardando il film si era commossa: il suo _____ era solcato di lacrime.
È un uomo molto _____: ha un sacco di libri e li ha letti tutti!

Dopo la verifica *in plenum*, l'insegnante chiede agli studenti di riascoltare la registrazione e di ripetere.

5. CONCLUSIONE

Le attività di apprendimento volte al miglioramento della pronuncia dell'italiano come lingua straniera, dovrebbero essere il risultato di un'approfondita ricerca da parte dell'insegnante in relazione sia al modello da proporre, sia al metodo da utilizzare. In particolare, riteniamo che per identificare i problemi d'interferenza fonica e per intervenire con attività appropriate, sia necessario partire da un'analisi accurata dei sistemi fonologici delle lingue che intervengono nel processo di apprendimento. In questo ambito, infatti, il *transfer*, svolge un ruolo cruciale poiché molti aspetti della lingua straniera sono ricondotti dallo studente a categorie della propria lingua materna. Il percorso che abbiamo suggerito, sottolineando l'importanza dell'aspetto cognitivo nella discriminazione, categorizzazione e riproduzione dei suoni, propone una scansione di attività che procede dalla consapevolezza teorica all'applicazione pratica con l'obiettivo di migliorare la pronuncia, affinando la sensibilità fonetica dei discenti.

BIBLIOGRAFIA

Bugarski R. (1996). *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Čigoja štampa: XX vek.
Canepari L. (1999). *La Fonetica dell'italiano*. Venezia: Università Ca' Foscari, Dipartimento Scienze del Linguaggio, Corsi on-line (con password), http://www.businesslogic.it/moodle/login/index.php < 18/01/2014>
Canepari L. (2000). *Dizionario di Pronuncia Italiana*. Bologna: Zanichelli.
Canepari L. (2004). *Manuale di Pronuncia Italiana.* Bologna: Zanichelli.
Canepari L. (2006). *Avviamento alla fonetica*, Torino: Einaudi.
Canepari L. (2006b). *Pronunce straniere dell'italiano*, München: Lincom Europa.
Canepari L. (2006c). *A Handbook of Phonetics:"Natural" Phonetics*, München: Lincom Europa.
Canepari L. (2007). *A Handbook of Pronunciation*, München: Lincom Europa.
Daloiso M. (2006). *La glottodidattica ludica*, 1-4, http://www.psicolab.net/2006/la glottodidattica-ludica<18/01/2014>
Marković M. (2012). Uporedna proučavanja vokala engleskog i srpskog jezika:između univerzalnog i specifičnog. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
Petrović D., Gudurić S. (2010). Петровић, Драгољуб, Гудурић, Снежана. *Фонологија српског језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
Telebak M. (2011). Телебак, Милорад. *Правоговор*, Нови Сад: Прометеј.

ITALIAN AND SERBIAN VOWEL SYSTEMS. ANALYSIS OF PHONIC INTERFERENCES AND EXAMPLES OF TEACHING ACTIVITIES.

Summary

We compare the vowel systems of Italian and Serbian and highlight the main problems of phonic interference for Serbian speakers, in order to propose appropriate learning activities. The project is divided into a theoretical and a practical part. The theoretical section deals with the articulation of the vowel sounds of the two languages, which are first seen individually and then compared in order to identify the main problems of transfer. By comparing the sounds and their articulation (with the help of orograms and labiograms), it is possible to show students the source of errors. In the practical section of our work, we propose, some examples of activities meant to help Serbian students to perceive, assimilate and correctly reproduce problematic Italian sounds. Our activities originate from the assumption that effective pronunciation teaching can only be based on a sound understanding of the fundamental aspects of phonetics and phonology. Therefore, we propose a series of activities which proceed from theoretical knowledge to practical application, following a methodology based on the principles of both articulatory and functional phonetics.

Keywords: pronunciation, vowels, Italian, Serbian, phonic interference.

Marco Zagnoli
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
marcozagnoli@libero.it

Aleksandra Blatešić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
ablatesic@yahoo.it

Katarina Zavišin

PREDNOSTI DVOJEZIČNE CLIL NASTAVE – MOGUĆE SMERNICE ZA NASTAVU STRANOG JEZIKA U TRADICIONALNOM KONTEKSTU?

Kao glavne prednosti nastave stranog jezika u kontekstu dvojezične CLIL nastave u odnosu na tradicionalnu nastavu izdvajaju se kvantitativni i kvalitativni činioci. Prvi se odnose na veću izloženost učenika stranom jeziku, dok se drugi dovode u vezi sa autentičnim aspektom stranog jezika u kome se učeniku pruža kvalitetniji kontekst učenja. Sa jezičkog aspekta, posebno je važno bogatstvo konteksta koje podrazumeva upotrebu raznovrsnih žanrovskih i tematskih tekstova, kao i verbalno-komunikativnih funkcija kao što su: objašnjenja, definicije, provera informacija, poređenje, opisivanje, zaključivanje, i drugih funkcija višeg nivoa na stranom jeziku (Wolff, 1977 u Coonan, 2009:90, 91).
U skladu sa odlikama nastave stranog jezka u kontekstu CLIL nastave i stavovima metodičara o fleksibilnom stavu nastavnika prema upotrebi različitih metoda i aktivnosti, cilj našeg rada je da izdvojimo određene aspekte metoda za koje smatramo da mogu doprineti kvalitetnijem kontekstu učenja stranog jezika u tradicionalnoj nastavi.

Ključne reči: CLIL nastava, usvajanje stranog jezika, metode, aktivnosti, tradicionalna nastava

1. UVOD

Akronim CLIL dolazi od engleskog izraza „Content and Language Integrated Learning”[1] i odnosi se na poseban oblik nastave koji podrazumeva integrisano usvajanje stranog jezika (ili bilo kog drugog jezika različitog od maternjeg) i novih sadržaja (Coyle et al. 2010:1). Fokus nastave podjednako je usmeren na strani jezik i na nejezički sadržaj određenog predmeta. Na osnovu korišćenja stranog jezika u ovom kontekstu koristi se termin „posrednički jezik” (engl. *vehicular language*)[2] kako bi se jasnije prikazala njegova uloga u ovom obliku nastave (Serragiotto, 2003:3). Nastava u CLIL kontekstu može biti usmerena na jedan određeni nejezički sadržaj (na primer na istoriju, sociologiju ili neki drugi nastavni predmet) ili na neku tematsku oblast koja objedinjuje prirodne i društvene nauka (kao što je obrada teme o ugroženim životinjskim vrstama ili zaštiti čovekove sredine i slično). Takođe, ovaj oblik nastave može se odnositi na obradu akademskih tema i tekstova na stranom jeziku, kao i na posebne tematske kurseve za učenike koji prate nastavu stranog jezika (Crandall u Spolsky, 1999). Neophodno je naglasiti da CLIL ne predstavlja novi oblik nastave stranih jezika, kao ni nejezičkih predmeta. Reč je pre svega o metodi koja podrazumeva inovativno stapanje ova dva oblika nastave (Coyle et al. 2010:1).

Kada je reč o metodama, posebno ističemo značaj primene određenih aspekata gramatičko-prevodne metode, metode čitanja i eklektične metode. U vezi sa nastavnim tehnikama, u okviru komunikativnog pristupa, izdvojićemo tehnike zasnovane na zadacima (engl. *Task – Based Instruction*) sa posebnim osvrtom na one za razvijanje produktivnih jezičkih veština: kreiranje tekstova u skladu sa različitim žanrovima i temama, hvatanje beležaka, prepričavanje i *role-play* tehnike. Smatramo da su izdvojeni aspekti navedenih metoda i tehnika relevantni kako za CLIL nastavu, tako i za tradicionalnu

[1] Doslovan prevod: „Integrisano učenje sadržaja i jezika”.

[2] U literaturi se koristi i termin vehikularni jezik za strani ili drugi jezik u kontekstu CLIL nastave. U našem radu opredelili smo se za termin„posrednički jezik” jer smatramo da preciznije i jasnije određuje pojam govornicima srpsko(hrvatskog) jezika.

nastavu stranih jezika. Pod pojmom tradicionalne nastave stranog jezika podrazumevamo usvajanje stranog jezika u školskom kontekstu.

2. POZITIVNI ASPEKTI USVAJANJA STRANOG JEZIKA U CLIL NASTAVI

Istraživanja o efektima CLIL nastave donekle su ograničena, posebno u empirijskim studijama, iako su u poslednje vreme sve prisutniji dokazi o njenim pozitivnim rezultatima i prednosti u odnosu na tradicionalnu nastavu kada je reč o usvajanju stranog jezika. S tim u vezi smatra se (Pica, 2002) da novije studije procene i evaluacije govore u prilog dokazu da ovaj metod podstiče kod učenika znanje stranog jezika i razvoj akademskih kompetencija.

Takođe, većina dosadašnjih istraživanja programa imerzije, dualnog programa imerzije i bilingvalnih programa u Kanadi i SAD ukazuju na pozitivni uticaj ovih pristupa na razvoj stranog ili drugog jezika kod učenika, kao i na rezultate iz opšteg akademskog dotignuća na stranom i maternjem jeziku (Thomas & Collier, 2002; Howard, Christian & Genesee, 2003; Fortune & Tedick, 2008; Swain, 1984)

U prilog prednosti usvajanja stranog jezika u CLIL kontekstu govori i kanadski stručnjak Kamins (Cummins, 1984:136, 137) koji razlikuje dva oblika kompetencija koje učenik može razviti u zavisnosti od primenjenih pristupa i metoda u nastavi: osnovne međuljudske komunikativne sposobnosti (engl. *Basic Interpersonal Communicative Skills* - BICS) i kognitivnu akademsku jezičku sposobnost (engl. *Cognitive Academic Language Proficiency* -CALP). Naime, BICS kompetencija se odnosi na kompetencije u vezi sa opštim i svakodnevnim temama koje učenik usvaja u okviru tradicionalne nastave jezika, dok se CALP kompetencija ogleda u zahtevnoj kognitivnoj upotrebi stranog jezika koja podrazumeva: izlaganje mišljenja i pretpostavki o nekoj temi, analizu, sintezu i tumačenje dokaza (ibidem).

Pored toga, kao dobre strane CLIL nastave navode se i sledeći aspekti uvođenje novih pojmova kroz kurikulum posredstvom nematernjeg jezika, usavršavanje produktivnih veština jezika iz oblasti predmeta predviđenih nastavnim planom i programom, usavršavanje znanja u vezi sa kurikularnim predmetima i sa ciljnim jezikom, jačanje učenikovog samopouzdanja na ciljnom i maternjem jeziku, upotreba raznovrsnog didaktičkog materijala koji podstiče razvoj kognitivnih veština, kurikularni predmet postaje glavni fokus nastavnog materijala kao i razvijanje društvenih vrednostizajednice kod učenika (Bentley, 2010:6). Rezultati poređenja postignuća učenika osnovne škole koji su učili engleski jezik u okviru tradicionalne nastave stranog jezika i onih koji su učili jezik u CLIL kontekstu ukazuju na bolje rezultate CLIL nastave: učenici imaju veće samopouzdanje u upotrebi stranog i maternjeg jezika, razvijeniji vokabular i poznavanje pojmova na oba jezika, raznovrsniji i bogatiji leksički fond, kao i viši nivo znanja engleskog jezika. Na srednjoškolskom nivou, učenici koji su pratili CLIL nastavu pokazuju bolje rezultate u vladanju stranim jezikom, ali se istovremeno ovi rezultati pozitivno odražavaju i na maternji jezik. Takođe, rezultati testiranja znanja iz nejezičkog predmeta približno su slični rezultatima učenika koji su nastavu pratili na maternjem jeziku. Pored toga, neurološke analize ukazuju da je kod učenika koji pohađaju CLIL nastavu zastupljena veća kognitivna aktivnost tokom učenja (ibidem).

3. METODE I TEHNIKE U CLIL NASTAVI

U glotodidaktici razlikujemo tri nivoa konceptualizacije i organizacije: pristup, metoda i tehnike (Anthony, 1963:63–7, u Richards & Rodgers, 2001:15). Prvi pojam podrazumeva skup teorijskih pretpostavki u vezi sa nastavom i procesom učenja stranog jezika. Reč je o aksiomatičnom pojmu koji opisuje prirodu predmeta koji se usvaja. Metoda predstavlja obuhvatan plan izlaganja didaktičkog materijala koji je u skladu sa odabranim pristupom. U okviru jednog pristupa moguće je izdvojiti više

metoda. Tehnike predstavljaju sredstva čijim posredstvom se primenjuju načela prethodna dva pojma. One se mogu odrediti kao „trikovi" i „majstorije" uz čiju pomoć se ostvaruju didaktički ciljevi i kao takve moraju biti u skladu sa pristupom i metodom.

Mnogi autori smatraju da je teško izdvojiti principe i metode, prikladne i neosporive za svaki kontekst učenja stranog jezika (Feyerabend, 1979). Ovakav stav se javio još tridesetih godina XX veka kada je Veber (Weber, 1933 u Borneto, 2002:18) istakao da je pogrešno vezivati nastavnika stranog jezika za isključivo jednu metodu jer svaka metoda ima dobre strane i iz svake je moguće naučiti nešto, te je poželjno za nastavnika da poznaje sve metode kako bi mogao iz svake da izvuče ono najbolje.

U ovom poglavlju prikazaćemo ukratko određene metode koje smatramo relevantnim za CLIL nastavu i čije se određene karakteristike mogu primeniti u ovom kontekstu.

U CLIL nastavi zastupljeni su određeni aspekti gramatičko-prevodne metode (prisustvo maternjeg i stranog jezika: objašnjenje stručnih termina na maternjem, sastavljanje glosara vezanih za određeni predmet, posebna pažnja na gramatičke aspekte jezika), kao i aspekti komunikativne metode (induktivna obrada sadržaja, usvajanje leksičkog i gramatičkog sadržaja u kontekstu, oblici rada u nastavi: rad u paru i grupama, kooperativno učenje, upotreba jezika i slično). Stoga smatramo da je neophodno istaći određene karakteristike ovih metoda kako bi se sagledala njihova primena u CLIL nastavi, kao i u tradicionalnoj nastavi stranog jezika.

Do izdvajanja pomenutih metoda i tehnika došli smo na osnovu istraživanja sprovedenog među učenicima koji prate CLIL nastavu (Treća beogradska gimnazija) i učenika koji usvajaju strani jezik u tradicionalnom kontekstu nastave (gimnazija *Sveti Sava* i Filološka gimnazija iz Beograda)[3]. Opšti rezultati testiranja ukazuju, u skladu sa našim očekivanjima, da učenici u okviru tradicionalne nastave nemaju razvijen rečnik stručnih termina (u našem slučaju iz oblasti predmeta Istorije i Likovne kulture). Pored toga, učenici dvojezičnih odeljenja poseduju viši nivo pisane produkcije, kao i viši nivo poznavanja stručnih akademskih termina na stranom jeziku i u slučajevima kada učenici redovnih odeljenja poseduju viši jezički nivo. Nakon detaljne analize odgovora učenika sa približno istim rezultatom na testu iz italijanskog jezika ove tri škole, može se uočiti generalna prednost učenika Treće beogradske gimnazije u veštini perifraziranja i parafraziranja, objašnjavanja stručnih termina svojim rečima na jasan i koncizan način, u upotrebi složenih morfoloških i sintaksičkih struktura, kao i u primeni strategija zaključivanja (engl. *inferential strategies*).

Pored toga, u pojedinim slučajevima učenici dvojezičnog odeljenja koji su ostvarili lošiji rezultat na testu iz italijanskog jezika od učenika Filološke gimnazije, uspevaju da objasne stručne termine rečenicama koje su sa morfološkosintaksičkog aspekta pravilnije i preciznije u prenošenju sadržaja od učenika filološkog odeljenja.

Smatramo da prikazani rezultati upućuju na zaključak da CLIL nastava, za razliku od tradicionalne nastave, omogućava učenicima da steknu osnovu za razvijanje akademske jezičke kompetencije (CALP) na stranom jeziku, kao i da razviju viši nivo osnovne jezičke kompetencije (BICS).

3.1. Gramatičko – prevodna metoda

Ova metoda nastala je po uzoru na metodičke postupke koji su se koristili u nastavi klasičnih jezika. Glavni cilj gramatičko-prevodne metode bio je da osposobi učenika da čita književne tekstove. Nastavnik bi detaljno izvršio gramatičku analizu tekstova posredstvom prevođenja, a potom bi se od učenika očekivalo da primenjuje gramatička znanja prevođenjem tekstova sa ciljneg na maternji jezik i obratno (Stern, 1983:455). Metoda je bila zasnovana na uverenju da se u osnovi jezika nalazi univerzalna logika koja predstavlja osnovu svih ostalih jezika, te je tako nastavnikov cilj bio da pokaže kako se svaka kategorija univerzalne gramatike može izraziti i na stranom jeziku (Vučo, 2009:198).

[3] Rezultati istraživanja preuzeti su iz Zavišin, K. *Teorijske osnove i kritička analiza CLIL nastave na italijanskom i srpskom jeziku u srednjoj školi u Srbiji* (neobjavljena doktorska disertacija, 2013).

U fokusu nastave bio je razvoj veštine čitanja i pisanja, dok su slušanje i govor bili zanemareni. U podučavanju gramatike primenjivana je deduktivna metoda koja je podrazumevala da nastavnik prvo prikaže i objasni gramatička pravila koja bi potom bila uvežbana kroz vežbe prevođenja. Posrednički jezik u nastavi je bio maternji jezik učenika, koji je nastavnik koristio za gramatička objašnjenja i komparativno poređenje između stranog i maternjeg jezika (Richards & Rodgers, 2001:4).

Od učenika se očekivalo da memoriše paradigme, da razume gramatička pravila i da zna da ih primenjuje u pisanoj produkciji. Pored gramatičkih vežbi (koje su se uglavnom svodile na trasformacije rečenica iz jednog gramatičkog oblika u druge ili ubacivanje pravilnih gramatičkih oblika u date rečenice), bilo je zastupljeno pisanje diktata, sastava (najčešće eseja), dok je prevođenje bila jedna od glavnih aktivnosti na času. Prevođenje na strani jezik podrazumevalo je visok nivo svesnog rešavanja problema s obzirom da je osnovni kriterijum za izbor rečenica bila njihova gramatička složenost, zbog čega su rečenice bile prilično izveštačene, date van konteksta i autentičnih komunikativnih situacija. U nastavi je bio nedovoljno zastupljen strani jezik, te se najvećim delom koristio maternji. Stoga su učenici imali znatnih poteškoća u komunikaciji sa izvornim govornicima stranog jezika. U školama su se osnovni ciljevi ove metode svodili na sledeće: učvršćivanje mentalne discipline, razvijanje intelektualnih veština i osnova za dalje učenje stranog jezika, posebno kulture i književnosti. Smatralo se da učenik koji želi dalje da usavršava svoje znanje stranog jezika treba da, nakon što je stekao gramatička znanja, boravi u stranoj zemlji kako bi razvio komunikativne veštine (Littlewood u Spolsky, 1999:660).

3.2. Eklektička metoda

Eklektička metoda podrazumeva kombinovanje gramatičko-prevodne metode i metoda kod kojih dominira govorni jezik (direktna, audilingvalna i audiovizuelna metoda[4]). Cilj ove metode je bio da prevaziđe nedostatke metoda koje je objedinjavala. (Durbaba, 2011:100).

U današnjem nastavnom kontekstu, eklektička metoda podrazumeva mogućnost da nastavnik izabere metode i tehnike koje će primenjivati u skladu sa potrebama učenika. Svaki nastavni kontekst, učenik i nastavnik posmatraju se kao jedinstveni elementi nastavnog procesa (Brown, 2000:14). S tim u vezi, u osnovi većine nastavnih programa nalaze se principi eklektičke metode koji podrazumevaju primenu tehnika i aktivnosti preuzetih iz različitih metoda kako bi se ostvarili ciljevi konkretnog nastavnog konteksta (Richards & Rodgers, 2001:158).

3.3. Metoda čitanja

Metoda čitanja podrazumeva više metoda koje imaju zajednički cilj: razvoj veštine čitanja (Richards & Rodgers, 2001:15). Za postizanje tečnog čitanja autori ističu da je neophodno da učenik ostvari efikasnu kognitivnu obradu (Grabe, 2002 u Kaplan 2002:52). S tim u vezi, razlikuju se dva različita tipa obrade: niži i viši nivo obrade. U okviru nižeg nivoa, učenik treba da brzo i automatski prepozna reči, da može da izvuče iz teksta i upotrebi osnovne informacije, kao i da sklopi leksičke elemente na nivou rečenice. Na višem nivou obrade učenik sklapa informacije na nivou rečenica u tekst

[4] **direktna metoda** – metoda zasnovan na uvođenju govornog jezika u nastavu. Tvorci ove metode su Gotlib Henes i Lamber Sover (Gottlieb Hennes, Lamnert Sauveur), dok je sličnu ideju primenjivao i Berlic (Berlitz) upotrebom isključivo stranog jezika u nastavi, korišćenjem razgovornog stila i intezivnog slušanja i govora (Durbaba, 2011:95);

audilingvalna metoda – zasnovana je na razvoju veštine slušanja i govora koja je podrazumevala primat govorne veštine. Nastao je kao deo obuke vojnika SAD koji su morali za kratko vreme da nauče strani jezik. Osnovni princip ovakvog kursa podrazumevao je usvajanje pomenutih jezičkih veština imitacijom. Metod je zasnovan na biheviorističkom shvatanju učenja uslovljavanjem koje podrazumeva sticanje navika u ponašanju putem imitacije i ponavljanja (Durbaba, 2011: 96,97);

audiovizuelna metoda – podrazumeva primenu vizuelnih sredstava i /ili auditivnog materijala (slike i/ili snimljenog materijala), objašnjavanje i ponavljanje dijaloga, učenje napamet, vežbanje struktura putem *pattern drill*-a i sastavljanje sopstvenog dijaloga (Durbaba, 2011:99).

i utvrđuje značajne ideje koje se ponavljaju. Ovim procesom učenik tumači tekst u skladu sa svojim ciljevima, stavovima i predznanjima. Takođe, učenik izvodi zaključke i određuje da li odgovara na postavljene zadatke i ciljeve čitanja (ibidem).

Na osnovu istraživanja u nastavi na maternjem i na stranom jeziku, prema Grejbu (Grabe u Kaplan 2002:57), moguće je izdvojiti deset smernica za razvoj veštine čitanja u nastavnoj praksi: 1) neophodnost razvoja leksike na nivou prepoznavanja; 2) neophodnost davanja učenicima eksplicitna jezička uputstva; 3) neophodnost poznavanja načela organizovanja diskursa; 4) značaj grafičkih prikaza za uputstva za razumevanje; 5) značaj metakognitivne svesti i strategija učenja koje se dovode u vezu sa neophodnošću da učenik bude strateški čitalac; 6) neophodnost da se uvežbava tečnost u čitanju kako bi se razvio automatizam; 7) značaj ekstenzivnog čitanja[5] i konstantno upućivanje učenika na čitanje tekstova na stranom jeziku; 8) značaj integrisanja čitanja i pisanja u akademskom kontekstu; 9) neophodnost da se razvije nastava stranog jezika sa fokusom na značenje u cilju razvijanja veštine čitanja; 10) neophodnost da se učenici motivišu za čitanje.

3.4. Komunikativna metoda

Kada je reč o komunikativnoj nastavi, moguće je izdvojiti sledeće njene odlike aktivnosti koje zahtevaju čestu interakciju između učenika ili drugih sagovornika kako bi razmenili informacije ili rešili određeni problem; upotreba autentičnih tekstova i aktivnosti vezanih za „stvaran svet" posredstvom pisanih ili usmenih kanala; centralni položaj učenika, uzimajući u obzir njegove potrebe i ciljeve, pri čemu se učeniku omogućava ispoljavanje kreativnosti kao i određenu ulogu u izboru nastavnih rešenja (Kaplan, 2002:208). Kako bi se omogućili spomenuti uslovi, komunikativni pristup mora uključiti: nastavu koja podstiče kooperativno učenje (eng. *cooperative learning*) u grupama ili parovima, mogućnost da se učenici usredsrede na usavršavanje jezičkih veština preko usvajanja jezika u kontekstu, primenu zadataka, kao i učenje nejezičkog predmeta na stranom jeziku koji u datom kontekstu dobija ulogu posredničkog jezika (Kaplan, 2002:208).

Jedna od glavnih odlika komunikativnog pristupa jeste primena nastavnih aktivnosti usmerenih na komunikaciju (Cook, 2003: 36). U komunikativnoj nastavi primarni fokus je na društvenom aspektu sa ciljem razvijanja uspešne komunikacije. Dolazi do izmeštanja pažnje sa jezičkog sistema kao isključivog cilja u učenju jezika, na upotrebu sistema u kontekstu, što predstavlja pomeranja pažnje sa jezičkih oblika na komunikaciju. Uspešnost nastave jezika procenjuje se u zavisnosti od veštine kojom učenik koristi jezik, od stepena prikladnosti, elokvetnosti i efikasnosti upotrebe jezika. Ovakva procena delotvornosti nastave stranog jezika predstavlja suprotnost u odnosu na kriterijume kao što su gramatička tačnost, izgovor i eksplicitna znanja o gramatičkim pravilima. Tako se pažnja sa podučavanja i uvežbavanja gramatičkih pravila, kao i memorisanja liste reči preusmerila na komunikativne aktivnosti. U skladu sa iznetim postavkama pristalice komunikativne metode došle se do zaključka da pažnju nastave treba usmeriti prema razvoju posebnih veština, sticanju drugačijih znanja i razvoju komunikativnih aktivnosti, što predstavlja suprotnost u odnosu na gramatičko-prevodnu metodu u kojoj se podučavaju i uvežbavaju gramatička pravila, a od učenika se traži da memoriše liste reči datih van konteksta (Cook, 2003:36).

Autori posebno ističu dve velike promene koje je komunikativni pristup doneo u didaktici stranih jezika. Prva se odnosi na zahtev da učenik savlada, osim gramatičkih oblika, i druge veštine

[5] **ekstenzivno čitanje –** vrsta čitanja u okviru nastave stranog jezika koja podrazumeva da učenici čitaju veliku količinu materijala iz zadovoljstva. Cilj ovakvog čitanja jeste da učenik razume glavne ideje i temu teksta koji je u skladu sa njegovim interesovanjima (Krashen, 1987:164). Ekstenzivno čitanje predstavlja oblik učenja iz inputa sa fokusom na značenje. Tokom ekstenzivnog čitanja učenik je usredsređen na značenje, a ne na jezičke oblike (Nation, 2009: 50);

intenzivno čitanje – vrsta čitanja koje nastavnik primenjuje kada je cilj da se učenik usredsredi na leksičke i gramatičke elemente, kao i na koheziju teksta i ideje kojima se postiže komunikativni cilj (Nation, 2009:47). Ovaj oblik čitanja podrazumeva analizu pisanog teksta, čitanja i provere razumevanja sadržaja na osnovu pitanja, kao i način pripreme za diskusiju ili pisanu produkciju (Krashen, 1987:164).

i znanja koja omogućavaju uspešnu komunikaciju na stranom jeziku. Druga podrazumeva neophodnost da se gramatički oblici daju u kontekstu njihove primenljivosti iz komunikativnog aspekta, a ne izolovano. Na ovaj način, tradicionalni redosled podučavanja jezičkih elemenata se preokrenuo. Za razliku od gramatičko-prevodnog metoda u kome se prvo usvajaju jezički oblici, a nakon toga se učenik podstiče da ih upotrebljava, komunikativni metod najpre podstiče upotrebu jezika, a nakon toga učenje gramatičkih oblika u cilju ispunjenja komunikativnih potreba. Nastavnici posvećuju posebnu pažnju analizi učenikovih potreba i simulaciji uslova u kojima se one mogu ostvariti (Cook, 2003:37). Ovo preusmeravanje fokusa sa forme na značenje i upotrebu jezika dovelo je do izmena u didaktici stranih jezika kako na makro nivou – u okviru silabusa i kurikuluma, tako i na mikro nivou – u okviru nastavnih aktivnosti. Na makro nivou došlo je razvoja nastave jezika struke (eng. *Language for Specific Purposes*) u okviru koje se razvijaju jezičke veštine za određene profesije ili za posebne naučne oblasti. Sa druge strane, na mikro nivou razvija se nastava, zasnovana na zadacima (eng. *Task – Based Instruction* – TBI), u kojoj se nastavne aktivnosti organizuju u skladu sa zadacima koji su vezani za svakodnevni život dok se učenikova pažnja usmerava na značenje i uspešnu realizaciju zadatka (Cook, 2003:37).

Međutim, ograničenja komunikativne nastave ogledaju se u poteškoćama koje učenik ima za dostizanje viših nivoa jezičkim kompetencija, kao i u ograničenoj upotrebi jezika. Sa isticanjem funkcionalne strane jezika učenici su usvajali gotove izraze koje su znali da koriste u određenim komunikativnim situacijama. Takođe, premeštanjem fokusa na značenje i stavljanjem gramatičke korektnosti u drugi plan, učenik uglavnom uspešno komunicira, ali ukoliko mu nastavnik ne ispravlja greške, dolazi lako do fosilizacije – što ga sprečava da dostigne više jezičke nivoe (Cook, 2003:38).

3.5. Zadatak - TBLT (engl. *Task Based Language Teaching*)

U vezi sa ciljem zadatka pojedini autori, poput Longa (Long, 1985:89), ističu da je reč o aktivnostima koje se dovode u vezu sa svakodnevnim životom, kao što su: popunjavanje formulara, kupovina cipela, rezervacija avionske karte ili hotelske sobe i slično. Drugi naglašavaju upotrebu stranog jezika (Ellis, 2003:16) sa fokusom na značenje (engl. *meaning-focused language use*), dok se, na primer, u vežbama jezik koristi sa fokusom na formu (engl. *form-focused langugae use*).

Takođe, u zadatku se koristi pragmatično značenje (engl. *pragmatic meaning*), tačnije, naglašena je upotreba jezika u kontekstu s obzirom na to da zadatak zahteva od učesnika da učestvuju kao korisnici jezika (engl. *laguage users*) jer moraju da koriste iste komunikativne procese koji su uključeni u aktivnostima u stvarnom životu, te je tako svako učenje jezika slučajno, a ne ciljano.

Pored toga, neki autori (Richards, Platt & Weber, 1985) smatraju da ovaj oblik aktivnosti predstavlja rezultat razumevanja jezika, odnosno odgovor na zahteve na stranom jeziku. Tako, na primer, iscrtavanje maršute po mapi, na osnovu uputstava koja se slušaju ili izvršavanje neke komande, predstavlja cilj zadatka. Drugi autori (Lee, 2000 u Ellis, 2003:4) smatraju da didaktički zadatak podrazumeva aktivnosti koje dovode do cilja isključivo međusobnom interakcijom učenika sa fokusom na razmeni značenja, te da se od učenik zahteva da usvaja jezik putem razumevanja, upotrebe i produkcije na ciljnom jeziku u okviru određenih radnih planova zadatka.

Pored upotrebe jezika, učenik se koristi i kognitivnim procesima koji se aktiviraju tokom realizacije zadatka. Stoga Elis (Ellis, 2003:7) ističe da je moguće izdvojiti sledeće procese: selekciju, rasuđivanje, klasifikovanje, raspoređivanje informacija, kao i pretvaranje informacija iz jednog oblika u drugi.

Elis (Ellis, 2003:9) izdvaja šest osnovnih karakteristika zadatka. Prva se odnosi na postojanje radnog plana. Naime, zadatak sadrži plan učeničkih aktivnosti koji podrazumeva nastavnikove materijale ili *ad hoc* planove za aktivnosti koje u međuvremenu proizađu u toku nastave. Druga karakteristika podrazumeva upotrebu jezika sa fokusom na značenje jer je cilj zadatka da učenici koriste jezik u pragmatičnom kontekstu. Kao treću odliku zadatka Elis ističe da on uključuje upotrebu jezika u kontekstu stvarnog sveta. Tako se preko radnog plana može zahtevati od učenika da ispuni aktivnosti koje

je moguće naći u stvarnom svetu, kao što je popunjavanje obrazaca ili manje prirodne aktivnosti poput izdvajanja razlike između dve slike i slično. Četvrta karakteristika se odnosi na mogućnost upotrebe sve četiri jezičke veštine. Peta odlika je vezana za upotrebu kognitivnih procesa kao što su: selekcija, rasuđivanje, klasifikovanje, raspoređivanje informacija i pretvaranje informacija iz jednog oblika u drugi. Autor naglašava da ovi procesi utiču na izbor jezika, ali ga ne određuju, jer prvenstveno utiču na širok spektar jezičkih oblika koji su neophodni učeniku da ispuni zadatak, ali istovremeno omogućavaju učeniku da sam napravi uži izbor jezičkih oblika koje će koristiti. Poslednja karakteristika se dovodi u vezu sa jasno definisanim komunikativnim ishodima na osnovu kojih se određuje kada su učenici ispunili zadatak (ibidem).

4. PRIMER NASTAVNE PRAKSE CLIL NASTAVE

U ovom odeljku prikazaćemo ukratko primer nastavne prakse preuzete iz CLIL konteksta koji bi se mogao primeniti i u tradicionalnoj nastavi stranog jezika. U okviru predmeta Italijanski jezik moguće je obraditi neku aktuelnu temu iz nekoliko faza primenjujući elemente pomenutih metoda i aktivnosti, ali i iz aspekata različitih nauka i oblasti. Opisani primer prikladan je za učenike koji poseduju nivo B1 Evropskog referentnog okvira za žive jezike.

Naš primer se odnosi na slučaj broda Kosta Konkordia (it. *Concordia*) koji je delimično potonuo 13. januara 2003. godine kod ostrva Đilja. [6]U prvoj fazi, na primeru novinskog članka iz italijanskih novina[7], nastavnik obrađuje tekst sa učenicima primenjujući tehnike za razvoj veštine čitanja koje savetuje Grejb (Grabe, 2002 u Kaplan 2002:57). U drugoj fazi, u skladu sa gramatičko – prevodnom i eklektičkom metodom, nastavnik uz stalnu interakciju učenika izdvaja relevante gramatičke i leksičke oblike, analizira ih, upućuje učenike na pronalaženje gramatičkih i leksičkih ekvivalenata na maternjem jeziku, parafraziranje na stranom jeziku i proverava razumavanje sadržaja i gramatičke forme na stranom i maternjem jeziku. U trećoj fazi, u skladu sa principima didaktičkog zadatka, učenici se dele u manje grupe i svaka dobija određenu temu preko koje će sagledati konkretan slučaj. Tako na primer, jedna grupa prikazuje događaj u obliku novinskog izveštaja, druga grupa ukazuje na ekološke posledice potonuća broda (na biljni i životinjski svet, kao i uticaj na čoveka); treća grupa prikazuje primere brodoloma iz istorije (Titanik, Bizmark i slično); četvrta grupa ilustruje organizaciju krstarenja kao oblika turističkog putovanja i slično.

Na sličan način, i obrada jezičkih sadržaja može biti u fokusu nastave u okviru određene nejezičke teme. Tako na primer, u vezi sa određenom temom iz predmeta Likovne kulture koje učenici obrađuju na maternjem jeziku, nastavnik stranog jezika može da obradi leksičke i morfološke jezičke elemente uspostavljajuću korelaciju između ova dva predmeta.

Za učenike koji poseduju nivo B1 Evropskog referentnog okvira za žive jezike predlažemo da nastavnik u prvoj fazi obradi tekst sa učenicima primenjujući tehnike za razvoj veštine čitanja kao što je opisano u prethodnom primeru. U narednoj fazi, u okviru interaktivne nastave, nastavnik vrši jezičku analizu teksta koji sadrži morfološko-sintaksičke elemente u skladu sa pomenutim nivoom. Tako, na primeru teksta u kome se opisuju glavne odlike rimske, vizantijske, romanske, gotske, renesansne i barokne umetnosti (Bettinelli, 2012: 1-7) nastavnik može da traži od učenika da izdvoje određene gramatičke oblike koji preovlađuju u tekstu (npr. istorijski prezent, komparativni i superlativni oblici), kao i leksičke elemente u skladu sa temom (nazivi vekova, umetničkih pravaca, umetničkih tehnika i slično). U trećoj fazi nastavnik deli učenike u manje grupe i svaka dobija određenu temu preko koje će obraditi konkretan slučaj. Tako na primer, svaka grupa predstavlja po jedan umetnički pravac koristeći se izdvojenim gramatičkim elementima sa ciljem da proširi leksiku; daje dodatna objašenjenja na stranom jeziku, koristi se sinonimima, parafraziranjem i slično.

[6] http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=09&dd=16&nav_id=754041

[7] http://www.iltempo.it/cronache/2014/01/13/a-due-anni-dalla-tragedia-della-costa-concordia-1.1207841

5. SMERNICE ZA NASTAVU STRANOG JEZIKA U TRADICIONALNOM KONTEKSTU

U skladu sa iznetim karakteristikama metoda, tehnika i aktivnosti koje se primenjuju u CLIL nastavi smatramo da se njihovi određeni elementi mogu koristiti u nastavi stranog jezika u tradicionalnom kontekstu. Razlog za njihovu primenu leži u aspektima CLIL nastave koji su dali pozitivan rezultat u okviru našeg istraživanja opisanog u trećem poglavlju rada, kao i rezultatima sličnih istraživanja koje govore o prednosti CLIL nastave u odnosu na tradicionalnu odnosno na njen pozitivni uticaj na razvoj stranog ili drugog jezika kod učenika, kao i na rezultate iz opšteg akademskog dotignuća na stranom i maternjem jeziku (Howard, Christian & Genesee, 2003; Fortune & Tedick, 2008; Swain, 1984).

Takođe, smatramo da je od velikog značaja da nastavnik stranog jezika uključi sadržaje različitih nejezičkih nastavnih predmeta. Ovakav interdisciplinarni pristup nastavi koji podrazumeva metode i aktivnosti opisane u radu svojstven je CLIL nastavi, ali istovremeno i primenjiv u nastavi stranog jezika u tradicionalnom kontekstu učenja.

Literatura

Anthony, E. M. (1963). Approach, method and technique. English Language Teaching 17: 63-7. U: Richards, J. & Rodgers, T. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press

Bentley K. (2010). *The Teaching Knowledge Test Course. CLIL Module*. Cambridge: Cambridge University Press

Bettinelli, B. (2012). *Percorsi italiani. Buona idea. Corso di lingua e cultura italiana. Livello intermedio*. Milano – Torino: Pearson Italia

Brown,H.D. (2000). *Principles of Language Learning and Teaching*. New York: Pearson Education

Cook, G. (2003). *Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press

Coyle, D. Hood, P. & Marsh, D. (2010). *CLIL. Content and Language Integrated Lerning.* Cambridge: Cambridge University Press

Crandall, J. (1999). Content –Based Instruction. U: Spolsky, B. (prir.) *Concise encyclopedia of educational linguistics.* Amsterdam: Elsevier, str. 604-610

Cummins, J. (1984). *Bilingualism and Special Education: Issues in Assessment and Pedagogy*. Clevedon: Multilingual Matters

Durbaba, O. (2011). *Teorija i praksa učenja i nastave stranih jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike

Ellis, R. (2003). *Task-based Language Learning and Teaching.* Oxford: Oxford University Press

Feyerabend, P.K. (1979). *Contro il metodo. Abbozzo di una teoria anarchica della conoscenza.* Milano: Feltrinelli

Fortune, T.W. & Tedick, D.J. (2008). (prir.) *Pathways to multilingualism: Evolving perspectives on immersion education.* Cleveldon: Multinigual Matters

Grabe, W. (2002). Reading in a Second language. U: Kaplan (prir.) (2002). *The Oxford Handbook of Applied Linguistics.* Oxford: Oxford University Press, str.49-59

Howard, E. R., Christian, D. & Genesee, F. (2003). The development of bilingualism and biliteracy from grade 3 to 5: A summery of findings from the CAL/CREDE study of two-way immersion education. Research report 13.Santa Cruz, CA, Washington, DC: Center for Research on Education, Diversity and Excellence

Kaplan, R. B. (prir.) (2002). *The Oxford Handbook of Applied Linguistic.* Oxford: Oxford University Press

Lee, J. (2000). Tasks and Communicating in Language Classrooms. Boston: McGraw-Hill u:Ellis, R. (2003). *Task-based Language Learning and Teaching.* Oxford: Oxford University Press

Littlewood W.T. (1999). Second Language Teaching Methods. (U:) Spolsky B. (prir.) *Concise Encyclopedia of Educational Linguistics.* Cambridge: Cambridge University Press, str. 658 – 668

Long, M. (1985). A role for instruction in second language acquisition: task-based language teaching. U: Hyltenstam, K. & Pienemann, M. (ur.) *Modelling and Assessing Second Language Acquisition.* Clevedon: Multilingual Matters

Pica, T. (2002). Subject-matter content: How does it assist the interactional and linguistic needs of classroom language learners? *Modern Language Journal* 86 (1), str. 1-19

Richards, J., Platt J. & Weber, H. (1985). *Longman Dictionary of Applied Linguistics*. London: Longman

Richards, J. & Rodgers, T. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press

Serragiotto, G. (2003). *C.L.I.L. Apprendere insieme una lingua e contenuti non linguistici.* Perugia: Guerra Edizioni, Welland Ontario: Soleil

Stern, H.H. (1983). *Fundamental Concepts of Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press

Swain, M. (1984) A review of immersion education in Canada: Research and evaluation studies. U: *Studies on immersion education: A collection for United States educators* Sacramento, CA: California Department of Education, Office of Bilingual Bicultural Education, str. 87-122

Thomas, W.P. & Collier, V. (2002). A national study of school effectiveness for language minority students' long-term academic achievement: Final report. Santa Cruz, CA, Washington, DC: Center for Research on Education, Diversity and Excellence

Vučo, J. (2009). *Kako se učio jezik. Pogled u istoriju glotodidaktike od prapočetaka do Drugog svetskog rata*. Beograd: Filološki fakultet

Weber, W. (1933). Metodik des Deutschunterrichts mit Ausländern. Wolfenbüttel. U: Borneto, C. S. (prir.) (2002) *C'era una volta il metodo*. Roma: Carocci

Wolff, D. (1997). Content-Based Bilingual Education or Using Foreign Languages as Working Languages in the Classroom. U: Marsh, D. et al. (prir.) *Aspects of Implementing Plurilingual Education: Seminars and Field Notes*.

Jyväskylä: University of Jyväskylä U: Coonan, C. M. (2009). *La lingua straniera veicolare*. Torino: UTET Università

INTERNET ADRESE U VEZI SA ČLANCIMA O BRODU *KOSTA KONKORDIJA*:

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=09&dd=16&nav_id=754041 <29.01.2014.>
http://www.iltempo.it/cronache/2014/01/13/a-due-anni-dalla-tragedia-della-costa-concordia-1.1207841 <29.01.2014.>

I VANTAGGI DELL'INSEGNAMENTO CLIL – POSSIBILI INDICAZIONI PER L'INSEGNAMENTO DELLA LINGUA STRANIERA NEL CONTESTO TRADIZIONALE?

Riassunto

Il termine CLIL (*Content and Language Integrated Learning*) si riferisce all'apprendimento simultaneo di una lingua straniera nell'ambito delle discipline non lingustiche. Si ritiene che apprendere una lingua straniera in questo contesto significhi per lo studente un miglior contatto con la lingua straniera, maggior apprendimento di lessico nonchè maggior sviluppo di tutte le abilità linguistiche specialmente quelle ricettive (Cooyle et al. 2010: 1).
Nel contributo vengono esaminati i metodi, le tecniche e le attività didattiche relativi all'insegnamento della lingua straniera nel contesto dell'insegnamento CLIL. Il nostro lavoro pone l'accento in modo particolare sui metodi quali grammaticale – traduttivo, eclettico, *Reading method* nonché sulla didattica communicativa. Per ciascun metodo sono individuate alcune particolarità che, a nostro parere, sono rilevanti per lo sviluppo delle competenze CALP (le competenze accademiche in lingua straniera). Inoltre viene sottolineata l'importanza dell'approccio interdisciplinare nell'insegnamento CLIL. A nostro avviso sarebbe di notevole importanza applicare tali particolarità anche nell'insegnamento tradizionale di una lingua straniera.

Parole chiave: insegnamento CLIL, apprendimento della lingua straniera, metodi, attività, insegnamento tradizionale

Katarina Zavišin
Univerzitet u Beogradu,
Filološki fakultet
katarina.zavisin@gmail.com

X

ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА

Florina-Maria Băcilă

MĂRCI REDUNDANTE ALE SUPERLATIVULUI ÎN LIRICA LUI TRAIAN DORZ

Lucrarea noastră îşi propune să ia în discuţie unele aspecte privind superlativul adjectivelor în lirica lui Traian Dorz – un poet român contemporan, din păcate mai puţin studiat, autor a mii de poezii de factură mistică, precum şi a numeroase volume de memorii şi meditaţii religioase. Vom avea în vedere faptul că, uneori, adjective precum *curat* sau *frumos* (utilizate, contextual, îndeosebi cu sensuri secundare ori figurate) poartă, concomitent, mărcile superlativului relativ de superioritate şi ale celui absolut, ceea ce generează, în anumite combinaţii lexicale, un plus de inedit şi de expresivitate. Dincolo de simpla actualizare a unor semnificaţii mai mult sau mai puţin cunoscute ale unor asemenea adjective, întrebuinţarea redundantă, în poezia lui Traian Dorz, a morfemelor intensităţii maxime pune în lumină aspecte referitoare la unicitatea relaţiei dintre om şi Creator, la crezul artistic al autorului, la concepţia sa despre viaţă şi despre Divinitate.

Cuvinte-cheie: lexicologie, morfologie, poezie mistico-religioasă, semantică, stilistică

1. INTRODUCERE

Procedeele expresive de redare a intensităţii deţin o importanţă majoră în textul beletristic, constituind unul dintre mijloacele întrebuinţate adesea pentru a conferi culoare şi relief stilului, îndeosebi atunci când construcţiile respective reprezintă o deviere de la normă. În limbajul poetic cu precădere, superlativul, de pildă, creează efecte unice din punctul de vedere al conţinutului şi al expresiei estetice, reflectând, nu o dată, originalitatea creatorului de versuri, „forţa lui de imaginaţie şi de prelucrare artistică a limbii" (Măruţă 1955: 204). Fenomenul devine cu atât mai interesant în sfera creaţiei lirice impregnate de un puternic filon mistico-religios – subsumată deci dimensiunii sacrului –, în care sintagmele cu caracter redundant sau hiperbolizant cunosc o frecvenţă notabilă.

Ne propunem, în cele ce urmează, să insistăm asupra ideii – pe care am formulat-o şi cu alte prilejuri – că abordarea tematicii sau a structurii operei lui Traian Dorz[1] merită a fi întregită de cercetarea elementelor lingvistice prin intermediul cărora se configurează coordonatele esenţiale ale acestui univers poetic. De aceea, ne vom opri asupra unui fapt semnalat de majoritatea celor ce se ocupă de studierea limbii artistice a unui scriitor: valenţele stilistice ale gradului superlativ. Vom avea în vedere inventarul şi valorile expresive ale derivatelor cu prefixul *prea-*, însoţite simultan (şi în mod

[1] TRAIAN DORZ s-a născut la 25 decembrie 1914, în satul Râturi (azi, Livada Beiuşului), judeţul Bihor. La vârsta de 16 ani, aderă la „Oastea Domnului", mişcare religioasă iniţiată de preotul Iosif Trifa la Sibiu, în 1923, având drept scop renaşterea spirituală „a Bisericii noastre [Ortodoxe – n.n. F.-M.B.] şi saltul calitativ moral, cultural şi social în Hristos, al poporului nostru" (Dorz 2005: 260). De prin 1933 începe să scrie poezii de factură mistică, pe care le trimite spre publicare la Centrul „Oastei Domnului" din Sibiu. Începând din 1934, Dorz devine colaborator apropiat al preotului Trifa, iar un an mai târziu îi apare primul volum de versuri, intitulat *La Golgota*. Continuă să scrie şi să publice în libertate până la sfârşitul lui 1947, când este arestat de Securitate. Cu foarte puţine întreruperi, a petrecut 17 ani în închisorile comuniste, acuzat fiind pentru apartenenţa sa la mişcarea „Oastea Domnului" (organizaţie ce fusese scoasă în afara legii), pentru activitatea intensă şi bogată în cadrul acesteia, pentru implicarea în coordonarea ei la nivel naţional, pentru scrierea, posesia şi răspândirea de materiale religioase neautorizate. În ciuda condiţiilor de detenţie, a repetatelor arestări, anchete, percheziţii, ameninţări, amenzi etc., Traian Dorz creează sute şi mii de poezii, deschizând lunga serie a *Cântărilor Nemuritoare*; cele mai multe au fost puse pe note şi constituie un veritabil tezaur muzical al asociaţiei „Oastea Domnului", însă ele au ajuns să fie cunoscute şi de către membrii altor confesiuni creştine. În perioada regimului comunist, volumele sale au putut circula (în clandestinitate) numai sub formă dactilografiată sau copiate de mână, iar o parte dintre versuri au văzut lumina tiparului în străinătate, prin bunăvoinţa unor creştini care au apreciat talentul creator, spiritul profund religios şi vocaţia de „misionar laic" a acestui poet român. Traian Dorz a trecut la cele veşnice la 20 iunie 1989, în localitatea natală. După 1990, multe dintre scrierile lui (poezii, memorii sau meditaţii) au fost publicate în ţară, la edituri precum „Oastea Domnului" din Sibiu sau „Traian Dorz" din Simeria.

paradoxal) de mărcile superlativului relativ de superioritate. Pornim de la premisa că, în limba literară (şi în limbajul poetic în special), ceea ce este individual din punct de vedere lingvistic (în sensul elementelor sau al îmbinărilor inedite) reprezintă o abatere voită de la norma comună şi determinată de intenţia estetică a scriitorului, adică de „o modalitate specifică de gândire artistică situată dincolo de comunicarea uzuală şi integrată într-o structură stilistică.” (Munteanu 1972: 9).

2. GRADUL SUPERLATIV – SEMNIFICAŢII ŞI MĂRCI

În gramatica românească, se menţionează că gradul superlativ „indică o intensitate maximă a însuşirii” (GALR I 2005: 159), altfel spus, o calitate la nivelul „cel mai înalt sau cel mai scăzut” (GA_2 I 1966: 128; Metea 2010: 92), „în raport cu aceeaşi însuşire sau circumstanţă luate ca bază” (DSL 2005: 520, s.v. *superlativ*). În cadrul superlativului se disting două subdiviziuni: *superlativul relativ* şi *superlativul absolut*. „Evaluarea intensităţii prin *superlativul relativ* [subl. aut.] presupune raportarea la un grup de obiecte sau la circumstanţe diferite; gradul maxim al intensităţii este stabilit prin comparaţie.” (GALR I 2005: 159; vezi şi Avram 1997: 124; Bejan 1997: 85). Unul dintre aspectele acestuia îl constituie superlativul relativ de superioritate, când „prin intermediul unei comparaţii directe se constată că un obiect posedă caracteristica în măsura cea mai mare” (Dimitriu 1979: 106), faţă de un grup de obiecte sau faţă de acelaşi obiect în împrejurări diferite. Dimpotrivă, *superlativul absolut* reprezintă gradul intensităţii maxime / extreme a unei însuşiri, „privită exclusiv în sine” (DSL 2005: 520, s.v. *superlativ*; vezi şi Ciompec 1985: 136 şi 144), „fără o evaluare prin raportare la alte repere” (GALR I 2005: 161; vezi şi *ibidem*: 155 şi 159; Dimitriu 1979: 106; Trandafir 1982: 19), aşadar, fără a presupune o referire comparativă explicită (directă) la alte obiecte ori la acelaşi obiect în situaţii diferite. Exprimarea acestuia din urmă, ca act tipic al aprecierii subiective, al implicării afective, dispune în toate limbile de mărci numeroase şi variate, care prezintă o serie de aspecte gramaticale şi stilistice specifice. În română, ideea de superlativ poate fi redată (sau numai sugerată) prin mijloace analitice, sintetice ori printr-o gamă largă de procedee – mai mult sau mai puţin gramaticalizate – de natură morfosintactică, fonetică (prozodică), lexicală (cuvinte / construcţii echivalente semantic cu superlativul şi însoţite de nota expresivităţii). Evident, limba tinde spre înlocuirea mărcilor uzate şi spre înnoirea continuă a modalităţilor de expresie, pentru a nuanţa mereu intensitatea deosebită a unor calităţi care-i surprind pe vorbitori şi pentru a „traduce” uimirea lor în faţa unor ipostaze impresionante ale vieţii, ale realităţii, ale experienţei umane în genere.

Lucrările de specialitate precizează, în unanimitate, că superlativul relativ se alcătuieşte din forma comparativului de inegalitate precedată de morfemul *cel* (variabil, la adjective, în raport cu genul, numărul şi cazul), iar procedeul gramaticalizat de redare a celui absolut constă în asocierea adverbului *foarte* (substituibil, mai ales în limbajul popular, prin sinonimul *tare*) cu forma-tip (cea de pozitiv) a adjectivului. Întrucât, din cauza întrebuinţării lor repetate, morfemele „clasice” s-au abstractizat complet, în registrul colocvial, dar şi în stilul publicistic ori în cel beletristic, se recurge la altele, apte să ilustreze cât mai plastic amploarea diverselor stări afective.

Printre procedeele de care dispune româna spre a reda gradul maxim al intensităţii, se numără şi formarea cuvintelor prin derivare cu afixele superlative; aici se includ câteva prefixe vechi (*prea-*, *răz-*, *stră-*) şi neologice (*arhi-*, *extra-*, *hiper-*, *super-*, *supra-*, *ultra-*), a căror folosire „răspunde necesităţii de a reda cât mai expresiv impresiile pe care le produce asupra oamenilor o calitate oarecare.” (Ocheşeanu 1959: 48). „Procedeul se situează la limita dintre morfologie şi vocabular. Derivatele [...] respective nu sunt însă forme de superlativ ale cuvântului de bază, ci reprezintă cuvinte noi, a căror semnificaţie cuprinde trăsătura «superlativ»” (GALR I 2005: 164; vezi şi Avram 1997: 125) şi care sunt înregistrate ca atare în multe dicţionare explicative.

Prefixul *prea-* apare frecvent cu această funcţie în limba veche a primelor texte româneşti (mai cu seamă în scrierile bisericeşti), marcând „varianta superlativului excesiv” (Irimia 1997: 92), adică

faptul că s-a trecut dincolo de limita obişnuită a „unei calităţi de obicei psihice" (Ocheşeanu 1959: 34). Derivatele cu *prea-* sunt, în special, adjective (adesea substantivizate): ***prea**bun*, ***prea**cinstit*, ***prea**cucernic*, ***prea**curat*, ***prea**cuvios*, ***prea**fericit*, ***prea**iubit*, ***prea**înalt*, ***prea**înălţat*, ***prea**înţelept*, ***prea**lăudat*, ***prea**luminat*, ***prea**milostiv*, ***prea**plecat*, ***prea**puternic*, ***prea**sfânt*, ***prea**slăvit* etc. Deşi a fost, în trecut, un prefix foarte productiv, *prea-* se foloseşte rar (cu caracter livresc) în româna contemporană şi se întâlneşte în derivate (împrumuturi sau calcuri din slava veche) aparţinând terminologiei religioase, ca atribute date preoţilor sau călugărilor, ori în limbajul liturgic, ca epitete (de obicei, în vocativ) conferite Maicii Domnului sau unor sfinţi; formaţiile circulă şi în diferite producţii populare (cum sunt, de pildă, basmele), în stilul arhaizant al literaturii culte (a se vedea, în romanele istorice, titlurile date unor împăraţi sau unor domnitori) şi în limbajul poetic (Rizescu 1959: 5-16; Ocheşeanu 1959: 32-36; FCLR II 1978: 192-198).

În poezia lui Traian Dorz, am identificat patru asemenea derivate (la care ne vom referi în continuare), utilizate pentru a exprima sugestiv „semnificaţia de prezenţă în exces al calităţii" (GALR I 2005: 161), de intensificare a ei (până la exagerare), de grad al „intensităţii depăşite" (Iordan, Robu 1978: 408). Fiind vorba despre forme graduale rezultate prin combinarea celor două tipuri de mărci, ele sunt întrebuinţate cu valoare absolută, „fără precizarea termenului-reper" (GALR I 2005: 160; vezi şi *ibidem*: 155) al comparaţiei, precedat de prepoziţie (GALR I 2005: 159-160), termen care, deşi nu este exprimat direct în context, se poate subînţelege, „comparaţia fiind în această situaţie implicită" (Dimitriu 1999: 207).

3. SUPERLATIVUL *CEL MAI PREACURAT*

Dintre elementele aparţinând acestei clase lexico-gramaticale, o pondere deosebită cunoaşte, în opera lui Traian Dorz, adjectivul *curat*, la diferite grade de comparaţie. Asocierea lui cu prefixul *prea-* şi, concomitent, cu mărcile superlativului relativ de superioritate generează un derivat interesant din punctul de vedere al formării cuvintelor şi chiar din punct de vedere semantic, având rolul de a intensifica gradul maxim al însuşirii; ca atare, în ciuda constituirii unor structuri atipice (ieşite din tiparul limbii comune), nu lipsite de redundanţă, versurile primesc un plus de inedit şi de expresivitate, creându-se imagini artistice cu un potenţial stilistic remarcabil.

În acest sens, forma în discuţie este integrată într-o secvenţă dedicată Maicii Domnului, a cărei imagine (asemănată cu un crin) trimite la ideea de receptacul al poruncilor lui Dumnezeu, la scara virtuţilor sufletului menite să conducă spre perfecţiune, dar şi la ipostaza de Împărătească a Cerului, dublată de nobleţe şi de altruism, de candoare şi devotament, de sinceritate şi decenţă; să nu uităm că, „în greacă, castitatea are sensul de integritate şi integrare, putinţa însăşi de a unifica." (Evdokimov 1999: 41): „Pentru c-ai slujit pe Domnul cu un preţ nemăsurat, / binecuvântare ţie, crinul **cel mai preacurat**." (CNem: 186, *Pentru c-ai avut chemarea*[2])[3]. De cele mai multe ori, ocurenţele acestui superlativ „dublu" în lirica dorziană implică, fără îndoială, treapta extremă a neprihănirii, a purităţii (fizice şi interioare) a fiinţei umane în relaţia ei cu Dumnezeu, a seninătăţii neîntinate şi a strălucirii supranaturale, fără nicio urmă de perfidie; astfel, sufletul care tinde spre desăvârşire preia treptat câte ceva din atributele Creatorului, primind binecuvântarea Lui pentru năzuinţa spre starea de curăţenie morală ireproşabilă, definitorie pentru statutul său: „Ce minunat eşti în lumina / cerească-n care ni Te-araţi / când fericit răsfrângi iubirea / prin ochii **cei mai preacuraţi**!" (CS: 45, *Ce minunat eşti în lumina*).

[2] Spre a nu îngreuna parcurgerea trimiterilor, am optat, în lucrarea de faţă, pentru notarea, în text, a referirilor (cu abrevieri) la volumele (aparţinând lui Traian Dorz) din care au fost selectate secvenţele lirice, urmate de numărul paginii (paginilor) la care se află fragmentul respectiv şi de titlul poeziei. Toate sublinierile din versurile citate ne aparţin.

[3] Cf. următoarea variantă a secvenţei citate (publicată, ulterior, într-un alt volum), în care adjectivul *curat* este însoţit numai de mărcile superlativului relativ de superioritate: „Pentru c-ai slujit pe Tatăl / cu un preţ nemăsurat, / binecuvântare ţie, / Crinul Lui **cel mai curat**." (MT: 51, *Pentru c-ai avut*).

Într-un alt fragment, organizat sub auspiciile mărturisirii în rugăciune, grupul nominal incluzând adjectivul menţionat reflectă frumuseţea şi unicitatea dragostei (privită ca tezaur inestimabil şi ca emblemă de sorginte divină a tuturor credincioşilor), inocenţa ei (de nepătruns pentru omul firesc), dăruită plenar, prin liberul consimţământ, în slujba lucrării mântuitoare (şi jertfitoare) a Divinităţii, cu toate implicaţiile ce decurg din acest fapt, până la însăşi contopirea cu simţământul demn de orice sacrificiu asumat conştient: „Tu ştii că nu e jertfă care / a noastre inimi să n-o dea, / ca să ne ţii cereasca stare / şi-a noastră ne-ncetat în ea! // Păzeşte-ne-o ca pe-o comoară / de tot ce-i rău şi vinovat / şi faţa ei ne-o înfăşoară / în inul **cel mai preacurat**" (CVeşn: 112, *O, Dumnezeule-al Iubirii*).

Într-o construcţie cu rol de adresare directă, superlativul amintit trimite la perspectiva fericirii de esenţă divină pe care, în concepţia creştină, o pot avea numai cei ce au acceptat chemarea insistentă la mântuire a lui Dumnezeu, invitaţia la comuniune cu El (în sens spiritual), cei ce au înţeles rostul consecvenţei pe drumul credinţei şi, în consecinţă, după plecarea în veşnicie, vor gusta gloria eternă: „Ştii tu ce mare har ţi-arată / Hristos chemându-te la El? / – Cu slava **cea mai preacurată** / te poţi încununa astfel!" (CNem: 120, *Ştii tu ce mare har?*). În fine, într-o secvenţă concepută tot sub inspiraţia stării de rugăciune, unde forma de superlativ absolut cu *prea-* se reia în versul următor, acest adjectiv-atribut (împreună cu regentul său) conturează – într-o asociere sugestivă, cu rol de insistenţă – imaginea Împărăţiei Cerurilor, treapta cea mai înaltă (dincolo de orice bariere) a răsplătirii pentru statornicia de netăgăduit în dragoste, pentru respectarea principiilor de vieţuire duhovnicească: „Iubirii care n-a uitat / credinţa cea jurată, / dă-i cerul **cel mai preacurat**, / Iubire Preacurată!" (CNem: 49, *Iubirii care n-a uitat*).

4. SUPERLATIVUL *CEL MAI PREAFRUMOS*

Un alt adjectiv însoţit de mărcile celor două subspecii ale superlativului este *frumos*, care, ca termen calificativ, apare în mod repetat (pentru intensificarea nuanţelor sale semantice), la gradul pozitiv (cu funcţie sintactică de nume predicativ), într-o poezie dorziană ce conturează, din perspectivă creştină, calităţile excepţionale ale lui Iisus Hristos în situaţii variate ale activităţii Sale pământeşti (Logosul Întrupat, Mirele şi Regele Universului, Mântuitorul lumii, Întruchiparea iubirii şi a adevărului absolut, Dumnezeul atotbiruitor şi vrednic de slavă, dar, mai ales, Mielul blând adus drept jertfă pentru izbăvirea din păcat a neamului omenesc – statut unic, impresionant, de importanţă majoră, impunând preţuirea şi veneraţia oamenilor, ca exponent al perfecţiunii în frumuseţe, peste toate celelalte aspecte): „Frumos eşti ca Stăpânul, ca Drept Judecător, / Frumos ca Mire Veşnic, Frumos Biruitor, / Frumos ca Împăratul ori Leul Glorios, / – ca Mielul Jertfei însă eşti **cel mai Preafrumos**." (CUrm: 57, *Frumos eşti, Drag Iisuse*). Trăsătura extremă, legată de transgresarea dimensiunilor comune, se repercutează asupra reprezentării grandioase a Împărăţiei lui Dumnezeu (vezi şi *supra*), pline de splendoare şi de feerie, în care vor intra, în concepţia creştină, cei ce şi-au dedicat viaţa împlinirii poruncilor divine – crez şi ideal care implică, în primul rând, nenumărate sacrificii enorme, ce trec adesea de sfera obişnuitului, dar presupun, în acelaşi timp, o răsplată aparte, încununarea acestor biruinţe fiind, în viziune scripturistică, viaţa veşnică împreună cu Iisus: „Cei ce-au căzut pentru Hristos / vor fi nălţaţi pe veşnicie / şi-n cerul **cel mai preafrumos** / vor sta-n Eterna-I Bucurie, / la slava slavei lui Hristos / părtaşi pe veci şi-n veci să fie." (CÎnv: 61, *Cei ce-au luptat*).

De asemenea, într-una dintre artele poetice ale lui Traian Dorz, am identificat această formaţie lexicală într-o construcţie absolut inedită, în care mărcile superlativului interferează cu cele ale comparativului, trimiţând la ideea de armonie şi echilibru (ce tind spre desăvârşire), de linişte şi seninătate în minunatul univers înconjurător – alcătuit în chip magistral de Dumnezeul cel Veşnic, Stăpânul timpului şi al spaţiului, guvernat, aşadar, de atotputernicia şi atotştiinţa Sa –, ceea ce trezeşte, prin intermediul mesajului etern al speranţei şi al reînnoirii, sentimente de admiraţie, de emoţie, de încântare a spiritului: „Veni-vor alte graiuri, veni-vor alte ere, / veni-vor alte forme **de tot mai preafrumos**, / cânta-Ţi-vor Noul Nume Etern din sfere-n sfere / – ci pentru clipa noastră / rămâi: Iisus Hristos."

(CNem: 174, *S-au dus, pierind, milenii*); de remarcat că utilizarea, în context, a adjectivului *frumos* evidenţiază „substanţa sa semantică simplă, extensivă, reductibilă la conţinutul conceptului respectiv." (Vasiluţă 1984: 139).

5. CONCLUZII

După cum se observă din cele mai sus, adjectivele însoţite de mărcile duble ale gradului superlativ (mijloace care ies, uneori, din zona morfosintaxei) generează, în poezia lui Traian Dorz, asocieri surprinzătoare prin originalitatea lor, contribuind la îmbogăţirea şi dezvoltarea expresivităţii acestor creaţii; însă nu atât în numărul apariţiilor lor în context stă capacitatea creatoare a autorului, cât în poziţia-cheie pe care el le-o asigură faţă de alte elemente, în anumite combinaţii lexicale, unde ele redau intensitatea maximă. Deşi atari forme nu apar cu o frecvenţă ridicată în versurile sale (iar semnificaţiile lor sunt, în bună măsură, cele cunoscute), ocurenţele epitetelor marcate gradual superlativ (inclusiv în comparaţii sau în repetiţii care le întăresc sensul) nasc veritabile spaţii de poeticitate, a căror abordare nu poate fi epuizată într-o cercetare ca cea de faţă; scopul nostru a fost ca, la o primă semnalare şi analiză elementară, să subliniem faptul că sensurile lor devin repere necesare în lunga cale a „descifrării" textului. Efectul obţinut se datorează, aşadar, colocaţiilor, mizând pe organizarea inedită a elementelor extrase din materialul lexical şi din sistemul gramatical al limbii comune: „un scriitor nu creează cuvinte, ci face apel la cele existente, dar le foloseşte în îmbinări noi, le exploatează virtualităţile ascunse şi le conferă astfel valori noi" (Munteanu 1998: 132); în plus – aşa cum au afirmat, de-a lungul timpului, cercetători avizaţi –, studiul lexicului unui poet rămâne una dintre modalităţile cele mai adecvate pentru a-i înţelege crezul artistic, orientările şi filozofia de viaţă (în cazul de faţă – concepţia despre Divinitate), intensitatea cu care percepe lumea, experienţele neaşteptate de tot felul, precum şi modul lui specific de a le transpune în imagini poetice.

Întrebuinţarea (cu intenţii stilistice), în opera dorziană, a adjectivelor-epitete la superlativul absolut cu prefixul *prea-*, asociate şi cu mărcile superlativului relativ de superioritate, configurează ipostaze variate ale intensităţii, mai ales că, în relaţie cu Dumnezeu, cu dimensiunea sacrului şi a eternităţii, trăsăturile redate de adjective sunt evaluate la nivelul maxim şi chiar dincolo de el, implicând, graţie unui impact emoţional superior, depăşirea limitelor obişnuite (Ocheşeanu 1959: 48). Este clar că acest afix, care prezintă avantajul conciziei prin aglutinarea cu elementul imediat următor, ajunge adesea să nu mai fie simţit ca un mijloc (suficient) de redare a superlativului absolut (dată fiind circulaţia sa largă în registrul popular al limbii române, precum şi în stilul arhaizant al literaturii artistice), drept care, pentru marcarea gradului extrem al intensităţii, se recurge, în textul literar, la „dublarea" acestui procedeu de intensificare în vecinătatea adjectivelor calificative (ce denumesc însuşiri intrinsece ori dobândite ale unor fiinţe sau lucruri cu statut special), prin inserarea simultană a morfemelor superlativului relativ de superioritate: „Datorită atât sensului, cât şi articolului *cel...* din structura sa, superlativul relativ este prin excelenţă individualizat şi element de individualizare." (Avram 1997: 124); de altfel, se ştie că „impresia pe care o produce gradul cel mai înalt al unei calităţi este totdeauna puternică, şi de aceea subiectul vorbitor recurge în chip firesc la formula lingvistică corespunzătoare stării sale sufleteşti." (Iordan 1975: 108).

Dacă „mesajul poeziei mistico-religioase este existenţa întru mântuire" (Dorcescu 2006: 42), atunci, cu certitudine, abordările posibile ale unui asemenea tip de text literar nu trebuie să ignore analiza gramaticală, întregită de cea stilistică. Tocmai acest lucru am încercat să-l semnalăm, selectând, din lirica dorziană, fragmente ce evidenţiază valenţele conotative ale superlativului marcat redundant în creaţii al căror mesaj (conceput într-o viziune artistică proprie, impregnată de o deosebită forţă sugestivă) se înscrie – în mod explicit sau indirect – pe coordonatele perenităţii, centrându-se pe aspectele generale sau particulare ale relaţiei omului cu Dumnezeu, cu toate implicaţiile ei, inclusiv în viaţa cotidiană ori în perspectiva nemuririi. Iar Traian Dorz face parte, fără putinţă de tăgadă, din categoria celor ce „au crezut până la capăt în puterea rugăciunii şi a poeziei de-a recrea lumea, de-a

recrea un spaţiu sacru, în care să trăim bucuriile creştine în linişte, cântare şi psalmodiere a bunătăţii divine.” (Pănăzan 2012: 319).

Referinţe

Avram, M. (1997). *Gramatica pentru toţi*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită. Bucureşti: Editura Humanitas.

Bejan, D. (1997). *Gramatica limbii române. Compendiu*, ediţia a II-a. Cluj: Editura Echinox.

DSL: Bidu-Vrănceanu, A., Călăraşu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaş, M., Pană Dindelegan, G. (2005). *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, ed. a 2-a. Bucureşti: Editura Nemira & Co.

Ciompec, G. (1985). *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie şi diacronie*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Dimitriu, C. (1979). *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*. Iaşi: Editura Junimea.

Dimitriu, C. (1999). *Tratat de gramatică a limbii române. 1. Morfologia*. Iaşi: Institutul European.

Dorcescu, E. (2006). Poezia mistico-religioasă. Structură şi interpretare, *Reflex* 7-8-9, 38-42.

Dorz, T. (2005). *Hristos – mărturia mea*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.

Evdokimov, P. (1999). *Taina iubirii. Sfinţenia unirii conjugale în lumina tradiţiei ortodoxe*, ediţia a II-a revăzută, traducere de Gabriela Moldoveanu. Bucureşti: Asociaţia filantropică medicală creştină Christiana.

GA_2 I: *Gramatica limbii române* (1966), vol. I, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, tiraj nou. Bucureşti: Editura Academiei.

GALR I: *Gramatica limbii române. I. Cuvântul* (2005). Bucureşti: Editura Academiei Române.

FCLR II: Graur, A., Avram, M. (coord.) (1978). *Formarea cuvintelor în limba română*, volumul al II-lea. *Prefixele*. Bucureşti: Editura Academiei.

Iordan, I. (1975). *Stilistica limbii române*, ediţie definitivă. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.

Iordan, I., Robu, V. (1978). *Limba română contemporană*. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică.

Irimia, D. (1997). *Gramatica limbii române*. Iaşi: Editura Polirom.

Măruţă, T. (1955). Ideea de superlativ în limba română, *Limbă şi literatură* I, 188-212.

Metea, A. (2010). *Limba română actuală*, ed. a 2-a. Deva: Editura Emia.

Munteanu, Ş. (1972). *Stil şi expresivitate poetică*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.

Munteanu, Ş. (1998). *Studii de lingvistică şi stilistică*. Piteşti: Editura Pygmalion.

Ocheşeanu, R. (1959). Prefixele superlative în limba română. *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I. Bucureşti: Editura Academiei, 29-50.

Pănăzan, M.-D. (2012). *Poezia religioasă românească. Analize şi comentarii eseistice*. Sibiu: Editura CronoLogia.

Rizescu, I. (1959). Prefixul *pre-* în limba română. *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I. Bucureşti: Editura Academiei, 5-16.

Trandafir, G. D. (1982). *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*. Craiova: Editura Scrisul Românesc.

Vasiluţă, L. (1984). *Câmpul lexico-semantic al conceptului de „frumos” în limba română* (teză de doctorat). Timişoara: Universitatea din Timişoara, Facultatea de Filologie.

Surse

CÎnv = Dorz, T. (2007). *Cântarea Învierii*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.

CVeşn = Dorz, T. (2007). *Cântarea Veşniciei*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.

CS = Dorz, T. (2008). *Cântări de Sus*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.

CNem = Dorz, T. (2007). *Cântări Nemuritoare*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.

CUrm = Dorz, T. (2007). *Cântările din Urmă*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.

MT = Dorz, T. (2006). *Minune şi Taină*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.

REDUNDANT MARKS OF THE SUPERLATIVE IN TRAIAN DORZ'S POETRY

Summary

Our paper's main objective is to consider some aspects regarding the superlative form of the Adjectives found in Traian Dorz's poetry – a Romanian contemporary poet, unfortunately less studied, author of various poems of mystical insight and numerous volumes of memoirs and religious meditation. We will have in view the fact that, sometimes, Adjectives like *curat* or *frumos* (used mainly with secondary or figurative meanings) bare, simultaneously, marks of the Relative Superlative of superiority (like *cel mai...*) and of the Absolute one (which has the prefix *prea-*, for intensifying – till exaggeration – that particular characteristic), which generates, in some lexical combinations, an extra dose of originality and expressivity. Thus, artistic images with a remarkable stylistic potential are created. Beyond the simple usage of some meanings, more or less known, of such Adjectives, the redundant character of the morphemes that give maximum intensity – as a typical gesture of subjective approach, of emotional involvement – highlights the author's artistic view, his philosophy of life and Divinity (idea on which lies the entire lyrical message of this Romanian poet).
Keywords: Lexicology, Morphology, Mystic-religious Poetry, Semantics, Stylistics

Florina-Maria Băcilă
Universitatea de Vest din Timişoara, România
florina_bacila@yahoo.com

Милана Цветић

СЕМАНТИКА ЛОКАТИВНИХ ПРЕФИКСА У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Рад се бави садржинским својствима локативних префикса у енглеском језику, који означавају неку просторну или временску лоцираност. Анализира се 15 најпродуктивнијих префикса на корпусу од 200 лексема прикупљених из 7. издања речника *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (2007). Циљ рада је да се сагледа комплекс значења ових префикса, укључујући метафоричке и метонимијске преносе, и односи синонимије и антонимије међу појединим значењима. Пошто лексеме с овим префиксима могу бити композитивне и идиоматизоване, префикси се у композитивнима реализују или у свом дословном значењу или им је значење пренесено метафором или метонимијом, а код идиоматизованих лексема долази до инкрементације, тј. додавања обележја на постојеће значење или декрементације, тј. одузимања обележја и додавање нових обележја. Код префикса су присутне и појаве синонимије и антонимије тј. сличности и супротности значења. Синонимија је код префикса углавном непотпуна јер се синонимни префикси не реализују са истим основама, док је антонимија углавном реципрочна због просторног односа између антонимних префикса.

Кључне речи: локативни префикс, композитивност, идиоматизација, метафора

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Рад се бави темом из области лексичке семантике и прагматике као и лексичке морфологије јер се бави значењима префикса који творбом речи стварају нове лексеме у којима остварују одређена значења. Циљ рада је да се анализира значење локативних префикса у енглеском језику и да се покаже да ли се локативни префикси у новонасталим лексемама чешће јављају у свом основном, дословном значењу или долази до преноса значење префикса или чак целе лексеме. У групу локативних префикса спадају префикси чије основно значење одређује неки физички положај у простору или пренесени положај нечега у времену. Рад је заснован на дипломском раду аутора под називом „Локативни префикси у енглеском језику: формални и садржински аспекти" (Цветић 2013).

Значење префикса анализира се помоћу анализирања значења лексема у којима се они јављају, а које могу бити композитивне и идиоматизоване. Значење префикса у композитивним лексемама може бити дословно односно системско те семантички предвидиво или пренесено до чега долази због језичке појаве полисемије. Лексеме чије значење није семантички предвидиво називају се идиоматизоване лексеме; рад анализира и лексеме чије се значење мења процесима инкрементације и декрементације, као и појавама метафоре и метонимије. У раду се анализирају и смисаони односи међу префиксима, тј. синонимија и антонимија.

Значење префикса анализира се кроз 200 лексема чији је примарни извор 7. издање речника *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (2007) (Вехмајер 2007) који се сматра релевантним извором за корпус јер садржи репрезентативни синхрони узорак енглеског језика, тј. како формално и садржински предвидиве лексеме, тако и оне пренесене и идиоматизоване. Због ограниченог обима рада, корпус је сведен на само 200 лексема које аутор сматра репрезентативнма за илустрацију свих значења префикса. Све лексеме које се анализирају су синхроно раздвојиве од локативних префикса који се анализирају. За селекцију префикса послужио је списак синхроних префикса енглеског језика (Прћић 2005: 330-332).

Други одељак рада бави се теоријским разматрањима и дефинише појмове битне за тему рада. У трећем одељку рада анализирају се речи одабране за корпус, по питању својих садржинских аспеката. У последњем одељку рада износе се закључци до којих је дошло анализом корпуса.

2. ТЕОРИЈСКА РАЗМАТРАЊА

У овом одељку се уводе и дефинишу појмови значајни за анализу корпуса, и то локативни префикси, значење полиморфемских лексема, метафора и метонимија и смисаони односи међу префиксима.

2.1. Локативни префикси

Семантичка категорија префикса којом се рад бави је група локативних префикса. Аутори Кверк и др. (1985), Плаг (2003), Љунг (2003) и Лерер (1995) не дефинишу локативне префиксе већ их само излистајаву. У раду ће се анализирати префикси са локативним значењем које се односи или на физичку локацију ствари у природи, или на темпоралну локацију ствари у времену. Према томе, локативни префикс је префикс који у речи коју гради изражава локацију у простору или у времену (Цветић 2013: 30). За рад је одабрано 15 префикса који су се у извору корпуса показали као најпродуктивнији због највећег броја одредница које се у овом речнику јављају, а то су: *ante-, by-, circum-, extra-, fore- inter-, intra-, out-, over-, post-, pre-, sub-, super-, trans-* и *under-*. Сви они се налазе на списку синхроних префикса енглеског језика професора Прћића (2005: 330-332).

Различити аутори исте префиске сврставају у различите семантичке категорије. Већину префикса који се анализирају у раду барем један од горе поменутих аутора класификује као локативан, а то су следећи префикси: *circum-, extra-, fore- inter-, intra-, sub-, super-* и *trans-*. Међутим, префикс *fore-* Плаг (2003) класификује као темпорални, а Кверк и др. (1985: 1543) као префикс за време и редослед. Кверк и др. (1985: 1543) и Љунг (2003) префикс *sub-* класификују као префикс степена или величине. Префикси *extra-* и *super-* Љунг (2003) сврстава у групу префикса степена и величине, а префикс *extra-* Лерер (1995) класификује у категорију квантитативних префикса.

Преостале префиксе, и то *ante-, by-, out-, over-, post-, pre-,* и *under-*, ови аутори класификују само у неку другу семантичку категорију. Тако, на пример, сви они сматрају да префикси *pre-* и *post-* спадају у категорију временских или темпоралних префикса и једино Лерер (1995: 140) додаје да они могу поред својих временских значења имати и просторна. Префиске *out-, over-* и *under-* Кверк и др. (1985) и Љунг (2003) класификују као префиксе степена или величине, а Плаг (2003) као префиксе који изражавају количину нечега. Плаг (2003) и Лерер (1995) класификују префикс *ante-* као темпоралан. Он се на овом списку префикса налази због свог значења „испред”, док се префикс *by-* анализира због свог значења „поред”.

2.2. Значење полиморфемских лексема

Пошто се садржина префикса огледа у његовом значењу које зависи од значења полиморфемских лексема које префикси са одређеним основама граде творбом речи, а које могу бити композитивне или идиоматизоване, потребно је дефинисати ове две врсте значења.

Ако је значење полиморфемске лексеме композитивно, оно је предвидиво или прозирно јер је збир значења саставних делова лексеме, основе и префикса (Прћић 2000). На пример лексема *extracorporeal* је збир значења својих саставних делова, префикса и основе и значи „вантеле-сно” (*extra-* значи „изван”, а *corporeal* „телесно”). Значењу основа композитивних лексема се додаје значење афикса (Прћић 2008: 92).

Са друге стране, идиоматизовано значење лексеме је непредвидиво и непрозирно упркос могућности препознавања саставних делова те лексеме зато што су се оне само првобитно и једнократно подвргле деловању правила (Прћић 1999). Оваква сложена лексема пролази кроз процес идиоматизације и постепено мења своје значење, тако што оно престаје да буде само

збир значења њених саставних делова (Прћић 2000) и смисао јој није могуће одгонетнути познавањем њених саставних делова и творбених правила која су их спојила (Прћић 2008: 93).

Када се утврђује значење идиоматизованих полиморфемских лексема, интерна и екстерна дескриптивна обележја су важна (Прћић 2008: 95). Интерна обележја (ИО) су наслеђена од творбених чинилаца, афикса и основа и предвидива су, а екстерна обележја (ЕО) су непредвидива и немају везе са садржајем афикса и основа из састава полиморфемске лексеме. До инкрементације долази додавањем екстерних обележја на постојеће значење основе, чиме нова лексема указује на прецизнији концепт од оног израженог основом, а код декрементације се губе интерна обележја, а лексема добија нова екстерна обележја и тако указује на сасвим други концепт (Прћић 2008: 96-99). Пример лексеме идиоматизоване инкрементацијом је лексема *bystander* која се састоји из префикса *by-* који значи „близу, поред" и основе *stander* која значи „особа која стоји". Лексема *bystander* значи „особа која посматра неки догађај, али не учествује у њему" (*a person who sees sth that is happening but is not involved*) (Вехмајер 2007), што значи да је на постојећа интерна обележја чинилаца лексеме *bystander* додато екстерно обележје да је то још и особа која посматра нешто што се дешава, али не учествује. За пример декрементације имамо лексему *interstate*. Иако је ова лексема синхроно раздвојива на префикс *inter-* који значи „између", и основу *state* који значи „држава", она нема прозирно значење зато што не значи *between states* „између држава" (засновану на примеру лексеме *interview*, Плаг (2003: 21)) већ „аутопут; пут којим се брзо саобраћа кроз државе", што указује на то да значење те лексеме није збир њених појединачних делова.

У посебну врсту семантичке идиоматизације спадају појаве метафоричког и метонимијског преноса значења (Прћић 2008: 98). О њима ће бити више речи у следећем одељку.

2.2.1. Пренесено значење: метафора и метонимија

До метафоричког и метонимијског преноса значења долази због лексичке двозначности. Ова појава у језику показује да постоје исте лексичке јединице које се могу различито интерпретирати у погледу своје форме, функције и садржине (Прћић 2008: 30), а појаве хомонимије и полисемије директно утичу на њу.

Разлику између хомонимије и полисемије је лакше објаснити у теорији него практично разграничити (Лајонс 1977: 550). Обе су појаве у језику које доводе до више могућих различитих значења најмање две лексеме (или везане морфеме) које имају исту форму, а понекад и морфосинтаксичку функцију (Прћић 2008: 30). Хомонимија се јавља када један графолошко-фонолошки облик речи одговара другом са другачијим граматичким смислом и те две лексеме су формално практично идентичне (Метјуз 1991: 27), а различита значења су неповезана (Кевечеш 2010: 251). Ова појава је значајна за рад зато што се може одразити и на везане морфеме. На пример, Љунг (2003: 70) за префиксе *extra-* и *super-* каже да су хомонимни префиксоидима, који су везане морфемске основе латинског или старогрчког порекла, а које се углавном комбинују са себи сличним суфиксоидима и граде лексеме сличне сложеницама (Љунг 2003: 143). То је релевантно зато што се овај рад бави само префиксима и самим тим његов корпус искључује лексеме са префиксоидима, као што је на пример *extravagant*, а укључује лексеме са префиксима као што је *extracorporeal*. Неки префикси су хомонимни предлозима. То су *over-, under-* и *out-* и они су из основног локативног значења предлога којима су хомонимни развили друга значења. На пример, предлог *out* има локативно значење „изван" из којег је префикс *out-* метафором БОЉЕ ЈЕ ИЗВАН развио пренесено значење „боље" као у лексеми *outdo* која значи 'урадити боље'.

Са друге стране, полисемија је појава у језику када једна иста реч тј. лексема има два или више значења која су повезана (Лич 1981: 227), а то се може применити и на морфеме. Основа полисемије је у преносу значења што значи да се од једног основног значења лексема преносе друга слична значења и због тога говоримо о дословном и пренесеном значењу (Прћић

2008: 31). Постоје две врсте пренесеног значења у зависности од тога на који начин је дошло до преноса значења, па тако разликујемо метафору и метонимију (Прћић 2008: 31). Пример полисемије може се илустровати префиксом *over-* у примерима: *overhang* и *overconfident*. Значења префикса *over-* у ове две лексеме повезана су појмовном метафором ВИШЕ ЈЕ ИЗНАД. У првој речи значење префикса *over-* је „изнад", а у другој његово значење је „више него иначе, превише" као да постоји нека скала самопоуздања на којој постоји нека нулта просечна или очекивана вредност и да се све изнад или испод тога изражава помоћу *over-* односно *under-*. Између ова два значења почетно није постојала никаква сличност, као што је то често случај с метафором, већ је појмовна метафора веза између два различита смисла истог префикса. (Засновано на примеру са предлогом *up*, Кевечеш (2010: 251-252)).

Метафора подразумева разумевање једне ствари путем друге (Лејкоф и Џонсон 1980: 5). Према когнитивној лингвистици, како пише Кевечеш (2010: 4), метафора подразумева разумевање једног појмовног домена тј. циљног домена преко другог појмовног домена тј. изворног домена. Конкретнији појмовни домени се користе да би се објаснили апстрактнији и овај процес је углавном једносмеран, а то значи да су конкретни појмовни домени изворни домени, а апстрактни циљни (Кевечеш 2010: 7). Сличност која постоји између два ентитета и њихових значења је кључни разлог због којег се повезују одређени изворни домени са одређеним циљним (Кевечеш 2010: 77).

Структурна метафора, која је једна од три врсте метафоре из Кевечешове поделе (2010: 37-38) засноване на когнитивној функцији, користи структуру изворног домена да објасни циљни, на пример, описује концепт времена структуром покрета у простору. Метафора ВРЕМЕ ЈЕ ПОКРЕТ доприноси разумевању времена кроз елементе физичких предмета, њиховог покрета и положаја у простору, где је садашњост нешто у истом положају као и посматрач. Ту се јавља и скуп кореспондената: физички предмети – време, покрет физичких предмета – пролазак времена, положај испред посматрача – будућност, положај иза посматрача – прошлост, нешто се помера, а нешто мирује (деиктички центар). Пример структурне метафоре из корпуса је префикс *fore-* који у лексеми *foresee* преноси своје локативно значење „испред" на временско значење „унапред" описујући нешто што ће се десити у будућности као нешто што се налази физички испред у локативном смислу.

Оријентациона метафора је друга из исте поделе и има везе са основним људским просторним оријентацијама као што су на пример горе-доле, где се горе повезује са позитивним стварима као што су више, добро, здраво, свесно, срећа, рационално и друго, а доле са негативнима као што су супротно од тога мање, лоше, нездраво, несвесно, туга, ирационално итд. (Лејкоф и Џонсон 1980: 14-17 и Кевечеш 2010: 40). Примери ове метафоре су префикси *super-* и *sub-* у лексемама *superhuman* и *subhuman* где се локативно значење првог („изнад") оријентише ка нечему што је „више", изнад, али не у физичком смислу и тако лексема значи „натчовечан", а другог („испод") ка нечему што је „мање", и стога лексема значи „нечовечан".

Код метафоре корелација искуства (или оријентационе метафоре како је називају Лејкоф и Џонсон (1980: 14) и Гоутли (1997: 57)) један догађај прати други, али они нису слични, већ је један корелисан другим (Кевечеш 2010: 79) и тако се количина повезује са вертикалношћу као када доливањем течности у посуду њен ниво расте по вертикалној равни и обрнуто, одливањем се смањује. Овом метафором се објашњава пренос значења префикса *over-* и *under-* у лексемама *overestimate* и *underestimate* где се локативна значења „изнад" и „испод" преносе на „више" и „мање".

Код метонимије ради се о блискости два ентитета у оквиру једног домена при чему се користи један део домена да се укаже на други део истог домена или цео домен и обрнуто (Кевечеш 2010: 108). Један ентитет је изворни ентитет и помоћу њега као конкретнијег се указује на други апстрактнији или циљни ентитет (Прћић 2008: 32). На примерима из корпуса метонимијом се преносе само значења основа. Тако лексема *forearm* има метонимијски

пренесено значење основе која не означава целу руку, већ само један њен део, а префикс *fore-* задржава своје основно локативно значење „испред”.

2.3. Смисаони односи

Смисаони односи заснивају се на могућности упоредбе двају различитих језичких јединица због њихових сличних форми, функција и/или садржина (Прћић 2008: 120-121). Смисаони односи који су интересантни за овај рад су они који се баве истоветношћу и супротношћу смисла, а то су синонимија и антонимија (Прћић 2008: 121).

Синонимија је појава у језику која указује на то да најмање две језичке јединице имају донекле истоветан смисао (Прћић 2008: 124). Тако на пример, префикси *sub-* и *under-* оба значе „испод”. Код префикса синонимија је углавном непотпуна зато што се синонимни префикси не реализују са истим основама што се види у лексемама *subsoil* и *undersea* („земља испод површинског слоја земље” и „испод мора”). Апсолутна синонимија ипак може да се примети код префикса *ante-* и *pre-*, који значе „пре”, у лексемама *antenatal* и *prenatal* („пре рођења”) јер се реализују са истом основом.

Антонимија указује на супротност у значењима најмање две језичке јединице (Прћић 2008: 130). Тако, на пример, префикси *intra-* и *extra-* у лексемама *intramural* и *extramural* („унутар школе/факултета” и „изван школе/факултета”) имају супротно значење јер први значи „унутар”, а други „изван”. Антонимија између ова два префикса је комплементарна јер они означавају међусобно искључиве појмове. Код већине осталих префикса антонимија је реципрочна, зато што између антонимних префикса постоји одређени просторни однос као код префикса *pre-* : *post-* („пре” : „после”) у лексемама *prenatal* и *post-natal* („пре рођења” и „после рођења”) или *under-* : *over-* („испод” : „изнад”) у лексемама *understaffed* и *overstaffed* („мање особља него што је потребно” и „више особља него што је потребно”).

3. АНАЛИЗА КОРПУСА

У овом одељку анализираће се семантика локативних префикса кроз корпус од 200 компози-тивних и идиоматизованих лексема. Анализираће се и смисаони односи међу префиксима.

Анализом значења префикса у лексемама из корпуса дошло је до значења префикса која ће у овом одељку бити излистана у виду речничких уноса и то на следећи начин: иза сваког префикса прво се наводе синонимни и/или антонимни префикси, уколико постоје (на пример ***extra-*** видети син ***out-*** и ант ***intra-***); затим се наводе значења префикса уз дефиниције и примере када се они сматрају потребнима, а који су у једноструким наводницима. Значења се, уколико сва постоје, наводе следећим редоследом: (1) дословно значење, (2) инкрементација, (3) пренесено значење (уз метафору или метонимију којом се значење преноси) и (4) декрементација. Уз дословно значење наводи се само пример и дефиниција, на пример за префикс *extra-*:

дословно значење – изван

• *extracorporeal* медицински – *located or happening outside the body*

Код инкрементације јавља се формула која означава да су ове лексеме збир својих интерних обележја, тј. дословног значења и екстерних обележја која су у дефиницијама тих лексема обележена угластим заградама, на пример за префикс *fore-*:

инкрементација = дословно значење – испред +[ЕО]

• *foreland – a land in front of [a beach near the sea]*

Код пренесеног значења наводи се метафора, која је форматирана малим великим словима, а потом примери и њихове дефиниције уз примере употребе, на пример за префикс *extra-*:

пренесено значење – веома, метафора МНОГО ЈЕ ИЗВАН

• *extra-large – very large*

Некада постоји више примера за једну метафору. У том случају примери су груписани испод заједничке метафоре, а дате су и прецизније метафоре којима је значење пренесено у појединачним лексемама из једне групе. Исто важи и за метонимију која се јавља само у малом броју примера из корпуса. Појава метонимије се код елемената корпуса јавља само на основама, а префикси задржавају своја основна значења. Значења ових лексема наводе се као пренесена, односно, основно значење префикса плус метонијски пренос значења основе. Ово можемо илустровати следећим примером код префикса *fore-*:

пренесено значење = дословно значење префикса – испред +метонимија ЦЕЛИНА ЗА ДЕО

• *forearm – the front part of the arm* метонимија РУКА ЗА (ПРЕДЊИ) ДЕО РУКЕ

И коначано, код декрементације се такође јавља формула која означава да се ових лексемама одузимају њихова интерна обележја, тј. дословно значење, а да се новонасталој лексеми додају екстерна обележја, тј. ново, потпуно семантички непредвидиво значење. Понекад лексеме код којих је дошло до декрементације задржавају нешто од свог предвидивог значења и у тим случајевима и тај елеменат се наводи у формули. На пример код префикса *by-*:

декрементација = –дословно значење префикса +дословно значење основе +[ЕО]

• *byline – a line [with the name of the author of the text]*

3.1. Системско и текстуално значење локативних префикса

(1) ***ante-*** видети син ***fore-*** и ***pre-*** и ант ***post-***

инкрементација = дословно значење – испред +[ЕО]

- *antechamber*; формално син ***anteroom***
- *anteroom* син ***antechamber*** *– a room in front of [a larger room in a public building] [where people wait before entering]*

пренесено значење – пре, метафора ПРЕ ЈЕ ИСПРЕД

- *antedate – to happen before something else in the past 'Few of the town's fine buildings* ***antedate*** *the earthquake of 1755.'* син ***pre-*** у *pre-date* и ант ***post-*** у *post-date*
- *antenatal – relating to the medical care given to pregnant women* '*an* ***antenatal*** *clinic'* син ***pre-*** у *prenatal* и ант ***post-*** у *post-natal*

пренесено значење – пре, метафора РЕЧ ЈЕ ПРОСТОР

- *antepenultimate – two before the last; third last 'This is the* ***antepenultimate*** *syllable.'*

(2) ***by-/bye-***

инкрементација = дословно значење – поред, близу +[ЕО]

- *bystander* син ***onlooker*** *– a person who stands near [and sees sth that is happening but is not involved]*

пренесено значење – споредно, метафора СПОРЕДНО ЈЕ ПОРЕД

- *bycatch – a catch of fish caught by ships by accident when catching other types of fish 'Thousands of small fish are thrown back into the sea as* ***bycatch****.'*
- *by-product – something produced by accident* и *sth that often unexpectedly happens 'When burnt, plastic produces dangerous* ***by-products****.'*
- *byroad* – син ***byway*** *a minor road*
- *byway* – син ***byroad*** *a small road that is not used very much*

декрементација = –дословно значење префикса +дословно значење основе +[ЕО]

- *by-election – an election of [a new Member of Parliament who will replace the one who had left it]*

- *by-law – a law [made by a local authority] [which applies only to a local area]*
- *byline – a line [with the name of the author of the text]*
- *byword – [a well-known] word* и *[a well-know person or thing] 'The name Chanel became a **byword** for elegance.'*

(3) ***circum-***

дословно значење – око

- *circumnavigate* формално – *to navigate (=sail) around sth, especially all the way around the world*

декрементација = –дословно значење префикса +дословно значење основе +[ЕО]

- *circumlocution* формално – *locution (a style of language) [which uses more words than necessary, instead of using language clearly and directly]*

(4) ***extra-*** видети син ***out-*** и ант ***intra-***

дословно значење – изван

- *extracorporeal* медицински – *located or happening outside the body*
- *extraterrestrial – connected with life existing outside the planet Earth*

инкрементација = дословно значење – изван +[ЕО]

- *extraterritorial – [valid] outside a territory [where a certain law was made]*

пренесено значење – изван, метафора ИЗВАН НЕЧЕГА АПСТРАКТНОГ ЈЕ ИЗВАН ПРЕДМЕТА

- *extra-curricular – out of a school or college curriculum 'She's involved in many **extra-curricular** activities.'* метафора ИЗВАН НАСТАВЕ ЈЕ ИЗВАН ПРЕДМЕТА
- *extrajudicial – happening outside the law* метафора ИЗВАН ЗАКОНА ЈЕ ИЗВАН ПРЕДМЕТА
- *extramarital – happening outside marriage*

*'an **extramarital** affair'* метафора ИЗВАН БРАКА ЈЕ ИЗВАН ПРЕДМЕТА

пренесено значење – веома, метафора МНОГО ЈЕ ИЗВАН

- *extra-large – very large*
- *extra-thin – very thin*

декрементација = дословно значење префикса –дословно значење основе +[ЕО]

- *extramural – happening outside [a place] '**extramural** activities'*
  = –дословно значење префикса и основе +[ЕО]
  *[arranged for part-time students] '**extramural** studies'*

ант ***intra-*** у *intramural*

(5) ***fore-*** видети син ***ante-*** и ***pre-*** и ант ***post-***

дословно значење – испред

- *forebrain – the front part of the brain*
- *forefoot – the front foot of an animal's body*
- *foreland – a land in front of something* видети још **инкрементација**
- *forelock – a lock (=a piece of hair) that grows at the front of the head* видети још **инкрементација**
- *foreleg – the front leg of an animal's body*
- *forerib – the front rib*

инкрементација = дословно значење – испред +[ЕО]

- *foreland – a land in front of [a beach near the sea]*
- *forelock – a [horse's] lock (=a piece of hair) that grows between his ears*
- *foreword – the words in the front part [of a book]*

пренесено значење = дословно значење префикса – испред +метонимија ЦЕЛИНА ЗА ДЕО

- *forearm – the front part of the arm* метонимија РУКА ЗА (ПРЕДЊИ) ДЕО РУКЕ
- *forehead – the front part of the head* метонимија ГЛАВА ЗА (ПРЕДЊИ) ДЕО ГЛАВЕ

пренесено значење – унапред, метафора ВРЕМЕ ЈЕ ПОКРЕТ КРОЗ ПРОСТОР, тј. БУДУЋНОСТ ЈЕ ИСПРЕД

- *forecast – a look onto the future based on something known'*

*'The **forecast** said there would be sunny intervals and showers.'*

- *forecast – to cast a look onto the future based on something known'*

син ***predict*** син ***foresee*** син ***foretell*** *'The doctors are **forecasting** a full recovery.'*

- *foretell – to tell what will happen in the future* син ***predict***

син ***forecast*** син ***foresee*** *'to **foretell** the future'*

- *foresee – to see something that will happen in the future*

син ***predict*** син ***forecast*** син ***foretell*** *'We do not **foresee** any problems.'*

декрементација = дословно значење префикса – испред –дословно значење основе +[ЕО]

- *forecastle – the front part [of the ship] [below the deck]*
- *forecourt – [a parking space] in front of [a building]*

  = – дословно значење префикса и основе + [ЕО]
- *forego* и *forgo – [to decide not to do something you would like] 'They **forwent** their lunch.'*
- *forehand – [a way of hitting a ball at tennis in which the palm faces the hit ball] 'She has a strong **forehand**.'*

(6) ***inter-***

дословно значење – између

- *intercommunication – communication between people*
- *intercontinental – between continents*
- *intercostal – between the ribs (costal refers to ribs)*
- *interdependence* или *interdependency – dependence between something*
- *intergalactic – happening between galaxies*
- *interlinear – written between lines*

инкрементација = дословно значење – између +[ЕО]

- *interbreed – breeding between animals [of different species]*
- *intermarry – to marry someone [of a different race, religion, etc.]*

пренесено значење = дословно значење – између +метонимија МЕСТО ЗА ЉУДЕ КОЈИ СЕ ТАМО НАЛАЗЕ

- *intercollegiate – involving competition between colleges '**intercollegiate** football'*

метонимија ФАКУЛТЕТ ЗА ОНЕ КОЈИ ПОХАЂАЈУ ТАЈ ФАКУЛТЕТ

- *interdepartmental – between departments* метонимија ОДСЕК ЗА ЧЛАНОВЕ ТОГ ОДСЕКА
- *interstate – between states '**interstate** trade'* метонимија ДРЖАВА ЗА ЊЕНЕ СТАНОВНИКЕ видети **декрементација**

пренесено значење – међу, метафора МЕЂУ ЈЕ ИЗМЕЂУ

- *interdisciplinary – involving different disciplines '**interdisciplinary** research'*
- *intergovernmental – concerning governments of two or more countries 'an **intergovernmental** conference'*
- *international – involving two or more countries '**international** law'*
- *interracial – involving people of different nations/races '**interracial** marriage'*

декрементација = –дословно значење префикса +дословно значење основе +[ЕО]

- *interstate – [a highway] ([a road where traffic can travel fast across] states)*

(7) ***intra-*** видети ант ***extra-***

дословно значење – у, унутар; медицински

- *intramuscular – happening inside/put into a muscle*
- *intrauterine – inside the uterus*
- *intravenous – going into a vein*

пренесено значење – унутар, метафора ОРГАНИЗАЦИЈА/ЗАЈЕДНИЦА ЉУДИ ЈЕ ПРЕДМЕТ

- *intranet – a private computer network of a company, university, which behaves as the Internet* метафора УНУТРАШЊОСТ ЗАЈЕДНИЦЕ ЈЕ УНУТРАШЊОСТ ФИЗИЧКОГ ПРЕДМЕТА

декрементација = дословно значење префикса – унутар –дословно значење основе +[ЕО]

- *intramural – inside (within) [a school or a college] 'Jeff played **intramural** basketball in high school.'* син ***intra-*** у *intramural*

(8) ***out-*** видети син ***extra-***

дословно значење – изван

- *outbuilding – a building built outside of the main building*
- *outpatient – a patient who is treated outside of the hospital*
- *outwork – the work done outside of the workplace (from home)*

пренесено значење = дословно значење – изван +метонимија ЦЕЛИНА ЗА ДЕО

- *outhouse – a small building outside the main building* метонимија КУЋА ЗА ДЕО КУЋЕ

пренесено значење – изван, метафора ИЗВАН НЕЧЕГА АПСТРАКТНОГ ЈЕ ИЗВАН ПРЕДМЕТА

- *outdated – out of date, old-fashioned* метафора ИЗВАН ДАТУМА ЈЕ ИЗВАН ПРЕДМЕТА

син ***outmoded*** син ***outworn*** *'**outdated** equipment'*

- *outmoded – old-fashioned* метафора ИЗВАН МОДЕ ЈЕ ИЗВАН ПРЕДМЕТА

син ***outdated*** син ***outworn*** *'an **outmoded** attitude'*

- *outworn – old-fashioned* метафора ИЗВАН НОШЕЊА ЈЕ ИЗВАН ПРЕДМЕТА

син ***outdated*** син ***outmoded 'outworn*** *institutions'*

пренесено значење – боље/дуже/веће/више/брже/даље, метафора БОЉЕ/ДУЖЕ/ВЕЋЕ/ВИШЕ/БРЖЕ/ДАЉЕ ЈЕ ИЗВАН

- *outdo – to do better than somebody*
- *outgrow – to grow too big to fit into something*
- *outgun – to have greater military power than somebody* метонимија ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ тј. ПУШКА ЗА ВОЈСКУ
- *outlay – [the money that you have to spend for a new project] 'The business quickly repaid the initial **outlay** on advertising.'*
- *outlive – to live longer than somebody* и *to exist longer than something*
- *outplay – to play better than your opponent*
- *outrun – to run faster and further than somebody*
- *outsmart – to be smarter than somebody* син ***outwit***
- *outweigh – to be greater than something* метафора ПРОБЛЕМ ЈЕ ФИЗИЧКИ ТЕЖАК
- *outwit – to be smarter or more clever than somebody* син ***outsmart***

пренесено значење – више, метафора ВИШЕ ЈЕ ИЗВАН +метафора ЉУДИ СУ ЖИВОТИЊЕ

- *outfox – to be more clever than sb* метафора ЛУКАВОСТ ЧОВЕКА ЈЕ ЛУКАВОСТ ЛИСИЦЕ

декрементација = –дословно значење префикса и основе +[ЕО]

- *outplacement – [the process of helping people find new jobs after losing the previous one]*

(9) ***over-*** видети син ***super-*** и ант ***under-***

дословно значење – изнад

- *overground – above the ground 'The railway runs **overground**.'* ант ***under-*** у *underground*
- *overhang – to hang above something*
- *overhead – above the head*
- *overlie – to lie on top of/above somethingx*

инкрементација = дословно значење – изнад +[ЕО]

- *overbridge – a bridge above [a railway]*

пренесено значење – више, метафора (ПРЕ)ВИШЕ ЈЕ ИЗНАД

- *overambitious – too ambitious*
- *overcharge – to charge too much* ант ***under-*** у *undercharge*
- *overconfident – too confident*
- *overcook – to cook for too long* ант ***under-*** у *undercook*
- *overcritical – too critical*
- *overestimate – to estimate something to be bigger than it is 'They **overestimated** his ability when they promoted him.'* ант ***under-*** у *underestimate*

- *overexpose – to expose something to something too much* ант ***under-*** у *underexpose*
- *overfeed – to feed too much*
- *overfond – too fond of somebody/something*
- *overmanned* – син ***overstaffed*** ант ***under-*** у *undermanned*
- *overpay – to pay too much* ант ***under-*** у *underpay*
- *overprotective – too protective*
- *overstaffed – having more staff than needed* син ***overmanned*** ант ***under-*** у *understaffed*
- *overstate – to state that something is more important than it is* ант ***under-*** у *understate*

декрементација = пренесено значење префиска – веома, метафора ВЕОМА ЈЕ ИЗНАД +[ЕО]

- *overarching – very [important]*
  = –дословно значење префиска +дословно значење основе +[ЕО]
- *overhear – to hear [by accident] [something you should not hear]*

(10) ***post-*** видети ант ***ante-*** и ***pre-***

(У савременом језику нема дословно локативно значење, али оно је некад постојало, и то се види из придева *posterior – located behind something*)

пренесено значење – после, метафора ПОСЛЕ ЈЕ ИЗА

- *post-date – to happen after sth else in the past* ант ***pre-*** у *pre-date* и ант ***ante-*** у *antedate*
- *postgraduate – someone who studies after being a graduate (=finishing college)*
- *post-industrial – referring to a society which no longer needs industrial devices*
- *postmodifier – a word after another word that modifies it* ант ***pre-*** у *premodifier*
- *post-natal – happening after a birth of a child* ант ***pre-*** у *prenatal* и ант ***ante-*** у *antenatal*
- *post-operative – happening after a medical operation*
- *post-production – refers to the work done after filming the film* ант ***pre-*** у *pre-production*
- *postviral – happening after a viral infection*
- *post-war – happening after a war* ант ***pre-*** у *pre-war*

(11) ***pre-*** видети син ***ante-*** и ***fore-*** и ант ***post-***

инкрементација = пренесено значење – пре, метафора ПРЕ ЈЕ ИСПРЕД +[ЕО]

- *preheat – to heat [an oven] before putting food in it*

пренесено значење – пре, метафора ПРЕ ЈЕ ИСПРЕД

- *pre-date* син ***ante-*** у *antedate* видети ***antedate*** и ант ***post-*** у *post-date*
- *predecease – to die before somebody*
- *premarital – happening before marriage '**premarital** sex'*
- *premenstrual – happening before menstruation 'Many women suffer from **premenstrual** syndrome.'*
- *premodifier – a word before another word that modifies it* ант ***post-*** у *postmodifier*
- *prenatal* син ***ante-*** у *antenatal* видети ***antenatal*** и ант ***post-*** у *post-natal*
- *pre-production – done before a production* ант ***post-*** у *post-production 'the **pre-production** script'*
- *preregister – to register before the usual time*
- *pre-war – happening before a war* ант ***post-*** у *post-war 'the **pre-war** years'*

пренесено значење – унапред, метафора ВРЕМЕ ЈЕ ПОКРЕТ КРОЗ ПРОСТОР, тј. БУДУЋНОСТ ЈЕ ИСПРЕД

- *prearranged – arranged in advance* син ***predetermined***
- *prebook – to book in advance*
- *precooked – partly cooked in advance*
- *pre-cut – cut in advance*
- *predetermined – determined in advance* син ***prearranged***
- *premeditated – meditated in advance 'a **premeditated** attack'*
- *pre-packed – packed in advance*
- *prepaid – paid for in advance 'A **prepaid** envelope is inclosed.'*

- *prepayment – payment in advance 'a **prepayment** plan'*
- *pre-record – to record in advance*

декрементација = –дословно значење префикса и основе +[ЕО]

- *pre-digested – [put in a simple form, easy to understand]* метафора ИДЕЈЕ СУ ХРАНА

декрементација = дословно значење префикса – пре –дословно значење основе +[ЕО]

- *premature – happening before [its time] 'his **premature** death at the age of 37'*

декрементација = –дословно значење префикса +дословно значење основе

- *predominance – greatness in number or amount 'a **predominance** of female teachers in elementary schools'*

(12) ***sub-*** видети син ***under-*** и ант ***super-*** и ***over-***

дословно значење – испод

- *subcutaneous – under the skin ' a **subcutaneous** injection'*
- *submarine – located under the sea '**submarine** plant life'*
- *submerge – to go under the surface of liquid 'The submarine had to **submerge**.'*
- *subsoil – soil under the surface soil*
- *substructure – a structure under another structure* ант ***super-*** у *superstructure*

*'a **substructure** of timber piles'*

- *subterranean – under the ground 'a **subterranean** cave'*
- *subway* британски – *a path which goes under a road* син ***underpass***

инкрементација = дословно значење – испод + [ЕО]

- *sub-aqua – referring to [sports done] underwater '**sub-aqua** equipment'*
- *subway* амерички – *a [rail]way which goes under [the ground] 'a **subway** station'*; британски син ***underground***

пренесено значење – испод, метафора ИСПОД У АПСТРАКТНОМ СМИСЛУ ЈЕ ИСПОД У ФИЗИЧКОМ СМИСЛУ

- *subhuman – not humanlike, below human capabilities '**subhuman** behaviour'*
- *subnormal – below normal '**subnormal** temperatured'* и *below normal level of intelligence 'educationally **subnormal** children'*
- *substandard – below standard '**substandard** goods'*
- *sub-zero – below zero '**sub-zero** temperatures'*

пренесено значење – мањи део, метафора МАЊЕ ЈЕ ИСПОД

- *subgroup – a smaller group made up from a larger group*
- *subsection – a smaller section*
- *subset – a smaller set made up from a bigger set*

пренесено значење – јужно, метафора ЈУГ ЈЕ ИСПОД/ДОЛЕ

- *sub-Saharan – relating to areas south of the Sahara Desert '**sub-Saharan** Africa'*
- *subtropical – connected with the areas near the tropical areas*

декрементација = –дословно значење префикса +пренесено значење основе +[ЕО]

- *subtext – [a hidden] meaning of something*

(13) ***super-*** видети син ***over-*** и ант ***sub-*** и ***under-***

дословно значење – изнад

- *superimpose – to impose one image on top of another*

*'A diagram of the new road layout was **superimposed** on a map of the city.'*

- *superstructure – a structure on top of something* ант ***sub-*** у *substructure*

*'The upper parts of a ship are a **superstructure** of the ship.'*

пренесено значење – веома, метафора ВИШЕ ЈЕ ИЗНАД

- *superfine – very fine '**superfine** powder'*
- *super-rich – very rich*
- *supersize – very big in size '**supersized** clothing'*

пренесено значење – моћнији, успешнији него просечан, метафора МОЋ/УСПЕХ ЈЕ ИЗНАД

- *supercomputer – a powerful computer*
- *superglue – a very powerful glue*
- *superhero – a hero of a story who is more powerful than the average character*
- *superhuman – more powerful than the average human '**superhuman** strength'*

ант ***sub-*** у *subhuman*

- *superman – a man more powerful (stronger, more intelligent...) than the average one*
- *superstar – a very successful performer* метафора УСПЕШНИ ЉУДИ СУ ЗВЕЗДЕ
- *superwoman – a woman more powerful (stronger, more intelligent...) than the average one*

декрементација = –дословно значење префикса +пренесено значење основе +[ЕО]

- *superbug – a kind of bacteria [resistant to antibiotics]*
- *supercontinent – a very large area of land [that existed millions of years ago]*
- *superpower – [one world country] with greater power [than the others]*
- *superstructure* формално – *the systems in a society [developed from more simple ones]*

(14) ***trans-***

дословно значење – преко

- *transatlantic – crossing the Atlantic Ocean 'a **transatlantic** flight'*
- *transcontinental – crossing a continent 'a **transcontinental** railway'*

пренесено значење – променити једно (место, стање) за друго, метафора ПРОМЕНИТИ ЈЕ ПРЕЋИ ПРЕКО НЕЧЕГА

- *transform – to change the form/appearance of something 'That **transformed** my life.'*
- *transplant – to change places of the two things 'Patients often reject **transplanted** organs.'*
- *transmute – to change into something different* син ***transform*** *'It was once thought that lead could be **transmuted** into gold.'*

декрементација = –дословно значење префикса –дословно значење основе +[ЕО]

- *transfix – [to paralyse] 'Luisa stood **transfixed** with shock.'*

декрементација = –дословно значење префикса +дословно значење основе +[ЕО]

- *transsexual – [someone who is in between two] sexes*

(15) ***under-*** видети син ***sub-*** и ант ***over-*** и ***super-***

дословно значење – испод

- *underclothes* или *underclothing* син ***underwear***
- *underground – under the ground '**underground** caves'*

ант ***over-*** у *overground* видети још **инкрементација**

- *undersea – under the sea '**undersea** earthquakes'*
- *underskirt – skirt worn under another skirt*
- *underwater – under the water '**underwater** creatures'*
- *underwear – clothes worn under other clothes 'She packed one change of **underwear**.'* син ***underclothes***

инкрементација = дословно значење – испод + [ЕО]

- *underground* британски, амерички син ***subway*** *– [a railway which goes] under the ground '**underground** stations'*
- *underline – to draw a line under [a word, sentence...]* видети још **декрементација**
- *underwired – having a wire into the bottom part of [a bra]*
- *underworld – a world under the ground [where people are believed to go after they die]* види још **декрементација**

пренесено значење – мање, (пре)мало, метафора МАЊЕ/(ПРЕ)МАЛО ЈЕ ИСПОД

- *undercharge – to charge too little* ант ***over-*** у *overcharge*
- *undercook – to cook for too short* ант ***over-*** у *overcook*
- *underestimate – to estimate something to be smaller than it is 'We **underestimated** the time it would take to get there.'* ант ***over-*** у *overestimate* и *to not realise how good somebody is 'Never **underestimate** your opponent.'* син ***underrate***

- *underexpose – to expose something to too little light* ант ***over-*** у *overexpose*
- *undermanned* син ***understaffed*** и ант ***over-*** у *overmanned*
- *underpay – to pay too little* ант ***over-*** у *overpay*
- *understaffed – having less staff than needed* син ***undermanned*** и ант ***over-*** у *overstaffed*

пренесено значење – недовољно, метафора НЕДОВОЉНО ЈЕ ИСПОД

- *underpaid – not paid enough 'Nurses complain of being overworked and* ***underpaid****.'*
- *under-rehearsed – not rehearsed enough*

декрементација = –дословно значење префикса –дословно значење основе +[ЕО]

- *undertaker – [a person who prepares dead bodies for burial and arranges funerals]*
- *underworld – [the people involved in crime in a particular place]*

'the criminal ***underworld'***

- *underline – [to emphasise the importance of sth] 'The report* ***underlines*** *education.'*

4. ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

У овом одељку износе се закључци до којих се дошло анализом корпуса. Са садржинског аспекта посматрано је да ли префикси имају своје основно локативно значење, неко пренесено, или идиоматизовано инкрементацијом и декрементацијом.

Локативни префикси се у примерима из корпуса ређе употребљавају у основном значењу, а много чешће имају пренесено значење или са лексемом дају идиоматизовано значење. Стога је примећено да у свом дословном локативном значењу у лексемама из корпуса нису остварени префикси *ante-, by-, post-* и *pre-*. Префикси *ante-* и *by-* су у том значењу остварени само инкрементацијом као у лексемама *anteroom* и *by-stander*. Префикси *post-* и *pre-* изражавају локацију у времену пренесену с локативног значења метафором ПОСЛЕ ЈЕ ИЗА и ПРЕ ЈЕ ИСПРЕД.

Многи префикси инкрементацијом задржавају своје основно локативно значење. То су поред *ante-* и *by-* још и *extra-* у *extraterritorial, fore-* у *foreword, inter-* у *interbreed, over-* у *over-bridge, sub-* у *sub-way* и *under-* у *underworld.*

Осим префикса *circum-*, сви префикси преносе своје локативно значење метафорама. Иако сви префикси сем *pre-* и *post-* примарно имају локативно значење сваки положај нечега у простору не може да се пренесе на положај нечега у времену. Само префикси с просторним значењем „испред" и „иза" могу да се пренесу на временска значења, а то су префикси *ante-, fore-, pre-* и *post-* (иако префикси *pre-* и *post-* синхроно немају локативна значења), а значење преносе метафорама ВРЕМЕ ЈЕ ПОКРЕТ КРОЗ ПРОСТОР и ПРЕ ЈЕ ИСПРЕД тј. ПОСЛЕ ЈЕ ИЗА.

Метафором се објашњавају значења префикса у лексемама са основама које су апстрактни појмови и мање јасни од конкретних. Тај апстрактни домен посматра се као конкретан предмет и на тај начин се разумева нешто везано за њега. Било да је у питању да се унутрашњост неке организације посматра као унутрашњост предмета, као у лексеми *intranet*, или да се нешто изван или испод нечега апстрактног посматра као изван или испод нечег физичког као у лексемама *outdated* и *subnormal.*

Апстрактни појмови који користе конкретне појмове „изван" и „изнад" да опишу нешто више, боље, дуже итд. мотивисани су корелацијама искуства на тај начин да се већим, вишим, дужим итд. сматра нешто што је или изнад неке просечне вредности или изван предмета (на пример ВИШЕ ЈЕ ИЗВАН објашњава се тако што нечег има вишка у неком предмету/посуди, па је стога више него што је потребно или чак превише).

Следе метафоре које су препознате на елементима корпуса, уз по један пример за сваки префикс код којег се јављају.:

- ПРЕ ЈЕ ИСПРЕД: *antenatal, pre-war*
- ПОСЛЕ ЈЕ ИЗА: *post-natal*
- ВРЕМЕ ЈЕ ПОКРЕТ КРОЗ ПРОСТОР тј. БУДУЋНОСТ ЈЕ ИСПРЕД: *foresee, precooked*

- РЕЧ ЈЕ ПРОСТОР: *antepenultimate*
- СПОРЕДНО ЈЕ ПОРЕД: *by-product*
- ИЗВАН НЕЧЕГА АПСТРАКТНОГ ЈЕ ИЗВАН ПРЕДМЕТА: *extra-curricular, outdated*
- ИСПОД У АПСТРАКТНОМ СМИСЛУ ЈЕ ИСПОД У ФИЗИЧКОМ СМИСЛУ: *subhuman*
- МНОГО ЈЕ ИЗВАН: *extra-large*
- БОЉЕ/ДУЖЕ/ВЕЋЕ/ВИШЕ/БРЖЕ/ДАЉЕ ЈЕ ИЗВАН: *outdo, outlive, outgrow, outfox, outgun, outrun*
- ЉУДИ СУ ЖИВОТИЊЕ тј. ЛУКАВОСТ ЧОВЕКА ЈЕ ЛУКАВОСТ ЛИСИЦЕ: *outfox*
- МЕЂУ ЈЕ ИЗМЕЂУ: *international*
- ОРГАНИЗАЦИЈА/ЗАЈЕДНИЦА ЉУДИ ЈЕ ПРЕДМЕТ: *intranet*
- (ПРЕ)ВИШЕ ЈЕ ИЗНАД: *overestimate, overconfident, superfine*
- МОЋ/УСПЕХ ЈЕ ИЗНАД: *superman, superstar*
- МАЊЕ/(ПРЕ)МАЛО ЈЕ ИСПОД: *subgroup, underestimate, undercook*
- ЈУГ ЈЕ ДОЛЕ/ИСПОД: *sub-Saharan*
- ПРОМЕНИТИ ЈЕ ПРЕЋИ ПРЕКО НЕЧЕГА: *transform*
- НЕДОВОЉНО ЈЕ ИСПОД: *underpaid*

Метафора ВРЕМЕ ЈЕ ПОКРЕТ КРОЗ ПРОСТОР тј. БУДУЋНОСТ ЈЕ ИСПРЕД је структурна метафора (Кевечеш 2010: 37 и Гоутли 1997: 57) о којој је већ било речи, и доприноси разумевању времена кроз елементе физичких предмета, њиховог покрета и положаја у простору. Тако у глаголу *fore-see* постоји пренос значења овом метафором, тако што особа која врши ту радњу мирује и гледа испред себе (домен простора), а метафорички гледа у будућност која се налази испред (домен времена).

Метонимијом се преносе само значења основа и то са префиксима *fore-, inter-* и *out-* (*forearm, intercollegiate* и *outhouse*), али то није релевантно за овај рад јер није производ префискације.

Примећено је да је појава декрементације честа у примерима из корпуса и то код већине префикса, изузев префикса *ante-* и *post-*.

Када су ради о смисаоним односима, синонимија и антонимија, иако присутна међу при системској анализи значења префикса, није увек остварена и у конкретним лексемама које префикси остварују са основама. Примећено је да синонимија између префикса у њиховим системским значењима не опстаје када се они реализују у лексемама. Тако на пример, префикси *ante-* и *fore-* иако синонимни и у својим дословним локативним и у својим пренесеним временским значењима „испред” и „пре”, ни у једној лексеми из корпуса нису пронађени са истом основом. Слично важи и за *extra-* и *out-* („изван”), *over-* и *super-* („изнад”) и *sub-* и *under-* („испод”) који су такође синонимни само у теорији у својим дословним значењима, али се не јављају са истим основама. Изузетак од овог правила су префикси *pre-* и *ante-* који се у синонимни у временском значењу „пре” и реализују са истом основом (*antenatal* и *prenatal*).

Код антонима ситуација је различита. Префикси *pre-* и *post-* су антонимни у свом временском значењу „пре” и „после” и јављају се са истим основама (*pre-date, post-date*), као и префикси *ante-* и *post-* (*antenatal, post-natal*); префикси *extra-* и *intra-* јављају са истом лексемом (*extramural, intramural*), и иако је њихово значење са њом идиоматизовано, значења ова два префикса у тој лексеми су антонимна, „изван” и „унутар”; префикси *sub-* и *super-* такође су антонимни у свом дословном значењу „испод” и „изнад” и јављају се са истим основама (*substructure, superstructure*); префикси *over-* и *under-* такође су антонимни у својим пренесеним значењима „више” и „мање” и јављају се са истим основама (*overestimate, underestimate*). Префикси *super-* и *under-* имају антонимна значења „изнад” и „испод”, али се не јављају са истим основама и стога нису антонимни један другом. Исто важи из за префиске *fore-* и *post-* који значе „пре” и „после”.

Префикси *by-, circum-, inter-, trans-* нису синонимни нити антонимни другим префиксима.

Литература

Вехмајер 2007 – Wehmeier, S. (2007). *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, 7th edit. Oxford University Press.

Гоутли 1997 – Goatly, A. (1997). *The Language of Metaphors.* London: Routledge.

Кверк и др. 1985 – Quirk, R. et al (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language.* Harlow: Longman Group Limited.

Кевечеш 2010 – Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction.* Oxford University Press.

Лајонс 1977 – Lyons, J. (1977). *Semantics. Vol. 1-2.* Cambridge University Press.

Лејкоф и Џонсон 1980 – Lakoff G. and Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By.* The University of Chicago Press.

Лерер 1995 – Lehrer, A. (1995). Prefixes in English Word Formation. *Folia Linguistica* 29 (1-2), str. 133-148.

Лич 1981 – Leech, G. (1981). *Semantics.* 2nd edit. Harmondsworth: Penguin Books.

Љунг 2003 – Ljung, M. (2003). *Making Words in English.* Lund: Studentlitteratur.

Метјуз 1991 – Matthews, P. H. (1991). *Morphology.* 2nd edition. Cambridge University Press.

Плаг 2003 – Plag, I. (2003). *Word-Formation in English.* Cambridge University Press.

Прћић 1999 – Prćić, T. (1999). Prilozi za jednu savremenu teroriju tvorbe reči – produktivnost. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 27, Novi Sad, str. 71-87.

Прћић 2000 – Prćić, T. (2000). Interpreting Morphologically Complex Morphemes, and the Semantics/ Pragmatics Inference. *Selected Papers from the 7th International Pragmatic Conference. Vol 2.* Antwerp, str. 470-480.

Прћић 2005 – Prćić, T. (2005). Prefixes vs Initial Combining Forms In English: a Lexicographic Perspective. *International Journal of Lexicography* 18/3, Oxford.

Прћић 2008 – Prćić, T. (2008). *Semantika i pragmatika reči.* 2. dopunjeno izdanje. Novi Sad: Zmaj.

Цветић 2013 – Цветић, М. (2013). *Локативни префикси у енглеском језику: формални и садржински аспекти.* (дипломски рад; необјављен). Нови Сад: Филозофски факултет.

THE SEMANTICS OF LOCATIVE PREFIXES IN ENGLISH

Summary

The paper deals with content aspects of locative prefixes in English. Locative prefixes are prefixes which indicate a certain spacial or temporal location. Corpus consists of 200 words which have been collected from *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, 7th edition (2007), and it represents 15 most productive locative prefixes, *ante-, by-, circum-, extra-, fore- inter-, intra-, out-, over-, post-, pre-, sub-, super-, trans-* and *under-*. The aim of the paper is to analyse complex meanings of these prefixes which includes metaphorical and metonymical transfers of meanings, as well as synonymy and antonymy between some meanings. Lexemes containing locative prefixes can be compositional and idiomatised. Compositional lexemes have a transparent meaning and thus the prefixes in them are realised in their systemic, literal meaning, for example *extracorporeal* in which *extra-* means 'outside' or their meaning is sometimes metaphorically or metonymically transferred, for example *intranet* in which the meaning is metaphorically transferred from the literal meaning 'inside (an object)' to an abstract one 'inside an organisation'. Idiomatised lexemes change their meaning through the processes of incrementation, which entails addition of features to the existing meaning, for example in *bystander* ('near, close' plus 'someone who sees something that is happening but is not involved') and decrementation, which entails subtraction of features and addition of new ones, for example in *interstate* which does not mean 'something in between states' but 'a highway'. Between some prefixes sense relations of synonymy and antonymy i.e. similarity and opposition of meanings are present, for example prefixes *super-* and *over-* which both mean 'above' and prefixes *intra-* : *extra-* which mean 'inside' : 'outside'. Synonymy of prefixes is mostly incomplete because synonymous prefixes are not realised with the same bases, whereas antonymy is mostly converse because of spacial relations between the antonymous prefixes.

Keywords: locative prefix, compositionality, idiomatisation, metaphor

Milana Cvetić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
'Lingua' Centre for foreign languages,
Sombor, Srbija
milanacvetic@yahoo.com

Радивоје Младеновић

РЕДОСЛЕД ЕНКЛИТИКА У ГОРАНСКОМ ГОВОРУ*

У раду се разматра редослед енклитика у горанском говору: а) реченична енклитика *ли*, која чува постфронталу позицију; б) дативска енклитика у позицији посесивног детерминатора у именскофразној конструкцији, која чува постфронтално место; в) морфосинтаксичке енклитике, у чијој је дистрибуцији дошло до изразитих иновација у односу на старије словенско стање, са балканистичким јачањем синтаксичког и елиминацијом фонетског критеријума.
Иновације у дистрибуцији морфосинтаксичких енклитика уочене у горанском говору, највећим делом не издвајају се из македонско-српског ареала, који чине западни и северозападни македонски говори и део српских говора у југозападном делу призренско-јужноморавског дијалекта.
Посебна пажња у дистрибуцији заменичких и глаголских енклитика у горанском говору посвећена је редоследу у кластерима са заменичком енклитиком и глаголском енклитиком *сом*. У овом говору присутан је редослед *зам. енкл. + гл. енкл.* (+ глагол)/ (да *ми си затво́рила* вра́та). Овакав редослед објашњава се или чувањем старијег редоследа пре енклитизације помоћног глагола, или утицајем арумунског језика, оствареног кроз словенско-аромунску амалгамизацију.

Кључне речи: горански говор, енклитика, кластер, морфосинтаксички.

1. УВОД

1.1. У раду се разматра линеаризација реченичних, именскофразних и глаголскофразних глаголских и заменичких енклитика у горанском говору, периферном западномакедонском говору са инфилтрацијом српских црта[1].

Горански говор, формиран у југозападном делу северног дела Шар-планине, настао у сложеним етнојезичким контактима на додиру двају балканских словенских ареала – српског и македонског – показује одређене некорелативности у језичкој структури, непотврђене ни у једном другом словенском идиому, а које сведоче о учешћу различитих језичких система у формирању овога говора. Овде се мисли, пре свега, на српску судбину наслеђених познопрасловенских **т'*, **д'* > *ћ*, *ђ* (: *ку́ћа*, *све́ћа*, *ме́ђа, пре́ђа*) и македонску судбину јерова (*о́тец*, *се разде́нило*, *пе́ток*, *но́коћ*); на присуство више рефелекса неких наслеђених познопрасловенских гласова српског односно македонског типа (*ру́ка* : *на́раче*, *клу́пко / кло́пко*, *ру́дина*, *са́дои*; *ја́буко / ја́боко*, *ву́к*, *ва́вна*, *са́вза*); отпорност на изразиту аналитизацију македонског типа (опстаје датив оба броја свих именских речи, посведочен је генитив једнине деклинационог -*а* обрасца); присуство заменица *ја́*, *о́н*, *ми́је*; развијање постпозитиве употребе показних заменица са чланском употребом.

Област Гора, типична сточарска балканска област, омогућила је вишевековни интензивни контакт словенског етнојезичког елемента са несловенским романизованим скупинама, затим са албанским елементом, а после исламизације и са турским језиком и оријенталном културом у најширем смислу. Поједине иновације у дијалекатском систему горанског говора настале су као последица оваквог контакта, па и амалгамизације, пре свега словенско-романске[2].

* Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

[1] Горански говор монографски је описан у Младеновић 2001.

[2] О траговима романске присутности на Шар-планини сведоче бројни трагови романског порекла како у микротопонимији тако и проепонимима (Младеновић 2006). Најкомпактнија влашка популација у средњовековној Србији била је на Косову и Метохији и суседним областима (Урошевић 1965: 68).

1.2. Прогон словенског становништва са Косова и Метохије 1999. године знатно је смањио број Горана у матичној области, што – упркос отпорности Горана на промену етнојезичког типа – доводи до разградње горанског дијалекатског система, са продором језичких црта већинског идиома у чијем су се окружењу нашли. На разградњу горанског етнокултурног типа унеколико утиче и флотантност словенских муслиманских група на на Шар-планини и околним областима[3].

2. ПРЕГЛЕД ГРАЂЕ

2.1. Динамични етнојезички контакт утицао је на преобликовање појединих делова наслеђене словенске језичке структуре горанског говора у балканистичком духу. Једна од маркантних иновација су промењени принципи редоследа морфосинтаксичких заменичких и глаголских енклитика, са општом тенденцијом да се енклитике позиционирају испред глаголског центра, што је довело до јачања синтагматског и синтаксичког принципа на рачун фонетског[4]. Неутралисањем наслеђеног словенског фонетског начела да енклитика не може бити у фронталном положају, на значају је добио синтагматско-синтаксички принцип са фиксирањем енклитика у кластеру. Контактно позиционирање предикатскофразних енклитика према личном глаголском облику у ареалу коме припада горански говор, подстакнуто је средњовековним романитетом (Павловић 2011: 45), а овакво позиционирање својство је и савременог румунског и албанског језика, затим и бугарског језика.

На судбину редоследа енклитика горанског говора, али и суседних области Косова и Метохије[5], свакако је утицала и линеаризација западномакедонских и северозападномакедонских говора, који су настали у процесу словенско-романско-албанске симбиозе (Илијевски 1963: 84–85).

2.1.2. Када се посматра редослед морфосинтаксичких енклитика балканословенског ареала, уочава се да се у централном, северозападном и источном делу боље чува старије стање у линеаризацији, док југ – коме припада горански говор – познаје више иновација (Собољев 2003: 94–107).

2.1.3. Иновације у горанском говору, али и на ширем словенском простору око овога говора, показују одређену блискост са линеаризацијом предикатскофразних енклитика у румунском, арумунском, албанском и грчком језику[6]. За разумевање сродности треба истаћи да се у словенским говорима не остварује дословно пресликавање појединих модела, пошто оно и није могуће због различитих морфолошких структура, тј. различитог инвентара енклитика и клитика у овим језицима. Преузимање места заменичке односно глаголске енклитике у кластерима, међутим, очигледно је ако се на месту клитике еквивалентног глагола или личне заменице у несловенским структурама нађе енклитика у словенској. На тај начин се преузети структурни модел попуњава словенским материјалом[7].

2.2. Реченична енклитика *л'и* по правилу чува старију постфронталу позицију:

[3] О етничком и етнокултурном идентитету Горана в. у Младеновић 2001: 56–60, Младеновић 2012: 115–129, 132–147.

[4] О правилима линеаризације енклитика у старосрпском језику в. Павловић 2011.

[5] О линеаризацији енклитика у говорима призренско-јужноморавског типа у говорима Метохијске и Косовске котлине детаљно се расправља у Младеновић 2013; Младеновић, Радан 2013.

[6] Селишчев 1929: 381, Селишчев 1931: 247–258, Конески 1996: 334–335, Илијевски, Пеев 1983: 109, Собољев 2003: 94–107; Бара, Каљ, Собољев 2005: 275–277; Јули, Собољев 2003: 261–264, Младеновић, Радан 2013: 144.

[7] Више о овоме в. у Младеновић 2013: 404.

а) Речца *л'и* може бити испред или иза глагола, на крају реченице, никад на почетку. Од глагола може бити одвојена заменичком енклитиком: Во Ра́деша бе́ше, во Мљи́ке *љи́*; ра́но *л'и* ʲе, а и́скра *л'и́*-била, ти́ *л'и* ми си да́ла.

б) У скупу *да́ л'и / да́ л'*, наглашено *да́* је увек на на почетку реченице: *Да́ л'и* до́шл'е, *да́ л'и* и́маˣте, *да́ љ* да до́несем, *да́ љ* ми ви́де ма́тере.

в) У речци *не́л'и* (< неје ли), која је увек на почетку реченице, *л'и* је очувало постфронталну позицију. Секундарне варијанте *не́љ*, *е́љ* настале су после замагљивања порекла речце: *Не́љи* и́маш, *не́л'и* си ре́кла, *не́љ* си го зна́ла, *не́л'* ти ре́кох, *е́љи* ни ʲе први́-радос.

г) У речци *на́љи / на́љ*, која по пореклу може бити контаминација *не́л'и* и *да́ л'и* (Младеновић 2001: 462), речца *л'и* је увек у постфронталној позицији: *На́л'и* си се на́спаф, *на́л'и* дотера́хте гу́ʲеда, *на́л'* мо́гл'е да бе́гаʲе.

2.3. Наслеђено постфронтално место заменичких дативских енклитика у позицији посесивног детерминатора у именскофразној конструкцији очувано је. На нивоу реченичне структуре ове енклитике се могу наћи на било ком месту, везујући се за позицију иза именице:

Му́ж *ми*, и о́н о́тиде; си́н *ми* до́би јено-де́те и две́ ће́рке, мла́јнеста *гим* па и́маше бо́лного ба́бета.

2.4. Старо дистрибуционо правило да заменичка енклитика може бити иза субординативних и само неких координативних везника, чиме се остварује њена постфронтална позиција, у горанском говору, како је и иначе у говорима македонско-српског ареала коме припада овај говор, проширено је на све везнике:

Ре́кл'е *да гим* да́дете и њи́м, чу́јек *што го* ви́ђим, *е́л'и му* да́ди и ти́, *ни́ти му* да́вам па́реве, и́деме на сва́бда *и ги* но́симe де́јки све́шћо, доне́сомо *и му* да́домо и ње́му.

2.5. Једно од базичних правила познопрасловенске, старосрпске и линеаризације највећег дела савремених српских дијалеката да дистрибуција енклитика представља комбинацију фонетског и синтаксичког принципа, у горанском говору, али и у говорима македонско--српског ареала са балканистичким иновацијама у дистрибуцији енклитика, замењена је новом линеаризацијом, у којој је позиција предикатскофразне енклитике примарно условљена синтагматском и синтаксичком позицијом, док је некадашње дистрибуционо ограничење да се енклитика као атона реч не може наћи у фронталној позицији, укинуто. Ова промена, изазвана калкирањем према страном моделу, имала је далекосежне последице, пошто је у македонске и део српских говора унет редослед енклитика непознат највећем делу српске дијалекатске области.

2.5.1. Глаголске енклитике као део предикатскофразних енклитика позициониране су по правилу испред основног глагола, с напоменом да се у кластерима са више енклитика заменичка енклитика у неким глаголским облицима умеће између основног глагола, док је у неким глаголским облицима помоћни глагол уз основни глагол са енклитиком испред помоћног глагола. Редослед је условљен помоћним глаголом.

2.5.2. Доследно испред основног глагола налазе се *ће* у футуру I и *би* у потенцијалу. Стабилизацији је допринео довршен аналитизам помоћних глагола, са *ће* и *би* које су само ознака за обележавање глаголског облика:

Ће ви́ђите шо́ *ће те́гњете*, ке *ће́-идеш*, а *ће до́јдете*, *ће о́бл'ечем* ко́шул'а;

та́мо *би оста́нала*; да сом зна́ла, *би у́дрила* бра́та; ко́њи *би пра́тиф*.

Исто је и у перфекту:

Сом пра́шаф ма́тере, *сом* га *да́ла*, не́ љ *сме ја́л'е* на јена́-совра, ће́-*си ноће́вала*.

2.5.3. Заменичка енклитика по правилу је позиционирана испред основног глагола, осим уз императив.

Се ка́рам со н'е́го, па *се* кри́јет од ме́не, *се* о́мила и о́тишла, да *се* о́мијеш;

му ви́кам ње́му, тре́бе да *го* обе́рете, *ге* ви́ђим – доо́ђа^{j}е, *ми* ку́пила на́ла̏не.

2.5.4. Од општег позиционирања морфосинтаксичких енклитика испред глагола, одудара позиција зам. енкл. у императиву. У овај глаголски облик енклитика може бити у контактној препозицији односно постпозицији. Релативно су чести примери са енклитиком иза глагола. На позицију енклитике не утиче модална или временска употреба императива:

Наки́ти-се, *наша́ри-се*, *ви́кни-го* бра́та, *фукни́-ми-се* во гр̑с; *не́-се-пла́ши*, се́стро; *ди́к се*, *да́ј ми*; И ва́пцуј. *Опе́ри-го* и *вр̑ши го*; се́но *на́бери им* ко́лко са́каш;

се по́играј, *се ра́шетај*, *се че́шљај*, *му пра́ђај*, *се оми́те*, *се за́гри* на о́гињ, *ми доне́сите* во́да.

У дводелном императиву зам. енкл. налази се у двема позицијама: иза другог глагола или испред другог глагола. Овакво двојство у корелацији је са позицијом зам. енкл. у једноделном императиву:

И́ди ге до́неси, *и́дите ги ка́жите* за бра́та; *и́ди на́прај му* зе́љаник, *и́ди пу́шти ги* на́двор, *и́ди отво́ри-га* вра́тава.

2.6. Ситуација је знатно сложенија у кластерима са глаголским и заменичким енклитикама.

2.6.1. У позиционирању енклитика у кластеру *пом. гл. + зам. енкл. // зам. енкл. + пом. гл.* (+ глагол) проклитизација енклитичког блока је доведена до краја. Сам избор редоследа енклитика условљен је глаголским обликом односно помоћним глаголом.

Примере в. у т. 2.5.2–2.5.3.

2.6.2. У негираним исказима опстаје редослед енклитика из потврдних, са одричном рецом испред енклитичког низа.

У негираним исказима са простим глаголским облицима, футуром I и потенцијалом енклитика је иза негације а испред глагола /*не + зам. енкл.* (+ глагол)/:

Не́ ће му у́зем, а му́ж *не́ ми да́ва*, ако *не́ ти вра́тиме, не́ ми*^{j}*е* бо́вна ма́ти, *не́ га да́ва*^{j}е, *не́ го ви́дохме*, *не́ мги да́доте* а́л'ишта, *не́ би му ка́зала*, *не́ би ге ви́дел'е*.

У 3л. јд. и мн. перфекта, с обзиром на редовно испуштање помоћног глагола из ових лица, редослед је исти као и код простих глаголских облика:

Ни́кој *не́ го о́несоф*, ма́ло *не́ ге заде́вал'е* де́јке, же́на *не́ му ра́ђала*, ло́вци^{j}ем *не́ ги успе́вало.*

У 3л. јд. и мн. повратних глагола, повратна заменица / речца *се* налази се испред глагола:

Сме рабо́тал'е, а *не́ ни се пла́ђало*; ђе́ркем *не́ гим се раду́ал'е*, *не́ му се туа́рило* на пл'е́ћи.

2.6.2.1. Линеаризација *не + зам. енкл.* (+ глагол) обележје је ширег словенско-несловенског балканског ареала. Интерполирање заменице између одричне речце и основног глагола среће се у македонским, бугарским, албанским, грчким пунктовима (Собољев 2003: 96–99). Исто је и у арумунском говору Пинда (*<u>nu</u>* ***lu***-*<u>a'vem</u>*^{u}*, <u>nu</u>* ***mi*** *<u>dip'unu</u>*; Бара, Каљ, Собољев 2005: 276).

Поред такве линеаризације у македонским говорима контактним са горанским, она је присутна и у јужном делу призренско-јужноморавског дијалекта (Белић 1905: 402–403, Барјактаревић 1977: 293, Барјактаревић 1977а: 300–302, Ђуровић 2000: 129, Младеновић 2013: 409–411), а има је и изван ове области, у говорима у којима је дошло до српско-румунског контакта (Симић 2012: 174).

Приближавање негираних конструкција потврдним огледа се како у акцентовању одричне речце *не* и онда када она није траг сажетог одричног глагола *не́је/ни́је*[8], тако и у интерполирању заменице између одричне речце и помоћног глагола у одричној копули *не*/*ни* + *зам. енкл.* + глагол. Тежња ка проклитизацији морфосинтаксичких енклитика које ће се наћи уз глаголски центар доприноси позиција одричне речце испред синтаксичког блока, пошто одрична речца негира истинитост читавог блока (Младеновић 2013: 409).

Негација и енкл. гл. „јесам" осећају се као две јединице, па се у активним облицима између њих умећу заменичке енклитике. Када *не* срасте с глаголом, онда интерполирања нема:

Ја́ сом го *не́јчела*, ње́го сом го *не́јћела*, о́на го *не́мала*.

Због обавезности везивања заменичке енклитике за глагол, *не* и глаголска енклитика функционишу као две јединице и онда када нису раздвојене:

Три́ но́ћа *не́ сом* за́спала, за́ш *не́ си* ма́јки ка́жала, зар га́јл'е *не́ си* и́мала.

2.6.3. Позиција помоћног глагола са двема енклитикама зависи од помоћног глагола односно од глаголског облика.

2.6.3.1. У кластерима са помоћним глаголом и двема енклитикама потврђена је линеаризација *пом. гл.* + *дативска енкл.* + *акузативна енкл.* у конструкцијама са простим глаголским облицима, футуром I и потенцијалом *би* + *глаголски придев*. Оваква линеаризација карактерише читав балканскословенски простор:

И ти́ја *му го зе́мам*, а *му ге зе́л'е* о́фцеве, ел'и *ће му го да́дем*, *ће гим ге но́сит* у шко́ло, ми́је *би гим ге о́несл'е*, *би му ге спа́сиф* па́реве.

Акузативна енклитика је увек уз основни глагол, независно од положаја дативске енклитике у односу на помоћни глагол у кластеру.

2.6.3.2. Редослед енклитика са помоћним гл. **есмъ* и заменичком енклитиком у горанском говору не прати линеаризацију конструкција са глаголима *ће* и *би* (в. т. 2.5.2).

У старосрпском језику заменичка енклитика претходила је глаголској (Како *ме си видела*; да *ти смо* близу). У овако организованом кластеру глаголска енклитика задржала је место које је помоћни глагол имао пре него што је изгубио акцентованост и прешао у енклитике. Поредак Како *си ме видела* је новији.

Новији редослед типа Како *си ме видела* у потпуности је стабилисан у српским дијалектима, укључујући и оне говоре који са македонскима улазе у заједнички ареал иновацијама у дистрибуцији енклитика (Младеновић 2013: 406, 408). У македонским дијалектима доминира новији редослед, али се спорадично јавља и линеаризација у којој место помоћног глагола подсећа на старије стање. Овакав редослед може бити чување старије дистрибуције глаголских и заменичких енклитика у овом кластеру, подупрто контактом са аромунском линеаризацијом, али може бити и новија реконструкција, настала накнадним наслањањем на контактну аромунску структуру, пошто се у овом језику заменичка клитика налази у препозицији у односу на перфекат / плусквамперфекат: *D'imi* ***lu***-*<u>ave'a urnips'ită</u> p'apean'l'i* (Бара, Каљ, Собољев 2005: 276).

2.6.3.3. У горанском говору у перфекту стабилан је тип са помоћним глаголом уз глаголски придев и дативском енклитиком испред глаголске енклитике:

[8] О преобликовању 3л. јд. и 3л. мн. одричног перфекта актива у призренско-јужноморавским говорима Косова и Метохије, који низом иновација у вези са линеаризацијом енклитика припадају македонско-српском ареалу, види у Младеновић 2012а.

Ти сме одби́рал'е, па *му сте зе́ље* ја́рића, *ти сом да́ла*, *ви сом ре́кла* за бра́та, и́ме не́ *ги сом за́брајла*, да *ми си затво́рила* вра́та, ти́ шо *ми си спа́сиф* де́ца, *му сом тка́ла*, *ми сте про́дал'е*, мло́гу *ни сте а́тер и́мал'е*.

У кластеру са енкл. пом. гл. и акузативном енклитиком јавља се новији редослед, са заменичком енклитиком уз основни глагол:

Сом ге да́ла, *не́ сом го о́несоф*, *сом га ра́нила*, ви́је *сте ђе до́несл'е*.

У кластеру са двема заменичким енклитикама и помоћним глаголом, дативска енклитика је увек испред помоћног глагола, чиме се чува редослед из кластера са дативском енклитиком испред помоћног глагола, док је акузативна енклитика увек између помоћног и основног глагола:

Па му *сте го зе́ље*, ти́ *му си го ка́жаф*, ми́је *гим сме ге о́несл'е* љу́ђим у ба́чило, ти́ *ми си ги спа́сиф* мује́-браћа, *не́ му сом го тка́ла* ћи́л'им.

Ако није наслањање на супстратну романску структуру, већа стабилност у кластеру са дативском енклитиком може се довести у везу са старином ове енклитике, а нови редослед акузативне енклитике са новином ове енклитике у балканским словенским језицима.

2.6.3.4. У горанском говору се јављају две конструкције потенцијала: основна конструкција *би + глаголски придев*, и конструкција *би + перфекат* (Младеновић 2001: 435–438).

У конструкцији са *би + глаголски придев* заменичка енклитика, дативска или акузативна, по правилу се интерполирају између помоћног глагола и глаголског придева (в. т. 2.5.2).

У конструкцијама с перфектом чува се редослед који је карактеристичан за перфекат:

а) Са дативском енклитиком: *Би ти сом бате́рисаф*, *не́ би ми си да́ла*, *би му сте по́могл'е*, да сте о́ћал'е.

б) Са акузативном енклитиком: А ке́ *би сте ге о́стајл'е*, *би си га зе́ф*, *би сте ге оте́рил'е*, *би сме те ви́кал'е*.

в) Са дативском и акузативном енклитиком: *Би му сте ге да́л'е* на ју́л'ица, зо́што *би гим сте ге на́прајл'е* ти́ја.

2.6.3.5. С обзиром на то да је плусквамперфекат активни у горанском говору потврђен само у конструкцији са имперфектом пом. гл. „бити" (Младеновић 2001: 434–435), не може се пратити судбина редоследа глаголских и заменичких енклитика у плусквамперфекту активном. Плусквамперфекат пасив гради се скоро доследно од имперфекта пом. гл. „бити", али су потврђени и ретки примери с перфектом гл. „бити" и трпним придевом (Младеновић 2001: 435). У овом типу плусквамперфекта пасива чува се редослед карактеристичан за пефекат:

Ти сом би́ла да́дена, ве́к *ти сом би́ла уте́пана* од ра́бота.

2.7. Пошто ће бити део разматрања у посебном раду, у овом прилогу изван детаљније анализе остају заменичке енклитике у удвојеним формама са заменичком клитиком / именицом. У горанском говору уочена је тежња да се позиција заменичке енклитике не мења, независно од тога да ли је она део удвојене форме или не. По оваквој позицији енклитике горански говор се у основи не разликује од контактних говора призренско-јужноморавског типа на Шар-планини и Метохијској и Косовској котлини, затим од говора западне и северозападне Македоније (Младеновић, Радан 2013: 153).

2.7.1. Нису уочене разлике у удвајању заменичке енклитике са именицом односно заменичком клитиком.

Потврђена су два модела једнаке присутности:

а) Зам клитика / им. + зам. енкл. + основни глагол:

Ба́вајко *на́м* ка шо *ни* ка́жуаф, чо́рапе јо́пе *ни́м* че *им* да́де, *на́м ни* ве́рује, *не́jsu ги* ре́кла, и се́а *ме́ни ми* ве́л'и, ма́ти *ме́не ми* кажу́ала, Бе́јтула *ме́не ме* ви́ка, *ње́му му* па́на ло́шо, *ме́не ми* бе́ше жа́љ, *ва́м ви* ʲе ма́ти, *н'е́го* ара́мије бе́ше *го* зе́л'е;

и та́мо *ново́жене ги* уте́паље, *ту́пани не ге* пре́кинаф, *чу́јека* не́ *го* оста́ваʲе на му́ка, *се́ло* ни *го* сарди́саље, *ло́жник* пр́во *го* пре́деме, саба́аље *тене́ћин'а ге* ди́гнаље, *о́фце ге* чу́wам, *си́рене го* про́даам, *гла́ва* о́вде сом *га* и́секла све́, ми́је *кра́ва га* да́ваме, па ва́ке *ма́неста* ће *ја* но́сет.

б) Зам. енкл. + основни глагол + зам. клитика / им.:

О́н *ни* ве́л'и *на́м*, о́ни не́ *му* пу́штиље ју́же *ње́му, ми* ре́коф *ме́не*, о́на *ни* се страду́ала *на́м*, ће *ви* по́може *ва́м*, учи́тељи *ми* да́вал'е са́мо *ме́не*, не-и́м-даље *ни́м*, ја́ *му* ве́л'им *н'е́му*, и *го* пу́шћил'е ара́миʲе *н'е́го, го* по́љала *ње́го, ме* зе́ и́-*мене,* и ка *ме* пу́шти *ме́не*, *го* фа́тил'е *н'е́го,* и *го* са́кала *н'е́го*, све́ би *не* и́зело *на́с*;

не́ *ге* ва́ђаме *мла́несте, га* спа́сила *кра́ва* от ара́мије, ја́ сом *го* за́браʲф *ко́н'а, га* зи́маʲе то́га *мла́јнеста*, *ге* че́каме *старе́-жене*, ће *ги* заси́јеме *ко́мпири,* ће *га* пре́дем *о́снуа*, ка сом *го* ц́арнала *ко́на* со све-вра́та, ће *га* и́скршим и *вра́та,* сна́ха *га* по́мəвзе *кра́ва,* ја́ ће *га* про́давам *ба́шча*.

в) Нису потврђени примери са зам. клитиком / удвојеном именицом испред основног глагола а енклитиком иза основног глагола.

г) Императив:

Во́вна ја о́неси во ва́љајца, дади́-му-*го алти́патлак* („револвер"), одведи́-му-*го бра́та*, пу́шћи *ме ме́не*;

му *ге* о́неси *кру́ше*, ни *ге* до́неси *др́ва*, му *ја* зе́ми *о́фцата* во гра́т, *ја́јца* му *ге* о́неси[9].

2.7.2. У употреби удвојених дативских и акузативних форми потврђене се следеће законитости:

а) На позицију зам. енкл. и удвојене тоничне речи не утиче природа тоничне речи (лична заменица / именица).

б) Заменичка енклитика је увек у препозицији у односу на глагол, осим факултативно у конструкцијама са императивом. Оваква позиција корелативна је са позицијом зам. енкл. када није удвојена.

в) Удвојена тонична реч може бити равноправно испред односно иза основног глагола.

г) Када се у императиву удвојена форма нађе иза глагола, чува се редослед из препозиције уколико се у кластеру јављају дативска и акузативна енклитика. Ако је иза императива удвојена форма, обавезни распоред је зам. енкл. + им. / зам. клитика.

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

3.1. На формирање говора на Шар-планини, али и северније од ове области, утицало је досељавање сточарског становништва из западномакедонских области, у којима је остварена интензивна словенско-романска амалгамизација са билингвизмом који је у словенске идиоме унео низ структурних иновација романског типа. Једна од таквих иновација је и нови редослед енклитика.

3.2. Редослед енклитика у горанском говору показује изразиту стабилност, а варијације се јављају практично само у конструкцијама с императивом. Висока стабилизација последица је укидања фонетског принципа и постављања у први план синтагматско-синтаксичког положаја

[9] В. и примере у Младеновић 2001: 487–492.

енклитике. Фиксирање позиције појединих енклитика – заменичких или глаголских – одређено је граматичким односима а не информативном структуром реченице.

3.3. Смањење и укидање варијантности део је општег упрошћавања језичког система у балканистичком духу. У оваквом упрошћавању од примарног је значаја синтаксички статус у односу на центар синтагме.

Укидање варијантности огледа се у довршеној проклитизацији предикатскофразних енклитика и постфронтаној позицији именскофразне и реченичне енклитике.

3.4. У предикатскофразним енклитикама укинуто је ограничење о обавезности постфронталне позиције енклитике, чиме је отворена могућност да се енклитика нађе на почетку реченице.

3.5. Општа тенденција да се енклитике позиционирају уз глаголски центар елиминише тоничну реч између енклитике и глагола.

3.6. Наслеђено постфронтално место заменичких дативских енклитика у позицији посесивног детерминатора у именскофразној конструкцији могло је бити подржано постпозицијом придевске речи у односу на управну именицу у несловенским контактним језицима који су преобразовали наслеђена словенска правила линеаризације енклитика.

Литература

Бара, М., Каль Т., Соболев А. Н. (2005). *Южнорумынский говор села Турья (Пинд). Синтаксис. Лексика. Этнолингвистика. Тексты.* – Bara M., Kahl T., Sobolev A. N. *Die südaromuische Mundart von Turia (Pindos). Syntax. Lexik. Ethnolinguistik. Texte.* Münhen – Biblion Verlag

Барјактаревић, Данило (1977). Говорне особине Гњилана. *Дијалектолошка истраживања*. Приштина: Јединство, 11–135

Барјактаревић, Данило (1977а). Прешевско-бујановачка говорна зона. *Дијалектолошка истраживања*. Приштина: Јединство, 300–372

Белић, Александар (1905). *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића. Девети том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990

Ђуровић, Радослав (2000). *Летнички говорни тип*. Врање: Филолошки факултет Приштина, 2000.

Илиевски, Петар (1963). Прилог кон хронологијата на еден балканизам во македонскиот јазик. *Македонски јазик* XIII–XIV, кн. 1–2, 67–85

Илиевски П., Пеев К. (1983). Необична иновација на долновардарските говори. *Македонски јазик* XXXIV, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”

Юллы Дж. (Xhelal Ylli), Соболев Н. А. (2003) *Албанский гегский говор села Мухурр (краина Дибыр). Синтаксис. Лексика. Этнолингвистика. Тексты.* Münhen – Biblion Verlag

Конески, Блаже (1996). *Граматика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура

Младеновић, Радивоје (2001). *Говор шарпланинске жупе Гора*. Српски дијалектолошки зборник XLVIII. Беогад: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ

Младеновић, Радивоје (2006). Романски трагови у ономастици северношарпланинских говора. *Probleme de filologie slava – Вопросы славянской филологии – Проблеми словенске филологије.* XIV. Timişoara : Universitatea de vest din Timişoara, Facultatea de litere, istorie şi teologie, Catedra de limbi şi literaturi slave, 99–116

Младенович, Радивое (2012). В поисках этнического определения – славянские мусульманские группы на юго-западе Косово и Метохии. *Slavic Eurasian Studies No. 25. Slavia Islamica: Language, Religion and Identity* (Edited by Robert D. Greenberg, Motoki Nomachi). Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 115–147

Младеновић, Радивоје (2012а). Преобликовање 3л. јд. и 3л. мн. одричног перфекта актива у призренско-тимочким говорима Косова и Метохије. *Језици и културе у времену и простору.* I. Тематски зборник (уредник проф. др Снежана Гудурић). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, 453–461

Младеновић, Радивоје (2013). Линеаризација предикатскофразних енклитика у говорима јужног Косова и јужне Метохије. *Јужнословенски филолог* LXIX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 401–415

Младеновић, Р., Радан, Н. М. (2013). Дистрибуција енклитика у карашевским и југозападним косовско-метохијским говорима. *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*. Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошком, историјском и теолошком факултету Западног универзитета у Темишвару (Темишвар, 12–20. октобар 2012) (приредио Михај Н. Радан). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 139–158

Павловић, Слободан (2011). Дистрибуција енклитика у старосрпским повељама и писмима XII и XIII века. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV/2, 31–52

Селищев, Матвеевич Афанасий (1929). *Полог и его болгарское население – исторические, этнографические и диалектологические очерки северо-западной Македонии*. София: Издание Македонского научного института

Селищев, Матвеевич Афанасий (1931). *Славянское население в Албании*. София: Издание Македонского научного института

Симић, Зоран (2012). Неке особине линеаризације у говорима Банатске Црне Горе и Рекаша. *Зборник за филологију и лингвистику* LV/2, 169–181.

Соболев, Андрей (2003). *Малый диалектологический атлас балканских языков. Пробный выпуск* (под редакцией А. Н. Соболева). Munchen: Biblion Verlag

Урошевић, Атанасије (1965). *Косово.* Српски етнографски зборник. Књига LXXVIII. Београд: Српска академија наука и уметности, 1965.

L'ORDRE DES ENCLITIQUES DANS LE DIALECTE DE GORA

Résumé

Ce travail se propose d'étudier l'ordre des enclitiques dans le dialecte de Gora, parlé dans la montagne Šara, sur un territoire en contact avec les dialectes serbes et macédoniens.
L'évolution de l'ancien ordre slave des enclitiques verbaux et pronominaux s'y trouve analysé. La conclusion est la suivante : a) l'enclitique pronominal au datif lié à un substantif et utilisé en fonction possessive garde en général son ancienne position postinitiale. b) les anciennes règles slaves concernant l'ordre des enclitiques morphosyntaxiques sont remplacées par de nouvelles règles ; les nouvelles règles tiennent compte de la position syntagmatique et syntaxique des enclitiques et suppriment l'ancien critère phonétique, de sorte que les enclitiques peuvent maintenant se trouver au tout début de l'énoncé (*Će mu územ, bi mu rékla*).
La tendance balkanique à fixer les enclitiques devant le verbe se vérifie totalement dans le parler de Gora, sauf dans les constructions avec l'impératif, dans lesquelles les enclitiques pronominaux peuvent se trouver soit devant l'impératif soit derrière.
Les nouvelles règles concernant l'ordre des enclitiques morphosyntaxiques dans le parler de Gora ne sortent pas pour la plupart du cadre de l'aire linguistique serbo-macédonienne, constituée par les parlers macédoniens et le groupe de parlers serbes limitrophes de la Macédoine.
En ce qui concerne l'ordre des enclitiques pronominaux et verbaux dans le parler de Gora, une attention toute particulière est consacrée à l'ordre dans les clusters comportant un enclitique pronominal et l'enclitique verbal *som* au parfait, conditionnel ou plus-que-parfait. Dans ce parler on constate l'ordre suivant : enclitique pronominal + enclitique verbal (Íme *né gi som zábrajla*, da *mi si zatvórila* vráta). Cet ordre de mots, attesté sporadiquement seulement dans certains parlers macédoniens, s'explique soit par la persistance de l'ancien ordre de mots existant avant le développement de l'enclitique de l'auxiliaire **esmъ* et dans lequel l'auxiliaire se trouvait devant le verbe principal, soit par l'influence de l'ordre de mots aroumain, dans lequel le clitique pronominal se trouve devant le parfait ou plus-que-parfait.

Mots clés: parler de Gora, enclitique, cluster, morphosyntaxique

Radivoje Mladenović
Univerzitet u Kragujevcu, Srbija
Filološko-umetnički fakultet
radivoje.mladenovic@gmail.com

Веран Станојевић

У ПРИЛОГ ПОЛИСЕМИЧНОМ ТРЕТМАНУ ГЛАГОЛСКИХ ВРЕМЕНА У ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду заступамо тезу о предности полисемичног над моносемичним третманом вишезначних глаголских облика у француском, као што су перфекат и плусквамперфекат. Полазећи од теоријских и емпиријских аргумената у прилог постулирању засебног семантизама за резултативни, а засебног за догађајни перфекат, односно плусквамперфекат, у раду показујемо да полисемичан третман ових облика објашњава, између осталог, зашто се резултативност и догађајност у значењу неких глаголских облика искључују, док у значењу неких других могу коегзистирати.

Кључне речи: резултативност, догађајност, перфекат, плусквамперфекат, вишесложени глаголски облици, француски језик

1. УВОД

Добро је познато да се неким глаголским облицима у француском језику приписује више од једног значења. У систему прошлих времена, то су перфекат (le passé composé) и плусквамперфекат (le plus-que-parfait), који, поред догађајности (тј. антериорности)[1] могу изразити и резултативност њима означене радње. Многи аутори, међу којима Вет (Vet 2008, 2010), Веркаул и др. (Verkuyl *et al.* 2004), Декле и Генчева (Desclés, Guentcheva 2003), Гослен (Gosselin 1996), Реваз (Revaz 1996), сматрају да поменутим глаголским временима треба приписати два засебна семантизма, како би се обе интерпретације могле што прецизније представити, а самим тим и лакше тестирати. Овај тип приступа, који подразумева да се резултативност и антериорност не могу унифицирати, тј. објединити једним инваријантним, а самим тим и апстрактнијим семантизмом, сугерише да се, барем у случају перфекта и плусквамперфекта, може говорити о феномену граматичке полисемије. С друге стране, неки аутори претпостављају јединствен семантизам за поменута времена (Molendijk, de Swart 2002; Barceló, Bres 2006; Станојевић, Ашић 2008). Барсело и Брес свој приступ отворено називају моносемичним, стојећи чврсто при ставу да је за опис значења глаголских времена неопходно дефинисати њихов основни семантизам у равни језика, а различите значењске ефекте у равни говора објашњавати као резултат интеракције њиховог основног значења и ко(н)текста. Иако би, методолошки посматрано, приступи који трагају за инваријантним значењем граматичких форми требало да имају предност над полисемичним приступима (уп. Kleiber 2010), ми ћемо у овом раду показати да је бар за неке граматичке форме, тј. глаголска времена, полисемичан третман адекватнији, како теоријски тако и емпиријски.

Ми ћемо у овом раду заступати тезу да су догађајност и резултативност засебна значења француског перфекта и плусквамперфекта, што подразумева да се може говорити, с једне стране, о резултативном перфекту односно плусквамперфекту и, с друге, о догађајном перфекту односно плусквамперфекту. Исто тако, показаћемо да резултативност и догађајност нису међусобно инкомпоатибилни ако се јаве као компоненте значења једнозначних глаголских форми као што су вишесложена глаголска времена у француском (passé surcomposé, plus-que-parfait surcomposé).

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178002, *Језици и културе у времену и простору*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] У литератури се равноправно користе оба термина (тј. догађајност и антериорност).

2. КА ПОЛИСЕМИЧНОМ ТРЕТМАНУ НЕКИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ

У зависности од тога да ли је при употреби перфекта или плусквамперфекта у фокусу радња или стање произишло из радње, говори се о догађајној или о резултативној интерпретацији ових форми. Без концепта резултативности не бисмо били у стању да објаснимо зашто се француским перфектом (passé composé) у примеру 1) не означава радња ('sortir'), него стање ('être absent' или 'être dehors'), актуелно у моменту говора.

1) Il *est sorti* avec des amis. (Изашао је с пријатељима.)

Наиме, овај исказ је могуће употребити као одговор на питање *Où est-il?*, којим се тражи информација о неком актуелном стању ствари, а не о радњи која би до тог стања ствари могла довести. С друге стране, на исто питање (*Où est-il?*) не би било природно реплицирати исказом под бр. 2), будући да се овде, употребом одредбе *hier*, радња и из ње произишло стање одсецају од момента говора и локализују у прошлост. Самим тим, у овом типу примера акценат није на стању него на радњи.

2) Hier, il *est sorti* avec des amis. (Јуче је изашао с пријатељима.)

Овде је битно истаћи да резултативност код перфекта подразумева да стање као резултат извршене радње буде актуелно у моменту говора (в. Станојевић 2013). Ако се контекстуално онемогући да резултативно стање буде актуелно у моменту говора, на снази је догађајна интерпретација перфекта. Ово се односи како на француски тако и на српски језик.[2] Обе интерпертације перфекта условљене су, дакле, контекстом - и то не само језичким, него и ванјезичким (нпр. нашим знањима о свету) - о чему сведоче примери у којима се резултат извршене радње може осетити у моменту говора, без обзира на употребу неке одредбе за временску локализацију:

3) *Ils sont partis hier* après-midi pour le Sri Lanka. (Јуче поподне су отпутовали за Шри Ланку.)

Овај пример нас наводи на закључак да у моменту говора субјекат[3] није код куће, а то је зато што радња (*partir pour le Sri Lanka*) у контексту темпоралног локализатора (*hier après-midi*) подразумева по својој природи релативно дуже одсуство њеног вршиоца. Но, и поред тога, употреба адвербијалних израза за временску локализацију акценат ставља на радњу, а евентуални резултативни ефекат тада се може тумачити као прагматичка инференца.[4]

Обе интерпретације (резултативна и догађајна) карактеришу и употребе плусквамперфекта. Штавише, двосмисленост неких реченица са плусквамперфектом не може се објаснити ако се уз догађајност не уведе концепт резултативности:

4) Il *était arrivé* à cinq heures.

Пример 4) може значити: а) да је субјекат дошао у пет сати (па је тада на снази догађајна интерпертација), или б) да је субјекат стигао пре пет сати, а у пет је већ био на одређеном

[2] Погледати преводе примера 1) и 2), које наводимо у загради.

[3] Односно, прецизније речено, особе на које упућује субјекатска заменица *ils*.

[4] То је могуће само са деиктичким, а не и са анафоричним адвербијалним изазима, о чему сведоче следећи примери са анафоричним одредбама у којима је једино догађајна интерпретација релевантна: *Два дана раније/ после тога отишли су на море*. О овоме детаљније говоримо у: Станојевић 2013.

месту (па је тада на снази резултат радње ‘био је ту у пет сати’, односно резултативно значење плусквамперфекта).

Ни двосмисленост неких реченица у перфекту не иде у прилог моносемичном третману овог глаголског времена, о чему сведочи пример под бр. 5):

5) Quand Pierre *est sorti*, Marie *est rentrée*.

Две интерпретације овог примера подједнако су релевантне. Прва, у којој се реченицом означава апроксимативна симултаност два догађаја, и друга, у којој се изражава хабитуалност, тј. регуларно понављање два резултативна стања, па би тада реченица могла да значи: ‘Кад год је Пјер напољу, Марија је код куће’. Пошто у примеру 5) ништа не блокира било коју од ове две интерпретације, закључујемо да је двосмисленост реченице директна последица двозначности перфекта.[5] Моносемичан третман, по којем би перфекат имао један семантизам, а релевантни значењски ефекти, као што су резултативност и догађајност, објашњавали контекстуалним факторима, тешко би могао предвидети двосмисленост примера као што је 5). Полисемичан третман перфекта без проблема објашњава овај тип двосмислености која се једино контекстуално може разрешити. Чињеница да се оба значења не могу јавити истовремено, него само једно од њих, очигледно иде у прилог полисемичном третману.[6]

Двосмисленост реченица као што је 5) погодно је дијагностичко средство за идентификовање две релевантне интерпретације које се могу јавити у равни говора при употреби перфекта. Полисемични приступи ове интерпретације објашњавају тако што претпостављају два одвојена семантизма, односно значења за француски перфекат.

Рецимо и то да исти тип двосмислености налазимо и у аналогним примерима са плусквамперфектом, као у примеру бр. 6), што аутоматски иде у прилог тези о двозначности не само перфекта, него и плусквамперфекта:

6) Quand Pierre *était sorti*, Marie *était rentrée*.

2.1. Теоријски и емпиријски аргументи у прилог полисемичном третману перфекта и плусквамперфекта

Да су догађајност и резултативност два засебна значења, а не напросто значењски ефекти у равни употребе, говори чињеница да се она не могу унифицирати, тј. подвести под неко општије значење. Наиме, резултативност и антериорност у примерима типа 5) или 6) не могу се наћи истовремено у комуникативном фокусу. Код двозначних форми, наиме, као што су перфекат и плусквамперфекат, увек је у фокусу само једно значење, иначе је реченица у којој оне фигурирају двосмислена. Ми, чак и у двосмисленим реченицама попут 5) и 6) увек „видимо” само једно значење, али истовремено констатујемо да је, зависно од контекста, могуће и оно друго. Увид у то да су примери 5) и 6) двосмислени природно произилази из хипотезе о двозначности перфекта, односно плусквамперфекта, тј. из двозначности која се тек ко(н)текстуално може разрешити у корист једне или друге интерпретације. Моносемичан приступ перфекту и плусквамперфекту морао би да објасни зашто се у примерима 5) или 6) двосмисленост јавља као опозиција ‘догађајност – резултативност’, а не као опозиција неких других значењских ефеката који би такође могли произићи из основног семантизма ових глаголских времена. Једини начин да се у оквиру моносемичних приступа перфекту

[5] Да је овде двосмисленост реченице последица употребе перфекта, а не неког другог реченичног елемента говори чињеница да би се заменом перфекта аористом у примеру 5) као резултат добила реченица у којој је догађајна интепретација предиката једина могућност (*Quand Pierre sortit, Marie rentra*.).

[6] У том смислу корисно је имати у виду добро познату чињеницу да се различита значења неке полисемичне речи не јављају истовремено у конкретним употребама те речи, него се увек испољава само једно значење.

и плусквамперфекту објасне двосмислени примера типа 5) и 6) јесте да се догађајност и резултативност наметну стипулацијом као нужни ефекти добијени употребом поменутих глаголских облика у овом типу контекста, тј. да се управо они експлицитно издвоје из скупа могућих ефеката које би јединствен семантизам перфекта, односно плусквамперфекта теоријски допуштао. Са оваквим питањем полисемичан третман се не суочава будући да се већ у старту поментуа значења дефинишу као засебна, а сви други ефекти у равни употребе из њих изводе.

Да се резултативне и догађајне интерпретације перфекта не могу унифицирати говори чињеница да реченице са резултативном интерпретацијом не дају исте семантичке импликације као реченице са догађајном интерпретацијом перфекта. Размотримо, у том смислу, следеће примере:

7) Pierre *est sorti* à 11 heures.
8) Pierre *est sorti*.

Одредбом *à 11 heures* у примеру 7) сигнализује се догађајна интерпретација перфекта *est sorti*. Ако је, наиме, Пјер изашао из куће у 11 сати то онда значи да је Пјер био код куће пре 11 сати, али не и да сада (тј. у моменту говора) он није код куће.[7] Другим речима, актуелност стања 'бити одсутан' (тј. 'не бити код куће') у моменту говора није нужна последица догађаја, за разлику од стања ствари које је претходило моменту извршења радње *sortir*, (='Pierre était à la maison'), а које има статус пресупозиције. Пример 7) показује, дакле, да догађајност не имплицира резултативност у садашњости, односно да резултативност није семантичка последица догађајности. Интересантно је да ни обрнуто не важи, тј. да догађајност није логичка последица резултативности. Наиме, из примера 8), у којем перфекат има резултативно значење[8], следи да Пјер у моменту говора није код куће. Међутим, ова реченица, изречена на пример у подне, не имплицира да је Пјер био код куће, рецимо, пре 11 сати (што би значило да је у 11 сати изашао). Реченицом се, наиме, не саопштава када се радња одиграла, него само то да је стање произишло из (једном) извршене радње актуелно у моменту говора, што значи да је у комуникативном фокусу резултативност, а не догађајност.

Било који моносемичан третман перфекта морао би да објасни различите импликације резултативности и догађајности неких двозначних времена попут перфекта, као у примерима 7) и 8). Унификација ове две интерпретације тешко је замислива, будући да би свако објашњење различитих импликација у овим примерима моносемичне приступе суочило са питањем како то да из јединственог семантизма произилазе ефекти чији су семантичке импликације инкомпатибилне. Из инкомпатибилних импликација резултативног и догађајног перфекта следи да се истиносна вредност реченицама приписује на нивоу сваке интерпретације понаособ, а не на нивоу неког глобалног значења које би субсумирало, тј. обухватило резултативност и антериорност. Моносемичан третман перфекта (као и плусквамперфекта) постаје, самим тим, теоријски неодржив.

Полисемичан приступ перфекту и плусквамперфекту чини се да је и емпиријски адекватнији, будући да се у овом типу приступа констатује и описује добро позната чињеница да се у неким контекстима, при употреби ових облика, фокус ставља на радњу, а у неким на резултативно стање. Чињеница да постоје једнозначна глаголска времена, тј. облици са само једном интерпретативном могућношћу, подразумева да се таквим облицима приписује само један семантизам. Такав је, на пример, француски антериорни футур, који, како је то у литератури констатовано (Вет 2010: 23), искључиво изражава резултативност. Како, иначе, објаснити чињеницу да је у низу реченица 9-11) једино последња (тј. она са антериорним футуром) недвосмислена? Наиме, у њој се означава искључиво симултаност два резултативна

[7] Постоји, наиме, могућност да се у међувремену вратио (тј. да се вратио у интервалу између 11 сати и момента говора).

[8] Претпостављамо, на пример, да је 8) одговор на питање *Où est Pierre*?

стања у будућности[9], што значи да је искључено да се њоме изрази симултаност два догађаја. С друге стране, као што смо видели у секцији 2, са перфектом или плусквамперфектом у истој синтаксичкој конфигурацији долази до двосмислености која је последица двозначности ових форми у француском језику.[10]

9) Quand Pierre *est sorti*, Marie *est rentrée*.
10) Quand Pierre *était sorti*, Marie *était rentrée*.
11) Quand Pierre *sera sorti*, Marie *sera rentrée*.

Овде је важно указати на чињеницу да се симултаност два будућа догађаја у синтаксичким конфигурацијама са везником *quand* у француском може изразити искључиво употребом два проста футура: *Quand Pierre sortira, Marie rentrera*.[11]

Да са антериорним футуром нема догађајне интерпретације може се показати и ако се уз овај облик употреби неки израз за временску локализацију као што је *à cinq heures* у следећем примеру:

12) Pierre *aura terminé* son travail à cinq heures. (=Son travail sera terminé à cinq heures.)

Док би са перфектом у овом типу примера догађајност била једина релевантна интерпретација, а са плусквамперфектом још и резултативност[12], пример 12) са антериорним футуром значи само то да ће резултат извршене радње ('son travail terminé') бити актуелан у 5 сати. Другим речима, искључена је локализација догађаја (*terminer son travail*) у хронолошко време означено одредбом *à cinq heures*. Моносемичан приступ глаголским облицима морао би да објасни зашто је у примерима 11) и 12) искључена догађајна интерпретација, односно зашто антериорни футур производи искључиво резултативни значењски ефекат. Ми не видимо други начин да се овај проблем разреши у оквиру моносемичних приступа осим стипулацијом, тј. ограничавањем могућих значењских ефеката антериорног футура на (искључиво) сигнализовање резултативности.

3. НЕКОЛИКО ПРИМЕРА ДЕФИНИСАЊА ЗНАЧЕЊА ГЛАГОЛСКИХ ВРЕМЕНА У ОКВИРУ ПОЛИСЕМИЧНОГ ПРИСТУПА

Уместо да се, како то чине Брес и Барсело, сваком глаголском облику, укључујући пефекат и плусквамперфекат, припише јединствен семантизам (Barceló et Bres 2006), а конкретне употребе (нпр. резултативне и догађајне интерпретације перфекта или плусквамперфекта), објашњавају као различите контекстуалне актуелизације основног семантизма, претпоставићемо - с обзиром на аргументе изнете у претходном одељку овога рада - да је двозначност поменутих облика лингвистичка реалност коју треба експлицитно изразити двема дефиницијама. То практично значи да ће се посебно представити значење догађајног, а посебно резултативног перфекта, односно плусквамперфекта. Која ће од две релевантне интерпретације бити на снази и да ли ће доћи до двосмислености, ствар је која зависи искључиво од контекстуалних фактора.

[9] Могућа парафраза овог примера била би : 'Quand Pierre sera dehors, Marie sera à la maison'.

[10] Наиме, примери са перфектом и плусквамперфектом (9 и 10) могу, поред хабитуалне интерпретације у садашњости (са перфектом), односно у прошлости (са плусквамперфектом), означити и симултаност две прошле радње ('Кад је Пјер изашао/био изашао, Марија се вратила/се била вратила').

[11] С друге стране, антериорност прве у односу на другу радњу изражава се употербом антериорног футура у зависној, а простог у главној клаузи: *Quand Pierre sera sorti, Marie rentrera*.

[12] Погледати пример 4 у секцији 2).

У духу Ветовог темпоралног система (Vet 2008, 2010), који овде, у недостатку простора, нећемо детаљно представљати, претпоставићемо да су три параметра неопходна за прецизно дефинисање глаголских времена. То су: 1. Однос временске перспективе (P) према моменту говора, 2. Темпорална локализација, тј. однос глаголске радње (E) према временској перспективи и 3. Аспектуална информација, тј. информација о фази радње на којој је комуникативни фокус. Временска перспектива (P) јесте онај моменат на временској оси у односу на који локализујемо догађај (E) у време. У француском P може бити или у садашњности (P,S) или у прошлости (P-S).[13] Пошто перфекат спада у глаголска времена код којих је перспектива у моменту говора[14] (тј. P,S), његова догађајна интепретација подразумева антериорност радње у односу на временску перспективу и ништа више од тога (тј. E-P). Резултативна интерпретација перфекта значи да догађај генерише стање[15], али и да комуникативни акценат није на радњи него на резултату извршене радње, актуелном у моменту перспективе (који се, да поновимо, код перфекта поклапа са моментом говора). Ако са E_{REZ} означимо резултативно стање које генерише извршена радња (E), то онда значи да моменат перспективе (P) и E_{REZ}, условно речено, коинцидирају[16] (тј. E_{REZ},P). Дакле, дефиниција резултативног перфекта укључиће услове P,S и E_{REZ},P, а дефиниција догађајног перфекта услове P,S и E-P. Комплетне дефиниције обе варијанте перфекта, које укључују и аспектуалну информацију, наводимо под 13а) и 13б):

13а) Резултативни перфекат:

- P,S (тј. временска перспектива је у моменту говора.)
- E_{REZ},P (тј. резултативно стање је актуелно у моменту перспективе.)
- REZ (тј. акценат је на резултативној фази глаголске радње.)

Симболом REZ, као последњу у низу, бележимо аспектуалну информацију, која свој граматички (тј. морфолошки) израз налази у употреби партиципа перфекта и помоћног глагола. Код резултативног пефекта комуникативни акценат није на радњи него на постфиналној, тј. резултативној фази завршене радње, што омогућава употреба партиципске форме као морфолошког сегмента перфекта.

13б) Догађајни перфекат:

- P,S
- E-P (тј. радња је антериорна у односу на временску перспективу.)
- ∅ (тј. нема резултативности или неке друге граматички кодиране аспектуалне информације.[17])

[13] Следећи Рајхенбахову нотациону конвенцију, релације између релевантних момената бележимо цртицом између два симбола да бисмо означили временску антериорност момента означеног симболом с леве стране, у односу на моменат означен симболом с десне стране цртице, док симултаност два момента бележимо зарезом између два симбола. Тако, P-S значи да перспектива претходи моменту говора, тј. да је ситуирана у прошлост, а релација P,S да је перспектива у моменту говора.

[14] Перспективу у моменту говора подразумевају и нека друга времена у француском, као што су: презент, аорист (passé simple), прост футур, блиско будуће време и антериорни перфекат (cf. Vet 2008).

[15] Ову чињеницу Камп и Рајл (Kamp, Reyle 1993) бележе са E⊃⊂s (где ‘s’ означава резултативо стање које се не преклапа са догађајем, него непосредно следи по завршетку догађаја)

[16] Прецизније речено, моменат говора је укључен је у временски простор који заузима разултативно стање. Другим речима, резултативно стање укључује моменат говора.

[17] Новија истраживања показују да су у француском граматикализовани једино резултативност и проспективност (Вет 2008).

Аналогно перфекту, и плусквамперфекат се испољава у две значењске варијанте, тј. као резултативни (14а) и као догађајни плусквамперфекат (14б). Једина семантички релевантна разлика између перфекта и плусквамперфекта јесте, у случају овог последњег, антериорност временске перспективе у односу на моменат говора, односно њена локализација у прошлост.

14а) Резултативни плусквамперфекат:

- P-S (тј. временска перспектива је у прошлости.)
  - E_{REZ},P (тј. резултативно стање је актуелно у моменту перспективе.)
  - REZ (тј. акценат је на резултативној фази глаголске радње.)

14б) Догађајни плусквамперфекат:

- P-S
- E-P (тј. радња је антериорна у односу на временску перспективу.)
- ∅ (тј. нема резултативности или неке друге граматички кодиране аспектуалне информације.)

Полисемичан приступ значењу глаголских облика у француском омогућава, дакле, да се вишезначна времена, као што су француски перфекат и плусквамперфекат, представе јасним и екцплицитним дефиницијама које се могу тестирати на конкретним примерима.[18] С друге стране, у случају једнозначих глаголских облика дефинисаће се, природно, само једно значење, тј. оно које објашњава различите контекстуалне ефекте при употреби таквих облика. Тако, на пример, за антериорни футур, који изражава искључиво резултативност, семантичка дефиниција би могла садржати следеће информације:

15) Антериорни футур:

P,S (тј. перспектива је у моменту говора)
P-E_{REZ} (тј. резултативно стање је у будућности)
REZ (тј. акценат је на резултативној фази глаголске радње.)

Оваква дефиниција антериорног футура предвиђа, између осталог, да ће у неком будућем моменту означеном темпоралним локализатором (адвербијалног типа), као у примеру 16), или радњом у простом будућем времену (као у 17), при употреби овог облика на снази бити резултативно стање, а не радња:

16) Il *sera parti* à cinq heures.
17) Quand il *sera parti*, Marie *viendra*.

4. РЕЗУЛТАТИВНОСТ И ДОГАЂАЈНОСТ У ЗНАЧЕЊУ ВИШЕСЛОЖЕНИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА

Из чињенице да резултативност и догађајност представљају засебна значења перфекта и плусквамперфекта не следи да су ове две семантичке компоненте *a priori* инкомпатибилне. Оне то нису код неких једнозначних глаголских облика у француском какви су вишесложени

[18] Пошто на темпоралну инетрпретацију реченице утичу не само глаголска времена, него и контекстуални фактори, занимљиво би било испитати који фактори фаворизују догађајне, а који резултативне интерпретације. То би могла бити тема неког посебног истраживања.

перфекат (passé surcomposé[19]) и вишесложени плусквамперфекат (plus-que-parfait surcomposé[20]). Наиме, у неким случајевима мора се употребити вишесложени перфекат (passé surcomposé) или неки други синтаксички обрт да би се спречила онтолошки неприхватљива симултаност две радње до које би дошло употребом перфекта (passé composé) у неким типовима зависно-сложених реченица. Наиме, ако желимо да кажемо да је неко сео на тротаор кад је прешао улицу (тј. пошто је прешао улицу), и при томе употребимо временску клаузу са везником *quand* (*кад*), тада је у овој последњој искључена употреба перфекта. Наиме, у супротном, дошло би до непожељне, практично немогуће интерпретације, а то је симултаност две поменуте радње. Самим тим, пример 18) није прихваљив:[21]

18) *Quand Paul *a traversé* la rue, il *s'est assis* sur le bord du trottoir.[22]

Ако оставимо по страни обрт са инфинитивом (*Après avoir traversé la rue, Paul s'est assis sur le trottoir*), који представља синтаксички пожељан, школски начин да се избегне неприхватљива интерпретација исказа под бр. 18), сложићемо се да се овде може задржати временска клауза са везником *quand*, али само под условом да се у њој употреби вишесложени перфекат:

19) Quand Paul *a eu traversé* la rue, il *s'est assis* sur le bord du trottoir.[23]

Аналогну ситуацију оној из примера 18) са перфектом, налазимо у неприхватљивом примеру 20) са плусквамперфектом:

20) *Quand Paul *avait traversé* la rue, il *s'était assis* sur le bord du trottoir.

У овом случају, наиме, употребиће се вишесложени плусквамперфекат у зависној клаузи (види пример 21):

21) Quand Paul *avait eu traversé* la rue, il *s'était assis* sur le bord du trottoir.

Како дефинисати семантику вишесложеног перфекта, односно вишесложеног плусквамперфекта? Са вишесложеним перфектом у примеру 19) на снази је резултативност у прошлости, тј. резултативно стање ('la rue traversée') актуелно актуелно у моменту у којем се одиграла радња 's'était assis sur le bord du trottoir'. Међутим, истовремено, овом реченицом се означава и антериорност радње зависне у односу на радњу главне клаузе. Неопходно је, дакле, претпоставити да се вишесложеним перфектом истовремено изражавају резултативност и антериорност прошле радње у односу на главну, при чему антериорност сигнализује да је резултативно стање одсечено од момента говора. За разлику од резултативног плусквамперфекта код којег је P у прошлости, а резултативно стање актуелно у P, код вишесложеног перфекта перспектива је у моменту говора (тј. P,S), као код перфекта. Дакле, за вишесложени перфекат релевантне су следеће семантичке информације:

[19] Нпр. *j'ai eu chanté.*

[20] Нпр. *j'avais eu chanté.*

[21] Исти тип неприхватљивости налазимо и ако перфекат заменимо аористом у примеру 18): **Quand Paul traversa la rue il s'assit sur le bord du trottoir*.

[22] Два перфекта су могућа само ако су у обе клаузе употребљени тренутно свршени глаголи (*Quand Pierre est entré, Marie est sortie.*), или ако симултаност две радње има смисла (*Quand il a parlé, tout le monde l'a écouté avec attention.).*

[23] Са аористом у главној реченици, у зависној ће се у овом типу примера обавезно употребити антериорни перфекат (passé antérieur): *Quand Paul eut traversé la rue, il s'assit sur le bord du trottoir*. Вишесложени перфекат се, заправо, употребљава у истим контекстима у којима и антериорни перфекат. Разлика је само у томе што се антериорни перфекат јавља у фикционалној прози, тј. у текстовима у којима је аорист (passé simple) основно време нарације.

22) Вишесложени перфекат:

- P,S (тј. временска перспектива је у моменту говора)
- E-P (тј. радња је антериорна у односу на временску перспективу.)
- E_{REZ} - P (тј. резултативно стање је у прошлости)

Код вишесложеног плусквамперфекта временска перспектива лоцирана је у прошлост и то је једина разлика у односу на вишесложени перфекат:

23) Вишесложени плусквамперфекат:

P-S (тј. временска перспектива је у прошлости)
E-P (тј. радња је антериорна у односу на временску перспективу.)
E_{REZ} - P (тј. резултативно стање је у прошлости)

Вишесложени перфекат и плусквамперфекат разликују се од догађајног перфекта, односно плусквамперфекта само по присуству резултативности у њиховом значењу, при чему је резултативно стање у оба случаја антериорно у односу на временску перспективу, а то је, по свему судећи, последица својства E-P.

Погледајмо сада како дефиниција вишесложеног перфекта (под бр. 23) омогућава да се објасне употребе овог облика у конфигурацијама у којима се овај последњи типично јавља, као у примеру под бр. 24):[24]

24) Quand Paul *a eu traversé* (E_1) la rue, *il s'est assis* (E_2) sur le bord du trottoir.

Перфекат из главне реченице (*s'est assis*) је догађајни[25] што значи да је за њега релевантна информација: E_2-P (при чему је перспектива у садашњости, тј. P,S). За вишесложени перфекат (*a eu traversé*), као што смо видели у 22), релевантне су, дакле, следеће информације: E_1-P и E_{1REZ}-P (при чему је, по дефиницији: P,S). Ако претпоставимо да везник *quand* означава, по дифолту, апроксимативну симултаност (Станојевић 2011), ова последња се у примеру 24) успоставља између догађаја описаног главном реченицом (E_2) и резултативног стања (E_{1REZ}) уведеног зависном реченицом, што одговара интуицији да је у моменту када се радња главне реченице одиграла на снази стање E_{1REZ}. Наиме, антериорност која карактерише вишесложени перфекат по дефиницији (тј. својство E-P), има функцију да резултативно стање произишло из радње E_1 у примеру 24) (тј. E_{1REZ}) одсече од момента говора, односно да га задржи у прошлости. А како је комуникативни фокус са вишесложеним облицима и на резултативном стању, то се везником *quand* означава симултаност између тог резултативног стања и догађаја уведеног главном реченицом.

Сада можемо констатовати да су вишесложена глаголска времена у француском лингвистички интересантна и по томе што показују да резултативност и догађајност као њима својствене значењске компоненте нису инкомпатибилне, али само под условом да глаголски облици код којих се оне постулирају нису вишезначни. А то је управо случај са вишесложеним облицима у француском. Дакле, полисемичан третман глаголских времена омогућава, између осталог, и да схватимо зашто у неким случајевима резултативност и догађајност могу, а у другим случајевима не могу коегзистирати.

[24] Симболима E_1 и E_2 означавамо релевантне радње (догађаје) уведене зависном, односно главном реченицом.

[25] У зависно-сложеним реченицама искључена је резултативност, која се код перфекта испољава као резултативност у садашњости.

5. ЗАКЉУЧАК

У раду смо показали да полисемични приступи анализи двозначних глаголских времена у француском, као што су перфекат и плусквамперфекат, имају предност над алтернативним, моносемичним приступима. Наиме, чињеница да се, услед различитих семантичких импликација неких реченица са перфектом и плусквамперфектом, резултативност и догађајност не могу унифицирати, не иде у прилог постулирању неког јединственог семантизма из којег би се резултативност и догађајност изводили као посебни значењски ефекти, него представља аргумент у прилог постулирању двојног семантизма, а самим тим и одвојеном дефинисању резултативног и догађајног перфекта, односно плусквамперфекта. С друге стране, питање селекције резултативног односно догађајног значењског ефекта из јединственог семантизма перфекта или плусквамперфекта у случају неких двосмислених реченица са овим глаголским временима, суочава моносемичке приступе са питањем како објаснити то да се двосмисленост јавља искључиво као могућност испољавања резултативног или догађајног ефекта. Очигледно је, дакле, да резултативност и догађајност морају имати привилегован статус и у моносемичким приступима, али није најјасније како се тада, осим стипулацијом, такав њихов статус може предвидети. Полисемичан третман већ у старту овакав статус кодира двема дефиницијама перфекта, односно плусквамперфекта. Двосмисленост неких реченица аутоматски објашњава чињеница да у неким случајевима контекст није у стању да селекционише једно, а да при том блокира друга значења. Исто тако, третман неких сложених, али једнозначних форми, као што је антериорни футур, само наизглед не представља проблем за монсемичке приступе. Наиме, једнозначне форме, већ самим тим што су једнозначне, подразумевају да ћемо их дефинисати путем јединственог семантизма. Међутим, у случају моносемичног третмана остаје нејасно шта је то што у семантизму антериорног футура не допушта испољавање значења догађајности.

Најзад, анализа вишесложених глаголских облика показује да резултативност и догађајност нису *a priori* инкомпатибилни као значењске компоненте једнозначних глаголских форми. Ако се, наиме, претпостави да је код вишесложених облика антериорност догађаја у односу на моменат перспективе оно што омогућава „одсецање" резултативног стања од момента говора (по чему се, уосталом, вишесложени перфекат и плусквамперфекат разликују од перфекта и плусквамперфекта), онда је очигледно да догађајност и резултативност не морају бити у нескладу. Полисемичан третман глаголских времена без проблема објашњава и овај феномен.

Литература

Barceló, J., Bres, J. (2006). *Les temps de l'indicatif*, Paris : Ophrys.

Borillo, A. (1988). Quelques remarques sur *quand* connecteur temporel, *Langue française*, 77, p. 71-91.

Desclés, J.-P., Guentcheva Z. (2003). Comment déterminer les significations du passé composé par une exploration contextuelle? *Langue Française* 138, p. 48-60.

Gosselin, L. (1996). Sémantique de la temporalité en français. Louvain-la Neuve : Duculot.

Kamp, H., Reyle, U. (1993). *From Discourse to Logic*, Dordrecht: Kluwer.

Kleiber, G. (2010), Petit essai pour montrer que la polysémie n'est pas un... sens interdit *Cahiers de lexicologie: Revue internationale de lexicologie et lexicographie*, Nº 96, p. 129-149.

Molendijk A, de Swart H. (2002), Le passé composé narratif: une analyse discursive de *L'Etranger* de Camus», in: Brenda Laca (éd.), *Temps et Aspect: de la morphologie à l'interprétation, Sciences du Langage*, p. 193 - 211.

Revaz, F. (1996). Passé simple et passé composé : entre langue et discours. *Études de linguistique appliquée* 102, p. 175-198.

Stanojević, V., Ašić T. (2008). *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku, Filološko-umetnički fakultet u Kragujevcu.*

Stanojević, V. (2011). La conjonction *quand* et les relations temporelles en français, *Наслеђе* 19, ФИЛУМ Крагујевац, p. 265-279

Станојевић, В. (2013). Резултативност у садашњости у француском и у српском језику, *Српски језик* XVIII, Beograd, p. 213-227.

Verkuyl, H. *et al.* (2004). Tense and Aspect in sentences, in: F. Corblin and H. de Swart (eds.) *Handbook of French Semantics*, Stanford: CSLI Publications, p. 233-270.

Vet, Co (2008). Six traits sémantiques suffisent à décrire tous les temps du français, in : M. Birkelund, M.-B. Mosegaard Hansen et C. Norén (réd.), *L'énonciation dans tous ses états* : *Mélanges offerts à Henning Nølke à l'occasion de ses soixante ans*, Berne : Peter Lang.

Vet, Co (2010). L'interprétation des formes composées, in : D. Stosic, N. Flaux et C. Vet (réd.), *Interpréter les temps verbaux*, Berne : Peter Lang, p. 11- 31

POUR UN TRAITEMENT POLYSÉMIQUE DES TEMPS VERBAUX DU FRANÇAIS

Résumé

Dans cet article, nous avançons des arguments étayant l'hypothèse que l'approche polysémique de certains temps verbaux du français l'emporte sur l'approche monosémique. En l'occurrence, nous traitons les deux interprétations pertinentes du passé composé et du plus-que-parfait, à savoir l'interprétation résultative et l'interprétation événementielle, comme deux sémantismes distincts de chacun des deux temps verbaux du français. Nous n'en concluons pas pour autant que les traits résultatif et événementiel sont à priori incompatibles, car il s'avère qu'ils doivent figurer dans la définition des formes verbales surcomposées.

Mots clés: lecture résultative, lecture événementielle, passé composé, plus-que-parfait, formes verbales surcomposées, le français

Veran Stanojević
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet,
veranva@gmail.com

Lejla Tekešinović

O POSTERIORNOSTI UZROKA U ODNOSU NA POSLJEDICU NA PRIMJERIMA UZROČNIH REČENICA SA VEZNICIMA *PARCE QUE, PUISQUE, COMME* I NJIHOVIH EKVIVALENATA U B/H/S JEZIKU

Predmet ovog rada je analiza uzročnih rečenica u kojima je uzrok naizgled posterioran u odnosu na posljedicu u glavnoj rečenici. U pitanju su rečenice uvedene francuskim veznicima *parce que, puisque, comme,* te njihovim ekvivalentima u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku *zato što, jer, pošto, kad, kako.* Takav odnos uzroka i posljedice teško nam je zamisliti jer smo svjesni da uzroci najčešće prethode posljedicama ili su u odnosu na njih istovremeni. Posteriornost uzroka se očituje na gramatičkom planu kroz upotrebu vremena u glavnoj i zavisnoj rečenici. U radu najprije ukratko predstavljamo logične vremenske odnose uzroka i posljedice da bismo potom naglasak stavili na kontrastivnu analizu primjera u kojima je vremenska struktura složene rečenice nelogična, tj. u kojima je prisutan spomenuti odnos posteriornosti.

Ključne riječi: uzrok, posljedica, posteriornost, francuski jezik, b/h/s jezik.

1. UVOD

Kada je riječ o vremenskom odnosu uzroka i posljedice, logično nam se nameću dva odnosa koja su prisutna kako u prirodi i mišljenju tako i u jeziku, a to su odnos vremenske anteriornosti uzroka i odnos simultanosti uzroka i posljedice.[1] Kovačević (1988: 37, par. 42) primjećuje da su problemu vremenskog aspekta kauzalne veze mnogo više pažnje posvećivali filozofi nego lingvisti te da su se ovi posljednji tim odnosom uglavnom bavili preko promatranja vremenskog suodnosa uzročne i njoj nadređene posljedične rečenice. Ta su istraživanja potvrdila oba tipa prirodne i misaone vremenske veze uzroka i posljedice, tj. i odnos vremenske anteriornosti uzroka i odnos simultanosti uzroka i posljedice.[2] Međutim, treba istaći da vremenski odnos uzroka i posljedice, na gramatičkom planu, može biti predstavljen i kao posteriornost uzroka u odnosu na posljedicu, što je dakako suprotno principu prirodne i misaone kauzalnosti. Kako možemo tumačiti i shvatiti tu posteriornost i da li uopće možemo govoriti o njoj? Cilj nam je dakle da pokušamo odgovoriti na ova pitanja analizirajući primjere u kojima se naizgled očituje ovaj specifičan vremenski suodnos, a to su u ovom slučaju primjeri zavisnih uzročnih rečenica u francuskom jeziku te ekvivalentnih rečenica u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (b/h/s jeziku, fr. b/c/s) koje, budući da je tema ovog rada gramatička, nećemo zasebno posmatrati.

1.1. Metodologija rada i korpus

Imajući u vidu svu raznolikost zavisnih uzročnih rečenica te mnogobrojne veznike koji ih uvode kako u francuskom tako i u b/h/s jeziku, u istraživanju smo se ograničili na uzročne rečenice sa veznicima *parce que, puisque* i *comme,*[3] odnosno na njihove ekvivalente *zato što, jer, pošto, kad, kako*. Jezički

[1] Kovačević (1988: 37, par. 41) tako konstatuje: „ Iako je odnos vremenske anteriornosti uzroka u odnosu na posljedicu najčešći kako u prirodi tako i u jeziku, pa ga neki smatraju temeljnim principom kauzalne veze (npr. Hume), to ni u prirodi ni u jeziku nije jedini odnos uzroka i posljedice. Naime, uzrok i posljedica i u prirodi i u jeziku mogu biti u odnosu vremenske simultanosti."

[2] V. Kovačević (1988: 37-38, par. 42).

[3] Za koje se pokazalo da su u analiziranom materijalu najfrekventniji. Od ukupno 422 primjera koje smo zabilježili sa kontekstualno neuvjetovanim i uvjetovanim uzročnim veznicima, *parce que / zato što, jer* se pojavljuje

materijal na kojem smo proveli istraživanje sastoji se od četiri književna djela od kojih dva pripadaju francuskoj, a dva b/h/s književnosti uključujući prijevode sa francuskog na b/h/s jezik i obrnuto, što ukupno čini osam tekstova. Pri tome napominjemo da naše polazište predstavljaju primjeri uzročnih rečenica koje smo zabilježili u dva teksta na izvornom francuskom jeziku (Gustave Flaubert *Madame Bovary* i Assia Djebar *Loin de Médine*) dok smo u preostala dva teksta (Meša Selimović *Derviš i smrt* i Miljenko Jergović *Sarajevski Marlboro*) u razmatranje uzimali samo primjere uzročnih rečenica sa ekvivalentima spomenutih francuskih veznika, vodeći pri tom računa da su ovi primjeri na francuski jezik prevedeni uzročnim rečenicama koje uvode veznici *parce que, puisque, comme,* odnosno:

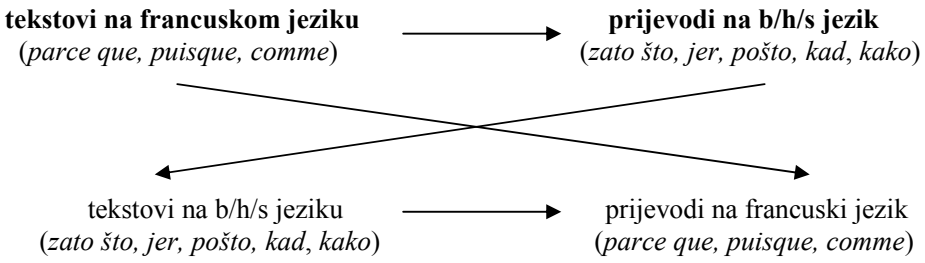

Kako bismo pružili što potpuniji uvid u spomenute odnose, služit ćemo se praktičnim šematskim prikazima.

2. LOGIČNI I NELOGIČNI VREMENSKI ODNOSI UZROKA I POSLJEDICE

U razmatranju spomenute problematike od ključne važnosti je distribucija vremena u zavisnoj i glavnoj rečenici. Slika 1 (Nazarenko 2000: 41) nam pruža potpuniji uvid u logične vremenske suodnose uzroka i posljedice.

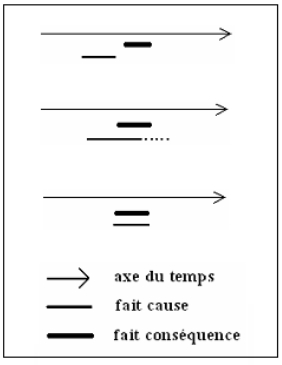

Slika 1.

Kako vidimo, prva dva prikaza u okviru slike 1 predstavljaju odnose anteriornosti uzroka: uzrok dakle, može biti striktno anterioran, tj. može strogo predhoditi posljedici ali isto tako, on može početi prije posljedice i potom se nastaviti, odnosno trajati tokom jednog dijela trajanja posljedice

u 145 primjera (34, 36 %), *puisque / pošto, jer, kad* u 96 primjera (22, 75 %), a *comme / kako* u 61 primjer (14, 45 %). Bez namjere da ulazimo u detaljne statističke podatke, zaključit ćemo da se spomenuti veznici pojavljuju dakle u 302 primjera (71, 56 %), a svi ostali veznici, njih desetak, u preostalih 120 primjera (28, 44 %).

ili tokom cijelog njenog trajanja. Treći prikaz predstavlja odnos vremenske simultanosti uzroka sa posljedicom.[4]

Predmet našeg istraživanja jesu međutim primjeri koji u odnosu na sliku 1 predstavljaju izuzetak i koji se, barem na prvi pogled, šematski jedino mogu predstaviti slikom 2:

Slika 2

Riječ je dakle o primjerima u kojima je vremenska struktura složene rečenice na prvi pogled nelogična. Posmatrana šematski, ta se nelogičnost, kako vidimo, očituje u položaju kratke tanke linije koja označava uzrok a koja se pojavljuje desno od široke linije koja predstavlja posljedicu. Zanimljiv podatak je taj da smo u analiziranom materijalu zabilježili svega 10 takvih primjera što govori o tome da ovakve konstrukcije i nisu baš tako česte. U pogledu distribucije vremena, u pitanju su zapravo tri nelogične situacije predstavljene na slici 3.

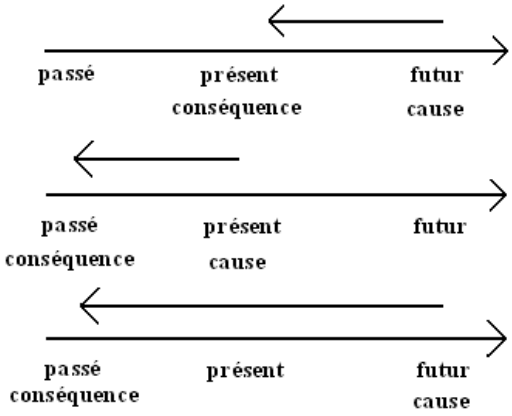

Slika 3

U nastavku ćemo dakle najprije razmotriti primjere u kojima je uzrok smješten u sferu budućnosti, a posljedica u sferu sadašnjosti, potom primjere u kojima je uzrok smješten u sferu sadašnjosti, a posljedica u sferu prošlosti. I konačno, treća situacija koju ćemo analizirati je ona u kojoj je uzrok smješten u sferu budućnosti, a posljedica u sferu prošlosti.

3. ANALIZA KORPUSA

Primjeri koji slijede predstavljaju prvi slučaj prikazan na slici 3. Riječ je o uzročnim rečenicama koje uvode veznici *parce que* i *puisque* odnosno njihovi ekvivalenti u b/h/s jeziku *jer, kad, zato što*:

(1) „ Je pleure **parce que** la Parole ne descendra pas parmi nous!" (LM: 231)
„ Plačem **zato što** Riječ neće više silaziti među nas." (DOM: 237)

[4] Slika 1 sadrži i objašnjenje korištenih simbola: duga linija sa strelicom predstavlja vremensku os, kratka tanka označava uzrok dok kratka široka linija predstavlja posljedicu (v. Nazarenko 2000: 41).

(2) „ – Qui vous inquiète, **puisque** vous toucherez dans six mois l'arriéré de votre baraque, …?" (MB: 309)
„ – Šta vas uznemiruje **kad** ćete za šest mjeseci primiti i ostatak za svoju stračaru …?" (MBS: 226)

(3) „ Je tiens à témoigner, même une seule fois, **puisque** jamais les femmes de Médine ne le rapporteront!" (LM: 262)
„ Hoću da posvjedočim, makar samo jednom, **jer** o tome nikada neće pričati žene Medine." (DOM: 270)

(4) „ – Ne krijem, **jer** ćeš sutra svakako doznati." (DS: 127)
„ – Je ne le cache pas, **puisque** de toute façon tu l'apprendras demain." (DM:125)

Kako vidimo, upravo zbog distribucije vremena u zavisnoj i glavnoj rečenici, tačnije zbog prostog futura (*future simple*) u francuskom i futura I u b/h/s jeziku u zavisnoj rečenici, uzrok je posterioran u odnosu na posljedicu iskazanu prezentom u glavnoj rečenici. Ovdje je zanimljivo naglasiti da su u analiziranom jezičkom materijalu posve izostali primjeri sa futurom u zavisnoj rečenici koju uvodi uzročno upotrijebljeni veznik *comme / kako*. Ono što treba posebno istaći jeste da se u ovakvim slučajevima zapravo podrazumijeva glagol *znati*[5] / *savoir*, što znači da navedene primjere treba tumačiti na sljedeći način:

- *Je pleure* ***parce que*** *[je sais que] la Parole ne descendra pas parmi nous.*
  Plačem **zato što** [znam da] Riječ neće više silaziti među nas.
- *Qui vous inquiète,* ***puisque*** [*vous savez que*] *vous toucherez dans six mois l'arriéré de votre baraque?*
  Šta vas uznemiruje **kad** [znate da] ćete za šest mjeseci primiti i ostatak za svoju stračaru?
- *Je tiens à témoigner, même une seule fois,* ***puisque*** [*je sais que*] *jamais les femmes de Médine ne le rapporteront!*
  Hoću da posvjedočim, makar samo jednom, **jer** [znam da] o tome nikada neće pričati žene Medine.
- Ne krijem, **jer** [znam da] ćeš sutra svakako doznati.
  Je ne le cache pas, ***puisque*** [*je sais que*] *de toute façon tu l'apprendras demain.*

Situacija koju sada uočavamo je uveliko drugačija. Primjećujemo naime da je glagolu upravne semantički posljedične rečenice u prezentskom obliku, umjesto eksplicitno prisutnog futura, konkurentan zapravo neeksplicirani glagol koji pripada istoj vremenskoj sferi (dakle sferi sadašnjosti), a uz koji slijedi ono što je eksplicitno navedeno kao uzrok, a to je, kako vidimo, objekatska rečenica. Moguće je dakle pretpostaviti da je u ovakvim slučajevima došlo do sintaksičke kompresije uzročne i objekatske rečenice (tj. izrične objekatske u b/h/s jeziku) i to tako što je elidiran glagol *znati / savoir,*[6] tj. glagol prave uzročne rečenice. Izostavljanjem tog glagola sadržaj objekatske rečenice postaje sadržajem uzročne.[7] U skladu sa upravo iznesenim tumačenjem, navedeni primjeri predstavljaju kompresiju modela vremenske simultanosti (*je pleure / je sais* : *plačem / znam ...*), drugim riječima, posteriornost uzroka je u ovakvim primjerima samo prividna jer se zapravo radi o odnosu simultanosti uzroka i posljedice.

[5] Ili glagoli tipa *verbum dicendi* (Kovačević 1988: 40). Pored glagola *savoir*, Nazarenko (2000: 42, primjer 89) navodi još i glagole *deviner* i *anticiper.*

[6] Očito je, dakle, da taj element lanca kauzalnosti jezik prevodi u sferu presupozicije (up. Kovačević 1988:39), on se podrazumijeva (up. Nazarenko 2000: 42).

[7] V. Kovačević (1988: 39-40).

Druga nelogična situacija koju smo uočili i predstavili na slici 3 je ona kada je uzrok smješten u sferu sadašnjosti, a posljedica u sferu prošlosti. Takav je primjer 5 u kojem zavisnu rečenicu uvodi veznik *puisque / kad*, te primjeri 6, 7, 8 i 9 u kojima uzročnu rečenicu uvodi veznik *comme/kako*. Ono što u pogledu distribucije vremena karakterizira ovu skupinu primjera jeste prezent u zavisnoj uzročnoj rečenici, dok se u glavnoj rečenici pojavljuje neko od prošlih vremena u francuskom jeziku (imperfekt, pluskvamperfekt, prosti ili složeni perfekt), odnosno perfekt u b/h/s jeziku:

(5) „Il remarqua de même que … Théodore, le domestique du notaire, portait un habit bleu, » comme si l'on ne pouvait pas trouver un habit noir, **puisque** c'est l'usage, que diable! «" (MB: 372)
„Ljekarnik, štaviše, primijeti da … je Théodore, bilježnikov sluga, došao u modrom odijelu, » kao da nije mogao naći crno, **kad** je već takav običaj, dođavola! «" (GBZ: 318-319)

(6) „ Or, **comme** il n'y a, de la Huchette à Buchy, pas d'autre chemin que celui d'Yonville, il lui avait fallu traverser le village, ..." (MB: 240)
„ A **kako** od La Huchette do Buchyja nema drugog puta osim kroz Yonville, morao je proći kroz mjesto, ..." (GBZ: 197)

(7) „ **Kako** je sasvim jednostavan, ..., nije se odrekao nepotrebne roditeljske navike da govori ono što očevi uvijek govore ..." (DS:164)
„ **Comme** il est parfaitement simple, ..., il n'a pas renoncé à l'inutile habitude des parents qui consiste à dire ce que les pères disent toujours ..." (DM: 159)

(8) „ No **kako** se mašta nikada ne uspijeva zadovoljiti pred zatajenom stvarnošću, ispitivanja su postajala češća, temeljitija, teža, ..." (SM: 91-92)
„ Mais **comme**, devant un secret que l'on cache, l'imagination ne saurait[8] se satisfaire, les interrogatoires devinrent plus fréquents, plus poussés, plus pénibles ..." (JS: 135)

(9) „ **Kako** uz svaku dekadenciju obično ide lijenost, tako je i Zlaja postao čovjek iz kavane, finih manira, dobrog cuga i bezbrojnih planova o životnom uspjehu koji, naravno, nikada nisu imali veze sa stvarnošću." (SM: 35)
„ **Comme** la paresse va généralement de pair avec la sagesse, Zlaja était devenu un pilier de café aux manières raffinées, un joyeux luron toujours plein de projets de réussite qui n'avaient, bien sûr, rien à voir avec la réalité." (JS: 44)

Ako pažljivije pogledamo navedene primjere, uočit ćemo da se prezent u gore navedenim uzročnim rečenicama može shvatiti kao općeniti (*présent de généralité*) ili trajni prezent (*présent duratif*)[9] čije je trajanje neodređeno, neograničeno u vremenu[10] posebno u zadnja dva primjera. Vidimo dakle da se ovim prezentom obuhvata šira sadašnjost, a ne samo sadašnji trenutak, dakle sadašnjost u koju se mogu uključivati i prošli događaji.

Prošla situacija iz glavne rečenice je prošla u okviru takve, šire shvaćene sadašnjosti u zavisnoj uzročnoj rečenici, tako da ta šire shvaćena, kontinuirana sadašnjost čini zapravo vremenski okvir za ono što je iskazano prošlim vremenom, a što nam pokazuje slika 4 na kojoj se jasno vidi da uzrok iskazan takvim prezentom zapravo prethodi posljedici te da je njegova posteriornost u odnosu na posljedicu i u slučaju navedenih primjera samo prividna:

[8] Ovdje je *ne savoir* u kondicionalu jednako prezentu od *pouvoir* (up. Grevisse 1953: par. 739, 4º , Rem.).

[9] Up. Imbs (1968: 25).

[10] U vezi sa kombinacijom *comme* + *présent / prétérit* Lorian (1966: 94) primjećuje:
„ Si cependant la cause annoncée par *comme* est généralisée, le verbe qu'il régit peut être à un temps postérieur à celui de la principale; ..."

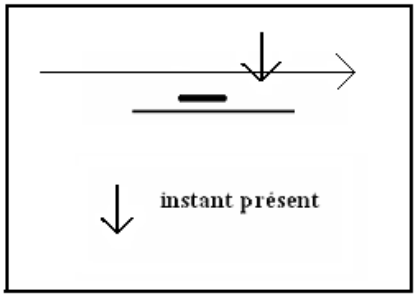

Slika 4

Primjer 10 predstavlja treću nelogičnu situaciju koju smo predstavili na slici 3:

(10) „ Povjerovao sam patetici tog pisma, možda **zato što** će mi njegov autor ostati nepoznat." (SM:115)
„ J'ai accordé foi à ce que raconte cette missive, malgré son pathétisme, peut-être **parce que** je n'en connaîtrai jamais l'auteur." (JS:172)

I ovdje se, kako vidimo, zbog futura u zavisnoj rečenici, stiče utisak o posteriornosti uzroka u odnosu na posljedicu koja je ovog puta iskazana perfektom, odnosno francuskim složenim perfektom (*passé composé*).

Da bismo shvatili ovaj vremenski suodnos, i ovdje možemo, u skladu sa prethodno datim objašnjenjem, eksplicitno iskazati glagol koji se podrazumijeva, tj. glagol *znati / savoir:*

► Povjerovao sam patetici tog pisma, možda **zato što** [sam znao da] će mi njegov autor ostati nepoznat.
► J'ai accordé foi à ce que raconte cette missive, malgré son pathétisme, peut-être **parce que** [je savais que] je n'en connaîtrais jamais l'auteur.

Ovom primjeru bi odgovarao šematski prikaz 5 na kojem se vidi da je uzrok zapravo anterioran u odnosu na posljedicu, s tim da je ovog puta naglašeno njegovo trajanje u prošlosti kroz francuski imperfekt, odnosno perfekt glagola nesvršenog vida u b/h/s jeziku, drugim riječima, uzročna imperfektivna situacija je ranija od perfektivne u glavnoj rečenici.[11]

Dakle, radi se o anteriornosti uzroka u odnosu na posljedicu.

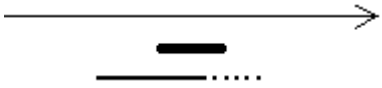

Slika 5

U posljednjem primjeru također možemo pretpostaviti prezent glagola *znati / savoir*, tj. možemo imati u vidu i sljedeću kombinaciju:

► Povjerovao sam patetici tog pisma, možda **zato što** [znam da] će mi njegov autor ostati nepoznat.
► J'ai accordé foi à ce que raconte cette missive, malgré son pathétisme, peut-être **parce que** [je sais que] je n'en connaîtrai jamais l'auteur.

[11] Up. Milošević (1985: 30).

Primjećujemo da se ovaj prezent (*znam* / *je sais*) ponovo može shvatiti kao općeniti (*présent de généralité*[12]) ili trajni prezent (*présent duratif*[13]) čije je trajanje neodređeno, neograničeno u vremenu, tako da uzrok iskazan njime ipak prethodi posljedici koja je smještena u sferu prošlosti (*povjerovao sam* / *j'ai accordé foi*). Drugim riječima, u pitanju je kompresija modela vremenske anteriornosti. Šematski se dakle i ovaj primjer može predstaviti slikom 4.

4. ZAKLJUČAK

Uzimajući u obzir prethodno data tumačenja, na kraju možemo konstatovati da slučajevi sa vremenskom posteriornošću uzroka u odnosu na posljedicu, a koje smo ispitivali na primjerima uzročnih rečenica sa veznicima *parce que, puisque* i *comme,* odnosno njihovim b/h/s ekvivalentima *zato što, jer, pošto, kad, kako*, zapravo samo potvrđuju mišljenje da uzrok mora ili prethoditi posljedici ili biti sa njom istovremen. Drugim riječima, posteriornost uzroka u odnosu na posljedicu je u ovim rečenicama samo prividna. U skladu sa ovim zaključkom je i naš posljednji šematski prikaz, slika 6:[14]

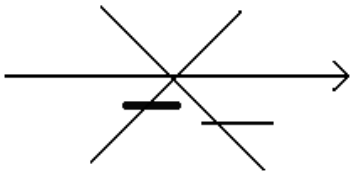

Slika 6

LITERATURA

Béchade, H.-D., (1989). *Syntaxe du français moderne et contemporain*, P.U.F. fondamental, Paris.
Grevisse, M., (1953). *Le Bon Usage*, 5e édition, J. Duculot Gembloux, Belgique.
Imbs, P., (1968). *L'emploi des temps verbaux en français moderne (essai de grammaire descriptive),* Librairie C. Klincksieck, Paris.
Kovačević, M., (1988). *Uzročno semantičko polje,* Svjetlost, Sarajevo.
Lorian, A., (1966). *L'ordre des propositions dans la phrase française contemporaine, la cause,* C. Klincksieck, Paris.
Milošević, K., (1985). *Aspektualno-temporalne konfiguracije u sistemu složenih rečenica sa kauzalnom klauzom u srpskohrvatskom jeziku*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane 14/2, 21-35, Beograd.
Nazarenko, A., (2000). *La cause et son expression en français,* Ophrys, Paris.

IZVORI I SKRAĆENICE

MB – Flaubert, Gustave, (1983). *Madame Bovary, Moeurs de province*, Librairie Générale Française.
MBS – Flober, Gistav, (1990). *Madam Bovari*, Svjetlost, Sarajevo (s francuskog preveo Nika Milićević).
GBZ - Flaubert, Gustave, (1962). *Gospođa Bovary,* Zora, Zagreb (s francuskog preveo Josip Matijaš).
LM – Djebar, Assia, (1991). *Loin de Médine, Filles d'Ismaël,* Éditions Albin Michel S. A.

[12] „ … qui reste vrai au moment de l'énonciation mais qui l'était déjà au moment de l'événement ponctuel traduit par le passé composé de la principale. L'épaisseur temporelle du présent de la subordonnée est plus grande que celle du passé composé de la principale et l'englobe. " (Nazarenko 2000: 40)

[13] Up. Imbs (1968: 25).

[14] Up. Nazarenko (2000: 41).

DOM - Djebar, Assia, (2003). *Daleko od Medine, Ismailove kćeri*, Sejtarija, Sarajevo (s francuskog prevela Nermina Štraus).
DS – Selimović, Meša, (2007). *Derviš i smrt,* Logos-Art, Beograd.
DM - Selimović, Meša, (1977). *Le Derviche et la mort,* Éditions Gallimard (na francuski preveli Begić, M. i Meuris, S.).
SM – Jergović, Miljenko, (1999). *Sarajevski Marlboro,* Durieux, Zagreb.
JS - Jergović, Miljenko, (1995). *Le Jardinier de Sarajevo*, Nil éditions, Paris (na francuski prevela Mireille Robin).

SUR LA POSTÉRIORITÉ DE LA CAUSE PAR RAPPORT À L'EFFET DANS LES SUBORDONNÉES CAUSALES INTRODUITES PAR LES CONJONCTIONS *PARCE QUE, PUISQUE, COMME*, ET PAR LES CONJONCTIONS ÉQUIVALENTES EN B/C/S

Résumé

L'objet de ce travail est l'analyse des subordonnées causales dans lesquelles la cause est présentée comme en apparence postérieure à son effet exprimé dans les principales. Il est question des subordonnées causales introduites par les conjonctions *parce que, puisque, comme* et par les conjonctions équivalentes en bosnien, croate et serbe *zato što, jer, pošto, kad, kako*. Nous avons du mal à imaginer une telle relation parce que nous sommes conscients que les causes, le plus souvent, précèdent leurs effets ou qu'elles sont simultanées par rapport à leurs effets. La postériorité de la cause se traduit sur le plan grammatical, à savoir par l'emploi des temps verbaux dans la principale et la subordonnée. D'abord nous présentons brièvement les relations temporelles logiques existant entre la cause et l'effet et puis nous mettons l'accent sur l'analyse contrastive des phrases complexes dans lesquelles la postériorité mentionnée est présente.

MOTS CLÉ: CAUSE, CONSÉQUENCE, POSTÉRİORİTÉ, FRANÇAİS, B/C/S.

Lejla Tekešinović
Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina
Filozofski fakultet,
ileila_23@yahoo.fr

Jasmina Dražić

GLAGOL *IMATI* KAO KONSTITUENT GLAGOLSKE PERIFRAZE U SRPSKOM JEZIKU

U radu se analiziraju binarne postojane strukture s glagolom *imati* kao operatorom i nominalizovanim izrazom kao semantičkim težištem predikacije. Na semantičko-sintaksičkom planu posmatraju se sledeće karakteristike ovih spojeva: (a) udaljavanje od primarnog značenja 'posedovati', formalizovanog u vidu strukture 'X *poseduje* Y(-a)' i ekvivalenta 'Y *pripada* X-u; (b) korelacija sa jednoleksemskim ekvivalentom i sagledavanje obima argumentske strukture; (c) agentivnost u zavisnosti od semantike nominalizovanog izraza; (d) pozicija datih struktura u paradigmatskom nizu faze radnje i njihov durativni aspekt (*steći poverenje* : *imati poverenje* : *izgubiti poverenje*; Ø : *imati (svoje) mišljenje* : Ø). Ove strukture predstavljaju visoko organizovan, gramatički izgrađen deo rečnika, te su tako svojom idiosinkratičnošću nepredvidljive u istoj meri kao i prave lekseme (up. Topolinjska, 1982). Rad se bazira na postavkama komponentne analize i kolokacijske metode.

Ključne reči: glagol *imati*, stanje, kolokacija, semantika, srpski jezik.

1. UVOD

1.1. Predmet i cilj istraživanja

Širok registar jezičko-stilskih stredstava kojima se denotiraju emotivna[1] i psihološka stanja čoveka u korelaciji je, svakako, sa percepcijom vanjezičke stvarnosti u ovom relevantnom domenu – čovekovom unutrašnjem svetu. Jezičko uobličavanje doživljaja, tako, determiniše pragmatički okvir, tj. namera i pozicija govornika, koji u komunikativnom aktu fokusiraju različite aspekte stanja: od neposredne verbalizacije[2] ili posredne konstatacije stanja do posledica koje ono izaziva. U zavisnosti od fokusa, te intenziteta i trajanja kakvog stanja, strukturiranje iskaza u vezi je sa istaknutom semantičkom ulogom agensa, kauzatora ili objekta koju zaposeda leksikalizovana emocija (*strah* ga parališe : premire *od straha* : ima *strah*). Ma koliko strukturno različiti bili, ovim se iskazima denotira jedan bazični vanjezički scenario: izazivač stanja → impuls / stimulus → stanje u kojem se subagens nalazi. Da se radi o heterosubjekatskoj situaciji, svedoči jednoleksemski ekvivalent, korelativno-afektivni glagol *plašiti (se)*, gde je supraagens manipulator, a subagens manipulisani i u tom smislu odgovara ulozi eksperijenta (up. Alanović, 2011: 153). Široka i opšta kategorija stanja sužava se i posmatra u semantičkim mikropoljima osećanja i psihološko-intelektualnih procesa, s obzirom na obeležja `voljnost` i `procesualnost` u primerima u kojima nosilac stanja i samo stanje predstavljaju celinu, leksikalizovanu i gramatikalizovanu 'posesivnim odnosom' (*imati strah*, *brigu*, *želju*, *utisak*, *običaj* i sl.).

1.2. Terminološko određenje i doprinos istraživanja

Ovakvi spojevi tretiraće se na leksikološkom planu kao kolokacije, postojani (binarni) sintagmatski leksičke spojevi (up. Dražić, 2012), a na sintaksičkom nivou kao perifrastični predikatski

[1] Ovaj fenomen u jezičkim istraživanjima poslednjih decenija u žiži je interesovanja kognitivno orijentisanih lingvista, pri čemu se ispituje konceptualizacija emocija na osnovu minimalnog konteksta verbalizovane emocije (Lakoff, 1987; Kövecses, 1989, 2002; Apresjan, 1995; Wierzbicka, 1999; Ristić, Dugonjić, 1999; Klikovac, 2004; Dragićević, 2010 i dr.).

Istraživanje je sprovedeno u okviru projekta *Standardni srpski jezik: sintaksicka, semanticka i pragmaticka istraživanja* (br. 178004), koji finansira Ministarstvo za prosvetu, nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

[2] Razgraničenje prema tome da li se imenuju ili izražavaju emocije uvodi Šahovski (2009), praveći distinkciju između *emotiva* (npr. *ura*), koji imaju sposobnost neposrednog izražavanja emocija, i onih imenica kojima se označavaju emocije (npr. *radost*, *tuga* i sl.) (up. Dragićević, 2010: 159).

izrazi, verbalne formalizacije predikata čije je pravo jezgro leksikalizovano i formalizovano imenicom (up. Topolinjska, 1892: 36). Opravdanost potrebe za istraživanjem ovih veza ogleda se u činjenici da imaju donekle obeležje idiosinkratičnosti, što se na primeru glagola *imati* u slovenskim jezicima očituje u neujednačenoj distribuciji: „Unutar slovenskih jezika tako stoji na jednoj strani ruski jezik, u kojem *habere* čak nije ni glavno sredstvo za izražavanje posvojnosti. Na drugoj strani stoji makedonski jezik, u kojem se *habere* koristi i za izražavanje posvojnosti i za izražavanje lokacijsko-egzistencijalnog značenja, a čak se koristi i kao pomoćni glagol..." (Kordić, 2002: 144). U tom smislu jasna je konstatacija Topolinjske (1982: 39) da PPI (perifrastični predikatski izrazi) predstavljaju jedan od najzanimljivijih tipoloških problema, koji je i od velikog praktičnog značaja, kako u prevođenju, tako i u didaktici[3] na međuslovenskim relacijama.

1.3. Metode istraživanja

S obzirom na visok stepen apstraktnosti imenica iz semantičkog polja *emocije*, njihovo tumačenje u lingvistici polazi od (metaforičkog) scenarija,[4] izvornog i ciljnog domena, tj. razumevanja putem *preslikavanja* – pojmovnih korespondencija (Klikovac, 2004: 13). Autorka navodi niz *preslikavanja*, od kojih je jedno STANJE JE MESTO, mentalna predstava o prostoru u kojem se čovek nalazi, formalizovana strukturom COP+U+LOC (*biti u strahu*, *brigama*, *žalosti* i sl.). Ovakav lokalizator[5] može se interpretirati i kao semantički posesum ukoliko se perspektiva usmeri na relaciju nosilac stanja i samo stanje kao njegov integralni deo, što Lejkof i Džonson formulišu: FIZIČKA I EMOTIVNA STANJA SU ENTITETI UNUTAR ČOVEKA (Lakoff, Johnson, 2003: 40).[6] Tada se može govoriti o konceptualizaciji STANJE JE POSED (materijalizovana imovina), pri čemu je veza između posesora i posesuma uspostavljena glagolom *imati* – prototipičnim za ovu semantičku kategoriju.[7] Analizirani primeri na taj način sagledavaju se iz ugla njihovih konstituenata – glagolske i imeničke komponente, semantičkih specifičnosti na osnovu kojih se grupišu prema zajedničkim značenjskim i formalnim karakteristikama primenom konceptualne i kolokacijske metode,[8] što se može ilustrovati sledećim primerom:

imati sumnju, problem, nedoumicu, dilemu =
#negativno psih./duševno stanje | izazvano spoljašnjim stimulusom | sa očekivanjem razrešenja
=》 NEGATIVNO STANJE = POSED
biti *u sumnji*, *u problemu*, *u nedoumici*, *u dilemi*

[3] Kao reprezentativan primer mogu poslužiti bliskoznačni 'glagoli-verbalizatori': *činiti*, *praviti*, *vršiti*, *obavljati*, *izvoditi*, koji zbog difuznosti i ograničenosti svoga značenja predstavljaju ozbiljan problem za strance (up. npr. *praviti pokrete* : *делать движения*; *praviti grimase* : *строить гримасы*; *praviti smetnje* : *создавать препятствия*; *praviti skandal* : *устраивать скандал* itd.) (Prosvirina, 1983).

[4] U okviru svoje teorije o semantičkim primitivima, A. Vježbicka (Wierzbicka, 2009) fokusira posebne domene (emocije i govorni činovi), koji se mogu objasniti samo putem scenarija.

[5] Obrnutu perspektivu – nosilac stanja kao lokalizator (*Strah je rastao u Olgi*.) analizira Antonić (2008) i konstatuje da su moguće dve interpretacije: (a) $\underline{N}_{Loc}$: 'živi' (pseudo)lokalizator, semantički izgleda kao (pseudo)posesor (pojmovi koji referišu o čovekovom psihofiziološkom stanju formalizovani kao (pseudo)objekat, semantički – (pseudo)posesum) i (b) V – impliciraju i KAUZATIVNU glagolsku strukturu (dvokomponentno značenje: 'učiniti da X V'). „I upravo iz ovog semantičkog obeležja proizilazi da pojam u lokativu zapravo predstavlja NOSIOCA psihofiziološkog ili mentalnog stanja, osećanja, raspoloženja, te da ga zastupa GRAMATIČKI SUBJEKAT odgovarajuće bazične subordinirane predikacije..." (Antonić, 2008: 10).

[6] Autori ovo ilustuju primerima: He has a pain *in* his shoulder. Don't *give* me the flu. My cold *has gone from my head to my chest*. *His* pains *went away*. His depression *returned*. The smile *loft* his face. His fears *keep coming back*. I've got to *shake off* this depression – it keeps *hanging on*. If you've got a cold, drinking lots of tea will *flush it out* of your system. There isn't *a trace* of cowardice *in* him. He hasn't got *an honest hone in his body*. (Lakoff, Johnson, 2003: 40).

[7] Ovaj je glagol bio predmet mnogih istraživanja, dijahronijskih i sinhronijskih, pretežno na sintaksičko-semantičkom planu – relacija *esse* i *habere* u egzistencijalnim i lokacionim rečenicama (Lyons, 1967; Benveniste, 1975; Corin, 1997; Ivić, 1981, 1982; Kordić, 2002; Kovačević, 2007; Kašić, 1973; Radovanović, 2007; Arsenijević, 1993).

[8] Baveći se kolokacijama u engleskom i srpskom jeziku, ovu metodu koristi B. Hlebec, „u čijoj je osnovi kombinovanje reči na sintagmatskom i paradigmatskom planu. Uvidom u paradigmatsku zamenljivost jednog kolokata drugim leksemama osvetljava se deo njenog sadržaja, a kako se lekseme spajaju zahvaljujući zajedničkim semantičkim elementima, otkrivanje semantičkog elementa jednog omogućava se uvid u deo sadržaja drugog kolokata" (Hlebec, 2008: 65).

=》 SUMNJA, PROBLEM, NEDOUMICA, DILEMA = ZATVOREN PROSTOR.

Iste imenice učestvuju u obema konstrukcijama, pri čemu se kolokacijskom metodom utvrđuju zajednička semantička distinktivna obeležja (verbalizovana definicijom označenom znakom #), a koja na taj način isključuju imenice koje označavaju pozitivna psih./duševna stanja (*radost*, *sreća*, *ljubav*, *veselje* i sl.). Kompatibilnost pojedinih navedenih imenica sa glagolom *imati* ne znači da celokupna struktura denotira zahtevani segment vanjezičkog scenarija (up. *imati ljubavi* – diferencijalna crta jeste oblik genitiva, a sintaksička valencija i rekcija celog spoja odražavaju drugačiju vanjezičku situaciju, što je još izraženije kod primera *imati sreće*). Ovo potvrđuje i (ne)ekvivalentnost *imati – biti* (*biti u radosti, *biti u sreći i sl.) i podudarni rezultati primene obeju metoda, pri čemu je pokazatelj konceptualizacije u prvom slučaju glagol *imati*, a u drugom oblik lokativa s predlogom *u*.

2. TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR

2.1. Semantička analiza

Glagol *imati* u datim je kolokacijama semikopulativan (RSANU *imati* 5. „pokazuje neku privremenu vezu sa subjektom bez ikakava vlasništva”), dok je nosilac leksičke informacije imenica. Analizom njihove semantike utvrdiće se semantička mikropolja /emocija/, /karakteristika/, /rezultat spoznaje/. U skladu s raznolikom semantikom imenica koje u okviru ovog semantičkog polja grade kolokacije s glagolom *imati*, kao i jezičkim sredstvima koja ukazuju na to kako se dato stanje konceptualizuje (*spopasti*, *usaditi*, *probuditi* i sl.), te da se može uspostaviti distinkcija ili ekvivalencija stanje = izazivač (imati strah *od vode* : premirati *od straha*), ustanoviće se da li se spojem denotira kategorija <agentivnost/kauzativnost>, <kvalifikativnost>, te (implicitna) <kvantifikativnost>.

Kako nosilac stanja i samo stanje predstavljaju celinu, leksikalizovanu i gramatikalizovanu posesivnim odnosom, pri čemu je posesum konceptualizovan kao opredmećen, posmatraće se obeležje `datost/voljnost` kod posesora u procesu njegovog sticanja, posedovanja i gubljenja (*imati tremu* : *imati samopouzdanje*), te njegove unutrašnje ili spoljašnje izvorne lokalizacije (*strah je ušao u ljude* : **samopouzdanje je ušlo u njega*). O obeležju `procesualnost` u nekim slučajevima svedoče glagolske lekseme koje, metaforizovane u datom spoju, upućuju na vremensku dimenziju pri aktualizaciji određenog stanja (npr. *sticati – graditi – imati – izgubiti* poverenje).

2.2. Strukturna obeležja.

Selekcija semantički srodnih, pre svega modalnih struktura, na paradigmatskom planu (leksičke zamene kao leksičke funkcije, up. Ristić, 1999: 29) svakako je uslovljena pragmatičkim okvirom, pre svega namerom govornika da skalira generalnost, tj. referencijalnost iskaza (*ne želim : nemam želje* : *nemam želju*). Dakako, jednoleksemski glagolski konstituent, kao semantički blizak modelu s glagolom *imati*, ukoliko postoji mogućnost njegove realizacije (*imati poštovanja* : *poštovati*; *imati sumnju* : *sumnjati*; *imati utisak* : ~ *činiti se*; *imati problem(a)* : /), restriktivan je samo u pogledu njegove valencije, dok su dvočlane strukture ograničene na uži krug strukturno i leksičko-semantičkih sredstava (*imati poštovanja prema* nekom narodu; *imati poštovanja za* druge, mrtve : *poštovati propise*, *običaje*, *pravila*...).[9] U analizu će se zato uključiti kao sekundarni parametar mogućnost leksikalizacije i stepen semantičke ekvivalencije struktura s glagolom *imati* i glagolskog konstituenta, sintetičkog ili analitičkog (glagolskog, imenskog i dekomponovanog predikata).

[9] O dominaciji jednoleksemskih struktura svedoče i primeri zabeleženi u elektronskom Korpusu savremenog srpskog jezika, koji beleži sledeću frekvenciju: 12 : 8708 u korist, svakako, glagola *poštovati*.

3. ANALIZA

3.1. Semantička analiza glagolske komponente.

„U srpskom jeziku kada razmatramo dati problem vrlo je teško razgraničiti posesivnost od ostalih značenja, u čemu se uglavnom slažu i autori koji su se ovim pitanjem detaljno bavili" (Arsenijević, 1993: 63).[10] Dodatna karakteristika ovoga glagola jeste i u tome što se on u raznim jezicima koristi i kao gramatička jedinica i kao punoznačna reč (up. Kordić, 2002:144). Specifičan vid posesivnosti čine konstrukcije u kojima je posesum integralni deo ljudskog tela, kakve psihofizičke karakteristike, stanja ili procesa, pri čemu je imenica koja ga denotira najčešće obavezno eksplicitno determinisana, a veza između posesora i posesuma je kvalifikative prirode (*ima crnu kosu*; *ima dobru narav* : *čovek crne kose*, *dobre naravi*; *crnokos, dobroćudan*). Još bliže periferiji posesivnosti jeste upotreba glagola *imati* u spoju s imenicama koje označavaju stanja, raspoloženja, što ovaj glagol jasno određuje kao *glagol stanja* (Benvenist, 1975: 153)[11] i što je verovatno osnovna pretpostavka zašto ga M. Ivić (2000: 150) uvrštava u grupu tzv. *light verbs* u sprezi s imenicama koje denotiraju bolesti, konstatujući da: „[...] glagole *dobiti* i *imati* [naš jezik] iskorišćava kao 'lake', i to tako što ih preobraća u puke nosioce onih aspektualnih distinkcija koje se inače spoznaju suočavanjem glagola *razboleti se* s izrazom *biti bolestan*." Govoreći o policentričnosti semantičkih kategorija, Piper (2000: 830) zastupa tezu o postojanju njihove bilateralne koncepcije i višedimenzionalnosti odnosa između centra i periferije. Posmatrajući semantičku strukturu glagola *imati* zabeleženu u RMS-u, bez namere da se pobeleže svi primeri, predstavlja se shema njegovih značenjskih realizacija u smeru centar – periferija, uvođenjem testa '? (šta, kakav) (X) V?'.[12]

(1) *Šta X poseduje*?

IMATI		
`posedovati`	/vlasništvo/	X ima kuću.
	/kvalifikacija/	X ima fakultet. (meton. ← fak. diplomu)
	[X pos Y ↔ Y pos X]	X ima sina. Sin ima X-a.
`posedovati` + `raspolagati`	/iskoristivost/	X ima vojsku i policiju.
		X ima dve šnicle i dva piva.
		X ima ogrlicu oko vrata.
	(2) *Šta postoji / jeste*?[+→ loc]	
`postojati``nalaziti se`(= *biti)		Ima kuća (na bregu).
		Ima vojske i policije (na ulicama).
		Imaju dve šnicle i dva piva (na stolu).
	(3) *Kakav je X*?	

[10] O kompleksnosti problematike iskazivanja posesivnog, egzistencijalnog i lokacionog značenja svedoče primeri u kojima je teško napraviti distinkciju između ovih značenjskih kategorija. „Isprepletenost tih triju značenja formalno je vidljiva u raznim jezicima na glagolu: tako se glagol koji izražava posjedovanje koristi i za izražavanje egzistencijalnog značenja (u HS, bugarskom, francuskom, grčkom, persijskom), a ima jezika u kojima se sva tri značenja izražavaju pomoću istog glagola, npr. u estonijskom, finskom, mađarskom, turskom, ruskom i hindu jeziku" (Kordić, 2002: 147).

[11] „A kada se ima bar i malo podataka o istoriji razmatranog jezika, vidi se da razvoj ide od „mihi est" ka „habeo", a ne obrnuto, što znači da i onde gde postoji „habeo" on može da iziđe iz prethodnog „mihi est". [...] I tako se sve razjašnjava kada shvatamo *avoir* onakvim kakav jeste u stvari, kao glagol stanja. Potvrdu za to naći ćemo u najrazličitijim lingvističkim strukturama. Glagol „imati" na gotskom jeziku [...] pripada klasi koja sadrži isključivo glagole subjektivnog stanja, stava, raspoloženja ali ne i akcije [...] svi perfekto-prezenti gotskog jezika mogli bi se prevesti perifrazom pomoći *avoir* koji označava stanje subjekta: *mag* „imam moć", *og*, „imam strepnju", *parf*, „imam potrebu"..." (Benvenist, 1975: 152-154).

[12] Kako bi se pokazala osnovna značenja ovoga glagola, izdvojeni su najtipičniji primeri njegove upotrebe, dok su primeri tipa: *Ima(m) autobus u 6 sati*; *Imam svedoka za to*; *Hteo je to veče da je ima*; *Imala je šta videti*; *Nisam pušio ima tri godine*. *Imamo dva broja a i b*; *Njegov govor nije imao odjeka* i mnogi drugi, naročito oni gde je ovaj glagol upotrebljen i u specifičnijim impersonalnim strukturama (npr. *Nije se imalo vremena; Nema se snage ni mogućnosti.* (Tanasić, 2007: 325), ostali neregistrovani budući da značenje posmatranog glagola u njima pripada jednom od navedenih značenja, poseduje dodatne značenjske komponente ili je deo specifične impersonalne sintaksiče strukture.

`posedovati`(`biti`)	/osobina/	X ima veliki nos. X ima smisla za humor.
= pripisati		X ima 20 godina.
	(4) *Šta postoji / jeste*? [← *quant]	
`postojati`(`biti`)	/stanje/ [← *quant]	
		X ima * temperaturu. X ima alergiju.
		X ima (*) volju. X ima strah.
	(5) *Kakvo je (X)*? [→ loc / spac]	
`postojati`(`biti`)	/stanje/	Ima *kiše, *vetra, *sunca.

Ako se posmatraju samo primeri s glagolom *imati* u ličnom obliku, uočavaju se tri osnovne grupe s obzirom na odnos posesor – posesum: a) posesum je vlasništvo s obeležjem živo /-/ bez recipročnog odnosa i sa njim kad je u pitanju obeležje živo /+/, ljudsko /+/; b) posesum pripada posesoru pri čemu on ima mogućnost raspolaganja njime u određenom periodu ili trenutno; c) posesor je čovek kojem se pripisuje kakva inherentna osobina ili stanje u kojem se nalazi. Daleko je složenija situacija kada se navedeni glagol koristi u bezličnim rečenicama, ovde označenim vrlo široko: `postojati``nalaziti se`(= *biti), jer se vankontekstualno ukrštaju egzistencijalno, lokaciono i posesivno značenje, što opravdava tvrdnju S. Kordić da *habere* i *esse* stoje u paradigmatskom odnosu. Komunikativna namera rasvetljava se u konkretnoj govornoj situaciji – ističe se informacija ili o mestu ili o postojanju čega (up. npr. *Tamo* ima *dobar sladoled*.) (Kordić, 2002: 152).

Semantička specifičnost tipa *Kakav je X?* ogleda se u neotuđivoj posesiji inherentnog obeležja čoveka kao njegovog nosioca, a sintaksička u predikaciji tipa *pripisivanje* (Radovanović, 2007: 219). Stanje se pak diferencira od osobine upravo prema nekonstantnoj prisutnosti, što se očituje i u verbalizaciji vremenskog okvira u kojem ono traje (*dobiti* temperaturu : *proći* temperatura; *dobiti – izgubiti* volju i sl.). Dalje, obavezni determinator, površinski ekspliciran u tipu 'osobina', često je impliciran kada se radi o fiziološkom ili psihološkom, intelektualnom, duševnom stanju (obično negativno stanje: ima *visoku* temperaturu, *visok* holesterol, *visok* šećer i sl.; pozitivno / negativno stanje: ima *jaku*, *čvrstu* / *slabu* volju, snagu, želju – [dovoljno] *volje*, *snage*, *želje*; *dobru* / *lošu* koncentraciju i sl.).

3.2. Semantička analiza imenica

S obzirom na visoku apstraktnost imenica u datim kolokacijama, te udruženo, denotaciju kognitivnih i intelektualnih stanja i procesa, po svojoj prirodi nedovoljno određenih i jasnih, njihova semantička klasifikacija nužno se oslanja na kontrolne strukturne kriterijume i kontekstualno okruženje. Stoga je jasno da oštrih granice među ovim pojavama, a time i imenicama koje ih označavaju, ne može biti. Pri klasifikaciji samih emocija, autori se rukovode različitim kriterijumima (npr. uspostavlja se distinkcija prema tome da li su biološki uslovljene ili ne, da li postoji facijalna ekspresija ili ne postoji, jesu li više ili manje stihijske, da li dominira samo osećanje ili intelektualna ocena, te dubina i intenzitet preživljavanja) (Dragićević, 2010: 151–156).

U posmatranim spojevima načelno se mogu izdvojiti tri leksičko-semantička mikropolja s obzirom na to da li se celom strukturom upućuje na sledeća stanja, osobine i procese:

(a) emocija (*strah*, *trema*, *fobija*, *panika*);

(b) karakteristika
- (inherentno) psihološko-intelektualno svojstvo (*osećaj*, *smisao*, *talenat*, *ambicija*, *običaj*, *navika*, *poštenje*, *čast*);
- situaciono određeno (intelektualno) svojstvo (*volja*, *želja*, *namera*, *snaga*, *strpljenje*, *hrabrost*, *koncentracija*, *samopouzdanje*);

(c) uverenje
- rezultat spoznaje izazvane spoljašnjim stimulusom (*utisak*, *stav*; *poverenje*, *poštovanje*, *empatija*, *razumevanje*; *vera*, *nada*; *problem*, *sumnja*, *nedoumica*, *slutnja*; *ideja*, *predstava*, *pojam*; *griža savesti*).

3.2.1. Emocija

Prvu grupu imenica (*strah*, *trema*, *fobija*, *panika*) u posmatranom spoju u odnosu na ostale diferencira pre svega to što se njima iskazuje negativno osećanje, mahom situaciono određeno, pri čemu je glagol *imati* gotovo ekvivalentan glagolu *osećati*, a semantiču sintezu komponenata kolokacije predstavljaju glagoli *bojati se* i *plašiti se*. Prototip posmatrane grupe jeste imenica *strah* (Giacomini, 2010: 1185),[13] čiji se semantički sadržaj proširuje dodatnim komponentama i time konkretizuje ostalim imenicama, koje se mogu gradirati prema stepenu zastupljanosti date emocije i nivou iracionalnosti pri njenom ispoljavanju:

stah → emotivni odgovor na *sadašnju* opasnost;
trema → strah kao emotivni odgovor u socijalnom kontekstu;
fobija, panika → strah kao *iracionalni* emotivni odgovor.

Na osnovu fizioloških efekata koji se u jeziku prenose metaforom i metonimijom, sačinjeni su scenariji straha, koji, prema Kevečešu ima sledeće komponenete: OPASNOST – STRAH POSTOJI – POKUŠAJ KONTROLE – GUBLJENJE KONTROLE. Ovaj scenario jasno potvrđuje bar dve činjenice: prvo, stanje je uzrokovano kakvom opasnošću i vezano je za datu situaciju, i drugo, time je obeleženo kao stanje u (ograničenom) trajanju, bez mogućnosti uvođenja aspektualnih paradigmi (kao što je to slučaj sa npr. *sticati*, *imati*, *izgubiti poverenje*). Specifičnost datih konstrukcija predstavlja objekatska funkcija posmatranih imenica, što je konceptualizovano kao posedovani entitet i iskazano tzv. *opredmećenom metaforom* (Ivić, 2000: 151). No, kauzativno značenje prototipične imenice ogleda se u tome što postoji „čvrsta konceptualna veza između uzroka za strah i samog straha [...] *što se* ogleda u slučajevima kada se reč strah koristi i za emociju i za njen uzrok" (Dragićević, 2010: 189). Sledeće dve grupe primera koje beleži KSSJ pokazuju ovu samo formalnu diferencijaciju, budući da neekspliciran kauzator u proj grupi primera ne upućuje na njegovo odsustvo nego na kontekstualnu implikaciju.

(a) Zbog toga ni jednog momenta nisam *imao strah* ni dilemu. Naravno da sam *imao strah*, ali to je normalno s obzirom na to da sam imao odgovornost. Skoro da mogu da kažem da se osećam odlično, mada još *imam strah*. Da *imam strah*, izabrala bih jedan drugačiji put, bezbedniji i bez rizika.

(b) Da li *imate strah* od smrti, nelagodu od starenja?; Čak i ako *imate strah* od letenja, možete upravljati avionom; Kad bih *imao strah* od života […] I inače idem pešice jer od liftova još poodavno *imam strah*.

Slično denotaciji stanja bolesti, koje se *dobijaju* i *prolaze*, *zakače* i *preleže*, *muče*, *namuče*, pa i *ubijaju* čoveka (up. Ivić, 2000: 155), i ova grupa imenica konceptualizovana je kao spoljašnji entitet, te se tako mogu uvrstiti u „vršilačku kategoriju", o čemu svedoče glagolske lekseme koje kao objekatsku dopunu dobijaju jednu od ovih imenica, a koje svojom semantikom upućuju na razornu moć same emocije.[14]

[…] i najbezbrižnije među njima *ispuni* <u>*strah*</u> (I. Andrić); toliko ga <u>*strah*</u> *pojede*, da mu život ne vredi ništa (I.Andrić); Ali videći da se neće odbraniti, *spopade* ga ludi <u>*strah*</u> od smrti. (R. Petrović). Zatim ga *obuzeo* <u>*strah*</u> od nečega (R. Petrović); <u>*Trema*</u> *zahvata* i najiskusnije izvođače (V. Arsenijević); Kad smo stigli do penala, *uhvatila ih je* <u>*trema*</u>. <u>*Trema*</u> me *hvata* posle drugog. (Ž. Laušević). […] a u visoke kru-

[13] „Prototypicality works well for both extralinguistic and linguistic categorization, allowing for clearer cross-referencing between a semantically central lexical item (*paura*: the prototype) and the elements belonging to its category, namely, the other substantives" (Giacomini, 2010: 1185).

[14] M. Ivić (2000: 155), analizirajući nazive bolesti u srpskom jeziku, s pravom tvrdi da bi Kruzov spisak „vršilačkih kategorija" (Cruse, 1973: 18) trebalo dopuniti još jednom kategorijom, a to je *bolest*. Naime, autor tvrdi da je obeležje 'agentivan' prisutno u rečenicama kojima se saopštava o nekoj radnji čiji se izvršilac, ostvarujući je, služi sopstvenom energijom, gde ubraja živa bića, neke tipove mašina i prirodne pojave. Analizom navedenih imenica kojima se označavaju pojedine (obično destruktivne) emocije, konstatujemo da bi se i one mogle uvrstiti u agentivne.

gove *uvukla se strepnja* da bi ono što kažu telefonom, već sutradan moglo da osvane u nekom magazinu (Pol.). *Doneli su strah* i *strepnju* u cigansku naseobinu (D. Filip).

3.2.2. Karakteristika

Diferencijalna crta između imenica svrstanih u drugu grupu i onih u ostalima jeste ta što se u spoju s glagolom *imati* odnose na svojstvo koje se pripisuje nosiocu kao deo njegove prirode u dužem ili kraćem vremenskom periodu, mahom bez uticaja spoljašnjih okolnosti. Razlikuju se pak dva tipa navedenih svojstava:

(a) trajnije, situaciono manje-više neodređeno i podložno voljnoj kontroli (*osećaj*, *smisao*, *talenat*, *ambicija*, *običaj*, *navika*, *poštenje*, *čast*, *ugled*, *skromnost*) i

(b) vezano za određenu situaciju u kojoj je potreban angažman postojećih sposobnosti (*volja*, *želja*, *namera*, *snaga*, *strpljenje*, *hrabrost*, *koncentracija*, *samopouzdanje*).

Kvalifikacija nosioca svojstva, posmatrana u kontekstu kolokacije s glagolom *imati*, razgraničava prvu grupu primera i prema tome što je moguća pridevska semantizacija (*talentovan*, *ambiciozan*, *pošten*, *častan*, *ugledan*), te genitivom tipa *čovek od ugleda*. Druga distinkcija tiče se forme i sadržaja komplementa: dok je za prve mahom tipična jednopredikatska dekomponovana struktura (*Imao je običaj da svrati*.), za drugu se vezuje kondenzovana intencionalna nominalna struktura *za+Acc*. Imenice *osećaj*, *osećanje* idu u red apstraktnih imenica široke semantike čijim se komplementom u formi genitiva eksplicira sadržaj semantike datih imenica kao svojevrsnih hiperonima. Analogno rekciji motivnog glagola (*osećati*), ove imenice dopunjuju se sadržajem objekatskog argumenta (Imao je snažan *osećaj krivice* → Snažno je *osećao krivicu*). Osim toga, imenica *osećaj* svojim značenjem „[...] *dobro čulo*, *smisao* [...]" (RMS, 2.b.) omogućuje formalizaciju komplementa u formi akuzativa[15] s predlogom *za*, čime se ostvaruje semantička interpretacija restriktivne determinacije (npr. *on ima osećaj za muziku*, *za realnost*, *za humor* → *on je muzikalan*, *realan*, *duhovit*).

Distinkcija TRAJNOST : SITUACIONA ODREĐENOST usloviće formu akuzativa ili genitiva date imenice, pri čemu je genitivni oblik, češće vezan za drugu grupu primera, obeležen implicitnom kvantifikacijom i komplementizacijom, kao semantičkom konkretizacijom.

> […] kako sebi daje oduška da *bi imao strpljenja* za sve svoje pacijente; ukoliko *imate strpljenja* da sačekate da se učita; što u svom mladalačkom poletu *nije imao strpljenja* da pričeka dok ga godine ne obogate; *Moraćemo da imamo strpljenja* za te radove.

Imenice iz druge grupe konceptualizuju se kao samostalni / odvojivi materijalni VREDNI ENTITETI, koji, pošto se mogu *imati*, mogu se i *izgubiti* (*koncentracija*, *samopouzdanje*, *strpljenje*...), što stoji u opoziciji sa *sticati*, *graditi*, pa i *sakupljati* (*snagu*, *hrabrost*). Obeležje samoaktivnosti, s druge strane, očitava se u spoju s glagolom *nestati* (nestala (mu) je snaga, koncentracija; nestalo (mi) samopouzdanja i sl.).

3.2.3. Uverenje

U treću grupu ubrojane su imenice kojima se označava rezultat kakve spoznaje izazvane spoljašnjim stimulusom, koja se može reflektovati na duševno stanje (*utisak*, *stav*, *predstava*; *mišljenje*, *ideja*, *pojam*; *poverenje*, *poštovanje*, *empatija*, *razumevanje*; *vera*, *nada*; *problem*, *sumnja*, *nedoumica*, *slutnja*; *griža savesti*).

[15] Ovaj model može se uvrstiti u semantičku grupu eksplikativnog akuzativa kao semantičke dopune imenica (uz deverbativne imenice uopštene semantike: mogućnost, uslov, osnova, šansa, prilika, povod, alibi, opravdanje, mere, pretpostavke, saglasnost, inicijativa) (Antonić, 2005: 210).

Izdvaja se grupa imenica kojom se označava rezultat kognitivnog zaključivanja i subjektivne procene, mišljanje o fenomenu van subjekta, u ovom slučaju, formalizovog oblikom *o+Loc* (*utisak*, *stav*, *predstava*, *ideja*, *pojam*). Stepen informativnosti i postojanosti datog rezultata, te donekle objektivne zasnovanosti različit je kod posmatranih imenica, o čemu svedoče njihovi kolokati:

stav – *čvrst*, *postojan*, *odlučan* (gl. *zauzeti*, *braniti*) do samo *imati stav* – nepokolebljivo mišljenje;
utisak – *prvi*, *pogrešan*, *dobar*, *početni*, *prethodni*, *malopređašnji*, *snažan*, *jak*; *trajan*, *dubok* (gl. *steći*, *ostaviti*, *varati*, *prevariti*, *promeniti*, *popraviti*, *pojačati*, *umanjiti*);
ideja – *blistava*, *sjajna*, *dobra* (*doći na*, *sinuti*);
predstava – *jasna*, *tačna*, *bleda*, *nejasna*, *pogrešna* (*steći*; ob. uz *nemati* = ne znati, nemati saznanja, što je izraženo kod imenice *pojam*).

O stečenom zaključku, mišljenju saopštava se tako što je percepcija spoznaje promenljiva, od jasne i duboko lične i postojane (*stav*) do promenljive (*utisak*), te konstatacije o njenom nepostojanju (*nemati pojma*, *predstave*), o čemu govori i oblik genitiva u poslednjim primerima.

Za razliku od navedenih imenica, gde je u fokusu procena bilo kakvog spoljašnjeg fenomena, imenice tipa *poštovanje*, *razumevanje*, *poverenje*, imenuju intelektualno-emotivan odnos prema živom biću, njegovim aktivnostima, stvaralaštvu, stavovima i sl. Procena, koja se usmerava ka objektu (poštovanje *prema*, razumevanje *za*, poverenje *u*) rezultat je stečenog iskustva zasnovanog na dobijanju neophodnih saznanja o formalnom objektu, koji, omogućujući, dajući povod za takvu procenu, zapravo uzrokuje njeno postojanje, što se iskazuje glagolom *zaslužiti* (RMS 1.„zaraditi, dobiti nagradu za odgovarajući postupak, steći pravo na nešto, biti dostojan nečega: ~ pažnju, nagradu”).

4. ZAKLJUČAK

Primenom kolokacijske motode ustanovljena su semantička obeležja imenica koja ih diferenciraju prema tome da li se odnose na emociju, karakteristiku ili uverenje, a dalja razgraničenja utvrđena su na osnovu obeležja `voljnost`, `procesualnost`, `situaciona određenost`, `postojanost`.

Konceptualnom metodom, kao komplemantranom, sagledana je percepcija apstraktnih pojmova s obzirom na način njihove lokalizacije, trajanja, agentivnosti i procene vrednosti. Imenice iz prvog semantičkog mikropolja /emocije/ (*strah*, *trema*) konceptualizuju se kao spoljašnji, samoaktivni entiteti, iz drugog /karakteristika/ kao vredni, lični entiteti koji se grade, stiču / gube, dok su u treći svrstane imenice koje se razumeju, kao zatvoren prostor (*problem*, *briga*, *sumnja*), te vrednost koja se kome pripisuje.

Kompleksna problematika analize visoko apstraktih imenica zahteva sagledavanje njihove kontekstualne upotrebe – najuže, u kolokacijama, i šire, uzimajući u obzir pragmatički okvir i vanjezički scenario kao denotat. I u teorijskom i u praktičnom domenu bilo bi značajno ispitati upotrebu glagola *imati* (*habere*) i u drugim jezicima, u slučajevima gde se on koristi kao semikopulativan i gradi postojane spojeve, razgraničiti, ukoliko postoji, njegovu upotrebu kao punoznačnog, s jedne strane, i kao gramatičke jedinice, s druge strane, i rezultate istraživanja primeniti, kako u leksikografskoj obradi, tako i u nastavi stranih jezika.

Literatura

Alanović, M. (2011). Алановић, М. *Каузативност – манипулативност: од концепта ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Antonić, I. (2005). Антонић, И. *Синтакса и семантика падежа.* У: Пипер, П., Антонић, И., Ружић, В., Танасић, С., Поповић, Љ., Тошовић, Б. *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005.

Antonić, I. (2010). Антонић, И. О једном синтаксичко-семантичком моделу с локативом, *Јужнословенски филолог,* LXIV, Београд, стр. 7–13.

Arsenijević, N. (1993). O posesivnim i egzistencijalnim rečenicama sa glagolom imati i njihovim mađarskim ekvivalentima. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 36/2, стр. 61–69.

Benveniste, E. (1975). *Problemi opšte lingvistike*, Beograd: Nolit.

Cruse, D. A. (1973). Some thoughts on agentivity, *Journal of Linguistics*, 9, 11–23.

Dragićević, R. (2010). Драгићевић, Р. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Dražić, J. (2012). Дражић, Ј. Лексичке и граматичке колокације у настави српског као страног језика: лексиколошки и лексикографски аспект. Одбрањена докторска дисертација (Филозофски факултет, Нови Сад, 2012).

Giacomini, L. (2010). A proposal for an electronic dictionary of Italian collocations highlighting lexical prototypicality and the syntactic-semantic relations between collocation partners. Skinuto sa sajta 13. 5. 2013. <http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2010>

Hlebec, B. (2008). Хлебец, Б. Колокацијска метода семантичке анализе на примеру именице пажња. *Семантичка проучавања српског језика*, Београд: САНУ, стр. 65–79.

Ivić, M. (2000). O nazivima bolesti. *Lingvistički ogledi, tri*, Beograd: Biblioteka XX vek. 149–163.

Kövecses, Z. (2011). Idioms, metaphors and motivation in foreign language teaching. *Jezik u upotrebi / Language in Use*, Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 253–271.

Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Kordić, S. (2002). *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Kovačević, M. (2007). Ковачевић, М. *Србистичке теме*, Крагујевац: ФИЛУМ.

Lakoff, G., Johnos, M. (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

Piper, P. (2000). Пипер, П. О полицентричности семантичких категорија, Јужнословенски филолог, LVI, 3-4, стр. 829–840.

Prosvirina, O. (1983). Просвирина, О. Глагол *чинити* и његови синоними у функцији вербализатора. *Јужнословенски филолог*, XXXIX, стр. 85–97.

Radovanović, M. (2007). Радовановић, М. *Стари и нови списи. Огледи о језику и уму*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ristić, S, Dugonjić, M. (1999). Ристић, С., М. Радић-Дугоњић (1999). *Реч. Смисао. Сазнање*. Београд: Филолошки факултет у Београду.

Tanasić, S. (2007) Танасић, С. Из проблематике безличних реченица: реченице с глаголом имати. Зборник Матице српске за славистику, 71-72, стр. 319–328.

Topolinjska, Z. (1892). Тополињска, З. Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама. *Јужнословенски филолог*, XXXVIII, стр. 35–49.

Wierzbicka, A. (1999). *Semantics*. *Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press.

Wierzbicka, A. (2009). The theory of the mental lexicon. *The Slavic Languages: An international handbook of their history, their structure and their investigation*. (Eds. Tilman, B., Gutschmidt, K., Kempgen, S., Kosta, P.). Berlin: Mouton de Gruyter. 848–863.

Rečnici:

RMS 1.: РМС1: *Речник српскога језика* (2007). Нови Сад: Матица српска.

RSANU: РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности*, Београд: Српска академија наука и уметности.

Izvor:

KSSJ: Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu u Beogradu <http://korpus.matf.bg.ac.rs.html>

Jasmina Dražić

THE VERB *IMATI* (I.E. *HAVE*) AS PART OF THE PERIPHRASTIC CONSTRUCTIONS IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper analyses binary stable structures with the verb *'imati'* as an operator and nominalised expression as a semantic focus of predication. With regard to the semantic-syntactic aspect, the following characteristics of these connections are observed: (a) deviation from its primary meaning "possess", formalized in the form of the structure "X possesses Y" and its equivalent "Y belongs to X"; (b) the correlation with a single lexemic equivalent and the perception of the scope of an argumentative structure; (c) agentivity dependant on the semantics of the nominalised expression as a theme; (d) durational aspect of these structures. These structures represent highly organized, grammatically constructed part of vocabulary. Hence, due to their idiosyncrasy, they are unpredictable to the same extent as real lexemes (comp. Topolinjska 1982). The paper is based on the principles of component analysis and collocation methods.

Keywords: the verb imati (i.e. *have*), state, collocation, semantics, Serbian.

Jasmina Dražić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
jasmina@ff.uns.ac.rs

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Др Зорана Ђинђића 2.
21000 Нови Сад
Тел: +381214853873
www.ff.uns.ac.rs

Компјутерски слог и штампа:

САЈНОС ШТАМПАРИЈА
21000 Нови Сад, Момчила Тапавице 2
Тел./факс: +381 21 499-461

Тираж 100

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.1(082)
821.09(082)
008(082)

ЈЕЗИЦИ и културе у времену и простору : тематски зборник. 3 / [уреднице Снежане Гудурић, Марија Стефановић]. - Нови Сад : Филозофски факултет, 2015 (Нови Сад : Сајнос). - 756 стр. ; 21 cm

Радови на више језика. - Тираж 100. - Стр. 5: Уместо предговора / Снежана Гудурић, Марија Стефановић. - Библиографија уз сваки рад. - Резиме на енгл. језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-6065-282-1
1. Гурурић, Снежана [уредник] [аутор додатног текста]
a) Европски језици - Зборници b) Европска књижевност - Зборници c) Култура - Зборници
COBISS.SR-ID 293413127